CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अस्यपार्वणानुवादकत्वेनपिंडविधायकत्वात् पिंडोव्याक्तिः अन्यथै
कपदेपिंडानुवादेत्रित्वविधौचषट्कर्तुः प्रथमपक्षवद्वैरूप्यापत्तेः तथाचोभयस
मूलत्वेपिंडरहितंपार्वणंकर्तव्यमित्युभयवचनयोरर्थः त्रिपिंडशब्देनैकोद्दिष्ट
व्यावर्तनमात्रं मंगलकृत्येषुविशेषमाहज्योतिर्निबंधेनारदः त्याज्याःसूर्यस्यसं
क्रांतेःपूर्वतःपरतस्तथा ॥ विवाहादिषुकार्येषुनाड्यःषोडशषोडशेति ॥ एतत्
पुण्यकालोपलक्षणं भानोःसंक्रांतिभोगश्चकुलिकश्चार्द्धयामकइति ॥
ज्योतिःप्रकाशेवर्ज्येषुपरिगणनात् अयनव्यतिरिक्तासुदशसुसंक्रांतिषुरात्रौ
स्नानश्राद्धादिनकार्यं अन्हिसंक्रमणेकृत्स्नमहःपुण्यंप्रकीर्त्तितं ॥ रात्रौसंक्रम
णेभानोर्दिनार्धंस्नानदानयोः॥ अर्धरात्रादधस्तात्तस्मिन्मध्यान्हस्योपरिक्रिया॥ ऊ
र्ध्वंसंक्रमणेचोर्ध्वमुदयात्प्रहरद्वयं ॥पूर्णेचेदर्धरात्रेतुयदासंक्रमतेरविः प्राहुर्दिनद्व
यंपुण्यंमुक्त्वामकरकर्कटौ ॥ इतिवृद्धवसिष्ठादिवचनैरहःपुण्यत्वोक्त्या रात्रौसं
क्रमणेभानोर्दिवाकुर्यात्तुतत्क्रियां ॥ पूर्वस्मात्परतोवापिप्रत्यासन्नस्यतत्फलमि
तिवसिष्ठवचनाच्चार्थाद्रात्रौस्नानादिनिषेधप्रतीतेः यानितु विवाहव्रतसंक्रांति
प्रतिष्ठाक्रतुजन्मसु ॥ तथोपरागपातादौस्नानेदानेनिशाशुभेति ॥ राहुदर्शनसं
क्रांतिविवाहाद्ययवृद्धिषु ॥ स्नानदानादिकंकुर्यान्निशिकाम्यव्रतेषुचेत्यादीनिवि
ष्णुगोभिलादिवचनानितानिमकरकर्कसंक्रांतिविषयाणि मुक्त्वामकरकर्क
प्राविततयोर्दिवानुष्ठानस्यपर्युदस्तत्वादितिहेमाद्रिमाधवादयः वस्तुतस्तु प्रागु
क्तवचनेनतयोर्दिनद्वयपुण्यत्वादेरेवपर्युदासान्मकरकर्कटयोरपि स्नानंदानंपरे
हनीत्यादिभिरहःपुण्यत्वोक्तेःअहःपुण्यत्वानुपपत्याकल्परात्रिनिषेधस्य[illegible]
क्षरात्रिविधिनाबाधात्सर्वसंक्रांतिषुरात्रावनुष्ठानविकल्पः सचदेशा[illegible]एकाद
तिष्ठतइतियुक्तःपंथाः अयनयोस्तुवक्तव्योविशेषः श्रावणेमाघे[illegible] सूर्याः १२
तिर्निबंधेगर्गः यस्यजन्मर्क्षमासाद्यरविसंक्रमणंभवेत् ॥ तन्मा[illegible]भृगुनंदनः ॥ मास-
क्लेशधनक्षयाः ॥ तगरसरारुहपत्रैरंजनीसिद्धार्थलोध्रसंयुक्तै[illegible]नंतरमधिकस्तदा एक
विसंक्रमणेनृणांशुभदं ॥ हेमाद्रौ अन्हिचेद्रात्रियुग्मं[illegible] चैत्रात्पूर्वमसंक्रांतमसद्वये
संक्रांतिःपक्षिणीज्ञेयादानाध्ययनकर्मसु ॥ यत्तुगौ[illegible] करूणःसूर्योभानु स्तपनश्चं
यांश्राद्धवासरे ॥ सायंसंध्यांनकुर्वीतकुर्वंश्च[illegible]तिषुद्वादशादित्यास्तपंतेहियथाक्रमं नपुं

१. कुलिकःकालवेलाचयमघंटश्चकंटकः ॥ भारत[illegible]

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

न्यांव्यासोक्तेः सायंपुण्यकालेसंध्यानिषेधमाहुस्तन्निर्मूलम् अन्यच्चबहुवक्तव्यं विस्तरभीतेर्नोच्यते इतिसंक्रांतिनिर्णयः पक्षयुगजश्चांद्रोमासः सद्वेधा शुक्लादिरमांतः कृष्णादिःपूर्णिमांतश्चेति तथाचत्रिकांडमंडनः चांद्रोपिशुक्लपक्षादिः कृष्णादिर्वेतिचाद्विधा॥इत्युक्त्वादेशभेदेनतद्व्यवस्थामाह कृष्णपक्षादिकंमासं नांगीकुर्वंतिकेचन॥ येपीच्छंतिनतेषामपीष्टोविंध्यस्यदक्षिणेइति॥विंध्यस्यदक्षिणेकृष्णादिनिषेधादुत्तरतोद्वयोरभ्यनुज्ञागम्यते तत्रापिशुक्लादिर्मुख्यः कृष्णादिर्गौणः शास्त्रेषुचैत्रशुक्लप्रतिपदेवचांद्रसंवत्सरारंभोक्तेः तदुक्तंदीपिकायां चांद्रोब्दोमधुशुक्लगप्रतिपदारंभइति नहि येकृष्णादिंमन्यंतेतेषांवत्सरारंभोभिद्यते अतः शुक्लादिर्मुख्यः कृष्णादिनामलमासासंभवाच्च चंद्रस्यसर्वनक्षत्रभोगेननाक्षत्रोमासः सावनादीनांव्यवस्थोक्ताहेमाद्रौब्रह्मसिद्धांते अमावास्यापरिच्छिन्नोमासःस्याद्ब्राह्मणस्यतु॥ संक्रांतिपौर्णिमासीभ्यांतथैवनृपवैश्ययोः॥ अत्रब्राह्मणादीनांयत्रकर्मविशेषेवचनांतरेणवसंतेब्राह्मणोग्नीनादधीतेत्यादिवन्मासउक्तस्तत्रदर्शांतत्वमात्रंनियम्यते नतुसर्वकर्मसुदर्शांतएवेति वृष्ट्याद्यर्थसौभरेहीषादिनिधननियमवद्विधिलाघवात् त्रैवर्णिकानांसर्वकर्मसुमासविशेषविधेः सावनादीनांशूद्रानुलोमादिपरत्वापत्तेश्चेतिगुरुचरणाः ज्योतिर्गर्गः सौरोमासोविवाहादौयज्ञादौसावनःस्मृतः॥ आब्दिकेपितृकार्येचचांद्रोमासःप्रशस्यते॥ ऋष्यशृंगः विवाहव्रतयज्ञेषुसौरंमानंप्रशस्यते॥ पार्वणेत्वष्टकाश्राद्धे चांद्रमिष्टंतथाब्दिके॥स्मृत्यंतरे एकोद्दिष्टविवाहादौऋणादौसौरसावनौ॥ज्योतिर्गर्गः आयुर्दायविभागश्चप्रायश्चित्तक्रियातथा॥ सावनेनैवकर्तव्याशत्रूणांचा [illegible] ॥ विष्णुधर्मे नक्षत्रसत्राण्ययनानिचेंदोर्मासेनकुर्याद्गणात्मकेने [illegible] तिथिकृत्येचकृष्णादिंव्रतेशुक्लादिमेवच॥ विवाहादौचसौरादिंमासं [illegible] ॥ अथमलमासः तत्रैकमात्रसंक्रांतिरहितःसितादिश्चांद्रोमा [illegible] त्रसंक्रांतिराहित्यमसंक्रांतत्वेनसंक्रांतिद्वयत्वेनचभवतीति [illegible] मासःक्षयमासश्चेति तदुक्तंकाठकगृह्ये यस्मि [illegible] मेववा॥ मलमासःसविज्ञेयोमासःस्यात्तुत्रयो [illegible] यत्रमासेसंक्रमेतदिवाकरः॥ नाधिमासोभवे [illegible] अधिकमासस्यकालनियममाहवसिष्ठः

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

द्वात्रिंशद्भिर्मितैर्मासैर्दिनैःषोडशभिस्तथा घटिकाणांचतुष्केणपतत्यधिकमासकइति॥ एतच्चसावनादिमानेनसंभवार्थंनतुनियमार्थम् अन्यथापोडशादिनाधिकद्वात्रिंशन्मासानंतरंकृष्णपक्षनियमेनशुक्लादित्वभंगापत्तेः तेनन्यूनाधिककालेमलमासपातेपिनदोषः अतएवोक्तंमाधवीये मासेत्रिंशत्तमेभवेदिति क्षयस्यापिज्योतिःशास्त्रे असंक्रांतिमासोधिमासःस्फुटंस्यात्द्विसंक्रांतिमासः क्षयाख्यःकदाचित् ॥ क्षयःकार्तिकादित्रयेनान्यतःस्यात्तदावर्षमध्येधिमासद्वयंच ॥ एकःक्षयात्पूर्वपरतश्चैकइत्यधिमासद्वयंभवतीत्यर्थः अत्राविशेषमाहजाबालिः मासद्वयेब्दमध्येतुसंक्रांतिर्नयदाभवेत्॥ प्राकृतस्तत्रपूर्वः स्यादधिमासस्तथोत्तरइति ॥ उत्तरएवकालाधिक्यंनपूर्वस्मिन्नित्यर्थः यत्तुब्रह्मसिद्धांते चैत्रादर्वाङ्नाधिमासःपरतस्त्वधिकोभवेदिति तत्रचैत्रात्पूर्वमसंक्रांतद्वयेपूर्वोनाधिकः किंतुपरइत्यर्थः यच्चज्योतिःसिद्धांते घटकन्यागतेसूर्येवृश्चिकेवाथधन्विनि ॥ मकरेवाथकुंभेवानाधिमासोविधीयतेइति ।तत्वृश्चिकादिचतुष्टयेमलमासेसतिपूर्वम् तुलाकन्यागतेसूर्येक्षयात्पूर्वंकालाधिक्यनिषेधार्थंनत्वधिकमात्रस्य दशानांफाल्गुनादीनांप्रायोमाघस्यचक्वाचित् ॥ नपुंसकत्वंभवतीत्येषशास्त्रविनिश्चयइतिहेमाद्रौविष्णुधर्मविरोधात् मलमासेष्टकादिनिषेधानुपपत्तेश्चमकरेवाथकुंभेवेतिदृष्टांतार्थप्राप्त्यभावाच्च क्षयस्यागमनकालउक्तः सिद्धांतशिरोमणौ गतोब्ध्यद्रिनंदैर्गतशाककालेतिथीशैर्भविष्यत्यथांगाक्षसूर्यैः॥ गजाद्र्यग्निभूभिस्तथाप्रायशोयंकुवेदेंदुवर्षैःक्वचिद्वोकुभिश्चेति ॥ अब्धयश्चत्वारः अद्रयःसप्त नंदाःनव एषांप्रातिलोम्येनपाते १७४ तैर्मिते वर्षेकश्चित्क्षयमासःपूर्वजातइत्यर्थः तिथयःपंचदश १५ ईशाएकादश ११ १५ एवंमितेयातेकश्चिद्भविष्यतीत्यर्थः अंगा६ क्ष५ सूर्याः १२

---

१. सौरसंवत्सरस्यांते मानेनशशिजेनतु ॥ एकादशातिरिच्यंते दिनानिभृगुनंदनः ॥ मासद्वयेसाष्टमासेतस्मान्मासोतिरिच्यते इतितुतत्वम् ॥ यदि द्वात्रिंशन्मासानंतरमधिकस्तदा एकस्मिन्नापिवर्षे द्वौमासावधिमासौ शुद्धःकर्मार्हः २. वक्ष्यमाणरीत्याच चैत्रात्पूर्वमसंक्रांतमसद्वयेप्रथमोनाधिमासः किंतुपरइत्यर्थः ३. पुंसःसूर्यस्याभावान्नपुंसकत्वं ऊरुणःसूर्योभानुस्तपनश्चंद्रोरविर्गभास्तिश्च ॥ अर्यमाहिरण्यरेतादिवाकरोमित्रविद्भूच ॥ एतेद्वादशसूर्यामाघाद्येषूदयंतिमासेषु ।निःसूर्योधिकमासोमलिम्लुचाख्यस्ततःपापः ॥ मासेषुद्वादशादित्यास्तपंतेहियथाक्रमं नपुंसकेधिकेमासिमंडलं तपतेरवेरित्युक्तेः

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

एकत्र १२ ५६ गजाः ८ अद्रयः ७ अग्नयः३ भूः१ एकत्र १३७८कुः १ वेदाः४ इंदुः १ एकत्र १४१ गावः९ कुः१ एकत्र १९ एतैर्मितेव र्षेयातेकश्चिद्भविष्यतीत्यर्थः अथमलमासेकार्याकार्यानिरूप्यते तत्रजाबा लिः नित्यनैमित्तिकेकुर्याच्छ्राद्धंकुर्यान्मलिम्लुचे ॥ तिथिनक्षत्रवारोक्तंकाम्यं नैवकदाचन ॥ अयंचकाम्यनिषेधः आरंभसमाप्तिविषयः असूर्यानामयेमा सानतेषुममसंमतः॥व्रतानांचैवयज्ञानामारंभश्चसमापनमितितेनैवोक्तत्वात् अ सूर्याअधिकमासाइत्यर्थः तत्रमंडलंतपतेरविरितिवचनात् कारीर्यादेः काम्य स्यत्वारंभसमाप्तीभवतएवेत्यादिरस्त्यन्यत्रविस्तरः काठकगृह्येपि मलेऽ न्यैर्गतिंकुर्यान्नित्यानैमित्तिकीक्रियामिति तानिनैमित्तिकानिदीपिकाया मुक्तानि यन्नैमित्तिकमग्निनष्टयनुगताग्न्याधानमर्चासुवासंस्कारादिविलो पनेसतिपुनःप्रोक्तंप्रतिष्ठादिकमिति गत्यंतरयुतंतुसोमादिकेयमेवतत्र कर्तव्यान्युक्तानि कालादर्शे द्वादशाहंसपिंडांतंकर्मग्रहणजन्मनोः ॥ सीमां तेपुंसवेश्राद्धंद्वावेतौजातकर्मच ॥ रोगेशांतिरलभ्येचयोगेश्राद्धव्रतानिच॥ प्रा यश्चित्तनिमित्तस्यवशात्पूर्वेपरत्रच॥अब्दोदकुंभमन्वादिमहालययुगादिषु श्र द्धंदर्शेप्यहरहःश्राद्धमूनादिमासिकं॥ मलिम्लुचान्यमासेषुमृतानांश्राद्धमाब्दि कं ॥ श्राद्धंनुपूर्वदृष्टेषुतीर्थेष्वेवयुगादिषु॥ मन्वादिषुचयद्दानंदानंदैनंदिनंचयत् ॥ तिलगोभूहिरण्यानांसंध्योपासनयोःक्रिया ॥ पर्वहोमश्चाग्रयणंसाग्नेरिष्टिश्च पर्वणि ॥ नित्याग्निहोत्रहोमश्चदेवतातिथिपूजनं ॥ स्नानंचस्नानविधिनाप्यभ क्ष्यापेयवर्जनं॥ तर्पणंवानिमित्तस्यनित्यत्वादुभयत्रचेति ॥एतौपुंसवनसीमंतौ एतच्चगर्भाधानाद्यन्नप्राशनांतसंस्कारोपलक्षणं तदुक्तंदीपिकायां गर्भाधानमु खंचचौलविधितःप्राग्जातयागंविनाकृच्छ्रेष्वाग्रयणंगजेंद्रपुरतश्छायामघानंग योः ॥ तीर्थेदुक्षययोश्चापित्र्यमधिकेमास्येवमाद्याचरेदिति अलभ्ययोगेऽर्धोदय पद्मकादौकाम्यान्यपिव्रतादीनिकार्याणीत्यर्थः पूर्वेपरत्रमलेशुद्धेचेत्यर्थः महा लयशब्देनमघात्रयोदश्युच्यतइतिमाधवः दर्शश्राद्धंमलेपिकार्यं यत्तुकृष्णशृं

---

१. यत्तु ॥ प्रवृत्तंमलमासात्प्राक्काम्यंकर्मसमापितं ॥ आगतेमलमासेपितत्समाप्तिर्नसंशयइति तत्सावनमासप्रवृत्तकृच्छ्रचांद्रायणादिपरमितिमाधवः २. यस्यान्यपासेनुष्ठानेकालातिक्रमनिमित्तप्राय श्चित्तापत्तिर्विहितकालालाभेनलोपोवातद्वित्यर्थः

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गः—संवत्सरातिरेकेणमासोयःस्यान्मलिम्लुचः॥ तस्मिंस्त्रयोदशेश्राद्धंनकुर्यादिंदुसंक्षयइति॥तत्काम्यदर्शश्राद्धविषयं। काम्यंनैवकदाचनेतिवचनात्। दर्शेचकाम्यंश्राद्धंकन्यांकन्यावेदिनश्चेत्यादिनायाज्ञवल्क्येनोक्तं । नित्यंतुमलेपि भवत्येव। दर्शेप्यहरहःश्राद्धंदानंचप्रतिवासरं ॥ गोभूतिलहिरण्यानांमासेपि स्यान्मलिम्लुचे ॥ इतिमात्स्योक्तेरितिहेमाद्यादयः। दिवोदासीयेपि-अनिंदुरिंदुपूर्णाचहरिवारोबुधाष्टमी ॥ नाधिमासेपरित्याज्याःसीमंतान्नाशनेशिशोरिति॥ अनिंदुर्दर्शः। द्विविधमप्यमाश्राद्धंनकार्यमित्यपरार्कः। अत्रयद्विहितंकर्म उत्तरेमासिकारयेदित्युक्तेः। षष्ट्यातुदिवसैर्मासैरितिशुक्लमासकरणोपिशास्त्रार्थोपपत्तेर्दर्शश्राद्धंमलेनकार्यमितिप्राचीनगौडाः। शूलपाणिश्चसंवत्सरप्रदीपेपि एकराशिस्थितेसूर्येयदादर्शद्वयंभवेत् ॥ दर्शश्राद्धंतदादौस्यान्नपरत्रमलिम्लुचे॥ अत्रापिनित्यकाम्यभेदेनप्राग्व्यवस्था । यद्यपिकालादर्शेसर्ववार्षिकंमासद्वयेकार्यमित्युक्तं तथापिहेमाद्रिमाधवापरार्कादिमतात्प्रथमाब्दिकंत्रयोदशेमलमासेद्वितीयाद्याब्दिकंतुशुद्धमासएवकार्यं । असंक्रांतेपिकर्त्तव्यमाब्दिकंप्रथमंद्विजैः॥तथैवमासिकंश्राद्धंसपिंडीकरणंतथेतिहारीतोक्तेः। आब्दिकंप्रथमंयत्स्यात्तत्कुर्वीतमलिम्लुचे ॥ चतुर्दशेतुसंप्राप्तेकुर्वीतपुनराब्दिकमितिस्मृत्यंतरोक्तेश्च पुनराब्दिकंद्वितीयादिवार्षिकंत्रयोदशेमासे ऽतीतेचतुर्दशाद्यदिनेकुर्यादित्यर्थः यत्तुसत्यव्रतः—वर्षेवर्षेतुयच्छ्राद्धंमातापित्रोर्मृतेहनि ॥ मलमासेनतत्कार्यंव्याघ्रस्यवचनंयथेतितद्द्वितीयादिवार्षिकविषयम्। आब्दिकंप्रथमंयत्स्यात्तत्कुर्वीतमलिम्लुचे ॥इतिपूर्वोक्तवचनात्। यत्रद्वादशंमासिकंशुद्धमासेभवतितत्रत्रयोदशेधिकएवाद्याब्दिकंकार्यं । यत्रत्वधिकमध्येद्वादशंमासिकंतत्रतस्याद्विरावृत्तिरुत्वाचतुर्दशेशुद्धएवप्रथमाब्दिकमितिनिष्कर्षः।तेनद्वितीयादिशुद्धमासएवंपृथ्वीचंद्रोदयेदिवोदासीयेमदनपारिजातेचैवं । मलमासमृतानांतुयदासएवाधिकःस्यात्तदातत्रैवकार्यं। यथापैठीनसिः—मलमासमृतानांतुश्राद्धंयत्प्रतिवत्सरम् ॥ मलमासेपिकर्त्तव्यंनान्येषांतुकथंचनेति॥हेमाद्रौव्यासोपि—मलमासमृतानांतु सौरमानंसमाश्रयेत्॥सएवदिवसस्तस्यश्राद्धपिंडोदकादिषु॥अत्राधिकमृतस्यन

---

१. मेषाधिस्थेसवितरियोयोमासःप्रपूर्यते ॥ चांद्रश्चैत्राद्यःसंक्षेपःपूर्त्तौद्वित्वेधिमासोत्यइतिज्योतिःपितामहोक्तेर्मेषाद्यधिकरणदर्शांतत्वादिरूपस्यचैत्रत्वादेर्दर्शद्वयेसत्वेत्योधिमासइतितदभिप्रायकमेतत्.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

द्वितीयाद्यब्दोपिसौरविधिः द्वितीयादावन्याधिकेयापूर्वनियमाविधिवैरूप्यात्किं तुप्रथमाब्दिकस्यमलेनियमात् । सत्यव्रतेनतद्भिन्नस्यसर्वस्याधिकेप्रतिप्रसवमात्रंलाघवात् ।अतोनाद्वितीयादौसौरमासप्रसंगः। चांद्रमिष्टंतथाब्दिकेमासपक्षतिथिस्पष्टेइत्यादिविरोधाच्च यत्तुवृद्धवसिष्ठः—श्राद्धीयाहनिसंप्राप्तेअधिमासोभवेद्यदि॥मासद्वयेपिकुर्वीतश्राद्धमेवंनमुह्यति॥यच्चव्यासः—उत्तरेदेवकार्याणिपितृकार्याणिचोभयोरितितन्मासिकादिविषयं यौगादिकंमासिकंचश्राद्धंचापरपक्षिकं।मन्वादिकंतैर्थिकंचकुर्यान्मासद्वयेपिचेतिस्मृतिचंद्रिकोक्तेः।तैर्थिकंतीर्थश्राद्धंतच्चमासद्वयेपिकार्यमितित्रिस्थलीसेतौभट्टः केचित्तुप्रतिमासंमृताहेचश्राद्धंयत्प्रतिवत्सरम्।मन्वादौचयुगादौचतन्मासोरुभयोरपीतिमरीचिवचनात् ॥ वर्षेवर्षेतुयच्छ्राद्धंमातापित्रोर्मृतेहनि ॥ मासद्वयेपितत्कुर्याद्व्याघ्रस्यवचनंयथेतिगालवोक्तेश्च।प्रत्याब्दिकंमासद्वयेकार्यमित्याहुः। तत्तुच्छं प्रतिमासंमृताहेक्रियमाणंमासिकं । प्रतिसंवत्सरंक्रियमाणंकल्पादिश्राद्धमितिमरीचिवचसोमदनरत्नेनव्याख्यानात् । गालवीयस्यचमासद्वयात्मकेक्षयमासइतिमाधवेनव्याख्यानात् । यच्चकैश्चिदुक्तम्।प्रथमाब्दिकंमासद्वयेकार्यं। आब्दिकंप्रथमंयत्स्यात्तत्कुर्वीतमलिम्लुचे ॥ त्रयोदशेचसंप्राप्तेकुर्वीतपुनराब्दिकमितियमोक्तेः तदपिचिंत्यं पुनराब्दिकंद्वितीयादिवार्षिकंत्रयोदशेऽतीतेचतुर्दशेकुर्यात् । अन्यथा । सांवत्सरंनवर्धेतश्राद्धंतत्रमृतेहनीतिपैठीनसिविरोधःस्यादिति हेमाद्रौपृथ्वीचंद्रोदयेच । एतेननवर्धेतनच्छिद्याच्छुद्धेपिकुर्यादेवेत्यनंतभट्टव्याख्यामानाभावात्परास्ता । पूर्वव्याख्यायांतुहारीतीयेप्रथमग्रहणमवसानंयदापिनिर्णयामृतेपूर्वोक्तकालादर्शवचनात् । मलमासेश्राद्धदिनस्यवंध्यत्वनिरासार्थंपित्रुद्देशेनब्राह्मणान्भोजयित्वाशुद्धमासेसापिंडकंश्राद्धंकुर्यात् । पिंडवर्जमसंक्रांतेसंक्रांतौपिंडसंयुतं ॥प्रतिसंवत्सरंश्राद्धमेवंमासद्वयेपिचेतिवृद्धपराशरोक्तेः । तदपिचिंत्यम् । पूर्वोक्तवचनस्यक्षयपूर्वभाव्यधिकमासविषयत्वात् । तत्रहिमासद्वयेश्राद्धमुक्तं । तदाहसत्यतपाः । एकएवयदामासःसंक्रांतिद्वयसंयुतः ॥ मासद्वयगतंश्राद्धंमलमासेपिशस्यतइति ॥ मासद्व

---

१. स्युःपक्षद्वयगाःक्रमात्प्रतिपदाद्याश्चैत्रमासक्रमात्भूतौमाधवगौमधौतुमदनौज्येष्ठस्थितेपर्वणी ॥ श्राद्धेत्रिंशदमीशुभाःशुभतराःकल्पादयःशुक्लगाइतिदीपिका.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

यगतंपूर्वासंक्रातिगतंक्षयगतंच । मलमासेक्षयमासे । अपिशब्दात्पूर्वाधि मासेचेतिहेमाद्रिःदीपिकायामपि— तत्प्राक्संग्यधिमासकोयदिभवेत्तत्रस्य सांवत्सरंतस्मिन्च्छुद्धतयाक्षयेचवचनात्कुर्याद्द्वयोःकोविदइतिकालादर्शेप्ये तद्विषयएवेयलंबहुना । मलमासेवर्जान्युक्तानिकालादर्शे—अनित्यमनिमि त्तंचदानंचमहदादिकं ॥ अग्न्याधानाध्वरापूर्वतीर्थयात्रामरेक्षणं ॥ देवाराम तडागादिप्रतिष्ठामौंजिबंधनम्॥आश्रमस्वीकृतिःकाम्यवृषोत्सर्गश्चनिष्क्रमः राजाभिषेकःप्रथमश्चूडाकर्मव्रतानिच ॥ अन्नप्राशनमारंभोगृहाणांचप्रवेशनं स्नानंविवाहोनामातिपन्नदेवमहोत्सवः ॥ व्रतारंभसमाप्तीचकर्मकाम्यंचपा प्मनाम् ॥प्रायश्चित्तंतुसर्वस्यमलमासेविवर्जयेत् ॥उपाकर्मोत्सर्जनंचपवित्र दमनार्पणम् ॥ अवरोहश्चहैमंतःसर्पाणांबलिरष्टकाः ॥ ईशानस्यबलिर्वि ष्णोःशयनंपरिवर्तनं ॥ दुर्गेंद्रस्थापनोत्थानेध्वजोत्थानंचवज्रिणः ॥ पूर्वत्रप्र तिषिद्धानिपरत्रान्यच्चदैविकमिति ॥ अत्रमूलवचनानिहेमाद्रिमाधवादिभ्यो ज्ञेयानि । दिवोदासीयेपि—यात्रोत्सवंचदेवादिशपथंदिव्यमेवच ॥ मलमा सेनकुर्वीतव्याघ्रस्यवचनंयथेति ॥ अयंनिर्णयःक्षयमासेपिज्ञेयः।रविसंक्रमही नेयोवर्ज्यावर्ज्यविधिःस्मृतः ॥ सएवतुद्विसंक्रातेमलमासेप्युदीरितइति॥ का ठकगृह्योक्तेः । क्षयमासमृतानांप्रत्याब्दिकेविशेषोहेमाद्रौ—तिथ्यर्धेप्रथमेपू र्वोद्वितीयेर्द्धेतथोत्तरः ॥ मासाविति बुधैश्चित्योक्षयमासस्यमध्यगौ ॥ आ ब्दिकवर्धापनेपिज्ञेयं । यन्मलमासेवर्ज्यमुक्तंतच्छुक्रगुर्वोरस्तादिष्वपिज्ञेयं । तदाबृहस्पतिः—बालेवायदिवावृद्धेशुक्रेवास्तंगतेगुरौ ॥ मलमासइवैतानि वर्जयेद्दैवदर्शनमिति ॥ अनादिदेवतांदृष्ट्वाशुचःस्युर्नष्टभार्गवे ॥ मलमासे प्यनावृत्ततीर्थयात्रांविवर्जयेत् ॥ आवृत्ततीर्थदोषाभावमात्रंनतुफलमिति वाचस्पतिमिश्राः । तन्न । असतिबाधकेफलहेतुत्वाक्षतेः। लल्लोपि—नीचस्थे वक्रसंस्थेप्यतिचरणगतेबालवृद्धास्तगेवासंन्यासोदेवयात्राव्रतनियमविधिः कर्णवेधस्तुदीक्षा॥मौंजीबंधोंगनानांपरिणयनविधिर्वास्तुदेवप्रतिष्ठावर्ज्याःस द्भिप्रयत्नात्त्रिदशपतिगुरौसिंहराशिस्थितेचेति ॥दीक्षायागदीक्षाआगमदीक्षा

---

१. यत्तुमासःसंक्रांतिहीनोधिकइतिकथिताश्शीघ्रवक्रप्रचारैःसंसर्योहस्यातिःस्वात्समविषमतयाचा लनंतत्क्षयस्य ॥ पूर्वैश्चन्द्रार्कयोगैर्विरहितसंक्रांतितश्चालनंस्याद्वत्क्रस्यार्कस्यमासेयदिनच ःतिवैमास

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

चतथा ॥ उद्यानचूडाव्रतबंधदीक्षाविवाहयात्राचवधूप्रवेशः ॥ तडागकूपाद्रि दशप्रतिष्ठाबृहस्पतौसिंहगतेनकुर्यात् ॥ दिवोदासीये—गुर्वादित्येगुरौसिंहे नष्टेशुक्रेमलिम्लुचे ॥ गृहकर्मव्रतंयात्रांमनसापिनचिंतयेत् ॥ अस्यापवाद स्तत्रैवब्राह्मे—मुंडनंचोपवासश्चगौतम्यांसिंहगेगुरौ ॥ कन्यागतेतुकृष्णायांन तुतत्तीरवासिनां ॥ तथा । आद्यासौगौतमीगंगाद्वितीयाजान्हवी स्मृता ॥ सर्वतीर्थफलंस्नानाद्गौतम्यांसिंहगेगुरौ ॥ संहिताप्रदी पे—स्यात्सप्तरात्रंगुरुशुक्रयोश्चबालत्वमन्हांदशकंचवार्धम् ॥ वृद्धौसिते ज्यावशुभौशिशुत्वेशस्तौयतस्तावुपचीयमानौ ॥ वसिष्ठः—अतिचारगतेजी वेवर्जयेत्तदनंतरं ॥ व्रतोद्वाहादिकार्येषुअष्टाविंशतिवासरान् ॥ बाल्यादि लक्षणमुक्तंब्रह्मसिद्धांते । रविणासातिरन्येषांग्रहाणामस्तउच्यते ॥ ततोऽर्वा ग्वार्धकंप्रोक्तमुर्ध्वंबाल्यंप्रकीर्तितमिति ॥ बाल्यादिपरिमाणंचवृत्तशते— बालःशुक्रोदिवसदशकंपंचकंचैववृद्धःपश्चादन्हांत्रितयमुदितःपक्षमैंद्यांक्रमे ण ॥ जीवोवृद्धःशुचिरपितथापक्षमन्यैःशिशूतौवृद्धौप्रोक्तौदिवसदशकंचा परैःसप्तरात्रम् ॥ पश्चिमतउदयेदशादिनानिबालः । अस्तेपंचदिनानिवृद्धः । पूर्वतोदिनत्रयंबालःपक्षंचवृद्धइत्यर्थः । जीवोगुरुः । अन्यत्रत्वन्यथोक्तं । प्राक्पश्चादुदितःशुक्रःपंचसप्तदिनंशिशुः ॥ विपरीतंतुवृद्धत्वंतद्देवगुरोरपी ति ॥ एषांचपक्षाणांव्यवस्थामाहमिहिरः— बहवोदर्शिताःकालायेबाल्येवा र्द्धकेपिवा ॥ ग्राह्यास्तत्राधिकाःशेषादेशभेदादुतापदीति ॥ देशभेदश्चमद नरत्नेगार्ग्यः—शुक्रोगुरुःप्राक्कपराक्कबालोविंध्येदशावंतिषुसप्तरात्रम् ॥ वं गेषुहूणेषुचषट्चपंचशेषेचदेशेत्रिदिनंवदंतीति ॥ अस्तादिरपवादःकाशीखं डे— नग्रहास्तोदयकृतोदोषोविश्वेश्वरालये ॥ त्रिस्थलीसेतौवायर्वीये— गो दावर्यांगयायांचश्रीशैलेग्रहणद्वये ॥ सुरासुरगुरूणांचमौढ्यदोषोनविद्यते ॥ ग्रहणद्वयेतन्निमित्तककुरुक्षेत्रयात्रादानादावित्यर्थः । तदाहत्रिस्थलीसेतौल ल्लः— उपप्लवेशीतलभानुभान्वोरर्धोदयेवैकपिलाख्यषष्ठ्यां ॥ सुरासुरेज्या स्तमयेपितीर्थेयात्राविधिःसंक्रमणेचशस्तः ॥ नमूढदोषोनचरात्रिदोषोनचा

युग्मंविचित्यमितिवटेश्वरसिद्धांतात् च्यलनसंस्कारपक्षेबोध्यम्.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

धिमासोनम्मृतिर्नसूतिः ॥ एवमप्युत्तरार्द्धपठंति । इत्यलंबहुना । मलमासे चव्रतविशेषउक्तोहेमाद्रौपाद्मे । अधिमासेतुसंप्राप्तेगुडसर्पिर्युतानिच ॥ त्रयस्त्रिंशदपूपानिदातव्यानिदिनेदिने ॥ साज्यानिगुडमिश्राणिअधिमासेनृपोत्तम ॥ अधिमासेतुसंप्राप्तेत्रयस्त्रिंशत्तुदेवताः ॥ उद्दिश्यापूपदानेनपृथ्वीदानफलंलभेत् ॥ त्रयस्त्रिंशदपूपान्नंकांस्यपात्रेनिधायच॥सघृतंसहिरण्यंचब्राह्मणायनिवेदयेत् ॥ विष्णुरूपीसहस्रांशुःसर्वपापप्रणाशनः ॥ अपूपान्नप्रदानेनममपापंव्यपोहतु ॥ नारायणजगद्बीजभास्कराप्रतिरूपक ॥ व्रतेनानेनपुत्रांश्चसंपदंचाभिवर्धय ॥ यस्यहस्तेगदाचक्रेगरुडोयस्यवाहनं ॥ शंखःकरतलेयस्यसमेविष्णुःप्रसीदतु ॥ कलाकाष्ठादिरूपेणनिमेषघटिकादिना॥ योवंचयतिभूतानितस्मैकालात्मनेनमः ॥ कुरुक्षेत्रमयंदेशःकालःपर्वद्विजोहरिः ॥ पृथ्वीसममिदंदानंगृहाणपुरुषोत्तम ॥ मलानांचविशुद्ध्यर्थंपापप्रशमनायच ॥ पुत्रपौत्राभिवृद्ध्यर्थंतवदास्यामिभास्कर ॥ मंत्रेणानेनयोदद्यात्रयस्त्रिंशदपूपकान् ॥ प्राप्नोतिविपुलांलक्ष्मींपुत्रपौत्रादिसंपदइति ॥ इति निर्णयसिंधौमलमासनिर्णयः । पक्षनिर्णयस्तु ॥ दैवेमुख्यःशुक्लपक्षःकृष्णःपित्र्येविशिष्यतइतिमाधवेनोक्तः । अथतिथिनिर्णयः तत्रतिथिर्द्वेधा । शुद्धाविद्धाच । दिनेतिथ्यंतरसंबंधरहिताशुद्धा । तद्रहिताविद्धा । तत्र शुद्धायामसंदेहाद्विद्धानिर्णीयते । तत्रसामान्यतोवेधमाहमाधवीयेपैठीनसिः। पक्षद्वयेपितिथयस्तिथिंपूर्वांतथोत्तराम्॥त्रिभिर्मुहूर्त्तैर्विध्यंतिसामान्योयंविधिःस्मृतइति ॥ हेमाद्रिमदनरत्नादौतुद्विमुहूर्त्तोप्युक्तः । उदितेदैवतंभानौपित्र्यंचास्तमितेरवौ ॥ द्विमुहूर्त्तात्रिरन्हश्चसातिथिर्दैव्यकव्ययोरितिविष्णुधर्मोक्तेः द्विमुहूर्त्तत्वंचानुकल्पः । द्विमुहूर्त्तापिकर्त्तव्यायातिथिर्वृद्धिगामिनीतिदक्षेणापिशब्दोक्तेः । अयंवेधःप्रातरेव । सायंतुत्रिमुहूर्त्तोवेधएव । यांतिथिंसमनुप्राप्ययात्यस्तंपद्मिनीपतिः ॥ सातिथिस्तद्दिनेप्रोक्तात्रिमुहूर्त्तेवयाभवेदितिस्कांदोक्तेः दीपिकापि – त्रिमुहूर्त्तगातुसकलासायेति । यानितु–व्रतोपवासस्नानादौघटिकैकापियाभवेत् ॥ उदयेसातिथिर्ग्राह्याविपरीतातुपैतृ

१. अष्टौवसवएकादशरुद्राद्वादशाहित्याःप्रजापतिश्चवषट्कारश्च २. अस्तमितेरवौअन्हस्त्रिमुहूर्त्तं पित्र्यमित्यर्थः

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

का ॥ इत्यादीनिस्कांदादिवचनानितानिवैश्वानराधिकरणन्यायेना वयवस्तुत्त्यात्रिमुहूर्त्तप्रशंसापराणि । तिथिविशेषेवेधविशेषःस्कांदे— । नांगोद्वादशनाडीभिर्दिक्पंचदशभिस्तथा ॥ भूतोष्टादशनाडीभिर्दूर्षय त्युत्तरांतिथिमिति ॥ अयंचोपवासातिरिक्तविषयइतिवक्ष्यते । इतिवे धः । तत्रसर्वातिथिर्यदहःकर्मकालव्यापिनीसैवग्राह्या । कर्मणोयस्ययः कालस्तत्कालव्यापिनीतिथिः ॥ तयाकर्माणिकुर्वीतन्हासवृद्धिनिकारणमि तिविष्णुधर्मोक्तेः ॥ दिनद्वयेतद्वयाप्तावेकदेशव्याप्तौवायुग्मवाक्यान्निर्णयः । तस्यपूर्वाबाधेनोपपत्तेः । कर्मकालस्यप्रधानांगत्वाच्च । युग्मवाक्यंतुनिगमः । युग्माग्नियुगभूतानांषण्मुन्योर्वसुरंध्रयोः ॥ रुद्रेणद्वादशीयुक्ताचतुर्दश्याचपू र्णिमा ॥ प्रतिपद्यप्यमावास्यातिथ्योर्युग्मंमहाफलं ॥ एतद्द्वयस्तंमहादोषंहंति पुण्यंपुराकृतमिति ॥ अत्ररंध्रांताःशब्दाः द्वितीयादिनवम्यंततिथिवाचकाः रुद्रएकादशीद्वितीयातृतीयायुतासाचद्वितीयायुतेतिसतयुग्मानीत्यर्थः । इदं चशुक्लपक्षे । अमाप्रतिपद्युग्मस्यपूर्णिमायाश्चतत्रैवसत्वादितिकेचित्।तत्वं वमावास्याप्रतिपद्युग्मात्कृष्णपक्षालिंगात्पक्षद्वयपरामिदंतत्तद्विशेषवाक्यैः कृष्णेतिथिविशेषेपोह्यतइति । दशमीतूक्तापुराणसमुच्चये—संपूर्णेदशमी कार्याभिश्रितापूर्वयाथवेति ॥ संपूर्णेशुक्लपक्षेत्रयोदशीतुसुमंतुनोक्ता—त्रयो दशीतुकर्त्तव्याद्वादशीसहितामुनेइति । कृष्णपक्षेत्वापस्तंबः—प्रतिपत्सद्विती यास्याद्वितीयाप्रतिपद्युता ॥ चतुर्थीसंयुतायाचसातृतीयाफलप्रदा ॥ पंच मीचप्रकर्त्तव्याषष्ठ्यायुक्तातुनारद ॥ कृष्णपक्षेष्टमीचैवकृष्णपक्षेचतुर्दशी ॥ पूर्वविद्धाप्रकर्त्तव्यापरविद्धानकुत्रचित् ॥ दशमीचप्रकर्त्तव्यासदुर्गाद्विजस त्तम ॥ षष्ठ्यष्टमीअमावास्याकृष्णपक्षेत्रयोदशी ॥ एताःपरयुताःपूज्याःपराः पूर्वेणसंयुताइति ॥ यत्तुव्याघ्रः—खर्वोदर्पस्तथाहिंसात्रिविधंतिथिलक्षणम् ॥ खर्वदर्पौपरौपूज्यौहिंसास्यात्पूर्वकालिकीति ॥ खर्वःसाग्यम् । दर्पोवृ द्धिः । तयोःपराहिंसाक्षयस्तत्रपूर्वेत्यर्थः । एतच्छ्राद्धादिविषयम् । द्वितीयादि

---

१ पंचमी २ एवंच । दिवारात्रिव्रतंयच्चएकमेवंतिथौगतं ॥ तस्यामुभयगामिन्यामारभेतव्रतंव्रती त्यनुवादः ३ तिथेःपरस्याघटिकाश्चयास्युर्न्यूनास्तथाचाभ्यधिकाश्चतासां । अर्द्धवियोज्यंचतथाप्रयो ज्यन्हासाचवृद्धौप्रथमेदिनेस्यात्

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

षुयुग्मानांपूज्यतानियमादिषु ॥ एकोद्दिष्टादिश्राद्धादौ ह्रासवृद्ध्यादिचोदनेति व्यासोक्तेः॥ नियमादिषुव्रतदानादिकर्मसु। एकोद्दिष्टादितिथेर्वृद्ध्यादावित्यर्थः कर्मकालव्याप्त्यभावेतुकर्मोपक्रमकालगैवग्राह्या — कर्मोपक्रमकालगातुकृतिभिर्ग्राह्यानपुग्मादरइति दीपिकोक्तेः । यानितु—यांतिथिंसमनुप्राप्य उदयंयातिभास्करः ॥ सातिथिःसकलाज्ञेयादानाध्ययनकर्मसु ॥ इत्यादीनि तानित्रिमुहूर्त्तादिस्तुतिरितिनिर्णयशैली । अथैकभक्तंतत्कालःपाद्मे। मध्यान्हव्यापिनीग्राह्याएकभक्तेसदातिथिरिति ॥ मध्यान्हश्चपंचधाविभक्तदिनतृतीयांशः । तेनयद्यपिद्वादशदंडानंतरंप्राप्यतेतथापिदिनार्धसमयेतीतेभुज्यतेनियमेनयत् ॥ एकभक्तमितिप्रोक्तमतस्तस्याद्दिवैवहीतिस्कांदोक्तेः । षोडशसप्तदशादिदंडामुख्यःकालः दीपिकायांतु—मध्यान्हांत्यदलेत्रिभागदिवसेस्यादेकभक्तमिति । ततःसूर्यास्तपर्यंतंगौणः । दिवैवहीत्यस्यवैयर्थ्यापत्येतत्परत्वात् अत्रपूर्वेद्युर्व्याप्तिःपरेद्युरुभयेद्युर्व्याप्तिस्तदभावोंशव्याप्तिस्तत्रापिसाम्यंवैषम्यंचेतिषट्पक्षाः । तत्राद्ययोरसंदेहएवतृतीयेतुपूर्वेन्हिगौणमुख्यप्राप्तेःसत्वात्पूर्वेतिमाधवः । युग्मवाक्यान्निर्णयइतिहेमाद्रिः । चतुर्थपक्षेपूर्वैवगौणकालव्याप्तेःसत्वात् । वैषम्येणांशव्याप्तौयाधिकासाग्राह्या । साम्येपूर्वा अयंचस्वतंत्रैकभक्तनिर्णयः । अन्यांगेउपवासप्रतिषेधस्तदनुसारेणनिर्णयः। अथनक्तं । तच्चदिनानशनपूर्वरात्रिभोजनं। तत्रप्रदोषव्यापिनीग्राह्या। प्रदोषव्यापिनीग्राह्यातिथिर्नक्तव्रतेसदेतिवत्सोक्तेः । प्रदोषस्तु—त्रिमुहूर्तप्रदोषःस्याद्भानावस्तंगतेसति ॥ नक्तंतत्रतुकर्त्तव्यमितिशास्त्रविनिश्चयइतिमदनरत्नेव्यासोक्तेः। तत्रापिदंडोत्तरंकार्यंसायंसंध्यात्रिघटिकाअस्तादुपरिभास्वतइतिस्कांदोक्तेर्दंडत्रयस्यसंध्यात्वात्तत्र। चत्वारीमानिकर्माणिसंध्यायांपरिवर्जयेत् आहारंमैथुनंनिद्रांस्वाध्यायंचचतुर्थकमिति ॥ मार्कंडेयेनभोजननिषेधात् । मुहूर्त्तोनंदिनंनक्तंप्रवदंतिमनीषिणः ॥ नक्षत्रदर्शनान्नक्तमहंमन्येगणाधिपेति माधवीयेभविष्यांक्तेश्च ॥ गौडास्तु—प्रदोषोस्तमयादूर्ध्वंघटिकाद्वयमिष्यत इतिवत्सोक्तःप्रदोषः ॥ संध्याचदिनरात्र्योःसंधौमुहूर्त्तः । अर्धास्तमयासंध्याव्यक्तीभूतानतारकायावत् ॥ तेजः परिहानिवशाद्भानोरर्धोदयंयावदितिवराहोक्तेरित्याहुः ॥ तन्न अस्यसंध्यावंदनानध्यायादिपरत्वात् । अतए

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वतत्रखंडमंडलस्यसंध्यात्वमुक्तंविज्ञानेश्वरेण । यच्चमदनरत्ने—नक्तस्यवैधत्वाद्रागप्राप्तभोजनगोचरोनिषेधइत्युक्तं । तन्न । विधेर्निषेधाविरोधात्अन्यथाकपिंजलानित्यत्रत्रिभ्योधिकानांहिंसनंस्यात् । सायंकालेनक्तंतुदिनद्वयेप्रदोषस्पर्शेज्ञेयं । अतथात्वेपरत्रस्यादस्तादर्वाग्यतोहिसेतिजाबालिवचनात्।प्रदोषव्यापिनीनस्याद्दिवानक्तंविधीयते॥आत्मनोद्विगुणाच्छायामंदीभवतिभास्करे ॥ तन्नक्तंनक्तामित्याहुर्ननक्तंनिशिभोजनामिति ॥ स्कांदाच्च । यत्यादीनामपिसायान्हे—नक्तंनिशायांकुर्वीतगृहस्थोविधिसंयुतः ॥ यतिश्चविधवाचैवकुर्यात्तत्सदिवाकरमितितत्रैवस्मृत्यंतरात् । इदमपुत्रविधुरोपलक्षणं। पुत्रवतस्तुरात्रावेव ॥ अनाश्रमोप्याश्रमीस्यादपत्नीकोपिपुत्रवानितिसंग्रहोक्तेः ॥ सौरनक्तंतुदिवैव । त्रिमुहूर्त्तस्पृगेवान्हिनिशिचैतावतीतिथिः ॥ तस्यांसौरंभवेन्नक्तमहन्येवतुभोजनमितिसुमंतूक्तेः । हरिनक्तेविशेषःकालादर्शेस्कांदे । उदयस्थासदापूज्याहरिनक्तव्रतेतिथिरिति ॥ अन्यनक्तंतुसंक्रांत्यादावपिरात्रावेव । निषेधस्यरागप्राप्तभोजनगोचरत्वेनवैधाबाधकत्वात् । दिनद्वयव्याप्तौपरा । उभयोर्यदिवातिथ्योःप्रदोषव्यापिनीतिथिः ॥ तत्रोत्तरत्रनक्तंस्यादुभयत्रापिसायतइति ॥ कालादर्शेजाबालिवचनात् । अन्यपक्षेषुएकभक्तवन्निर्णयः । अत्रविशेषोमदनरत्नेगारुडे—हविष्यभोजनंस्नानंसत्यमाहारलाघवं ॥ अग्निकार्यमधःशय्यानक्तभोजीषडाचरेत् ॥ अग्निकार्यंव्याप्तहतिहोमः।इतिनक्तं।अयाचितेतुविशेषवचनाभावात्पक्षेउपवासेप्राप्तेउपवासवन्निर्णयः । अथनक्षत्रव्रतकालनिर्णयः । विष्णुधर्मे — उपोषितव्यंनक्षत्रंयस्मिन्नस्तमियाद्रविः ॥ युज्यतेयत्रवातारानिशीथेशानिनासहेति ॥ माधवीयेस्कांदे—तत्रैवोपवसेद्दक्षेयान्निशीथादधोभवेत् ॥ उपवासेयद्दक्षंस्यात्तद्दिनक्तेकभक्तयोः ॥ अथव्रतपरिभाषा—तत्रधिकारिणोमदनरत्नेभविष्ये—अनग्नयस्तुयेविप्रास्तेषांश्रेयोविधीयते ॥ व्रतोपवासनियमैर्नानादानैस्तथानृप ॥ अनग्निग्रहणमुपवासविषयम् । अतएवदेवलः—आहिताग्निरनड्वांश्च

---

१. एकभक्तायाचितयोर्यावंशघटिकावधिः ॥ सातिथिःसकलाज्ञेयानक्तेसायान्हसंगतेतिविशेषवचनान्निर्णयइतिमयूखे ॥ भृत्यभार्यादिभ्योपिनयाचितव्यमत्यन्यत्रविस्तरः २. अयाचतश्चफभोक्तृत्वसमानाधिकरणकर्तृत्वमधिकारः.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ब्रह्मचारीचतेत्रयः॥ अश्नंतएवसिध्यंतिनैषांसिद्धिरनश्नताम् ॥एकादश्यादौ तुवचनाद्भवतीतिवक्ष्यामः । शूद्रस्याप्यधिकारः—शूद्रोवर्णश्चतुर्थोपिवर्णत्वाद्धर्ममर्हति ॥ वेदमंत्रस्वधास्वाहावषट्कारादिभिर्विनेतिव्यासोक्तेः ॥ प्राच्यास्तुवैश्यशूद्रयोर्द्वेरात्राधिकोपवासनिषेधः। वैश्याःशूद्राश्चयेमोहादुपवासं प्रकुर्वते ॥ त्रिरात्रंपंचरात्रंवातेषांव्युष्टिर्नविद्यते॥ चतुर्थभक्तक्षपणंवैश्येशूद्रेविधीयते ॥ त्रिरात्रंतुनधर्मज्ञैर्विहितंब्रह्मवादिभिरिति ॥ हेमाद्रौवचनादित्याहुः। यावदुक्तनिषेधइत्यन्ये । तत्वंतुनिर्मूलमितिप्रकरणान्महातपोविषयइतियुक्तम् । एवंस्त्रीणामपियत्तुस्कांदे—नास्तिस्त्रीणांपृथग्यज्ञोनव्रतंनाप्युपोषणम् ॥ भर्त्तृशुश्रूषयैवैतालोकानिष्टान्व्रजंतिहि ॥ यद्देवेभ्योयच्चपित्रादिकेभ्यःकुर्याद्भर्तृभ्यर्चनंसाक्रियांच ॥ तस्यार्धंवैसाफलंनान्यचित्तानारीभुंक्तेभर्त्तृशुश्रूषयैव ॥ आदित्यपुराणे—नारीखल्वननुज्ञाताभर्त्रावापिसुतेनवा ॥ विफलंतद्भवेत्तस्यायत्करोत्यौर्ध्वदेहिकमिति ॥ और्ध्वदेहिकंपारलौकिकंतद्भर्त्रननुज्ञाविषयम् । भार्यापत्युर्मृतेनैवव्रतादीनाचरेत्सदेतिकात्यायनोक्तेः । अत्रविशेषो हरिवंशे—स्नानंचकार्यंशिरसस्ततःफलमवाप्नुयात् ॥ स्नात्वास्त्रीप्रातरुत्थायपतिंविज्ञापयेत्सती ॥ तथा—गृहीत्वौदुंबरंपात्रंसकुशंसाक्षतंतथा ॥ गोशृंगंदक्षिणंसिच्यप्रगृण्हीयाच्चतज्जलम्॥औदुंबरंताम्रमयम् । ततोभर्त्तुःसतीदद्यात्स्नातस्यप्रयतस्यच ॥ आत्मनश्चाभिषेक्तव्यंततःशिरसितज्जलम् ॥ उपवासेषुकर्त्तव्यमेतद्व्रतकेषुचेति ॥ सर्वव्रतेषुसंकल्पविधिश्चभारते—गृहीत्वौदुंबरंपात्रंवारिपूर्णमुदङ्मुखः ॥ उपवासंतुगृण्हीयाद्यद्वासंकल्पयेद्बुधः ॥ हस्तेनैवेत्यर्थः। अत्रव्रतारंभकालः । मदनरत्नेगार्ग्यः—अस्तगेचगुरौशुक्रेबालेवृद्धेमलिम्लुचे ॥ उद्यापनमुपारंभंव्रतानांनैवकारयेत् ॥ रत्नमालायां—सोमसौम्यगुरुशुक्रवासराःसर्वकर्मसुभवंतिसिद्धिदाः ॥ भानुभौमशनिवासरेषुचप्रोक्तमेवखलुकर्मसिद्ध्यति ॥ तथा—विरुद्धसंज्ञाइहयेचयोगास्तेषामनिष्टःखलुपादआद्यः ॥ सर्वेधृतिस्तुव्यतिपातनामासर्वोप्यरिष्टःपरिघस्यचार्द्धम् ॥ तिस्रस्तुयोगेप्रथमेसवज्रेव्याघातसंज्ञेनवपंचशूले ॥ गंडेऽतिगंडेचषडेवना

१ नारीकर्तृककर्मणोयथात्रैफल्यंअकरणयोग्यतावच्छेदकंसमायातितथैतस्यार्थेवैषम्यतामितिभावः

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ज्यःशुभेषुकार्येषुत्रिवर्जनीयाः ॥ संग्रहे—कृष्णेग्निदिशयोरूर्ध्वंसप्तमीभूतयो रधः ॥ शुक्लेवेदेशयोरूर्ध्वंभद्राप्राग्वसुपूर्णयोः॥ श्रीपतिः—नसिद्धिमायातिकृतंचविष्टयांविषारिघातादिकमत्रसिद्धम्॥व्यवहारसमुच्चये—दशम्यामष्टम्यांप्रथमघटिकापंचकपरंहरिद्युःसप्तम्यांहिदशघटिकांतेत्रिघटिकं ॥तृतीयाराकायांखयमघटिकाभ्यःपरभवंशुभंविष्टेःपुच्छंशिवतिथिचतुर्थ्योस्तुविरमे॥तत्रैव—सर्पिणीतुसितेपक्षेकृष्णेचैवतुवृश्चिकी ॥ सर्पिण्यास्तुमुखंत्याज्यंवृश्चिक्याः पुच्छमेवच ॥ माधवीये—विष्टिर्यदाहनितिथेरपरार्द्धजातापूर्वार्द्धजानिशितदाशुभदाचपुच्छे ॥ ब्रह्मयामले—दिनभद्रायदारात्रौरात्रिभद्रायदादिवा ॥ नत्याज्याशुभकार्येषुप्राहुरेवंपुरातनाः ॥ श्रीपतिः—षट्पौष्णतोद्वादशशांकराच्चपौरंदराद्भानिनवक्रमेण ॥पूर्वार्द्धमध्यापरभागयुंजिचिरंतनंज्योतिषिकैःस्मृतानि ॥ व्रतारंभेचविशेषःमदनरत्नेसत्यव्रतेनोक्तः—उदयस्थातिथिर्याहिनभवेद्दिनमध्यभाक् ॥ साखंडानव्रतानांस्यादारंभश्चसमापनमिति ॥ देवलः—अभुंक्त्वाप्रातराहारंस्नात्वाचम्यसमाहितः ॥ सूर्यायदेवताभ्यश्चनिवेद्यव्रतमाचरेत् ॥ मदनरत्नेभविष्ये—क्षमासत्यंदयादानंशौचमिंद्रियनिग्रहः ॥ देवपूजाग्निहवनंसंतोषःस्तेयवर्जनं ॥ सर्वव्रतेष्वयंधर्मःसामान्योदशधास्मृतः ॥ अग्निहोमस्तुहैवस्यः । व्याहृतिहोमोवेतिवर्धमानःयत्तुतेनोक्तम् सर्वपदमेतत्पुराणोक्तप्रकृतव्रतपरम् । व्रतांतरेतुविध्यंतरसत्वेहोमोऽन्यथान । अतएवैकादश्यांशिष्टानांहोमानाचरणमिति । तन्न । जपोहोमश्चेतिवक्ष्यमाणैकवाक्यत्वेनास्यकाम्यव्रतसमाप्तिपरत्वात् । तत्वंतुसाप्तदश्यस्यपशुमित्रविंदादिप्रकरणस्थेनेवतत्तद्व्रतविशेषहोमविधिभिरस्योपसंहारइति विष्णुधर्मे—तज्जप्यजपनंध्यानंतत्कथाश्रवणादिकम् ॥ तदर्चनंचतन्नामकीर्त्तनश्रवणादयः ॥ उपवासकृतामेतेगुणाःप्रोक्तामनीषिभिः ॥ कौर्मे—बहिर्ग्रामांत्यजान्सूतिंपतितंचरजस्वलाम् ॥ नस्पृशेन्नाभिभाषेतनेक्षेतव्रतवासरे ॥ पृथ्वीचंद्रोदयेअग्निपुराणे—स्नात्वाव्रतवतासर्वव्रतेषुव्रतमूर्त्तयः ॥ पूज्याःसुवर्णमय्याद्याःशक्त्यावैभूमिशायिना ॥ जपोहोमश्चसामान्यंव्रतांतेदानमेवच ॥ चतुर्विंशद्वादशवापंचवात्रय

---

१ अशक्तस्यानुज्ञातेक्ष्वादिभक्षणनिषेधःप्रातरितिक्रियान्वयि ॥ २. उपावृत्तस्यपापेभ्योयस्तुवासोगुणैःसह ॥ उपवासःसविज्ञेयःसर्वभोगविवर्जितइति

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

एवच ॥ विप्राभोज्यायथाशक्तिनेभ्योदद्याच्चदक्षिणाम् ॥ अत्रविप्राइतिपुल्लिंगनिर्देशात्पुमांसएवभोज्याः । नतुस्त्रियः । एवंसहस्रभोजनादावपि । विरूपैकदेशस्यप्रमाणांतरंविनायुक्तत्वात् । अतएवद्वयोर्यजमानयोःप्रतिपदंकुर्यात् । बहुभ्योयजमानेभ्यइत्यादौविरूपैकशेषायोगात् । पत्न्यभिप्रायंहित्वं बहुत्वंवानसंभवतीत्युक्तमाचार्यैः । पार्थसारथिनाच । एतेनैकस्यब्राह्मणस्यावृत्याभोजनंपरास्तंबहुत्वस्यैकपदश्रुत्याब्राह्मणान्वितत्वेनभोजनान्वयाभावादित्यन्यत्रविस्तरः । शूद्रस्यतुप्रतिष्ठादिवाहिप्रहाराव्याहृतिहोमइतिवर्धमानः । व्रतमूर्तयोव्रतदेवताप्रतिमाः । प्रतिमास्वरूपंचमदनरत्नेभविष्ये—अनुक्तद्रव्यतत्संख्यादेवताप्रतिमानृप ॥ सौवर्णीराजतीताम्रीवृक्षजामार्तिकीतथा ॥ चित्रजापिष्टलेखोत्थानिजवित्तानुरूपतः ॥ आमाषात्पलपर्यंतंकर्त्तव्याशाठ्यवर्जितैः ॥ तत्रैवब्राह्मे—आज्यंद्रव्यमनादेशेजुहोतिषुविधीयते ॥ मंत्रस्यदेवतायाश्चप्रजापतिरितिस्थितिः ॥ मंत्रानुक्तौसमस्तव्याहृतिरूपोमंत्रः प्रजापतिश्चदेवतेतिकल्पतरुः । वर्द्धमानधृतदेवीपुराणे—होमोग्रहादिपूजायांशतमष्टाधिकंभवेत् ॥ अष्टाविंशतिरष्टौवायथाप्राप्तिविधीयते ॥ मदनरत्ने—अनुक्तसंख्यायत्रस्याच्छतमष्टोत्तरंस्मृतम्॥वर्द्धमानधृतवृद्धशातातपः उपवासंद्विजःकृत्वाततोब्राह्मणभोजनम् ॥ कुर्यात्तेनास्यसगुणउपवासोऽभिजायते ॥ व्रतोद्यापनानुक्तौपृथ्वीचंद्रोदयेनंदिपुराणे—कुर्यादुद्यापनंतस्यसमाप्तौयदुदीरितम्॥ उद्यपनंविनायत्तुतद्व्रतंनिष्फलंभवेत् ॥ यदिचोद्यापनंनोक्तंव्रतानुगुणतश्चरेत् ॥ वित्तानुसारतोदद्यादनुक्तोद्यापनेव्रते ॥ गाश्चैवकांचनंदद्याद्व्रतस्यपरिपूर्त्तये ॥ अशक्तौभारतीये—सर्वेषामप्यलाभेतुयथोक्तकरणंविना ॥ विप्रवाक्यंस्मृतंशुद्धंव्रतस्यपरिपूर्त्तये ॥ यथाविप्रवचोयस्तुगृण्हातिमनुजःशुभम् ॥ अदत्वादक्षिणांपापःसयातिनरकंध्रुवम् ॥ भारते—वेदोपनिषदेचैवसर्वकर्मसुदक्षिणा ॥ सर्वंत्रतुमयोद्दिष्टाभूमिर्गावोथकांचनम् ॥ वैजवापः—शिवनेत्रोद्भवंयस्माद्रजतंपितृवल्लभम् ॥ अमंगलंतद्यत्नेनदेवकार्येषुवर्जयेत् ॥ टोडरानंददेवीपुराणे—व्रतेचतीर्थेऽध्ययनेश्राद्धेपिचविशेषतः ॥ परान्नभोजनाद्देवियस्यान्नंतस्यतत्फलम् ॥ पृथ्वीचंद्रोदयेभ्रिपुराणे—नियस्नायीमिताहारोगुरुदेवद्विजार्चकः ॥ क्षारंक्षौरंचलवणंमधुमांसंचवर्जयेत् ॥क्षा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

रास्तुतत्रैवोक्ताः । तिलमुद्गादतेशैब्यंसस्येगोधूमकोद्रवौ ॥ धान्यकंदेवधान्यंच शमीधान्यंतथैक्षवम् ॥ स्विन्नधान्यंतथापण्यंमूलंक्षारगणःस्मृतः ॥ गोधूमानांतुतत्रैवप्रतिप्रसवः—व्रीहिषष्टिकमुद्गाश्चकलापःसतिलंपयः ॥ श्यामाकाश्चैवनीवारागोधूमाद्याव्रतेहिताः ॥ कुष्मांडालांबुवार्त्ताकपालंकीज्योत्स्निकास्त्यजेत् ॥ चतुर्भैक्षंसक्तुकणाःशाकंदधिघृतंमधु ॥ श्यामाकाःशालिनीवारायावकंमूलतंदुलम् ॥ हविष्यव्रतनक्तादावग्निकार्यादिकेहितं ॥ मधुमांसंविहायान्यव्रतेवाहितमीरितमिति ॥ शमीधान्यंमाषादि । पालंकीमध्यदेशेपोईइतिप्रसिद्धा । ज्योत्स्निकाकोशातकी । मिताक्षरायांगौतमः । चतुर्भैक्षसक्तुकणयावकशाकपयादेविघृतमूलफलोदकानिहवींष्युत्तरोत्तरंप्रशस्तानिपयोदधिघृतंचगव्यमिति । अन्येचविशेषाएकादशीचातुर्मास्यादिप्रकरणेवक्ष्यंते गृहीतव्रतत्यागेतुमदनरत्नेछागलेयः — पूर्वंव्रतंगृहीत्वायोनचरेत्काममोहितः ॥ जीवन्भवतिचांडालोमृतःश्वाचाभिजायते ॥ तत्रप्रायश्चित्तमुक्तंपृथ्वीचंद्रोदयेअग्निगारुडपुराणयोः — क्रोधात्प्रमादाल्लोभाद्वाव्रतभंगोभवेद्यदि ॥ दिनत्रयंनभुंजीतमुंडनंशिरसोथवेति ॥ प्रायश्चित्ताम्नानादतिक्रांतव्रतानुष्ठानंनास्तीतिगम्यते । यत्तु । प्रायश्चितंततःकृत्वापुनरेवव्रतीभवेदितिवचनात् । यच्चातिक्रांतमपिव्रतंकार्यमेवेतिशूलपाणिः । तन्मध्येलोपेव्रतशेषसत्वेज्ञेयं । एतच्चशक्तविषयं ॥ अशक्तौतुकालहेमाद्रौपुराणांतरे—उपवासासमर्थश्चेदेकंविप्रंतुभोजयेत् ॥ तावद्भुनादिवादद्याद्भुक्तस्यद्विगुणंतथा ॥ भुक्तःकृतभोजनः । ब्राह्मणभोजनंविनेतिशेषः । सहस्रसंमितांदेवींजपेद्वाप्राणसंयमान् ॥ कुर्यात्द्वादशसंख्याकान्यथाशक्त्यातुरोनरइति ॥ शुद्धितत्त्वेमात्स्ये—उपवासेष्वशक्तानांनक्तंभोजनमिष्यते ॥ मदनरत्नेवायवीये—द्रव्यदातोपवासस्यफलंप्राप्नोत्यसंशयम् ॥ तथापरार्केदेवलः—ब्रह्मचर्यंतथाशौचंसत्यमामिषवर्जनम् ॥ व्रतेष्वेतानिचत्वारिवरिष्ठानीतिनिश्चयः ॥ मात्स्ये—तस्मात्कृतोपवासेनस्नानमभ्यंगपूर्वकम् ॥ वर्जनीयंप्रयत्नेनरूपघ्नंतत्परंनृप ॥ अन्येच

१ स्त्रीणांतुप्रेक्षणात्स्पर्शात्ताभिस्संकथनादपि ॥ विपद्यतेब्रह्मचर्यंस्वदारेष्वृतुसंगमात् ॥ स्त्रीणांपुंश्चलीनांइत्यादि २. आमिषंमांसं ॥ आमिषंहृतिपानीयंगोवर्ज्यंक्षीरमामिषं ॥ मसूरमामिषंसस्येफलेजंबीरमामिषं । आमिषंशुक्तिकाचूर्णमारनालंतथामिषमितिस्मृत्यंतरोक्तंच ३. स्मरणंकीर्तनंकेलिप्रेक्षणंगुह्यभाषणं ॥ संकल्पोध्यवसायश्चक्रियानिर्वृतिरेवच ॥ एतन्मैथुनमष्टांगंप्रवदंतिमनीषिणः ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नियमास्तत्रतत्रान्वेषणीयाः । अथस्त्रीव्रतेषुविशेषउच्यते । तत्रहेमाद्रौव्रत कांडेगारुडे—गंधालंकारतांबूलपुष्पमालानुलेपनम् ॥ उपवासेनदुष्यंतिदंतधा वनमंजनामिति ॥ इदंचसभर्त्तृकोपवासविषयम् । अंजनंचसतांबूलंकुंकुमंर क्तवाससी ॥ धारयेत्सोपवासापिअवैधव्यकरंयतः ॥ विधवायतिमार्गेणकु मारीवायदृच्छयेतितत्रैवभविष्योक्तेः ॥ तथाविष्णुधर्मे—सर्वेषुतूपवासेषुपुमा न्वाथसुवासिनी ॥ धारयेद्रक्तवस्त्राणिकुसुमानिसितानिच ॥ विधवाशुक्लव सनमेकमेवहिधारयेत् ॥ मनुरपि—पुष्पालंकारवस्त्राणिगंधधूपानुलेपनम् ॥ उपवासेनदुष्यंतिदंतधावनमंजनम् ॥ मदनरत्नेव्यासः—दंतधावनपुष्पादि व्र तेष्यस्यानदुष्यतीति ॥ यद्यपीदंसर्वोपवासविषयंप्रतीयतेतथापिशिष्टाचा रात्सौभाग्याद्यर्थंक्रियमाणनवरात्रंत्रिरात्राद्युपवासविषयमेव । नत्वेका दश्यादिविषयम् । असकृज्जलपानाच्चसकृत्तांबूलचर्वणात् ॥ उपवासः प्रणश्येतदिवास्वापाच्चमैथुनादित्यपरार्केदेवलेनतन्निषेधात् । नचास्यपुंवि षयत्वेनसावकाशत्वात्स्त्रीणांतांबूलादिप्राप्नोतीतिवाच्यम् । तांबूलादि प्रापकस्यैवैकादशीतरविषयत्वेनवैपरीत्यस्यापिसुवचत्वात् । यत्तुहरिवं शे—अंजनंरोचनंचैवगंधान्सुमनसस्तथा ॥ व्रतेचैवोपवासेचानित्यमेवविवर्जयेत् ॥ शिरसोभ्यंजनंसौम्येनैवमेतत्प्रशस्यते ॥ नपादयोर्नगात्रस्य स्नेहेनेतिस्थितिःस्मृतेतितत्तत्रैवोक्तपुण्यकव्रतविषयम् ॥ नतुसर्वत्र । पूर्वोक्तविरोधादिति । मदनरत्नेउक्तं । तत्रैव—अश्रुप्रपातोरोषश्चकलह स्यकृतिस्तथा ॥ उपवासाद्व्रताद्वापिसद्योभ्रंशयतिस्त्रियम् ॥ स्त्रियामित्युप लक्षणं । मदनरत्नेशिवधर्मे—दानव्रतानिनियमाज्ञानंध्यानंहुतंजपः ॥ य त्नेनापिकृतंसर्वंक्रोधितस्यवृथाभवेत् ॥ अथसूतकादौनिर्णयः । तत्रशा वसूत्याशौचयोः सर्वस्मार्तकर्मनिवृत्तिर्निबंधेषुस्पष्टैव । गौडास्तुशौचा दावपितामाहुः । जानूर्ध्वंक्षतजेजातेनित्यकर्मनचाचरेत् ॥ नैमित्तिकंचतद धःस्त्रवद्रक्तोनवाचरेत् ॥ लौतकेचसमुत्पन्नेज्वरकर्मणिमैथुने ॥ धूमोद्गारेत थावांतौनित्यकर्माणिसंत्यजेत् ॥ द्रव्येभुक्तेत्वजीर्णेचनैवभुक्त्वापिकिंचन ॥ कर्मकुर्याच्चरोनित्यंसूतकेमृतकेतथेतिकालिकापुराणात् ॥ वस्तुतस्तुपूर्वंदेवी पूजोपक्रमात्तन्मात्रविषयत्वमस्येतियुक्तंप्रतीमः । तथाहेमाद्रौपाद्मे—गर्भि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

णीसूतिकादिश्चकुमारिवाथरोहिणी ॥ यद्वाशुद्धातदान्येनकारयेत्प्रयतास्वय
मिति ॥ पुंसोप्येषविधिः । लिंगस्याविवक्षितत्वात् । तेनयस्मिन्व्रतेयत्पू
जाद्युक्तंतदन्येनकारयेत् । शारीरनियमान्स्वयंकुर्यादितिहेमाद्रिर्व्याचख्यौ ।
नव्रतिनांव्रतेइतिविष्णूक्तेश्च । आरंभस्तुनभवत्येव । शुद्धितत्वेविष्णुः—बहुका
लिकसंकल्पोगृहीतश्चपुनायदि ॥ सूतकेमृतकेचैवव्रतंतन्नैवदुष्यति ॥ एत
त्काम्यपरंतिर्यत्वनारब्धमपिकार्यमितिगौडाः । मदनरत्ने—पूर्वसंकल्पि
तंयच्चव्रतंसुनियतव्रतैः ॥ तत्कर्त्तव्यंनरैःशुद्धंदानार्चनविवर्जितम् ॥ माधवी
येकौर्मे—काम्योपवासेप्रक्रांतेत्वंतरामृतसूतके ॥ तत्रकाम्यंव्रतंकुर्याद्दाना
र्चनाविवर्जितमिति ॥ एतेनसांगेधिकाराद्व्रतांगदेवपूजादिकार्यमितिवर्धमा
नोक्तिःपरास्ता । प्रारब्धंपूजादिकार्यमेव । नवरात्रेनुतत्रैवविशेषंवक्ष्यामः ।
एवंरजस्वलापि । यत्तुसत्यव्रतः—प्रारब्धदीर्घतपसांनारीणांयद्रजोभवेत् ॥
नतत्रापिव्रतस्यस्यादुपरोधःकथंचनेति ॥ तत्प्रतिनिधिनाकारयेदित्येतत्परं ।
तदुक्तंमदनरत्नेमात्स्ये—अंतरातुरजोयोगेपूजामन्येनकारयेदिति ॥ प्रतिनि
धयश्चनिर्णयामृतेपैठीनसिः—भार्यापत्युर्व्रतंकुर्याद्भार्यायाश्चपतिर्व्रतम् ॥ अ
सामर्थ्येपरस्ताभ्यांव्रतभंगोनजायते ॥ स्कांदेपि—पुत्रंवाविनयोपेतंभगिनीं
भ्रातरंतथा ॥ एषामभावएवान्यंब्राह्मणंवानियोजयेत् ॥ कात्यायनः—पितृ
मातृभ्रातृपतिगुर्वर्थेचविशेषतः ॥ उपवासंप्रकुर्वाणःपुण्यंशतगुणंलभेत् ॥
मातामहादीनुद्दिश्यएकादश्यामुपोषणे ॥ कृतेतेतुफलंविप्राःसमग्रंसमवाप्नु
युः ॥ मदनरत्नेप्रभासखंडे—भर्त्तापुत्रःपुरोधाश्चभ्रातापत्नीसखापिच ॥ या
त्रायांधर्मकार्येषुजायंतेप्रतिहस्तकाः ॥ एभिःकृतंमहादेविस्वयमेवकृतंभवेत्॥
तत्रैववायवीये—स्वयंकर्त्तुमशक्तश्चेत्कारयीतपुरोधसा ॥ इदंचसर्ववर्णसा
धारणं । अविशेषात् । यत्तुकश्चिन्महोक्षआह—शूद्रस्यब्राह्मणादिरेवप्रतिनि
धिर्युक्तोनशूद्रः । जपस्तपस्तीर्थसेवाप्रव्रज्यामंत्रसाधनम् ॥ विप्रैःसंपादितं
यस्यसंपन्नंतस्यतत्फलमिति ॥ मरीचिवचनादिति । तत्तुच्छम् । प्रव्रज्यादी
नांशूद्रेऽसंभवाद्विषयेप्रायदर्शनादितिन्यायेनास्यब्राह्मणादिगोचरत्वात् । य
दापिउपवासोव्रतंहोमस्तीर्थस्नानजपादिकमितिपूर्वार्द्धेपाठस्तदापिसएवदो
षः । स्त्रीशूद्रपतनानिषडितिमानवीयेजपनिषेधात् । वस्तुतस्तु । संपूर्णता

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वाचनमात्रमत्रोच्यतइतिप्रतिनिधेःकावार्त्तेत्यलम् । अत्रविशेषमाहत्रिकांडमंडनः । काम्येप्रतिनिधिर्नास्तिनित्येनैमित्तिकेचसः ॥ काम्येष्युपक्रमादूर्ध्वंकेचित्प्रतिनिधिंविदुः ॥ नस्यात्प्रतिनिधिर्मंत्रस्वामिदेवाग्निकर्मसु ॥ सदेशकालयोर्नास्तिनारणेरग्निरेवसा । नापिप्रतिनिधातव्यंनिषिद्धंवस्तुकुत्राचित् ॥ हिरण्यकेशिसूत्रेपि—नस्वामित्वस्यभार्यायाःपुत्रस्यदेशस्यकालस्याग्नेर्देवतायाःकर्मणःशब्दस्यचप्रतिनिधिर्विद्यतइति । अथव्रतादिसन्निपातेनिर्णयः । तत्रतिथिद्वयसन्निपातेतत्रोक्तंदानंहेमादिक्रमेणानुष्ठेयम् । अविरोधात् । इदंपूर्वारब्धेष्वेव । एकमध्येन्यकाम्यकर्मारंभस्तुनभवत्येवगुणफलाद्दृतेयस्ययज्ञेप्रततेंतरायज्ञस्तायतेतंयज्ञंनिर्ऋतिर्गृण्हातीतिराणकधृतश्रुतेः । यज्ञः व्रतादिकर्ममात्रम् । अनंगेनव्यवधानदोषस्यसर्वत्रसाम्यात् । शिष्टास्तुमाघकार्तिकस्नानादिमध्येलक्षहोमतुलाभारतश्रवणाद्याचरंतितन्नित्यमध्येतु । काम्यमध्येतुचिंत्यम् । यत्तुनक्तैकभक्तादौविरोधस्तत्रप्राथम्यादेकभक्तंकार्यम् । नक्तंतुपरेद्युस्तत्तिथौगौणकालेकार्यम् । समकालीनविरुद्धव्रतादौत्वेकंस्वयंकृत्वान्यद्भार्यादिनाकारयेदितिमाधवः । यत्तुशिवरात्र्यादौतिथिमध्येपारणयाऽन्हिभोजनंप्राप्तमभूताष्टम्योर्दिवाभुक्त्वारात्रौभुक्त्वाचपर्वणि॥एकादश्यामहोरात्रंभुक्त्वाचांद्रायणंचरेदितितन्निषेधश्च ॥ तत्रपारणायावैधत्वाद्दिवैवभोजम् । निषेधस्तुरागप्राप्तभोजनविषयः । एवमष्टम्यादिनक्तव्रतेसंक्रांत्यादौरवौसंकष्टचतुर्थीचरात्रौभोजनम् । यत्रत्वष्टम्यादौदिवाभुजिनिषेधःसंक्रमेचरात्राविति निषेधद्वयंतत्रोपवासएवकार्यः । यद्यपिपुत्रिणउपवासोनिषिद्धस्तथाप्युपवासानिषेधेतुभक्ष्यंकिंचित्प्रकल्पयेदितिवचनात्किंचिद्भक्षयित्वोपवासःकार्यः । चांद्रायणमध्येएकादश्यादौतुभोजनंकार्यमेव । चांद्रायणस्यकाम्यत्वेननित्यबाधकत्वात् । अबाधेनगत्यसंभवाच्च । एकादश्यामेकांतरोपवासादिपारणायांजलपारणांकृत्वोपवसेत् । आपोवाअशितमनाशितंचेतिश्रुतेः । एवंद्वादश्यांमासोपवासश्राद्धदोषादिषुज्ञेयम् । एवंकाम्यनैमित्तिकनित्यत्वादिकृतंबलाबलंस्वयमूह्यमितिदिक् । इतिकमलाकरभट्टकृतेनिर्णयसिंधौपरिभाषासमाप्ता ॥ अथप्रतिपदादिनिर्णयः । शुक्लप्रतिपदपराण्हव्यापित्वेपूर्वाग्राह्या । युग्मवाक्यात् । प्रतिपत्संमुखीकार्यायाभवेदापराण्हिकी

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तिस्कांदोक्तेः ॥ शुक्लास्यात्प्रतिपत्तिथिःप्रथमतश्चेत्सापराण्हेभवेदितिदीपिकोक्तेश्च । अपराण्हश्चपंचधाभक्तेदिनेचतुर्थीभागः । तदभावेसायान्हव्यापिनीग्राह्या । तदभावेतुसायान्हव्यापिनीपरिगृह्यतामितिमाधवोक्तेः । कृष्णातुपरा । कृष्णातूत्तरतोखिलेतिदीपिकोक्तेः । कृष्णापिपूर्वैवेत्यनंतभट्टाः सर्वतिथिषुवर्ज्याम्युक्तानिमुहूर्त्तदीपिकायां —कूष्मांडंबृहतीफलानिलवणंवर्ज्यंतिलाम्लंतथातैलंचामलकंदिवंप्रवसताशीर्षकपालांत्रकम् ॥ निष्पावांश्चमसूरिकान्फलमथोदृताकसंज्ञंमधुद्यूतंस्त्रीगमनंक्रमात्प्रतिपदादिष्वेवमाषोडश ॥ शीर्षनारिकेलम् । कपालंअलाबु । अंत्रंपटोलकं । भूपालः—कूष्मांडंबृहतीक्षारंमूलकंपनसंफलम् ॥ धात्रीशिरःकपालांत्रंनखचर्मतिलानिच ॥ क्षुरकर्मांगनासेवांप्रतिपत्प्रभृतित्यजेत् ॥ नखंशिबी । चर्ममसूरिका । द्वितीयातुकृष्णापूर्वाशुक्लोत्तरेतिहेमाद्रिः । कृष्णाद्वितीयादिमापूर्वाण्हेयदिसासितातुपरतःसर्वेतिदीपिकोक्तेः । माधवानंतभट्टमतेतुसर्वापिद्वितीयापरा । तथाचमाधवः—पूर्वेद्युरसतीप्रातःपरेद्युस्त्रिमुहूर्त्तगा ॥ साद्वितीयापरोपोष्यापूर्वविद्धाततोन्यथेति ॥ तृतीयातुसर्वमतेरंभाव्यतिरिक्तापरैव ॥ तेनयुग्मवाक्यंरंभाव्रतविषयम् ॥ रंभाख्यांवर्जयित्वातुतृतीयांद्विजसत्तम ॥ अन्येषुसर्वकार्येषुगणयुक्ताप्रशस्यतइतिब्रह्मवैवर्त्तात् । गौरीव्रतेतुविशेषमाह माधवः —मुहूर्त्तमात्रसत्वेपिदिनेगौरीव्रतंपरे ॥ शुद्धाधिकायामप्येवंगणयोगप्रशंसनादिति ॥ चतुर्थ्यपिसर्वमतेगणेशव्रतातिरिक्तापरैव । युग्मवाक्यात् । एकादशीतथाषष्ठीअमावास्याचतुर्थिका ॥ उपोष्याःपरसंयुक्ताःपराःपूर्वेणसंयुताइतिमाधवीये ॥ बृहद्वसिष्ठोक्तेश्च । नागचतुर्थीतुमध्यान्हव्यापिनीपंचमीयुताचग्राह्येतिनिर्णयामृतेमाधवीयेचोक्तं । युगंमध्यंदिनेयत्रतत्रोपोष्यफणीश्वरान् ॥ क्षीरेणाप्याय्यपंचम्यांपूजयेत्प्रयतोनरः ॥ विषाणितस्यनश्यंतिनतान्हिंसंतिपन्नगाः ॥ इतिमाधवीयेदेवलोक्तेः । युगंचतुर्थीपूर्वत्रमध्यान्हव्याप्तौपूर्वा । अन्यपक्षेषुपरैवपंचम्यांपूजोक्तेः । गणेशव्रतेतृतीयायुतैवचतुर्थी । चतुर्थीतुतृतीयायांमहापुण्यफलप्रदा ॥ कर्त्तव्याव्रतिभिर्वत्सगणनाथसुतोषिणीति ॥ हेमाद्रौब्रह्मवैवर्तात् । माधवीयेतुगणेशव्रते । मध्यान्हव्यापिनीमुख्या । चतुर्थीगणनाथस्यमातृविद्धाप्रशस्यते ॥ मध्यान्हव्या

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पिनीचेत्स्यात्परतश्चेत्परेहनीति ॥ बृहस्पतिवचनात् । प्रातःशुक्लतिलैःस्ना त्वामध्यान्हेपूजयेन्नृपेतितत्कल्पेभिधानाच्च । तेनपरदिनेतत्वेपरा । अन्यथा पूर्वेत्युक्तम्। वस्तुतस्तु । यत्रभाद्रशुक्लचतुर्थ्यादौगणेशव्रतविशेषेमध्यान्हपूजो क्तातद्विषयाण्येवप्रागुक्तवचनानिनतुसार्वत्रिकाणि । संकष्टचतुर्थ्यादौबहू नांकर्मकालानांबाधापत्तेः । तेनसर्वत्रगणेशव्रतेपूर्वैवेतिसिद्धम् । संकष्टचतु र्थीतुचंद्रोदयव्यापिनीग्राह्या । दिनद्वयेतत्वेमातृयोगस्यसत्वात्पूर्वेतिके चित् । अन्येतुदिनेमुहूर्त्तत्रयादिरूपस्यतृतीयायोगस्याभावात्परदिनेमाध वोक्तमध्यान्हव्यापिसत्वात्संपूर्णत्वाच्चपरेत्याचक्षते ।दिनद्वयेतदभावेतुपरैव। गौरीव्रतेतुपूर्वैव । गणेशगौरीबहुलाव्यतिरिक्ताःप्रकीर्तिताः ॥ चतुर्थ्यःपंच मीविद्धादेवतांतरयोगतइतिमदनरत्नेब्रह्मवैवर्तात् । पंचमीतुमाधवमतेस र्वापिपूर्वा । चतुर्थीसंयुताकार्यापंचमीपरयानतु ॥ दैवेकर्मणिपित्र्येचशुक्ल पक्षेतथासितेतिहारितोक्तेः ॥ हेमाद्रिमतेतुकृष्णापूर्वासितापरा । कृष्णापूर्व युतासितापरयुतास्यात्पंचमीतिदीपिकोक्तेः । वस्तुतस्तुहारीतोक्तिरुपवास विषया । प्रतिपत्पंचमीचैवसावित्रीभूतपूर्णिमा ॥ नवमीदशमीचैवनोपो ष्याःपरसंयुताइतिब्रह्मवैवर्तात् ॥ यत्तु –पंचमीतुप्रकर्त्तव्याषष्ठ्यायुक्तातु नारदेत्यापस्तंबीयम् । तत्स्कंदव्रतपरम् । स्कंदोपवासेस्वीकार्यापंचमीपरसं युतेतिवाक्यशेषादितिमाधवः । तन्नागपूजाविषयमित्यनंतभट्टानिर्णयामृताद यः । चमत्कारचिंतामणौच– पंचमीनागपूजायांकार्याषष्ठीसमन्विता ॥ तस्यांतुतुषितानागाइतरासुचतुर्थिकेति ॥ तेननागपूजादौपरैव । यत्तुमदन रत्नादिवोदासीययोः ।श्रावणपंचम्यतिरिक्तापूर्वेत्युक्तम् । श्रावणेपंचमीशुक्ला संप्रोक्तानागपंचमी । तांपरित्यज्यपंचम्यश्चतुर्थीसाहिताहिताइतिसंग्रहोक्तेः गणेशस्कंदयोगाभ्यांक्रमान्नागःशुभाशुभः ॥ मित्रामित्रेतयोः पत्रेनागाना माखुबर्हिणो ॥ इतिषट्त्रिंशन्मताच्चश्रावणपंचम्यतिरिक्तायाः नागपंचम्या श्चतुर्थीयुतत्वमुक्तंतदुपवासादिविषयम् । पत्रेवाहने।षष्ठीसर्वमतेस्कंदव्रताति रिक्तापरैव । युग्मवाक्यात् । नागविद्धानकर्त्तव्याषष्ठीचैवकदाचनोतिस्कांदा च्च । निर्णयामृते–षष्ठीचसप्तमीचैववारश्चेदंशुमालिनः ॥ योगोयंपद्मकोना मसूर्यकोटिग्रहैःसमः ॥ सप्तमीपूर्वैवयुग्मवाक्यात् । षष्ठ्यायुतासप्तमीचकर्त्ते

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

व्यातातसर्वदेतिस्कांदाच्च । अष्टमीतुसर्वमतेकृष्णापूर्वासितापरा । व्रतमात्रे ष्टमीकृष्णापूर्वाशुक्लाष्टमीपरेतिमाधवोक्तेः ॥ परयुक्शुक्लाष्टमीपूर्वयुक्कृष्णे तिदीपिकोक्तेश्च । शिवशक्त्युत्सवेचकृष्णाप्युत्तरा । पक्षद्वयेप्युत्तरैवशिवश क्तिमहोत्सवइतिमाधवोक्तेः ॥ दिवोदासीयेभाविष्ये—यदायदासिताष्टम्यांबुध वारोभवेत्क्वाचित् ॥ तदातदाहिसाग्राह्याएकभक्ताशनेनृप ॥ संध्याका लेतथाचैत्रेप्रसुप्तेचजनार्दने ॥ बुधाष्टमीनकर्त्तव्याहंतिपुण्यंपुरातनम् ॥ अं त्यंपद्यंहेमाद्रौनधृतम् । नवमीतुसर्वमतेपूर्वा । युग्मवाक्यात् । नकुर्यान्नवमीं तातदशम्यातुकदाचनेतिस्कांदाच्च ॥ दशमीतुपूर्वापरावेतिहेमाद्रिः । कृ ष्णापूर्वोत्तराशुक्लादशम्येवंव्यवस्थितेतिमाधवः ॥ वस्तुतस्तुमुख्यानवमीयुतैव ग्राह्या । दशमीतुप्रकर्त्तव्यासदुर्गाद्विजसत्तमेत्यापस्तंबोक्तेः ॥ यत्तु—संपू र्णादशमीकार्यापूर्वयापरयाथवेत्यंगिरसोक्तम् ॥ तन्नवमीयुक्तालाभेऔदयि कीग्राह्येत्येवंनेयम् । अथैकादशी । तत्रैकादश्युपवासोद्वेधा—निषेधेपरि पालनात्मकोव्रतरूपश्च । तत्राद्यः—नशंखेनपिबेत्तोयंनखादेत्कूर्मसूकरौ ॥ एकादश्यांनभुंजीतपक्षयोरुभयोरपीतिकौर्मदेवलाद्युक्तेः ॥ आग्नेपुराणेपि— गृहस्थोब्रह्मचारीचआहिताग्निस्तथैवच ॥ एकादश्यांनभुंजीतपक्षयोरुभ योरपीति ॥ नचात्रपर्युदासेनव्रतविधिःतद्धेतुव्रतादिशब्दाभावात् । व्रत रूपस्तुब्रह्मवैवर्ते—प्राप्तेहरिदिनेसम्यग्विधायनियमंनिशि ॥ दशम्यामुपवा सस्यप्रकुर्याद्वैष्णवंव्रतमिति ॥ इदंचशिवभक्तादिभिरपिकार्यम् । वैष्ण वोवाथशैवोवाकुर्यादेकादशीव्रतमितिशिवधर्मोक्तेः । वैष्णवोवाथशैवोवा सौरोप्येतत्समाचरेदितिसौरपुराणाच्च । सोपिद्वेधानित्यः काम्यश्च । उ पोष्यैकादशीनित्यंपक्षयोरुभयोरपीतिगारुडोक्तेः । पक्षेपक्षेचकर्त्तव्यमेका दश्यामुपोषणमितिनारदोक्तेश्चनित्यता ॥ यदीच्छेद्विष्णुसायुज्यंश्रियंसंत तिमात्मनः ॥ एकादश्यांनभुंजीतपक्षयोरुभयोरपि ॥ इतिकौर्मादिषुफलश्रुते श्चकाम्यता । उभयैकादशीव्रतंगृहस्थातिरिक्तानामेवनित्यम् । गृहस्थ स्यतुशुक्लायामेवव्रतंनित्यंनकृष्णायाम् । एकादश्यांनभुंजीतपक्षयोरुभयो रपि ॥ वनस्थयतिधर्मोयंशुक्लामेवसदागृहीतिदेवलोक्तेः ॥ नचानेननिषे

---

१ पर्युदासःसविज्ञेयोयत्रोत्तरपदेननञ्इत्युक्तेरेकादश्यामभोजनसंकल्परूपंव्रतमिति ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

धपालनमेववनस्थयतिविषयेउपसंह्रियतेनतुव्रतमितिवाच्यम् । अस्यपर्यु दासेनव्रतविधिपरत्वात् । अन्यथापूर्वोक्ताग्निपुराणवचनेनिषेधपालनेगृ हस्थस्याधिकारोक्त्याविरोधःस्यात् । निषेधस्यनिवृत्तिमात्रफलत्वेनविशे षानपेक्षणादुपसंहारायोगात् । अभावस्यधर्मत्वाभावाच्च । तस्मादनेन सर्वेषामेकादशीव्रतविधायिनांसामान्यवाक्यानांवनस्थयतिविषयेउपसंहारा न्नगृहस्थस्यकृष्णायांनित्यव्रतप्राप्तिः । कथंतर्हि संक्रांत्यामुपवासंचकृष्णैका दशिवासरे ॥ चंद्रसूर्यग्रहेचैवनकुर्यात्पुत्रवान्गृही ॥ इतिनारदादिवचनें षुकृष्णानिषेधःप्राप्त्यभावादितिचेच्छ्रूयतां—शयनीबोधिनीमध्येयाकृष्णैकाद शीभवेत् ॥ सैवोपोष्यागृहस्थेननान्याकृष्णाकदाचनेतिपाद्मे ॥ गृहस्थ स्यआषाढीकार्त्तिकीमध्यस्थायाकृष्णाविहितासापुत्रवतोनिषिध्यते । अन्य कृष्णायांतुनविधिः । सर्वविधीनांवनस्थयतिषूपसंहारान्नानिषेधःप्राप्त्यभावात् शयन्यादिवाक्यंत्वपुत्रगृहिगोचरमित्यनंतभट्टहेमाद्र्यादिग्रंथाः । दीपिकापि— असितातुशयनीबोधांतरस्थाप्ययोनस्यात्सात्मजिनोपीति । मदनरत्नेभावि ष्ये—यथाशुक्लातथाकृष्णाद्वादशीमेसदाप्रिया ॥ शुक्लागृहस्थैःकर्त्तव्याभोगसं तानवर्धिनी ॥ मुमुक्षुभिस्तथाकृष्णानतेतेजोपदर्शितेति ॥ निषेधपालनंका म्यव्रतंचसर्वकृष्णायांसर्वगृहिणांभवत्येव । पुत्रवांश्चसभार्यश्चबंधुयुक्तस्तथैव च । उभयोःपक्षयोःकाम्यव्रतंकुर्यात्तुवैष्णवमिति ॥ नारदोक्तेः । एतच्चसर्वं कालादर्शेउक्तम्—विधवायावनस्थस्ययतेश्चैकादशीद्वये ॥ उपवासोगृहस्थ स्यशुक्लायामेवपुत्रिणः ॥ भुजेर्निषेधःकृष्णायांसिद्धिस्तस्यततोभवेदिति ॥ प्रा च्यास्तुवैष्णवगृहस्थानांकृष्णापिनित्या । नित्यंभक्तिसमायुक्तैर्नरैर्विष्णुपरा यणैः ॥ पक्षेपक्षेचकर्त्तव्यमेकादश्यामुपोषणम् ॥ सपुत्रश्चसभार्यश्चसुजनोभ क्तिसंयुतः ॥ एकादश्यामुपवसेत्पक्षयोरुभयोरपीतिनारदोक्तेरित्याहुः ॥ पु त्रशब्दश्चापत्यमात्रवचनः ॥ नारायणवृत्तौ—पुमांसएवमेपुत्राजायेरन्नित्य त्रापत्यमात्रवाचित्वोक्तेः । जनयद्बहुपुत्राणीतिलिंगात् । पौत्रीमातामहस्तेने तिमनूक्तेः । पुत्र्याअपत्यमित्यर्थेतुस्त्रीभ्योढगितिपौत्रेयइत्यापत्तेः । पुमान्पु त्रोजायतइतिच । उपवासनिषेधेविशेषोवायवीयेउक्तः—उपवासनिषेधेतुभ क्ष्यंकिंचित्प्रकल्पयेत् ॥ नदुष्यत्युपवासेनउवासफलंलभेत् ॥ भक्ष्यंचतत्रे

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वोक्तम्—नक्तंहविष्यान्नमनोदनंवाफलंतिलाःक्षीरमथांबुचाज्यम् ॥ यत्पंचग व्यंयदिवापिवायुःप्रशस्तमत्रोत्तरमुत्तरंचेत्यलम् ॥ तत्रदशमीवेधोद्वेधा—अरु णोदयवेधः सूर्योदयवेधश्चेति । आद्योगारुडे—दशमीशेषसंयुक्तोयदिस्यादरु णोदयः ॥ नैवोपोष्यंवैष्णवेनतद्धिनैकादशीव्रतमिति ॥ अरुणोदयस्वरूपं चमाधवीयेस्कांदे—उदयात्प्राक्ततस्तुघटिकाअरुणोदयइति । यदपि— उदयात्प्राग्यदाविप्रमुहूर्त्तद्वयसंयुता ॥ संपूर्णैकादशीनामतत्रैवोपवसेद्गृही ति गा रुडसौरधर्मादिवचनम् । यच्चभविष्ये—आदित्योदयवेलायाःप्राङ्मुहूर्त्तद्वया न्विता ॥ एकादशीतुसंपूर्णाविद्धान्यापरिकीर्तितेति ॥ तदप्युपसंहारन्यायेन दंडचतुष्टयपरमेव । हेमाद्रावप्येवं । मत्तुब्रह्मवैवर्ते—चतस्रोघटिकाःप्रातर रुणोदयनिश्चयः ॥ चतुष्टयविभागोत्रवेधादीनांकिलोदितः । अरुणोदयवेधः स्यात्सार्द्धंतुघटिकात्रयम् ॥ अतिवेधोद्विघटिकःप्रभासंदर्शनाद्रवेः ॥ महा वेधोपितत्रैवदृश्यतेकौनदृश्यते ॥ तुरीयस्तत्रविहितोयोगःसूर्योदयेबुधैरिति ॥ तदप्यवयवद्वारारुणोदयवेधविशेषपरमेवेतिमाधवीयेमदनरत्नेच । अंत्य स्तूदयवेधः । तथान्येपिवेधाःहेमाद्रौमाधवीयेचगारुडे—उदयात्प्राक्त्रि घटिकाव्यापिन्येकादशीयदा ॥ संदिग्धैकादशीनामवर्ज्येयंधर्मकांक्षिभिः ॥ उदयात्प्राङ्मुहूर्त्तेनव्यापिन्येकादशीयदा ॥ संयुक्तैकादशीनामवर्ज्येयंधर्मवृद्ध ये ॥ हेमाद्रौ—रात्रेरंत्योष्टमोभागोप्यरुणोदयउक्तः । निशःप्रांतेतुयामार्द्धंदे ववादित्रवादने ॥ सारस्वतानध्ययनेचारुणोदयउच्यतइतिस्मृतेः । अत्रैके—ए षांसर्वपक्षाणांमुहूर्त्तद्वयेनक्रोडीकारान्निशःप्रांतेइतिवचनाच्चरात्रिमानवशा त्सार्द्धत्रिदंडादयोनेकेरुणोदयाः । तदाहहेमाद्रिः—सार्धघटिकात्रयोक्तिरष्टा विंशतिघटीमितरात्रिविषया । महत्तरास्तुरात्रीरपेक्ष्यचतस्रोघटिकाइत्युक्त मितीयाहुः । तत्र । अरुणोदयशब्दस्यानेकार्थत्वापत्तेः । नचमुहूर्त्तद्वयम र्थः । दंडद्वयैकमुहूर्त्तादिवेधानांतथाप्यनुपपत्तेः । नहितेषांयामार्धत्वमरुणोदय त्वंचास्ति । मुहूर्त्तद्वयस्ययामार्द्धस्यचचतस्रोघटिकाइत्यनेनोपसंहाराच्चन तदर्थः । नचसार्द्धंतुघटिकात्रयमित्यनेनापितदापत्तिःशंक्या । तेनचतुर्दंड

१. एवंद्विविधमपिवेधंश्रवणस्थाप्यत्रद्वैतेवक्ष्यमाणव्रतानांदूषणायप्रथमतउपन्यासेप्रस्तुतेव्य वस्थापनीयत्वात्परेषामहेतुत्वाच्चान्यान्यपिवेधवचांस्युपन्यसतितथोति.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वेधस्यैवोक्तेः। चतुर्दंडेर्धघटीदशमीसत्त्वेहिवेधस्तदर्थः। हिवटिकादौतदयोगाच्च। यत्तुमतम्। कियतारुणोदयवेधइत्यपेक्षायांसार्द्धवटिकात्रयनियमादरुणोदयेर्धवटिकातोन्यूनदशमीसत्त्वेनदोषइति। तत्तुच्छम्। हिदंडादावपितदापत्तेः। दशमीशेषसंयुक्तोयदिस्यादरुणोदयः। नैवोपोष्यंवैष्णवेनतद्धिनैकादशीव्रतमितिगारुडेभविष्येचयोगमात्रनिषेधात्। नारदीयेपि—लववेधेपिविप्रेंद्रदशम्यैकादशींत्यजेत्॥ सुरायाबिंदुनास्पृष्टंगंगांभइवनिर्मलम्॥स्कांदेपि—कलाकाष्ठादिगत्यैवदृश्यतेदशमीविभो॥एकादश्यांनकर्त्तव्यंव्रतंराजन्कदाचनेतिमाधवोप्याह। सोऽयंकलादिवेधोऽरुणोदयवेधेसूर्योदयवेधेचसमानइति। निगमेपि—सर्वप्रकारवेधोऽयमुपवासस्यदूषकइति॥ अतएवमाधवेनअरुणोदयाद्यदंडेऽल्पदशमीस्पर्शेसंपृक्ताकृत्स्नघटीयोगेसंदिग्धा। मुहूर्त्तव्याप्तौसंयुक्ताउदयेसंकीर्णेत्युक्ता। अरुणोदयवेलायांदशमीयदिसंगतासंपृक्तैकादशींतांतुमोहिन्यैदत्तवान्प्रभुरिति॥ गोभिलायुक्तेः। पूर्वोक्तगारुडादेश्च। सामान्यतोविशेषतश्चारुणोदयवेधोनिषिद्धः। यस्त्वष्टमभागोरुणोदयइतिहेमाद्रिणोक्तम्। यच्चमहत्तरारात्रीरितितत्परमतंस्वयमेवदूषितम्। अंतेप्युक्तम्। वेधतारतम्यंचदोषतारतम्यादुपपद्यतइति।दोषतारतम्यंचप्रायश्चित्ततारतम्यादवगम्यते। तच्चोक्तंहेमाद्रौस्मृत्यंतरे—अज्ञानाद्यदिवामोहात्कुर्वन्नेकादशींनरः॥ दशमीशेषसंयुक्तांप्रायश्चित्तमिदंचरेत्॥ कृच्छ्रपादंनरश्चीर्त्वागांचदद्यात्सवत्सकाम्॥ सुवर्णस्यार्धकंदेयंतिलद्रोणसमन्वितम्॥ विधानांतरंतत्रैव—ब्राह्मणान्भोजयेत्त्रिंशद्गांचदद्यात्सवत्सकाम्। धरणस्यार्धकंदेयंतिलद्रोणमथापिवेति॥ अत्रवेधतारतम्याद्व्यवस्थेतिहेमाद्रिः। निशःप्रांतइत्यपिदोषाधिक्यार्थमेव। तस्माच्चतुर्घटिकात्मकएवारुणोदयइतिसिद्धम्। तेनषट्पंचाशद्दंडानंतरंदशमीप्रवेशेरुणोदयवेधउक्तोभवति। अंत्योपितत्रैवकण्वेनोक्तः—उदयोपरिविद्धातुदशम्यैकादशीयदि॥ दानवेभ्यःप्रीणनार्थंदत्तवान्पाकशासनइति॥ स्मृत्यंतरेपि—दशम्याः प्रांतमादाययदोदेतिदिवाकरः॥ तेनस्पृष्टंहरिदिनंदत्तंजंभासुरायतदिति॥ तत्रारुणोदयवेधोवैष्णव

---

१. तुल्यायवाभ्यांकथितात्रगुंजावल्लिगुंजोधरणंचतेष्टौ॥ गवाणकस्तत्तद्वयमिन्द्रतुल्यैर्वल्लैस्त्रयैकोघटकःप्रदिष्टइतिलीलावती॥ अतएवेत्यादिनामाधवसंमतेहेमाद्रिसंमतेश्चसत्वात्.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

विषयः । तद्वाक्येषुवैष्णवग्रहणात् । तत्स्वरूपंतुमाधवीयेस्कांदे—परमाप दमापन्नोहर्षेवासमुपस्थिते ॥ नैकादशींत्यजेद्यस्तुतस्यदीक्षास्तिवैष्णवी ॥ विष्ण्वर्पितारिवलाचारः साहिवैष्णवउच्यतइति ॥ यद्यपिपित्रादेरागमदीक्षा यांतन्मात्रस्यवैष्णवत्वंनतुपुत्रादेस्तथापिस्वपारंपर्यप्रसिद्धमेववैष्णवत्वंस्मा र्त्तत्वंचमन्यंतेवृद्धाः । तत्वसागरेभविष्ये—यथाशुक्लातथाकृष्णायथाकृष्णात थेतरा ॥ तुल्येतेमन्यतेयस्तुसवैवैष्णवउच्यते ॥ केचित्तुदशम्यांनवमीवेधमपि त्यजंतितत्रमूलंमृग्यम् । उदयवेधस्तुपरिशेषात्स्मार्त्तगोचरः । तदाहमाध वः—अरुणोदयवेधोत्रवेधःसूर्योदयेतथा ॥ उक्तौद्वौदशमीवेधौवैष्णवस्मार्त्त योःक्रमात् ॥ हेमाद्रिस्तुकेषांचिदर्धरात्रेपिदशमीवेधमाह —अर्धरात्रेतुके षांचिद्दशम्यावेधउच्यते ॥ कपालवेधइत्याहुराचार्यायेहरिप्रियाः ॥ नैतन्म ममतम् । यस्मात्त्रियामारात्रिरिष्यतइतिब्रह्मवैवर्तात् । अस्यार्थः —अन द्यतनेलङ् । इत्यत्रातीतायाःरात्रेःपश्चिमयामद्वयमागामिन्याःरात्रेःपूर्वयाम द्वयंदिवसश्चसकालएषोद्यतनः । सकालइत्युक्तंमहाभाष्ये—सएषवर्तमानः कालएकादश्यहोरात्रउपोष्यः । तन्मध्येदशमीप्रवेशेविद्धासात्याज्या । अ तएवहेमाद्रौ — दशम्याःसंगदोषेणअर्धरात्रात्परेणतु ॥ वर्जयेच्चतुरोयामा न्संकल्पार्चनयोःसदेतिदोषउक्तः । चतुरोयामान्दिवसस्येत्यर्थः । स्वमतेतु रात्रेस्त्रियामत्वात्प्रहरत्रयंपूर्वशेषः । तेनचतुर्थप्रहरएववेधोयुक्तः । सोप्यरुणो दयएव । सूर्योदयंविनानैवस्नानदानादिकःक्रमइति ॥ मार्कंडेयपुराणात् । प्रत्यूषोहऽर्मुखंकल्पइतिकोशादरुणोदयमारभ्यसूर्यांशुप्रवृत्तेस्तत्रैवनिषेधः । तेनमतभेदाद्व्यवस्थेतिकेचित् । कैमुतिकन्यायेनारुणोदयवेधस्यैवेयंस्तुतिरि तितुमाधवः । यस्तुदिक्पंचदशभिस्तथेतिवेधःसउपवासातिरिक्तविषयइ तिमाधवः । सर्वप्रकारवेधोयमुपवासस्यदूषकः ॥ सार्धसप्तमुहूर्त्तस्तुयोगोयं बाधतेव्रतमितिनिगमादित्यलम् । अत्रमाधवमतेवैष्णवैररुणोदयविद्धात्या ज्या । यदात्वेकादश्येवशुद्धासतीवर्द्धतेद्वादशीवाउभयंवातदापरोपोष्या । ए कादशीद्वादशीवाधिकाचेत्त्यज्यतांदिनम् ॥ पूर्वग्राह्यंतूत्तरंस्यादितिवैष्णव

१. शुद्धैकादशीद्विधा ॥ अधिक्येनयुक्तारहिताच ॥ आधिक्यंचैकादश्याद्वादश्याउभय स्यवा ॥ तत्रारुणोदयमारभ्यप्रवृत्तांशुद्धामप्येकादशींविहायपरेद्युरुपोषणमेतेषुपक्षेषु ॥ यदिनाधिक्यं

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

निर्णयः । इतिमाधवोक्तेः । स्मार्त्तैस्तु—सूर्योदयविद्धात्याज्या । यदात्वेकादशीशुद्धासतीवर्धतेद्वादशीचसमान्यूनावातदागृहस्थैःपूर्वायतिभिरुत्तराकार्या । प्रथमेहनिसंपूर्णाव्याप्याहोरात्रसंयुता ॥ द्वादश्यांचतथातातदृश्यतेपुनरेवच ॥ पूर्वाकार्यागृहस्थैश्चयतिभिश्चोत्तराविभोइतिस्कांदोक्तेः ॥ वर्धमानोप्येवमेवाह—उभवृद्धौतुशुद्धाविद्धावासर्वेषांपरैव । संपूर्णैकादशीयत्रप्रभातेपुनरेवसा ॥ सर्वैरेवोत्तराकार्यापरतोद्वादशीयदीतिनारदोक्तेः ॥ द्वादशीमात्रवृद्धौतुशुद्धायांपूर्वैव । नचेदेकादशीविष्णौद्वादशीपरतःस्थिता ॥ उपोष्यैकादशीतत्रयदीच्छेत्परमंपदमितिनारदोक्तेः । द्वादशीमात्रवृद्धौतुशुद्धाविद्धव्यवस्थिते ॥ शुद्धापूर्वोत्तराविद्धास्मार्त्तानिर्णयईदृशइतिमाधवोक्तेश्च ॥ मदनरत्नेप्येवम् । यत्तु—विद्धाप्यविद्धाविज्ञेयापरतोद्वादशीनचेत् । अविद्धापिचविद्धास्यात्परतोद्वादशीयदीतिहेमाद्रौपाद्मवचनंतदेकादश्यावृद्धौज्ञेयम् । तदुक्तंमाधवेन—एकादशीद्वादशीचेत्युभयंवर्द्धतेयदा ॥ तदापूर्वदिनंत्याज्यंस्मार्तैर्ग्राह्यंपरंदिनमिति ॥ विद्धैकादश्यांद्वादशीमात्रवृद्धौचसर्वेषांपरैवतत्रैवैकादशीमात्रवृद्धौगृहिणःपूर्वायतेरुत्तरा । पूर्वोक्तपाद्मोक्तेः । एकादशीविवृद्धौचेच्छुक्लेकृष्णेविशेषतः ॥ उत्तरांतुयतिःकुर्यात्पूर्वामुपवसेद्गृहीतिप्रचेतसोक्तेः । एतच्छुद्धाविद्धातुल्यमितिमाधवः । त्रयोदश्यांनलभ्येतद्वादशीयदिकिंचन ॥ उपोष्यैकादशीतत्रदशमीमिश्रितापिचेतिस्कांदात् ॥ अविद्धानिनिषिद्धैश्चनलभ्यंतेदिनानितु ॥ मुहूर्त्तैःपंचभिर्विद्धाग्राह्यैवैकादशीतिथिरित्यृष्यशृंगोक्तेश्च ॥ मुहूर्तपंचकमरुणोदयमारभ्यज्ञेयम् । अन्यथोत्तरेऽन्हिएकादश्यभावासंभवात् । यदपिहेमाद्रिणा—शुद्धसमाशुद्धन्यूनावाअधिकद्वादशिकाचेत्सर्वेषांपरैवेत्युक्तंतदपिवैष्णवविषयम् । स्मार्तानांतुपूर्वैवेत्यविरोधः । हेमाद्रिमतंतूच्यतेतत्र — शुद्धाविद्धाद्वयनिंदात्रेधान्यूनसमाधिकैः ॥ षट्प्रकाराःपुनस्त्रेधाद्वादश्यूनसमाधिकैरित्यष्टादशैकादशीभेदाः ॥ तत्रशुद्धाधिकन्यूनद्वादशिकाशुद्धाधिकसमद्वादशिकाचसकामैःपूर्वानिष्कामैरुत्तराकार्या । प्रथमेहनिसंपूर्णेतिपूर्वोक्तस्कांदात् । ऊनद्वादशिकायांतुविष्णुप्रीतिकामैरुप

कस्यापितदाशुद्धायामेवोपोषणमसंदेहात् ॥ अयंचपांचरात्राद्यागमदीक्षायुग्वैष्णवानांतन्निर्णयइतिमाधवः शुद्धसमायांशुद्धन्यूनायांवा । तेनोत्तरग्रंथासंगतिः ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वासद्वयंकार्यम् । संपूर्णैकादशीयत्रप्रभातेपुनरंवसा ॥ लुप्यतेद्वादशीतस्मि न्नुपवासःकथंभवेत् ॥ उपोष्येहतिथीतत्रविष्णुप्रीणनतत्परैरितिवृद्धवसिष्ठो क्तेः ॥ शुद्धन्यूनाशुद्धाधिकाशुद्धसमाविद्धन्यूनाविद्धसमावाधिकद्वादशिकाचे त्सर्वेषांपरैवेतिहेमाद्रिः । मदनरत्नेतुशुद्धाधिकापरा । संपूर्णैकादशीयत्रेतिपू र्वोक्तेः । अन्यापूर्वा । शुद्धायदासमाहीनासमाहीनाधिकोत्तरा ॥ एकादशी मुपवसेन्नशुद्धांवष्णवीमपीतिस्कांदात् ॥ शुद्धाएकादशीउत्तराद्वादशी ।नचे देकादशीविष्णोइतिनारदोक्तेश्च । यत्तु—अविद्धापिचविद्धास्यादितिपाद्मंत च्छुद्धाधिकापरम् । यत्तु—संपूर्णैकादशीत्याज्यापरतोद्वादशीयदि ॥ उपोष्या द्वादशीशुद्धाद्वादश्यामेवपारणमित्यादितद्वैष्णवपरम् । स्मार्तानांतुपूर्वैवेत्युक्तं विद्धन्यूनासमद्वादशिकातुमुमुक्षूणांपुत्रवतांचपरा । अन्येषांपूर्वा । पुत्रवतोपि पूर्वेतिमदनरत्ने । विद्धन्यूनान्यूनद्वादशिकासैवसर्वैःकार्येतिहेमाद्रिः । मुमु क्षूणांपरान्येषांपूर्वेतिमदनरत्ने । विद्धसमासमद्वादशिकोनद्वादशिकाचमुमु क्षुभिःपराऽन्यैःपूर्वाकार्या । दशमीमिश्रिता पूर्वाद्वादशीयदिलुप्यते ॥ शुद्ध वद्वादशीराजन्नोपोष्यामोक्षकांक्षिभिरितिव्यासोक्तेः । मोक्षकांक्षिग्रहणाद न्येषांपूर्वैव । सर्वत्रैकादशीकार्याद्वादशीमिश्रितानरैः ॥ प्रातर्भवतुवामावा यतोनित्यमुपोषणमितिपाद्मोक्तेः ॥ विद्धाधिकासमद्वादशिकाचसर्वेषांपूर्वै व। पारणाहेनलभ्येतद्वादशीकलयापिचेत् ॥ तदानींदशमीविद्धाप्युपोष्यै कादशीतिथिरितिऋष्यशृंगोक्तेश्च ॥ माधवमतेतु—अत्रगृहिणःपूर्वायतेरु त्तराविद्धाधिकान्यूनद्वादशिकामोक्षपापक्षयविष्णुप्रीतिकामैःपराकार्या । गृ हस्थेनतुनक्तंकार्यम् । एकादशीद्वादशीचरात्रिशेषेत्रयोदशी ॥ उपवासंन कुर्वीतपुत्रपौत्रसमन्वितइति ॥ कौर्मेदिनक्षयेउपवासनिषेधात् । दशम्यैका दशीविद्धाद्वादशीचक्षयंगता ॥ क्षीणासाद्वादशीज्ञेयानक्तंतुगृहिणःस्मृत मितिवृद्धशातातपोक्तेश्च । गृहिणःपूर्वत्रोपवासःएकादश्याः । शुद्धन्यून त्वेशुद्धसमत्वेवाद्वादश्याः । न्यूनसमत्वयोरेकादश्यामुपवासः । यानितु— दशम्यनुगताहंतिद्वादशद्वादशीफलम् धर्मापत्यधनायूंषित्रयोदश्यांतुपारण मिति कौर्मादीनि दशमीवेधत्रयोदशीपारणयोःनिषेधकानितानिविहित भिन्नपराणि । अत्रमुलवचनानितद्व्यवस्थाचाकरेज्ञेया । यत्तुकालहेमाद्रौ

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

—बहुवाक्यविरोधेनसंदेहोजायतेयदा ॥ द्वादशीतुतदाग्राह्यात्रयोदश्यांतुपारणमितिमार्कंडेयोक्तेः । संदिग्धेषुचवाक्येषुद्वादशींसमुपोषयेत् ॥ तथा—विवादेषुचसर्वेषुद्वादश्यांसमुपोषणम् ॥ पारणंचत्रयोदश्यामाज्ञेयंमामकीमुनेइतिपाद्मोक्तेश्च । वेधसंदेहेज्योतिर्विदांप्रतिपत्तौवापराकार्येत्युक्तम् । तद्वैष्णवविषयमित्यलंबहुना । अथात्रोपयुक्तंकिंचिदुच्यते । तत्रदशम्यामेकादशीयोगेदशमीमध्येएवभोजनंकार्यम्।एकादश्यांनभुंजीतेतितस्याएवनिमित्तत्वात् । निषेधस्तुनिवृत्तात्माकालमात्रमपेक्षेतइतिदेवलोक्तेश्च । केचित्तुएकादशीव्रतांगत्वेनपूर्वेद्युरेकभक्तविधानाद्विधिस्पष्टेचनिषेधानवकाशान्नकाम्यव्रतांगेभोजननिषेधःप्रवर्तते । तेनैकादशीमध्येपिपूर्वदिनेभोजनमित्याहुः । अत्राधिकारीमाधवीयेकात्यायनोक्तः —अष्टवर्षाधिकोमर्त्योह्यशीतिन्यूनवत्सरः ॥ एकादश्यामुपवसेत्पक्षयोरुभयोरपीति ॥ भविष्ये—ब्रह्मचारीचनारीषशुक्लामेवसदागृहीति ॥ यत्तुविष्णुः —पत्यौजीवतियानारीउपोष्यव्रतमाचरेत् ॥ आयुष्यंहरतेभर्त्तुर्नरकंचैवगच्छतीति ॥ तद्भर्त्रननुज्ञाविषयमितिप्रयुक्तम् । उपवासासामर्थ्येतुमार्कंडेयकौर्मयोः —एकभक्तेननक्तेनतथैवायाचितेनच ॥ उपवासेनदानेननिर्द्वादशिकोभवेत् ॥ अत्र एकभक्तेनयोमर्त्यउपवासव्रतंचरेदित्येकभक्तादिषूपवासशब्दस्तद्धर्मातिदेशार्थः । तेनतत्प्रयुक्ताःसर्वेधर्माः संकल्पमंत्रेचैकभक्तादिपदेनोहःकार्यइतिमदनरत्ने । तथाऽसामर्थ्येप्रतिनिधिनाकारयेदितिप्रागुक्तम् ॥ व्रताकरणेप्रायश्चित्तमाहमाधवीयेकात्यायनः—अर्केपर्वद्वयेरात्रौचतुर्दश्यष्टमीदिवा ॥ एकादश्यामहोरात्रंभुक्त्वाचांद्रायणंचरेदिति ॥ अथकाम्यव्रतविधिः । लघुनारदीये—दशम्यादिमहीपालत्रिदिनंपरिवर्जयेत् ॥ गंधतांबूलपुष्पादिस्त्रीसंभोगंमहायशाः ॥ तत्रदशम्यांविधिःकौर्मे—काश्यंमांसंमसूरांश्चचणकान्कोरदूषकान् ॥ शाकंमधुपरान्नंचत्यजेदुपवसन्नात्रियम् ॥ तथा—शाकंमांसंमसूरांश्चपुनर्भोजनमैथुने ॥ द्यूतमत्यंबुपानंचदशम्यांवैष्णवस्त्यजेत् ॥ मदनरत्नेनारदीये—अक्षारलवणाःसर्वेहविष्यान्ननिषेविणः ॥ अवनीतलपशयनाःप्रियासंगमवर्जिताः ॥ व्रतघ्नान्याहहेमाद्रौदेवलः —असकृज्जलपानाच्चसकृत्तांबूलचर्वणात् ॥ उपवासःप्रणश्येतादिवास्वापाच्चमैथुनात् ॥ अशक्तौतुमदनरत्नेदेवलः —अत्यंये

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

चांबुपानेननोपवासःप्रणश्यति ॥ अत्ययेकष्टे । विष्णुरहस्ये — गात्राभ्यंगंशिरोभ्यंगंतांबूलंचानुलेपनम् ॥ व्रतस्थोवर्जयेत्सर्वंयच्चान्यत्रनिराकृतम्॥ एषुप्रायश्चित्तमुक्तंनिर्णयामृतेसंग्रहे — स्तेनहिंसकयोःसख्यंकृत्वास्तैन्यंचाहिंसकम् ॥ प्रायश्चित्तंव्रतीकुर्याज्जपेन्नामशतत्रयम् ॥ मिथ्यावादेदिवास्वापेबहुशोंबुनिषेवणे ॥ अष्टाक्षरंव्रतीजप्त्वाशतमष्टोत्तरंशुचिः ॥ ओंनमोनारायणायेत्यष्टाक्षरः ॥ तत्रैवपैठीनसिः—तांबूलचर्वणेस्त्रीसंभोगेमांसनिषेवणे ॥व्रतलोपोनचेत्कुर्यात्कृष्णावद्भुजिवर्जनामिति ॥ कृष्णैकादशीवद्भोजनानिषेधमात्रपरिपालनेतुतांबूलचर्वणादावपिनदोषइत्यर्थः । संभोगोऋतुकालादन्यत्र । रेतःसेकात्मसंभोगमृतेऽन्यत्रक्षयःस्मृतइतिकात्यायनोक्तेः । हेमाद्रौवसिष्ठः—उपवासेतथाश्राद्धेनकुर्याद्दंतधावनम् ॥ दंतानांकाष्ठसंयोगोदहत्यासप्तमंकुलम् ॥ काष्ठग्रहणान्मृल्लोष्ठाद्यनिषेधइतिहेमाद्रिः । विष्णुरहस्ये—श्राद्धोपवासादिवसेखादित्वादंतधावनम् ॥ गायत्र्याशतसंपूतमंबुप्राश्यंविशुद्ध्यति ॥ निर्णयामृतेव्यासः — वर्जयेत्पारणेमांसंव्रताहेप्यौषधंसदेति ॥ एकादश्यांश्राद्धप्राप्तौमाधवीयेकात्यायनआह—उपवासोयदानित्यःश्राद्धंनैमित्तिकंभवेत् ॥ उपवासंतदाकुर्यादाघ्रायपितृसेवितम् ॥ मातापित्रोःक्षयेप्राप्तेभवेदेकादशीयदि ॥ अभ्यर्च्यपितृदेवांश्चआजिघ्रेत्पितृसेवितामिति ॥ हेमाद्र्यादिसर्वनिबंधेष्वेवम् । एतेनएकादशीनिमित्तकंश्राद्धंद्वादश्यांकार्यमितिवदंतःपरास्ताः । किंचमहालये—सपक्षःसकलःपूज्यःश्राद्धषोडशकंप्रतीतिश्रुतंषोडशत्वं । पौषैकादश्यांचमन्वादिश्राद्धंक्षयाहापरिज्ञानेचतत्पक्षैकादश्यांविहितंश्राद्धंबाधितमेवस्यात् । यदापिस्मृतिचंद्रिकास्थंपठंति । अन्नाश्रितानिपापानितद्भोक्तुर्दातुरेवच ॥ मज्जंतिपितरस्तस्यनरकेशाश्वतीःसमाइति ॥ तस्यापिरागप्राप्तभुजिगोचरस्यवैधंश्राद्धंगोचरयतांमहत्साहसमित्यलम्।योप्यअकृतश्राद्धनिचयाजलपिंडंविनाकृताइति

---

१. रेतःसेकात्मसंभोगःऋतुकालः क्षयोव्रतभ्रंशः रेतःसंक्रमणाद्भोगभागेन्यत्रेत्यादिपाठेरेतःसंक्रमणंगर्भकोशेतद्योग्यंगमनमितिसएवार्थः २. पैठीनसिः ॥ अलाभेवानिषेधेवाकाष्ठानांदंतधावने ॥ पर्णादिनाविशुद्ध्येतजिव्होल्लेखंसदैवच ॥ व्यासः॥अलाभेदंतकाष्ठानांनिषिद्धायांतिथौतथा ॥ अपांद्वादशगंडूषैर्विदध्याद्दंतधावनमितिमयूखः

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

लघुनारदीयेएकादश्यांश्राद्धादिनिषेधः । समातापितृभिन्नाविषयः । पूर्व वाक्येतत्ग्रहणात् । निचयः प्रतिग्रहः । व्रतघ्नान्याहमदनरत्नेदेवलः—सर्वभूतभयंव्याधिःप्रमादोगुरुशासनम् ॥ अव्रतघ्नानिपठ्यंतेसकृदेतानिशास्त्रतः ॥ स्कांदेपि—अष्टौतान्यव्रतघ्नानिआपोमूलंफलंपयः ॥ हविर्ब्राह्मणकाम्याचगुरोर्वचनमौषधम् ॥ इदंचातिसंकटविषयम्। नारदीये—अनुकल्पोनृणांप्रोक्तः क्षीणानांवरवर्णिनि ॥ मूलंफलंपयस्तोयमुपभोज्यंभवेच्छुभे ॥ नत्वेवंभोजनंकैश्चिदेकादश्यांबुधैःस्मृतमिति ॥अस्यापवादः—शयनेचमदुत्थानेमत्पार्श्वपरिवर्तने ॥ नरोमूलफलाहारीत्वादिशल्यंममार्पयेत् ॥ एतेचाविरोधिनो निर्णयाःसर्वव्रतेषुज्ञेयाः । तत्रैकादश्यांसंकल्पः—गृहीत्वौदुंबरंपात्रंवारिपूर्णमुदङ्मुखः ॥ उपवासंतुगृण्हीयाद्यद्वावार्येवधारयेदिति ॥ माधवीयेवाराहोक्तेः । मंत्रस्तुविष्णूक्तः—एकादश्यांनिराहारःस्थित्वाहमपरेहनि ॥ भोक्ष्यामिपुंडरीकाक्षशरणंमेभवाच्युतेति ॥ शैवादीनांतुहेमाद्रौसौरपुराणे—साविष्याप्यथवानाम्नासंकल्पंतुसमाचरेत् ॥ शिवादेगायत्र्योयजुर्वेदेप्रसिद्धाः वाराहे—इत्युच्चार्यततोविद्वान्पुष्पांजलिमथार्पयेत् ॥ ततस्तज्जलंपिबेत् । अष्टाक्षरेणमंत्रेणत्रिर्जप्तेनाभिमंत्रितम् ॥ उपवासफलंप्रेप्सुःपिबेत्पात्रगतंजलमितिकात्यायनोक्तेः । मध्यरात्रेउदयेवादशमीवेधेरात्रौसंकल्पइतिमाधवः । दशम्याःसंगदोषेणअर्धरात्रात्परेणतु ॥ वर्जयेच्चतुरोयामान्संकल्पार्चनयोस्तदा ॥ विद्वोपवासेनश्वंस्तुदिनंत्यक्त्वासमाहितः ॥ रात्रौसंपूजयेद्विष्णुंसंकल्पंचतदाचरेदितिनारदीयोक्तेः ॥ तत्रैवपूजामभिधाय । देवस्यपुरतःकुर्याज्जागरंनियतोव्रती ॥ द्वादश्यांनिवेदनमंत्रउक्तःकात्यायनेन—अज्ञानतिमिरांधस्यव्रतेनानेनकेशव ॥ प्रसीदसुमुखोनाथज्ञानदृष्टिप्रदोभवेति ॥ नारदीये—ब्राह्मणान्भोजयेच्छक्त्यादद्याद्दक्षिणांततः ॥ स्कांदेपि—कृत्वाचैवोपवासंतुयोश्नीयाद्द्वादशीदिने ॥ नैवेद्यंतुलसीमिश्रंहत्याकोटिविनाशनम् ॥ द्वादश्यांचवर्ज्यान्याहबृहस्पतिः—दिवानिद्रापरान्नंचपुनर्भोजनमैथुने ॥ क्षौद्रंकांस्यामिषंतैलंद्वादश्यामष्टवर्जयेत् ॥ हेमाद्रौब्रह्मांडपुराणे—पुनर्भोजनमध्यायोभारआयासमैथुने ॥ उपवासफलंहन्युर्दिवानिद्राचपंचमी ॥ स्कांदे—परां

१. श्वशुरान्नंगुरोरन्नंमातुलान्नंतथैवच ॥ पितृव्यभ्रातृपुत्राणांपरान्नंनैवदोषकृदितितुनिर्मूलम् ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नंकाश्यतांबूलेलोभंवितथभाषणम् ॥ वर्जयेदितिशेषः । विष्णुधर्मे—असं भाष्यान्हिसंभाष्यतुलस्यतासिकादलम् ॥ आमलक्याःफलंवापिपारणेप्राश्य शुद्धयति ॥ बृहन्नारदीये—रजस्वलांचचांडालंमहापातकिनंतथा ॥ सूतिकां पतितंचैवउच्छिष्टंरजकादिकम् ॥ व्रतादिमध्येशृणुयाद्यद्येषांध्वनिमुत्तमः ॥ अष्टोत्तरसहस्रंतुजपेद्वैवेदमातरम् ॥ एतत्व्रतंसूतकेपिकार्यम् ॥ सूतकेमृतके चैवनत्याज्यंद्वादशीव्रतमितिविष्णूक्तेः ॥ तत्रत्यक्तंदानादिसूतकांतेकार्यम् । सूतकांतेनरःस्नात्वापूजयित्वाजनार्दनम् ॥ दानंदत्वाविधानेनव्रतस्यफलम श्नुतइतिमात्स्योक्तेः ॥ रजोदर्शनेपिकार्यम् । एकादश्यांनभुंजीतनारीदृष्टे रजस्यपीतिपुलस्त्योक्तेः ॥ यदाद्वादश्यांश्रवणर्क्षंतदाशुद्धामप्येकादशींत्य क्त्वातत्रैवोपवासःकार्यः । शुक्लावायदिवाकृष्णाद्वादशीश्रवणान्विता ॥ तयो रेवोपवासश्चत्रयोदश्यांचपारणमितिनारदीयोक्तेः ॥ एतेचानियमाःकाम्यव्र तेनियताः । नित्यव्रतेसतिसंभवेकार्याः । शक्तिमांस्तुपुनःकुर्यान्नियमंसवि शेषणमितिकात्यायनोक्तेः । अशक्तौतुमाधवीयेब्रह्मवैवर्ते—इतिविज्ञायकुर्वी तावश्यमेकादशीव्रतम् ॥ विशेषनियमाशक्तोऽहोरात्रंभुजिवर्जितइति ॥ अ थाष्टौमहाद्वादश्यः । तत्रशुद्धाधिकैकायुताद्वादशीउन्मीलिनीसंज्ञा । द्वाद श्येवशुद्धाधिकावर्धतेचेत्सावंजुली ॥ वासरत्रयस्पर्शिनीत्रिस्पृशा । अग्रे पर्वणःसंपूर्णाधिकत्वेपक्षवर्धिनी । पुष्यर्क्षयुताजया । श्रवणयुताविजया । पुनर्वसुयुताजयंती । रोहिणीयुतापापनाशिनी । एताःपापक्षयमुक्तिकामउ पवसेत् । अत्रमूलंहेमाद्रौज्ञेयम् ॥ एकादशीद्वादश्योरेकत्वेतंत्रेणोपवासः । पार्थक्येतुशक्तस्योपवासद्वयम् । एकादशीमुपोष्यैवद्वादशींसमुपोषयेदि तिविष्णुरहस्यात् । अशक्तौतुद्वादश्यामेव । एवमेकादशींत्यक्त्वाद्वादशींसमु पोषयेत् ॥ पूर्ववासरजंपुण्यंसर्वंप्राप्नोत्यसंशयमितितत्रैवोक्तेः ॥ यदात्वल्पा द्वादशीतदुक्तंमात्स्ये—यदाभवतिअल्पापिद्वादशीपारणादिने ॥ उषःकाले द्वयंकुर्यात्प्रातर्मध्यान्हिकंतदा ॥ नारदीयेपि—अल्पायामथविप्रेंद्रद्वादश्या मरुणोदये ॥ स्नानार्चनक्रियाःकार्यादानहोमादिसंयुताइति ॥ संकटेतुमाध वीयेदेवलः—संकटेविषमेप्राप्तेद्वादश्यांपारयेत्कथम् ॥ अद्भिस्तुपारणांकुर्या त्पुनर्भुक्तंनदोषकृदिति ॥ संकटेत्रयोदशीश्राद्धप्रदोषादौ । अत्रकेचिदाहुः—

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अपकर्षवाक्यान्यनाहिताग्निविषयाणि । अग्निहोत्रादीनांश्रौतत्वेनापकर्षा योगादिति । द्वादश्यांचप्रथमपादमतिक्रम्यपारणंकार्यम् । द्वादश्याःप्रथमः पादोहरिवासरसंज्ञितः ॥ तमतिक्रम्यकुर्वीतपारणंविष्णुतत्परइतिनिर्णयामृ तेमदनरत्नेचविष्णुधर्मोक्तेः । अत्रकेचित्संगिरंते । यदाभूयसीद्वादशीतदापि प्रातर्मुहूर्त्तत्रयेपारणंकार्यम् । सर्वेषामुपवासानांप्रातरेवहिपारणमितिवचना त् । अस्मद्गुरवस्तु—बहूनांकर्मकालानांविनाकारणंबाधापत्तेः । प्रागुदग्व चनैश्च । अल्पद्वादश्यामेवापकर्षविधानादपराण्हएवकार्यम् । प्रातःशब्दस्तु सायंप्रातर्द्विजातीनामशनंश्रुतिचोदितमितिवदपराण्हवाचित्वेप्युपपन्नः । न चवाक्यवैय्यर्थ्यंपुनर्भोजनंसायंपारणनिवृत्यर्थत्वात्तस्येत्याहुः । प्रमादेनए कादश्युपवासातिक्रमेअपरार्केवाराहे — एकादशीविप्लुताचेद्द्वादशीपरतःस्थि ता ॥ उपोष्याद्वादशीतत्रयदीच्छेत्परमंपदमिति ॥ क्वैश्चित्तुविष्णुनाचोदिति पठितम्। अत्राविरोधिनोनियमाःसर्वव्रतेषुबोद्धव्याः । अन्येचनवरात्रेवक्ष्यंतेइ तिदिक् । इतिश्रीरामकृष्णभट्टात्मजकमलाकरभट्टकृतेनिर्णयसिंधौएकादशी निर्णयः ॥ द्वादशीतुपूर्वैवयुग्मवाक्यात् । द्वादशीतुप्रकर्त्तव्याएकादश्यायु ताप्रभोइतिस्कांदाच्च । त्रयोदशीतुसर्वमतेशुक्लापूर्वाकृष्णोत्तरा । त्रयोदशीति थिःपूर्वःसितोत्थाऽसितःपश्चादितिदीपिकोक्तेः।शुक्लात्रयोदशीपूर्वापराकृष्णा त्रयोदशीतिमाधवाच्च । चतुर्दशीसर्वमतेकृष्णापूर्वाशुक्लोत्तरा । उपवासेतु द्वावपिपरेतिमदनरत्ने । पौर्णमास्यमावास्येतुसावित्रीव्रतंविनापरेग्राह्ये । भूतविद्धेनकर्त्तव्येदर्शपूर्णेकदाचन ॥ वर्जयित्वामुनिश्रेष्ठसावित्रीव्रतमुत्तम मिति ॥ ब्रह्मवैवर्तात् । अमायांयोगविशेषमाहाऽपरार्केशातातपः—अमावा स्यांभवेद्वारोयदाभूमिसुतस्यवै ॥ जान्हवीस्नानमात्रेणगोसहस्रफलंलभेत्॥ अमावैसोमवारेणरविवारेणसप्तमी ॥ चतुर्थीभौमवारेणविषुवत्सदृशंफल म् ॥ तत्रैवव्यासः —सिनीवालीकुहूर्वापियदिसोमदिनेभवेत् ॥ गोसहस्र फलंदद्यात्स्नानंवैमौनिनाकृतम् ॥ हेमाद्रौबृहन्मनुः—श्रवणाश्विधनिष्ठार्द्रा नागदैवतमस्तके ॥ यद्यमारविवारेणव्यतीपातः सउच्यते ॥ नागदैवतंआश्ले षा । मस्तकोमृगशिरः । प्रथमपादइत्यन्ये । सचसर्वेषां । अथेष्टिकालः

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गोभिलः—पक्षांताउपवस्तव्याःपक्षादयोऽभियष्टव्याइति । उपवासोन्वा धानम् । तत्रमध्यान्हेतत्पूर्वंवापर्वप्रतिपत्संधौतद्दिनेयागः। पूर्वाण्हेवाथम ध्यान्हेयदिपर्वसमाप्यते ॥ उपोष्यतत्रपूर्वेद्युस्तदहर्यागइष्यतइतिलौगाक्षिव चनात् ॥ तत्रद्वेधाविभागः—आवर्त्तनात्तुपूर्वाण्होह्यपराण्हस्ततःपरः ॥ मध्यान्हस्तुतयोःसंधिर्यदावर्तनमुच्यतइति ॥ मदनरत्नेवचनात् । मध्यान्हा दूर्ध्वंसंधौमाधवमतेपरेऽन्हियागः । अपराण्हेऽथवारात्रौयदिपर्वसमाप्यते ॥ उपोष्यतस्मिन्नहनिश्वोभूतेयागइष्यतइतिलौगाक्षिणोक्तेः ॥ हेमाद्रिस्त्वप राण्हसंधावपिपरदिनेप्रतिपच्चतुर्थांशेचंद्रोदयेचसतिद्वितीयादिष्वस्यंतक्षयेस तिपूर्वेद्युर्यागः । पर्वणोंशेद्वितीयेतुयष्टव्यंतुद्विजातिभिः ॥ द्वितीयासहितय स्माद्दूषयंत्याश्वलायनाइति ॥ द्वितीयेत्विति कैमुतिकन्यायेनतुर्यांशपरम् तुरीयेत्विति शूलपाणौ । पाठःस्पष्टार्थएव । तथा—भूतापंचदशीपूर्वाद्वितीयाक्षयगामिनी ॥ चरुरिष्टिरमायांस्याद्भूतेकव्यादिकीक्रियेतिबौधायनवच नाच्चेत्यूचिवान् ॥ मदनरत्नेपि—चतुर्दशीचतुर्यामाअमावास्यानदृश्यते ॥ श्वोभूतेप्रतिपच्चेत्स्यात्पूर्वांतत्रैवकारयेदिति ॥ यत्तुमाधवः— यस्तुवाजसनेयी स्यात्तस्यसंधिदिनात्पुरा ॥ नक्काप्यन्वाहितिःकिंतुसदासंधिदिनोहिसेत्याह यच्चकालादर्शेप्युक्तम्—आवर्तनादधःसंधिर्यद्यन्वाधायतद्दिने ॥ परेद्युरिष्टिरि स्याद्धुर्विप्रावाजसनेयिनइति ॥ यच्चमदनरत्ने—मध्यंदिनात्स्यादहनीहयास्मि न्प्राक्पर्वणःसंधिरियंतृतीया ॥ साखर्विकावाजसनेयिमत्यातस्यामुपोष्या थपरेद्युरिष्टिरिति ॥ एतत्पौर्णमासीपरमितितत्रैव । आवर्तनोर्ध्वमर्वागस्ता द्रात्रौवासमाप्तौहे । मध्यान्हादर्वाक्समाप्तातृतीयेत्यर्थः । तत्कर्कभाष्या देवजानीश्वानंतभाष्यादिसकलतच्छास्त्रीयग्रंथविरोधात्वृद्धानादराच्चोपेक्ष्य

---

१ इध्मावर्हिःसंपादनमग्निपरिग्रहइत्यादिप्रयोगप्रारंभःसंधाविति ॥ तत्स्वरूपंभगवतीपुराणे॥ अ नुमत्याश्चराकायाःसिनीवाल्याःकुहूंविना ॥ एतस्यांद्विलवःकालःकुहूमात्राकुहूःस्मृतेति ॥ लवश्चस्मृ त्यंतरे ॥ लवाक्षरचतुर्भागस्त्रुटिरित्यभिधीयते ॥ त्रुटिद्वयंनिमेषोक्तोनिवेषस्तुलवद्वयं ॥ तथाचैकल ऽक्षरोच्चारणपरिमितेकालेएकःपर्वणोपयःप्रतिपदस्तदुभयंमिलितंसंधिःकुक्तिकोकिलेनोक्तेर्यावा न्कालःसमाप्यतेतत्कालसंज्ञितःचैषाअमावास्याकुहूःस्मृतेतिमात्स्यात्कुहूप्रतिपदोःसंधाद्विगुणइतिपुरुषा र्थचिन्तामणिः

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

म् । पौर्णिमास्यांविशेषमाहकात्यायनः—संधिश्चेत्संगवादूर्ध्वंप्राक्पर्यावर्तनाद्रवेः ॥ सापौर्णमासीविज्ञेयासद्यस्कालविधौनरैः ॥ अमायांविशेषमाह बोधायनः—द्वितीयात्रिमुहूर्ताचेत्प्रतिपद्यापराण्हिकी ॥ अन्वाधानंचतुर्दश्यांपरतःसोमदर्शनात् ॥ कात्यायनश्च—यजनीयेऽन्हिसोमश्चेद्दारुण्यांदिशि दृश्यते ॥ तत्रव्याप्तदातिभिर्हुत्वादंडंदद्याद्द्विजातयइति ॥ एतच्चबौधायनवाजसनेयिविषयम् । तैत्तिरीयश्रुतौतुचंद्रदर्शनेऽपियागउक्तः । एषावैसुमनानामेष्टिर्यामभ्यजानन् । पश्चाच्चंद्रमाअभ्युदेत्यस्मिन्नेवास्मैलोकेर्धुकंभवतीति। श्रुत्यंतरेऽपि । यदहःपश्चाच्चंद्रमाअभ्युदेतितदहर्यजन्निमांल्लोकानभ्युदेतीति। इदंबह्वृचापस्तंबविषयम् । मदनरत्नेप्येवम् । आपस्तंबभाष्यार्थसंग्रहेप्येवम् । अतः पक्षद्वयस्यस्वस्वसूत्रद्वयवस्थेतितत्वम् । दूषयंत्याश्वलायनाइतितुपूर्वाग्रहसंधेविषयमितिमाधवः । शेषपर्वणीष्टौविशेषमाहमाधवीयेगार्ग्यः—प्रतिपद्यप्रविष्टायांयदिचेष्टिःसमाप्यते ॥ पुनःप्रणीयकृत्स्नेष्टिःकर्त्तव्यायागवित्तमैः ॥ गृह्याग्नेर्नायंनियमइतिमदनपारिजातः । एवंपर्वांत्यांशः प्रतिपदश्चत्रयोंऽशायागकालः उक्तः । क्वचित्प्रतिपत्तुर्यांशेऽपियागः । संधिर्यद्यपराण्हेस्याद्यागंप्रातःपरेहनि ॥ कुर्वाणःप्रतिपद्भागेचतुर्थेपिनदुष्यतीतिवृद्धशातातपोक्तेः । एतत्पूर्णिमापरमितिमदनरत्ने । पर्वणिप्रतिपदःक्षयस्यवृद्धेश्चार्द्धंप्रक्षिप्यसंधिर्ज्ञेयः । तदाहमाधवः—वृद्धिःप्रतिपदोयास्तितदर्धंपर्वणिक्षिपेत्॥क्षयस्यार्द्धंतथाक्षिप्त्वासंधिर्निर्णीयतांसदेति॥कात्यायनोपि—परेन्हिघटिकान्यूनास्तथैवाभ्यधिकाश्चयाः ॥ क्षिप्त्वातदर्धंपूर्वस्मिन्ह्रासवृद्धीप्रकल्पयेदिति ॥ एवंस्मार्तस्थालीपाकेपिज्ञेयम् । तत्रेष्टिस्थालीपाकावाधानगृहप्रवेशनीयहोमानंतरभाविन्यांपौर्णमास्यांप्रारंभणीयौनतुदर्शे । यद्यारंभेमलमासपौषमासगुरुशुक्रास्तादिभवतितदाप्यारंभःकार्यः । यानितु—उपरागोधिमासश्चयदिप्रथमपर्वणि ॥ तथामलिम्लुचेपौषेनान्वारंभणमिष्यते ॥ गुरुभार्गवयोर्मौढ्येचंद्रसूर्यग्रहेतथेतिसंग्रहवचनानितानिआलस्यादिनातिक्रांतशुद्धकालप्रारंभविषयाणि । नामकर्मचदर्शेष्टियथाकालंसमाचरे

१. तथाचापराण्हसंधावपिब्राह्मणभोजनातिरेकःपदार्थःप्रतिपदिकर्त्तव्यइतिहेमाद्रौ २.पर्वणियावंत्योघटिकास्तदपेक्षयाप्रतिपदोवृद्धिश्चेत्तदातदर्धंपर्वणिसंयोज्यसंधिर्ज्ञेयः ॥ एवंह्रासेपि.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तू ॥ अतिपातेसतितयोःप्रशस्तेमासिपुण्यभइत्यपरार्केगर्गवचनादितिप्रयोग पारिजाते । उक्तंचैतत्प्रयोगरत्नेभट्टैः कालादर्शेतु । नामकर्मचजातेष्टिमि तिपाठः।याज्ञिकास्तु—आधानानंतरापौर्णमासीचेन्मलमासगा ॥ तस्यामारं भणीयादीन्नकुर्वीतकदाचनेतित्रिकांडमंडनवचनाच्छुद्धकालएवविभ्रष्टेष्टिंकृ त्वारंभंकुर्यादित्याहुः । कालादर्शेस्मृतिसंग्रहेपि—आरंभेदर्शपूर्णेष्ट्योरग्निहोत्र स्यचादिमम् ॥ प्रतिष्ठाःपंचकूर्माद्यामलमासेविवर्जयेदिति ॥ अथविकृती ष्टिः । तत्रापस्तंबः—यदीष्ट्यायदिपशुनायदिसोमेनयजेतसोमावास्यायांपौर्ण मास्यांवेति। अत्रप्रकृतितःकालेसिद्धेपिसद्यस्कालताविधेया। तृतीयायांसांग त्वेनोक्तेः। अत्रपौर्णमास्यमावास्याशब्दाभ्यांतदंत्यक्षणोगृह्यते । तेनतद्दत्य होरात्रइत्यर्थमाहरामांडारः ।माधवोपि—इष्ट्यादिविकृतिःसर्वापर्वण्येवेतिनि र्णयइति ॥ अत्रविशेषमाहत्रिकांडमंडनःकात्यायनश्च—आवर्तनात्प्राग्यदि पर्वसंधिःकृत्वातुतस्मिन्प्रकृतिंविकृत्याः ॥तदैवयागःपरतोयदिस्यात्तस्मिन्वि कृत्याःप्रकृतेःपरेद्युरिति ॥ धूर्तस्वाम्यादयोप्येवमाहुः।यदीष्टयेतिसांगायाविकृतेः पर्वकालत्वादावर्तनात्प्राक्संधौसंधिमभितोयजेतेतिप्रकृतेःप्रतिपदिसमाप्ति नियमात्प्रकृत्यनंतरप्रतिपदिविकृत्ययोगात्पूर्वेद्युर्विकृतिरित्युक्तंत्ररत्नेपार्थ सारथिना—यद्यपिप्रकृतेःपूर्वत्वादपूर्वमंतेस्यादित्यापस्तंबेनोक्तम्। तथापिहे तुवादेनश्रुतिमूलत्वाभावादंगंवासमभिव्याहारादितिवदप्रामाण्यमितितदाश यः । आग्रयणेतुविशेषंवक्ष्यामः—अन्वारंभणीयातुचतुर्दश्यांकार्येतिहिरण्यके शिवृत्तोमातृदत्तीये।अन्येषांपर्वण्येव। पशौसोमेचकालांतरमप्याहबौधायनः अमावास्येनवाहविषेष्ट्वानक्षत्रेचेति । शुक्लपक्षेकृत्तिकादिविशाखांतेषुदेवनक्ष त्रेष्वितिकेशवस्वामीव्याचख्यौ । चातुर्मास्येष्वपिद्वादशाहयथाप्रयोगपक्षयो र्नक्षत्रेष्वप्यारंभः । यावज्जीवत्सांवत्सरप्रयोगयोस्तुफाल्गुन्यांचैत्र्यांवारंभः पशौतुविशेषमाहकात्यायनः—अर्धादन्होभवतिनियतंपर्वसंधिःपरस्तात्कृत्वा तस्मिन्नहनितुपशुंसद्यएवद्वचहंवा ॥ आरभ्याथप्रकृतिरथचेत्पर्वसंधिःपुरस्त त्कृत्वातस्मिन्प्रकृतिमथतुस्यात्पशुःसद्यएव ॥ अधिकारपशुस्त्वग्नीषोमी यसवनीयेनवासमानतंत्रोवाकार्यइतित्रिकांडमंडनः । सोमेत्वाहापस्त ंबः—अमावास्यांयादीक्षायजनीयेवामावास्यायायजनीयेवासुत्यमहः

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

र्णमास्यादीक्षायजनीयेवापौर्णमास्यांयजनीयेवासुत्यमहरिति । लाघाय नसूत्रेपि—पूर्वपक्षस्यप्रथमेहनिदीक्षेतदृष्ट्वावानक्षत्रयोगेचेति । पूर्वपक्षःशुक्लपक्षः । नक्षत्रयोगेचेत्ययमर्थः । चैत्र्यादिपूर्णिमायाश्चित्रानक्षत्रयोगेदीक्षेतेति । आधानंतुपर्वणिनक्षत्रेषुचोक्तम् । तत्रपर्वनक्तंगार्हपत्यमादधीतेत्यादिकर्मकालव्यापिग्राह्यम् । दिनद्वयेतत्वेपरंग्राह्यम् । संकल्पस्यपर्वणिलाभात् । पूर्वनक्षत्रयोगेतदेवग्राह्यम् । यत्रत्रीणिसन्निपतितान्यृतुर्नक्षत्रंचपर्वतत्समृद्धंविप्रतिषेधेऋतुर्नक्षत्रंचबलीयइति । हिरण्यकेशिसूत्रात् । ऋतुर्वसंतेब्राह्मणोग्निनादधीतेत्यादिः । रेणुरिकायांतु — माघादिपंचमासेषुश्रावणेवाश्विनेतथा ॥ मार्गशीर्षेशुक्लपक्षेआधानमथकारयेदित्युक्तम् । अत्रमूलंमृग्यम् । आधाननक्षत्राणित्वापस्तंबसूत्रेकृत्तिकारोहिणीमृगशीर्षपुनर्वसुपुष्यपूर्वोत्तरापूर्वाषाढोत्तराषाढाहस्तचित्राविशाखाऽनुराधाश्रवणोत्तराभाद्रपदाइति । सोमपूर्वाधानेविशेषमाहापस्तंबः— सोमेनयक्ष्यमाणआदधानोनर्तून्सूर्क्षेन्नक्षत्रमिति । अत्रप्रकरणादाधानकालबाधः । तेनसोमस्यवसंतकालतानबाध्यतइतिरुद्रदत्तवृत्तौनारायणवृत्तौचोक्तम् । तंत्ररत्नेवार्तिकेच । तेवाएतेउभयेअपहतपाप्मानोऋतवः । एषवाउद्यन्नादित्यएषापाप्मनोपहंता । यदेवैनंकदाचनयज्ञमुपनमेदथादधीतेत्यत्रोत्तरायणरूपंदेवंदक्षिणायनरूपंचपित्र्यमित्युभयमृतुत्रयंसोमाधानेशतपथोविशिष्यविहितम् । तदेकवाक्यतयाशाखांतरेपिनर्तून्सूर्क्षेदित्यत्रसोमकालबाधएव । आधानकालबाधस्ययदेवैनंश्रद्धोपनमेत्तदादधीतेत्यस्यांशाखायांवाक्यांतरेणसिद्धत्वात्सोमकालबाधार्थमेवेदमित्युक्तम् ।धूर्तस्वामीतुसोमस्यापियऋतुस्तस्यापिनसूर्क्षेदितिलिखनादुभयकालबाधंमन्यते।श्रीरामांडारस्तुकालांतरविधानंवासर्वकालानादरोवेतिपक्षद्वयमुक्तवान् । तत्राद्येकृत्तिकादिकालांतरस्ययथाधानेवसंताद्यबाधेनविधानम् । तथासोमेप्युदगयनपूर्वपक्षपुण्याहसन्निपातेयज्ञकालानादेशइतिछंदोगसूत्रोक्तोदगयनबाधेनसोमाभिसंधिरूपकालां

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तरविधानादुदगयनंत्वपेक्षतइत्युक्तम् । द्वितीयपक्षेतुयदैवैनंयज्ञउपनमोदितिस
र्वकालानादरउक्तइतिभारद्वाजसूत्रात्सर्वशब्दस्यचविश्वाजित्सर्वपृष्ठइतिवद्व
योरप्रयोगात् सर्वकालबाधइति । तेनदक्षिणायनेपिभवतीत्युक्तम् । षड्गुरु
भाष्येदेवत्रातभाष्येतंत्ररत्नेचषट्स्वपिऋतुषुभवतीत्युक्तमितिदिक् । श्रा
द्धेत्वमावास्यात्रेधाविभक्तदिनतृतीयांशेयोपराण्हभागस्तद्व्यापिनीसाग्निकैर्ग्रा
ह्या।पिंडान्वाहार्यकंश्राद्धंक्षीणेराजनिशस्यते॥वासरस्यतृतीयेंशेनातिसंध्यास
मीपतइतिकात्यायनोक्तेः ॥ दर्शश्राद्धंतुयत्प्रोक्तंपार्वणंतत्प्रकीर्तितम् ॥ अप
राण्हेपितॄणांचतत्रदानंप्रशस्यतइति ॥ शातातपोक्तेश्च । दिनद्वयेतत्रसत्वेस
र्वापराण्हव्यापीदर्शोग्राह्यः । यदुभयेद्युरेषविहितः सर्वापराण्हस्थितइतिदी
पिकोक्तेः । यत्तुकार्ष्णाजिनिः—भूताविद्धाममावास्यांमोहादज्ञानतोपिवा ॥
श्राद्धकर्मणियेकुर्युस्तेषामायुःप्रहीयतेइति ॥ तदपराण्हेचतुर्दशीविधपरमिति
श्राद्धहेमाद्रिः । अपराण्हव्याप्तिपरमितिमाधवः । दिनद्वये ऽपराण्हव्याप्त्य
भावेंशतोव्याप्तौचतिथिक्षयेपूर्वेतिहेमाद्रिः । यदाचतुर्दशीयामंतुरीयमनुपूर
येत् ॥ अमावास्याक्षीयमाणातदैवश्राद्धमिष्यतइतिकात्यायनोक्तेः ॥ चतु
र्दश्याश्चतुर्थयामंदर्शःपूरयेत् । चतुर्दशीयामत्रयंस्यादित्यर्थः । क्षीयमाणाप
रदिनेऽपराण्हव्यापिनीनेत्यर्थः । व्यतिरेकमाह—वर्धमानाममावास्यांलक्षये
ऽपरेहनि ॥ यामांस्त्रीनधिकान्वापिपितृयज्ञस्ततोभवेत् ॥ ततःश्राद्धंच ।
दिनद्वयेऽपराण्हव्याप्त्यादौतिथिवृद्धौचहारीतः । त्रिमुहूर्ताचकर्त्तव्यापूर्वाख
र्वाचबह्वृचैः ॥ कुहूरध्वर्युभिःकार्याययेष्टंसामगीतिभिः ॥ त्रिमुहूर्ताभावे
तुपूर्वानेत्यर्थः । पिंडपितृयज्ञस्तुकात्यायनैर्यागदिनात्पूर्वेद्युःकार्यः । पूर्वो
वांगत्वात्पिंडपितृयज्ञइतितत्सूत्रात् । व्याख्यातंचैतत्कर्काचार्यैः । पूर्वए
वदर्शात्पिंडपितृयज्ञोनपश्चात् । कुतःअंगत्वात् । तथाचश्रुतिः तस्मात्पूर्वे
द्युःपितृभ्यःक्रियतउत्तरमहर्देवान्यजंतइति । पूर्वेद्युःपितृभ्योयज्ञंनिपृणीयप्रा

१. 'पिंडपितृयज्ञानंतरंक्रियमाणंश्राद्धं.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तर्देवेभ्यःप्रतनुतइतिचतेनतन्मतेअंगमेवासौ । तदुक्तम् । अंगंवासमाभिष्या रादिति । तेनकर्कमतेचतुर्दशीयुक्तदर्शेपिंडपितृयज्ञइति । श्रीअनंतभाष्येतु परेद्युरित्युक्तम् । अत्रद्वेधाप्याचारोदृश्यते । आपस्तंबानांतुपरदिनेमुहूर्त्तमपि दर्शसत्वेतत्रैवपितृयज्ञःतदाहआपस्तंबः—अमावास्यायांयदहश्चंद्रमसंनपश्य तितदहःपिंडपितृयज्ञंकुरुतइति। अस्यरुद्रदत्तीयाव्याख्या पिंडैर्युक्तःपितृयज्ञः पिंडापितृयज्ञःसचकर्मांतरंनतुदर्शशेषः । यथावक्ष्यति—पितृयज्ञःस्वकालवि धानादंगंस्यादिति । तंचयदहश्चंद्रमसंनपश्यतिपंचदश्यांप्रतिपदिवातदहःकु रुते । यदहस्तयोःसंधिरतदहरित्यर्थइति । रामांडारोप्याह—पिंडापितृयज्ञस्तुप र्वसंधिमहोरात्रापराण्हइति । अतःपर्वसंधिदिनेपितृयज्ञः । शतपथश्रुतिरपि यदैवैषनपुरस्तान्नपश्चाद्दृश्यतेथपितृभ्योददातीति । पूर्वसंधिदिनेहिपूर्वतःप श्चाद्दाचंद्रोनदृश्यतएवेत्यर्थः । सत्याषाढोपि—पितृयज्ञंप्रक्रम्यदृश्यमानेतूपो ष्यश्वोभूतेयजतइत्याह । हेमाद्रिस्तु—अमावास्याशब्दस्तिथिवचनएव । पू र्वोक्तापस्तंबसूत्रेयदुक्तम्नपश्यंतीतितत्रक्षयोभिप्रेतः । अतश्चतुर्दश्यांचंद्र मसश्चक्षीणत्वात्तदुक्तदर्शेपितृयज्ञः । पितृयज्ञंतुनिर्वर्त्यविप्रश्चंद्रक्षयेऽग्निमा नितिमनूक्तेः । यदुक्तंयदहस्त्वेवदर्शनंनैतिचंद्रमाः । तत्क्षयापेक्षयाज्ञेयंक्षीणे राजनिचेत्यपीति । यदुक्तंदृश्यमानेपितच्चतुर्दश्यपेक्षयेतिचकात्यायनोक्तेः । दृश्यमानेप्येकइतिगोभिलोक्तेः । तस्यांसंध्यागतःसोमोमृणालमिवदृश्यते ॥ अपराण्हेक्षयस्तस्यांपिंडानांकरणंध्रुवमितिहारीतोक्तेश्च ॥ चंद्रक्षयकालश्चो क्तःकात्यायनेन—अष्टमेंशेचतुर्दश्याःक्षीणोभवतिचंद्रमाः ॥ अमावास्याष्ट मेंशेतुपुनःकिलभवेदणुरिति ॥ तेनपूर्वेद्युरेवपितृयज्ञइत्यूचिवान् । कर्काचा र्यैरपि—अपराण्हेपिंडापितृयज्ञश्चंद्रादर्शनेमावास्यायामितिकात्यायनसूत्रेऽद र्शनेनक्षयएवोक्तः । तस्मिन्क्षीणेददातीतिश्रुतेः । अतस्त्वन्मतेचतुर्दशीयुक्त दर्शेपितृयज्ञेसतिपरदिनेयागोर्थात्सिद्धः । तदेतत्सर्वोत्कृष्टमपिहेमाद्रिकर्का दिव्याख्यानमापस्तंबैरनभ्युपगमात्कातीयबौधायनादिविषयम् । आश्वला

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

यज्ञानामपिशेषपर्वणिपिंडपितृयज्ञः । तथाचसूत्रम्—अमावास्यायामपराण्हेपिंडपितृयज्ञइति । अत्रनारायणवृत्तिः—अमावास्याशब्दःप्रतिपत्पंचदश्योःसंधिवचनोप्यत्रापराण्हशब्दसमन्वयात्तद्दत्यहोरात्रेवर्तते । तस्यापराण्हेन्हश्चतुर्थेभागेपिंडपितृयज्ञःकार्यः । औपवसथ्ययजनीयेवाहनियदात्वहोरात्रसंधौतिथिसंधिःस्यात्तदौपवसथ्येएवाहनिक्रियतइति । अतएवमुहूर्त्तमप्यमावास्याप्रतिपद्यपिचेद्भवेत् ॥ तद्दत्तमक्षयंज्ञेयंपर्वशेषंतुपर्ववदितिहेमाद्रौवचनंपिंडपितृयज्ञपरमुक्तम् । प्रयोगपारिजातेअयंचस्मार्ताग्निमतासंपूर्णेदर्शेश्राद्धव्यतिषंगेणकार्यः । व्यतिषंगोनामोभयोःसहानुष्ठानम् । एतच्चस्थालीपाकेनसहपिंडार्थमुत्धृत्येतिसूत्रेवृत्तिकृतोक्तम् । खंडपर्वणितुकेचिदाहुः—पूर्वेन्हिपिंडपितृयज्ञव्यतिषंगेणश्राद्धंकृत्वापरेन्हिकेवलः पिंडपितृयज्ञःकार्यः । वृत्तिकृतात्वान्वाष्टक्यंचपूर्वेद्युर्मासिमास्यथपार्वणं ॥ काम्यामाभ्युदयेष्टम्यामेकोद्दिष्टमथाष्टमामित्युदाहृत्यपूर्वेषुचतुर्षुस्थलीपाकादुत्धृत्याग्नौकरणमित्युक्तेर्दर्शश्राद्धस्थालीपाकोनियतइतिगम्यते । स्थालीपाकश्चपितृयज्ञएवेतिपूर्वदिनेव्यतिषंगःप्रसिद्धः । प्रयोगपारिजातेतुवार्षिकश्राद्धादेरपिव्यतिषंगउक्तः। किमुतदर्शश्राद्धस्य । न्यायविदस्त्वाहुः । सूत्रस्यवृत्तेश्चसंपूर्णदर्शविषयत्वात् खंडपर्वणिपूर्वदिनेकेवलंश्राद्धंपरदिनेचकेवलःपितृयज्ञःकार्यः अतएवोक्तंवृत्तिकृता । नात्रपूर्वस्थालीपाकश्चोद्यतेसर्वश्राद्धेषुप्रसंगादिति प्रयोगपारिजातोक्तिरप्येतद्विषयैव । पूर्वदिनेचश्राद्धेग्नौकरणमेवनपाणिहोमः । चतुर्ष्वाद्येषुसाग्नीनांवन्हौहोमोविधीयते ॥ पित्र्यब्राह्मणहस्तेस्यादुत्तरेषुचतुर्ष्वपीतिपरिशिष्टेनियमात् ॥ नच लौकिकाग्नौपक्वस्यकथंगृह्याग्नौहोमः ।नान्याग्नौपक्वमन्याग्नौजुहुयादितिनिषेधात् । मैवं । श्राद्धस्यगृह्यत्वेनस्मार्ताग्नौपचनाग्नौवाकर्तव्यत्वात् । तस्मात्पूर्वेद्युःकेवलंश्राद्धंनव्यतिषंगः । इदमेवचयुक्तंआहिताग्निनातुसर्वाधानिनार्धाधानिनावासंपूर्णेखंडेवादर्शेश्रौताग्नौपृथगेवापितृयज्ञःकार्योनतुदर्शश्राद्धव्यतिषंगेणेतिविस्तरभीतेर्विरामः

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

संपूर्णेदर्शेचविशेषमाहलौगाक्षिः—पक्षांतंकर्मनिर्वर्त्यवैश्वदेवंचसाग्निकः ॥ पिंडयज्ञंततःकुर्यात्ततोन्वाहार्यकंबुधइति ॥ पक्षांतंकर्मान्वाधानम् । अन्वाहार्यकंदर्शश्राद्धम् । अयमेवसाग्नेर्जीवत्पितृकस्यापिंडपितृयज्ञकालोज्ञेयः। तस्यापिकात्यायनेनहोमांतमनारंभोवेत्याम्नानात् । पिंडपितृयज्ञाकरणेप्रायश्चित्तमाहपराशरमाधवीयेकात्यायनः—पितृयज्ञात्ययेचैववैश्वदेवात्ययेपिच भोजनेपतितान्नस्यचरुर्वैश्वानरोभवेदित्यलम् । प्रकृतमनुसरामः॥ निरग्निकादिभिस्त्वमावास्यापराण्हव्याप्त्यभावेतुकुतुपकालव्यापिनीग्राह्या । भूतविद्धाप्यमावास्याप्रतिपन्मिश्रितापिवा ॥ पित्र्येकर्मणिविद्धाद्भिर्ग्राह्याकुतुपकालिकीतिहारीतोक्तेः इदंचनिरग्निकादिविषयम्। सिनीवालीद्विजैःकार्यासाग्निकैः पितृकर्मणि।स्त्रीभिःशूद्रैःकुहूःकार्यातथाचानग्निकैर्द्विजैरितिलौगाक्षिवचनात् अत्रसाग्निरौपासनाग्निरपीतिमदनपारिजातेउक्तम् ।कुतपश्चापराण्हव्याप्त्यलाभेनुकल्पः । अपराण्हद्वयव्यापीयदिदर्शस्तिथिक्षये ॥ आहिताग्नेःसिनीवालीनिरग्न्यादेःकुहूर्मतेतिजाबालिनाभावेविधानात् ॥ तेनसाग्नीनांनिरग्नीनांवापराण्हव्यापिन्येवमुख्या ॥ तिथिसाम्यवृद्धिक्षयैः समव्याप्तौखर्वादिनानिर्णयः । वैषम्येधिकादिनद्वयेपराण्हस्पर्शकुतपव्यापिनीतिमाधवः । इदमेवयुक्तम् । हेमाद्यादिमतेकुतपव्यापिन्येवनिरग्न्यादेर्मुख्या । अत्रसाग्निरौपासनाग्निरपीतिमदनपारिजातेउक्तम् । सिनीवालीदृष्टचंद्रा । तथाचव्यासः—दृष्टचंद्रासिनीवालीनष्टचंद्राकुहूःस्मृतेति ॥ पूर्वदिनेपरदिनएववातद्व्यापित्वेसैवग्राह्या । अंशव्यापित्वेवैषम्येधिककालव्यापिनीग्राह्या । दिनद्वयेंशतःसमव्याप्तौतिथिक्षयेपूर्वावृद्धौसाम्येचपरा । तिथिक्षयेसिनीवालीतिथिवृद्धौकुहूःस्मृता ॥ साम्येपिचकुहूर्ज्ञेयावेदवेदांगवेदिभिरितिप्रचेतोवचनात् ॥ दिनद्वयेसंपूर्णकुतपव्याप्तिस्तुतिथिवृद्धावेवभवतीत्यनंतरवचनात्परैवेति । कुतपस्त्वन्होमुहूर्ताविज्ञेयादशपंचचसर्वदातत्राष्टमोमुहूर्तोयःसकालःकुतपःस्मृतइतिमात्स्योक्तेः । तुलादानपितृदेवप्रीत्यर्थोपवासादौतुपराग्राह्येत्यन्य

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

त्रवित्तरः । दर्शेचमासिकवार्षिकादिश्राद्धप्राप्तौकालादर्शेविशेषउक्तः । द र्शस्यचोदकुंभस्यदर्शमासिकयोरपि ॥ नित्यस्यचाब्दिकस्यापिदार्शिकाब्दि कयोरपीत्युक्त्वा ॥ संपातेदेवताभेदाच्छ्राद्धयुग्मंसमाचरेत् ॥ निमित्तानि यतिश्चात्रपूर्वानुष्ठानकारणमिति ॥ अत्रक्रमोनिर्णयदीपेउक्तः—नष्टचंद्रेय दाकालेक्षयाहदिवसोभवेत् ॥ वैश्वदेवंक्षयश्राद्धंकुर्यात्प्राग्दर्शकर्मणः ॥ अमाश्राद्धंचानुपनीतोपिकुर्यात् । श्राद्धंशूलपाणौ—अमावास्याष्टकाकृष्ण पक्षपंचदशीषुचेत्युपक्रम्य । एतच्चानुपनीतोपिकुर्यात्सर्वेषुपर्वसु ॥ श्राद्धंसा धारणंनामसर्वकामफलप्रदम् ॥ भार्याविरहितोप्येतत्प्रवासस्थोपिनित्यशः शूद्रोप्यमंत्रवत्कुर्यादनेनविधिनाबुधइतिमात्स्योक्तेः ॥ अमाश्राद्धातिक्रमे प्रायश्चित्तमुक्तमृग्विधाने—न्युषूवाचंजपेन्मंत्रंशतवारंदिनेदिने ॥ अमाश्रा द्धंयदानास्तितदासंपूर्णमेतितत् ॥ अत्रपूर्वोक्तसाग्निकपदेनाहिताग्निस्मार्ता ग्निमांश्चगृह्यते । विच्छिन्नाग्निकादिश्चनिरग्निकः । तथाचहेमाद्रिरग्नौक रणप्रकरणे । साग्निरग्नावनग्निस्तुद्विजपाणावथाप्सुवा ॥ कुर्यादग्नौक्रि यांनित्यंलौकिकेनेतिनिश्चितमितिस्मृतिवाक्यमुदाहृत्ययस्त्वस्वीकृतौपासन तयासमुच्छिन्नाग्नितयाभार्याविधुरतयावाग्निरहितस्तस्यद्विजपाणौजलादौहो मइतिव्याचचक्षे । मदनपारिजातेप्येवम् । इदमेवसाग्निकानग्निकस्वरूपंस सर्वत्रज्ञेयम् । अथग्रहणंनिर्णीयते—तत्रचंद्रग्रहणेयस्मिन्यामेग्रहणंतस्मात् पूर्वप्रहरत्रयंनभुंजीत । सूर्यग्रहेतुप्रहरचतुष्टयेनभुंजीत । सूर्यग्रहेतुनाश्नीयात् पूर्वयामचतुष्टयम् ॥ चंद्रग्रहेतुयामांस्त्रीन्बालवृद्धातुरैर्विनेति ॥ माधवीयेवृद्ध गौतमोक्तेः । ग्रहणंतुभवेद्दिवोःप्रथमादधियामतः ॥ भुंजीतावर्तनात्पूर्वंप्र थमेप्रथमादधइतिमार्कंडेयोक्तेश्च ॥ अधिऊर्ध्वं।नुनुचंद्रग्रहेयामचतुष्टयनिषेध उचितोनतुसूर्यग्रहे सूर्योदयात्प्राक्भोजनाप्राप्तेः । मैवंवचनस्य । प्रथमंयामे सूर्यग्रहेसतिपूर्वेद्युःपूर्वरात्रेभोजननिषेधपरत्वात् । चंद्रग्रहेविशेषमाहमाधवी

१ यामत्रयंचग्रहणयामावधिकंतथावचनंग्रहणांत्रितिप्रथममाद्यामतोऽधिऊर्ध्वंद्वितीयप्रहरे ॥ प्र थमेरात्रियामेचेत्प्रथमादधःप्रथमयाममध्येऽयमर्थः । एवंसूर्यग्रहेपीतिकालतत्वं ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

येवृद्धवसिष्ठः । ग्रस्तोदयेविधोःपूर्वंनाहभोजनमाचरेदिति । द्वयोर्ग्रस्तास्तेनु माधवीयेव्यासः—अमुक्तयोरस्तगयोरद्यादृष्ट्वापरेहनीति॥ विष्णुधर्मेपि—अहो रात्रंनभोक्तव्यंचंद्रसूर्यग्रहोयदा ॥ मुक्तिंदृष्ट्वातुभोक्तव्यंस्नानंकृत्वाततःपरं ॥ अहोरात्रनिषेधः । सूर्यग्रस्तास्तेमदनरत्नेगार्ग्यः—संध्याकालेयदाराहुर्ग्रसतेश शिभास्करौ ॥ तदहेनैवभुंजीतरात्रावपिकदाचन ॥ सायंसंध्यायांसूर्यग्रस्ता स्तेपूर्वेह्निरात्रौचनभोक्तव्यम् । प्रातःसंध्यायांचंद्रस्यग्रस्तास्तेपूर्वरात्रावुत्तरे ह्निचनभोक्तव्यमित्यर्थः । चंद्रग्रस्तास्तेउत्तरदिनेसंध्याहोमादौनदोषः । तदाहोशनाः। ग्रस्तेचास्तंगतेर्त्विदौज्ञात्वामुक्त्यवधारणम् ॥ स्नानहोमादिकं कार्यंभुंजीतेंदूदयेपुनः ॥ एतदनाहिताग्निविषयम् । अपराण्हेव्रतोपायनीय मश्नीतेतिकात्यायनोक्तेर्व्रतस्यश्रौतत्वेनविहितत्वेनचप्रबलत्वात् । अद्भिर्व्र तंकुर्यादितिनिर्णयदीपः । रागप्राप्तभोजनेकालनियमोयम् । तेनज्वरादावि वनभोजनमितिकंकानुसारिणः । बालवृद्धातुराणांतुग्रहयामात्पूर्वमेकयामो निषिद्धः । सायान्हेग्रहणंचेत्स्यादपराण्हेनभोजनम् ॥ अपराण्हेनमध्यान्हे मध्यान्हेनतुसंगवे ॥ भुंजीतसंगवेचेत्स्यान्नपूर्वंभोजनक्रियेतिमार्कंडेयोक्तेः। इदंचबालादिविषयम् । बालवृद्धातुरैर्विनेतिपूर्वोक्तेः । वेधकालेग्रहणेवा पक्वमन्नंत्याज्यम् । सर्वेषामेववर्णानांसूतकंराहुदर्शने ॥ स्नात्वाकर्माणिकु र्वीतशृतमन्नंविवर्जयेदिति ॥ हेमाद्रौषट्त्रिंशन्मतात्श्रुतमितितदंतरित स्योपलक्षणम् । नवश्राद्धेषुयच्छिष्टंग्रहपर्युषितंचयदितिमिताक्षरायांवचनात् भार्गवार्चनदीपिकायांज्योतिर्निबंधेमेधातिथिः— आरनालंपयस्तक्रंदधिस्ने हाज्यपाचितम् । मणिकस्थोदकंचैवनदुष्येद्राहुसूतके ॥ मन्वर्थमुक्तावल्या म्—अन्नंपक्वमिहत्याज्यंस्नानंसवसनंग्रहे ॥ वारितक्रारनालादितिलदर्भैर्न दुष्यति ॥ जलेत्वदोषोगांगाविषयः । ग्रहोषितंजलंपीत्वापादकृच्छ्रंसमाच रेदिति ॥ तत्रैवचतुर्विंशतिमतेऽन्यजलस्यदोषोक्तेः । वेधकालेग्रहणेवाभोज

१ स्नात्वेतिशेषः । एवंचग्रस्तेमुक्तिस्नानमपिपरेद्युरवेब्रह्मांडे । नाश्नीयादथतत्काले ग्रस्तयोश्चंद्रसूर्य योः ॥ मुक्तयोश्चकृतस्नानःपश्चाद्भुंज्यात्स्ववेश्मनीति । स्ववेश्मनीतिपरान्ननिषेधः

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नेप्रायश्चित्तमुक्तम् । माधवीयेकात्यायनेन—चंद्रसूर्यग्रहेभुक्त्वाप्राजापत्येन शुद्ध्यति ॥ तस्मिन्नेवदिनेभुक्त्वात्रिरात्रेणैवशुद्ध्यतीति ॥ ग्रहणेचत्रिरात्रमेकरात्रंवोपवासःश्रेयोर्थिनाकार्यः । एकरात्रमुपोष्यैवस्नात्वादत्वाचशक्तितः ॥ कंचुकादिवसर्पस्यनिवृत्तिःपापकोशतः ॥ त्रिरात्रंसमुपोष्यैवग्रहणेचंद्रसूर्ययोः ॥ स्नात्वादत्वाचविधिवन्मोदतेब्रह्मणासहेतिहेमाद्रौलैंगोक्केः । इदंचपुत्र्यतिरिक्तविषयम् । आदित्यहनिसंक्रांतौग्रहणेचंद्रसूर्ययोः ॥ पारणंचोपवासंचनकुर्यात्पुत्रवान्गृहीतिजैमिनिवचनात् । यदातुरवेर्यस्तस्तदापुत्रिणःप्रहरद्वयंहित्वाबालादिवद्भोजनंनतूपवासः । सायान्हेग्रहणंचेत्स्यादितिपूर्वोक्तमार्कंडेयवचनात् । सायान्हेसंगवेश्रीयाच्छारदेसंगवादधः ॥ मध्यान्हेपरतोश्नीयान्नोपवासोरविग्रहइतिस्मृतेश्चेतिहेमाद्रिः । शारदोऽपराण्हः । माधवमतेतुपुत्रिणोपितत्रोपवासएव । अहोरात्रंनभोक्तव्यमितिपूर्वोक्तनिषेधस्यतेनापिपालनीयत्वात् । उपवासनिषेधस्तुव्रतरूपोपवासपरः । कृष्णैकादशीनिषेधवदिति । मदनरत्नेप्येवम् । इदमेवचयुक्तम् वर्धमानस्तु—अहोरात्रंनभोक्तव्यमितिशातातपीयोक्तेः । सूर्याचंद्रमसोर्लोकानक्षयान्यातिमानवइतिफलश्रुतेर्मुक्त्यदर्शनेउपवासःकाम्यः । नत्वयंनिषेधइत्याह । तन्न । अत्रव्रतत्वेपिप्रागुक्तविष्णुधर्मेनिषेधावश्यंभावात् । तथाचव्यासः—रविग्रहःसूर्यवारेसोमेसोमग्रहस्तथा ॥ चूडामणिरितिख्यातस्तत्रदत्तमनंतकम् ॥ वारेष्वन्येषुयत्पुण्यंग्रहणेचंद्रसूर्ययोः ॥ तत्पुण्यंकोटिगुणितंयोगेचूडामणौस्मृतम् ॥ अत्रचाद्यंतयोःस्नानंकुर्यात् । ग्रस्यमानेभवेत्स्नानंग्रस्तेहोमोविधीयते ॥ मुच्यमानेभवेद्दानंमुक्तेस्नानंविधीयतइतिहेमाद्रौवचनात् । स्नानंस्यादुपरागादौमध्येहोमःसुरार्चनमितिब्रह्मवैवर्ताच्च । सर्वेषामेववर्णानांसूतकंराहुदर्शने ॥ सचैलंतुभवेत्स्नानंसूतकान्नंचवर्जयेदितिवृद्धवसिष्ठोक्तेश्च । सचैलंमुक्तिस्नानपरमितिमदनरत्नेउक्तम् । भार्गवार्चन

१. मार्कंडेयेभागैकवर्जनंसायान्हइत्यत्रतुभागद्वयवर्जनमुक्तं ॥ तत्रबालादीनांभागद्वयवर्जनंमुख्यं॥ एकभागवर्जनंत्वनुकल्पइति ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दीपिकायांचतुर्विंशतिमते — मुक्तौयस्तुनकुर्वीतस्नानंग्रहणसूतके ॥ स सूतकीभवेत्तावद्यावत्स्यादपरोग्रहः ॥ इदंचस्नानममंत्रकंकार्यमिति स्मृतिरत्नावल्याम् । तत्रतीर्थविशेषोभारते —गंगास्नानंनकुर्वीतग्रहणेचंद्रसूर्ययोः ॥ महानदीषुचान्यासुस्नानंकुर्याद्यथाविधि ॥ महानदीष्वपिमास विशेषेकाश्चिच्छ्रेष्ठाः । प्रयागंदेविकारेवासन्निहत्याचवारणम् ॥ सरस्वती चंद्रभागाकौशिकीतापिकातथा ॥ सिंधुगंडकिकाचैवशरयूःकार्तिकादितः मूलंहेमाद्रौस्पष्टम् । व्यासः—इंदोर्लक्षगुणंपुण्यंरवेर्दशगुणंततः ॥ गंगा तोयेतुसंप्राप्तेइंदोःकोटीरवेर्दश ॥ गवांकोटिसहस्रस्ययत्फलंलभतेनरः ॥ तत्फलंलभतेमर्त्योग्रहणेचंद्रसूर्ययोः ॥ असंभवेतुमाधवीयेशंखः—वापीकूपतडागेषुगिरिप्रस्रवणेषुच ॥ नद्यांनदेदेवखातेसरसीषूद्धृतांबुनि ॥ उष्णोदकेनवास्नायाद्ग्रहणेचंद्रसूर्ययोः ॥ अत्रतारतम्यमाहमार्कंडेयः—शीतमुष्णोदकात्पुण्यमपारक्यंपरोदकात् ॥ भूमिष्ठमुद्धृतात्पुण्यंततःप्रस्रवणोदकम्॥ ततोपिसारसंपुण्यंततःपुण्यंनदीजलम्॥तीर्थतोयंततःपुण्यंमहानद्यंबुपावनम् ततस्ततोपिगंगांबुपुण्यंपुण्यस्ततोंबुधिरिति ॥ उष्णोदकमातुरविषयम् । तथा—गोदावरीमहापुण्याचंद्रेराहुसमन्विते ॥ सूर्येचराहुणाग्रस्तेतमोभूते महामुने ॥ नर्मदातोयसंस्पर्शेकृतकृत्याभवंतिहि ॥ पृथ्वीचंद्रोदयेप्रभास खंडे—गावोनागास्तिलाधान्यंरत्नानिकनकंमही ॥ संप्रदायकुरुक्षेत्रेयत्फलंलभतेनरः ॥ तदिंदुग्रहणेंभोधौस्नानाद्भवतिषड्गुणम् ॥ तत्रैवसौरपुराणे बुधिस्नानमुपक्रम्य— दानानियानिलोकेषुविख्यातानिमनीषिभिः ॥ तेषां फलमवाप्नोतिग्रहणेचंद्रसूर्ययोः ॥ देवीपुराणे—गंगाकनखलंपुण्यंप्रयागः पुष्करंतथा ॥ कुरुक्षेत्रंमहापुण्यंराहुग्रस्तेदिवाकरे ॥ स्नानासंभवेस्मरणंवा कार्यम् ॥ स्मृत्वाशतक्रतुफलंदद्वासर्वाघनाशनम् ॥स्पृष्ट्वागोमेधपुण्यंतुपीत्वासौत्रामणेर्लभेत् ॥ स्नात्वावाजिमखंपुण्यंप्राप्नुयादविचारतः ॥ रविचंद्रोपरागेचअयनेचोत्तरेतथेतिमार्कंडेयोक्तेः ॥ अत्रश्राद्धंमाहऋष्यशृं

१. त्रिदशाःस्पर्शसमयेतृप्यंतिपितरस्तथा ॥ मनुष्यामध्यकालेतुमोक्षकालेतुराक्षसाइतिवृद्धवासि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गः—चंद्रसूर्यग्रहेयस्तुश्राद्धंविधिवदाचरेत् ॥ तेनैवसकलापृथ्वीदत्ताबि प्रस्यवैकरे ॥ भारते—सर्वस्वेनापिकर्तव्यंश्राद्धंवैराहुदर्शने ॥ अकुर्वाणस्तु नास्तिक्यात्पंकेगौरिवसीदति ॥ विष्णुः—राहुदर्शनदत्तंहिश्राद्धमाचंद्रतार कम् ॥ इदंचामान्नेनहेम्नावाकार्यंनत्वन्नेन । आपद्यनग्नौतीर्थेचचंद्रसूर्यग्रहे तथा ॥ आमश्राद्धंप्रकुर्वीतहेमश्राद्धमथापिवेति ॥ शातातपोक्तेरितिहेमा द्रिमाधवादयः । अपरार्कस्तु—एतद्द्विजातीनांपाकाभावेद्रष्टव्यंतीर्थश्राद्धव त् । पाकाभावेहिजातीनामामश्राद्धंविधीयते ॥ इतिसुमंतूक्तेः । सैंहिके योयदासूर्यग्रसतेपर्वसंधिषु ॥ गजच्छायातुसाप्रोक्तातस्यांश्राद्धंप्रकल्पयेत् ॥ घृतेनभोजयेद्विप्रान्घृतंभूमौसमुत्सृजेदिति ॥ वायवीयोक्तेश्चेत्याह । विज्ञा नेश्वरोप्याह—ग्रहणश्राद्धेभोक्तुर्दोषोदातुस्त्वभ्युदयइति । सूतकेमृतकेभुंक्तेगृ हीतेशशिभास्करे ॥ छायायांहस्तिनश्चैवनभूयःपुरुषोभवेदित्यापस्तंबनभो जननिषेधाच्च । अयंचनिषेधःश्राद्धभोक्तुर्हस्तिच्छायासाहचर्यात् । अत्रग्रह णनिमित्तकश्राद्धेनैवामासंक्रांत्यादिनैमित्तिकानांसिद्धिः । दार्शिकालभ्य योरपीतिकालादर्शोक्तेः । अत्राशौचमध्येपिस्नानश्राद्धादिकार्यमेव । सूत केमृतकेचैवनदोषोराहुदर्शने ॥ तावदेवभवेच्छुद्धिर्यावन्मुक्तिर्नदृश्यते ॥ इति माधवीयेवृद्धवसिष्ठोक्तेः । स्मार्तकर्मपरित्यागोराहौरन्यत्रसूतकइतिव्याघ्रपा दोक्तेश्च ॥ कालादर्शेअंगिराः—सर्वेवर्णाःसूतकेपिमृतकेराहुदर्शने ॥ स्ना त्वाश्राद्धंप्रकुर्वीरन्दानंशाठ्यविवर्जितम् ॥ मदनपारिजातेप्येवम् । तेनस्ना नमात्रंप्रकुर्वीतदानश्राद्धविवर्जितमितिनिर्मूलंवदंतोगौडाःपरास्ताः । इयंच शुद्धिरविशेषान्मंत्रदीक्षापुरश्चरणादिसर्वस्मार्तकर्माविषया । मदनरत्नेप्येवम् । रजस्वलायास्तुभार्गवार्चनदीपिकायाम् । सूर्योदयनिबंधे—नसूतकादिदो षोस्तिग्रहेहोमजपादिषु ॥ ग्रस्तेस्नायादुदक्यापितीर्थादुद्धृतवारिणेति ॥ अत्रच स्नानेनैमित्तिकेप्राप्तेनारीयदिरजस्वला ॥पात्रांतरिततोयेनस्नानंकृत्वा

ष्ठोक्तेःस्पर्शकलेकार्यमितिमयूखे. ॥ १ यदिसंक्षेपेणापिसामग्र्याःसंपादनेसर्वस्वव्ययोभवतिदरिद्रस्य तेनापीत्यर्थः.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

व्रतंचरेदित्यादिमिताक्षरोक्तोविधिर्ज्ञेयः । तथाग्रहणेरात्रावपिश्राद्धादिकार्यम् । ग्रहणोद्वाहसंक्रांतियात्रार्तिप्रसवेषुच ॥ दानंनैमित्तिकंज्ञेयंरात्रावपितदिष्यतइत्यपरार्केव्यासोक्तेः । चंद्रग्रहेतथारात्रौस्नानंदानंप्रशस्यतइतिदेवलोक्तेश्च । यदातुज्योतिःशास्त्रगम्योदिनेचंद्रग्रहोरात्रौचसूर्यग्रहस्तदास्नानादिनकार्यम् । सूर्यग्रहोयदारात्रौदिवाचंद्रग्रहस्तथा ॥ तत्रस्नानंनकुर्वीतदद्याद्दानंनचक्वचिदिति ॥ षट्त्रिंशन्मतात् । ग्रहणदिनेवार्षिकश्राद्धप्राप्तौतुप्रयोगपारिजातेगोभिलः । दर्शेरविग्रहेपित्रोःप्रत्याब्दिकमुपस्थितम् ॥ अन्नेनासंभवेहेम्नाकुर्यादामेनवासुतइति ॥ अत्रदर्शरविपितृसुतशब्दाःप्रदर्शनार्थाः । न्यायसाम्यात् । तेनचंद्रग्रहेपिसापिंडादिवार्षिकमन्नादिनातद्दिनएवकार्यमिति । मदनपारिजातेव्याख्यातम् । पृथ्वीचंद्रोदयेप्येवम् । तेनयानिआमश्राद्धंप्रकुर्वीतमाससंवत्सरादृतइति । अन्नेनैवाब्दिकंकुर्याद्धेम्नावामेननक्वचिदिति । मरीचिलौगाक्ष्यादिवचनानितानिग्रहणदिनातिरिक्तविषयाणि । यानितु ग्रहणात्तुद्वितीयेऽन्हिरजोदोषात्तुपंचमे ॥ तथा—ग्रस्तोदयेयदाचंद्रेप्रत्यब्दसमुपस्थितम् ॥ तद्दिनेचोपवासःस्यात्प्रत्यब्दंतुपरेहनि ॥ तथाग्रस्तावेवास्तमानंतुरवींदूप्राप्नुतोयदि ॥ प्रत्यब्दंतुतदाकार्यंपरेहन्येवसर्वदा ॥ चंद्रसूर्योपरागेचतथाश्राद्धंपरेहनीत्यादीनिवचनानि । तानिमहानिबंधेषुकाप्यनुलंभान्निर्मूलानि । प्रत्युक्तपूर्वोक्तनिबंधेषुतद्दिनएवश्राद्धमुक्तमित्यलम् । ग्रहणादिसप्तदिनपर्यंतंरामगोपालाद्यागमदीक्षोक्ता[1] शिवार्चनचंद्रिकायांज्ञानार्णवे । मंत्राद्यारंभणंकुर्याद्ग्रहणेचंद्रसूर्ययोः ॥ ग्रहणाद्दापिदेवेशिकालःसप्तदिनावधीति ॥ रत्नसागरे—सत्तीर्थेऽर्कंविधुग्रासेतंतुदामनपर्वणि ॥ मंत्रदीक्षांप्रकुर्वाणोमासर्क्षादीन्नशोधयेत् ॥ अत्रसूर्यग्रहणमेवमुख्यम् । सूर्यग्रहणकालेतुनान्यदन्वेषितंभवेत् ॥ सूर्यग्रहणकालेनसमोनान्यः कदाचन ॥ नमासतिथिवारादिशोधनंसूर्यपर्वणीति ॥ तत्रैवकालोत्तरवचनात् । चंद्रग्रहेतुयादीक्षायादीक्षाव्रतचारिणाम् ॥ वनस्थस्यचयादीक्षा

१. सूर्यग्रहदीक्षायाःप्राशस्त्यपरमिदंअन्यथाज्ञानार्णवधृतचन्द्रपदवैय्यर्थ्यापातात्.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दारिद्र्यंसप्तजन्मस्वितितत्रैवयोगिनीतंत्रेनिषेधाच्च । ग्रहणंचजन्मराश्यादौ निषिद्धम् । तदुक्तंज्योतिषे—त्रिषट्दशायोपगतंनराणांशुभप्रदंस्याद्ग्रहणंरवींद्वोः ॥ द्विसप्तनंदेषुसुमध्यमंस्याच्छेषेष्वनिष्टंकथितंमुनींद्रैरिति ॥ आयएकादश। नंदानव । इषुःपंच । मदनरत्नेगर्गः—जन्मसप्ताष्टरिःफांकदशमस्थेनिशाकरे ॥ दृष्टोरिष्टप्रदोराहुर्जन्मर्क्षेनिधनेपिच ॥ रिःफंद्वादशम्। अंकानव।निधनंसप्तमतारा। पृथ्वीचंद्रोदयेविष्णुधर्मे—यन्नक्षत्रगतोराहुर्ग्रसतेशशिभास्करौ ॥ तज्जातानांभवेत्पीडायेनराःशांतिवर्जिताः ॥ तत्रैवपुराणांतरे सूर्यस्यसंक्रमोवापिग्रहणंचंद्रसूर्ययोः ॥ यस्यत्रिजन्मनक्षत्रेतस्यरोगोथवामृतिः ॥ तस्यदानंचहोमंचदेवार्चनजपौतथा ॥ उपरागाभिषेकंचकुर्याच्छांतिर्भविष्यति ॥ स्वर्णेनवाथपिष्टेनकृत्वासर्पस्यचाकृतिं ॥ ब्राह्मणायददेत्तस्यनरोगादिश्चतत्कृतः ॥ जन्मनक्षत्रंततूपूर्वोत्तरेचत्रिजन्मनक्षत्रमित्युच्यते । जन्मदशमैकोनविंशतिताराइतिकेचित् । सर्पस्यतदाकारस्यराहोरित्यर्थः । अद्भुतसागरेभार्गवः— यस्यराज्यस्यनक्षत्रेस्वर्भानुरुपरज्यते ॥ राज्यभंगंसुहृद्नाशंमरणंचात्रनिर्दिशेत् ॥ राज्यस्यनक्षत्रंअभिषेकनक्षत्रमिति । तत्रैवव्याख्यातम्।भार्गवार्चनदीपिकायांज्योतिःसागरे—सौवर्णंकारयेन्नागंपलेनाथपलार्धतः ॥ तदर्धेनतदर्धेनफणायांमौक्तिकंन्यसेत् ॥ ताम्रपात्रेनिधायाथघृतपूर्वेविशेषतः ॥ कांस्येवाकांतिलोहेवान्यस्यदद्यात्सदक्षिणम् ॥ चंद्रग्रहेतुरूप्यस्यबिंबंदद्यात्सदक्षिणम् ॥ नागंरुक्ममयंसूर्यग्रहेबिंबंचहेमजम् ॥ तुरंगरथगोभूमितिलसर्पिश्चकांचनम् ॥ कालविवेकेपि—सुवर्णनिर्मितंनागंसतिलंकांस्यभाजनम् ॥ सदक्षिणंसवस्त्रंचब्राह्मणायनिवेदयेत् ॥ सौवर्णंराजतंवापिबिंबंकृत्वास्वशक्तितः ॥ उपरागभवक्लेशच्छिद्देविप्रायकल्पयेत् ॥ मंत्रस्तु—तमोमयमहाभीमसोमसूर्यविमर्दन ॥ हेमताराप्रदानेनममशांतिप्रदोभव ॥ विधुंतुदनमस्तुभ्यंसिंहिकानंदनाच्युत ॥ दानेनानेननागस्यरक्षमांवेधजाद्भयादिति ॥ अत्रशांतिरप्युक्तामात्स्ये—यस्यराशिंसमासाद्यभवेद्ग्रहण

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

संभवः ॥ स्नानंतस्यप्रवक्ष्यामिमंत्रौषधिसमन्वितम् ॥ चंद्रोपरागंसंप्राप्यकृ
त्वाब्राह्मणवाचनम् ॥ संपूज्यचतुरोविप्रांच्छुक्लमाल्यानुलेपनैः ॥ पूर्वमे
वोपरागस्यसमानीयौषधादिकम् ॥ स्थापयेच्चतुरःकुंभानव्रणान्सलिलान्वि
तान् ॥ गजाश्वरथ्यावल्मीकसंगमात्प्रदगोकुलात् ॥ राजद्वारप्रदेशाच्चमृद
मानीयनिक्षिपेत् ॥ पंचगव्यंपंचरत्नंपंचत्वक्पंचपल्लवम् ॥ रोचनंपद्मकंशं
खंकुंकुमंरक्तचंदनम् ॥ शुक्तिस्फटिकतीर्थांबुसितसर्षपगुग्गुलून् ॥ मधुकं
देवदारुंचविष्णुक्रांतांशतावरीं ॥ बलांचसहदेवींचनिशाद्वितयमेवच ॥ ग
जदंतंकुंकुमंचतथैवोशीरचंदनम् ॥ एतत्सर्वंविनिक्षिप्यकुंभेष्वावाहयेत्सुरान्
सर्वेसमुद्राःसरितस्तीर्थानिजलदानदाः । आयांतुयजमानस्यदुरितक्षयकार
काः । योसौवज्रधरोदेवआदित्यानांप्रभुर्मतः ॥ सहस्रनयनःशक्रोग्रहपीडां
व्यपोहतु ॥ मुखंयःसर्वदेवानांसप्तार्चिरमितद्युतिः । चंद्रोपरागसंभूतामग्निः
पीडांव्यपोहतु ॥ यःकर्मसाक्षीलोकानांधर्मोमहिषवाहनः ॥ यमश्चंद्रोपरा
गोत्थांग्रहपीडांव्यपोहतु ॥ रक्षोगणाधिपःसाक्षान्नीलांजनसमप्रभः ॥ ख
ड्गहस्तोतिभीमश्चग्रहपीडांव्यपोहतु ॥ नागपाशधरोदेवःसदामकरवाहनः ॥
सजलाधिपतिर्देवोग्रहपीडांव्यपोहतु ॥ प्राणरूपोहिलोकानांसदाकृष्णमृग
प्रियः ॥ वायुश्चंद्रोपरागोत्थांग्रहपीडांव्यपोहतु ॥ योसौनिधिपतिर्देवःख
ड्गशूलगदाधरः ॥ चंद्रोपरागकलुषंधनदोत्रव्यपोहतु ॥ योसाविंदुधरोदेवः
पिनाकीवृषवाहनः ॥ चंद्रोपरागपापानिसनाशयतुशंकरः ॥ त्रैलोक्येयानि
भूतानिस्थावराणिचराणिच ॥ ब्रह्मविष्ण्वर्करुद्राश्चदहंतुममपातकम् ॥ ए
वमावाहयेद्देवान्मंत्रैरेभिश्चवारुणैः ॥ एतानेवतथामंत्रान्स्वर्णपट्टेविलेखयेत्
ताम्रपट्टेथवालिख्यनववस्त्रेतथैवच॥मस्तकेयजमानस्यनिदध्युस्तेद्विजोत्तमाः
कलशान्द्रव्यसंयुक्तान्नानारूपसमन्वितान् ॥ गृहीत्वास्नापयेद्रूढंभद्रपीठो
परिस्थितम् ॥ पूर्वैरेवतुमंत्रैश्चयजमानंद्विजोत्तमाः ॥ अभिषेकंततःकुर्या
न्मंत्रैर्वारुणसूक्तकैः ॥ आचार्यंवरयेत्पश्चात्स्वर्णपट्टंनिवेदयेत् ॥ आचार्यद

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

क्षिणांदद्याद्गोदानंचस्वशक्तितः ॥ होमंवापिप्रकुर्वीततिलैर्व्याहृतिभिस्तथा दानंचशक्तितोदद्याद्यदीच्छेदात्मनोहितम् । सूर्यग्रहेसूर्यनामयुक्तान्मंत्रांश्चकीर्तयेत् ॥ अनेनविधिनायस्तुग्रहणेस्नानमाचरेत् ॥ नतस्यग्रहणेदोषःकदाचिदपिजायते ॥ २४ ॥ इतिग्रहणशांतिः ॥ भार्गवार्चनदीपिकायांब्रह्मसिद्धांते—सर्वैःपटस्थितंवीक्ष्यखस्थंतैलांबुदर्पणैः॥ ग्रहणंगुर्विणीजातुनपश्येतपटंविना ॥ तथामंगलकृत्येषुवेधविशेषोहेमाद्रौ —त्रयोदश्यादितोवर्ज्यंदिनानांनवकंध्रुवम् ॥ मांगल्येषुसमस्तेषुग्रहणेचंद्रसूर्ययोः ॥ प्रकारांतरंतत्रैवोक्तम्—द्वादश्यादितृतीयांतोवेधइंदुग्रहेस्मृतः ॥ एकादश्यादिकःसौरेचतुर्थ्यंतःप्रकीर्तितः ॥ इदंचपूर्णग्रासे । त्र्यहंखंडग्रहेतयोरितितत्रैवोक्तेः । इदंचग्रस्तास्तेत्रिदिनंपूर्वमितिनारदेनग्रस्तास्तेविशेषोक्तेर्ग्रस्तास्तभिन्नग्रहणपरम् ।ज्योतिर्निबंधेच्यवनः—ग्रहणोत्पातभंग्याज्यंमंगलेषुऋतुत्रयम् ॥ यावच्चरविणाभुक्त्वामुक्तंभंदग्धकाष्ठवत्॥अन्यानिचाग्नेयादिमंडलानितत्फलंवर्णविकारादिफलंचदैवज्ञेभ्योज्ञेयम्। पुरश्चरणचंद्रिकायाम्—चंद्रसूर्योपरागेचस्नात्वाप्रयतमानसःस्पर्शादिमोक्षपर्यंतंजपेन्मंत्रंसमाहितः॥ जपाद्दशांशतोहोमस्तथाहोमात्तुतर्पणम् ॥ तर्पणस्यदशांशेनमार्जनंकथितंकिल ॥ तत्रैवदेवतारूपंध्यात्वात्मानंप्रपूज्यच ॥ नमोंतंमंत्रमुच्चार्यतदंतेदेवताभिधाम् ॥ द्वितीयांतामहंपश्चादभिषिंचाम्यनेनतु ॥ तोयैरंजलिनाशुद्धैरभिः सिंचेत्स्वमूर्द्धनि ॥ मार्जनस्यदशांशेनब्राह्मणानपिभोजयेत् ॥ जपोर्चापूर्वकोहोमस्तर्पणंचाभिषेचनम्॥ भूदेवपूजनंपंचप्रकारोक्तापुरस्क्रिया ॥ तथा—होमाशक्तौजपंकुर्याद्धोमसंख्याचतुर्गुणम् ॥ एवंकृतेतुमंत्रस्यजायतेसिद्धिरुत्तमा ॥ ग्रहणप्रसंगात्कुरुक्षेत्रप्रतिग्रहेप्रायश्चित्तमुच्यते । तत्रारुणस्मृतौ—प्रतिग्रहीकुरुक्षेत्रेनभूयःपुरुषोभवेत् ॥ तथापिमनसःशुद्ध्यैप्रायश्चित्तंसमाचरेत् ॥ तप्तकृच्छ्रद्वयंकुर्याद्दैवेनसमन्वितम् ॥ सत्रेणवायजेताथजपेद्वालक्षसप्तकम् ॥ वापीकूपतडा

१. ग्रहणतत्पूर्वोचरदिनानीतिरामकल्पद्रुमः । दीपिकापि । खंडग्रहेत्वेतयोःप्राक्पश्चाद्विदिनंनिषिद्धमिति.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गादिखननैर्विसृजेद्धनामिति ॥ एतच्च । यद्गर्हितेनार्जयंतिकर्मणाब्राह्मणाध
नम् ॥ तस्योत्सर्गेणशुद्ध्यंतिदानेनतपसैवचेतिमनूक्तेरुत्सर्गोत्तरंज्ञेयमिति
दिक् । ग्रहणांतरितस्यपूर्वसंकल्पितद्रव्यस्यद्वैगुण्यंभवतीतिशिष्टाःपठंति
चलघुब्रह्मवैवर्ते । दातव्यमितिनोकाश्यांवक्तव्यंकुत्रचित्क्वचित् ॥ अहो
रात्रमतिक्रम्यतद्दानंद्विगुणंभवेत् । दर्शोत्तरंपर्वसुस्याच्छतंचंद्रग्रहेभवेत् ॥
सूर्यग्रहेसहस्रंतन्मरणेनंतकंस्मृतमिति ॥ अत्रमूलंचिंत्यम् । अत्रकेचिद्बौद्ध
तुल्याआहुः।ग्रहणस्यनिमित्तत्वेनतस्मिंश्चयस्यप्रयोजकत्वात्।ज्योतिःशास्त्रा
दिनाजातस्यज्ञानस्यनिमित्तत्वेप्राप्तेपि—स्नानंदानंततःश्राद्धमनंतंराहुदर्शने॥
चंद्रसूर्योपरागेतुयावद्दर्शनगोचरइतिजाबाल्यादिवचनेषुदृशिप्रयोगाच्चाक्षुष
ज्ञानस्यैवोपसंहारन्यायेननिमित्तत्वम् । अन्यथादृशौलक्षणास्यात् । तेनमे
घाच्छादनेंधादीनांजन्मसप्ताष्टेत्यादिनिषिद्धदर्शनानांचस्नानश्राद्धादौनाधि
कारइति । कल्पतरुरप्याह—दर्शनशब्देनचाक्षुषज्ञानंगृह्यतेनज्ञानमात्रम् ।
अज्ञातस्यनिमित्तत्वासंभवान्निमित्तमहिम्नैवज्ञानलाभेनदर्शनपदवैयर्थ्याप
त्तेः । तेनचाक्षुषधीयोग्यःकालःपुण्यः । योग्यत्वंचप्रयत्नापनेयचाक्षुषज्ञा
नप्रतिबंधकराहित्यंतेनमेघच्छन्नेयोग्यताभावान्नस्नानादीति । निर्णयामृते
प्येवम् । तदेतत्तुच्छम् । यदिचाक्षुषज्ञानंनिमित्तंस्यात्तदा—सूर्यग्रहोयदारा
त्रौदिवाचंद्रग्रहस्तथा ॥ तत्रस्नानंनकुर्वीतदद्याद्दानंनचक्वचिदितिवाक्यंव्यर्थं
स्यात् ॥ चाक्षुषज्ञानाभावेनप्राप्त्यभावात् । तत्पूर्वकत्वाच्चनिषेधस्य । न
चेदंग्रस्तास्तपरम् । रविचंद्रयोरस्तानंतरंरात्रिदिनाग्रहत्वादितिवाच्यम् । त
त्रयदस्यग्रहपरत्वेऽधिकरणत्वायोगान्निमित्तपरत्वेचतद्ग्रहनिमित्तकस्नानादे
रस्तात्प्रागप्यभावापत्तेः । अथतत्रेतिरात्रिदिनेउच्यतेसावैश्वदेवीतिवद्गुणभू
तेअपि । तन्न । तादृशमंत्रलिंगाभावात् । तयोर्निमित्तत्वेऽधिकरणत्वेवाऽ
न्यप्रयुक्तस्नानाद्यभावापत्तेश्च । किंच । नेक्षेतोद्यंतमादित्यंनास्तंयंतंकदाच
न ॥ नोपरक्तंनवारिस्थंनमध्यंनभसोगतमिति ॥ मनुवचनंबाध्येत । दृष्टो

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

रिष्टप्रदोराहुरित्यादिच । नचात्रविहितेदर्शनेनिषेधाप्रवृत्तिवत्पर्युदासनीय
तापिनयुक्तेतिवाच्यम् । दर्शनस्यानुवादेनविधेयत्वाभावात् । एतच्चाग्रेव
क्ष्यामःतत्वेवाविरुद्धत्रिकद्वयापत्ते । अस्तु । सकृद्दर्शनविधानेनसंकी
चइतिचेन्न । मुक्तिंदृष्ट्वाततःस्नायादिति । मुक्तिस्नानेपिचाक्षुषज्ञानस्यनि
मित्तत्वापत्तेः । अस्तु । किंनाश्छिन्नामितिचेत् । नग्रस्तास्तेतयोः । परेयु
रुदयेदृष्ट्वाभ्यवहरेच्छुचिरितिदर्शनोत्तरंभोजनविधानादंधस्यपूर्ववेधकालइ
वयावद्दर्शनंभोजननिषेधापत्तिः । मध्येंधीभूतस्यसुतरांयावच्चक्षुःप्राप्त्युपवा
सप्रसंगश्च । अथान्नलोलुपतयातत्रज्ञानमात्रंविवक्ष्यतेततपूर्वमपिनिर्लज्जेन
स्वीक्रियताम् ॥ एतेनयत्केनचिदुक्तंस्पर्शस्नानंमुक्तिस्नानंचयस्यदर्शनंतेनै
वकार्यम् नान्येन । क्त्वाप्रत्ययेनसमानकर्तृकत्वावगतेरितितन्निरस्त
म् । कातर्हितस्यगतिः । दृशेरुद्देश्यविशेषणत्वात्गृहैकत्ववदवि
वक्षयार्थतः । सिद्धज्ञानमात्रानुवादत्वेसर्वंसुस्थम् ॥ अंगुलाद्यना
देश्यग्रहव्यावृत्यावादर्शनस्यार्थवत्वम् । नचोक्तयोग्यतापिसाध्वीदर्श
नोत्तरंमेघच्छन्नेयोग्यताभावापत्यादानाद्यभावापत्तेः । तेनतत्तद्रेखावच्छे
देनज्योतिःशास्त्रावेद्यत्वमेवयोग्यता । किंच । रजसोदर्शनेनारीत्रिरा
त्रमशुचिर्भवेदित्यत्राप्यंधस्त्रीणामाशौचाभावप्रसंगः । यत्तुवर्धमानेनोक्तम
ज्ञानोत्तरंत्वधिकारोनज्ञानकाले । स्नानकालेज्ञानाभावात् । एवंदर्शनोत्तरंमु
क्तिपर्यंतंअस्त्येवयोग्यतेतितदपिप्रतिज्ञामात्रम् । किंच । ग्रस्तास्तेतयोःपरेयु
रुदयेदृष्ट्वाऽभ्यवहरेच्छुचिरित्यादिवाक्यवैयर्थ्यापत्तिः । चाक्षुषज्ञानान्यथा
नुपपत्त्यैवार्थादुदयेस्नानसिद्धेः । ननुमुक्तिस्नानेशास्त्रीयमेवज्ञानंनिमित्तंनचा
क्षुषं । चंद्रसूर्यग्रहेनाऽयात्तस्मिन्नहनिपूर्वतः ॥ राहोर्विमुक्तिंविज्ञायस्नात्वाकु
र्वीतभोजनामिति ॥ वृद्धगौतमेनविज्ञायेतिज्ञानमात्रोक्तेः । यत्तु—मुक्तिंदृष्ट्वा
तुभोक्तव्यंस्नानंकृत्वाततः परमितितदपिज्ञानमात्रपरम् । मेघमालादिदोषे
णयदिमुक्तिर्नदृश्यते ॥ आकलय्यतुतंकालंस्नात्वाभुंजीतवाग्यतइतिगौडनि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

बंधेवचनात् । मैवम् । अज्ञातस्यनिमित्तत्वाभावेननिमित्तमहिम्नैवज्ञान लाभेवाक्यवैयर्थ्यात् । ग्रस्तास्तोपितदापत्तेश्चकिंचदर्शनंपुंसोविशेषणमुप लक्षणंवा । नाद्यः । दर्शनावच्छिन्नेकालेस्नानतुलादानादेर्बाधात् । दर्शनावि च्छेदेकृतमपिस्नानादिनग्रहणनिमित्तंस्यात् । नान्त्यः । यावद्दर्शनगोचरइति यावत्पदवैयर्थ्यप्रसंगात् । दृष्टग्रहस्यग्रहणोत्तरमपिस्नानाद्यापत्तेश्च । ज्ञान पक्षेप्येषदोषस्तुल्यइतिचेत् मूर्खोसि । यदिज्ञानवाचकंपदंश्रूयेत । तत स्तस्यान्वयोविचार्येत । हरिस्तुश्रूयतइतिवैषम्यम् । कथंतर्हिज्ञानंलभ्यते । संक्रांतौस्नायादितिवदर्थादित्यवेहि । अश्रुतत्वादेवनोद्देश्यविशेषणविवक्षाक्र तोवाक्यभेदोपि । अस्तुतर्हिदृष्टंग्रहणंनिमित्तमितिचेत् । ग्रस्तास्तेऽस्तोत्तरं स्नानापत्तेः । विशिष्टोद्देशेवाक्यभेदाच्चतवाप्येतत्तुल्यमितिचेत् । यावद्द र्शनगोचरइतिवचनेनतन्निषेधात् । तत्त्वन्यग्रहइवग्रस्तास्तोपिस्यात् । कि चदर्शनस्यविधिरनुवादोवा । आद्ये । ग्रहणोद्देशेनदर्शनविधिरुतदर्शनवि शिष्टस्नानविधिरुतस्नानोद्देशेनदर्शनविधिः । नाद्यः । ग्रहोद्देशेनस्नानविधा नेदर्शनविधानेचवाक्यभेदात् । एतेनद्वितीयोपिपरास्तः । नतृतीयः । स्नान स्याप्राप्तेः । दर्शनस्यनिमित्तत्वेनाविधेयत्वाच्च । अन्यथासोमवमनादौप्रसज्जन विधिःकेनवार्येत । अथनानावाक्येषुक्वचिद्दर्शनविशिष्टस्नानविधिः । क्वचिच्च प्राप्तंदर्शनंनिमित्तीकृत्यस्नानमात्रविधिः । तन्न । स्नानस्याप्रधानस्यप्राप्तौत दंगदर्शनंप्राप्तिः । तस्याचनिमित्तेसतिस्नानमित्यन्योन्याश्रयात् । एवंदर्शन विधौसतितन्निमित्तकस्नानविधिः । सतिचप्रधानस्नानविधौतदंगदर्शनविधिः एवमधिकारेप्रयोजकत्वेचयोज्यम् । उक्तार्थपूर्वकालत्वविधौचास्त्येववाक्यभे दः अन्यथास्नानोत्तरमपिदर्शनमंगंस्यात् । नद्वितीयः । तत्रापिदर्शनग्रहयोर्नि मित्तत्वेस्नानद्वयापत्तेः । दर्शनावृत्तौनैमित्तिकावृत्तिप्रसंगात् । दर्शनवि शिष्टग्रहस्यविशिष्टस्यानुवादेवाक्यभेदापत्तेः । नच हविरार्तिवद्विशिष्टंनिमि त्तमितिवाच्यम् । आर्तिमात्रस्यहिनिमित्तत्वेनिर्निमेषाद्यार्तेरपितत्त्वापत्तेर्नैमि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

त्तिकत्वभंगाद्युक्तंविशिष्टोद्देशत्वम्। इहतुग्रहणमात्रस्यनिमित्तत्वेनकाचित्
क्षतिः ।तस्माद्दर्शनवाक्यानांग्रस्तास्तविषयत्वादनादेशपरत्वाद्वाज्ञानस्यचा
र्थतःप्राप्तेस्तदेवनिमित्तंतेनमेघाद्याच्छादनेऽधादेश्चस्नानादिभवत्येवेत्यलंवेद
बाह्यैःसंलापेन।इतिग्रहणनिर्णयः । अथसमुद्रस्नानम् । आश्वलायनः ।स
मुद्रेपर्वसुस्नायादमायांचविशेषतः ॥ पापैर्विमुच्यतेसर्वैरमायांस्नानमाचरन्॥
भृगुभौमदिनेस्नानंनित्यमेवविवर्जयेत् ॥ भारते—अश्वत्थसागरौसेव्यौनस्प्र
ष्टव्यौकदाचन॥ अश्वत्थंमंदवारेतुसागरंपर्वणिस्पृशेत् ॥पृथ्वीचंद्रोदयेस्कांदे
पुनातिपर्वणिस्नानात्तर्पणैःसरितांपतिः ॥ कदाचिदपिनैवात्रस्नानंकुर्यादपर्व
णि । अस्यापवादस्तत्रैवप्रभासखंडे—पर्वकालेचसंप्राप्तेनदीनांचसमागमे ॥
सेतुबंधेतथासिंधौतीर्थेष्वन्येषुसंयुतः॥ एवमादिषुसर्वेषुमध्येन्येतुस्वकर्मणि ॥
तथा—विनामंत्रंविनापर्वक्षुरकर्मविनानरैः ॥ कुशाग्रेणापिदेवेशिनस्प्रष्टव्यो
महोदधिः ॥ तथा—नकालानियमःसेतौसमुद्रस्नानकर्मणि ॥ तद्विधिश्चतत्रैव
पिप्पलादसमुत्पन्नेकृत्येलोकभयंकरे ॥ पाषाणस्तेमयादत्तआहारार्थेप्रकल्प्य
तामितिपाषाणंप्रक्षिप्य ॥ विश्वाचीचघृताचीचविश्वयोनेविशांपते ॥सान्नि
ध्यंकुरुमेदेवसागरेलवणांभसि ॥ नमस्तेविश्वगुप्तायनमोविष्णोअपांपते ॥
नमोजलविरूपायनदीनांपतयेनमः ॥ नमस्तेजगदाधारशंखचक्रगदाधर ॥
देवदेहिममानुज्ञांतवतीर्थनिषेवणे ॥ त्रितत्वात्मकमीशानंनमोविष्णुमुमाप
तिम् ॥ सान्निध्यंकुरुदेवेशसागरेलवणांभसि ॥ अग्निश्चयोनिरनिलश्चदेहोरे
तोधाविष्णुरमितस्यनाभिः ॥ एतद्ब्रुवन्पांडवसत्यवाक्यंततोऽवगाहेतपतिंन
दीनामितिभारतोक्तमंत्रान्पाठित्वाविधिवत्स्नात्वा । सर्वरत्नोभवान्श्री
मान्सर्वरत्नाकरोयतः ॥ सर्वरत्नप्रधानस्त्वंगृहाणार्घ्यंमहोदधे ॥ इत्य
र्घ्यंदत्वातर्पयेत् ॥ यथोक्तंपृथ्वीचंद्रोदयेस्कांदे—पिप्पलादंविरूपंचकृतांतंजी
विकेश्वरम् ॥वसिष्ठंवामदेवंचपराशरमुमापतिं ॥ वाल्मीकिंनारदंचैववाल
खिल्यांस्तथैवच ॥ नलंनीलंगवाक्षंचगवयंगंधमादनम् ॥ जांबवंतंहनूमंतं

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ग्रीवंचांगदंतथा॥ मैंदंचद्विविदंचैवऋषभंशरभंतथा ॥ रामंचलक्ष्मणंचैवसीतां चैवयशस्विनीम्॥ एतांस्तुतर्पयेद्विद्वान्जलमध्येविशेषतः ॥ आब्रह्मस्तंभपर्यंतंयत्किंचित्सचराचरम् ॥ मयादत्तेनतोयेनतृप्तिमेवाभिगच्छत्विति ॥ इति श्रीमीमांसकनारायणभट्टसूरिसूनुरामकृष्णभट्टात्मजदिनकरभट्टानुजकमलाकरभट्टकृतेनिर्णयसिंधौप्रथमपरिच्छेदःसमाप्तः ॥ ॥ ॥

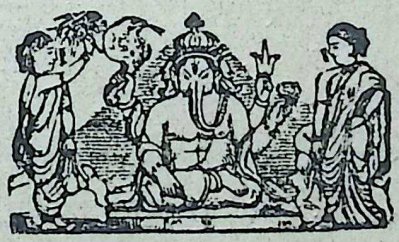

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ द्वितीयपरिच्छेदः प्रारभ्यते.

श्रीगणेशायनमः॥ अथसांवत्सरप्रतिपदमारभ्य। तिथिकृत्येचकृष्णादिंव्रतेशुक्लादिमेवच ॥ विवाहादौचसौरादिमासंकृत्येविनिर्दिशेदितिब्राह्मप्रायशोनुसृत्यतिथिनिर्णयस्तत्कृत्यंचनिरूप्यते । तत्रमीनसंक्रांतौपश्चात्षोडशघटिकाःपुण्यकालः । रात्रौतुनिशीथात्प्राक्परतश्चसंक्रमेपूर्वोत्तरदिनार्धंपुण्यम्। निशीथेतुदिनद्वयंपुण्यमितिसामान्यनिर्णयादवसेयम् । अथतिथिनिर्णयः — तत्रचैत्रशुक्लप्रतिपदिवत्सरारंभः। तत्रौपयिकीग्राह्या । चैत्रेमासिजगद्ब्रह्माससर्जप्रथमेहनि ॥ शुक्लपक्षेसमग्रंतुतदासूर्योदयेसतीतिहेमाद्रौब्राह्मोक्तेः ॥ दिनद्वयेतद्व्याप्तावव्याप्तौवापूर्वैव । तदुक्तंज्योतिर्निबंधे—चैत्रेसितप्रतिपदियोवारोकोदयेसवर्षेशः ॥ उदयद्वितयेपूर्वोनोदययुगुलेपिपूर्वःस्यात् यस्माच्चैत्रसितादेरुदयाद्भानोःप्रवृत्तिरब्दादेरिति ॥ वत्सरादौवसंतादौबलिराज्येतथैवच ॥ पूर्वविद्धैवकर्तव्याप्रतिपत्सर्वदाबुधैरितिवृद्धवसिष्ठोक्तेः ॥ चैत्रमासस्ययाशुक्लप्रथमाप्रतिपद्भवेत् ॥ तदाहिब्राह्मणःकृत्वासोपवासस्तुपूजनम् । संवत्सरमवाप्नोतिसौख्यानिभृगुनंदनेतिहेमाद्रौविष्णुधर्मोक्तेः। यदातुचैत्रोमलमासोभवतितदादैवकार्यस्यतत्रनिषिद्धत्वाच्छुद्धेमासिसंवत्सरारंभःकार्यइतिकेचिदाहुः । निष्कर्षस्तु । शुक्लादेर्मलमासस्यसौतर्भवतिचोत्तरइत्यादिवचनादग्रिमवर्षांतःपातान्मलमासमारभ्यैववर्षप्रवृत्तेः शुक्लास्तादाविवमलमासएवकार्यइतिवयंप्रतीमः । ननुशुक्लास्तादौचैत्रशुक्लप्रतिपदंतरस्याभावाद्युक्तंतन्मध्यएवानुष्ठानं मलमासेतुशुद्धप्रतिपदंतरस्यसंभवात् । शुद्धएववत्सरारंभोयुक्तइतिचेत् । भ्रांतोसि । नहिप्रतिपदंतरसत्त्वंप्रयोजकंद्विकरणापत्तेः वर्षशब्दत्वापत्तेश्च । अपितुवत्सरारंभः । सतुमलमासेपीत्युक्तंप्राक्। नहि चैत्रशुक्लादिर्मलमासः पूर्ववर्षेतर्भवतीतिब्रह्मणापिसुवचम्। तत्र

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तैलाभ्यंगोनित्यः। वत्सरादौवसंतादौबलिराज्येतथैवच। तैलाभ्यंगमकुर्वाणोनरकंप्रतिपद्यतइति वसिष्ठोक्तेः ॥ अस्यामेवनवरात्रारंभः तदुक्तंमार्कंडेयपुराणे—शरत्कालेमहापूजाक्रियतेयाचवार्षिकीति ॥ तत्रपरयुतैवग्राह्या अमायुक्तानकर्तव्याप्रतिपच्चंडिकार्चने ॥ मुहूर्तमात्राकर्तव्याद्वितीयादिगुणान्विततिदेवीपुराणात् ॥ तिस्रोह्येताःपराःप्रोक्तास्तिथयःकुरुनंदन ॥ कार्तिकाश्वयुजोर्मासौश्चैत्रमासिचभारतेतिहेमाद्रौब्राह्मोक्तेः ॥ पराःपरयुताः। अत्रविशेषः। पारणानिर्णयश्चशारदनवरात्रेवक्ष्यते। अत्रप्रपादानमुक्तमपरार्केभविष्ये—अतीतेफाल्गुनेमासिप्राप्तेचैत्रमहोत्सवे ॥ पुण्येन्हिविप्रकथिते प्रपादानंसमारभेदित्युपक्रम्य। ततश्चोत्सर्जयेद्विद्वान्मंत्रेणानेनमानवः ॥ प्रपेयंसर्वसामान्याभूतेभ्यःप्रतिपादिता ॥ अस्याः प्रदानात्पितरस्तृप्यंतुहिपितामहाः ॥ अनिवार्यंततोदेयंजलंमासचतुष्टयमिति ॥ तथा—प्रपांदातुमशक्तेनविशेषाद्धर्ममीप्सुना ॥ प्रत्यहंधर्मघटकोवस्त्रसंवेष्टिताननः ॥ ब्राह्मणस्यगृहेदेयः शीतामलजलःशुचिः ॥ तत्रमंत्रः। एषधर्मघटोदत्तोब्रह्मविष्णुशिवात्मकः ॥ अस्यप्रदानात्सकलाममसंतुमनोरथाः ॥ अनेनविधिनायस्तुधर्मकुंभंप्रयच्छति ॥ प्रपादानफलंसोपिप्राप्नोतीहनसंशयइति ॥ चैत्रशुक्लतृतीयायांगौरीमीश्वरसंयुताम् ॥ संपूज्यदोलोत्सवंकुर्यात्। तदुक्तंनिर्णयामृते देवीपुराणे—तृतीयायांयजेद्देवींशंकरेणसमन्विताम् ॥ कुंकुमागरुकर्पूरमणिवस्त्रसुगंधकैः ॥ स्रग्गंधधूपदीपैश्चदमनेनविशेषतः ॥ आंदोलयेत्ततोवत्सशिवोमातुष्टयेसदेति ॥ अत्रचतुर्थीयुताग्राह्या। मुहूर्तमात्रसत्वेपिदिनेगौरीव्रतंपरइतिमाधवोक्तेः। अत्रैवसौभाग्यशयनव्रतमुक्तंमात्स्ये—वसंतमासमासाद्यतृतीयायांजनप्रिये ॥ सौभाग्यायसदास्त्रीभिःकार्यंपुत्रसुखेप्सुभिरितित्रापिपरयुतैव। इयंचमन्वादिरपि। अत्रैवप्रसंगात्सर्वमन्वादिनिर्णयउच्यते। ताश्चोक्तादीपिकायाम्—तिथ्यग्नीनतिथिस्तिथ्याशेकृष्णेभोनलोग्रहः। तिथ्यर्कोनशिवोश्वोमातिथीमन्वादयोमघोरिति ॥ तिथिःपूर्णिमा। अग्निस्तृती

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

या । नेतिवैशाखेनास्तीत्यर्थः । आशादशमी । कृष्णेभः कृष्णाष्टमी । अनल
स्तृतीया । ग्रहोनवमी । अर्कोद्वादशी । नेतिमार्गशीर्षेनास्तीत्यर्थः । शिव
एकादशी । अश्वःसप्तमी । मधोश्चैत्रादारभ्यैतामन्वादयइत्यर्थः । अत्रमूल
वचनानिहेमाद्र्यादेर्ज्ञेयानि । एताश्चमन्वादयोहेमाद्रिमतेशुक्लपक्षस्थाःपौर्वा
ण्हिकाःकृष्णपक्षस्थाःआपराण्हिकाग्राह्याः । पूर्वाण्हेतुसदाग्राह्याःशुक्लाः
नुयुगादयः ॥ दैवेकर्मणिपित्र्येचकृष्णेचैवापराण्हिकाइतिगारुडवचनात्
अथोमन्वादियुगादिकर्मतिथयःपूर्वाण्हिकाःस्युःसितेविज्ञेयाअपराण्हिका
श्चबहुलेइतिदीपिकोक्तेश्च । कालादर्शेत्वपराण्हव्यापित्वंमन्वादिषूक्तंतत्
युक्तमितियुगादिनिर्णयेवक्ष्यामः।अत्रचश्राद्धमुक्तंमात्स्ये—कृतंश्राद्धंविधानेन
मन्वादिषुयुगादिषु । हायनानिद्विसाहस्रंपितॄणांतृप्तिदंभवेदिति ॥ मन्व
दिश्राद्धंचमलमासेसतिमासद्वयेपिकार्यम् । मन्वादिकंतैर्थिकंचकुर्यान्मास
द्वयेपिचेतिस्मृतिचंद्रिकोक्तेः । अत्रपिंडरहितंश्राद्धंकुर्यात् । तदुक्तंकाल
दर्शे—विषुवायनसंक्रांतिमन्वादिषुयुगादिषु ॥ विहायपिंडनिर्वापंसर्वंश्राद्ध
समाचरेदिति ॥ मन्वादिश्राद्धंनित्यम् । अकरणेप्रायश्चित्तदर्शनात् । तदु
क्तमृग्विधाने—त्वंभुवःप्रतिमंत्रंचशतवारंजलेजपेत् ॥ मन्वादयोयदान्यूना
कुरुतेनैवचापियइति । एवंयत्रप्रायश्चित्तवीप्सादिदर्शनंतानिषण्णवतिश्राद्ध
निनित्यानि । तानितु । अमायुगमनुक्रांतिधृतिपातमहालयाः ॥ अन्वष्टक
चपूर्वेद्युःषण्णवत्यःप्रकीर्तिताइत्युक्तानि ॥ चकारादष्टकाग्रहणम् । चैत्र
कृतृतीयैवमत्स्यजयंती । अत्रैवप्रसंगाद्दशावतारजयंत्योनिर्णीयंते । तत्रपु
णसमुच्चये—मत्स्योभूद्धुतभुग्दिनेमधुसितेकूर्मोविधौमाधवेवाराहोगिरिजासुं
नभसियद्भूतेसितेमाधवे ॥ सिंहोभाद्रपदेसितेहरितिथौश्रीवामनोमाधवेराम
गौरितिथावतःपरमभूद्रामोनवम्यांमधोः ॥ कृष्णोष्टम्यांनभसिसितपरेच
श्विनेयद्दशम्यांबुद्धःकल्कीनभसिसमभूच्छुक्लषष्ठ्यांक्रमेण ॥ अन्होमध्येव
मनोरामरामौमत्स्यःक्रोडश्चापराण्हेविभागे॥ कूर्मःसिंहोबौद्धकल्कीचसा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कृष्णोरात्रौकालसाम्येचपूर्वेति ॥ केचित्तुस्फुटान्श्लोकान्पठंति । तथा। चैत्रेतुशुक्लपंचम्यांभगवान्मीनरूपधृक् ॥ ज्येष्ठेतुशुक्लद्वादश्यांकूर्मरूपधरोहरिः ॥ चैत्रेकृष्णेनवम्यांतुहरिर्वाराहरूपधृक् ॥ नारसिंहश्चतुर्दश्यांवैशाखेशुक्लपक्षके ॥ मासिभाद्रपदेशुक्लद्वादश्यांवामनोहरिः ॥ राचशुद्धतृतीयायांरामोभार्गवरूपधृक् ॥ चैत्रशुक्लनवम्यांतुरामोदशरथात्मजः ॥ नभस्येतुद्वितीयायांबलभद्रोभवद्धरिः ॥ श्रावणेबहुलेष्टम्यांकृष्णोभूल्लोकरक्षकः ॥ ज्येष्ठेशुक्लद्वितीयायांबौद्धःकल्कीभविष्यतीति ॥ कौंकणास्तुवराहपुराणस्थानिवाक्यानिपठंति । आषाढेशुक्लपक्षेतुएकादश्यांमहातिथौ ॥ जयंतीमत्स्यनाम्नीतितस्यांकार्यमुपोषणम् । नभोमासितृतीयायांहरिःकमठरूपधृक् ॥ नभस्यशुक्लपंचम्यांवराहस्यजयंतिका । वैशाखेतुचतुर्दश्यांनृसिंहःसमपद्यत ॥ मासिभाद्रपदेशुक्लैकादश्यांवामनोहरिः ॥ वैशाखेशुक्लपक्षेतुतृतीयायांभृगूद्वहः चैत्रेनवम्यांरामोभूत्कौसल्यायांपरःपुमान् ॥ श्रावणेबहुलेष्टम्यांवासुदेवोजनार्दनः ॥ पौषशुक्लेतुसप्तम्यांकुर्याद्बौद्धस्यपूजनं ॥ माघशुक्लतृतीयायांकल्किनःपूजनंहरेः ॥ प्रातःप्रातस्तुमध्यान्हेसायंसायंतथानिशि ॥ मध्यान्हेमध्यरात्रेचसायंप्रातरनुक्रमादिति ॥ तदत्रसमूलत्वनिर्णयेसतिकल्पभेदेनव्यवस्थाद्रष्टव्या । एताश्चतदुपासकानांनित्याः । अन्येषांतुकाम्याः । जन्माष्टम्यादौतुविशेषंवक्ष्यामः । चैत्रशुक्लपंचमीकल्पादिः । तदुक्तंहेमाद्रौमात्स्ये—ब्रह्मणोयादिनस्यादिःकल्पादिःसाप्रकीर्तिता ॥ वैशाखस्यतृतीयायाकृष्णायाफाल्गुनस्यच ॥ पंचमीचैत्रमासस्यतथैवांत्यातथापरा ॥ शुक्लात्रयोदशीमाघेकार्तिकस्यतुसप्तमी ॥ नवमीमार्गशीर्षस्यसप्तैताःसंस्मराम्यहम् ॥ कल्पानामादयोह्येतादत्तस्याक्षयकारकाः ॥ अत्रसर्वोपिनिर्णयोमन्वादिवत्ज्ञेयः । हेमाद्रौब्राह्मे—शुक्लायामथपंचम्यांचैत्रेमासिशुभानना ॥ श्रीर्ब्रह्मलोकान्मानुष्यंसंप्राप्ताकेशवाज्ञया ॥ अतस्तांपूजयेत्तत्रयस्तंलक्ष्मीर्नमुंचति ॥ चैत्रशुक्लाष्टम्यांभवान्याउत्पत्तिः। तत्रनवमीयुताग्राह्या।अष्टमीनवमीयुक्तानवमीचा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ष्टमीयुतेतिब्रह्मवैवर्तात् ॥ अत्रभवानीयात्रोक्ताकाशीखंडे—भवानींयस्तुपक्षे तशुक्लाष्टम्यांमधौनरः ॥ नजातुशोकंलभतेसदानंदमयोभवेदिति ॥ अत्रैवा शोककलिकाप्राशनमुक्तंहेमाद्रौलैंगे—अशोककलिकाश्चाष्टौयेपिबंतिपुनर्व सौ ॥ चैत्रेमासिसितेष्टम्यांनतेशोकमवाप्नुयुः ॥ प्राशनमंत्रस्तु—त्वामशोक वराभीष्टंमधुमाससमुद्भवम् ॥ पिबामिशोकसंतप्तोमामशोकंसदाकुर्विति अत्रविशेषःपृथ्वीचंद्रोदयेविष्णुः—पुनर्वसुबुधोपेताचैत्रेमासिसिताष्टमी॥प्रा तस्तुविधिवत्स्नात्वाबाजपेयफलंलभेदिति ॥ तिथितत्वेकालिकापुराणे- चैत्रेमासिसिताष्टम्यांयोनरोनियतेंद्रियः॥ स्नायाल्लौहित्यतोयेषुसयातिब्रह्मणः पदम् ॥ चैत्रंतुसकलंमासंशुचिःप्रयतमानसः ॥ लौहित्यतोयेयःस्नायात्सकै वल्यमवाप्नुयात् ॥ लौहित्योब्रह्मपुत्रः । मंत्रस्तु ब्रह्मपुत्रमहाभागशंतनोःकु लसंभव ॥ अमोघगर्भसंभूतंपापंलौहित्यमेहर ॥ चैत्रशुक्लनवमीरामनवमी। तदुक्तमगस्त्यसंहितायाम् । चैत्रेनवम्यांप्राक्पक्षेदिवापुण्येपुनर्वसौ ॥ उद येगुरुगौराश्वोःस्वोच्चस्थेग्रहपंचके ॥ मेषेपूषणिसंप्राप्तेलग्नेकर्कटकाह्वये॥ आविरासीत्सकलयाकौसल्यायांपरःपुमान् ॥ तस्मिन्दिनेतुकर्तव्यमुपवा सव्रतंसदा ॥ तत्रजागरणंकुर्याद्रघुनाथपरोभुवीति ॥ इयंचमध्यान्हयोगि नीग्राह्या । चैत्रशुक्लेतुनवमीपुनर्वसुयुतायदि ॥ सैवमध्यान्हयोगेनमहापु ण्यतमाभवेदितितत्रैवोक्तेः ॥ तथा—चैत्रमासेनवम्यांतुजातोरामःस्वयंहरिः ॥ पुनर्वस्वृक्षसंयुक्तासातिथिःसर्वकामदा ॥ श्रीरामनवमीप्रोक्ताकोटिसूर्यग्रहा धिका ॥ तथा—केवलापिसदोपोष्यानवमीशब्दसंग्रहात् ॥ तस्मात्सर्वास्व नासर्वैःकार्यवैनवमीव्रतम्॥पूर्वेद्युरेवमध्यान्हयोगेकर्मकालाव्याप्तेःसैवग्राह्या दिनद्वयेमध्यान्हव्याप्तौतदभावेवापूर्वदिनेपुनर्वस्वृक्षयुक्तामपित्यक्त्वापरैवक र्या । तदुक्तंमाधवीयेऽगस्तिसंहितायाम्—नवमीचाष्टमीविद्धात्याज्याव ष्णुपरायणैः ॥ उपोषणंनवम्यांचदशम्यांचैवपारणमिति ॥ अष्टमीविद्धास ऋक्षापिनोपोष्येतिमाधवः । रामार्चनचंद्रिकायामपि—विद्धैवचेद्दक्षयुक्ता

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तंतत्रकथंभवेत् ॥ विद्धानिषिद्धश्रवणान्नवमीचेतिवाक्यतः ॥ वैष्णवानां विशेषात्तुतत्रविष्णुपरैरपि ॥ दशम्यादिषुवृद्धिश्चेद्विद्धात्याज्यैववैष्णवैः ॥ तदन्येषांसर्वेषांव्रतंतत्रैवनिश्चितमिति । अत्रदशम्यादिषुवृद्धिश्चेदिति । तदन्येषामितिचवदन्यदाप्रातस्त्रिमुहूर्तानवमीदशमीचक्षयवशात्सूर्योदयात्प्रागेवसमाप्यतेतदास्मार्त्तानांतत्रैव । एकादशीनिमित्तोपवासात् । नवमीव्रतांगपारणालोपःस्यात् । अतोष्टमीविद्धैवस्मार्तैःकार्या । वैष्णवानांत्वरुणोदयविद्धैकादश्याहेयत्वान्नपारणालोपप्रसंगइति । द्वितीयैवतैःकार्येतिसूचयति । दशमीवृद्धयभावेष्टमीविद्धायाएवमध्यान्हव्यापित्वेक्षयेचवैष्णवैरपिविद्धैवोपोष्येत्यर्थसिद्धम् । इदंचव्रतंसंयोगपृथक्त्वन्यायेनकाम्यंनित्यंच । तदुक्तंहेमाद्रावगस्तिसंहितायाम्—उपोषणंजागरणंपितॄनुद्दिश्यतर्पणम् ॥तस्मिन्दिनेतुकर्तव्यंब्रह्मप्रातिमभीप्सुभिः ॥ सर्वेषामप्ययंधर्मोभुक्तिमुक्त्यैकसाधनः ॥ अशुचिर्वापिपापिष्ठःकृत्वेदंव्रतमुत्तमम् ॥ पूज्यःस्यात्सर्वभूतानांयथारामस्तथैवसः ॥ यस्तुरामनवम्यांतुभुंक्तेमोहाद्विमूढधीः ॥ कुंभीपाकेषुघोरेषुपच्यतेनात्रसंशयः ॥ तथा—अकृत्वारामनवमीव्रतंसर्वव्रतोत्तमम् ॥ व्रतान्यन्यानिकुरुतेनतेषांफलभाग्भवेत् ॥ प्राप्तेश्रीरामनवमीदिनेमर्त्योविमूढधीः उपोषणंनकुरुतेकुंभीपाकेषुपच्यते ॥ अत्रकेचित्तदुपासकानामेवेदंनित्यंनत्वन्येषामित्याहुः । अन्येतु—अकरणेदोषश्रवणात्तस्मात्सर्वात्मनासर्वैःकार्यंवैनवमीव्रतमिति । पूर्वोक्तवचनाच्च । जन्माष्टम्यादिवदिदमपिसर्वेषांनित्यम् । अन्यथाजन्माष्टम्यादावपितदुपासकानामेवनित्यतांवक्तुःकोवारयितेत्याहुः । अत्रविशेषोहेमाद्रावगस्त्यसंहितायाम्—आचार्यंचैवसंपूज्यवृणुयात्प्रार्थयेन्निशि ॥ श्रीरामप्रतिमादानंकरिष्येहंद्विजोत्तम ॥ भक्त्याचार्योभवप्रीतःश्रीरामोसित्वमेवच ॥ तथा—स्वगृहेचोत्तरेदेशेदानस्योज्ज्वलमंडपम्॥ शंखचक्रहनूमद्भिःप्राग्द्वारेसमलंकृतम् ॥ गरुत्मच्छार्ङ्गबाणैश्चदक्षिणेसमलंकृतम् ॥ गदाखड्गांगदैश्चैवपश्चिमेसुविभूषितम् ॥ पद्मस्वस्तिकनीलैश्चकौ

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वेयांसमलंकृतम् ॥ मध्येहस्तचतुष्काढ्यंवेदिकामुक्तमायतम् ॥ ततःसंकल्प येद्देवंराममेवस्मरन्मुने ॥ अस्यांरामनवम्यांचरामाराधनतत्परः ॥ उपोष्याष्टु सुयामेषुपूजयित्वायथाविधि ॥ इमांस्वर्णमयींरामप्रतिमांचप्रयत्नतः ॥ श्री रामप्रीतयेदास्येरामभक्तायधीमते ॥ प्रीतोरामोहरत्याशुपापानिसुबहूनिमे॥ अनेकजन्मसंसिद्धान्यभ्यस्तानिमहांतिच ॥ ततः स्वर्णमयींरामप्रतिमांपल मात्रतः ॥ निर्मितांद्विभुजांदिव्यांवामांकस्थितजानकीम् ॥ बिभ्रतींदक्षिण करेज्ञानमुद्रांमहामुने ॥ वामेनाधः करेणाराद्देवीमालिंग्यसंस्थिताम् ॥ सिं हासनेराजतेत्रपलद्वयविनिर्मिते ॥ तथा—अशक्तोयोमहाभागसतुवित्तानुसा रतः ॥ पलेनार्धतदर्धार्धतदर्धार्धेनवामुने ॥ सौवर्णंराजतंवापिकारयेद्रघुनं दनम् ॥ पार्श्वेभरतशत्रुघ्नौधृतछत्रकरावुभौ ॥ चापद्वयसमायुक्तंलक्ष्मणंचा पिकारयेत् ॥ दक्षिणांगेदशरथंपुत्रावेक्षणतत्परम् ॥ मातुरंकगतंरामंइंद्र नीलसमप्रभम् ॥ पंचामृतस्नानपूर्वंसंपूज्यविधिवत्ततः ॥ कौसल्यामंत्रस्तु—रा मस्यजननीचासिरामरूपमिदंजगत् ॥ अतस्त्वांपूजयिष्यामिलोकमातर्न मोस्तुते ॥ नमोदशरथायेतिपूजयेत्पितरंततः ॥ अत्रदशावरणपंचावरणादि पूजाऽन्यत्रज्ञेया । अशोककुसुमैर्युक्तमर्घ्यंदद्याद्विचक्षणः ॥ दशाननवधार्था यधर्मसंस्थापनायच ॥ राक्षसानांविनाशायदैत्यानांनिधनायच ॥ परित्राणा यसाधूनांजातोरामः स्वयंहरिः ॥ गृहाणार्घ्यमयादत्तंभ्रातृभिः सहितोनघ ॥ पुष्पांजलिंपुनर्दत्वायामेयामेप्रपूजयेत् ॥ दिवैवंविधिवत्कृत्वारात्रौजागरणं ततः ॥ ततः प्रातः समुत्थायस्नानसंध्यादिकाः क्रियाः ॥ समाप्याविधिवद्रामं पूजयेद्विधिवन्मुने ॥ ततोहोमंप्रकुर्वीतमूलमंत्रेणमंत्रवित् ॥ पूर्वोक्तपद्मकुं डेवास्थंडिलेवासमाहितः ॥ लौकिकाग्नौविधानेनशतमष्टोत्तरंततः ॥ सा ज्येनपायसेनैवस्मरन्राममनन्यधीः ॥ ततोभक्त्यासुसंतोष्यआचार्यंपूजयेन्मु ने ॥ ततोरामंस्मरन्दद्यादेवंमंत्रमुदीरयेत् ॥ इमांस्वर्णमयींरामप्रतिमांसमलं कृताम् ॥ चित्रवस्त्रयुगच्छन्नांरामोहंराघवायते ॥ श्रीरामप्रीतयेदास्येतुष्टोभ

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वतुरावबः ॥ इतिदत्वाविधानेनदद्याद्दैदक्षिणांभुवम् ॥ ब्रह्महत्यादिपापेभ्यो मुच्यतेनात्रसंशयइति ॥ इयंमलमासेनकार्या । सुजतमप्यजप्तंस्यान्नोपवासःकृतोभवेदिति ॥ नकुर्यान्मलमासेतुमहादानव्रतानिचेतिचमाधवीयेसंग्रहवचनात् ॥ ननुरामनवमीव्रतस्यनित्यत्वादेकादशीवन्मलमासेपिकर्तव्यतास्यादितिचेत् । अत्रब्रूमःनैकादश्युपवासस्यव्रतत्वेनप्राप्तिः । किंतुएकादश्यांनभुंजीतपक्षयोरुभयोरपीत्यादिनिषेधस्यमलमासेपिपालनीयत्वात्कृष्णैकादश्यांपुत्रवद्गृहिणइवार्थादुपवासःप्रसज्यते । नत्विहतथेतिव्रतत्वेन प्राप्तिर्वाच्या । साचनिषिद्धेत्यप्रसंगः । स्पष्टमासविशेषाख्याविहितंवर्जयेन्मलइतिनिषेधाच्च । एवंजन्माष्टम्यादावपिबोद्धव्यम् । इतिरामनवमी । चैत्रशुक्लैकादश्यांदोलोत्सवउक्तोब्राह्मे—चैत्रमासस्यशुक्लायामेकादश्यांतु वैष्णवैः ॥ आंदोलनीयोदेवेशःसलक्ष्मीकोमहोत्सवैरिति ॥ चैत्रशुक्लद्वादश्यां दमनोत्सवः । द्वादश्यांचैत्रमासस्यशुक्लायांदमनोत्सवः ॥ बौधायनादिभिः प्रोक्तःकर्तव्यःप्रतिवत्सरमिति ॥ रामार्चनचंद्रिकोक्तेः । ऊर्जेव्रतंमधौदोला श्रावणेतंतुपूजनम् ॥ चैत्रेचदमनारोपमकुर्वाणोव्रजत्यधः ॥ इतितत्रैवपाद्मवचनाच्च । शिवभक्तादिभिस्तुचतुर्दश्यादौकार्यम् । तत्रस्यात्स्वीयतिथिषुवन्ह्यादेर्दमनार्पणमितितत्रैवोक्तेः ॥ ज्योतिःप्रकाशेपि—स्वस्वदेवप्रतिष्ठायां मंत्रसंग्रहणेतथा ॥ पवित्रदमनारोपेग्राह्यातत्तत्तिथिर्बुधैः ॥ तिथयस्तु—वन्हिर्विरिंच्योगिरिजागणेशःफणीविशाखोदिनकृन्महेशः ॥ दुर्गातिकोविश्वहरिःस्मरश्चशर्वःशशीचेतितिथीषुपूज्याइत्युक्ताः ॥ अथागमोक्तदीक्षावतोदमनारोपणविधिः । रामार्चनचंद्रिकायाम्—तत्रैकादश्याम् । क्रियालोपविघातार्थंयत्त्वयाविहितंप्रभो ॥ नमेविघ्नोभवेदत्रकुरुनाथदयांमयि ॥ सर्वथासर्वदाविष्णोममत्वंपरमागतिः ॥ उपवासेनत्वांदेवतोषयामिजगत्पते ॥ कामक्रोधादयोप्येतेनमेस्युर्व्रतघातकाः ॥ अद्यप्रभृतिदेवेशयावद्वैशेषिकंदिनम् ॥ तावद्रक्षात्वयाकार्यासर्वस्यास्यजगत्पते ॥ इ

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तिदेवंसंप्रार्थ्यदमनमादायपंचगव्येनप्रोक्ष्यवारिणाप्रक्षाल्याशोकमूलेदेवाग्रे वा । अशोकायनमस्तुभ्यंकामस्त्रीशोकनाशन ॥ शोकार्त्तीहरमेनित्यमानंदंजनयस्वमे ॥ इत्यशोकम् । त्रुट्यादिकालपर्यंतःकालरूपोमहाबलः ॥ कलतेचैवयःसर्वंतस्मैकालात्मनेनमइतिकालम् ॥ वसंतायनमस्तुभ्यंवृक्षगुल्मलताश्रय ॥ सहस्रमुखसंवासकामरूपनमोस्तुतइतिवसंतम् ॥ कामभस्मसमुद्भूतरतिबाष्पपरिप्लुत ॥ ऋषिगंधर्वदेवादिविमोहकनमोस्तुतइति ॥ दमनंचसंपूज्य । नमोस्तुपंचबाणायजगदाल्हादकारिणे ॥ मन्मथायजगन्नेत्रेरतिप्रीतिप्रियायते ॥ इतिदमनमुपस्थाय । ॐकामायनमइतिसंपूज्य । निशायांदेवताग्रेपंचवर्णैःचंदनेनवा अष्टदलंकृत्वाबहिश्चतुरस्रंतद्बहिर्वर्तुलत्रयंतद्बहिर्वृत्तंचतुरस्रंचकृत्वातत्रकुंभंसंस्थाप्योपरिदमनंपूजयित्वा । पूजार्थंदेवदेवस्यविष्णोर्लक्ष्मीपतेःप्रभोः ॥ मदनत्वमिहागच्छसान्निध्यंकुरुतेनमः ॥ ॐ क्लींकामदेवायनमःॐह्रींरत्यैनमइत्यावाह्य। दिक्षुपूर्वादितःस्मरशरीरायनमः अनंगाय० मन्मथाय० कामाय० क्लींवसंतसखाय० स्मराय० इक्षुचापाय० पुष्पास्त्रायनमइतिपूजयित्वा ॐतत्स्वरूपायविद्महेकामदेवायधीमहि ॥ तन्नोनंगःप्रचोदयात् ॥ इत्यष्टोत्तरशतंसंमंत्र्यपूजयित्वा । ह्रींनमइतिपुष्पांजलिंदत्वा । नमोस्तुपुष्पबाणायजगदाल्हादकारिणे ॥ मन्मथायजगन्नेत्रेरतिप्रीतिप्रियायते ॥ इतिनत्वा । आमंत्रितोसिदेवेशपुराणपुरुषोत्तम ॥ प्रातस्त्वांपूजयिष्यामिसान्निध्यंकुरुकेशव ॥ क्षीरोदधिमहानागशय्यावस्थितविग्रह ॥ प्रातस्त्वांपूजयिष्यामिसन्निधौभवतेनमः ॥ निवेदयाम्यहंतुभ्यंप्रातर्दमनकंशुभम् ॥ सर्वदासर्वथाविष्णोनमस्तेस्तुप्रसीदमे ॥ इतिदेवंसंप्रार्थ्यपुष्पांजलिंदत्वा । अस्त्रेणचक्रमंत्रेणवारक्षांकुर्यात् । ततःप्रातर्नित्यपूजांकृत्वापुनर्देवंसंपूज्यगंधदूर्वाक्षतयुक्तंदमनमादायमूलमंत्रंपठित्वा । देवदेवजगन्नाथवांछितार्थप्रदायक ॥ त्वदिस्थान्पूरयेःकामान्ममकामेश्वरीप्रिय ॥ इदंदमनकंदेवगृहाणमदनुग्रहात् ॥ इमांसांवत्सरींपूजांभगवन्परिपूरयइतिमंत्रांतेपुनर्मूल

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मंत्रेणदेवेसमर्पयेत् । ततोअंगदेवताभ्यःस्वस्वमंत्रेणदत्वाप्रार्थयेत् । मणिवि द्रुममालाभिर्भदारकुसुमादिभिः ॥ इयंसांवत्सरीपूजातवास्तुगरुडध्वज ॥ वनमालांयथाविष्णोकौस्तुभंसततंहृदि ॥ तद्वद्दामनकींमालांपूजांचत्वद्दयेवह ॥ जानताजानतावापिनकृतंयत्तवार्चनम् ॥ तत्सर्वंपूर्णतांयातुत्वत्प्रसादाद्रमापते ॥ जितंतेपुंडरीकाक्षनमस्तेविश्वभावन ॥ नमस्तेस्तुहृषीकेशमहापुरुषपूर्वज ॥ मंत्रहीनमितिचसंप्रार्थ्यपंचोपचारैःपुनःसंपूज्यनीराज्यपारयेदिति । दीक्षारहितानांतुनाम्नैवसमर्पणम् ॥ अत्रचद्वादशीमतंत्रीकृत्यपारणाहोग्राह्यम् । पारणाहेनलभ्येतद्वादशीघटिकापिचेत् ॥ तदात्रयोदशीग्राह्यापवित्रदमनार्पणइतितत्रैवोक्तेः ॥ गौणोपिकालउक्तस्तत्रैव । हरौनदमनारोपःस्यान्मधौविघ्नतोयदि ॥ वैशाखेश्रावणेवापितत्तिथौस्यात्तदर्पणम् ॥ श्रावणावधिशुक्लास्तेकर्त्तव्यमितिनारदः ॥ इतिपाठांतरम् । इदंचमलमासेनकार्यं । उपाकर्मोत्सर्जनंचपवित्रदमनार्पणमितिकालादर्शेमलमासवर्ज्येषुपरिगणनात् । उपाकर्मचहव्यंचकव्यंपर्वोत्सवंतथा ॥ उत्तरेनियतंकुर्यात्पूर्वेतन्निष्फलंभवेदितिमाधवीये ॥ प्रजापतिवचनाच्च । शुक्लास्तादौतुकार्यमेव । पूर्वोक्तवचनात् । उपाकर्मोत्सर्जनंचपवित्रदमनार्पणम् ॥ ईशानस्यबलिंविष्णोःशयनंपरिवर्तनम् ॥ कुर्याच्छुक्लस्यचगुरौमौढ्येपीतिविनिश्चयइतिज्योतिर्निबंधे ॥ वृद्धगार्ग्यवचनाच्च ॥ इतिदमनारोपः । चैत्रशुक्लत्रयोदश्यामनंगव्रतम् ॥ तत्रसापूर्वाग्राह्या । त्रयोदशीतिथिःपूर्वसितइतिदीपिकोक्तेः चैत्रशुक्लचतुर्दशीपूर्वाग्राह्या।मधोःश्रावणमासस्यशुक्लायातुचतुर्दशी॥सारात्रिव्यापिनीग्राह्यानान्याशुक्लाकदाचनेतिहेमाद्रौबौधायनोक्तेः ॥ परापूर्वाण्हगामिनीतिबापाठः।अत्रकेचिद्यथाश्रुतमेवार्थंवर्णयंति।निशिभ्रमंतिभूतानिशक्तयःशूलभृद्यतः॥अतस्तत्रचतुर्दश्यांसत्यांतत्पूजनंभवेदिति॥ ब्रह्मवैवर्तात्।हेमाद्रिमाधवादिलिखनमप्येवम् । संप्रदायविदस्त्वाहुः । चतुर्दशीतुकर्तव्यात्रयोदश्यायुताविभो ॥ इतिस्कांदमुत्सर्गः । तदपवादश्च । तृतीयैकादशीषष्ठीशु

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कृष्णपक्षेचतुर्दशी ॥ पूर्वविद्धानकर्तव्याकर्तव्यापरसंयुतेतिनारदीयवचनम्। तदपवादश्च।मधोःश्रावणमासस्येति।तत्रापवादाभावेपुनरुत्सर्गस्यास्थितिरिति न्यायेनपूर्वविद्धैवग्राह्येतिसिद्ध्यति । ब्रह्मवैवर्तेतुसामान्यरूपमन्यत्रसावकाशमितितेनपूर्वदिनेमुहूर्तत्रयवेधेपूर्वाअन्यथोत्तरेति । चैत्रपूर्णिमासामान्यनिर्णयात्परैव । अत्रविशेषोनिर्णयामृतेविष्णुस्मृतौ—चैत्रीचित्रायुतारेत्स्यात्तस्यांचित्रवस्त्रप्रदानेनसौभाग्यमाप्नोतीति । तथाब्राह्मे—मंदेवार्केगुरौवापिवारेष्वेतेषुचैत्रिका ॥ तत्राश्वमेधजंपुण्यंस्नानश्राद्धादिभिर्लभेदिति ॥ अत्रसर्वदेवानांदमनपूजोक्ता । तत्रैववायवीये—संवत्सरकृतार्चायाःसाफल्यायाखिलान्सुरान्॥दमनेनार्चयेच्चैत्र्यांविशेषेणसदाशिवमिति॥ अत्रस्वीयतिथ्यासमुच्चयइतिकेचित् । स्वीयतिथ्यामकरणेत्रदमनपूजनमित्यन्ये। दीक्षिततदितरविषयत्वेनव्यवस्थेत्यपरेइयंमन्वादिरपि । साचपूर्वमुक्ता । चैत्रकृष्णत्रयोदश्यांमहावारुणीसंज्ञोयोगोगौडेषुप्रसिद्धः। तदुक्तंवाचस्पतिकृतौ शूलपाणौचस्कांदे—वारुणेनसमायुक्तामधौकृष्णात्रयोदशी ॥ गंगायांयदिलभ्येतसूर्यग्रहशतैःसमा ॥ शनिवारसमायुक्तासामहावारुणीस्मृता ॥ गंगायांयदिलभ्येतकोटिसूर्यग्रहैःसमा ॥ शुभयोगसमायुक्ताशनौशतभिषायदि ॥ महामहेतिविख्यातात्रिकोटिकुलमुद्धरेत् ॥ तत्रैवज्योतिषे—चैत्रासितेवारुणऋक्षयुक्तात्रयोदशीसूर्यसुतस्यवारे ॥ योगेशुभेसामहतीमहत्यागंगाजलेर्कग्रहकोटितुल्येति ॥ त्रिस्थलीसेतौब्रह्मांडपुराणे—त्रारुणेनसमायुक्तामधौकृष्णात्रयोदशी ॥ गंगायांयदिलभ्येतशतसूर्यग्रहैःसमेति ॥ कल्पतरौब्राह्मे—मधौकृष्णत्रयोदश्यांशनौशताभिषायुता ॥ वारुणीतिसमाख्याताशुभेतुमहतीस्मृता ॥ चैत्रकृष्णचतुर्दश्यांविशेषःपृथ्वीचंद्रोदयेपुलस्त्यः चैत्रकृष्णचतुर्दश्यांयःस्नायाच्छिवसन्निधौ ॥ नप्रेतत्वमवाप्नोतिगंगायांतुविशेषतइति ॥ अत्रपूर्वाग्राह्या ॥ कृष्णपक्षत्वात् । गौडैस्त्वेतदेवशुक्लचतुर्दश्यामित्येवंदेवलीयत्वेनपठितम् ॥ इतिश्रीकमलाकरभट्टकृतेकालनिर्णयेचै

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

धौचैत्रमासः ॥ मेषसंक्रमेप्रागपरादशदशघटिकाःपुण्यकालः। रात्रौतुप्रागुक्तम् । अत्रधर्मघटादिदानमुक्तंपृथ्वीचंद्रोदयेपाद्मे—तीर्थेचानुदिनंस्नानंतिलैश्चापितृतर्पणम् ॥ दानंधर्मघटादीनांमधुसूदनपूजनम् ॥ माधवेमासिकुर्वीतमधुसूदनतुष्टिदम् ॥ अथवैशाखस्नानम् । तत्रपृथ्वीचंद्रोदयेविष्णुस्मृतिपाद्मयोः ॥ तुलामकरमेषेषुप्रातःस्नानंविधीयते ॥ हविष्यंब्रह्मचर्यंचमहापातकनाशनमितिसौरमासउक्तः ॥ अन्यतूपक्षद्वयमुक्तंतत्रैवपाद्मे—मधुमासस्यशुक्लायामेकादश्यामुपोषितः॥ पंचदश्यांचभोवरिमेषसंक्रमणेतुवा ॥ वैशाखस्नाननियमंब्राह्मणानामनुज्ञया॥मधुसूदनमभ्यर्च्यकुर्यात्संकल्पपूर्वकम्॥तत्रमंत्रः।वैशाखंसकलंमासंमेषसंक्रमणेरवेः॥प्रातःसानियमःस्नास्येप्रीयतांमधुसूदनः मधुहंतुःप्रसादेनब्राह्मणानामनुग्रहात्॥निर्विघ्नमस्तुमेपुण्यंवैशाखस्नानमन्वहं माधवेमेषगेभानौमुरारेमधुसूदन ॥ प्रातःस्नानेनमेनाथफलदोभवपापहन्निति ॥ तीर्थविशेषोपितत्रैवोक्तः । मेषसंक्रमणेभानोर्माधवेमासियत्नतः ॥ महानद्यांनदीतीर्थेनदेसरसिनिर्झरे ॥ देवखातेथवास्नायाद्यथाप्राप्तेजलाशये ॥ दीर्घिकाकूपवापीषुनियतात्माहरिंस्मरन्नितिसंकल्पेचतत्तत्तीर्थनामग्राह्यम् । अज्ञानेतुविष्णुतीर्थमितिवदेत् ॥ यदानज्ञायतेनामतस्यतीर्थस्यभोद्विजाः ॥ तत्रेत्युच्चारणंकार्यंविष्णुतीर्थमिदंत्विति ॥ तीर्थस्यदेवताविष्णुःसर्वत्रापिनसंशयइति ॥ तत्रैवोक्तेः। तथान्योपिविशेषस्तत्रैवपाद्मे—तुलसीकृष्णगौराख्यातयाभ्यर्च्यमधुद्विषम् ॥ विशेषेणतुवैशाखेनरोनारायणोभवेत् ॥ माधवंसकलंमासंतुलस्यायोर्चयेन्नरः ॥ त्रिसंध्यंमधुहंतारंनास्तितस्यपुनर्भवः ॥ तथा—प्रातःस्नात्वाविधानेनमाधवेमाधवप्रीयम् ॥योश्वत्थमूलमासिंचेत्तोयेनबहुनासदा॥कुर्यात्प्रदक्षिणंतंतुसर्वदेवमयंततः ।पितृदेवमनुष्यांश्चतर्पयेत्सचराचरम्॥योश्वत्थमर्चयेद्देवमुदकेनसमंततः॥कुलानामयुतंतेनतारितंस्यान्नसंशयः कंडूयपृष्ठतोगांतुस्नात्वापिप्पलतर्पणम्॥कृत्वागोविंदमभ्यर्च्यनदुर्गतिमवाप्नुयुः तथा—एकभक्तमथोनक्तमयाचितमतंद्रितः॥माधवेमासियःकुर्याल्लभतेसर्व

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मीप्सितम् ॥ वैशाखेविधिनास्नानंदेवनद्यादिकेबहिः ॥ हविष्यंब्रह्मचर्यंच शय्यानियमस्थितिः ॥ व्रतंदानंदमोदेविमधुसूदनपूजनम् ॥ अपिजन्मसहस्रोत्थंपापंदहतिदारुणम् ॥ मदनरत्नेस्कांदे—प्रपाकार्याचवैशाखेदेवेदेयागतिका ॥ उपानद्व्यजनछत्रसूक्ष्मवासांसिचंदनम् ॥ जलपात्राणिदेयानि थापुष्पगृहाणिच ॥ पानकानिचचित्राणिद्राक्षारंभाफलान्यपि ॥ तिथिः त्वे—ददातियोहिमेषादौसक्तूनंबुघटान्वितान् ॥ पितॄनुद्दिश्यविप्रेभ्यः सर्वपापैः प्रमुच्यतइति ॥ तथा—वैशाखेयोघटंपूर्णंसभोज्यंवैद्विजन्मने ॥ ददाति सुरराजेंद्रसयातिपरमांगतिम् ॥ एवंसंपूर्णस्नानाशक्तौत्र्यहंवास्नायात् । तदुक्तंतत्रैवप्राग्ने—त्रयोदश्यांचतुर्दश्यांवैशाख्यांवादिनत्रयम् ॥ अपिसप्ताग्निधानेननारीवापुरुषोपिवा ॥ प्रातः स्नातः सनियमः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ यदातुवैशाखोमलमासोभवतितदाकाम्यानांतत्रसमाप्तिनिषेधात् । मासद्वयंस्नानंतन्नियमाश्चकर्तव्याः । मासोपवासचांद्रायणादितुमलमासेएवसमापयेत् । तदुक्तंदीपिकायाम् । नियतत्रिंशद्दिनत्वाच्छुभेमास्यारभ्यसमापयेत मलिनेमासोपवासव्रतमिति । अत्रदानविशेषउक्तोपरार्केवामनपुराणे—गंधाश्चमाल्यानितथावैशाखेसुरभीणिच ॥ देयानिद्विजमुख्येभ्योमधुसूदनतुष्टये ॥ एवंस्नानेकृतेतस्योद्यापनंकार्यम् । तदुक्तंतत्रैव—मासमेवंबहिःस्नात्वानद्यादौ विमलेजले ॥ एकादश्यांचद्वादश्यांपौर्णमास्यामथापिवा ॥ उपोष्यनियतो भूत्वाकुर्यादुद्यापनंबुधः ॥ मंडपंकारयेदादौकलशंतत्रविन्यसेत् ॥ निष्केणवातदर्धेनतदर्धार्धेनवापुनः ॥ शक्त्यावाकारयेद्देवंसौवर्णंलक्षणान्वितम् । लक्ष्मीयुक्तंजगन्नाथंपूजयेदासनेबुधः ॥ भूषणैश्चंदनैःपुष्पैर्दीपैर्नैवेद्यसंचयैः ॥ एवंसंपूज्यविधिवद्रात्रौजागरणंचरेत् ॥ श्वोभूतेकृतमैत्रोथग्रहवेद्यांगृहान्तजेत् ॥ होमंकुर्यात्प्रयत्नेनपायसेनाविचक्षणः ॥ तिलाज्येनयवैर्वापिसर्वैर्वापिस्वशक्तितः ॥ अष्टोत्तरसहस्रंवाशतमष्टोरंतुवा ॥ प्रतद्विष्णुरनेनैवइदंविष्णुरनेनवा ॥ व्रतसंपूर्तिसिध्यर्थंधेनुमेकांपयस्विनीम् ॥ पादुकोपानहौछत्र

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गुरवेव्यंजनंतथा ॥ शय्यांसोपस्करांदद्याद्दीपिकांदर्पणंतथा ॥ ब्राह्मणान्भो जयेत्त्रिंशत्तेभ्योदद्याच्चदक्षिणाम् ॥कलशान्जलसंपूर्णांस्तेभ्योदद्याद्यवांस्तथा एवंकृतेमाधवस्यचोद्यापनविधौशुभे ॥ फलमाप्नोतिसकलंविष्णुसायुज्य माप्नुयात् ॥ एतावत्यशक्तौतत्रैवोक्तम्—वैशाख्यांविधिनास्नात्वाभोजयेत्ब्रा ह्मणान्दश ॥ कृसरंसर्वपापेभ्योमुच्यतेनात्रसंशयइति ॥ वैशाखशुक्लतृती याअक्षय्यतृतीयोच्यते । सापूर्वाण्हव्यापिनीग्राह्या । दिनद्वयेपितद्व्याप्तौ परैव । तदुक्तंनिर्णयामृतेनारदीये—वैशाखेशुक्लपक्षेतुतृतीयारोहिणीयुता ॥ दुर्लभाबुधवारेणसोमेनापियुतातथा ॥ रोहिणीबुधयुक्तापिपूर्वविद्धाविवर्जि ता॥ भक्त्याकृतापिमांधातःपुण्यंहंतिपुराकृतम् ॥ गौरीविनायकोपेतारोहिणी बुधसंयुता ॥ विनापिरोहिणीयोगात्पुण्यकोटिप्रदासदेति ॥ इयंयुगादिरपि साचोक्तारत्नमालायाम्—माघेपंचदशीकृष्णानभस्येचत्रयोदशी ॥तृतीयामा धवेशुक्लानवम्यूर्जेयुगादयइति ॥ यत्तुगौडाः—माघस्यपौर्णमास्यांतुघोरंकलि युगंस्मृतमितिब्राह्मोक्तेः । वैशाखमासस्यचयातृतीयानवम्यसौकार्तिकशु क्लपक्षे ॥ नभस्यमासस्यतमिस्रपक्षेत्रयोदशीपंचदशीचमाघे ॥ इतिविष्णु पुराणे । चकारेणतमिस्रपक्षानुषंगेपिपूर्वानुरोधात्पौर्णमास्येवज्ञेया । द्वेशुक्ल इत्यादिकंतुनिर्मूलमित्याहुः । तन्न । दर्शेतुमाघमासस्यप्रवृत्तंद्वापरंयुगमि तिभविष्यविरोधात्एतेनब्राह्मानुसारात् पूर्णिमायामेवयुगादिश्राद्धंवदन् शूलपाणिःपरास्तः । तेनकल्पभेदाद्युगभेदाद्व्यवस्थेतितत्वम् । एतेनका र्तिकेनवमीशुक्लामाघमासेचपूर्णिमेतिबृहन्नारदीयेव्याख्यातम् । निर्मूलत्वो क्तिर्नारदीयाज्ञानकृता । अत्रश्राद्धमुक्तंमात्स्ये—कृतंश्राद्धंविधानेनमन्वादिषु युगादिषु ॥ हायनानिहिसाहस्रंपितॄणांतृप्तिदंभवेदिति ॥ भारतेपि—यामन्वा द्यायुगाद्याश्चतिथयस्तासुमानवः ॥ स्नात्वाहुत्वाचदत्वाचजप्त्वानंतफलंलभे दिति ॥ श्राद्धेपिपूर्वाण्हव्यापिनीग्राह्या । पूर्वाण्हेतुसदाकार्याःशुक्लामनुयु गादयः ॥ दैवेकर्मणिपित्र्येचकृष्णेचैवापराण्हिकाइतिपाद्मोक्तेः ॥ द्वेशुक्लेद्वे

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तथाकृष्णेयुगादीकवयोविदुः ॥ शुक्लेपौर्वाण्हिकेग्राह्येकृष्णेचैवापराण्हिके ॥ इतिहेमाद्रौनारदीयवचनाच्च । दीपिकापि—अथोमन्वादियुगादिकर्मति थयःपूर्वाण्हिकाःस्युःसितेविज्ञेयाअपराण्हिकाश्चबहुलेइतिस्मृत्यर्थसारेपि । युगादिमन्वादिश्राद्धेषुशुक्लपक्षेउदयव्यापिनीतिथिर्ग्राह्या। कृष्णपक्षेऽपराण्ह व्यापिनीति । दिवोदासीयेगोभिलः—वैशाखस्यतृतीयांयःपूर्वविद्धांकरोति वै ॥ हव्यंदेवानगृण्हंतिकव्यंचपितरस्तथेति ॥ गोविंदार्णवेप्येवम् । तेनेयं पूर्वाण्हव्यापिनी । दिनद्वयेतत्वेपरैवेति । धर्मतत्वविदोहेमाद्र्यादयः । अत तभट्टस्तु—सत्रैधृतिर्व्यतीपातोयुगमन्वादयस्तथा ॥ सन्मुखाउपवासेस्युर्दा नादावंतिमाःस्मृताइत्याह । दानादाविति श्राद्धसंग्रहः । उपवासस्त्वग्रेवक्ष्य ते । हेमाद्रावप्येवम्—माधवस्तुव्यतीपातःश्राद्धेपराण्हव्यापीग्राह्यइत्याह। स्मृत्यर्थसारेतुकुतुपकालयोगीत्युक्तम् । यत्तुमार्कंडेयः—शुक्लपक्षस्यपूर्वाण्हे श्राद्धंकुर्याद्विचक्षणः ॥ कृष्णपक्षापराण्हेहिरौहिणंतुनलंघयेत् ॥ रौहिणोन वमोमुहूर्तः । अत्रशुक्लपक्षयुगादिश्राद्धंपूर्वाण्हेकार्यमितिशूलपाणिः । निर्ण यामृतादयस्तुकालादर्शेमाश्राद्धमापराण्हिकमुक्त्वाएषमन्वंतरादीनांयुगादी नांविनिर्णयइत्युक्तत्वात् । द्वेशुक्लइत्यादिवचनंविष्णुपूजनविषयम् । श्राद्धे त्वापराण्हिक्येवेतिव्यवस्थांजगदुः । सेयंपूर्वोक्तानेकवचोविरोधात्पूर्वा ण्हेदैविकंकुर्यादित्यादिवचनादेवसिद्धेवचनवैयर्थ्याच्चस्वाच्छंद्यविलसितमा त्रमित्युपेक्षणीया । किंच । कालादर्शोक्तिर्न्यायमूलावचोमूलावा । नाद्यः युगादिश्राद्धस्यामाश्राद्धविकृतित्वेनन्यायतोपराण्हव्याप्तावपिवचनेनतस्य बाधात् । नांत्यः । अतिदेशादेवापराण्हप्राप्तेर्वचनवैयर्थ्यात् । अप्राप्तेशास्त्र मर्थवदितिन्यायात् । तेनयदिकालादर्शोक्तेःकथंचिच्छ्रद्धाजाड्येनसमाधित्सा तर्हिन्यायप्राप्तकृष्णपक्षयुगादिविषयत्वेनसाव्यवस्थापनीयेतिदिक् । पूर्वा ण्हस्तत्रद्वेधाभक्तदिनपूर्वार्धःद्वेधाभक्तदिनांशकोत्रगदितःप्राण्हापराण्हाविति दीपिकोक्तेः । माधवादयोप्येवम् । अत्रविशेषोहेमाद्रौभविष्ये—वैशाखेशुक्ल

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पक्षेतुतृतीयायांतथैवच ॥ गंगातोयेनरःस्नात्वामुच्यतेसर्वकिल्बिषैः ॥ त स्यांकार्योयवैर्होमोयवैर्विष्णुंसमर्चयेत् ॥ यवान्दद्याद्द्विजातिभ्यःप्रयतःप्रा शयेद्यवानिति ॥ अत्रदानविशेषस्तत्रैवभविष्येइमांप्रक्रम्य । उदकुंभान्त्सक नकान्त्सान्नान्त्सर्वरसैःसह ॥ यवगोधूमचणकान्सक्तुदध्योदनंतथा ॥ ग्रै ष्मिकंसर्वमेवात्रसस्यंदानेप्रशस्यतइति ॥ देवीपुराणेपि—तृतीयायांतुवैशाखे रोहिण्यृक्षेप्रपूज्यतु ॥ उदकुंभप्रदानेनाशिवलोकेमहीयते॥मंत्रस्तु—एषधर्मघटो दत्तोब्रह्मविष्णुशिवात्मकः॥अस्यप्रदानात्तृप्यंतुपितरोपिपितामहाः॥गंधोदक तिलैर्मिश्रंसान्नंकुंभंफलान्वितं॥पितृभ्यःसंप्रदास्यामिअक्षय्यमुपतिष्ठत्विति अत्रचपिंडरहितंश्राद्धंकुर्यात् । अयनाद्दितयेश्राद्धंविषुवद्दितयेतथा ॥ युगा दिषुचसर्वेषुपिंडनिर्वपणादृते ॥ इतिहेमाद्रौपुलस्त्यवचनात् । अत्ररात्रि भोजनेप्रायश्चित्तमृग्विधाने—रात्रौभुक्तेवत्सरेतुमन्वादिषुयुगादिषु ॥ अभि स्ववृष्टिंमंत्रंचजपेदशनपातकइति ॥ अपरार्केयमः—कृतोपवासाःसलिलंये युगादिदिनेषुच ॥ दास्यंत्यन्नादिसहितंतेषांलोकामहोदयाइति ॥ वैशाखेम लमासेसतितत्रैवयुगादिःकार्यः । तथाचहेमाद्रौऋष्यशृंगः—दशहरासुनोत्क र्षश्चतुर्ष्वपियुगादिषु ॥ उपाकर्मणिचोत्सर्गेह्येतदिष्टंवृषादितइति ॥ एतद् शहरादिकंवृषादिसंक्रमेइष्टम् । कन्याचंद्रेवृषेरवावित्यादिसौरमासोक्तेरित्य र्थः । कालादर्शेपि—अब्दोदकुंभमन्वादिमहालययुगादिष्विति ॥ मलमास कर्तव्येषुपरिगणनाच्च । महालयशब्देनमघात्रयोदश्युच्यतइतिमाधवः । स्मृ तिचंद्रिकायांतुमासद्वयेकर्तव्यमित्युक्तम्—यौगादिकंमासिकंचश्राद्धंचापर पक्षिकम् ॥ मन्वादिकंतैथिकंचकुर्यान्मासद्वयेपिचेति॥ अपरपक्षःकृष्णपक्षः नतुमहालयः । तस्यतत्रनिषेधात् । मदनरत्नेपिमरीचिः—प्रतिमासंमृताहे चश्राद्धंतत्प्रतिवत्सरम् ॥ मन्वादौचयुगादौचतन्मासोरुभयोरपीति॥ प्रतिव त्सरंक्रियमाणंकल्पादिश्राद्धमितिसएवव्याचख्यौ । अत्रश्राद्धाकरणेप्राय

वैशाखेमासिशुक्लायांतृतीयायांभगीरथः ॥ ब्रह्मलोकात्त्रिपथगांपृथिवीतलमानयदितिव्रतहेमाद्रिः

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

श्चित्तमुक्तमृग्विधाने । नयस्यद्यावामंत्रंचशतवारंतदाजपेत् ॥ युगादयोयदा न्यूनाःकुरुतेनैवचापियइति ॥ अत्रसमुद्रस्नानंप्रशस्तम् । तदुक्तंपृथ्वीचंद्रो दयेसौरपुराणे—युगादौतुनरःस्नात्वाविधिवल्लवणोदधौ ॥ गोसहस्रप्रदानस्य कुरुक्षेत्रेफलंहियत् ॥ तत्फलंलभतेमर्त्योभूमिदानस्यचध्रुवमिति ॥ अयंनि र्णयः सर्वयुगादिषुबोद्धव्यः । इतियुगादिनिर्णयः । इयमेवतृतीयापरशुराम जयंती । साप्रदोषव्यापिनीग्राह्या । तदुक्तंभार्गवार्चनदीपिकायांस्कांदभ विष्ययोः—वैशाखस्यसितेपक्षेतृतीयायांपुनर्वसौ ॥ निशायाःप्रथमेयामेरामा ख्यःसमयेहरिः ॥ स्वोच्चगैःषड्ग्रहैर्युक्तेमिथुनेराहुसंस्थिते ॥ रेणुकायास्तुयो गर्भादवतीर्णोहरिःस्वयमिति ॥ दिनद्वयेतद्व्याप्तावंशतःसमव्याप्तौचपरा ॥ अन्यथापूर्वैव । तदुक्तंतत्रैवभविष्ये—शुक्लतृतीयावैशाखेशुद्धोपोष्यादिनद्वये निशायाःपूर्वयामेचेदुत्तरान्यत्रपूर्विकेति ॥ वैशाखशुक्लसप्तम्यांगंगोत्पत्ति स्तदुक्तंपृथ्वीचंद्रोदयेब्राह्मे—वैशाखेशुक्लसप्तम्यांजन्हुनाजान्हवीपुरा ॥ क्रो धात्पीतापुनस्त्यक्ताकर्णरंध्रात्तुदक्षिणात् ॥ तांतत्रपूजयेद्देवींगंगांगगनमे खलामिति ॥ अत्रशिष्टाचारात्मध्यान्हव्यापिनीग्राह्या । दिनद्वयेतद्व्या प्तावव्याप्तावेकदेशव्याप्तौवापूर्वा । युग्मवाक्यात् । वैशाखशुक्लद्वादश्यांयोग विशेषोहेमाद्रौज्योतिःशास्त्रे—पंचाननस्थौगुरुभूमिपुत्रौमेषेरविःस्याद्यदिशु क्लपक्षे ॥ पाशाभिधानाकरभेणयुक्तातिथिर्व्यतीपातइतीहयोगः ॥ अस्मि न्स्तुगोभूमिहिरण्यवस्त्रदानेनसर्वंपरिहायपापम् ॥ सुरत्वमिंद्रत्वमनामयत्वंम र्त्याधिपत्यंलभतेमनुष्यइति ॥ पंचाननःसिंहः । पाशाभिधानातिथिर्द्वादशी । करभोहस्तः । वैशाखशुक्लचतुर्दशीनृसिंहजयंती । साप्रदोषव्यापिनीग्राह्या तदुक्तंहेमाद्रौनृसिंहपुराणे—वैशाखेशुक्लपक्षेतुचतुर्दश्यांनिशामुखे ॥ मज्ज न्मसंभवंपुण्यंव्रतंपापप्रणाशनम् ॥ वर्षेवर्षेतुकर्त्तव्यंममसंतुष्टिकारणमिति॥ दिनद्वयेतद्व्याप्तावंशतःसमव्याप्तौचपरा । विषमव्याप्तौत्वधिकव्याप्तिमती दिनद्वयेप्यव्याप्तौपरा । परदिनेगौणकालव्याप्तेःसत्वात्पूर्वदिनेचतदभावात्

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

यत्तु—ततोमध्यान्हवेलायांनद्यादौविमलेजले ॥ इत्युपक्रम्यपरिधायततोवा सोव्रतकर्मसमारभेदितितत्रैवोक्तम् तत्संकल्परूपव्रतोपक्रमविषयम् ॥ न त्वेतावतामध्यान्हव्यापिनीग्राह्येतिभ्रमितव्यम् ॥ पूर्वोक्तवचनविरोधात् । वैशाखस्यचतुर्दश्यांसोमवारेनिलक्षके ॥ अवतारोनृसिंहस्यप्रदोषसमयेद्विजा इतिटोडरानंदेस्कांदात् । कूर्मःसिंहोबौद्धकल्कीचसायमितिपूर्वोक्तपुराण समुच्चयवचनाच्चेतिकेचित् । तत्वंतुपूर्ववचसामनाकरत्वेननिर्मूलत्वात्हेमाद्रौनृसिंहपुराणे—मज्जन्मसंभवंपुण्यंव्रतंपापप्रणाशनमित्युपक्रम्य । स्वातीनक्षत्रयोगेचशनिवारेतुमद्व्रतम् ॥ सिद्धयोगस्यसंयोगेवणिजेकरणेतथा ॥ पुंसांसौभाग्ययोगेनलभ्यतेदैवयोगतः ॥ सर्वैरेतैस्तुसंयुक्तंहत्याकोटिविनाशनम् ॥ एतदन्यतरेयोगेमद्दिनंपापनाशनम् ॥ केवलेपिप्रकर्तव्यंमद्दिनेव्रतमुत्तम् ॥ अन्यथानरकंयांतियावच्चंद्रदिवाकरावित्युक्त्वा ॥ ततोमध्यान्हवेलायांनद्यादौविमलेजलेइत्यादिनामध्यान्हएवव्रतविधानाच्चतुर्दश्युत्तरार्धेवणिजेकरणेमध्यान्हेचस्पष्टंजन्मप्रतीयते । संध्यायांजन्मतुक्वाप्यनुक्तेर्मौर्ख्यकृतंतद्दृशान्निर्णयश्चेहयएवेतितथाइयमेव । योगविशेषेणातिप्रशस्ता। तदुक्तंतत्रैव—स्वातीनक्षत्रयोगेचशनिवारेचमद्व्रतम् ॥ सिद्धयोगस्यसंयोगेवणिजेकरणेतथा॥ पुंसांसौभाग्ययोगेनलभतेदैवयोगतः॥ एभिर्योगैर्विनापिस्यान्मद्दिनंपापनाशनम् ॥ सर्वेषामेववर्णानामधिकारोस्तिमद्व्रते ॥ मद्भक्तैस्तुविशेषेणकर्तव्यंमत्परायणैः ॥ तथा—सिंहःस्वर्णमयोदेयोममसंतोषकारकः ॥ तथा—विज्ञायमद्दिनंयस्तुलंघयेत्पापकृन्नरः ॥ सयातिनरकंघोरंयावच्चंद्रदिवाकरौ ॥ इदंचसंयोगपृथक्त्वकन्यायेननित्यंकाम्यंच । अथात्रविशेषः । मध्यान्हेमृद्गोमयतिलामलकस्नानंकृत्वा । नृसिंहदेवदेवेशतवजन्मदिनेशुभे ॥ उपवासंकरिष्यामिसर्वभोगविवर्जितइतिमंत्रेणसंकल्पंकृत्वाआचार्यंवृत्वासायंकाले— हैमीतुतत्रमृन्मूर्तिःस्थाप्यालक्ष्यास्तथैवच ॥ पलेनवातदर्धेनतदर्धार्धेनवापुनः॥ यथाशक्तितथाकुर्याद्वित्तशाठ्यविवर्जितइत्युक्तम् ॥ नृसिंहमूर्तिंशक्त्याकृतंसु

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वर्णसिंहंचकलशो परिसंपूज्यरात्रौजागरणंकृत्वाप्रातःपुनःसंपूज्य। नृसिंहाय्यु तदेवेशलक्ष्मीकांतजगत्पते ॥ अनेनाचार्प्रदाननेनसफलास्युर्मनोरथाः॥ इत्या चार्यायदत्वा । मद्वंशेयेनराजातायेजनिष्यंतिचापरे ॥ तांस्त्वमुद्धरदेवेशदु स्तराद्भवसागरात् ॥ पातकार्णवमग्नस्यव्याधिदुःखांबुवारिभिः ॥ तीव्रैश्च परिभूतस्यमहादुःखगतस्यमे ॥ करावलंबनंदेहिशेषशायिन्जगत्पते ॥ श्रीनृसिंहरमाकांतभक्तानांभयनाशन ॥ क्षीरांबुधिनिवासिंस्त्वंचक्रपाणेज नार्दन ॥ व्रतेनानेनदेवेशभुक्तिमुक्तिप्रदोभवेतिप्रार्थयेदितिसंक्षेपः । वैशाख पौर्णमास्यांविशेषोपरार्केजाबालिः—शृतान्नमुदकुंभंचवैशाख्यांचविशेषतः निर्दिश्यधर्मराजायगोदानफलमाप्नुयात् ॥ सुवर्णतिलयुक्तैस्तुब्राह्मणान्सप्त पंचच ॥ तर्पयेदुदपात्रैस्तुब्रह्महत्यांव्यपोहतीति ॥ उदकुंभदानमंत्रस्त्वक्षय्य तृतीयाप्रकरणेउक्तः । भविष्येपि—वैशाखीकार्तिकीमाघीतिथयोतीवपूजि ताः ॥ स्नानदानविहीनास्तानंनयाः पांडुनंदन ॥ अत्रकृष्णाजिनदानंकार्य म् । तथाचविष्णुः—कृष्णाजिनेतिलान्कृष्णान्हिरण्यंमधुसर्पिषी ॥ ददाति यस्तुविप्रायसर्वंतरतिदुष्कृतमिति ॥ इतिश्रीकमलाकरभट्टकृतेकालनिर्णय सिंधौवैशाखमासः समाप्तः । वृषसंक्रांतौपूर्वाः षोडशघटिकाः पुण्यका लः । रात्रौसंक्रमेसतिप्रागेवोक्तम् । ज्येष्ठशुक्लतृतीयायांरंभाव्रतमुक्तंमाधवी येभविष्ये—भद्रेकुरुष्वयत्नेनरंभाख्यंव्रतमुत्तमम् ॥ ज्येष्ठशुक्लतृतीयायांस्नाता नियतमतत्परेति ॥ सापूर्वविद्धाग्राह्या । बृहत्तपातथारंभासावित्रीवटपैठ की ॥ कृष्णाष्टमीचभूताचकर्तव्यासंमुखीतिथिरितिस्कांदोक्तेः । ज्येष्ठशुक्ल दशमीदशहरा । तदुक्तंहेमाद्रौब्राह्मे—ज्येष्ठेमासिसितेपक्षेदशमीहस्तसंयुता हरतेदशपापानितस्माद्दशहरास्मृतेति ॥ वाराहेपि—दशमीशुक्लपक्षेतुज्येष्ठे मासिकुजेहनि ॥ अवतीर्णायतः स्वर्गात्हस्तर्क्षेचसरिद्वरा ॥ हरतेदशपापा नितस्माद्दशहरास्मृतेति ॥ स्कांदेतुदशयोगाउक्ताः । तथा—ज्येष्ठेमासिसिते पक्षेदशम्यांबुधहस्तयोः ॥ व्यतीपातेगरानंदेकन्याचंद्रेवृषेरवौ ॥ दशयोगे

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

रः स्नात्वासर्वपापैः प्रमुच्यतइति ॥ अत्रबुधभौमयोः कल्पभेदेनव्यवस्था । इयंचयत्रैवयोगबाहुल्यंसैवग्राह्या । योगाधिक्येफलाधिक्यात् । ज्येष्ठेमलमासेसतितत्रैवदशहराकार्या । नतुशुद्धे । दशहरासुनोत्कर्षश्चतुर्ष्वपियुगादिष्वितिहेमाद्रौऋष्यशृंगोक्तेः । तथास्कांदे—यांकांचित्सरितंप्राप्यदद्यादर्घ्यंतिलोदकम् ॥ मुच्यतेदशभिः पापैः समहापातकोपमैः ॥ अत्रविशेषः काशीखंडे—ज्येष्ठेमासिसितेपक्षेप्राप्यप्रतिपदंतिथिम् ॥ दशाश्वमेधकेस्नात्वामुच्यतेसर्वपातकैः ॥ एवंसर्वासुतिथिषुक्रमस्नायीनरोत्तमः ॥ आशुक्लपक्षदशमींप्रतिजन्माघमुत्सृजेत् ॥ तथा—लिंगंदशाश्वमेधेशंदृष्ट्वादशहरातिथौ ॥ दशजन्मार्जितैः पापैस्त्यज्यतेनात्रसंशयः ॥ तथाचभविष्योत्तरकाशीखंडयोः—निशायांजागरंकृत्वासमुपोष्यचभक्तितः ॥ पुष्पैर्गंधैश्चनैवेद्यैः फलैश्चदशसंख्यया ॥ तथादीपैश्चतांबूलैः पूजयेच्छ्रद्धयान्वितः ॥ स्नात्वाभक्त्यातुजान्हव्यांदशकृत्वोविधानतः ॥ दशप्रसृतिकृष्णांश्चतिलान्सर्पिश्चवेजले ॥ सक्तुपिंडान्गुडपिंडान्दद्याच्चदशसंख्यया ॥ ततोगंगातटेरम्येहेम्नारूप्येणवातथा ॥ गंगायाःप्रतिमांकृत्वावक्ष्यमाणस्वरूपिणीम् ॥ संस्थाप्यपूजयेद्देवींतदलाभेमृदापिच ॥ अथतत्राप्यशक्तश्चेल्लिखेत्पिष्टेनवैभुवि ॥ वक्ष्यमाणेनमंत्रेणकुर्यात्पूजांविशेषतः ॥ नारायणंमहेशंचब्रह्माणंभास्करंतथा ॥ भगीरथंचनृपतिंहिमवंतंनगेश्वरम् ॥ गंधपुष्पादिभिःसम्यग्यथाशक्तिप्रपूजयेत् ॥ दशप्रस्थांस्तिलान्दद्याद्दशसंख्यागवीस्तथा ॥ प्रस्थःषोडशपलानि । पलंतु—मुष्टिमात्रंपलंस्मृतमितिमहार्णवेउक्तम् । मत्स्यकच्छपमंडूकमकरादिजलेचरान् ॥ हंसकारंडवबकचक्रटिट्टिभसारसान् ॥ कारयित्वायथाशक्तिस्वर्णेनरजतेनवा ॥ तदलाभेपिष्टमयानभ्यर्च्यकुसुमादिभिः गंगायांप्रक्षिपेदाज्यदीपांश्चैवप्रवाहयेत् ॥ पुष्पाद्यैःपूजयेद्गंगांमंत्रेणानेनभक्तितः ॥ ॐ नमःशिवायैनारायण्यैदशहरायैगंगायैनमोनमः ॥ इतिमंत्रंतुयोमर्त्योदिनेतस्मिन्दिवानिशम् ॥ जपेत्पंचसहस्राणिदशधर्मफलंलभेत् ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

काशीखंडेत्वन्योमंत्रउक्तः।नमःशिवायैप्रथमंनारायण्यैपदंततः॥ दशहरायैप
दमितिगंगायैमंत्रएषवै ॥ स्वाहांतःप्रणवादिश्चभवेद्विंशाक्षरोमनुः ॥ पूजा
दानंजपोहोमोतेनैवमनुनास्मृतामिति ॥ अत्रगंगास्तोत्रपाठमपिदशवारंकु
र्यात् । तदुक्तंभविष्ये—तस्यांदशम्यामेतच्चस्तोत्रंगंगाजलेस्थितः॥ यःपठेद्दश
कृत्वस्तुदरिद्रोवापिचाक्षमः ॥ सोपितत्फलमाप्नोतिगंगांसंपूज्ययत्नतइति
स्तोत्रंचप्रतिपदादिदशमीपर्यंतंदिनवृद्धिसंख्ययापाठनीयमितिशिष्टाः । अ
त्रचसर्वोपिविस्तरःस्तोत्रादिचभट्टकृतत्रिस्थलीसेतोरवधेयः । विस्तरभीतेस्तु
नलिख्यते । एवंकुर्वतः फलमुक्तंकाशीखंडे—एवंकृत्वाविधानेनवित्तशाठ्य
विवर्जितः । उपवासीवक्ष्यमाणैर्दशपापैःप्रमुच्यते ॥ सर्वान्कामानवाप्नो
तिप्रेत्यब्रह्मणिलीयतइतिच ॥ अस्यांसेतुबंधरामेश्वरस्यप्रतिष्ठादिनत्वाद्वि
शेषेणपूजाकार्या । तदुक्तंस्कांदेसेतुमाहात्म्ये—ज्येष्ठेमासेसितेपक्षेदशम्यांबु
धहस्तयोः ॥ गरानंदेव्यतीपातेकन्याचंद्रेवृषेरवौ ॥ दशयोगेसेतुमध्येलिंग
रूपधरंहरम् ॥ रामोवैस्थापयामासशिवलिंगमनुत्तममितिइतिदशहरा॥
ज्येष्ठशुक्लैकादशीनिर्जला । तत्रनिर्जलमुपोष्य । विप्रेभ्योजलकुंभान्दद्यादि
तिनिर्णयामृतेउक्तम् । मदनरत्नेस्कांदे—ज्येष्ठेमासिनृपश्रेष्ठयाशुक्लैकादशीशु
भा ॥ निर्जलंसमुपोष्यात्रजलकुंभान्सशर्करान् ॥ प्रदायाविप्रमुख्येभ्योमो
दतेविष्णुसन्निधौ ॥ ज्येष्ठपौर्णमास्यांसावित्रीव्रतम् । तदुक्तंस्कांदभविष्ययोः
ज्येष्ठेमासिसितेपक्षेह्यादश्यांरजनीमुखेइत्युपक्रम्य । व्रतंत्रिरात्रमुद्दिश्यादिवा
रात्रौस्थिराभवेदिति । अंतेप्युपसंहृतम् । ज्येष्ठेमासिसितेपक्षेपूर्णिमायांतथा
व्रतम् ॥ चीर्णंपुरामहाभक्त्याकथितंतेमयानृपेति ॥ दक्षिणात्याश्चैतदेवा
द्रियंते । एतच्चामावास्यायामप्युक्तंनिर्णयामृतेभविष्ये—अमायांचतथाज्येष्ठे
वटमूलेमहासती ॥ त्रिरात्रोपोषितानारीविधिनानेनपूजयेत् ॥ मदनरत्नेत्वि
वाक्यम् ॥ पंचदश्यांतथाज्येष्ठेइतिपठित्वाज्येष्ठपौर्णमास्यामुक्तम् । तथा—
शक्तौतुत्रयोदश्यांनक्तंकुर्याज्जितेंद्रिया ॥ अयाचितंचतुर्दश्याममायांसमुपो

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

णमिति ॥ तत्तुपाश्चात्याआद्रियंते । हेमाद्रिसमयोद्योतादिषुतुभाद्रपदपूर्णिमायामुक्तम् । तत्तुनेदानींप्रचरति । गौडास्तु—मेषेवावृषभेवापिसावित्रीं तांविनिर्दिशेत् ॥ ज्येष्ठकृष्णचतुर्दश्यांसावित्रीमर्चयंतियाः ॥ वटमूलेसोपवासानतावैधव्यमाप्नुयुरिति ॥ पराशरोक्तेश्चतुर्दश्यांप्रदोषेव्रतम् । दिनद्वयेतद्व्याप्तौपरैवेत्याहुः । तन्निर्मूलम् । अत्रपूर्णिमामात्रास्येपूर्वविद्धेग्राह्ये । भूतविद्धानकर्तव्याअमावास्याचपूर्णिमा ॥ वर्जयित्वानरश्रेष्ठसावित्रीव्रतमुत्तमम्मितिब्रह्मवैवर्तात् ॥ स्कांदेपि—भूतविद्धासिनीवालीनतुतत्रव्रतंचरेत् ॥ वर्जयित्वातुसावित्रीव्रतंतुशिखिवाहनइति ॥ मदनरत्नेब्रह्मवैवर्तेपि—प्रतिपत्पंचमीभूतसावित्रीवटपूर्णिमा॥ नवमीदशमीचैवनोपोष्याःपरसंयुताइति॥ यदात्वष्टादशघटिकाचतुर्दशीतदापराग्राह्या । पूर्वविद्धैवसावित्रीव्रतेपंचदशीतिथिः ॥ नाड्योष्टादशभूतस्यस्युश्चेत्तत्रपरेऽहनीतिमाधवः ॥ वस्तुतस्तुभूतोष्टादशनाडीभिर्दूषयत्युत्तरांतिथिमित्यस्यव्रतांतरेसावकाशत्वाद्विशेषःप्रवृत्तपूर्वविद्धाविधायकवचनेनतस्यबाधादष्टादशनाडीवेधोपिपूर्वैवेत्ययंपंथाः साधुः । अत्रपूर्णिमानुरोधेनैवयथात्रिरात्रिसंपत्तिर्भवति । तथा । त्रयोदश्यादिग्राह्यम् । तस्याःप्रधानत्वात् । अयंनिर्णयोऽमायामपिज्ञेयः । पारणंतुपूर्णिमांतेकार्यम् । अथस्त्रीव्रतेषुविशेषाःपरिभाषायामुक्ताः । अत्रविशेषोभविष्ये—गृहीत्वावालुकांपात्रेप्रस्थमात्रंयुधिष्ठिर ॥ ततोवंशमयेपात्रेवस्त्रयुग्मेनवेष्टितेसावित्रीप्रतिमांकुर्यात्सौवर्णींवापिमृन्मयीम् ॥ सार्धंसत्यवतासाध्वींफलनैवेद्यदीपकैः ॥ रजन्याकंठसूत्रैश्चशुभैःकुंकुमकेशरैः ॥ पूजयेदितिशेषः । रजनीहरिद्रा । कंठसूत्रंसौभाग्यतंतुः । सावित्र्याख्यानकंवापिवाचयीतद्द्विजोत्तमैः ॥ रात्रौजागरणंकृत्वाप्रभातेविमलेततः ॥ तामपिब्राह्मणेदत्वाप्रणिपत्यक्षमापयेत् ॥ मंत्रस्तु—सावित्रीयंमयादत्तासहिरण्यामहासती ॥ ब्रह्मणःप्रीणनार्थायब्राह्मणप्रतिगृह्यताम्॥ व्रतेनानेनराजेंद्रवैधव्यंनाप्नुयात्क्वचिदिति ज्येष्ठपौर्णमास्यांविशेषआदित्यपुराणे—ज्येष्ठेमासितिलान्दद्यात्पौर्णमास्यां

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

विशेषतः ॥ अश्वमेधस्ययत्पुण्यंतत्प्राप्नोतिनसंशयः ॥ विष्णुरपि—ज्येष्ठी ज्येष्ठायुताचेत्स्यात्तस्यांछत्रोपानत्प्रदानेननराधिपत्यमाप्नोतीति । हेमाद्रौ ज्योतिषे—ऐंद्रेगुरुःशशीचैवप्राजापत्येरविस्तथा ॥ पूर्णिमाज्येष्ठमासस्यमहाज्येष्ठीप्रकीर्तितेति ॥ इयंमन्वादिरपि । सापौर्वाण्हिकीग्राह्या । विशेषस्तु चैत्रेउक्तः । तथाऽपरार्केवामनपुराणे—उदकुंभांबुदानंचतालवृंतंसचंदनम् ॥ त्रिविक्रमस्यप्रीत्यर्थंदातव्यंज्येष्ठमासित्विति ॥ इतिकमलाकरभट्टकृतेनिर्णयसिंधौज्येष्ठमासःसमाप्तः । मिथुनसंक्रांतौपराः षोडशघटिकाःपुण्यकालः रात्रौतुप्रागेवोक्तम् । आषाढशुक्लद्वितीयायांरथोत्सवः । तदुक्तंतिथितत्त्वेस्कांदे—आषाढस्यसितेपक्षेद्वितीयापुष्यसंयुता ॥ तस्यांरथेसमारोप्यरामंवैभद्रया सह ॥ यात्रोत्सवंप्रवर्त्याथप्रीणयेतद्द्विजान्बहून् ॥ तथा—ऋक्षाभावेतिथौ कार्यायात्रासौममपुण्यदा ॥ आषाढशुक्लदशमीपौर्णमासीचमन्वादिः । सा चपूर्वाण्हव्यापिनीग्राह्येतिप्रागुक्तम् । आषाढशुक्लद्वादश्यामनुराधायोगरहितायांपारणंकुर्यात् । तदुक्तंभविष्ये—आभाकासितपक्षेषुमैत्रश्रवणरेवती ॥ संगमेनहिभोक्तव्यंद्वादशद्वादशीर्हरेत् ॥ अस्यार्थः—आषाढभाद्रपदकार्तिकशुक्लद्वादशीष्वनुराधाश्रवणरेवतीयोगेपारणंनकुर्यादिति । अत्रयद्यप्येतावदेवोक्तम् । तथाप्यनुराधाप्रथमपादएववर्ज्यः । तदुक्तंविष्णुधर्मे—मैत्राद्यपादेस्वापितीहविष्णुःपौष्णांत्यपादेप्रतिबोधमेति ॥ श्रुतेश्चमध्येपरिवर्तमेतिसुप्तिप्रबोधपरिवर्तनमेववर्ज्यमिति ॥ वस्तुतस्तुपूर्ववचनामिदंचनिर्मूलम् । अत्रैव विष्णुशयनोत्सवउक्तोहेमाद्रौब्राह्मे—एकादश्यांतुशुक्लायामाषाढेभगवान्हरिः भुजंगशयनेशेतेक्षीरार्णवजलेसदेति ॥ कल्पतरौयमः—क्षीराब्धौशेषपर्यंकेआषाढ्यांसंविशेद्धरिः ॥ निद्रांत्यजतिकार्तिक्यांतयोःसंपूजयेत्सदा ॥ ब्रह्महत्यादिकंपापंक्षिप्रमेवंव्यपोहति ॥ हिंसात्मकैस्तुर्कितस्ययज्ञैःकार्यमहानः । प्रस्वापेचप्रबोधेचपूजितोयेनकेशवः ॥ टोडरानंदेपिस्कांदे—आषाढशुक्लैकादश्यांकुर्यात्स्वप्नमहोत्सवम् ॥ अयंद्वादश्यामप्युक्तः । आभाकासि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तपक्षेषुमैत्रश्रवणरेवती ॥ आदिमध्यावसानेषुप्रस्वापावर्तनोत्सवाः ॥ निरिस्वापोदिवोत्थानंसंध्यायांपरिवर्तनम् ॥ अत्रपादयोगेपिद्वादश्यामेवकारयेत् ॥ आभाकाद्येषुमासेषुमिथुनेमाधवस्यच ॥ द्वादश्यांशुक्लपक्षेचप्रस्वापावर्तनोत्सवाइतिभविष्योक्तेः । द्वादश्यांसंविसमयेनक्षत्राणामसंभवे ॥ आभाकासितपक्षेषुशयनावर्तनादिकमिति ॥ वाराहोक्तेश्च । द्वादश्यामित्यत्रापि पारणाहोमात्रंविवक्षितम् । पारणाहेपूर्वरात्रेघंटादीन्वादयन्मुहुरितिरामार्चनचंद्रिकोक्तेः । अत्रैकादशीद्वादश्योर्देशभेदेनव्यवस्था । इदंचमलमासेन कार्यम् । ईशानस्यबलिर्विष्णोःशयनंपरिवर्तनमितिकालादर्शेनिषेधात् । यदपिएकादश्यांतुगृण्हीयात्संक्रांतौकर्कटस्यच ॥ आषाढ्यांवानरोभक्त्याचातुर्मास्यव्रतक्रियामिति ॥ हेमाद्रौब्रह्मवैवर्ततदपिमलमासेसतिद्रष्टव्यम् । मिथुनस्थोयदाभानुरमावास्याद्वयंस्पृशेत् ॥ द्विराषाढःसविज्ञेयोविष्णुःस्वपिति कर्कटइतितत्रैवमोहचूलोत्तरोक्तेः । अत्रैवचातुर्मास्यव्रतारंभउक्तोभारते—आषाढेतुसितेपक्षेएकादश्यामुपोषितः ॥ चातुर्मास्यव्रतंकुर्याद्यत्किंचिन्नियतोनरइति ॥ अस्यनित्यत्वंतत्रैवोक्तम् । वार्षिकांश्चतुरोमासान्वाहयेत्केनचिन्नरः ॥ व्रतेननोचेदाप्नोतिकिल्बिषंवत्सरोद्भवम् ॥ असंभवेतुलार्केपिकर्तव्यंतत्प्रयत्नतइति ॥ तेनाषाढशुक्लैकादश्यांद्वादश्यांपौर्णमास्यांवारंभः । समाप्तिस्तुकार्तिकशुक्लद्वादश्यामेव । तदुक्तंहेमाद्रौभारते—चतुर्धागृह्यवैचीर्णचातुर्मास्यव्रतंनरः ॥ कार्तिकेशुक्लपक्षेतुद्वादश्यांतत्समापयेदिति ॥ अस्यारंभःशुक्रास्तादावपिकार्यः। नशैशवंनमौढ्यंचशुक्रगुर्वोर्नवातिथेः॥ खंडत्वंचिंतयेदादौचातुर्मास्यविधौनरइति ॥ हेमाद्रौवृद्धगार्ग्योक्तेः । इदंचद्वितीयाद्यारंभविषयम्।प्रथमारंभस्तुनभवत्येव।आशौचमध्येपिद्वितीयाद्यारंभोभवति।अशुचिर्वाशुचिर्वापियदिस्त्रीयदिवापुमान् ॥ व्रतमेतन्नरःकृत्वामुच्यतेसर्वपातकैरिति ॥ भार्गवार्चनदीपिकायांस्कांदोक्तेः । आरब्धेसूतकंनस्यादनारब्धेतुसूतकमितिविष्णुवचनाच्च । यत्तु असंक्रांतंतथामासंदैवेपित्र्येचकर्मणि ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मलमासमशौचंचवर्जयेन्मतिमान्नरइति ॥ हेमाद्रौचातुर्मास्यप्रकरणे । भविष्यवचनंतत्पूषानुमंत्रणमंत्रवदसंबद्धंमध्येपठितमितिज्ञेयम् । अन्यथापि त्र्यस्यपूर्वोक्तस्यविवाहादेश्चचातुर्मास्यव्रतेकः प्रसंगः । प्रकरणनिवेशेपिवा प्रथमारंभविषयंज्ञेयम्।केचित्तुप्रतिवर्षंचातुर्मास्यव्रतप्रयोगानांभिन्नत्वादाशौचादिपातेद्वितीयादिप्रयोगोनभवत्येवेत्याहुः तन्न । प्रतिवर्षंचयः कुर्यादेवंवै संस्मरन्हरिम् ॥देहांतेतिप्रदीप्तेनविमानेनार्कवर्चसा ॥ मोदतेविष्णुलोकेसौ यावदाभूतसंप्लवमितिहेमाद्रौभविष्यवचनादित्यास्तांविस्तरः । इदंचशिवभक्तादिभिरपिकार्यम् । शिवेवाभक्तिसंयुक्तोभानौवागणनायके ॥ कृत्वाव्रतस्यनियमंयथोक्तफलभाग्भवेदिति ॥ ब्रह्मवैवर्तात् । व्रतग्रहणप्रकारस्तुहेमाद्रौभविष्ये—महापूजांततः कुर्याद्देवदेवस्यचक्रिणः ॥ जातीकुसुममालाभिर्मंत्रेणानेनपूजयेत् ॥ सुप्तेत्वयिजगन्नाथेजगत्सुप्तंभवेदिदम् ॥ विबुद्धेचविबुद्धंचेतप्रसन्नोमेभवाच्युत ॥ एवंतांप्रतिमांविष्णोःपूजयित्वास्वयंनरः ॥ प्रभाषेताग्रतोविष्णोः कृतांजलिपुटस्तथा ॥ चतुरोवार्षिकान्मासान्देवस्योत्थापनावधि ॥ इमंकरिष्येनियमंनिर्विघ्नंकुरुमेच्युत ॥ इदंव्रतंमयादेवगृहीतंपुरतस्तव ॥ निर्विघ्नंसिद्धिमायातुप्रसादात्तवकेशव ॥ गृहीतेस्मिन्व्रतेदेवपंचत्वंयदिमेभवेत् ॥ तदाभवतुसंपूर्णंत्वत्प्रसादाज्जनार्दन ॥ गृहीतेस्मिन्व्रतेदेवयद्यपूर्णेमृतोह्यहम्॥ तन्मेभवतुसंपूर्णंत्वत्प्रसादाज्जनार्दनेति ॥ तत्रभार्गवार्चनदीपिकायाम् ।नृसिंहपरिचर्यायांचभविष्ये—श्रावणेवर्जयेच्छाकंदधिभाद्रपदेतथा ॥ दुग्धमाश्वयुजेमासिकार्तिकेद्विदलंत्यजेदिति ॥ स्कांदेपिचातुर्मास्यकल्पे—चत्वार्येतानिनित्यानिचतुराश्रमवर्णिनाम् ॥ प्रथमेमासिकर्तव्यंनित्यंशाकव्रतंनरैः ॥ द्वितीयेमासिकर्तव्यंदधिव्रतमनुत्तमम् ॥ पयोव्रतंतृतीयेतुचतुर्थेपिनिशामय ॥ द्विदलंबहुबीजंचवृंताकंचविवर्जयेत् ॥ नित्यान्येतानिविप्रेंद्रव्रतान्याहुर्मनीषिणः ॥ जंबीरंराजमाषांश्चमूलकंरक्तमूलकं कूष्मांडंचेक्षुदंडंचचातुर्मास्येत्यजेद्बुधः ॥ तथा—विशेषाद्बदरीधात्रीकूष्मांड

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तिंतिणींत्यजेत् ॥ जीर्णधात्रीफलंग्राह्यंकथंचित्कायशोधनमिति ॥ तीर्थ सौख्येस्कांदे—वार्षिकांश्चतुरोमासान्प्रसुप्तेवैजनार्दने ॥ मंचखट्वादिशयनंव र्जयेद्भक्तिमान्नरः ॥ अनृतौवर्जयेद्भार्यांमांसंमधुपरोदनम्॥ पटोलंमूलकंचैव वृंताकंचनभक्षयेत् ॥ अभक्ष्यंवर्जयेद्दूरान्मसूरंसितसर्षपम्॥राजमाषान्कुलि त्थांश्चआशुधान्यंचसंत्यजेत् ॥ शाकंदधिपयोमाषान्श्रावणादिषुसंत्यजेत्॥ अत्रत्यजेदितिवर्जनसंकल्परूपःपर्युदासोज्ञेयः । व्रतोपक्रमात् । अत्र केचिच्छाकाख्यंपत्रपुष्पादीत्यमरकोशस्यशक्यतेशितुमनेनेतिशाकइतिक्षीर स्वामिनाव्याख्यानात् । व्यंजनमात्रस्यनिषेधमाचक्षते । अन्येतुशाकशब्द स्यपत्रादिदशविधशाकियोगरूढत्वात् । योगाच्चरूढेर्बलीयस्त्वात्सूपादीना मपित्यागापत्तेश्चतत्प्रत्याचक्षते । तेन मूलपत्रकरीराग्रफलकांडाधिरूढ काः ॥ त्वक्पुष्पंकवचंचेतिशाकंदशविधंस्मृतम् ॥ इतिक्षीरस्वामिनोक्तस्य शाकस्यनिषेधइति ॥ अधिरूढकअंकुरः । वस्तुतस्तुतत्तत्कालोद्भवाःशा कावर्जनीयाःप्रयत्नतः ॥ बहुबीजमबीजंचविकारीचविवर्जयेदिति ॥ भवि ष्यवचनात्तत्तत्कालोत्पन्नानांदशविधशाकानांनिषेधः । अत्रतत्कालोद्भ वजातीयत्वंविवक्षितम् । तेनातपादिशोषितानांवर्षातरोद्भवानामपिनिषेधः। अत्रतत्कालोद्भवत्वमात्रंविवक्षितंननुतन्मात्रकालोद्भवत्वंगौरवात् । तेनान्य कालोद्भवानांतत्कालोद्भवानांचविवादीनांनिषेधः । अत्रतत्कालोद्भवाइति वीप्सावशात्स्वस्वकालोद्भवानांसर्वेषांनिषेधइतिनिष्कर्षः । बहुबीजमित्य नेकबीजमितिकेचित् । इतरावयवापेक्षयाबीजावयवायत्रबहवस्तदित्यन्ये । अबीजंकंदलादि। वस्तुतस्तु । इदंमहानिबंधेष्वभावान्निर्मूलमेव । आचार प्रदीपे—वृंताकंचकलिंगंचबिल्वौदुंबराभिःसटाः ॥ उदरेयस्यजीर्यंतेतस्यदू रतरोहरिः ॥ तथापरार्केदेवलः—ब्रह्मचर्यंतथाशौचंसत्यमामिषवर्जनम् ॥ व्र तेष्वेतानिचत्वारिविरिष्ठानीतिनिश्चयः ॥ आमिषानिचोक्तानिरामार्चनचंद्रि कायांपाद्मे—प्राण्यंगचूर्णचर्मांबुजंबीरंबीजपूरकम् ॥ अयज्ञशिष्टमाषादिय

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

हिष्णोरनिवेदितम् ॥ दग्धमन्नंमसूरंचमांसंचेत्यष्टधामिषम् ॥ रुच्यंतत्तद्देशल भ्यंसुतेदेवेविवर्जयेत् ॥ पाद्मेकार्तिकमाहात्म्ये—गोछागीमहिषीदुग्धादन्यत्दु ग्धादिचामिषम् ॥ धान्येमसूरिकाःप्रोक्ताःअन्नंपर्युषितंतथा ॥ द्विजक्रीतारसाः सर्वेलवणंभूमिजंतथा ॥ ताम्रपात्रस्थितंगव्यंजलंपल्वलसंस्थितम् ॥ आत्मा र्थंपाचितंचान्नंआमिषंतत्स्मृतंबुधैः ॥ तथा—निष्पावान्राजमाषांश्चमसूरं संधितानिच ॥ वृंताकंचकलिंगंचसुतेदेवेविवर्जयेत् ॥ संधितानिलवणशाकादी नि। तत्रैवविष्णुधर्मे—चतुर्ष्वपीहमासेषुहविष्याशीनपापभाक् ॥ हविष्याणि तुपृथ्वीचंद्रोदयेभविष्ये—हैमंतिकंसितास्विन्नंधान्यंमुद्गायवास्तिलाः ॥ कलाय कंगुनीवारवास्तुकंहिलमोचिका ॥ षष्टिकाकालशाकंचमूलकंकेमुकेतरत् ॥ कंदःसैंधवसामुद्रेगव्येचदधिसर्पिषी ॥ पयोनुत्थृतसारंचपनसाम्रहरीतकी ॥ पिप्पलीजीरकंचैवनागरंगंचतिंत्तिणी ॥ कदलीलवलीधात्रीफलान्यगुड मैक्षवम् ॥ अतैलपक्वंमुनयोहविष्याणिप्रचक्षतइति ॥ सितास्विन्नंअनूष्मपक्वं धान्यंचतंदुलाः ॥ केमुकंकेमुतइतिप्राच्येषुप्रसिद्धःकंदः ॥ कलायस्तुसतीनक इत्यमरः। बटुरीइतिप्रसिद्धंधान्यंमदनरत्नेप्येवम्। अगस्तिसंहितायाम्। हैमंता युक्ता ॥ नारीकेलफलंचैवकदलीलवलीतथा ॥ आम्रमामलकंचैवपनसंच हरीतकी ॥ व्रतांतरप्रशस्तंचहविष्यंमन्वतेबुधाः ॥ अन्यान्यपिव्रतान्युक्ता निहेमाद्रौभविष्ये—स्त्रिवानरोवामद्भक्तोधर्मार्थसुदृढव्रतः ॥ गृण्हीयान्नियमा नेतान्दंतधावनपूर्वकान् ॥ तेषांफलानिवक्ष्यामितत्कर्तॄणांपृथक्पृथक् ॥ म धुरस्वरोभवेद्राजापुरुषोगुडवर्जनात् ॥ तैलस्यवर्जनाद्राजन्सुंदरांगःप्रजाय ते ॥ कटुतैलपरित्यागाच्छत्रुनाशःप्रजायते ॥ योगाभ्यासीभवेद्यस्तुसब्रह्मपद माप्नुयात् ॥ तांबूलवर्जनाद्भोगीरक्तकंठश्चजायते ॥ घृतत्यागाच्चलावण्यंसर्व स्निग्धतनुर्भवेत् ॥ शाकपत्राशनाद्भोगीअपक्वादोमलोभवेत् ॥ भूमौप्रस्तरशा यीचविप्रोमुनिवरोभवेत् ॥ एकांतरोपवासेनब्रह्मलोकेमहीयते ॥ धारणान्नख रोम्णांचगंगास्नानफलंलभेत् ॥ मौनव्रतीभवेद्यस्तुतस्याज्ञास्खलिताभवेत्

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

भूमौभुंक्तेसदायस्तुसपृथिव्याःपतिर्भवेत्॥ प्रदक्षिणाशतंयस्तुकरोतिस्तुतिपाठकः॥हंसयुक्तविमानेनसचविष्णुपुरंव्रजेत् ॥ अयाचितेनप्राप्नोतिपुत्रान्धर्म्यान्विशेषतः॥षष्ठान्नकालभोक्तायःकल्पस्थायीभवेदिति ॥पर्णेषुयोनरोभुंक्तेकुरुक्षेत्रफलंलभेत् ॥गुडवर्जीनरोदद्यात्तद्घृतंताम्रभाजनम् ॥ सहिरण्यंनरश्रेष्ठलवणस्याप्ययंविधिः ॥सुप्तेदेवेतुयोविष्णोःशिवस्यांगणमर्चयेत्॥पंचवर्णैस्तुयोनित्यंस्वस्तिकैःपद्मकैस्तथा॥सयातिरुद्रलोकंहिगाणपत्यमवाप्नुयात्॥अथैषांसमाप्तौकार्तिक्यांदानानि । एकभुक्तव्रतेदंपतीसंपूज्यधेनुर्देया । नक्तेवस्त्रयुगं।एकांतरोपवासेगौः । भूशयनेशय्या । षष्ठकालभोजनेगौःव्रीहिगोधूमादित्यागेहैमव्रीह्यादि । कृच्छ्रेगोयुग्मं। शाकाशनेगौःपयोव्रतेच । दधिमधुघृतव्रतेषुवासोगौश्च ।ब्रह्मचर्येस्वर्णमूर्तिः।तांबूलव्रतेवासोयुगं।मौनेघृतकुंभोवस्त्रयुगंघंटाच॥ देवाग्रेरंगमालिकाकरणेधेनुर्हैमपद्मंच। दीपिकाव्रतेदीपिकावासोयुगंच । भूमिभोजनेपर्णभोजनेचकांस्यपात्रंगौश्च । चतुष्पथदीपेगोग्रासेचगोवृषौ। प्रदक्षिणाशतेवस्त्रम्। अनुक्तेषुस्वर्णगौश्चेत्यादिहेमाद्रौज्ञेयम्। तथाचभार्गवार्चनदीपिकायांपाद्मे—शयनीबोधिनीमध्येशमीदूर्वापमार्गकैः॥ भृंगिराजेनदेवांस्तुनार्चयीतकदाचन ॥ हेमाद्रौपाद्मे—आषाढादिचतुर्मासानभ्यंगंवर्जयेन्नरः॥ समाप्तौचपुनर्दद्यात्तिलतैलयुतंघटम् ॥ आषाढादिचतुर्मासंवर्जयेन्नखकृंतनम् ॥ वृंताकंगृंजनंचैवमधुसर्पिघटोचितम् ॥ कार्तिक्यांतत्पुनर्हैमंब्राह्मणायानिवेदयेत् ॥ अन्यान्यपिकेशकर्तनादिवर्जनसंकल्पानुरूपाणि । पृथ्वीचंद्रोदयेज्ञेयानि । टोडरानंदेस्कांदे—एकांतरंद्व्यंतरंवाकुर्यान्मासोपवासकम् ॥ अनोदनंफलाहारंनक्तव्रतमथापिवा ॥ अत्रैवतप्तमुद्राधारणमुक्तंरामार्चनचंद्रिकायांभविष्ये—शयन्यांचैवबोधिन्यांचक्रतीर्थेतथैवच ॥ शंखचक्रविधानेनवन्हिपूतोभवेन्नरइति । अतप्ततनूर्नतदामोअश्नुतइतिऋग्वेदात्सहोवाचयाज्ञवल्क्यस्तस्मात्पुमानात्माहितायहरिंभजेत्।सुश्लोकमौलेर्वर्माण्यग्निनासंदधतइतिशतपथश्रुतेः । प्रतद्विष्णो

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अब्जचक्रेसुतप्तेजन्मांभोधीतर्तवेचर्षणींद्राः ॥ मूलेबाह्वोर्दधन्यैपुराणातुलि
गान्यंगेतप्तायुधान्यर्पयंतइतिसामवेदात् ॥ अग्निहोत्रंयथानित्यंवेदस्याध्याय
नंयथा ॥ ब्राह्मणस्यतथैवेदंतप्तमुद्रादिधारणमितिपद्मपुराणाच्चेति ॥ ब्राह्मणः
क्षत्रियोवैश्यःशूद्रोवायदिवेतरः । शंखमुद्रांकिततनुस्तुलसीमंजरीधरः ॥ गो
पीचंदनलिप्तांगोदृष्टश्चेत्तदघंकुतः ॥ इतिकाशीखंडात् । तत्प्रकारस्तुरा
मार्चनचंद्रिकातोज्ञेयः । पृथ्वीचंद्रोदयादयस्तु—यस्तुसंतप्तशंखादिलिंगाचिन्ह
तनुर्नरः ॥ ससर्वयातनाभोगीचांडालोजन्मकोटिषु ॥ द्विजंतुतप्तशंखादिलिं
गांकिततनुर्नरः ॥ संभाष्यरौरवंयातियावदिंद्राश्चतुर्दशेतिबृहन्नारदीयोक्तेः ॥
शंखचक्राद्यंकनंचगीतनृत्यादिकंतथा ॥ एकजातेरयंधर्मोनजातुस्याद्द्विज
न्मनः । शंखचक्रेमृदायस्तुकुर्यात्तप्तायसेनवा ॥ सशूद्रवद्बहिःकार्यःसर्व
स्माद्द्विजकर्मणः॥यथाश्मशानजंकाष्ठमनर्हंसर्वकर्मसु ॥ तथाचक्रांकितोवि
प्रःसर्वकर्मसुगर्हितः ॥ तथा—शिवकेशवयोरंकांच्छूलचक्रादिकान्द्विजः ॥
नधारयेतमतिमान्वैदिकेवर्त्मनिस्थितइतिविष्ण्वाश्वलायनादिवचनात् । ऋ
ग्वेदादिश्रुतीनामन्यार्थत्वादन्यश्रुतीनांचासत्वात् ॥ चक्रादिधारणंशूद्रविष
यमित्यूचुः । नृत्यंचोदरार्थंनिषिद्धमिति । श्रीधरस्वामीयद्यपिनिषेधस्यप्रा
प्तिसापेक्षत्वाद्विधिंविनाचतदयोगादुपजीव्यविरोधेननतौपशौकरोतीतिवहि
कल्पोयुक्तस्तथापिएकजातेरयंधर्मइत्यनेनसामान्यवाक्यानामुपसंहारात्
द्विजातिनिषेधोनित्यानुवादइतितदाशयः । अत्राशिष्टाचारएवसंकटपाशनि
सरणसृणिरितिसंक्षेपः । आषाढपौर्णमास्यांकोकिलाव्रतमुक्तंहेमाद्रौभवि
ष्ये—आषाढपौर्णमास्यांतुसंध्याकालेह्युपस्थिते ॥संकल्पयेन्मासमेकंश्रावणे
प्रत्यहंह्यहम् ॥स्नानंकरिष्येनियताब्रह्मचर्यस्थितासती । भोक्ष्यामिनक्तंभूशय्यां
करिष्येप्राणिनांदयामिति ॥ अस्यनक्तव्रतत्वात्सायान्हव्यापिनीग्राह्या ।अ
त्रैवशिवशयनोत्सवउक्तोहेमाद्रौवामनपुराणे—पौर्णमास्यामुमानाथःस्वपते
चर्मसंस्तरे॥वैय्याघ्रेचजटाभारंसमुद्धृत्याहिवर्ष्मणा॥मदनरत्नेप्येवम्॥ इयंच

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

प्रदोषव्यापिनी । अत्रैवव्यासपूजोक्ता।तत्रत्रिमुहूर्ताचेत्परैवेतिसंन्यासपद्धतौ त्रिमुहूर्ताधिकंग्राह्यंपर्वक्षौरप्रणामयोरितिवचनात् । इतिश्रीरामकृष्णभट्टात्मजदिनकरभट्टानुजकमलाकरभट्टकृतेनिर्णयसिंधौआषाढःसमाप्तः ॥ कर्कसंक्रांतौपूर्वत्रिंशद्दंडाः पुण्यकालः । सूर्योदयोत्तरंसंक्रमेतुपरतएवपुण्यंरात्रौतुनिशीथात्प्राक्परतश्चसंक्रमेऽपरार्केहेमाद्यनंतभट्टादिमतेपूर्वोत्तरदिनयोः पंचनाड्यः पुण्यकालः । धनुर्मीनावतिक्रम्यकन्यांचमिथुनंतथा ॥ पूर्वापरविभागेनरात्रौसंक्रमतेरविः ॥ दिनांतेपंचनाड्यस्तुतदापुण्यतमाः स्मृताः ॥ उदयेपितथापंचदैवेपित्र्येचकर्मणीतिस्कांदोक्तेः ॥ पूर्वापरविभागेनेतिमकरकर्कभिन्नसंक्रांतिपरम् । वक्ष्यमाणवचोविरोधादित्युक्तंमदनरत्नेतेनायमर्थः—रात्रौपूर्वभागेमकरेउदयेपंचनाड्यः पुण्यकालः । रात्रावपरभागेकर्कटेदिनांतेपंचनाड्यः पुण्यकालः । विषुवतोस्तुपूर्वदिनेपंचापरदिनेचपंचेतिवाक्यांतरानुरोधात्तेनहेमाद्रिमाधवयोः सर्ववचनानांचाविरोधः । माधवमतेत्वर्धरात्रेतदूर्ध्वंवासंक्रांतौदक्षिणायनेपूर्वमेवदिनंग्राह्यम् । यावन्नोदयतेरविरितिवृद्धगार्ग्योक्तेः । मिथुनात्कर्कसंक्रांतिर्यदिस्यादंशुमालिनः ॥ प्रभातेवानिशीथेवातदापुण्यंतुपूर्वतइति ॥ भविष्योक्तेश्चपूर्वदिनएवपुण्यंदाक्षिणात्यास्त्वेतदेवाद्रियंते । अत्रराव्रावपिस्नानादिभवतीत्युक्तंप्राक् । अत्रदानोपवासादिपूर्वमुक्तम् । तथाकर्केकेशादिकर्तनंनिषिद्धम् । कुंभेकर्कटकेवापिकन्यायांकार्मुकेरवौ ॥ रोमखंडंगृहस्थस्यपितॄन्प्राशयतेयमइति ॥ सुमंतुवचनादित्युक्तंजीवत्पितृकनिर्णयेगुरुभिः । अथनदीनांरजोदोषः । हेमाद्रावत्रिः—सिंहकर्कटयोर्मध्येसर्वानद्योरजस्वलाः ॥ नस्नानादीनिकर्माणितासुकुर्वीतमानवः ॥ इदंचक्षुद्रनदीषु । सिंहकर्कटयोर्मध्येसर्वानद्योरजस्वलाः ॥

१ यत्तुकुंभेकर्कटकंइतिवपनकर्तनताधारण्यनिषेधकंतद्गृहस्थपदादिब्रह्मचर्यादिकंपितृपदाज्जीवत्पितृकंनास्कंदतेइतिकेचित्॥ परेतुपुनरुपरतेषुलक्षणापत्याऽविशेषणप्रयोगाच्चतमप्यस्कांदतेइत्याहुः तंत्रयमपदस्वारस्याभावः ॥ धनुःकुंभौद्विधाकृत्वापूर्वभागंपरित्यजेत्॥ कर्कटस्यांतिमंभागंकन्यांचसकलांत्यजेदितिजगदुर्व्यवस्थांकेचित्स्मृतिकाराः

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तासुस्नानंनकुर्वीतवर्जयित्वासमुद्रगाइति । व्याघ्रोक्तेः । मात्स्येत्वगस्त्योद
यावधित्वमुक्तम् । यावन्नोदेतिभगवान्दक्षिणाशाविभूषणः ॥ तावद्रजोमहा
नद्यःकरतोयाः प्रकीर्तिताः॥ करतोयाअल्पतोयाः । तथाकात्यायनः—याःशो
षमुपगच्छंतिग्रीष्मेकुसरितोभुवि ॥ तासुप्रावृषिनस्नायादपूर्णेदशवासरे ॥
इदंचापदि । स्मृतिसंग्रहे—धनुःसहस्राण्यष्टौतुगतिर्यासांनविद्यते ॥ नतान
दीशब्दवहागर्तास्ताः परिकीर्तिताः ॥ महानदीषुतुभविष्येउक्तम्—आदौतुक
र्कटेदेविमहानद्योरजस्वलाः ॥ त्रिदिनंचचतुर्थेन्हिशुद्धास्युर्जान्हवीयथा ॥
महानद्यश्चब्राह्मे—गोदावरीभीमरथीतुंगभद्राचवेणिका ॥ तापीपयोष्णीवि
ध्यस्यदक्षिणेतुप्रकीर्तिताः ॥ भागीरथीनर्मदाचयमुनाचसरस्वती ॥ विशोका
चविहस्ताचविंध्यस्योत्तरसंस्थिताः ॥ द्वादशैतामहानद्योदेवर्षिक्षेत्रसंभवाः॥
मदनरत्नेपुराणांतरे—महानद्योदेविकाचकावेरीवंजरातथा ॥ रजसातुप्रदुष्टाः
स्युः कर्कटादौत्र्यहंनृप ॥ कात्यायनः—कर्कटादौरजोदुष्टागोमतीवासरत्रय
म् ॥ चंद्रभागासतीसिंधुः शरयूर्नर्मदातथा ॥ इदंगंगाद्यतिरिक्तविषयम् । गं
गाचयमुनाचैवप्लक्षजातासरस्वती ॥ रजसानाभिभूयंतेयेचान्येनदसंज्ञिताः॥
शोणसिंधुहिरण्याख्याः कोकलोहितघर्घराः ॥ शतद्रूश्चनदाः सप्तपावनाः प
रिकीर्तिताः ॥ इतिदेवलोक्तेः । यत्तु—प्रथमंकर्कटेदेवित्र्यहंगंगारजस्वले
त्यादिवचनंतज्जान्हवीभिन्नगोदावर्यादिगंगातरपरमितिमदनरत्ने । अन्येत्व
तर्गतरजोविषयम् । गंगाधर्मद्रवः पुण्यायमुनाचसरस्वती ॥ अंतर्गतरजोदो
षाः सर्वावस्थासुचामलाइतिनिगमोक्तेः । तीरवासिनांतुरजोदोषोनास्ति ।
नतुतत्तीरवासिनामितिनिगमोक्तेः । रजोदुष्टमपिजलंगंगाजलयोगेपावन
म् । गंगांभसासमायोगाद्दुष्टमप्यंबुपावनमितिमात्स्योक्तेः । नूतनकूप
दौतुयोगयाज्ञवल्क्यः—अजागावोमहिष्यश्चब्राह्मणीचप्रसूतिका ॥ भूमेर्नव
दकंचैवदशरात्रेणशुद्ध्यतीति ॥ क्वचित्वदोषमाहव्याघ्रपादः—अभावेकूपव
पीनामनपायिपयोभृताम् ॥ रजोदुष्टेपिपयसिग्रामभोगोनदुष्यति ॥ गौ

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

स्तु—अन्येनापिसमुत्पृतइतिद्वितीयपादेपाठः । तेनोत्पृतेनदोषः । तथाचता सुस्नानंनेतिवागुक्तमित्याहुः । वसिष्ठोपि—उपाकर्मणिचोत्सर्गेप्रेतस्नानेतथैव च ॥ चंद्रसूर्यग्रहेचैवरजोदोषोनविद्यतइत्यलंविस्तरेण । श्रावणशुक्लतृतीया मधुस्रवाख्यागुर्जरेषुप्रसिद्धा ॥ सापरयुताग्राह्येतिदिवोदासः । श्रावणशुक्ल चतुर्थीपूर्वयुतानातृविद्धागणेश्वरइत्यादिवचनात् । श्रावणशुक्लपंचमीनाग पूजादौपरैवेतिसामान्यनिर्णयेउक्तम्।चमत्कारचिंतामणौ—पंचमीनागपूजा यांकार्याषष्ठीसमन्विता ॥ तस्यांतुतुषितानागाइतरासचतुर्थिकेति ॥ श्रावणे पंचमीशुक्लासंप्रोक्तानागपंचमी॥ तांपरित्यज्यपंचम्यः चतुर्थीसहिताहिताइति मदनरत्नेभिधानाच्च । तेनपरैवेति। अत्रविशेषोहेमाद्रौभविष्ये—श्रावणेमासि पंचम्यांशुक्लपक्षेनराधिप ॥ द्वारस्योभयतोलेख्यागोमयेनविषोल्बणाः ॥ पूज येद्विधिवद्घोरदधिदूर्वाकुरैःकुशैः ॥ गंधपुष्पोपहारैश्चब्राह्मणानांचतर्पणैः ॥ येतस्यांपूजयंतीहनागान्भक्तिपुरःसराः ॥ नतेषांसर्पतोवीरभयंभवतिकुत्र चिदिति ॥ श्रावणशुक्लद्वादश्यांदधिव्रतंप्रागुक्तम् । तक्रादीनांत्वनिषेधः । तत्रदधिव्यवहाराभावादितिवक्ष्यते । अत्रैवविष्णोःपवित्रारोपणमुक्तंहेमाद्रौ विष्णुरहस्ये—श्रावणस्यसितेपक्षेकर्कटस्थेदिवाकरे ॥ द्वादश्यांवासुदेवायप वित्रारोपणंस्मृतम् ॥ द्वादश्यांश्रवणेवापिपंचम्यामथवाद्विज ॥ आनुकूल्ये षुकर्तव्यंपंचदश्यामथापिवेति॥शिवेतुतत्रैवकालोत्तरे—आषाढांतेचतुर्दश्यांन भस्यनभसोस्तथा॥अष्टम्यांचचतुर्दश्यांपक्षयोरुभयोःसममिति अन्यदेवतानां तुवक्ष्यते।अधिवासनंतुदीपिकायाम्। गोदोहांतरितेकालेपूर्वेद्युर्वाधिवासनमि ति ।गौणकालोरामार्चनचंद्रिकायाम्—पवित्रारोपणंविघ्नाच्छ्रावणेनभवेद्यदि कार्तिक्यवधिशुक्लास्तेकर्तव्यमितिनारदः ॥ हेमरौप्यताम्रक्षौमैः सूत्रैः कौशेष पद्मजैः ॥ कुशैः काशैश्चकार्पासैर्ब्राह्मण्याकर्तितैःशुभैः ॥ कृत्वात्रिगुणितंसू त्रंत्रिगुणीकृत्यशोधयेत् ॥तत्रोत्तमंपवित्रंतुषष्ट्यासहशतैस्त्रिभिः ॥ सप्तत्यास हितंद्वाभ्यांशताभ्यांमध्यमंस्मृतम् ॥ साशीतिनाशतेनैवकनिष्ठंतत्समाचरेत्

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

साधारणपवित्राणित्रिभिःसूत्रैःसमाचरेत् ॥ उत्तमंतुशतग्रंथिपंचाशद्ग्रंथि मध्यमम् ॥ कनिष्ठंतुपवित्रंस्यात्षट्त्रिंशद्ग्रंथिशोभनम् ॥ षट्त्रिंशच्चचतुर्विंशत्द्वादशेतिचकेचन ॥ चतुर्विंशद्द्वादशाष्टावित्येकेमुनयोविदुः ॥ हेमाद्रौ विष्णुरहस्येत्वन्यथोक्तम् । अष्टोत्तरशतंकुर्याच्चतुःपंचाशदेववा ॥ सप्तविंशतिरेवाथज्येष्ठमध्यकनीसम् ॥ अधमंनाभिमात्रंस्यादूरुमात्रंद्वितीयकम् ॥ प्रलंबतोजानुमात्रंप्रतिमायांनिगद्यते ॥ शिवपवित्रंतुतत्रैवशैवागमे—एकाशीत्यथवासूत्रैस्त्रिंशतावाष्टयुक्तया ॥ पंचाशतावाकर्त्तव्यंतुल्यग्रंथ्यंतरालकम् ॥ द्वादशांगुलमानानिव्यासादष्टांगुलानिवा ॥ लिंगविस्तारमानानिचतुरंगुलकानिचेति ॥ अधिकारिणोपितत्रैवविष्णुरहस्ये—ब्राह्मणःक्षत्रियोवैश्यस्तथा स्त्रीशूद्रएवच ॥ स्वधर्मावस्थिताःसर्वेभक्त्याकुर्युःपवित्रकम् ॥ तथा—अतो देवेतिमंत्रेणद्विजोविष्णौनिवेदयेत् ॥ शूद्रस्यमूलमंत्रोवायेनवापूजयेद्धरिम् ॥ एतच्चनित्यम् । नकरोतिविधानेनपवित्रारोपणंतुयः ॥ तस्यसांवत्सरीपूजानिष्फलामुनिसत्तम ॥ तस्माद्भक्तिसमायुक्तैर्नरैर्विष्णुपरायणैः ॥ वर्षेवर्षेप्रकर्तव्यंपवित्रारोपणंहरेरितितत्रैवोक्तः ॥ देवताविशेषेतिथयोपितत्रैव । धनदश्चरमागौरीगणेशःसोमराट्गुहः ॥ भास्करश्चंडिकांबाचवासुकिश्चतथर्षयः । चक्रपाणिर्हनंगश्चशिवोब्रह्मातथैवच ॥ प्रतिपत्प्रभृतिष्वेताःपूज्यास्तिथिषुदेवताः ॥ यथोक्ताःशुक्लपक्षेतुतिथयःश्रावणस्यचेति ॥ तथाहेमाद्रौ कालोत्तरे—चतुर्दश्यामथाष्टम्यांसर्वसाधारणंतुतदिति । तत्प्रकारस्तुरामार्चनचंद्रिकायामायथा—ततस्तानिपवित्राणिवैणवेपटलेशुभे ॥ संस्थाप्यशुचिवस्त्रेणपिधायपुरतोन्यसेत् ॥ अरत्निसंमितांवेणींकुर्यात्षट्त्रिंशतांकुशैः। क्रियालोपविघातार्थंयत्त्वयाविहितंप्रभो ॥ मयैतत्क्रियतेदेवतवतुष्ट्यैपवित्रकम् ॥ नमेविघ्नोभवेद्देवकुरुनाथदयांमयि ॥- सर्वथासर्वदाविष्णोममत्वंपरमागतिः ॥ उपवासेनदेवत्वांतोषयामिजगत्पते ॥ कामक्रोधादयोप्येतेनमेस्युर्व्रतघातकाः ॥ अद्यप्रभृतिदेवेशयावद्वैशोषिकंदिनम् ॥ तावद्रक्षात्वयाका

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

र्यासर्वस्यास्यनमोस्तुते ॥ इतिदेवंसंप्राश्यकुंभंसंस्थाप्यतत्रवंशपात्रे ॥ ॐ सांवत्सरस्ययागस्यपवित्रीकरणायभो ॥ विष्णुलोकात्पवित्राद्यआगच्छेह नमोस्तुते ॥ अनेनमूलेनचावाह्योत्तममध्यमकनिष्ठेषुविष्णुब्रह्मरुद्रान्सत्वर जस्तमांसिवेदत्रयंवनमालायांप्रकृतिंचावाह्यत्रिसूत्र्यांब्रह्मविष्णुरुद्रान् ग्रंथिषु क्रिया पौरुषी वीरा विजया ईशा अपराजिता मनोन्मनी जया भद्रा मुक्तिश्चे त्यावाह्यसंपूज्य । ॐ संवत्सरकृतार्चायाःसंपूर्णफलदोपियत् ॥ पवित्रारोप णायैतत्कुरुकंधरतेनमः ॥ विष्णुतेजोद्भवंरम्यंसर्वपातकनाशनम् ॥ सर्वका मप्रदंदेवतवांगेधारयाम्यहमितिदेवकरेमंगलसूत्रंबद्ध्वादेवंसंपूज्यनिमंत्रयेत् । आमंत्रितोसिदेवेशपुराणपुरुषोत्तम ॥ प्रातस्त्वांपूजयिष्यामिसान्निध्यंकुरु केशव ॥ क्षीरोदधिमहानागशय्यावस्थितविग्रह ॥ प्रातस्त्वांपूजयिष्यामि सन्निधौभवतेनमः ॥ निवेदयाम्यहंतुभ्यंप्रातरेतत्पवित्रकम् ॥ सर्वथासर्व दाविष्णोनमस्तेस्तुप्रसीदमे ॥ ततःपुष्पांजलिंदत्वारात्रौजागरणंकुर्यादिति अधिवासनम् ॥ प्रातर्नित्यपूजांकृत्वागंधदूर्वाक्षतयुतंपवित्रमादाय । ॐ दे वदेवनमस्तुभ्यंगृहाणेदंपवित्रकम् ॥ पवित्रीकरणार्थायवर्षपूजाफलप्रदम् ॥ पवित्रकंकुरुष्वाद्ययन्मयादुष्कृतंकृतम् ॥ शुद्धोभवाम्यहंदेवत्वत्प्रसादान्महे श्वर ॥ मूलसंपुटितेनानेनदत्वांगदेवताभ्योनाम्नासमर्प्यमहानैवेद्यंदत्वानी राज्यामणिविद्रुममालाभिरित्यादिभिर्दमनारोपणोक्तमंत्रैःप्रार्थयित्वा । गुर वेब्राह्मणेभ्यश्चदत्वास्वयंधारयेत् । तथा—मासंपक्षमहोरात्रंत्रिरात्रंधारयेत्तथा देवेतंसूत्रसंदर्भंदेशकालविवक्षया ॥ अकरणेतुतत्रैव । पवित्रारोपणंकालेन करोतिकथंचन ॥ तदायुतंजपेन्मंत्रंस्तोत्रंवापिसमाहितइत्युक्तम् । इतिप वित्रारोपः । श्रावणशुक्लचतुर्दशीपूर्वयुताग्राह्या ॥ अत्रवक्तव्योविशेषश्चेत्रच तुर्दश्यामुक्तः । अथोपाकर्म । तत्रबह्वृचानांप्रयोगपारिजातेशौनकः—अथा तःश्रावणेमासेश्रवणर्क्षयुतेदिने ॥ श्रावण्यांश्रावणेमासिपंचम्यांहस्तसंयुते॥ दिवसेविदधीतैतदुपाकर्मयथोदितम् ॥ अध्यायोपाकृतिंकुर्यात्तत्रौपासन

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वन्हिनेति ॥ अत्रपौर्णमास्युपसंहारन्यायेनयजुर्वेदिपरेतिहेमाद्रिः । अत्रहस्त
युक्तापंचम्युक्ता । कारिकापि—तन्मासेहस्तयुक्तायांपंचम्यांवातदिष्यत
तिकेवलपंचम्यांहस्तयुतेन्यस्मिन्दिनेइतितुहेमाद्रिः । उपासनवन्हिनेतितु
र्मद्वयमिदंकेचिल्लौकिकाग्नौप्रकुर्वतइति । कारिकोक्तलौकिकाग्निनाविकल
ते । तत्राध्याप्यैरन्वारब्धइतिसूत्रात् । सशिष्यत्वेतदधिकारिकस्याचार्यस्
नान्यस्याग्नावन्योजुहुयादितिनिषेधाल्लौकिकएव । तदभावेतुस्मार्तइति
निगर्वः।यद्यपिदीपिकायाम्—वेदोपाकृतिरोषधिप्रजननेपक्षेसितेश्रावणेइति
शुक्लपक्षोपिसर्वेषांमुख्यकालत्वेनोक्तः । वक्ष्यमाणगार्ग्यवचनेनछंदोगान्
तिविहितस्यतस्याविरोधिनःसर्वान्प्रतिप्रवृत्तिश्च । तथापिश्रावणमाससंब
धस्यसूत्रोक्तत्वात् । कृष्णपक्षेपिकार्यमितिवृद्धाः । तथाचसूत्रम् । अथातो
ध्यायोपाकरणमोषधीनांप्रादुर्भावेश्रवणेनश्रावणस्यपंचम्यांहस्तेनवा । अत्र
श्रवणोमुख्योन्येगौणाः । तस्याहर्द्वययोगेहेमाद्रौव्यासः—धनिष्ठासंयुतंकुर्या
च्छ्रावणंकर्मयद्भवेत् ॥ तत्कर्मसकलंज्ञेयमुपाकरणसंज्ञितम् ॥ श्रवणेनतु
यत्कर्मह्युत्तराषाढसंयुतम्॥ संवत्सरकृतोध्यायस्तत्क्षणादेवनश्यतीति ॥ मा
र्ग्योपि—उदयव्यापिनीत्वेवविष्ण्वर्क्षेचंद्रिकाद्वयम् ॥ तत्कर्मसकलंज्ञेयंतस्य
पुण्यंत्वनंतकम् ॥ इतिपूर्वेद्युरुत्तराषाढयोगेपरेद्युः । श्रवणाभावेघटिकाद्व
न्यूनेवापंचम्यादौकार्यम् । नतुपूर्वविद्धायांसंगवमात्रे । अपवादाभावात् ॥
किंच । परेद्युःसंगवास्पर्शेनिषिद्धपूर्वाग्रहणेकिंमानम् ।संगववाक्यंश्रवणवा
क्यंचेतिचेत् । तर्हिव्रीहिवाक्यादश्वशफवाक्याच्चभाषमिश्राणामप्युपादानं
स्यादितिमहत्पांडित्यंनिषेधानुप्रवेशान्नैरपेक्ष्यबाधानेतिचेत् । इहापितुल्यम् ।
एतेनपर्वाप्यौदयिकंव्याख्यातंनिषेधानुप्रवेशस्योभयत्रतुल्यत्वात् । श्रवणयुत
दिनेसंक्रांत्यादौतु—उपाकर्मनकुर्वंतिक्रमात्सामर्ग्यजुर्विदः ॥ ग्रहसंक्रांतिपु
क्रेषुहस्तश्रवणपर्वस्विति ॥ हेमाद्रौनिषेधात्पंचम्यादयोग्राह्याः । मदनरत्ने
पि—यदिस्याच्छ्रावणंपर्वग्रहसंक्रांतिदूषितम् ॥ स्यादुपाकरणंशुक्लपंचम्यां

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitized by eGangotri.Funding: MIDF

श्रावणस्यतु ॥ स्मृतिमहार्णवे—संक्रांतिग्रहणंवापियदिपर्वणिजायते ॥ त न्मासेहस्तयुक्तायांपंचम्यांवातदिष्यते ॥ तत्रापिप्रयोगपारिजातेवृद्धमनुका त्यायनौ—अर्धरात्राद्धस्ताच्चेत्संक्रांतिग्रहणंतदा ॥ उपाकर्मनकुर्वीतपरतश्चे न्नदोषकृदिति ॥ मदनरत्नेगार्ग्योपि—यद्यर्धरात्रादर्वाक्तुग्रहःसंक्रमएवच ॥ नोपाकर्मतदाकुर्याच्छ्रावण्यांश्रवणेपिवा ॥ एतेनग्रहणसंक्रांतिकालेश्रवणस त्वेएवनिषेधोनार्वागितिमूर्खशंकापरास्ता । ग्रहविशिष्टानांहस्तश्रवणपर्वणां प्रत्येकंनिषेधेतद्युतोपाकर्मनिषेधेचविशिष्टोद्देशेवाक्यभेदात् । पंचम्यांसंक्रा तौनिषेधाभावापत्तेश्च । तेनार्धरात्रात्पूर्वंग्रहसंक्रमसत्वेएवोपाकर्मनिषेधोनत द्योगेएव । यत्तु—प्रतिपन्मिश्रितेनैवनोत्तराषाढसंयुते ॥ श्रवणेश्रावणंकुर्युर्ग्र हसंक्रांतिवर्जितइति॥प्रतिपन्मिश्रनिषेधकंवचनंतन्निर्मूलम्।अत्रच । वेदोपा करणेप्राप्तेकुलीरेसंस्थितेरवौ ॥ उपाकर्मनकर्तव्यंकर्तव्यंसिंहयुक्तकेइतिवचनं देशांतरविषयम् । नर्मदोत्तरभागेतुकर्तव्यंसिंहयुक्तके ॥ कर्कटेसंस्थितेभाना वुपाकुर्यात्तुदक्षिणइति । बृहस्पतिवचनादितिप्रयोगपारिजातेनोक्तम् । प राशरमाधवीयेप्येवम् । सामगानांसिंहस्थरवावुक्तेस्तद्विषयइदंपुरोडाशचतु र्धाकरणवदुपसंहियते । तेषामेवदेशव्यवस्थानतुबह्वृचादिपरम् । तेषांसू त्रेचांद्रश्रावणोक्तेः । सौरेपंचम्ययोगात्इतितुवयंपश्यामः । यत्तुकालादर्शे— अध्यायानामुपाकर्मश्रावण्यांतैत्तिरीयकाः ॥ बह्वृचाःश्रवणेकुर्युःसिंहस्थो र्कोभवेद्यदि ॥ सहस्तशुक्लपंचम्यांवातद्ग्रहणसंक्रमे ॥ असिंहार्केप्रौष्ठपद्यांश्र वणेनव्यवस्थयेति॥ तन्मूलालेखनाच्चिंत्यम् । श्रावणेसस्यानुद्गमादौतुबह्वृचप रिशिष्टे।अवृष्ट्यौषधयस्तस्मिन्मासेतुनभवंतिचेत्॥तदाभाद्रपदेमासिश्रवणेन तदिष्यतइति॥तत्राप्यनुद्गमेतुकुर्यादेवंतद्वार्षिकमित्याचक्षतइतिसूत्रात्।वर्षतौ भयंवार्षिकम्।एतच्चशुक्रास्तादावपिकार्यम्।उपाकर्मोत्सर्जनंचपवित्रदमनार्प णमितिदमनारोपेलिखितवचनात्। नित्येनैमित्तिकेजप्येहोमेयज्ञक्रियासुच॥उ पाकर्मणिचोत्सर्गेग्रहवधोनविद्यतइति॥प्रयोगपारिजातेसंग्रहोक्तेः। पर्वणि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ग्रहणेसति पूर्वत्रिरात्रादिवेधाभावंवक्तुमिदंतेनपर्वणिग्रहणेपिचतुर्दश्यांश्रव णेकार्यमितिहेमाद्रिः।अस्तेप्रथमारंभस्तुनभवति।गुरुभार्गवयोर्मौढ्येबाल्येवा वार्द्धकेपिवा॥तथाधिमाससंसर्पमलमासादिषुद्विजे ॥प्रथमोपाकृतिर्नस्यात्क तंकर्मविनाशकृदिति ॥ तत्रैवकश्यपोक्तेः । अत्रप्रथमारंभेवृद्धिश्राद्धंकुर्या दितिनारायणवृत्तौ । एतच्चाधिमासेनकार्यम् । उपाकर्मतथोत्सर्गःप्रसवाहो त्सवाष्टकाः ॥मासवृद्धौपरेकार्यावर्जयित्वातुपैतृकमितिज्योतिःपराशरोक्तेः उत्कर्षःकालवृद्धौस्यादुपाकर्मादिकर्मणि ॥ अभिषेकादिवृद्धीनांनतूत्कर्षो युगादिष्वितिकात्यायनोक्तेश्च । यतु—उपाकर्मणिचोत्सर्गेह्येतदिष्टंवृषादितइ तिऋष्यशृंगवचनंतत्सामगविषयम् । तेषांसिंहार्कएवोक्तेः । एतच्चापराण्हे कार्यम् । उपाकर्मापराण्हेस्यादुत्सर्गःप्रातरेवत्विति । अध्यायानामुपाकर्म कुर्यात्कालेपराण्हिके ॥ पूर्वाण्हेतुविसर्गःस्यादितिवेदविदोविदुरितिचहे माद्रौगोभिलोक्तेः । वस्तुतस्तु । भवेदुपाकृतिःपौर्णमास्यांपूर्वाण्हएवत्वि तिप्रचेतसोवचनात् । पूर्ववाक्यंसामगविषयम् ।तेषामपराण्हएवोक्तेरित्यनु पदंवक्ष्यते । दीपिकापि—अस्यतुविधेःपूर्वाण्हकालःस्मृतइति । याजुषास्तु पर्वणिकुर्युः । तच्चापस्तंबैरौदयिकंग्राह्यमन्यैस्तुपूर्वम् । पर्वण्यौदयिकेकुर्युः श्रावणेतैत्तिरीयकाः ॥ बह्वृचाःश्रवणेकुर्युर्ग्रहसंक्रांतिवर्जितइति ॥ गार्ग्यो क्तेः । संप्राप्तवांच्छुतीर्ब्रह्मापर्वण्यौदयिकेपुनः ॥ अतोभूतदिनेतस्मिन्नोपाक रणमिष्यतइतिकालिकापुराणाच्च ॥ अथचेद्दोषसंयुक्तेपर्वणिस्यादुपाक्रिया दुःखशोकामयग्रस्तारात्रौतस्मिन्द्विजातयइति ॥ मदनरत्नेहेमाद्रौगार्ग्येणदो षोक्तेः । अत्रशिंगाभट्टीयेविशेषः । श्रवणःश्रावणंपर्वसंगवस्पृग्यदाभवेत् तेदैवौदयिकंकार्यंनान्यदौदयिकंभवेत् ॥ पराशरमाधवीयेपिगार्ग्यः—श्राव णीपौर्णमासीतुसंगवात्परतोयदि ॥ तदैवौदयिकीग्राह्यानान्यदौदयिकीभ वेत् ॥ कर्मकालमाहकालादर्शेनिगमः—श्रावण्यांप्रौष्ठपद्यांवाप्रतिपत्षण्मु हूर्तकैः ॥ विद्धास्याच्छंदसांतत्रोपाकर्मोत्सर्जनंभवेत् ॥ अत्रपौर्णमासीश्रव

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

णहस्तयोरुपलक्षणम् । तेनतावपिसंगवस्पृशौ । उदयेसंगवस्पर्शेश्रुतौपर्व णिचार्कभे ॥ कुर्युर्नभस्युपाकर्मऋग्यजुःसामगाःक्रमादितिपृथ्वीचंद्रः । ते नोदयसंगवोभयव्यापिनीमुख्या ।परेद्युःसंगवाभावेपूर्वेद्युरुभयाभावेचैकैकस त्वेपूर्वेद्युश्चतुर्दशीवेधनिषेधात्सामान्यवाक्यादौदयिकीकर्मपर्याताग्राह्या । नपूर्वा । संगवनिमित्तपूर्वविद्धापवादाभावात् । नान्यदौदयिकीत्यस्यपूर्व विद्धापरत्वाभावात् । तेनभाद्रादौकालांतरेस्यान्नतुनिषिद्धेनहिव्रीह्यलाभे निषिद्धमाषग्रहणंयुक्तम् । अतएवपरेद्युःसंगवव्याप्तौपूर्वविद्धानिषेधः । त दभावेतुनेतिमूर्खव्यवस्थाप्ययुक्ताविधिवैषम्यात् । मासंनिषेधेपितथापत्तेश्च । पूर्वविद्धावचनसत्वेहिसायुज्यते । एवंश्रवणेपिज्ञेयम् । तन्न । विष्ण्वर्क्षेच टिकाद्वयमितिपूर्वोक्तविरोधात् । तेनप्राशस्त्यमात्रपरमिदम् । तत्वंतु । ए तच्छुद्धाधिकपरम् । तेनयथाग्निहोत्रादौसायंप्रातःकालबाधेसामान्येजीव नावच्छिन्नकालेदर्शादौवानुष्ठानम् । यथावाव्रीह्यश्वशफाद्यभावेयागाक्षिप्त निषिद्धवर्जद्रव्येण । तथात्रसंगवाभावेनिषिद्धवर्जकर्मपर्याप्तौदयिकेकालां तरेवानुष्ठानंनतुकदाचिन्निषिद्धे ॥ अपवादाभावेउत्सर्गस्यैवप्राप्तेः । कात्या यनादीनांतुदिनद्वयेपूर्वाण्हव्याप्तौएकदेशस्पर्शेवापूर्वैवेतिहेमाद्रिः । यदपि । श्रावणीदुर्गनवमीदूर्वाचैवहुताशनी ॥ पूर्वविद्धाप्रकर्तव्याशिवरात्रिर्बलेर्दि नमिति ॥ ब्रह्मवैवर्त । तद्ब्रह्मपवित्रश्रवणकर्मादिदैवकर्मविषयमितिहेमाद्रिः अतएववचनात्कुलधर्मव्रतादावपिपूर्वैव । मदनरत्नेप्येवम् ।मदनपारिजाते पिपूर्वविद्धायांश्रावण्यांवाजसनेयिनामुपाकर्मेत्युक्तम् । मदनरत्नेतु—पर्व ण्यौदयिकेकुर्युःश्रावणंतैत्तिरीयकाइति ॥ बह्वृचपरिशिष्टात् । बह्वृचान् प्रतिकर्मविधानार्थप्रवृत्तेः । तत्रतैत्तिरीयककर्मविध्ययोगात्पूर्वोक्तकालि कापुराणादौसामान्यतः । औदयिकपर्वप्राप्तेस्तन्निषेधेनबह्वृचानांश्रवणवि धिनात्तैत्तिरीयकपदमनुवादत्वात् । तस्यचप्राप्त्यधीनत्वात् । प्राप्तेश्चयजुर्वे दिमात्रपरत्वात्सर्वयजुर्वेद्युपलक्षणार्थं । अयुक्त्यानुवादोवानतुविधायकंयेन

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

विशेषविधिनोपसंहारःस्यात् । अनुवादत्वाल्लक्षणानदोषः । अन्यथात्वौद
यिकपर्वविशिष्टोपाकर्मोद्देशेनकर्तृविधौकर्तृविशिष्टत्वाऔदयिकपर्वविधौवा
क्यभेदापत्तेः । तस्मात्तैतिरीयकपदाविवक्षयासर्वयजुर्वेदिनामौदयिकमेवप
र्वेत्युक्तम् । तन्न । नतावत्परिशिष्टेबह्वृचान्प्रत्येवविधिः । धनिष्ठाप्रतिप
द्युक्तत्वाष्ट्रक्षसमन्वितमित्यादितदुदात्ततेएवपरिक्षिष्टेवेदांतरधर्मविधीनां
दर्शनात् । नाप्यनुवादोयंकालिकापुराणात् । बह्वृचादीनामपितदापत्तेः।
कुर्युरित्यस्यविधित्वेनतस्यैवार्थवादत्वेनैतत्प्राप्तानुवादित्वाच्च । नचतैत्तिरी
यकाणांगृह्येतद्विधिरस्ति । येनानुवादःस्यात् । नचवाक्यभेदः । तैत्तिरीय
कमात्रस्यकर्ममात्रस्यवाउद्देश्यत्वायोगेनहविरार्तिवदष्टवर्षब्राह्मणमुपनयीत
तिवच्चागत्याविशिष्टस्योद्देश्यत्वात् । अन्यथोत्तरार्धेबह्वृचपदस्याप्यविवक्षा
पत्याश्रवणस्यसर्वसाधारण्यापत्तेः । तस्माद्धेमाद्रिमतमेवयुक्तामितिदिक्।
इदंचशिष्यानद्ध्यापयेत् । आवसथ्येग्नौअनध्यापयतोनाधिकारइतिकर्क
श्रावण्यामपिग्रहणादिदुष्टायांकातीयभिन्नैःप्रौष्ठपद्यांकार्यम् ।तैस्तुश्रावणपं
चम्याम् । संक्रांतिर्ग्रहणंवापिपौर्णमास्यांयदाभवेत् ॥ उपाकृतिस्तुपंचम्यां
कार्यावाजसनेयिभिरिति ॥ स्मृतिमहार्णवेवाजसनेयिग्रहणादितिहेमाद्रिः
इदंचसूत्रोक्तकालपरत्वात् । बह्वृचपरमपिसांख्यायनैस्तुहस्तेकार्यं । आप
स्तंबैराथर्वणैश्चप्रौष्ठपद्याम् ।यत्तुबौधायनः—श्रावण्यांपौर्णमास्यामाषाढ्यांवो
पाकृत्येत्यूचेतत्प्रौष्ठपद्यामपिदोषेआषाढ्यांकार्यमित्येवमर्थम्।तच्छाखीयावि
षयंवा । सामगास्तुश्रावणेहस्तेकुर्युर्बह्वृचाः । श्रवणेचैवहस्तर्क्षेसामवेदिन
इतिनिर्णयामृतेगोभिलोक्तेःसोप्युत्तरः । धनिष्ठाप्रतिपदुक्तत्वाष्ट्रक्षसमन्वि
तम् ॥ श्रावणंकर्मकुर्वीरन्ऋग्यजुःसामपाठकाः॥ इतिमदनरत्नेपरिशिष्टो
क्तेः । गार्ग्योपि—सिंहेरवौतुपुष्यर्क्षेपूर्वाण्हेविवरेबहिः ॥ छंदोगामिलिता
कुर्युरुत्सर्गंस्वस्वछंदसाम् । शुक्लपक्षेतुहस्तेनउपाकर्मापराण्हिकमिति ॥ अ
विवरेग्रहादिदोषहीने । विचरेदितिपाठोज्ञानकृतः । पुष्यर्क्षेपूर्वाण्हेउत्सर्गः

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अपराह्णिकमुपाकर्मेत्यन्वयः । अन्यस्तुविशेषःपूर्वमेवोक्तः । प्रयोगपारिजातेगोभिलः—उपाकर्मोत्सर्जनंचवनस्थानामपीष्यते ॥ धारणाध्ययनागत्वात्गृहिणांब्रह्मचारिणाम् ॥ उत्सर्जनंचवेदानामुपाकरणकर्मच ॥ अकृत्वावेदजप्येनफलंनाप्नोतिमानवः ॥ सर्वथालोपेतुकृच्छ्रउपवासश्च । वेदोदितानांनित्यानामितिमनुनाभोजनोक्तेः । एवमुत्सर्गोपि । अथप्रसंगादत्रैवोत्सर्जनमुच्यते । तच्चपौषमासेरोहिण्यांतत्कृष्णाष्टम्यांवाकार्यं । पौषमासस्यरोहिण्यामष्टकायामथापिवा ॥ जलांतेछंदसांकुर्यादुत्सर्गंविधिवद्बहिरिति याज्ञवल्क्योक्तेः । श्रावण्यांप्रौष्ठपद्यांचोपाकृतौक्रमेणपौषशुक्लप्रतिपदिवाकार्यम् । अर्धपंचमान्मासानधीयीतेतितेनैवोक्तेः । अर्धःपंचमोयेषुसार्धचतुरइत्यर्थः । यत्तुहारीतःअर्धपंचमान्मासानधीत्योर्ध्वमुत्सृजेत् । पंचार्धषष्ठान्वेतितदाषाढ्युपाकर्मविषयम् । बौधायनास्तु । पौष्यांमाघ्यांवाकुर्युः। पौष्यांमाघ्यांचोत्सृजेदितितत्सूत्रात् । तैत्तिरीयैस्तु । तैष्यांकार्यंतैष्यांपौर्णमास्यांरोहिण्यांवाविरमेदितितत्सूत्रात् । बह्वृचैस्तुमाघ्यांकार्यम् । अध्यायोत्सर्जनंमाघ्यांपौर्णमास्यांविधीयतइतिकारिकोक्तेः । कातीयास्तुभाद्रपदेकुर्युः । उत्सर्गश्चेतिनंदादितिथ्यांप्रौष्ठपदेपिवेतिकात्यायनोक्तेः । सामगास्तुसिंहार्केपुष्येकुर्युः । तथाचसिंहेरवौत्वितिगार्ग्यवचनंपूर्वमुक्तम् । सर्वैरुपाकर्मदिनेवाकार्यम् । पुष्येतूत्सर्जनंकुर्यादुपाकर्मदिनेथवेतिहेमाद्रौखादिरगृह्योक्तेः । यदासिंहस्थेसूर्येसतितन्मध्यहस्तनक्षत्रात्प्राक्पुष्यःकर्कटस्थोभवति । तदातस्मिन्पुष्येउत्सर्गंकृत्वातदुत्तरहस्तेउपाकर्मसामगाःकुर्युः। मासेप्रौष्ठपदेहस्तात्पुष्यःपूर्वोभवेद्यदा ॥ तदाचश्रावणेकुर्यादुत्सर्गंछंदसांद्विजइतितत्रैवपरिशिष्टोक्तेः । अत्रद्वावपिसौरौमासौज्ञेयौतेषांसौरस्यैवोक्तेः । अत्राविशेषमाहकार्ष्णाजिनिः—उपाकर्मणिचोत्सर्गेयथाकालंसमेत्यच ॥ ऋषीन्दर्भमयान्कृत्वापूजयेत्तर्पयेत्ततइति॥ उपाकर्मण्युत्सर्गेचत्रिरात्रम् । पक्षिणीमहोरात्रंबानध्यायइति । मिताक्षरायामुक्तम् । अत्रनदीनांरजोदोषोनास्ति । उपाक

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

र्मणिचोत्सर्गेरजोदोषोनविद्यते ॥ इतिगार्ग्योक्तेः । अत्रैवरक्षाबंधनमुक्तम्
हेमाद्रौभविष्ये—संप्राप्तेश्रावणस्यांतेपौर्णमास्यांदिनोदये ॥ स्नानंकुर्वीतमति
मान्श्रुतिस्मृतिविधानतः ॥ उपाकर्मादिकंप्रोक्तमृषीणांचैवतर्पणम् ॥ शू
द्राणांमंत्ररहितंस्नानंदानंचशस्यते ॥ उपाकर्मणिकर्तव्यंऋषीणांचैवपूजनम्
ततोपराण्हसमयेरक्षापोटलिकांशुभाम् ॥ कारयेदक्षतैःशस्तैःसिद्धार्थैर्हेममू
र्षितैरिति ॥ अत्रोपाकर्मानंतर्यस्यपूर्णातिथौवार्षिकस्यानुवादोनतुविधिः । गौ
रवात्प्रयोगविधिभेदेचक्रमायोगाच्छूद्रादौतदयोगाच्च । तेनपरेद्युरुपाकरणे
पिपूर्वेद्युरपराण्हेतत्करणंसिद्धम् । इदंभद्रायांनकार्यम् । भद्रायांद्वेनकर्तव्ये
श्रावणीफाल्गुनीतथा ॥ श्रावणींनृपतिंहंतिग्रामंदहतिफाल्गुनीतिसंग्रहो
क्तेः । तत्सत्वेतुरात्रावपितदंतेकुर्यादितिनिर्णयामृते । इदंप्रतिपद्युतायांनका
र्यम् । नंदायादर्शनेरक्षाबलिदानंदशासुच ॥ भद्रायांगोकुलक्रीडादेशना
शायजायते ॥ इतिमदनरत्नेब्रह्मवैवर्तात् । भविष्ये—उपलिप्तेग्रहमध्येदत्तच
तुष्केन्यसेत्कुंभम् ॥ पीठेतद्योपविशेद्राजामात्यैश्चसुमुहूर्ते ॥ तदनुपुरोधाना
पतेरक्षांबध्नीतमंत्रेण ॥ इदंरक्षाबंधनंनियतकालत्वात् । भद्रावर्ज्यग्रहण
दिनेपिकार्यहोलिकावत् । ग्रहसंक्रांत्यादौरक्षानिषेधाभावात्सर्वेषामेव
वर्णानांसूतकंराहुदर्शने ॥ इतितत्कालीनकर्मपरएवनत्वन्यत्र । अन्य
थाहोलिकायांकागतिः । अतएव । नित्येनैमित्तिकेजप्येहोमयज्ञक्रिया
सुच ॥ उपाकर्मणिचोत्सर्गेग्रहवेधोनविद्यतइति । नियतकालीनेतदभा
वइतिदिक् । उपाकर्मणितद्दिनभिन्नपरंतत्रतन्निषेधादित्युक्तंप्राक् । मं
त्रस्तु—येनबद्धोबलीराजादानवेंद्रोमहाबलः ॥ तेनत्वामपिबध्नामिरक्षे
माचलमाचल ॥ ब्राह्मणैःक्षत्रियैर्वैश्यैःशूद्रैरन्यैश्चमानवैः ॥ कर्तव्यो
रक्षिताचारोद्विजान्संपूज्यशक्तितइति ॥ अत्रैवहयग्रीवोत्पत्तिः । तदुक्तं
कल्पतरौ—श्रावण्यांश्रवणेजातः पूर्वंहयशिराहरिः ॥ जगादसामवेदंतुसर्व
कल्मषनाशनम् ॥ स्नात्वासंपूजयेत्तंतुशंखचक्रगदाधरम् ॥ अभाश्वलाय

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नेनश्रवणाकर्मोक्तम् । श्रावण्यांपौर्णमास्यांश्रवणाकर्मेति। तत्रास्तमययोगि नीग्राह्या । अस्तामितेस्थालीपाकंश्रपयित्वेतिसूत्रात् । अतएवनिशीष्टेदर्श प्रयोगांतःपातनियमात्तदंगैः प्रसंगसिद्धिरुक्ता द्वादशे । अन्यथापरेद्युः प्रा प्तौकः प्रसंगः। प्रसंगस्य। याज्ञिकास्तु पौर्णिमादर्शशब्दयोः पर्वाद्यक्षणवदहो रात्रवाचित्वात्तत्रैवकर्मकालव्याप्तिर्ग्राह्येतिविकृतित्वाच्छेषपर्वेच्छंति । श्राव णादिमासचतुष्टयकृष्णपक्षद्वितीयासुअशून्यशयनव्रतम् । तत्रचंद्रोदयव्या पिनी । दिनद्वयेतत्वेपरेतिनिर्णयामृते । इतिकमलाकरभट्टकृतेनिर्णयसिंधौ श्रावणमासः । सिंहेपराः षोडशवटिकाः पुण्यकालः।अन्यत्पूर्ववत् । अ त्रगोप्रसवेद्भुतसागरेनारदः—भानौसिंहगतेचैवयस्यगौः संप्रसूयते ॥ मरणंत स्यनिर्दिष्टंषड्भिर्मासैर्नसंशयः ॥ तत्रशांतिंप्रवक्ष्यामियेनसंपद्यतेशुभम् ॥ प्र सूतांतत्क्षणादेवतांगांविप्रायदापयेत् ॥ ततोहोमंप्रकुर्वीतघृताक्तैराजसर्षपैः आहुतीनांघृताक्तानामयुतंजुहुयात्ततः ॥ व्याहृतिभिश्चायंहोमः । सोपवा सः प्रयत्नेनदद्याद्विप्रायदक्षिणामिति ॥ तथा सिंहराशौगतेसूर्येगोप्रसूतिर्यदा भवेत् । पौषेचमहिषीसूतेदिवैवाश्वतरीतथा ॥ तदानिष्टंभवेत्किंचितच्छां त्यैशांतिकंचरेत् ॥ अस्यवामेतिसूक्तेनताद्विष्णोरितिमंत्रतः ॥ जुहुयाच्चति लाज्येनशतमष्टोत्तराधिकम् ॥ मृत्युंजयविधानेनजुहुयाच्चतथायुतम् ॥ श्री सूक्तेनततः स्नायाच्छांतिसूक्तेनवापुनः ॥ मध्यरात्रेनिशीथेवायदागौः क्रंदतेस दा ॥ ग्रामेवास्वगृहेवापिशांतिकंपूर्ववद्दिशेत् ॥ एवंश्रावणेवडवाप्रसवोदि नेनिषिद्धः ॥ तदुक्तमथर्ववेदिनांगार्ग्यपरिशिष्टे—माघेबुधेचमहिषीश्रावणेव डवादिवा ॥ सिंहेगावः प्रसूयंतेस्वामिनोमृत्युदायकाइति ॥ अत्रतदुक्तामृ ताख्याशांतिः कार्या । भाद्रकृष्णतृतीयाकज्जलीसंज्ञासापराग्राह्येतिदिवोदा सीयेउक्तम् । वचनंतुहरितालिकाप्रकरणेवक्ष्यामः—भाद्रकृष्णचतुर्थीबहुला ख्यामध्यदेशेप्रसिद्धा । सासायान्हव्यापिनीग्राह्या । दिनद्वयेतत्वेपूर्वाग्राह्या गौर्याश्चतुर्थीवटधेनुपूजादुर्गार्चनंदुर्भरहोलिकेच ॥ वत्सस्यपूजाशिवरात्रि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

रेताःपरान्विताघ्नंतिनृपंसराष्ट्रमिति। दिवोदासीयेवचनात्। अथवत्सपूजायाः पृथगुपादानात्धेनुपूजाशब्देनबहुलाख्यागृह्यतइतिसएवव्याचख्यौ। मदनरत्नेप्येवम्। अत्रगोपूजायवान्नाशनंचतत्रैवोक्तम्। भाद्रकृष्णषष्ठीहलषष्ठीसासप्तमीयुतेतिदिवोदासः। भाद्रकृष्णसप्तम्यांशीतलाव्रतम्। तत्रपूर्वाग्राहेतिहेमाद्रौ। अथजन्माष्टमी। साचकृष्णादिमासेनभाद्रपदकृष्णाष्टमी। तथाभाद्रपदेमासिकृष्णाष्टम्यांकलौयुगे॥ अष्टाविंशतिमेजातः कृष्णोसौदेवकीसुतइतिकल्पतरौब्राह्मोक्तेः। अत्रेदंमाधवमतम्। अष्टमीद्वेधा। जन्माष्टमीजयंतीचेति। तत्राद्याकेवलाष्टमी। येनकुर्वंतिजानंतः कृष्णजन्माष्टमीव्रतम्॥ तेभवंतिनराःप्राज्ञव्यालव्याघ्राश्चकाननइतिस्कांदात्। दिवावाप्यदिवारात्रौनास्तिचेद्रोहिणीकला॥ रात्रियुक्तांप्रकुर्वीतविशेषेणेंदुसंयुतामिति पुराणांतरात्॥ श्रावणेवहुलेपक्षेकृष्णजन्माष्टमीव्रतम्॥ नकरोतिनरोयस्तुभवतिक्रूरराक्षसइति॥ भविष्योक्तेश्चकेवलाष्टम्याएवोपोष्यत्वावगतेःसैवरोहिणीयुक्ताजयंती। कृष्णाष्टम्यांभवेद्यत्रकलैकारोहिणीयदि॥ जयंतीनामसाप्रोक्ताउपोष्यासाप्रयत्नतइति॥ वन्हिपुराणात्। अष्टमीकृष्णपक्षस्यरोहिणीऋक्षसंयुता॥ भवेत्प्रौष्ठपदेमासिजयंतीनामसास्मृतेतिविष्णुरहस्यादिवचनाच्च। ज्योतिरादिवत्संज्ञयाकर्मभेदः। रोहिणीयोगश्चाहोरात्रंमुख्यः। निशीथमात्रेमध्यमः। दिवसादावधमः। अहोरात्रंतयोर्योगोह्यसंपूर्णोभवेद्यदि॥ मुहूर्तमप्यहोरात्रेयोगश्चेत्तामुपोषयेदितिवसिष्ठसंहितोक्तेः। अर्धरात्रेतुयोगोयंतारापत्युदयेसति॥ नियतात्माशुचिः स्नातः पूजांतत्रप्रवर्तयेदितिविष्णुधर्मोक्तेः। वासरेवानिशायांवायत्रस्वल्पापिरोहिणी॥ विशेषेणनभोमासेसैवोपोष्यामनीषिभिरितिपुराणांतराच्च। विशेषेणेतिश्रुतेर्भाद्रपदेपीदम्। श्रावणेवानभस्येवेतिवक्ष्यमाणात्। गौडास्तुनिशीथएवरोहिणीयोगोजयंतीनान्यथेत्याहुः। तन्न। वासरेवानिशायांवेतिविरोधात्। योगविरोधाद्गुणात्फलामित्यन्ये। तेप्यकरणेदोषश्रुतेरुपेक्ष्याः। तत्रजन्माष्टमीव्रतंनि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

त्यंपूर्वोक्तवचनेषु । अकरणेनिंदाश्रुतेः । वर्षेवर्षेतुयानारीकृष्णजन्माष्टमी व्रतम् ॥ नकरोतिमहाप्राज्ञ्यालीभवतिकाननइतिस्कांदेवीप्साश्रुतेश्च । न करोतिनरोयस्त्वतिपूर्वमुक्तेरत्रस्त्रीलिंगमतंत्रम् । मदनरत्नेस्कांदेत्वत्रफल मप्युक्तम् । जन्माष्टमीव्रतंयेवैप्रकुर्वंतिनरोत्तमाः ॥ कारयंत्यथवालोकान्ल क्ष्मीस्तेषांसदास्थिरा ॥ सिध्यंतिसर्वकार्याणिकृतेजन्माष्टमीव्रतमिति ॥ जयंतीव्रतंतुनित्यंकाम्यंच । महाजयार्थंकुरुतांजयंतींमुक्तयेनघ ॥ धर्ममर्थंच कामंचमोक्षंचमुनिपुंगव ॥ ददातिवांछितानर्थान्येचान्येप्यतिदुर्लभाइति ॥ स्कांदादौफलश्रुतेः । शूद्रान्नेनतुयत्पापंशवहस्तस्यभोजने ॥ तत्पापंल भतेकुंतिजयंतीविमुखोनरः ॥ नकरोतियदाविष्णोर्जयंतीसंभवंव्रतम् ॥ यम स्यवशमापन्नः सहतेनारकींव्यथामित्यकरणेनिंदाश्रुतेश्च । यदाचपूर्वेद्युःप रेद्युर्वारोहिणीयोगस्तदाजन्माष्टमीजयंत्यामंतर्भूताज्ञेया । नतुजन्माष्टमीव्र तंपृथक्कार्यम् । विष्णुशृंखलवत् । तदुक्तंमाधवेनैव—यस्मिन्वर्षेजयंत्याख्यो योगोजन्माष्टमीतदा ॥ अंतर्भूताजयंत्यांस्याद्दक्षयोगप्रशस्तितइति ॥ मदन रत्नानिर्णयामृतगौडमैथिलमतेप्येवम् ।हेमाद्रिस्तु—रोहिणीसंयुतोपोष्यासर्वा घौघविनाशिनी ॥ अर्धरात्रादधश्चोर्ध्वंकलयावायदाभवेत् ॥ जयंतीनामसा प्रोक्तासर्वपापप्रणाशिनीत्यग्निपुराणादर्धरात्रएवरोहिणीयोगस्यप्राशस्त्यात् मुहूर्तमपिलभ्येतेत्यादीनांचार्धरात्रयोगेप्युपपत्तेर्नजयंतीव्रतंभिन्नम् । तत्त्वंतु हेमाद्रिमतेपिजयंतीव्रतंभिन्नमेव । उदयेचाष्टमीयस्यतेजयंतीपरत्वोक्तेः । किंच । रोहिण्यामर्धरात्रेचयदाकृष्णाष्टमीभवेत् ॥ तस्यामभ्यर्चनंशौरेर्हंति पापंत्रिजन्मजमिति ॥ विष्णुधर्मोक्तेः । समायोगेतुरोहिण्यांनिशीथेराजस त्तम ॥ समजायतगोविंदोबालरूपीचतुर्भुजः ॥ तस्मात्तंपूजयेत्तत्रयथावि त्तानुरूपतइति ॥ वन्हिपुराणाच्चार्द्धरात्रस्यकर्मकालत्वमवसीयते । अतः कर्मणोयस्ययःकालइत्यादिवचनात्पूर्वत्रैवप्राप्तेः । परदिनेसतोपिरोहिणीयो गस्यनप्रयोजकत्वं । अन्यथाबुधवारादेरपितत्त्वापत्तेः । किंच । जयंतीशब्दो

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

रात्रिविशेषवचनः । अभिजिन्नामनक्षत्रंजयंतीनामशर्वरी ॥ मुहूर्तोविजयोना
मयत्रजातोजनार्दनइति । ब्रह्मांडपुराणात् । तेनतद्योगिरोहिण्यांगौणत्वाव
व्रतभेदः । यत्तुवासरेवानिशायांवेतितत्कैमुतिकन्यायेननिशीथयोगस्यैवसु
ख्यर्थपूर्वदिनेर्धरात्रयोगाभावेप्राशस्त्यार्थं । यद्यपि । दिवावायदिवारात्रौना
स्तिचेद्रोहिणीकला ॥ रात्रियुक्तांप्रकुर्वीतविशेषेणेंदुसंयुतामित्यनेनरोहिणी
योगाभावेर्धरात्रव्याप्तेर्ग्राह्यतोक्ता । तथापियास्मिन्वर्षेजयंतीयोगोनास्ति
त्रजयंतीव्रतलोपेप्राप्ते।अष्टमीमात्रेपिजयंतीव्रतंकार्यं।इत्येवंपरामितितदाशयः
अत्रहिसत्रायापूर्यविश्वजितायजेत । एषामसंभवेकुर्यादिष्टिंवैश्वानरींहिजइ
तिवद्रोहिणीयोगाभावेविधानात्तत्कार्यापत्तिःस्यात् ॥ अतएवोक्तम् । जयं
तीनामशर्वरीति । यच्च । स्कांदे – उदयेचाष्टमींकिंचिन्नवमीसकलायदि ॥
भवतेबुधसंयुक्ताप्राजापत्यर्क्षसंयुता ॥ अपिवर्षशतेनापिलभ्यतेवाथवानवेति
यच्चपाद्मे ॥ प्रेतयोनिगतानांतुप्रेतत्वंनाशितंतुतैः । यैःकृताश्रावणेमासिअ
ष्टमीरोहिणीयुता ॥ किंपुनर्बुधवारेणसोमेनापिविशेषतः । किंपुनर्नवमीयु
क्ताकुलकोट्यास्तुमुक्तिदेति ॥ तद्दानादिविषयम् ॥ उपवासाश्रवणादित्यनं
तभट्टः । जयंतीपरामितिहेमाद्रिः । उदयेचंद्रोदयइतिकेचित् । तन्न । चंद्रोदयस
त्त्वसंदेहान्नवमीसकलेत्ययोगान्मानाभावाच्च । तेनपूर्वेद्युःसप्तमीवेधेपरदिने
सूर्योदयेघटिकापिग्राह्या । पूर्वविद्धाष्टमीतिपाद्मोक्तेः । इतियुक्तं । अतो
नव्रतभेदोनाप्यंतर्भावइत्यूचिवान् । गौडास्तु । नवमीक्षयपरमिदंवचनं ।
नवमीसकलायदीतित्रिशिष्योक्तेः । एतत्पूर्वदिनेजयंत्यभावपरमित्याहुः
जयंत्यादिसर्वापवादोयमितिचूडामण्यादयः । वयंतुसत्यंव्रतभेदः । लोका
स्तुजन्माष्टमीमेवानुतिष्ठंति ॥ नहिश्रावणेवानभस्येवारोहिणीसहिताष्टमी
यदाकृष्णानरैर्लब्धासाजयंतीतिकीर्तिता ॥ श्रावणेनभवेद्योगोनभस्येतुभवे
त्ध्रुवमितिमाधवीये॥ वसिष्ठसंहितोक्तावपिभाद्रेजयंतीकेनापिक्रियते ॥ अत
पूर्वेद्युरेवोपवासः । यद्वागुणात्फलं ॥ सप्तमेब्रह्मवर्चसकाममुपनयेदिति

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दित्यन्ये । तन्न । नित्यत्वानुपपत्तेःअत्रगौणमुख्यचांद्राभ्यामेकएवमासइ त्यन्ये । तन्न । एकवाक्येउभयनिर्देशेवाशब्दद्वयायोगात् ॥ अतोजयंतीव्रत स्यापिनित्यत्वादुपवासद्वयंकार्यमितिब्रूमः अतएवहेमाद्रिमदनरत्नादौज न्माष्टमीव्रतंजयंतीव्रतंचभिन्नमुक्तम् । भिन्नकालत्वात्सर्वथातावदंतर्भावेने निसिद्धम् ॥ यद्यपिपूर्वापरावाल्पापिरोहिणीयुतैवकार्यैतिग्रंथानांतत्वंप्रती यतेतदपिजयंतीपरमेव । इदंचकाम्यमेवेत्यनंतभट्टःतद्दूषणंहेमाद्रौज्ञेयं नित्यं काम्यमितितुबहवः ननुयथाविष्णुशृंखलयोगेनश्रवणद्वादशीवामनजयंत्या दिसर्वासिद्धिर्यथावैकादशीस्वल्पापिपरातथा ॥ कलाकाष्ठामुहूर्तापियदा कृष्णाष्टमीतिथिः॥ नवम्यांसैबग्राह्यास्यात्सप्तमीसंयुतानहि ॥ इत्यादिवचना दर्धोदयादिवद्योगाधिक्येफलाधिक्यात्परैवजन्माष्टमीयुक्तेतिचेत् ॥ वार्ता मात्थनहितत्रव्रतभेदोद्वयोर्नित्यत्वंद्वयोरकरणेदोषोवाश्रुतः। इहत्वेतैस्त्रिभिर्हे तुभिःसंज्ञाभेदाद्धर्मभेदात्कालभेदाच्चोपवासभेदः । स्पष्टएव । एकदैवतत्वा च्छ्रवणद्वादशीवन्नपारणालोपदोषोपि ॥ तेनव्रतद्वयमेवयुक्तम् । द्वयोरपि नित्यत्वात् केचित्तु त्रेतायांद्वापरेचैवराजन्कृतयुगेतथा ॥ रोहिणीसहिताचे यंविद्वद्भिःसमुपोषिता ॥ अतःपरंमहीपालसंप्राप्तेतामसेकलौ जन्मनावा सुदेवस्यभविताव्रतमुत्तममितिहेमाद्रौवह्निपुराणात् ॥ कलौजन्माष्टमी व्रतमेवनजयंतीव्रतमित्याहुः । तन्न । तामसेकलावित्युक्तेः परमश्रेयोहेतोर स्यकलौपापिनांदुर्लभत्वमुच्यते ॥ तेनकलौतामसानकरिष्यंति । किंतुध न्याएवेत्यर्थः । अन्यथाशूद्राश्चब्राह्मणाचाराभविष्यंतियुगेकलौ इत्यादौवि धिकल्पनापत्तेः अत्रनिशीथवेधएवग्राह्यः । पूर्वोक्तवचनेषुतस्यैवमुख्यकाल त्वोक्तेः । अष्टमीशिवरात्रिश्चह्यर्धरात्रादधोयदि ॥ दृश्यतेघटिकायासापूर्व विद्धाप्रकीर्तितेति । माधवीयेपुराणांतरात् । अर्धरात्रेतुरोहिण्यांयदाकृष्णाष्ट मीभवेत् ॥ तस्यामभ्यर्चनंशौरेर्हंतिपापंत्रिजन्मजामितिभविष्योक्तेः । अष्ट मीरोहिणीयुक्तानिश्यर्धेदृश्यतेयदि ॥ मुख्यकालइतिख्यातस्तत्रजातोहरिः

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

स्वयमिति ॥ वसिष्ठसंहितोक्तेश्च । तत्राष्टमीद्वेधारोहिणीरहितातद्युताच।आ
द्यापिचतुर्धा । पूर्वेद्युरेवनिशीथयोगिनीपरेद्युरेवोभयेद्युरनुभयेद्युश्चेति । त
त्राद्ययोरसंदेहएवकर्मकालव्याप्तेः । जन्माष्टमीरोहिणीचशिवरात्रिस्तथैवच॥
पूर्वविद्धैवकर्त्तव्यातिथिभांतेचपारणमितिभृगूक्तेश्च । अस्मात्केवलरोहिण्यु
पवासोपिसिद्धः । अंत्ययोःपरैव । प्रातःसंकल्पकालव्याप्तेराधिक्यात् । व
र्जनीयाप्रयत्नेनसप्तमीसंयुताष्टमीतिब्रह्मवैवर्ताच्च । एवमंशतःसमव्याप्तावपि
विषमव्याप्तौत्वाधिक्येननिर्णयः । रोहिणीयुतापिचतुर्धा । पूर्वेद्युरेवनिशीथे
रोहिणीयुतापरेद्युरेवोभयेद्युरनुभयेद्युश्च । अत्राप्याद्ययोरसंदेहःकार्याविद्धापि
सप्तम्यारोहिणीसंहिताष्टमीतिपाद्मोक्तेः । जयंत्यांपूर्वविद्धायामुपवासंसमा
चरेदितिगारुडाच्च । सप्तमीसहिताष्टम्यांनिशीथेरोहिणीयदि ॥ भवितासाष्ट
मीपुण्यायावच्चंद्रदिवाकराविति॥वन्हिपुराणाच्च।द्वितीयेत्वसंदेहएवातृतीयपक्षे
परैव । वर्जनीयाप्रयत्नेनसप्तमीसंयुताष्टमी ॥ सऋक्षापिनकर्तव्यासप्तमीसंयु
ताष्टमीतिब्रह्मवैवर्तात् । चतुर्थ्यपित्रेधा । पूर्वेद्युर्निशीथेष्टमीपरेन्हिरोहिणीप
रेन्ह्यष्टमीपूर्वेन्हिरोहिणी ॥ उभयेद्युरुभयस्यनिशीथसंबंधोवेति । आद्येप
रेद्युर्जयंतीयोगस्यसत्वात्परैवेतिमाधवः । तदुक्तंतेनैवयस्मिन्वर्षेजयंत्याख्य
योगोजन्माष्टमीतदा ॥ अंतर्भूताजयंत्यांस्याद्दक्षयोगप्रशस्ततइति ॥ पूर्व
विद्धाष्टमीयातुउदयेनवमीदिने ॥ मुहूर्तमपिसंयुक्तासंपूर्णासाष्टमीभवेत् ॥
कलाकाष्ठामुहूर्तापियदाकृष्णाष्टमीतिथिः ॥ नवम्यांसैवग्राह्यास्यात्सप्तमी
संयुतानहीतिपाद्मोक्तेश्च । हेमाद्रिस्त्वाह—अष्टम्याःप्राधान्यात्तस्याश्चपूर्वेद्यु
कर्मकालव्यापित्वात्पूर्वैव । पाद्मंतुपूर्वेन्हिनिशीथेष्टम्यभावेज्ञेयम् । अंत
र्भावोक्तिस्तुमूर्खदंग्रहणमात्रमिति । अन्येतुपूर्वविद्धाष्टमीवाक्येनजन्माष्ट
म्यांसूर्योदयेसप्तमीवेधनिषेधात् । कलाघटीमात्राप्यौदयिकीग्राह्या । कार्य
विद्धापिसप्तम्येतिजयंतीपरम् । जयंत्यांपूर्वविद्धायामुपवासंसमाचरेदित्येक
वाक्यत्वात् । तत्रापिद्वयोर्नित्यत्वात्कालभेदाच्चोपवासद्वयंभवत्येव। यदातु

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वलाष्टमीशुद्धाधिका ॥ तदात्यागहेतोःसप्तमीवेधस्याभावात्पूर्वैव । यदि वाविद्धन्यूनातदापरदिनेग्राह्यतिथेरभावात्पूर्वैव । एवंसर्वाण्यौदयिकवाक्यानिसप्तमीवेधपराणि । जन्माष्टमींपूर्वविद्धांसऋक्षांसकलामपि ॥ विहायनवमींशुद्धामुपोष्यव्रतमाचरेदिति व्यासोक्तेर्विद्धायाःक्षयेशुद्धनवम्यामुपवासः । दशमीवेधेद्वादश्युपवासवदित्याहुः । तेनिर्मूलत्वादुपेक्ष्याः । मुहूर्तमपिसंयुतेतिरोहिणीयोगेत्याज्यत्वोक्तेः । तिथ्यंतपारणवाक्यानांनिर्विषयत्वापत्तेः । नचजयंतीपराणिशुद्धाधिकापराणिवातानि । भृग्वाद्यैःपूर्वविद्धाष्टम्यामपितिथ्यंतेपारणोक्तेः । तेनकलाकाष्ठेतिवाक्यांतरवशाज्जयंतीपरमेतत् । तत्वंतुअष्टम्याःकर्मकालव्याप्तेः । दिवावायदिवारात्रौनास्तिचेद्रोहिणीकला ॥ रात्रियुक्तांप्रकुर्वीतविशेषेणेंदुसंयुतामिति ॥ पूर्वोक्तवाक्यैःरोहिणीयोगाभावेग्राह्यत्वोक्तेर्वचनात् कर्मकालव्यापिनींयत्कापूर्वापरावाल्पापिरोहिणीयुताग्राह्या । माधवमदनरत्ननिर्णयामृतानंतभट्टगौडमैथिलग्रंथादिष्वप्येवमिति । युक्तंतुउपवासद्वयंकार्यम् । द्वयोर्नित्यत्वादितितुवयम् । अंत्ययोःपरैव । सप्तमीसंयुताष्टम्यांभूत्वाऋक्षंद्विजोत्तम ॥ प्राजापत्यंद्वितीयेन्हिमुहूर्तार्द्धंभवेद्यदि ॥ तदाष्टयामिकंपुण्यंप्रोक्तंव्यासादिभिःपुरेतिस्कांदात् । मुहूर्तेनापिसंयुक्तासंपूर्णासाष्टमीभवेत् ॥ किंपुनर्नवमीयुक्ताकुलकोव्यास्तुमुक्तिदेतिपाद्माच्चेतिदिक् ॥ निंबादित्योपासकास्तुजन्माष्टमीरामनवमी । शिवरात्र्यादौपूर्वेन्हिकर्मकालीनांतिथिंत्यक्त्वात्रिद्विमुहूर्तापरैवतिथिर्ग्राह्या । उदयव्यापिनीग्राह्याकुलेतिथिरुपोषणेनिंबार्कोभगवान्येषांवांछितार्थफलप्रदइति । हेमाद्रौमात्स्योक्तमुक्तिसप्तमीव्रतेभविष्योक्तेरित्याहुः । तन्न । यदिद्वितीयेदिवसेतुऋक्षतिथ्योर्युतिःस्यात्नतदोपवासः । पूर्वेप्रकुर्याद्दिवसेद्वितीयेदिनेशभक्तोथतदाव्रतायमितिमात्स्यवाक्येनतत्रैवउपसंहारात्सर्वार्थत्वेनमानाभावात् । ऋक्षतिथ्योर्हस्तसप्तम्योः । अन्यथाऋषिपंचम्यादौतदापत्तिः । शिष्टाचारान्नेतिचेत् । नतस्यन्यायव

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

चोविरोधेनहेयत्वात् । इदानींकापिनिंबार्कोपासनाभावाच्चेतिसंक्षेपःपा
णंतु—तिथिरष्टगुणंहंतिनक्षत्रंचचतुर्गुणं तस्मात्प्रयत्नतः कुर्यात्तिथिभा
तेचपारणमितिब्रह्मवैवर्तात् । तिथ्यर्क्षयोर्यदाछेदोनक्षत्रांतमथापिवा ॥ अर्ध
रात्रेथवाकुर्यात्पारणंत्वपरेहनीति ॥ हेमाद्रौवचनाच्चार्धरात्रेप्युभयांतेन्यतरां
तेवेतिमुख्यःपक्षः । सर्वेष्वेवोपवासेषुदिवापारणमिष्यतइतिब्रह्मवैवर्तत्वन्य
विषयंदिनेमुख्यकाललाभेन्यतरांतेवाज्ञेयम् । गौडास्तु—नरात्रौपारणंकुर्याद्
तेवैरोहिणीव्रतात् ॥ तत्रनिद्रयपितत्कुर्याद्वर्जयित्वामहानिशामिति ॥ ब्रह्मां
डपुराणाद्रात्रौ सार्धप्रहरमध्येकार्यमित्याहुः । महानिशातुविज्ञेयामध्यमम
ध्ययामयोः ॥ तथा—मध्यमप्रहरेमात्रेविज्ञेयातुमहानिशेतिस्मृत्यंतरात् । क
ल्पतरौमदनरत्नेचैवम् । कामधेनौगर्गस्तु—महानिशातुविज्ञेयामध्यमंप्रह
रद्वयमित्याह । वृद्धशातातपस्तु—महानिशाद्वेघटिकेरात्रौमध्यमयामयोरि
त्याह । वेदपाठपरमेतदित्यन्ये। महानिशायामन्यतरांतेतृतीयदिनेपारणम्।
अपरेहनीतिपारणोत्तरदिनपरत्वात् । उभयांतापेक्षणादित्याहुः । तत्वंतुम
हानिशातोर्वागन्यतरांतलाभेमहानिशानिषेधः । महानिशायामेवलाभेतत्रैव
पारणमिति । दिवोदासस्तु—रजनीप्रहरंयावत्प्रवृत्तिः कर्मणोमता ॥ पारणं
तावदेवेष्टंप्रसादान्नभवेद्यदीति ॥ स्कांदादूर्ध्वंनिषेधमाह । तन्निर्मूलम् । अ
शक्तोतुवन्हिपुराणे—भांतेकुर्यात्तिथेर्वापिशस्तंभारतपारणमिति ॥ गारुडेवि
ष्णुधर्मेच—जयंत्यांपूर्वविद्धायामुपवासंसमाचरेत् ॥ तिथ्यंतेवोत्सवांतेवाव्र
तीकुर्वीतपारणम् ॥ अशक्तोतु—तिथ्यंतेतिथिभांतेवापारणंयत्रचोदितम् ॥
यामद्वयोर्ध्वगामिन्यांप्रातरेवहिपारणा ॥ सएवोत्सवांतइति । कालादर्शोक्तं
श्चेतिसंक्षेपः । अष्टम्यांविशेषोहेमाद्रौभविष्ये—ततोष्टम्यांतिलैःस्नातोनद्यादौ
विमलेजले ॥ सुदेशेशोभनंकुर्याद्देवक्याःसूतिकागृहम् ॥ तन्मध्येप्रतिमास्था
प्यासाचाप्यष्टविधास्मृता ॥ कांचनीराजतीताम्रीपैत्तलीमृन्मयीतथा ॥ वा
क्षीमणिमयीचैववर्णकैर्लिखिताथवा ॥ सर्वलक्षणसंपूर्णापर्यंकेचपटावृते ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

देवकींतत्रचैकस्मिन्प्रदेशेसूतिकागृहे ॥ प्रस्तुतांचप्रसूतांचस्थापयेन्मंच कोपरि ॥ मांतत्रबालकंसुप्तंपर्यंकस्तनपायिनम् ॥ यशोदांतत्रचैकस्मिन्प्र देशेसूतिकागृहे ॥ तद्वच्चकल्पयेत्पार्थप्रसूतवरकंन्यकाम् ॥ कश्यपोवसुदेवोय मदितिश्चैवदेवकी ॥ शेषोवैबलभद्रोयंयशोदाक्षितिरन्वभूत् ॥ नंदःप्रजाप तिर्दक्षोगर्गश्चापिचतुर्मुखः ॥ गौर्धेनुः कुंजरश्चैवदानवाःशस्त्रपाणयः ॥ ले खनीयाश्चतत्रैवकालियोयमुनाह्रदे ॥ इत्येवमादियत्किंचिच्छक्यतेचरितंम म ॥ लेखयित्वाप्रयत्नेनपूजयेद्भक्तितत्परः ॥ मंत्रेणानेनकौंतेयदेवकींपूज येन्नरः ॥ गायद्भिःकिन्नरादैःसततपरिवृतावेणुवीणानिनादैःशृंगारादर्श कुंभप्रवरकृतकरैःकिंकरैःसेव्यमाना ॥ पर्यंकेस्वास्तृतेयामुदिततरमुखीपु त्रिणीसम्यगास्तेसादेवीदेवमाताजयतिसुतनयादेवकीकांतरूपा ॥ पादौसं वाहयंतीश्रीर्देवक्याश्चरणांतिके ॥ निषण्णापंकजेपूज्यानमोदेव्यैश्रियेइति ॥ अर्धरात्रेवसोर्धारांपातयेद्घृतसर्पिषा ॥ नाडीवर्धापनंषष्ठीनामादेः करणंमम॥ ततोमंत्रेणवैदद्याच्चंद्रायार्घ्यंसमाहितः ॥ शंखेतोयंसमादायसपुष्पकुशचंदनं॥ जानुभ्यांधरणींगत्वाचंद्रायार्घ्यंनिवेदयेत् ॥ क्षीरोदार्णवसंभूतअत्रिगोत्रसमु द्भव ॥ गृहाणार्घ्यंशशांकेदंरोहिण्यासहितोमम ॥ ज्योत्स्नापतेनमस्तुभ्यं नमस्तेज्योतिषांपते ॥ नमस्तेरोहिणीकांतअर्घ्यंनः प्रतिगृह्यताम् ॥ यथा पुत्रंहरिंलब्ध्वाप्राप्तातेनिर्वृतिःपरा ॥ तामेवनिर्वृतिंदेहिसुपुत्रंदर्शयस्वमे ॥ इतिदेवक्यर्घः ॥ ततःपुष्पांजलिंदत्वायामेयामेप्रपूजयेत् ॥ प्रभातेब्राह्म णान्शक्त्याभोजयेद्भक्तिमान्नरः ॥ ओंनमोवासुदेवायगोब्राह्मणहितायच ॥ शांतिरस्तुशिवंचास्तुइत्युक्त्वामांविसर्जयेत् ॥ इदंप्रतिमासकृष्णाष्टम्यामप्यु क्तमदनरत्नेवन्हिपुराणे—प्रतिमासंचतेपूजामष्टम्यांयःकरिष्यति ॥ ममचैवा खिलान्कामान्ससंप्राप्स्यत्यसंशयम् ॥ तथा—अनेनविधिनायस्तुप्रतिमासं नरेश्वर ॥ करोतिवत्सरंपूर्णंयावदागमनंहरेः ॥ दद्याच्छय्यांसुसंपूर्णांगोभिरत्नै रलंकृताम् ॥ इतिजन्माष्टमीव्रतम् । भाद्रामावास्यायांकुशग्रहणमुक्तंहेमाद्रौ

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

हारीतेन—मासेनभस्यमावास्यातस्यांदर्भोच्चयोमतः ॥ अयातयामास्तेदर्भा नियोज्याःपुनःपुनः॥नभाःश्रावणः।तेनदर्शोतमासेजन्माष्टम्यानंतरंदर्शोल ते । मदनरत्नेतु—मासेनभस्येमावास्यातस्यांदर्भोच्चयोमतइतिमरीचिवाक्य क्तम्।नभस्योभाद्रपदः।तेनमहालयांतर्गतदर्शोलभ्यते।अत्रगौणमुख्यचांद्राभ्य मेकएवदर्शइत्यन्ये।भाद्रपदशुक्लतृतीयायांहरितालिकाव्रतमुक्तंतत्रपराग्राह्यामु र्तमात्रसत्वेपिदिनेगौरीव्रतंपरे॥शुद्धाधिकायामप्येवंगणयोगप्रशंसनादिति। माधवोक्तेः। चतुर्थीयुक्तायांफलाधिक्यंमाधवीयेआपस्तंबः—चतुर्थीसहित यातुसातृतीयाफलप्रदा ॥ अवैधव्यकरास्त्रीणांपुत्रपौत्रप्रवर्धिनी ॥द्वितीयायोगे प्रसवायमाहसएव—द्वितीयाशेषसंयुक्तांयाकरोतिविमोहिता ॥ सावैधव्य मवाप्नोतिप्रवदंतिमनीषिणइति ॥ आद्यामधुश्रावणिकाकज्जलीहरितालि का ॥ चतुर्थीमिश्रितास्त्रीभिर्दिवानक्तेविधीयते ॥ तृतीयानभसःशुक्लामधु श्रावणिकास्मृता ॥ भाद्रस्यकज्जलीकृष्णाशुक्लाचहरितालिकेति ॥ दिवो दासोदात्तवचनाच्च ॥ भाद्रशुक्लचतुर्थीवरदचतुर्थी । सामध्यान्हव्यापिनी ग्राह्या । प्रातःशुक्लतिलैःस्नात्वामध्यान्हेपूजयेन्नृपेति ॥ हेमाद्रौभविष्ये।त त्रैवपुजोक्तेः । मदनरत्नेप्येवम् । परदिनेएवांशेनसाकल्येनवामध्यान्हव्याप्य भावेसर्वपक्षेषुपूर्वाग्राह्या । तथाचबृहस्पतिः—चतुर्थीगणनाथस्यमातृविद्धा प्रशस्यते ॥ मध्यान्हव्यापिनीचेत्स्यात्परतश्चेत्परेहनीति ॥ मातृविद्धाप्रश स्तास्याच्चतुर्थीगणनायके ॥ मध्यान्हेपरतश्चेत्स्यान्नागविद्धाप्रशस्यतइतिमा धवीयेस्मृत्यंतराच्च । तत्रगणेशरूपंस्कांदे—एकदंतंशूर्पकर्णंनागयज्ञोपवीति नम् ॥ पाशांकुशधरंदेवंध्यायेत्सिद्धिविनायकमिति ॥ इयंरविभौमयोरतिप्र शस्ता । भाद्रशुक्लचतुर्थीयाभौमेनार्केणवायुता ॥ महतीसात्रविघ्नेशमर्चित्वा ष्टुंलभेन्नरइति ॥ निर्णयामृतेवाराहोक्तेः । अत्रचंद्रदर्शनंनिषिद्धम् । तथा चापरार्केमार्कंडेयः—सिंहादित्येशुक्लपक्षेचतुर्थ्यांचंद्रदर्शनम् ॥ मिथ्याभि षणंकुर्यात्तस्मात्पश्येन्नतंसदेति ॥ चतुर्थ्यांनपश्येदित्यन्वयः । प्रधानक्रिय

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

न्बयलाभात् । तेनचतुर्थ्यामुदितस्यपंचम्यांनानिषेधः । गौडाअप्येवमाहुः पराशरोपि—कन्यादित्येचतुर्थ्यांतुशुक्लेचंद्रस्यदर्शनम् ॥ मिथ्याभिदूषणंकुर्यात्तस्मात्पश्येन्नतंसदा ॥ तद्दोषशांतयेसिंहःप्रसेनमितिवैपठेदिति ॥ श्लोकस्तुविष्णुपुराणे—सिंहःप्रसेनमवधीत्सिंहोजांबवताहतः ॥ सुकुमारकमारोदीस्तवह्येषःस्यमंतकइति भाद्रपदशुक्लपंचमीऋषिपंचमी । सामध्यान्हव्यापिनीग्राह्या । पूजाव्रतेषुसर्वेषुमध्यान्हव्यापिनीतिथिरिति ॥ माधवीयेहारीतोक्तेः । दिनद्वयेतत्वेहेमाद्रिमतेपरा । सितापरयुतास्यात्पंचमीतिदीपिकोक्तेः माधवमतेपूर्वा । सर्वत्रपंचमीपूर्वेत्युक्तेः । युग्मवाक्यान्निर्णयस्तुयुक्तः । ऋषिपंचमीषष्ठीयुतैवेतिदिवोदासः । अत्रऋषीन्प्रतिमासुपूजयित्वाऽकृष्टभूमिजशाकेनवर्तनम् । एवंसप्तवर्षाणिकृत्वासप्तकुंभेषुप्रतिमासुसंपूज्या । परेन्हितत्तन्मंत्रेणाष्टोत्तरशतंतिलान्हुत्वासप्तब्राह्मणान्भोजयेदितिनिर्णयामृते । भाद्रशुक्लषष्ठीसूर्यषष्ठीसासप्तमीयुतैवेतिदिवोदासः । शुक्लभाद्रपदेषष्ठ्यांस्नानंभास्करपूजनम् ॥ प्राशनंपंचगव्यस्यअश्वमेधफलाधिकमितिवचनात् । कल्पतरौभविष्ये—येयंभाद्रपदेमासिषष्ठीस्याद्भरतर्षभ ॥ योस्यांपश्यतिगांगेयंदक्षिणापथवासिनम् ॥ ब्रह्महत्यादिपापैस्तुमुच्यतेनात्रसंशयः ॥गांगेयः।स्वामिकार्तिकेयः।भाद्रपदशुक्लसप्तम्याममुक्ताभरणव्रतम् ॥तत्रसप्तमीपूर्वायुताग्राह्या।षष्ठ्युन्योरितियुग्मवाक्यात्।भाद्रपदशुक्लाष्टमीदूर्वाष्टमीसापूर्वाग्राह्याश्रावणीदुर्गनवमीदूर्वाचैवहुताशनी॥पूर्वविद्धातुकर्तव्याशिवरात्रिर्बलेर्दिनमितिहेमाद्रौबृहद्यमोक्तेः । शुक्लाष्टमीतिथिर्यातुमासिभाद्रपदेभवेत् ॥ दूर्वाष्टमीतुसाज्ञेयानोत्तरासाविधीयतइति ॥ पुराणसमुच्चयाच्च । यत्तु—मुहूर्तेरौहिणेष्टम्यांपूर्वावायदिवापरा ॥ दूर्वाष्टमीतुसाकार्याज्येष्ठामूलंचवर्जयेदिति ॥ तत्रैवपराकार्येत्युक्तम् । तत्पूर्वदिनेज्येष्ठादियोगोद्रष्टव्यम् । दूर्वाष्टमीसदात्याज्याज्येष्ठामूलर्क्षसंयुता ॥ तथा—ऐंद्रर्क्षेपूजितादूर्वाहंत्यपत्यानिनान्यथा ॥ भर्तुरायुर्हरामूलेतस्मात्तांपरिवर्जयेदिति ॥ तत्रैवतन्निषेधात् । इदम

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri Funding: MIDF

गस्त्योदयेकन्यार्केचनकार्यम् । शुक्लेभाद्रपदेमासिदूर्वासंज्ञातथाष्टमी ॥ सिं
हार्कएवकर्तव्यानकन्यार्केकदाचन ॥ सिंहस्थेसोत्तमासूर्येनुदितेमुनिसत्तम
इति ॥ मदनरत्नेस्कांदोक्तेः । अगस्त्येउदितेतातपूजयेदमृतोद्भवम् ॥ वैध
व्यंपुत्रशोकंचदशवर्षाणिपंचचेति ॥ तत्रैवदोषोक्तेश्च । भाद्रपदशुक्लाष्टम्या
मगस्त्योदयेभाविनिसतिपूर्वंकृष्णाष्टम्यामेवकुर्यादितिहेमाद्रिः । दीपिकायां
वम् । इदंचव्रतंस्त्रीणांनित्यम् । यानपूजयतेदूर्वामोहाद्विहयथाविधि ॥ त्री
णिजन्मानिवैधव्यंलभतेनात्रसंशयः ॥ तस्मात्संपूजनीयासाप्रतिवर्षंवधूजनै
रिति ॥ पुराणसमुच्चयात् । यदाज्येष्ठादिकंविनाष्टमीनलभ्यतेतदातत्रैवोक्तम्
कर्तव्याचेकभक्तेनज्येष्ठामूलंयदाभवेत् ॥ दूर्वामभ्यर्चयेद्भक्त्यानवंध्यंदिवसं
नयेदिति । अत्रविधिर्मदनरत्नेभविष्ये—शुचौदेशेप्रजातायांदूर्वायांब्राह्मणोत्त
म ॥ स्थाप्यलिंगंततोगंधैःपुष्पैर्धूपैःसमर्चयेत् ॥ दध्यक्षतैर्द्विजश्रेष्ठअर्घ्यंदद्या
त्त्रिलोचने ॥ दूर्वाशमीभ्यांविधिवत्पूजयेच्छ्रद्धयान्वितः ॥ मंत्रस्तु—त्वंदूर्वे
मृतजन्मासिवंदितासिसुरासुरैः ॥ सौभाग्यंसंततिंदेहिसर्वकार्यकरीभव ॥
यथाशाखाप्रशाखाभिर्विस्तृतासिमहीतले ॥ तथाममापिसंतानंदेहित्वमज
रामरमिति ॥ अत्रानग्निपक्वंभक्षयेत् । अनग्निपक्वमश्नीयादन्नंदधिफलंतथा ॥
अक्षारलवणंब्रह्मन्नश्नीयान्मधुनान्वितमितितत्रैवभविष्योक्तेः । भाद्रपदेधिमा
सेसतिनिर्णयदीपेस्कांदे—अधिमासेतुसंप्राप्तेनभस्यउदयेमुनेः ॥ अर्वाग्दूर्वा
व्रतंकार्यंपरतोनैवकुत्रचित् ॥ अत्रैवज्येष्ठापूजोक्तामाधवीयेस्कांदे—मासि
भाद्रपदेशुक्लपक्षेज्येष्ठर्क्षसंयुता ॥ रात्रिर्यस्मिन्दिनेकुर्याज्ज्येष्ठायाःपरिपूजन
मिति ॥ इयंज्येष्ठायोगवशेनपूर्वापरावाग्राह्या । दिनद्वययोगेपरा । पूर्वेन्हि
रात्रियोगेपूर्वैव । नवम्यासहकार्यास्यादष्टमीनात्रसंशयः ॥ मासिभाद्रपदेशु
क्लपक्षेज्येष्ठर्क्षसंयुता ॥ रात्रिर्यस्मिन्दिनेकुर्याज्ज्येष्ठायाःपरिपूजनमितितत्रै
वोक्तेः । अस्यापवादः—यस्मिन्दिनेभवेज्ज्येष्ठामध्यान्हादूर्ध्वमप्यणुः ॥ त
स्मिन्हविष्यंपूजाचन्यूनाचेत्पूर्ववासरेइति ॥ इदंकेवलतिथौनक्षत्रेचोक्तम्

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तत्राद्यंकेवलतिथौकार्यम् । अंत्यंकेवलर्क्षे । तदुक्तंमात्स्ये—प्रत्याब्दिकंतिथावु क्तंयज्ज्येष्ठादैवतंव्रतम् ॥ प्रतिज्येष्ठाव्रतंयच्चविहितंकेवलोडुनि ॥ तिथावे वाचरेदाद्यंद्वितीयंकेवलर्क्षतइति ॥ अतएवमदनरत्नेभविष्येनक्षत्रमात्रेउक्तम् मासिभाद्रपदेपक्षेशुक्लेज्येष्ठायदाभवेत् । रात्रौजागरणंकृत्वाएभिर्मंत्रैश्चपूज येदिति ॥ दाक्षिणात्यास्त्वृक्षएवकुर्वंति । हेमाद्रौस्कांदेपि—मासिभाद्रपदे शुक्लपक्षेज्येष्ठर्क्षसंयुते ॥ यस्मिन्कस्मिन्दिनेकुर्याज्ज्येष्ठायाःपरिपूजनमिति तथा—मैत्रेणावाहयेद्देवींज्येष्ठायांतुप्रपूजयेत् ॥ मूलेविसर्जयेद्देवींत्रिदिनंव्रत मुत्तममिति ॥ मंत्रस्तु—एह्येहित्वंमहाभागेसुरासुरनमस्कृते ॥ ज्येष्ठेत्वंसर्व देवानांमत्समीपगताभवेत्यावाह्य । तामग्निवर्णामितिसंपूज्य । ज्येष्ठायैतेन मस्तुभ्यंश्रेष्ठायैतेनमोनमः ॥ शर्वायैतेनमस्तुभ्यंशांकर्यैतेनमोनमः ॥ ज्येष्ठे श्रेष्ठेतपोनिष्ठेब्राह्मिष्ठेसत्यवादिनि ॥ एह्येहित्वंमहाभागेअर्घ्यंगृह्णसरस्वति इत्यर्घः । भाद्रपदशुक्लद्वादश्यांश्रवणयोगरहितायांपारणंकुर्यात् । आभा कासितपक्षेष्वितिदिवोदासोदाहृतवचनात् । उपोष्यैकादशींमोहात्पारणं श्रवणेयदि ॥ करोतिहंतितत्पुण्यंद्वादशद्वादशीभवमिति ॥ तत्रैवस्कांदाच्च अस्यतत्रैवप्रतिप्रसवः । मार्कंडेयः—विशेषेणमहीपालश्रवणंवर्धतेयदि ॥ ति थिक्षयेनभोक्तव्यंद्वादशींलंघयेन्नहीति ॥ केचित्तु—यदात्वपारिहार्योयोगस्त दाश्रवणनक्षत्रेत्रेधाविभक्तेमध्यमविंशतिघटिकायोगंत्यक्त्वापारणंकार्यम् । तदुक्तंविष्णुधर्मे—श्रुतेश्चमध्येपरिवर्तमेति ॥सुप्तिप्रबोधपरिवर्तनमेववर्ज्यमिति केचिच्चतुर्धाविभज्यमध्यपादद्वयंवर्ज्यमाहुः । अत्रमूलंचिंत्यम् । अत्रैवावि ष्णुपरिवर्तनोत्सवंकुर्यात् । संध्यायांविष्णुंसंपूज्यप्रार्थयेत् । मंत्रस्तुतिथितत्वे उक्तः । ॐ वासुदेवजगन्नाथप्राप्तेयंद्वादशीतव ॥ पार्श्वेनपरिवर्तस्वसुखं स्वपिहिमाधवेति ॥ अत्रैवशक्रध्वजोत्थापनमुक्तमपरार्केगर्गेण । द्वाद श्यांतुसितेपक्षेमासिप्रौष्ठपदेतथा ॥ शक्रमुत्थापयेद्राजाविश्वश्रवणवासवे॥ इयमेवश्रवणद्वादशी । तत्रैकादश्यांद्वादशीश्रवणयोगेसैवोपोष्या । एकाद

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

शीद्वादशीचवैष्णव्यमपितत्रचेत् ॥ तद्विष्णुशृंखलंनामाविष्णुसायुज्यकृ
द्भवेदितिविष्णुधर्मोक्तेः । नारदीयेपि—संस्पृश्यैकादशींराजन्द्वादशींयदि
संस्पृशेत् ॥ श्रवणंज्योतिषांश्रेष्ठंब्रह्महत्यांव्यपोहति ॥ द्वादशीश्रवण
स्पृष्टास्पृशेदेकादशीयदि ॥ सएववैष्णवोयोगोविष्णुशृंखलसंज्ञितः ॥ इति
हेमाद्रौमात्स्योक्तेश्च । दिनद्वयेद्वादशीश्रवणयोगेपिपूर्वा । निर्णयामृतेत्वस्य
पूर्वार्धमन्यथापठितम् । द्वादशीश्रवणर्क्षंचस्पृशेदेकादशीयदीति तेनहेमा
द्रिमतेएकादश्याःश्रवणयोगाभावेपितद्युक्तद्वादशीयोगमात्रेणविष्णुशृंखलं
भवति । निर्णयामृतमतेतु—श्रवणस्यैकादशीद्वादशीभ्यांयोगएवविष्णुशृंख
लंनान्यथेति । यदानिशीथानंतरंसूर्योदयावधिद्विकलामात्रमपिश्रवणर्क्षंभव
ति । तदापिपूर्वैव । तदुक्तंतत्रैवनारदीयेइमांप्रकृत्य—तिथिनक्षत्रयोर्योगोयोग
श्चैवनराधिप ॥ द्विकलोयदिलभ्येतसज्ञेयोह्यष्टयामिकइति ॥ द्वादशीश्रवण
स्पृष्टाकृत्स्नापुण्यतमातिथिः ॥ नतुसातेनसंयुक्तातावत्येवप्रशस्यतइति ॥ म
दनरत्नेमात्स्याच्च । दिवोदासीयेतु—रात्रेःप्रथमपादेचेच्छ्रवणंहरिवासरे ॥
तदापूर्वामुपवसेत्प्रातर्भातेचपारणमित्युक्तम् । इदंतुनिर्मूलत्वात्पूर्वविरोधा
च्चोपेक्ष्यम् । इयंबुधवारेतिप्रशस्ता । बुधश्रवणसंयुक्तासैवचेद्द्वादशीभवेत् ॥
अत्यंतमहतीसास्याद्दत्तंभवतिचाक्षयमिति ॥ हेमाद्रौस्कांदात् । यानितुपठं
ति । उत्तराषाढसंयुक्ताश्रोणामध्यान्हगापिवा ॥ आसुरीसैवतारास्याद्धंति
पुण्यंपुराकृतम् ॥ उदयव्यापिनीग्राह्याश्रोणाद्वादशिकायुता ॥ विश्वर्क्षसंयुता
साचनैवोपोष्याशुभेप्सुभिरित्यादीनिविष्णुधर्मस्कांदभविष्यादीनिवचनानि
तानिनिर्मूलानि । यदपिस्मृत्यर्थसारेउदयव्यापिनीग्राह्येत्युक्तम् । यच्चबृह
न्नारदीयेउदयव्यापिनीग्राह्याश्रवणद्वादशीव्रतइति । तद्यदाशुद्धाधिकाद्वाद
शीपरदिनएवोदयेश्रवणयोगःपूर्वेन्हिचतद्भिन्नेकालयोगस्तत्परम् । दिनद्व
येउदययोगेपूर्वैव । बहुकर्मकालव्याप्तेरित्युक्तंमदनरत्ने ॥ यदात्वेकादश्येव
श्रवणयुतानद्वादशीतदापिपूर्वैव । यदानप्राप्यतेऋक्षंद्वादश्यांवैष्णवकाचित

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

एकादशीतदोपोष्यापापघ्नीश्रवणान्वितेतिमदनरत्नेनारदीयोक्तेः यदापरैव र्क्षयुतातदापरा । तत्रशक्तेनोपवासद्वयंकार्यम् । एकादशीमुपोष्यैवद्वादशीं समुपोषयेत् ॥ नचात्रविधिलोपःस्यादुभयोर्दैवतंहरिरितिभविष्योक्तेः । य त्तुविष्णुधर्मे—पारणांतंव्रतंज्ञेयंव्रतांतेविप्रभोजनम् ॥ असमाप्तेव्रतेपूर्वेनैवकु र्याद्व्रतांतरमितितदेतद्भिन्नपरम् । अत्रगौडाः । शृणुराजन्परंकाम्यंश्रवणद्वा दशीव्रतमितिस्थूलशीर्षवचनात्काम्यमेवेदम् । तेनाशक्तस्यनित्यैकादशी व्रतमेवेतिमन्यंते । द्वादश्यामुपवासेनशुद्धात्मानृपसर्वशः ॥ चक्रवर्तित्वम तुलंसंप्राप्त्युत्तमांश्रियमितिगौडनिबंधेमार्कंडेयोक्तेश्च । दाक्षिणात्यास्तु— एकादश्यांनरोभुक्त्वाद्वादश्यांसमुपोषणात् ॥ व्रतद्वयकृतंपुण्यंसर्वंप्राप्नोत्यसंश यमिति वराहवामनपुराणोक्तेः । श्रवणद्वादशीव्रतमेवेत्याहुः । भुक्त्वेति फलाद्याहारपरम् । नत्वन्नपरम् । अन्नाश्रितानिपापानीतिनिषेधात् । उपवासद्वयंकर्तुनक्नोतिनरोयदि ॥ प्रथमेन्हिफलाहारीनिराहारोपरेहनी ति ॥ दिवोदासीयेभविष्योक्तेश्च । अशक्तौतुगृहीतैकादशीव्रतोयस्तं प्रत्युक्तंमात्स्ये — द्वादश्यांशुक्लपक्षेतुनक्षत्रंश्रवणंयदि ॥ उपोष्यैकाद शींतत्रद्वादश्यांपूजयेद्धरिमिति ॥ पूजयेन्नतूपवसेदित्यर्थः । अगृही तैकादशीव्रतश्चेदेकादश्यांभुक्त्वाद्वादश्यामुपवसेत् । एवमेकादशींभुक्त्वा द्वादशींसमुपोषयेत् ॥ पूर्ववासरजंपुण्यंसर्वंप्राप्नोत्यसंशयमिति ॥ ना रदीयोक्तेः । पारणंतूभयांतेन्यतरांतेवाकुर्यात् । तिथिनक्षत्रनियमेतिथिभांते चपारणमिति ॥ स्कांदात् । तिथिनक्षत्रसंयोगेउपवासोयदाभवेत् ॥ पार णंतुनकर्तव्यंयावन्नैकस्यसंक्षयइति ॥ नारदीयादितिहेमाद्रिः । यद्यप्यत्रनक्ष त्रमात्रांतेपिपारणंप्रतिभातितथापितिथिमात्रांतेज्ञेयम् । नत्वृक्षांते । तिथिम ध्येपि । याःकाश्चित्तिथयःप्रोक्ताःपुण्यानक्षत्रयोगतः ॥ ऋक्षांतेपारणंकुर्या द्दिनाश्रवणरोहिणीमिति ॥ विष्णुधर्मे—श्रवणांतमात्रेपारणनिषेधात् । रो हिण्यांतु—भांतेकुर्यात्तिथेर्वापिइतिवन्हिपुराणात् । तदंतेप्यस्तुनत्व वैवम

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

स्तीतिनक्षक्षांतोअनुकल्पइतिमदनरत्ने । असंभवेतुतिथ्यंतेतिथिभांतेवापारणंयत्रचोदितम् । यामत्रयोर्ध्वगामिन्यांप्रातरेवहिपारणेतिज्ञेयम् । यत्तुमदनरत्ने—द्वादशीवृद्धौश्रवणवृद्धौवाश्रवणांतएवपारणंकुर्यात् । पारणंतिथिवृद्धौतुद्वादश्यामुडुसंक्षयात् ॥ वृद्धौकुर्यात्त्रयोदश्यांतत्रदोषोनविद्यतइति ॥ वन्हिपुराणादित्युक्तम् । तत्प्रकरणादेतस्यामेवश्रवणयुक्तैकादश्यांविहितंविजयैकादशीव्रतपरंनतुश्रवणद्वादशीपरमितिमदनरत्ने । गौडास्तुश्रवणद्वादशीपरमाहुः । अत्रविधिर्मदनरत्नेविष्णुधर्मे—तस्मिन्दिनेतथास्नानंयत्रक्वचनसंगमे ॥ तथा । दध्योदनयुतंतस्यांजलपूर्णंघटांद्विजे ॥ वस्त्रसंवेष्टितंदत्वा छत्रोपानहमेवच ॥ नदुर्गतिमवाप्नोतिगतिमग्र्यांचविंदति ॥ मंत्रस्तुभविष्ये—घटेजनार्दनपूजामभिधाय ॥ नमोनमस्तेगोविंदबुधश्रवणसंज्ञक ॥ अघौघसंक्षयंकृत्वासर्वसौख्यप्रदोभव ॥ प्रीयतांदेवदेवेशोममसंशयनाशनः ॥ वामनावतारनिमित्तोपवासस्तुव्रतहेमाद्रौभविष्ये—द्वादश्यास्तेविधिःप्रोक्तःश्रवणेनयुधिष्ठिर ॥ सर्वपापप्रशमनःसर्वसौख्यप्रदायकः ॥ एकादशीयदासास्याच्छ्रवणेनसमन्विता ॥ विजयासातिथिःप्रोक्ताभक्तानांविजयप्रदेत्युपक्रम्य । अथकालेबहुतिथेगतेसागुर्विणीभवेत् ॥ सुषुवेनवमेमासिपुत्रंसावामनंहरिमित्युक्त्वा । एतत्सर्वंसमभवदेकादश्यांयुधिष्ठिर ॥ तेनेष्टादेवदेवस्यसर्वथाविजयातिथिः ॥ एषाव्युष्टिःसमाख्याताएकादश्यांमयातव ॥ पूर्वमेवसमाख्याताद्वादशीश्रवणान्वितेत्युपसंहारादेकादश्यामेव । व्युष्टिःफलं । भागवतेष्टमस्कंधेतुद्वादश्यांवामनोत्पत्तिरुक्ता —श्रोणायांश्रवणद्वादश्यांमुहूर्तेभिजितिप्रभुः ॥ ग्रहनक्षत्रताराद्याश्चकुस्तज्जन्मदक्षिणम् । द्वादश्यांतावितातिष्ठन्मध्यंदिनगतोनृप ॥ विजयानामसाप्रोक्तावस्यांजन्मविदुर्हरेः ॥ श्रोणायांचंद्रे—अभिजिच्छ्रवणप्रथमांशःगौडाअप्येवम् । अत्रकल्पभेदाद्व्यवस्था ॥ तद्विधिश्चहेमाद्रौवन्हिपुराणे—नदीनांसंगमेस्नायादर्चयेदत्रवामनम् सौवर्णवस्त्रसंयुक्तंद्वादशांगुलमुच्छ्रितम् ॥ ततोविधिवत्सपूज्य । हिरण्मयेन

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पात्रेणदद्यादर्घ्यंप्रयत्नतः ॥ नमस्तेपद्मनाभायनमस्तेजलशायिने ॥ तुभ्यम र्घ्यंप्रयच्छामिबालवामनरूपिणे॥नमःकमलकिंजल्कपीतनिर्मलवाससे ॥ म हाहवरिपुस्कंधधृतस्कंधायचक्रिणे ॥ नमःशार्ङ्गसीरबाणपाणयेवामनायच ॥ यज्ञभुक्कुलदात्रेचवामनायनमोनमः ॥ देवेश्वरायदेवायदेवसंभूतिकारिणे ॥ प्र भवेसर्वदेवानांवामनायनमोनमः ॥ एवंसंपूजयित्वातंद्वादश्यामुदयेरवेः ॥ शृं गारसहितंतंतुब्राह्मणायनिवेदयेत् ॥ वामनःप्रतिगृण्हातिवामनोहंददामिते वामनंसर्वतोभद्रंद्विजायप्रतिपादये ॥ इतिअनंतभट्टोप्याह । श्रवणद्वादश्यां जनार्दननामाविष्णुःपूज्यते । श्रवणैकादश्यांवामनावतारइति । श्रवणयुत शुक्लैकादश्यलाभेतुदशमीविद्धापिश्रवणयुताकार्या । दशम्यैकादशीयत्रसा नोपोष्याभवेत्तिथिः । श्रवणेनतुसंयुक्तासाचेत्स्यात्सर्वकामदेति ॥ वन्हिपुरा णादित्युक्तंमदनरत्ने । पूजाचमध्यान्हेकार्या । अन्होमध्येवामनोरामरामा विति पूर्वोक्तवचनात् । अत्रैवदुग्धव्रतंसंकल्पयेत् । तदुक्तं । दुग्धमाश्वयुजेमा सीति । अत्रेदंचिंत्यते । दुग्धव्रतेपायसादिवर्ज्यंनवेति । नेतिकेचित् । नहिप्रकृति वर्जनेविकारवर्जनंयुक्तम् । दधिघृतादीनामपिवर्जनापत्तेः । नचयत्रप्रकृतिर सोपलंभस्तद्वर्जनमितिवाच्यम् । मांसविकारस्यौष्ट्रदध्यादेश्चावर्जनापत्तेः । तस्माद्दध्यादिकमपायसादिभक्ष्यमिति । अत्रप्रब्रूमः । यत्रविकारेप्रकृतिरसो पलंभस्तत्प्रत्यभिज्ञावातत्रविकारस्यापिनिषेधः । अस्तिचमांसविकारेमां सप्रत्यभिज्ञामांसत्वानपायात् । यत्तु । औष्ट्रदध्यादेरनिषेधापत्तिरिति । त न्न । औष्ट्रमितिविकारतद्धितेननिषेधात् । तथाचविज्ञानेश्वरः—औष्ट्रमेकश फंस्त्रैणमारण्यकमधाविकमित्यत्र औष्ट्रमितिविकारतद्धिताच्छकृन्मूत्रादीना मपिनिषेधइत्याह । नन्वेवंसंधिन्यनिर्दशावत्सागोपयःपरिवर्जयेदितिसं धिन्यादिक्षीरनिषेधेपिदध्यादिग्रहणंस्यात् । सत्यंप्राप्तं । वचनेनपरंनिषेधः । तदाहापरार्केशंखः—क्षीराणियान्यभक्ष्याणितद्विकाराश्चनेबुधः ॥ सप्तरात्रंव्रतं कुर्यात्प्रयत्नेनसमाहितइति ॥ व्रतंगोमूत्रयावकम् । तस्मात्पायसेदुग्धर

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सोपलंभाद्दर्जनम् । अतएवामिक्षायांदधिसत्वेपिमाधुर्योपलंभात् । पयोरूप त्वमुक्तमीमांसकैः।तदुक्तं—पयएवघनीभूतमामिक्षेत्यभिधीयतइति॥दध्यादि षुतुतदभावादवर्जनमिति । एवंदध्यादिव्रतेनतक्रादीनांनिषेधः । उक्तोभयहे त्वभावादितिकेचित् । पूर्वोक्तशंखवचनात्सर्वविकारनिषेधइतियुक्तंप्रतीम इतिदुग्धव्रतम् । भाद्रपदशुक्लचतुर्दश्यामनंतव्रतम् । तत्रत्रिमुहूर्ताप्यौदयि कीग्राह्येतिमाधवः । तदुक्तम् । उदयेत्रिमुहूर्तापिग्राह्यानंतव्रतेतिथिरिति॥ मध्यान्हेभोज्यवेलायामितिकथायांश्रवणादुपरिहिदेवेभ्योधारयतीतिवद्विधि कल्पनात् । पूजाव्रतेषुसर्वेषुमध्यान्हव्यापिनीतिथिरितिमाधवीयवचनात् मध्यान्हव्यापिनीग्राह्येतितुदिवोदासः । प्रतापमार्तंडेप्येवम् । इदमेवचयु क्तम् । निर्णयामृतेतुघटिकामात्राप्यौदयिकीत्युक्तम् । तथाभाद्रपदस्यांतेच तुर्दश्यांद्विजोत्तम ॥ पौर्णमास्याःसमायोगेव्रतंचानंतकंचरेदितिभविष्योक्तेः। मुहूर्तमपिचेद्भाद्रेपूर्णिमायांचतुर्दशी ॥ संपूर्णांतांविदुस्तस्यांपूजयेद्विष्णुम व्ययमितिस्कांदाच्चेति । अत्रमूलंचिंत्यम् । द्व्यहेऔदयिकत्वेपूर्णत्वात् पूर्वेतियुक्तम् । तत्वंतुविध्यर्थवादयोर्भिन्नार्थत्वेएकवाक्यतायोगात् । संदि ग्धेषुएकवाक्यत्वादितिन्यायेनपूर्वापरावामध्यान्हव्यापिन्येवमुख्या । माधव स्तुसामान्यवाक्यान्निर्णयंकुर्वन्भ्रांतएव । अनंतव्रतस्यपुराणांतरेष्वभावा न्निबंधांतरेष्वभावाच्चवचनंनिर्मूलमेवेति । अथागस्त्यार्घ्यः । तत्कालोव्रतहे माद्रौभविष्ये—कन्यायामागतेसूर्येअर्वाग्वैसप्तमेदिने ॥ कन्यायांसमनुप्राप्ते ह्यर्घकालोनिवर्तते ॥ तेनउदयोत्तरमपिसप्तदिनमध्येइत्यर्थः ॥ यत्पाद्मे—आ सप्तरात्रादुदयाद्यमस्यदातव्यमेतत्सकलंनरेण ॥ यावत्समाःसप्तदशाथवा स्युरथोर्ध्वमप्यत्रवदंतिकेचित् ॥ यमस्यागस्त्यस्य । उदयकालश्चादिवोदा सीयेउक्तः । उदेतियाम्यांहरिसंक्रमाद्रवेरेकाधिकेविंशतिमेह्यगस्त्यः ॥ सप्त मेस्तंवृषसंक्रमाच्चप्रयातिगर्गादिभिरभ्यभाणि ॥ अत्रविधिर्विष्णुरहस्ये- काशपुष्पमयीरम्यांकृत्वामूर्तिंतुवारुणैः ॥ प्रदोषेविन्यसेत्तांतुपूर्णकुंभेस्वलंकृ

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ताम् । कुंभस्थांपूजयेत्तांतुपुष्पधूपविलेपनैः ॥ दध्यक्षतबलिंदद्याद्रात्रौकुर्यात्प्रजागरम् ॥ पूजांचवक्ष्यमाणार्घ्यमंत्रेणकार्या । प्रभातेतांसमादाययायात्पुण्यंजलाशयम् ॥ निशावसानेतांपश्यन्जलांतेप्रतिमांमुनेः ॥ अर्घ्यं दद्यादगस्त्यायभक्त्यासम्यगुपोषितः ॥ मात्स्येतु—अंगुष्ठमात्रंपुरुषंतथैवसौवर्णमत्यायतबाहुदंडम् ॥ पूर्वंकाशमयीत्वमशक्तौ चतुर्भुजंकुंभमुखेनिधाय धान्यानिसप्तांकुरसंयुतानि ॥ सकाशपुष्पाक्षतशक्तियुक्तमंत्रेणदद्याद्द्विजपुंगवाय ॥ धेनुंबहुक्षीरवतींचदद्यात्सवस्त्रघंटाभरणांद्विजाय ॥ भविष्ये—विरूढैःसप्तधान्यैश्चवंशपात्रनिधापितैः ॥ सौवर्णरूप्यपात्रेणताम्रवंशमयेनवा ॥ मूर्ध्निस्थितेननम्रेणजानुभ्यांधरणींगतः ॥ विष्णुरहस्ये—अगस्त्यःखनमानेति पठन्मंत्रमिमंमुनेः ॥ अर्घ्यंदद्यादगस्त्यायशूद्रेमंत्रविधिस्त्वयम् ॥ काशपुष्पप्रतीकाशवन्हिमारुतसंभव ॥ मित्रावरुणयोःपुत्रकुंभयोनेनमोस्तुते ॥ विंध्यवृद्धिक्षयकरमेघतोयविषापह ॥ रत्नवल्लभदेवेशलंकावासनमोस्तुते ॥ वातापीभक्षितोयेनसमुद्रःशोषितःपुरा ॥ लोपामुद्रापतिःश्रीमान्योसौतस्मैनमोनमः ॥ येनोदितेनपापानिविलयंयांतिव्याधयः । तस्मैनमोस्त्वगस्त्यायसशिष्यायचपुत्रिणे ॥ अगस्त्यःखनमानेतिविप्रोर्घ्यंविनिवेदयेत् ॥ राजपुत्रिमहाभागेऋषिपत्निवरानने ॥ लोपामुद्रेनमस्तुभ्यमर्घ्यमेप्रतिगृह्यताम् ॥ दत्त्वैवमर्घ्यंकौरव्यप्रणिपत्यंविसर्जयेत् ॥ अर्चितस्त्वंयथाशक्त्यानमोगस्त्यमहर्षये ॥ ऐहिकामुष्मिकींदत्वाकार्यसिद्धिंव्रजस्वमे ॥ विसर्जयित्वागस्त्यंतंविप्रायप्रतिपादयेत् ॥ अगस्त्योमेमनस्थोस्तुअगस्त्योस्मिन्घटेस्थितः ॥ अगस्त्योद्विजरूपेणप्रतिगृण्हातुसत्कृतः ॥ दानमंत्रः—अगस्त्यःसप्तजन्माघंनाशयत्वावयोरयम् ॥ अतुलंविमलंसौख्यंप्रयच्छत्वंमहामुने ॥ प्रतिग्रहमंत्रःविष्णुरहस्ये—त्यजेदगस्त्यमुद्दिश्यधान्यमेकंफलंरसम् ॥ होमंकृत्वाततःपश्चाद्दर्जयेन्मानवःफलम् ॥ होमश्चार्घ्यमंत्रेणाज्येनभविष्ये—दत्वार्घ्यंसप्तवर्षाणिक्रमेणानेनपांडव ॥ ब्राह्मणःस्याच्चतुर्वेदःक्षत्रियःपृथिवीपतिः ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri Funding: MIDF

वैश्येचधान्यानिष्पत्तिःशूद्रश्चधनवान्भवेत् ॥ यावदायुश्चयःकुर्यात्सपरंब्रह्म गच्छति ॥ इत्यगस्त्यार्घ्यः। भाद्रपौर्णमास्यांप्रपितामहात्परांस्त्रीनुद्दिश्यश्राद्धंकार्यम् । तदुक्तंहेमाद्रौब्राह्ममार्कंडेययोः—नांदीमुखानांप्रत्यब्दंकन्याराशिगतेरवौ ॥ पौर्णमास्यांतुकर्तव्यंवराहवचनंयथेति ॥ नांदीमुखत्वंचोक्तंब्राह्मे पितापितामहश्चैवतथैवप्रपितामहः ॥ त्रयोह्यश्रुमुखाह्येतिपितरःपरिकीर्तिताः ॥ तेभ्यःपूर्वतरायेचप्रजावंतःसुखैधिताः ॥ तेतुनांदीमुखानांदीसमृद्धिरितिकथ्यते ॥ एतच्चप्रत्यब्दमित्युक्तेः । पक्षश्राद्धपक्षेसकृन्महालयपक्षेचावश्यकमितिप्रयोगपारिजाते। अत्रमातामहाअपिकार्याः। पितरोयत्रपूज्यंतेतत्रमातामहाअपीतिधौम्योक्तेः । पितृशब्दस्यचजनकपरत्वेबहुवचनविरोधेनपितृभावान्नपरत्वात् । वार्षिकेतुवचनान्निवृत्तिः। नचजीवत्पितृकस्यान्वष्टकायांमातृश्राद्धेतदापत्तिः। इष्टापत्तेः। अतएवसउक्तश्राद्धेषुस्वमातृमातामहयोर्दद्यादिति ॥ मदनरत्नकालादर्शौ । एतज्जीवत्पितृकश्राद्धेवक्ष्यामः। केचित्तु—अजहल्लक्षणयापित्रादयोयत्रतत्रमातामहास्तेनात्रनेत्याहुः। नचात्रनाम्नानांदीश्राद्धमातिदेशः । वैष्णवादिशब्दवद्देवतापरस्यकर्मनामत्वाभावात् । नापिनांदीमुखत्वंपितृविशेषणम्। पारिभाषिकत्वादितिदिक्। तथानिर्णयदीपेगार्ग्यः—पौर्णमासीषुसर्वासुनिषिद्धंपिंडपातनम् ॥ वर्जयित्वाप्रौष्ठपदींयथादर्शस्तथैवसेति ॥ इतिभाद्रपदमासः । कन्यासंक्रमेपराःषोडशघटिकाःपुण्याःशेषंप्राग्वत् । अथमहालयः। तत्रपृथिवीचंद्रोदयेवृद्धमनुः आषाढीमवधिंकृत्वापंचमंपक्षमाश्रिताः कांक्षंतिपितरःक्लिष्टाअन्नमप्यन्वहंजलम् ॥ कन्यायोगेपुण्यतमत्वमाह । शाट्यायनिः—कन्यास्थार्कान्वितःपक्षःसोत्यंतंपुण्यमुच्यतइति । अत्रविशेषमाहवृद्धमनुः—मध्येवायदिवाप्यंतेयत्रकन्यांव्रजेद्रविः ॥ सपक्षःसकलःश्रेष्ठःश्राद्धषोडशकंप्रति ॥ तथाब्रह्मांडमार्कंडेययोः—कन्यागतेसवितरिदिनानिदशपंचच ॥ पार्वणेनेहविधिनाश्राद्धंतत्रविधीयते ॥ तथातत्रैवषोडशदिनान्युक्तानिकन्यागतेसवितरियान्यह।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नितुषोडश ॥ ऋतुभिस्तानितुल्यानिदेवोनारायणोब्रवीत् ॥ अत्रहेमाद्रिः षोडशत्वंत्रेधाव्याचख्यौ । तिथिवृद्ध्यापक्षस्यषोडशदिनात्मकत्वंश्राद्ध वृद्ध्यर्थमेकःपक्षः । भाद्रपदपूर्णिमयासहेतिद्वितीयः । आश्विनशुक्लप्रतिप पदासहेतितृतीयः । अंत्यएवतुयुक्तः । अहःषोडशकंयत्तुशुक्लप्रतिपदासह । चंद्रक्षयाविशेषेणसापिदर्शात्मिकास्मृतेतिदेवलोक्तेः । तत्रपंचपक्षाः । तदु क्तंहेमाद्रौब्राह्मे—आश्वयुक्कृष्णपक्षेतुश्राद्धंकार्यंदिनेदिने॥ त्रिभागहीनंपक्षं वात्रिभागंत्वर्धमेववा ॥ दिनेदिनेइतिपक्षपर्यंतत्वमुक्तम् । त्रिभागहीनमि तिपंचम्यादिपक्षः । त्रिभागमितिदशम्यादिपक्षः । त्रिभागहीनमितिचतुर्दशी सहितप्रतिपदादिचतुष्टयवर्जनाभिप्रायेणेतिकल्पतरुः । अत्रदिनपदंतिथिपरं वीप्सयातत्पक्षीयतिथित्वंश्राद्धव्याप्यतावच्छेदकम्। तेनपंचदशतिथिव्यापि श्राद्धंसिद्ध्यति ।तेनचतुर्दशीनिषेधोऽन्यकृष्णपक्षपरइतिगौडाः ।तन्न। श्राद्धं शस्त्रहतस्यैवचतुर्दश्यांमहालये॥इत्यादिविरोधात्।यच्चकश्चित् पूरणप्रत्ययलो पेनतृतीयभागहीनंषष्ठयादिपक्षतृतीयभागमेकादश्यादितदर्धंत्रयोदश्यादिउ त्तरोत्तरंलघुकालोक्तेरिति । तन्न । गौतमादिवचनेनमूलकल्पनालाघवात् । पक्षमित्यन्वयापत्तेश्च। पंचम्यूर्ध्वंचतत्रापिदशम्यूर्ध्वंततोप्यतीति ॥ विष्णुधर्मो क्तेः । षष्ठ्याद्येकादश्यादिपक्षावपिज्ञेयावितितत्वम् । कालादर्शेपि—पक्षा द्यादिचदर्शांतंपंचम्यादिदिगादिच । अष्टम्यादियथाशक्तिकुर्यादापरपक्षि कम् ॥ पक्षादिः प्रतिपत् । दिक्दशमी । दर्शांतमितिसर्वत्र । गौतमोपि—अ थापरपक्षेश्राद्धंपितृभ्योदद्यात्पंचम्यादिदर्शांतमष्टम्यादिदशम्यादिसर्वस्मिं श्चेति । तथैकस्मिन्नपिदिनेश्राद्धमुक्तंहेमाद्रौनागरखंडे—आषाढ्याःपंचमे पक्षेकन्यासंस्थेदिवाकरे ॥ योवैश्राद्धंनरः कुर्यादेकस्मिन्नपिवासरे ॥ तस्य संवत्सरंयावत्संतृप्ताःपितरोध्रुवमिति॥ अत्रशक्ताशक्तपराव्यवस्थेतिप्रांचः । तन्न । तद्बोधकपदाभावात् । त्रयोदश्यादिपक्षएवनित्यः । तत्रैवनिंदाश्रुतेः। ब्राह्मे—एवकारेणतस्यैवपंचमपक्षायोगव्यवच्छेदोक्तेरितिगौडाः । तन्न । ए

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कस्मिन्नपीतिविरोधात् । तेनफलभूयार्थिनान्यानिकार्याणीतितत्त्वम् । त
त्रचतुर्दशीश्राद्धाभावेपंचम्यादिदशम्यादिपक्षौ तत्सत्त्वेषष्ठ्याद्येकादश्यादि
कौ । एवंचतुर्दश्यभावेद्वादश्यादिः । तत्सत्त्वेत्रयोदश्यादिरितिव्यवस्था ।
विधवायास्तुविशेषःस्मृतिसंग्रहे—चत्वारःपार्वणाःप्रोक्ताविधवायाःसदैवहि
स्वभर्तृश्वशुरादीनांमातापित्रोस्तथैवच । ततोमातामहानांचश्राद्धदानमुप
क्रमेत् ॥ तथा—श्वश्रूणांचविशेषेणमातामह्यास्तथैवचेति ॥ अशक्तौतुस्मृ
तिरत्नावल्याम्—स्वभर्तृप्रभृतित्रिभ्यःस्वपितृभ्यस्तथैवच ॥ विधवाकारये
च्छ्राद्धंयथाकालमतंद्रिता ॥ विधवास्वयंसंकल्पंकृत्वान्यत्ब्राह्मणद्वाराकारये
दित्युक्तम् । प्रयोगपारिजाते सकृन्महालयेचवर्ज्यतिथ्याद्युक्तमृपृथिवीचंद्रो
दयेप्रयोगपारिजातादिषु । वसिष्ठः—नंदायांभार्गवदिनेचतुर्दश्यांत्रिजन्मसु ॥
एषुश्राद्धंनकुर्वीतगृहीपुत्रधनक्षयात् ॥ जन्मभंतत्पूर्वोत्तरेचत्रिजन्मानि ।
वृद्धगार्ग्यः—प्राजापत्येचपौष्णेचपित्रर्क्षेभार्गवेतथा ॥ यस्तुश्राद्धंप्रकुर्वीतत
स्यपुत्रोविनश्यति ॥ प्राजापत्यंरोहिणी । पौष्णंरेवती । पित्र्यंमघा । अन्या
न्यपिप्रत्यरादीनितत्रैवज्ञेयानि । केचिदु—नंदाश्वकामरव्यारभृग्वग्निपितृका
लभे ॥ गंडेवैधृतिपातेचपिंडास्त्याज्याःसुतेप्सुभिरितिसंग्रहात् ॥ नंदाप्र
तिपत्षष्ठयेकादश्यः । अश्वःसप्तमी । कामस्त्रयोदशी । आरोभौमः । भृगुः
शुक्रः । अग्निभंकृत्तिका । कालभंभरणी । तत्रपिंडास्त्याज्याइत्याहुः । तत्र
मूलंमृग्यम् । एतच्चसकृन्महालयविषयम् । सकृन्महालयेकाम्येपुनःश्राद्धेवि
लेषुच ॥ अतीतविषयेत्रैवसर्वमेतद्विचिंतयेदिति ॥ पृथिवीचंद्रोदयेनारदोक्तेः
अस्यापवादोहेमाद्रौपृथ्वीचंद्रोदयेच—अमापातेभरण्यांचद्वादश्यांपक्षमध्यके
तथातिथिंचनक्षत्रंवारंचनविचारयेत् ॥ पराशरमाधवीयेमदनपारिजातादि
षुचैवम् । निर्णयदीपिकायांतु—पितृमृताहेनिषिद्धदिनेपिसकृन्महालयःका
र्यइत्युक्तम् । आषाढ्याःपंचमेपक्षेकन्यासंस्थेदिवाकरे ॥ मृताहनिपितुर्यो
वैश्राद्धंदास्यतिमानवः ॥ तस्यसंवत्सरंयावत्संतृप्ताःपितरोध्रुवमितिनागर

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

खंडोक्तेः । यातिथिर्यस्यमासस्यमृताहेतुप्रवर्तते ॥ सातिथिःपितृपक्षेतुपूजनी याप्रयत्नतः ॥ तिथिच्छेदोनकर्तव्योविनाशौचंयदृच्छया ॥ पिंडश्राद्धंचक र्तव्यंविच्छित्तिनैवकारयेत् ॥ अशक्तःपक्षमध्येतुकरोत्येकदिनेगदा ॥ निषि द्धेपिदिनेकुर्यात्पिंडदानंयथाविधीतिकात्यायनोक्तेश्च । अत्रमूलंचिंत्यम् तथापक्षश्राद्धकरणेपिननंदादिषुपिंडनिषेधइत्याह । पराशरमाधवीयेकार्ष्णा जिनिः—नभस्यस्यापरेपक्षेश्राद्धंकार्यंदिनेदिने ॥ नैवनंदादिवर्ज्यस्यान्नैवनिं द्याचतुर्दशीति ॥ अत्रश्राद्धमित्येकवचनाद्दिनेदिनेइतिवीप्सावशाच्च । सो मयागवदेकस्याभ्यासेनैकप्रयोगपरमिदम् । अतःप्रतिपत्प्रभृतिष्वेकांवर्ज यित्वाचतुर्दशीमितियाज्ञवल्कीयंप्रयोगभेदपरंनतुपंचम्यादिपक्षविषयम् । प्र तिपत्प्रभृतिष्वितिविशिष्योक्तेः।निर्णयदीपेपृथ्वीचंद्रोदयेमदनपारिजातेचै वम् । अन्यकृष्णपक्षपरंयाज्ञवल्कीयम् । एतत्परत्वेनैवनिंद्याचतुर्दशीति विरोधादितिगौडाः। तन्न। श्राद्धंशस्त्रहतस्यैवचतुर्दश्यांमहालयइतिविरो धात् । तत्वंतु—तिथिनक्षत्रवारादिनिषेधोयउदाहृतः ॥ सश्राद्धेतन्निमित्ते स्यान्नानुषंगकृतेह्यसाविति दिवोदासीयेवृद्धगार्ग्योक्तेस्तन्निमित्तेपक्षांतरेचज्ञे यः। सकृन्महालयेतुवचनान्निषेधः। अन्यत्रकोपिनिषेधः। कार्ष्णाजिनिस्मृ तिरेति। अतोनंदादौसपिंडकश्राद्धेपुत्रवतोप्यधिकारः। अत्रिरपि—महालये क्षयाहेचदर्शेपुत्रस्यजन्मनि ॥ तीर्थेपिनिर्वपेत्पिंडान्रविवारादिकेष्वपि ॥ पूर्वोक्तनंदानिषेधस्तुमृताहातिक्रमेसकृन्महालयेपौर्णमास्यादिमृतश्राद्धेत — न्निमित्तेचज्ञेयः।यत्तुस्मृत्यर्थसारे—विवाहव्रतचूडासुवर्षमर्धंतदर्धकं॥पिंडदा नंमृदास्नानंनकुर्यात्तिलतर्पणमिति॥तस्यात्रापवादोदिवोदासीयेबृहस्पतिः— तीर्थेसंवत्सरेप्रेतेपितृयागेमहालये॥पिंडदानंप्रकुर्वीतयुगादिभरणीमघे॥महा लयेगयाश्राद्धेमातापित्रोःक्षयेहनि ॥ कृतोद्वाहोपिकुर्वीतपिंडानिर्वपणंसेदति निर्णयदीपेतुनंदानिषेधः। प्रत्यहभिन्नश्राद्धविषयः । षोडशाहव्यापिश्राद्ध प्रयोगकत्वेतुप्रत्यहंपिंडदानंकार्यमेवेत्युक्तम् । तदयमर्थःसंपन्नः षोडशाह

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

व्यापिश्राद्धैक्येनपिंडनिषेधः । मृताहेसकृन्महालयेपितथाह्नातिकोचित् । तत्रापिनिषेधस्तुयुक्तः । प्रत्यहंश्राद्धभेदेपिव्यतीपातादौतथा । अन्यमृताह्नातिक्रमेमहालयातिक्रमेचपिंडनिषेधइति । संन्यासिनांतुद्वादश्यांश्राद्धंकार्यमयतीनांचवनस्थानांवैष्णवानांविशेषतः ।द्वादश्यांविहितंश्राद्धंकृष्णपक्षेविशेषतइति ॥ पृथ्वीचंद्रोदयेसंग्रहोक्तेः । अत्रपक्षेश्राद्धाकरणेगौणकालमाहहेमाद्रौयमः—हंसकन्यासुवर्षास्थेशाकेनापिगृहेवसन् ॥ पंचम्योरंतरेदद्यादुभयोरपिपक्षयोः ॥ आश्विनकृष्णशुक्लपंचम्योर्मध्यइत्यर्थः । तत्राप्यसंभवेभविष्ये—येयंदीपान्विताराजन्ख्यातापंचदशीभुवि ॥ तस्यांदद्यान्नचेद्दत्तांपितॄणांवैमहालये ॥ तत्राप्यसंभवेभारते—यावच्चकन्यातुलयोःक्रमादास्तेदिवाकरः ॥ शून्यंप्रेतपुरंतावद्वृश्चिकेयावदागतः ॥ब्राह्मे—वृश्चिकेसमतिक्रांतेपितरोदैवतैःसह निश्वस्यप्रतिगच्छंतिशापंदत्वासुदारुणम् ॥ यत्तुजातूकर्ण्यः—आकांक्षंतिस्मपितरःपंचमंपक्षमाश्रिताः॥तस्मात्तत्रैवदातव्यंदत्तमन्यत्रनिष्फलमितितत्फलातिशयहानिपरम्॥कन्यांगच्छतुवानवेतितुर्यपादेवापाठः ॥तेनकन्यायोगेप्राशस्त्यमात्रं । अतःश्राद्धविवेकोक्तंश्राद्धद्वयंहेयम् । इदंचश्राद्धमन्नेनैवकार्यंनान्नादिना । मृताहंचसपिंडंचगयाश्राद्धंमहालयं । आपन्नोपिनकुर्वीतश्राद्धमामेनकर्हिचिदिति । स्मृतिदर्पणेगालवोक्तेः । अथात्रदेवताःसंग्रहे—तातांबात्रितयंसपत्नजननीमातामहादित्रयं सस्त्रीस्त्रीतनयादितातजननीस्वभ्रातरस्तत्स्त्रियः॥तातांबात्मभगिन्यपत्यवयुक्जायापितासद्गुरुःशिष्याताःपितरोमहालयविधौतीर्थेतथातर्पणे ॥ अस्यार्थः । तातत्रयी । पितृत्रयी । अंबात्रयीच । स्मृत्यर्थसारेपि • महालयेमातृश्राद्धंपृथक्प्रशस्तमिति । अत्रविशेषःस्मृतिदर्पणेगालवः—अनेकामातरोयस्यश्राद्धेचापरपक्षिके ॥ अर्घ्यदानंपृथक्कुर्यात्पिंडमेकंतुनिर्वपेत्॥ जीवन्मातृकस्तुसापत्नमातुरेकोहिएकुर्यान्नपार्वणम् । श्राद्धदीपकलिकायांतुपार्वणमुक्तम् । अन्वष्टक्यंचयन्मातुर्गयाश्राद्धंमहालयम् ॥ पितृपत्नीषुचश्राद्धंकार्यंपार्वणवद्भवेदितिवृ

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

हन्मनूक्तेः । सत्रीतिमातामहानासपत्नीकत्वेपिविभवेसतिमातामहीनां पृथक्कार्यं । महालयेगयाश्राद्धेवृद्धौचान्वष्टकासुच ॥ ज्ञेयंद्वादशदैवत्यंतीर्थे प्रौष्ठेमघासुचेतिनिगमोक्तेः ॥ हेमाद्रिमतेत्वत्रनवदैवत्यमेव । महालयेगया श्राद्धेवृद्धौचान्वष्टकासुच ॥ नवदैवत्यमंत्रेष्टंशेषंषट्पौरुषंविदुरिति ॥ विष्णुधर्मोक्तेः । तातभ्रातापितृव्यः । जननीभ्रातामातुलः । ततस्त्रियः । पितृव्यस्त्री । मातुलानी । भ्रातृजायाःपितृष्वसृमातृष्वसृस्वभागिन्योपत्य भर्तृयुक्ताः । तेनसापत्यायैसधवायैइतिप्रयोगोज्ञेयः । एतासुसतीषुनतद्भर्तादे दानम्।द्वारलोपात् ॥ जायापिताश्वशुरःश्वश्रुरप्यत्रोपलक्ष्य।अत्रमूलंस्मृतिचं द्रिकायांज्ञेयम् ।अत्रपार्वणैकोद्दिष्टव्यवस्थोक्ताहेमाद्रौपुराणांतरे—उपाध्याय गुरुश्वश्रूपितृव्याचार्यमातुलाः ॥ श्वशुरभ्रातृतत्पुत्रपुत्रर्त्विक्शिष्यपोषकाः भगिनीस्वामिदुहितृजामातृभगिनीसुताः ॥ पितरौपितृपत्नीनांपितुर्मातुश्च यास्वसा॥ सखिद्रव्यदाशिष्याद्यास्तीर्थेचैवमहालये ॥ एकोद्दिष्टविधानेनपूज नीयाःप्रयत्नतइति ॥ इतरेषांपित्रादीनांपार्वणमर्थसिद्धम्॥अत्रक्रमान्यत्वेप्या चाराद्द्यवस्था । अशक्तौतुपृथिवीचंद्रोदयेचतुर्विंशतिमते—एकस्मिन्ब्राह्म णेसर्वानाचार्यादिन्प्रपूजयेत् ॥ दशद्वादशवापिंडान्दद्यादकरणंनतु॥ एको द्दिष्टस्वरूपंचाहयाज्ञवल्क्यः—एकोद्दिष्टंदेवहीनमेकोर्ध्यकपवित्रकम् ॥ आ वाहनाग्नौकरणरहितंत्वपसव्यवदिति । अत्रैकपाकोवैश्वदेवतंत्रपिंडंब र्हिश्चैकमिति स्मृत्यर्थसारेउक्तं । अत्रपाणिहोमः। पिंडाश्चद्विजातिकइत्या हप्रयोगपारिजातेआचार्यः—काम्यमभ्युदयेष्टम्यामेकोद्दिष्टमथाष्टमम्॥चतु र्वेषुकरेहोमःपिंडाश्चत्रद्विजातिकइति ॥ पार्वणैकोद्दिष्टयोःसमानतंत्रत्वेतुअ ग्निसमीपएव्। अत्रधूरिलोचनौवैश्वदेवौ। अपिकन्यागतेसूर्येकाम्येचधूरि लोचनौ ॥इतिहेमाद्रावादित्यपुराणात् ।अत्रप्रतिदिनंभिन्नप्रयोगत्वाद्दक्षिणा भेदोवाप्रयोगैक्यादंतेएववादक्षिणेतिहेमाद्रौउक्तम् । एतच्चसंन्यस्तपितृका दिनाजीवत्पितृकेणापिकार्यम् । वृद्धौतीर्थेचसंन्यस्तेतातेचपतितेसति ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

येभ्यएवपितादद्यात्तेभ्योदद्यात्स्वयंसुतइति॥कात्यायनोक्तेः । यत्तुकौंडिन्य
दर्शश्राद्धंगयाश्राद्धंश्राद्धंचापरपक्षिकम् ॥ नजीवत्पितृकःकुर्यात्तिलैर्
र्पणमेवचेति ॥ तत्संन्यस्तपित्राद्यतिरिक्तविषयम् । काम्यश्राद्धपरंवा । अत्रा
हुवक्तव्यंश्रीपितृकृतजीवत्पितृकनिर्णयेज्ञेयम् । एतच्चजीवत्पितृकेणापिंड
हितंकार्यम् । मुंडनंपिंडदानंचप्रेतकर्मचसर्वशः । नजीवत्पितृकःकुर्याद्वृ
णीपतिरेवचेतिदक्षेणतस्यापिंडनिषेधात् । अन्वष्टक्यमातृवार्षिकादौतुवचना
द्भवतीतिवक्ष्यामः । तथाछागलेयः । पिंडोपत्रनिवर्तेतमघादिषुकथंचन ।
सांकल्पंतुतदाकार्यंनियमात्ब्रह्मवादिभिः॥सांकल्पस्वरूपंचवक्ष्यते । अत्रश्रा
द्धांगतर्पणंपक्षश्राद्धेप्रतिदिनंश्राद्धोत्तरम् । सकृन्महालयेतुपरेह्निकार्यम् ।
तदुक्तंनारदीये—पक्षश्राद्धंयदाकुर्यात्तर्पणंतुदिनेदिने ॥ सकृन्महालयेचैवपरे
हनितिलोदकम् ॥ गर्गोपि—पक्षश्राद्धेहिरण्येचअनुव्रज्यतिलोदकमिति ।
तथाप्रयोगपारिजातेगर्गः—कृष्णेभाद्रपदेमासिश्राद्धंप्रतिदिनंभवेत्॥पितृणां
प्रत्यहंकार्यंनिषिद्धाहेपितर्पणम् ॥ सकृन्महालयेश्वःस्यादष्टकास्वंतएवहि ॥
इदंनिषिद्धदिनेपिकार्यम् । तिथितीर्थविशेषेषुकार्यंप्रेतेचसर्वदेतिस्मृत्यर्थसा
रोक्तेः । तीर्थेतिथिविशेषेचगयायांप्रेतपक्षके ॥ निषिद्धेपिदिनेकुर्यात्तर्पणं
तिलमिश्रितमितिस्मृतिरत्नावल्यांवचनाच्च । एतच्चश्राद्धंमलमासेनकार्यं ।
तदाहभृगुः—वृद्धिश्राद्धंतथासोममभ्याधेयंमहालयम् ॥ राजाभिषेकंकाम्यंच
नकुर्याद्भानुलंघितइति । हेमाद्रौनागरखंडे—नभोवाथनभस्योवामलमासोयदा
भवेत् ॥ सप्तमःपितृपक्षःस्यादन्यत्रैवतुपंचमः ॥ एतच्चपित्रोर्मरणेप्रथमाब्देक
ताकृतमितित्रिस्थलीसेतौभट्टाः । इदंचनित्यंकाम्यं । पुत्रानायुस्तथारोग्यमैश्वर्य
मतुलंतथा॥ प्राप्नोतिपंचमेदत्वाश्राद्धंकामान्सुपुष्कलान्नितिजाबाल्युक्तेः ।
वृश्चिकेसमतिक्रांतेपितरोदैवतैःसह । निःश्वस्यप्रतिगच्छंतिशापंदत्वासुदारु
णमिति । कार्ष्णाजिनिवचनाच्चतदतिक्रमेप्रायश्चित्तमुक्तमाग्विधाने—दुर्गेअ
श्वस्यमंत्रंचदशमासंहिमासयोः ॥ महालयंयदान्यूनंतदासंपूर्णमेतितदिति॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

द्विमासयोःकन्यातुलयोर्महालयश्राद्धंयदाहीनमित्यर्थः । अत्रभरण्यांश्राद्ध
मतिप्रशस्तम् । तदुक्तंपृथिवीचंद्रोदयेमात्स्ये—भरणीपितृपक्षेतुमहतीपरिकी
र्तिता ॥ अस्यांश्राद्धंकृतंयेनसगयाश्राद्धकृद्भवेत् ॥ पृथिवीचंद्रोदयेश्रीधरी
येबृहस्पतिः—नभस्यापरपक्षस्यद्वितीयायदियास्यभे ॥ तृतीयांचाश्विताराभिः
साहिताप्रीतिदापितुः ॥ एतत्पक्षेषष्ठीयोगविशेषेणकपिलासंज्ञा । तदुक्तंवा
राहे—नभस्यकृष्णपक्षेतुरोहिणीपातभूसुतैः ॥ युक्ताषष्ठीपुराणज्ञैःकपिलापरि
कीर्तिता ॥ व्रतोपवासनियमैर्भास्करंतत्रपूजयेत् ॥ कपिलांचद्विजाग्र्यायद
त्त्वाक्रतुफलंलभेत् ॥ पुराणसमुच्चये—भाद्रेमास्यसितेपक्षेभानौचैवकरेस्थिते
पातेकुजेचरोहिण्यांसाषष्ठीकपिलाभवेत् ॥ अत्रदर्शांतत्वेनमहालयोमाद्रप
दकृष्णपक्षोज्ञेयइत्युक्तंनिर्णयामृतेहेमाद्रौच । हस्तार्करतुफलातिशयार्थः ।
संयोगेतुचतुर्णांवैनिर्दिष्टापरमेष्ठिनेतितत्रैवोक्तेः । अत्रविशेषोहेमाद्रौस्कां
दे—देवदारुंतथोशीरंकुंकुमैलांमनःशिलाम् । पत्रकंपद्मकंयष्टिमधुगव्येन
पेषयेत् ॥ क्षीरेणालोड्यकल्केनस्नानंकुर्यात्समंत्रकम् ॥ आपस्त्वम
सिदेवेशज्योतिषांपतिरेवच ॥ पापंनाशयमेदेववाङ्मनःकायकर्मजम् ॥
पंचगव्यकृतस्नानः पंचभंगैस्तुमार्जयेत् ॥ पंचभंगैःपंचपल्लवैः । तथा । र
त्नैर्नानाविधैर्युक्तंसौवर्णंकारयेद्रविम् ॥ शक्तितस्तुपलादूर्ध्वंतदर्धंकर्षतोपि
वा ॥ सौवर्णमरुणंकुर्यान्नौकांचैवतथारथम् ॥ तथा—अल्पवित्तोपियःक
श्चित्सोपिकुर्यादिमंविधिम् ॥ प्रभासखंडे—स्थापयेदव्रणंकुंभंचंदनोदकपूरि
तम् ॥ रक्तवस्त्रयुगच्छन्नंताम्रपात्रेणसंयुतम् ॥ रथोरौक्मपलस्यैवएकचक्रः
सुचित्रितः ॥ सौवर्णपलसंयुक्तांमूर्तिंसूर्यस्यकारयेत् ॥ ततःसूर्यंकपिलांच
षोडशोचारैःसंपूज्यदद्यात् । दिव्यमूर्तिर्जगच्चक्षुर्द्वादशात्मादिवाकरः ॥ कपि
लासहितोदेवोममममुक्तिंप्रयच्छतु ॥ यस्मात्त्वंकपिलेपुण्यासर्वलोकस्यपाव
नी ॥ प्रदत्तासहसूर्येणममममुक्तिप्रदाभवेति ॥ विशेषांतरंतत्रैवज्ञेयमितिदिक् ।
इयमेवचंद्रषष्ठी । साचंद्रोदयव्यापिनीग्राह्या । उभयत्रतथात्वेपूर्वा । तदुक्तं

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

भविष्ये—तद्वद्भाद्रपदेमासिषष्ठ्यांपक्षेसितेतरे ॥ चंद्रषष्ठीव्रतंकुर्यात्पूर्वविधःप्रशस्यते ॥ चंद्रोदयेयदाषष्ठीपूर्वाण्हेचापरेहनि ॥ चंद्रषष्ठ्यसितेपक्षेसैवोपोष्याप्रयत्नतइति ॥ अष्टम्यामाश्वलायनेनमघावर्षसंज्ञंश्राद्धमुक्तम् । एतेनमाघ्यावर्षप्रौष्ठपद्याअपरपक्षेइति । इदंसप्तम्यादिषुत्रिष्वहःसुकार्यमितिनारायणवृत्तिः । हरदत्तस्तुमघायुक्तवर्षासुभवंत्रयोदशीश्राद्धमितिव्याचख्यौ । पृथ्वीचांद्रोदयेब्राह्मे—आषाढ्याःपंचमेपक्षेगयामाघ्याष्टमीस्मृता ॥ त्रयोदशीगजच्छायागयातुल्यातुपैतृके ॥ आश्विनकृष्णाष्टम्यांमहालक्ष्मीव्रतम् । तत्रनिर्णयामृतेपुराणसमुच्चये—श्रियोर्चनंभाद्रपदेसिताष्टमींप्रारभ्यकन्याभगतेचसूर्ये ॥ समापयेत्तत्रतिथौचयावत्सूर्यस्तुपूर्वार्धगतोयुवत्याइति ॥ तथैव—कन्यागतेर्केप्रारभ्यकर्तव्यंनाश्रियोर्चनम् ॥ हस्तप्रांतदलस्थेर्केतद्व्रतंनसमापयेत् ॥ पूजनीयागृहस्थानामष्टमीप्रावृषिश्रियः ॥ दोषैश्चतुर्भिःसंयुक्तासर्वसंपत्करीतिथिः ॥ तथा—पुत्रसौभाग्यराज्यायुर्नाशिनीसाप्रकीर्तिता ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेनत्याज्याकन्यागतेरवौ ॥ विशेषेणपरित्याज्यानवमीदूषितायदीति ॥ दोषचतुष्टयंतत्रैवोक्तम् । त्रिदिनेचावमेचैवअष्टमींनोपवासयेत् ॥ पुत्रहानवमीविद्धास्वघ्नीहस्तार्धगेरवाविति ॥ त्रिदिनावमदिनलक्षणंचरत्नमालायाम् । यत्रैकःस्पृशतितिथिद्वयावसानंवारश्चेदवमदिनंतदुक्तमार्यैः ॥ यःस्पर्शाद्भवतितिथित्रयस्यचान्हांत्रिद्युस्पृक्कथितमिदंद्वयंचनेष्टम् ॥ एतेचसर्वेनिषेधाःप्रथमारंभविष्याः । मध्येतु सतिसंभवेज्ञेयाः । व्रतस्यषोडशाब्दसाध्यत्वेनमध्येत्यागायोगात् । इयंचंद्रोदयव्यापिनीग्राह्या । तत्रैवपूजाद्युक्तेः परदिनेचंद्रोदयादूर्ध्वंत्रिमुहूर्तव्यापित्वेपरैवकार्या । अन्यथापूर्वैव । पूर्वावापराविद्धावाग्राह्याचंद्रोदयेसदा ॥ त्रिमुहूर्तापिसापूज्यापरतश्चोर्ध्वगामिनीतिमदनरत्नेनिर्णयामृतेचसंग्रहोक्तेः । अर्धरात्रमतिक्रम्यवर्ततेयोत्तरातिथिः ॥ तदातस्यांतिथौकार्यमहालक्ष्मीव्रतंसदेतिवचनाच्चेतिसंक्षेपः। इतिमहालक्ष्मीव्रतनिर्णयः । अथनवम्यामन्वष्टकाश्राद्धम् । तत्रकात्यायनः—अन्वष्टका

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सुनवाभिः पिंडैश्राद्धमुदाहृतम् । पित्रादिमातृमध्यंचततोमातामहांतकम् ॥ पृथ्वीचंद्रोदयेब्रह्मांडे—पितृणांप्रथमंदद्यान्मातृणांतदनंतरम् । ततोमातामहानांचअन्वष्टक्येक्रमःस्मृतः ॥ श्राद्धहेमाद्रौछागलेय : केवलास्तुक्षयेकार्यावृद्धद्वयावादौप्रकीर्तिताः ॥ अन्वष्टकासुमध्यस्थानांत्याःकार्यास्तुमातरः ॥ दीपिकायांतुमातृश्राद्धमादौकार्यमियुक्तम् । मातृयजनंत्वन्वष्टकास्वादितइति। हेमाद्रौब्राह्मेपि—अन्वष्टकासुक्रमशोमातृपूर्वंतदिष्यतइति। अत्रशखाभेदेनव्यवस्थेति—पृथ्वीचंद्रोदयः । जीवत्पितृकविषयमितिनिर्णयदीपः । इदंचजीवत्पितृकेणापिकार्यम् । तदुक्तंनिर्णयामृतेमैत्रायणीयपरिशिष्टे—आन्वष्टक्यंगयाप्राप्तौसत्यांयच्चमृतेहनि ॥ मातुःश्राद्धंसुतःकुर्यात्पितर्यपिच जीवति॥ यद्यपिजीवत्पितृकस्यपंचान्वष्टकाअवश्यंकर्तव्याः । तथाप्यशक्तस्येयमावश्यकी॥ प्रौष्ठपद्यष्टकाभूयःपितृलोकेभविष्यतीतिहेमाद्रौपाद्मोक्तेःसर्वासामेवमातृणांश्राद्धंकन्यागतेरवौ ॥ नवम्यांहिप्रदातव्यंब्रह्मलब्धवरायतइति सूक्तेनावश्यकत्वोक्तेश्च । अत्रसर्वासामित्युक्तेःस्वमातरिपिसपत्नजीवंत्यामातृभ्योदद्यात् । तन्मरणेसतितस्यैताभ्यश्चदद्यादित्युक्तम् । जीवत्पितृकनिर्णयेगुरुभिः।अत्रसर्वासांनामनिर्देशेनैकौब्राह्मणोर्घ्यःपिंडश्च।नामैक्येतुद्विवचनादिप्रयोगइत्युक्तंनारायणवृत्तौ । अन्वष्टकाश्राद्धंतद्यागश्चगोभिलीयानांमध्यमायामेवनसर्वासु । अन्वष्टक्यंमध्यमायामितिगोभिलगौतमाविति छंदोगपरिशिष्टात् । अत्रभर्तृमरणोत्तरंपूर्वमृतमातृश्राद्धंनकार्यमितिकेचिदाहुःपठंतिच। श्राद्धंनवम्यांकुर्यात्तन्मृतेभर्तरिलुप्यतइति ॥ तदेतन्निर्मूलत्वान्मूर्खप्रतारणमात्रं । श्राद्धदीपकलिकायांब्राह्मे—पितृमातृकुलोत्पन्नायाःकाश्चित्तुमृताःस्त्रियः ॥ श्राद्धार्हामातरोज्ञेयाःश्राद्धंतत्रप्रदीयतइति ॥ अत्रदेशाचाराद्व्यवस्था । इदंचानुपनीतेनापिकार्यम् । तदुक्तंश्राद्धशूलपाणौमात्स्ये—अमावास्याष्टकाकृष्णपक्षपंचदशीषुचेत्यभिधाय । एतच्चानुपनीतोपिकुर्यात्सर्वेषुपर्वसु ॥ श्राद्धंसाधारणंनामसर्वकामफलप्रदं ॥ भार्याविरहितोप्येत

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

त्प्रेवासस्थोपिनित्यशः ॥ शूद्रोप्यमंत्रवत्कुर्यादनेनविधिनाबुधइति ॥ तेन साग्नेरेवेदमितिपरास्तं । अन्वष्टकातःपृथगेवेदंमातुःश्राद्धमित्यपिपरास्तं । लाघवेनमूलैक्यादष्टकापदाविशेषाच्च । तेनान्यत्रान्वष्टकाश्राद्धस्यांगस्याप्यत्रप्रधानत्वंवचनात् । अवेष्टेरिवराजसूयांतर्गतायाएतयान्नाद्यकामंयाजयेदितिफलार्थत्वम् । अत्राष्टकान्वष्टकापूर्वानुरोधात् । तथाग्निपुराणे—अन्वष्टकासुवृद्धौचगयायांचक्षयेहनि ॥ अत्रमातुःपृथक्श्राद्धमन्यत्रपातिनासह आपस्तंबानांत्वष्टकासुचवृद्धौचेतिभाष्यकारैःपाठादष्टकायांमातृकाश्राद्धम् । छंदोगैस्त्वत्रमातृमातामहश्राद्धेनकार्येकिंतुत्रिपुरुषमेव । नयोषिद्भ्यःपृथग्दद्यादवसानदिनादृते कर्षूसमन्वितमुक्त्वातथाद्यंश्राद्धषोडशं । प्रत्याब्दिकंचशेषेषुपिंडाःस्युःषडितिस्थितिरिति । छंदोगपरिशिष्टात् । अन्वष्टकासुतेषांकर्षूविधानादितिशूलपाणिः । यत्तु—तमिस्रपक्षेनवमीपुष्याभाद्रपदेहिया ॥ चत्वारःपार्वणाःकार्याःपितृपक्षेमनीषिभिरितितद्देशाचारतोव्यवस्थितंज्ञेयम् । इदंजीवत्पितृकेणापिसपिंडंकार्यम् । हेमाद्रौविष्णुधर्मोत्तरे—अन्वष्टकासुचस्त्रीणांश्राद्धंकार्यंतथैवचेत्युपक्रम्यापिंडनिर्वपणंकार्यंतस्यामपिनृसत्तमेतिवचनंश्राद्धविधिनापिंडदानेप्राप्ते पुनस्तत्कीर्तनंयस्यजीवत्पितृकगर्भिणी पतित्वादिनापिंडदानंनिषिद्धम् । तस्यतत्प्राप्त्यर्थमितिश्रीतातचरणाः । अत्रसुवासिनीभोजनमुक्तं—मार्कंडेयपुराणे—मातुःश्राद्धेतुसंप्राप्तेब्राह्मणैःसहभोजनम् ॥ सुवासिन्यैप्रदातव्यमितिज्ञातातपोब्रवीत् ॥ भर्तुरग्रेगतानारीसहदाहेनवामृता ॥ तस्याःस्थानेनियुंजीतविप्रैःसहसुवासिनी ॥ तत्रैवमदालसावाक्यम्—स्त्रीश्राद्धेपुत्रदेयास्युरलंकाराश्चयोषिते ॥ मंजरीमेखलादामकर्णिकाकंकणादयइति ॥ अत्राशक्तावनुकल्पमहाश्वलायनः—अनडुहोयवसमाह । रेदग्निनावाकक्षमुपोषेदेपामेष्टकेतिनत्वेवानष्टकःस्यादिति । हेमाद्रौपितामहः—अमावास्याव्यतीपातपौर्णमास्यष्टकासुच ॥ विद्वान्श्राद्धमकुर्वाणोनरकंप्रतिपद्यते ॥ अकरणेचप्रायश्चित्त

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मुक्तमृत्विग्यामे—एभिर्युभिर्जपेन्मंत्रंशतवारंतुतद्दिने ॥ आन्वष्टक्यंयदाशून्यं संपूर्णयातिसर्वथेति ॥ एतत्पक्षेद्वादश्यांविशेषःपृथिवीचंद्रोदयेवायवीये—संन्यासिनोप्याब्दिकादिपुत्रःकुर्याद्यथाविधि ॥ महालयेतुयच्छ्राद्धंद्वादश्यांपार्वणंतुतदिति ॥ अथत्रयोदशीश्राद्धम् । तत्रचंद्रिका—त्रयोदशीभाद्रपदीकृष्णामुख्यापितृप्रिया ॥ तृप्यंतिपितरस्तस्यांस्वयंपंचशतंसमाः ॥ मघायुतायांतस्यांतुजलाद्यैरपितोषिताः ॥ तृप्यंतिपितरस्तद्वद्वर्षाणामयुतायुतम् । प्रयोगपारिजातेशंखः—प्रौष्ठपद्यामतीतायांमघायुक्तांत्रयोदशीम् । प्राप्यश्राद्धंतुकर्तव्यंमधुनापायसेनच ॥ प्रजामिष्टांयशःस्वर्गमारोग्यंचधनंतथा ॥ नृणांश्राद्धेसदाप्रीताःप्रयच्छंतिपितामहाः ॥ एतन्नित्यमपिपृथ्वीचंद्रोदयेविष्णुधर्मे—प्रौष्ठपद्यामतीतायांतथाकृष्णत्रयोदशीत्युक्ता । एतांस्तुश्राद्धकालान्वैनित्यानाहप्रजापतिः ॥ श्राद्धमेतेष्वकुर्वाणोनरकंप्रतिपद्यतइत्युक्तेः । एतच्चाविभक्तैरपिपृथक्कार्यं । तथाचहेमाद्रौ—विभक्तावाविभक्तावाकुर्युःश्राद्धंपृथक्सुताः ॥ मघासुचततोन्यत्रनाधिकारःपृथग्विनेति ॥ अपरार्केवायवीये—हंसेहस्तास्थितेयातुमघायुक्तत्रयोदशी॥तिथिर्वैवस्वतीनामसाछायाकुंजरस्यतु॥ अत्रच । आपिनःसकुलेभूयाद्योनोदद्यात्त्रयोदशीं ॥ पायसंमधुसर्पिर्भ्यांप्राक्छायेकुंजरस्यचेति ॥ विष्णुमनुवचने । केवलत्रयोदशीश्रुतेर्मघागुणइतिकल्पतरुः । शूलपाणिस्तु—केवलवाक्यानामर्थवादत्वाद्विधौचमघायोगश्रुतेर्विधिलाघवात् । विशिष्टमेवनिमित्तमित्याह । वस्तुतस्तु—मधुमांसैश्चशाकैश्चपयसापायसेनच ॥ एषनोदास्यतिश्राद्धंवर्षासुचमघासुचेति ॥ वसिष्ठवचनेकेवलमघाश्रुतेर्बिनिगमकाभावादुभयंभिन्ननिमित्तं । पुर्वोक्तवचनाच्चयोगाधिक्येफलाधिक्यं । अतएवयाज्ञवल्क्यःतथावर्षात्रयोदश्यांमघासुचविशेषतइति॥त्रयोदशीश्राद्धंनित्यम् । अन्यत्काम्यंअत्रत्रयोदश्यांवहुपुत्रायुवमारिणस्तुभवंतीत्यापस्तंबोक्तेर्युवमारित्वमपत्यदोषसाहिष्णोरपत्यमात्रार्थिनः । स्मृत्यंतरोक्तवनार्थिनोवाधिकारइतिकल्पतरुः । अपत्यनिंदयातदर्थिनांनाधिकारात् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

फलांतरकामस्यैवाधिकारइतिहलायुधः । एतत्पिंडरहितंकार्यं । मघायुक्त त्रयोदश्यांपिंडानिर्वपणंद्विजः ॥ ससंतानोनैवकुर्यान्नित्यंतेकवयोविदुरिति बृहत्पराशरोक्तेः । इदंमलमासेपिकार्यं । मघात्रयोदशीश्राद्धंप्रत्युपस्थिति हेतुकं ॥ अनन्यगतिकत्वेनकर्तव्यंस्यान्मलिम्लुचे ॥ इतिकाठकगृह्योक्तेः । यानितुअंगिराः त्रयोदश्यांकृष्णपक्षेयःश्राद्धंकुरुतेनरः ॥ पंचत्वंतस्यजा नीयाज्ज्येष्ठपुत्रस्यनिश्चितं ॥वामनपुराणे—त्रयोदश्यांतुवैश्राद्धंनकुर्यात्पुत्रवा न्गृहीत्यादीनिवचनानितानिपुत्रवद्विषयाणिवामहालयस्थाभिन्नत्रयोदशीवि षयाणिवाकाम्यश्राद्धविषयाणिवासपिंडकश्राद्धविषयाणिवेतिकेचित् । हे माद्रिप्रमुखास्त्वेकवर्गश्राद्धविषयाणि । श्राद्धंनैवैकवर्गस्यत्रयोदश्यामुप क्रमेत् ॥ नतृप्तास्तत्रयेयस्यप्रजाहिंसंतितस्यतइतिकार्ष्णाजिनिस्मृतेः । य द्यपिपितरोयत्रपूज्यंतेतत्रमातामहाअपीतिधौम्योक्तेर्नकेवलापितृवर्गस्यप्रा प्तिस्तथापिव्यामोहादिप्राप्तानिषेधोयमित्याहुः । वयंतुपश्यामः । पुत्रवद्विष याण्येवेति । असतंतानस्तुयस्तस्यश्राद्धेप्रोक्तात्रयोदशी ॥ संतानयुक्तोयःकु र्यात्तस्यवंशक्षयोभवेदितिहेमाद्रौनागरखंडोक्तेः । पूर्ववाक्यमप्यसंतानस्यैवै कवर्गनिषेधकमिति । अत्रमघात्रयोदशीमहालययुगादिश्राद्धानांतंत्रेणप्र योगः ॥ नतुप्रसंगसिद्धिरित्यन्यत्राविस्तरः । अथचतुर्दशीपृथ्वीचंद्रोदयेप्रवे ताः—वृक्षारोहणलोहाग्नैर्विद्युज्जलविषाग्निभिः ॥ नखिदंष्ट्रिविपन्नायेतेषांश स्ताचतुर्दशी ॥ ब्राह्मे— युवानःपितरोयस्यमृताःशस्त्रेणवाहताः ॥ तेनका र्यंचतुर्दश्यांतेषांतृप्तिमभीप्सता ॥ नागरखंडे—अपमृत्युर्भवेद्येषांशस्त्रमृत्युर थापिवा ॥ श्राद्धंतेषांप्रकर्तव्यंचतुर्दश्यांनराधिप ॥ एतच्चप्रायोनाशकशस्त्र' ग्निविषोदकोद्बंधनप्रपतनैश्चेच्छतामिति ॥ गौतमोक्तदुर्मरणोपलक्षणं एकयोगनिर्देशात् । सर्वेषांतुल्यधर्माणामेकस्यापियदुच्यते ॥ सर्वेषांतत्स मंज्ञेयमेकरूपाहितेस्मृताइत्युशनसोक्तेश्च ॥ तच्चकृताक्रियाणामेवेतिवक्ष्यामः मरीचिः—विषशस्त्रश्वापदाहितिर्यग्ब्राह्मणघातिनां ॥चतुर्दश्यांक्रियाःकार्या

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अन्येषांतुविगर्हिताः ॥ अत्रब्राह्मणघातीतेनहतोनतुब्रह्महा । तस्यपतितत्वा दितिशूलपाणिः । अत्रोद्देश्यविशेषणस्याविवक्षितत्वात् । स्त्रीणामपिशस्त्रा दिहतानामेकोद्दिष्टंकार्यंनपार्वणमितिश्रीदत्तोपाध्यायः । इदंविषादिहता नामेवनप्रसवादिमृतानामितिवाचस्पतिः । मनुशाकटायनः—जलाग्निभ्यां विपन्नानांसंन्यासेवागृहेपथि ॥ श्राद्धंकुर्वीततेषांवैवर्जयित्वाचतुर्दशीमि ति ॥ तत्प्रायश्चित्तार्थजलादिमृतविषयमित्याकरेउक्तम् । अतएववैधत्वा त्सहगमनेपिनकार्यमितिहेमाद्रिः । एतच्चदैवयुक्तमेकोद्दिष्टंकार्यमित्युक्तंप्र योगपारिजाते—प्रेतपक्षेचतुर्दश्यामेकोद्दिष्टंविधानतः ॥ दैवयुक्तंतुतच्छ्राद्धं पितॄणामक्षयंभवेत् ॥ तच्छ्राद्धंदैवहीनंचेत्पुत्रदारधनक्षयः ॥ एकोद्दिष्टंदै वयुक्तमित्येवंमनुरब्रवीत् ॥ भविष्येपि—समत्वमागतस्यापिपितुःशस्त्रहत स्यच ॥ चतुर्दश्यांतुकर्तव्यमेकोद्दिष्टंमहालये ॥ चतुर्दश्यांतुयच्छ्राद्धंसपिं डीकरणेकृते ॥ एकोद्दिष्टविधानेनतत्कार्यंशस्त्रघातिनइति ॥ संवत्सरप्र दीपेहारीतः—विश्वेदेवांश्चतत्रापिपूजयित्वादितोमलान् ॥ येवैशस्त्रहतास्तेषां श्राद्धंकुर्यादतंद्रितः ॥ अत्रैकोद्दिष्टवचनानांनिर्मूलत्वं । समूलत्वेपिपार्वणा शक्तपराणि । विष्ण्वादिवचनैःप्रकरणात्कृष्णपक्षीयवार्वणावगतेःशूलपा णिः । तन्न वाक्येनप्रकरणस्यबाधात् । पित्रादीनांपार्वणंभ्रात्रादीनामेको द्दिष्टमितिगौडार्वाचः । तन्न पितुरित्यनेनविरोधात् । विशेषवाक्यवैयर्थ्या पत्तेश्च । अत्रशस्त्रहतस्यैवचतुर्दश्यामितिनियमोनतुचतुर्दश्यामेवशस्त्रहतस्ये ति । श्राद्धंशस्त्रहतस्यैवचतुर्दश्यांमहालये ॥ इतिकालादर्शात् । वार्षिकादी नामकरणापत्तेश्च । तेनमहालयेएव । दिनांतरेपार्वणंमातामहादितृप्त्यर्थंका र्यमेव । पितामहोपिशस्त्रहतश्चेदेकोद्दिष्टद्वयंकार्यं । तदुक्तंहेमाद्रौस्मृत्यंत रे—एकस्मिन्द्वयोर्वैकोद्दिष्टमिति । त्रिषुशस्त्रहतेषुपार्वणमेवकार्यं । यत्तुदे वस्वामिनोक्तंत्रिष्वपिशस्त्रहतेषुपृथगेकोद्दिष्टत्रयंकार्यं । तत्तुपार्वणमाहात्म्यव चनाभावादितितदयुक्तं । पित्रादयस्त्रयोयस्यशस्त्रैर्यातास्त्वनुक्रमात् ॥ सभ्

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तेपार्वणंकुर्यादाब्दिकानिपृथक्पृथगितिबृहत्पराशरोक्तेः । एकस्मिन्वाहयो र्वापिविद्युच्छस्त्रेणवाहते ॥ एकोद्दिष्टंसुतःकुर्यात्त्रयाणांदर्शवद्भवेदितिस्मृत्यं तराच्चेति । पृथिवीचंद्रोदयेउक्तं । अपरार्केहेमाद्रौचैवं । यस्तुअत्रैवशस्त्रादि नाहतस्तस्यवार्षिकमेवपार्वणमेकोद्दिष्टंवाकार्यंनतुश्राद्धद्वयं । प्रसंगसिद्धेरि ति । पृथिवीचंद्रोदये अत्रश्राद्धाकरणेग्रिमापरपक्षेदिनांतरेपार्वणेनैवकार्य मितितत्रैवोक्तं । यद्यपि शस्त्रविप्रहतानांचशृंगिदंष्ट्रिसरीसृपैः ॥ आत्मनस्त्या गिनांचैवश्राद्धमेषांनकारयेदितिछागलेयाद्यैःशस्त्रादिहतानांश्राद्धंनिषिद्धं । तथापिप्रमादमृतानांश्राद्धार्हत्वात्कार्यं । वृद्धादिभिन्नबुद्धिपूर्वमृतानांतुन कार्यं । यत्तुचतुर्दश्यांतर्पणीयालुप्तपिंडोदकक्रियाः ॥ इतिब्राह्मेतद्गौणमितिश्रु लपाणिः । लक्षणायांमानाभावात् । पतितेनापिकर्तव्यंकर्तव्यंपातितस्यचे ति ॥ गयादितुतद्विशेषविधिबलात् । पतितानामपिकार्यमितिनव्यगौडाः । तत्त्वंतुसमत्वमागतस्येत्यादिवशात्कृताक्रियाणांकार्यंनान्येषामितिवयंप्रतीमः यत्तुमनुः—नपैतृयज्ञियोहोमोलौकिकाग्नौविधीयते ॥ नदर्शेनविनाश्राद्धमाहि ताग्नेर्विधीयतइति ॥ अत्रपूर्वार्द्धहेतुत्वेनोक्तं । तद्यथाश्रुतमेवमन्वतेपृथ्वीचंद्रो दयादयः । आहिताग्नेःपिंडपितृयज्ञकल्पेनश्राद्धनिषेधार्थमिदंनतुसाकल्या देरपीत्यस्मद्गुरवः । कृष्णपक्षश्राद्धमन्यदिनेषुप्राप्तयाहिताग्नेर्दर्शेनियम्यतइति तुवयं । दर्शेनपार्वणेनविनाश्राद्धंन । तेनकापिवार्षिकादावेकोद्दिष्टंनेतिहरि हरः । इतिचतुर्दशी । अमायांविशेषमाहपरार्केयमः—हंसेकरस्थितेयातुअमा वास्याकरान्विता ॥ साज्ञेयाकुंजरच्छायाइतिबौधायनोब्रवीत् ॥ वनस्पतिग तेसोमेछायायाप्राङमुखीभवेत् ॥ गजछायातुसाप्रोक्तातस्यांश्राद्धंप्रकल्पये त् ॥ भास्ते—अजेनसर्वलोहेनवर्षासुनियतव्रतः ॥ हस्तिछायासुविधिवत्क र्णव्यजनवीजितं ॥ श्राद्धंदद्यादितिशेषः । आश्विनशुक्लप्रतिपदिदौहित्रस्य मातामहश्राद्धमुक्तं । हेमाद्रौसंग्रहेच—जातमात्रोपिदौहित्रोविद्यमानेपिमा तुले ॥ कुर्यान्मातामहश्राद्धंप्रतिपद्याश्विनेसितइति ॥ इदंसंगवव्यापिनीग्रा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ह्येतिनिर्णयदीपेउक्तं । प्रतिपद्याश्विनेशुक्लेदौहित्रस्त्वेकपार्वणं ॥ श्राद्धंमाता महंकुर्यात्सपितासंगवेसदा ॥ जातमात्रोपिदौहित्रोजीवत्यपिचमातुले ॥ प्रातःसंगवयोर्मध्येआर्यस्यप्रतिपद्भवेदितिवचनात् । अत्रसमूलत्वंविमृश्यंइ दंचमलमासेनकार्यं । स्पष्टमासविशेषाख्याविहितंवर्जयेन्मलेइतिनिषेधात् इदंचजीवत्पितृकेणैवकार्यमितिशिष्टाः । इदंशिष्टाचारात्सपिंडकंकार्य मितिकेचित् । पिंडरहितंतुयुक्तं । जीवत्पितृकस्य—मुंडनंपिंडदानंचप्रेतक र्मचसर्वशः ॥ नजीवत्पितृकःकुर्याद्दुर्विणीपतिरेवचेतिदक्षेणपिंडनिषेधात् आन्वष्टक्यवद्विशेषवचनाभावाच्चेतिसंक्षेपः । इतिश्रीकमलाकरभट्टकृतेनि र्णयसिंधौमहालयनिर्णयः ॥ अथाश्विनशुक्लप्रतिपदिनवरात्रारंभः तन्निर्ण यः तत्रभार्गवार्चनदीपिकायांदेवीपुराणे—सुमेधाउवाच शृणुराजन्प्रवक्ष्या । मिचंडिकापूजनक्रमं ॥ आश्विनस्यसितेपक्षेप्रतिपत्सुशुभेदिनेइत्युपक्रम्यो क्तं । शुद्धेतिथौप्रकर्तव्यंप्रतिपच्चोर्ध्वगामिनी ॥ आद्यास्तुनाडिकास्त्यक्त्वा षोडशद्वादशापिवा ॥ अपराण्हेचकर्तव्यंशुद्धसंततिकांक्षिभिः ॥ इदंचाप राण्हयोगिन्याःप्राशस्त्यंद्वितीयदिनेप्रतिपदोभावेज्ञेयम् । तथातत्रैवदेवीपुरा णेडामरतंत्रेचदेवीवचः—अमायुक्तानकर्त्तव्याप्रतिपत्पूजनेमम ॥ मुहूर्तमा त्राकर्तव्याद्वितीयादिगुणान्विता ॥ आद्याःषोडशनाडीस्तुलब्ध्वायःकुरुतेन रः ॥ कलशस्थापनंतत्रह्यरिष्टंजायतेध्रुवं ॥ मार्कंडेयदेवीपुराणयोः । पूर्व विद्धातुयाशुक्लाभवेत्प्रतिपदाश्विनी ॥ नवरात्रव्रतंतस्यांनकार्यंशुभमिच्छता देशभंगोभवेत्तत्रदुर्भिक्षंचोपजायते ॥ नंदायांदर्शयुक्तायांयत्रस्यान्ममपूजन मिति ॥ स्कांदेपि—प्रतिपद्याश्विनेमासिसाशुद्धाशुभदाभवेत् ॥ भाद्रपंचद शीकृष्णातथायुक्तानशस्यते ॥ विरुद्धफलदासाहिपुत्रदारभयावहेति॥ तथा॥ वर्जनीयाप्रयत्नेनअमायुक्तातुपार्थिव ॥ द्वितीयादिगुणैर्युक्ताप्रतिपत्सर्वकाम दा ॥ तथादेवीपुराणे—योमांपूजयतेनित्यंद्वितीयादिगुणान्विताम् ॥ प्रतिप च्छारदींज्ञात्वासोश्नुतेसुखमव्ययं ॥ यदिकुर्यादमायुक्तांप्रतिपत्स्थापनेमम

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तस्यशापायुतंदत्वामस्मशेषंकरोम्यहं ॥ आग्रहात्कुरुतेयस्तुकलशस्थापनं मम ॥ तस्यसंपद्विनाशःस्याज्ज्येष्ठःपुत्रोविनश्यति ॥ अमायुक्तानकर्तव्या प्रतिपच्चंडिकार्चने ॥ धनार्थिभिर्विशेषेणवंशहानिश्चजायते ॥ नदर्शकलया युक्ताप्रतिपच्चंडिकार्चने ॥ उदयेद्विमुहूर्तापिग्राह्यासोदयदायिनीति ॥ देवी पुराणे—याचाश्वयुजिमासेस्यात्प्रतिपद्भद्रयान्विता ॥ शुद्धाममार्चनंतस्यां शतयज्ञफलप्रदं ॥ रुद्रयामले—अमायुक्तासदाचैवप्रतिपन्निंदितामता ॥ त त्रचेत्स्थापयेत्कुंभंदुर्भिक्षंजायतेध्रुवं ॥ प्रतिपत्सद्वितीयातुकुंभारोपणक र्मणीति ॥ यद्यपिरुद्रयामलंडामरंचनिर्मूलंतथाप्यविरोधात्प्रचाराच्चतद्व चनानिलिख्यंते । तिथितत्त्वेदेवीपुराणेपि—प्रातरावाहयेद्देवींप्रातरेवप्रवेशये त् ॥ प्रातःप्रातश्चसंपूज्यप्रातरेवविसर्जयेत् ॥ तत्रैव—शरत्कालेमहापूजा क्रियतेयाचवार्षिकी ॥ साकार्योदयगामिन्यांनतत्रतिथियुग्मता ॥ तथा— कुहूकाष्ठोपसंयुक्तांवर्जयेत्प्रतिपत्तिथिं ॥ राज्यनाशायसाप्रोक्तानिंदिताचा श्वपूजनइति ॥ एषुवचनेषुकलशस्थापनग्रहणात् ॥ तदेवप्रथमदिनेनिषि ध्यतेनतूपवासादि ॥ तस्यप्रतिपद्यप्यमावास्येतियुग्मवाक्यात् । शुक्लास्या त्प्रतिपत्तिथिःप्रथमतइतिदीपिकोक्तेः । शुक्लपक्षेदर्शविद्धेतिमाधवोक्तेश्च । पूर्वदिनेप्राप्तस्यबाधे—मानाभावादितिकेचित् । वस्तुतस्तुपूर्वोक्तवाक्येषुचं डिकार्चनपूजाग्रहणादुपवासादेश्चांगत्वात्प्रधानदेवीपूजादावपिपरेतियुक्तं। कलशस्थापनग्रहणंतूपलक्षणं । अतएवदेवलः—व्रतोपवासनियमेघटिकै। कापियाभवेत् ॥ सातिथिस्ताद्दिनेपूज्याविपरीतातुपैतृकइति ॥ अत्रघटि कामुहूर्तइतिगौडाः ॥ यदातुपूर्वदिनेसंपूर्णाशुद्धाचभूत्वापरदिनेवर्धतातदासं पूर्णत्वादमायोगाभावाच्चपूर्वैव ॥ यानिचद्वितीयायोगनिषेधकानिवचनानि केचित्पठंतितान्यपिशुद्धाधिकानिषेधपराणि । परदिनेप्रतिपदोत्यंतासत्वंतु दर्शयुतापिपूर्वैवग्राह्या । तदाहलल्लः—तिथिःशरीरंतिथिरेवकारणंतिथिःप्रमा णंतिथिरेवसाधनमिति ॥ यानित्वमायुक्ताप्रकर्तव्येत्यादीनिनृसिंहप्रसा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

देवचनानितानिसमूलत्वेसत्येताद्देषयाणि । अत्रेदंतत्वम् । पुर्वोक्तवाक्या नांसर्वेषांहेमाद्याद्यलिखितत्वेननिर्मूलत्वात्तैश्चान्यानिर्णयस्यानुक्तेः सामान्य निर्णयात् । पूर्ववत्प्राप्तावपिगौडनिबंधेषुविशेषनिर्णयादौदयिकीग्राह्या । तत्रापिघठिकैकेत्यस्यद्विमुहूर्तस्तुतित्वोक्तेर्द्विमुहूर्ताग्राह्या । उदितेदैवतंभा नावित्यत्रद्विमुहूर्तात्रिरन्हश्चेतिऔदयिक्याद्विमुहूर्तत्वनियमात् । तेनउदयेद्वि मुहूर्तापीत्याद्यनुसारोपिमुहूर्तमात्राकर्तव्येतिद्विमुहूर्तस्तुतिः । अन्यथाद्विमु हूर्तविधिवैयर्थ्यात् । केचित्तुमुहूर्तमात्रेतिवचनात्ततोन्यूनत्वेपरानेत्याहुः । गौ डाअप्येवम् ।अत्रदेवीपूजैवप्रधानम् ।उपवासादित्वंगं।अष्टम्यांचनवम्यांचज गन्मातरमंबिकां ॥ पूजयित्वाश्विनेमासिविशोकोजायतेनरइतिहेमाद्रौभवि ष्येतस्याएवफलसंबंधात् । नवमीतिथिपर्यंतंवृद्ध्यापूजाजपादिकमितितत्रै वदेवीपुराणात् । शरत्कालेमहापूजाक्रियतेयाचवार्षिकीतिमार्कंडेयपुराणा च । पूर्ववचनादष्टमीनवमीपूजैवप्रधानमन्यत्सर्वमंगमितिगौडाः । एकाह पक्षोपिकालिकापुराणे—यस्त्वेकस्यामथाष्टम्यांनवम्यामथसाधकः ॥ पूजये द्वरदांदेवींमहाविभवविस्तरैरिति ॥ तत्रवंतुराजसूयेन्ययागैःसमप्रधानायाः साहिताअप्यवेष्टेरेतयान्नाद्यकामंयाजयेदित्येकत्वान्मध्येविधानाच्चयथाफला र्थोबहिःप्रयोगस्तथानवरात्रमध्यस्थायाअष्टम्यानवम्यावाफलार्थः पृथक्प्र योगःरूपनारायणधृतदेवीपुराणे । महानवम्यांपूजेयंसर्वकामप्रदायिका ॥ सर्वेषुवत्सवर्णेषुतवभक्त्याप्रकीर्तिता ॥ कृत्वाप्रोतियशोराज्यपुत्रायुर्धनसंप दः ॥ साचकाम्यानित्याच । एवमन्यैरपितथादेव्याःकार्यंप्रपूजनं ॥ विभू तिमतुलांलब्धुंचतुर्वर्गप्रदायिकामिति ॥ योमोहादथवालस्याद्देवींदुर्गांम महोत्सवे ॥ नपूजयतिदंभाद्वाद्वेषाद्वाप्यत्रभैरव ॥ क्रुद्धाभगवतीतस्यकामा निष्टान्निहंतिवैइतिकालिकापुराणेफलनिंदाश्रुतेः । वर्षेवर्षेविधातव्यंस्था पनंचविसर्जनमितितिथितत्वेदेवीपुराणाच्च । अत्रोपवासादिकमुक्तंहेमाद्रौ भविष्ये । एवंचविंध्यवासिन्यांनवरात्रोपवासतः । एकभक्तेननक्तेनतथैवा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

याचितेनच॥पूजनीयाजनैर्देवीस्थानेस्थानेपुरेपुरे॥गृहेगृहेशक्तिपरैर्ग्रामेग्रामे वनेवने ॥ स्नातैःप्रमुदितैर्हृष्टैर्ब्राह्मणैःक्षत्रियैर्नृपैः ॥ वैश्यैःशूद्रैर्भक्तियुक्तैर्म्लेंछैरन्यैश्चमानवैरिति ॥ यत्तुरूपनारायणीयेभविष्ये—एवंनानाम्लेछगणैःपूज्य तेसर्वदस्युभिरिति तत्तामसपूजापरं । विनामंत्रैस्तामसीस्यात्किरातानांतुसं मतेतितत्रैवोक्तेः । मदनरत्नेदेवीपुराणेपि कन्यासंस्थेरवौशुक्लशुक्लामारभ्यनं दिकां ॥ अयाचीह्यथवैकाशीनक्ताशीवाथवावदः ॥ भूमौशयीतचामंत्र्य कुमारीर्भोजयेन्मुदा॥ वस्त्रालंकारदानैश्चसंतोष्याःप्रतिवासरं ॥ बलिंचप्रत्यहं दद्यादोदनंमांसमाषवत् ॥ त्रिकालंपूजयेद्देवींजपस्तोत्रपरायणइति ॥ नंदि काप्रतिपत्तिथिरिति मैथिलाः । षष्ठीतिगौडाः । तच्चपूजनंरात्रौकार्यम् । आश्विनेमासिमेघांतेमहिषासुरमर्दिनीम् ॥ निशासुपुजयेद्भक्त्यालोपवासा दिकःक्रमादितिदेवीपुराणात् । संग्रहेपि—आश्विनेमासिमेघांतेप्रतिपद्या तिथिर्भवेत् ॥ तस्यांनक्तंप्रकुर्वीतरात्रौदेवींचपूजयेत् ॥ रात्रिरूपायतोदेवी दिवारूपोमहेश्वरः ॥ रात्रिव्रतमिदंदेविसर्वपापप्रणाशनम् ॥ सर्वकामप्र दंनृणांसर्वशत्रुनिबर्हणं ॥रात्रिव्रतमिदंतस्यरात्रौकर्तव्यतेष्यते ॥ नक्तव्रतमिदंय स्मादन्यथानरकेगतिरित्यादिवचनाच्चरात्रिव्रतत्वमेवाभिप्रेत्यमाधवेनोक्तम् । तस्यनक्तव्रतत्वादिति । नतुरात्रिभोजनात् । ननु मासिचाश्वयुजेशुक्लेन वररात्रेविशेषतः ॥ संपूज्यनवदुर्गांचनक्तंकुर्यात्समाहितः ॥ नवरात्राभिधं कर्मनक्तव्रतमिदंस्मृतम् ॥ आरंभेनवरात्रस्येत्यादिस्कांदात् । माधवोक्तेश्च नक्तमेवप्रधानमितिचेन्न । नवरात्रोपवासतइत्यादेरनुपपत्तेः । तेनपाक्षिक नक्तानुवादोयम् । नित्यानित्यासंयोगविरोधात् । नह्यग्निहोत्रेदशमपक्षेप्रा प्तस्यदध्नाजुहोतीत्यस्येंद्रियकामहोमेनुवादोघटते । नित्यवदनुवादायोगादि त्युक्तंवार्तिकेतथात्रापि । तेनात्रतद्दवगुणात्फलमितिज्ञेयं । ननुरात्रेःकर्म कालत्वेतद्व्यापिनीपुर्वैवप्रतिपत्प्राप्नुयात् । मैवंन्यायतःप्राप्तावपिपूर्वोक्तव चनैर्बाधात् । यथापूर्वेद्युः कर्मकालव्यापिनीमपित्यस्कारस्वल्पापिपरैवराम

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नवमीतिप्रागुक्तं। यथावानिशीथेसतीमपिपूर्वांजन्माष्टमींयत्कारोहिणीयुक्ता परैवेतिमाधवेनोक्तं । तथात्रापि । वस्तुतस्तु रात्रेःकर्मकालत्ववचसांहेमाद्र्याद्यलिखनात् । समूलत्वंविमृश्यमेव । त्रिकालंपूजयेदित्यादिपूर्वविरोधाच्चमाधवोक्तिस्तुपाक्षिकनक्तानुवादइत्युक्तं । तस्मात्सर्वपक्षेषुपरैवप्रतिपदितिसिद्धम् । अचकेचिन्नवरात्रशब्दोनवाहोरात्रपरः। वृद्धौसमाप्तिरष्टम्यांह्रासेनाप्रतिपन्निशि ॥ प्रारंभोनवचंड्यास्तुनवरात्रमतोर्थवदितिदेवीपुराणादित्याहुः । तन्न अतिह्रासवृद्धयोर्न्यूनाधिकत्वापत्तेः । अत्रमूलाभावाच्च तेनतिथिवाच्येवायं । तदुक्तं—तिथिवृद्धौतिथिह्रासेनवरात्रमपार्थकं ॥ अष्टरात्रेनदोषोयंनवरात्रतिथिक्षयेइति ॥ सचनवरात्रशब्दः क्वचिल्लक्षणयाकर्मवाची ॥ यथाप्रारंभोनवरात्रस्येत्यत्रेतिदिक् । प्रतिपदिचवैधृत्यादियोगनिषेधोभार्गवार्चनदीपिकायां । देवीपुराणे—त्वाष्ट्रवैधृतियुक्ताचेत्प्रतिपच्चंडिकार्चने ॥ तयोरंतेविधातव्यंकलशारोपणंगुहेति ॥ चित्रावैधृतियुक्तापिद्वितीयायुताचेत्सैवग्राह्येत्युक्तं । दुर्गोत्सवे—भद्रान्विताचेत्प्रतिपत्तुलभ्यतेविरुद्धयोगैरपिसंगतासती ॥ सैवापराण्हेविबुधैर्विधेयाश्रीपुत्रराज्यादिविवृद्धिहेतुरिति ॥ यदातुवैधृत्यादिपरिहारेणप्रतिपन्नलभ्यते तदोक्तंतत्रैवकालमाधवे—प्रतिपद्याश्विनेमासिभवोवैधृतिचित्रयोः ॥ आद्यपादौपरित्यज्यप्रारंभेनवरात्रकामिति ॥ भविष्येपि—चित्रावैधृतिसंपूर्णाप्रतिपच्चेद्भवेन्नृपत्याज्याद्यंशास्त्रयस्त्वाद्यास्तुरीयांशेतुपूजनमिति ॥ रुद्रयामलेपि—वैधृतौपुत्रनाशःस्याच्चित्रायांधननाशनं ॥ तस्मान्नस्थापयेत्कुंभंचित्रायांवैधृतौतथा ॥ संपूर्णाप्रतिपद्देवचित्रायुक्तायदाभवेत् ॥ वैधृत्यावापियुक्तास्यात्तदामध्यंदिनेरवौ ॥ अभिजित्तुमुहूर्तेयत्तत्रस्थापनमिष्यतइति ॥ चित्रादिनिषेधेमूलंचत्यम् । इदंकलशस्थापनंरात्रौनकार्यं । नरात्रौस्थापनंकार्यंनचकुंभाभिषेचनमितिमात्स्योक्तेः । भास्करोदयमारभ्ययावत्तुदशनाडिकाः ॥ प्रातःकालइतिप्रोक्तःस्थापनारोपणादिष्विति ॥ विष्णुधर्मोक्तेश्च । रुद्रयामले—

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

स्नानंमांगालिकंकृत्वाततोदेवींप्रपूजयेत् ॥ शुभाभिर्मृत्तिकाभिश्चपूर्वंकृत्वा तु वेदिकां ॥ यवान्वैवापयेत्तत्रगोधूमैश्चापिसंयुतान् ॥ तत्रसंस्थापयेत्कुंभंविधिनामंत्रपूर्वकं ॥ सौवर्णराजतंवापिताम्रंमृन्मयजंतुवेति ॥ अथपूजाविधिः । सचजयंतीमंत्रेणनवाक्षरेणकार्यः । तदुक्तंदु-र्गाभक्तितरंगिण्यांदेवीपुराणे—कुर्याद्देव्यास्तुमंत्रेणपूजांक्षीरघृतादिभिरित्युक्ता । जयंतीमंगलाकालीभद्रकालीकपालिनी ॥ दुर्गाक्षमाशिवाधात्रीस्वधास्वाहानमोस्तुते ॥ अनेनैवतुमंत्रेणजपहोमौतुकारयेदिति ॥ ॐदुर्गेदुर्गेरक्षिणिस्वाहेतिनवाक्षरः । तत्रप्रतिपदिप्रातरभ्यंगंकृत्वा । देशकालौसंकीर्त्यममेहजन्मनिदुर्गाप्रीतिद्वारासर्वापच्छांतिपूर्वकदीर्घायुर्विपुलधनपुत्रपौत्राद्यनवच्छिन्नसंततिवृद्धिस्थिरलक्ष्मीकीर्तिलाभशत्रुपराजयसदभीष्टसिद्ध्यर्थंशारदनवरात्रप्रतिपदिविहितकलशस्थापनदुर्गापूजाकुमारीपूजादिकरिष्ये । इतिसंकल्प्यमहीद्यौरितिभूमिंस्पृष्ट्वा । ओषधयःसमितियवान्निक्षिप्य । आकलशेष्वितिकुंभंस्थाप्य । इमंमेगंगेइतिजलेनापूर्य । गंधद्वारामितिगंधं । याओषधीरितिसर्वौषधीः । कांडात्कांडादितिदूर्वाः ।अश्वत्थेवइतिपंचपल्लवान् । स्योनापृथिवीतिसप्तमृदः । याःफलिनीरितिफलं । साहिरत्नानीतिपंचरत्नानि । हिरण्यंक्षिप्त्वा । युवासुवासाइतिवस्त्रेणावेष्टय । पूर्णादर्वीतिपूर्णपात्रंनिधाय । तत्रवरुणंसंपूज्य । जीर्णायांनूतनायांवाप्रतिमायांदुर्गामावाह्यपूजयेत् । तद्यथा । पूर्वोक्तंमंत्रमुक्त्वा । आगच्छवरदेदेविदैत्यदर्पनिषूदनि ॥ पूजांगृहाणसुमुखिनमस्तेशंकरप्रिये ॥ सर्वतीर्थमयंवारिसर्वदेवसमन्वितं ॥ इमंघटंसमागच्छतिष्ठदेवगणैः सह ॥ दुर्गेदेविसमागच्छसान्निध्यमिहकल्पय ॥ बलिंपूजांगृहाणत्वमष्टाभिःशक्तिभिःसहेत्यावाह्यपूर्वोक्तमंत्रेणषोडशोपचारैःपूजयित्वा । माषभक्तबलिंकूष्मांडादिबलिंवानिवेदयेत् ।ततःकुमारीपूजा । तदुक्तंहेमाद्रौस्कांदे—एकैकांपूजयेत्कन्यामेकवृद्ध्यातथैवच ॥ द्विगुणं

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

त्रिगुणंवापिप्रत्येकंनवकंतुवा ॥ तथा—नवभिर्लभतेभूमिमैश्वर्यंहिगुणेनतु ॥ एकवृद्ध्यालभेत्क्षेममेकैकेनश्रियंलभेत् ॥ एकवर्षातुयाकन्यापूजार्थे तांविवर्जयेत् ॥ गंधपुष्पफलादीनांप्रीतिस्तस्यानविद्यते ॥ तेनहिवर्षामारभ्यदशवर्षापर्यंताएवपूज्यानत्वन्याः । तासांचक्रमेणकुमारिकात्रिमूर्तिः । कल्याणीरोहिणीकालीचंडिकाशांभवीदुर्गासुभद्रेतिनामभिःपूजाकार्या । आसांचप्रत्येकंपूजामंत्राः । फलविशेषाश्चतत्रैवज्ञेयाः । सामान्यस्तुमंत्राक्षरमयींलक्ष्मामातृणांरूपधारिणीं॥नवदुर्गात्मिकांसाक्षात्कन्यामावाहयाम्यहं॥ एवमभ्यर्चनंकुर्यात्कुमारीणांप्रयत्नतः ॥ कंचुकैश्चैववस्त्रैश्चगंधपुष्पाक्षतादिभिः ॥ नानाविधैर्भक्ष्यभोज्यैर्भोजयेत्पायसादिभिः ॥ तथा—ग्रंथिस्फुटितशीर्षांगींरक्तपूयव्रणांकितां ॥ जात्यंधांकेकरांकाणींकुरूपांतनुरोमशाम् ॥ संत्यजेद्रोगिणींकन्यांदासीगर्भसमुद्भवां ॥ तथा—ब्राह्मणींसर्वकार्येषुजयार्थे नृपवंशजाम् ॥ लाभार्थेवैश्यवंशोत्थांसुतार्थेशूद्रवंशजां ॥ दारुणेचांत्यजाताना पूजयेद्विनानरइति । अत्रवेदपारायणमप्युक्तंरुद्रयामलेएवंचतुर्वेदविदोविप्रान्सर्वान्प्रसादयेत् । तेषांचवरणंकार्यंवेदपारायणायवैइति । तथा—एकोत्तराभिवृद्ध्यातुनवमीयावदेवहि ॥ चंडीपाठंजपेच्चैवजापयेद्वाविधानतः ॥तिथितत्वेवासहीतंत्रे—प्रणवंचादितोजप्त्वस्तोत्रंवासंहितांपठेत् ॥ अंतेचप्रणवंदद्यादित्युवाचादिपूरुषा ॥ आधारेस्थापयित्वातुपुस्तकंप्रजपेत्सुधीः ॥ हस्तसंस्थापनादेवयस्माद्वैविफलंभवेत् ॥ स्वयंचलिखितंयच्चशूद्रेणलिखितंभवेत् ॥ अब्राह्मणेनलिखितंतच्चापिविफलंभवेत् ॥ ऋषिच्छंदादिकंन्यस्यपठेत्स्तोत्रंविचक्षणः । स्तोत्रेनदृश्यतेयत्रप्रणवंतत्रविन्यसेत् ॥ सर्वत्रपाठ्येविज्ञेयस्त्वन्यथाविफलंभवेत् ॥ एवंनवमीपर्यंतंप्रत्यहंकुर्यात् ॥ अत्रविशेषोहेमाद्रौदेवीपुराणे—यदाद्येदिवसेकुर्याच्चंडिकापूजनादिकं ॥ द्विगुणंतद्द्वितीयेन्हित्रिगुणंतत्परेहनि॥ नवमीतिथिपर्यंतंवृद्ध्यापूजाजपादिकमिति॥एतेनवरात्रेपूजैवप्रधानं।उपवासादित्वंगमितिगम्यते । तिथिन्हासेतुतिथि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

इयानिमित्तंपूजादिमहालयश्राद्धवदेकदिनेअमावस्याकार्यावृद्धौतद्दैवावृत्तिः ततोनवरात्रोपवासादिसंकल्पंकुर्यात् । स्वस्याशक्तावन्येनवापूजादिकारयेत् । स्वयंवाप्यन्यतोवापिपूजयेत्पूजयीतवेतितरंगिण्यांदेवीपुराणात् इदंचदेवीपूजनंशुक्लास्तादावधिकार्यं । तदुक्तंधर्मप्रदीपे—नष्टेशुक्रेतथाजीवेसिंहस्थेचबृहस्पतौ ॥ कार्याचैवस्वदेव्यर्चाप्रयत्नंकुलधर्मतइति ॥ मलमासेतुवचनाभावान्नभवतिअत्रसाश्वस्यश्वपूजनमुक्तम् । मदनरत्नेदेवीपुराणे—आश्वयुक्शुक्लप्रतिपत्स्वातीयोगेशुभेदिने ॥ पूर्वमुच्चैःश्रवानामप्रथमंप्रियमावहत् ॥ तस्मात्साश्वैर्नरैस्तत्रपूज्योसौश्रद्धयासह ॥ पूजनोयाश्चतुरंगानवमीयावदेवहि ॥ शांतिःस्वस्त्ययनंकार्यंतदातेषांदिनेदिन ॥ धान्यंमल्लातकंकुष्ठंवचासिद्धार्थकास्तथा ॥ पंचवर्णेनसूत्रेणग्रंथितेषांतुबंधयेत् ॥ वायव्यैर्वारुणैःसौरैःशाक्तैर्मैत्रःसवैष्णवैः ॥ वैश्वदेवैस्तथाग्नेयैर्होमःकार्योदिनेदिने ॥ कल्पतरौत्वेतदग्रेन्यदपि ॥ ज्येष्ठेयोगेपुरातत्रगजाश्वाष्टौमहाबलाः पृथिवीमवहन्पूर्वंसशैलवनकाननां ॥ कुमुदैरावणौपद्मःपुष्पदंतोथवामनः ॥ सुप्रतीकोंजनोनीलस्तस्मात्तांस्तत्रपूजयेत् ॥ शाक्राद्दक्षात्समारभ्यनवम्यंतंचपूर्ववत् ॥ अश्वबद्धोमादीत्यर्थः ॥ अथप्रतिपदादिषुविशेषोदुर्गाभक्तितरंगिण्यांभविष्ये—केशसंस्कारद्रव्याणिप्रदद्यात्प्रतिपद्दिने ॥ पक्वतैलंद्वितीयायांकेशसंयमहेतवे ॥ पट्टादोरमितिगौडपदः । दर्पणंचतृतीयायांसिंदूरालक्तकंतथा ॥ मधुपर्कंचतुर्थ्यांतुतिलकंनेत्रमंडनं ॥ पंचम्यामंगरागंचशक्त्यालंकरणानिच ॥ षष्ठ्यांबिल्वतरौबोधंसायंसंध्यासुकारयेत् ॥ सप्तम्यांप्रातरानीयगृहमध्येप्रपूजयेत् ॥ उपोषणमथाष्टम्यामात्मशक्त्याचपूजनं ॥ नवम्यामुग्रचंडायाःपूजांकुर्याद्बलिंतथा ॥ संपूज्यप्रेषणंकुर्याद्दिव्यांसरवोत्सवैः ॥ अनेनविधिनायस्तुदेवींप्रीणयतेनरः ॥ स्कंदवत्पालयेद्देवीपुत्रधनकीर्तिभिः ॥ कृत्यतत्त्वार्णवेलैंगे—कन्यायांकृष्णपक्षेतुपूजयित्वाद्रभेपिवा ॥ नवम्यांबोधयेद्देवींमहाविभवविस्तरैः ॥ शुक्लपक्षेच

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तुर्थ्यांतुदेवीकेशाविमोक्षणं ॥ प्रातरेवतुपंचम्यांस्नापयेत्सुशुभैर्जलैः ॥ षष्ठ्यां सायंनकुर्वीतबिल्ववृक्षेधिवासनं ॥ सप्तम्यांपत्रिकापूजाअष्टम्यांचाप्युपोषणं॥ पूजाचजागरश्चैवनवम्यांविधिवद्बलिः ॥ विसर्जनंदशम्यांतुक्रीडाकौतुकमंगलैः॥अत्रनवम्यांबोधनासामर्थ्येषष्ठ्यांबोधनमितिस्मार्ताः॥फलभूमार्थिनःसमुच्चयइत्यन्येनवम्यांमंत्रःकालिकापुराणे—इषेमास्यसितेपक्षेनवम्यामार्द्रभेदिवा ॥ श्रीवृक्षेबोधयामित्वांयावत्पूजांकरोम्यहं ॥ अत्रस्त्रीव्रतेविशेषः परिभाषायांज्ञेयः। अथाशौचेविशेषोनिर्णयामृतेविश्वरूपोनबंध—आश्विनेशुक्लपक्षेतुप्रारब्धेनवरात्रके ॥ शावाशौचेसमुत्पन्नेक्रियाकार्याकथंबुधैः सूतकेवर्तमानेचतत्रोत्पन्नेसदाबुधैः देवीपूजाप्रकर्तव्यापशुयज्ञविधानतः सूतकेपूजनंप्रोक्तंदानंचैवविशेषतः देवीमुद्दिश्यकर्तव्यंतत्रदोषोनविद्यतइति कालादर्शेविष्णुरहस्येपिपूर्वसंकल्पितंयच्चव्रतंसुनियतव्रतैः तत्कर्तव्यंनरैःशुद्धंदानार्चनविवर्जितमितिगौडनिबंधेतिथितत्वेप्युक्तं आश्विनकृष्णनवम्यादिशुक्लप्रतिपदादिषष्ठ्यादिसप्तम्यादिचैकंकर्म अतश्चमध्येआशौचपातेपिनदोषः संकल्पोव्रतसत्रयोरितिविष्णूक्तेरिति आरब्धंस्वयमेवकार्यं अनारब्धंत्वन्येनकारयेदितिदिवोदासः रजस्वलात्वन्येनकारयेत् सूतकादिवद्विशेषवचनाभावात् स्त्रीणांचनवरात्रेतांबूलादिचर्वणंभवति तदुक्तंव्रतहेमाद्रौगारुडे गंधालंकारतांबूलपुष्पमालानुलेपनं उपवासेनदुष्यंतिदंतधावनमंजनमिति एतत्सभर्तृकोपवासाविषयं अन्यश्चात्रविशेषः परिभाषायामुक्तः आश्विनशुक्लपंचम्यामुपांगललितव्रतं महाराष्ट्रेषुप्रसिद्धं तत्रयद्यपिकथायांकालविशेषोनोक्तस्तथापिरात्रौजागरणंकुर्याद्गीतवादित्रनिःस्वनैरितिरात्रौजागरोक्तेः शक्तिपूजायारात्रौप्राशस्त्याच्च रात्रिव्यापिनीग्राह्येतिकेचित् वस्तुतस्तुवचनंविनारात्रिपूजायांमानाभावात् जागरस्यचांगत्वाद्युग्मवाक्यात् भुक्त्वाजागरणेनक्तेचंद्राद्यर्घ्यव्रतेतथा ताराव्रतेषुसर्वेषुरात्रियोगोविशिष्यतइतिकालहेमाद्रौवचनाच्चपूर्वविद्धाग्राह्या रात्रिशब्दः पूर्वविद्धावचनइति

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

हेमाद्रिः अस्यचभुत्काजागरणरूपत्वादितिसाधुप्रतीमः भुत्काजागरणं यत्रेत्येकंपदं तस्मिन्व्रतेइत्यर्थः अन्यथाभुत्केत्यसंगतेः दिवोदासीयेप्ये वं आश्विनशुक्लपक्षेमूलनक्षत्रेसरस्वतीस्थापनं यथोक्तंनिर्णयामृतेदेवीपु राणे मूलेपुस्थापनंदेव्याः पूर्वाषाढासुपूजनं उत्तरासुबलिंदद्याच्छ्रवणेन विसर्जयेदिति रुद्रयामलेपि मूलऋक्षेसुराधीशपूजनीयारस्वती पूजयेत् प्रत्यहंदेवयावद्वैष्णवमृक्षकं नाध्यापयेन्नचलिखेन्नाधीयीतकदाचन पुस्त केस्थापितेदेवविद्याकामोद्विजोत्तमाः संग्रहे आश्विनस्यसितेपक्षेमेधाका मःसरस्वतीम् मूलेनावाहयेद्देवींश्रवणेनविसर्जयेत् मूलस्याद्यपादेआवा हनमितिशिष्टाः श्रवणाद्यपादेचविसर्जयेत् आदिभागोनिशायांतुश्रव स्ययदाभवेत् संप्रेषणंतदादेव्यादशम्यांचमहोत्सवइति चिंतामणौब्रह्मांड पुराणात् अथषष्ठी गौडनिबंधेदेवीपुराणे ज्येष्ठानक्षत्रयुक्तायांषष्ठ्यांवि ल्वाभिमंत्रणं सप्तम्यांमूलयुक्तायांपत्रिकायाःप्रवेशनं पूर्वाषाढायुताष्टम्यां पूजाहोमाद्युपोषणं उत्तरेणनवम्यांतुबलिभिः पूजयेच्छिवाम् श्रवणेनद शम्यांतुप्रणिपत्यविसर्जयेत् कालिकापुराणे बोधयेद्बिल्वशाखायांषष्ठ्यां देवींफलेपुच सप्तम्यांबिल्वशरदवांतामाहृत्यप्रतिपूजयेत् पुनःपूजांतथाष्ट म्यांविशेषेणसमाचरेत् जागरंचस्त्रयंकुर्याद्बलिदानंमहानिशि प्रभूतबलि दानंतुनवम्यांविधिवच्चरेत् विसर्जनंदशम्यांतुकुर्याद्वैसारवोत्सवैः॥ धूलिकर्दम निक्षेपैःक्रीडाकौतुकमंगलैः अत्रसर्वत्रतिथिनक्षत्रयोगादरोमुख्यःकल्पः तदभावेतुतिथिरेवग्राह्या तिथिःशरीरंदेवस्यतिथौनक्षत्रमाश्रितं तस्मा त्तिथिंप्रशंसंतिनक्षत्रंनतिथिंविनेति विद्यापतिलिखितवचनात् तिथिनक्षत्र योर्योगेद्वयोरेवानुपालनं योगाभावेतिथिर्गाह्यादेव्याःपूजनकर्मणीतितत्रैव देवलोक्तेश्च अत्रचपत्रीप्रवेशात्पूर्वेद्युःसायंकालेषष्ठ्यभावेतत्पूर्वदिनेधिवा सनंकार्यं सायंकालेस्यंतासत्वेत्वधिवासनलोपः षष्ठ्यांसायंप्रकुर्वीतबिल्व वृक्षेधिवासनमितिपूर्ववचनादितिकल्पतरुःसायंश्रुतिः फलातिशयमात्रार्था

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नतुकर्मलोपइत्याचार्यचूडामणिः अत्रक्रमः बिल्वसमीपंगत्वादेवींबि
ल्वंचसंपूज्यप्रार्थयेत् तत्रमंत्रः रावणस्यवधार्थायरामस्यानुग्रहायच ॥ अ
कालेब्रह्मणाबोधोदेव्यास्त्वयिकृतःपुरा॥ अहमस्याश्रितःषष्ठ्यांसायान्हेबोध
याम्यतः॥ श्रीशैलशिखरेजातःश्रीफलःश्रीनिकेतनः॥नेतव्योसिसमागच्छपू
ज्योदुर्गास्वरूपतइति एवंदेवीमाधिवास्यपरदिनेनिमंत्रितबिल्वशाखापत्रीप्र
वेशपूजांकुर्यात् तदुक्तंहेमाद्रौलैंगे मूलाभावेतुसप्तम्यांकेवलायांप्रवेशये
त् ॥ युग्माभ्यांनवबिल्वस्यफलाभ्यांशाखिकांतथा । तथैवप्रतिमांदेव्याःस्ना
त्वाभ्युक्ष्यप्रवेशयेत् ॥ अत्रचोपवासपूजादावौदयिकीसप्तमीग्राह्या ॥ नतुयु
ग्मवाक्यात्पूर्वा । युगाद्यावर्षवृद्धिश्चसप्तमीपार्वतीप्रिया ॥ रवेरुदयमीक्षंते
नतत्रतिथियुग्मतेतिकृत्यतत्वार्णवोदाहृतवचनात् ॥ भगवत्याःप्रवेशादिवि
सर्गांताश्चयाःक्रियाः ॥ तिथावुदयगामिन्यांसर्वास्ताःकारयेद्ध्रुवः ॥ इतिति
थितत्वेनंदिकेश्वरपुराणाच्च । दुर्गाभक्तितरंगिण्यामप्येवम् ॥ तत्रापिघटिका
तोन्यूनत्वेपरानकार्या । व्रतोपवासनियमेघटिकैकापियाभवेदितिदेवलोक्ते
रितिगौडाः॥दाक्षिणात्यास्तुपूर्ववचनमदृष्ट्वायुग्मवाक्यात्पूर्वाकुर्वंति ॥ प
त्रिकापूजाचपूर्वाण्हेएवकार्या । नतुमूलानुरोधान्मध्यान्हादाविति कृत्यतत्वा
र्णवेउक्तं । पत्रिकास्तु । रंभाकबीहरिद्राचजयंतीबिल्वदाडिमौ । अशोको
मानवृक्षश्चधान्यादिनवपत्रिकाइतितत्रैवोक्ताः ॥ अस्यामेवसप्तम्यांदेवीत्रि
रात्रमुक्तंहेमाद्रौ ॥ प्रतिपदादिनवतिथिषुउपवासकरणासामर्थ्येसप्तम्यादि
दिनत्रयेवाकुर्यात् ॥ तदाहधौम्यः । आश्विनेमासिशुक्लेतुकर्तव्यंनवरात्रकं ।
प्रतिपदादिक्रमेणैवयावच्चनवमीभवेत् ॥ त्रिरात्रंवापिकर्तव्यंसप्तम्यादियथा
क्रमं । अतएवहेमाद्रौदेवीपुराणेमंगलव्रते । आश्विनेवाथवामाघेचैत्रेवा
श्रावणेपिवा । कृष्णाष्टम्यादिकर्तव्यंव्रतंशुक्लावधिंहरेः । यावत्शुक्लाष्टमीशक्र
उपोष्यातुविधानतः । दानंहोमोजपःपूजाकन्याभोज्यास्तथान्वहं ॥ महा
भैरवरूपेणअस्थिमालधराश्रये । पूजनीयाविशेषेणवस्त्रैर्ग्रामपुरादिषु ॥ इति

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मासचतुष्टयेभिधाय ॥ अन्यत्रापि ।अथवानवरात्रंचसप्तमंचात्रिकंदिवा ।एक भक्तेननक्तेनायाचितोपोषितैःक्रमादिति ॥पूजयेताश्विनेशक्रयावच्छुक्लाष्टमी भवेत् । सर्वकार्याणिसिद्ध्यंतिशक्रनास्त्यत्रसंशयइत्युक्तं ॥ दिवेत्येकरात्र मुक्तं । देवीपुराणे ॥ नवरात्रव्रतेशक्तस्त्रिरात्रंचैकरात्रकं । व्रतंचरतियोभक्त स्तस्मैदास्यामिवांछितमिति ॥ तत्रापिसप्तम्याःपूजनेपूर्वोक्तोनिर्णयः ॥ अ त्रतिथियोगपद्येतंत्रेणोपवासः ॥ तिथिद्वयनिमित्तंपूजादिकंतुभेदेन ॥ अत्र विशेषोनिर्णयामृतेभविष्ये ॥ सप्तम्यांनवगेहानिदारुजानिनवानिच। एवंवा वित्तभावेनकारयेत्सुसमाहितः ॥ दुर्गागृहंप्रकर्तव्यंचतुरस्रंसुशोभनं । तन्म ध्येवेदिकांकुर्याच्चतुर्हस्तांसमांशुभां ॥ तस्यांसिंहासनंक्षौमंकंबलाजिनसंयुतं ॥ तत्रदुर्गांप्रतिष्ठाप्यसर्वलक्षणसंयुतां ॥ भुजैश्चतुर्भिश्चिरैर्दशभिर्वाविभूषितां ॥ तप्तहाटकवर्णाभांत्रिनेत्रांशशिशेखरां ॥ अनेककुसुमाकीर्णाकपर्दिनसुशो भितां । नितंबबिंबसन्नद्धकिंकिणीक्वाणनादिनीं ॥ शूलचक्रदंडशक्तिवज्र चापासिधारिणी । घंटाक्षमालाकरकपानपात्रलसत्करां ॥ तदग्रेछिन्नशिर संमाहिषंरुधिराप्लुतं ॥ निःसृतार्धतनुंकंठनालेचर्मासिधारिणं । देवीधृतकर ग्रीवंशूलेनोरसिताडितं ॥नागपाशेनविक्षिप्तंहर्यक्षेणापिविद्रुतं । वमद्वाधेरव क्त्रेणधुन्वतोर्ध्वसटाचुषा ॥ सर्वतोमातृचक्रेणसेव्यमानांसुरैस्तथेति । तत्रदे वीप्रकर्तव्याहैमीवाराजतीतथा ॥ मृद्दारुलक्षणोपेताखड्गशूलेचपूजयेत् ॥ दारुमयीदारुमयी देवी ॥ मूर्तिस्थापनेविशेषोदुर्गाभक्तितरंगिण्यांदेवीपुराणे ॥ याम्यास्याशुभदादुर्गापूर्वास्याजयवर्धिनी । पश्चिमाभिमुखीनित्यंनस्थाप्या सौम्यदिङ्मुखी ॥ प्रतिमाभावेविशेषस्तत्रैव ॥ हैमराजतमृद्धातुशैलचित्रा र्पितापिवा । खड्गेशूलेचितादेवीसर्वकामफलप्रदा ॥ यद्यद्यस्यायुधंप्रोक्तंत स्मिंस्तांप्रतिपूजयेत् । देवीभक्त्यार्चितापुंसांराज्यायुःसुतसौख्यदा ॥ कृत्यत त्वार्णवेकालिकापुराणे । लिंगस्थांपूजयेद्देवींमंडलस्थांतथैवच । पुस्तक स्थामहादेवींपावकेप्रतिमासुच ॥ चित्रेचत्रिशिखेखड्गेजलस्थांवापिपूजयेत्।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

बिल्वपत्रैर्यजेद्देवींतथाजातीप्रसूनकैः ॥ नानापिष्टकनैवेद्यैर्धूपदीपैर्मनोहरैः। भगलिंगाभिधानैश्चभगलिंगप्रगीतकैः ॥ भगलिंगक्रियाभिश्चप्रीणयेद्धरचंडिकाम् ॥ परैर्नाक्षिप्यतेयस्तुयःपरान्नाक्षिपत्यपि ॥ तस्यक्रुद्धाभगवतीशापंदद्यात्सुदारुणम् ॥ चित्रमृन्मयादौस्नानाद्यसंभवेतत्रैवोक्तम् । अंबिकेस्थापितेखड्गेस्नापयेद्दर्पणेथवेति ॥ अथसप्तमीपूजाविधिः। प्रतिपद्युक्तविधिनाफलसंकीर्तनांतेनवपत्रिकामृन्मयदुर्गापूजाबलिदानानिकरिष्यइतिसंकल्प्यपूर्वनिमंत्रितबिल्वसमीपंगत्वासंपूज्यम्।आगच्छसर्वकल्याणीतिपूर्वोक्तमंत्रंपठित्वा बिल्ववृक्षमहाभागसदात्वंशंकरप्रिय ॥ गृहीत्वातवशाखांचदेवीपूजांकरोम्यहम् ॥ शाखाच्छेदोद्भवंदुःखंनचकार्यंत्वयाप्रभो। गृहीत्वातवशाखांचपूजादुर्गेतिचस्मृतिः ॥ उत्तिष्ठपत्रिकेदेविसर्वकल्याणहेतवे । पूजांगृहाणसकलामस्माकंवरदाभव । मेरुमांदारकैलासहिमवच्छिखरेगिरौ । जातःश्रीफलवृक्षत्वमंबिकायाःसदाप्रियाः ॥ इतिसंप्रार्थ्य ॥ ॐ हुं छिंविफट्फट् । ॐ फट्स्वाहेतिछित्वासंपूज्य । ॐ चामुंडेचलचलइतिवाद्यघोषेणदेवींतांचगृहंप्रवेश्य । आरोपितासिदुर्गेत्वंमृन्मय्यांश्रीफलेपिच । स्थिरानितांतंभूत्वाचगृहेत्वंकामदाभवेतिस्थिरीकृत्यरंभादिपत्रिकाः । पंचगव्येनपंचामृतेनचस्नापयित्वावस्त्रेणावेष्टयस्थापयेत् । ततःपूर्ववत्संकल्पंकृत्वाऽक्षतानादायदेवीमावाहयेत् ॥ तन्त्रमंत्रः । आवाहयाम्यहंदेविमृन्मय्यांश्रीफलेतथा । कैलासशिखराद्देविविंध्याद्रेर्हिमपर्वतात् ॥ आगत्यबिल्वशायांचंडिकेकुरुसन्निधिं ॥ स्थापितासिमयादुर्गेपूजयेत्वांप्रसीदमे ॥ आयुरारोग्यमैश्वर्यंदेहिदेविनमोस्तुते । दुर्गेदुर्गस्वरूपासिसुरतेजोमयेर्चिते सदानंकुरुदेविप्रसीदममसिद्धये । एह्येहिभगवत्यंबशत्रुक्षयजयप्रदे ॥ भक्तितःपूजयामित्वांदुर्गेदेविसुरार्चिते । पल्लवैश्चफलोपेतैःपुष्पैश्चसुमनोहरैः ॥ पल्लवेसंस्थितेदेविपूजयेत्वांप्रसीदमे । दुर्गेदेविइहागच्छसांनिध्यमिहकल्पय ॥ यज्ञभागान्गृहाणत्वंयोगिनीकोटिभिःसहेति ॥ ततोमूलमंत्रेणपाद्यादि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गंधांतोपचारैः ॥ अमृतोद्भवंचश्रीवृक्षंशंकरस्यसदाप्रियम् ॥ बिल्वपत्रंप्रय च्छामिपवित्रंतेसुरेश्वरीतिबिल्वपत्रम् ॥ ब्रह्मविष्णुशिवादीनांद्रोणपुष्पंस दाप्रियम् । तत्तेदुर्गेप्रयच्छामिसर्वकामार्थसिद्धयइतिद्रोणपुष्पंनिवेद्य । धू पादिदक्षिणांतांपूजांमूलेनकृत्वाप्रार्थयेत् ॥ ओम्माहिषघ्निमहामायेचामुंडे मुंडमालिनि । आयुरारोग्यमैश्वर्यंदेहिदेविनमोस्तुते ॥ कुंकुमेनसमालब्धे चंदनेनविलेपिते । बिल्वपत्रकृतापीडेदुर्गेहंशरणंगतः ॥ रूपंदेहियशोदेहि भगंभगवतिदेहिमे । पुत्रान्देहिधनंदेहिसर्वान्कामांश्चदेहिमे ॥ सर्वमंगल मांगल्येइतिचसंप्रार्थ्यपत्रिकाःपूजयेत् ॥ कदल्यांब्रह्मांणीं । दाडिमेरक्तदं तिकां । धान्येलक्ष्मीं । हरिद्रायांदुर्गां । मानेचांमुंडाम् । कवौकालिकां । बिल्वेशिवां । अशोकेशोकरहितां । जयंत्यांकार्तिकींचावाह्यसंपूज्यदुर्गायै बलिंदद्यात् ॥ अत्रशस्त्रादिपूजावक्ष्यते ॥ ततस्तुतिंवदेत् । तदुक्तंशिवरह स्ये । दुर्गांशिवांशांतिकरींब्रह्माणींब्रह्मणःप्रियाम् । सर्वलोकप्रणेत्रींचप्रण मामिसदाशिवाम् ॥ मंगलांशोभनांशुद्धांनिष्कलांपरमांकलाम् । विश्वेश्व रींविश्वमातांचंडिकांप्रणमाम्यहम् ॥ सर्वदेवमयींदेवींसर्वरोगभयापहाम् । ब्रह्मेशविष्णुनमितांप्रणमामिसदाउमाम् ॥ विंध्यस्थांविंध्यनिलयांदिव्य स्थाननिवासिनीम् । योगिनींयोगमातांचचंडिकांप्रणमाम्यहम् ॥ ईशान मातरंदेवीमीश्वरीमीश्वरप्रियाम् । प्रणतोस्मिसदादुर्गांसंसारार्णवतारिणीं ॥ यइमंपठतेस्तोत्रंशृणुयाद्वापियोनरः । समुक्तःसर्वपापैस्तुमोदतेदुर्गयासह ॥ अथमहाष्टमी । साचपरयुता । शुक्लपक्षेष्टमीचैवशुक्लपक्षेचतुर्दशी । पूर्व विद्धानकर्तव्याकर्तव्यापरसंयुतेतिब्रह्मवैवर्तात् ॥ मदनरत्नेस्मृतिसंग्रहे । शरन्महाष्टमीपूजानवमीसंयुतासदा ॥ सप्तमीसंयुतानित्यंशोकसंताप कारिणी ॥ जंभेनसप्तमीयुक्तापूजितातुमहाष्टमी ॥ इंद्रेणनिहतो जंभस्तस्माद्दानवपुंगवः ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेनसप्तमीमिश्रिताष्टमी ॥ व र्जनीयाप्रयत्नेन मनुजैःशुभकांक्षिभिः ॥ सप्तमींशल्यसंयुक्तांमोहादज्ञान

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तोपिवा । महाष्टमींप्रकुर्वाणोनरकंप्रतिपद्यते ॥ सप्तमीकलयायत्रपरतश्चा ष्टमीभवेत् । तेनशल्यमिदंप्रोक्तंपुत्रपौत्रक्षयप्रदम् ॥ तथा । पुत्रान्हंतिप शून्हंतिहंतिराष्ट्रंसराजकम् । हंतिजातानजातांश्चसप्तमीसहिताष्टमी॥तेनना त्रिमुहूर्तवेधः । तदाघटिकामात्राप्यौदयिकीग्राह्या । व्रतोपवासनियमेघ टिकैकापियाभवेदितिदेवलोक्तेः । गौडाअप्येवमाहुः । अतएवोक्तंभोजरा जेन । नचसप्तमीशल्यसमोपहतेति ॥ इयंभौमेतिप्रशस्ता । अष्टम्यामुदिते सूर्येदिनांतेनवमीभवेत् । कुजवारोभवेत्तत्रपूजनीयाप्रयत्नतइति ॥ मदनर त्नेवचनात् ॥ सप्तमीशल्यसंविद्धावर्जनीयासदाष्टमी ॥ स्तोकापिसामहा पुण्यायस्यांसूर्योदयोभवेदिति ॥ मदनरत्नेस्मृतिसमुच्चयवचनात् ॥ अष्टमी नवमीयुक्तानवमीचाष्टमीयुतेति । पाद्मवचनाच्च ॥ इयमेवमूलयुक्ताचेन्महा नवमीसंज्ञा ॥ आश्वयुक्शुक्लपक्षेयाष्टमीमूलेनसंयुता । सामहानवमीप्रो क्तात्रैलोक्येपिसुदुर्लभेतिहेमाद्रौस्कांदात् ॥ मूलयुक्तापिसप्तमीयुताचेत्त्या ज्यैवेत्युक्तंनिर्णयामृतेदुर्गोत्सवे ॥ मूलेनापिहिसंयुक्तासदात्याज्याष्टमीबुधैः लेशमात्रेणसप्तम्याअपिस्याद्यदिदूषितेति ॥ महाष्टमीपूर्वेद्युःपूर्वाण्हव्यापि त्वे । पूर्वान्यथापरैवेतिनिर्णयदीपमतम् । एतच्चतुच्छत्वादुपेक्ष्यम् ॥ रूपनारा यणधृतेदेवीपुराणे ॥ सप्तमीवेधसंयुक्तायैः कृतातुमहाष्टमी । पुत्रदारधनै र्हीनाभ्रमंतीहपिशाचवत्यत्तुसप्तम्यामुदितेसुर्येपरतोयाष्टमीभवेत् । तत्र दुर्गोत्सवंकुर्यान्नकुर्यादपरेहनीति ॥ विश्वरूपनिबंधवचनंतदाश्विनकृष्णाष्ट मीविषयम् । कन्यायांकृष्णपक्षेतुपूजयित्वाष्टमीदिने नवम्यांबोधयेद्देवींगी तवादित्रनिःस्वनैरितिदेवीपुराणे ॥ तत्रापिपूजोक्तिरितिहेमाद्रौनिर्णयामृतेचो क्तम् ॥ यानितु । भद्रायांभद्रकाल्याश्चमध्येस्यादर्चनाक्रिया । तस्माद्द्वेसप्तमी विद्धाकार्यादुर्गाष्टमीबुधैरिति॥ यच्च मोहचूलोत्तरेब्राह्मेच । आश्विनस्यसि ताष्टम्यामर्धरात्रेतुपार्वती । भद्रकालीसमुत्पन्नापूर्वाषाढासमायुतेतितथा ॥ तत्राष्टस्यांभद्रकालीदक्षयज्ञविनाशिनी । प्रादुर्भूतामहाघोरायोगिनीकोटि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

भिःसहेति ॥ यच्चमदनरत्ने ।महाष्टम्याश्विनेमासि शुक्लाकल्याणकारिणी॥ सप्तम्यापियुताकार्यामूलेनतुविशेषतइति ॥ तानिपरदिनेष्टम्याभावविषयाणी तिमदनरत्नेउक्तम् ॥ यत्तुतत्रैवपरदिनेष्टमीसत्वेपिपूर्वविद्धाविधायकंवचन म् । यदाष्टमींतुसंप्राप्यह्यस्तंयातिदिवाकरः । तत्रदुर्गोत्सवंकुर्यान्नकुर्यादपरे हनि ॥ दुर्भिक्षंतत्रजानीयान्नवम्यांयत्रपूज्यतइतितत्परदिने दशम्यांनवम्या भावविषयम् । यदासूर्योदयेनस्यान्नवमीचापरेहनि । तदष्टमींप्रकुर्वीतसप्त म्यासहितांनृपेतितत्रैवस्मृतिसंग्रहोक्तेः ॥ उत्तरास्तिथयोयत्रक्षयंयांतिनराधि प । पूर्वाष्टमींतदाकुर्यादन्यथात्वशुभंभवेदितिदुर्गोत्सवोक्तेरेतिमदनरत्ने ॥ वस्तुतस्तु इदंवचनद्वयं अष्टमीनवम्योःसूर्योदयद्वयसंबंधपरम् ॥ अतएव नवमीचेतिचकरादष्टमीच तिथयइतिबहुवचनादष्टमीनवमीदशम्युक्ता ॥ अन्यथापूर्वोक्तविरोधादितिदिक् ॥ यत्तु । अहंभद्राचभद्राहंनावयोरंतरंक चित् । सर्वसिद्धिप्रदास्यामिभद्रायामर्चिताह्यहमितिदेवीपुराणे । तद्दिष्टि करणमध्येपूजाविधानार्थम् । विष्टियत्काभद्रायांमत्पूजांकुरुतियः । त स्यपूजाफलंनस्यात्तेनाहमवमानितेतितत्रैवोक्तेरितिनिर्णयामृते ॥ तथाका लिकापुराणे । सप्तम्यांपत्रिकापूजाअष्टम्याचाप्युपोषणम् ॥ पूजाचजागर श्चैवनवम्यांविधिवद्बलिरिति ॥ अष्टम्युपवासःपुत्रवतानकार्यः उपवासं महाष्टम्यांपुत्रवान्नलमाचरेत् ॥ यथातथावापूतात्माव्रतीदेवींप्रपूजयेदितितत्रै वोक्तेः ॥ रूपनारायणीयेब्राह्मे । अतोर्थपूजनीयासातास्मिन्नहनिमानवैः ॥ उपोषितैर्वस्त्रधूपमाल्यरत्नानुलेपनैः ॥ पशुभिःपानकैर्हृद्यैरात्रौजागरणेनच ॥ दुर्गागृहेचशस्त्राणिपूजितव्यानिपंडितैः ॥ वाद्यभांडानिचिन्हानिकवचा न्यायुधानिच ॥ अत्रविशेषोहेमाद्रौनिर्णयामृतेभविष्ये । आश्वयुक् शुक्लपक्षस्यअष्टमीमूलयुता ॥ सामहानवमीनामत्रैलोक्येसुदुर्लभा ॥ कन्यागतेसवितरिशुक्लपक्षेष्टमीयुता ॥ मूलनक्षत्रसंयुक्तासामहानवमी स्मृता ॥ नवम्यांपूजितादेवीददात्यभिमतंफलम् ॥ सापुण्यासापवित्रा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MoE

चसाधन्यासुखदायिनि । तस्यांसदापूजनीयाचामुंडामुंडमालिनी ॥ सदेत्यु क्तेर्नित्यतापि । तस्यांयेह्युपयुज्यंतेप्राणिनोमहिषादयः । सर्वेतेस्वर्ग तिंयांतिघ्नतांपापंनविद्यते ॥ यावन्नचालयेद्वात्रंपशुस्तावन्नहन्यते ॥ न तथाबलिदानेनपुष्पधूपाविलेपनैः ॥ यथासंतुष्य तेमेषैर्महिषैर्विंध्यवासिनी ॥ एवंचविंध्यवासिन्यांनवरात्रोपवासतः ॥ एकभुक्तेनतक्तेनस्वशक्त्यायाचि तेनच ॥ पूजनीयाजनैर्देवीस्थानेस्थानेपुरेपुरे ॥ गृहेगृहेभक्तिपरैर्ग्रामेग्रामेव नेवने ॥ स्नातैःप्रमुदितैर्हृष्टैर्ब्राह्मणैःक्षत्रियैर्नृपैः ॥ वैश्यैःशूद्रैर्भक्तियुतैर्म्लेछैर न्यैश्चमानवैः ॥ स्त्रीभिश्चकुरुशार्दूलतद्विधानमिदंशृणु ॥ जयाभिलाषीनृप तिः प्रतिपत्प्रभृतिक्रमात् ॥ लौहाभिसारिकंकर्मकारयेद्यावदष्टमीति ॥ लौहाभिसारिकंकर्मविधानंतत्रैवोक्त॥प्रागुदक्प्रवणेदेशेपताकाभिरलंकृतम् । मंडपंकारयेद्दिव्यंनवसप्तकरंपरं ॥ षोडशहस्तमित्यर्थः ॥ आग्नेय्यांकार येत्कुंडंहस्तमात्रंसुशोभन । मेखलात्रयसंयुक्तंयोन्याश्वत्थदलाभया ॥ राज चिन्हानिसर्वाणिशस्त्राण्यस्त्राणियानिच । आनीयमंडपेतानिसर्वाण्यत्रावि वासयेत् ॥ ततस्तुब्राह्मणःस्नातःशुक्लांबरधरःशुचिः । ॐ कारपूर्वकैर्मंत्रैस्त ल्लिंगैर्जुहयाद्घृतम्॥शस्त्रास्त्रमंत्रैर्होतव्यंपायसंघृतसंयुतम् ॥ हुतशेषंतुरगाणां राजानमुपहारयेत् ॥ लोहाभिसारिकंकर्मतेनैवऋषिभिःस्मृतम् । घृतपल्य यनानश्वान्राजांश्चसमलंकृतान् ॥ भ्रामयेन्नगरेनित्यंवंदिघोषपुरःसरम् ॥ प्रत्यहंनृपतिःस्नात्वासंपूज्यपितृदेवताः ॥ पूजयेद्राजचिन्हानिफलमाल्य विलेपनैः ॥ यस्याभिसरणाद्राज्ञोविजयःसमुदाहृतः ॥ पूजामंत्रान्प्रवक्ष्या मिपुराणोक्तानहंतव । यैःपूजिताःप्रयच्छंतिकीर्तिमायुर्यशोबलम् ॥ अथ मंत्राविष्णुधर्मोत्तरोक्ताः ॥ छत्रस्य । यथांबुदश्छादयतिशिवायेमांवसुंधराम् ॥ तथाछादयराजानंविजयारोग्यवृद्धये ॥ चामरस्य।शशांककरसंकाशक्षीर डिंडीरपांडुर । प्रोत्सारयाशुदुरितंचामरामरदुर्लभ ॥ अश्वानांवृद्ध्यर्थंरेवं तपूजनमहंकरिष्ये । सूर्यपुत्रमहबाहोछायाहृदयनंदन । शांतिंकुरुतुरंगाणां

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

रेवंतायनमोनमः ॥ अनेनमंत्रेणपूजा॥अथाश्वस्य। गंधर्वकुलजातस्त्वंमाभू
याःकुलदूषकः ॥ ब्रह्मणःसत्यवाक्येनसोमस्यवरुणस्यच ॥ प्रभावाच्चहुता
शस्यवर्धयत्वंतुरंगमान् । तेजसाचैवसूर्यस्यमुनीनांतपसातथा ॥ रुद्रस्यब्र
ह्मचर्येणपवनस्यबलेनच । स्मरत्वंराजपुत्रत्वंकौस्तुभंचमणिंस्मर ॥ यांग
तिंब्रह्महागच्छेन्मातृहापितृहातथा ॥ भ्रूणहानृतवादीचक्षत्रियश्चपराङ्मुखः
॥ सुर्याचंद्रमसौवायुर्यावत्पश्यंतिदुष्कृतम्॥व्रजाश्वतांगतिंक्षिप्रंतच्चपापंभवे
त्तव ॥ निष्कृतोयदिगच्छेथायुद्धाध्वनितुरंगम । रिपून्विजित्यसमरेसहभा
त्रासुखीभवेति ॥ अथध्वजस्य । शक्रकेतोमहावीर्यश्यामवर्णार्चयाम्यहम्,
पत्रिराजनमस्तेस्तुतथानारयणध्वज ॥ काश्यपेयारुणभ्रातर्नागारेविष्णुवाह
न ॥ अप्रमेयदुराधर्षरणेदेवारिसूदन ॥ गरुत्मान्मारुतगतिस्त्वयिसान्निहितोय
तः ॥ सारवंत्यायुधान्यत्ररक्षत्वंचरिपून्दह ॥ अथपताकायाः । हुतभुग्वस
वोरुद्रावायुःसोमोमहर्षयः॥ नागकिन्नरगंधर्वयक्षभूतगणग्रहाः॥ प्रमथास्तुस
हादित्यैर्भूतेशोमातृभिःसह॥शक्रःसेनापतिःस्कंदोवरुणश्चाश्रितास्त्वयि ॥प्रद
हतुरिपून्सर्वान्राजाविजयमृच्छतु ॥ यानिप्रयुक्तान्यरिभिरायुधानिसमंततः
॥ पतंतूपारिशत्रूणांहतानितवतेजसा । हिरण्यकशिपोर्युद्धेयुद्धेदेवासुरेतथा ॥
कालनेमिवधेयद्वद्वत्रिपुरघातने ॥ शोभितासितथैवाद्यशोभयास्मांश्चसंस्मर
॥ नीलान्श्वेतानिमान्दृष्ट्वानश्यंत्वाशुनृपारयः ॥ व्याधिभिर्विविधैर्घोरैःश
स्त्रैश्चयुधिनिर्जिताः ॥ पूतनारेवतीनाम्नाकालरात्रिश्चयास्मृता । दहत्वाशुरि
पून्सर्वान्पताकेत्वंमयार्चिता ॥ अथगजस्य । कुमुदैरावणौपद्मःपुष्पदंतोथ
वामनःसुप्रतीकोंजनोनीलएतेष्टौदेवयोनयः॥तेषांपुत्राश्चपौत्राश्चवनान्यष्टौस
माश्रिताः । मंदोभद्रोमृगश्चैवगजःसंकीर्णएवच ॥ वनेवनेप्रसूतास्तेयूथानि
सुमहांतिच । पांतुत्वांवसवोरुद्राआदित्याःसमरुद्गणाः ॥ भर्तारंरक्षनागेंद्रस्व
मिवत्प्रतिपाल्यताम् । अवाप्नुहिजयंयुद्धेगमनेस्वस्तिनोव्रज ॥ श्रीस्तेसोमा
द्बलंविष्णोस्तेजःसूर्याज्जवोनिलात् ॥ स्थैर्यंमेरोर्जयंरुद्राद्यशोदेवात्पुरंदरात्॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

युद्धोरक्षंतुनागास्त्वांदिशश्चसहदैवतैः । अश्विनौसहगंधर्वैःपांतुत्वांसर्वतःस
देति ॥ अथखड्गमंत्रः । असिर्विशसनःखड्गस्तीक्ष्णधारोदुरासदः । श्रीग
र्भोविजकश्चैवधर्मधारस्तथैवच ॥ एतानितवनामानिस्वयमुक्तानिवेधसा ॥
नक्षत्रंकृत्तिकातेतुगुरुर्देवोमहेश्वरः ॥ रोहिण्यश्चशरीरंतेदैवतंचजनार्दनः ।
पितापितामहोदेवस्त्वंमांपालयसर्वदा ॥ नीलजीमूतसंकाशस्तीक्ष्णदंष्ट्रःकृ
शोदरः । भावशुद्धोमर्षणश्चअतितेजास्तथैवच ॥ इयंयेनधृताक्षोणीहतश्चम
हिषासुरः । तीक्ष्णधारायशुद्धायतस्मैखड्गायतेनमः ॥ अथछुरिकायाः । सर्वा
युधानांप्रथमंनिर्मितासिपिनाकिना । शूलायुधाद्विविष्कृष्यकृत्वामुष्टिग्रहंशु
भं ॥ चंडिकायाःप्रदत्तासिसर्वदुष्टनिवर्हिणी ॥ तयाविस्तारिताचासिदेवानां
प्रतिपादिता ॥ सर्वसत्वांगभूतासिसर्वाशुभनिवर्हिणी । छुरिकेरक्षमांनित्यं
शांतियच्छनमोस्तुते ॥ अथकट्टारकपूजा ॥ रक्षांगानिगजान्रक्षरक्षवाजि
धनानिच॥ममदेहंसदारक्षकट्टारकनमोस्तुते॥ कट्टारकोमध्यदेशेकटारीतिप्र
सिद्धा ॥ अथधनुःपूजा । सर्वायुधमहामात्रसर्वदेवारिसूदन । चापमांसम
रेरक्षसाकंशरवरैरिह ॥ धृतंकृष्णेनरक्षार्थंसंहारायहरेणच । त्रयीमूर्तिगतंदेवं
धनुरस्त्रंनमाम्यहम् ॥ अथकुंतपूजा । प्रासपातयशत्रूंस्त्वमनयानाकमायया
। गृहाणजीवितंतेषांममसैन्यंचरक्षताम्॥अथचर्मपूजा । शर्मप्रदस्त्वंसमरेच
र्मसैन्येयशोद्यमे॥रक्षमांरक्षणीयोहंतापनेयनमोस्तुते॥अथकनकदंडमंत्रः॥ प्रो
त्सारणायदुष्टानांसाधुसंरक्षणायच॥ब्रह्मणानिर्मितश्चासिव्यवहारप्रसिद्धये॥य
शोदेहिसुखंदेहिजयदोभवभूपतेः। ताडयस्वरिपून्सर्वान्हेमदंडनमोस्तुते॥
अथदुंदुभिमंत्रः । दुंदुभेत्वंसपत्नानांघोरोहृदयकंपनः । भवभूमिपसैन्यानां
तथाविजयवर्धनः ॥ यथाजीमूतघोषेणप्रहृष्यंतिचबर्हिणः । तथास्तुतवश
ब्देनहर्षोस्माकंमुदावहः ॥ यथाजीमूतशब्देनस्त्रीणांत्रासोभिजायते । तथा
त्रतवशब्देनत्रस्यंत्वस्मत्द्विषोरणे ॥ अथशंखमंत्रः ।पुण्यस्त्वंशंखपुण्यानांमं
गलानांचमंगलम् । विष्णुनाविधृतोनित्यमतःशांतिप्रदोभव ॥ अथसिंहास

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नमंत्रः । विजयोजयदोजेतारिपुघातीशुभंकरः । दुःखहाधर्मदःशांतःसर्वा रिष्टविनाशनः ॥ एतेवैसन्निधौयस्मात्तवसिंहामहाबलाः । तेनसिंहासनेति त्वंदेवैर्मंत्रैश्चगीयसे ॥ त्वयिस्थितःशिवःशांतस्त्वयिशक्रःसुरेश्वरः । नमस्ते सर्वतोभद्रभद्रदोभवभूपतेः ॥ त्रैलोक्यजयसर्वस्वसिंहासननमोस्तुते । तथै वकर्मचिन्हानिस्वानिपूज्यानिशिल्पिभिः ॥ लोहाभिसारिकंकर्मकृत्वैवंमंत्र पूर्वकम् । नियमंकृत्वातथाष्टम्यांपूर्वाण्हेस्नानमाचरेत् ॥ कुंकुमचंदनचंपक चतुःसमैःशैलपिष्टैश्चर्चितगात्रींदेवींकुसुमैरभ्यर्चयेद्बहुभिःकुमुदैःसपद्म पुष्पैःसधूपदीपैः सनैवेद्यैःमांसैर्बल्युपहारैर्मंगलशब्दैःसमुच्छलितैःविहितछ त्रैर्यानैःस्यंदनसितशस्त्रधारिजनलोकैःतुष्टैःपश्वस्त्रादितुनिवेद्यते । सर्वमेवभ भगवत्यै । दुर्गासापूजनीयाचतद्दिनेद्रोणपुष्पकैः । ततःखड्गंनमस्कृत्यशत्रु णांवधसिद्धये ॥ इच्छेतविजयंराज्यंसुभिक्षंचात्मनेनृपः।पुनःपुनःप्रणम्यर्यांसं स्मरन्हृदयेशिवाम् ॥ सर्वंकृत्वैतिकौ व्यअष्टम्यांजागरंनिशि । नटनर्तक गीतैश्चकारयेच्चमहोत्सवम् ॥ एवंहृष्टैर्निशांनीत्वाप्रभातेअरुणोदये ॥ घात येन्महिषान्मेषानग्रतोनतकंधरान् ॥ शतमर्धशतंवापितदर्धंवायथेच्छया । सुरासवघृतैःकुंभैस्तर्पयेत्परमेश्वरीम् ॥ कापालिकेभ्यस्तद्देयंदासीदासजने तथा । ततोपराण्हसमयेनवम्यांवैरथेस्थिताम् ॥ भवानींभ्रामयेद्राष्ट्रेस्वयंरा जासशब्दवान् । कश्चिच्चोपोषितोवीरोविधृतोन्येनखड्गवान् ॥ भूतेभ्यस्तुब लिंदद्यान्मंत्रेणानेनसामिषम् । सरक्तंसजलंचान्नंगंधपुष्पाक्षतैर्युतम् । त्री स्त्रीन्वारान्समूहेनादिग्विदिक्षुकिरेद्बलिम् ॥ मंत्रश्चा बलिंगृण्हंत्विमंदेवाआ दित्यावसवस्तथा । मरुतश्चाश्विनौरुद्राःसुपर्णाःपन्नगागृहाः ॥ असुरायातुधा नाश्चपिशाचोरगराक्षसाः। डाकिन्योयक्षवेतालायोगिन्यःपूतनाशिवाः॥जृंभ काःसिद्धगंधर्वामालाविद्याधरानगाः॥दिक्पालालोकपालाश्चयेचविघ्नविना यकाः॥जगतांशांतिकर्तारोब्रह्माद्याश्चमहर्षयः।माविघ्नंमाचमेपापंमासंतुपवि पंथिनः॥ सौम्याभवंतुतृप्ताश्चभूतप्रेताःसुखावहाइति। इतिमहाष्टमी ॥ महान

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वमीतुपूर्वेयुताग्राह्या॥पूर्वोक्तवचनात्।नवमीदुर्गाव्रतेश्रावणीतिदीपिकोक्तेः।
श्रावणीदुर्गनवमीदूर्वाचैवहुताशनी॥पूर्वविद्धाप्रकर्तव्याशिवरात्रिर्बलेर्दिनमि
ति हेमाद्रौपाक्रोक्तश्च ।भविष्येपि ॥ आश्वयुक्शुक्लपक्षेतुअष्टमीमूलसंयुता
सामहानवमीनामत्रैलोक्येपिसुदुर्लभेति ॥ मूलमुपलक्षणम् । दुर्गापूजा
तुनवमीमूलाद्यृक्षत्रयान्विता । महतीकीर्तितातस्यांदुर्गामहिषमर्दिनीइति ॥
मदनरत्नेलैंगात् । अत्रपूजयेदित्यग्रेशेषः ॥ यानितु । साकार्योदयगामि
न्यांतिथावुदयगामिन्यामित्यादिप्रागुक्तानितानिनवमीभिन्नतिथिपराणि ।
नवम्यांविशेषोक्तेः । वेधश्चमुहूर्तत्रयेणैवज्ञेयः । यद्यपिहेमाद्रिमतेमुहूर्तद्वया
त्मापिवेधोस्ति । तथापिसूर्योदयएवसः ॥ सायंतुत्रिमुहूर्तएव । तदुक्तंदीपि
कायां ॥ त्रिमुहूर्तगातुसकलासायंइति ॥ माधवोपिसायंतूत्तरयातद्वत्न्यून
यानतुविद्धयतइति ॥ तेनत्रिमुहूर्तयोगेपूर्वानवमी । पूर्वोक्तवचनात् । नकु
र्यान्नवमीतातदशम्यांतुकदाचनेतिस्कांदेपरानिषेधाच्च ॥ त्रिमुहूर्तयोगाभावे
तुनिषिद्धापिपरैवकार्येतिनिष्कर्षः ॥ यत्तुनवम्यांचजपंहोमंसमाप्यश्रवणेपि
वेति संग्रहोक्तेः ॥ व्रतंचजागरश्चैवनवम्यांविधिवद्बलिरितिदेवीपुराणाच्च ॥
नवम्यांहोमबल्यादिविहितंतत्राश्वयुक्शुक्लनवमीमुहूर्तवाकलायदि । साति
थिःसकलाज्ञेयालक्ष्मीविद्याजयार्थिभिरिति ॥ सौरपुराणात् ॥ सूर्योदयेपरं
रिक्तापूर्णास्यादपरायदि । बलिदानंप्रकर्तव्यंतत्रदेशेशुभावहम् ॥ बलिदाने
कृतेष्टम्यांपुत्रभंगोभवेन्नृपेतिमदनरत्नेदेवीपुराणाच्च ॥ बल्यादौपराकार्या ॥
उपवासादौतुपूर्वेतिमदनरत्नेउक्तम् ॥ प्रतापमार्तंडेप्येवम् ॥ यत्तु । अष्ट
म्यांबलिदानेनपुत्रनाशोभवेध्रुवमिति कालिकापुराणे । तत्संधिपूजापरं । अ
ष्टमीनवमीसंधौतृतीयाखलुकथ्यतइतितत्रैवतदुक्तेः ॥ कामरूपनिबंधे ।
अष्टम्याःशेषदंडश्चनवम्याःपूर्वएवच । तत्रयाक्रियतेपूजाविज्ञेयासामहाफ
ला ॥ अष्टमीमात्रेभवत्येव ॥ आश्विनेपूजयित्वातुअर्धरात्रेष्टमीषुच । घात
यंतिपशून्भक्त्यातेभवंतिमहाबलाः ॥ तथा । कन्यासंस्थेरवावीशेशुक्लाष्ट

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

म्यांप्रपूजयेत् । सोपवासोनिशार्द्धेतुमहाविभवधिस्तरैः॥तथापशुघातश्चकर्तव्योगवयाजवधस्तथेति । रूपनारायणीयेदेवीपुराणात् ॥ तत्रैवभविष्ये । तस्मादियंमहापुण्यानवमीपापनाशिनी । उपोष्यासुप्रयत्नेनसततंसर्वपार्थिवैः ॥ निर्णयदीपेतु। महानवमीपरदिनेपराण्हव्यापित्वेपरा॥अन्यथापूर्वाआवर्तनात्पूर्वकालेनवमीस्यात्परेहनि ॥ दुर्गार्चातत्रपूर्वेद्युःपूर्वाण्हेत्वष्टमीयदीतिथौस्यवचनादित्युक्तम्॥अस्यचातुशारदानवमीविषयत्वंसमूलत्वंचविमृश्यम्॥यानितु। नंदायांज्वलतेवन्हिःपूर्णायांपशुघातनम् । भद्रायांगोकुलक्रीडातत्रराज्यंविनश्यतीति ॥ नवम्यामपराण्हेतुबलिदानंप्रशस्यते । दशमींवर्जयेत्तत्रनात्रकार्याविचारणेति ॥ नंदायांदर्शनेरक्षाबलिदानंदशासुच । भद्रायांगोकुलक्रीडादेशनाशायजायतइति ॥ ब्रह्मवैवर्तनारदादिवचनानिशुद्धाधिकनिषेधपराणीतिमदनरत्ने ॥ तथाकालिकापुराणे । नवम्यांबलिदानंतुकर्तुव्यंवैयथाविधि । जपंहोमंचविधिवत्कुर्यात्तत्रविभूतये ॥ केचित्तुपूर्वाषाढायुताष्टम्यांपूजाहोमाद्युपोषणमितिपूर्वोक्तदेवीपुराणादष्टम्यांहोममाहुः ॥ अन्येतुद्विविधवाक्यवशादष्टम्यामारभ्यनवम्यांसमापयंति ॥ समुच्चयस्तुयुक्तः रुद्रयामलेतुविकल्पउक्तः ॥ तत्तुनिर्मलं ॥ दुर्गाभक्तितरंगिण्यादिगौडग्रंथेष्वपिनवम्याहोमउक्तः ॥ होमेचविशेषउक्तोडामरतंत्रे ॥ पायसंसर्पिषायुक्तंतिलैःशुक्लैर्विमिश्रितम् । होमयेद्विधिवद्भक्त्यादशांशेननृपोत्तम ॥ रुद्राध्यायेयथाहोमंमंत्रेणैकेनसाधयेत् । तथास्तोत्रजपेहोमंश्लोकेनैकेनसाधयेत् ॥ यद्वासप्तशतीजप्यहोममंत्रोनवाक्षरः । ऐंह्रींक्लींचामुंडायैविच्चेइतिनवाक्षरइतिकेचित् ॥ पुजोक्तोग्राह्यइतितुयुक्तम् ॥ ~~रुद्रयामलेपि~~ ॥ प्रधानाद्रव्यमुद्दिष्टंपायसान्नंतिलास्तथाकिंशुकैःसर्षपैःपूगैर्लाजदूर्वांकुरैरपि ॥यवैर्वाश्रीफलैर्दिव्यैर्नानाविधफलैस्तथारक्तचंदनखंडैश्चगुग्गुलैश्चमनोहरैः॥प्रतिश्लोकंचजुहुयात्सर्वद्रव्याणिचक्रमात्।नवाक्षरेणवाहुत्वानमोदेव्याइतीतिचेति॥रहस्येतु। प्रतिश्लोकंचजुहुयात्पायसंतिलसर्पिषेत्युक्तम्।दुर्गाभक्तितरंगिण्यांतुतिलैर्ज

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कीतिरुधिरेणाप्यायतामिति ॥ बलिदानेतुदुर्गायाः सर्वत्रायंविधिःस्मृतः ॥ मत्स्यसूक्ते । नवम्यांपूर्ववत्पूजाकर्तव्याभूतिमिच्छता। दक्षिणांवस्त्रयुग्मंच आचार्यायनिवेदयेत् ॥ अथात्रप्रसंगाच्छत्तचंडीविधानमुच्यते ॥ रुद्रयामले ॥ शतचंडीविधानंचप्रोच्यमानंशृणुष्वतत् । सर्वोपद्रवनाशार्थेशतचंडींसमारभेत् ॥ षोडशस्तंभसंयुक्तंमंडलंपल्लवोज्जलं।वसुकोणयुतांवेदींमध्येकुर्यात्त्रिभागतः ॥ पक्केष्टकचितांरम्यामुच्छ्रायेहस्तसंमिताम् । पंचवर्णरजोभिश्चकुर्यान्मंडलकंशुभम् ॥ पंचवर्णवितानंचकिंकिणीजालमंडितम् । आचार्येणसमंविप्रात्वरयेद्दशसुव्रतान् ॥ ईशान्यांस्थापयेत्कुंभंपूर्वोक्तविधिनाचरेत् ॥ वारुण्यांचप्रकर्तव्यंकुंडंलक्षणलक्षितम् ॥ मूर्तिंदेव्याः प्रकुर्वीतसुवर्णस्यफलेनवै । तदर्धेनतदर्धेनतदर्धेनमहामते ॥ अष्टादशभुजांदेवींकुर्याद्वाष्टकरामपि ॥ पट्टकूलयुगच्छान्नांदेवींमध्येनिधापयेत् ॥ देवींसंपूज्यविधिवज्जपंकुर्युर्दशद्विजाः । शतमादौशतंचांतेजपेन्मंत्रंनवार्णवम् ॥ चंडींसप्तशतींमध्येसंपुटोयमुदाहृतः । एकंद्वेत्रीणिचत्वारिजपेद्दिनचतुष्टयम् ॥ रूपाणिक्रमशस्तद्वत्पूजनादिकमाचरेत् । पंचमदिवसेप्रातर्होमंकुर्याद्विधानतः ॥ गुडूचीपायसंदूर्वातिलान्शुक्लान्यवानपि ॥ चंडीपाठस्यहोमंतुप्रतिश्लोकंदशांशतः ॥ होमंकुर्याद्ग्रहादिभ्यःसमिदाज्यचरून्क्रमात् । हुत्वापूर्णाहुतिंदद्याद्विप्रेभ्योदक्षिणांक्रमात् ॥ कपिलांगांनीलमणिंश्वेताश्वंछत्रचामरे । अभिषेकंततःकुर्युर्यजमानस्यऋत्विजः ॥ एवंकृतेमरेशानसर्वसिद्धिःप्रजायते ॥ ~~अथसहस्रचंडीसाचतत्रैवोक्ता~~ ॥ सहस्रचंडींविधिवच्छृणुविष्णोमहामते । राज्यभ्रंशेमहोत्पातेजनागारेमहाभये ॥ गजमारेश्वमारेचपरचक्रभयेतथा । इत्यादिविविधेदुःखेक्षयरोगादिजेभये ॥ सहस्रचंडिकापाठंकुर्याद्वाकारयेत्तथा । जापकास्तुशतंप्रोक्ताविंशद्धस्तश्चमंडपः ॥ भोज्याः सहस्रंविप्रेंद्रागोशतंदक्षिणांदिशेत् । गुरवेद्विगुणंदेयंशय्यादानंतथैवच ॥ सप्तधान्यंचभूदानंश्वेताश्वंचमनोहरं । पंचनिष्कमितामू

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

यंतीमंत्रेणचहोमउक्तः ॥ पुरश्चरणकार्येतुबिल्वपत्रयुतैस्तिलैरिति ॥ कालिकापुराणाद्बिल्वपत्रैश्चेतिस्मार्ताः॥तन्न॥ अन्यत्रमानाभावात् ॥ अथबलिदानम् ॥ तत्राश्वमेषछागमहिषस्वमांसानमुत्तरोत्तरप्राशस्त्यंफलविशेषश्चान्यतोवसेयइतिदिक् ॥ बलिप्रकारस्तुदेवीपुराणे ॥ कन्यासंस्थेरवौशुक्रशुक्लाष्टम्यांप्रपूजयेत् । द्रोणपुष्पैश्चबिल्वाम्रजातीपुन्नागचंपकैः ॥ पंचाब्दंलक्षणोपेतंगंधपुष्पसमन्वितम् । विधिवत्कालिकालीतिजप्त्वाखड्गेनघातयेत्॥ ॐ कालिकालियज्ञेश्वरिलोहदंडायैनमइतिमंत्रः ॥ तदुत्थरुधिरंमांसंगृहीत्वापूजनादिषु ॥ आदिशब्दात् ॥ चरकीविदारीपापराक्षस्यःनैर्ऋतेभ्यःप्रदातव्यंमहाकौशिकमंत्रितम् । मंत्रस्तुवक्ष्यते । तथा । तस्याग्रतोनृपःस्नायात्कृत्वाशत्रुंतुपैष्टिकम् । खड्गेनघातयित्वातुदद्यात्स्कंदविशाखयोः ॥ अशक्तौब्राह्मणेनचकूष्मांडादिभिर्बलिदानं कार्यम् ॥ तदुक्तंकालिकापुराणे । कूष्मांडमिक्षुदंडंचमांसंसारसमेवच । एतेबलिसमाः प्रोक्तास्तृप्तौछागसमाःसदा ॥ रुद्रयामलेपि । छागाभावेतुकुष्मांडश्रीफलंवामनोहरं । वस्त्रसंवेष्टितंकृत्वाछेदयेच्छुरिकादिना ॥ तथाब्राह्मणेनसदादेयंकूष्मांडंबलिकर्मणि । श्रीफलंवासुराधीशछेदंनैवतुकारयेत् ॥ छेदेविकल्पः॥ माषान्नेनबलिर्देयोब्राह्मणेनविजानता ॥ कालिकापुराणे ॥ उत्तराभिमुखोभूत्वाबलिंपूर्वमुखंतथा । निरीक्ष्यसाधकःपश्चादिमंमंत्रमुदीरयेत् ॥ पशुस्त्वंबलिरूपेणममभाग्यादुपस्थितः । प्रणमामिततः सर्वरूपिणंबलिरूपिणम् ॥ चंडिकाप्रीतिदानेनदातुरापद्विनाशनम् । चामुंडाबलिरूपायबलेतुभ्यंनमोस्तुते । यज्ञार्थेबलयःसृष्टाः स्वयमेवस्वयंभुवा ॥ अतस्त्वांघातयाम्यद्यतस्माद्यज्ञेवधोवधः । ऐंह्रींश्रीमितिमंत्रेणतंबलिंमत्स्वरूपिणम् ॥ चिंतयित्वान्यसेत्पुष्पंमूर्ध्नितस्यतुभैरव । रसनात्वंचंडिकायाः सुरलोकप्रसाधकः ह्रींह्रींखड्गेतिमंत्रेणध्यात्वाखड्गंचपूजयेत् । पूजयित्वाततःखड्गंओंहुंफडितिमंत्रकैः ॥ गृहीत्वाविमलंखड्गंछेदयेद्बलिमुत्तमम् । ॐ ह्रींऐंह्रींकौशि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तिःकर्तव्यावार्धमानतः॥ अष्टादशभुजादेवीसर्वायुधविभूषिता॥अवारितान्नं दातव्यंसहस्रंप्रत्यहंप्रभो॥शतंवानियताहारःपयःपानेनवर्तयेत्। एवंयश्चंडिका पाठंसहस्रंतुसमाचरेत्॥ तस्यस्यात्कार्यसिद्धिस्तुनात्र कार्याविचारणेति ॥ एतद्द्वयंयद्यपिमहानिबंधेषुनास्तितथापिप्रचरद्रूपत्वादुक्तमितिदिक् ॥ वाराही तंत्रे । संकटेसमनुप्राप्तेदुश्चिकित्स्यामयेतथा । जातिभ्रंशेकुलोच्छेदेप्यायुषो नाशआगते ॥ वैरिवृद्धौव्याधिवृद्धौधननाशेतथाक्षये । तथैवत्रिविधोत्पाते तथाचैवोपपातके ॥ कुर्याद्यत्नाच्छतावृत्तंततःसंपद्यतेशुभम् । श्रेयोवृद्धिःश तावृत्ताद्राज्यवृद्धिस्तथापरा ॥ मनसाचिंतितंदेविसिद्ध्येदष्टोत्तराच्छतात् ॥ सहस्रावर्तनाल्लक्ष्मीरावृणोतिस्वयंस्थिरा ॥ भुक्त्वामनोरथान्कामान्नरोमोक्षम वाप्नुयात् । चंडचाःशतावृत्तिपाठात्सर्वाःसिद्ध्यंतिसिद्धयः ॥ इतिशतचं डीसहस्रचंडीविधिः ॥ अथनवरात्रपारणानिर्णयः ॥ साचदशम्यांकार्या ॥ आश्विनेमासिशुक्लेतुकर्तव्यंनवरात्रकम्॥ प्रतिपदादिक्रमेणैवयावच्चनवमीभ त् ॥ त्रिरात्रंवापिकर्तव्यंसप्तम्यादियथाक्रममितिहेमाद्रौधौम्यवचनात् ॥ नवमीतिथिपर्यंतंवृद्ध्यापूजाजपादिकमिति । प्रागुक्तवचनैर्नवमीपर्यंतंप्रधा नभूतपूजाद्युक्तेरुपवासादेश्चांगत्वेनतत्पर्यंतत्वात्॥आदिशब्देनोपवासोक्तेः पूर्वोक्तत्रिरात्रव्रतेनवम्याअप्युपोष्यत्वाच्च॥नचपारणांतत्वेनत्रिरात्रत्वं॥ विष्णु त्रिरात्रादौतथाप्रसक्तेः ॥ नचात्रोपवासेमानाभावाइतिवाच्यम् । एवंचावि ध्यवासिन्यांनवरात्रोपवासतः । एकभक्तेननक्तेनतथैवायाचितेनच ॥ पूज नीयाजनैर्देवीस्थानेस्थानेपुरेपुरइति । हेमाद्रौभविष्योक्तेः ॥ नवरात्रसमा ख्यातोनवम्याअप्युपोष्यत्वाच्च । नतुतिथिऱ्हासेऽष्टावप्युपवासाभवंतीतिक थंसमाख्या । तेनकर्मविशेषेनवरात्रशब्दोरूढः ॥ अतएवोक्तंदेवीपुराणे । तिथिवृद्धौतिथिऱ्हासेनवरात्रमपार्थकमितिचेन्नातिथिऱ्हासेपिनवतिथीनामु पोष्यत्वान्नवरात्रत्वाक्षतेः ॥ एतेनरात्रीणांप्रावान्यात्। ऱ्हासेअमामादायन

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नवत्वमितिमुखोक्तिःपरास्ता ॥ यत्तुदेवीपुराणे । कन्यासंस्थेखौशुक्रशुक्ला मारभ्यनंदिकाम् । अयाचीह्यथवैकाशीनक्ताशीवाथवावद । इतिव्रतचतुष्टयमुक्तंतत्कौहाभिसारिकविषयम् । तस्य । जयाभिलाषीनृपतिःप्रतिपत्प्रभृतिक्रमात् । लौहाभिसारिकंकर्मकारयेद्यावदष्टमीतिभविष्येऽष्टमीपर्यंतमेवोक्तेः॥ रूपनारायणेनतुनंदादिव्रतप्रयोगंपृथगेवोक्त्वातस्यनवम्यांपारणमुक्तम् ॥ यदपिनिर्णयदीपे । आश्विनेशुक्लपक्षेतुनवरात्रमुपोषितः । नवम्यांपारणंकुर्याद्दशमीमिश्रितानचेत् ॥ दशमीमिश्रितायत्रपरार्णेनवमीभवेत् । दुःखदारिद्रदाज्ञेयातथाव्रतविनाशिनीतिब्राह्मनाम्नालिखितंवचनम् ॥ यच्च रुद्रयामलइतिवदंति । अष्टम्यासहकार्यास्यानवमीपारणादिने । योमोहाद्दशमीवेधोनवम्यांचंडिकांयजेत् ॥ पारणंचप्रकुर्याद्वैतस्यपुण्यंनिरर्थकम् । नवम्यांपारितादेवीकुलवृद्धिंप्रयच्छति ॥ दशम्यापारितादेवीकुलनाशंकरोतिवै । तस्मात्तुपारणंकुर्यान्नवम्यांविबुधाधिपेत्यादीनितानियादिसमूलानितदालौहाभिसारिकनंदादिव्रतचतुष्टयविषयाणि ॥ तस्याऽष्टमीपर्यंतमेवोक्तेरित्युक्तंप्राक् ॥ अन्यथामहाष्टम्यांपरविद्धायांतारणाविधानेपूर्वनिबंधैर्विरोधोदुर्वारःस्यात् ॥ यानितुकैश्चिल्लिखितानिनवम्यांपारणाविधायकानिवचनानितानिहेमाद्र्यादिविरुद्धत्वान्निर्मूलानि ॥ समूलत्वेपियदादिनद्वयेनवमीतदाद्वितीयदिनउपोष्यतिथ्यंतेपारणानकिंतुनवमीमध्येकार्येत्येवनैयानिशिवरात्रिपारणावत् ॥ अत्रकेचित्पारणाहेसूतकादिप्राप्तौतदतिक्रम्यपारणांकुर्यादित्याहुः ॥ तन्मंदम् ॥ काम्योपवासेप्रक्रांतेत्वंतराम्रृतसूतके । तत्रकाम्यव्रतंकुर्याद्दानार्चनविमर्जितमितिमाधवीयेकौर्मोक्तेः॥व्रतयज्ञविवाहेषुश्राद्धहोमेर्चनेजपे। प्रारब्धेसूतकंनस्याचदनारब्धेतुसूतकमितिविष्णुवचनाच्चाशौचमध्येपितत्कर्तव्यतावगतेःपारणांतत्वाद्व्रतस्य॥प्रारंभस्तुतेनैवोक्तः।प्रारंभोवरणंयज्ञेसंकल्पोव्रतसत्रयोः।नांदीमुखंविवाहादौश्राद्धेपाकपरिक्रियेति ॥रुद्रयामलेपि।सूतकेपारणंकुर्यान्नवम्यांहोमपूर्वकम्। तदंतेभोजयेद्विप्रान्दानंदद्याच्चशक्तितइति ॥ तदंतेसूतकांते ॥ एवंस्त्रीभिरपिरजोदर्शनमध्येकर्तव्यमेवपारणम् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

संप्रवृत्तेपिरजसिनत्याज्यंद्वादशीव्रतमिति ॥ माधवीयेऋष्यशृंगवचनात् । द्वादशीव्रतमित्युपलक्षणम् ॥ प्रारब्धदीर्घतपसांनारीणांयद्रजोभवेत् । नतत्रापिव्रतस्यस्यादुपरोधःकदाचनेति ॥ तत्रैवसत्यव्रतवचनात्॥ किंच । एकादश्यादौपंचधाशौचपातेमासांतेपारणापत्तिः ॥ मासोपवासांतेपंचधाशौचपातेजीवनासंभवश्च ॥ यत्तु । नियमस्थायदानारीप्रपश्येदंतरारजः । उपोष्यैवतुतारात्रीःस्नात्वाशेषंचरेद्व्रतमित्यंगिरोवचनम्॥यच्चहारीतवचनम् । नियमस्थाव्रतस्थास्त्रीरजःपश्येत्कथंचन । त्रिरात्रंतुक्षिपेदूर्ध्वंव्रतशेषंसमापयेत् ॥ तद्विधवोपासविषयं॥ तासांतत्रभोजननिषेधादितिकेचित् ॥वयंतुप्रागुक्तसत्यव्रतवचनेदीर्घतपसामितिविशेषणोपादानात्द्वादशीव्यतिरिक्तसफलैकाहोपवासविषयोऽयंनिषेधः ॥ त्रिरात्रनवरात्रादिदीर्घव्रतेषुतुरजोमध्येपारणेतिब्रूमः॥ आशौचमध्येसर्वापिपारणाभवतिप्रागुक्तकौर्मेवचनादितिसिद्धम् ॥ अथचोपवासपारणानिर्णयः ॥ सर्वव्रतेषुबोद्धव्यइत्यलंभूयसा ॥ दशम्यांदेवींविसर्जयेत् ॥ तदुक्तम् । दुर्गाभक्तितरंगिण्यांदेवीपुराणे ॥ ततःप्रातःपूजयित्वादशम्यांविधिपूर्वकम् । संप्रेषणंतुकर्तव्यंगीतवादित्रनिःस्वनैः ॥ रूपंदेहियशोदेहिभगंभगवतिदेहिमे॥पुत्रान्देहिधनंदेहिसर्वकामांश्चदेहिमे ॥ महिषघ्निमहामायेचामुंडेमुंडमालिनि। आयुरारोग्यमैश्वर्यंदेहिदेविनमोस्तुते ॥ इतिसंप्रार्थ्यदेवींतुततउत्थापयेद्बुधः।उत्तिष्ठदेविचंडेशिशुभांपूजांप्रगृह्यच ।कुरुष्वममकल्याणमष्टाभिःशक्तिभिः सह । गच्छगच्छपरंस्थानंस्वस्थानंदेविचंडिके ॥ व्रजस्रोतोजलंवृद्धयैस्थीयतांचजलेत्विहेतिजलंनीत्वा।दुर्गेदेविजगन्मातःस्वस्थानंगच्छपूजिते।संवत्सरेव्यतीतेतुपुनरागमनायवै॥ इमांपूजांमयादेवियथाशक्त्योपपादिताम् । रक्षार्थंत्वंसमादायव्रजस्वस्थानमुत्तममितिजलेप्रवाहयेत् ॥ इयमेवविजयादशमी ॥ साचद्वितीयदिनेश्रवणयोगाभावेपूर्वाग्राह्या ॥ तदुक्तंहेमाद्रौस्कांदे ॥ दशम्यांतुमरैःसम्यक्पूजनीयापराजिता । ऐशानींदिशमाश्रित्यअपराण्हेप्रयत्नतः ॥ यापूर्णानवमीयुक्तातस्यांपू

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ज्यापराजिता ॥ क्षेमार्थविजयार्थंचपूर्वोक्तविधिनानरैः ॥ नवमीशेषयुक्ता यांदशम्यामपराजिता । ददातिविजयंदेवीपूजिताजयवर्धिनी ॥ तथा ॥ आ श्विनेशुक्लपक्षेतुदशम्यांपूजयेन्नरः । एकादश्यांनकुर्वीतपूजनंचापराजितामि ति । यदातुपूर्वदिनेश्रवणयोगाभावः ॥ परदिनेचाल्पापितद्योगिनीतदापरै व ॥ तथाचहेमाद्रौव्रतकांडेकश्यपः ॥ उदयेदशमीकिंचित्संपूर्णैकादशीय दि । श्रवणर्क्षंयदाकालेसातिथिर्विजयाभिधा ॥ श्रवणर्क्षेतुपूर्णायांकाकुत् स्थःप्रस्थितोयतः । उल्लंघयेयुःसीमानंतद्दिनर्क्षेततोनराइति ॥ कालेपराण्हे परदिनेअपराण्हेश्रवणाभावेतुसर्वपक्षेषुपूर्वैव ॥ मदनरत्नेप्येवम् । ज्योति र्निबंधेरत्नकोशेचनारदः । ईषत्संध्यामतिक्रांतः किंचिदुद्भिन्नतारकाः । वि जयोनामकालोयंसर्वकार्यार्थसिद्धिदः ॥ ईषत्यदशमींशुक्लांपूर्वविद्धांनकारये त् । श्रवणेनापिसंयुक्तांराज्ञांपट्टाभिषेचने ॥ सूर्योदयेयदाराजन्दृश्यतेदश मीतिथिः । आश्विनेमासिशुक्लेतुविजयांतांविदुर्बुधाः ॥ अत्रायंनिर्गलितो र्थः ॥ अपराण्होमुख्यः कर्मकालः ॥ तत्रैवपूजाद्युक्तेः ॥ प्रदोषेगौणः ॥ तत्रदिनद्वयेऽपराण्हव्यापित्वेपूर्वाप्रदोषव्याप्तेराधिक्यात् ॥ दिनद्वयेप्रदोष व्यापित्वेपरा । अपराण्हव्याप्तेराधिक्यात् ॥ इदंशुद्धतिथावन्यकाले ॥ श्र वणस्तुरोहिणीवदप्रयोजकः ॥ दिनद्वयेऽपराण्हस्पर्शेतुपूर्वा ॥ तत्रापिपरदिने पराण्हेश्रवणसत्वेपरैवेतिदिक् ॥ अत्रविशेषोभार्गवार्चनदीपिकायांभविष्ये शमीयुक्तंजगन्नाथंभक्तानामभयंकरम् । अर्चयित्वाशमीवृक्षमर्चयेच्चततः पुनः ॥ शमीमंत्रस्तुहेमाद्रौ ॥ गोपथब्राह्मणे । अमंगलानांशमनींशमनींदुष्कृ तस्यचादुःस्वप्ननाशिनींधन्यांप्रपद्येहंशमींशुभाम्॥तथाभविष्ये । शमीशमयते पापंशमीलोहितकंटका॥धारिण्यर्जुनबाणानांरामस्यप्रियवादिनी॥करिष्यमा णयात्रायांयथाकालंसुखंमया॥तत्रनिर्विघ्नकर्त्रीत्वंभवश्रीरामपूजितेइति॥तथा गृहीत्वासाक्षतामार्द्रांशमीमूलगतांमृदं । गीतवादित्रनिर्घोषैरानयेत्स्वगृहं प्रति ॥ ततोभूषणवस्त्रादिधारयेत्स्वजनैःसहेति ॥ अत्रैववलनीराजनमुक्तंक

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

त्यरत्ने ॥ तत्रमंत्रः ॥ चतुरंगंबलंमह्यंनिरस्त्वंव्रजत्विह । सर्वत्रविजयो मेस्तुत्वत्प्रसादात्सुरेश्वरीति ॥ गौडनिबंधेज्योतिषे ॥ कृत्वानीराजनंराजा बलवृद्ध्यैयथाक्रमं । शोभनंखंजनंपश्येज्जलंगोगोष्ठसन्निधौ ॥ अस्यफ लानिशुभाशुभदेशाश्चतत्रैवज्ञेयाः॥ आश्विनपौर्णमासीपराग्राह्या। सावित्री व्रतमंतरेगभवतोमासपौर्णमास्यौपरेइतिदीपिकोक्तेः । अत्रविशेषस्तिथित त्वेलैंगे । आश्विनेपौर्णमास्यांतुचरेज्जागरणंनिशि ॥ कौमुदीसासमाख्या ताकार्यालोकैर्विभूतये ॥ कौमुद्यांपूजयेल्लक्ष्मीमिंद्रमैरावतस्थितं । सुगंधि निंशिसद्वेषअक्षैर्जागरणंचरेत् ॥ तथा । निंशीथेवरदालक्ष्मीःकोजागर्तीति भाषिणी । तस्मैवित्तंप्रयच्छामिअक्षैःक्रीडांकरोतियइति ॥ अत्रैवाश्वयुजी कर्मोक्तमाश्वलायनेन ॥ आश्वयुज्यामाश्वयुजीकर्मेतितच्छेषपर्वणिकार्य म् । विकृतित्वात् । तत्रपूर्वाण्हव्यापिनीग्राह्या । दैवकर्मत्वात् । आग्रयणं तुपर्वणिकार्यं॥शरद्याग्रयणंनामपर्वणिस्यात्तदुच्यतइतिशौनकोक्तेः॥ तत्रापि शेषपर्वणिकार्यमितिप्रागुक्तम्॥तच्चव्रीहिभिरिष्ट्वाव्रीहिभिरेवयजेतयवेभ्योयवैरि ष्ट्वायवैरेवयजेतव्रीहिभ्यइतिश्रुत्यादर्शपूर्णमासयोरेककर्मत्वेनैकद्रव्यानियमा द्दर्शेष्याःपरंपौर्णमासेष्टयाश्चप्राग्भवतीतिहेमाद्र्यादयः।दर्शेष्याःपरमुक्तमाग्रा यणकंप्राक्पौर्णमासाच्चतादितिदीपिकोक्तेश्च।तच्चाग्रयणंत्रेधाव्रीह्याग्रयणंयवा ग्रयणंश्यामाकाग्रयणंचेति ॥ एषांकालःश्रुतौ ॥ गृहमेधीव्रीहियवा भ्यांशरद्वसंतयोर्यजेतश्यामाकैर्नीवारैर्वर्षास्वापत्कालेनान्येनपुराणैर्वेति ॥ आपस्तंबोपि । वर्षासुश्यामाकैर्यजेतशरदिव्रीहिभिर्वसंतेयवैर्यथर्तुवेणुयवैरि ति ॥ तत्रापिश्यामाकाग्रयणमनित्यमितरेतुअनाहिताग्नेर्नित्येयवाग्रयणंचका र्यमितिस्मार्तवृत्तावुक्तत्वात् ॥ सूत्रेव्रीहियवदेवतासंबद्धानामेवमंत्राणामा म्नानाच्च । आहिताग्नेस्तुयवाग्रयणस्याप्यनित्यत्वम् । अपिवाक्रियायवेष्वि तिसूत्रात् । यद्वाव्रीह्याग्रयणेनसमानतंत्रता । श्यामाकैस्तुप्रस्तरंकुर्यान्नाग्रय णम् । यदिवातदपिसमानतंत्रमित्यादिनारायणवृत्तौपरिश्रमवतांसुलभमि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

त्यलम् ॥ इदंचपर्वाभावेशुक्लपक्षेदेवनक्षत्रेकृत्तिकादिविशाखांतेकार्यमिति स्मृत्यर्थसारेउक्तं ॥ बौधायनीयेकेशवस्वामिनाप्येवमुक्तं ॥ परिशिष्टे । श्यामाकैर्व्रीहिभिश्चैवयवैश्चान्योन्यकालतः ॥ प्राग्यष्टुंयुज्यतेवश्यंनह्यत्राग्रयणास्ययः ॥ त्रिकांडमंडनोप्येवम् । यदात्वेतदाश्विनपौर्णमास्यांक्रियतेतदैककालत्वादाश्वयुजी कर्मणस्यचसमानतंत्रताभवतितदेतत्वृत्तिकृताएकबर्हिरिध्माज्येतिसूत्रेस्पष्टमुक्तम् ॥ अस्याकरणेप्रायश्चित्तमुक्तंस्मृतिचंद्रिकायांकात्यायनेन ॥ नित्ययज्ञात्ययेचैववैश्वदेवहयस्यच । अनिष्ट्वानवयज्ञेननवान्नप्राशनेतथा ॥ भोजनेपतितान्नस्यचरुर्वैश्वानरोभवेत् । कारिकापि । अकृताग्रयणोऽश्नीयान्नवान्नंयदिवैनरः ।वैश्वानरायकर्तव्यश्चरुःपूर्णाहुतिस्तुवेति। ऋग्विधानेतु । सामिंद्रायामंत्रंचवर्षेवर्षेजपेच्छतं। आग्रयणंयदान्यूनंतदासंपूर्णमेतितदित्युक्तम् ॥ एतच्चापदिमलमासेकार्यमन्यथानेतिप्रागुक्तम् ॥ अन्योप्याहिताग्न्यादिविशेषः ॥ शौनकादेर्ज्ञेयइत्यलंबहुना ॥ इत्याश्विनमासः ॥ अथकार्तिकमासः ॥ तुलासंक्रमेप्रागपरादशघटिकाःपुण्याः । रात्रौतुप्रागुक्तम् । अथकार्तिकस्नानं ॥ तत्रपृथ्वीचंद्रोदयेविष्णुस्मृतिपाद्मयोः ॥ तुलामकरमेषेषुप्रातःस्नानंविधीयते । हविष्यंब्रह्मचर्यंचमहापातकनाशनमिति सौरमासउक्तः । प्राच्याश्चैतदेवाद्रियंते । दाक्षिणात्यास्तु । आश्विनस्यतुमासस्ययाशुक्लैकादशीभवेत् । कार्तिकस्यव्रतानीहतस्यांवैप्रारभेत्सुधीरितिपाद्मोक्तेः ॥ भार्गवार्चनेच । प्रारभ्यैकादशीशुक्लामाश्विनस्यतुमानवः । प्रातःस्नानंप्रकुर्वीतयावत्कार्तिकभास्करइतिविष्णुरहस्योक्तेः ॥ हेमाद्रावादित्यपुराणे । पूर्णआश्वयुजेमासिपौर्णमास्यांसमाहितइत्युक्त्वा । मासंसमग्रंपरयाचभक्त्यासमाप्यतेकार्तिकपौर्णमास्यामित्यंतोभिधानाच्चाश्विनशुक्लैकादश्यांपौर्णमास्यांवारभ्यकार्तिकशुक्लद्वादश्यांपौर्णमास्यांवासमापयेदित्याहुः ॥ मदनपारिजातेविष्णुः । कार्तिकंसकलंमासंनित्यस्नायीजितेंद्रियः । जपन्हविष्यभुक्शांतःसर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ अत्रदेशविशे

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

षःपाद्मेकार्तिकंप्रक्रम्य । कुरुक्षेत्रेकोटिगुणोगंगायामपितत्समः । ततोधिकःपुष्करेस्यात्द्वारवत्यांचभार्गव । पुण्याःपुर्यश्चसप्तैवंमुनयोमथुराधिका ।दुर्लभःकार्तिकोविप्रामथुरायांनृणामिह । यत्रार्चितःस्वकंरूपंभक्तेभ्यःसंप्रयच्छतीति॥ इदंचस्नानंकाशीस्थपचनदेप्यतिप्रशस्तं।शतंसमास्तपस्तप्त्वाकृतयेत्प्राप्यतेफलम् । तत्कार्तिकेपचनदेसकृत्स्नानेनलभ्यते ॥ कार्तिकेविंदुतीर्थेयोब्रह्मचर्यपरायणः ।स्नास्यत्यनुदिनेभानौभानुजातस्यभीःकुतइत्यादिकाशीखंडोक्तेः ॥ भानुजोयमः । इदंचप्रातःस्नानंसंध्यांचकृत्वाकार्यम् । तेनविनेतरकर्मानधिकारादितिवर्धमानः । यद्यपिप्रातःसंध्यायाःसूर्योदयेसमाप्तिस्तथापिवचनबलादनुदितहोमवद्भविष्यति॥स्नानमंत्रश्चतत्रैव ।कार्त्तिकेऽहंकरिष्यामिप्रातःस्नानंजनार्दन।प्रीत्यर्थंतवदेवेशदामोदरमयासह॥इमंमंत्रंसमुच्चार्यमौनीस्नायात्व्रतीनरइति।अर्घ्यमंत्रोपितत्रैव। व्रतिनःकार्तिकेमासिस्नातस्यविधिवन्मम। गृहाणार्घ्यमयादत्तंदनुजेंद्रनिषूदन॥नित्यनैमित्तिकेकृष्णकार्तिकेपापशने । गृहाणार्घ्यमयादत्तंराधयासहितोहरे ॥ इमौमंत्रौसमुच्चार्ययोऽर्घ्यमह्यंप्रयच्छति । सुवर्णरत्नपुष्पांबुपूर्णशंखेनपुण्यवान्॥ सुवर्णपूर्णापृथिवीतेनदत्तानसंशयइति । एवंसंपूर्णस्नानाशक्तौत्र्यहंस्नायात् । वाराणस्यांपंचनदेत्र्यहंस्नातास्तुकार्त्तिके । अमीतेपुण्यवपुषःपुण्यभाजोतिनिर्मलाइतिकाशीखंडोक्तेः ॥ अथमालाधारणम् ॥ तत्रस्कांदेद्वारकामाहात्म्येनिवेद्यकेशवेमालातुलसीकाष्ठसंभवाम् । वहतेयोनरोभक्त्यातस्यवैनास्तिपातकम् । नजह्यात्तुलसींमालांधात्रीमालांविशेषतः । महापातकसंहर्त्रींधर्मकामार्थदायिनीम् ॥ विष्णुधर्मे ॥ स्पृशेत्तुयानिलोमानिधात्रीमालाकालेनृणाम् । तावद्वर्षसहस्राणिवैकुंठेवसतिर्भवेत् । मालायुग्मंतुयोनित्यंधात्रीतुलसिसंभवम्। वहतेकंठदेशेतुकल्पकोटिदिवंवसेत् ।तुलसीकाष्ठसंभूतेमालेकृष्णजनप्रिये । बिभर्मित्वामहंकंठेकुरुमाकृष्णवल्लभं एवंसंप्रार्थ्यविधिवन्मालांकृष्णगलेऽर्पिताम् धारयेत्कार्तिकेयोवैसगच्छेद्वैष्णवंपदमिति ॥ अत्रमूलंचिं

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

त्यम् ॥ तथाकाशीखंडे । कार्तिकेमासिमेयात्रायैःकृताभक्तितत्परैः । बिंदु तीर्थकृतस्नानैस्तेषांमुक्तिर्नदूरतः ॥ भार्गवार्चनदीपिकायांनृसिंहपुराणे । अगस्तिकुसुमैर्देवंयोऽर्चयेच्चजनार्दनं । दर्शनात्तस्यदेवर्षेर्नरकंनाश्नुतेनरः विहायसर्वपुष्पाणिमुनिपुष्पेणकेशवम् । कार्तिकेयोर्चयेद्भक्त्यावाजपेयफलंलभेत् ॥ स्कांदेकार्तिकमाहात्म्ये । मालतीमालयाविष्णुःकेतक्याचैवपूजितः । समासहस्रंसुप्रीतोभवेत्तेमधुसूदनः ॥ पृथ्वीचंद्रोदयेपाद्मे । कार्तिकेनार्चितोयैस्तुकमलैःकमलेक्षणः । जन्मकोटिषुविप्रेंद्रनतेषांकमलागृहे ॥ तथा । कार्तिकेकेशवेपूजायेषांनाम्नासुतैःकृता । तेनिर्भर्त्स्यरवैःपुत्रंवसंतिनिदिवेसदा ॥ तुलसीदललक्षेणकार्तिकेयोर्चयेद्धरिं । पत्रेपत्रेमुनिश्रेष्ठमौक्तिकंलभतेफलं । तथास्कांदेकार्त्तिकमाहात्म्ये। धात्रीच्छायेतुयःकुर्यात्पिंडदानंमहामुने। मुक्तिंप्रयांतिपितरःप्रसादान्माधवस्यतु । धात्रीफलविलिप्तांगोधात्रीफलविभूषितः । धात्रीफलकृताहारोनरोनारायणोभवेत् । धात्रीच्छायांसमाश्रित्ययोर्चयेच्चक्रधारिणं । पुष्पेपुष्पेश्वमेधस्यफलंप्राप्नोतिमानवः ॥ तथास्कांदे । कार्तिकेमासिविप्रेंद्रधात्रीवृक्षोपशोभिते ।वनेदामोदरंविष्णुंचित्रान्नैस्तोषयेद्विभुं । मूलेनपायसेनाथहोमंकुर्याद्विचक्षणः । ब्राह्मणान्भोजयेच्छक्यास्वयंभुंजीतबंधुभिरिति॥तथा॥कार्तिकेद्विदलव्रतंप्रागुक्तंकार्तिकेद्विदलंत्यजेदिति।पाद्मेपिकार्तिकमाहात्म्येराजिकामाढकंचैवनैवाद्यात्कार्तिकव्रती।द्विदलंतिलतैलंचतथान्यन्यतिदूषितम्॥स्कांदेपि ॥कार्तिकेवर्जयेत्तद्वत्द्विदलंबहुबीजकम्।माषमुद्गमसूराश्चचणकाश्चकुलित्थकाः।निष्पावाराजमाषाश्चआढक्योद्विदलंस्मृतं।नूतनान्यपिजीर्णानिसर्वाण्येतानिवर्जयेत्॥अत्रकेचिदुत्पत्तिसमयेदलद्वयंयस्यभवति।तद्भूतपूर्वगत्याद्विदलमित्युच्यतइत्याहुः उदाहरंतिच । बीजमेवसमुद्भूतंद्विदलंचांकुरंविना । दृश्यतेयत्रसस्येषुद्विदलंतन्निगद्यतइति ॥ अन्येतुलक्षणायांमानाभावाद्वचनस्यनिर्मूलत्वाद्विदलात्मकंयस्यस्वरूपंतदेववर्जयेदित्याहुः ॥ तथानारदीये । कार्तिकेवर्जयेत्तैलं

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कार्तिकेवर्जयेन्मधु । कार्तिकेवर्जयेत्कांस्यंकार्तिकेशुक्लसंधितं । कांस्यंतत् पात्रभोजनं।शुक्लंपर्युषितं।संधितंलवणशाकःतत्रैव । कार्तिकेविष्णुमूर्त्यग्रेदी पदानाद्विवंव्रजेत् ॥ तथा । कार्तिकेतुकृतादीक्षानृणांजन्मविमोचनी । त थाकार्तिकेकृच्छ्रसेवीयःप्राजापत्यपरोथवा । एकांतरोपवासीवात्रिरात्रोपोषि तोपिवा । षट्वाद्वादशपक्षेवामासंवावरवर्णिनि । एकभक्तेननक्तेनतथैवा याचितेनच । उपवासेनभैक्षेणव्रजेतपरमंपदम् ॥ अन्येपिनियमाःप्रागुक्ताः ॥ ग्राह्यमुक्तंस्कांदे ॥ व्रीहयोयवगोधूमाः प्रियंगुतिलशालयः । एतेहिसा त्विकाःप्रोक्ताः स्वर्गमोक्षफलप्रदाः ॥ काशीखंडे । ऊर्जेयवान्नमश्नीयाद्वे वान्नमथवापुनः । वृंताकंसूरणंचैवशूकशिंबीश्चवर्जयेत् । पृथ्वीचंद्रोदयेपा द्मे । नोर्जोवंध्योविधातव्योव्रतिनाकेनचित्क्वचित् ॥ तथानारदीये । अत्र तेनक्षपेद्यस्तुमासंदामोदरप्रियं । तिर्यग्योनिमवाप्नोतिनात्रकार्याविचारणा ॥ अन्यान्यपि । तांबूलतैलकेशकर्तनादिवर्जनसंकल्परूपाणिप्रागुक्तानि । तथाकार्तिकेआकाशदीपउक्तोनिर्णयामृतेपुष्करपुराणे ॥ तुलायांतिलतैलेन सायंकालेसमागते । आकाशदीपंयोदद्यान्मासमेकंहरिंप्रति । महतींश्रिय माप्नोतिरूपसौभाग्यसंपदामिति ॥ तद्विधिश्चहेमाद्रावादित्यपुराणे । दिवा करेस्ताचलमौलिभूतेगृहाददूरेपुरुषप्रमाणं । यूपाकृतिंयज्ञियवृक्षदारुमारो प्यभूमावथतस्यमूर्ध्नि । यवांगुलाच्छिद्रयुतास्तुमध्येद्विहस्तदीर्घाअथपट्टिका सु । कृत्वाचतस्रोऽष्टदलाकृतीस्तुयाभिर्भवेदष्टदिशानुसारी । तत्कर्णिका यांतुमहाप्रकाशोदीयःप्रदेयोदलगास्तथाष्टौ । निवेद्यधर्मायहरायभूम्यैदामो दरायाप्यथधर्मराज्ञे । प्रजापतिभ्यस्त्वथसत्पितृभ्यःप्रेतेभ्यएताथतमस्थितेभ्य इति ॥ अपरार्केत्वन्योमंत्रउक्तः । यथा । दामोदरायनभसितुलायांलोल यासह ॥ प्रदीपंतेप्रयच्छामिनमोनंतायवेधसइति ॥ कार्तिककृष्णच तुर्थीकरकचतुर्थी । साचंद्रोदयव्यापिनीग्राह्या । दिनद्वयेतत्वेपूर्वा तत्रैवपूजाद्याम्नानात् । कार्तिककृष्णद्वादशीगोवत्ससंज्ञा । साप्रदो

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पव्यापिनीग्राह्या । दिनद्वयेतत्वेपूर्वा । युग्मवाक्यात् । वत्सपूजा वटश्चैवकर्तव्याप्रथमेहनीतिनिर्णयामृतेभिधानाच्च ॥ अत्रविशेषोमदनरत्ने भविष्ये । सवत्सांतुल्यवर्णांचशीलिनींगांपयस्विनीं ॥ चंदना दिभिरालिप्यपुष्पमालाभिरर्चयेत् । अर्घ्यंताम्रमयेपात्रेकृत्वापुष्पाक्षतै स्तिलैः । पादमूलेतुदद्याद्वैमंत्रेणानेनपांडव । क्षीरोदार्णवसंभूतेसुरासुरनम स्कृते । सर्वदेवमयेमातर्गृहाणार्घ्यंनमोनमः ॥ ततोमाषादिसंसिद्धान्वट कान्विनिवेदयेत् । सुरभित्वंजगन्मातर्देविविष्णुपदेस्थिता । सर्वदेवमयेग्रा संमयादत्तमिमंग्रस । ततःसर्वमयेदेविसर्वदेवैरलंकृते । मातर्ममाभिलषितंस फलंकुरुनंदिनि ॥ इतिप्रार्थयेत्तथा । तद्दिनेतैलपक्वंचस्थालीपक्वंयुधिष्ठिर गोक्षीरंगोघृतंचैवदधितक्रंचवर्जयेत् । ज्योतिर्निबंधेनारदः । आश्विनेकृष्ण पक्षेतुद्वादश्यादिषुपंचसु । तिथिषूक्तःसर्वरात्रेनृणांनीराजनोविधिः॥नीराजये युर्देवांस्तुविप्रान्गाश्वतुरंगमान् । ज्येष्ठान्श्रेष्ठान्जघन्यांश्चमातृमुख्याश्च योषितइति ॥ निर्णयामृतेस्कांदे। कार्तिकस्यसितेपक्षेत्रयोदश्यांनिशामुखे॥ यमदीपंबहिर्दद्यादपमृत्युर्विनश्यति ॥ मंत्रस्तु । मृत्युनापाशदंडाभ्यांकाले नयमयासह । त्रयोदश्यांदीपदानात्सूर्यजःप्रीयतांममेति । कार्तिककृष्णच तुर्दश्यांप्रभातेचंद्रोदयेऽभ्यंगंकुर्यात् । तदुक्तंहेमाद्रौनिर्णयामृतेचभविष्योत्तरे। कार्तिकेकृष्णपक्षेतुचतुर्दश्यामिनोदये। अवश्यमेवकर्तव्यंस्नानंनरकभीरुभिः इनश्चंद्रः । मदनरत्नेविधूदयइतिपाठः । दिनोदयइतिपाठात्सूर्योदयोत्तरं त्रिमुहूर्तेस्नानंवदतांगौडानांतदनुसारिणांचाज्ञतैव । पूर्वविद्धचतुर्दश्यांका र्तिकस्यसितेतरे । पक्षेप्रत्यूषसमयेस्नानंकुर्यात्प्रयत्नतइति ॥ स्मृतिदर्पणे पि । चतुर्दशीचाश्वयुजश्चकृष्णास्वात्यर्क्षयुक्ताचभवेत्प्रभाते । स्नानंसम भ्यज्यनरैस्तुकार्यंसुगंधतैलेनविभूतिकामैरिति ॥ पृथ्वीचंद्रोदयेपाद्मे । आ श्वयुक्कृष्णपक्षस्यचतुर्दश्यांविधूदयेतिलतैलेनकर्तव्यंस्नानंनरकभीरुणेति ॥ कर्तव्यंमंगलस्नानंनरैर्निरयभीरुभिरितिकालादर्शेपाठः।उभयत्राश्वयुगित्यमा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वास्यांतमासमभिप्रेत्योक्तं । तथा । तैलेलक्ष्मीर्जलेगंगादीपावल्याश्चतुर्दशीं । प्राप्येतिविशेषः । प्रातःस्नानंतुयःकुर्याद्यमलोकंनपश्यतीति । दिनद्वयेपिचंद्रोदयेचतुर्दशीसत्वेतदभावेप्यरुणोदयेसंपूर्णेखंडेवादिनद्वयेचतुर्दशीसमत्वेचपूर्वदिनेभ्यंगंकुर्यात् । पूर्वविद्धचतुर्दश्यामितिवचनात् । पूर्वदिनेपरदिनएववासत्वेसैवग्राह्या । दिनद्वयेप्यसत्वेअरुणोदयव्यापिनीग्राह्या । पक्षेप्रत्यूषसमयइत्युक्तेः । वक्ष्यमाणवचनाच्च । तदभावेतुचतुर्दशीन्हासंपूर्वेद्युःप्रवेइयपूर्वेऽन्हित्रयोदशीमध्यएवाभ्यंगंकुर्यादितिदिवोदासः ॥ केचिदत्रवचनमपिसाधकत्वेनवदंति । तिथ्यादौतुभवेद्यावान्न्हासोवृद्धिःपरेहनि । तावान्ग्राह्यः सपूर्वेद्युरदृष्टोपिस्वकर्मणीतितन्मंदं । नहीदंवचनंपूर्वदिनस्यापूर्वग्राह्यत्वंविधत्ते ॥ नक्तैकभक्तजन्माष्टम्यादौदिनद्वयेकर्मकालव्याप्त्यभावेसर्वत्रपूर्वदिनस्यग्राह्यत्वप्रसंगात् ॥ किंतु । यत्रैकभक्तादौदिनद्वयेकर्मकालव्याप्त्यभावेवाक्यांतरेणन्यायेनवापूर्वदिनस्यग्राह्यत्वमुक्तं । तत्रमुख्यकालेतत्तिथेरभावेपियत्रैवानुष्ठानबोधकमिदं । नचात्रतदस्तीतियत्किंचिदेतत् । तेनचतुर्थयामगामिनीग्राह्या । अतएवसर्वज्ञनारायणः । तथाकृष्णचतुर्दश्यामाश्विनेऽर्कोदयात्पुरा॥यामिन्याःपश्चिमेयामेतैलाभ्यंगोविशिष्यतइतिमृगांकोदयवेलायांत्रयोदश्यांयदाभवेत् । दर्शेवामंगलस्नानंदुःखशोकभयप्रदमिति । कालादर्शेत्रयोदशीनिषेधाच्च । तेनायमर्थः । यथाग्निहोत्रेयावज्जीवंसायंप्रातःकालेषुव्याप्यकालस्यगुरुत्वम् । तथात्रचतुर्दशीचतुर्थयामारुणोदयचंद्रोदयानामुत्तरोत्तरस्यव्याप्यत्वाद्गुरुत्वमिति ॥ यदपिदिवोदासीये । त्रयोदशीयदाप्रातःक्षयंयातिचतुर्दशी । रात्रिशेषेत्वमावास्यातदाभ्यंगेत्रयोदशीति । वचनंतद्धेमाद्रिनिर्णयामृताद्यलिखितत्वेननिर्मूलं । समूलत्वेपिचतुर्दश्याःसूर्योदयद्वयासंबंधित्वरूपःक्षयोत्रविवक्षितःसूर्योदयात्प्राक्समाप्तौचंद्रोदयकालसत्वेचतथैवांगीकारात् । किंतु । अभ्यंगकालात्प्राक्समाप्तिरूपोऽत्रन्हासःक्षयशब्देनविवक्षितःसचारुणोदयात्चतुर्थयामाद्वाप्रा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

क्यदाऽहासस्तत्परमिदं । अतएवसर्वज्ञनारायणेनचतुर्थयाममात्रेस्नानमुक्तं ॥ तथाचोदाहृतं । तथाकृष्णचतुर्दश्यामिति । ज्योतिर्निबंधेनारदोपि। ईषासितचतुर्दश्यामिंदुक्षयतिथावपि । ऊर्जादौस्वातिसंयुक्तेतदादीपावली भवेत् । कुर्यात्संलग्नमेतच्चदीपोत्सवदिनत्रयं । येतुत्रयोदशीमध्येस्नानमाहुस्तेषामाशयंनविद्मइत्यलंभूयसा यदपि । अरुणोदयतोन्यत्रारिक्तायांस्नातियो नरः । तस्याब्दिकभवोधर्मोनश्यत्येवनसंशयइतिदिवोदासीयेभविष्यवचनं तन्मुख्यकालेऽरुणोदयेचतुर्दश्यभावेपितत्रैवस्नातव्यमित्येवंपरमितिसर्वंसिद्धं । चतुर्घटिकात्मकोऽरुणोदयइतितत्रैवोक्तम् । मदनरत्नेपाद्मे ॥ अपामार्गमथोतुंबीप्रपुन्नाटमथापरं । भ्रामयेत्स्नानमध्येतुनरकस्यक्षयायवै । प्रपुन्नाटश्चक्रमर्दः । मंत्रस्तु । सितालोष्ठसमायुक्तसकंटकदलान्वित । हरपापमपामार्गभ्राम्यमाणःपुनःपुनरिति । अस्यामेवप्रदोषेदीपान्दद्यादित्युक्तं । हेमाद्रौस्कांदे । ततःप्रदोषसमयेदीपान्दद्यान्मनोरमान् । ब्रह्मविष्णुशिवादीनांभवनेषुमठेषुचेति । दिवोदासीयेब्राह्मे । अमावास्याचतुर्दश्योःप्रदोषेदीपदानतः । यममार्गाधिकारेभ्योमुच्यतेकार्तिकेनरः । खंडतिथौतुपूर्वेन्हिप्रदोषेदीपान्दत्वापरेद्युःस्नायादितिदिवोदासीयेऽउक्तं । अत्रनरकोद्देशेनचतुर्वर्तियुक्तंदीपदानंकार्यम् । तत्रमंत्रः । दत्तोदीपश्चतुर्दश्यांनरकप्रीतयेमया । चतुर्वर्तिसमायुक्तःसर्वपापापनुत्तये॥तत्रैवलैंगे । माषपत्रस्यशाकेनभुक्त्वातत्रदिनेनरः । प्रेताख्यायांचतुर्दश्यांसर्वपापैःप्रमुच्यते । अत्रयमतर्पणमुक्तंमदनपारिजातेवृद्धमनुना । दीपोत्सवचतुर्दश्यांकार्यंतुयमतर्पणम् ॥ मदनरत्नेब्राह्मे ॥ अपामार्गस्यपत्राणिभ्रामयेच्छिरसोपरि । ततश्चतर्पणंकार्यंधर्मराजस्यनामभिः । यमायधर्मराजायमृत्यवेचांतकायच । वैवस्वतायकालायसर्वभूतक्षयायच । औदुंबरायदध्नायनीलायपरमेष्ठिने । वृकोदरायचित्रायचित्रगुप्तायवैनमइति । तर्पणप्रकारस्तुहेमाद्रौ । एकैकेनतिलैर्मिश्रान्दद्यात्त्रींस्त्रीन्जलांजलीन् । संवत्सरकृतंपापंततक्षणादेवनश्य

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ति । तथामदनरत्नेस्कांदे । दक्षिणाभिमुखोभूत्वातिलैःसव्यंसमाहितः । देवतीर्थेनदेवत्वात्तिलैःप्रेताधिपोयतः । तथा । यज्ञोपवीतिनाथवेति । इदंजीवत्पितृकेणापिकार्यम् । जीवत्पितापिकुर्वीततर्पणंयमभीष्मयोरितिपाद्मोक्तेः ॥ अत्रभीष्मतर्पणमप्युक्तंदिवोदासीये । तत्प्रकारस्तुमाघेवक्ष्यते ॥ इतिनरकचतुर्दशी ॥ कार्तिकामावास्यायांप्रातरभ्यंगंकुर्यात् । तदुक्तंकालादर्शे । प्रत्यूषअश्वयुग्दर्शेकृताभ्यंगादिमंगलः । भक्त्याप्रपूजयेद्देवीमलक्ष्मीविनिवृत्तये । अस्यव्याख्यानेआदिशब्दात्पंचत्वगुदकस्नानादेरुपसंग्रहः । तदुक्तंपुष्करपुराणे । स्वातीस्थितेरवाविंदुर्यदिस्वातिगतोभवेत् । पंचत्वगुदकस्नायीकृताभ्यंगविधिर्नरः । नीराजितोमहालक्ष्मीमर्चयन्श्रियमश्नुते । आश्वयुग्दर्शइतिदर्शशब्दः । प्रत्यूषस्वातियुक्तातिथिपरः । तदुक्तंब्राह्मे । ऊर्जेशुक्लद्वितीयायांतिथिषुस्वातिऋक्षगे । मानवोमंगलस्नायीनैवलक्ष्म्याविमुज्यते । तत्रैव । इषेभूतेचदर्शेचकार्त्तिकप्रथमेदिने । यदास्वातीतदाभ्यंगस्नानंकुर्याद्दिनोदये । कश्यपसंहितायांतुदीपावलिदर्शेप्रक्रम्य । इंदुक्षयेपिसंक्रांतौरवौपातेदिनक्षये । तत्राभ्यंगोनदोषायप्रातःपापापनुत्तयइति । स्वातियोगंविनाप्यभ्यंगउक्तः । मात्स्ये । दीपैर्नीराजनादत्रसैषादीपावलीस्मृता । अत्रविशेषोहेमाद्रौभविष्ये । दिवातत्रनभोक्तव्यमृतेबालातुराज्जनात् । प्रदोषसमयेलक्ष्मींपूजयित्वाततःक्रमात् । दीपवृक्षाश्चदातव्याःशक्त्यादेवगृहेषुच ॥ तत्रैवाभ्यंगमभिधाय ॥ एवंप्रभातसमयेत्वमावास्यांनराधिप । कृत्वातुपार्वणश्राद्धंदधिक्षीरघृतादिभिः । दीपान्दत्वाप्रदोषेतुलक्ष्मींपूज्ययथाविधि । स्वलंकृतेनभोक्तव्यंसितवस्त्रोपशोभिना । अयंप्रदोषव्यापीग्राह्यः ॥ तुलासंस्थेसहस्रांशौप्रदोषेभूतदर्शयोः । उल्काहस्तानराःकुर्युःपितॄणांमार्गदर्शनमितिज्योतिषोक्तेः ॥ दिनद्वयेसत्वेपरः । दंडैकरजनीयोगेदर्शःस्यात्तुपरेऽहनि । तदाविहायपूर्वेद्युःपरेऽन्हिसुखरात्रिकेतितिथितत्वेज्योतिर्वचनात् । दिवोदासीयेतुप्रदोषस्यकर्मकालत्वात् । अर्धरात्रेभवत्येवलक्ष्मीराश्रयितुंगृहान् । अतःस्वलंकृता

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

लिप्तादीपैर्जाग्रज्जनोत्सवाः। सुधाधवलितःकार्याःपुष्पमालोपशोभिताइति। ब्राह्मोक्तेश्च।प्रदोषार्धरात्रव्यापिनीमुख्याएकैकव्याप्तौपरैव॥प्रदोषस्यमुख्यत्वं दर्धरात्रेनुष्ठयाभावाच्च।यत्तु।अपराण्हेप्रकर्तव्यंश्राद्धंपितृपरायणैः।प्रदोषसमयेरा जन्कर्तव्यादीपमालिकेतिक्रमः।ससंपूर्णतिथावेवप्राप्तेरनुवादोनविधिः।तत्त त्कर्मकालव्याप्तेर्बलवत्वात्संपूर्णतिथौप्राप्त्याखंडतिथावप्रत्याविध्यनुवाद विरोधाच्चेत्युक्तं। अत्रैवदर्शेपररात्रेऽलक्ष्मीनिःसारणमुक्तंमदनरत्नेभविष्ये।एवं गतेनिशीथेतुजनेनिद्रार्धलोचने । तावन्नगरनारीभिःशूर्पडिंडिमवादनैः। निष्काश्यतेप्रहृष्टाभिरलक्ष्मीःस्वगृहांगणात्। कार्तिकशुक्लप्रतिपदिगोक्रीड नमुक्तं निर्णयामृते । अस्यामेवरात्रौबलेःपूजोक्ताहेमाद्रौभविष्ये । कृत्वै तत्सर्वमेवेहरात्रौदैत्यपतेर्बलेः । पूजांकुर्यान्नृपःसाक्षाद्भूमौमंडलकेशुभे। ब लिमालिख्यदैत्येंद्रंवर्णकैःपंचरंगकैः । गृहस्यमध्येशालायांविशालायांततोऽ र्चयेत्।लोकश्चापिगृहस्यांतःशय्यायांशुक्लतंडुलैः।संस्थाप्यबलिराजानंफलैः पुष्पैस्तुपूजयेत्।मंत्रास्तुपाद्मे।बलिराजनमस्तुभ्यंदैत्यदानववंदित।इंद्रशत्रोम रारातेविष्णुसान्निध्यदोभवेति।तथा।बलिमुद्दिश्यदीयंतेदानानिकुरुनंदन। या नितान्यक्षयाण्याहुर्मयैवंसंप्रदर्शितमिति ॥ तदेतत्पूर्वविद्धप्रतिपदिकर्तव्यं। पूर्वविद्धाप्रकर्तव्याशिवरात्रिर्बलेर्दिनमितिहेमाद्रौपाद्मोक्तेः। माधवोपि। बल्युत्सवंचपूर्वेद्युरुपवासवदाचरेदिति। निर्णयामृतेपि। याकुहूःप्रतिपन्मि श्रातत्रगाःपूजयेन्नृप। पूजनात्त्रीणिवर्धंतेप्रजागावोमहीपतिरिति । तथा भद्रायांगोकुलक्रीडासदेशोवैविनश्यति। भद्रायांद्वितीयायां। तथा। प्रति पद्यग्निकरणंद्वियीयायांतुगोर्चनं । क्षेत्रच्छेदंकरिष्येतेवित्तनाशंकुलक्षयमिति तथा। प्रतिपद्दर्शसंयोगेक्रीडनंतुगवांमतम्। परविद्धेषुयःकुर्यात्पुत्रदारधन क्षयइतिदेवलवचनाच्च। एतेचविधिप्रतिषेधाः । पूर्वदिनेप्रतिपदःसायान्ह व्यापित्वेद्वितीयदिनेचंद्रदर्शनसंभवेचज्ञेयाः । गवांक्रीडादिनेयत्रराज्ञौदृश्ये तचंद्रमाः । सोमोराजापशून्हंतिसुरभिःपूजकांस्तथेतिपुराणासमुच्चयात्।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दिनद्वयेसायान्हव्यापित्वेतुपरैवग्राह्या । वर्धमानतिथौनंदायदासार्धत्रिया
मिका । द्वितीयावद्धिगामित्वादुत्तरातत्रचोच्यतइति । तथा । त्रियामगाद
र्शतिथिर्भवेच्चेत्सार्द्धत्रियामाप्रतिपद्विवृद्धौ । दीपोत्सवेतेमुनिभिःप्रदिष्टअ
तोन्यथापूर्वयुतेविधेयइतिपुराणसमुच्चयादितिनिर्णयामृतकारः ॥ सार्द्धत्रि
यामिकेत्यनेनचंद्रदर्शनाभावउक्तः । द्वितीयायाःपंचधाविभक्तदिनचतुर्थां
शरूपापराण्हव्याप्तावेवचंद्रदर्शनसंभवात् । वयंत्वेतद्वचनद्वयंपूर्वविद्धासंभ
वेवेदितव्यमितिब्रूमः ॥ दिनद्वयेप्रतिपदःसायान्हव्याप्त्यभावेतुपूर्वैव । रात्रौ
बलिपूजाविधानेनकर्मकालव्यापित्वात् । परदिनेचंद्रोदयेतन्निषेधादितिदि
क् । मदनरत्नेतुपूर्वविद्धायांगोक्रीडा ॥ नीराजनमंगलमालिकेतूत्तरत्रकार्ये
कार्तिकेशुक्लपक्षेतुविधानद्वितयंभवेत् । नारीनीराजनंप्रातःसायंमंगलमालि
का । यदाचप्रतिपत्स्वल्पानारीनीराजनंभवेत् । द्वितीयायांतदाकुर्यात्सायं
मंगलमालिकामितिब्राह्मोक्तेः ॥ लभ्यतेयदिवाप्रातःप्रतिपद्घटिकाद्वयम् ।
तस्यांनीराजनंकार्यंसायंमंगलमालिकेति । भविष्योक्तेः । प्रातर्वायदिलभ्ये
तप्रतिपद्घटिकाशुभा । द्वितीयायांतदाकुर्यात्सायंमंगलमालिकाम् । कार्ति
केशुक्लपक्षादौत्वमावास्याघटीद्वयम् । देशभंगभयान्नैवकुर्यान्मंगलमालि
कामिति । देवीपुराणाच्चेत्युक्तम् ॥ अत्रविशेषोहेमाद्रौब्राह्मे ॥ बलिप्रति
दंप्रक्रम्य । तस्मिन्द्यूतंप्रकर्तव्यंप्रभातेतत्रमानवैः । तस्मिन्द्यूतेजयोयस्यतस्य
संवत्सरंजयः । पराजयोविरुद्धश्चलाभनाशकरोभवेत् । दयिताभिश्चसहितै
र्नेयासाचभवेन्निशेति ॥ अत्रगोवर्धनपूजादिचोक्तंहेमाद्रौनिर्णयामृतेचस्कां
दे । प्रातर्गोवर्धनंपूज्यद्यूतंचापिसमाचरेत् । भूषणीयास्तथागावःपूज्याश्चा
वाहदोहनाः । गोवर्धनश्चगोमयेनकार्यश्चित्रेणवा ॥ मंत्रस्तुगोवर्धनधराधार
गोकुलत्राणकारण । बहुबाहुकृतच्छायगवांकोटिप्रदोभव ॥ गोमंत्रस्तुल
क्ष्मीर्यालोकपालानांधेनुरूपेणसंस्थिता । घृतंवहतियज्ञार्थेममपापंव्यपोहतु॥
तत्रैवस्कांदे । ततोऽपराण्हसमयेपूर्वस्यांदिशिभारत । मार्गपालींप्रबध्नीयात्तुं

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गेस्तंभेथपादपे । कुशकाशमयींदिव्यांलंबकैर्बहुभिर्मुने । दर्शयित्वागजान श्वान्सायमस्यास्तलेनयेत् । कृतहोमेद्विजेंद्रैस्तुबध्नीयान्मार्गपालिकाम् । नमस्कारंततःकुर्यान्मंत्रेणानेनसुव्रत । मार्गपालिनमस्तेस्तुसर्वलोकसुखप्रदे । विधेयैःपुत्रदाराद्यैःपुनरेहिव्रतस्यमे । नीराजनंचतत्रैवकार्यंराष्ट्रजयप्रदम् ।राजानोराजपुत्राश्चब्राह्मणाःशूद्रजातयः । मार्गपालींसमुल्लंघ्यनीरुजःस्युः सुखान्विताः ॥ तत्रैवादित्यपुराणे । कुशकाशमयींकुर्याद्यष्टिकांसुदृढांनवां । तामेकतोराजपुत्राहीनवर्णास्तथान्यतः।गृहीत्वाकर्षयेयुस्तांयथासारंमुहुर्मुहुः। जयोत्रहीनजातीनांजयोराज्ञस्तुवत्सरमिति । यमद्वितीयातुप्रतिपद्युताग्राह्येत्युक्तंनिर्णयामृतादौ।यमद्वितीयामध्यान्हव्यापिनीपूर्वाविद्धाचेतिहेमाद्रिः।अत्रविशेषोहेमाद्रौस्कांदे ।ऊर्जशुक्लद्वितीयायामपराण्हेऽर्चयेद्यमं।स्नानंकृत्वाभानुजायांयमलोकंनपश्यतीति।ऊर्जेशुक्लेद्वितीयायांपूजितस्तार्पितोयमः॥वेष्टितःकिन्नरैर्दृष्टैस्तस्मैयच्छतिवांछितं ॥तथाभविष्ये॥प्रथमाश्रावणेमासितथाभाद्रपदेतरा।तृतीयाश्वयुजेमासिचतुर्थीकार्तिकेभवेत् । श्रावणेकलुषानामतथाभाद्रेचगीर्मला ।आश्विनप्रेतसंचाराकार्तिकेयाम्यकामतेत्युक्त्वाप्रथमायांव्रतंद्वितीयायांसरस्वतीपूजातृतीयायांश्राद्धमुक्त्वाचतुर्थ्यामुक्तं ।कार्तिकेशुक्लपक्षस्यद्वितीयायांयुधिष्ठिर । यमोयमुनयापूर्वंभोजितःस्वगृहेऽर्चितः । अतोयमद्वितीयेयंत्रिषुलोकेषुविश्रुता । अस्यांनिजगृहेविप्रनभोक्तव्यंततोनरैः । स्नेहेनभगिनीहस्ताद्भोक्तव्यंपुष्टिवर्द्धनं । दानानिचप्रदेयानिभगिनीभ्योविधानतः। स्वर्णालंकारवस्त्रान्नपूजासत्कारभोजनैः । सर्वाभागिन्यःसंपूज्याअभावेप्रतिपन्नकाः । प्रतिपन्नाः । माताभगिन्यइतिहेमाद्रिः । पितृव्यभगिनीहस्तात्प्रथमायांयुधिष्ठिर ॥ मातुलस्यसुताहस्ताद्द्वितीयायांतथानृप । पितुर्मातुःस्वसुःकन्येतृतीयायांतयोःकरात् । भोक्तव्यंसहजायाश्चभगिन्याहस्ततःपरं । सर्वासुभगिनीहस्ताद्भोक्तव्यंबलवर्धनं । यस्यांतिथौयमुनयायमराजदेवःसंभोजि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तःप्रतिजगत्स्वसृदौहृदेन । तस्यांस्वसुःकरतलादिहयोभुनक्तिप्राप्नोतिरत्नसु
खधान्यमनुत्तमंसः । गौडास्तु ॥ यमंचचित्रगुप्तंचयमदूतांश्चपूजयेत् । अ
र्घ्यश्चात्रप्रदातव्योयमायसहजद्वयैः। मंत्रः। एह्येहिमार्तंडजपाशहस्तयमांतका
लोकधरामरेश। भ्रातृद्वितीयाकृतदेवपूजांगृहाणचार्घ्यंभगवन्नमस्ते । भ्रातस्त
वानुजाताहंभुंक्ष्वभक्तमिदंशुभं । प्रीतयेयमराजस्ययमुनायांविशेषतः । ज्ये
ष्ठाग्रजातेतिवदेदितिस्मार्ताः ॥ इत्यन्नदानमित्यप्याहुःब्रह्मांडपुराणेपि ।
यातुभोजयतेनारीभ्रातरंयुग्मकेतिथौ । अर्चयेच्चापितांबूलैर्नसावैधव्यमाप्नुया
त् । भ्रातुरायुःक्षयोराजन्नभवेत्तत्रकर्हिचिदिति । कार्तिकशुक्लनवमीयुगादिः
। सापौर्वाण्हिकीग्राह्या । शुक्लपक्षस्थत्वात् । अत्रपिंडरहितंश्राद्धंकर्तव्यं ।
अन्यत्प्रागुक्तं । अत्रैवविष्णुत्रिरात्रमुक्तंहेमोद्रौपाद्मे । कार्तिकेशुक्लनवमीमवा
प्याविजितेंद्रियः ॥ हरिंविधायसौवर्णंतुलस्यासहितंविभुम् । पूजयेद्विधिव
द्भक्त्याव्रतीतत्रादिनत्रयं । एवंयथोक्तविधिनाकुर्याद्वैवाहिकंविधिमिति । कार्ति
कशुक्लैकादश्यांभीष्मपंचकव्रतमुक्तं । नारदीये ॥ अतोनरैःप्रयत्नेनकर्तव्यं
भीष्मपंचकं । कार्तिकस्यामलेपक्षेस्नात्वासम्यग्यतव्रतः । एकादश्यांतुगृ
ण्हीयाद्व्रतंपंचादिनात्मकमिति । तद्विधिस्तुगोमयेस्नात्वामौनीपंचामृतैःपंच
गव्यैर्विष्णुंसंस्नाप्यसंपूज्यपायसंनिवेद्यद्वादशाक्षरमष्टोत्तरशतंजप्त्वा । ॐ
नमोविष्णवइति । षडक्षरेणघृताक्तान्यवान्व्रीहींश्चाष्टोत्तरशतंहुत्वाभूमौस्व
पेत् । एवंपंचदिनेषुकुर्यात् ॥ विशेषस्त्वद्येऽन्हिहरेःपादौकमलैःसंपूज्यत्रि
र्गोमयंप्राश्यम् । द्वितीयेन्हिबिल्वपत्रैर्जानुनीसंपूज्यगोमूत्रं । त्रयोदश्यांभृंग
राजेननाभिंसंपूज्यक्षीरम् । चतुर्दश्यांकरवीरैःस्कंधंसंपूज्यदधि । पौर्णमा
स्याहोमांतेलौहीपापप्रतिमांखड्गचक्रहस्तांकृष्णवस्त्रेणवेष्टितांप्रस्थातिलोपरि
स्थांकृत्वाधर्मराजनामाभिःकरवीरैःसंपूज्य । यदन्यज्जन्मनिवापुनःतत्सर्वंप्रश
मंयातुमत्पपंतवपूजनादिति । पुष्पांजलिंक्षिप्त्वाकृष्णप्रतिमांचसंपूज्याविप्रा
यदत्वाविप्रान्संभोज्य । दक्षिणांदत्वापंचगव्यंप्राश्य । पौर्णमास्यांनक्तंभुं

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

जीतेतिलघुनारदीये । पंचगव्यप्राशनंषडक्षरेणेतिहेमाद्रिः । हेमाद्रौभविष्ये तुशाकैर्मुन्यन्नैर्वापंचाहंवर्तनमुक्तं । अंतेष्युक्तं । यद्भीष्मपंचकमितिप्रथितंपृथिव्यामेकादशीप्रभृतिपंचदशीनिरुद्धं ॥मुन्यन्नभोजनपरस्यनरस्यतस्मिन्निष्टंफलंदिशतिपांडवशार्ङ्गधन्वेति । तथापाद्मे । पंचाहंपंचगव्याशीभीष्मायार्घ्यंपंचसु । अहःस्वपितथादद्यान्मंत्रेणानेनसुव्रत । सत्यव्रतायशुचयेगांगेयाय महात्मने । भीष्मायैतद्ददाम्यर्घ्यमाजन्मब्रह्मचारिणे । वैय्याघ्रपद्यगोत्रायेतिच। सव्येनानेनमंत्रेणतर्पणंसार्ववर्णिकमिति । कार्तिकशुक्लद्वादश्यांरेवतीनक्षत्रयोगरहितायांपारणंकार्यं । तदुक्तं । आभाकासितपक्षेषुमैत्रश्रवणरेवती। संगमेनहिभोक्तव्यंद्वादशद्वादशीर्हरेदिति । यदातुरेवतीयोगरहितादादशीसर्वथानलभ्यतेतदारेवत्याश्चतुर्थपादंवर्जयेत् । वचनंतुप्रागुक्तं ॥ लघुनारदीये । कार्तिकेशुक्लपक्षस्यकृत्वाचैकादशींनरः। प्रातर्दत्वाशुभान्कुंभान्प्रयातिहरिमंदिरम् । मदनरत्नेवाराहे । एकादशीसोमयुक्ताकार्तिकेमासिभामिनि । उत्तराषाढसंयोगेअनंतासाप्रकीर्तिता । तस्यांयत्क्रियतेभद्रंसर्वमानंत्यमश्नुते। अस्यामेवरात्रौदेवोत्थापनमुक्तंहेमाद्रौब्राह्मे । एकादश्यांचशुक्लायांकार्तिकेमासिकेशवं । प्रसुप्तंबोधयेद्रात्रौश्रद्धाभक्तिसमन्वितइति । मदनरत्नेभविष्ये । कार्तिकेशुक्लपक्षेतुएकादश्यांपृथासुत । मंत्रेणानेनराजेंद्रदेवमुत्थापयेत्द्विजः । रामार्चनचंद्रिकादौतुद्वादश्यामुक्तं । पारणाहेपूर्वरात्रेघंटादीन्वादयेन्मुहुरिति । अत्रदेशाचारतोव्यवस्था । तत्रैवदेवदेवस्यस्नानंपूर्वंमहद्भवेत् । महापूजांततःकृत्वादेवमुत्थापयेत्सुधीः । मंत्रास्तुवाराहपुराणेउक्ताः ॥ ॐ ब्रह्मेंद्ररुद्राग्निकुबेरसूर्यसोमादिभिर्वंदितवंदनांग । बुद्ध्यस्वदेवेशजगन्निवासमंत्रप्रभावेनसुखेनदेव । इयंतुद्वादशीदेवप्रबोधार्थंविनिर्मिता । त्वयैवसर्वलोकानांहितार्थंशेषशायिना । उत्तिष्ठोत्तिष्ठगोविंदत्यजनिद्रांजगत्पते त्वयिसुप्तेजगन्नाथजगत्सुप्तंभवेदिदं । उत्थितेचेष्टतेसर्वमुत्तिष्ठोत्तिष्ठमाधव । गतामघावियच्चैवनिर्मलंनिर्मलादिशः।शारदानिचपुष्पाणिगृहाणममकेशव

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

इदंविष्णुरितिप्रोक्तोमंत्रउत्थापनेहरेरिति । एवंदेवमुत्थाप्यतदग्रेचातुर्मास्यव्रतसमाप्तिंकुर्यात् । तदुक्तंभारते । चतुर्थांगृह्यवैवोगीचातुर्मास्यव्रतंनरः । कार्तिकेशुक्लपक्षेतुद्वादश्यांतत्समापयेत् । लघुभारदीये । चातुर्मास्यव्रतानांचसमाप्तिःकार्तिकेस्मृता । मंत्रश्चनिर्णयामृतेसनत्कुमारेणोक्तः । इदंव्रतंमयादेवकृतंप्रीत्यैतवप्रभो । न्यूनंसंपूर्णतांयातुत्वत्प्रसादाज्जनार्दनेति । अथवाराहोक्तोबोधिनीविधिः । एकादश्यांरात्रौकुंभेघृतपात्रोपरिहैमंमाषमितंमत्स्यंपंचामृतेनसंस्नाप्यकुंकुमपीतवस्त्रयुगपद्माद्यैःसंपूज्यमत्स्यादिदशावतारान्संपूज्यजागरंकृत्वाप्रातर्देवमाचार्यंचवस्त्राद्यैःसंपूज्य । जगदादिर्जगद्रूपोजगदादिरनादिमान् । जगदाद्योजगद्योनिःप्रीयतांमेजनार्दनइतिनत्वादक्षिणादत्वाब्राह्मणान्भोजयेदिति । तथाब्राह्मे । महातुर्यरवेरात्रौभ्रामयेत्स्यंदनेस्थितम् । उत्थितंदेवदेवेशंनगरेपार्थिवःस्वयं । चतुरोवार्षिकान्मासान्नियमंयस्ययत्कृतम् । कथयित्वाद्विजेभ्यस्तद्दद्याद्भक्त्यासदक्षिणं । यस्यभक्ष्यस्यनियमःकृतस्तद्द्रव्यंदद्यादित्यर्थः । इदंशुक्लास्तादावपिकार्यं । आशौचेतु । पूजामन्येनकारयेत् । कार्तिकशुक्लद्वादशीपौर्णमासीचमन्वादिःसापौर्वाण्हिकीग्राह्या । अन्यत्प्रागुक्तम् । कार्तिकशुक्लचतुर्दशीवैकुंठसंज्ञासाविष्णुपूजायांरात्रिव्यापिनीग्राह्या । दिनद्वयेतद्व्याप्तौनिशीथप्रदोषोभयव्यापिनीग्राह्या । तदुक्तंहेमाद्रौभविष्ये । कार्तिकस्यसितेपक्षेचतुर्दश्यांनराधिप । सोपवासस्तुसंपूज्यहरिंरात्रौजितेंद्रियइति । अस्याएवविश्वेश्वरप्रतिष्ठादिनत्वात्तत्प्रीत्यर्थंयदोपवासादिक्रियतेतदारुणोदयव्यापिनीग्राह्या । तदुक्तंत्रिस्थलीसेतौ । सनत्कुमारसंहितायां । वर्षेचहेमलंबाख्येमासेश्रीमतिकार्तिके । शुक्लपक्षेचतुर्दश्यामरुणाभ्युदयंप्रति । महादेवतिथौब्राह्मेमुहूर्तेमणिकर्णिके । स्नात्वाविश्वेश्वरोदेव्याविश्वेश्वरमपूजयेदिति । तत्पूर्वदिनेचोपवासःकार्यः । ततःप्रभातेविमलेकृत्वापूजांमहाद्भुताम् । दंडपाणेर्महायाम्निवनेऽस्मिन्कृतपारणइतितत्रैवोक्तेः । शिवरहस्येपि ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पूजाजागराद्युक्तम् । ततोऽरुणोदयेजातेस्नात्वास्नात्वाचभस्मना । संध्यांसमाप्यविश्वेशंमामभ्यर्च्ययथाविधि ॥ मद्भक्तान्भोजयामासुर्ऋषयो बुभुजुस्ततइति । अत्रकार्तिकव्रतोद्यापनंपाद्मेउक्तम् । कार्तिकमाहात्म्ये ॥ अथोर्जव्रतिनःसम्यगुद्यापनविधिंश्रृणु । ऊर्जशुक्लचतुर्दश्यां कुर्यादुद्यापनंव्रती । तुलस्याउपरिष्टात्तुकुर्यान्मंडापिकांशुभाम् । तुलसीमूलदेशेचसर्वतोभद्रमेवच । तस्योपरिष्टात्कलशंपंचरत्नसमन्वितम् । पूजयेत्तत्रदेवेशंसौवर्णंगुर्वनुज्ञया । रात्रौजागरणंकुर्याद्गीतवाद्यादिमंगलैः । ततस्तुपौर्णमास्यांवैसपत्नीकान्द्विजोत्तमान् । त्रिंशन्मितानथैकंवास्वशक्त्यावानिमंत्रयेत् । अतोदेवाइतिद्वाभ्यांजुहुयात्तिलपायसं । ततोगांकापिलांदद्यात्पूजयेद्विधिवद्गुरुमिति । कार्तिकीपौर्णमासीपराग्राह्या । अमापौर्णमास्यौपरेइतिदीपिकोक्तेः । अत्रविशेषोहेमाद्रौब्राह्मे । पुण्यामहाकार्तिकीस्याज्जीवेंद्वोः कृत्तिकासुच । तथा । आग्नेयंतुयदाऋक्षंकार्तिक्यांभवतिक्वचित् । महतीसातिथिर्ज्ञेयास्नानदानेषुचोत्तमा । यदातुयाम्यंभवतिऋक्षंतस्यांतिथौकचित् । तिथिःसापिमहापुण्यामुनिभिःपरिकीर्तिता । प्रजापत्यंयदाऋक्षंतिथौतस्यांनराधिप । सामहाकार्तिकीप्रोक्तादेवानामपिदुर्लभेति ॥ पाद्मे । विशाखासुयदाभानुः कृत्तिकासुचचंद्रमाः । संयोगः पद्मकोनाम पुष्करेष्वपिदुर्लभः । पद्मकंपुष्करेप्राप्यकपिलांयःप्रयच्छति । सहित्वासर्वपापानिवैष्णवंलभतेपदम् । यमः । कार्तिक्यांपुष्करेस्नातःसर्वपापैःप्रमुच्यते । माध्यांस्नातःप्रयागेतुमुच्यतेसर्वकिल्बिषैः । अस्यामेवसायंकालेमत्स्यावतारोजातइत्युक्तम् । पाद्मेकार्तिकमाहात्म्ये । वरान्दत्वायतोविष्णुर्मत्स्यरूपीभवेत्ततः । तस्यांदत्तंहुतंजप्तंतदक्षय्यफलंस्मृतमिति । अत्रत्रिपुरोत्सवउक्तोभार्गवार्चनदीपिकायां । पौर्णमास्यांतुसंध्यायांकर्तव्यस्त्रिपुरोत्सवः । दद्यादनेनमंत्रेणप्रदीपांश्चसुरालये । कीटाःपतंगामशकाश्चवृक्षाजलेस्थलेयेविचरंतिजीवाः ॥ दृष्ट्वाप्रदीपंनचजन्मभागिनो भवंतिनित्यंश्वपचा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

हिविप्राः । अत्रवृषोत्सर्गोतिप्रशस्तः । तदुक्तंमात्स्ये । कार्तिक्यांयोवृषो त्सर्गंकृत्वानक्तंसमाचरेत् । शैवंपदमवाप्नोतिशिवव्रतमिदंस्मृतमिति । अ थकार्तिकेयदर्शनमुक्तंकाशीखंडे । कार्तिक्यांकृत्तिकायोगेयःकुर्यात्स्वामि दर्शनम् । सप्तजन्मभवेद्विप्रोधनाढ्योवेदपारगः ॥ इतिश्रीकमलाकरभट्ट कृतेनिर्णयसिंधौद्वितीयपरिच्छेदेकार्तिकमासः ॥ वृश्चिकेपूर्वाः षोडशघटि काःपुण्याः । शेषंप्राग्वत् । मार्गशीर्षकृष्णाष्टमीकालाष्टमीसाचरात्रिव्यापि नीग्राह्या ॥ मार्गशीर्षसिताष्टम्यांकालभैरवसन्निधौ । उपोष्यजागरंकुर्वन् सर्वपापैःप्रमुच्यते । इतिकाशीखंडात् । रात्रिव्रतत्वागतेः । रुद्रव्रतेषुसर्वेषु कर्तव्यासंमुखीतिथिरितिब्रह्मवैवर्ताच्च । दिनद्वयेंऽशतोरात्रिव्याप्तावुत्तरैव । भैरवोत्पत्तेःप्रदोषकालीनत्वादितिकेचित् । तन्न । शिवरहस्येमध्यान्हे भैरवोत्पत्तेः श्रवणात् । तथाचतत्रैव । नित्यरात्रादिकंकृत्वामध्यान्हेसं स्थितेरवावित्युपक्रम्यब्रह्मणारुद्रेवज्ञातेउक्तं । तदोग्ररूपादनवद्यान्मतः श्री कालभैरवः । आविरासीत्तदालोकान्भीषयन्नखिलानपीति । अत्रोपवास एवप्रधानमित्युक्तं । तत्रैव । उपोषणस्यांगभूतमर्घ्यदानमिहस्मृतम् । तथा जागरणंरात्रौपूजायामचतुष्टये । संध्यायामपिपूजैवोक्ता । तेनमध्यान्हव्या पिनीयुक्ता । दिनद्वयेंऽशतःसंपूर्णायांवातद्व्याप्तौपूर्वैव । पूर्वोक्तवचनात् । पारणातुप्रातरेव । यामत्रयोर्ध्वगाभिन्यांप्रातरेवहिपारणेतिवचनात् । अत्रच कालभैरवपूजोक्तात्रिस्थलीसेतौ । कृत्वाचविविधांपूजांमहासंभारविस्तरैः । नरोमार्गसिताष्टम्यांवार्षिकंविघ्नमुत्सृजेत् । तथा । तीर्थेकालोदकेस्नात्वा कृत्वातर्पणमत्वरः । विलोक्यकालराजानंनिरयादुद्धरेत्पितॄनिति । इयंच कार्तिक्यनंतरागौणचांद्राभिप्रायेण । मार्गशीर्षशुक्लपंचम्यांनागपूजोक्ताहेमा द्रौस्कांदे । शुक्लामार्गशिरेपुण्याश्रावणेयाचपंचमी । स्नानदानैर्बहुफलाना गलोकप्रदायिनीति । इयंनागपूजायांषष्ठीयुतैवग्राह्या । पंचमीनागपूजा षांकार्याषष्ठीसमन्विता । तस्यांतुतुषितानागाइतरासचतुर्थिकेति । मदनर

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

त्नेवचनात् । मार्गशीर्षशुक्लषष्ठीचंपाषष्ठीतिमहाराष्ट्रेषुप्रसिद्धा । सोत्तरयुता ग्राह्या । षण्मुन्योरितियुग्मवाक्यात् । पूर्वाण्हेदैविकंकुर्यादितिवचनादस्यच्छे वकर्मत्वात् । इयमेवयोगविशेषेणचंपेत्युच्यते । तदुक्तंब्रह्मांडपुराणेमल्ला रिमाहात्म्ये । मार्गेभाद्रपदेशुक्लाषष्ठीवैधृतिसंयुता । रविवारेणसंयुक्तासा चांपेतीहकीर्तितेति । विशाखाभौमयोगेनसाचांपेतीहकीर्तितेति ॥ म दनरत्नेपाठः । मार्गशीर्षेमलेपक्षेषष्ठ्यांवारेंऽशुमालिनः । शततारा गतेचंद्रेलिंगंस्याद्दृष्टिगोचरमिति । इयंचयोगवशेनपूर्वापरावाकार्या । चं पाषष्ठीसप्तमीयुतेतिदिवोदासः । इयमेवस्कंदषष्ठी । कृष्णाष्टमी स्कंदषष्ठीशिवरात्रिश्चतुर्दशी । एताःपूर्वयुताःकार्यास्तिथ्यंतेपारणंभवेदि तिभृगूक्तेः । परेऽन्हिरात्रावाद्ययामप्रमध्येपारणासंभवेइदं । अन्यथोत्तरे वेतिदिवोदासः । अब्दपर्यंतषष्ठीषु । सेनाविदारकस्कंदमहासेनमहाब ल ॥ रुद्रोमाभिजषड्वक्त्रगंगागर्भनमोस्तुते । इतिराजतंस्कंदंसंपूज्यविप्रायद द्यादितिदिवोदासः । मार्गशीर्षशुक्लचतुर्दश्यापिशाचविमोचनीतीर्थेश्राद्धं त्रिस्थलीसेतौभट्टचरणैरुक्तम् । तस्यांप्रातपैशाच्यास्वपित्राद्युद्देश्यकत्वेपार्व णत्वादपराण्हव्यापिनीग्राह्या । अज्ञातनामापिशाचाद्युद्देश्यकत्वेत्वेकोद्दिष्ट त्वात् । मध्यान्हव्यापिनीति । कुलधर्मव्रतादौतूत्तरैव । चेत्रनभोगततरासि तास्यादूर्ध्वेतिदीपिकोक्तेः । मार्गशीर्षपौर्णमास्यांदत्तात्रेयोत्पत्तिः । तदुक्तंस्कां देसह्याद्रिखंडे । मार्गशीर्षेतथामासिदशमेऽन्हिसुनिर्मले । मृगशीर्षयुतेपौ र्णमास्यांयज्ञस्यवासरे । आनयामासदेदीप्यामानंपुत्रंसतीशुभम् । तंविष्णुमा गतंज्ञात्वाअत्रिर्नामाकरोत्स्वयम् । दत्तवान्स्वस्यपुत्रत्वाद्दत्तात्रेयइतिश्चिरइ ति । इयंप्रदोषव्यापिनीग्राह्येतिवृद्धाः । मार्गशीर्षपौर्णमानंतराष्टमीअष्टका एवंपौषादिमासत्रयेपि । हेमंताशिशिरयोश्चतुर्णामपरपक्षाणामष्टमीष्वष्टकाए कस्यावेत्याश्वलायनोक्तेः । एकस्यामष्टम्यांवैकार्येतिहरदत्तः । क्वचित्पंच म्यप्युत्कार्याप्रौष्ठपद्यष्टकाभूयःपितृलोकेभविष्यतीति । पाद्मवचनात् । तत्पु

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वैसप्तमीषुपूर्वेद्युः । तत्परनवमीष्वन्वष्टकासुचश्राद्धमुक्तम् । कालादर्शे । मार्गशीर्षेचपौषेचमाघेप्रौष्ठेचफाल्गुने ।कृष्णपक्षेचपूर्वेद्युरन्वष्टक्यंतथाष्टका इति।यत्तु विष्णुः ।अमावास्यास्तिस्रोऽष्टकास्तिस्रोऽन्वष्टकाइति । यच्चकौर्मे । अमावास्याष्टकास्तिस्रःपौषमासादिषुत्रिष्विति। तच्चतुर्थ्यामनावश्यत्वार्थीया चाप्यन्याचतुर्थीस्यात्तांचकुर्यात्प्रयत्नतइतिवायुब्रह्मांडपुराणात् । श्राद्धमेते ष्वकुर्वाणोनरकंप्रतिपद्यतइतिविष्णूक्तेरितिशूलपाणिः । शाखाभेदाद्व्यव स्थेतितत्त्वम् । वायुब्रह्मांडयोः । आद्यापूपैःसदाकार्यामासैरन्यासदाभवेत् शाकैःकार्यातृतीयास्यादेषद्रव्यगतोविधिः । पौषादिक्रमः ॥ अन्वष्टका तुप्रागेवनिर्णीता । तत्राष्टम्यपराण्हव्यापिनीग्राह्या । अथाच्छादनपर्यंतंश्रा द्धंपार्वणवद्भवेदित्याश्वलायनकारिकोक्तेरपराण्हकालत्वाच्चपार्वणस्य । पू र्वेद्युरष्टकाश्राद्धयोस्तुअष्टम्यनुरोधेनानिर्णयः। अतएवसूत्रम्। पूर्वेद्युःपितृभ्यो दद्यात् । अपरेद्युरन्वष्टक्यमितिच । अत्रकामकालौविश्वेदेवौ । इष्टिश्रा द्धेतुदक्षावष्टम्याकामकालाविति सायणीयेशंखोक्तेः । अत्रश्राद्धाकरणप्रा यश्चित्तमुक्तामृग्विधाने । एभिर्घृतैर्जपेन्मंत्रंशतवारंतुतद्दिने । अन्वष्टक्यं यदाग्यूनंपूर्णंयातिसर्वथेति । अशक्तौत्वाश्वलायनः । अथश्वोभूतेष्टकाः पशुनास्थालीपाकेनचाप्यनडुहोयवसमाहरेदग्निनावाकक्षमुपोषेदेषामेष्टके तिनत्वेवानष्टकः स्यादिति । मार्गशीर्षादिषुमलमासेसतितत्राष्टकानका र्या । चतुर्थीमितिग्रहणादित्युक्तंनारायणवृत्तौ । तथाकाठकगृह्येपिमहा लयाष्टकश्राद्धोपाकर्माद्यपिकर्मयत् । स्पष्टमासविशेषाख्याविहितंवर्जये न्मलेइति । मार्गादिरविवारेषुकाम्यंव्रतमुक्तम् । हेमाद्रौ । तत्रभक्ष्याण्यु क्तानिहंसेसौरधर्मे । पत्रात्रित्वंतुलस्यास्त्रिफलमथघृतंमार्गशीर्षादिभक्ष्यंमुष्टी नांत्रिस्तिलानांत्रिपलदधितथादुग्धकंगोमयंच । त्रित्वंतोयांजलीनांत्रिम रिचकमथोत्रिःपलाःसक्तवःस्युर्गोमूत्रंशर्करासद्धविरितिविधिनाभानुवारेक्रमे णेति ॥ इतिश्रीकमलाकरभट्टकृतेनिर्णयसिंधौद्वितीयपरिच्छेदेमार्गशी

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

र्षमासःसमाप्तः ॥ धनुःसंक्रमेपराःषोडशघटिकाःपुण्याः । अन्य त्प्राग्वत् । अत्रोत्सर्जननिर्णयोवक्तव्योपाकर्मप्रसंगात्प्रागेवोक्तः । कल्पतरौभविष्ये । पौषेमासियदादेविशुक्लाष्टम्यांबुधोभवेत् । तस्यांस्नानंजपोहोमस्तर्पणंविप्रभोजनं । मत्प्रीतयेकृतंदेविशतसाहस्रिकंभवेत् । अत्रैवरोहिण्याद्रायोगेपुण्यतमत्वंतत्रैवज्ञेयं । पौषशुक्लैकादशीमन्वादिः ॥ साचोक्ताप्राक् पौषपौर्णिमानंतराः सप्तम्यष्टमीनवम्योष्टकाद्याः प्रागुक्ताः । पौषामात्रास्यायांअर्धोदयोयोगविशेषः । तदुक्तंमदनरत्नेमहाभारते । अमार्कपातश्चत्रणैर्युक्ताचेत्पुष्यमाघयोः । अर्धोदयः सविज्ञेयः कोटिसूर्यग्रहैः समइति । पुष्यमाघयोर्मध्यवर्तिनीपौर्णमास्युत्तरामावास्येत्यर्थइतिभट्टाः । मदनरत्ने पुष्यस्यचमाघस्यचेत्यर्थउक्तः । तन्न । हेमाद्रिविरोधात् । तत्रहिमाघएवोक्तः । तथा । दिवैवयोगः शस्तोयंनतुरात्रौकदोचनेति । इदमर्धमन्यनिबंधेष्वभावान्निर्णयामृतमात्रोक्तेर्निर्मूलमेव । तेनहेमाद्र्यादिमतेरात्रावर्धोदयोभवत्येव । केचित्तु । किंचिदूनोमहोदयइत्याहुस्तन्निर्मूलम् । हेमाद्रौमदनरत्ने चस्कांदे । माघामायांव्यतीपातेआदित्येविष्णुदैवते । अर्धोदयंतदित्याहुः सहस्रार्कग्रहैः समम् । तत्रैव । माघमासेकृष्णपक्षेपंचदश्यांरवेर्दिने । वैष्णवेनतुऋक्षेणव्यतीपातेसुदुर्लभे । व्रतंकुर्यादित्यग्रेऽन्वयः । तत्रैव । ब्रह्मविष्णुमहेशानांसौवर्णीः पलसंख्यया । प्रतिमास्तुप्रकर्तव्यास्तदर्धेनद्विजोत्तम । सार्धेशतत्रयंशंभोर्द्रोणानांतिलपर्वतः । कर्तव्योपर्वतौविष्णुरुद्रयोः पूर्वसंख्यया । शंभुरत्रब्रह्मा । शय्यात्रयंततः कुर्यादुपस्करसमन्वितम् । तिलैर्होमंकृत्वाप्रतिमांदद्यादित्युक्तं ॥ स्कांदे । अर्धोदयेतुसंप्राप्तेसर्वगंगासमंजलम् ॥ शुद्धात्मानोद्विजाः सर्वेभवेयुर्ब्रह्मसंमिताः ॥ यत्किंचिद्दीयतेदानंतद्दानंमेरुसन्निभमिति । अत्रदानविशेषोनिर्णयामृतेस्कांदे । चतुःषष्टिपलंमुख्यममत्रंतत्रकारयेत् । चत्वारिंशत्पलंवाथपंचविंशतिरेववा । अमत्रंपात्रम् । तच्चकांस्यमयमित्युक्तंतत्रैव । एवंसुघटितंकार्यंकांस्यभाजनमुत्तममिति । त

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

था । निधायपायसंतत्रपद्ममष्टदलंलिखेत् । पद्मस्यकर्णिकायांतुकर्षमात्रं सुवर्णकम्।तदभावेतदर्धंवातदर्धंवापिकारयेत्।भूमौतुतंडुलैः शुद्धैः कृत्वाष्टदलमुत्तमम् । अमत्रंस्थापयेत्तत्रब्रह्मविष्णुशिवात्मकम् । तेषांपूजाततः कार्याश्वेतमाल्यैस्तुशोभनैः । वस्त्रादिभिरलंकृत्यब्राह्मणायनिवेदयेत् । मंत्रस्तु । सुवर्णपायसामत्रंयस्मादेतत्त्रयीमयम् । आपत्तेस्तारकंयस्मात्तद्गृहाणद्विजोत्तम।समुद्रमेखलांपृथ्वींसम्यग्दातुश्चयत्फलम् । तत्फलंलभतेमर्त्यः कृत्वेदंदानमुत्तममिति ॥ इतिश्रीकमलाकरभट्टकृतेनिर्णयसिंधौपौषमासः ॥ अथमाघस्नानम् । तत्रविष्णुः । तुलामकरमेषेषुप्रातः स्नायीसदाभवेत् । हविष्यंब्रह्मचर्यंचमाघस्नानेमहाफलमितिसौरमासउक्तः । ब्राह्मेतुसावनउक्तः ॥ एकादश्यांशुक्लपक्षेपौषमासेसमारभेत् । द्वादश्यांपौर्णमास्यांवाशुक्लपक्षेसमापनमिति । पाद्मेपि । पुष्यस्यैकादशींशुक्लामारभ्यस्थंडिलेशयः । माससमात्रं निराहारस्त्रिकालंस्नानमाचरेत् । त्रिकालमर्चयेद्विष्णुंत्यक्तभोगोजितेंद्रियः । माघस्यैकादशींशुक्लांयावद्विद्याधरोत्तमेति । त्रिकालस्नानंमासोपवासविषयम् । निराहारइत्युक्तेः । पृथ्वीचंद्रोदयेत्वन्यथोक्तम् । विष्णुः । दर्शावापौर्णमासींवाप्रारभ्यस्नानमाचरेत् । पुण्यान्यहानित्रिंशत्तुमकरस्थेदिवाकरइति । अत्रदर्शमितिशुक्लादिमुख्यंचांद्राभिप्रायेण । अयंतुपक्षोनेदानींप्रचरति ॥ अत्राधिकारिणोभविष्ये । ब्रह्मचारीगृहस्थोवावानप्रस्थोथभिक्षुकः । बालवृद्धयुवानश्चनरनारीनपुंसकाः । स्नात्वामाघेशुभेतीर्थेप्राप्नुवंतीप्सितंफलम् ॥ पाद्मे । सर्वेधिकारिणोह्यत्रविष्णुभक्तौयथानृप । ब्राह्मे । उष्णोदकेनवास्नानमशक्येसतिकुर्वते । दृढेषुसर्वगात्रेषुउष्णोदंनविशिष्यते । वैष्णवामृतेगौडनिबंधेचस्कांदे । पौष्यांतुसमतीतायांयावद्भवतिपूर्णिमा । माघमासस्यतावद्धिपूजाविष्णोर्विधीयते । पितॄणांदेवतानांचमूलकंनैवदापयेत् । ब्राह्मणोमूलकंभुक्त्वाचरेच्चांद्रायणव्रतम् । अन्यथायातिनरकंक्षत्रविट्शूद्रएवच । वर्जनीयंप्रयत्नेनमूलकंमादिरोपमम् । यदातुमाघोमलमासोभवति तं

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दाकाम्यानातत्रसमाप्तिनिषेधान्मासद्वयेस्नानंतन्नियमाश्चकार्याः । मासोप
वासचांद्रायणादितुमलमासएवसमापयेत् । तदुक्तंदीपिकायाम् । नियतत्रि
शाहित्वाच्छुभेमासेप्रारभ्यसमापयेत् । मलिनेमासोपवासव्रतमिति । मा
सोपवासपदंचांद्रायणादेरुपलक्षणं । स्नानारंभेचमंत्रोविष्णुनोक्तः । तत्रचो
त्थायनियमंगृण्हीयाद्विधिपूर्वकम् । माघमासमिमंपूर्णंस्नास्येहंदेवमाधव ।
तीर्थस्यास्यजलेनित्यमितिसंकल्प्यचेतसीति । प्रत्यहंमंत्रश्चपाद्मे । दुःखदा
रिद्र्यनाशायश्रीविष्णोस्तोषणायच । प्रातःस्नानंकरोम्यद्यमाघेपापविनाशन
म् । मकरस्थेरवौमाघेगोविंदाच्युतमाधव । स्नानेनानेनमेदेवयथोक्तफलदोभ
व । इमंमंत्रंसमुच्चार्यस्नायान्मौनसमन्वित इति । प्रत्यहंसूर्यायार्घ्यम् । मंत्रस्तुपृ
थ्वीचंद्रोदयेपाद्मे । सवित्रेप्रसवित्रेचपरंधामजलेमम । त्वत्तेजसापरिभ्रष्टं
पापंयातुसहस्रधेति । स्नानकालश्चसूर्योदयः । त्रिस्थलीसेतौ । मकर
स्थेरवौयोहिनस्नात्यभ्युदितेरवाविति । माघमासेरटंत्यापःकिंचिदभ्युदितेर
वाविति चपाद्मवचनात् । संप्राप्तेमाघमासेतुतपस्विजनवल्लभे । क्रीशंति
सर्ववारीणिसमुद्गच्छतिभास्करे । पुनीमःसर्वपापानित्रिविधानिनसंशयइति ।
नारदीयोक्तेः । योमाघमास्युषसिसूर्यकरान्वितेस्नानंसमाचारतिचारु
नदीप्रवाहे । उत्धृत्यसप्तपुरुषान्पितृमातृवंश्यान्स्वर्गंप्रयात्यमरदेहधरोन
रोसौ । इतिभविष्योत्तरवचनाच्च । ब्राह्मेत्वरुणोदयउक्तः । अरुणोदये
तुसंप्राप्तेस्नानकालेविचक्षणः । माधवांघ्रियुगंध्यायन्यःस्नातिसुरपूजितइति ।
तथा । अरुणोदयमारभ्यप्रातःकालावधिप्रभो । माघस्नानवतांपुण्यंक्र
मात्तत्रावधारणा । उत्तमंतुसनक्षत्रंमध्यमंलुप्ततारकम् । सवितर्युदितेभू
पततोहीनंप्रकीर्तितमिति । तेनात्रशक्त्यपेक्षयाव्यवस्था । इदंचस्नानंप्र
यागेऽतिप्रशस्तम् । काश्याःशतगुणंप्रोक्तंगंगायमुनसंगमे । सहस्रगुणि
तासापिभवेत्पश्चिमवाहिनी । पश्चिमाभिमुखगंगाकालिंद्यासहसंगता ।
हंतिकल्पकृतंपापंसामाघेनृपदुर्लभेत्यादिपाद्मादिवचोभ्यः । विस्तरस्तु

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सत्पितामहकृतप्रयागसेतौज्ञेयः । ब्राह्मे । यत्रकुत्रापियोमाघेप्रयागस्मरणा न्वितः । करोतिमज्जनंतीर्थेसलभेद्गांगमज्जनम् । तथासमुद्रेप्यतिप्रशस्तं । तदुक्तंपृथ्वीचंद्रोदयेप्रभासखंडे । माघेमासिचयः स्नायान्नैरंतर्येणभावतः । पौंडरीकफलंतस्यदिवसेदिवसेभवेत् । माघस्नानंकाम्यमेवेतिभट्टाः । विष्णवादिवाक्येसदावश्यशब्दान्नित्यत्वावगतेर्नित्यकाम्यमितितुयुक्तं । मासपर्यंतंस्नानासंभवेतुत्र्यहमेकाहंवास्नायात् । महामाघींपुरस्कृत्यसस्नौतत्रदिनत्रयमितिलिंगात् । अस्मिन्योगेत्वशक्तोपिस्नायादपिदिनत्रयम् । प्रयागेमाघमासेतुत्र्यहंस्नातस्ययत्फलम् । नाश्वमेधसहस्रेणतत्फललंभतेध्रुवमितिपाद्मादिवचनात् । अत्रमकरसंक्रमेरथसप्तमीमाघीत्र्यहमित्येके । माघशुक्लदशम्यादीत्यन्ये।मकराद्यत्र्यहइत्यपरे।माघमासाद्यत्र्यहइतिकेचित् ।त्रयोदश्यादीतिबहवः।महामाघींपुरस्कृत्यसस्नौतत्रदिनत्रयमितिपाद्मोक्तेः।एतस्यार्थवादत्वाद्यत्किंचिद्दिनत्रयमितिभट्टाः।तत्वंतुसंदिग्धेषुवाक्यशेषादितिन्यायात्त्रयोदश्याद्येवेतिप्रयागंविनापिपाद्मे । अस्मिन्योगेत्वशक्तोपिस्नायादपिदिनत्रयमिति।माघस्नानेनियमास्तुनारदीये ।नवन्हिंसेवयेत्स्नातोह्यस्नातोपिवरानने होमार्थंसेवयेद्वन्हिंशीतार्थंनकदाचन ॥ अहन्यहानिदातव्यास्तिलाःशर्करयान्विताः॥त्रिभागस्तुतिलानांहिचतुर्थःशर्करान्वितः ।अनभ्यंगीवरारोहेसर्वमासंनयेद्व्रती।तथा। अप्रावृतशरीरस्तुयःकष्टंस्नानमाचरेत् । पदेपदेश्वमेधस्य फलंप्राप्नोतिमानवः ॥ तथा । शंखचक्रधरंदेवंमाधवंनामपूजयेत् । वन्हिंहुत्वाविधानेनततस्त्वेकाशनोभवेत् । भूशय्याब्रह्मचर्येणशक्तःस्नानंसमाचरेत् ॥ अशक्तोब्रह्मचर्यादौस्वेच्छासर्वत्रकथ्यते ॥ तथा ॥ तिलस्नायीतिलोद्वर्तीतिलहोमीतिलोदकी ॥ तिलभुक्तिलदाताचषट्तिलाःपापनाशनाइति ॥ प्रयागासंभवेकाश्यांदशाश्वमेधोत्तरस्थप्रयागतीर्थेस्नानमुक्तंकाशीखंडे । काश्युद्भवेप्रयागेयेतपसिस्नांतिमानवाः । दशाश्वमेधजनितंफलंतेषांभवेध्रुवमिति । स्नानोत्तरंमदनपारिजातेविष्णुः । काष्ठमौनान्नमस्कृत्य

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पूजयेत्पुरुषोत्तमम् । अवश्यमेवकर्तव्यंमाघस्नानमितिश्रुतिः ॥ भविष्ये । तैलमामलकाश्चैवतीर्थेदेयास्तुनित्यशः । ततःप्रज्वालयेद्वन्हिंसेवनार्थेद्विजन्मनाम् ।एवंस्नानावसानेतुभोज्यंदेयमवारितम् ।भोजयेत्द्विजदांपत्यंभूषयेद्वस्त्रभूषणैः । कंबलाजिनरत्नानिवासांसिविविधानिच । चोलकानिचदेयानिप्रच्छादनपटास्तथा । उपानहौतथागुप्तमोचकौपापमोचकौ । अनेनविधिनादद्यान्माधवः प्रीयतामिति ॥ पाद्मे । भूमौशयीतहोतव्यमाज्यंतिलसमन्वितम् ॥तथा॥ अन्नंचैवयथाशक्त्यादेयंमाघेनराधिप ॥सुवर्णरक्तिकामात्रंदद्याद्वेदविदेतथा । माघांतेतुविशेषोनारदीये । माघावसानेसुभगेषड्रसंभोजनंस्मृतं । सूर्योमेप्रीयतांदेवोविष्णुमूर्तिर्निरंजनः । दंपत्योर्वाससीसूक्ष्मेसप्तधान्यसमन्विते । त्रिंशत्तुमोदकादेयाः शर्करातिलसंयुताइति । अत्रैकादशीविधानेनव्रतस्योद्यापनंतथेति।पूर्वेन्हिउपवासपूजनादिकृत्वापरेऽन्हितिलचर्वाज्यैरष्टोत्तरशतंहोमंकृत्वासवित्रेप्रसवित्रेचेतिपूर्वोक्तंमंत्रमुक्त्वा। दिवाकरजगन्नाथप्रभाकरनमोस्तुते । परिपूर्णकुरुष्वेहमाघस्नानमुषःपतेइतिसमापयेदितिसंक्षेपः।मकरसंक्रांतौहेमाद्रिमतेपरतःचत्वारिंशद्घटिकाःपुण्याः । त्रिंशत्कर्कटकेनाड्योमकरेतुदशाधिकाइतिब्रह्मवैवर्तात् । माधवमतेतुविंशतिः । त्रिंशत्कर्कटकेपूर्वामकरेविंशतिः परेति वृद्धवसिष्ठोक्तेः । यदातुसूर्यास्तात्पूर्वंसंक्रांतिर्भवतितदोभयमतेपूर्वमेवपुण्यकालः । रात्रौतुप्रदोषेनिशीथेवामकरसंक्रमेमाधवमतेद्वितीयदिनएवपुण्यम् । यद्यस्तमयवेलायांमकरंयातिभास्करः ।प्रदोषेवार्धरात्रेवास्नानंदानंपरेहनीतिवृद्धगार्ग्यवचनात् । अस्तमयंप्रदोषः । प्रदोषेपूर्वरात्रे ॥ कार्मुकंतुपरित्यज्यझषंसंक्रमतेरविः । प्रदोषेवार्धरात्रेवास्नानंदानंपरेऽहनीति । भविष्योक्तेश्च । तदाभोगःपरेऽहनीतिहेमाद्रौपाठः । कालादर्शनिर्णयामृतमदनपारिजातादयोप्येवमूचुः । दाक्षिणात्याश्चैतदेवाद्रियंते । यत्तुहेमाद्रिणाद्यौवाशब्दोयथार्थेद्वितीयस्तथार्थे । यथाप्रदोषेपूर्वेद्युस्तथार्धरात्रेपरेऽन्हीत्युक्तम् । तस्मैनमोस्तु । तेन

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

परेऽन्हिपुण्यंवक्तुंप्रदोषेइति । दिनद्वयेपुण्यनिरासार्थंअर्धरात्रग्रहणम् । हे माद्रिस्मृत्यर्थसारानंतभट्टादिमतेतुनिशीथात्पूर्वंपश्चाच्चसंक्रांतौपूर्वपरदिने वापुण्यं । धनुर्मीनावातिक्रम्यकन्यांचामिथुनंतथा । पूर्वापरविभागेनरात्रौसं क्रमणंयदा । दिनांतेपंचनाड्यस्तुतदापुण्यतमाः स्मृताः । उदयेपितथापंच दैवेपित्र्येचकर्मणीतिस्कांदवचनात् । पूर्वापरविभागेनेतिमकरकर्कभिन्नवि षयम् । पूर्वोक्तवचोविरोधादितिमदनरत्नेउक्तम् । षडशीतिमुखेऽतीतेअती तेचोत्तरायणेइत्यादिविरोधाच्च ॥ तेनपूर्वैकवाक्यतयायमर्थः । रात्रौपूर्व भागेमकरसंक्रमेपरेऽन्हिउदयेपंचनाड्यःपुण्याःरात्रावपरभागेकर्कसंक्रमेपू र्वदिनांतेपंचनाड्यइति । एवंसर्वेषामविरोधः । मकरेसामान्येनपरदिनेपुण्य त्वेपिपुण्यातिशयार्थमिदं । यत्तुदेवलयज्ञपार्श्वौ । आसन्नेसंक्रमंपुण्यंदिनार्धं स्नानदानयोः । रात्रौसंक्रमणेभानोर्विषुवत्यथनोदिवेति । अत्रमाधवः । अयनेदिवाजातेतदर्धंपुण्यम्।कर्केपूर्वंमकरेत्यम् ।एतन्मध्यंदिनायनपरमिति।हे माद्रिस्तुरात्रौविषुवत्यासन्नदिनार्धंपुण्यम् ।अयनेत्वासन्नदिनंपुण्यम्।दिनेइति पाठेउभयत्रदिनार्धंपुण्यमित्याह।एतदेवोक्तंदीपिकायाम् ।अथायनमधःपश्चा न्निशीथाद्भवेद्यद्यासन्नमहस्तदर्धमथवापुण्यमिति ।तत्वंतुआसन्नसंक्रमामित्य स्यविषुवत्येवान्वयः।अयनेरात्रौसतिदिनेपुण्यं।कस्मिन्नित्यपेक्षायांकर्केपूर्वेऽ न्हिमकरेपरेऽन्हिइतिवाक्यांतरवशादर्धेउच्यमानेनकोपिविरोधः।यस्त्वनंतभट्टः अथसंक्रमणंभानोर्निशीथात्प्राक्यदाभवेत् । अयनंविषुवंतत्रप्राग्दिनांति मनाडिकाः।पंचपुण्यतमाः पश्चान्निशीथाच्चेद्भवेत्तथा।आद्याःपरदिनस्यापि तद्वदित्येषनिर्णयइति।अपरार्केप्येवम् ।अस्तंगतेयदासूर्येझषंयातिदिवाकरः॥ प्रदोषेवार्धरात्रेवातदापुण्यंदिनद्वयमितिबौधायनवचनाद्दिनद्वयंवापुण्यकालः तदापुण्यंदिनांतरमितिमदनरत्नेपाठः । गुर्जरप्राच्योदीच्यास्त्विदमेवाद्रियंते अत्रापिपूर्ववद्व्याख्येयम् । तिथितत्वादयोगौडग्रंथास्तुप्रदोषार्धरात्रिभिन्ने रात्रेःपूर्वभागेपूर्वदिनेपरभागेचपरदिनेपुण्यमन्यसंक्रांतिवत्विशिष्यतयोर्नि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

र्देशात् । प्रदोषश्च । प्रदोषोस्तमयादूर्ध्वंघटिकाद्वयमिष्यतेइतिवत्सोक्तइ त्याहुः । तन्न । अस्तंगतइतित्रितयवैयर्थ्यापत्तेः । अतःप्रदोषपदेनताद्भिन्ने वरात्रिरुच्यते । अतएवयावन्नोदयतेरविरितिवृद्धगार्ग्यादिभिर्दक्षिणायनेपूर्व रात्रौसंक्रमेपूर्वदिनमुक्तं । वत्सोक्तिरप्यध्ययनादिपरा । इहतुत्रिमुहूर्तएवप्र दोषः । मकरेदानविशेषोहेमाद्रौस्कांदे । धेनुंतिलमयींराजन्दद्याद्यश्चोत्तरा यणे । सर्वान्कामानवाप्नोतिविंदतेपरमंसुखम् । विष्णुधर्मे । उत्तरेत्वयने विप्रावस्त्रदानंमहत्फलम् । तिलपूर्णमनड्वाहंदत्वारोगैःप्रमुच्यतेइति । शि वरहस्येपि । तस्यांकृष्णतिलैःस्नानंकार्यंचोद्वर्तनंशुभैः। तिलादेयाश्चविप्रेभ्यः सर्वदैवोत्तरायणे । तिलतैलेनदीपाश्चदेयाःशिवगृहेशुभाः । कल्पतरौकालि कापुराणे । होमंतिलैःप्रकुर्वीतसर्वदैवोत्तरायणे । तान्योदेवायाविप्रेभ्योहा टकेनसमंददेत् । उत्तरायणमासाद्यनरःकस्मात्सशोचति । तथा । मकरे रात्रावपिश्राद्धादिभवतीत्युक्तंप्राक् । माघामायांयोगविशेषोर्धोदयःप्रा गेवोक्तः । माघचतुर्दश्यांयमतर्पणमुक्तंहेमाद्रौयमेन । अनर्का भ्युदितेकालेमाघकृष्णचतुर्दशी । स्नातःसंतर्प्यतुयमंसर्वपापैःप्रमुच्य तइति । माघशुक्लचतुर्थीतिलचतुर्थी ।साप्रदोषव्यापिनीग्राह्या । माघशुक्लच तुर्थ्यांतुनक्तव्रतपरायणः॥ येत्वांढुंढेर्चयिष्यंतितेर्च्याःस्युरसुरद्रुहामितिकाशी खंडात्।माघमासेचतुर्थ्यांतुतस्मिन्कालउपोषितः ॥अर्चयित्वातुयोदेविजा गरंतत्रकारयेदितित्रिस्थलीसेतौलैंगाच्च ॥ इयमेवकुंदचतुर्थीसाप्रदोषव्या पिनीग्राह्या । माघशुक्लचतुर्थ्यांतुकुंदपुष्पैःसदाशिवम् । संपूज्ययोहितःका शींसमाप्नोतिश्रियंनरइतिकालादर्शेकौर्मोक्तेः । माघशुक्लपंचमीश्रीपंचमी । तदुक्तंहेमाद्रौवाराहे । माघशुक्लचतुर्थ्यांतुवरमाराध्यचश्रियः॥पंचम्यांकुंदकु सुमैःपूजांकुर्यात्समृद्धये इयंमाधवमतेपूर्वा हेमाद्रिमतेपरा ।चैत्रशुक्लेश्रीपं चमीदिवोदासः माघशुक्लसप्तमीरथसप्तमी । साअरुणोदयव्यापिनीग्रा ह्या । सूर्यग्रहणतुल्यातुशुक्लामाघस्यसप्तमी ।अरुणोदयवेलायांतस्यांस्नानंम

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

हाफलमितिचंद्रिकायांविष्णुवचनात् । अरुणोदयवेलायांशुक्लामाघस्यसप्त
मी । प्रयागेयदिलभ्येतकोटिसूर्यग्रहैःसमेतिवचनाच्च।यत्तुदिवोदासीये अच
लासप्तमीदुर्गाशिवरात्रिर्महाभरः । द्वादशीवत्सपूजायांसुखदाप्राप्युतास
देतिषष्ठीयुतत्वमुक्तम् । तद्यदापूर्वेन्हिघटिकाद्वयंषष्ठीसप्तमीचपरेद्युः क्षयव
शारुणोदयात्पूर्वंसमाप्यते । तत्परंज्ञेयम् । तत्रषष्ठ्यांसप्तमीक्षयंप्रवेश्यारुणो
दयेस्नानंकार्यम् । मदनरत्नेभविष्योत्तरे । माघेमासिसितेपक्षेसप्तमीकोटि
भास्करा । कुर्यात्स्नानार्घ्यदानाभ्यामायुरारोग्यसंपदः । अत्रविधिर्भविष्ये।
स्नात्वाषष्ठ्यामेकभुक्तंसप्तम्यांनिश्चलंजलं । राज्यंतेचालयेथास्त्वंदत्वाशि
रसिदीपकम् । तथाजलंप्रकल्प्य । नकेनचाल्यतेयावत्तावत्स्नानंसमाचरेत् ।
सौवर्णेराजतेपात्रेभक्त्यालांबुमयेथवा । तैलेनवर्तिर्दातव्यामहारजनरंजिता॥
महारजनंकुसुंभं।समाहितमनाभूत्वादत्वा.शिरसिदीपकम्॥भास्करंहृदयेध्या
त्वाइमंमंत्रमुदीरयेत् । नमस्तेरुद्ररूपायरसानांपतयेनमः । द्रुरुणायनमस्ते
स्तुहरिवासनमोस्तुते । जलेपरिहरेद्दीपंध्यात्वासंतर्प्यदेवताइति । चंदनेन
लिखेत्पद्ममष्टपत्रंसकर्णिकम् । मध्येशिवंसपत्नीकंप्रणवेनचसंयुतम् । पू
र्वादिदलेषु । रविभानुविवस्वद्भास्करसवित्रर्कसहस्रकिरणसर्वात्मकान्संपू
ज्यगृहंगच्छेदिति । स्नानमंत्रश्चकाशीखंडे । यद्यज्जन्मकृतंपापंमयासप्तसु
जन्मसु । तन्मेरोगंचशोकंचमाकरीहंतुसप्तमी। एतज्जन्मकृतंपापंयच्चजन्मांत
राजितम् । मनोवाक्कायजंयच्चज्ञाताज्ञातेचयेपुनः । इतिसप्तविधंपापंस्ना
नान्मेसप्तसप्तिके॥ सप्तव्याधिसमायुक्तंहरमाकारिसप्तमि। एतन्मंत्रत्रयंजप्त्वा
स्नात्वापादोदकेनरः । केशवादित्यमालोक्यक्षणान्निष्कलुषोभवेत् । दि
वोदासीयेमदनरत्नेच । इक्षुदंडेनजलंचालयित्वासप्तार्कपत्राणिबदरीपत्रा
णिचशिरसिनिधायपूर्वोक्तैर्मंत्रैः स्नात्वा । तिलपिष्टमयापूपैः हेमंसूर्यंसंपूज्य
विप्रायदद्यात् । अर्घ्यमंत्रोमदनरत्नेसप्तसप्तिवहप्रीतसप्तलोकप्रदीपनासप्तमी
सहितोदेवगृहाणार्घ्यंदिवाकर। ततःजननीसर्वलोकानांसप्तमीसप्तसप्तिके ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सप्तव्याहृतिकेदेविनमस्तेसूर्यमंडलइतिप्रार्थयेत्।सौरागमे । अर्कपत्रैः सबदरै र्दूर्वाक्षतसचंदनैः ।अष्टांगविधिनाचार्घ्यंदद्यादादित्यतुष्टये।अत्रदानविशेषोम दनरत्नेभविष्ये ।ताम्रपात्रेयथाशक्त्याम्मृन्मयेवाथभक्तिमान्।स्थापयेत्तिलपि ष्टंचसघृतंसगुडंतथा।कांचनंतालकंकृत्वाअशक्तस्तिलपिष्टजं ।संछाद्यरत्नव स्त्रेणपुष्पैर्धूपैरथार्चयेत् । दानमंत्रस्तु। आदित्यस्यप्रसादेनप्रातः स्नानफलेन च ॥ दुष्टदौर्भाग्यदुः स्वप्नंमयादत्तंतुतालकं । तालकंकर्णाभरणमितितत्रैवो क्तम् । दीपमात्रमितिहेमाद्रौतत्रैवभविष्योत्तरे । एवंविधंरथवरंरथवाजियुक्तं हेमंचहेमशतदीधितिनासमेतम् । दद्याच्चमाघसितसप्तमिवासरेयःसोसंगच क्रगतिरेवमहीभुनक्ति । इयंमन्वादिरापि । इयंचशुक्लपक्षस्थत्वात्पौर्वाण्हि कीग्राह्या । यदामाघोमलमासोभवतितदामासद्वयेमन्वादिश्राद्धंकुर्यात् । मन्वादिकंतैर्थिकंचकुर्यान्मासद्वयेपिचेतिस्मृतिचंद्रिकोक्तेः । माघशुक्लाष्ट मीभीष्माष्टमी । तदुक्तंहेमाद्रौपाद्मे । माघेमासिसिताष्टम्यांसतिलंभीष्मत र्पणम् । श्राद्धंचयेनराःकुर्युस्तेस्युःसंततिभागिनइति । भारतेपि। शुक्लाष्टम्यां तुमाघस्यदद्याद्भीष्माययोजलम् । संवत्सरकृतंपापंतत्क्षणादेवनश्यतीति । धवलनिबंधेस्मृतिः । अष्टम्यांतुसितेपक्षेभीष्मायतुतिलोदकं । अन्नंचवि धिवद्दद्युः सर्वेवर्णाद्विजातयः । सर्ववर्णोक्तेर्द्विजातयइतिसंबोधनम् । तर्प णमंत्रस्तत्रैव । भीष्मः शांतनवोवीरःसत्यवादीजितेंद्रियः । आभिरद्भिरवा प्नोतिपुत्रपौत्रोचितांक्रियाम् । वैय्याघ्रपद्यगोत्रायसांकृत्यप्रवरायच । अपु त्रायददाम्येतज्जलंभीष्मायवर्मिणे ।वसूनामवतारायशंतनोरात्मजायच॥अर्घ्य ददामिभीष्मायआबालब्रह्मचारिणेइति । एतज्जीवत्पितृकस्यापिभवति । जीवत्पितापिकुर्वीततर्पणंयमभीष्मयोरिति । पाद्मोक्तेरितिजीवत्पितृकानि र्णयेपितृचरणैरुक्तम् । एतच्चापसव्येनकार्यमितिदिवोदासीये । अत्रश्राद्धं काम्यंतर्पणंचानित्यं ॥ ब्राह्मणाद्याश्चयेवर्णादद्युर्भीष्मायनोजलं । संवत्स रकृतंतेषांपुण्यंनश्यतिसत्तमेतिमदनरत्नेवचनात् । माघशुक्लद्वादशीभी

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ष्महादशीत्वयाकृतमिदंवीरतवनाम्नाभविष्यति ।साभीष्महादशीत्येषासर्वपा
पहराशुभेतिहेमाद्रौपाद्मवचनात् । इयंपूर्वयुतायुग्मवाक्यात् । माघीपू
र्णिमापरत्युक्तमाक् । तथाहेमाद्रौब्राह्मे । माघस्थयोश्चजीवेंद्वोर्महा
माघीतिकथ्यते ॥ तत्रैवज्योतिषे ॥ मेषपृष्ठेतथासौरिः सिंहेचगुरुचंद्र
माः । भास्करः श्रवणर्क्षेचमहामाघीतिसास्मृता ॥ तथाभविष्ये ॥
वैशाखीकार्तिकीमाघीतिथयोऽतीवपूजिताः ॥ स्नानदानविहीनास्तानेनयाः
पांडुनंदन ॥ तथा।तिलपात्राणिदेयानिकंचुकाःकंबलास्तथेति ॥ माघपूर्णि
मानंतराष्टमीमाघीअष्टकातन्निर्णयः । पूर्वेद्युरन्वष्टकानिर्णयश्चपूर्वमुक्तः ।
मलमासेचैतानभवंतीत्येतत्सर्वमार्गशीर्षप्रकरणेऽभिहितम् । तथाचतस्रष्वष्ट
कास्वशक्तावेषाआवश्यकी । हेमंतशिशिरयोश्चतुर्णामपरपक्षाणामष्टमीष्व
ष्टकाएकस्यावेत्याश्वलायनोक्तेःतथा । माघाष्टकांप्रक्रम्यतामेकाष्टकेत्याच
क्षतइत्यापस्तंबवचनाच्चेत्यादिप्रयोगपारिजातेज्ञेयं । इतिश्रीकमलाकरभट्ट
कृतेनिर्णयसिंधौद्वितीयपरिच्छेदेमाघमासःसमाप्तः । कुंभेषोडशघटिकाःपु
ण्याः।शेषंप्राग्वत्।फाल्गुनकृष्णाष्टम्यांविशेषःकल्पतरौ ।फाल्गुनस्यचमास
स्यकृष्णाष्टम्यांमहीपतेइत्युपक्रम्य ।जातादाशरथेःपत्नीतस्मिन्नहनिजानकी
उपोषितारघुपतिःसमुद्रस्यतटेतदा।रामपत्नीचसंपूज्यासीताजनकनंदिनी।
फाल्गुनकृष्णचतुर्दशीशिवरात्रिः ।साचकेषुचिद्वचनेषुप्रदोषव्यापिनीग्राह्ये
त्युक्तंकेषुचिन्निशीथव्यापिनी।तत्रद्वामाधवीये । त्रयोदश्यस्तगेसूर्येचतस्रष्वे
वनाडिषु ॥ भूतविद्धातुयातत्रशिवरात्रिव्रतंचरेत् ॥ स्मृत्यंतरेपि।प्रदोषव्या
पिनीग्राह्याशिवरात्रिश्चतुर्दशी॥रात्रौजागरणंयस्मात्तस्मात्तांसमुपोषयेत्॥अ
त्रप्रदोषोरात्रिः । उत्तरार्धेतस्याहेतुत्वोक्तेः । कामिकेपि । आदित्यास्तम
येकालेअस्तिद्वेधाचतुर्दशी ॥ तत्रात्रिः । शिवरात्रिःस्यात्साभवेदुत्तमोत्तमे
ति ॥ द्वितीयापितत्रैवनारदसंहितायां । अर्धरात्रियुतायत्रमाघकृष्णचतुर्दशी
शिवरात्रिव्रतंतत्रसोश्वमेधफलंलभेत् ॥ स्मृत्यंतरेपि । भवेद्यत्रत्रयोदश्यांभू

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तव्याप्तामहानिशा ॥ शिवरात्रिव्रतंतत्रकुर्याज्जागरणंतथेति ॥ ईशानसंहि
तायाम् ॥माघकृष्णचतुर्दश्यामादिदेवोमहानिशि ॥ शिवलिंगतयोद्भूतःको
टिसूर्यसमप्रभः ॥ तत्कालव्यापिनिग्राह्याशिवरात्रिव्रतेतिथिरिति ॥ अर्धरा
त्रादधश्चोर्ध्वंयुक्तायत्रचतुर्दशी ॥ तांतिथावेवकुर्वीतशिवरात्रिव्रतंव्रती ॥
नार्धरात्रादधश्चोर्ध्वंयुक्तायत्रचतुर्दशी ॥ नैवतत्रव्रतंकुर्यादायुरैश्वर्यहानितः ॥
अर्धरात्रश्चद्वितीययामांत्यतृतीययामाद्यघटीद्वयरूपइतिमाधवःवचनंतूक्तंप्रा
क् । एवंसतिपूर्वेद्युरेवोभयव्याप्तौपूर्वैव ॥ त्रयोदशीयदादेविदिनभुक्तिप्रमा
णतः ॥ जागरेशिवरात्रिःस्यान्निशिपूर्णाचतुर्दशीतिस्कांदोक्तेः । दिनभुक्तिं
रस्तमयः । जयंतीशिवरात्रिश्चकार्येभद्रजयान्वितइतिस्कांदाच्च । दिनद्वये
निशीथव्याप्तौहेमाद्रिमतेपूर्वाअर्धरात्रात्पुरस्ताच्चेज्जयायोगोयदाभवेत् । पूर्व
विद्धैवकर्तव्याशिवरात्रिःशिवप्रियैरितिपाद्मवचनात् । मदनरत्नेप्येवम् गौ
डाअप्येवमाहुः । निर्णयामृतेतुसर्वापिशिवरात्रिःप्रदोषव्यापिन्येव । अर्धरा
त्रवाक्यानिकैमुतिकन्यायेनप्रदोषस्तावकानीत्युक्तम् । तन्न । अर्धरात्रस्यपू
र्वकर्मकालत्वोक्तेः । परदिनप्रदोषनिशीथोभयव्याप्तिसत्वात्परैवेतितुमाध
वः । इदमेवचयुक्तंप्रतीमः परेद्युःप्रागुक्तार्धरात्रस्यैकदेशव्याप्तौपूर्वेद्युःसंपू
र्णतद्व्याप्तौचसत्यपिपरेद्युःसंपूर्णव्याप्तेःपूर्वैव । व्याप्यार्धरात्रंयस्यांतुलभ्यते
याचतुर्दशी ॥ तस्यामेववव्रतंकार्यमत्प्रसादार्थिभिर्नरैः ॥ तदूर्ध्वाधोनिताभू
तासाकार्याव्रतिभिःसदेतिमाधवधृतेशानसंहितोक्तेः । पूर्वेद्युर्निशीथस्यपरेद्युः
प्रदोषस्येत्येकैकव्याप्तौतुपूर्वैव । जयायोगस्यप्राशस्त्यात् । तच्चोक्तंनागरखं
डे । माघफाल्गुनयोर्मध्येआसितायाचतुर्दशी ॥ अनंगेनसमायुक्ताकर्तव्या
सासदातिथिरिति ॥ पाद्मे ॥ अर्धरात्रात्परस्ताच्चेज्जयायोगोयदाभवेत् ॥
पूर्वविद्धैवकर्तव्याशिवरात्रिःशिवप्रियैरिति ॥ स्कांदेपि । भवेद्यत्रत्रयोदश्यांभू
तव्याप्तामहानिशा ॥ शिवरात्रिव्रतंतत्रकुर्याज्जागरणंतथेति ॥ महतामपि
पापानांदृष्टावैनिष्कृतिःपरा ॥ नदृष्टाकुर्वतांपुंसांकुहूयुक्तांतिथिंशिवामिति

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

स्कांदेदर्शयोगस्यनिंदितत्वाच्च । यदाचतुर्दशीपूर्वेद्युर्निशीथादूर्ध्वंप्रवृत्तापरेद्यु श्चनिशीथादर्वागेवसमाप्तातदापरेद्युरेकव्याप्तिसत्वात्परैव ।माघासितेभूतादि नांहिराजन्नुपैतियोगंयदिपंचदश्याः ॥जयाप्रयुक्तांनतुजातुकुर्याच्छिवस्यरात्रिं प्रियकृच्छिवस्येतिवचनात् । एवंदिनद्वयेप्रदोषव्याप्त्यभावेनिशीथव्याप्तिस त्वात्पूर्वैव । तेनदिनद्वयेनिशीथव्याप्तौप्रदोषव्याप्त्यानिर्णयः । दिनद्वयेप्रदो षव्याप्तौनिशीथेननिर्णयः एकैकव्याप्तौतुनिशीथेननिर्णयइति । ~~इत्यंचरविभौ~~ मसोमवारेषुशिवयोगेचातिप्रशस्ता । हेमाद्रौतीर्थखंडेलैंगे । फाल्गुनस्यच तुर्दश्यांकृष्णपक्षेसमाहिताः । कृत्तिवासेश्वरंलिंगमर्चयंतिशिवंशुभे ॥ ते यांतिपरमंस्थानंसदाशिवमनामयं ॥ शिवरात्रिपारणेतुविरुद्धवाक्यानिदृश्यं ते ॥ ~~स्कांदे~~ । कृष्णाष्टमीस्कांदषष्ठीशिवरात्रिश्चतुर्दशी ॥ एताःपूर्वयुताःका र्यास्तिथ्यंतेपारणंभवेत्॥जन्माष्टमीरोहिणीचशिवरात्रिस्तथैवच ॥पूर्वविद्धैव कर्तव्यातिथिभांतेचपारणमिति॥तिथिमध्येपिपारणंस्कांदे ~~उक्तम्~~ ॥ उपोषणं चतुर्दश्यांचतुर्दश्यांतुपारणम् ॥ कृतैःसुकृतलक्षैश्चलभ्यतेवाथवानवा॥ ब्रह्मां डोदरमध्येतुयानितीर्थानिसंतिवै ॥ संस्नातानिभवंतीहभूतायांपारणेकृते ॥ तिथीनामेवसर्वासामुपवासव्रतादिषु ॥ तिथ्यंतेपारणंकुर्याद्दिनाशिवचतुर्द शीमिति। ~~अत~~यामत्रयादर्वाक्चतुर्दशीसमाप्तौतदंतेतदूर्ध्वगामिन्यांतुप्रातस्ति थिमध्यएवेतिहेमाद्रिमाधवादयोव्यवस्थामाहुः।तन्न। तिथ्यंतेतिथिभांतेवापा रणंयत्रचोदितं ॥ यामत्रयोर्ध्वगामिन्यांप्रातरेवहिपारणेत्यादिसामान्यवचनै रेवव्यवस्थासिद्धेरुभयविधवाक्यवैय्यर्थ्यापत्तेः। कथमन्यथास्कांदेएवशून्य त्वदयवाक्यवत्तिथिमध्येपारणविधानंघटते। तस्माद्दिनाशिवचतुर्दशीनि तिपर्युदस्तत्वाच्छिवरात्र्याः सर्वप्रकारेषुतिथिमध्यएवपारणेतिब्रूमः । शि ष्टाचारोप्येवमेव। दीपिकायांतुरात्रावपितिथ्यंतएवोक्तम् । व्रततिथेरंतेनि शीथोपिवाऽश्नीयादिति । मदनरत्नकालादर्शयोस्तुसाह्यस्तमयपर्यंतंव्यापि नीचेत्परेहनि । दिवैवपारणंकुर्यात्पारणेनैवदोषभागित्युक्तम् ॥ तन्न । ति

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

थिमध्येपारणविधानान्निषेधेफलायोगाच्च । तिथ्यंतानपेक्षणाद्दोषाप्रसक्त्या चतुर्थपादासंगतेः । तेनेदंशिवरात्रिभिन्नव्रतपरंज्ञेयम् । इदंचव्रतंसंयोगपृथक्त्वन्यायेननित्यंकाम्यंच ।तथाचमाधवीयेस्कांदे । परात्परतरंनास्तिशिवरात्रिःपरात्परम् ॥ नपूजयतिभक्त्येशंरुद्रंत्रिभुवनेश्वरम् ॥ जंतुर्जन्मसहस्रेषुभ्रमतेनात्रसंशयइत्यकरणेप्रत्यवायश्रवणात् । वर्षेवर्षेमहादेविनरोनारीपतिव्रता॥शिवरात्रौमहादेवंनित्यंभक्त्याप्रपूजयेदितिवीप्साश्रुतेः । अर्णवोयदिवाशुष्येत्क्षीयतेहिमवानपि ॥ चलंस्येतेकदाचिद्वैनिश्चलंहिशिवव्रतमितिवचनाच्चनित्यता । ममभक्तस्तुयोदेविशिवरात्रिमुपोषकः॥ गणत्वमक्षयंदिव्यमक्षयंशिवशासनम् ॥ सर्वान्भुक्त्कामहाभोगांस्ततोमोक्षमवाप्नुयादितिस्कांदात् । द्वादशाब्दादिकमेतत्स्याच्चतुर्विंशाब्दिकेतुवेतितत्रैवेशानसंहितावचनात्काम्यता । तत्रैव । शिवरात्रिव्रतंनामसर्वपापप्रणाशनम् ॥ आचांडालमनुष्याणांभुक्तिमुक्तिप्रदायकम् ॥अत्रजागरोपवासपूजाःसमुदिताःव्रतंनतुप्रत्येकम् ॥ समुदितानांफलसंबंधात् । यत्तु । अथवाशिवरात्रिंचपूजाजागरणैर्नयेत्।तथा॥अखंडितव्रतोयोहिशिवरात्रिमुपोषयेत् ॥सर्वान्कामानवाप्नोतिशिवेनसहमोदते॥कश्चित्पुण्यविशेषेणव्रतहीनोपियःपुमान्॥जागरंकुरुतेतत्रसरुद्रसमतांव्रजेदित्यादिस्कांदंतदनुकूल्यत्वादशक्तपरम् । माघेतरप्रतिमासशिवरात्रिस्तु । शिवरात्रिशब्दस्यमाघकृष्णचतुर्दश्यामेवरूढत्वान्माघमासस्यशेषेयाप्रथमाफाल्गुनस्यच । कृष्णाचतुर्दशीसातुशिवरात्रिःप्रकीर्तितेतिहेमाद्रौवचनाच्च । नायंनिर्णयस्तत्रेतिरात्रौयामचतुष्टयेपूजाविधानाद्यस्मिन्दिनेअधिकारात्रिव्याप्तिःसाग्राह्या ।साम्येतुपूर्वैवेतिहेमाद्रिरूचितवान् ।वस्तुतस्तुप्रतिमासकृष्णचतुर्दश्यामपिसर्वकामप्रदंकृष्णचतुर्दश्यांशिवव्रतमित्युपक्रम्यचतुर्दशाब्दंकर्तव्यंशिवरात्रिव्रतंशुभमितिहेमाद्रौकालोत्तरेशिवरात्रिशब्दप्रयोगात्।कौंडपायिनामयनाग्निहोत्रेनैत्यकाग्निहोत्रधर्माइवतद्धर्मप्राप्तिःस्यादेव।अतःप्रदोषनिशीथोभयव्याप्त्यैवनिर्णयइतिवयंप्रतीमः। अ

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

स्यारंभोहेमाद्रौस्कांदे।आदौमार्गशिरेमासिदीपोत्सवदिनेपिवा ॥ गृण्हीया न्माघमासेवाद्वादशैवमुपोषयेत् ॥ तथा । दीपोत्सवेतथामाघेकृष्णायातुच तुर्दशी । द्वादशस्वपिमासेषुप्रकुर्यादिहजागरम् ॥ एवंद्वादशवर्षेषुद्वादशैव तपोधनान् । वरयेदितिशेषः । चतुर्दशवाविप्रान्आचार्यंचवृत्वा।कुंभोपरि न्यसेद्देवमुमयासहितंशिवम् ॥ सौवर्णेप्यथवारौप्येवृषभेसंस्थितंशुभेइत्युक्त म् ॥ हैमींमूर्तिंसंपूज्यास्थिरंचरंवालिंगंपंचामृतसहस्रशतपंचाशत्तदर्धान्यतर कुंभैःसंस्नाप्यसंपूज्यजागरंकृत्वापरेद्युस्तिलान्सहस्रंशतंवाहुत्वाविप्रेभ्योव स्त्राणिद्वादशगाश्चदत्वाआचार्यायधेनुंशय्यांचदत्वाविप्रान्भोजयेदितिमद नरत्नेउक्तम् । माघामावास्यायुगादिः । तदुक्तम्।माघमासेत्वमावास्येति । अ न्यत्प्राग्वत्।तथान्योपिविशेषोविष्णुपुराणे । माघासितेपंचदशीकदाचिदुपै तियोगंयदिवारुणेन॥ ऋक्षेणकालःसपरःपितॄणांनह्यल्पपुण्यैर्नृपलभ्यतेऽसा विति॥वारुणंशतभिषक् ।इदंचकुंभादित्येज्ञेयमितिहेमाद्रिः। भारते । कालेध निष्ठायदिनामतस्मिन्भवेत्तुभूपालतदापितृभ्यः॥ दत्तंतिलान्नंप्रददातितृप्तिं वर्षायुतंततत्कुलजैर्मनुष्यैस्ति ॥ फाल्गुनपौर्णमासीहोलिका॥ सायाह्नव्यापिनीग्राह्यासायान्हेहोलिकांकुर्यात्पूर्वाण्हेक्रीडनंगवामितिवचनादि तिनिर्णयामृतेउक्तम् । ज्योतिर्निबंधेतु। प्रतिपद्भूतभद्रासुयार्चिताहोलिकादि वा ॥ संवत्सरंचतद्राष्ट्रंपुरंदहतिसाद्भुतम् ॥ प्रदोषव्यापिनीग्राह्यापौर्णिमा फाल्गुनीसदा ॥ तस्यांभद्रामुखंत्यक्त्वापूज्याहोलानिशामुखइतिनारदवच नात्प्रदोषव्यापिनीत्युक्तम् । हेमाद्रौमदनरत्नेचभविष्ये । अस्यांनिशागमे पार्थसंरक्ष्याःशिशवोगृहे ॥ गोमयेनोपलिप्तेचसचतुष्केगृहांगणेइत्यादि नातत्रैवतद्विधानाच्च । तेनेयंपूर्वविद्धा । श्रावणीदुर्गनवमीदूर्वाचैवहुताश नी ॥ पूर्वविद्धैवकर्तव्याशिवरात्रिर्बलेर्दिनमितिबृहद्यमब्रह्मवैवर्तोक्तेश्च । दि नद्वयेप्रदोषव्याप्तौपरैव । पूर्वदिनेभद्रासत्वात्तत्रचहोलिकानिषेधात् । तदु क्तंनिर्णयामृतेमदनरत्नेचपुराणसमुच्चये । भद्रायांदीपिताहोलीराष्ट्रभंगंकरो

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तिवै ॥ नगरस्यचनैवेष्टातस्मात्तांपरिवर्जयेत् ॥ तथा भद्रायांद्वेनकर्तव्ये श्रावणीफाल्गुनीतथा ॥ श्रावणीनृपतिंहंतिग्रामंदहतिफाल्गुनी ॥ तथा । दिनार्धात्परतोपिस्यात्फाल्गुनीपौर्णिमायदि ॥ रात्रौभद्रावसानेतुहोलिका दीप्यतेतदेति ॥ यदातुपूर्वदिनेचतुर्दशीप्रदोषव्यापिनीपरदिनेचक्षयवशात्सा यान्हात्प्रागेवपूर्णिमासमाप्यतेतदापूर्वदिनसंपूर्णरात्रौभद्रासत्वात्तत्रचतानि षेधात्परेऽहनिप्रतिपद्येवकुर्यात् । सार्धयामत्रयंवास्यात्द्वितीयदिवसेयदा ॥ प्रतिपद्वर्धमानातुतदासाहोलिकास्मृतेतिभविष्यवचनादितिनिर्णयामृतका रः । मदनरत्नेप्येवम् । यतु । वन्हौवान्हिपरित्यजेदितिभाविष्यम् । वन्हौ होलिकायांवन्हिप्रतिपदंवर्जयेदित्यर्थः । तदुक्तंभिन्नविषयमितितत्रैवोक्तम् । अन्येतुतस्यांभद्रामुखंत्यक्त्वेत्यर्थः । प्रदोषव्यापिनीचेत्स्याद्यदापूर्वदिनेतदा ॥ भद्रामुखंवर्जयित्वाहोलिकायाःप्रदीपनमितिनारदवचनात् । निशागमे प्रपूज्येतहोलिकासर्वदाबुधैः ॥नदिवापूजयेत्ढुंढांपूजितादुःखदाभवेदिति ॥ दिवोदासीयेवचनात् । यामत्रयोर्ध्वयुक्ताचेत्प्रतिपत्तुभवेत्तिथिः ॥ भद्रा मुखंपरित्यज्यकार्याहोलीमनीषिभिरितिविद्याविनोदेभिधानाच्च ॥ भद्रा मुखंविहायपूर्वदिनएवकार्येत्याहुः । भद्रामुखंतुनाड्यस्तुपंचवदनंगलक स्तथैकेतिरत्नमालोक्तंज्ञेयम् । शिष्टाचारोप्येवमेव । अत्रचेंद्रग्रहणंतदाततोर्वाङ्निशिभद्रावर्ज्यपौर्णमास्यांहोलिकादीपनम् । अथपरेऽन्हिग्रस्तोदयस्तदापूर्वदिनेभद्रावर्ज्यरात्रौचतुर्थयामोविष्टिपुच्छेवाहो लिकाकार्या । ग्रहोत्तरंप्रतिपत्सत्वात्तत्पूर्वचदिवाहोलानिषेधादिति । दिवोदासचंद्रप्रकाशौ । वस्तुतस्तु । परदिनेप्रदोषेपौर्णमासीसत्वेकर्म कालस्पर्शेचतुर्थयामादिगौणकालग्रहणेमानाभावाद्भद्राभावाच्चग्रहणकाल एवहोलाकार्या । नच सर्वेषामेववर्णानांसूतकंराहुदर्शने ॥ स्नात्वाकर्माणि कुर्वीतशृतमन्नंविवर्जयेदितिनिषेधात् । कथंसूतकेहोलेतिवाच्यम् । तस्यो त्तरार्धशेषत्वात् । पूजामंत्रस्तु असृक्पाभयसंत्रस्तैःकृतात्वंहोलिबालिशैः

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

॥ अतस्त्वांपूजयिष्यामिभूतेभूतिप्रदाभवेति ॥ यत्तुवार्तिककारैर्होलिकाआ
चारप्राप्तेत्युक्तम् । तत्रहेमाद्र्याद्युदाहृतभविष्यवचनान्यसिद्धानिकृत्वाचिंता
ज्ञेया ।आर्यधिकरणवत् । हुताशिनीमलमासेनभवति ॥ इमंमन्वादिरपि
। सानुपौर्वाण्हिकीग्राह्या । मलमासेसतिमन्वादिश्राद्धंमासद्वयेकार्यमित्यु
क्तंप्राक् । कृत्यचिंतामणौग्राह्ये । नरोदोलागतंदृष्ट्वागोविंदंपुरुषोत्तमम् ॥
फाल्गुन्यांसंयतोभूत्वागोविंदस्यपुरंव्रजेत् ॥ चैत्रकृष्णप्रतिपदिवसंतोत्सवः
। साचौदयिकीग्राह्या । प्रवृत्तेमधुमासेतुप्रतिपद्युदितेरवौतिथिभविष्योक्तः ।
दिनद्वयेतथात्वेपूर्वा । वत्सरादौवसंतादौबलिराज्येतथैवच ॥ पूर्वविद्धैवक
र्त्तव्याप्रतिपत्सर्वदाबुधैरिति ॥ वृद्धवसिष्ठवचनात् । अत्रविशेषोहेमाद्रौभवि
ष्ये । चैत्रेमासिमहाबाहोपुण्येतुप्रतिपद्दिने ॥ यस्तत्रश्वपचंस्पृष्ट्वास्नानंकु
र्यान्नरोत्तमः ॥ नतस्यदुरितंकिंचिन्नाधयोव्याधयोनृपेति ॥ तथा।प्रवृत्तेमधु
मासेतुप्रतिपद्युदितेरवौ ॥ कृत्वाचावश्यकार्याणिसंतर्प्यपितृदेवताः ॥ वंदये
द्धोलिकाभूमिंसर्वदुःखोपशांतये ॥ मंत्रश्च । वंदितासिसुरेंद्रेणब्रह्मणाशंक
रेणच ॥ अतस्त्वंपाहिनोदेविभूतेभूतिप्रदाभवेति ॥ अत्रचूतकुसुमप्राशन
मुक्तंतत्रैवपुराणसमुच्चये ॥ वृत्तेतुषारसमयेसितपंचदश्यांप्रातर्वसंतसमयेस
मुपस्थितेच । संप्राश्यचूतकुसुमंसहचंदनेनसत्यंहिपार्थपुरुषोथसमाःसुखी
स्यात् । मंत्रस्तु । चूतमद्यवसंतस्यमाकंदकुसुमंतव ॥ सचंदनंपिबाम्यद्य
सर्वकामार्थसिद्धयइति । चैत्रामावास्यामन्वादिः । साचापराण्हव्यापिनी
ग्राह्या । कृष्णपक्षस्थत्वात् इतिफाल्गुनमासःसमाप्तः । एवंनिरूपितामि
दंगहनंतुकालतत्वंविचार्यवचनैश्चनयैश्चसम्यक् ॥ तद्दोषदृष्टिमपहायविवेच
नीयंविद्वद्भिरित्यविरतंप्रणतोस्मितेषु ॥ १ ॥ मयासहासहायदिहगादितंमंद
मतिनाकिमेतच्छक्यंवाध्यवसितुमपिस्वल्पमतिना ॥ तदेवंयत्किंचिद्वदि
तमिहविख्यातमहिमाप्रतापोयंसर्वोविकसतितुपित्रोश्चरणयोः ॥ २ ॥ यो
भ्राष्टतंत्रगहनार्णवकर्णधारःशास्त्रांतरेषुनिखिलेष्वपिमर्मभेत्ता ॥ योत्रश्रमः

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

किलकृतःकमलाकरेणप्रीतोमुनातुसुकृतीबुधरामकृष्णः ॥ ३ ॥ इतिश्री मन्नारायणभट्टसुरिसूनुरामकृष्णभट्टसुतादिनकरभट्टानुजभट्टकमलाकरकृतेनि र्णयसिंधौसंवत्सरकृत्यनिरूपणंनामाद्वितीयपरिच्छेदःसमाप्तः ॥ श्रीकृ० ॥

द्वितीयपरिच्छेदःसमाप्तः

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ तृतीयपरिच्छेदः प्रारभ्यते

श्रीगणेशायनमः ॥ अथप्रकीर्णकनिर्णयः ॥ श्रीरामकृष्णतनयः कमलाकर संज्ञितः ॥ निरूप्यातिथिकृत्यंतुप्रकीर्णवक्तुमुद्यतः ॥ १ ॥ तत्रादौसंस्कारेषु गर्भाधानम्। तत्रप्रथमरजोदर्शनेदुष्टमासग्रहणसंक्रमादिफलंतत्रशांत्यादिच पितृकृतभट्टकृतप्रयोगरत्नेज्ञेयम् ॥ किंचित्तूच्यते। मदनरत्नेनारदः अमारिक्ताष्टमीषष्ठीद्वादशीप्रतिपत्स्वपि ॥ परिघस्यतुपूर्वार्द्धेव्यतीपातेचवैधृतौ ॥ संध्यासूपप्लवेविष्ट्यामशुभंप्रथमार्त्तवम् ॥ रोगीपतिव्रतादुःखीपुत्रिणीभोगभागिनी ॥ पतिव्रताक्लेशभागीसूर्यवारादिषुक्रमात् ॥ वैधव्यंसुतलाभश्चमैत्रंशत्रुविवर्द्धनम् ॥ मित्रलाभःशत्रुवृद्धिःकुलर्द्धिर्बंधुनाशनम् ॥ मरणंवंशवृद्धिश्चनिराहारःकुलक्षयः ॥ तेजश्चसुतनाशश्चकुलहानिस्तिथिक्रमात् ॥ गर्गः।सुभगाचैवदुःशीलावंध्यापुत्रसमन्विता ॥ धर्मयुक्ताव्रतघ्नीचपरसंतानमोदिनी ॥ सुपुत्राचैवदुष्पुत्रापितृवेश्मरतासदा ॥ दीनाप्रजावतीचैवपुत्राढ्याचित्रकारिणी ॥ साध्वीपतिप्रियानित्यंसुपुत्राकष्टचारिणी ॥ स्वकर्मनिरताहिंस्रापुण्यपुत्रादिसंयुता ॥ नित्यंधनचयासक्तापुत्रधान्यसमन्विता। मूर्खाचाज्ञापुण्यवतीदस्रर्क्षादेःक्रमात्फलम् ॥ कुलीरवृषचापांत्यनृयुक्कन्यातुलाघटा ॥ राशयःशुभदाज्ञेयानारीणांप्रथमार्तवे ॥ गर्गः ॥ सुभगाश्वेतवस्त्रास्यात्दृढवस्त्रापतिव्रता॥ क्षौमवस्त्राक्षितीशास्यान्नववस्त्रासुखान्विता ॥ दुर्भगाजीर्णवस्त्रास्याद्रोगिणीरक्तवाससा ॥ नीलांबरधरानारीपुष्पिताविधवाततः ॥ वस्त्रेस्युर्विषमारक्तबिंदवःपुत्रमाप्नुयात् ॥ समाश्वेत्कन्यकाश्चेतिफलंस्यात्प्रथमार्त्तवे ॥ अथस्त्रीसंसर्गवर्जनमाह ॥ वसिष्ठः।प्रभूतदोषेय

१ संमार्जनीकाष्ठतृणादिशूर्पाहस्तेदधानाकुलटातदास्यात् ॥ तल्पोपभोगेतमसिस्थिताचेत्तद्दुष्टरजे। भाग्यवतीतदास्यादितिप्रथमेरजासिसर्वाभिदामितिमयूखे

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दिदृश्यतेतत्पुष्पंतदाशांतिककर्मकार्यम् ॥विवर्जयेदेवतदैकशय्यांयावद्रजोद
र्शनमुत्तमेन्हि॥ ज्योतिर्निबंधेवसिष्ठः ॥आद्यतौपौषशुक्राजेर्मधुशुचिनिभस्याः
कुयुक्पापवारारिक्तामार्काष्टषष्ठ्यःपितृपरसदनेरात्रिसंध्यापराण्हे ॥मिश्रोग्रा
मूलतीक्ष्णंविवरमनरुणाल्पाधिकास्त्रंगराष्ट्रोत्पातःपापस्यलग्नंनसदरुणजर
न्नीलरक्तांबरंच ॥ आद्यतौदुर्भगानारीविष्कंभेचेद्रजस्वला ॥ वंध्याचैवातिगं
डेचशूलेशूलवतीभवेत् ॥ गंडेतुपुंश्चलीनारीव्याघातेचात्मघातिनी ॥ वज्रे
चस्वैरिणीप्रोक्तापातेचपतिघातिनी ॥ परिघेमृतवंध्याचवैधृतौपतिमारिणी
शेषाःशुभावहायोगायथानामफलप्रदाः ॥ शांतिमाहप्रयोगपारिजातेशौन
कः ॥ सार्तवानांतुनारीणांशांतिंवक्ष्यामिशौनक॥ पंचमेन्हिचतुर्थेवाग्रहयज्ञ
पुरःसरम् ॥ द्रोणप्रमाणधान्येनव्रीहिराशित्रयंभवेत् ॥ कुंभत्रयंन्यसेद्राशौ
तंतुवस्त्रादिवेष्टितम् ॥ सूक्तेनाथनवर्चेनप्रसुवआदइत्यथ ॥ ऋचायाःप्रवत
स्तद्वद्गायत्र्याचततःक्रमात् ॥ मध्यकुंभेक्षिपेद्धान्यमौषधानिचहेमच ॥ उदुं
बरःकुशोदूर्वाराजीववटबिल्वकाः ॥विष्णुक्रांताथतुलसीबर्हिषंशंखपुष्पिका
॥ शतावर्यश्वगंधाचनिर्गुंडीसर्षपद्वयम् ॥ अपामार्गपलाशश्चपनसोजीवक
स्तथा ॥ प्रियंगवश्चगोधूमाव्रीहयोऽश्वत्थएवच ॥ क्षीरंदधिचसर्पिश्चपद्मप
त्रंतथोत्पलम् ॥ कुरंटकत्रयंगुंजावचाभद्रकमुस्तकाः ॥ द्वात्रिंशदौषधानी
हयथासंभवमाहरेत् ॥ मृत्तिकाश्चौषधादीनितन्मंत्रेणाक्षिपेत्क्रमात् ॥ कुंभो
परिन्यसेत्पात्रंकांस्यंमृद्वेणुताम्रजम् ॥ भुवनेश्वरींन्यसेत्तत्रइंद्राणींचपुरंदरम्
जपेद्गायत्रिमाहोमाच्छ्रीसूक्तंचजपेत्ततः॥स्पृशन्वैदक्षिणंकुंभंऋत्विगेकोजपे
दथ ॥ चत्वारिरुद्रसूक्तानिचतुर्मंत्रोत्तराणिच ॥ संस्पृशन्नुत्तरंकुंभंश्रीसूक्तं
रुद्रसंख्यया ॥ शन्नइंद्राग्निसूक्तंचतत्रैवसंस्पृशन्जपेत् ॥ कुंभस्यपश्चिमेदेशे
शांतिहोमंसमाचरेत् ॥ दूर्वाभिस्तिलगोधूमैःपायसेनघृतेनच ॥ तिसृभि
श्चैवदूर्वाभिरेकैकाचाहुतिर्भवेत् ॥ अष्टोत्तरसहस्रंवाशतमष्टोत्तरंतुवा ॥
गायत्र्यैवतुहोतव्यंहविरत्रचतुष्टयम् ॥ ततःस्विष्टकृतंहुत्वासमुद्रादूर्मिसूक्त

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तः ॥ संततामाज्यधारांतां पूर्णाहुतिमथाचरेत् ॥ अथाऽभिषेकंकुर्वीतप्रति
कुंभस्थितोदकैः ॥ आपोहिष्ठेतिनवभिःसूक्तेनचततःपरम् ॥ इंद्रोअंगत्व
चेनैवपावमानैः क्रमेणतु ॥ उभयंशृणवच्चैनंस्वस्तिदाविशएकया ॥ त्रैय्यंब
केनमंत्रेणजातवेदसएकया ॥ समुद्रज्येष्ठाइत्यादित्रायंतांचत्रिभिःक्रमात् ॥
इमाआपस्त्र्यृचेनैवदेवस्यत्वेतिमंत्रतः ॥ मंत्रेणाथतमीशानंत्वमग्नेरुद्रइत्यथ
॥ तमुष्टुहीतिमंत्रेणभुवनस्यपितरंतथा ॥ यातेरुद्रेतिमंत्रेणशिवसंकल्पमंत्र
तः ॥ इंद्रत्वावृषभंपंचमंत्रैश्चैवाभिषेचयेत् ॥ धेनुंपयस्विनींदद्यादाचार्या
यचभूषणं ॥ सदक्षिणमनड्वाहंप्रदद्याद्रुद्रजापिने ॥ महाशांतिंप्रजप्याथब्रा
ह्मणाभोजयेदथ ॥ नारदः ॥ तत्रशांतिंप्रकुर्वीतघृतदूर्वातिलाक्षतैः ॥ प्रत्ये
कांष्टशतंचैवगायत्र्याजुहुयात्ततः ॥ स्वर्णगोभूतिलान्दद्यात्सर्वदोषापनुत्त
ये ॥ प्रकारांतरंमदनरत्नेज्ञेयं ॥ विस्तराच्चोच्यते ॥ ग्रहणेरजोदर्शनेतुजातकर्म
प्रस्तावेशांतिंवक्ष्यामः ॥ प्रथमर्तौविशेषःस्मृतिचंद्रिकायां॥प्रथमर्तौतुपुष्पि
ण्याःपतिपुत्रवतीक्रियाः ॥ अक्षतैरासनंकृत्वातस्मिंस्तामुपवेशयेत् ॥
हरिद्रागंधपुष्पादीन्दद्युस्तांबूलकंस्रजं ॥ दीपैर्नीराजनंकुर्यात्सदीपेवासये
द्गृहे ॥ लवणापूपमुद्गादिदद्यात्ताभ्यःस्वशक्तितः॥ द्वितीयाद्यृतुषुतन्नियमा
नाहमदनपारिजातेदक्षः ॥ अंजनाभ्यंजनेस्नानंप्रवासंदंतधावनं ॥ नकुर्या
त्सार्त्तवानारीग्रहाणामीक्षणंतथा ॥ अत्रिरपि ॥ वर्जयेन्मधुमांसंचपात्रेखर्वे
चभोजनं ॥ गंधमाल्यंदिवास्वापंतांबूलंचास्यशोधनं ॥ दग्धेशरावेभुंजीतपे
यंचांजलिनापिबेत् ॥ मदनरत्नेहारीतः ॥ रजःप्राप्ताचेदधःशयीतभूमौका
र्ष्णायसेपाणौमृन्मयेवाश्नीयात्इति ॥ विष्णुधर्मे ॥ आहारंगोरसानांचपुष्पा
लंकारधारणम् ॥ अंजनंकंकतंदंताःपीठशय्याधिरोहणं ॥ अग्निसंस्पर्शनंचै
ववर्ज्जयेच्चदिनत्रयं ॥ तथाप्रथमर्त्तोःपूर्वंस्त्रीगमनंनकार्यं ॥ प्राग्रजोदर्शनात्प

---

१ स्त्रीधर्मिणीत्रिरात्रंतुस्वमुखंनैवदर्शयेत्॥स्वनाम्नयंश्रावयेन्नापियावत्स्नानान्नशुद्ध्यति ॥पुत्राताभर्तृ
वदनमीक्षेन्नान्यस्यकस्यचित् ॥ अथवामनसिध्यात्वापतिभानुंविलोकयेदितियाज्ञवल्क्योपि.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

त्नीनेयाद्रत्वापतत्यधः ॥ व्यर्थीकारेणशुक्रस्यब्रह्महत्यामवाप्नुयादितितत्रैवा श्वलायनोक्तेः ॥ तत्रऋतौगमनमाहयाज्ञवल्क्यः ॥ षोडशर्तुर्निशास्त्रीणांता सुयुग्मासुसंविशेदिति ॥ अनृतावप्याहगौतमः ॥ ऋतावुपेयात्सर्वत्रवाप्रति षिद्धमिति ॥ मनुः ॥ ऋतुःस्वाभाविकःस्त्रीणांरात्रयःषोडशस्मृताः ॥ ता सामाद्याश्चतस्रस्तुनिंदितैकादशीतुया ॥ त्रयोदशीचशेषास्युःप्रशस्तादश रात्रयः ॥ मदनरत्नेदेवलः ॥ तस्मात्त्रिरात्रंचांडालींपुष्पितांपरिवर्जयेत् ॥ तत्रतिथ्यादीनाहश्रीधरः ॥ षष्ठ्यष्टमींपंचदशींचतुर्थींचतुर्दशीमप्युभयत्र हित्वा ॥ शेषाःशुभाःस्युस्तिथयोनिषेकेवाराःशशांकार्कसितेंदुजानां॥उभयत्र पक्षद्वये ॥ आर्योगुरुः ॥ सितःशुक्रःइंदुजोबुधः ॥ विष्णुप्रजेशरविमित्रस मीरपौष्णमूलोत्तरावरुणभागिनिशेषकार्ये॥पूज्यानिपुष्यवसुशीतकराश्विचि त्रादित्याश्वमध्यमफलाविफलाःस्युरन्ये ॥विष्ण्वादिदैवत्यनक्षत्राण्युपक्रांता निरत्नमालायां ॥ भेशादस्त्रयमाग्निधातृशशिनःशर्वोदितिर्वाक्पतिःकद्रूजाः पितरोभगोर्यमरवित्वष्टाव्हयामारुतः ॥ शक्राग्नीत्वथमित्रइन्द्रनिर्ऋतीतो यंचविश्वेविधिर्गोविंदोवसवोंबुपाजचरणाहिर्बुध्न्यपूषाभिधाः ॥ उत्तराश ब्देनोत्तरात्रयं ॥ अत्रमूलस्यपूज्यत्वमुक्तम् ॥ याज्ञवल्क्येनतु ॥ एवंगच्छ न्स्त्रियंक्षामांमघांमूलंचवर्जयेदित्युक्तं ॥ तेनपूर्वत्रमूलंचिंत्यं ॥ अत्रसमासु पुत्राविषमासुकन्येतिज्ञेयंयुग्मासुपुत्राजायंतेस्त्रियोयुग्मासुरात्रिष्वितिहेमाद्रौ शंखोक्तेः ॥ तत्राप्युत्तरोत्तराःप्रशस्ताःतदाहापस्तंबः ॥ तत्राप्युत्तराप्रशस्तेति तत्रैवव्यासः ॥ रात्रौचतुर्थ्यांपुत्रःस्यादल्पायुर्धनवर्जितः ॥ पंचम्यांपुत्रिणीना

---

१ क्षामांकृशां॥क्षामताचरजस्वलाव्रतजन्याअल्पस्निग्धभोजनादिनावाकार्या ॥ तदाहबृहस्पतिः ॥ लब्धाहारांस्त्रियंकुर्यादेवंसंजयनेसुतामिति ॥ पुमान्पुंसोधिकेशुक्रेस्त्रीभवत्यधिकेस्त्रियाइतिच.

२ यदायुग्मास्वपिरात्रिषुशोणिताधिक्यंतदास्त्रियेवभवतिपुरुषाकृतिः॥अयुग्मास्वपिशुक्राधिक्येपुमानेवस्त्र्याकृतिः ॥ कालस्यनिमित्तत्वात् ॥ शुक्रशोणितयोश्चोपादानकारणत्वेनप्राचल्पात्तस्मात्क्षामाकर्त्तव्योतिमिताक्षरायां २

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

रीषष्ठ्यांपुत्रस्तुमध्यमः ॥ सप्तम्यांसप्रजायोषिदष्टम्यामीश्वरःपुमान् ॥ नव म्यांसुभगानारीदशम्यांप्रवरःसुतः॥एकादश्यामधर्मास्त्रीद्वादश्यांपुरुषोत्तमः । त्रयोदश्यांसुतापापावर्णसंकरकारिणी ॥ धर्मज्ञश्चकृतज्ञश्चआत्मवेदीदृढव्रतः ॥ प्रजापतिश्चतुर्दश्यांपंचदश्यांपतिव्रता ॥ आश्रयःसर्वभूतानांषोडश्यांजाय तेपुमानिति ॥ अत्रचतुर्थदिननिषेधेपि॥ स्नातांचतुर्थेदिवसेरात्रौगच्छेद्दिच क्षणइतिभास्तोक्तेः ॥ चतुर्थेहनिस्नातायांयुग्मासुवागर्भंसंदधानीतिहारीतो क्तेर्विकल्पोज्ञेयः ॥ तत्रापि ॥ स्नानंरजस्वलायास्तुचतुर्थेहनिशस्यते ॥ गम्यानिवृत्तेरजसिनानिवृत्तेकथंचनेत्यापस्तंबोक्तेर्व्यवस्थाज्ञेया ॥ प्रभास खंडेमरीचिः ॥ शुद्धाभर्तुश्चतुर्थेन्हिस्नानेनस्त्रीरजस्वला ॥ दैवेकर्मणिपित्र्ये चपंचमेहनिशुद्ध्यति ॥ श्रौतकर्ममध्येरजस्वलाचेत्तत्रचतुर्थदिनेप्यधि कारः ॥ अथयदात्रिरात्रिणीस्यादथैनामुपहूयेदित्यापस्तंबसूत्रात् ॥ चतु र्थेहनिगोमूत्रमिश्राभिरद्भिः स्नातावासोयोक्त्रजालानिमंत्रैर्धारयेदितिसोमेप्यु क्तं॥ एवंसर्वत्रश्रौतकर्मणीतिधूर्तस्वामिरामांडारादयः ॥ अत्रसर्वासुयुग्मासुग मनमावश्यकंयुग्मास्विति बहुवचननिर्देशादितीविज्ञानेश्वरः ॥ तच्चैकस्यांरा त्रौसकृदेवकार्यं ॥ सुस्थइंदौसकृत्पुत्रंलक्षण्यंजनयेत्पुमानितियाज्ञवल्क्यो क्तेः ॥ इदंचतौगमनमन्यकालेप्रतिबंधादिनागमनासंभवेश्राद्धैकादश्यादा वपिकार्यं ॥ ब्रह्मचर्येचपर्वाण्याद्याश्चतस्रश्चवर्जयेदितियाज्ञवल्क्योक्तेः व्याख्यातंचेदंमिताक्षरायां ॥ यत्रश्राद्धादौब्रह्मचर्यंविहितंतत्राप्यृतौगच्छतोन ब्रह्मचर्यस्खलनदोषइति ॥ पर्वाणीतिबहुत्वेनाष्टमीचतुर्दश्योर्ग्रहणमितिच मदनरत्नेप्येवं ॥ यत्तुहेमाद्रौशिवरहस्ये ॥ दिवाजन्मदिनेचैवनकुर्यान्मैथुनं व्रती ॥ श्राद्धंदत्वाचभुक्त्वाचश्रेयोर्थीनचपर्वस्विति तदनृतुविषयं ॥ ब्रह्म चार्येवभवतियत्रतत्राश्रमेवसन्निति मनूक्तेः ॥ दर्शादौतुनभवत्येव ॥ पर्वणां पर्युदस्तत्वात् ॥ ऋतुकालंनियुक्तोवानैवगच्छेत्स्त्रियंक्वचित्॥तत्रगच्छन्समा प्नोतिह्यनिष्टफलमेवत्विति वृद्धमनूक्तेः ॥ श्राद्धेब्रह्मचर्यंनियतमित्युक्तं ॥ पृ

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ष्वीचंद्रोदयेप्येवं । एतत्सतिसंभवेज्ञेयं ॥ अनेकभार्यस्यर्तुयोगपद्येहेमाद्रौ कश्यपः ॥ योगपद्येतुतीर्थानांविवाहक्रमशोव्रजेत् ॥ रक्षणार्थमपुत्रांवाग्रहणक्रमशोपिवेति॥ग्रहणमृतुग्रहणं॥ऋग्विधाने ॥ विष्णुर्योनिंजपेत्सूक्तंयोनिंस्पृष्ट्वात्रिभिर्व्रती ॥ गर्भाधानंततःकुर्यात्सुपुत्रोजायतेध्रुवं॥अगमनेदोषमाहपराशरः ॥ऋतुस्नातांतुयोभार्यांसंनिधौनोपगच्छति ॥ घोरायांभ्रूणहत्यायांपच्यतेनात्रसंशयः ॥अस्यापवादमाहमदनरत्नेव्यासःव्याधितोबंधनस्थोवाप्रभासेष्वथपर्वसु ।ऋतुकालेपिनारीणांभ्रूणहत्याप्रमुच्यते ।वृद्धांवंध्यामसद्वृत्तांमनपत्यामपुष्पिणीं॥कन्यांचबहुपुत्रांचवर्ज्जयन्मुच्यतेभयात्।वृद्धांगतरजस्कां।गर्भाधानांगहोमाकरणेप्रायश्चित्तमाहपारिजातेआश्वलायनः॥गर्भाधानस्याकरणात्तस्यजातस्तुदुष्यति॥अकृत्वागांद्विजेदत्वाकुर्यात्पुंसवनंपतिः॥गर्भाधानंचमलमासशुक्रास्तादावपिकार्यं ॥ उत्सवेषुचसर्वेषुसीमंतऋतुजन्मसु ॥ सुरासुरेज्ययोश्चैवमौढ्यदोषोनविद्यतइतिज्योतिर्निबंधेभृगूक्तेः ॥ ऋतौगमनेपराशरः ॥ ऋतौतुगर्भशंकित्वात्स्नानंमैथुनिनःस्मृतं ॥ अनृतौतुयदागच्छेच्छौचंमूत्रपुरीषवत् ॥ स्त्रीणांतुनस्नानं ॥ उभावप्यशुचीस्यातांदंपतीशयनंगतौ ॥ शयनादुत्थितानारीशुचिः स्यादशुचिः पुमानितिवृद्धशातातपोक्तः ॥अत्रकश्चिद्विशेषउच्यते ॥ तत्ररात्रौरजसिजननादौचरात्रित्रिभागांकृत्वाआद्यभागद्वयंचेत्पूर्वदिनंग्राह्यं ॥ परतस्तूत्तरमितिमिताक्षरायां ॥ यत्तुप्रागर्धरात्रात्प्राग्वासूर्योदयात्पूर्वदिनमित्युक्तं ॥ तत्रदेशाचाराद्व्यवस्था ॥ तथासप्तदशदिनपर्यंतंपुनारजोदृष्टौस्नानमात्रं॥ अष्टादशेएकरात्रं ॥ ऊनविंशेद्व्यहः ॥ विंशतिप्रभृतित्रिरात्रमिततएवज्ञेयं ॥ यत्तुचतुर्दशदिनादर्वागशुचित्वंनविद्यतेइतितत्रस्नानप्रभृतित्वमभिप्रेतं ॥ एतच्चयस्याविंशतिदिनोत्तरंप्रायशोरजस्तत्रोक्तंस्मृत्यर्थसारे ॥ त्रयोदशदिनादूर्ध्वंप्रायोरजोवतीनामकादशदिनात्प्रागशुचित्वंनास्ति ॥ एकादशदिनेएकरात्रं ॥ द्वादशेद्विरात्रं ॥ ऊर्ध्वंत्रिरात्रमिति ॥ प्रयोगपारिजातेप्येवं ॥ रोगजेतुतत्रैवविशेषः संग्रहे ॥ रोगे

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

णयद्रजः स्त्रीणामन्वहंहिप्रवर्त्तते ॥ नाशुचिस्तुभवेत्तेनयस्माद्दैकारिकंमत
मिति ॥ कर्माधिकारस्तुरजोनिवृत्तावेव ॥ साध्वाचारानतावत्स्यात्स्नाता
पित्रीरजस्वला ॥ यावत्प्रवर्तमानंहिरजोनैवनिवर्त्ततइतिश्राद्धहेमाद्रौशंखो
क्तेः ॥ तत्रापिस्वकालेऽ शुचिरेवेत्याहऋष्यशृंगः ॥ रोगजेवर्त्तमानेपिका
लेनिर्यातिकालिकं ॥ तस्मात्कालेप्रमत्तास्यादन्यथासंकरोभवेत् ॥ तथा
॥ रजस्वलायारजस्वलांतरस्पर्शेऽकामतःस्नानंकामतउपवासः पंचगव्या
शनंच ॥असवर्णानांतुब्राह्मण्याक्षत्रियादिस्पर्शेक्रमेणकृच्छ्रार्द्धपादोनकृच्छ्रकृ
च्छ्राणिक्षत्रियादीनांतुकृच्छ्रपादएवक्षत्रियादीनांहीनवर्णस्पर्शेत्रिरात्रमुपवा
सः॥ वैश्याशूद्र्योः पूर्वयास्पर्शेहोरात्रंद्विरात्रंच ॥ एतच्चकामतः॥अकामतश्च
प्राक्शुद्धेरनशनं ॥ अकामतश्चंडालादिस्पर्शेप्यनशनमेवप्राक्शुद्धेः ॥ का
मतस्तु ॥ प्रथमेन्हिऽयहः द्वितीयेद्व्यहस्तृतीयएकाहः॥श्वस्पर्शेतुद्व्यहएका
होवा ॥ भुंजानायाश्चांडालादिस्पर्शेषड्रात्रं ॥ उच्छिष्टयोः स्पर्शेतुकृच्छ्रइ
त्यादिमिताक्षरायांज्ञेयं ॥ स्मृत्यर्थसारेतुसर्वत्रबालापत्यायाः स्पर्शेस्नानेकृते
भुक्तिःपश्चादशनप्रत्याम्नायइति ॥ स्नानविधिंचाहपराशरः स्नानेनैमित्ति
केप्राप्तेनारीयादिरजस्वला । पात्रांतारिततोयेनस्नानंकृत्वाव्रतंचरेत् ॥ सिक्त
गात्राभवेदद्भिःसांगोपांगाकथंचन ॥ नवस्त्रपीडनंकुर्यान्नान्यद्वासश्चधारये
त् ॥ अथरजस्वलास्नानं ॥ दैवज्ञवल्लभः ॥ ब्रह्मानुराधाश्विनसौम्यभेषुह
स्तानिलाखंडलवासवेषु ॥ विश्वार्यमर्क्षोत्तरभाद्रभेषुवरांगनास्नानविधिः
प्रदिष्टः ॥ ज्वरेनूशनाः॥ ज्वराभिभूतायानारीरजसाचपरिप्लुता ॥ कथंतस्या
भवेच्छौचंशुद्धिःस्यात्केनकर्मणा ॥ चतुर्थेहनिसंप्राप्तेस्पृशेदन्यातुतांस्त्रियं ॥
सासचैलावगाह्यापःस्नात्वास्नात्वापुनःस्पृशेत्॥दशद्वादशकृत्वोवाआचामे
च्चपुनःपुनः ॥ अंतेचवाससांत्यागःततःशुद्धाभवेत्तुसेति ॥ इदंचातुरमा
त्रेज्ञेयं ॥ आतुरेस्नानउत्पन्नेदशकृत्वोह्यनातुरइतिपराशरोक्तेः ॥ रजसोऽज्ञा
नेतुपराशरमाधवीयेप्रजापतिः ॥ अविज्ञातेमलेसाचमलवद्दसनायदि ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कृतंगृहेषुदुष्टंस्याच्छुद्धिर्नस्यात्त्रिरात्रतः ॥ देवजानीयेकारिकायां ॥ उच्छि
ष्टातुद्विजातीनांरजःस्त्रीयदिपश्यति ॥ उपवासमधोच्छिष्टेऊर्ध्वोच्छिष्टेऽयहं
क्षिपेत् ॥ अथपुंसवनं ॥ प्रयोगपारिजातेजातूकर्ण्यः ॥ द्वितीयेवातृतीये
वामासिपुंसवनंभवेत् ॥ व्यक्तेगर्भेभवेत्कार्यंसीमंतेनसहाथवा ॥ बृहस्प
तिः ॥ तृतीयेमासिकर्त्तव्यंगृष्टेरन्यत्रशोभनं ॥ गृष्टेश्चतुर्थेमासेतुषष्ठेमास्यथ
वाष्टमे ॥ सकृत्प्रसूतागृष्टिः ॥ एतेनप्रतिगर्भमपिभवतीतिज्ञायते ॥ बह्वृच
कारिकापि ॥ कर्त्तास्याद्देवरस्तस्यायस्याःपत्युरसंभवः ॥ आवर्त्ततइदंकर्म
प्रतिगर्भमितिस्थितिः ॥ ब्राह्मे ॥ गर्भाधानादिसंस्कर्त्तापिताश्रेष्ठतमःस्मृतः
॥ अभावेस्वकुलीनःस्याद्बांधवोऽन्यत्रगोत्रजः ॥ मदनरत्नेसत्यव्रतः ॥ मृ
तोदेशांतरगतोभर्त्तास्त्रीयद्यसंस्कृता ॥ देवरोवागुरुर्वापिवंश्योवापिसमाचरे
त् ॥ हेमाद्रौयमः ॥ प्रथमेमासिद्वितीयेवायदापुन्नक्षत्रेणचंद्रमायुक्तःस्यादि
तिवराहः ॥ हस्तोमूलंश्रवणःपुनर्वसुर्मृगशिरस्तथापुष्यः ॥ पुंसंज्ञकेषुकार्ये
ष्वेतानिशुभानिधिष्ण्यानि ॥ अनुराधापिपुन्नक्षत्रंअनूराधान्हविषावर्धयंतइ
तिश्रुतेः ॥ गर्गोपि ॥ पुन्नामश्रवणस्तिष्योहस्तश्चैवपुनर्वसुः ॥ अभिजि
त्प्रौष्ठपाच्चैवअनुराधातथाश्वयुक् ॥ नृसिंहः ॥ रिक्तांपर्वचनवमींत्यक्त्वापुंस
वनेशुभाः ॥ ज्योतिर्निबंधेवसिष्ठः ॥ मृत्युश्चसौरेस्तनुहानिरिंदोर्मृतप्रजापुं
सवनेबुधस्य ॥ काकीचवंध्याभवतीहशुक्रेस्त्रीपुत्रलाभोरविभौमजीवैः ॥
अनवलोभनस्याप्ययमेवकालः॥दीपिकायांतुचतुर्थेऽनवलोभनमित्युक्तं॥अ
थसीमंतः॥हेमाद्रौवैजवापः॥अथसीमंतोन्नयनं ॥चतुर्थेपंचमेषष्ठेचेति ॥वसि
ष्ठः ॥ चतुर्थेसप्तमेमासिषष्ठेवाप्यथवाष्टमे॥हेमाद्रौशंखः ॥ गर्भस्पंदनेसीमं
तोन्नयनं॥यावद्दानप्रसवः॥कार्ष्णाजिनिः॥गर्भलंभनमारभ्ययावन्नप्रसवस्तदा॥
सीमंतोन्नयनंकुर्याच्छंखस्यवचनंयथा ॥मासश्चात्रसौरःसावनोवाकालविधा
ने॥चतुर्थषष्ठाष्टममासभाजिसौरेणगर्भेप्रथमंविधेयं॥सीमंतकर्मद्विजभामिनी
नांमासेऽष्टमेविष्णुबलिंचकुर्यात्॥वसिष्ठः॥चतुर्थेसावनेमासिषष्ठेवाप्यथवाष्ट

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मे ॥ ज्योतिर्निबंधेनारदः ॥ अरिक्तापर्वदिवसेकुजजीवार्कवासरे ॥ कालविधा
ने ॥ सीमंतेतिष्यहस्तादितिहरिशशभृत्पौष्णविध्युत्तराख्याःपक्षच्छिद्रंचरिक्ता
पितृतिथिमपहायापराःस्युःप्रशस्ताः ॥ आदितिःपुनर्वसुः ॥ पक्षच्छिद्रंचाहव
सिष्ठः ॥ चतुर्दशीचतुर्थीचअष्टमीनवमीतथा ॥ षष्ठीचद्वादशीचैवपक्षच्छि
द्राह्वयःस्मृतः ॥ क्रमादेतासुतिथिषुवर्जनीयाश्चनाडिकाः ॥ भूता ५ ष्ट ८
मनु १४ तत्वां २५ क ९ दश १० शेषास्तुशोभनाः ॥ कालनिर्णये ॥
शुभसंस्थेनिशानाथेचतुर्थीचचतुर्दशीं ॥ पौर्णमासींप्रशंसंतिकेचित्सीमंतक
र्मणि ॥ बृहस्पतिः ॥ पूर्वपक्षःशुभःप्रोक्तःकृष्णश्चांत्यत्रिकंविना ॥ चतुर्द
शीचतुर्थीचशुक्लपक्षेशुभप्रदे ॥ नारदः ॥ विप्रक्षत्रियोःकुर्याद्दिवासीमंतक
र्मतत् ॥ वैश्यशूद्रकयोरेतद्दिवानिश्यर्षिकेचन ॥ वाराःपूर्वोक्ताएव ॥ एतच्च
सकृत्प्रतिगर्भंवाकार्यमितिहेमाद्रिः ॥ एतच्चकृतसंस्कारासीमंतेनाद्विजस्त्रि
यः ॥ यंयंगर्भंप्रसूयंतेससर्वःसंस्कृतोभवेदितिहारीतोक्तेः ॥ सीमंतोन्नयनं
कर्मनस्त्रीसंस्कारइष्यते ॥ केचिद्गर्भस्यसंस्कारान्प्रतिगर्भंप्रयुंजतेइतिहेमाद्रौ
विष्णुवचनाच्च ॥ सएव ॥ स्त्रीयद्यकृतसीमंताप्रसवेत्तुकथंचन ॥ गृहीत
पुत्राविधिवत्पुनःसंस्कारमर्हति ॥ सीमंतेभोजनेप्रायश्चित्तमुक्तंपराशरमाध
वीयेधौम्येन ॥ ब्रह्मौदनेचसोमेचसीमंतोन्नयनेतथा ॥ जातकर्मनवश्राद्धेभु
क्त्वाचांद्रायणंचरेत् ॥ क्रांविधानेतु ॥ अराइवेज्जपेन्मंत्रंशतवारंनसंशयः
॥ सीमंतेचयदाभुंक्तेमुच्यतेकिल्विषात्तदेति ॥ अथगर्भिणीतत्पतिधर्माः ॥
वराहः ॥ सामिषमशनंयत्नात्प्रमदापरिवर्ज्जयेदतःप्रभृतिगृह्यकारिका
यां ॥ अंगारभस्मास्थिकपालचुल्लीशूर्पादिकेषूपविशेन्ननारी ॥ सोलूखला
ढ्येदृषदादिकेवायंत्रेतुषाढ्येनतथोपविष्टा ॥ नोमार्ज्जनीगोमयपिंडकादौकु
र्यान्नवारिण्यवगाहनंसा ॥ अंगारभूत्याननखैर्लिखेत्क्ष्मांकलिंवपुर्भंगमथोनकु
र्यात् ॥ नोमुक्तकेशीविवशाथवास्याद्भुंक्तेनसंध्यावसरेनशेते ॥ नामंगलंवाच
मुदीरयेत्साशून्यालयंवृक्षतलेनयायात् ॥ विष्णुधर्मोत्तरे ॥ कटुतीक्ष्णकषायाणि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अत्युष्णलवणानिच ॥ आयासंचव्यवायंचगर्भिणीवर्जयेत्सदा॥हेमाद्रौकौडि न्यः ॥ मुंडनंपिंडदानंचप्रेतकर्मचसर्वशः ॥ नजीवत्पितृकःकुर्याद्गर्विणी पतिरेवच ॥ मिताक्षरायां ॥ उदन्वतोभासिस्नानंनखकेशादिकर्त्तनं ॥ अंत र्वत्न्याःपतिःकुर्वन्नप्रजाजायतेध्रुवं ॥ पृथ्वीचंद्रोदयेगारुडे ॥गयायांपिंडदान स्यनकदाचिन्निराक्रिया ॥ अत्रकालेदानप्रत्यवस्मृतेर्निषिद्धकालस्यैवापवा दोनतुजीवत्पितृकगर्भिणीपत्याशौचादिनिमित्तस्य॥अग्निहोत्रेयावज्जीवत्का लपरत्वाभावात् ॥ अन्यथा शौचेपिगयायांत्राश्राद्धंचस्यात्यत्रतुनिमित्तसं योगस्यापवादोयथाशौचेग्निहोत्रादेः यथावाजीवत्पितृकस्यमातुर्गयान्वष्ट काद्यौतत्रतदैवभवतिनान्यादितिसंक्षेप ॥ प्रयोगपारिजातेकश्यपः गर्भिणी कुंजराश्वादिशैलहर्म्याधिरोहणं ॥ व्यायामंशीघ्रगमनंशकटारोहणंत्यजेत् ॥ शोकंरक्तविमोक्षंचसाध्वसंकुक्कुटासनं। व्यवसायंदिवास्वापंरात्रौजागरणंत्य जेत् ॥ मदनरत्नेस्कांदे ॥ हरिद्रांकुंकुमंचैवसिंदूरंकज्जलंतथा ॥ कूर्पासकं चतांबूलंमांगल्याभरणंशुभं ॥ केशसंस्कारकवरीकरकर्णविभूषणम् ॥ भर्त्तु रायुष्यमिच्छंतीदूरयेद्गर्भिणीनहि ॥ बृहस्पतिः ॥ चतुर्थेमासिषष्ठेवाप्यष्टमेग र्भिणीयदा ॥ यात्रानित्यंविवर्ज्यास्यादाषाढेतुविशेषतः ॥ याज्ञवल्क्यः ॥ दौ र्हृदस्याप्रदानेनगर्भोदोषमवाप्नुयात्॥वैरूप्यंमरणंचापितस्मात्कार्यंप्रियंस्त्रिय ॥ दौर्हृदंगर्भिणीप्रियं ॥ तत्रैवाश्वलायनः ॥ वपनंमैथुनंतीर्थंवर्ज्ययेद्गर्भिणीप तिः ॥ श्राद्धंचसप्तमान्मासादूर्ध्वंचान्यत्रवेदवित् ॥ श्राद्धंतद्भोजनमितिप्र योगपारिजातः ॥ कालविधाने ॥ मुहूर्त्तदीपिकायांच ॥ क्षौरंशवानुगमनंन खकृंतनंच युद्धादिवास्तुकरणंत्वतिदूरयानं ॥ उद्वाहमौपनयनंजलधेश्चगाह मायुःक्षयार्थमितिगर्भिणिकापतीनां ॥ रत्नसंग्रहेगालवः ॥ दहनंवपनंचै वचोलंवैगिरिरोहणं ॥ नावआरोहणंचैववर्ज्ययेद्गर्भिणीपतिः ॥ अव्यक्तग र्भापतिरध्वियानंमृतस्यवाहंक्षुरकर्मसंगं ॥ तस्यांतुयत्नेनगयादितीर्थंयागा दिकंवास्तुविधिंनकुर्यात् ॥ अव्यक्तगर्भावनिताभवेन्मासत्रयात्परं ॥ षण्मा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सात्परतः सूतिर्नवमेरिष्टवासिनी । अथसूतिकागृहप्रवेशः ॥ गर्गः ॥ रोहिण्यैंदवपौष्णेषुस्वातीवरुणयोरपि । पुनर्वसौपुष्यहस्तधनिष्ठाश्युत्तरासुच ॥ मैत्रेत्वाष्ट्रेतथाश्विन्यांसूतिकागारवेशनम् ॥ एतच्चसंभवे ॥ प्रसूतिसमये कालेसद्यएवप्रवेशयेदिति वसिष्ठोक्तेः ॥ तच्चनैर्ऋत्यांकार्यं । वारुण्यांभोजनगृहंनैर्ऋत्यांसूतिकागृहमितिवसिष्ठोक्तेः ॥ विष्णुधर्मे ॥ दशाहंसूतिकागारमायुवेश्वविशेषतः । वन्हिनार्तिंदुकालातैःपूर्णकुंभैः प्रदीपकैः । मुसलेनतथावारिवर्णकैश्चित्रितेनचेति ॥ अथजातकर्म ॥ पारिजातेवसिष्ठः ॥ श्रुत्वा जातंपितापुत्रंसचैलंस्नानमाचरेत् ॥ मनुः ॥ प्राङ्नाभिवर्धनात्पुंसोजातकर्मविधीयते । वर्द्धनंछेदनं । हेमाद्रौवैजवापः । जन्मनोनंतरंकार्यंजातकर्म यथाविधि । दैवादतीतकालंचेदतीतेसूतकेभवेत् ॥ पृथ्वीचंद्रोदयेविष्णुधर्मे ॥ अछिन्ननाभिकर्तव्यंश्राद्धंवैपुत्रजन्मनि ॥ पुत्रपदेनकन्यापिगृह्यते ॥ तदाहतत्रैवकार्ष्णाजिनिः ॥ प्रादुर्भावेपुत्रपुष्योर्ग्रहणेचंद्रसूर्ययोः ॥ स्नात्वानंतरमात्मीयान्पितॄन्श्राद्धेनतर्पयेत् ॥ एतच्चरात्रावापिकार्यं ॥ पुत्रजन्मनियात्रायांशर्वयादत्तमक्षयमितितत्रैवव्यासोक्तेः ॥ वैजवापः ॥ जातमात्रकुमारस्यजातकर्मविधीयते ॥ स्तनप्राशनतःपूर्वंनाभिकर्तनतोपिवा ॥ एतेन नैमित्तिकमपीदंजातेष्टिवदाशौचांतेकार्यमितिशंकापरास्ता । जातेकुमारे पितॄणामामोदात्पुण्यंतदहरितिहारीतोक्तेश्च । अत्रश्राद्धमामेनहेम्नावाकार्यमित्युक्तं ॥ पृथ्वीचंद्रोदयेआदित्यपुराणे ॥ जातश्राद्धेतुपक्वान्नंनदद्याद्ब्राह्मणेष्वपीति ॥ हेमाद्रिस्तु ॥ पुत्रजन्मनिकुर्वीतश्राद्धंहेम्नैवबुद्धिमान् । नैपक्वेनमचामेनकल्याणान्यभिकामयन्निति संवर्तोक्तेर्हेम्नैवेत्याह । एतच्चजननाशौचे मरणाशौचेचकार्यमित्याहमिताक्षरायांप्रजापतिः॥ आशौचेतुसमुत्पन्नेपुत्रजन्मयदाभवेत् । कर्तुस्तात्कालिकीशुद्धिःपूर्वाशौचेनशुद्ध्यति ॥ केचित्तु । मृताशौचस्यमध्येतुपुत्रजन्मयदाभवेत् । आशौचापगमेकार्यंजातकर्मयथाविधीतिस्मृतिसंग्रहोक्तेराशौचांतेकार्यमित्याहुः ॥ स्मृत्यर्थसारेपिविकल्पउ

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

क्तः । मृदुध्रुवचरक्षिप्रभेष्वेषामुदयेषुचगुरौशुक्रेथवाकेंद्रेजातकर्मचनामच ॥ मृद्वादिलक्षणमाहश्रीधरः । रोहिण्युत्तरभंस्थिरंगिरिशमूलेंद्रोरगादारुणंक्षिप्रं चाश्विदिनेशपुष्यमनलेंद्राग्नीतुसाधारणं ॥उग्रंपूर्वमघांतकंमृदुगतित्वाष्ट्रांत्य मैत्रंचरंविष्णुस्वातिशतोडुवस्वदितयः कुर्युःस्वसंज्ञाफलं । अत्रसर्वत्रजात कर्मनामकर्मादावुक्तकालातिक्रमेनक्षत्रादिकंज्ञेयम्।देशकालोपघाताद्यैःका लातिक्रमणंयदि ॥ अनस्तगेज्येंदुसितेतत्कार्यंचोत्तरायणे । इतिमदनरत्नेन रदोक्तः ॥ बृहस्पतिरपि ॥ मुख्यालाभेविधिज्ञेनविधिश्चित्योप्रमादतः ॥ नक्ष त्रतिथिलग्नानांविचार्यैवंपुनःपुनः ॥ सूतकेसंध्यादौविशेषंवक्ष्यामः ॥ अथ जन्मनिदुष्टकालाः ॥ तत्रगंडांतः । ज्योतिर्निबंधेनारदः ॥ पूर्णानंदाख्ययो स्तिथ्योः संधिर्नाडीद्वयंतथा ॥ गंडांतंमृत्युदंजन्मयात्रोद्वाहव्रतादिषु ॥ कु लीरसिंहयोः कीटचापयोर्मीनमेषयोः । गंडांतमंतरालंस्याद्घटिकार्धंमृतिप्र दं ॥ सार्पेंद्रपौष्णभेष्वंत्यषोडशांशाभसंवयः । तदग्रभेष्वाद्यपादाभानांगं डांतसंज्ञकाः ॥ रत्नमालायां ॥ पौष्णाःश्विन्योः सार्पपित्रर्क्षयोश्चयच्चज्येष्ठा मूलयोरंतरालं। स्याद्गंडांतंस्याच्चर्तुनाडिकंहियात्राजन्मोद्वाहकालेष्वनिष्टम्॥ रत्नसंग्रहेनवनीतारिष्टे । सर्वेषांगंडजातानांपरित्यागोविधीयते ॥ वर्जयेद्द र्शनंश्रावंतच्चषाण्मासिकंभवेत् । तिथ्यर्क्षगंडेपितृमातृनाशोलग्नेतुसंधौतन यस्यनाशः॥ सर्वेषुनोजीवतिहंतिबंधून्जीवन्पुनः स्याद्बहुवारणाश्वः ॥ अ थैषांदानमुत्तरगार्ग्ये । तिथिगंडेत्वनड्वाहंनक्षत्रेधेनुरुच्यते । कांचनंलग्नगंडेतु गंडदोषोविनश्यति ॥ उत्तरेतिलपात्रंस्यात्पुष्येगोदानमुच्यते ॥ अजाप्रदानं त्वाष्ट्रेस्यात्पूर्वाषाढेचकांचनं ॥ उत्तरापुष्यचित्रासुपूर्वाषाढोद्भवस्यच । कु र्याच्छांतिंप्रयत्नेननक्षत्राकरजांबुधः ॥ अथाश्लेषाफलं॥ मूर्द्धास्यनेत्रगलकां सयुगंचबाहूत्दज्जानुगुह्यपदमित्यहिदेहभागः । बाणाद्रिनेत्रहुतभुक्श्रुतिना नागरुद्रषण्नंदपंचशिरसः क्रमशस्तुनाड्यः॥ राज्यंपितृक्षयोमातृनाशः का मक्रियारतिः ॥ पितृभक्तोबलीस्वघ्नस्त्यागीभोगीधनीक्रमात् ॥ अथज्येष्ठाफ

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

लंब्रह्मयामले ॥ ज्येष्ठादौजननीमाताद्वितीयेजननीपिता॥ तृतीयेजननीभ्रा
तास्वयंमाताचतुर्थके । आत्मानंपंचमेहंतिषष्ठेगोत्रक्षयोभवेत् । सप्तमेचोभ
यकुलंज्येष्ठभ्रातरमष्टमे । नवमेश्वशुरंहंतिसर्वंहंतिदशांशकइति ॥ अथमूल
फलं॥भल्लाटः॥ अभुक्तमूलसंभवंपरित्यजेत्तुबालकं । समाष्टकंपिताथवानत
न्मुखंविलोकयेत् ॥ तदाद्यपादकेपिताद्वितीयकेजनन्यथ । धनक्षयस्तृतीय
केचतुर्थकःशुभावहः ॥ प्रतीपमंत्यपादतःफलंतदेवसार्पभे । अभुक्तमूलं
त्वाहवृद्धवसिष्ठः । ज्येष्ठांतेघटिकाचैकामूलादौघटिकाद्वयं । अभुक्तमूल
मित्याहुस्तत्रजातंशिशुंत्यजेत् ॥ केचिज्ज्येष्ठांत्यमूलाद्यंचपादमभुक्तमूल
माहुः ॥ कश्यपसंहितायांत्वन्यथोक्तं॥ मूलाद्यपादजोहंतिपितरंतुद्वितीयजः
। मातरंस्वंतृतीयोर्थान्सुत्दद्दंतचतुरीयजः॥ फलंतदेवसार्पर्क्षेप्रतीपंत्वंत्यपादतः
॥ अथमूलवृक्षः ॥ जयार्णवे ॥ मूलंस्तंभंस्त्वचाशाखापत्रंपुष्पंफलंशिखा ।
वेदाश्चमुनयश्चैवदिशश्चवसवस्तथा ॥नंदाबाणारसारुद्रामूलभेदः प्रकीर्तितः
। मूलेमूलविनाशायस्तंभेहानिर्धनक्षयः ॥ त्वचिभ्रातृविनाशायशाखामातृवि
नाशकृत् ॥ पत्रेसपरिवारः स्यात्पुष्पेषुनृपवल्लभः । फलेषुलभतेराज्यंशिखा
यामल्पजीवितं ॥ अन्यत्रत्वन्यथोक्तं ॥ मूलेसप्तघटीषुमूलहननंस्तंभेष्टसुस्व
क्षयं त्वग्दिग्बंधुविनाशनंचविटपेरुद्रैर्हतोमातुलः ॥ पत्रेर्कैःसुकृतीतुबाण
कुसुमेमंत्रीफलेसागरेराजावन्हिशिखाल्पमायुरितिसन्मूलांघ्रिपेस्यात्फलं ॥
भूपालवल्लभः ॥ वृषालिसिंहेषुघटेचमूलंदिविस्थितंयुग्मतुलांगनांत्ये ॥ पा
तालगंमेषधनुः कुलीरनक्रेषुमर्त्येष्वितिसंस्मरंति ॥ स्वर्गेमूलेभवेद्राज्यंपाता
लेचेद्धनागमः । मर्त्यलोकेयदामूलंतदाशून्यंसमादिशेत् ॥ वासिष्ठः ॥ नैर्ऋ
त्यभोद्भूतसुतः सुतावाक्षिप्रादवश्यंश्वशुरंनिहंति ॥ तदंत्यपादेजनितोनिहंति
तस्योत्क्रमेणाहिभवेत्कलत्रम् ॥ सुरेशताराजनिताथवाग्रजंहिदैवताराजनि
तातुदेवरम् ॥ पुरन्दरर्क्षेजनितः सुतस्तथास्वस्याग्रजम्हन्तिनपुत्रितायदि
॥ प्रयोगपारिजाते ॥ मूलजाश्वशुरंहंतिव्यालजाचतदंगनाम् ॥ मा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

हेंद्रजाग्रजंहंतिदेवरंतुद्विदैवजा ॥ नृसिंहप्रसादे ॥ धवाग्रजंहंतिसुरेंद्र जातातथैवपत्न्याभगिनींपुमांश्च । द्विदैवजादेवरमाशुहन्याद्भार्यानुजामाशु निहंतिसूनुः ॥ पत्न्यग्रजामग्रजंवाहंतिज्येष्ठर्क्षजःपुमान् । तथाभार्यास्वसारं वाशालकंवाद्विदैवजः ॥ कन्यकादेवरंहंतिविशाखांत्यसमुद्भवा । आद्य पादत्रयेनैवआद्यभेतुपुमान्भवेत् ॥ नहन्याद्देवरंकन्यातुलामिश्राद्विदैवजा । तदृक्षांतोद्भवावर्ज्यादुष्टादृश्चिकपुच्छवत् ॥ चित्राद्यर्धेपुष्यमध्येद्विपादेपू र्वाषाढाधिष्ण्यपादेतृतीये । जातःपुत्रश्चोत्तराद्येविधत्तेमातापित्रोर्भ्रातरंबाल नाशं ॥ द्विमासंचोत्तरादोषःपुष्येचैत्रत्रिमासकः । पूर्वाषाढाष्टमेमासिचि त्राषाण्मासिकंफलं ॥ नवमासंतथाश्लेषामूलेचाष्टकवर्षकं । ज्येष्ठापंचदशे मासिपुत्रदर्शनवर्जिता ॥ वसिष्ठः ॥ व्यतीपातेंगहानिःस्यात्परिघेमृत्युमा दिशेत् । वैधृतौपितृहानिःस्यान्नष्टेंदावंधतांव्रजेत् ॥ मूलेसमूलनाशःस्या त्कुलनाशोधृतौभवेत् । विकृतांगश्चहीनश्चसंध्ययोरुभयोरपि ॥ पर्वण्यपिप्र सूतौचसर्वारिष्टभयप्रदः । तद्वत्सदंतजातश्चपादजातस्तथैवच ॥ विपरीतप्र सूतौतुनाभिनालेनवेष्टितः । राष्ट्रस्यनृपतेश्चैवस्वस्यापिचविनाशकः ॥ तस्मा च्छांतिंप्रकुर्वीतग्रहाणांक्रूरचेतसां ॥ गर्गः ॥ कृष्णांचतुर्दशींषोढांकुर्यादादौ शुभंस्मृतं । द्वितीयेपितरंहंतितृतीयेहंतिमातरं ॥ चतुर्थेमातुलंहंतिपंचमेवंश नाशनं । षष्ठेतुधननाशः स्यादात्मनोवंशनाशनं ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेनशांति कुर्याद्विधानतः ॥ अथपित्रोर्नक्षत्रेजन्मदोषः ॥ तत्रदेवकीर्तिः ॥ यद्येकस्मि न्धिष्ण्येजायंतेदुहितरौथवापुत्राः । पितुरंतकरात्येतेयद्यपरेप्रीतिरतुलास्या त् ॥ गर्गः ॥ एकस्मिन्नेवनक्षत्रेभ्रात्रोर्वापितृपुत्रयोः । प्रसूतिश्चतयोर्मृत्यु र्भवेदेकस्यनिश्चितं ॥ शौनकः ॥ ग्रहणेचंद्रसूर्यस्यप्रसूतिर्यदिजायते । व्या धिपीडातदास्त्रीणामादौतुऋतुदर्शनात् ॥ इत्थंसंजायतेयस्यतस्यमृत्युर्नसं शयः ॥ शांतिस्तु ॥ तदृक्षाधिपतेरूपंसुवर्णेनप्रकल्पयेत् । सूर्यग्रहेसूर्यरूपंहै मंचंद्रंतुराजतम् ॥ राहुरूपंप्रकुर्वीतनागेनैवविचक्षणः ॥ नागःसीसं ॥ त्रया

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

णांचैवरूपाणांस्थापनंतत्रकारयेत् ॥ आकृष्णेनाप्यायस्वर्भानोरितिपू
जामंत्राः ॥ नक्षत्रदेवतायास्तन्मंत्रेणसंपूज्यतुयजेत्सूर्यसमिद्भिश्चार्कसंभवैः
॥ चंद्रग्रहेचपालाशैर्दूर्वाभीराहुमेवच ॥ समिद्भिर्ब्रह्मवृक्षस्यभेशायजुहु
याद्बुधः ॥ आज्येनचरुणाचैवतिलैश्चजुहुयात्ततः । पंचगव्यैःपंचर
त्नैःपंचत्वक्पंचपल्लवैः । जलैरौषधिकल्कैश्चअभिषेकंसमाचरेत् । मंत्रैर्वा
रुणसंभूतैरापोहिष्ठादिभिस्त्रिभिः ॥ इमंमेगंगेपुरतस्तत्वायामीतिमंत्रकैः ।
यजमानस्ततोदद्याद्भक्त्याप्रतिकृतित्रयमिति ॥ मात्स्ये ॥ अकालप्रसवाना
र्यःकालातीतप्रजास्तथा । विकृतप्रसवाश्चैवयुग्मप्रसवकास्तथा ॥ अमा
नुषाअमुंडाश्चअजातव्यंजनास्तथा । हीनांगाअधिकांगाश्चजायंतेयदिवा
स्त्रियः ॥ पशवःपक्षिणश्चैवतथैवचसरीसृपाः । विनाशंतस्यदेशस्यकुल
स्यचविनिर्दिशेत् ॥ निर्वासयेत्तांनगरात्ततःशांतिसमाचरेत् ॥ पाद्मे ॥ उप
रिप्रथमंयस्यजायंतेचशिशोर्द्विजाः । दंतैर्वासहयस्यस्याज्जन्मभार्गवसत्तम
॥ द्वितीयेचतृतीयेचचतुर्थेपंचमेतथा । यदादंताश्चजायंतेमासेचैवमहद्भयं
॥ मातरंपितरंवाथखादेदात्मानमेवच । गजपृष्ठगतंबालंनौस्थंवास्थापये
द्द्विज ॥ तदभावेतुधर्मज्ञकांचनेवावरासने । सर्वौषधैःसर्वगंधैर्बीजैःपुष्पैः
फलैस्ततः ॥ पंचगव्येनरत्नैश्चपताकाभिश्चभार्गव । स्थालीपाकेनधातारंपू
जयेत्तदनंतरं ॥ सप्ताहंचात्रकर्तव्यंतथाब्राह्मणभोजनं । भद्रासनेनिवेश्यैनंमृ
द्भिर्मूलैःफलैस्तथा ॥ सर्वौषधैःसर्वगंधैःसर्वबीजैस्तथैवच । स्नापयेत्पूजयेच्चा
ग्नवन्हिसोमंसमीरणं ॥ पर्वतांश्चतथाख्यातान्देवदेवंचकेशवं । एतेषामेव
जुहुयाद्व्रतमग्नौयथाविधि ॥ ब्राह्मणानांतुदातव्याततः संपूज्यदक्षिणा ॥
ब्रह्मयामले ॥ प्रथमंदंतनिर्मुक्तिरूर्ध्वबालस्यचेद्भवेत् ॥ क्लेशायमातुलस्येह
तदाप्रोक्तामनीषिभिः ॥ सौवर्णराजतंवापिताम्रंकांस्यमयंतुवा । दध्यो
दनेनसंपूर्णपात्रंदद्याच्छिशोःकरे ॥ समंत्रंभाजनंदत्वासपश्येन्मातुलःशिशुं
सालंकारंसवस्त्रंचशिशुमालिंग्यसादरं ॥ तत्रमंत्रः ॥ रक्षमांभागिनेयत्वंरक्ष

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मेसकलंकुलं । गृहीत्वाभाजनंसान्नंप्रसन्नोभवसर्वदा ॥ निर्विघ्नंकुरुकल्या णंनिर्विघ्नांचस्वमातरं । मय्यात्मानमधिष्ठाप्यचिरंजीवमयासह ॥ एवंकृतेवि धानेतुविघ्नः कोपिनजायतइति ॥ अथत्रिकशांतिः शांतिसर्वस्वे ॥ सुतत्रये सुताचेत्स्यात्तत्रयेवासुतोयदि । मातापित्रोःकुलस्यापितदानिष्टंमहद्भवेत् ॥ ज्येष्ठनाशोधनेहानिर्दुःखंवासुमहद्भवेत् । तत्रशांतिंप्रकुर्वीतवित्तशाठ्यविव र्जितः ॥ जातस्यैकादशाहेवाद्वादशाहेशुभेदिने । आचार्यमृत्विजोवृत्वा ग्रहयज्ञपुरःसरं ॥ ब्रह्मविष्णुमहेशेंद्रप्रतिमाःस्वर्णतः कृताः । पूजयेद्धान्यरा शिस्थंकलशोपरिशक्तितः ॥ पंचमेकलशेरुद्रंपूजयेद्रुद्रसंख्यया । रुद्रसूक्ता निचत्वारिशांतिसूक्तानिसर्वशः ॥ द्विजएकोजपेद्धोमकालेशुचिसमाहितः । आचार्योजहुयात्तत्रसमिदाज्यतिलांश्चरुं॥अष्टोत्तरसहस्रंवाशतंवात्रिशतंतु वा । देवताभ्यश्चतर्वक्रादिभ्योगृहपुरःसरं ॥ ब्रह्मादिमंत्रैरिंद्रस्ययतइंद्रभया महे । ततःस्विष्टकृतंहुत्वाबलिंपूर्णाहुतिंततः ॥ अभिषेकंकुटुंबस्यकृत्वाचा र्यंप्रपूजयेत् । हिरण्यंधेनुरेकाचऋत्विजांदक्षिणाततः ॥ आज्यस्यवीक्षणं कृत्वाशांतिपाठंतुकारयेत् । प्रतिमांगुरवेदत्वाउपस्कारसमन्वितः॥ ब्राह्मणा न्भोजयेच्छक्त्यादीनानाथांश्चतर्पयेत् । एवंशांतिविधानेनसर्वारिष्टंप्रलीय तइति ॥ अन्येषुमूलाद्यृक्षेषुशांत्यादिप्रयोगपारिजातेमत्कृतेशांतिरत्नेचज्ञेयं ॥ मिताक्षरायांमार्कंडेयः ॥ रक्षणीयातथाषष्ठीनिशातत्रविशेषतः ॥ रात्रौ जागरणंकार्यंजन्मदानांतथाबलिः ॥ पुरुषाःशस्त्रहस्ताश्चनृत्यगीतैश्चयोषितः । रात्रौजागरणंकुर्युर्दशम्यांचैवसूतके ॥ व्यासः ॥ सूतिकावासनिलयाजन्म दानामदेवताः । तासांयागनिमित्तंतुशुद्धिर्जन्मानिकीर्तिता ॥ प्रथमेदिवसे षष्ठेदशमेचैवसर्वदा ॥ त्रिष्वेतेषुनकुर्वीतसूतकंपुत्रजन्मनि ॥ अपरार्केब्राह्मे ॥ कन्याश्चतस्रोराकाद्यावातघ्नीचैवपंचमी । क्रीडनार्थाचबालानांषष्ठीच शिशुरक्षिणी ॥ खड्गेतुपूजनीयावैवैश्यैर्ब्राह्मणैर्द्विजातिभिः ॥ राकानुमतिः सिनीवालीकुहूरितिचतस्रःकन्याइत्यर्थः ॥ अथदत्तकपरिग्रहविधिः ॥ पारि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

जातेशौनकः ॥ अपुत्रोमृतपुत्रोवापुत्रार्थंसमुपोष्यच । वाससीकुंडलेद त्वाउष्णीषंचांगुलीयकं ॥ बंधूनन्नेनसंभोज्यब्राह्मणांश्चविशेषतः । अन्वा धानादियत्तत्रकृत्वाज्योत्पवनांतकं ॥ दातुःसमक्षंगत्वातुपुत्रंदेहीतियाचये त् । दानेसमर्थोदातास्मैयेयज्ञेनेतिपंचभिः ॥ देवस्यत्वेतिमंत्रेणहस्ताभ्यांप रिगृह्यच । अंगादंगेत्यृचंजप्त्वाआघ्रायाशिशुमूर्धनि ॥ गृहमध्येतमाधायच रुंहुत्वाविधानतः ॥ यस्त्वाहृदात्यृचाचैवतुभ्यमग्रऋचैकया ॥ सोमोददादि त्येताभिःप्रत्यृचंपंचभिस्तथा ॥ स्विष्टकृदादिहोमंचकृत्वाशेषंसमापयेत् ॥ सच ॥ ब्राह्मणानांसपिंडेषुकर्तव्यःपुत्रसंग्रहः ॥ तदभावेसपिंडावा अन्यत्रतुनकारयेत् ॥ मिताक्षरादौतुव्यात्दतिभिराज्येनहोमउक्तः । सचहोमो त्तरंजलपूर्वकंदेयः ॥ नवाङ्मात्रेण ॥ व्यात्दतिभिर्हुत्वाप्रतिगृण्हीयादितिव सिष्ठोक्तेः । मातापितावादद्यातांयमाद्भिः पुत्रमापदि ॥सदृशंप्रतिसंयुक्तंसज्ञे योदत्रिमः सुतइतिमनूक्तेः ॥ तत्रैववसिष्ठः ॥ नत्वेवैकंपुत्रंदद्यात्प्रतिगृ ण्हीयाद्वानस्त्रीपुत्रंदद्यात्प्रतिगृण्हीयाद्वा अन्यत्रानुज्ञानाद्भर्तुरिति । इदंच भर्तृसत्वे अन्यथादद्यान्मातापितावायंसपुत्रोदत्रिमः स्मृतइतिवत्सव्यासव चोविरोधः स्यात् ॥ दानंप्रतिग्रहोपलक्षणं ॥ यत्तु । समंत्रकहोमस्यपुत्रप्रति ग्रहांगत्वात् ॥ व्यात्दत्यादिमंत्रपाठेचस्त्रीशूद्रयोरनधिकारात् । तयोर्दत्तक पुत्रोनभवत्येवेतिशुद्धविवेकेरुद्रधरेणोक्तं ॥ वाचस्पतिश्चैवमेवाह । तन्न । भर्तुरनुज्ञयास्त्रियाअपिप्रतिग्रहोक्तेः । यद्यपिमेधातिथिनाभार्यात्ववदद्दष्टरूपं दत्तकत्वंहोमसाध्यमुक्तं । स्त्रियाश्चहोमासंभवस्तथापिव्रतादिवद्दिप्रद्वाराहो मादिकारयेदितिहरिनाथादयः। संबंधतत्वेप्येवं । एवंशूद्रस्यापि ॥ स्त्रीशूद्रा श्चसधर्माणंइतिस्मृतेः ॥ अतएवशूद्रकर्तृकहोमोविप्रद्वारैवपराशरेणोक्तः ॥ दक्षिणार्थंतुयोविप्रः शूद्रस्यजुहुयाद्धविः । ब्राह्मणस्तुभवेच्छूद्रः शूद्रस्तुब्राह्म णोभवेत् । अत्रमाधवाचार्यः ॥ योविप्रः शूद्रदक्षिणामादायतदीयंहविःशां तिपुष्ट्यादिसिद्धयेवैदिकैर्मंत्रैर्जुहोति ॥ तस्यविप्रस्यैवदोषः ॥ शूद्रस्तुहोमफ

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

लंलभतैवेतिव्याचक्षते ॥ दत्तकेविशेषः । कालिकापुराणे ॥ पितुर्गोत्रे णयः पुत्रः संस्कृतः पृथिवीपते । आचूडांतंनपुत्रःसपुत्रतांयातिचान्यतः ॥ चूडोपायनसंस्कारानिजगोत्रेणवैकृताः । दत्ताद्यास्तनयास्तेस्युरन्यथादास उच्यते ॥ ऊर्ध्वंतुपंचमाद्वर्षान्नदत्ताद्याः सुतानृप । गृहीत्वापंचवर्षीयंपुत्रेष्टिं प्रथमंचरेत् ॥ पंचमोर्ध्वंतुस्वदानेछोरेवदानंनचान्यथा । विक्रयंचैवदानंचननेयाः स्युरनिछवः ॥ दाराः पुत्राश्चसर्वस्वमात्मनैवतुयोजयेदितिहेमाद्रिमाधवधृतव्यासदक्षादिवचनात् ॥ यच्चयाज्ञवल्क्यः ॥ स्वकुटुंबाविरोधेनदेयंदारसुतादृतइति ॥ तदूर्ध्वंस्वदानानिछुपुत्रपरम् । तेनसर्वस्वदानेस्वदानेछुदारपुत्रदानंसिद्धम् ॥ यत्तु ॥ विश्वविदधिकरणंषष्ठे । तत्रपुत्रादीनांज्ञातित्वेनस्वशब्दवाच्यत्वात्पुत्रत्वेनदानमाशंकानिराकृतम् ॥ जन्यपुंस्त्वस्यदानेनानिष्पत्तेः । दासत्वेनदानंभवत्येव । तस्माद्यथेष्टविनियोगार्हत्वंस्वत्वंभवत्येव । पुत्रेस्वत्वाभावंवदन्पुत्रक्रयविक्रयादिशुनःशेपविक्रयादिश्रौतलिंगाद्दासक्रयविक्रयादिव्यवहारायोगात् ॥ मूर्खएव ॥ योनहिग्रभायारणः सुशेवोन्वोदयोमनसामंतवाउइतिश्रुतौदत्तकनिषेधः ॥ सोप्यौरसातिशयार्थः ॥ अन्यथाशुनः शेपादिप्रतिग्रहश्रौतलिंगविरोधापत्तेः । उपेयांतवपुत्रतामित्युक्तेः ॥ इदंचश्रौतलिंगंस्वयंदत्तकीतपरं । नदत्तकपरं ॥ द्वादशविधपुत्रमध्यदत्तात्मातुस्वयंदत्तः । क्रीतश्चताभ्यांविक्रीतइतियाज्ञवल्क्येनतयोर्दत्तकाद्भेदोक्तेः ॥ तयोश्चदत्तौरसेतरेषांतुपुत्रत्वेनपरिग्रहइतिकलौनिषेधात्तेनसंस्कारोत्तरंस्वयंक्रीतोनभवति ॥ तदुत्तरं ॥ दत्तकोनभवत्येवेतिसिद्धम् ॥ अथयमलयोः संस्कारक्रमार्थंज्येष्ठकनिष्ठभावउच्यते ॥ मनुः ॥ पुत्रः कनिष्ठोज्येष्ठायांकनिष्ठायांचपूर्वजः ॥ कथंतयोर्विभागः स्यादितिचेत्संशयोभवेत् ॥ सदृशः स्त्रीप्रजातानांपुत्राणामविशेषतः । नमातृतोज्येष्ठयमस्तिजन्मतोज्येष्ठयमुच्यते ॥ तेनकनिष्ठायांपूर्वजातएवज्येष्ठोनज्येष्ठायांपश्चाज्जातइत्यर्थः ॥ सएवश्राद्धाधिकारी ॥ जन्मज्येष्ठेनचाव्हानंसुब्रह्मण्यास्वपिस्मृतं । यमयोश्चैवगर्भेषुज

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

न्मतोज्येष्ठतामता ॥ देवलः ॥यस्यजातस्यमयोः पश्यंतिप्रथमंमुखं ॥ मं
तानः पितरश्चैवतस्मिन्ज्यैष्ठ्यंप्रतिष्ठितम् ॥ भागवतेतु ॥ होतदाभवतोगर्भे
सूतिर्वेशविपर्ययादित्युक्तेः ॥ पश्चादुत्पन्नस्यज्यैष्ठ्यमुक्तं ॥ अत्रदेशाचा
तोव्यवस्था ॥ पूर्वमेवतुयुक्तंगर्भाष्टमइत्यादौविशेषानिर्देशेएवगर्भग्रहणंना
न्यत्र ॥अन्यथातद्वैयर्थ्यात् ॥ अथसूतिकास्नानं ॥ ज्योतिषे ॥ करेंद्रभाग्या
निलवासवांत्यमैत्रेंदवाश्विध्रुवभेन्हिपुंसां ॥ तिथावरिक्तेशुभमामनंतिप्रसूति
कास्नानविधिंमुनींद्राः ॥ अथनामकर्म ॥ मदनरत्नेबृहस्पतिः ॥ द्वादशेद
शमेवापिजन्मतोपित्रयोदशे ॥ षोडशेविंशतौचैवद्वात्रिंशेवर्णतः क्रमात् ॥
याज्ञवल्क्यः ॥ अहन्येकादशेनाम । हेमाद्रौभविष्ये । नामधेयंदशम्यांतुद्वाद
श्यांमासिकेचन । अष्टादशेहनितथावदंत्यन्येमनीषिणः ॥ दशम्यामतीता
यामितिज्ञेयं । आशौचापगमेनामधेयमितिविष्णूक्तेः ॥ मृत्यपरिशिष्टेपि ॥
जननाद्दशरात्रेव्युष्टेशतरात्रेसंवत्सरेवानामकरणं ॥ व्युष्टेतीते ॥ ज्योतिर्निबं
धेगर्गः ॥ अमासंक्रांतिविष्ट्यादौप्राप्तकालेपिनाचरेत् ॥ श्रीपतिः ॥ मित्रा
दित्यमघोत्तराशतभिषक्स्वातीधनिष्ठाच्युतप्राजेशाश्विशशांकपौष्णदिनकृत्पु
ष्येषुशौरिस्थिरे ॥ छिद्रांपंचदशींविहायनवमींशुद्धेष्टमेभार्गवज्ञाचार्यामृतपा
दभागदिवसेनामानिकुर्याच्छिशोः॥मनुः ॥ शर्मांतंब्राह्मणस्यस्याद्वर्मांतंक्षत्रि
यस्यतु।वैश्यस्यधनसंयुक्तंशूद्रस्यप्रेष्यसंयुतं॥मदनरत्नेनारदीये॥सूतकांतेनामक
र्मविधेयंस्वकुलोचितं।नामपूर्वंतुमासस्यमंगलंसुसमाक्षरैः॥तत्रैवगार्ग्यः।मास
नामगुरोर्नामदद्याद्बालस्यवैपिता॥स्मृतिसंग्रहे ॥कृष्णोनंतोच्युतश्चक्रीवैकुंठो
थजनार्दनः । उपेंद्रोयज्ञपुरुषोवासुदेवस्तथाहरिः ॥ योगीशः पुंडरीकाक्षो
मासनामान्यनुक्रमात् ॥ अत्रमार्गशीर्षादिश्चैत्रादिर्वाक्रमइतिमदनरत्ने ॥
तन्मासनामप्रथमंदद्यात्संबुध्यचैवहि । देवालयगजाश्वानांवृक्षाणांवापिकूप
योः ॥ सर्वापणानांपुण्यानांचिन्हार्थयोषितांनृणां । काव्यानांचकवीनांचप
श्वादीनांचसर्वशः ॥ राजप्रासादवास्तूनांनामकर्मविशिष्यते ॥ नाक्षत्रमापि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नामकार्यं ॥ अभिवादनीयंचसमीक्षेततन्मातापितरौविद्यातामोपनयनादि त्याश्वलायनोक्तेः ॥ कुलदेवतानक्षत्रसंबद्धंपितानामकुर्यादितिमदनरत्नेशंखो क्तेः ॥ तच्चनक्षत्रपादाक्षराद्याक्षरंकुर्यादित्युक्तंपरिशिष्टे । तदक्षरादिकंनामय स्मिन्धिष्ण्येयदाक्षरामिति ॥ सुदर्शनभाष्येतु ॥ रोरेमम्रृज्येविषुवृद्धिरादौठा त्येचवांत्येश्रवशाश्वयुक्षु ॥ शेषेषुनाम्वोः कपरः स्वरोंत्यः स्वाप्वारदीर्घः स विसर्गइष्टः ॥ इत्युक्तंठांत्येतिप्रोष्ठपदेयत्रादौठात्परेचवृद्धिःप्रौष्ठपादइति ॥ अंत्यमपभरणीशब्दः श्रुतावुक्तः ॥ तत्रश्रवणादौचवादिवृद्धिः ।अपभरणआ पभरणइत्यादिमदनरत्नेवसिष्ठः ॥ जन्माहेद्वादशाहेवादशाहेवाविशेषतः । उत्तरारेवतीहस्तमूलपुष्याः सवारुणाः ॥ श्रवणादितिमैत्रंचस्वातीमृगशिर स्तथा ॥ प्राजापत्यंधनिष्ठाचप्रशस्तानामकर्मणि ॥ अथदोलारोहः ॥ पारि जातेबृहस्पतिः ॥ दोलारोहस्तुकर्तव्योदशमेद्वादशेपिवा । षोडशेदिवसेवा पिद्वाविंशेदिवसेपिवा ॥ ज्योतिर्निबंधे ॥ करत्रयेवैष्णवरेवतीषुदितिद्वयेवा श्विनकध्रुवेषु ॥ कुर्याच्छिशूनांनृपतेश्चतद्वदांदोलनंवैसुखिनोभवंति ॥ तत्रैव ॥ आंदोलाशयनेपुंसोद्वादशोदिवसःशुभः। त्रयोदशस्तुकन्यायाननक्षत्रविचा रणा ॥ अन्यस्मिन्दिवसेचेत्स्यात्तिर्यगास्येप्रशस्यते ॥ अथदुग्धपानम् ॥ नृसिंहः ॥ एकत्रिंशद्दिनेचैवपयःशंखेनपाययेत् । अन्नप्राशननक्षत्रेदिवसो दयरात्रिषु ॥ अथकर्णवेधः मदनरत्नेवसिष्ठश्रीधरौ ॥ मासेषष्ठेसप्तमेवाष्टमेवावे ध्यौकर्णौद्वादशेषोडशेन्हि ॥ मध्येनान्हःपूर्वभागेनरात्रौनक्षत्रेद्वेद्वेतिथीवर्जयि त्वा ॥ अत्रजन्ममासोवर्ज्यः ॥ ज्योतिर्निबंधेगर्गः ॥ मासेषष्ठेसप्तमेवाप्यष्ट मेमासिवत्सरे । कर्णवेधंप्रशंसंतिपुष्ट्यायुः श्रीविवृद्धये । मदनरत्ने ॥ प्रथमे सप्तमेमासिअष्टमेदशमेथवा । द्वादशेचतथाकुर्यात्कर्णवेधंशुभावहं ॥ हेमा द्रौव्यासः ॥ कार्तिकेपौषमासेवाचैत्रेवाफाल्गुनेपिवा । कर्णवेधंप्रशंसंतिशु क्लपक्षेशुभेदिने ॥ श्रीधरः ॥ हरिहयकरचित्रासौम्यपौष्णोत्तरार्यादितिवसुषु घटालीसिंहवर्ज्येसुलग्ने । शशिगुरुबुधकाव्यानांदिनेपर्वरिक्ताराहितातिथिषु

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

शुद्धेनैधनैकर्णवेधः ॥ मदनरत्नेबृहस्पतिः ॥ द्वितीयादशमीषष्ठीसप्तमीचत्रयोदशी । द्वादशीपंचमीशस्तातृतीयाकर्णवेधने। सौवर्णीराजपुत्रस्यराजतीविप्रवैश्ययोः । शूद्रस्यचायसीसूचीमध्यमाष्टांगुलात्मिका ॥ हेमाद्रौदेवलः॥ कर्णरंध्रेरवेश्छायानविशेदग्रजन्मनः।तद्दृष्ट्वाविलयंयांतिपुण्याघौश्चपुरातनाः॥ शंखः ॥ अंगुष्ठमात्रसुषिरौकर्णौनभवतोयदि । तस्मैश्राद्धंनदातव्यंदत्तंचेदासुरंभवेत् ॥ अथतांबूलभक्षणं ॥ चंडेश्वरः ॥ सार्धमासद्वयेदद्यात्तांबूलंप्रथमंशिशोः ॥ कर्पूरादिकसंमिश्रंविलासायहितायच । मूलार्कचित्रकरातिष्यहरींद्रभेषुपौष्णेतथामृगशिरोदितिवासवेषु । अर्कंदुजीवभृगुबोधनवासरेषुतांबूलभक्षणविधिर्मुनिभिःप्रदिष्टः।अथनिष्क्रमणं ॥ ज्योतिर्निबंधेतृतीयेवाचतुर्थेवामासिनिष्क्रमणंभवेत् ॥ यमः ॥ ततस्तृतीयेकर्तव्यंमासिसूर्यस्यदर्शनं । चतुर्थमासिकर्तव्यंशिशोश्चंद्रस्यदर्शनं।अत्रसूर्येंद्वोः कर्मणीयेचतयोः श्राद्धंनाविद्यतइतिछंदोगपरिशिष्टात् ॥ छंदोगानांनिष्क्रमणेष्टाद्विश्राद्धंनास्तीतिकल्पतरुः ॥ व्यासः मैत्रेपुष्यपुनर्वसुप्रथमभेपौष्णेनुकूलेविधौहस्तेचैवसुरेश्वरेचमृगभेतारासुशस्तासुच, ॥ कुर्यान्निष्क्रमणंशिशोर्बुधगुरौशुक्रेविरिक्तेतिथौकन्याकुंभतुलामृगारिभवनेसौम्यग्रहालोकिते ॥ मदनरत्ने ॥ अन्नप्राशनकालेवाकुर्यान्निष्क्रमणक्रियां ॥ विष्णुधर्मे ॥ दिगीशानांदिनेतत्रतथाचंद्रार्कयोर्द्विजैः । पूजनंवासुदेवस्यगगनस्यचकारयेत् । बाहिर्निष्कासयेद्गेहात्शंखपुण्याहनिःस्वनैः । चंद्रार्कयोर्दिगीशानांदिशांचगगनस्यच ॥ निक्षेपार्थमिमंदध्रितेमेरक्षंतुसर्वदा। अप्रमत्तंप्रमत्तंवादिवारात्रमथापिवा ॥ रक्षंतुसततंसर्वेदेवाः शक्रपुरोगमाः माधवयेमार्कंडेयः ॥ अग्रतोथप्रविन्यस्याशिल्पभांडानिसर्वशः ।शस्त्राणिचैववस्त्राणिततः पश्येत्तुलक्षणं ॥ प्रथमंयत्स्पृशेद्बालस्ततोभांडंस्वयंतदा । जीविकातस्यबालस्यतेनैवतुभविष्यतीति ॥ अथोपवेशनं ॥ प्रयोगपारिजातेपाद्मेविष्णुधर्मेच । पंचमेचतथामासिभूमौतमुपवेशयेत् । तत्रसर्वेग्र

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

हाःशस्ताभौमोप्यत्रविशेषतः ॥ उत्तरात्रितयंसौम्यपुष्यर्क्षंशक्रदैवतं । प्राजा पत्यंचहस्तश्चशस्तमाश्विनमित्रभं ॥ वाराहंपूजयेद्देवंपृथिवींचतथाद्विजं ॥ रक्षैनंवसुधेदेविसदासर्वगतंशुभे ॥ आयुःप्रमाणंसकलंनिक्षिपस्वहरिप्रिये । अचिरादायुषस्त्वस्ययेकेचित्परिपंथिनः ॥ जीवितारोग्यवित्तेषुनिर्दहस्वा चिरेणतान् । वरेण्याशेषभूतानांमातात्वमसिकामधुक्॥ अजराचाप्रमेयाचस र्वभूतनमस्कृता ॥ चराचराणांभूतानांप्रतिष्ठानाव्ययाह्यसि ॥ कुमारंपाहि मातस्त्वंब्रह्मातदनुमन्यतां ॥ अथान्नप्राशनं ॥ पारिजातेनारदः ॥ जन्मतो मासिषष्ठेस्यात्सौरेणान्नाशनंपरं । तदभावेष्टमेमासिनवमेदशमेपिवा ॥ द्वा दशेवापिकुर्वीतप्रथमान्नाशनंपरं । संवत्सरेवासंपूर्णेकेचिदिच्छंतिपंडिताः मदनरत्नेलौगाक्षिः ॥ षष्ठेन्नप्राशनंजातेषुदंतेषुवेति ॥ शंखः ॥ संवत्सरेन्न प्राशनमर्द्धसंवत्सरेवेति ॥ ज्योतिर्निबंधेनारदः ॥ षष्ठेवाप्यष्टमेमासिपुंसांस्त्री णांतुपंचमे । सप्तमेमासिवाकार्यंनवान्नप्राशनंशुभं ॥ रिक्तांदिनक्षयंनंदांद्वा दशीमष्टमीममां ॥ त्यक्त्वान्यतिथयः प्रोक्ताः सितजीवज्ञवासराः । चंद्रवा रंप्रशंसंतिकृष्णेचांत्यत्रिकंविना ॥ श्रीधरः ॥ आदित्यतिष्यवसुसौम्यकरा निलाश्विचित्राजविष्णुवरुणोत्तरपौष्णमित्राः। बालान्नभोजनाविधौदशमोवि शुद्धेछिद्रांविहायनवमींतिथयःशुभाःस्युः॥वसिष्ठः ॥ बालान्नभुक्तौव्रतबं धनेचराजाभिषेकेखलुजन्मधिष्ण्ये । शुभंत्वनिष्टंसततंविवाहेसीमंतयात्रा दिषुमंगलेषु ॥ मार्कंडेयविष्णुधर्मयो ॥ब्रह्माणंशंकरंविष्णुंचंद्रार्कौचदिगश्वि रान् । भुवंदिशश्चसंपूज्यहुत्वावन्हौतथाचरुं ॥ देवतापुरतस्तस्यधान्युत्संग गतस्यच । अलंकृतस्यदातव्यमन्नंपात्रेसकांचनं ॥ मध्वाज्यदधिसंयुक्तंप्रा शयेत्पायसंतुवेति ॥ अथाब्दपूर्तिः ॥ व्यवहारनिर्णये ॥ नवांबरधरोभूत्वा पूजयेच्चचिरायुषं । मार्कंडेयंनरोभक्त्यापूजयेत्प्रयतस्तथा ॥ ततोदीर्घायुषं व्यासंरामंद्रौणिकृपंबलिं । प्रह्लादंचहनूमंतंविभीषणमथार्चयेत् ॥ स्वनक्षत्रं जन्मतिथिंप्राप्यसंपूजयेन्नरः । षष्ठींचदाधिभक्तेनवर्षेवर्षेपुनः पुनः ॥ तिथि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तत्वेएतन्नामाभिस्तिलहोमोप्युक्तः ॥ आदित्यपुराणे ॥ सर्वैश्चजन्मदिवसे स्नातैर्मंगलवारिभिः । गुरुदेवाग्निविप्राश्चपूजनीयाः प्रयत्नतः ॥ स्वनक्षत्रं चपितरौतथादेवः प्रजापतिः । प्रतिसंवत्सरंयत्नात्कर्त्तव्यश्चमहोत्सवः॥कृत्य चिंतामणौ ॥ गुडदुग्धतिलान्दद्याद्धस्तेग्रंथौचवंवयेत् । गुग्गुलंनिंबसिद्धा र्थदूर्वागोरोचनादिकं ॥ संपूज्यभानुविघ्नेशौमहर्षीन्प्रार्थयेदिदं । चिरंजीवीय थात्वंभोभविष्यामितथामुने ॥ रूपवान्वित्तवांश्चैवश्रियायुक्तश्चसर्वदा । मार्कंडेयनमस्तेस्तुसप्तकल्पांतजीवन ॥ आयुरारोग्यसिद्ध्यर्थंप्रसीदभगवन् मुने । चिरंजीवीयथात्वंतुमुनीनांप्रवरद्विज ॥ कुरुष्वमुनिशार्दूलतथामांचि रजीविनं॥मार्कंडेयमहाभागसप्तकल्पांतजीवन॥आयुरारोग्यसिद्ध्यर्थमस्मा कंवरदोभव । सतिलंगुडसंमिश्रमंजल्यर्धमितंपयः ॥ मार्कंडेयाद्वरंलब्ध्वापि बाभ्यायुर्विवृद्धयेइतिपयः पिबेत् ॥ तिथितत्वेस्कांदे ॥ खंडनंनखकेशानां मैथुनाध्वगमौतथा । आमिषंकलहंहिंसांवर्षवृद्धौविवर्जयेत् ॥ तत्रैवदीपि कायां । कृतांतकुजयोर्वारेयस्यजन्मतिथिर्भवेत् । अनृक्षयोगसंप्राप्तौविघ्न स्तस्यपदेपदे ॥ कृतांतः शनिः ॥ तस्यसर्वौषधिस्नानंगुरुदेवाग्निपूजनं ॥ वृद्धमनुः ॥ मृतेजन्मनिसंक्रांतौश्राद्धेजन्मदिनेतथा । अस्पृश्यस्पर्शने चैवनस्नायादुष्णवारिणा॥अत्रजन्मतिथिरौदयिकीग्राह्या॥युगाद्यावर्षवृद्धिश्च सप्तमीपार्वतीप्रिया।रवेरुदयमीक्षंतेनतत्रतिथियुग्मतेतिकृत्यतत्वार्णवेवचनात् ॥ विशेषोमत्कृतशूद्रधर्मेज्ञेयः ॥ अथकटिसूत्रं ॥ प्रयोगपारिजातेब्राह्मे । प्रतिसंवत्सरांतर्क्षेवक्ष्येनृणांविधिंपरं ॥ दत्वागोभूहिरण्यादितथास्वर्णादिनिर्मितं ॥ बध्नीयात्कटिसूत्रंचवासःसंगृह्यनूतनं । दूर्वाकुशैरथाज्येनचरुणावापिना विनं । आयुष्यहोमंकृत्वाचतर्पयेत्पितृदेवताः ॥ अथचौलं ॥ प्रयोगपारिजा तेषड्गुरुशिष्यः।जाताधिकाराज्जन्मादितृतीयेब्देतुचौलकं। आद्येब्देकुर्वतेके चित्पंचमेब्देद्वितीयके ॥ उपनीत्यासहैवेतिविकल्पाःकुलधर्मतः ॥ बृहस्प तिः ॥ तृतीयेब्देशिशोर्गर्भाज्जन्मतोवाविशेषतः । पंचमेसप्तमेवापिस्त्रियापुं

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सोपिवासमं ॥ तत्रैवनारदः ॥ जन्मतस्तुतृतीयेब्देश्रेष्ठमिच्छंतिपंडिताः ॥ पंचमेसप्तमेवापिजन्मतोमध्यमंभवेत् ॥ अधमंगर्भतस्यात्तुनवमैकादशेपिवे ति ॥ पारिजातेबृहस्पतिः ॥ उत्तरायणगेसूर्येविशेषात्सौम्यगोलके । शुक्लप क्षेशुभंप्रोक्तंकृष्णपक्षेशुभेतरत् । अशुभान्यत्रिभागःस्यात्कृष्णपक्षेत्रिधाकृते ॥ तत्रैववसिष्ठः ॥ द्वित्रिपंचमसप्तम्यामेकादश्यांतथैवच । दशम्यांचत्रयोदश्यां कार्यक्षौरंविजानता ॥ नृसिंहीये ॥ षष्ठ्यष्टमीचतुर्थीचनवमीचचतुर्दशी । द्वादशीदर्शपर्णेद्वेप्रतिपच्चैवनिंदिताः ॥ वसिष्ठः ॥ रवेरंगारकस्यैवसूर्यपुत्रस्य चैवहि । निंदितादिवसाःक्षौरेशेषाःकार्यकराःस्मृताः ॥ ज्योतिर्निबंधेबृहस्प तिः ॥ पापग्रहाणांवारादौविप्राणांशुभदंरवौ । क्षत्रियाणांतमासूनौविट्शूद्रा णांशनौशुभं ॥ हस्ताश्विविष्णुपौष्णाश्वश्रविष्ठादित्यपुष्यभं । सौम्यचित्रेन वक्षौरेउत्तमानवतारकाः ॥ त्रीण्युत्तराणिवायव्यंरोहिणीवारुणंतथा । क्षौरेष ण्मध्यमाःप्रोक्ताःशेषाद्वादशगर्हिताः ॥ निधनेजन्मनक्षत्रेवैनाशेचंद्रमेष्टमे । विपत्करेवधेक्षौरंप्रत्यरेचविवर्जयेत् ॥ अत्रलग्नशुद्धिरन्येचयोगाज्योतिर्विद्भ्यो ज्ञेयः । अन्येचविशेषःश्मश्रुकर्मनिर्णयेवक्ष्यंते ॥ एतच्चशिशोर्मातरिगर्भि ण्यांनकार्यम् ॥ तदाहज्योतिर्निबंधेमदनरत्नेचवृद्धगार्ग्यः ॥ पुत्रचूडाकृतौमा तायदिसागर्भिणीभवेत् । शस्त्रेणमृत्युमाप्नोतितस्मात्क्षौरंविवर्जयेत् ॥ अ स्यापवादमाहतत्रैवनारदः ॥ सूनोर्मातरिगर्भिण्यांचूडाकर्मनकारयेत् । पं चाब्दात्प्रागथोर्ध्वंतुगर्भिण्यामपिकारयेत् ॥ यदिगर्भविपत्तिःस्याच्छिशोर्वा मरणेयदि । सहोपनीत्याकुर्याच्चेत्तदादोषोनविद्यते ॥ बृहस्पतिः ॥ गर्भि ण्यांमातरिशिशोःक्षौरकर्मनकारयेत् । व्रताभिषेकेप्येवंस्यात्कालोवेदव्रतेष्व पि ॥ अभिषेकःसमावर्तनं ॥ गर्भिण्यामपिपंचमासपर्यंतंनदोषइत्युक्तं । मु हूर्तदीपिकायांगर्गेण । पंचममासादूर्ध्वंमातुर्गर्भस्यजायतेमृत्युरिति । म दनरत्नेबृहस्पतिः । पुत्रचूडाकृतौमातागर्भिणीयदिवाभवेत् । विपद्यतेगुरुस्त त्रदंपतीशिशुरब्दतः ॥ गर्भेमातुःकुमारस्यनकुर्याच्चौलकर्मतु ॥ पंचमा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सादधःकुर्यादतऊर्ध्वंनकारयेत् ॥ गर्गः ॥ ज्वररयोत्पादनंयस्यलग्नंतस्यन कारयेत् । दोषनिर्गमनात्पश्चात्स्वस्थोधर्मंसमाचरेत् ॥ लग्नमितिमंगलोप लक्षणम् ॥ ज्योतिर्गर्गः ॥ विवाहोत्सवयज्ञेषुमातायदिरजस्वला । तदास मृत्युमाप्नोतिपंचमंदिवसंविना ॥ वसिष्ठः ॥ यस्यमांगलिकंकार्यंतस्यमातार जस्वला । अर्धंतदेव ॥ तत्रैववृहस्पतिः ॥ प्राप्तमभ्युदयश्राद्धंपुत्रसंस्कारक र्मणि । पत्नीरजस्वलाचेत्स्यान्नकुर्यात्तत्पितातदा ॥ पितेतिकर्तृमात्रोपल क्षणं ॥ संकटेतुवाक्यसारेउक्तं । अलाभेसुमुहूर्तस्यरजोदोषेत्युपस्थिते । श्रि यंसंपूज्यविधिवत्ततोमंगलमाचरेत् ॥ एतच्चमंडनोत्तरंनकार्यं ॥ नमंडनाच्चा पिहिमुंडनंचगात्रैकतायांयदिनाब्दभेदइतिमदनरत्नेवसिष्ठोक्तेः॥तत्रैवकाया यनः॥कुलेक्रतुत्रयादर्वाङ्मंडनान्नतुमुंडनं ॥प्रवेशान्निर्गमोनेष्टोनकुर्यान्मंगल त्रयम्। तथावृद्धमनुः॥एकमातृजयोरेकवत्सरेपुरुषस्त्रियोः।नसमानक्रियांकुर्या न्मातृभेदेविधीयते॥आशौचेतुसंग्रहे ॥ संकटेसमनुप्राप्तेसूतकेसमुपागते।कू ष्मांडाभिर्घृतंहुत्वागांचदद्यात्पयस्विनीं ॥ चूडोपनयनोद्वाहप्रतिष्ठादिकमा चरेदिति॥ज्योतिर्निबंधे॥षष्ठेब्देषोडशेवर्षेविवाहाब्देतथैवच। अंतर्वत्न्यांचजा यायांनेष्यतेमुंडनंक्वचित्॥अन्योपिविशेषोविवाहप्रकरणेवक्ष्यते॥दीपिकायां॥ नचूडाजन्मभाग्नेयदारुणेषुशनौकुजे॥प्रतिपद्भद्ररिक्तासुविद्यारंभस्तुपंचमे॥प्र योगरत्ने॥मध्येशिरसिचूडास्याद्वासिष्ठानांतुदक्षिणे। उभयोःपार्श्वयोरत्रिकश्य पानांशिखामता॥ माधवीयेप्येवं॥आपस्तंबस्त्वाह॥तूष्णींकेशान्विनीययथर्षि शिखानिदधाति॥यथर्षिप्रवरसंख्यया॥तासांमध्यशिखावर्जमुपनयनेवपनंका र्यं ॥ प्रतिदिशंप्रवपतीत्युपनयनेतेनैवोक्तेः । रिक्तोवाएषोनापिहितोयन्मुंड स्तस्मैतदपिधानंयाच्छिखेतिश्रुतेः ॥ विशिखोव्युपवीतश्चयत्करोतिनसत्कृत मितिनिषेधाच्च । सत्रेतुवचनात्सशिखंवपनमितिसुदर्शनभाष्येउक्तं ॥ यत्तु ॥ कुमाराविशिखाइवेतिलिंगंतच्छंदोगपरं ॥ अपरार्केमदनरत्नेचलौगा क्षिः ॥ दक्षिणतः कमुंजावसिष्ठानामुभयतोत्रिकश्यपानांमुंडाभृगवः । पं

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

चचूडाअंगिरसोवाजिमेके । मंगलार्थंशिखिनोऽन्येयथाकुलधर्मवेति । कमुंजाशिखा । वाजिः केशपंक्ति । स्मृतिदर्पणे । एकाशिखादक्षिणतोव सिष्ठगोत्रस्यपंचांगिरसोभृगोस्तु । नैकाशिखाकश्यपगोत्रजानांशिखोभय त्रापियथाकुलंच । एतच्छूद्रातिरिक्तविषयम् । शूद्रस्यानियताः केशवेषाइ तिवसिष्ठोक्तेः । यत्तुपाद्मे ॥ नाशिखीनोपवीतीस्यान्नोच्चरेत्संस्कृतांगिरमिति शूद्रमुपक्रम्योक्तं । तदसच्छूद्रस्येतिकेचित् ॥ विकल्पइतितुयुक्तं ॥ अतएव हारीतः ॥ स्त्रीशूद्रौतुशिखांछित्वाक्रोधाद्वैराग्यतोपिवा । प्राजापत्यंप्रकुर्या तांनिष्कृतिर्नान्यथाभवेत् । एतत्परिग्रहपक्षे ॥ अत्रदेशभेदाद्व्यवस्थेतिदिक्॥ ज्योतिर्निबंधे ॥नर्मदोत्तरदेशेतुसिंहस्थेदेवमंत्रिणि॥शुभकर्मनकुर्वीतनिषे धोनास्तिदक्षिणे।अत्रभोजनेप्रायश्चित्तमुक्तंपराशरमाधवीयेनिवृत्तेचूडहोमेतु प्राङ्नामकरणात्तथा । चरेत्सांतपनंभुक्त्वाजातकर्मणिचैवहि । अतोन्येषुतुसं स्कारेषूपवासेनशुद्ध्यति । एतेसंस्काराः स्त्रीणाममंत्रकाः कार्याः । होमस्तु समंत्रकइतिप्रयोगपारिजाते ॥ आश्वलायनोपि ॥ होमकृत्यंतुपुंवत्स्यात्स्त्री णांचूडाकृतावपीति ॥ मनुरपि ॥ अमंत्रकातुकार्येयंस्त्रीणामावृदशेषतइति । होमोप्यमंत्रकइत्येकेसंस्काराः ।स्त्रीणामहोमकास्तूष्णींस्युरितिरमृत्यर्थसारे । होमोनेतिवृत्तिकृत् ॥ अथविद्यारंभः ॥ मदनरत्नेनृसिंहः ॥ अक्षरस्वीकृतिं कुर्यात्प्राप्तेपंचमहायने । उत्तरायणगेसूर्येकुंभमासंविवर्जयेत् ॥ दीपिका याम् ॥ वर्षेपर्जन्यकेकालेषष्ठीरिक्तांशनिंकुजं । अनध्यायान्विनानत्वादेवं ग्रंथकृतंगुरुं ॥ श्रीधरः ॥ हस्तादित्यसमीरमित्रपुरुजित्पौष्णाश्विचित्राच्युते ष्वारार्क्यंशदिनोदयादिरहितेराशौस्थिरेचोभये ॥ पक्षेपूर्णनिशाकरेप्रतिपदंरि क्तांविहायाष्टमींषष्ठीमष्टमशुद्धभाजिभवनेप्रोक्ताक्षरस्वीकृतिः । विष्णुधर्मो त्तरे ॥ पूजयित्वाहरिंलक्ष्मींतथादेवींसरस्वतीं । स्वविद्यासूत्रकारांश्चस्वांवि द्यांचविशेषतः । एतेषामेवदेवानांनाम्नातुजुहुयाद्घृतम् ।दक्षिणाभिर्द्विजेंद्रा णांकर्तव्यंचात्रपूजनमिति ॥ अथधनुर्विद्यादीपिकायां ॥ अदितिगुरुयमार्क

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

स्वातिचित्राग्निपित्र्यध्रुवहरिवसुमूलेष्विंदुभागांत्यभेषु । शनिशशिबुधवारे विष्णुबोधेपिपौषे सुसमयतिथियोगेचापविद्याप्रदानं ॥ अथानुपनीतस्य विशेषः ॥ गौतमः ॥ प्रागुपनयनात्कामचारवादभक्षाइति । भक्षणंलशुनादेरपीतिहरदत्तः ॥ अपरार्केवृद्धशातातपः ॥ शिशोरभ्युक्षणंप्रोक्तंबालस्याचमनंस्मृतं । रजस्वलादिसंस्पर्शेस्नानमेवकुमारके । प्राक्चूडाकरणाद्बालः प्रागन्नप्राशनाच्छिशुः । कुमारकस्तुविज्ञेयोयावन्मौंजीनिबंधनं ॥ आपस्तंबोपि ॥ अन्नप्राशनात्प्रयतोभवत्यासंवत्सरादित्येकेइति ॥ गौतमोपि ॥ नतदुपस्पर्शनादाशौचम् । तस्यानुपनीतस्यचंडालादिस्पृष्टस्यापिस्पर्शान्नस्नानं । इदंचषष्ठवर्षात्प्राक्ऊर्ध्वंतुस्नानंभवत्येव । बालस्यपंचमाद्वर्षाद्रक्षार्थंशौचमाचरेदितिस्मृतेः॥ कामचारादिकेष्येवं । ऊनैकादशवर्षस्यपंचवर्षात्परस्यच । चरेद्गुरुःसुतद्वैवप्रायश्चित्तंविशुद्धये । अतोबालतरस्यास्यनापराधोनपातकमितिस्मृतेरितिहरदत्तः । स्मृत्यर्थसारेप्येवं ॥ अथोपनयनं ॥ आश्वलायनः ॥ गर्भाष्टमेवाब्देपंचमेसप्तमेपिवा ॥ द्विजत्वंप्राप्नुयाद्विप्रोवर्षेत्वेकादशेनृपः ॥ मनुः ॥ ब्रह्मवर्चसकामस्यकार्यंविप्रस्यपंचमे । राज्ञोबलार्थिनः षष्ठेवैश्यस्यार्थार्थिनोष्टमे ॥ विष्णुः ॥ षष्ठेतुधनकामस्यविद्याकामस्यसप्तमे । अष्टमेसर्वकामस्यनवमेकांतिमिच्छतः ॥ आपस्तंबः ॥ गर्भाष्टमेषुब्राह्मणमुपनयति । बहुवचनंगर्भषष्ठगर्भसप्तमयोः प्राप्त्यर्थमितिसुदर्शनभाष्ये । केचित्तुविप्रस्यषष्ठंनमन्यंते ॥ आपस्तंबः ॥ अथकाम्यानिसप्तमेब्रह्मवर्चसकाममष्टमआयुष्कामंनवमेतेजस्कामंदशमेऽन्नाद्यकामभेकादशइंद्रियकामंद्वादशेपशुकाममुपनयेत् ॥ गौणकालमाहमनुः ॥ आषोडशाद्ब्राह्मणस्यसावित्रीनातिवर्तते । आद्वाविंशात्क्षत्रबंधोराचतुर्विंशतेर्विशः ॥ ज्योतिर्निबंधे ॥ अग्रजाबाहुजावैश्याः स्वावधेरूर्ध्वमब्दतः । अकृतोपनयाःसर्वेवृषलाएवतेस्मृताः ॥ गर्गः ॥ विप्रंवसंतेक्षितिपंनिदाघेवैश्यंघनांतेव्रतिनंविदध्यात् ॥ माघादिशुक्लांतिकपंचमासाः

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

साधारणावासकलद्विजानां ॥ हेमाद्रौज्योतिषे ॥ माघादिषुचमासेषुमौंजीपंचसुशस्यते ॥ कालादर्शेवृद्धगार्ग्यः । माघादिमासषट्केतुमेखलाबंधनंमतं॥चूडाकरणमन्नंचश्रावणादौविवर्जयेत् ॥ मैत्रेयसूत्रेपि ॥ वसंतोग्रीष्मः—शरदित्यृतवोवर्णानुपूर्व्येणमाघादिषण्मासावासर्ववर्णानामेतदुदगयनमनयोर्विकल्पइति ॥ अत्रेदंतत्वं ॥ नात्रवसंतेनोत्तरायणस्यसंकोचः । श्राद्धदर्शस्यापराण्हाविधिनैवाधानेवसंतादेः । कृत्तिकादिनेचसायंप्रातर्विधिनायावज्जीवविधेरिवयुक्तः । आद्ययोः । परस्परव्यभिचारान्नियमः। अंत्योनिमित्तेसांगकर्मोक्तेःकालापेक्षा ॥ इहतूत्तरायणंविनावसंतस्याभावान्नानियमःनवानिमित्तत्वं । नचैकंवृणीतइतिवदवयुत्यानुवादः । तद्वद्वाक्यभेदापरिहारात् ॥ उत्तरायणविधिवैयर्थ्यात्त्वनुकल्पोयमिति । माघआदिर्येषांपंचानांएवंषट् । पारिजातेबृहस्पतिः । झषचापकुलीरस्थोजीवोप्यशुभगोचरः ॥ अतिशोभनतांदद्याद्विवाहोपनयादिषु ।वृत्तशते। नजन्यधिष्ण्येनचजन्ममासेनजन्मकालीयदिनेविदध्यात् । ज्येष्ठेनमासिप्रथमस्यसूनोस्तथासुतायाअपिमंगलानि ॥ राजमार्तंडः ॥ जातंदिनंदूषयतेवसिष्ठोत्यष्टौचगर्गोनियतंदशाभिः । जातस्यपक्षंकिलभार्गुरिश्वशेषाः प्रशस्ताः खलुजन्ममासि । जन्ममासेतिथौभेचविपरीतदलेसति । कार्यंमंगलमित्याहुर्गर्गभार्गवशौनकाः । जन्ममासनिषेधेपिदिनानिदशवर्जयेत् । आरभ्यजन्मदिवसाच्छुभास्युस्तिथयोपरे ॥ ग्रंथांतरे ॥ व्रतेजन्मत्रिखारिस्थोजीवोपीष्टोर्चनात्सकृत् । शुभोतिकालेतुर्याष्टव्ययस्थोद्विगुणार्चनात् । शुद्धिर्नैवगुरोर्यस्यवर्षेप्राप्तेष्टमेयदि । चैत्रेमीनगतेभानौतस्योपनयनंशुभं । जन्मभादष्टमेसिंहेनीचेवाशत्रुभेगुरौ । मौंजीबंधः शुभः प्रोक्तश्चैत्रेमीनगतेरवौ ॥ नारदः ॥ बालस्यबलहीनोपिशांत्याजीवोबलप्रदः ॥ यथोक्तवत्सरेकार्यमनुक्तेचोपनायनं । शांतिश्चाग्रेवक्ष्यते ॥ ज्योतिर्निबंधेनृसिंहः ॥ तृतीयापंचमीषष्ठीद्वितीयाचापिसप्तमी । पक्षयोरुभयोश्चैवविशेषेणसुपूजिताः ॥ धर्मकामौसितेपक्षेकृष्णेचप्रथमातथा ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

शुक्लत्रयोदशीकेचिदिच्छंतिमुनयस्तथा । टोडरानंदेवासिष्ठः । नैमित्तिकमन ध्यायंकृष्णेचप्रतिपद्दिनं । मेखलाबंधनेशस्तंचौलेवेदव्रतेष्वपि । प्रशस्ताप्र तिपत्कृष्णेनपूर्वापरसंयुता ॥ एतदतीतकालस्यार्तस्यबटोरुपनयनविषयम् । प्रशस्ताप्रतिपत्कृष्णेकदाचिच्छुभगेविधौ ॥ चंद्रेबलयुतेलग्नवर्षाणामपिलंघ नइतिव्यासोक्तेरित्याहुः । एवंसप्तम्यपि । तस्यागलग्रहत्वोक्तेः ॥ बृहस्पतिः॥ शुक्लपक्षःशुभःप्रोक्तःकृष्णश्चांत्यत्रिकंविना ॥ तथा ॥मिथुनेसंस्थितेभानौज्येष्ठ मासोनदोषकृत् ॥ मदनरत्नेनारदः ॥ विनर्तुनावसंतेनकृष्णपक्षेगलग्रहः । अ पराण्हेचोपनीतःपुनःसंस्कारमर्हति ॥ अपराण्हस्त्रिधाविभक्तदिनतृतीयांश इत्युक्तं ॥ तत्रैव ॥ वसंतेगलग्रहोनदोषायेत्यर्थः नारदः । कृष्णपक्षेचतुर्थीच सप्तम्यादिदिनत्रयम् । त्रयोदशीचतुष्कंचअष्टावेतेगलग्रहाः।वसिष्ठः पापांशा कगतेचंद्रेअरिनीचस्थितेपिच।अनध्यायेचोपनीतःपुनःसंस्कारमर्हतिअनध्यः यस्यपूर्वेद्युस्तस्यचैवापरेहनि।व्रतबंधविसर्गेचविद्यारंभंनकारयेत् राजमार्त्तंडः आरंभानंतरंयत्रप्रत्यारंभोनसिद्ध्यति । गर्गादिमुनयःसर्वेतमेवाहुर्गलग्रहं॥ ज्योतिर्निबंधे ॥ अष्टकासुचसर्वासुयुगमन्वंतरादिषु ॥ अनध्यायंप्रकुर्वीतत थासोपपदास्वपि । सोपपदास्तुस्मृत्यर्थसारे । सिताज्येष्ठेद्वितीयाचआश्वि नेदशमीसिताः ॥ चतुर्थीद्वादशीमाघेएताःसोपपदाःस्मृताः । एवंप्रदोष स्वरूपमाहगोभिलः । षष्ठीचद्वादशीचैवअर्धरात्रोननाडिका। प्रदोषमिइ कुर्वीततृतीयातुनयामिका ॥ ज्योतिर्निबंधेव्यासः ॥ याचैत्रवैशाखसितातृ तीयामाघस्यसप्तम्यथफाल्गुनस्य । कृष्णेतृतीयोपनयेप्रशस्ताप्रोक्ताभरद्वाज मुनींद्रमुख्यैः ॥ अत्रापिकृष्णप्रतिपज्ज्ञेयम् ॥ यत्तुबृहद्गार्ग्यः ॥ अनध्यायेप्र कुर्वीतयस्तुनैमित्तिकोभवेत् । सप्तमीमाघशुक्लेतुतृतीयाचाक्षयातथा । बुध त्रयेंदुवाराश्वशस्तानिव्रतबंधनइतितत्प्रायश्चित्तार्थोपनयनविषयम् । स्वाध्या यवियुजोघस्राःकृष्णप्रतिपदादयः । प्रायश्चित्तनिमित्तेतुमेखलाबंधनेमताइ तितेनैवोक्तेरितिनिर्णयामृतकालादर्शौ।यद्यप्यथोपेतपूर्वस्येत्युक्त्वाअनिरुक्तंप

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

रिदानंकालश्चेत्याश्वलायनेनपुनरुपनयनेकालानियमउक्तस्तथापिनिमित्तांत
रमेवसः । तदानीमकरणेतुपूर्वोक्तकालोज्ञेयःप्रतिवेदमुपनयनेकालानियमइ
तितुयुक्तम् ॥ गर्गः ॥ ग्रहेरवींद्वोरवनिप्रकंपेकेतूद्गमोल्कापतनादिदोषे । व्र
तेदशाहानिवदंतितज्ज्ञास्त्रयोदशाहानिवदंतिकेचित् ॥ संकटेतुचंडेश्वरः ॥
दाहेदिशांचैवधराप्रकंपेवज्रप्रपातेथविदारणेच ॥ केतौतथोल्कांशुकणप्रपा
तेत्र्यहंनकुर्याद्व्रतमंगलानि ॥ तत्रैव ॥ वेदव्रतोपनयनेस्वाध्यायाध्ययनेतथा ।
नदोषोयजुषांतोपपदास्वध्ययनेपिच । हेमाद्रौज्योतिषे ॥ हस्तत्रयेपुष्यधनि
ष्ठयोश्चपौष्णाश्विसौम्यादितिविष्णुभेषु ॥ शस्तेतिथौचंद्रबलेनयुक्तकार्यौद्वि
जानांव्रतबंधमोक्षौ ॥ ज्योतिर्निबंधेनारदः ॥ श्रेष्ठांत्यर्कत्रयांत्येज्यचंद्रादि
त्युत्तराणिच ॥ विष्णुत्रयाश्विमित्राब्जयोनिभान्युपनायने ॥ बृहस्पतिः ॥
त्रिषूत्तरेषुरोहिण्यांहस्तेमैत्रेचवासवे । त्वाष्ट्रेसौम्यपुनर्वस्वोरुत्तमंत्युपनायनं
॥ ज्योतिर्निबंधे ॥ पूर्वाहस्तत्रयेसार्पश्रुतिमूलेषुवह्वृचां । यजुषांपौष्णमैत्रा
र्कादित्यपुष्यमृदुध्रुवैः ॥ सामगानांहरीशार्कवसुपुष्योत्तराश्विभैः । धनिष्ठा
दितिमैत्रार्कैर्विंदुपौष्णेष्यथर्वणां ॥ राजमार्तंडस्तु ॥ ब्राह्मणस्यपुनर्वसुंनिषे
धयति।ताराचंद्रानुकूलेषुग्रहाब्देषुशुभेष्वपि ॥पुनर्वसौकृतोविप्रःपुनःसंस्कार
मर्हति ॥ ज्योतिर्निबंधेनारदः ॥ सर्वेषांजीवशुक्रज्ञवाराःप्रोक्ताव्रतेशुभाः ॥
चंद्रार्कौमध्यमौज्ञेयौसामबाहुजयोःकुजः ॥ शाखाधिपतिवारश्चशाखाधि
पबलंतथा ॥ शाखाधिपतिलग्नंचदुर्लभंत्रितयंव्रते ॥ शाखाधिपाश्चरत्नसंग्र
हे ॥ ऋगथर्वसामयजुषामधिपागुरुभौमसिताः । जीवसितौविप्राणांक्षत्रस्या
रोष्णगुविशांचंद्रेइति ॥ पारिजातेबृहस्पतिः ॥ बह्वृचानांगुरोर्वारेयजुर्वेदजुषां
बुधे सामगानांधरासूनोरथर्वविदुषांरवेः।अत्रलग्नशुद्ध्यादिदैवज्ञेभ्योज्ञेयम् वि
स्तरभयान्नोच्यते॥लल्लः॥व्रतेन्हिपूर्वसंध्यायांवारिदोयदिगर्जति॥तद्दिनेस्यादन
ध्यायोव्रतंतत्रविवर्जयेत् ज्योतिर्निबंधे॥नांदीश्राद्धंकृतंचेत्स्यादनध्यायस्त्वका
लिकः।तदोपनयनंकार्यंवेदारंभंनकारयेत्।एतद्बह्वृचातिरिक्तानां।तेषांतद्दिने

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

विदारंभाभावात् ।अतस्तेषामुपनयनंनभवत्येव । ऐतरेयोपनिषदि।मृगादिज्ये ष्ठांतंवर्षर्तुः।तंविनावर्षादौत्रिरात्रमनध्यायइतिवेदभाष्येउक्तं।एतच्चप्रातस्तनिते सायंस्तनितेतुदिवैवचरुंश्रपयित्वासायंसंध्योत्तरहोमंकुर्यात् । नसंध्यागर्जिते कालेनदृष्ट्युत्पातदूषिते।ब्रह्मौदनंपचेदग्नौपक्वंचेन्ननिवर्तते।ब्रह्मौदनंपचेदग्नौप क्वमन्नंनदुष्यतीतिसंग्रहोक्तेरितिप्रयोगरत्नेभट्टचरणाः।अत्रशांतिरप्युक्तानृसिं हप्रसादे।ब्रह्मौदनविधेःपूर्वंप्रदोषेगर्जितंयदि॥तदाविघ्नकरंज्ञेयंबटोरध्ययनस्य तत् । तस्यशांतिप्रकारंतुवक्ष्येशास्त्रानुसारतः । प्रधानंपायसंसाज्यंद्रव्यंशां तियजौभवेत् । सूक्तंबृहस्पतेर्विद्वान्पठेत्प्रज्ञाविवृद्धये ॥ गायत्रीचै वमंत्रःस्यात्प्रायश्चित्तंतुसर्पिषा । धेनुंसवत्सकांदद्यादाचार्यायपयस्विनीं । ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चात्ततोब्रह्मौदनंचरेत् । उपनयनेचाधिकारिणः ॥ ॥ माधवीयेवृद्धमनुनोक्ताः । पितापितामहोभ्राताज्ञातयोगोत्रजाग्रजाः । उपायनेधिकारीस्यात्पूर्वाभावेपरःपरः ॥ प्रयोगरत्ने ॥ पितैवोपन येत्पुत्रंतदभावेपितुःपिता । तदभावेपितुर्भ्रातातदभावेतुसोदरः । पितेति विप्रपरंनक्षत्रियादेः । तेषांपुरोहितएव । उपनयनस्यदृष्टार्थत्वात् । ते षांचाध्यापनेऽनधिकारात् । अत्रपितृव्यस्यज्येष्ठभ्रात्रभावेधिकारः । अ संस्कृतास्तुसंस्कार्याभ्रातृभिःपूर्वसंस्कृतैरितियाज्ञवल्क्योक्तेः । तेनेदमवि भक्तपरं । पूर्वंतुविभक्तपरं । मातूरजोदोषेतुप्रागुक्तं । अथषंढमूकादीनां विशेषः ॥ प्रयोगपारिजातेब्राह्मे ॥ ब्राह्मण्यांब्राह्मणाज्जातोब्राह्मणःसइति श्रुतिः । तस्माच्चषंढबधिरकुब्जवामनपंगुषु ॥ जडगद्गदरोगार्तशुष्कांगवि कलांगिषु । मत्तोन्मत्तेषुमूकेषुशयनस्थेनिरिंद्रिये । ध्वस्तपुंस्त्वेषुचैतेषुसं स्कारःस्युर्यथोचितं। मत्तोन्मत्तौनसंस्कार्यावितिकेचित्प्रचक्षते । कर्मस्व नधिकाराच्चपातित्यंनास्तिचैतयोः ॥ तदपत्यंचसंस्कार्यमपरेत्वाहुरन्यथा । सं स्कारमंत्रहोमादीन्करोत्याचार्यएवतु। उपनेयांश्चविधिवदाचार्यस्यसमीपतः ॥ आनीयाग्निसमीपंवासावित्रींस्पृश्यवाजपेत् । कन्यास्वीकरणादन्यत्सर्वं

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

विप्रेणकारयेत् ॥ एवमेवाहिजैर्जातौसंस्कार्यौकुंडगोलकौइति ॥ स्मृत्यर्थ सारेप्येवं ॥ कुंडगोलकयोःसंस्कार्यत्वंश्राद्धेनिषेधश्चक्षेत्रजपुत्रविषयः । अन्यस्यविन्नास्वेषविधिःस्मृतइतिवचनात्।अब्राह्मण्येनोपनयनाद्यप्राप्तेरित्य परार्कः । उपनयनंचकुमारंभोजयित्वाकार्यम् । प्रागेवैनंतदहर्भोजयंतीति मदनपारिजातेगोभिलोक्तेः । गायत्र्युपदेशश्चोत्तरतोग्नेःकार्यः । उत्तरेणा ग्निमुपविशतः । प्राङ्मुखआचार्यः । प्रत्यङ्मुखइतरोऽधीहिभोइतिशांखाय नसूत्रोक्तेः ॥ यद्यपिकात्यायनेनाथास्मैसावित्रीमन्वाहोत्तरतोग्नेःप्रत्यङ्मुखा येत्युक्तादक्षिणतस्तिष्ठतआसीनायवैकेइतिविकल्पउक्तस्तथापिकातीयाना मेवसः । बह्वृचानांतूत्तरएववेदैक्यात् ॥ भिक्षायांविशेषमाहकात्यायनः । मातरमेवाग्रेभिक्षेत ॥ पराशरमाधवीये । मातरंवास्वसारंवामातुर्वाभगिनीं निजाम् । भिक्षेतभिक्षांप्रथमंयाचैनंनविमानयेत् ॥ अथसंस्कारलोपेशौन कः ॥ आरभ्याधानमाचौलात्कालेतीतेतुकर्मणाम् । व्याहृत्याग्निंसुसंस्कृ त्यहुत्वाकर्मयथाक्रमं । एतेष्वेकैकलोपेतुपादकृच्छ्रंसमाचरेत् । चूडायाम र्धकृच्छ्रस्यादापदित्वेवमीरितं ॥ अनापदितुसर्वत्रद्विगुणंद्विगुणंचरेत् ॥ पारि जातेकात्यायनः । लुप्तेकर्मणिसर्वत्रप्रायश्चित्तंविधीयते । प्रायश्चित्तकृतेपश्चा च्छुतंकर्मसमाचरेत् ॥ स्मृत्यर्थसारेचैवं ॥ कारिकायांतुप्रायश्चित्तेकृतेतीतेक र्मकृताकृतमित्युक्तं । प्रायश्चित्तकृतेपश्चादतीतमपिकर्मवै । कार्यमित्येकआचा र्यानेत्यन्येतुविपश्चितइति । त्रिकांडमंडनेतुकालातीतेषुकार्येषुप्राप्तवत्स्वप रेषुच । कालातीतानिकृत्वैवविदध्यादुत्तराणितु । तत्रसर्वेषांतंत्रेणनांदीश्राद्धं कुर्यात् । देशकालकर्त्रैक्यात् गणशःक्रियमाणानांमातॄणांपूजनंसकृत् । सकृदेवभवेच्छ्राद्धमादौनपृथगादिष्विति छंदोगपरिशिष्टात् । एतद्बहूनाम पत्यानांयुगपत्संस्कारकरणविषयमितिवोपदेवः । अतीतसंस्काराणांयु गपत्करणइत्यन्ये । तत्रापिचौलस्योपनीत्यासहेतिपक्षेउपनीतिदिनए वानुष्ठानंनपूर्वदिने । सहत्वस्यदिवसैक्येसन्निकृष्टतरत्वात् । वृद्धाचा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

रोप्येवं । उपनीतिदिनेमध्यान्हसंध्यामाहपारिजातेजैमिनिः ॥ याव द्ब्रह्मोपदेशस्तुतावत्संध्यादिकंचन । ततोमध्यान्हसंध्यादिसर्वंकर्मसमा चरेदिति ॥ ब्रह्मगायत्री ॥ यत्तुवचनम् ॥ उपायनेतुकर्तव्यंसायंसंध्येउ पासनं । आरभेद्ब्रह्मयज्ञंतुमध्यान्हेतुपरेहनीति । तच्छाखांतरविषयमिति पारिजातः । विकल्पइतियुक्तंपश्यामः । उपनयनाग्निस्त्रिरात्रंधार्यः । त्र्य हमेतमग्निंधारयंतीत्यापस्तंबोक्तेः । बौधायनसूत्रेतुसदाधारणमप्युक्तं । उ पनयनादिरग्निस्तोमोपासनमित्याचक्षते । पाणिग्रहणादित्येकेनित्योधार्योनु गतोनिर्मथ्यइति । इदंजातारणिपक्षे । अन्यथामंथनासंभवात् । ब्रह्म यज्ञेविशेषमाहतत्रैवजैमिनिः । अनुपाकृतवेदस्यकर्तव्योब्रह्मयज्ञकः । वेदस्थानेतुसावित्रीगृह्यतेतत्समासतइतियेषांतद्दिनएववेदारंभस्तेषांनेदमिति दिक् ॥ अथब्रह्मचारिधर्माः ॥ याज्ञवल्क्यः । मधुमांसांजनोच्छिष्टंशुक्र स्त्रीप्राणिहिंसनं । भास्करालोकनाश्लीलपरिवादादिवर्जयेत् ॥ मनुः ॥ अभ्यंगमंजनंचाक्ष्णोरुपानच्छत्रधारणं । वर्जयेदितिप्रकृतंपारिजातेकौर्मे । नादर्शंचैववीक्षेतनाचरेद्दंतधावनं॥गुरूच्छिष्टंभेषजार्थंप्रयुंजीतनकामतः। एत न्निषिद्धमध्वादिविषयं। अन्यस्यगुरूच्छिष्टस्यसर्वदाप्राप्तेः। सचेद्दयाधीयी तकामंगुरोरुच्छिष्टंभेषजार्थंसर्वंप्राश्नीयादितिवासिष्ठोक्तेः । ज्येष्ठभ्रातुरित्य पिज्ञेयम् । पितुर्ज्येष्ठस्यचभ्रातुरुच्छिष्टंभोज्यमित्यापस्तंबोक्तेः । गुरुपुत्रेतु स्मृत्यंतरेउक्तं । गुरुवद्गुरुपुत्रःस्यादन्यत्रोच्छिष्टभोजनात् ॥ प्रचेताः ॥ तां बूलाभ्यंजनंचैवकांस्यपात्रेचभोजनं । यतिश्चब्रह्मचारीचविधवाचविवर्जये त् ॥ यमः ॥ मेखलामजिनंदंडमुपवीतंचनित्यशः । कौपीनंकटिसूत्रंचब्र ह्मचारीतुधारयेत् । अग्नींधनंभैक्ष्यचर्यामधःशय्यांगुरोर्हितं । कुर्यादितिशेषः मेखलामाहाश्वलायनः । तेषांमेखलामौंजीब्राह्मणस्यधनुर्ज्याक्षत्रियस्यावी वैश्यस्येति ॥ आचार्यः ॥ त्रिवृतामेखलाकार्यात्रिवारंस्यात्समावृता । तद्ग्रंथ यस्त्रयःकार्याःपंचवासप्तवापुनः ॥ मनुः ॥ मौंजीत्रिवृत्समाश्लक्ष्णाकार्या

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

विप्रस्यमेखला । त्रिवृताग्रंथिनैकेनत्रिभिःपंचभिरेववा । मौंज्यभावेतुकर्त व्याकुशाश्मंतकबल्वजैः । अत्रप्रवरसंख्यानियमइतिवृद्धाः ॥ अथदंडाः ॥ मनुः ॥ ब्राह्मणोबैल्वपालाशौक्षत्रियोवाटखादिरौ । वैप्पलौदुंबरौवैश्योदंडानर्हतिधर्मतः। एषामभावेगौतमः । यज्ञियोवासर्वेषांमूर्धललाटनासाप्रमाणइति । अजिनमाहाश्वलायनः । अहतेनवाससासंवीतमैणेयेनवाजिनेन ब्राह्मणंरौरवेणक्षत्रियमाजेनवैश्यमिति । यद्यप्यैणेयशब्देनमृगीचर्मैवोच्यते एण्याढत्रितिपाणिनिस्मृतेः । ऐणेयमेण्याश्चर्माद्यमेणस्यैणमुभेत्रिष्विति अमरकोशाच्च । तथापिकृष्णरुरुवस्तान्यजिनानीतिशंखोक्तेः । सर्वेषांवारौरवमितियमोक्तेश्चमृगचर्मणासहविकल्पोज्ञेयः । वस्त्राजिनयोस्तुविकल्पः । कार्पासंवाविकृतमितिगौतमोक्तेः ॥ अथयज्ञोपवीतं ॥ मनुः ॥ कार्पासमुपवीतंस्याद्विप्रस्योर्ध्ववृतंत्रिवृत्॥पारिजातेदेवलः।कार्पासक्षौमगौवालशणबल्वतृणादिकं।यथासंभवतोधार्यमुपवीतंद्विजातिभिः।शुचौदेशेशुचिःसूत्रंसंहतांगुलिमूलके। आवेष्टयषण्णवत्यातत्त्रिगुणंकर्त्ययत्नतः॥ आलिंगकैस्त्रिभिःसम्यक्प्रक्षाल्योर्ध्ववृतंत्रिवृत्। अप्रदक्षिणमावृत्यसावित्र्यात्रिगुणाकृतं। ततःप्रदक्षिणावर्त्तसमंस्यान्नवसूत्रकं।त्रिरावेष्टयदृढंबध्वाब्रह्मविष्णवीश्वरान्नमेत्। तन्नवतंतुकार्यं। सावित्र्यात्रिगुणंकुर्यान्नवसूत्रंतुतद्भवेदितितेनैवोक्तेः ॥ छंदोगपरिशिष्टे ॥ त्रिवृदूर्ध्ववृतंकार्यंतंतुत्रयमधोवृतं । त्रिवृतंचोपवीतंस्यात्तस्यैकोग्रंथिरिष्यते। ऊर्ध्ववृतंदक्षिणंकरमूर्ध्वंकृत्वावलितं ॥ भृगुः ॥ वामावर्तवलितंत्रिगुणंकृत्वादक्षिणावर्तवलितंत्रिगुणंकार्यं । सएकस्तंतुरेवंत्रितंतुकमित्यर्थः। कात्यायनः। पृष्ठदेशेचनाभ्यांचधृतंयद्विदतेकटिं । तद्धार्यमुपवीतंस्यान्नातिलंबनचोच्छ्रितं ॥ वसिष्ठः ॥ नाभेरूर्ध्वमनायुष्यमधोनाभेस्तपःक्षयः ॥ तस्मान्नाभिसमंकुर्यादुपवीतंविचक्षणः ॥ पारिजातेदेवलः ॥ उपवीवंबटोरेकंद्वेतथेतरयोःस्मृते । एकमेवयतीनांस्यादितिशास्त्रस्यनिश्चयः। सएव। बहूनिवायुष्कामस्य। तत्रमंत्रमाहसएव । यज्ञोपवीतमितिवाव्याहृत्या

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वापिधारयेत् ॥ हेमाद्रौ ॥ यज्ञोपवीतेद्वेधार्येश्रौतेस्मार्तेचकर्मणि । तृतीयमुत्तरीयार्थेवस्त्राभावेतदिष्यते ॥ देवलः ॥ सावित्र्यादशकृत्वाद्विर्मंत्रिताभिरतदुक्षयेत् । विच्छिन्नंचाप्यधौयातंभुक्त्वानिर्मितमुत्सृजेत् ॥ मनुः॥ मेखलामजिनंदंडमुपवीतंकमंडलुं । अप्सुप्रास्यविनष्टानिगृण्हीतान्यानिमंत्रतः ॥ अथैतल्लोपेप्रायश्चित्तंमनुः । अकृत्वाभैक्ष्यचरणमसमिध्यचपावकं । अनातुरःसप्तरात्रमवकीर्णीव्रतंचरेत् । अमत्याआपादित्यागेतुयाज्ञवल्क्यः । भक्ष्याग्निकार्येयत्कातुसप्तरात्रमनातुरः । कामावकीर्णइत्याभ्यांजुहुयादाहुतिद्वयं । उपस्थानंततःकुर्यात्समासिंचंत्यनेनतु । मंत्रास्तुमिताक्षरायांज्ञेयाः । सकृल्लोपेतुऋग्विधाने । मानस्तोकेजपेन्मंत्रंशतसंख्यंशिवालये । अग्निकार्यं विनाभुक्तौनपापंब्रह्मचारिणः । स्मृत्यर्थसारेतुसंध्याग्निकार्यलोपेस्नात्वा ऽष्टसहस्रंजपः । भिक्षालोपेष्टशतं । अभ्यासेद्विगुणं । पुनःसंस्कारश्चेत्युक्तं । अपरार्केसंवर्तः । यःसंध्यांचैवनोपास्तेअग्निकार्ययथाविधि । गायत्र्यष्टसहस्रंतुजपेत्स्नात्वासमाहितः । अग्निकार्यसंध्याद्वयेकार्यं । अग्निकार्यततःकुर्यात्संध्ययोरुभयोरपीतियाज्ञवल्क्योक्तेः । सायमेववा । सायमेववाग्निमिंधीतेत्येकेइतिलौगाक्षिणोक्तेः ॥ पारिजातेवृद्धशातातपः । ब्रह्मचारीतुयोश्नीयान्मधुमांसंतथैवच । प्राजापत्यंचरेत्कृच्छ्रंव्रतशेषंसमापयेत् ॥ ऋग्विधाने ॥ तंवोधियाजपेन्मंत्रंलक्षंचैवशिवालये । ब्रह्मचारीस्वधर्मेपुन्यूनंचेत्पूर्णमेतितत् ॥ स्त्रीसंगेतुमनुः ॥ अवकीर्णीतुकामेनगर्दभेनचतुष्पथे । स्थालीपाकविधानेनयजेद्वैनिर्ऋतिंनिशि । विस्तरस्तुमिताक्षरादौज्ञेयः । उपवीतनाशेतुहारीतः । मनोव्रतपतीभिश्चतस्रआज्याहुतीर्हुत्वापुनःप्रतीयात् ॥ तत्रैवमरीचिः ॥ ब्रह्मसूत्रंविनाभुंक्तेविण्मूत्रंकुरुतेथवा । गायत्र्यष्टसहस्रेणप्राणायामेनशुद्ध्यति ॥ मनुः ॥ भोशब्दंकीर्तयेदंतेस्वस्यनाम्नोभिवादने । आयुष्मान्भवसौम्येतिवाच्योविप्राभिवादने । आकारश्चास्यनाम्नोंतेवाच्यःपूर्वाक्षरःप्लुतः । शर्मन्निनिकारात्पूर्वइत्यर्थः । अभिवादनेप्रत्यभिवादनादौविशेषः

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

स्मृत्यर्थसारेपारिजातादौज्ञेयः ॥ यमः ॥ ज्यायानपिकनीयांसंसंध्यायाम
भिवादयेत् । विनाशिष्यंचपुत्रंचदौहित्रंदुहितुःपतिं ॥ अथपुनरुपयननं ॥
पारिजातेशातातपः ॥लशुनंगृंजनंजग्ध्वापलांडुंचतथाशुनम् ॥ उष्ट्रमानुष
कंभाश्वरासभीक्षीरभोजनात् । उपायनंपुनःकुर्यात्तप्तकृच्छ्रंचरेन्मुहुरिति ॥ हे
माद्रौवृद्धमनुः॥ जीवन्यदिसमागच्छेद्घृतकुंभेनिमज्यच।उद्धृत्यस्नापयित्वा
स्यजातकर्मादिकारयेत् । तत्रैवपाद्मे । प्रेतशय्याप्रतिग्राहीपुनःसंस्कारमर्ह
ति । चंद्रिकायांबौधायनः । सिंधुसौवीरसौराष्ट्रांस्तथाप्रत्यंतवासिनः । अंग
वंगकलिंगांश्चगत्वासंस्कारमर्हति ॥ हेमाद्रौप्रायश्चित्तकांडेवृद्धगौतमः । ख
रमुष्ट्रंचमहिषमनड्वाहमजंतथा । वस्तमारुह्यमुखजःक्रोशेचांद्रंविनिर्दिशे
त् ॥ मार्कंडेयः ॥ खरमारुह्यविप्रस्तुयोजनंयदिगच्छति । तप्तकृच्छ्रत्रयंप्रो
क्तंशरीरस्यविशोधनं । पुनर्जन्मप्रकुर्वीतघृतगर्भविधानतः । मदनरत्नेमिता
क्षरायांचस्नानमात्रमुक्तं ॥ मनुः ॥ अज्ञानात्प्राश्यविण्मूत्रंसुरासंस्पृष्टमेव
च ॥ पुनःसंस्कारमर्हंतित्रयोवर्णाद्विजातयः । मिताक्षरायांपराशरः । यःप्रत्य
वसितोविप्रःप्रव्रज्यातोविनिर्गतः । अनाशकनिवृत्तश्चगार्हस्थ्यंचेच्चिकीर्षति
संचरेत्त्रीणिकृच्छ्राणित्रीणिचांद्रायणानिच । जातकर्मादिभिःसर्वैःसंस्कृतःशु
द्धिमाप्नुयात् ॥ बौधायनसूत्रे ॥ अथोपनीतस्यव्रत्यानिभवंतिनान्यस्योच्छि
ष्टंभुंजीतान्यत्रपितृज्येष्ठाभ्यांनास्त्रियासहभुंजीतमधुमांसश्राद्धसूतकान्नानिद
शाहसंधिनीक्षीरंछत्राकनिर्यासौविलापनंगणान्नंगणिकान्नमित्येतेषुपुनःसं
स्कारः ॥ प्रतिषिद्धदेशगमनमित्येकेअथाप्युदाहरंति । सुराष्ट्रसिंधुसौवीरम
वंतींदक्षिणापथम्॥एतानिब्राह्मणोगत्वापुनःसंस्कारमर्हति। अथपुनःसंस्कारं
व्याख्यास्यामोदेवयजनप्रभृत्यग्निमुखात्कृत्वापालाशींसमिधमाज्येनाऽङ्ग
भ्याधायवाचयति॥पुनस्त्वादित्यारुद्रावसवःकामाःस्वाहेत्यथाव्रत्यप्रायश्चित्ते
जुहोति।यन्मआत्मनोभिदाभूत्पुनरग्निश्चक्षुरदादिति । द्वाभ्यामथपक्वाज्जुहो
ति । सप्तेतेअग्नेसमिधःसप्तजिह्वाःसप्त । घृतेनस्वाहेत्यथाज्याहुतीरुपजु

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

होति । येनदेवाःपवित्रेणेतितिसृभिरनुच्छंदसंस्विष्टकृत्प्रभृतिसिद्धमाधेनुवर दानादथापरमापरिधानात्कृत्वापालाशींसमिधमाधायाथाव्रत्यप्रायश्चित्तेजु होत्यथव्याहृतीर्जुहोति । अथापरोब्राह्मणवचनादेवसावित्र्याशतकृत्वोघृ तमभिमंत्र्यप्राश्यकृतप्रायश्चित्तोभवति।गुरोर्वाप्युच्छिष्टंभुंजीताथाप्युदाहरंति॥ वपनंदक्षिणादानंमेखलादंडमजिनंभैक्ष्यचर्याव्रतानिचनिवर्तंतेपुनःसंस्कारक र्मणीति ॥ आश्वलायनगृह्येपि॥ अथोपेतपूर्वस्येत्यादिनापुनःसंस्कारउक्तः तथापित्रादिव्यतिरेकेणब्रह्मचारिणःप्रेतकर्मकरणेपुनरुपनयनमित्यपरार्का दयः । त्रिस्थलीसेतौ । कर्मनाशाज्जलस्पर्शात्करतोयाविलंघनात् । गंड कीबाहुतरणात्पुनःसंस्कारमर्हति । गौडास्तु । करतोयाजलस्पर्शात्कर्म नाशाविलंघनादितिपठंति ॥ तन्न ॥ दानधर्मेषुकरतोयास्नानेप्राशस्त्योक्तेः करतोयेसदानीरेसरिच्छ्रेष्ठेतिविश्रुते । आप्लावयसिपौराणांपापंहरकरोद्भवे तिस्मृतिदर्पणचंद्रिकालिखितस्नानमंत्राच्च । पराशरः अजिनंमेखलादंडोभै क्ष्यचर्याव्रतानिच ॥ निवर्तंतेद्विजातीनांपुनःसंस्कारकर्मणि। हरदत्तस्तु।यः एकंवेदमधीत्यान्यंवेदमध्येतुमिच्छति । तस्यपुनरुपनयनंतेनप्रतिवेदमुपनय नंकर्तव्यमित्याह । अन्येनैतन्मन्यंतेसर्वेभ्योवैवेदेभ्यःसावित्र्यनूच्यतइत्या पस्तंबोक्तेः । तद्विधिःकारिकायां । वेदांतरमधीत्यैवऋग्वेदंयेत्वधीयते । उ पनीतिरियंतेषामलंकरणवर्जिता । यद्वैतदुपनीतस्यप्रायश्चित्तंयदाभवेत् । कृ ताकृतंचवपनंमेधाजननमेवच । मेधाजननसद्भावेव्रतचर्याभवेदिह । अनु वचनीयश्चतदभावेद्वयंनहि । परिदानंनकार्यस्यान्निमित्तानंतरंत्विदं । पू र्वस्यावाचयेत्स्थानेतत्सवितुर्वृणीमहइति । यत्तुहारीतः द्विविधाःस्त्रियःब्रह्म वादिन्यःसद्योवध्वश्च । तत्रब्रह्मवादिनामुपनयनमग्नींधनंवेदाध्ययनंस्वगृहे चभैक्ष्यचर्येति । सद्योवधूनामुपनयनंकृत्वाविवाहःकार्यइतितद्युगांतरवि षयं । पुराकल्पेषुनारीणामौंजीबंधनमिष्यते । अध्यापनंचवेदानांसावित्रीवा चनंतथेतियमोक्तेः ॥ अथानध्यायाः ॥ पारिजातेबृहस्पतिः ॥ प्रतिपत्सच

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तुर्दश्यामष्टम्यांपर्वणोर्द्वयोः॥ श्वोनध्यायेद्यशर्वर्यांनाधीयीतकदाचन ॥नारदः अयनेविषुवेचैवशयनेबोधनेहरेः । अनध्यायस्तुकर्तव्योमन्वादिषुयुगादिषु ॥ निर्णयामृते ॥ चातुर्मास्यद्वितीयासुमन्वादिषुयुगादिषु । अनध्यायस्तुकर्तव्योयाचसोपपदातिथिः ॥ गर्गः ॥ शुचावूर्जतपस्येचयाद्वितीयाविधुक्षये । चातुर्मास्यद्वितीयास्ताःप्रवदंतिमनीषिणः॥ स्मृत्यर्थसारेपि ॥ आषाढीकार्तिकीफाल्गुनीसमीपस्थद्वितीयासुचेति ॥ मनुः ॥ उपाकर्मणिचोत्सर्गेत्रिरात्रंक्षपणंस्मृतं । अष्टकासुत्वहोरात्रमृत्वंतासुचरात्रिष्विति । उत्सर्गेतुमनूक्तपक्षिण्यहोरात्राभ्यांव्यहस्यविकल्पइतिविज्ञानेश्वरः । अष्टकाशब्देनसप्तम्यादित्रयंज्ञेयं । तिस्रोष्टकास्त्रिरात्रमंत्यामेकेइतिगौतमोक्तेः । ऋत्वंतास्वितिसौरऋत्वंतासुचांद्रंतस्यपर्वत्वेनैवनिषेधसिद्धेरितिसर्वज्ञनारायणः । एतेनित्याः। नैमित्तिकानप्याहयाज्ञवल्क्यः । त्र्यहंप्रेतेष्वनध्यायःशिष्यर्त्विग्गुरुबंधुषु । उपाकर्मणिचोत्सर्गेस्वशाखाश्रोत्रियेतथा । संध्यागर्जितनिर्घातभूकंपोल्कानिपातने । सामाप्यवेदंद्युनिशमारण्यकमधीत्यचापंचदश्यांचतुर्दश्यामष्टम्यांराहुसूतके । ऋतुसंधिषुभुक्त्वावाश्राद्धिकंप्रतिगृह्यच । [illegible]विरोधःस्यादित्युक्तंसुदर्शनभाहिमार्जारमूषकैः । कृतेतरेत्वद्योश्चेत्तंकृत्वाकार्यं । तदाहबौधायनः । शौचवपिग्रस्तास्तेष्यद्रकीर्यराहित्यकौपीनोपवीतमेखलादंडाजिनाधारणेदिवाचस्यन्छत्रपादुकास्त्रग्विधारणांगोद्वर्तनानुलेपनांजनद्यूतनृत्यगीतवाद्यादिभिरतोब्रह्मचारीकृच्छ्रत्रयंचरेत्।महाव्याहृतिहोमंपाहित्रयोदशहोमंचकुर्यात्।समावर्तनोत्तरंपूर्वमृतानांत्रिरात्रमाशौचंकार्यम्॥ आदिष्टीनोदकंकुर्यादाव्रतस्यसमापनात्।समाप्तेतूदकंदत्वात्रिरात्रमशुचिर्भवेदितिमनूक्तेः।आदिष्टीब्रह्मचारीतिविज्ञानेश्वरः ।ब्रह्मचर्येयदिकश्चिन्मृतस्तदात्रिरात्रमध्येविवाहःकार्योऽन्यथानेतिसिद्ध्यतिजननेतुसत्यपिनत्रिरात्रम्।तत्रातिक्रांताशौचाभावादुदकंदत्वेतिवचनाच्चेतिदिक्। तत्रापिविकल्पः। पितर्यपिमृतेनैषांदोषोभवतिकार्हि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ज्ञाततंतुर्वीणेतिहरदत्तः । अमेध्यासूतिकादयः । स्तनितंगर्जः । वर्षा तोन्यत्रगर्जवृष्टिविद्युतांयौगपद्येआकालिकः । वर्षासुतात्कालिकइति नारायणः । संध्यागर्जेतुहारीतः । सायंसंध्यास्तनितेरात्रिः । प्रातःसंध्यास्त नितेहोरात्रंरात्रौविद्युत्यपररात्र्यवधिः । विद्युतिनक्तंचापररात्रादितिगौतमो क्तेः । तृतीयदिनांशोत्तरंतुविद्युतिसर्वरात्रमित्याहसएव । त्रिभागादिप्रवृत्तौ सर्वमिति ॥ अर्धरात्रेमध्ययामद्वयमितिविज्ञानेश्वरः । मध्यदंडचतुष्टयइतिनि र्णयामृते ॥ मनुः ॥ नविवादेनकलहेनसेनायांनसंगरे । नभुक्तमात्रेनाजी र्णेनवमित्वानसूतके । रुधिरेचस्रुतेगात्राच्छस्त्रेणचपरिक्षते ॥ कौर्मे ॥ श्ले ष्मातकस्यच्छायायांशाल्मलेर्मधुकस्यच । कदाचिदपिनाध्येयंकोविदारकपि त्थयोः ॥ मनुः ॥ शयानःप्रौढपादश्चकृत्वाचैवावसस्थिकाम् । नाधीयीता मिषंजग्ध्वासूतकान्नाद्यमेवच । प्रौढपादःपादोपरिपाददाता ॥ आसनारू ढपादोवेतिहरदत्तः । सोपपदास्वेतिप्रागुक्तं । स्मृत्यर्थसारेश्रवणद्वादशीमहा भरण्योः । प्रेतद्वितीयायांरथसप्तम्यामाकाशेशवदर्शनेचाहोरात्रं । असपिंडे गुरौमृतेत्रिरात्रं । आचार्येउपाध्यायेचपक्षिणी । आचार्यभार्यापुत्रशिष्येष्व णमैथुने ॥ दत्त्रिममातुर्गृहीताअतोत्रिरात्रम् । अयनेविषुवेचपक्षिणी । अ कारान्मातुरसगोत्रादत्तस्य पितुर्जनककुलेपितुरसगो[illegible]वादेरंतरागमनेत्रिरात्रम् । आ द्वेयन्यश्चकारः ॥ असपिंडांसापिंड्यरहिताम् । तच्चैकशरीरावय[illegible]लसूतिकोद भवति । एकस्यहिपितुर्मातुर्वाशरीरस्यावयवाः । पुत्रपौत्रादिषुसाक्षा[illegible]कादौ परयावाशुक्रशोणितादिरूपेणानुस्यूताः । यद्यपिपत्न्याःपत्यासहभ्रातृपत्नीनां चपरस्परंनैतत्संभवति । तथापिआधारत्वेनैकशरीरावयवान्वयोस्त्येव । अस्थिभिःअस्थीनीतिमंत्रलिंगात् । एकस्यहिपितृशरीरस्यावयवाः । पुत्र द्वारातास्वाहिताइतिमदनरत्नपारिजातविज्ञानेश्वरादयः । वाचस्पतिशुद्धि विवेकशूलपाण्यातिगौडमैथिलादयोप्येवम् । श्रुतावपि । एतत्षाट्कौशि कंशरीरं । त्रीणिपितृतस्त्रीणिमातृतोऽस्थिस्नायुमज्जानःपितृतस्त्वङ्मांसरुधि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

त्रयोदशी॥प्रदोषःसतुविज्ञेयःसर्वविद्याविगर्हितः। रात्रौनवसुनाडीषुचतुर्थीय दिदृश्यते ॥ प्रदोषःसतुविज्ञेयःसर्वविद्याविगर्हितः॥कौर्मे॥ अनध्यायस्तुनां गेषुनेतिहासपुराणयोः॥नधर्मशास्त्रेष्वन्येषुपर्वण्येतानिवर्जयेत्॥शौनकः।नित्ये जपेचकाम्येचक्रतौपारायणेपिच।नानध्यायोस्तिवेदानांग्रहणेग्राहणेस्मृतः।इ त्यनध्यायाःअथमहानाम्न्यादिव्रतं॥श्रीधरः॥तिथिनक्षत्रवारांशवर्गोदयनिरीक्ष णं।चौलवत्सर्वमाख्यातंसगोदानव्रतेषुच।एषांलोपेशौनकः।व्रतानिविधिनाकृ त्वास्वशाखाध्ययनंचरेत्।अकृत्वाभ्यस्यतेयेनसपापीविधिघातकः। प्रत्येकंकृ च्छ्रमेकैकंचरित्वाज्याहुतीःशतं। हुत्वाचैवतुगायत्र्यास्नायादित्याहशौनकः ॥ स्मृत्यर्थसारेतु ॥ त्रीन्षट्द्वादशवाकृच्छ्रान्कृत्वापुनर्व्रतंचरेदित्युक्तं । अ थसमावर्तनं। सुरेश्वरः। भौमभानुजयोर्वारेनक्षत्रेचव्रतोदिते। ताराचंद्रवि शुद्धौचस्यात्समावर्तनाक्रिया॥बौधायनसूत्रेतु। रोहिण्यांतिष्येउत्तरयोःफाल्गु न्योर्हस्तेचित्रायामैंद्रेविशाखायांवास्नायादित्युक्तं॥ वसिष्ठः॥ स्नानंमाध्यान्ह कालेतुहोरायांकारयेच्छुभं। पूर्वाण्हेतदभावेतुकुर्यात्स्नानंयथाविधि ॥ सर्व ऋतवोविवाहस्येतिसूत्रात् । यदादक्षिणायनेविवाहस्तदासमावर्तनमपितत्रै वाअन्यथोदगयनेसमावर्तने।अनाश्रमीनष्ठेतेविरोधःस्यादित्युक्तंसुदर्शनभा ष्ये। एतच्चब्रह्मचारिव्रतलोपप्रायश्चित्तंकृत्वाकार्यं। तदाहबौधायनः। शौच संध्यादर्भभिक्षाकार्यराहित्यकौपीनोपवीतमेखलादंडाजिनाधारणेदिवा स्वापच्छत्रोपानत्कास्त्रग्विधारणांगोद्वर्तनानुलेपनांजनद्यूतनृत्यगीतवाद्यादिभि रतोब्रह्मचारीकृच्छ्रत्रयंचरेत्।महाव्याहृतिहोमंपाहित्रयोदशहोमंचकुर्यात्।समा वर्तनोत्तरंपूर्वमृतानांत्रिरात्रमाशौचंकार्यम्॥ आदिष्टीनोदकंकुर्यादाव्रतस्यस मापनात्।समाप्तेतूदकंदत्वात्रिरात्रमशुचिर्भवेदितिमनूक्तेः।आदिष्टीब्रह्मचारी तिविज्ञानेश्वरः।ब्रह्मचर्येयदिकश्चिन्मृतस्तदात्रिरात्रमध्येविवाहःकार्योऽन्य थानेतिसिद्ध्यति।जननेतुसत्यपिनत्रिरात्रम्।तत्रातिक्रांताशौचाभावादुदकंद त्वेतिवचनाच्चेतिदिक्। तत्रापिविकल्पः। पितर्यपिमृतेनैषांदोषोभवतिकार्हि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri:Funding: MIDF

चित् । आशौचंकर्मणोंतेस्यात्रयहंवाब्रह्मचारिणामिति ॥ छंदोगपरिशिष्टात् ॥ स्नातकव्रतान्याहव्यासः॥ यज्ञोपवीतद्वितयंसोदकंचकमंडलुम् । छत्रं वोष्णीषममलंपादुकेचाप्युपानहौ । रौक्मेचकुंडलेवेदःकृतकेशनखःशुचिः । वेदोदर्भबटुः ॥ मनुः ॥ उपानहौचवासश्चधृतमन्यैर्नधारयेत् । उपवीतमलंकारंस्रजंबध्वाकमेवच । अन्यान्यपिबह्वृचगृह्यस्मृत्यादिभ्योज्ञेयानि । अथच्छुरिकाबंधः ॥ ज्योतिर्निबंधेनारदः ॥ छुरिकाबंधनंवक्ष्येनृपाणांप्राक्करग्रहात् । विवाहोक्तेषुमासेषुशुक्लपक्षेप्यनस्तगे । जीवेशुक्रचभूपुत्रेचंद्रताराबलान्विते । मौंजीबंधर्क्षतिथिषुकुजवर्जितवासरे ॥ संग्रहे ॥ शूद्राणांराजपुत्राणांमौंज्यभावेस्त्रबंधनं । मौंजीबंधोक्ततिथ्यादौकार्यभौमदिनंविना ॥ अथविवाहः ॥ याज्ञवल्क्यः ॥ अविप्लुतब्रह्मचर्योलक्षण्यांस्त्रियमुद्वहेत् । अनन्यपूर्विकांकांतामसपिंडांयवीयसीम् । अरोगिणींभ्रातृमतीमसमानार्षगोत्रजाम् । लक्षण्यांबाह्याभ्यंतरलक्षणैर्युक्ताम् । बाह्यानिकाशीखंडादौप्रसिद्धानि ॥ आंतराण्याश्वलायनोक्तान्यष्टौपिंडान्कृत्वेत्यादीनि ॥ मनुः ॥ असपिंडाचयामातुरसगोत्राचयापितुः । साप्रशस्ताद्विजातीनांदारकर्मणिमैथुने ॥ दत्त्रिममातुर्गृहीताअपिसपिंडासगोत्रा ॥ तत्कुलानिवृत्तयेचकारान्मातुरसगोत्रादत्तस्य पितुर्जनककुलेपितुरसगोत्रापिसपिंडत्वान्निषिद्धेत्यन्यश्चकारः ॥ असपिंडांसापिंड्यरहिताम् । तच्चैकशरीरावयवान्वयेनभवति । एकस्यहिपितुर्मातुर्वाशरीरस्यावयवाः । पुत्रपौत्रादिषुसाक्षात्परंपरयावाशुक्रशोणितादिरूपेणानुस्यूताः। यद्यपिपत्न्याःपत्यासहभ्रातृपत्नीनांचपररूपरंनैतत्संभवति । तथापिआधारत्वेनैकशरीरावयवान्वयोस्त्येव । अस्थिभिःअस्थीनीतिमंत्रलिंगात् । एकस्यहिपितृशरीरस्यावयवाः । पुत्रद्वारातास्वाहिताइतिमदनरत्नपारिजातविज्ञानेश्वरादयः । वाचस्पतिशुद्धिविवेकशूलपाण्यातिगौडमैथिलादयोप्येवम् । श्रुतावपि । एतत्षाट्कौशिकंशरीरं । त्रीणिपितृतस्त्रीणिमातृतोऽस्थिस्नायुमज्जानःपितृतस्त्वङ्मांसरुधि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

राणिमातृतइति। प्रजामनुप्रजायसइतिच। चंद्रिकापरार्कमेधातिथिमाधवा
दयस्तु। एकपिंडदानक्रियान्वयित्वसापिंड्यम्। लेपभाजश्चतुर्थाद्याःपित्रा
द्याःपिंडभागिनः। पिंडदःसप्तमस्तेषांसापिंड्यंसप्तपौरुषमितिमात्स्योक्तेः
। नचपितृव्यादिष्वेतन्नास्तीतिवाच्यम्। तत्कर्तृकश्राद्धेदेवतैक्येनतत्सत्वा
त्। देवदत्तकर्तृकश्राद्धेहियेदेवताभूतास्तेषांमध्येयःकश्चिदन्यकर्तृकश्राद्धे
नुप्रविशतितेषांसापिंड्यं। तद्भार्याणामपिभर्तृकर्तृकश्राद्धेसहाधिकारित्वेन
तदन्वयात्। एकत्वंसागताभर्तुःपिंडेगोत्रेचसूतकेइतिस्मृतेश्च। श्रुतीनांच
वैराग्यर्थत्वात्तस्यसापिंड्यनिमित्तत्वेमानाभावात्। नचमातुलादिष्वेतन्ना
स्तीतिवाच्यम्। मातामहरूपदेवतैक्यात्। ननुगुरुशिष्यादेरपिश्राद्धदेवता
त्वात्सपिंडत्वंस्यात्। किंबहुनासर्वाभावेतुनृपतिःकारयेत्तस्यारिक्थतइतिमा
र्कंडेयपुराणाद्राज्ञोपिश्राद्धकर्तृत्वात्सापिंड्यप्रसगःसत्यम्। पंचमात्सप्तमादू
र्ध्वंमातृतःपितृतस्तथेतियाज्ञवल्क्यवचनेनमातापितृसंबंधएवतत्सत्वात्। ऊ
र्ध्वंसापिंड्यंनिवर्ततइतिशेषः। ननुपंचमत्वाद्यत्रनियम्यतेनमातृतइत्यादिवा
क्यमेतत्। मैवं। मातृकुलेपंचमत्वस्यपितृकुलेसप्तमत्वस्यचबोधनेतुल्यत्वात्।
पौरुषेयत्वाददोषइतिचेत्। तुल्यमन्यत्रापि। अन्यकर्तृकेराज्ञस्तत्पितॄणांवादे
वतात्वाभावाच्च। किंच। अवयवान्वयपक्षेयथायोगरूढ्यापरिहारस्तथहापिते
नमातृकुलेपितृकुलेचैकपिंडदानक्रियान्वयित्वंसापिंड्यमित्याहुः। तेनैक
स्यापित्रादयः। षट्पुत्रादयश्चषट्सपिंडाभवंति। अत्रकेचिदुभयतःसापिंड्य
निवृत्तावेवोह्याहोनान्यथेत्याहुः। शुद्धचिंतामणिवाचस्पतिहरिदत्तादयस्तु।
सगोत्रत्ववत्सापिंड्यस्यसप्रतियोगिकत्वेनसंयोगवदुभयनिरूप्यत्वात्। एक
तोनिवृत्तावन्यतोनिवृत्तेरावश्यकत्वान्मूलपुरुषमारभ्याष्टमोवरोमूलपुरुषमार
भ्यद्वितीयातृतीयादिकांकन्यामुद्वहेदित्याहुः॥ शिष्टास्तु॥ नवधूवरयोःस्व
तःसापिंड्यंकिंतुकूटस्थसंततित्वात्तत्सापिंड्यंनेव॥ अतोष्टमवरंप्रतिकन्या
याअसापिंड्येपिकन्यायाःकूटस्थेनसापिंड्यात्तत्संततिस्थत्वाद्वरस्तांप्रतिस

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पिंडएवेत्यविवाहः । सापिंड्यासापिंड्ययोःप्रतियोगिभेदेनाविरोधादित्य हुः । इदमेवचयुक्तं । आशौचेप्येवंसापिंड्यंज्ञेयम् । यत्रतुमध्येविच्छिन्नम पिसापिंड्यंमंडूकप्लुतिवत्पुनरनुवर्तते॥यथा॥कूटस्थात्पंचम्योःकन्ययोःपुत्रौ तत्रनिवृत्तिः।तदपत्ययोस्त्वनुवृत्तिस्तत्रापिनसापिंड्यासापिंड्ययोर्दोषः ॥ संबंधिभेदात् । तेनतत्रनविवाहः । अत्रकूटस्थमारभ्यगणनाकार्या । तदुक्तं। बध्वावरस्यवातातःकूटस्थाद्यदिसप्तमः । पंचमीचेत्तयोर्मातातत्सापिंड्यंनि वर्ततइति । कूटस्थोमूलपुरुषः । विश्वरूपनिबंधे । एवमुक्तप्रकारेणपितृ बंधुषुसप्तमात् । ऊर्ध्वमेवविवाह्यत्वंपंचमान्मातृबंधुतः । संतानोभिद्यतेय स्मात्पूर्वजादुभयत्रच । तमादायगणेद्धीमान्वरंयावच्चकन्यकाम् । स्मृति तत्वेनारदः । आसप्तमात्पंचमाच्चबंधुभ्यःपितृमातृतः।अविवाह्यासगोत्राच समानप्रवरातथा । अत्रबंधुभ्यइतिपंचमीनिर्देशात् । पितुःपितृष्वसृपुत्रा त्सप्तमीमातुः । पितृष्वसृपुत्राच्चपंचमीमपिपरित्यजेत् । एवमन्यबंधुषुज्ञेयम् । तत्रापि । त्रिगोत्रात्ययेर्वागपिविवाहंकुर्यात् । वक्ष्यमाणवचनात् । त्रिगोत्र गणनाचमातामहगोत्रापेक्षया । नतुस्वापेक्षया । अन्यथापितुःपितामहदु हितुर्दौहित्रीपुत्रीपरिणेयास्यात्वध्वाः ॥ मातामहगोत्रापेक्षयातुत्रिगोत्रांतर्ग तेनविवाहप्रसंगइतिसंबंधतत्वादयोगौडग्रंथाः । संबंधविवेकेशूलपाणिरप्या ह । पंचमात्सप्तमाच्चार्वागपित्रिगोत्रांतरितात्विवाह्या ।असंबद्धाभवेन्मातुःपि डेनैवोदकेनवा । साविवाह्याहि जातीनांत्रिगोत्रांतरिताचयेतिबृहन्मनूक्तेः । सन्निकर्षेपिकर्तव्यंत्रिगोत्रात्परतोयदीतिदेवलोक्तेश्चेति । एतच्चदाक्षिणात्या नमन्यंते।यत्तुवसिष्ठः॥पंचमींसप्तमींचैवमातृतःपितृतस्तथेति ॥यच्चविष्णुपुरा णम्॥ पंचमींमातृपक्षाच्चपितृपक्षाच्चसप्तमीं । गृहस्थउद्वहेत्कन्यांन्याय्येनवि धिनानृपेतितत्पंचमीसप्तमीमतीत्येतिव्याख्येयम्।पंचमेसप्तमेचैवयेषांवैवाहि कीक्रिया । क्रियापराअपिहितेपातिताःशूद्रतांगताइत्यपार्केमरीचिवचना त् । हारलतायांरेखालिखितौ । सापिंडतातुसर्वेषांगोत्रतःसाप्तपौरुषी । पिं

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ड्श्रोदकदानंचआशौचंचतदानुगं । गोत्रंसंतानं । आशौचंतानभिव्याप्य गच्छतीत्यर्थः ।शुद्धिविवेकेशुद्धिर्चिंतामणौचब्राह्मे । सर्वेषामेववर्णानांविज्ञे यासाप्तपौरुषी । सपिंडताततःपश्चात्समानोदकधर्मता । ततःकालवशात्त षविस्मृतौनामगोत्रतः । समानोदकसंज्ञातुतावन्मात्रापिनश्यति । सप्तोर्ध्वं त्रयःसोदकातोगोत्रजाः ॥ तत्रैवब्राह्मे । अविभक्तधनास्त्वेतेसपिंडाः परिकीर्तिताः ॥ तेनाविभक्तधनाभावेविभक्तःसपिंडोधनहारीनान्यथेत्यर्थः तेनविवाहेआशौचेधनग्रहणेचत्रिधासापिंड्यंसिद्धं ॥ यत्तु॥ पंचमींमातृतः परिहरेत्सप्तमींपितृतस्त्रीन्मातृतः पंचपितृतोवेतिपैठीनसिस्मृतौ । त्रीनित्यनु कल्पइतिमाधवोक्तः।पंचमींसप्तमींचैवमातृतःपितृतस्तथा।दशाभिःपुरुषैःख्या ताच्छ्रोत्रियाणांमहाकुलात्।उद्वहेत्सप्तमादूर्ध्वंतदभावेतुसप्तमीम् ।पंचमींतद भावेतुपितृपक्षेप्ययंविधिः।सप्तमींचतथाषष्ठींपंचमींचतथैवच।एवमुद्वाहयेत्क न्यांनदोषःशाकटायनः । तृतीयांवाचतुर्थींवापक्षयोरुभयोरपिविवाहयेन्म नुः।प्राहपाराशर्योगिरायमःयस्तुदेशानुरूपेणकुलमार्गेणचोद्वहेत्।नित्यंसभ्य वहार्यःस्याद्वेदाचैतत्प्रदृश्यतइतिचतुर्विंशतिमतात्।चतुर्थींमुद्वहेत्कन्यांचतुर्थः पंचमोपिवा ।पराशरमतेषष्ठींपंचमोनतुपंचमीमितिपराशरोक्तेश्चानुकल्पत्वे नापदिपंचम्यादिपरिणयनंकार्यमितिप्रतीयते ।अत्रहितदभावेइतिस्पष्टमेवानु कल्पत्वमुक्तम्।तत्रयथाश्रुतंज्ञेयम् ॥ पूर्वोक्तमरीचिवचोरोधात्।वस्तुनिविक ल्पासंभवात्।पंचमात्सप्तमाद्धिनांयःकन्यामुद्वहेद्द्विजः।गुरुतल्पीसविज्ञेयःस गोत्रांचैवमुद्वहन्निति विष्णूक्तेः। पराशरस्यमूलाभावाच्च।तस्मान्मदनपारिजा ताद्युक्तदिशादत्तकसापत्नसंबंधाद्यनुप्रवेशेब्राह्मणादीनांक्षत्रियादिसपिंडवि षयेवापूर्वोक्तानिनेयानि । नत्वनुकल्पइतिभ्रमितव्यं।यत्तुस्मृतिचंद्रिकामाध वादयआहुः । तृतीयेसंगच्छावहैचतुर्थेसंगच्छावहाइतिशतपथश्रुतेः । तृ प्तांजहुर्मातुलस्यैवयोषांभागस्तेपैतृष्वसेयीवपामिवेति । गर्भेनुनौजनितादं पतीकृतिचमंत्रवर्णात्मातृष्वसृसुताकेचित्पितृष्वसृसुतांतथा । विवहंति

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

क्वचिद्देशेसंकोच्यापिसपिंडतामितिशातातपोक्तेश्चामातुलकन्योद्वाहःकार्यःयद्यपिपितृष्वसृकन्योद्वाहोपिप्राप्तस्तथाप्यस्वर्ग्यलोकविद्विष्टंधर्ममप्याचरेन्नात्विति निषेधाद्वचनांतरेणतदुद्वाहस्याविधानाच्चनकार्यः । अयंतुदाक्षिणात्यशिष्टाचारात्कार्यइति । नचपूर्वोक्तश्रुतीनामर्थवादमात्रता । मानांतरेणासिद्धौउपरिहिदेवेभ्योधारयतीतिवदनुवादानुपपत्त्याविधिकल्पनात् ॥ यत्तुशातातपः ॥ मातुलस्यसुतामूढ्वामातृगोत्रांतथैवच । समानप्रवरांचैव त्यक्त्वाचांद्रायणंचरेत् ॥ यच्चमनुः ॥ पैतृष्वसेयीभगिनींस्वस्त्रीयांमातुरेवच । मातुश्चभ्रातुराप्तस्यगत्वाचांद्रायणंचरेत् । एतास्तिस्रास्तुभार्यार्थेनोपयच्छेत बुद्धिमान् ॥ यच्चव्यासः ॥ मातुःसपिंडायत्नेनवर्जनीयाद्विजातिभिरितिद्वांधर्वादिविवाहोढमातृविषयम् तत्रापितृगोत्रानिवृत्तेः । अतएवमार्कंडेयपुराणं । गांधर्वादिविवाहेषुपितृगोत्रेणधर्मविदिति ॥ ब्राह्मादिविवाहेतुपरिणेयैवेति ॥ भट्टसोमेश्वरोपितृतीयेध्यायेवाक्यपादेमातुलकन्योद्वाहमुदाहृत्यस्मृतिविरोधेनाचारप्राप्तस्यास्यवार्तिकेबाधोक्तावपिपूर्वोक्तश्रौतलिंगबलीयस्त्वादस्यकर्तव्यतामाह । तदेतद्दत्तकस्यपालकदत्रिममातृसोदरकन्याविषयत्वेनासवर्णमातुलकन्याविषयत्वेनयुगांतरपरत्वेनचोपपन्नमपिअविचारितरमणीयंयथातथास्तु । तथापिकलौतावन्निषिद्धमेव । गोत्रान्मातुःसपिंडाच्चविवाहोगोवधस्तथेत्यादिपुराणात् ॥ माधवीये ॥ बौधायनोप्यस्यनिंदामाह । पंचधाविप्रतिपत्तिर्दक्षिणतस्तथोत्तरतऊर्णाविक्रयोनुपेतेनस्त्रियाचसहभोजनंपर्युषितभोजनंमातुलपितृष्वसृदुहितृपरिणयनमिति । अथोत्तरतःसीधुपानादिकमुक्त्वाइतरइतरस्मिन्कुर्वन्दुष्यतिइतरइतरस्मिन्निति । भट्टसोमेश्वरेणापिस्मृतिविरुद्धानांमातुलकन्योद्वाहादीनामस्माहचनादप्रामाण्यमित्युक्तम् बृहस्पतिरपि । उद्वह्यतेदाक्षिण्यास्यैर्मातुलस्यसुतादिजैः । मत्स्यादाश्चनराःपूर्वेव्यभिचाररताःस्त्रियः । उत्तरेमद्यपाश्चैवस्पृश्यानृणांरजस्वलाइत्यनाचारत्वमाह ॥ अतएवहेमाद्रौमात्स्ये ॥ कर्नाटका

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दीनांतत्कारिणांश्राद्धेनिषेधः । बोपदेवेनापिलिखितंब्राह्मम् । यत्रमातुल जोद्वाहीयत्रवैवृषलीपतिः । श्राद्धंनगच्छेत्तद्विप्राःकृतंयच्चनिरामिषमिति । तस्मान्मातृतःपंचपितृतःसप्तत्यक्त्वोद्वहेदितिसिद्धम् । संबंधविवेकेसुमंतुः ॥ ब्राह्मणानामेकपिंडस्वधानामादशमाद्धर्मविच्छित्तिर्भवति । आसप्तमा द्रिक्थविच्छित्तिर्भवति । आतृतीयात्पिंडविच्छित्तिरन्यथा । पिंडशौचक्रि याविच्छेदाद्ब्रह्मतुल्योभवति । अस्यार्थमाहशूलपाणिः । जीवत्पित्रादि त्रिकस्यवृद्धप्रपितामहादयस्त्रयः। श्राद्धदेवतात्वात्पिंडभाजोभवंति। तदूर्ध्वं त्रयोनवपुरुषपर्यंतालेपभाजः । श्राद्धकर्ताचदशमइतिदशमादूर्ध्वंसापिंडय निवृत्तिः । दशमादित्युपलक्षणं । तेनपितृपितामहजीवनेनवपुरुषपर्यंतं पितृजीवनेचाष्टपुरुषपर्यंतंसापिंडयमितिज्ञेयम् ॥ अपुत्रधनग्रहणेस न्निहिताभावेसप्तपुरुषपर्यंतमाधिकारः । धनग्राहिणमारभ्यतृतीयःपौत्रः तदूर्ध्वंश्राद्धविच्छेदः । अन्यथाधनहारित्वेपुत्रश्राद्धाकरणेब्रह्महत्येत्यर्थः। आतृतीयादित्यनूढकन्याविषयं ॥ अप्रत्तानांतुस्त्रीणांत्रिपुरुषीविज्ञायतइति वसिष्ठोक्तेः । एतच्चाशौचविषयंसापिंड्यंनतुविवाहादौ । तत्रपूर्वोक्तवचनैः । पंचमत्वसप्तमत्वनियमादितिमेधातिथिप्रमुखादाक्षिणात्याः । वाग्दा नोत्तरमेतदितिशुद्धिविवेकः । मातृकुलविषयंकानीनकन्यकाविषयंचैतत्। अन्यथाअप्रत्तानांतथास्त्रीणांसापिंड्यंसाप्तपौरुषं। प्रत्तानांभर्तृसापिंड्यंप्राह देवः। प्रजापतिरितिकौर्मेणविरोधःस्यादितिरत्नाकरस्मृतितत्वादितिगौडग्रं थाः । युक्तंचैतत् । अन्यथाकन्योत्पत्तौपुरुषत्रयपर्यंतमेवसूतकंस्यान्नोर्ध्वं । सापत्नमातामहकुलेत्वाहमिताक्षरायांशंखः । यद्येकजाताबहवःपृथक्क्षेत्रा पृथक्जनाः । एकपिंडाःपृथक्शौचाःपिंडस्त्वावर्ततेत्रिषु । पृथक्क्षेत्राःभि न्नजातीयःस्त्रीषुजाताःपृथक्जनाः । सजातीयभिन्नमातृषुजाताः । अत्र त्रिपुरुषंसापिंड्यमितिविज्ञानेश्वरोव्याचख्यौ । पृथ्वीचंद्रोदयेसापिंड्यदी पिकायांचैवम् । मदनपारिजातेतुपृथक्क्षेत्रजाःभिन्नमातृजाःपृथक्जनाः

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

भिन्नजातीयाः । एतद्द्विजातीयसापत्नमातृकुलेचतुःपुरुषंसापिंड्यं । पंचमींसप्तमींचैवमातृतःपितृतस्तथेतिवसिष्ठोक्तेः । सप्तमीमितिब्राह्मणादीनां क्षत्रियादिदारोत्पन्नपितृकुलविषयंचेत्युक्तं । तत्स्वकपोलकल्पितत्वात् । ग्रंथांतरविरोधाच्चनिर्मूलम् । पितृपत्न्यःसर्वामातरइत्युक्त्वासुमंतुनातदपत्यानिभागिनेयानीतिपृथङ्निषेधाच्च । अन्यथासपिंडत्वेननिषेधात् । सपत्नमातुलत्वादिनिर्देशोव्यर्थः । अतएवतेनस्मृतिकौमुद्यांसवर्णसापत्नमातामहकुलपरत्वेनतथैवशंखवचनंव्याख्यातम् । तेनवासिष्ठंपंचमींसप्तमींमतीत्येतिव्याख्येयम् । तस्मात्प्राच्येवव्याख्यायुक्ताप्रयोगरत्नेभट्टैः । स्मृतितत्वादिगौडग्रंथेषुचसपत्नमातामहकुलेयावदुक्तंवाचनिकमेवसापिंड्यमुक्तम् । यथाहसुमंतुः ॥ मातृपितृसंबद्धाआसप्तमादविवाह्याभवंति । आपंचमादन्येषांपितृपत्न्यःसर्वामातरस्तद्भ्रातरोमातुलास्तद्भगिन्योमातृष्वसारस्तद्दुहितरश्च भगिन्यस्तदपत्यानिभागिनेयानि । अन्यथासंकरकारिणःस्युस्तथाध्यापयितुरेतदेवेति । आपंचमादितिमातृकुलेत्रिगोत्रांतरितविषयंवेतिप्राच्याः । मात्स्ये । समानप्रवराचैवशिष्यसंततिरेवच । ब्रह्मदातुर्गुरोश्चैवसंततिःप्रतिषिध्यते । तद्भगिन्योमातृष्वसारइतितुआकरेनपठितम् । क्वचिद्वचनादविवाहः ॥ यथागृह्यपरिशिष्टे ॥ अविरुद्धबंधामुपयच्छेतेत्युक्त्वाविरुद्धसंबंधः स्वयमेवोक्तः । यथाभार्यास्वसुर्दुहितापितृव्यपत्नीस्वसाचेति । बौधायनः । मातुःसपत्न्याभगिनीतत्सुतांचविवर्जयेत् । पितृव्यपत्न्याभगिनींतत्सुतांच विवर्जयेत् । अतोमातृष्वसुःसापत्नपुत्रकन्याप्यविवाह्या । सापत्नमातृकुलजामितिमदनपारिजातोक्तेरितिकेचित् । केचित्तुज्येष्ठोभ्रातापितुःसमइतिमनूक्तेस्तत्पत्न्यामातृत्वात्तत्पितुर्मातामहत्वात् । ज्येष्ठभ्रातृपत्नीभागिनीनविवाह्या ॥ तथा ॥ उत्पादकब्रह्मदात्रोर्गरीयान्ब्रह्मदःपितेतिमनूक्तेर्गुरुणात्रिपुरुषंसापिंड्यंसखापिनिर्वाप्यः । अतस्तेषांकन्यानोद्वाह्याः । गायत्र्या उपदेष्टुश्चकन्यांनैवोद्वहेद्द्विजः । गुरोश्चकन्यांशिष्योवातत्संतत्यापिनेष्यते ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पुरुषत्रयपर्यंतंभ्रात्रादेर्नैतदिष्यते । वाक्संबंधकृतानांतुस्नेहसंबंधभागिनां । विवाहोत्रनकर्तव्योलोकगर्हाप्रसज्यतइतिवचनाच्चेत्याहुः । तत्रमूलंचिंत्यम् । दत्तकविषयेतूच्यते ॥ तत्रगौतमः ॥ ऊर्ध्वंसप्तमात्पितृबंधुभ्योबीजिनश्चमातृबंधुभ्यः । पंचमादितिबंधुग्रहणान्नदत्तकमात्रपरमिदम् ॥ किंतुसंतानेपि । एतत्क्षेत्रजादिसर्वद्वयामुष्यायणपरमितिहरदत्तः। अत्रस्मृतिचंद्रिकानियोगात्।यउत्पादयतितस्माद्बीजिनोप्यूर्ध्वंसप्तमादित्यर्थइति ।दत्तकस्यजनकविषयमेतदितिसापिंड्यमीमांसायामृतेनदत्तकस्यजनककुलेसाप्तपौरुषंजननीकुलेपंचपौरुषसापिंड्यं।दत्तकीतादिपुत्राणांबीजवतुःसापिंडता ।सप्तमीपंचमीचैवगोत्रित्वंपालकस्यचेतिबृहन्मनूक्तेः।बीजिनश्चेतिगौतमोक्तेश्चापालकपितृकुलेतुपंचपुरुषं।पालकमातृकुलेत्रिपुरुषं । तथाचापरार्केपैठीनसिः । त्रीन्मातृतःपंचपितृतःपुरुषानतीत्योद्वहेदिति । एतत्सएवव्याचख्यौ । दत्तकादीन्पुत्रान्पितृपक्षतोनिवृत्तपिंडगोत्रार्पेयान्प्रत्येतदुच्यतेपंचपितृतइतिनान्यान्प्रतीति ॥ यत्तुवृद्धगौतमः ॥ स्वगोत्रेषुकृतायेस्युर्दत्तकीतादयःसुताः । विधिनागोत्रमायांतिनसापिंड्यंविधीयते ॥ यच्चवसिष्ठः ॥ अन्यशाखोद्भवोदत्तःपुत्रश्चैवोपनायितः । स्वगोत्रेणस्वशाखोक्तविधिनास्यात्स्वशाखभागिति । यच्चनारदः।धर्मार्थंवर्धिताःपुत्रास्तत्तद्गोत्रेणपुत्रवत् ।अंशापिंडविभागित्वंतेषुकेवलमीरितमिति । तत्पालककुलेसाप्तपौरुषंसापिंड्यंनेत्येवंपरंनतुसर्वथासापिंड्यनिषेधपरमितिसापिंड्यमीमांसायाम् । मदनपारिजातादपिदत्तकानुप्रवेशेऽल्पंसापिंड्यंप्रतिभाति ॥ तथाहि ॥ तेनत्रीनतीत्येत्युदाहृत्ययस्यमातादत्तपुत्रीप्रतिगृहीत्रापुत्रीकृतातस्याःप्रतिगृहीतृकुलेत्रीनतीत्येति । पंचपितृतइतियस्यदत्तपुत्रः पितातस्यदत्तस्ययज्जनककुलंतद्विषयमित्युक्तम् वस्तुतस्तुपूर्ववचसांमहानिबंधेषुक्वाप्यनुपलंभादपरार्कादिलिखनाभावात् । पूर्वोक्तव्यवस्थायाश्चप्रातिभिज्ञानतुल्यत्वाद्यैरेतल्लिखितंतेषामेवशोभते । ममतुपालककुलेएकपिंडदानक्रियान्वयित्वरूपंसाप्तपौरुषमेवसापिंड्यं । बी

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

जिनश्चेतिगौतमोक्तेर्जनककुलोपितावदेवत्रीन्मातृतइत्यादितुसवर्णसापत्न मातृकुलपरं । यद्येकजाताबहवइतिशांखैकक्यत्वादितियुक्तंप्रतिभाति । अ तएवास्यह्यामुष्यायणत्वंहेमाद्रिप्रवरमंजरीवृत्तिकृन्नारायणादिभिरुक्तम् । भ ट्टसोमेश्वरेणापिपृथायाःकुंतिभोजस्यपालककन्यात्वेपि । ऊर्ध्वंसप्तमात्पितृ बंधुबीजिनश्चेतिगौतमोक्तेर्दत्रिमायाःपृथायाःजनकस्यशूरसेनस्यकुलेपिसा प्तपौरुषंपालककुलेपितावदेवसापिंड्यमुक्तमपिवाकारणाग्रहणेइत्यत्रसापिं ड्यदीपिकायांतुदत्तक्रीतादीनांजनकगोत्रेणोपनयनेकृतेजनककुलेसाप्तपौ रुषंसापिंड्यम् । पालकमातापितृकुलेत्रिपुरुषं । पिंडनिर्वापान्निर्वाप्यलक्ष णंत्रिपुरुषंसापिंड्यम्पालकगोत्रेणोपनयनेतत्कुलेसाप्तपौरुषमित्युक्तम् । तथा। चूडोपायनसंस्कारानिजगोत्रेणवैकृताः । दत्ताद्यास्तनयास्तेस्युरन्यथादास उच्यतइतिकालिकापुराणादुपनयनोत्तरंदत्तकनिषेधात् । त्रिपुरुषमित्यत्रा पिमूलंमृग्यमित्यलंबहुना । मातापितृद्वारकसापिंड्यवतीनांकन्यानामियं संख्यारामवाजपेयिनोक्ता । उद्वोढुःपितरौपितुश्चपितरौतज्जन्मकृद्दंपतीद्वं द्वंतस्यचतुष्कमष्टचततोप्यस्यक्रमात्षोडशावंशारंभकदंपतीप्रमितिरित्यास प्तकक्षंरदाएकैकान्वयकन्यकाःपितृकुलत्वासप्तकक्षंब्रुवे । यद्यप्येकस्यब हवःसुताःस्युस्तदपीहतु । संबंधसाम्यादेकैकगणितेत्यवधार्यताम् । एकस्मा न्मिथुनात्सुतोथदुहिताद्वंद्वद्वयंतद्द्वयातस्माद्द्वंद्वचतुष्कमष्टचततोतःषोडशोऽ प्तारदाः ॥ यावत्सप्तमकक्षमग्निऋतवःकन्याइहैकान्वयेतादंतैर्गुणितारसैक कसदृशोवंशेसापिंडाःपितुः । मातुर्जन्मददंपतीचमिथुनद्वंद्वंतयोःसागरा स्तस्याःपंचमकक्षमष्टमितिरित्येकान्वयःपुंसुते । द्वंद्वाद्वाद्वयुगंभतोब्धयइतोऽ ष्टौपंचकक्षंशरक्षोण्यःसप्तगुणाःशराभ्रविधवोमातुःसापिंडाःकुले । कुल द्वयस्यकन्यकायुतामिथःसपिंडकाः । हिमांशुदृग्धराद्दशोविवाहकर्मवर्जिता इति । एतच्चसर्ववर्णसाधारणं । सर्वत्रसापिंड्यसद्भावादितिविज्ञानेश्वरोक्तेः । पंचमात्सप्तमादूर्ध्वंमातृतःपितृतःक्रमात् । सपिंडतानिवर्तेतसर्ववर्णेष्वयं

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

विधिरितिहरनाथधृतदेवलवचनाच्च । संबंधतत्वेसुमंतुः । पितृष्वसृसुतामातृष्वसृसुतांमातुलसुतांमातृसगोत्रांसमानार्षेयींविवाह्याचांद्रायणंचरेत्परित्यज्यैनांमातृवद्बिभृयादितिदिक् । ऋषेरिदमार्षप्रवरः । गोत्रंप्रसिद्धं । समानेआर्षेगोत्रेयस्यतस्माज्जातायानभ्यातिताम् । अथसंक्षेपेणगोत्रप्रवरनिर्णयः । तौचभिन्नौनिषेधेनिमित्तम् । सगोत्रायदुहितरंनप्रयच्छेदित्यापस्तंबोक्तः । असमानप्रवरैर्विवाहइतिगौतमोक्तेश्च । तत्रगोत्रलक्षणमाहप्रवरमंजर्यां बौधायनः । विश्वामित्रोजमदग्निर्भरद्वाजोथगौतमः । अत्रिर्वसिष्ठःकश्यप इत्येतेसप्तऋषयः । सप्तानामृषीणामगस्त्याष्टमानांयदपत्यंतद्गोत्रमिति । यद्यपिकेवलभार्गवेष्वार्ष्टिषेणादिषुकेवलांगिरसेषुचहारितादिषुचनैतत् । भृग्वंगिरसोरुक्तेष्वनंतर्गतेःतथाप्यत्रेष्ठापत्तिरेवेतिकेचित् । अतएवस्मृत्यर्थसारे । प्रवरैक्यादेवात्राविवाहउक्तः । यद्यपिवसिष्ठादीनांनगोत्रत्वंयुक्तं । तेषांसप्तर्षित्वेनतदपत्यत्वाभावात् । तथापितत्पूर्वभाविवसिष्ठाद्यपत्यत्वेनगोत्रत्वंयुक्तम् । अतएवपूर्वेषांपरेषांचैतद्गोत्रम् । अत्रविशेषोऽस्मत्कृतप्रवरदर्पणेज्ञेयः । प्रवरास्तुप्रवरणानिप्रवरः । कल्पकाराहिवासिष्ठेतिहोतावसिष्ठवदित्यध्वर्युरित्यादिनायेषांप्रवरणमामनंतितेप्रवराः । तत्प्रवरणंयद्यपिक्वचिद्दृश्यते । तथापिपूर्ववदृषिभेदोद्रष्टव्यः । अन्यथातेषांव्यार्षेयैकार्षेइत्यादिनिर्देशानुपपत्तेः । अन्येतुतद्गोत्राणांव्यार्षेयइतिभेदमाहुरितिदिक् ॥ तत्रतुगोत्रभूतस्यपितृपितामहप्रपितामहाएवप्रवराः । पितैवाग्रेथपुत्रोथपौत्रइतिशतपथश्रुतेः । परंपरंप्रथमामित्याश्वलायनोक्तेश्च । अत्रविशेषमाहबौधायनः । एकएवऋषिर्यावत्प्रवरेष्वनुवर्तते । तावत्समानगोत्रत्वमन्यत्रभृग्वंगिरसांगणादिति ॥ स्मृत्यर्थसारे ॥ प्रीयमाणातयावापिसत्तयावानुवर्तनम् । एकस्यदृश्यतेयत्रतद्गोत्रतस्यकथ्यते । भृग्वंगिरोगणेषुतुमाधवीयेस्मृत्यंतरे । पंचार्षेत्रिषुसामान्यादविवाहस्त्रिषुद्वयोः । भृग्वंगिरोगणेष्वेवशेषेष्वेकोपिवारयेत् । शेषगोत्रेषुएकोपिसमानःप्रवरोविवाहंवारयेदित्यर्थः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

बौधायनोपि ॥ भृग्वंगिरसावधिकृत्यद्व्यार्षेयसन्निपाते ॥ विवाहस्त्र्यार्षेय सन्निपातेविवाहः । पंचार्षेयाणामितिभृग्वंगिरोगणेष्वपिजमदग्निगौतमभ रद्वाजेष्वेकप्रवरसाम्येसर्वेषामप्यसाम्येवासगोत्रत्वादेवाविवाहइतिदिक् । अथगोत्राणिप्रवराश्चोच्यंते ॥ तत्रबौधायनः ॥ गोत्राणांतुसहस्राणिप्रयुता न्यर्बुदानिच । ऊनपंचाशदेवैषांप्रवराऋषिदर्शनात् । तत्रसप्तभृगवः । व त्साविदाआर्ष्टिषेणायस्कामित्रयुवावैन्याःशुनकाइति । वत्सानांभार्गवच्या वनाप्रवानौर्वजामदग्न्येति । भार्गवौर्वजामदग्न्येतिवा । भार्गवच्यावनाप्र वानेतिवा । बिदानांपंच । भार्गवच्यावनाप्रवानौर्ववैदेति । भार्गवौर्वजाम दग्न्येतिवा । एतौद्वौजामदग्न्यसंज्ञौ । आर्ष्टिषेणानां । भार्गवच्यावनाप्रवा नार्ष्टिषेणानूपेति । भार्गवार्ष्टिषेणानूपेतिवा । एषांत्रयाणांपरस्परमाविवा हः ॥ वात्स्यानाम् ॥ भार्गवच्यावनाप्रवानेति । वत्सपुरोधसयोःपंच । भा र्गवच्यावनाप्रवानवास्यपौरोधसेति । वैजवनिमतिथयोःपंच । भार्गवच्या वनाप्रवानवैजवनैमाथितेति । एतेत्रयःक्वचित् । एषामपिपूर्वैरविवाहः । अ थतत्तद्गणस्थाऋषयोन्यश्चाविशेषोमत्कृतेप्रवरदर्पणेज्ञेयः । यस्कानाम् । भा र्गववैतहव्यसावेतसेति । मित्रयुवानाम् । भार्गववाध्र्यश्वदिवोदासेति । भा र्गवचावनदिवोदासेतिवा । वाध्र्यश्वेत्येकोवा । वैन्यानांभार्गववैन्यपार्थेति । एतएवश्यैताः। शुनकानांशुनकेतिवा।गार्त्समदेतिद्वौवा।भार्गवशौनहोत्रगा र्त्समदेतित्रयोवा।वेदविश्वज्योतिषांभार्गववेदवैश्वज्योतिषेति।शाठरमाठर णांभार्गवशाठरमाठरेति।एतौद्वौक्वचित्।यस्कादीनांस्वगणंत्यत्कासर्वैर्विवाहः तदुक्तंस्मृत्यर्थसारे । यस्कामित्रयुवावैन्याःशुनकाःप्रवरैक्यतः । स्वंस्वंहि त्वागणंसर्वेविवहेयुःपरावरैरिति । अथांगिरसः । तेगौतमाःभरद्वाजाःकेव लांगिरसश्चेतित्रिधा । अत्रगौतमादश । आयास्याः । शरद्वंताः । कौमंडादी र्घतमसः । औशनसः । कारेणुपालेयः । राहूगणाः । सोमराजकाः । वा मदेवाः । बृहदुक्थाश्चेति । तत्रायास्यानां । आंगिरसायास्यगौतमेति । शर

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

द्वंतानांआंगिरसगौतमशारद्वंतेति।कौमंडानांआंगिरसौतथ्यकाक्षीवंतगौतम कौमांडेतिवा ॥ आंगिरसायास्यौशिजगौतमकाक्षीवतेतिवा । आंगिरसौ तथ्यागौतमौशिजकाक्षीवतेतिवा । आंगिरसौशिजकाक्षीवतेतित्रयोवा। दीर्घतमसां । आंगिरसौतथ्यकाक्षीवतगौतमदैर्घतमसेति । आंगिरसौ तथ्यदैर्घतमसेतित्रयोवा । औशनसां । आंगिरसगौतमौशनसेतित्रयः। कारिणुपालानां । आंगिरसगौतमकारिणूपालेतित्रयः ॥ राहूगणानांआं गिरसराहूगणगौतमेति । सोमराजकानां । आंगिरससोमराजकगौतमेति। वामदेवानां। आंगिरसवामदेव्यगौतमेति । बृहदुक्थानां । आंगिरसबार्ह दुक्थगौतमेति । आंगिरसवामदेवबार्हदुक्थेतिवा । उतथ्यानामांगिरसौ तथ्यगौतमेति । औशिजानामांगिरसौशिजकाक्षीवतेत्यापस्तंबः । आंगि रसायास्यौशिजगौतमकाक्षीवतेतिकात्यायनः । एतौद्वौकचित् । रघुवानां। आंगिरसराघुवगौ तमेतिकेचित् । तत्रमूलंचिंत्यम् । एषांसर्वेषांगौतमानाम विवाहः । अथभरद्वाजाः । तेचत्वारः । भरद्वाजागर्गाऋक्षाःकंपयश्चेति । भ रद्वाजानामांगिरसबार्हस्पत्यभारद्वाजोतित्रयः।गर्गाणामांगिरसबार्हस्पत्यभा रद्वाजसैन्यगार्ग्येतिपंच।आंगिरससैन्यगार्ग्येतिपंच। आंगिरससैन्यगार्ग्येति वा॥अंत्ययोर्व्यत्ययोवा।भारद्वाजगार्ग्यसैन्येतिवा।गर्गभेदानां।आंगिरसतैत्तिर कापिभुवेति।ऋक्षाणांकापिलानांचांगिरसबार्हस्पत्यभरद्वाजवांदनमातवचसे तिपंच।आंगिरसवांदनमातवचसेतित्रयोवा। कपिलानामांगिरसामहीयवोऋ क्षयसेति।आत्मभुवाम् । आंगिरसभारद्वाजबार्हस्पत्यमंत्रवरात्मभुवेतिपंच । अयंकचित्।भरद्वाजानांसर्वेषामविवाहः।अथकेवलांगिरसः । हारितानांआं गिरसांबरीषयौवनाश्वेति।आद्योमांधातावा।कुत्सानाम् । आंगिरसमांधातृकौ त्सेति । कण्वानामांगिरसाजमीढकाण्वेति । आंगिरसघोरकाण्वेति।वा रथीतराणामांगिरसवैरूपरथीतरेति ॥ आंगिरसवैरूपपार्श्वदश्वेतिवा । अष्टादंष्ट्रपार्श्वदश्ववैरूपेतिवा।अंत्ययोर्व्यत्ययोवा।मुद्गलानामांगिरसभार्म्याश्व

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मौद्गल्येति । आद्यस्तार्क्ष्योवा । आंगिरसताविमौद्गल्येतिवा । विष्णुवृद्धा नांमांगिरसपौरुकुत्सत्रासदस्यवेति । एषांस्वगणंविहायसर्वैर्विवाहोभवति । हरितकुत्सयोस्तुनभवति । अथात्रयः । तेचत्वारः । आत्रेयाः । वाहुतकाः । गविष्ठिराःमुद्गलाइति । आद्यानामात्रेयार्चनानसश्यावाश्वेति । वाहुतकानां ।आत्रेयार्चनानशवाहुतकेति ॥ धनंजयानांआत्रेयार्चनानशधानंजयेति क्वचित् । गविष्ठिराणामात्रेयार्चनानशगविष्ठिरेति । आत्रेयगाविष्ठिरपौर्वातिथेतिवा । मुद्गलानामात्रेयार्चनानशपौर्वातिथेति । वामरथ्यसुमंगलबैजवापानामात्रेयार्चनानशातिथेति । आत्रेयार्चनानशगाविष्ठिरेतिवा । सुमंगलानांअत्रिसुमंगलश्यावाश्वेतिकेचित् । अत्रेःपुत्रिकापुत्राणाम् । आत्रेयवामरथ्यपौत्रिकेति । अत्रीणांसर्वेषामविवाहः ॥ अथविश्वामित्राः ॥ तेदश ॥ कुशिकः । लोहिताः । रौक्षकाः । कामायनाः । कताः । धनंजयाः । अघमर्षणाः । पूरणाः । इंद्रकौशिकाइति । कुशिकानांविश्वामित्रदेवरातौदलेति । लोहितानांविश्वामित्राष्टकलौहितेति । अंत्ययोर्व्यत्ययोवा । वैश्वामित्रमाधुच्छंदसाष्टकेतिवा । विश्वामित्राष्टकेतिद्वौवा । रौक्षकाणांवैश्वामित्रगाथिनरैवणेतिवैश्वामित्ररौक्षकरैवणेतिवा । कामकायनानांवैश्वामित्रदेवश्रवसदैवतरसेतिवा । अजानांवैश्वामित्रमाधुच्छंदसाचेति । वैश्वामित्राश्मरथवाधूलेतिवा ॥ अघमर्षणानांवैश्वामित्राघमर्षणकौशिकेति । पूरणानांवैश्वामित्रपौरणेतिद्वौवा ॥ वैश्वामित्रदेवरातपूरणेतिवा । इंद्रकौशिकानांवैश्वामित्रेंद्रकौशिकेतिद्वौ । धनंजयानांविश्वामित्रमाधुच्छंदसधानंजयेति । वैश्वामित्रमाधुच्छंदसाघमर्षणेतिवाकतानांवैश्वामित्रकात्यात्कीलेति । एतेबोधायनोक्ताः । रौहिणानांवैश्वामित्रमाधुच्छंदसरौहिणेति । वेणूनांवैश्वामित्रगाथिनरैणवेति । वेणूनांवैश्वामित्रगाथिनवैणवेति । जन्हूनांवैश्वामित्रशालंकायनकौशिकेति । आश्मरथ्यानां । वैश्वामित्राश्मरथ्यवाधुलेति उदवेणूनांवैश्वामित्रगाथिनवैणवेति । एतेआश्वयनामात्स्योक्ताः । अन्ये

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

स्त्वन्येपिषट्गुणाउक्ताः । तेऽन्यप्रमत्कृतौज्ञेयाः । एषांविश्वामित्राणामवि
वाहः । अथकश्यपाः । तेपंच । निध्रुवाः । कश्यपाः । शांडिलाः । रेशाः ।
लौगाक्षयश्च । निध्रुवाणांकाश्यपावत्सारनैध्रुवेति । कश्यपानांकाश्यपावत्सा
रासितेति।रेभाणांकश्यपावत्साररैभ्येति।शांडिलानांकाश्यपशांडिल्येति।अंत्य
स्थानेदेवलोवासितोवा।शांडिलासितदेवलेतिवा । कश्यपासितदेवलेतिवा
अंत्ययोर्व्यत्ययोवा । देवलासितेतिद्वौवा । लौगाक्षीन्वक्ष्यामः । एषांकश्य
पानामविवाहः । अथवसिष्ठाः । तेपंच । वसिष्ठाः । कुंडिनाः । उपम
न्यवः । पराशरः । जातूकर्ण्याश्चेति । वसिष्ठानां । वासिष्ठेंद्रप्रमदाभरद्वस्वि
ति । वासिष्ठेत्येकोवा । कुंडिनानांवासिष्ठमैत्रावरुणकौंडिन्येति । उपमन्यू
नां । वासिष्ठेंद्रप्रमदाभरद्वसव्येति । वासिष्ठाभरद्वस्विंद्रप्रमदेतिवा । आद्य
योर्व्यत्ययोवा । पराशराणांवासिष्ठशाक्यपाराशर्येति । जातूकर्ण्यानां । वा
सिष्ठात्रिजातूकर्ण्येति । वासिष्ठानांसर्वेषामविवाहः । अंत्यस्यात्रिभिश्च ।
अथागस्त्याः । तेचत्वारः । इध्मवाहाः । सांभवाहाः । सोमवाहाः । यज्ञ
वाहाश्चेति । आद्यानां । आगस्त्यदाढर्च्यच्युतेध्मवाहेति । आगस्त्येकोवा ।
सोमवाहानां । आगस्त्यदाढर्च्यच्युतसोमवाहेति । सांभवाहानांसांभवार्हो
त्यः। यज्ञवाहानांयज्ञवार्होऽत्यः। आद्यौपूर्वोक्तावेव।सारवाहानांतदंतास्त्रयः।
दर्भवाहानांतदंतास्त्रयः।अगस्तीनामागस्त्यमार्हेंद्रमायोभुवेति। पूर्णमासानां।
आगस्त्यपौर्णमासपारणेति।हिमोदकानांआगस्त्यहैमचर्चिहैमोदकेति। पा
णिकानामागस्त्यपैनायकपाणिकेति।एतेषट्क्वचित् । अगस्तीनांसर्वेषामवि
वाहः।अथहिगोत्राः।शौंगशैशिरीणां।आंगिरसबार्हस्पत्यभारद्वाजकात्याक्षी
लेतिपंच।कात्याक्षीलयोःस्थानेशौंगशैशिरीवा।आंगिरसकात्याक्षीलेतित्रयो
वाएषांभरद्वाजैर्विश्वामित्रैश्चाविवाहः। एवंकपिलानांकतानांचसंस्कृतिपृति
माषादीनां। आंगिरसगौरिवीतसांकृत्येति । शाक्त्यगौरिवीतसांकृत्येतिवा
एषांस्वगणस्थैर्वसिष्ठैःशौंगशैशिरैर्लौगाक्षिभिश्चाविवाहः । कश्यपैरपी

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तिप्रयोगपारिजाते । लौगाक्षीणांकाश्यपावत्सारवासिष्ठेति । काश्यपावत्सा
रासितेतिवाएतेहर्वसिष्ठानक्तंकश्यपाः।एषांवसिष्ठैःकश्यपैः । संस्कृताद्यैश्चवि
वाहः । देवरातस्यजामदग्न्यैर्विश्वाविवाहइतिप्रयोगपारिजातेपदुक्तंबह्वृच
श्रुतौ । यथैवांगिरसःसन्नुपेयांतवपुत्रतां । आंगिरसोजन्मनास्याजीगर्तिःश्रु
तः । कविरित्यंगिरोगणस्थत्वेनभार्गवजामदग्न्यत्वस्मृतेर्बाधात् । तेनप्रत्य
क्षश्रुत्याहरिवंशादिस्मृतेश्चबाधात् । तेनद्वौदेवरातौ । एकआंगिरसःश्रुत्यु
क्तः । अन्योभार्गवःतयोःकल्पभेदेप्यांगिरसेनदेवरातेनजमदग्न्येर्भवत्येवावि
वाहः । भार्गवेणतुनेतितत्वम्।धनंजयानांविश्वामित्रैरत्रिभिश्चाविवाहः । जा
तूकर्ण्यानांवासिष्ठैरत्रिभिश्चाविवाहः । एवंदत्तकीतकृत्रिमस्वयंदत्तपुत्रिकापु
त्रादीनांउत्पादकपालकयोः।पित्रोर्गोत्रप्रवरावर्ज्याइतिप्रवरमंजरीनारायणवृ
त्तिप्रयोगपारिजातादयःअत्रसर्वत्रोपपत्तयः । मूलंचमत्कृतेप्रवरदर्पणेज्ञेयमि
तिदिक् । क्षत्रियवैश्ययोस्तुपुरोहितगोत्रप्रवरावेवेतिसर्वसिद्धांतः ।यद्यपिबह्वृ
चपरिशिष्टेकपिभरद्वाजयोर्विवाहउक्तस्तथापि । भरद्वाजाश्चकपयोगर्गारौ
क्षायणाइति । चत्वारोपिभरद्वाजगोत्रैक्यान्नान्वयेयुर्मिथः । कपिगर्गभर
द्वाजामिथोरौक्षायणाद्विजाः । नोद्वहेयुःसगोत्रत्वात्प्रवरैक्याच्चकुत्रचिदि
ति । स्मृत्यर्थसाराद्युक्तेरविवाहएवतयोरितिप्रवरमंजर्यांयद्यपीदमुक्तम् । त
थापिभृग्वंगिरोगणेषुतुभवत्येव । तथाबह्वृचपरिशिष्टेबौधायनः। एकएवऋ
षिर्यावत्प्रवरेष्वनुवर्तते ॥ तावत्समानगोत्रत्वमृतेभृग्वंगिरोगणात् । माध
वीयेस्मृत्यंतरे ॥ पंचानांत्रिसामान्यादविवाहस्त्रिषुद्वयोः ॥ भृग्वंगिरोगणेष्वे
वंशेषेष्वेकोपिवारयेदितिदेशाचाराच्च ॥ सोप्याभीरदेशेप्रसिद्धः। चतुर्विंशति
मते । यस्तुदेशानुरूपेणकुलमार्गेणचोद्वहेत् ॥ नित्यंसव्यवहार्यःस्याद्देशाच्चै
तत्प्रदृश्यतइतिदिक्तथाचभृगुःयस्मिन्देशेपुरेग्रामेत्रैविद्येनगरेपिवा । यो
यत्रविहितोधर्मस्तंधर्मंनविचालयेदिति । पुनश्चतुर्विंशतिमते ॥ यस्मिन्देशे
आचारःपारंपर्यक्रमागतः ॥वर्णानांकिलसर्वेषांसदाचारःसउच्यते॥स्वगोत्रा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

यज्ञानेतुसत्याषाढः । अथाज्ञानबंधोःपुरोहितप्रवरेणाचार्यप्रवरेणवेति ॥ आ
चार्यगोत्रप्रवरानभिज्ञस्तुद्विजःस्वयम् ।दत्वात्मानंतुकस्मैचित्तद्गोत्रप्रवरोभवे
त्॥यद्वास्वगोत्रप्रवरविधुरोजामदग्निजः । विवाहंचनतैनैवगोत्रेणतुसमाच
रेदितिकश्चित् । दिवोदासीयेपि । स्वगोत्रप्रवराज्ञानेजमदग्निमुपाश्रयेत् ।
अथमातृगोत्रनिर्णयः । शातातपः । मातुलस्यसुतामूद्वामातृगोत्रांतथैवच ।
समानप्रवरांचैवगत्वाचांद्रायणंचरेत् । यद्यपिसगोत्रांमातुरप्येकेनेच्छंत्युद्वा
हकर्मणि । जन्मनाग्नोरविज्ञातेप्युद्वहेदविशंकितइतिव्यासोक्तेरज्ञातनाम
त्वेनसगोत्रत्वदोषस्तथापिनेदंकलौप्रवर्तते ॥ गोत्रान्मातुःसपिंडाच्चवि
वाहोगोवधस्तथेतिकलिवर्जत्वोक्तेः । इदंमातृगोत्रवर्जनंमाध्यंदिनीयाना
मेव । मातृगोत्रंमाध्यंदिनीयानामपुत्रायाश्चेति । सत्याषाढोक्तेरितिकश्चिन्म
द्वाराष्ट्रकल्पितम् । तन्निर्मूलम् । अन्यथागुर्जरादेःकातीयस्यकुतोननिषेधः।
अतएवप्रवरमंजरीकारः । दोषस्यातिगुरुत्वात्सर्वेषांमातृगोत्रंवर्ज्यमितियत्तु
गुर्जरादीनांमाध्यंदिनीयानामप्याचरणाच्च। एकस्मिन्प्रवरेतुल्येमातृगोत्रेवर
स्यच॥तमुद्वाहंनकुर्वीतसाकन्याभगिनीस्मृतेतिमातृकुलेप्रवरचिंतनमुक्तम्।
तदासुरादिविवाहोढापरमितिदिक् । विस्तरस्तुग्रंथांतरेभ्योज्ञेयः । सगोत्रा
दिविवाहेप्रायश्चित्तंस्मृत्यर्थसारेइत्थंसगोत्रसंबंधविवाहविषयेस्थिते । यदिक
श्चिद्ज्ञानतस्तांकन्यामूद्वोपगच्छति ।गुरुतल्पव्रताच्छुध्येद्गर्भस्तज्जेऽयतांत्रजे
त्॥भोगतस्तांपरित्यज्यपालयेज्जननीमिव । अज्ञानाद्दैववैःशुद्ध्येत्त्रिभिर्गर्भ
स्तुकश्यपः । एवंसापिंड्येपि । सपिंडापत्यदारेषुप्राणत्यागोविधीयतइतिबृ
हद्यमोक्तेः । तिथितत्वेबौधायनः । सपिंडांसगोत्रांचेदमत्योपयच्छेन्मातृव
देनांबिभृयात् । कन्याविवाहकालउक्तोज्योतिर्निबंधे । षडब्दमध्येनोद्वाह्या
कन्यावर्षद्वयंयतः। सोमोभुंक्तेततस्तद्वद्गंधर्वश्चतथाऽनलः । राजमार्त्तंडः।अ
युग्मेदुर्भगानारीयुग्मेतुविधवाभवेत् । तस्माद्गर्भान्वितेयुग्मेविवाहेसापतिव्र
ता । मासत्रयादूर्ध्वमयुग्मवर्षेयुग्मेपिमासत्रयमेवयावत् । विवाहशुद्धिप्रव

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दंतिसंतोवात्स्यादयःस्त्रीजनिजन्ममासात् । पराशरमाधवीयेतु । जन्मतोग
र्भाधानाद्वापंचमाब्दात्परंशुभं । कुमारीवरणंदानंमेखलाबंधनंतथेत्युक्तम् ।
संबंधतत्वेयमः । कन्याद्वादशवर्षाणियाप्रदत्तावसेद्गृहे । ब्रह्महत्यापितुस्त
स्याःसाकन्यावरयेत्स्वयं ॥ भारते ॥ त्रिंशद्वर्षःषोडशाब्दांभार्यांविंदेतनग्नि
कां । दशवर्षोऽष्टवर्षांवाधर्मेसीदतिसत्वरः । अतोप्रवृत्तेरजसिकन्यांदद्या
त्पितासकृत् ॥ तत्रैव ॥ सप्तसंवत्सरादूर्ध्वंविवाहःसार्ववर्णिकः । कन्या
याःशस्यतेराजन्नन्यथाधर्मगर्हितः । राजमार्तंडः । राहुग्रस्तेतथाशुद्धेपितृ
णांप्राणसंशये । अतिप्रौढाचयाकन्याचंद्रलग्नबलेनतु । चकारादतिबाला ।
प्राणसंशयइत्युक्तेः । मनुः । त्रिंशद्वर्षोवहेत्कन्यांहृद्यांद्वादशवार्षिकीं । हृद्य
ष्टवर्षोष्टवर्षांवाधर्मेसीदतिसत्वरः । यद्यपिविवाहस्त्वष्टवर्षायाःकन्यायाःश
स्यतेबुधैरितिसंवर्त्तोक्तेरतऊर्ध्वंरजस्वलेत्यादेश्चदशवर्षादूर्ध्वंविवाहोनिषिद्धः।
तथापिदातुरभावेद्वादशवर्षोडशाब्देज्ञेयेत्रीणिवर्षाण्यृतुमतीकांक्षेतपितृशासन
मिति । पराशरमाधवीयेबौधायनोक्तेश्च । मनुः । स्त्रीसंबंधेदशैतानिकुला
निपरिवर्जयेत् । हीनक्रियंनिःपुरुषंनिश्छंदोरोमशार्शसम् ॥ क्षय्यामयाव्यपस्मा
रीश्वित्रिकुष्ठिकुलानिच । नर्क्षवृक्षनदीनाम्नींनांत्यपर्वतनामिकां । नपक्ष्य
हिप्रेष्यनाम्नींनविभीषणनामिकाम् । यमः । तस्मादुद्वाहयेत्कन्यांयावन्नर्तु
मतीभवेत् । तथामूलजादीनांफलंप्रागुक्तम् । तथा । वर्णवश्यग्रहमैत्र्या
दिघटितविचारोज्योतिर्विद्भ्योज्ञेयः । विस्तरात्तुनोच्यते । अथगुर्वर्कबलं ॥
ज्योतिर्निबंधेगर्गः ॥ स्त्रीणांगुरुबलंश्रेष्ठंपुरुषाणांरवेर्बलम् ॥ तयोश्चंद्रबलं
श्रेष्ठमितिगर्गेणभाषितम् । जन्मत्रिदशमारिस्थपूजयाशुभदोगुरुः । विवा
हेऽथचतुर्थाष्टद्वादशस्थोमृतिप्रदः ॥ देवलः ॥ नष्टात्मजाधनवतीविधवाकु
शीलापुत्रान्विताहतधवासुभगाविपुत्रा । स्वामिप्रियाविगतपुत्रधवाधना
ढ्यावंध्याभवेत्सुरगुरौक्रमशोभिजन्मा बृहस्पतिः ॥ झषचापकुलीरस्थोजीवो
ऽप्यशुभगोचरः । अतिशोभनतांदद्याद्विवाहोपनयादिषु । लल्लः । द्वादशव

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

शमचतुर्थे जन्मनिषष्ठाष्टमेतृतीयेचाप्राप्तेपाणिग्रहणे जीवेवैधव्यमाप्नोति॥गर्गः ॥सर्वत्रापिशुभंदद्याद्द्वादशाब्दात्परंगुरुः । पंचषष्ठाब्दयोरेवशुभगोचरतामता सप्तमात्पंचवर्षेषुस्वोच्चस्वर्क्षगतोयदि । अशुभोपिशुभंदद्याच्छुभऋक्षेषुकिंपुनः।रजस्वलाया.कन्यायागुरुशुद्धिंनचिंतयेत् ।अष्टमेपिप्रकर्तव्योविवाहस्त्रिगुणार्चनात्।अर्कगुर्वोर्बलंगौर्यारोहिण्यर्कबलास्मृता॥कन्याचंद्रबलाप्रोक्ता वृषलीलग्नतोबला॥अष्टवर्षाभवेद्गौरीनववर्षाचरोहिणी ॥दशवर्षाभवेत्कन्या अतऊर्ध्वंरजस्वला ॥ अथबृहस्पतिशांतिः ॥ शौनकः—कन्यकोद्वाहकालेतु आनुकूल्यंनविद्यते ॥ ब्राह्मणस्योपनयनेगुरोर्विधिरुदाहृतः ॥ सुवर्णेनगुरुं कृत्वापीतवस्त्रेणवेष्टयेत् ॥ ईशान्यांधवलंकुंभंधान्योपरिनिधायच ॥ दमनं मधुपुष्पंचपलाशंचैवसर्षपान् ॥ मांसीगुडूच्यपामार्गाविडंगीशंखिनीवचा ॥ सहदेवीहरिक्रांतासर्वौषधिशतावरी ॥ बलाचसहदेवीचनिशाद्वितयमेव च ॥ कृत्वाज्यभागपर्यंतंस्वशाखोक्तविधानतः ॥ ग्रहोक्तमंडलेभ्यर्च्यपीत पुष्पाक्षतादिभिः ॥ देवपूजोत्तरेकालेततःकुंभानुमंत्रणम् ॥ अश्वत्थसमिधश्चाज्यंपायसंसर्पिषायुतम् ॥ यवव्रीहितिलाःसाज्यामंत्रेणैवबृहस्पतेः ॥ अष्टोत्तरशतंसर्वंहोमशेषंसमापयेत् ॥ पुत्रदारसमेतस्यअभिषेकंसमाचरेत् ॥ कुंभाभिमंत्रणोक्तैश्चसमुद्रज्येष्ठमंत्रतः ॥ प्रतिमाकुंभवस्त्रंचआचार्यायनिवेदयेत् ॥ ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चाच्छुभदःस्यान्नसंशयः ॥ इतिबृहस्पतिशांतिः॥ शौनकः—गुर्वादित्येव्यतीपातेवक्रातीचारगेगुरौ ॥ नष्टशशिनिशुक्रे वाबलेवृद्धेथवागुरौ ॥ पौषेचैत्रेऽथवर्षासुशरद्यधिकमासके ॥ केतूदयेनिरंशे र्केसिंहस्थेमरमंत्रिणि ॥ विवाहव्रतयात्रादिपुरहर्म्यगृहादिकं ॥ क्षौरंत्रिघोपविद्यांचयत्नतःपरिवर्जयेत् ॥ मदनपारिजातेज्योतिःसागरे—बालेशुक्रेवृद्धेशुक्रवृद्धेजीवेनष्टेजीवे ॥ बालेजीवेजीवेसिंहेसिंहादित्येजीवादित्ये ॥ तथामलिम्लुचेमासिसुराचार्येतिचारगे ॥ वापीकूपविवाहादिक्रियाःप्रागुदितास्त्यजेत् ॥ सिंहस्थंमकरस्थंचगुरुंयत्नेनवर्जयेत् ॥ लल्लः—अतिचारगतोजीवस्तं

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

शशिनैवचेत्पुनः ॥ लुप्तःसंवत्सरोज्ञेयःसर्वकर्मबहिष्कृतः ॥ सिंहस्थगुरोरप
वादमाहपराशरः—गोदाभागीरथीमध्येनोद्वाहःसिंहगेगुरौ ॥ मघास्थेसर्वदेशे
षुतथामीनगतेरवौ ॥ वसिष्ठोपि—विवाहोदक्षिणेकूलेगौतम्यांनेतरत्रतु ॥
भागीरथ्युत्तरेकूलेगौतम्यादक्षिणेतथा ॥ विवाहोव्रतबंधश्चसिंहस्थेज्येनदु
ष्यति ॥ कन्यादातृक्रममाहयाज्ञवल्क्यः—पितापितामहोभ्रातासकुल्योज
ननीतथा ॥ कन्याप्रदःपूर्वनाशेप्रकृतिस्थःपरःपरः ॥ अप्रयच्छन्समाप्नोति
भ्रूणहत्यामृतावृतौ ॥ गम्यत्वाभावेदातॄणांकन्याकुर्यात्स्वयंवरं ॥ भ्रातॄणां
संस्कृतानामेवाधिकारमाहसएवयाज्ञवल्क्यः—असंस्कृतास्तुसंस्कार्याभ्रातृ
भिःपूर्वसंस्कृतैः ॥ भगिन्यश्चनिजादंशाद्दत्वांशंतुतुरीयकम् ॥ अत्रचकारे
णपूर्वसंस्कृतैरित्यस्यानुवृत्तेर्विवाहपर्याप्तद्रव्यदानेस्वांशसमांशचतुर्थभागदा
नेवासंस्कृतग्रहणंव्यर्थंस्यात् । अतःकर्तृनियमोयं । तेनानुपनीतभ्रातृमात्रा
दिसत्वेमात्रादेरेवाधिकारोनभ्रातुरित्युक्तंसंबंधतत्वादौ । कन्यास्वयंवरेमातु
र्दातृत्वेचताभ्यामेवनांदीश्राद्धंकार्यम् । तत्रचस्वयंप्रधानसंकल्पमात्रंकृत्वा
न्यब्राह्मणद्वाराकारयेदितिप्रयोगपारिजाते । वरस्तुसंस्कृतभ्रात्राद्यभावेस्वय
मेवनांदीश्राद्धंकुर्यात् । नमाता पुत्रेषुविद्यमानेषुनान्यंवैकारयेत्स्वधामिति
निषेधात् । उपनयनेनकर्माधिकारस्यजातत्वाच्चेतिपृथ्वीचंद्रोदयः। माधवी
येपराशर्केचनारदः—पितादद्यात्स्वयंकन्यांभ्राताबानुमतेपितुः ॥ मातामहोमा
तुलश्चसकुल्योबांधवस्तथा ॥ मातात्वभावेसर्वेषांप्रकृतौयदिवर्तते ॥ तस्या
मप्रकृतिस्थायांकन्यांदद्युःस्वजातयः ॥ सकुल्यःपितृपक्षीयोबांधवोमातृवंश
जः ॥ मदनपारिजातेकात्यायनः—स्वयमेवौरसींदद्यात्पित्रभावेस्वबांधवाः॥
मातामहस्ततोन्यांहिमातावाधर्मजांसुताम् ॥ ततोन्यामौरसींभिन्नांधर्मजां
नियोगात्क्षेत्रजांमातामहोमातामातुलोवादद्यात् । तेनौरसीदानेपितृबंधुषु
सत्सुमातामहादीनांनाधिकारःअनुमतिंविना।अस्यापवादस्तत्रैव दीर्घप्रवास
युक्तेषुपौगंडेषु बंधुषु॥मातातुसमयेदद्यादौरसीमपिकन्यकां॥मनुः—यदातुनै

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

बकश्चित्स्यात्कन्याराजानमाव्रजेत्॥परकीयकन्यादानेविशेषोमदनरत्नेस्कां दे—आत्मीकृत्यसुवर्णेनपरकीयांतुकन्यकाम्॥धर्मेणाविधिनादानमसगोत्रेपियु ज्यते॥अत्रप्रकृतिग्रहणादप्रकृतिस्थेनकृतमकृतमेव।स्वतंत्रोयदितत्कार्यंकुर्याद प्रकृतिंगतः।तदप्यकृतमेवस्यादस्वातंत्र्यस्यहेतुतइत्यपरार्केनारदोक्तेः।यदितुस प्तपदीविवाहहोमादिप्रधानंजातंतदंगवैकल्येपिनावृत्तिर्विवाहस्य।गौडाअप्ये वमाहुः।तत्रैवमरीचिः—गौरींददन्नाकपृष्ठेवैकुंठंरोहिणींददत्॥कन्यांददद्ब्रह्म लोकंरौरवंतुरजस्वलाम्॥ अथमासनिर्णयः॥ तत्रजन्ममासेविशेषःप्रागुक्तः ज्योतिःप्रकाशेव्यासः—माघफाल्गुनवैशाखेयद्यूढामार्गशीर्षके ॥ ज्येष्ठेवा षाढमासेचसुभगावित्तसंयुता ॥ श्रावणेवापिपौषेवाकन्याभाद्रपदेतथा॥चै त्राश्वयुक्कार्तिकेषुयातिर्वैधव्यतांलघु ॥ नारदः—माघफाल्गुनवैशाखज्येष्ठ मासाःशुभप्रदाः ॥ कार्तिकोमार्गशीर्षश्चमध्यमौनिंदिताःपरे ॥ वासिष्ठः— पौषेपिकुर्यान्मकरस्थितेर्केचैत्रेभवेन्मेषगतोयदास्यात् ॥ प्रशस्तमाषाढकृतं विवाहंवदंतिगर्गामिथुनस्थितेर्के ॥ आचार्यचूडामणौज्योतिर्गर्गराजमार्त ण्डौ—मांगल्येषुविवाहेषुकन्यासंवरणेषुच ॥ दशमासाःप्रशस्यंतेचैत्रेपौषवि वर्जिताः ॥ अपस्तंबःसर्वऋतवोविवाहस्य। शैशिरौमासौपरिहाप्योत्तमंच नैदाघम् । अत्रमाघफाल्गुनाषाढवर्जेनवमासामुख्यःकालइतिसुदर्शनभा ष्येडविलायांब्रह्मतीर्थैश्चोक्तम् । बौधायनसूत्रेपि—सर्वेमासाविवाहस्यशुचि तपस्तपस्यवर्जमित्येके । तेनपूर्वोत्तराशिशिरसंबंधिनौमासौपौषचैत्रौविवा हइति । निर्णयामृतव्याख्यानंमौर्ख्यकृतमित्युपेक्ष्यं । निशिचेत्सर्वेषुद्वादश स्वपिमासेषूद्वहेदितिकालादर्शः । यत्तुज्योतिषेमाघादिविषयस्तेगृह्यसूत्रा णांद्विजपरत्वेनप्राबल्याच्छूद्रादिपराः । ज्योतिषे—वात्स्योवर्षमनूनमिच्छ तितथारैभ्योयेनंचोत्तरंश्रीवासंतमृतुंविहायमुनयोमांडव्याशिष्याजगुः ॥ चै त्रंप्रोद्वाहपराशरःपरिणयेत्पौषंचदौर्भाग्यदंह्याषाढादिचतुष्टयंननिनदंकैश्चित् प्रदिष्टंबुधैः ॥ चंडेश्वरः—मार्गेमासितथाज्येष्ठेक्षौरंपरिणयंव्रतम् ॥ ज्येष्ठपुत्र

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दुहित्रोस्तुयत्नेनपरिवर्जयेत् ॥ कृत्तिकास्थंरविंत्यक्त्वाज्येष्ठपुत्रस्यकारयेत्॥ उत्सवादिषुकार्येषुदिनानिदशवर्जयेत् ॥ रत्नकोशे—जन्मर्क्षेजन्मदिवसेजन्ममासेशुभंत्यजेत्॥ज्येष्ठेमास्याद्यगर्भस्यशुभंवर्ज्यंस्त्रियाआपि॥ पराशरः—अज्येष्ठाकन्यकायत्रज्येष्ठपुत्रोवरोयदि ॥व्यत्ययोवातयोस्तत्रज्येष्ठमासःशुभप्रदः मिहिरः—ज्येष्ठस्यज्येष्ठकन्यायाविवाहोनप्रशस्यते ॥ तयोरन्यतरेज्येष्ठेज्येष्ठोमासःप्रशस्यते ॥ द्वौज्येष्ठौमध्यमौप्रोक्तावेकंज्येष्ठंशुभावहं ॥ ज्येष्ठत्रयंनकुर्वीतविवाहेसर्वसंमतम् ॥ यत्तुसार्वकालमेकेविवाहमितितदासुरादिविवाहविषयम् । धर्म्येषुविवाहेषुकालपरीक्षणंनाधर्म्येष्वितिगृह्यपरिशिष्टात् ॥ रत्नमालायामप्येवं ॥ तेनासुरादयोमाघचैत्रादिनिषिद्धकालेष्वपिभवंति । मासाः सौराः । सौरोमासोविवाहादावित्युक्तेः । झषोननिंद्योयदिफाल्गुनेस्यादजस्तुवैशाखगतोननिंद्यइतित्वपवादः । अथदशदोषाः । व्यवहारोच्चये—त्रेधश्चलत्साचतथैवपातःखर्जूरवेधोदशयोगचक्रं ॥ युतिश्चजामित्रमुपग्रहश्चबाणाख्यवज्रेचदशैवदोषाः ॥ एषांलक्षणंज्योतिषेज्ञेयम् । अतिचारगेगुरौतुवसिष्ठः—अतिचारगतेजीवेवर्जयेत्तदनंतरं ॥ विवाहादिषुकार्येषुअष्टाविंशतिवासरान्॥रत्नमालायाम्—एकपंचनवयुग्मषट्दशत्रीणिसप्तचतुरष्टलाभगः ॥ द्वादशाजवृषभादिराशितोघातचंद्रइतिकीर्तितोबुधैः ॥ नारदः—भूबाणनंदहस्ताश्वरसदिग्वन्हिशैलजाः॥वेदावसुशिवादित्याघातचंद्रोयथाक्रमम्॥पात्रायांयुद्धकार्येषुघातचंद्रंविवर्जयेत् ॥ विवाहेसर्वमांगल्येचौलादौव्रतबंधने ॥ घातचंद्रोनैवचिंत्यइतिपाराशरोब्रवीत् ॥ ज्योतिर्निबंधे—विवाहचौलव्रतबंधयज्ञेपट्टाभिषेकेचतथैवराज्ञां ॥ सीमंतयात्रासुतथैवजातेनोचिंतनीयःखलुघातचंद्रः ॥ नारदः—अकालजाभवेयुश्चेद्दियुन्नीहारवृष्टयः ॥ प्रत्यर्कपरिवेषेंद्रचापाफाध्वनयोयदि ॥ दोषायमंगलेनूनंनदोषायैवकालजाः ॥ अकालवृष्टिस्वरूपमाहलल्लः—पौषादिचतुरोमासाःप्रोक्तावृष्टिरकालजेति ॥ शार्ङ्गधरः—निर्घातेक्षितिचलनेग्रहयुद्धेराहुदर्शनेचैव ॥ आपंचदिनात्कन्या

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

परिणीतानाशमुपयाति ॥ उल्कापातेंद्रचापप्रबलघनरजोधूमनिर्घातविद्युद्दृष्टिप्रत्यर्कदोषादिषुसकलबुधैस्त्याज्यमेवैकरात्रम् ॥ दुःखप्नेदुर्निमित्तेत्यशुभफलदृशोदुर्मनोभ्रांतबुद्धौचौलेमौंजीनिबंधेपरिणयनविधौसर्वदात्याज्यमेव ॥ ज्योतिःप्रकाशे—अर्वाक्षोडशनाड्यःसंक्रांतेःपुण्यदाःपरतः ॥ उपनयनव्रतयात्रापरिणयनादौविवर्ज्यास्ताः ॥ गर्गः—दिग्दाहेदिनमेकंचगृहेसप्तदिनानितु ॥ भूकंपेचसमुत्पन्नेत्र्यहमेवतुवर्जयेत् ॥ उल्कापातेत्रिदिवसंधूमेपंचदिनानिच ॥ वज्रपातेचैकदिनंवर्जयेत्सर्वकर्मसु ॥ दर्शनादर्शनाद्राहुकेत्वोःसप्तदिनंत्यजेत् ॥ यावत्केतूद्गमस्तावदशुभःसमयोभवेत् ॥ अस्यापवादोऽद्भुतसागरे—अथदिवसत्रयमध्येमृदुपानीयंयदाभवति ॥ उत्पातदोषशमनंतदैवसंप्राहुराचार्याः ॥ संबंधतत्त्वे—भूकंपादेर्नदोषोस्तिवृद्धिश्राद्धेकृतेसति ॥ अथापरिहार्येकन्यायावैधव्ययोगेविशेषउच्यते । मार्कंडेयपुराणे—बालवैधव्ययोगेतुकुंभेद्रुप्रतिमादिभिः ॥ कृत्वालग्नंततःपश्चात्कन्योद्वाहमेतिचापरे॥ अत्रपुनर्दोषाभावउक्तोविधानखंडे—स्वर्णाबुपिप्पलानांचप्रतिमाविष्णुरूपिणी ॥ तयासहविवाहेतुपुनर्भूत्वंनजायते ॥ सूर्यारुणसंवादे—विवाहात्पूर्वकालेचचंद्रताराबलान्विते ॥ विवाहोक्तेचतांकन्यांकुंभेनसहचोद्वहेत् ॥ सूत्रेणवेष्टयेत्पश्चाद्दशतंतुविधानतः ॥ कुंकुमालंकृतंदेहंतयोरेकांतमंदिरे ॥ ततःकुंभंचनिःसार्यप्रभज्यसलिलाशये ॥ ततोभिषेचनंकुर्यात्पंचपल्लववारिभिः ॥ कुंभप्रार्थनातत्रैव ॥ वरुणांगस्वरूपायजीवनानांसमाश्रय ॥ पतिंजीवयकन्यायाश्चिरंपुत्रसुखंकुरु ॥ देहिविष्णोवरंदेवकन्यांपालयदुःखतः ॥ ततोलंकारवस्त्राढ्यांवरायप्रतिपादयेत् ॥ इतिकुंभविवाहः ॥ मूर्तिदानमपितत्रैवोक्तं ॥ ब्राह्मणंसाधुमामंत्र्यसंपूज्यविविधार्हणैः ॥ तस्मैदद्याद्विधानेनविष्णोर्मूर्तिंचतुर्भुजां ॥ शुद्धवर्णसुवर्णेनवित्तशक्त्याथवापुनः ॥ निर्मितांरुचिरांशंखगदाचक्राब्जसंयुताम् ॥ दधानांवाससीपीतेकुमुदोत्पलमालिनीं ॥ सदक्षिणांचनादद्यान्मंत्रमेनमुदीरयेत् ॥ यन्मयाप्रांचजनु-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

षिघ्नंत्यापतिसमागमम् ॥ विषोपविषशस्त्राद्यैर्हतोवातिविरक्तया ॥ प्राप्या मानंमहाघोरंयशःसौख्यधनापहम् ॥ वैधव्याद्यतिदुःखौघनाशायशुभलब्ध ये ॥ बहुसौभाग्यलब्ध्यैचमहाविष्णोरिमांतनुम् ॥ सौवर्णीनिर्मितांशक्त्यातु भ्यंसंप्रददेद्विज ॥ अनघाद्याहमस्मीतित्रिवारंप्रजपेदिति ॥ एवमस्त्वितित स्योक्तिंगृहीत्वास्वगृहंविशेत् ॥ ततोवैवाहिकंकुर्याद्विधिंदातामृगीदृशः ॥ अन्येप्यश्वत्थविवाहवृक्षसेचनादयस्तत्रैवज्ञेयाः । विस्तरभयान्नोच्यते अथप्रतिकूलादिज्योतिर्निबंधेगर्गः— कृतेतुनिश्चयेपश्चान्मृत्युर्भवतिकस्यचि त् ॥ तदानमंगलंकुर्यात्कृतेवैधव्यमाप्नुयात् ॥ ज्योतिर्मेधातिथिः—वधूवरा र्थंघटितेसुनिश्चितेवरस्यगेहेप्यथकन्यकायाः ॥ मृत्युर्यदिस्यान्मनुजस्यक स्यचित्तदानकार्यंखलुमंगलंबुधैः ॥ मंगलंविवाहः । स्मृतिचंद्रिकायाम्— कृतेवाङ्निश्चयेपश्चान्मृत्युर्मर्त्यस्यगोत्रिणः ॥ तदानमंगलंकार्यंनारीवैधव्यदं ध्रुवं ॥ भृगुः—वाग्दानानंतरंयत्रकुलयोःकस्यचिन्मृतिः ॥ तदोद्वाहोनैवका र्यःस्ववंशक्षयदोयतः ॥ शौनकः—वरवध्वोःपितामातापितृव्यश्चसहोदरः ॥ एतेषांप्रतिकूलंचमहाविघ्नपदंभवेत् ॥ पितापितामहश्चैवमाताचैवपिता मही ॥ पितृव्यःस्त्रीसुतोभ्राताभगिनीचाविवाहिता ॥ एभिरत्रविपन्नैश्चप्र तिकूलंबुधैःस्मृतं ॥ अन्यैरपिविपन्नैस्तुकेचिदूचुर्नतद्भवेत् ॥ मांडव्यः—वा ग्दानानंतरंमातापिताभ्राताविपद्यते ॥ विवाहोनैवकर्तव्यःस्ववंशस्थितिमि च्छता ॥ संकटेतुमेधातिथिः—वाग्दानानंतरंयत्रकुलयोःकस्यचिन्मृतिः॥त दासंवत्सरादूर्ध्वंविवाहःशुभदोभवेत् ॥ स्मृतिरत्नावल्याम्—पितुरब्दमशौ चंस्यात्तदर्धंमातुरेवच ॥ मासत्रयंतुभार्यायास्तदर्धंभ्रातृपुत्रयोः ॥ अन्येषां तुसपिंडानामाशौचंमासमीरितं ॥ तदंतेशांतिकंकृत्वाततोलग्नंविधीयते ॥ ज्योतिःप्रकाशे—प्रतिकूलेपिकर्तव्योविवाहोमासतःपरः ॥ शांतिंविधायगां दत्वावाग्दानादिचरेत्पुनः ॥ शांतिंविनायकशांतिं । तथाचमेधातिथिः— संकटेसमनुप्राप्तेयाज्ञवल्क्येनयोगिना ॥ शांतिरुक्तागणेशस्यकृत्वातांशुभ

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

माचरेदिति ॥ प्रतिकूलेनकर्तव्योगच्छेद्यावद्दतुत्रयं ॥ प्रतिकूलेपि कर्तव्यमित्याहुर्बहुविद्भवे ॥ प्रतिकूलेसपिंडस्यमासमेकंविवर्जयेत् ॥ ज्योतिःसारे—दुर्भिक्षेराष्ट्रभंगेचपित्रोर्वाप्राणसंशये ॥ प्रौढायामपिकन्या यांनानुकूल्यंप्रतीक्ष्यते ॥ मेधातिथिः—पुरुषत्रयपर्यंतंप्रतिकूलंस्वगोत्रिणां ॥ प्रवेशान्निर्गमस्तद्वत्तथामंडनमुंडने ॥ प्रेतकर्माण्यनिर्वर्त्यचरेन्नाभ्युदयक्रियां ॥ आचतुर्थंततःपुंसिपंचमेशुभदंभवेत् ॥ अथरजोदोषेनिर्णयः । माधवीये—प्रारंभात्प्राग्विवाहस्यमातायदिरजस्वला ॥ निवृत्तिस्तस्यकर्तव्यास हत्वश्रुतिचोदनात् ॥ आरंभात्नांदीश्राद्धात् । नांदीमुखंविवाहादावित्या दिनातस्यैवप्रारंभोक्तेः । मेधातिथिः—चौलेचव्रतबंधेचविवाहेयज्ञकर्मणि ॥ भार्यारजस्वलायस्यप्रायस्तस्यनशोभनं ॥ वधूवरान्यतमयोर्जननीचेद्रजस्व ला॥तस्याःशुद्धेःपरंकार्यमांगल्यंमनुरब्रवीत् ॥ वृद्धमनुः—विवाहव्रतचूडासु मातायदिरजस्वला ॥ तदानमंगलंकार्यंशुद्धौकार्यंशुभेप्सुभिः ॥ गर्गः—य स्योद्वाहादिमांगल्येमातायदिरजस्वला ॥ तदानतत्प्रकर्तव्यमायुःक्षयकरं यतः ॥ नांदीश्राद्धोत्तरंरजोदोषेतुकपर्दिकारिकासु। सूतिकोदक्ययोःशुद्धये गांदद्याद्धोमपूर्वकम् ॥ हैमींमाषमितांपद्मांश्रीसूक्तविधिनार्चयेत् ॥ प्रत्यृचं पायसंहुत्वाअभिषेकंसमाचरेदिति ॥ सूतकादिसंकटेतु—कूष्मांडीभिर्घृतंहु त्वापयस्विनींगांचदत्वाविवाहादिकुर्यादितिचप्रागुक्तं । अथैकक्रियानिर्णयः ज्योतिर्निबंधेवृद्धमनुः—एकमातृजयोरेकवासरेपुरुषस्त्रियोः ॥ नसमानाक्रियां कुर्यान्मातृभेदेविधीयते॥एतेनएकस्यपुंसोविवाहद्वयमेकदिनेनिषिद्धंमातृभे दाभावात्नारदः—पुत्रोद्वाहात्परंपुत्रीविवाहोनऋतुत्रये ॥ नतयोर्व्रतमुद्वाहा न्मंडनादपिमुंडनं ॥ वराहः—विवाहस्त्वेकजातानांषण्मासाभ्यंतरेयदि ॥ असंशयंत्रिभिर्वर्षैस्तत्रैकाविधवाभवेत् ॥ मदनरत्नेवसिष्ठः—नपुंविवाहोर्ध्व मृतुत्रयेपिविवाहकार्यंदुहितुःप्रकुर्यात् ॥ नमंडनाच्चापिहिमुंडनंचगात्रैकता यांयदिनाब्दभेदः ॥ एकोदरभ्रातृविवाहकृत्यंस्वसुर्नपाणिग्रहणंविधेयं ॥ ष

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ण्मासमध्येमुनयःसमूचुर्नमुंडनंमंडनतोपिकार्यं ॥ एतदपवादपस्तत्रैव । ऋतुत्रयस्यमध्येचेदन्याब्दस्यप्रवेशनं ॥ तदाह्येकोदरस्यापिविवाहस्तुप्रशस्यते ॥ सारावल्याम्—फाल्गुनचैत्रमासेतुपुत्रोद्वाहोपनायने ॥ भेदादब्दस्यकुर्वीतनर्तुत्रयविलंघनं ॥ संहिताप्रदीपे—ऊर्ध्वंविवाहात्तनयस्यनैवकार्योविवाहोदुहितुःसमार्धं ॥ अप्राप्यकन्यांश्वशुरालयंचवधूःप्रवेश्यास्वगृहंचनादौ ॥ मदनरत्नेवसिष्ठः—द्विशोभनंत्वेकगृहेपिनेष्टंशुभंतुपश्चान्नवभिर्दिनैस्तु ॥ आवश्यकंशोभनमुत्सवोवाद्वारेथवाचार्यविभेदतोवा ॥ एकोदरप्रसूतानांनाग्निकार्यत्रयंभवेत् ॥ भिन्नोदरप्रसूतानांनेतिशातातपोब्रवीत्॥ज्योतिर्निबंधेकात्यायनः—कुलेऋतुत्रयादर्वाङ्मुंडनान्नतुमंडनं॥ प्रवेशान्निर्गमोनेष्टोनकुर्यान्मंगलत्रयम् ॥ कुर्वंतिमुनयःकेचिदन्यस्मिन्वत्सरेलघु ॥ लघुवागुरुवाकार्यंप्राप्तंनैमित्तिकंतुयत् ॥ पुत्रोद्वाहःप्रवेशाख्यःकन्योद्वाहस्तुनिर्गमः ॥ मुंडनंचौलमित्युक्तंव्रतोद्वाहौतुमंगलं ॥ चौलंमुंडनमेवोक्तंवर्जयेन्मंडनात्परम्॥ मौंजीचोभयतःकार्यायतोमौंजीनमुंडनम् ॥ अभिन्नवत्सरेपिस्यात्तदहस्तत्रभेदयेत् ॥ अभेदेतुविनाशःस्यान्नकुर्यादेकमंडपे ॥ संकटेतुकपर्दिकारिकासुवराहमिहिरश्च ॥ उद्वाह्यपुत्रींनपिताविदध्यात्पुत्र्यंतरस्योद्वहनंकदाचित् ॥ यावच्चतुर्थदिनमत्रपूर्वंसमाप्यचान्योद्वहनंविदध्यात् ॥ कश्यपः —मौंजीबंधस्तथोद्वाहःषण्मासाभ्यंतरेपिवा ॥ पुत्र्युद्वाहंनकुर्वीतविभक्तानांनदोषकृत्॥ज्योतिर्निबंधे—विवाहमारभ्यचतुर्थिमध्येश्राद्धंदिनंदर्शदिनंयदिस्यात्॥ वैधव्यमाप्नोतितदाशुकन्याजीवेत्पतिश्चेदनपत्यतास्यात् ॥ तथा—विवाहमध्येयदिचेत्क्षयाहस्तत्रस्वमुख्याःपितरोनयांति॥ वृत्तेविवाहेपरतस्तुकुर्याच्छ्राद्धंस्वधाभिर्नतुदूषयंति॥स्वधाभिरितिश्रुतेश्च । मासिकविषयेकालहेमाद्रौशाठ्यायने—प्रेतश्राद्धानिसर्वाणिसपिंडीकरणंतथा॥ अपकृष्यापिकुर्वीतकर्तुर्नादीमुखंद्विजः॥वृद्धिंविनापकर्षेदोषमाहतत्रैवोशनाः—वृद्धिश्राद्धविहीनस्तुप्रेतश्राद्धानियश्चरेत्॥सश्राद्धीनरकेघोरेपितृभिःसहमज्जतीति॥ मेधातिथिः॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

प्रेतकर्माण्यनिर्वर्त्य चरेन्नाभ्युदयक्रियां॥आचतुर्थेततःपुंसिपंचमेशुभदंभवेत् ॥ स्मृत्यंतरे—सपिंडीकरणादर्वागपकृष्यकृतान्यपि ॥ पुनरप्यपकृष्यंतेवृध्युत्तर निषेधनात् ॥ स्मृतिसारावल्याम्—भ्रातृयुगेस्वसृयुगेभ्रातृस्वसृयुगेतथा ॥ एकस्मिन्मंडपेचैवनकुर्यान्मंडनद्वयं ॥ सोदरविषयमेतत् । यमः—एकोदर प्रसूतानामेकस्मिन्वासरेपुनः ॥ विवाहेनैवकुर्वीतमंडनोपरिमुंडनं ॥ गार्ग्यः—भ्रातृयुगेस्वसृयुगेभ्रातृस्वसृयुगेतथा ॥ नकुर्यान्मंगलंकिंचिदेकस्मिन्मंडपेहनि ॥ एकस्मिन्वासरेप्राप्तेकुर्याद्यमलजातयोः ॥ क्षौरंचैवविवाहंचमौंजीबंधनमेवच ॥ ज्योतिर्विवरणे—एकोदरयोरेकदिनोद्वहनेभवेन्नाशः ॥ नघंतरएकदिनेकेप्याहुःसंकटेशुभं ॥ ऊर्ध्वंविवाहाच्छुभदोनरस्यनारीविवाहो नऋतुत्रयंस्यात् ॥ नारीविवाहात्तदहेपिशस्तंनरस्यपाणिग्रहमाहुरार्याः ॥ भिन्नमातृजयोस्तुएकवासरेविवाहमाहमेधातिथिः । पृथङ्मातृजयोःकार्यो विवाहस्त्वेकवासरे ॥ एकस्मिन्मंडपेकार्यःपृथग्वेदिकयोस्तथा ॥ पुष्पभद्रिकयोःकार्यंदर्शनंनाशिरस्थयोः ॥ भगिनीभ्यामुभाभ्यांचयावत्सप्तपदीभवेत् ॥ यमयोस्तुविशेषः। भट्टकारिकायाम्—एकस्मिन्वत्सरेचैकवासरेमंडपे तथा ॥ कर्तव्यंमंगलंस्वस्रोर्भ्रात्रोर्यमलजातयोः ॥ ज्योतिर्निबंधेनारदः—प्रत्युद्वाहोनैवकार्योनैकस्मैदुहितृद्वयं ॥ नैवैकजन्ययोःपुंसोरेकजन्येतुकन्यके ॥ नैवंकदाचिदुद्वाहोनैकदामुंडनद्वयं ॥ नैकजन्येतुकन्येद्वेपुत्रयोरेकजन्ययोः ॥ नपुत्रीद्वयमेकस्मैप्रदद्यात्तुकदाचनेति ॥ कन्यायारजोदर्शनेतुअपरार्केसंवर्तः । माताचैवपिताचैवज्येष्ठभ्रातातथैवच ॥ त्रयस्तेनरकंयांतिदृष्ट्वाकन्यांरजस्वलां ॥ हारीतः—पितुर्गेहेतुयाकन्यारजःपश्यत्यसंस्कृता ॥ साकन्यावृषलीज्ञेयातत्पतिर्वृषलीपतिः ॥ देवलात्रिकश्यपाः पूर्वार्धेतदेव । भ्रूणहत्यापितुस्तस्याःसाकन्यावृषलीस्मृता ॥ यस्तांसमुद्वहेत्कन्यांब्राह्मणोज्ञानदुर्बलः ॥ अश्राद्धेयमपांक्तेयंतंविद्याद्वृषलीपतिम् ॥ माधवीयेबौधायनः—त्रीणिवर्षाण्यृतुमतीकांक्षेतपितृशासनम् ॥ विष्णुः—ऋतु

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

त्रयमुपास्यैवकन्याकुर्यात्स्वयंवरम् ॥ अत्रवरस्य दोषाभावमाहयमः—कन्या द्वादशवर्षाणियाप्रदत्तावसेद्गृहे ॥ भ्रूणहत्यापितुस्तस्याःसाकन्यावरयेत्स्वयं ॥ एवंचोपनतांपत्नींनावमन्येत्कदाचन ॥ नतुतांबंधकींविद्यान्मनुःस्वायंभुवोब्रवीत् ॥ मनुः—अलंकारंनाददीतपितृदत्तंस्वयंवरे ॥ पितृदत्तंमातृदत्तंस्तेयीस्याद्यदिसंहरेत् ॥ वरप्रत्याह—पित्रेनदद्याच्छुल्कंतुकन्यामृतुमतींहरन् ॥ सहस्वाम्यादतिक्रामेदृतूनांप्रतिबोधनात् ॥ अत्रप्रायश्चित्तमुक्तमाश्वलायनेन—कन्यामृतुमतींशुद्धांकृत्वानिष्कृतिमात्मनः ॥ शुद्धिंचकारयित्वातामुद्वहेदनृशंस्यधीः ॥ पिताऋतून्स्वपुष्यास्तुगणयेदादितःसुधीः ॥ दानावधिगृहेयत्नात्पालयेच्चरजोवतीं ॥ दद्यात्तदृतुसंख्यागाःशक्तःकन्यापितायदि ॥ दातव्यैकापिनिःस्वेनदानेतस्यायथाविधि ॥ दद्याद्ब्राह्मणेष्वन्नमतिनिःस्वःसदक्षिणं ॥ तस्यातीतर्तुसंख्येषुवरायप्रतिपादयेत् ॥ उपोष्यत्रिदिनंकन्यांरात्रौपीत्वागवांपयः ॥ अदष्टरजसेदद्यात्कन्यायैरत्नभूषणम् ॥ तामुद्वहन्वरश्चापिकूष्मांडैर्जुहुयाद्द्विजइति ॥ मदनपारिजातेयज्ञपार्श्वः—विवाहेविततेयज्ञेहोमकालउपस्थिते ॥ कन्यामृतुमतींदृष्ट्वाकथंकुर्वीतयाज्ञिकाः ॥ स्नापयित्वातुतांकन्यामर्चयित्वायथाविधि ॥ युंजानामाहुतिंहुत्वाततस्तंत्रंप्रवर्तयेत् ॥ बौधायनसूत्रे—अथयदिकन्योपसाद्यमानाचोह्यमानावारजस्वलास्यात्तामनुमंत्रयेत् । पुमांसौमित्रावरुणौपुमांसावश्विनावुभौ ॥ पुमानिंद्रश्चसूर्यश्चपुमासंचदधात्वियमिति ॥ अथद्वादशरात्रमलंकृत्यप्राशयेत्पंचगव्यमथशुद्धांकृत्वाविवहेत् । अत्रगांधर्वाद्यष्टौविवाहास्तद्व्यवस्थाचाकरेज्ञेया । मनुः—षडानुपूर्व्याविप्रस्यक्षत्रस्यचतुरोवरान् ॥ विट्शूद्रयोस्तुतानेवविद्याद्धर्म्यानराक्षसान् ॥ चतुरः—आसुरगांधर्वराक्षसपैशाचान्तान्राक्षसवर्ज्यान्वैश्यशूद्रयोःसएव—आसुरंवैश्यशूद्रयोः ॥ हेमाद्रौपैठीनसिःराक्षसोवैश्यस्यपैशाचःशूद्रस्य । प्रचेताः—पैशाचोसंस्कृतप्रसूतानांप्रतिलोमजानांच । मनुः—राज्ञस्तथासुरोवैश्येशूद्रेचांत्यस्तुगर्हितः ॥ क्षत्रियादेः

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

संकटेपैशाचमाहमाधवीयेवत्सः—सर्वोपायैरसाध्यास्यात्सुकन्यापुरुषस्यया ॥ चौर्येणापिविवाहेनसाविवात्यारहःस्थिता ॥ गांधर्वादिविवाहेष्वप्युदकपूर्वकंदानमाहतत्रैवयमः । नोदकेननवावाचाकन्यायाःपतिरुच्यते ॥ पाणिग्रहणसंस्कारात्पतित्वंसप्तमेपदे ॥ पराशरमाधवीयेदेवलोपि—गांधर्वादिविवाहेषुपुनर्वैवाहिकोविधिः॥ कर्तव्यश्चत्रिभिर्वर्णैःसमर्थेनाग्निसाक्षिकः ॥ त्रैवर्णोक्तेर्गांधर्वादौविप्रवर्जमधिकारउक्तः । तत्रैवपरिशिष्टे—गांधर्वासुरपैशाचाविवाहाराक्षसश्चयः ॥ पूर्वपरिश्चयस्तेषुपश्चाद्धोमोविधीयते ॥ अतोहोमादावकृतेभार्यात्वाभावाद्दरांतरायदेया । तथाचतत्रैववसिष्ठबौधायनौ—बलादपहृताकन्यामंत्रैर्यदिनसंस्कृता ॥ अन्यस्मैविधिवद्देयायथाकन्यातथैवसेति ॥ अत्रमंत्रसंस्काराभावेऽन्यस्मैदानस्यसर्वविवाहेषुसाम्याद्बलादपहारेराक्षसपैशाचयोर्विशेषवचनंव्यर्थंतेनतयोर्यदिनसंस्कृतासंस्कृतावित्याद्दत्यकन्यानुमत्याभावेन्यस्मैदेयेतिव्याख्येयं ॥ मदनपारिजातेनारदः—पाणिग्रहणिकामंत्रानियतंदारलक्षणं ॥ तेषांचनिष्ठाविज्ञेयाविद्वद्भिःसप्तमेपदे ॥ स्मृतिचंद्रिकायामपरार्केचैवं । आशौचेतुयाज्ञवल्क्यः—दानेविवाहेयज्ञेचसंग्रामेदेशविप्लवे ॥ आपद्यपिचकष्टायांसद्यःशौचंविधीयते ॥ केषामित्यपेक्षिते । ब्रह्मपुराणेउक्तं—दातुःप्रतिगृहीतुश्चकन्यादानेचनोभवेत् ॥ विवाहयिष्णोःकन्यायालाजहोमादिकर्मणीति ॥ व्रतयज्ञविवाहेषुश्राद्धेहोमेऽर्चनेजपे ॥ आरब्धेसूतकंनस्यादनारब्धेतुसूतकमितिविष्णुवचनाच्च । प्रारंभस्तेनैवोक्तः—प्रारंभोवरणंयज्ञेसंकल्पोव्रतसत्रयोः ॥ नांदीमुखंविवाहादौश्राद्धेपाकपरिक्रियेति ॥ वरणमितिमधुपर्कपरं । गृहीतमधुपर्कस्ययजमानाच्चऋत्विजः ॥पश्चादशौचेपतितेनभवेदितिनिश्चयइतिब्राह्मोक्तेः ॥ मधुपर्कात्पूर्वंतुभवत्येवाशौचमितिशुद्धिविवेकः।रामांडारभाष्येप्येवम् । नांदीमुखावधिश्चस्मृत्यंतरे—एकविंशत्यहर्यज्ञेविवाहेदशवासराः ॥ त्रिषट्चौलोपनयने नांदीश्राद्धंविधीयते ॥ आरंभाभावेपिलग्नांतराभावेगद्यविष्णुः—तदेवप्रतिष्ठा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

विवाहयोःपूर्वसंभृतयोरपीति। अत्रप्रायश्चित्तमाहमदनपारिजातेविष्णुः—अ
नारब्धविशुद्ध्यर्थंकूष्मांडैर्जुहुयाद्घृतम् ॥ गांदद्यात्पंचगव्याशीततःशुद्ध्य
तिसूतकी ॥ संग्रहेपि—संकटेसमनुप्राप्तेसूतकेसमुपागते ॥ कूष्मांडीभिर्घृ
तंहुत्वागांचदद्यात्पयस्विनीम् ॥ चूडोपनयनोद्वाहप्रतिष्ठादिकमाचरेत् ॥
यदैवसूतकप्राप्तिस्तदैवाभ्युदयाक्रिया ॥ अन्नादिषुविशेषःषट्त्रिंशन्मते—वि
वाहोत्सवयज्ञेषुत्वंतराम्रृतसूतके ॥ परैरन्नंप्रदातव्यंभोक्तव्यंचद्विजोत्तमैः ॥
परैरसगोत्रैः। भुंजानेषुतुविप्रेषुत्वंतराम्रृतसूतके ॥ अन्यगेहोदकाचांताःस
र्वेतुशुचयःस्मृताः ॥ एतदाशौचात्पूर्वमपृथक्कृतान्नविषयं ॥ तत्रशेषमन्नंत्या
ज्यमित्यर्थः। पृथक्कृतेषुतुबृहस्पतिराह—विवाहोत्सवयज्ञेषुत्वंतराम्रृतसूतके ॥
पूर्वसंकल्पितान्नेषुनदोषःपरिकीर्तितइति॥धर्मार्थंविवाहकरणेफलमुक्तंमहा
भारते—ज्ञात्वास्वावित्तसामर्थ्यादेकंचोद्वाहयेद्द्विजं ॥ तेनाप्याप्नोतितत्स्थानं
शिवभक्तोनरोध्रुवम् ॥ अपरार्केदक्षः—मातापितृविहीनंतुसंस्कारोद्वाहनादि
भिः ॥ यःस्थापयतितस्येहपुण्यसंख्यानविद्यते ॥ मदनरत्नेभविष्ये—विवा
हादिक्रियाकालेतत्क्रियासिद्धिकारणम् ॥ यःप्रयच्छतिधर्मज्ञःसोश्वमेधफ
लंलभेत् ॥ कन्यागृहेभोजननिषेधोपितत्रैव।अप्रजायांतुकन्यायांनभुंजीतक
दाचन ॥ दौहित्रस्यमुखंदृष्ट्वाकिमर्थमनुशोचति ॥ अपरार्केआदित्यपुराणे
—विष्णुंजामातरंमन्येतस्यकोपंनकारयेत् ॥ अप्रजायांतुकन्यायांनाश्नीया
त्तस्यवैगृहे ॥ ब्रह्मदेयांनवैकन्यांदत्वाश्नीयात्कदाचन ॥ अथभुंजीतमोहा
च्चेत्पूयाशेनरकेवसेत् ॥ तत्रैवकश्यपः—अहतंयंत्रनिर्मुक्तंवासःप्रोक्तंस्वयंभु
वा ॥ शस्तंतन्मांगलिक्येषुतावत्कालंनसर्वदा ॥ यंत्रनिर्मुक्तंनूतनम्
॥ विवाहमध्येस्त्रियासहभोजनेपिनदोषइत्याहहेमाद्रौप्रायश्चित्तकांडेगाल
वः—विवाहकालेयात्रायांपथिचौरसमाकुले ॥ असहायोभवेद्विप्रस्तदाकार्यं
द्विजन्मभिः ॥ एकयानसमारोहएकपात्रेचभोजनम् ॥ विवाहेपथियात्रा
यांकृत्वाविप्रोनदोषभाक् ॥ अन्यथादोषमाप्नोतिपश्चाच्चांद्रायणंचरेत् ॥ मि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

साक्षरायामप्येवम् ॥ रत्नमालायां—मूलमैत्रमृगरोहिणीकरैः पौष्णमारुतमघो त्तरान्वितैः॥भौमसौररविवारवर्जितेपाणिपीडनविधिर्विधीयते ॥ अत्रानिष्ट नक्षत्रादौदानमुक्तंज्योतिषे—विपत्तारेगुडंदद्यान्निधनेतिलकांचनम् ॥ प्रत्य रेलवणंदद्याच्छागंदद्यात्त्रिजन्मसु ॥ चंद्रेचशंखंलवणंचतारेतिथौविरुद्धेत्वथ तंदुलांश्च ॥ धान्यंचदद्यात्करणेचवारेयोगेविरुद्धेकनकंप्रदेयम् ॥ विवाह मंडपमाहवासिष्ठः—षोडशारत्निकंकुर्याच्चतुर्द्वारोपशोभितम् ॥ मंडपंतोरणै र्युक्तंतत्रवेदिंप्रकल्पयेत् ॥ अष्टहस्तंतुरचयेन्मंडपंवाहिषट्करं ॥ दैवज्ञम नोहरः—चित्राविशाखाशततारकाश्विनीज्येष्ठाभरण्यौशिवभाच्चतुष्टयम्॥ हि त्वाप्रशस्तंफलतैलवेदिकाप्रदानकंकंडनमंडपादिकम् ॥ हेमाद्रौव्यासः— कंडनदलनयवारकमंडपमृद्वेदिवर्णकाद्यखिलम् ॥ तत्संबंधिगतागतमृक्षे वैवाहिकेकुर्यात् ॥ यवारकंचिकसाइतिप्रसिद्धम् ॥ वैवाहिकेतुदिवसेशुभे वाथतिथौशुभे ॥ चतुर्थिकंप्रकुर्वीतविधिदृष्टेनकर्मणा ॥ वेदिमाहनार दः—हस्तोच्छ्रितांचतुर्हस्तैश्चतुरस्रांसमंततः ॥ स्तंभैश्चतुर्भिःसुश्लक्ष्णांवामभागे तुसद्मनि ॥ समांतथाचतुर्दिक्षुसोपानैरतिशोभिताम् ॥ प्रागुदक्प्रवणारंभां स्तंभहंसशुकादिभिः ॥ एवंविधामारुरुक्षेन्मिथुनंसाग्निवेदिकामिति ॥ सप्त र्षिमते—मंगलेषुचसर्वेषुमंडपोगृहमानतः ॥कार्यःषोडशहस्तोवाद्व्यूनहस्तो दशावधि ॥ स्तंभैश्चतुर्भिरेवात्रवेदीमध्येप्रतिष्ठिता ॥ हस्तोबध्वाःसोपानं पश्चिमतःउपरिभागेउक्तपरिमाणाद्भिन्नम् । अथमृदाहरणं । ज्योतिर्नि बंधेनारदः—कर्तव्यंमंगलेष्वादौमंगलायांकुरार्पणम् ॥ नवमेसप्तमेवापिपं चमेदिवसेपिवा ॥ तृतीयेबीजनक्षत्रेशुभवारेशुभोदये ॥ सम्यग्गृहाण्यलंकृ त्यवितानध्वजतोरणैः ॥ सहवादित्रनृत्याद्यैर्गत्वाप्रागुत्तरांदिशम् ॥ तत्रमृ त्सिकतांश्लक्ष्णांगृहीत्वापुनरागतः ॥ मृन्मयेष्वथवावैणवेषुपात्रेषुयोजये त् ॥ अनेकबीजसंयुक्तांतोयपुष्पोपशोभिताम् ॥ शौनकः—आधानंगर्भसं स्कारंजातकर्मचनामच ॥ हित्वान्यत्रविधातव्यंमंगलेंकुरवापनम् ॥ बृह

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

स्पतिः—आत्यंतिकेषुकार्येषुकार्यसद्योऽकुरार्पणम् ॥ तत्रैववाग्दानंहरिद्रा वंदनंचकार्यम् । ज्योतिःप्रकाशे—चतुर्थोमंडपःश्रेष्ठःसप्तमःपंचमस्तथा॥नवमैकादशौश्रेष्ठौनेष्टौषष्ठतृतीयकौ ॥ विवाहभेस्वोदयेवाकन्यावरगमाचरेत् ॥ वरस्यापिवरणमाहचंडेश्वरः—उपवीतंफलंपुष्पंवासांसिविविधानिच॥ देयंवरायवरणेकन्याभ्रात्राद्विजेनवेति ॥ वाग्दानोत्तरंवरमरणेऽपरार्कस्मृति चंद्रिकायांवसिष्ठः—अद्भिर्वाचाचदत्तायांम्रियेतोर्ध्ववरोयदि ॥ नचमंत्रोप नीतास्यात्कुमारीपितुरेवसा ॥ यत्तुनारदः—उद्वाहितापिसाकन्यानचेत्संप्राप्तमैथुना ॥ पुनःसंस्कारमर्हेतयथाकन्यातथैवसेति ॥ यच्चकात्यायनः—वरोयद्यन्यजातीयःपतितःक्लीबएवच ॥ विकर्मस्थःसगोत्रोवादासोदीर्घामयोपिवा ॥ उढापिदेयासान्यस्मैसहावरणभूषणेति ॥ इदंकलौनिषिद्धम्।देवरेणसुतोत्पत्तिर्दत्ताकन्यानदीयतइत्यादिपुराणेकलौनिषेधात् ।दत्ताशब्द ऊढापरः ऊढायाःपुनरुद्वाहमितिहेमाद्रावुक्तेः । अतएवसगोत्रासपिंडादि विवाहेपि—भोगतस्तांपरित्यज्यपालयेज्जननीमिवेत्युक्तम् ॥ देशांतरगमने तुकात्यायनः—वरयित्वातुयःकश्चित्प्रणश्येत्पुरुषोयदा ॥ ऋत्वागमांस्त्रीन तीत्यकन्यान्यंवरयेद्वरम् ॥ अपरार्केनारदोपि—प्रतिगृह्यतुयःकन्यांवरोदेशांतरं व्रजेत् ॥ त्रीनृतून्समतिक्रम्यकन्याऽन्यंवरयेद्वरम् ॥ शुल्कदानेतुमनुवसिष्ठौ—कन्यायांदत्तशुल्कायांम्रियतेयदिशुल्कदः ॥देवरायप्रदातव्यायदिकन्यानुमन्यते ॥ चंद्रिकायांकात्यायनः—प्रदायशुल्कंगच्छेद्यःकन्यायाःस्त्रीधनंतथा ॥ धार्यासावर्षमेकंतुदेयान्यस्मैविधानतः ॥ अनेकेभ्योहिदत्तायामनूढायांतुतत्रवै । पूर्वागतश्चसर्वेषांलभेताद्यवरस्तुताम् ॥ पश्चाद्वरेणयद्दत्तंतस्याःप्रतिलभेतसः ॥ अथागच्छेन्नवोढायांदत्तंपूर्ववरोहरेत् ॥ याज्ञवल्क्यः—सकृत्प्रदीयतेकन्याहरंस्तांचौरदंडभाक् । दत्तामपिहरेत्पूर्वाच्छ्रेयांश्चेद्वरआव्रजेत् ॥ पूर्वस्यदोषसत्वेइदमितिविज्ञानेश्वरः । संबंधतत्वेवसिष्ठः—कुलशीलविहीनस्यपश्चाद्विपतितस्यच ॥ अपस्मारिविधर्मस्यरोगिणांवेषधा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

रिणाम् ॥ दत्तामपि हरेत्कन्यांसगोत्रोढांतथैवच ॥ मनुः—पंढांधबधिरादी
नांविवाहोस्तियथोचितम् ॥ विवाहसंभवेतेषांकनिष्ठोविवहेत्तदा ॥ पितृ
व्यपुत्रेसापत्नेपरदारसुतेषुच ॥ विवाहाधानयज्ञादौपरिवेदोनदूषणम् ॥ अ
न्यद्वक्तव्यंविस्तरभीतेर्नोच्यतइतिदिक्।अत्रनांदीश्राद्धेविशेषंतदधिकारिविशे
षंचाग्रेवक्ष्यामः।इदंचाद्यविवाहेपिताकुर्याद्द्वितीयादौवरएव।नांदीश्राद्धंपिता
कुर्यादाद्येपाणिग्रहेपुनः॥अतऊर्ध्वंप्रकुर्वीतस्वयमेवतुनांदिकामितिस्मृतेः ॥त्रि
कांडमंडनोपि—पित्रोस्तुजीवतोःकुर्यात्पुनःपाणिग्रहंयदा ॥ पितुर्नांदीमुखं
श्राद्धंनोक्तंतस्यमनीषिभिरिति ॥ रेणुकाकारिका—उक्तकालेविवाहांगंकुर्या
न्नांदीमुखंपिता॥देशांतरेविवाहश्चेत्तत्रगत्वाभवेदिदम्॥लग्नघटीस्थापनमाह
नारदः—षडंगुलमितोत्सेधंद्वादशांगुलमायतम्॥कुर्यात्पातालवत्ताम्रपात्रंतद्द
शभिःपलैः॥ताम्रपात्रेजलैःपूर्णेमृत्पात्रेवाथवाशुभे ॥ मंडलार्धोदयंवीक्ष्यरवे
स्तत्रविनिक्षिपेत् ॥ तत्रमंत्रः—मुख्यंत्वमसियंत्राणांब्रह्मणानिर्मितंपुरा।भवभा
वायदंपत्योःकालसाधनकारणमिति ॥ वरस्यमधुपर्कमाहयाज्ञवल्क्यः ॥ प्र
तिसंवत्सरंत्वर्च्याःस्नातकाचार्यपार्थिवाः ॥ प्रियोविवाह्यश्चतथायज्ञंप्रत्यृत्वि
जःपुनः॥अत्रविशेषोगृह्यपरिशिष्टे—वरस्ययाभवेच्छाखातच्छाखागृह्यचोदि
तः॥मधुपर्कःप्रदातव्योह्यन्यशाखेपिदातरि ।अत्रवरदातृशब्दोऋत्विगाद्युपल
क्षणम् । तदाहुः—अर्च्यशाखयामधुपर्कइति। अर्च्यस्ययच्छाखीयंकर्मतच्छा
खयामधुपर्कइतियाज्ञिकाः । जयंतस्तुवरणवत्सर्वत्रयजमानशाखयैवमधुप
र्कइत्याह । यत्तुनाद्रियंतेवृद्धाः । अत्र पंचाशताभवेद्ब्रह्मातदर्धेनतुविष्टरइ
त्यादिगृह्यपरिशिष्टादेर्विष्टरादिलक्षणंमधुपर्कादिविधिश्चस्वगृह्यादेर्ज्ञेयः । क
न्यादानेप्रपितामहपूर्वकमित्युक्तंस्मृत्यर्थसारे—नांदीमुखेविवाहेचप्रपितामा
हपूर्वकम् ॥ नामसंकीर्तयेद्विद्वानन्यत्रपितृपूर्वकम्॥ नांदीमुखेइतिबह्वृचा
द्यतिरिक्तविषयम् ॥ गृह्यपरिशिष्टेपित्राद्यानुलोम्यामनानात् । व्यासः—भु
क्तकासमुद्वहेत्कन्यांसावित्रीग्रहणंतथा ॥ उपोषितःसुतांदद्यादर्चितायद्विजा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

यतु ॥ भुक्त्वेतिमधुपर्केवेधभोजनपरम् ॥ गृह्यपरिशिष्टे—कन्यांवरयमाण नामेषधर्मोविधीयते ॥ प्रत्यङ्मुखावरंयंतिप्रतिगृण्हंतिप्राङ्मुखाः ॥ मदनरत्ने ऋष्यशृंगे—वरगोत्रंसमुच्चार्यप्रपितामहपूर्वकम् ॥ नामसंकीर्तयेद्विद्वान्कन्या याश्चैवमेवहि ॥ तिष्ठेत्पूर्वमुखोदातावरःप्रत्यङ्मुखोभवेत् ॥ मधुपर्कार्चिता यैनांतस्मैदद्यात्सदक्षिणाम् ॥ उदपात्रंततोगृह्यमंत्रेणानेनदापयेत् ॥ गौरीं कन्यामिमांविप्रयथाशक्तिविभूषिताम् ॥ गोत्रायशर्मणेतुभ्यंदत्तांविप्रसमा श्रय ॥ भूमिंगांचैवदासींववासांसिचस्वशक्तितः ॥ माहिषींवाजिनश्चैवद द्यात्स्वर्णमणीनपि ॥ ततःस्वगृह्यविधिनाहोमाद्यंकर्मकारयेत् ॥ यथाचारं विधेयानिमांगल्यकुतुकानिच ॥ एतत्कन्यादानंत्रिःकार्यमितिशौनकः । गृ हप्रवेशनीयहोमेविशेषमाहाश्वलायनः—अर्धरात्रेव्यतीतेतुपरेद्युःप्रातरेवहि ॥ गृहप्रवेशनीयःस्यादितियज्ञविदोविदुरिति ॥ औपासनहोमेविशेषमाहशौ नकः—यदिरात्रौविवाहाग्निरुत्पन्नःस्यात्तथासति ॥ उपक्रम्योत्तरस्यान्हः सायंपरिचरेदमुम् ॥ यदिरात्रौनवनाडीमध्येऽग्न्युत्पत्तिस्तदातदैवहोमारंभः तदुत्तरंचेत्परदिनेसायमारंभइतिसुदर्शनभाष्येउक्तम् । अथदेवकोत्थापनं ॥ समेचदिवसेकुर्याद्देवकोत्थापनंबुधः॥ षष्ठंचविषमंनेष्टंमुक्त्वापंचमसप्तमौ ॥ निर्णयदीपेगार्ग्यः—नांदीश्राद्धेकृतेपश्चाद्यावन्मातृविसर्जनम्॥ दर्शश्राद्धंक्षय श्राद्धंस्नानंशीतोदकेनच ॥ अपसव्यंस्वधाकारंनित्यश्राद्धंतथैवच ॥ ब्रह्म यज्ञंचाध्ययनंनदीसीमातिलंघनम् ॥ उपवासंव्रतंचैवश्राद्धभोजनमेवच ॥ नै वकुर्युःसपिंडाश्चमंडपोद्वासनावधि ॥ बृहस्पतिः—तीर्थेविवाहेयात्रायांसंग्रामे देशविप्लवे ॥ नगरग्रामदाहेचस्पृष्ट्वास्पृष्टिर्नदुष्यति ॥ योगयाज्ञवल्क्यः—नस्ना यादुत्सवेतीतेमंगलंविनिवर्त्यच ॥ अनुव्रज्यसुहृद्बंधूनर्चयित्वेष्टदेवताम् ॥ ज्यो तिषे—स्नानंसचैलंतिलमिश्रकर्मप्रेतानुयानंकलशप्रदानम् ॥ अपूर्वतीर्थामर दर्शनंचविवर्जयेन्मंगलतोब्दमेकम् ॥ मासषट्कंविवाहादौव्रतप्रारंभणेनच ॥ जीर्णभांडादिनत्याज्यंगृहसंमार्जनंतथा ॥ ऊर्ध्वंविवाहात्पुत्रस्यतथाचव्रत

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

बंधनात् ॥ आत्मनोमुंडनंनैववर्षंवर्षार्धमेवच ॥ अभ्यंगेसूतकेचैवविवाहेपु
त्रजन्मनि ॥ मांगल्येषुचसर्वेषुनधार्यंगोपिचंदनम् ॥ ज्योतिर्निबंधे—उद्वा
हात्प्रथमेशुचौयदिवसेऋतुर्गृहेकन्यकाहन्यात्तज्जननींक्षयनिजतनुंज्येष्ठेपति
ज्येष्ठकम् ॥ पौषेचश्वशुरंपतिंचमलिनेचैत्रेस्वपित्रालयेतिष्ठंतीपितरंनिहंति
नभयंतेषामभावेभवेत् ॥ निबंधे—विवाहात्प्रथमेपौषेआषाढेचाधिमास
के ॥ नसाभर्तुर्गृहेतिष्ठेच्चैत्रेपितृगृहेतथा ॥ हेमाद्रौस्मृत्यंतरे—विवाहव्रतचूडा
सुवर्षमर्धंतदर्धकम् ॥ पिंडदानंमृदास्नानंनकुर्यात्तिलतर्पणम् ॥ तथा ॥ अर्धं
पूर्ववत् । सपिंडानैवकुर्वीरन्नाद्भिःस्नानमृतुत्रये ॥ तीर्थेसंवत्सरेप्रेतेपितृयज्ञे
महालये ॥ कृतोद्वाहोपिकुर्वीतपिंडानिर्वपणंसदा ॥ अथवधूप्रवेशः । जय
तुंगे—मार्गशीर्षेतथामाघेमाधवेज्येष्ठसंज्ञके ॥ सुप्रशस्तेभवेद्वेश्मप्रवेशोनव
योषितम् ॥ नारदः—आरभ्योद्वाहदिवसात्षष्ठेवाप्यष्टमेदिने ॥ वधूप्रवेशः
संपत्यैदशमेथसमेदिने ॥ संग्रहे—विवाहमारभ्यवधूप्रवेशोयुग्मेतिथौषोडश
वासरांतात् ॥ उर्ध्वंततोऽब्देयुजिपंचमांतादतःपरस्तान्नियमोनचास्ति ॥
नारदः—समेवर्षेसमेमासेयदिनारीगृहंव्रजेत् ॥ आयुष्यंहरतेभर्तुःसानारीम
रणंव्रजेत् ॥ प्रयोगरत्नेतु—वधूप्रवेशःप्रथमेतृतीयेशुभप्रदःपंचमकेथवान्हि ॥
द्वितीयकेवाथचतुर्थकेवाषष्ठे वियोगामयदुःखदःस्यादित्युक्तंतत्रमूलंचिंत्यम्
वृद्धवसिष्ठोपि—षष्ठाष्टमेवादशमेदिनेवाविवाहमारभ्यवधूप्रवेशः ॥ पंचांग
संशुद्धदिनंविनापिविधावसद्गोचरगेपिकार्यः ॥ लल्लः—स्वभुवनपुरवेशेदेशानां
विप्लवेतथोद्वाहे ॥ नववध्वागृहगमनेप्रतिशुक्रविचारणानास्ति ॥ मांडव्यः
नित्ययानेगृहेजीर्णेप्राशनांतेषुसप्तसु ॥ वधूप्रवेशेमांगल्येनमौढ्यंगुरुशुक्रयोः ॥
ज्योतिःप्रकाशे—वामेशुक्रेनवोढायाःसुखंहानिश्चदक्षिणे ॥ धनंधान्यंचपृष्ठ
स्थेसर्वनाशःपुरःस्थिते ॥ नवोढायास्तुवैधव्यंयदुक्तंसंमुखेभृगौ ॥ तदेवबि
बुधैर्ज्ञेयंकेवलंतुद्विरागमे ॥ पूर्वतोभ्युदितेशुक्रेप्रयायाद्दक्षिणापरे ॥ पश्चाद
भ्युदितेचैवयायात्पूर्वोत्तरेदिशौ ॥ व्यवहारतत्वे—पौष्णात्करात्रश्रवणात्र

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

युग्मेहस्तत्रयेमूलमघोत्तरासु ॥ पुष्येचमैत्रेचत्रधूप्रवेशोरिक्तेतरेव्यर्ककुजेचशस्तः ॥ गर्गः—व्यतीपातेचसंक्रांतौग्रहणेवैधृतावपि ॥ श्राद्धंविनाशुभंनैवप्राप्तकालेपिमानवः ॥ तथा ॥ अमासंक्रांतिविष्ट्यादौप्राप्तकालेपिनाचरेदिति ॥ अथाद्विरागमनम् ॥ ऋक्षोच्चये—माघफाल्गुनवैशाखेशुक्लपक्षेशुभेदिने ॥ गुर्वादित्यविशुद्धौस्यान्नियंपत्नीद्विरागमः ॥ बादरायणः—नीहारांशुदिनोत्तरादितिगुरुब्रह्मानुराधाश्विनीशुक्रेभास्करवायुविष्णुवरुणत्वाष्ट्रेप्रशस्तेतिथौ ॥ कुंभाजालिगतेरवौशुभकरेप्राप्तोदयेभार्गवेजीवज्ञास्फुजितांदिनेनववधूवेश्मप्रवेशःशुभः ॥ अथपुनर्विवाहः । श्रीधरीये—पुनर्विवाहंवक्ष्यामिदंपत्योःशुभवृद्धिदम् ॥ लग्नेंदुलग्नयोर्दोषेग्रहतारादिसंभवे ॥ अन्येष्वशुभकालेषुदुष्टरोगादिसंभवे ॥ विवाहेचापिदंपत्योराशौचादिसमुद्भवे ॥ तस्यदोषस्यशांत्यर्थंपुनर्वैवाह्यमिष्यते ॥ याज्ञवल्क्यः ॥ सुरापीव्याधिताधूर्तावंध्यार्थघ्न्यप्रियंवदा ॥ स्त्रीप्रसूश्चाधिवेत्तव्यापुरुषद्वेषिणीतथा ॥ मनुः—वंध्याष्टमेधिवेत्तव्यादशमेतुमृतप्रजा ॥ एकादशेस्त्रीजननीसद्यस्त्वप्रियवादिनी ॥ संग्रहेतु—अप्रजांदशमेवर्षेस्त्रीप्रजांद्वादशेत्यजेत् ॥ मृतप्रजांपंचदशेसद्यस्त्वप्रियवादिनीम् ॥ याज्ञवल्क्यः—एकामुद्भ्यकामार्थमन्योलब्धुंयदृच्छति ॥ समर्थस्तोषयित्वार्थैःपूर्वोढामपरांव्रजेत् ॥ आज्ञासंपादिनींदक्षांवीरसूंप्रियवादिनीम् ॥ त्यजन्दाप्यस्तृतीयांशमद्रव्योभरणंस्त्रियाः ॥ मनुः—आधिवत्तातुयानारीनिगच्छेद्रोषितागृहात् ॥ सासद्यःसन्निरोद्धव्यात्याज्यावाकुलसन्निधाविति ॥ हेमाद्रौकात्यायनः—अग्निशिष्टादिशुश्रूषांबहुभार्यःसवर्णया ॥ कारयेत्तद्बहुत्वंचेज्ज्येष्ठयागर्हितानचेदिति ॥ याज्ञवल्क्यः—सत्यामन्यांसवर्णायांधर्मकार्यंनकारयेत् ॥ सवर्णासुविधौधर्म्येज्येष्ठयानविनेतरा ॥ द्वितीयविवाहहोमेग्निमाहकात्यायनः—सदारोऽन्यान्पुनर्दारावृहोढुंकारणांतरात् ॥ यदीच्छेदग्निमान्कर्तुंकहोमोस्यविधीयते ॥ स्वेग्नावेवभवेद्धोमोलौकिकेनकदाचन ॥ त्रिकांडमंडनोपि—आद्यायांविद्यमानायांहिती

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

यामुद्वहेद्यदि ॥ तदावैवाहिकंकर्मकुर्यादावसथेग्निमान् ॥ सुदर्शनभाष्येतु—द्वितीयविवाहहोमोलौकिकएवनपूर्वोपासनेइत्युक्तम् । इदंचासंभवेतत्रचाग्निद्वयसंसर्गःकार्यस्तदाहशौनकः—अथाग्न्योर्गृह्ययोर्योगंसपत्नीभेदजातयोः सहाधिकारसिध्यर्थमहंवक्ष्यामिशौनकः ॥ अरोगामुद्वहेत्कन्यांधर्मलोपभयात्स्वयं ॥ कृतेतत्रविवाहेचव्रतांतेतुपरेहनि ॥ पृथक्स्थंडिलयोराग्निंसमाधाययथाविधि ॥ तत्रकृत्वाज्यभागांतमन्वाधानादिकंततः ॥ जुहुयात्पूर्वपत्न्यौतयान्वारब्धआहुतिः ॥ अग्निमीळेपुरोहितंसूक्तेननवर्चेनतु ॥ समिद्धयेनंसमारोप्यअयंतेयोनिरित्यृचा ॥ प्रत्यवरोहेत्यनयाकनिष्ठाग्नौनिधायतम् ॥ आज्यभागांततंत्रादिकृत्वारभ्यतदादितः ॥ समन्वारब्धएताभ्यांपत्नीभ्यांजुहुयाद्घृतम् ॥ चतुर्गृहीतमेताभिर्ऋग्भिःषड्भिर्यथाक्रमम् ॥ अग्नावग्निश्चरतीत्यग्निनाग्निःसमिध्यते ॥ अस्तीदमितितिसृभिःपाहिनोअग्नएकया ॥ ततःस्विष्टकृदारभ्यहोमशेषंसमापयेत् ॥ गोयुगंदक्षिणादेयाश्रोत्रियायाहिताग्नये ॥पत्न्योरेकायदिमृतादग्ध्वातेनैवतांपुनः॥आदधीतान्ययासार्द्धमाधानविधिनागृहीति ॥ बौधायनसूत्रेतु—अथयदिगृहस्थोद्वेभार्येविंदेतकथंतत्रकुर्यादितियस्मिन्कालेविंदेतोभावग्नीपरिचरेदपराग्निमुपसमाधायपरिस्तर्याज्यंबिलाप्यस्रुचिचतुर्गृहीतंगृहीत्वाऽन्वारब्धायांजुहोतिनमस्तऋषेरादाव्यधायैत्वास्वधायैत्वामानइंद्राभिमतस्त्वदृष्ट्वारिष्टांसएवब्रह्मन्नवेदसुस्वाहेत्यथाऽयंतेयोनिर्ऋत्वियइतिसमिधिसमारोपयेत् । पूर्वाग्निमुपसमाधायाजुह्वानउद्बुध्यस्वाग्नइतिसमिधमाधायपरिस्तीर्यस्रुचिचतुर्गृहीत्वाद्वयोर्भार्ययोरन्वारब्धयोर्यजमानोभिमृशतियोब्रह्माब्रह्मणइत्येतेनसूक्तेनैकंचतुर्गृहीतंजुहोत्यग्निमुखान्कृत्वापक्वांजुहोतिसंमितंसंकल्पेथामितिपुरोनुवाक्यामनूचाग्नेपुरीष्येइतियाज्ययाजुहोत्यथाज्याहुतीरुपजुहोतिपुरीष्यमस्तामित्यंतादनुवाकस्यास्विष्टकृत्प्रभृतिसिद्धमाधेनुवरदानादथाग्रेणाग्निंदर्भस्तंबेहुतंशेषंनिदधातिब्रह्मजज्ञानंपिताविराजामितिद्वाभ्यांसंसर्गविधिःकार्यः । द्वितीयादिविवाहेकालउक्तः

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

संग्रहे—प्रमदामृतिवासरादितःपुनरुद्वाहविधिर्वरस्यच ॥ विषमेयुगवत्सरे शुभोयुगलेचापिमृतिप्रदोभवेत् ॥ तृतीयविवाहेनिषेधोमात्स्ये—उद्वहेइति सिद्ध्यर्थंतृतीयांनकदाचन ॥ मोहादज्ञानतोवापियदिगच्छेत्तुमानुषीम् ॥ नश्यत्येवनसंदेहोगर्गस्यवचनंयथेति ॥ संग्रहे—तृतीयांयदिचोद्वाहेत्तर्हिसा विधवाभवेत् ॥ चतुर्थादिविवाहार्थंतृतीयेऽर्कंसमुद्वहेत् ॥ तद्विधिस्तु—रवि शन्योर्हस्तेवावरःसंकल्प्यस्वस्तिवाचनंनांदीश्राद्धंकृत्वाचार्यंवृत्वा । आकृष्णे नेतिछायायुतंसूर्यमर्कंसंपूज्यगुडौदनंदत्वा । वस्त्रेणतंतुभिरावेष्ट्य । त्रिलोक वासिन्सप्ताश्वछाययासहितोरवे ॥ तृतीयोद्वाहजंदोषंनिवारयसुखंकुर्विति संप्रार्थ्यजलेनत्रिःसिंचेत् । ममप्रीतिकरायेयंमयासृष्टापुरातनी ॥ अर्कजाब्र ह्मणासृष्टाअस्माकंप्रतिरक्षतु ॥ नमस्तेमंगलेदेविनमःसवितुरात्मने ॥ त्रा हिमांकृपयादेविपत्नीत्वंमेइहागती ॥ अर्कत्वंब्रह्मणासृष्टःसर्वप्राणिहिताय च ॥ दक्षाणामादिभूतस्त्वंदेवानांप्रीतिवर्धनः ॥ तृतीयोद्वाहजंपापंमृत्युंचा शुविनाशयेति ॥ ततआचार्यःकाश्यपगोत्रामादित्यप्रपौत्रींतवितुःपौत्रींम मपुत्रीमर्ककन्याममुकगोत्रायवरायदास्येइतिवाग्दानंकृत्वावरस्यमधुपर्कंकृ त्वाऽतःपटंधृत्वास्वस्तिनइतिसूक्तंजप्त्वापूर्ववत्कन्यांदत्वा । अर्ककन्यामि मामित्यूहेनकन्यादानमंत्रमुक्त्वादक्षिणांदद्यात् । ततोगायत्र्यावेष्टितसूत्रेण बृहत्सामेतिमंत्रेणकंकणंबध्वाऽर्कस्यचतुर्दिक्षुकुंभेषुविष्णुंसंपूज्याग्निंप्रति ष्ठाप्याघारांतेसंगोभिरिनिबृहस्पतयेयस्मैत्वाकामकामायेत्यृचाऽग्नयेव्यस्त समस्तव्याहृतिभिराज्यंहुत्वाचार्यायगोयुगंदत्वा । मयाकृतमिदंकर्मस्थावरे षुजरायुणा ॥ अर्काऽपत्यानिनोदेहितत्सर्वंक्षंतुमर्हसीतिनमोदितिदिक् ॥ इ तिनिर्णयसिंधौविवाहः ॥ रत्नमालायाम्—प्राजापत्येपूषभेसाद्विदैवेपुष्येज्ये ष्ठास्वैंदवेकृत्तिकासु ॥ अग्न्याधानंह्युत्तराणांत्रयेपिचित्रादित्येकीर्तितंगर्ग मुख्यैः ॥ आश्वलायनः—अग्न्याधेयंकृत्तिकासुरोहिण्यांमृगशिरसिफल्गुनी षुविशाखयोरुत्तरयोःप्रौष्ठपदयोरेतेषांकर्मिणाश्चिद्वसंतेपर्वणिब्राह्मणआदवी

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तग्रीष्मवर्षाशरत्सुक्षत्रियवैश्योपकुष्टायस्मिन्कस्मिंश्चिद्दतावादधीतसोमेनय क्ष्यमाणोनर्तुपृच्छेन्नक्षत्रम् । सोमाधानेऋत्वाद्यनालोचनमार्तपरम् । अथो खलुयदैवैन२श्रद्धोपनमेदथादधीतसैवास्यविधिरितिसोमेनयक्ष्यमाणोनर्तुपृ च्छेन्नक्षत्रंतदेतदार्त्तस्यातिवेलंवाश्रद्धायुक्तस्यभवतीतिबौधायनोक्तेरिति । मदनरत्नेवृद्धगार्ग्यः—पुष्याग्नेयव्युत्तरादित्यपौष्णज्येष्ठाचित्रार्कहस्तैर्वेदुभेषु ॥ कुर्युर्वन्ह्याधानमाद्यंवसंतग्रीष्मोष्मांतेष्वेवविप्रादिवर्णाः ॥ कालादर्शे—अ ग्निहोत्रंदर्शपूर्णमासावप्युत्तरायणे ॥ उपक्रम्ययथाकालमुपासीरन्द्विजा तयः ॥ सोमंचपशुबंधंचसर्वाश्चविकृतीरपि ॥ सौम्यायनेयथाकालंविदध्यु र्गृहमेधिनः ॥ अत्रविशेषःपूर्वमुक्तः । अग्निहोत्रकालउक्तः । छंदोगपरिशि ष्टे—उदितेनुदितेचैवसमयाध्युषितेतथा ॥ सर्वथावर्ततेयज्ञइतीयंवैदिकीश्रु तिः ॥ एषांस्वरूपंतत्रैव । रात्रेस्तुषोडशेभागेग्रहनक्षत्रभूषिते ॥ कालंत्वनु दितंज्ञात्वाहोमंकुर्याद्विचक्षणः॥तथाप्रभातसमयेनष्टेनक्षत्रमंडले॥रविर्यावन्न दृश्येतसमयाध्युषितंचतत् ॥ रेखामात्रंप्रदृश्येतरश्मिभिश्चसमन्वितः ॥ उदि तंतद्विजानीयात्तत्रहोमंप्रकल्पयेत् ॥ आश्वलायनः—उषोदयंव्युषितउदि तेवा । सायंतुसएव । अस्तमितेहोमइति । गौणकालमाहसएव—प्रदोषां तोहोमकालःसंगवांतःप्रातरिति । छंदोगपरिशिष्टे—यावत्सम्यङ्नभाव्यंतेन भस्यृक्षाणिसर्वतः ॥ नचलोहितमापैतितावत्सायंतुहूयते ॥ औपासनेप्येव म् तस्याग्निहोत्रेणप्रादुष्करणहोमकालौव्याख्यातावित्याश्वलायनोक्तिः । अथावसथ्याधानम् ॥ पारस्करः—अवसथ्याधानंदारकालेदायाद्यकालएके षामिति । दायाद्यकालोविभागकालः । मदनरत्नेव्यासः—अग्निर्वैवाहिको येननगृहीतःप्रमादिना ॥ पितर्युपरतेतेनगृहीतव्यःप्रयत्नतः ॥ योगृहीत्वा विवाहाग्निंगृहस्थइतिमन्यते ॥ अन्नंतस्यनभोक्तव्यंवृथापाकोहिसःस्मृतः ॥ ज्येष्ठभ्रातरिपितरिवासाग्नौकनिष्ठस्यपुत्रस्यवाऽग्न्यभावेपिनदोषः ।तदा हृतत्रैवगार्ग्यः—पितृपाकोपजीवीवाभ्रातृपाकोपजीविकः ॥ ज्ञानाध्ययन

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

निष्ठोवानदुष्येताग्निनाविना ॥ गृहस्थस्याप्ययनमाहसत्यव्रतः—अनधीत्य द्विजोवेदंस्नात्वोद्वाह्ययथातथा ॥ अधीतेब्रह्मचर्येणसांगंवेदंगुरोर्गृहे ॥ इदं चाधानंज्येष्ठेकृताधानेनकार्यम् । दाराग्निहोत्रसंयोगंकुरुतेयोग्रजोस्थिते ॥ परिवेत्तासविज्ञेयःपरिवित्तिस्तुपूर्वजइतिमनुशातातपोक्तेः । स्मार्तेष्वेवम् । सौदर्येतिष्ठतिज्येष्ठेनकुर्यात्द्वारसंग्रहम् ॥ आवसथ्यंतथाधानंपतितस्तुतथाभवेदितितत्रैवगार्ग्योक्तेः ॥ आज्ञायांत्वदोषमाहसुमंतुः—ज्येष्ठोभ्रातायदातिष्ठेदाधानंनैवचाश्रयेत् ॥ अनुज्ञातस्तुकुर्वीतशंखस्यवचनंयथा ॥ वृद्धवसिष्ठः—अग्रजस्तुयदाऽनग्निरादध्यादनुजःकथम् ॥ अग्रजोनुमतंकुर्यादग्निहोत्रं यथाविधि ॥ हारीतः— सोदराणांतुसर्वेषांपरिवेत्ताकथंभवेत् ॥ दारैस्तुपरिविद्यंतेनाग्निहोत्रेणनेज्यया ॥ अधिकारिणोपिभ्रातुरनुज्ञयाकुर्यादितिमदनपारिजातः ॥ विवाहस्त्वनुज्ञयापिनेत्यर्थः ॥ सोदरोक्तेरसोदराणां सापत्नदत्तकादीनांनदोषः । दत्तकस्यापिसोदरविवाहाभावेदोषएव ॥ तदाहहेमाद्रौवसिष्ठः—पितृव्यपुत्रान्सापत्नान्परनारीसुतास्तथा ॥ दाराग्निहोत्रसंयोगेनदोषःपरिवेदने ॥ परनारीसुताःदत्तकादयः । देशांतरेविशेषमाहसएव—अष्टौदशद्वादशवर्षाणिवाज्येष्ठभ्रातरमनिविष्टमप्रतीक्षमाणःप्रायश्चित्तीभवतीति । स्त्रीबादावप्यदोषमाहकात्यायनः—देशांतरस्थस्त्रीबैकदूषणानसहोदरान् ॥ वेश्यानिष्ठांश्चपतितशूद्रतुल्यातिरोगिणः ॥ जडमूकांधबधिरकुब्जवामनखंजकान् ॥ अतिवृद्धानभार्याश्चऋषिसक्तान्नृपस्यच ॥ धनवद्विप्रसक्तांश्चकामतोकारिणरतथा ॥ कुटिलोन्मत्तचोरांश्चपारिविंदन्नदुष्यति ॥ आशार्केपि—उन्मत्तःकिल्बिषीकुष्टीपतितःस्त्रीबएववा ॥ राजयक्ष्मामयावीचनन्याय्यःस्यात्प्रतीक्षितुम् ॥ एवंज्येष्ठेछिन्नहस्तादावपिनपरिवेत्तृत्वम् । तदाहत्रिकांडमंडनः—दर्शेष्टिंपौर्णमासेष्टिंसोमेज्यामग्निसंग्रहम् ॥ अग्निहोत्रंविवाहंचप्रयोगेप्रथमेस्थितम् ॥ नकुर्याज्जनकेज्येष्ठेसोदरेचाप्यकुर्वति॥ क्षेत्रजादावनीजानेविद्यमानेपिसोदरे ॥ नाधिकारविघातोस्तिभिन्नोदर्येपि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

चौरसे ॥ पंग्वंधमूकबधिरपतितोन्माददूषणे ॥ संन्यस्तच्छिन्नहस्तादौयद्वा षंढादिदूषणे ॥ जनकेसोदरेज्येष्ठेकुर्याद्देवेतरःक्रियामिति । आरोहतंदशतं शक्करीर्ममेत्याधानेमंत्रवर्णाच्च ॥ शक्करीरंगुलीः । तंत्ररत्नेप्युक्तम् । अंगवै कल्यात्पूर्वमाहिताग्नित्वेऽधिक्रियेतैवनित्येषु । आधानंतुनकुर्यात्तस्यनैमि त्तिकत्वादिति ॥एवंचतुरंगुलेपि। षडंगुलकाणविवर्णादेस्त्वस्त्येवाधिकारः । एकादशसुदशांतर्गतेः । शरीरकार्श्यवाविप्रतिषिद्धमितिहिरण्यकेशिसूत्रेक र्मशक्तिहेतोरेवांगवैकल्यस्यनिषेधात् ॥ अतएवद्राह्यायणसूत्रेयाज्यश्चप्रथमै स्त्रिभिर्गुणैरितिन्यूनांगस्याप्यधिकारउक्तः । अपरार्केउशनाः—पितापितामहोयस्यअग्रजोवाथकस्यचित् ॥ तपोग्निहोत्रमंत्रेषुनदोषःपरिवेदने ॥ पि तुराज्ञायामप्यदोषमाहमदनरत्नेसुमंतुः । पित्रायस्यतुनाधानंकथंपुत्रस्तुकार येत् ॥ अग्निहोत्रेधिकारोस्तिशंखस्यवचनंयथेति ॥ नाधानंकृतमित्यर्थः । एतदाज्ञायामेवेतिहेमाद्रिः । यत्तु—पितुःसत्यप्यनुज्ञानेनादधीतकदाचनेति॥ तत्सत्यधिकारेज्ञेयम् । अथशूद्रसंस्काराः ॥ यमः—शूद्रोप्येवंविधःकार्यो विनामंत्रेणसंस्कृतः ॥ नकेनचित्समसृजच्छंदसातंप्रजापतिः ॥ छंदसामं त्रेण । व्यासोपि—गर्भाधानंपुंसवनंसीमंतोजातकर्मच ॥ नामक्रियानिष्क्र मोन्नप्राशनंवपनक्रिया ॥ कर्णवेधोव्रतादेशोवेदारंभक्रियाविधिः ॥ केशां तस्नानमुद्वाहोविवाहाग्निपरिग्रहः ॥ त्रेताग्निसंग्रहश्चैवसंस्काराःषोडशस्मृता इत्युक्त्वाह । नवैताःकर्णवेधांतामंत्रवर्जंस्त्रियाःक्रियाः॥ विवाहेमंत्रवतस्याः शूद्रस्यामंत्रतोदशेति ॥ मदनरत्नेहिरण्यगर्भदानेतु—गर्भाधानंपुंसवनंसीमं तोन्नयनंतथा॥कुर्युर्हिरण्यगर्भस्यततस्तेद्विजपुंगवाइत्युक्त्वाजातकर्मादिकाः कुर्यात्क्रियाःषोडशचापराइत्युक्त्वास्त्रियाजातकर्मनामकरणनिष्क्रमणान्नप्रा शनचूडाविवाहाःषट् । शूद्राणांतुषडेतेपंचमहायज्ञाश्चेत्येकादशेत्युक्तम् । रू पनारायणहरिहरभाष्ययोरप्येवम्। शार्ङ्गधरस्तु—द्विजानांषोडशैवस्युःशूद्राणां द्वादशैवहि॥पंचैवमिश्रजातीनांसंस्काराःकुलधर्मतः॥वेदव्रतोपनयनमहाना

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

म्नीमहाव्रतम्।विनाद्वादशशूद्राणांसंस्कारानाममंत्रतइत्याह।अपरार्कस्तुगर्भा
धानमृतौपुंसइत्याह।एतच्चातुर्वर्ण्यपरम्।नद्विजातिमात्रपरम्। तथासत्युपन
यनविधायवाच्यंस्यादिति।तेनतन्मतेष्टौभवंति।ब्राह्मेतुविवाहमात्रसंस्कारंशूद्रो
पिलभतांसदेत्युक्तम्।अत्रसदसच्छूद्रगोचरत्वेनदेशभेदाद्व्यवस्था।यदुमनुः—
नशूद्रेपातकंकिंचिन्नचसंस्कारमर्हतीति॥ तदर्थमाहमेधातिथिः—यत्सामान्य
तोनिषिद्धंस्तेयानृतादिनतदतिक्रमेऽस्यपापंयथाद्विजानाम्। उपनयनरूपंसं
स्कारंचनार्हतीति। तेचतूष्णींकार्याः। शूद्रोवर्णश्चतुर्थोपिवर्णत्वाद्धर्ममर्हति॥
वेदमंत्रस्वधास्वाहावषट्कारादिभिर्विनेतिव्यासोक्तः। अमंत्रस्यतुशूद्रस्यवि
प्रोमंत्रेणगृह्यतेइतिमरीच्युक्तेश्च।इयंपरिभाषासर्वार्थातेनशूद्रधर्मेषुसर्वत्रविप्रेण
मंत्रःपठनीयः। सोपिपौराणएवेतिशूलपाणिः। एवंस्त्रीणामपीतिदिक्।
इतिरामकृष्णभट्टात्मजकमलाकरभट्टकृतेनिर्णयसिंधौसंस्कारनिर्णयः॥ ॥
अथक्षुद्रकालाः॥ तत्रजलाशयस्य॥ वराहः॥ हस्तेचांबुपपौष्णकेशव
मघामित्रोत्तरारोहिणीदेवेज्येषुचशुक्रसौम्यशशभृद्वागीशवारांशके॥ रिक्तां
छिद्रतिथिंविहायवृषभेनक्रेकुलीरेघटेमीनेकूपतडागकर्ममुनयःशंसंतिशुद्धेष्ट
मे॥ हस्तोमघानुराधापुष्यधनिष्ठोत्तराणिरोहिण्यः॥ शतभिषगित्यारंभेकू
पानांशस्यतेभगणः॥ हेमाद्रौभविष्ये—तस्मिन्सलिलसंपूर्णेकार्तिकेतुविशे
षतः॥ मुनयःकेचिदिच्छंतिव्यतीतेचोत्तरायणे॥ नकालनियमस्तत्रसलि
लंतत्रकारणम्॥ दीपिकायां—मार्तंडेदूडुशुद्धौमुरजिदशयनेमाघषट्कस्य
शुक्लेमूलाषाढोत्तराश्विश्रवणगुरुकरेपौष्णशुक्राज्यचंद्रे॥ मैत्रेब्राह्मेचपूर्णा
मदन१ ३रवि१ २तिथौसाद्वितयातृतयिकायांतायप्रतिष्ठाज्ञगुरुसितदिनेकाल
शुद्धमुलग्रे॥ वराहः—आग्नेयेयदिकोणेग्रामस्यपुरस्यवाभवतिकुपः॥ नि
त्यंसकरोतिभयंदाहंचसमानसंप्रायः॥ नैर्ऋत्येबालभयंवनिताक्षयंचवायव्ये
॥ दिक्त्रयमेतत्त्यक्त्वारोषास्तुशुभावहाःकूपाः॥ वास्तुशास्त्रे—भूतिंपुष्टिं
पुत्रहानिंपुरंध्रीनाशंमृत्युंसंपदंशत्रुबाधाम्॥ किंचित्सौख्यंशंभुकोणादिकु

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

र्यात्कूपोमध्येगेहमर्थक्षयंच ॥ उत्सर्गविधिश्चोक्तोबह्वृचपरिशिष्टे । अथातो वापीकूपतडागयज्ञंव्याख्यास्यामः ॥ पुण्येन्ह्युदकसमीपेऽग्निंसमाधाय वारुणंचरुंश्रपयित्वाज्यभागांतेआज्याहुतीर्जुहुयात् ॥ समुद्रज्येष्ठेतिप्रत्यृचं ततोहविषाष्टौतत्वायामीतिपंचत्वंनाअग्नेइतिद्वेइमंमेवरुणेतिचास्विष्टकृतंन वमम्।मार्जनांतेधेनुंतारयेत्।अवतीर्यमाणामनुमंत्रयेत । इदंसलिलंपवित्रंकुरु ष्वशुद्धाःपूताअमृताःसंतुनित्यम् ॥मांतारयंतीकुरुतीर्थाभिषेकंलोकाल्लोकंतर तेतीर्थतेचेतिपुच्छाग्रेन्वारब्धउत्तीर्यापोअस्मान्मातरःशुंधयंत्वित्यथापराजि तायांदिश्युपस्थापयेत्सूयवसाद्गवतीतिहिंकृतंचेद्धिंकृण्वतीत्यलंकृतांविप्राय दद्यादितरांनाशक्त्यादाक्षिणांततउत्सृजेद्देवापितृमनुष्याःप्रीयंतामितिब्राह्मणा न्भोजयित्वास्वस्त्ययनंवाचयीतेति ॥ विस्तरस्तुमात्स्योक्तोऽस्मत्कृतेजलाश योत्सर्गविधौज्ञेयः॥कूपादेरुत्सर्गाकरणेदोषउक्तोभविष्ये ॥ सदाजलंपवित्रं स्यादपवित्रमसंस्कृतं॥कुशाग्रेणापिराजेंद्रनस्पृष्टव्यमसंस्कृतं ॥तथा॥वापीकू पतडागादौयज्जलंस्यादसंस्कृतं॥अपेयंतद्भवेत्सर्वंपीत्वाचांद्रायणंचरेत्॥अथ वृक्षारोपणं।चंडेश्वरःआदित्यचांद्रपितृतिष्यविशाखपौष्णमूलोत्तरात्रयतुरंग मवारुणाश्च॥एतेषुतारकगणेषुहितंनराणांवृक्षादिरोपणमिहोपदिशंतिधीराः॥ अथमूर्तिप्रतिष्ठा ॥वसिष्ठः—हस्तत्रयेमित्रहरित्रयेचपौष्णद्वयादित्यसुरेज्यभेषु ॥तिस्रोत्तराधातृशशांकभेषुसर्वामरस्थापनमुत्तमंस्यात्॥मात्स्ये—चैत्रेवाफा ल्गुनेवापिज्येष्ठेवामाधवेतथा॥माघेवासर्वदेवानांप्रतिष्ठाशुभदाभवेत्॥ नारद स्तुचैत्रंनिषेधयति । विचैत्रेष्वेवमासेषुमाघादिषुचपंचस्विति । तेनात्रविक ल्पः । अत्रमाघमासोविष्णुप्रतिष्ठाव्यतिरिक्तविषयः । माघेकर्तुर्विनाशाय फाल्गुनेशुभदाभवेदिति ॥ विष्णुधर्मोक्तेरितिहेमाद्रिः । मात्स्ये—दृढाधनक रीस्फीतातथाप्रतिपदिस्मृता ॥ द्वितीयायांधनोपेततृतीयायांधनप्रदा ॥ चतु र्थ्यांनाशमाप्नोतियमस्यस्यात्सुखावहा ॥ विनायकस्यदेवस्यतथातत्रहितप्र दा ॥ पंचम्यांश्रीयुताकर्तुर्वरदाचतथाभवेत् ॥ षष्ठ्यांलक्ष्मीयुतानित्यंसप्त

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ष्यांरोगनाशिनी ॥ अतुम्बावान्यबहुलानवम्यांचवितथाति ॥ भद्रकाल्यः कृतातत्रकर्तुर्भवतितुष्टये ॥ धर्मवृद्धिकरीज्ञेयादशम्यांतुतथातिथौ ॥ एकादश्यांतथायुक्ताद्वादश्यांसर्वकामदा ॥ त्रयोदश्यांतथाज्ञेयाचतुर्दश्यांविनश्यति ॥ कृष्णपक्षेपंचदश्यांकर्तुःक्षयकरीभवेत्॥पंचदश्यांतथाशुक्लेसर्वकामकरीभवेत् आषाढेहेतथामूलमुत्तरात्रयमेवच॥ज्येष्ठाश्रवणरोहिण्यःपूर्वाभाद्रपदातथा ॥ हस्तोश्विनीरेवतीचपुष्योमृगशिरास्तथा ॥अनूराधातथास्वातीप्रतिष्ठासुप्रशस्यते॥श्रीपतिः—रोहिण्युत्तरपौष्णवैष्णवकरादित्याश्विनीवासवानूराधैंदवजीवभेषुगदितंविष्णोःप्रतिष्ठापनम्॥पुष्यश्रुत्यनिजित्सुरेश्वरकयोर्वित्ताविपस्कंदयोर्मैत्रेतिग्मरुचेःकरेनिर्ऋतिभेदुर्गादिकानांशुभं ॥गणपरिवृढरक्षोयक्षभूतासुराणांप्रमथफणिसरस्वत्यादिकानांचपौष्णे ॥श्रवसिसुगतनाम्नोवासवेलोकपानांनिगदितमखिलानांस्थापनंचस्थिरेषु॥तेजस्विनीक्षेमकृदग्निदाहविभायिनीस्याद्धनदाद्दढाच ॥ आनंदकृत्कल्पविनाशिनीचसूर्यादिवारेषुभवेत्प्रतिष्ठा ॥ माधवीयेवैखानसः—मातृभैरववाराहनरसिंहत्रिविक्रमाः॥ महिषासुरहंत्र्यश्वस्थाप्यावैदक्षिणायने ॥ वैशब्दोप्यर्थेलिंगप्रतिष्ठायांविशेषः। हेमाद्रौलक्षणसमुच्चये—उत्तराशागतेभानौलिंगस्थापनमुत्तमम्॥ दक्षिणेत्वयनेपूज्यत्रिवर्षार्द्धेभयावहम् ॥ स्वगृहेस्थापनंनेष्टंतस्माद्वैदक्षिणायने ॥ स्थापनंतुप्रकर्तव्यंशिशिरादावृतुत्रये॥प्रावृषिस्थापितंलिंगंभवेद्धरदयोगदम् ॥ हेमंतेज्ञानदंचैवलिंगस्यारोपणंमतम् ॥ रत्नावल्याम्—माघफाल्गुनवैशाखज्येष्ठाषाढेषुपंचसु ॥ मासेषुशुक्लपक्षेषुलिंगस्थापनमुत्तमम् ॥ विष्णोरप्याहतत्रैवैखानसः। मार्गशीर्षादिमासौद्वौनिंदितौब्रह्मणापुरा ॥ मासेषुफाल्गुनःश्रेष्ठश्चैत्रोवैशाखएवच ॥ वृषेवाप्याश्वयुङ्मासेश्रावणेमासिवाभवेत् ॥ बौधायनसूत्रेविष्णुप्रतिष्ठामुपक्रम्यद्वादश्यांश्रोणायांत्रायानिचान्यानिपुण्यनक्षत्राणीति । कृत्तिकादिविशाखांतेष्वित्यर्थः। सर्वदेवेषुमासविशेषोहेमाद्रौविष्णुधर्मे—माघेकर्तुर्विनाशायफाल्गुनेशुभदाभवेत् ॥ लोकानंदकरीचैत्रेवै

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

शाखेवरसंयुता ॥ आज्ञायुतासदाज्येष्ठेआषाढेधर्मवृद्धिदा ॥ श्रावणेधनही नास्यात्प्रौष्ठपादेविनश्यति ॥ आश्विनेनाशमाप्नोतिवान्हिनाकार्तिकेतथा सोम्येसौभाग्यमतुलंपौषेपुष्टिरनुत्तमा ॥ दोषान्विताधिमासेस्यात्कर्तुरा त्मनएवचेति ॥ नात्रश्रावणाश्विनयोर्निषेधोमार्गशीर्षविधिश्चविष्णुव्यति रिक्तविषयः ॥ पूर्वोक्तवचनादितिहेमाद्रिः ॥ माघश्रावणभाद्रपदानि षेधः ॥ शिवव्यतिरिक्तविषयः । तत्रतस्योक्तेः । देविस्थापनेतत्रैव विशेषोदेवीपुराणे ॥ देव्यामाघेश्विनेमासेउत्तमासर्वकामदा ॥ तथा—न तिथिर्नचनक्षत्रंनोपवासोत्रकारणम् ॥ सर्वकालंप्रकर्तव्यंकृष्णपक्षेवि शेषतः ॥ अन्यश्चात्रविचारोहेमाद्रौज्ञेयः । नारदः—हंत्यर्थहीनाकतारंमंत्रही नातुऋत्विजम् ॥ स्त्रियंलक्षणहीनातुनप्रतिष्ठासमोरिपुः ॥ अत्राधिकारिण उक्ताःकृत्यकल्पतरौदेवीपुराणे—वर्णाश्रमविभेदेनदेवाः स्थाप्यातुनान्यथा॥ ब्रह्मातुब्राह्मणैःस्थाप्योगायत्रीसहितःप्रभुः ॥ चतुर्वर्णैस्तथाविष्णुःप्रतिष्ठा प्यःसुखार्थिभिः॥भैरवोपिचतुर्वर्णैरत्यजानांतथामतः ॥ मातरःसर्वलोकैस्तु स्थाप्याःपूज्याःसुरोत्तमाः ॥ लिंगंगृहीयातिर्दापिसंस्थाप्यतुयजेत्सदा ॥ शिवसर्वस्वेभविष्ये—यस्तुपूजयतेलिंगंदेवादिमांजगत्पतिम् ॥ ब्राह्मणःक्ष त्रियोवैश्यःशूद्रोवामत्परायणः ॥ तस्यप्रीतःप्रदास्यामिशुभान्लोकाननुत्तमा न् ॥ तिथितत्वेस्कांदे—शूद्रःकर्माणियोनित्यंस्वीयानिकुरुतेप्रिये ॥ तस्याह मर्चांगृण्हामिचंद्रखंडविभूषिते ॥ ब्रह्मचारीगृहस्थोवावानप्रस्थश्चसुव्रते ॥ एवंदिनेदिनेदेवंपूजयेदंबिकापतिम् ॥ संन्यासीदेवदेवेशंप्रणवेनैवपूजयेत्॥ नमोंतेनशिवेनैवस्त्रीणांपूजाविधीयते ॥ एतच्चपुराणप्रसिद्धजीर्णलिंगपूजा विषयम् ॥ यानितु । त्रिस्थलीसेतौनारदीये—यःशूद्रेणार्चितंलिंगंविष्णुवा प्रणमेन्नरः ॥ नतस्यनिष्कृतिर्दृष्टाप्रायश्चित्तायुतैरपि ॥ नमेद्यःशूद्रसंस्पृष्टंलिं गंवाहरिमेववा ॥ सस्वर्यानातभोगीयावदाचंद्रतारकम् ॥ पाखंडपूजितंलिं गंनत्वापाखंडतांव्रजेत् ॥ आभीरपूजितंलिंगंनत्वानरकमश्नुते ॥ योषिद्भिः

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पूजितंलिंगंविष्णुंवापिनमेत्तुयः ॥ सकोटिकुलसंयुक्तमाकल्पंरौरवंवसेदि त्यादीनि ॥ तानिनूतनस्थापितलिंगादिविषयाणि ॥ यदाप्रतिष्ठितंलिंगंमंत्र विद्भिर्यथाविधि ॥ तदाप्रभृत्यशूद्रश्चयोषिद्वापिनसंस्पृशेदितितत्रैवोक्तेः ॥ प्रतिष्ठायांतुशूद्रादीनांनाधिकारः । स्त्रीणामनुपनीतानांशूद्राणांचजनेश्वर ॥ स्पर्शनेनाधिकारोस्तिविष्णोर्वाशंकरस्यवा ॥यःशूद्रसंस्कृतंलिंगंविष्णुंवापिन मेन्नरः॥इहैवाप्यंतदुःखानिपश्यत्यामुष्मिकेकिमु॥शूद्रोवानुपनीतोवास्त्रियोवा पतितोपिवा॥केशवंवाशिवंवापिस्पृष्ट्वानरकमश्नुतेइतिबृहन्नारदीयस्कांदोक्ते रितित्रिस्थलीसेतौपितामहचरणः । चतुर्वर्णैरितिपूर्वोक्तवचनाद्विष्णवादिप्र ष्ठायांशूद्रस्यविकल्पइतियुक्तंपश्यामः । तत्रैवगौतमः—शिवार्चनंसदाप्येवं शुचिःकुर्यादुदङ्मुखः ॥ वाचस्पतिमतम् । प्राक्पश्चिमोदगास्यस्तुप्रातः सायंनिशासुचेति ॥ प्रयोगपारिजातेगृह्यपरिशिष्टे— प्रतिमाप्राङ्मुखी रुदङ्मुखोयजेताऽन्यत्रप्राङ्मुखः । एतच्चास्थिरप्रतिमाविषयं । अन्यत्रचला र्चासु । अथप्रतिमाः ॥ भार्गवार्चनदीपिकायांभविष्ये— सौवर्णीराजती ताम्रीमृन्मयीचतथाभवेत् ॥ पाषाणधातुयुक्तावारीतिकांस्यमयीतथा ॥ रीतिःपित्तले । शुद्धदारुमयीवापिदेवतार्च्याप्रशस्यते ॥ अंगुष्ठप र्वादारभ्यवितस्तियावदेवतु ॥ गृहेषुप्रतिमाकार्यानाधिकाशस्यतेबुधैः ॥ पंचरात्रेतु—मृद्दारुलाक्षागोमेदमधूच्छिष्टमयींनात्वितिनिषेधउक्तः । भागवते शैलीदारुमयीलौहीलेप्यालेख्याचसैकती ॥मनोमयीमणिमयीप्रतिमाष्टविधा स्मृता ॥ काष्ठंमधुकस्यैव । तत्रकाष्ठेषुमधुकमानीयचवसुंधरे ॥ कृत्वातत् प्रतिमांचैवप्रतिष्ठाविधिनार्चयेदितिवराहोक्तेः ॥ देवीपुराणे—सप्तांगुलंसमा रभ्ययावच्चद्वादशांगुलम् ॥ गृहेष्वर्चासमाख्याताप्रासादेवाधिकाशुभा ॥ तिथितत्वेकालिकापुराणे— प्रतिमायाःकपौलौद्वौस्पृष्ट्वादक्षिणपाणिना ॥ प्राणप्रतिष्ठांकुर्वीततस्यदेवस्यवाहरेः ॥ अन्येषामपिदेवानांप्रतिमासुचपार्थि व ॥ प्राणप्रतिष्ठाकर्तव्यातस्यांदेवत्वसिद्धये ॥ वासुदेवस्यबीजेनतद्विष्णो

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

रित्यनेनच ॥ तथैवहृदयेंगुष्ठंदत्वाशम्बचमंत्रवित् ॥एभिर्मंत्रैःप्रतिष्ठांतुहृदये पिसमाचरेत् ॥ अस्यैप्राणाःप्रतिष्ठंतुअस्यैप्राणाःक्षरंतुच ॥ अस्यैदेवत्वम र्चायैमामहेतिचकश्चन ॥ हयशीर्षपंचरात्रे—अर्चकस्यतपोयोगादर्चनस्या तिशायनात् ॥ आभिरूप्याच्चबिंबानांदेवःसान्निध्यमृच्छति ॥ प्रयोगपारि जातेव्यासः— प्रतिमापटयंत्राणांनित्यंस्नानंनकारयेत् ॥ कारयेत्पर्वदिवसेय दावामलधारणम् ॥ लिंगविशेषतिथितत्वेभविष्ये—मृद्भस्मगोशकृत्पिष्ट ताम्रकांस्यमयंतथा ॥ कृत्वालिंगंसकृत्पूज्यवसेत्कल्पायुतंदिवि ॥ वार्क्षवि त्तप्रदंलिंगंस्फाटिकंसर्वकामदं ॥ कृत्वापूजयविप्रेंद्रलप्स्यसेवांछितंफलम्॥ तत्रैवकालकौमुद्यांस्कांदे—अक्षादल्पपरीमाणंनलिंगंकुत्रचिच्चरः ॥ कुर्वी तांगुष्ठतोऽहस्वंनकदाचित्समाचरेत् ॥ अक्षोऽशीतिर्गुंजागुंजाःपंचाल्पमाष कः ॥ तेषोडशाक्षःकर्षोस्त्रीत्यमरकोशात् । प्रयोगपारिजातेक्रियासारे— न बाष्टसप्तांगुलिकंलिंगंश्रेष्ठमिहोच्यते ॥ षट्पंचकचतुर्मानंमध्यमंत्रिविधंस्मृ तम् ॥ त्रिद्व्येकांगुलिमानंयत्त्रिविधंतत्कनीयसम् ॥ एवंनवविधंप्रोक्तंच रलिंगंयथाक्रमम् ॥ अथपंचसूत्रीनिर्णयः ॥ गौतमीतंत्रे—लिंगमस्तकवि स्तारोलिंगोच्छ्रायसमोमतः ॥ परिधिस्तत्रगुणितस्तद्वत्पीठंव्यवस्थितम् ॥ प्रवालिकातथैवस्यात्पंचसूत्रविनिर्णयः ॥ अत्रेदंतत्त्वम् । लिंगमस्तकवि स्तारंलिंगोच्चतासमंकृत्वातत्त्रिगुणसूत्रवेष्टनार्हंलिंगस्थौल्यंकृत्वा तत्समंवृत्तं चतुरस्रंवापीठंविस्तारमधश्चोर्ध्वंचकुर्यात् ॥ पीठोच्चतातुलिंगोच्चतातोद्विगु णापीठमध्येलिंगाद्विगुणस्थूलंपीठोच्चतातृतीयांशेनकंठंकृत्वातस्योर्ध्वंअध श्चसमंवप्रद्वयंत्रयंवाकृत्वालिंगाविस्तारशष्ठांशेनपीठोपरिबाह्यमेखलांकृत्वात दंतःसंलग्नतत्समंखातंकृत्वा । पीठाद्बहिर्लिंगसमदीर्घापीठार्धदीर्घावामूले दैर्घ्यसमविस्तारांतृतीयांशेनमध्येखातांपीठवत्समेखलांप्रनालिकांकुर्यादिति । अत्रमूलंसिद्धांतशेखरेशैवागमेचज्ञेयम् । तिथितत्त्वेब्राह्मे— सर्वत्रैवप्रश स्तोब्जःशिवसूर्यार्चनंविना ॥ तत्रैववाराहपाद्मयोः—गृहेलिंगद्वयंनार्च्यंशा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

लग्रामद्वयंतथा॥द्वेचक्रेद्वारकायास्तुनार्च्यसूर्यद्वयंतथा ॥शक्तित्रयंतथानार्च्यंग णेशत्रयमेवच॥द्वौशंखौनार्चयेच्चैवभग्नांचप्रतिमांतथा ॥ नार्चयेच्चतथामत्स्यकू र्मादिदशकंतथा॥गृहेग्निदग्धाभग्नाश्चनार्च्याःपूज्यावसुंधरे ॥ एतासांपूजनान्नि त्यमुद्वेगंप्राप्नुयाद्गृही॥शालग्रामाःसमाःपूज्याःसमेषुद्वितयंनहि ॥विषमानैवपू ज्यास्तुविषमेष्वेकएवहि ॥शालग्रामाशिलाभग्नापूजनीयासचक्रका ॥ खंडि ताःस्फुटितावापिशालग्रामशिलाशुभा ॥ वाराहे—दद्याद्भक्त्याययोदेविशाल ग्रामशिलांनरः ॥ सुवर्णसहितांदिव्यांपृथ्वीदानफलंलभेत्॥ तत्रैव—यःपुनः पूजयेद्भक्त्याशालग्रामशिलाशतम् ॥ तत्फलंनैवशक्तोहंवक्तुंवर्षशतैरपि ॥ देवीपुराणे—ब्राह्मणःक्षत्रियोवैश्यःशूद्रश्चपृथिवीपते ॥ स्वधर्मतत्परोविष्णु माराधयतिनान्यथा ॥अविभक्तानामपृथग्देवपूजामाहप्रयोगपारिजातेआश्व लायनः—पृथगप्येकपाकानांब्रह्मयज्ञोद्विजातिनाम् ॥ अग्निहोत्रंसुरार्चाचसं ध्यानित्यंभवेत्पृथक् ॥ तत्रैवविष्णुधर्मे—शालग्रामशिलांवापिचक्रांकित शिलांतथा ॥ ब्राह्मणःपूजयेन्नित्यंक्षत्रियादिर्नपूजयेत् ॥ इदंस्पर्शसहितपू जाविषयम् । शूद्रोवानुपनीतोवास्त्रियोवापतितोपिवा ॥ केशवंवाशिवंवा पिस्पृष्ट्वानरकमश्नुते ॥ ब्राह्मण्यपिहरंविष्णुंनस्पृशेच्छ्रेयइच्छती ॥ सनाथा मृतनाथावातस्यानास्तीहनिष्कृतिः॥ स्त्रीणामनुपनीतानांशूद्राणांचजनेश्वर॥ स्पर्शनेनाधिकारोस्तिविष्णोर्वाशंकरस्यचेतिस्कांदात् ॥ स्पर्शरहितातुतयो र्भवत्येव । शालग्रामंनस्पृशेत्तुहीनवर्णोवसुंधरे ॥ स्त्रीशूद्रकरसंस्पर्शोवज्र स्पर्शाधिकोमतः ॥ मोहाद्यःसंस्पृशेच्छूद्रोयोषिद्वापिकदाचन ॥ स्वपतेनर केघोरेयावदाभूतसंप्लवम् ॥ यदिभक्तिर्भवेत्तस्यस्त्रीणांवापिवसुंधरे ॥ दूरादे वास्पृशन्पूजांकारयेत्सुसमाहितइतिवाराहोक्तेः ॥ शालग्रामशिलामात्रेनि र्बंधोनप्रतिमादौ । सर्ववर्णैस्तुसंपूज्याःप्रतिमाःसर्वदेवताः ॥ लिंगान्यपितु पूज्यानिमणिभिःकल्पितानिचेतितत्रैवोक्तेः । चत्वारोब्राह्मणैःपूज्यास्त्रयोरा जन्यजातिभिः ॥ वैश्यैर्द्वावेवसंपूज्यौतथैकःशूद्रजातिभिरितिस्कांदात् ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अन्येतुदीक्षितविषयत्वेनव्यवस्थामाहुः । विष्णुधर्मे—तयोरसंभवेर्चावैसाचे हनवधास्मृता ॥ रत्नजाहेमजाचैवराजतीताम्रजातथा ॥ रैतिक्यर्चातथा लौहीशैलजाद्रुमजातथा ॥ अधमाधमाचविज्ञेयामृन्मयाप्रतिमाचया ॥ ए षांफलानितत्रैवज्ञेयानि । नार्च्यागृहेऽश्मजामूर्तिश्चतुरंगुलतोधिका ॥ नावि तस्त्यधिकाधातुसंभवाश्रेयइच्छता ॥ एवंलक्षणसंपन्नापारंपर्यक्रमागता ॥ उत्तमासातुविज्ञेयागुरुदत्तापितत्समा ॥ तत्रैवपाद्मे—शालग्रामंप्रक्रम्यतत्रा प्यामलकीतुल्यापूज्यासूक्ष्मैवयाभवेत् ॥ यथायथाशिलासूक्ष्मातथास्यात्तुम हत्फलम् ॥ तथा—यवमात्रंतुगर्तःस्याद्यवार्धंलिंगमुच्यते ॥ शिवनाभिरिति ख्यातस्त्रिषुलोकेषुदुर्लभः ॥ तत्रैव—शालग्राममयीमुद्रासंस्थितायत्रकुत्राचि त् ॥ वाराणस्यायवाधिक्यंसमंताद्योजनत्रयम् ॥ योमृतस्तत्समीपेतुमृतोवा नीयतेतिकं ॥ सवैमोक्षमवाप्नोतिसत्यंसत्यंनचान्यथा ॥ तत्रैव—चक्रांकमिथु नंपूज्यंनैकंचक्रांकमर्चयेत् ॥ चक्रांकमिथुनात्सार्द्धंशालग्रामंप्रपूजयेत् ॥ तत्रैववाराहे—म्लेच्छदेशेशुचौवापिचक्रांकोयत्रतिष्ठति ॥ योजनानांतथा त्रीणिममक्षेत्रंवसुंधरे ॥ तत्रैवशालग्रामंप्रक्रम्यक्रयक्रीतापरिज्ञेयामध्यमा याचिताधमा॥प्रयोगपारिजातेवाराहे—एवंलक्षणसंपन्नापारंपर्यक्रमागता॥उ त्तमासातुविज्ञेयागुरुदत्तापितत्समा ॥ अथपार्थिवपूजानंदीपुराणे—आयु ष्मान्बलवान्श्रीमान्पुत्रवान्धनवान्सुखी॥वरमिष्टंलभेल्लिंगंपार्थिवंयःस मर्चयेत्॥ तस्मात्तुपार्थिवंलिंगंज्ञेयंसर्वार्थसाधकम्॥तत्रैव—गोभूहिरण्यवस्त्रा दिबलिपुष्पनिवेदने ॥ ज्ञेयोनमःशिवायेतिमंत्रःसर्वार्थसाधकः ॥ सर्व मंत्राधिकश्चायमोंकाराद्यःषडक्षरः ॥ भविष्ये—मूर्तयोष्टौशिवस्यैताःपूर्वा दिक्रमयोगतः ॥ आग्नेय्यांताःप्रपूज्यास्तुवेद्यांलिंगेशिवंयजेत् ॥ अत्रन प्राचीमग्रतःशंभोरितिरुद्रयामलेनिषेधात् । नांतरालंप्राचींकिंतुप्रसिद्धैव । तिथितत्वेदेवीपुराणे—मृदाहरणसंघट्टेप्रतिष्ठाव्हानमेवच ॥ स्नपनंपूजनंचै वविसर्जनमतः परम् ॥ हरोमहेश्वरश्चैवशूलपाणिः पिनाकधृक् ॥ शि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वःपशुपतिश्चैवमहादेवइतिक्रमः ॥ स्कांदे—शुष्काण्यपिचपत्राणिश्रीवृक्ष स्यनिवेदयेत् । तत्रैवभविष्ये— धत्तूरकैश्चयोलिंगंसकृत्पूजयतेनरः॥सगो लक्षफलंप्राप्यशिवलोकेमहीयते ॥ योगिनीतंत्रे—शिवागारेमल्लकंचसूर्यागा रेचशंखकम् ॥ दुर्गागारेवंशवाद्यंमधूर्निनचवादयेत् ॥श्राद्धहेमाद्रौस्कांदे— स्पृष्टवारुद्रस्यनिर्माल्यंवाससाआप्लुतःशुचिः ॥ प्रयोगपारिजातेक्रियासारे— मध्यमानामिकामध्येपुष्पंसंगृह्यपूजयेत् ॥ अंगुष्ठतर्जन्यग्राभ्यांनिर्माल्यम पनोदयेत् ॥ अपनीतंचनिर्माल्यंचंडेशायनिवेदयेत् ॥ अशून्यमस्तकंलिंगं सदाकुर्वीतपूजकः ॥ मूलपाणौलैंगे—वरंप्राणपरित्यागःशिरसोवापिकर्तन म् ॥ नचैवापूज्यभुंजीताशिवलिंगेमहेश्वरम् ॥ सूतकेमृतकेचैवनत्याज्यंशि वपूजनम् ॥ तिर्यितत्वेलैंगे विनाभस्मत्रिपुंड्रेणविनारुद्राक्षमालया ॥ पूजि तोपिमहादेवोनस्यात्तस्यफलप्रदः ॥ तस्मान्मृदापिकर्तव्यंललाटेवैत्रिपुंड् कम् ॥ रुद्राक्षधारणेविशेषःशिवरहस्ये—एकवक्त्रःशिवःसाक्षाद्ब्रह्महत्यांव्य पोहति ॥ अवंध्यत्वंप्रतिस्रोतोवन्हिस्तंभंकरोतिच ॥ द्विवक्त्रोहरगौरीस्याद्गो वधाद्यघनाशकृत् ॥ त्रिवक्त्रोह्यग्निजन्माथपापराशिंप्रणाशयेत् ॥ चतुर्वक्त्रः स्वयंब्रह्मानरहत्यांव्यपोहति ॥ पंचवक्त्रस्तुकालाग्निरगम्याभक्ष्यपापनुत् ॥ षड्वक्त्रस्तुगुहोज्ञेयोभ्रूणहत्यादिनाशयेत् ॥ सप्तवक्त्रःस्मृतोविष्णुर्भूतप्रेतभ यापहः ॥ एकादशमुखोरुद्रोनानायज्ञफलप्रदः ॥ द्वादशास्यस्तथादित्यःस र्वरोगनिबर्हणः ॥ त्रयोदशमुखःकामःसर्वकामफलप्रदः ॥ चतुर्दशास्यः श्रीकंठोवंशोद्धारकरःपरः॥ तथा । विनामंत्रेणयोधत्तेरुद्राक्षंभुविमानवः॥ सयातिनरकान्घोरान्यावदिंद्राश्चतुर्दश ॥ पंचामृतंपंचगव्यंस्नानकालेप्र योजयेत् ॥ रुद्राक्षस्यप्रतिष्ठायांमंत्रंपंचाक्षरंतथा ॥ त्रियंबकादिमंत्रंचतथात त्रप्रयोजयेत्॥यद्वा ॐ अघोरहृदयाय अघोरतर ॐ ह्रीं नमस्तेरुद्ररूपाय स्वाहा अनेनाभिमंत्र्यधारयेत्। तथा—अष्टोत्तरशतंकार्याचतुःपंचाशदेववा॥सप्तविंश तिमानावाततोहीनाधमाःस्मृताः॥ प्रजापतिः—मोक्षार्थीपंचविंशत्याधनार्थी

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri. Funding: MIDF

त्रिंशताजपेत्॥पुत्रार्थीपंचविंशत्यापंचदश्याभिचारके॥सप्तविंशतिरुद्राक्षमा
लयादेहसंस्थया ॥ यत्करोतिनरःपुण्यंसर्वकोटिगुणंभवेत् ॥ योददातिहि
जेभ्यश्चरुद्राक्षंभुविसन्मुखम् ॥ तस्यप्रीतोभवेद्रुद्रःस्वपदंचप्रयच्छतीति ॥
पदार्थादर्शेबोपदेवः—रुद्राक्षान्कंठदेशेदशनपरिमितान्मस्तकेविंशतिंहेष
ट्षट्कर्णप्रदेशेकरयुगुलकृतेद्वादशद्वादशैव ॥ बाह्वोरिंदोःकलाभिर्नयनयुग
कृतेएकमेकंशिखायांवक्षस्यष्टाधिकंयःकलयतिशतकंसःस्वयंनीलकंठः॥ हे
माद्रौशिवधर्मे—स्नानंपलशतंज्ञेयमभ्यंगःपंचविंशतिः ॥ पलानांद्विसहस्रेतुम
हास्नानंप्रकीर्तितम् ॥ पंचविंशत्पलंलिंगेअभ्यंगंकारयेदथ ॥ शिवस्यसर्पि
षास्नानंप्रोक्तंपलशतेनच ॥ तावतामधुनाचैवदध्नाचैवततःपुनः ॥ तावतैव
चक्षीरेणगव्येनैवभवेत्ततः ॥ भूयःसार्द्धसहस्रेणपलानामैक्षवेणच ॥ रसेन
कारयेत्स्नानंभक्त्याचोष्णांबुनाततः ॥ विष्णवादौतुस्कांदे—क्षीराद्दशगुणंदध्ना
घृतेनैवदशोत्तरम् ॥ घृताद्दशगुणंक्षौद्रंक्षौद्राच्चैक्षवजंतथा ॥ ब्राह्मे—देवानांप्र
तिमायत्रघृताभ्यंगक्षमाभवेत्॥पलानितत्रदेयानिश्रद्धयापंचविंशतिः॥इदंक्रो
डीकृताभिप्रायेण । तत्रैवसंग्रहे—विष्वक्सेनायदातव्यंनैवेद्यस्यशतांशकम्॥
पादोदकंप्रसादंचलिंगेचंडेश्वरायतु ॥ पंचायतनसन्निवेशमाहबोपदेवःपदा
र्थादर्शश्च—शंभोमध्यगतेहरीनहरभूदेव्योहरौशंकरेभास्येनागसुतारवौहरग
णेशाजांबिकाःस्थापिताः ॥ देव्यांविष्णुहरेभवक्त्रवयोलंबोदरेजेश्वरेनांबाः
शंकरभागतोऽतिसुखदाव्यस्तास्तुहानिप्रदाः ॥ शंकरभागतः । ईशानको
णादारभ्यप्रदक्षिणमित्यर्थः ।अत्रदिक्स्वरूपमुक्तंप्रयोगपारिजातेमंत्रशास्त्रे—
देवस्यमुखमारभ्यदिशंप्राचींप्रकल्पयेत् ॥ तदादिपरिवाराणामंगाद्यावर
णस्थितिः ॥ तत्रक्रमःपाद्मे—रविर्विनायकश्चंडीईशोविष्णुस्तुपंचमः ॥
अनुक्रमेणपूज्यंतेव्युत्क्रमेतुमहद्भयम् ॥ तथा—पूज्यपूजकयोर्मध्येप्राचीप्रो
क्ताविचक्षणैः ॥ अथकेशवादिमूर्तयः । बोपदेवः—केविगोवादापुरुषेप्र
जाच्यकृममात्रिना ॥ वाधोनृइसानिश्रीपाशाच्चगोविगपेचपे ॥ अत्रकोवि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गवित्याद्यैःकेशवविष्ण्वादिचतुर्विंशतिमूर्तयोऽभिधीयंते । शात्शंखात्चगे चक्रगदेज्ञेयेत्यर्थः । शिष्टेतुजेपद्मंत्वर्थतःसिद्धम् ॥ अत्रदक्षिणाधःकरक्रमेणज्ञेयम् । दक्षिणोऽधःकरक्रमादितिहेमाद्रौवचनात् ।तेनहेमाद्रिणासंवादः। विशब्देनविपरीतंगचेइत्यर्थःअत्रापिशब्दादनुवृत्तिः। शंखाद्गदाचक्रेइत्यर्थः । गपेइत्यत्रापिशादनुवर्तते । शंखाद्गदापद्मेइत्यर्थः। विपरीतेपद्मगदेइत्यत्रापिशंखाइज्ञेये। चपेचक्रपद्मे। शंखाच्चक्रपद्मेइत्यर्थः। विइत्यत्रापिपद्मचक्रेइति । तेनचगदेइत्यष्टौमूर्तयः । गपेइत्यष्टौमूर्तयः । चपेइत्यत्रच । अत्रमूलंहेमाद्रौज्ञेयम् । अथबौधायनसूत्रम् । त्रैविक्रमींचातुस्मृत्यलिंगार्चाप्रतिष्ठोच्यते । यजमानःपूर्वोक्तकालेपूर्वेद्युः । दशद्वादशषोडशान्यतरहस्तंमंडपंकृत्वाग्नेयेहस्तमात्रंचतुरस्रंकुंडंस्थंडिलंवापूर्वतोहस्तमात्रांवेदींनैर्ऋतेवास्तुमंडलमध्येवेदींतदुपरिसर्वतोभद्रंकृत्वाप्राणानायम्यास्यांमूर्तौदेवस्यसान्निध्यसिद्ध्यर्थंदीर्घायुर्लक्ष्मीसर्वकामसमृध्यक्षय्यसुखकामोऽमुकमूर्तिप्रतिष्ठांकरिष्येइतिसंकल्प्य । गणेशपूजापुण्याहवाचनमातृकापूजननादींश्राद्धानिकृत्वाचार्यंचतुरोऋत्विजश्चवृत्वावस्त्राद्यैःपूजयेत् । अथाचार्यः । यदत्रसंस्थितमितिसर्षपान्विकीर्यापोहिष्ठेतिकुशोदकेनभूमिंप्रोक्ष्य । देवाआयांतु । यातुधानाअपयांतु । विष्णोदेवयजनंरक्षस्वेतिभूमौप्रादेशंकृत्वाऽस्मत्कृततुलापद्धतिमार्गेणमंडपप्रतिष्ठांकृत्वाऽकृत्वावापूर्वरात्रौहिरण्योपधानंदेवंपंचगव्यहिरण्ययवदूर्वाश्वत्थपलाशपर्णैरापोहिष्ठेतितिसृभिर्हिरण्यवर्णाइतिचतसृभिःपवमानःसुवर्चनइत्यनुवाकेनाभिषिच्य व्याहृतिभिरिदंविष्णुरितिफलयवदूर्वाःसमर्प्यरक्षोहणमितिहस्तेकंकणंबध्वावाससाच्छाद्य । अवतेहेडउदुत्तममितिजलेधिवासयेत् । इदंबौधायनोक्तम् । ततश्चलालिंगार्चायांवाअग्निंप्रतिष्ठाप्यगोक्षीरनीवारचरुंकृत्वाविष्णुश्चेत्कृसरमपिश्रपयित्वाज्यभागांतेपलाशोदुंबराश्वत्थशम्यपामार्गसमिद्भिःआज्येनचरुणातिलैर्वाप्रत्येकमष्टाविंशतिमष्टौवाहुतीर्लोकपालमूर्तिमूर्तिपतिभ्योहुत्वास्याप्यदेवमंत्रेणपूर्वो

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कसमिति तिलनैवारचर्वाज्यैरष्टसहस्रमष्टशतमष्टाविंशतिंवाहुत्वाअग्निर्यजुभि
रित्यनुवाकेनदशाहुतीर्जुहुयात् । प्रतिद्रव्यहोमांतेदेवंपादनाभिशिरः
स्पृशेत् । आज्यहोमेचोत्तरतःसजलकुंभेसंपातान्नयेत् । तेषांमंत्राः । इं
द्रायेंदोइतींद्रस्य । स्योनेतिपृथिवीमूर्तेः । अघोरेभ्यइतितत्पतेःसर्वस्य । अ
ग्नआयाहीत्यग्नेः । अग्निंदूतमित्यग्निमूर्तेः । नमःशर्वायचपशुपतयेचेतिपशुप
तेः । यमायसोमंयमस्य । असिहिवीरितियजमानमूर्तेः । स्तुहिश्रुतंतत्पतेः
उग्रस्य । असुन्वंतंनिर्ऋतेः । आकृष्णेनसूर्यमूर्तेः । योरुद्रोअग्नौइतितत्पतेरु
द्रस्य । इमंमेवरुणस्य । शंनोदेवीजलमूर्तेः । नमोभवायेतिभवस्य । आनो
नियुद्भिरितिवायोः । वातआवातुवायुमूर्तेः । तमीशानंतत्पतेरीशानस्य । आ
प्यायस्वेतिकुबेरस्य । वयंसोमेतिसोममूर्तेः । तत्पुरुषायमहादेवस्य । अभि
त्वाईशानस्य । आदित्प्रत्नस्येत्याकाशस्य ॥ नमउग्रायचेतितत्पतेर्भीमस्य
ततोदेवस्यपादौस्पृशेत् । एवंद्वितीयेहुत्वानाभिंतृतीयेमध्यंचतुर्थेउरःपंचमे
शिरःस्पृष्ट्वाप्रतिपर्यायंसंपातजलेनदेवंअभिषिंचेत् । ततःस्विष्टकृदादिहोम
शेषंसमाप्याचार्यशोधयेत् । स्थिरलिंगार्चायांतुनेदानीमग्निस्थापनहोमादिका
र्यम्।ततोदेवंनत्वा।स्वागतंदेवदेवेशविश्वरूपनमोस्तुते।शुद्धेपित्वदधिष्ठानेशु
द्धिंकुर्मःसहस्वतामितिसंप्रार्थ्यउत्तिष्ठब्रह्मणस्पतेइतिसऋत्विगुत्थाप्यापूर्वम
कृतेग्न्युत्तारणेअधुनावाकार्यम्।अग्निःसमिमितिसूक्तमग्निपदहीनंपठित्वातत्स
हितंपुनःपठेत्। एवमष्टसहस्रमष्टशतमष्टाविंशतिंवापठन्जलंपातयेत् ।तत
चार्चाद्वादशवारंमृदाजलेनचप्रक्षाल्यमंत्रवत्पंचगव्यंकृत्वापयः पृथिव्यामावो
राजानमितिचसंस्नाप्य।आप्यायस्वदधिक्राव्णस्तेजोसिमधुवाताआयंगौरिति
चामृतैःसंस्नाप्य । लिंगंचेन्नमस्तेरुद्रमन्यवइत्यष्टाभिःसंस्नाप्य । घृतेनाभ्य
ज्योहर्तनेनोहर्त्योष्णोदेकेनप्रक्षाल्यगंधदत्वासंपातोदकेनाभिषिच्यसपल्लवैःच
तर्भिःकुंभैरापोहिष्ठेतित्रिभिराकलशेष्वितिचप्रत्येकंसमुद्रज्येष्ठाइतिचतुर्भिरा
कलशेष्वितिचमीलितैःसंस्नाप्यौदुंबरादिपीठेर्चामुपवेश्यपरितोऽष्टदिक्षुसज

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

लकुंभान् संस्थाप्यतेषुगंधपुष्पदूर्वाःक्षिप्त्वाद्येसप्तमृदःद्वितीयेपुष्करपर्णशमी विकंकताइमंतकत्वचःपल्लवांश्च तृतीयादिषुसप्तधान्यंपंचरत्नफलपुष्पाणिकुशदूर्वागोरोचनसंपातोदकगंधफलसर्वौषधीःक्षिप्त्वा । क्रमेणापोहिष्ठेतिति स्रभिर्हिरण्यवर्णाइतिचतुर्भिः । पवमानानुवाकेनचाभिषिच्यैककुंभेशमीपलाशवटखदिरबिल्वाश्वत्थविकंकतपनसाम्रशिरीषोदुंबराणांपल्लवान्कषायांश्चाक्षिप्त्वा । अश्वत्थेवइत्यभिषिच्य । पंचरत्नोदकेनाहिरण्यवर्णाइतिसंस्नाप्यवाससीदत्वा । उपवीतादिदीपांतंकृत्वाहिरण्यगर्भः । यआत्मदा । यः प्राणतः । यस्येमे । येनद्यौः । यंक्रंदसी । आपोहयन् । यश्चिदापो । इत्यष्टौपिष्टदीपान्दत्वा । सुवर्णशलाकयातैजसपात्रस्थंमधुघृतंचगृहीत्वाचिन्नंदेवानांतेजोसीतिमंत्राभ्यां— ॐनमोभगवतेतुभ्यंशिवायहरयेनमः ॥ हिरण्यरेतसेविष्णोविश्वरूपायतेनमइतिचदक्षिणसव्येदेवनेत्रेमंत्रावृत्यालिखेत् । अंजंतित्वेत्यंजनेनमधुनावांक्त्वादेवस्यत्वेतिमध्वाज्यशर्कराभिरंक्त्वातेनैवांजनेनपुनरंजयेत् । अत्रानज्मीतिशेषः । स्थिरलिंगेतुस्वर्णसूच्यागंधेन । ॐनमोभगवतेरुद्रायहिरण्यरेतसेपरायपरमात्मनेविश्वरूपायोमाप्रियायनमइत्यंकृत्वांजनादिनांजयेत् ॥ ततःआदर्शभक्ष्यादिदर्शयेत् ॥ ततःकर्ताआचार्यायगामृत्विग्भ्यश्चदक्षिणांदद्यात् । अथाचार्यःप्रत्यृचमादौप्रणवंवदन्पुरुषसूक्तेनस्तुत्वा । वंशपात्रेपंचवर्णौदनेनदेवस्यनीराजनंकारयित्वारुद्रायचतुष्पथादौदद्यात् । मंत्रस्तु ॐनमोरुद्रायसर्वभूताधिपतयेदीप्तशूलधरायोमादयितायविश्वाधिपतयेरुद्रायवैनमोनमः । शिवमगर्हितंकर्मास्तुस्वाहेति ॥ अश्वत्थपर्णेभूतेभ्योनमइति । केचिदेतद्रात्रौस्थिरप्रतिष्ठायामिच्छंति । अथाचार्यःसर्वतोभद्रेदेवानावाहयेत् । मध्येब्रह्माणम् । पूर्वादिदिक्षुइंद्रादिलोकपालान् । ईशानेंद्रायंतरालेषुवसून् । रुद्रान् । आदित्यान् । अश्विनौ । विश्वान्देवान् । पितॄन् । नागान् । स्कंदवृषौ । ब्रह्मेशानायंतरालेषुदक्षविष्णुदुर्गास्वधाकारमृत्युरोगान् । समुद्रान्सरितःमरुतःगणाधिपंचेति । न

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ध्येपूर्व पृथिवीमेरुसंस्थाप्यदेवंचावाह्य । प्रागादिवज्रंशक्तिंदंडं खड्गं पाशं अंकुशं गदां शूलं । तद्बाह्ये गौतमं भरद्वाजं विश्वामित्रं कश्यपं जमदग्निं वसिष्ठं अत्रिं अरुंधतींच । तद्बाह्येनवग्रहान् । तद्बाह्ये ऐंद्रीं कौमारीं ब्राह्मीं वाराहीं चामुंडां वैष्णवीं माहेश्वरीं वैनायकीमिति । एताःनामभिरावाह्य संपूज्य । अर्चायांदेवंतन्मंत्रेणावाह्य । मंडलमध्येर्चासुप्रतिष्ठोभवेतिनिवेश्यसंपूज्य । वन्हौमंडलदेवतानांनामभिस्तिलाज्येनदशदशाहुतीर्हुत्वाशय्यायांदेवमाराध्य। पुरुषसूक्तोत्तरनारायणाभ्यांस्तुत्वादेवेन्यासंकुर्यात् । तद्यथा—पुरुषात्मनेनमः ॥ प्राणात्मनेन० प्रकृतितत्वाय० बुद्धितत्वाय० अहंकारतत्वाय० मनस्तत्वाय० इतिसर्वांगे ॥ प्रकृतितत्वाय० बुद्धितत्वाय० हृदितत्वाय० शब्दतत्वाय० शिरसि ॥ स्पर्शतत्वाय० त्वचि ॥ रूपतत्वाय० हृदि ॥ एवंरसगंधश्रोत्रत्वक्चक्षुर्जिह्वाघ्राणवाक्पाणिपादपायूपस्थपृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशसत्वरजस्तमोदेहतत्वानिविन्यसेत् ॥ ततःपुरुषसूक्तस्याद्यमृग्द्वयंकरयोः ॥ तदुत्तरंजान्वोः ॥ तदुत्तरंकट्योः ॥ तंयज्ञमितितिस्रः ॥ नाभिहृत्कंठेषुतस्मादश्वेतिद्वयंबाह्वोः ॥ ब्राह्मणस्येतिद्वयंनासयोः ॥ नाभ्येतिद्वयमक्ष्णोः ॥ अंस्यांशिरसि ॥ केचित्तत्वन्यासमन्यथैवाहुः । पुरुषप्रकृतिमहदहंकारतत्वानि । शब्दस्पर्शरूपरसगंधतन्मात्राणि । आकाशवायुतेजोपृथिवीश्रोत्रत्वक्चक्षुरसनाघ्राणवाक्पाणिपादपायूपस्थमनस्तत्वानीति । केचिदेतानिस्थिरलिंगादावेवेच्छंति । ततःसुखशायीभवेतिशय्यायांदेवंस्वापयित्वामंडलशय्ययोरंतरालेनगंतव्यमितिप्रौषंदत्वामंडलदेवताभ्योनामभिःपायसेनचरुणावाबलिंदद्यात् । नीवारचरुशेषेणदिग्बलिम् । नेदंस्थिरप्रतिष्ठायाम् । स्थिरलिंगार्चाद्वैत्वयंविशेषःअग्निस्थापनहोमवर्ज्यंसर्वंपूर्ववत्कृत्वाइदानीमग्निस्थापनंकृत्वापूर्वोक्तहोमंकुर्यात् ॥ नात्रनैवारश्चरुःविष्णुश्चेत्पूर्वोक्तहोमंकृत्वापुरुषसूक्तेनप्रत्यृचमाज्यंहुत्वाइदंविष्णुरितिपादौस्पृष्ट्वापुनस्तावेवहुत्वाविष्णो

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

र्नुकमितिनाभिंस्पृष्ट्वापुनस्तावेवहुत्वा । अतोदेवेतिशिरःस्पृष्ट्वापुनस्ताएव हुत्वापुरुषसूक्तेनसर्वांगंस्पृशेत् । स्थिरलिंगंचेदग्निस्थापनादिपूर्वोक्तसमिदाज्यतिलाहुतीर्हुत्वा । यातइषुरित्यनुवाकांतंद्रापेसहस्राणीत्यनुवाकाभ्यांचप्रत्यृचमाज्यंहुत्वासर्वोवैरुद्रइतिमूलंस्पृशेत् । पुनस्ताएवहुत्वाकद्रुद्रायेतिमध्यं । पुनस्ताएवहुत्वा । नमोहिरण्यबाहवइत्यग्रम् । पुनस्ताएवहुत्वा सर्वरुद्रेणसर्वांगंस्पृशेत् । ततोधामंतइतिपूर्णाहुतिंजुहुयान्नवाएवमधिवासनंकृत्वापरेद्युःसद्योवापीठिकांस्नापयित्वामहीमुष्वित्यावाह्य । अदितिर्द्यौरितिस्तुत्वा । ह्रींनमइतिसंपूज्यतेनैवपूर्णाहुतिंहुत्वा । उत्तिष्ठब्रह्मणस्पतइतिदेवमुत्थाप्यपुष्पांजलिंदत्वा । पुरुषसूक्तेनस्तुत्वाउदुत्यामित्युत्थाप्यकनिक्रददितिसूक्तेनविष्णुंसद्योजातमितिपंचानुवाकैर्लिंगंगृहंप्रवेश्य पीठिकायांइंद्रादिनामभिरष्टरत्नानिक्षिप्त्वासप्तधान्यरूप्यवृषमनःशिलाःक्षिप्त्वापायसेनसंलिप्यप्रणवेनांगन्यासंकृत्वासुवर्णशलाकामंतरितांकृत्वा ॐसुलग्नेप्रतितिष्ठपरमेश्वरेत्युक्त्वाअतोदेवेतिविष्णुरुद्रेणचलिंगंस्थापयेत् । ततःप्राणप्रतिष्ठा । चलार्चादौत्वधिवासनांतेपरेद्युरुत्तिष्ठब्रह्मणस्पतइतिदेवमुत्थाप्यपुरुषसूक्तोत्तरनारायणाभ्यांस्तुत्वाघृतेव्रीहिचरुंकृत्वातद्देवतामंत्रेणदशाहुतीर्हुत्वानामभिर्जुहुयात् । अग्नयेस्वाहा । सोमायस्वाहा । धन्वंतरयेस्वाहा । कुह्वैस्वाहा । अनुमत्यैस्वाहा । प्रजापतयेस्वाहा । परमेष्ठिनेस्वाहा । ब्रह्मणेस्वाहा । अग्नयेस्वाहा । सोमायस्वाहा । अग्नयेस्विष्टकृतेस्वाहा । अग्नयेस्विष्टकृतेस्वाहा । प्रजापतयेस्वाहा । विश्वेभ्योदेवेभ्यःस्वाहा । सर्वेभ्योदेवेभ्यःस्वाहा । भूर्भुवःस्वः अग्नयेस्विष्टकृतेइति । ततःसप्तपुनस्त्वेत्याभ्यांपूर्णाहुतिः । ततःआचार्योयाओषधीरितिसर्वौषधीःसमर्प्य । संपातोदकंदेवमंत्रेणशतवारमभिमंत्र्यतेनैवाभिषिंचेत् । ततःउत्तिष्ठेतिदेवमुत्थाप्य । विश्वतश्चक्षुरित्युपस्थायदेवंध्यात्वाजपेत् । ब्रह्मणेनमः । एवंविष्णवेरुद्राय० । इंद्रादीनांवसुभ्योरुद्रेभ्यआदित्येभ्योऽश्विभ्यांमरुद्भ्यःकुबेरायगंगादिमहानदीभ्योऽग्नीषोमाभ्यांमित्राग्नि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

भ्यांद्यावापृथिवीभ्यांधन्वंतरयेसर्वेशाय विश्वेभ्योदेवेभ्योब्रह्मणेनमइति । ततः संपातोदकेनयजमानमभिषिच्य । देवंध्यात्वाप्रतितिष्ठपरमेश्वरेतिपुष्पांजलिंनिवेद्य । सच्चिदानंदंब्रह्मैवभक्तानुग्रहायगृहीतविग्रहंकरचरणाद्यवयविनं शंखचक्राद्यायुधवंतंनिजवाहनाद्युपेतंनिजहृत्कमलेऽवस्थितंसर्वलोकसाक्षिणमणीयांसंपरमेष्ठ्यसिपरमांश्रियंगमयेति । मंत्रेणपुष्पांजलावागतंविभाव्याऽर्चायांविन्यस्यप्राणप्रतिष्ठांकुर्यात् । यथा । प्राणप्रतिष्ठामंत्रस्यब्रह्मविष्णुरुद्राऋषयः।ऋग्यजुःसामानिच्छंदांसि।क्रियामयवपुः।प्राणाख्यादेवता । आंबीजम्।क्रोंशक्तिः।प्राणप्रतिष्ठायांविनियोगः । ततोऋष्यादीन्क्रमेणशिरोमुखत्हृदयगुह्यपादेषुविन्यस्य । ॐ कंखंगंघंङंअंपृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशात्मनेआत्हृदयायनमः । ॐ चंछंजंझंञंइंशब्दस्पर्शरूपरसगंधात्मनेईशिरसेस्वाहा । ॐ टंठंडंढंणंउंश्रोत्रत्वक्चक्षुर्जिह्वाघ्राणात्मनेउंशिखायैवषट् । ॐ तंथंदंधंनंएंवाक्पाणिपादपायूपस्थात्मनेऐंकवचायहुम् । ॐपंफंबंभंमंवचनादानविहरणोत्सर्गानंदात्मनेऔंनेत्रत्रयायवौषट् । ॐ यंरंलंवंशंषंसंहंळंक्षं अंमनोबुद्ध्यहंकारचित्तात्मनेअः अस्त्रायफट् । एवंआत्मनिदेवेचकृत्वादेवंस्पृष्ट्वाजपेत् । ॐआंह्रींक्रोंयंरंलंवंशंषंसंहंसः देवस्यप्राणाइहप्राणाः।ॐआंह्रींक्रोंयंरंलंवंशंषंसंहंसः देवस्यजीवइहस्थितः । ॐ आंह्रींक्रोंयंरंलंवंशंषंसंहंसः देवस्यसर्वेंद्रियाणि । ॐ आंह्रींक्रोंअंयंरंलंवंशंषंसंहंसः । देवस्यवाङ्मनश्चक्षुःश्रोत्रघ्राणप्राणाइहागत्यस्वस्तयेसुखेनसुचिरंतिष्ठंतुस्वाहेति । ततोऽर्चात्हृद्यंगुष्ठंदत्वाजपेत् अस्यैप्राणाःप्रतिष्ठंतुअस्यैप्राणाःक्षरंतुच॥ अस्यैदेवत्वमर्चायैमामहेतिचकश्चनेति ॥ ततःप्रणवेनसंरुध्यसजीवंध्यात्वा । ध्रुवाद्यौरितितृचंजप्त्वाकर्णेगायत्रींदेवमंत्रंचजप्त्वाकर्णेगायत्रींदेवमंत्रंचजप्त्वापुरुषसूक्तंनोपस्थायपादनाभिशिरःस्पृष्ट्वा । इंद्रैवैधीतित्रिर्जपेत् । ततःकर्तास्वागतंदेवदेवेशमहाभाग्यात्त्वमिहागतः ॥ प्राकृतंत्वमदृष्ट्वामांबलवत्परिपालय ॥ धर्मार्थकाम

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सिद्ध्यर्थंस्थिरोभवशुभायनः॥सान्निध्यंतुसदादेवस्वार्चायांपरिकल्पय ॥ या
वच्चंद्रावनीसूर्यास्तिष्ठंत्यप्रतिघातिनः ॥ तावत्त्वयात्रदेवेशस्थेयंभक्तानुकंप
या ॥ भगवन्देवदेवेशत्वंपितासर्वदेहिनां ॥ येनरूपेणभगवंस्त्वयाव्याप्तंचरा
चरं ॥ तेनरूपेणदेवेशस्वार्चायांसन्निधौभवेतिनमेत् ॥ एतदंतंसर्वदेवानांस
मानम् । देवमंत्रश्चमूलमंत्रोवैदिकोवाग्राह्यः । अथाचार्यःकर्तावालिंगम
र्चावाॐभूःपुरुषमावाहयामि । ॐभूवःपुरुषमावाहयामि । ॐसुवःपुरुष
मावाहयामि।ॐभूर्भुवःसुवःपुरुषमावाहयामीत्यावाह्य। प्रणवेनासनंदत्वाते
नैवदूर्वाश्यामाकविष्णुक्रांतापद्मभिश्चपाद्यम् । इमाआपःशिवतमाःपूताःपू
ततमामेध्यामेध्यतमाअमृताअमृतरसाःपाद्यास्ताजुषतांप्रतिगृह्यतांप्रतिगृ
ण्हातुभगवान्महाविष्णुर्विष्णवेनमइतिपाद्यम् । भगवान्महादेवोरुद्रा
यनमइतिलिंगे । इमाआपआचमनीयास्ताजुषतामित्याचमनीयम् । अ
र्घ्याइत्यर्घ्यम् । ततोवेदमंत्रैःसंस्नाप्यइदंविष्णुरितिविष्णौ । नमोअस्तुनील
ग्रीवायेतिलिंगेप्रतिसरंवित्रस्य । इमेगंधाःशुभादिव्याःसर्वगंधैरलंकृताः ॥
पूताब्रह्मपवित्रेणपूताःसर्वस्यरश्मिभिः॥ पूताइत्यादिपूर्ववत् । इतिगंधम् ।
इमेमाल्याःशुभादिव्याःसर्वमाल्यैरलंकृताः ॥ पूताइत्यादिमाल्यम् । इमेपु
ष्पाःशुभाइत्यादिपुष्पम् । वनस्पतिरसोद्भूतोगंधाढ्योधूपउत्तमः ॥ आघ्रे
यःसर्वदेवानांधूपोयंप्रतिगृह्यताम् ॥ प्रतिगृण्हात्वित्यादिधूपम् । ज्योतिः
शुक्रंचतेजश्चदेवानांसततंप्रियः॥ प्रभाकरःसर्वभूतानांदीपोयंप्रतिगृह्यताम्॥
इतिदीपंदत्वा । विष्णोसंकर्षणवासुदेवप्रद्युम्नानिरुद्धपुरुषोत्तमाधोक्षजनृ
सिंहाच्युतजनार्दनोपेंद्रहरिश्रीकृष्णेतिद्वादशनामभिःकेशवादिद्वादशनाम
भिर्वापुष्पाणिसमर्प्य ॥ तैरेवतर्पणंकृत्वा । पायसगुडौदनचित्रौदनानि ।
पवित्रंतेविततमितिनैवेद्यकृसरंपूर्वोक्तनामभिर्हुत्वातेनैवशार्ङ्गिणेश्रियैसरस्व
त्यैविष्णवेइतिहुत्वा । विष्णोर्नुकंवीर्याणि० । तदस्यप्रियमभिपाथो० । प्र
तद्विष्णुस्तवतेवीर्येण० । परोमात्रयातन्वावृधान० । विचक्रमेपृथिवीमेषए

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तां० । त्रिर्देवःपृथिवीमेषएतां । इतिद्वादशनामभिश्चामुष्मैस्वाहेतिजुहुयात् । लिंगेतुदीपांतंकृत्वा।भवाय०देवाय०शर्वाय०ईशानाय०पशुपतये०रुद्राय०उग्राय०भीमाय०महतेदेवायनमइतिपुष्पाणिदत्वा। तैरेवतर्पणंकृत्वा। पवित्रंतेइतिपायसंगुडौदनंचनिवेद्यपूर्वोक्तनामभिःकृसरंहुत्वा।भवस्यदेवस्य पत्न्यैस्वाहेत्याद्यष्टभिर्गुडौदनंहुत्वा । भवस्यदेवस्यसुतायस्वाहेत्याद्यैर्हरिद्रौदनंहुत्वा । त्र्यंबकंयजामहे० । मानोमहांतमुतमानो० । मानस्तोकेतनये० । आरात्तेगोघ्नमुतपूरुषघ्ने० । विकिरिदविलोहित० । सहस्राणिसहस्रशोइतिद्वादशएतैर्हुत्वा । शिवायशंकरायसहमानायशितिकंठाय कपर्दिनेताम्राय अरुणाय अपगुरमाणाय हिरण्यबाहवे सर्पिजराय बभ्लुशायहिरण्यायेतिचजुहुयात् । ततःस्विष्टकृदादिहोमशेषंसमाप्य । पूर्वोक्तसर्वहविर्भिर्विष्णवेलिंगायवाबलिंदद्यात् । मंत्रस्तु—त्वामेकमाद्यंपुरुषंपुरातनंनारायणंविश्वसृजंयजामहे ॥ त्वमेवयज्ञोविहितोविधेयस्त्वमात्मनात्मन्प्रतिगृण्हीष्वहव्यमिति । लिंगेतुनारायणपदेस्थाने शिवमितिवदेत् । ततोऽश्वत्थपर्णेभूर्भुवःस्वरोमितिहुतशेषंनिधायप्रदक्षिणीकृत्यविश्वभुजेआत्मनेपरमात्मनेनमइतिनत्वाआचार्यायशतंतदर्धंतदर्धंद्वादशतिस्रएकांवागांदत्वाऋत्विग्भ्योपिदक्षिणांदत्वाशतंद्वादशब्राह्मणान्भोजयेदितिसंक्षेपः।प्रसादमात्रेनूतनेतुमात्स्योक्तजलाशयप्रतिष्ठाविधिमेवकुर्यात् ॥ गोरुत्तारणपात्रीप्रक्षेपादितुनभवतिद्वारलोपात् । वारुणहोमस्थानेवास्तुहोमः । अन्यत्तद्वदेव । इतिभट्टकमलाकरकृतौलिंगार्च्याप्रतिष्ठाविधिः ॥ ॥ अथपुनःप्रतिष्ठातामाधिकृत्यहयशीर्षपंचरात्रे—चांडालमद्यसंस्पर्शदूषितावन्हिनाथवा॥ अपुण्यजनसंस्पृष्टाविप्रक्षतजदूषिता॥संस्कार्येतिशेषः।पदार्थादर्शेब्राह्मे—खंडितेस्फुटितेदग्धेभ्रष्टेनानविवर्जिते ॥ यागहीनेपशुस्पृष्टेपतितेदुष्टभूमिषु ॥ अन्यमंत्रार्चितेचैवपतितस्पर्शदूषिते ॥ दशस्वेतेषुनोचक्रुःसन्निधानंदिवौकसः ॥ यागःपूजा । पशुर्गर्दभादि । पंचरात्रे—खंडितास्फुटितादग्धायस्मादं

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

र्चाभयावहा ॥ तस्मात्समुद्धरेत्तांतुपूर्वोक्तविधिनानरः ॥ अर्चाभंगादावुप
वासःकार्यः । नराज्ञोविष्ठवेश्नीयात्सुरार्चाविष्ठवेतथेति विष्णुधर्मोक्तेः । सि
द्धांतशेखरे—चौरचंडालपतितश्वोदक्याःस्पर्शनेसाति ॥ शिवाद्युपहतेचैव
प्रतिष्ठांपुनरार्चरेत् ॥ पंचरात्रे—अंगादंगादिसंधानेप्रतिष्ठांपुनराचरेत् ॥ ज
लाधिवासविहितनेत्रोन्मीलनवर्जिताम् ॥ शुद्धिविवेकेविष्णुः—द्रव्यवत्
कृतशौचानांदेवतार्चानांभूयःप्रतिष्ठापनेनशुद्धिरिति । अर्चाःप्रतिमाः । त
द्रव्यस्यतामादेरुक्तशौचंकृत्वा पुनः प्रतिष्ठांकुर्यादित्यर्थः । स्मृत्यर्थसारेप्ये
वम् । तद्विधिर्बौधायनसूत्रे—पूर्वप्रतिष्ठितस्याबुद्धिपूर्वमेकरात्रंद्विरात्रमेकमा
संद्विमासंवार्चनादिविच्छेदेशूद्ररजस्वलाद्युपस्पर्शनेपूर्वोक्तेकालेपुण्याहंवा
चयित्वा युग्मान्ब्राह्मणान्भोजयित्वानिशायांजलाधिवासंकृत्वाश्वोभूतेक
लशपूर्णेनपंचगव्येनतत्तन्मंत्रैः स्नापयित्वाऽन्यंकलशंशुद्धोदकेनापूर्यतास्मि
न्नवरत्नानिप्रक्षिप्यतंकलशंतत्तद्गायत्र्याष्टसहस्रमष्टशतमष्टाविंशतिवारंवाभि
मंत्र्यतेनोदकेनदेवंस्नापयेत्ततःशुद्धोदकेनस्नापयेदष्टसहस्रमष्टशतमष्टाविंश
तिवापुरुषसूक्तेनमूलमंत्रेणच । ततःपुष्पाणिदत्वायथासंभवमर्चयित्वागुडौ
दनंनिवेदयेदिति । बुद्धिपूर्वंतुविच्छेदेपूर्वोक्तांप्रतिष्ठांपुनःकुर्यात् । पूर्वोक्त
विष्णुवचनात् इदंमलमासशुक्लास्तादावपिकार्यमितिमदनरत्नेहेमाद्रौच ।
देवार्चाप्रासादभेदनेतुशूलपाणौकाश्यपः—त्रापीकूपारामसेतुसभातडागवप्र
देवतायतनभेदनेप्रायश्चित्तंचतस्रआज्याहुतीर्जुहुयात् । इदंविष्णुर्मानस्तोके
विष्णोःकर्माणिपादोस्येतियांदेवतामुत्सादयतितस्यैदेवतायैब्राह्मणान्भोजये
दिति । शंखालिखितौप्रतिमारामकूपसंक्रमध्वजसेतुनिपातभंगेषुतत्समुत्था
नंप्रतिसंस्कारोऽष्टशतंचनिपातितानामिति। समुत्थानंप्रतिक्रियाप्रतिसंस्का
रः । पुनःप्रतिष्ठा । अष्टशतंपणादंडश्चेत्यर्थः । अथजीर्णोद्धारः—सचलिं
गादौदग्धेभग्नेचलितेवाकार्यः । अयंचानादिसिद्धप्रतिष्ठितलिंगादौभंगादि
दुष्टेपिनकार्यः । तत्रतुमहाभिषेकंकुर्यादितित्रिविक्रमः । कर्त्तामुकदेवस्यजी

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

र्णोद्धारंकरिष्येइत्युक्त्वापुण्याहंवाचयित्वाआचार्यमृत्विजाश्चवृत्वा । लिंगे ॐव्यापकेश्वरत्हृदयायनमः । ॐव्यापकेश्वरशिरसेस्वाहेत्येवंषडंगंकृत्वा घोरमंत्रंशतंजप्त्वाऽग्निंप्रतिष्ठाप्याघोरेणघृतसर्षपैःसहस्रंहुत्वा । इंद्रादिभ्योना म्नाबलिंदत्वाजीर्णदेवंप्रणवेनसंपूज्यब्रह्मादिमंडलदेवतानांहोमंपूर्वोक्तंकृत्वा देवंप्रार्थयेत् । जीर्णभग्नमिदंचैवसर्वदोषावहंनृणाम् ॥ अस्योद्धारेकृतेशां तिःशास्त्रेऽस्मिन्कथितात्वया ॥ जीर्णोद्धारविधानंचनृपराष्ट्रहितावहम् ॥ तदधस्तिष्ठतांदेवप्रहरामितवाज्ञयेति ॥ ततःक्षीराज्यमधुदूर्वाभिःसमिद्भिश्चा ष्टोत्तरसहस्रंशतंवादेवमंत्रेणहुत्वाऽगानांदशांशेनलिंगचालनार्थंसहस्रंशतं वापायसेनहुत्वालिंगंप्रार्थयेत् । लिंगरूपंसमागत्ययेनेदंसमधिष्ठितम् ॥ यायास्त्वंसंमितंस्थानंसंत्यज्यैवशिवाज्ञया ॥ अत्रस्थानेचयाविद्यासर्वविद्ये श्वरैर्युता ॥ शिवेनसहसंतिष्ठेतिमंत्रितजलेनाभिषिच्यविसर्जयेत् । ततोऽस्त्र मंत्रितेनखनित्रेणखात्वालिंगमादायनद्यादौवामदेवेनलिंगंप्रणवेनमूर्तिंक्षिपे त् । दारुजंतुमधुनाऽभ्यज्याघोरेणदहेत् । हेमरत्नादिमयंतुदग्धंचलितंवापु नस्तत्रैवस्थापयेत् ।ततःशांत्यैअघोरेणतिलैःसहस्रंहुत्वाप्रार्थयेत् । भगवन्भू तभव्येशलोकनाथजगत्पते ॥ जीर्णलिंगसमुद्धारःकृतस्तवाज्ञयामया ॥ अग्निनादारुजंदग्धंक्षिप्तंशैलादिकंजले ॥ प्रायश्चित्तायदेवेशअघोरास्त्रेणत र्पितम् ॥ ज्ञानतोऽज्ञानतोवापियथोक्तंनकृतंयदि ॥ तत्सर्वंपूर्णमेवास्तुत्वत्प्र सादान्महेश्वरेति ॥ ततोयजमानःप्रार्थयेत् । गोविप्रशिल्पिभूतानामाचा र्यस्यचयज्वनः ॥ शांतिर्भवतुदेवेशअच्छिद्रंजायतामिदम् ॥ मूर्तौतुविशे षः—त्वत्प्रसादेननिर्विघ्नंदेहंनिर्माययत्यसौ ॥ वासंकुरुसुरश्रेष्ठतावत्वंचाल्प केगृहे ॥ वसन्क्लेशंसहित्वेहमूर्तिंवैतवपूर्ववत्॥यावत्कारयतेभक्तःकुरुतस्यच वांछितमिति॥ततोनवांमूर्तिंलिंगंवाकृत्वोक्तविधिनास्थापयेत् । मूलंत्वग्निपुरा णेस्पष्टम्।इतिजीर्णोद्धारः ॥ अथतुलसीग्रहणम्।देवयाज्ञिककृतेस्मृतिसारे—वै धृतौचव्यतीपातेभौमभार्गवभानुषु॥पर्वद्वयेचसंक्रांतौद्वादश्यांसूतकद्वये॥तुल

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सीयेविचिन्वंतितेछिंदंतिहरेःशिरः॥विष्णुधर्मोत्तरे—रविवारंविनादूर्वातुलसीं द्वादशींविना॥जीवितस्यविनाशायप्रविचिन्वीतधर्मवित्॥तथा—संक्रांतावर्क पक्षांतेद्वादश्यांनिशिसंध्ययोः ॥ यैश्छिन्नंतुलसीपत्रंतैश्छिन्नंहरिमस्तकम्॥पा द्मे—द्वादश्यांतुलसीपत्रंधात्रीपत्रंचकार्तिके ॥ लुनातिसनरोयच्छेन्निरयान तिगर्हितान् ॥ रुद्रयामले—द्वादश्यांचदिवास्वापस्तुलस्यवचयस्तथा ॥ वि ष्णोश्चैवदिवास्नानंवर्जनीयंसदाबुधैः ॥ विष्णुधर्मे—नाछिंद्यात्तुलसींविप्रोद्वा दश्यांवैष्णवःक्वचित् ॥ देवार्थेतुलसीच्छेदोहोमार्थेसमिधांतथा ॥ इंदुक्षये नदुष्येतगवार्थेद्रुतृणस्यच ॥ ग्रहणमंत्रस्तुपाद्मे—तुलस्यमृतजन्मासिसदा त्वंकेशवप्रिये ॥ केशवार्थंविचिन्वामिवरदाभवशोभनेइति ॥ पारिजाते वक्षः—समित्पुष्पकुशादीनांद्वितीयःप्रहरोमतः ॥ अथपुष्पादेःपर्युषितत्व म् । भार्गवार्चनेभविष्ये—प्रहरंतिष्ठतेजातीकरवीरमहर्निशम् ॥ तुलस्याबि ल्वपत्रेषुसर्वेषुजलजेषुच ॥ नपर्युषितदोषोस्तिमालाकारगृहेपिच ॥ बृह न्नारदीये—वर्ज्यंपर्युषितंपुष्पंवर्ज्यंपर्युषितंजलम् ॥ नवर्ज्यंतुलसीपत्रंनव र्ज्यंजान्हवीजलम् ॥ तत्रैवपाद्मे—तुलसीपर्युषितानैवबिल्वंतुत्रिदिनावधि ॥ पद्मंपंचदिनात्त्याज्यंशेषंपर्युषितंविदुः ॥ स्कांदे—पालाशंदिनमेकंतुपंकजं पंचदिनत्रयम् ॥ पंचाहंबिल्वपत्रंचदशाहंतुलसीदलम् ॥ पदार्थादर्शेवोपदे वस्त्वन्यथाह—बिल्वपामार्गजातीतुलसिशमिशताकेतकीभृंगदूर्वामंदांभो । जाहिदर्भामुनितिलतगरब्रह्मकल्हारमल्लयः ॥ चंपाश्वारातिकुंभीदमनमरु बकाबिल्वतोहानिशस्तास्त्रिंश ३० त्र्येका १ र्य ६ रीशो ११ दधि ४ निधि ९ वसु ८ भू १ भू १ यमा २ भूयएवम् ॥ अस्यार्थः— शताश तावरी । मंदः मंदारः । अहिर्नागकेशरः । मुनिरगस्त्यः । अश्वासतिः । क रवीरःकुंभीपाटलेतिकैदेवनिघंटुः।अरयःषट्।ईशाःएकादश।उदधयश्चत्वारः निधयोनवावसवोऽष्टौ।भूःएकः।यमौद्वौ।बिल्वमारभ्याऽहिपर्यंतंगणयित्वाद र्भमारभ्यपुनस्त्रिंशदादिगणयेदित्यर्थः।एतद्दिनोत्तरपर्युषितानीत्यर्थः।टोडरानं

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

देस्कांदे दमनमुपक्रम्य—तस्यमालाभगवतःपरमप्रीतिकारिणी ॥ शुष्का पर्युषितावापिनदुष्टाभवतिक्वचित् ॥ तिथितत्वेमात्स्ये—बिल्वपत्रंचमाध्यं चतमालामलकीदले ॥ कल्हारंतुलसींचैवपद्मंचमुनिपुष्पकं ॥ एतत्पर्युषितंनस्यात्कुशाश्चकलिकास्तथा ॥ स्मृतिसारावल्याम्—जलजानांच सर्वेषांपत्राणामहतस्यच ॥ कुशपुष्पस्यरजतसुवर्णकृतयोरपि ॥ नपर्युषित दोषोस्तितीर्थतोयस्यचैवहि ॥ मुकुलैर्नार्चयेद्देवंपंकजैर्जलजैर्विना ॥ अथ शिवनिर्माल्यनिर्णयःसिद्धांतशेखरे—धराहिरण्यगोरत्नताम्ररौप्यांशुकादिकाम् ॥ विहायशेषंनिर्माल्यंचंडेशायानिवेदयेत् ॥ अन्यदन्नादिपानीयंतांबूलं गंधपुष्पकम् ॥ दद्याच्चंडायनिर्माल्यंशिवभक्तंतुसर्वशः ॥ आचार्यशिव चंडानामाज्ञाभंगेतुलक्षकम् ॥ धनस्यभक्षणेतेषांपादोनंलक्षमीरितम् ॥ निर्माल्यंभक्षितेलक्षपादतःशुद्धिमीरिता ॥ दानंचभक्षणसमंतदर्धंतदुपेक्षणे ॥ अकामाद्भक्षणेयद्वानिर्माल्यस्यजपेत्सुधीः ॥ ब्रह्मपंचकसाहस्रंधर्मेणसहितंततः॥कामतोभक्षणेदीक्षाप्रायश्चित्तंनचान्यतः॥ निर्माल्यंलंघनेघोरंप्रजपेदयुतंततः॥स्पर्शश्चलंघनसमोविक्रयोभक्षणेनच ॥स्मृत्यर्थसारेपि—शैवसौरनिर्माल्ये नैवद्यभक्षणेचांद्रमभ्यासेद्विगुणमत्याभ्यासेप्रतपनम्॥अन्यनिर्माल्येप्यनापद्येवमितिइदंचज्योतिर्लिंगाद्यतिरिक्ताविषयम्। तथाचपुरुषार्थप्रबोधेभविष्ये ज्योतिर्लिंगंविनालिंगंयः पूजयतिसत्तमः॥ तस्यनैवेद्यनिर्माल्यभक्षणात्तप्तकृच्छ्रकम् ॥ शालग्रामोद्भवेलिंगेबाणालिंगेस्वयंभुवि ॥ रसलिंगेतथार्षेच सुप्रसिद्धप्रतिष्ठिते ॥ हृदयेचंद्रकांतेचस्वर्णरौप्यादिनिर्मिते ॥ शिवदीक्षाव वताभक्तेनेदंभक्ष्यमितीर्यते ॥ तथा—बाणलिंगेस्वयंभूतेचंद्रकांतेहृदिस्थिते ॥ चांद्रायणसमंज्ञेयंशंभोर्नैवेद्यभक्षणं।लिंगेस्वयंभुवेबाणेरत्नजेरसनिर्मिते ॥सिद्धप्रतिष्ठितेचैवनचंडाधिकृतिर्भवेत्॥यत्रचंडाधिकारोस्तितद्भोक्तव्यंनमानवैः ॥ चंडाधिकारोनोयत्रभोक्तव्यंतत्रभक्तितः ॥ त्रैविक्रम्याम्—बाणलिंगेचलोहे चसिद्धलिंगेस्वयंभुवि॥प्रतिमासुचसर्वासुनचंडोधिकृतोभवेत् ॥ ३.त्रब्रह्महा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

विशुचिर्भूत्वानिर्माल्यंयस्तुधारयेत् ॥तस्यपापंमहच्छीघ्रंनाशयिष्येमहाव्रतेइ
तिस्कांदादशुचिनानग्राह्यंशिवनिर्माल्यं। किंतुस्नात्वेतिस्मार्ताः। अनुपनीतेन
ग्राह्यमितिश्रीदत्तःशिवदीक्षाहीनैर्नग्राह्यमितिशैवाः । तिथितत्वेहेमाद्रौपरि
शिष्टेअग्राह्यंशिवनैवेद्यंपत्रंपुष्पंफलंजलं॥शालग्रामशिलासंगात्सर्वंयातिप
वित्रताम्॥पंचायतनपूजायांतंत्रेणचनिवेदितमित्यर्थः। शिवपुराणे—येवीरभ
द्रशमिताःशिवभक्तिपराङ्मुखाः।शंभोरन्यत्रदेवेषुयेभक्तायेनदीक्षिताः॥तेषाम
नर्हमीशस्यतत्प्रसादचतुष्टयम् ॥काशीखंडे—जलस्यधारणंमूर्ध्निविश्वेशस्ना
नजन्मनः॥ एषजालंधरोबंधःसमस्तसुखवल्लभः॥तथा—स्नापयित्वाविधानेन
योलिंगस्नपनोदकं॥त्रिःपिबेच्चिविधंपापंतस्येहाशुविनश्यति॥ लिंगस्नपनवा
भिर्यःकुर्यान्मूर्ध्न्यभिषेचनम्॥गंगास्नानफलंतस्यजायतेऽत्रविपाप्मनः। इदंपू
र्वंवाक्यवशाद्विश्वेश्वरविषयमितिकेचित्।काशीस्थपुराणप्रसिद्धसर्वलिंगावि
षयम्। काशीखंडेरत्नेश्वराख्याने। तथैवदर्शनादित्यन्ये।अथऋषिः। राजमार्त
ण्डः—ऋक्षेषूत्तरपौष्णवष्णवमघामूलानुराधाश्विनीप्राजापत्यकरद्विदैवतगुरू
प्रालयपादेषुच ॥ निर्दोषैर्वृषभैर्हलैश्चसुमनोमालाभिरभ्यर्चितैर्दत्वाक्षेत्रपतेर्ब
लिंहलधरःक्षेत्रंततःकर्षयेत्॥प्राजेशश्रवणोत्तरादितिमघामार्तंडतिथ्याश्विनी
पौष्णानुष्णमरीचयःशतभिषक्स्वातीविशाखातथा ॥ जीवार्केंदुसितेंदुनं
दनादिनेलग्नेचसौम्योदयेसस्यानांवपनेतथैवलवनेशस्तास्तथारोपणे ॥ चंडे
श्वरः—हस्तचित्रादितिस्वातीरेवत्यांश्रवणत्रये ॥ स्थिरलग्नेगुरोर्वारेबीजंधार्ये
ज्ञशुक्रयोः ॥ ॐधनदायसर्वलोकहितायदेहिमेधान्यंस्वाहा॥ लेखयित्वा
इमंमंत्रंधान्यागारेनिधापयेत् ॥ सस्यवृद्धिंपरांकुर्यात्पूजितंप्रतिपूजयेत् ॥
दक्षिणदिङ्मुखगमनंगमनमभिनवासुनारीषु ॥व्ययमपिसस्यधनानांनबुधा
बुधवासरेकुर्युः ॥ शनिवारेचनोकार्योधनधान्यव्ययोबुधैः ॥ अथवस्त्रं।
श्रीपतिः—रोहिणीषुकरपंचकेश्विभेऽप्युत्तरासुचपुनर्वसुद्वये ॥ रेवतीचवसुदै
वतेचभेनव्यवस्त्रपरिधानमिष्यते ॥ जीर्णेरवौसततमंबुभिरार्द्रमिंदौभौमेशुचे

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

बुधदिनेतुभवेद्धनाय ॥ ज्ञानायमांत्रिणिभृगौप्रियसंगमायमंदेमलायचनवांब
रधारणंस्यात् ॥ रोहिणीगुरुपुनर्वसूत्तरेयाबिभर्तिनववस्त्रभूषणे ॥ सानयोषि
दवलंबतेपतिंस्नानमाचरतिवारुणेपिया ॥ अथालंकारवलयादि । दैवज्ञव
ल्लभः—नासत्यपूषवसुभिःकरपंचकेनमार्तंडभौमगुरुदानवमंत्रिवारे ॥ मुक्ता
सुवर्णमणिविद्रुमशंखदंतरक्तांबराणिविधृतानिभवंतिसिद्धयै ॥ ज्योतिर्निबं
धे—हस्तानुराधामृगपूषधनिष्ठयुक्तचित्रोत्तरासुचपुनर्वसुरोहिणीषु ॥ लग्नेस्थि
रेरविसुतेंदुजजीववारेहेमादिधारणविधिःकथितोनराणाम् ॥ तत्रैवश्रीपतिः—
पौष्णाश्विनीवसुकरादिषुपंचकेषुकौसुंभहेममणिविद्रुमकाचशंखाः ॥ ना
र्याधृताःसुतसुखार्थकराभवंतिब्राह्मोत्तरादितिगुरुष्वसुखायभर्तुः ॥ तत्रैव—
शंखादिवररत्नानिपुष्यादित्युत्तरासुच ॥ रोहिण्यांनैवगृण्हीतभर्तुर्जीवितकांक्षि
णी ॥ अथसूचीकर्म । वासवादितिभत्वाष्ट्रमैत्रचंद्राश्विनीषुच ॥ सूचीक
र्मतनुत्राणमेभिर्ऋक्षैःप्रशस्यते ॥ अथशय्या ॥ हस्तादितिब्रह्मगुरूत्तराणि
पौष्णाश्विमूलेंदुभचित्रभानि ॥ वारेषुजीवेंदुसितेंदुजानांशय्यासनारंभणमु
त्तमंस्यात् ॥ अथशस्त्रधारणम् ॥ पुष्येचादितिचित्रपद्मतनयेशक्रोत्तरारे
वतीस्वातीवाजिविशाखमित्रसहितेभानौगुरौभार्गवे ॥ कुंभेकीटगृहेवृषेमृ
गपतौचेंदौशुभैर्वीक्षितेसचाहःशरखड्गकुंतछुरिकाधार्यानृपाणांहिताः ॥ अ
थस्वामिसेवा । चंडेश्वरः—रोहिण्युत्तरपौष्णेषुवसुवारुणयोरपि ॥ सेवे
तस्वामिनंभृत्यःशुभवारोदयेतथा ॥ ज्योतिर्निबंधे—दासीदासादिभृत्यानां
कुर्यात्संग्रहणंबुधैः ॥ स्थिरलग्नेशुभैर्दृष्टेमंदवारेविशेषतः ॥ अथगजाश्व
दोलाः ॥ सएव— पौष्णप्रजेशादितिभद्वयानिहस्तादिषट्कश्रवणोत्त
राणि ॥ दोलादिमातंगतुरंगमाणामारोहणेभीष्टफलप्रदानि ॥ अथनृत्य
म् ॥ हस्तःपुष्योवासवंरोहिणीचज्येष्ठापौष्णंवारुणंचोत्तराश्च ॥ पूर्वा
चार्यैःकीर्तितश्चक्रवर्तीनृत्यारंभेशोभनोऽयंभवर्गः ॥ अथराजदर्शनं । श्री
पतिः— मृगाश्विपुष्यश्रवणश्रविष्ठाहस्तध्रुवत्वाष्ट्रभपूषभानि ॥ मैत्रेणयु

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

क्तानिनरेश्वराणांविलोकनेभानिशुभप्रदानि ॥ अथक्रयविक्रयौ । भाद्रद्वय त्रिदशमंत्रिदिवाकरेषुमूलानिलोत्तरतुरंगमरेवतीषु ॥ सारंगपाणिरजनीकर मैत्रभेषुलाभःसदैवभवतिक्रयविक्रयाभ्यां ॥ वस्त्रेतु । चित्राशतभिषास्वाती रेवतीचाश्विनीशुभा ॥ श्रवणश्चतथाप्रोक्तावस्त्राणांक्रयणेशुभाः ॥ अथसेतुः । स्वातीयुक्तेमंदवारेषलग्नेशुभेदिने ॥ सेतूनांबंधनंकार्यंध्रुवभेचार्कजीवयोः॥ अथपशुक्रयम् । श्रीपतिः—चित्रोत्तरावैष्णवरोहिणीषुचतुर्दशीदर्शदिनाष्टमी षु ॥ स्थानप्रवेशोगमनंविदध्यात्पुमान्पशूनांनकदाचिदेव॥चंडेश्वरः—हस्त मूलविशाखासुरेवत्यां श्रवणेतथा॥मैत्रेचत्वारुणेश्रेष्ठंपशुक्रयणमुच्यते॥पूर्वात्र य.मृतमयूखहुताशनेषुइंद्र॥ग्नित्राजिवसुवारुणशंकरेषु॥एतेषुगोमहिषदंतितुरं गमादिनानाप्रकारपशुजातिगतिःप्रशस्ता॥अथगजदंतच्छेदः ॥ ज्योतिर्नि बंधे—त्वाष्ट्रवैष्णवअश्विन्यामादित्येवसुदैवते ॥ दंतिनांशुभदंकर्मपुष्येहस्ते च्छकर्तनम् ॥ अथनिक्षेपः । भरणीत्रीणिपूर्वाणिआर्द्राश्लेषामघातथा ॥ चि त्राज्येष्ठाविशाखाचमूलंमृगपुनर्वसू ॥ एभिर्दत्तंप्रयुक्तंचयद्यन्निक्षिप्यतेधन म् ॥ पृष्ठतोधावमानस्यनिर्धनोनोपपद्यते ॥ अथऋणमोक्षः । श्रीधरः—वा गीशमंददिवसांशकलग्नयुक्तेरिक्तासुमंददिवसेकुलिकोदयेच ॥ मैत्राद्वितीय पदमैत्रमुहूर्तयुक्तेराश्युद्गमेचऋणमोक्षमुशंतिसंतः ॥ अथराजमुद्रा । मृदुध्रु वक्षिप्रचरेषुभेषुयौगप्रशस्तेशनिचंद्रवर्जे॥वारेतिथौपूर्णजयाह्वयेचमुद्राप्रतिष्ठा शुभदाहिराज्ञाम् ॥ अथनौः । चंडेश्वरः—पौष्णाश्विनीतुरगवारुणमित्रचि त्राशीतोष्णरश्मिवसवोनलवंत्यमूनि ॥ वारेचजीवभृगुनंदनकेप्रशस्तेनौव दिसंघट्टनवाहनमेषुकुर्यात् ॥ अथभोगः । गुरुभरविभानुराधाविधातृपौ ष्णाश्विरोहिणीषुस्यात् ॥ स्वात्युत्तरासुकुर्याच्छयनासनभोगभोगादि ॥ अथश्मश्रुकर्म । श्रीपतिः—पुष्येपौष्णेचाश्विनीष्वैंदवेचशाक्रेहस्ताद्येत्रिके भेष्यदित्याः ॥ क्षौरंकार्यंवैष्णवादित्रयेचमुक्त्वाभौमादित्यपांतगिवारान् ॥ नस्नातभुक्तोत्कटभूषितानामभ्यक्तयात्रासमरोत्सुकानां ॥ क्षौरंविदध्यान्नि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

शिसंध्ययोर्वाजिजीविषूणांनवमेनचान्हि ॥ त्रिस्थलीसेतौवृद्धगार्ग्यः—रव्या
रसौरवारेषुरात्रौपातेव्रताहानि ॥ श्राद्धाहःप्रतिपद्रिक्ताभद्राःक्षौरेषुवर्जयेत् ॥
गार्ग्यः—षष्ठ्यमापूर्णिमापातचतुर्दश्यष्टमीतथा ॥ आसुसन्निहितंपापंत्रिषु
तैलेभगेक्षुरे ॥ राजमार्तंडः—देवकार्येपितुःश्राद्धेरवेरंशपरिक्षये ॥ क्षौरकर्म
नकुर्वीतजन्ममासेचजन्मभे ॥ बृहस्पतिः—राजकार्येनियुक्तानांनराणांभूप
जीविनाम् ॥ श्मश्रुलोमनखच्छेदोनास्तिकालविशोधनम् ॥ तथा—क्षौरंनै
मित्तिकंकार्यंनिषेधेसत्यपिध्रुवम् ॥ पित्रादिमृतिदीक्षासुप्रायश्चित्तंचतीर्थके॥
केचित्तूत्तरार्धमन्यथापठंतिमुंडनस्यनिषेधेपिकर्तनंतुविधीयतइति ॥ नारदः
नृपविप्राज्ञयायज्ञेमरणेबंधमोक्षणे ॥ उद्वाहेखिलवारर्क्षेतिथिषुक्षौरमिष्टद
म् ॥ भारते—प्राङ्मुखःश्मश्रुकर्माणिकारयीतसमाहितः ॥ उदङ्मुखोवाथ
भूत्वातथायुर्विंदतेमहत् ॥ अपरार्के—उदङ्मुखःप्राङ्मुखोवावपनंकारये
त्सुधीः ॥ केशश्मश्रुलोमनखान्युदक्संस्थानिवापयेत् ॥ दक्षिणंकर्णमारभ्य
धर्मार्थपापसंक्षये ॥ शिखाद्येनेवसंस्कारेशिखाद्यंतंशिरोवपेत् ॥यतीनांतुविशे
षोनिगमे—कक्षौपस्थशिखावर्जमृतुसंधिषुवापयेदिति ॥ अन्यैपिविधिप्रतिषे
धाःप्रागुक्ताः।अथेंधनसंग्रहः—ब्रह्मानिलार्कमघमूलत्रिपूर्वरौद्रपौष्णानुराधगु
रुविष्णुविशाखयुक्ते ॥ वारेकुजार्कभृगुनंदनसोमजानांश्रेष्ठेधनस्यकरणंभ
वतिप्रशस्तम् ॥ अथनवान्नम् । श्रीपतिः — रेवतीश्रुतिपुनर्वसुहस्त
ब्राह्मतःपृथगपिहितयेच ॥त्र्युत्तरेषुगदितंपृथुकानांप्राशनंनवनवान्नविधानं॥
॥ अथनवभोजनपात्रम् । ज्योतिर्निबंधे—भोज्यपात्रंसुधासिंधौघटयेद्वासमा
हरेत् । तत्रान्नप्राशनप्रोक्तेकालेभोजनमाचरेत् ॥ अथनवपर्णफलादिभ
क्षणम् । चंडेश्वरः—मूलाश्विमैत्रकरातिष्यहरद्रिभेषुपौष्णोत्तरेंदवपुनर्वसु
वासवेषु॥वारेषुभूमितनयार्कजवारवर्जंतांबूलनूतनफलाद्यशनंहिताय ॥अथ
होमेआहुतिपातः। ज्योतिषे तरणिविद्भृगुभास्करिचंद्रमाःकुजसुरेज्यविधुंतुद
केतवः ॥ रविभतोदिनभंगणयेक्रमात्प्रतिखगंत्रितयंत्रितयंन्यसेत्॥दिनकरा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

र्कितमःकुजकेतवोहुतभुजेनशुभास्त्वितरेशुभाः॥हवनचक्रमिदंप्रविलोक्यतां हवनकर्मणिसर्वसमृद्धये॥अत्रशांतिरुक्ताविष्णुधर्मे—क्रूरग्रहमुखेचैवसंजाते हवनेशुभे॥शांतिंविधायगांदद्याद्ब्राह्मणायकुटुंबिने।आयसींप्रतिमांकृत्वानिक्षि पेत्तामधोमुखीं॥गोमूत्रमधुगंधाद्यैरर्चितांप्रतिमांततः॥स्वस्थांनिधायसंपूज्यत त्रहोमोविधीयते॥ अत्रापवादःक्रियासारे—नित्येनैमित्तिकेदुर्गाहोमादौनवि चारयेत्अथज्वरादौफलम्। श्रीपतिः—स्वात्याश्लेषारौद्रपूर्वासुशक्रेरोगोत्प त्तिर्जायतेयस्यपुंसः॥तद्भैषज्यंव्यापृतोनिःप्रयत्नःस्याद्दुग्धाब्धेर्लब्धजन्मापिवै द्यः॥व्याध्युत्पत्तिर्यस्यपौष्णेसमैत्रेप्राणत्राणंजायतेतस्यकृच्छ्रात्॥वैश्वेसौम्येरो गमुक्तिस्तुमासाद्विंशत्यास्याद्वासराणांमघासु ॥ पक्षाद्धस्तेवासवेसद्विदैवे मूलाश्विन्योरग्निधिष्ण्येनवाहात् ॥याम्येत्वाष्ट्रंवैष्णवेवारुणेचनैरुज्यंस्यान्नूनमे कादशाहात् ॥ अहिर्बुध्न्येतिष्यसंज्ञेयमाख्येप्राजापत्यादित्ययोःसप्तरात्रात् ॥ रोगान्मुक्तिर्जायतेमानवानांनिःसंदिग्धंजल्पितंगर्गमुख्यैः ॥ ज्योतिषे—ए काहोनिधनंदशाहमनिलाद्बाणावियत्पर्वताःसप्तांगाविलयश्चमासयुगुलंमा सोमृतिःपक्षकः॥द्वौमासावथविंशतिर्दशनिशाःपक्षांतपक्षानखामासौपक्षद शांतपक्षककुभःपीडादिनान्यश्विभात् ॥ दैवज्ञः—उरगवरुणरौद्रावासवेंद्रभि पूर्वायमदहनविशाखापापवारेणयुक्ताः ॥ तिथिषुनवमिषष्ठीद्वादशीवाचतु र्थीभवतिमरणयोगोरोगिणांकालहेतुः ॥ अत्रकुंभेहैमींनक्षत्रदेवताप्रतिमांसं पूज्यद्वादशदलेषुसंकर्षणादिद्वादशमूर्तींद्वादशादित्यान्वासंपूज्यदूर्वासमि त्तिलक्षीराज्यैर्गायत्र्यातद्देवतायैअष्टोत्तरशतंहुत्वादध्योदनंबलिंदत्वाचार्याय गांप्रतिमांचदत्वाविप्रान्भोजयेदितिसंक्षेपः । विशेषस्तुव्रतहेमाद्रौपदार्था दर्शेचज्ञेयः । अथभेषजं । चंडेश्वरः—मूलानुराधमृगतिष्यपुनर्वसौचपौष्णा श्विनी श्रवणशुक्रकरत्रयेच ॥ वारेषुवाक्पतिदिनेषुसितेंदुशस्तेभैषज्यभक्षण ममीषुहितंनराणाम् ॥ अथारोग्यस्नानम् । श्रीपतिः—इंदोर्वारेभार्गवेचध्रुवे षुसार्पादित्यस्वातियुक्तेषुभेषु ॥ पित्र्येचांतेवापिकुर्यात्कदाचिन्नैवस्नानंरोग

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

निर्मुक्तजंतुः ॥ चरेविलग्नेरविभौमवारेरिक्तेतिथौस्याद्बहुलेचपक्षे ॥ धिष्ण्ये
चरेरोगनिपीडितानांस्नानंनराणांनिरुजत्वकारि ॥ अथदंतधावनम्। पृथ्वी
चंद्रोदयेविष्णुः—प्रतिपद्दर्शषष्ठीषुचतुर्दश्यष्टमीषुच ॥ नवम्यांभानुवारेचदंत
काष्ठंविवर्जयेत् ॥ नारदः चतुर्दश्यष्टमीपौर्णमासीसंक्रमणेषुच ॥ नंदासुच
नवम्यांचदंतकाष्ठंविवर्जयेत् ॥ श्राद्धेयज्ञेचनियमेतथाप्रोषितभर्तृका ॥ व्य
तीपातेचसंक्रांत्यांनंदाभूताष्टपर्वसु ॥ तैलंक्षौरंरतिंमांसंदंतकाष्ठंचवर्जयेत् ॥
वसिष्ठः—शन्यर्कशुक्रवारेषुकुजाहेव्रतवासरे ॥ जन्माहेश्राद्धदिवसेदंतकाष्ठं
विवर्जयेत् ॥ हेमाद्रौस्कांदे—अभ्यंगेजलधिस्नानेदंतधावनमैथुने ॥ जातेच
निधनेचैवतत्कालव्यापिनीतिथिः ॥संवर्तः—रवोविवाहआशौचवर्जयेद्दंतधा
वनं ॥ व्यासः—अलाभेदंतकाष्ठानांनिषिद्धानांतथातिथौ ॥ अपांद्वादशगंडू
षैर्विदध्याद्दंतधावनम् ॥ अथामलकस्नानं। व्यासः—श्रीकामःसर्वदास्नानंकु
र्वीतामलकैर्नरः ॥ सप्तमींनवमींचैवपर्वकालंविवर्जयेत् ॥ चंद्रसूर्योपरागेच
स्नानमामलकैस्त्यजेत् ॥ ऋतुः—षष्ठीचसप्तमीचैवनवमीचत्रयोदशी ॥ सं
क्रांतौरविवारेचस्नानमामलकैस्त्यजेत् ॥ यत्तु—नवमीदशमीचैवतृतीयाच
त्रयोदशी ॥ प्रतिपत्द्वादशीकृष्णास्नानंतासुविवर्जयेत् ॥ यच्च। दर्शेस्नानं
नकुर्वीतमातापित्रोःसुजीवतोः ॥ पुत्रःकुर्वन्निराचष्टेपित्रोरुन्नतिजीवितेइति
कण्वयमाद्यैःस्नानमात्रंनिषिद्धं । तद्भोगार्थस्नानपरं । ननित्यनैमित्तिकप
रमितिहेमाद्रिः । अथतैलस्नाननिषेधः । कात्यायनः—पक्षादौचरवौषष्ठ्यां
रिक्तायांचतथातिथौ ॥ तैलेनाभ्यज्यमानस्तुचतुर्भिःपरिहीयते ॥ गर्गः—
पंचदश्यांचतुर्दश्यामष्टम्यांरविसंक्रमे ॥ द्वादश्यांसप्तमीषष्ठ्यास्तैलस्पर्शंवि
वर्जयेत् ॥ नचकुर्यात्तृतीयायांत्रयोदश्यांतिथौतथा ॥ शाश्वतींगतिमन्विच्छन्
दशम्यामपिपंडितः ॥ तत्रैवायुर्वेदे—षष्ठ्यांदिनक्षयेष्टम्यामेकादश्यांचपर्वसु
॥ द्वादश्यांचचतुर्दश्यांपंचम्यांप्रतिपत्तिथौ ॥ व्रतेश्राद्धदिनेजन्मत्रितयेश्रव
णार्द्रयोः ॥ ज्येष्ठोत्तराफाल्गुनीषुव्यतीपातेचवैधृतौ ॥ विष्टियोगेचसंक्रांतौ

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मन्वादिषुयुगादिषु ॥ नाभ्यंगंतत्रबालानांवृद्धानांतुनदोषकृदिति ॥ व्यव
हारतत्वे—संक्रांतिभद्राव्यतिपातवैधृतिषष्ठ्यष्टमीपर्वसुनार्कभूसुते ॥ स्नाने
द्वितीयादशमीत्रिगर्हिताःषष्ठ्यादिमाद्यारदधावनेऽधमाः ॥ अस्यापवादमा
हतत्रैवप्रचेताः—सार्षपंगंधतैलंचयत्तैलंपुष्पवासितं ॥ अन्यद्द्रव्ययुतंतैलं
नदुष्यतिकदाचन ॥ आयुर्वेदे—निषिद्धतिथिवारर्क्षग्रहणेष्वपिरात्रिषु ॥
किंचिद्घोघृतयुक्तंवाविप्रपादरजोन्वितं ॥ भानौदूर्वान्वितंभौमेभूयुक्तंपुष्प
युग्गुरौ ॥ सर्वेषांसर्वदातैलमभ्यंगेषुनदुष्यति ॥ मंगलेष्वप्यदोषः । मां
गल्यंविद्यतेस्नानंवृद्धिपूर्वोत्सवेषुच ॥ स्नेहमात्रसमायुक्तंमध्यान्हात्प्राक्तदि
ष्यते ॥ इतिमदनपारिजातेकात्यायनोक्तेः । हेमाद्रौबृहन्मनुः—तैलाभ्यं
गोनार्कवारेनभौमेनोसंक्रांतौवैधृतौविष्टिषष्ठ्योः ॥ पर्वस्वष्टम्यांचनेष्टः
सइष्टः प्रोक्तान्मुक्त्वावासरेसूर्यसूनोः ॥ तिलस्नाननिषेधस्तुषट्त्रिंशन्मते
॥ तथासप्तम्यमावास्यासंक्रांतिग्रहजन्मसु ॥ धनपुत्रकलत्रार्थीतिलपिष्टं
नसंस्पृशेत् ॥ अथगृहारंभः । ज्योतिर्निबंधेबादरायणः—वैशाखेफाल्गु
नेपौषेश्रावणेमार्गशीर्षके ॥ सूत्रारंभःशिलान्यासःस्तंबारंभःप्रशस्यते ॥
नारदः—सौम्यफाल्गुनवैशाखमाघश्रावणकार्तिकाः ॥ मासाःस्युर्गृहनिर्माणे
पुत्रारोग्यधनप्रदाः ॥ अत्रवृषसिंहवृश्चिकाःवैशाखश्रावणकार्तिकाः सौ
राजेयाद्वातिकालादर्शः । तत्रैवकारणतंत्रे—स्थिरमासेस्थिरेराशौस्थिरेशेनववे
श्मनाम् ॥ कुर्वीतस्थापनंशंकोःशंभूस्थापनमेववा॥ कार्तिकनिषेधस्तुलाप
रः । कुंभेमाघेपिसर्वेषांमंदिराणामुपक्रमम् ॥ महर्षयःप्रशंसंतिधान्यागारं
विहायच ॥ निषेधोधान्यगृहपरःपाकभोजनशालादौमार्गशीर्षश्चफाल्गुनः
॥ रथ्यागेहमठादौचसहस्यःशुचिरेवतु ॥ पौषाषाढनिषेधस्तुप्रधानगृहपरः
नप्रधानगृहारंभंकुर्यात्पौषेशुचावपीतितत्रैवोक्तेः । ज्योतिस्तत्वे—पूर्वापरा
स्यंतुनभौत्यपौषेयाम्योत्तरास्यंसहसिद्वितीये ॥ कार्यंगृहंजीववुधर्क्षगार्क
नीचास्तगौजीवसितौचहित्वा ॥ रत्नमालायां—कर्कनक्रहरिकुंभगतेऽर्के

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पूर्वपश्चिममुखानिगृहाणि ॥ तौलिमेषवृषवृश्चिकथाते दक्षिणोत्तरमुखानि वदंति ॥ दैवज्ञवल्लभः—शोकंधान्यंपंचतांनिःपशुत्वंस्वाग्निं नैस्वंसंगरंभृत्यनाशम्॥स्वश्रीप्राप्तिंवन्हिभीतिंचलक्ष्मींकुर्युश्चैत्राद्यागृहारंभकाले ॥ गर्गः—त्र्युत्तराम्मृगरोहिण्यांपुष्येमैत्रेकरत्रये ॥ धनिष्ठाद्वितयेपौष्णेगृहारंभः प्रशस्यते ॥ रोहिण्यांश्रवणत्रयेदितियुगेहस्तत्रयेमूलकेरेवत्युत्तरफाल्गुनीष्वुरगभेमैत्रोत्तराषाढयोः ॥ शस्तंवास्तुकुजार्कवर्जितदिनेगोकुंभसिंहेमुखेकन्यायांमिथुनेनभःशुचिसहोराधार्कजेफाल्गुने॥ कालादर्शेसनत्कुमारः—आदित्यभौमवर्जंतुसर्वेवाराःशुभप्रदाः ॥ वास्तुशास्त्रे—मार्गशीर्षेतथापौषेवैशाखेश्रावणेतथा ॥ फाल्गुनेचकृतंवेश्मसर्वसंपत्प्रदंभवेत् ॥ कार्तिकेमाघमासेचचैत्रेज्येष्ठेतथाश्विने ॥ मास्याषाढेभाद्रपदेनकुर्यात्सर्वथागृहं ॥ द्वितीयाचतृतीयाचपंचमीसप्तमीतथा ॥ त्रयोदशीचदशमीपूर्णाचैकादशीतथा ॥ वेश्मारंभेशुभायस्युर्विशेषाच्छुक्लपक्षगाः ॥ व्यवहारसारे—शिलान्यासःप्रकर्तव्योगृहाणांश्रवणेमृगे ॥ पौष्णेहस्तेचरोहिण्यांपुष्याश्विन्युत्तरत्रये ॥ वास्तुप्रदीपे—अधोमुखैर्भौर्विदधीतखातंशिलास्तथैवोर्ध्वमुखैश्चपट्टम् ॥ तिर्यङ्मुखैर्द्वारकपाटयानंगृहप्रवेशोमृदुनिर्ध्रुवैश्च ॥ लल्लाः—स्नानंचपाकंशयनंचभोज्यंगजालयंवाजिगृहंधनस्य ॥ देवस्यपूर्वादिदिशिक्रमेणमध्येसभाभूपनिवेशनाय । शिल्पशास्त्रे—कन्यासिंहेतुलायांभुजगपतिमुखंशंभुकोणेग्निखातंवायव्येस्यात्तदास्यंत्वलिधनमकरेईशखातंवदंति ॥ कुंभेमीनेचमेषेनिर्ऋतिदिशिमुखंखातवायव्यकोणेचाग्नेः कोणेमुखंवैवृषमिथुनगतेकर्कटेरक्षखातं ॥ तत्वचिंतामणौ—यत्रदैर्घ्यंगृहादीनांद्वात्रिंशद्धस्ततोधिकं ॥ नतत्रचिंतयेद्धीमान्गुणानायव्ययादिकान् ॥ राजमार्तंडः— आयव्ययौमासशुद्धितृणागारेनचिंतयेत् ॥ शिलान्यासादिनोकुर्यात्तथागारपुरातने ॥ व्यवहारतत्वे — निषिद्धेष्वपिकालेषुस्वानुकूलेशुभेदिने ॥ तृणकाष्ठगृहारंभेमासदोषोनविद्यते ॥ चंडेश्वरः — पूर्णादित्वष्टमीयावत्पूर्वास्यंव

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

र्जयेद्गृहं ॥ उत्तरास्यंनकुर्वीतनवम्यादिचतुर्दशीं ॥ अमावास्याष्टमींया वत्पश्चिमास्यंविवर्जयेत् ॥ नवम्यादौतथायाम्यंयावत्कृष्णचतुर्दशी ॥ ध्रुवंदृष्ट्वाथवारमृत्वाकर्तव्यंवास्तुरोपणम् ॥ सायाह्नेवर्जदिवसेरात्रौ त्यक्त्वामहानिशाम् ॥ वसिष्ठः—दक्षिणपूर्वेकोणेकृत्वापूजांशिलान्यसेत् प्रथमाम् ॥ शेषाःप्रदक्षिणेनस्तंभाश्चैवंसमुत्थाप्याः ॥ कालादर्शेवास्तुशा स्त्रे—खातेचैवशिलान्यासेवृषचक्रंप्रशस्यते ॥ तच्चोक्तंशांतिरत्ने—चतुर्हस्त प्रमाणंतुखात्वागर्तंसमंततः ॥ कुंभोदकैःसेचयेयुःशांतिपाठपुरःसरं ॥ ततई शानदिग्भागेसाक्षतंरत्नपंचकम् ॥साज्यंकुंभंस्थिरंमुक्त्वावास्तुपूजनपूर्वकं॥ कुंभोपरिशिलान्यासःकर्तव्यस्तदनंतरं ॥ अथगृहप्रवेशः ॥ बृहस्पतिः—नं दायांदक्षिणंद्वारंभद्रायांपश्चिमेनतु॥ जयायामुत्तरद्वारंपूर्णायांपूर्वतोविशेत् ॥ वसिष्ठः—कृत्वाशुक्रंपृष्ठतोवामतोऽर्कंविप्रान्पूज्यानग्रतःपूर्णकुंभं ॥ हर्म्यंरम्यं तोरणस्रग्वितानैःस्त्रीभिःस्रग्वीगीतवाद्यैर्विशेच्च ॥ व्यवहारतत्त्वे—सौम्यायने श्रावणमार्गपौषेजन्मर्क्षलग्नोपचयोदयेंशे ॥ वासंगतेर्केगृहवास्तुपूजांकृत्वा विशेद्दिश्मभकूटशुद्धम् ॥ वास्तुशास्त्रे—लग्नात्प्रागादितोदिक्षुद्वौद्वौराशीनि योजयेत् ॥ एकमेकंन्यसेत्कोणेसूर्यवामांविचिंतयेत् ॥ वसिष्ठः—चंद्रजार्य सितवासरेषुचश्रीकरंसुतमहार्थलाभदं ॥ सूर्यसूनुदिवसेस्थिरप्रदंकिंतुचौरभ यमत्रनिर्दिशेत् ॥ रत्नकोशे—पुष्येधनिष्ठामृगवारुणेषुस्वायंभुवर्क्षेत्रिषुचो त्तरासु ॥ अक्षीणचंद्रेशुभदेनृपस्यतिथावरिक्तेचगृहप्रवेशः ॥ नारदः—प्रवे शोमध्यमोज्ञेयःसौम्यकार्तिकमासयोः ॥ माघफाल्गुनवैशाखज्येष्ठमासेषुशो भनः ॥ अकपाटमनाच्छन्नमदत्तबलिभोजनं ॥ गृहंनप्रविशेद्धीमानापदा माकरोहितत् ॥ ज्येष्ठःक्षुद्रगृहपरः । वृद्धगार्ग्यः—भानोश्चभौमस्यविहायवा रौशूलादियोगानशुभान्नवापि ॥ रिक्तातिथिश्चापिमृदुध्रुवर्क्षेसौम्यायनेचप्र विशेद्गृहाणि ॥रत्नमालायाम्—त्वाष्ट्रमित्रशशिपुष्यदैवतान्यामनंतिमुनयोमृदू न्यथ ॥ मैत्रगेहरतिभूषणांबरोद्गीतमंगलविधानमेषुच ॥ रोहिण्युत्तरात्रयंच

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ध्रुवाणि । प्रवेशश्चवास्तुपूजांकृत्वाकार्यः । जीर्णोद्धारेतथोद्यानेतथागृह निवेशने ॥ नवप्रसादभवनेप्रासादपरिवर्तने ॥ द्वाराभिवर्तनेतद्वत्प्रासादेषु गृहेषुच ॥ वास्तूपशमनंकुर्यात्पूर्वमेवविचक्षणइतिमात्स्योक्तेः । तत्रैव— कृत्वाग्नौद्विजवरानथपूर्णकुंभंदध्यक्षताम्रदलपुष्पफलोपशोभम् ॥ दत्वा हिरण्यवसनानितथा द्विजेभ्योमांगल्यशांतिनिलयंस्वगृहंविशेच्च ॥ गृह्योक्त होमविधिनाबलिकर्मकुर्यात्प्रासादवास्तुशमनेचविधिर्यउक्तः ॥ संतर्पये द्विजवरानथभक्ष्यभोज्यैःशुक्लांबरःस्वभवनंप्रविशेत्सुरूपं ॥ अथकलिवर्ज्या नि । बृहन्नारदीये—समुद्रयातुःस्वीकारःकमंडलुविधारणं ॥ द्विजाना मसवर्णासुकन्यासूपयमस्तथा ॥ देवराच्चसुतोत्पत्तिर्मधुपर्केपशोर्वधः ॥ मां सदानंतथाश्राद्धेवानप्रस्थाश्रमस्तथा ॥ दत्ताक्षतायाःकन्यायाःपुनर्दानंप रस्यच ॥ दीर्घकालंब्रह्मचर्यंनरमेधाश्वमेधकौ ॥ रहःप्रस्थानगमनंगोमे धश्चतथामखः ॥ इमान्धर्मान्कलियुगेवर्ज्यानाहुर्मनीषिणः ॥ कमंड लुः । सोदकंचकमंडलुमित्युक्तः । मृन्मयोवा । दत्ताऊढा । ऊढायाःपुन रुद्वाहंज्येष्ठांशंगोवधस्तथा ॥ कलौपंचनकुर्वीतभ्रातृजायांकमंडलुमिति ॥ हेमाद्रौवचनात् । ऊढायाःपुरपुरुषसंयोगान्मृतेदेयेतिकेचनेत्यादिभिर्विवा ह्यतोक्ता । हेमाद्रौब्राह्मे—गोत्रान्मातुःसपिंडाच्चविवाहोगोवधस्तथा ॥ नरा श्वमेधौमद्यंचकलौवर्ज्यंद्विजातिभिः ॥ गौत्राद्गोत्रजायाःपितृष्वसुःमातृस पिंडात्मातुलात्तत्कन्यायाविवाहःकलौनकार्यः । तेनयानितद्विधायकानि तानियुगांतरविषयाणि । तथाव्यासः—तृतीयांमातृतःकन्यांतृतीयांपितृतस्त था ॥ शुल्केनचोद्वहिष्यंतिविप्राःपापविमोहिताः ॥ इतिकलौतन्निंदामाह मातृतस्तृतीयांमातुलकन्यामित्यर्थः । उक्तंचैततूप्राक् । मद्यंस्त्रीभ्यश्चसुरा माचाममित्यादिनाविहितमपिवर्ज्यं । हेमाद्रौआदित्यपुराणे—विधवायांप्र जोत्पत्तौदेवरस्यनियोजनं ॥ बालायाःक्षतयोन्यारतुवरेणान्येनसंस्कृतिः ॥ कन्यानामसवर्णानांविवाहश्चाद्विजन्मभिः ॥ आततायिद्विजाग्र्याणांधर्म

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

युद्धेनहिंसनम् ॥ द्विजस्याब्धौतुनौयातुःशोधितस्यापिसंग्रहः ॥ सत्रदी
क्षाचसर्वेषांकमंडलुविधारणम् ॥ महाप्रस्थानगमनंगोसंज्ञाप्रिश्वगोसवे ॥
सौत्रामण्यामपिसुराग्रहणस्यचसंग्रहः ॥ अग्निहोत्रहवन्याश्चलेहोलीढापरि
ग्रहः ॥ वृत्तस्वाध्यायसापेक्ष्यमद्यसंकीर्त्तनंतथा ॥ प्रायश्चित्तविधानंचविप्रा
णामरणांतिकं ॥ संसर्गदोषस्तेयान्यमहापातकनिष्कृतिः ॥ संसर्गदोषस्त
स्संसर्गीचपंचमइत्युक्तः । स्तेयंचतदन्यानिमहापातकानि । ब्रह्महत्यासुरा
पगुरुतल्पानित्रीणि । तेषांकामकृतानांमरणांतिकंप्रायश्चित्तंविप्राणांकलौने
स्त्यर्थः मरणांतिकेहिजातिवधनिमित्तंद्वादशाब्दद्विगुणंब्रह्मवधनिमित्तंचद्विगु
णंभवति ।तच्चतुर्थेनास्तिनिष्कृतिरितिनिषिद्धम् । नचात्महत्याविधिनातद्बाधः
तेनह्यात्महत्यानिमित्तस्येवबाधोनजातिवधनिमित्तस्याभिन्नविषयत्वात् ।
संसर्गिणस्तुकामतोपिव्रतस्यैवोक्तेर्नमरणांतिकम् । नापिस्तेयेतत्राज्ञोवध
कर्तृत्वात् । तेनतयोर्मरणांतिकाभावात् । तयोरेवनिष्कृतिर्नान्येषांत्रयाणांयुगां
तरेतुकलौनिषेधबलात्प्रवृत्तिः । एतद्विप्रपरंनक्षत्रियादेः । तदुक्तंविप्राणां
मरणांतिकमिति । विशेषोस्मत्कृतेप्रायश्चित्तरत्नेज्ञेयः । वरातिथिपितृभ्यश्च
पशूपाकरणाक्रिया ॥ दत्तौरसेतरेषांतुपुत्रत्वेनपरिग्रहः ॥ सवर्णान्यांगनादु
ष्टैःसंसर्गःशोधितैरपि ॥ अयोनौसंग्रहेवृत्तेपरित्यागोगुरुस्त्रियः ॥ परोद्देशा
न्यसंत्यागउद्दिष्टस्यापिवर्जनम् ॥ प्रतिमाभ्यर्चनार्थायसंकल्पश्चसधर्मकः ॥
अस्थिसंचयनादूर्ध्वमंगस्पर्शनमेवच ॥ शामित्रंचैवविप्राणांसोमविक्रयणंत
था ॥ षड्भक्तानशनेचान्नइरणंहीनकर्मणः ॥ माघवीपृथ्वीचंद्रोदयेच
शूद्रेषुदासगोपालकुलमित्रार्धसीरिणां ॥ भोज्यान्नतागृहस्थस्यतीर्थसेवातिदूरतः ॥ शिष्यस्यगुरुदारेषुगुरुवद्वृत्तिशीलता ॥ आपद्वृत्तिर्द्विजाग्र्याणाम
श्वस्तनिकतातथा ॥ प्रजार्थंतुद्विजाग्र्याणांप्रजारणिपरिग्रहः ॥ ब्राह्मणानां
प्रवासित्वंमुखाग्निधमनक्रिया ॥ बलात्कारादिदुष्टस्त्रीसंग्रहोविधिचोदितः ॥
यतेश्चसर्ववर्णेषुभिक्षाचर्याविधानतः ॥ नवोदकेदशाहंचदक्षिणागुरुचोदिता

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

॥ ब्राह्मणादिषुशूद्रस्यपचनादिक्रियापिच ॥ भृग्वाग्निपतनैश्चैवदृद्धादिमरणे तथा ॥ गोतृप्तिशिष्टपयसिशिष्टैराचमनक्रिया ॥ पितापुत्रविरोधेषुसाक्षिणांदंडकल्पनं ॥यतेःसायंगृहत्वंचसूरिभिस्तत्वदर्शिभिः ॥एतानिलोकगुप्त्यर्थं कलेरादौमहात्मभिः॥निवर्त्तितानिविद्वद्भिर्व्यवस्थापूर्वकंबुधैः ॥सुराग्रहणस्य तत्कर्तुःसंग्रहोव्यवहारकः ॥मद्यंचेतिसामान्येननिषिद्धस्याऽनेनोपसंहार इतिवाच्यम्।निषिद्धस्यनिवृत्तिमात्रफलत्वेनविशेषानपेक्षत्वात्।नहिंस्यादित्यस्यनब्राह्मणंहन्यादित्यनेनोपसंहारेहिंसांतरस्यादोषत्वापत्तेश्चनिरूपितंचैतद्धेमाद्रिणाऽन्यत्रेत्युपरम्यते। सुराग्रहस्योद्देश्यस्यसौत्रामणिविशेषणाविवक्षया वाजपेयेपिनिषेधः। सौत्रामण्यांतुपयोग्रहावास्युरित्यापस्तंबोक्तेर्वैकल्पिकपयोग्रहैरप्यधिकारः। वाजपेयेतुतत्प्राप्तेर्मानाभावात्सोमसुरयोःसहत्यागेनांशेसुराद्रव्यत्वात्तत्प्रत्यक्षतयायागनामत्वेनतांविनासंज्ञायोगात्कलौनाधिकारइतियुक्तंप्रतीमः।त्रिकांडमंडनादिलिखनंतुनिर्मूलमनाकरंचावृत्तेतिएकाहाद्ब्रह्मणःशुद्धचेद्योग्निवेदसमन्वितइतिउक्तः। आद्यस्याशौचस्यसंकोचोनतस्यनिष्कृतिर्दृष्टाभृग्वग्निपतनादृतेइत्युक्तस्यप्रायश्चित्तस्यविधानंउपदेशः। कलौकर्तैवलिप्यते इतिव्यासोक्तेः। पतितसंसर्गेदोषसत्वेपिपातित्यंनेत्यर्थः। अन्यथासंसर्गः शोधितैरपीतिविरोधापत्तेः । स्तेयभिन्नेपहापापेरहस्यकृतेप्रायश्चित्तंनेत्यर्थः । सवर्णान्याअसवर्णाक्षत्रियादिस्तयादुष्टेअयोनौशिष्यादौचतस्तस्तुपरित्याज्याः शिष्यगागुरुगाचयेत्युक्तस्त्यागः । परोद्देशेनब्राह्मणाद्यर्थं आत्मत्यागः। यद्वा परोद्देशात्मत्यागोगोदानंमनसापात्रमुद्दिश्येयुक्तं। उद्दिष्टस्यत्यक्तस्यवर्जनंप्रतिग्रहसमर्थोपीत्युक्तं। वेतनग्रहणंनप्रतिमापूजा । स्वाशौचकालाद्विज्ञेयंस्पर्शनंतुत्रिभागतइत्युक्तस्पर्शः।षडिति।उपोषितस्त्वहंस्थित्वाधान्यमब्राह्मणाद्धरेदित्युक्तमन्नचौर्यम्। आपदिक्षात्रादिवृत्तिः।मुखेनैवधमेदग्निमित्युक्तंधमनम् । दशाहेनैवशुद्धचेतभूमिष्ठंचनवोदकमित्युक्तोदशाहः।गुरवेतुवरंदत्वेत्युक्त्वादक्षिणाशूद्रेषुदासगोपालेतु । कंदूपक्वंस्नेहपक्वंयच्चदुग्धे

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नपाचितम् ॥ एतान्यशूद्रान्यभुजोभोज्यानिमनुरब्रवीदित्यपरार्केसुमंतूक्ताशूद्रस्यपाकक्रिया ॥ पितापुत्रविवादेतुसाक्षिणांत्रिपणोदमइत्युक्तः । सायंगृहस्त्वंविधूमेसन्नमुसलेइत्युक्तं । पृथ्वीचंद्रेणेतु—अटंतिवसुधांविप्राःपृथिवीदर्शनायच ॥ अनिकेताह्यनाहारायत्रसायंगृहास्तुतेइतिविष्णुपुराणाक्तोनिषिद्धः । तेनज्ञातशीलपांथादेःश्राद्धादौविनियोगोनकार्यः । कलाविस्मर्थउक्तः । एतानिवर्ज्यानीत्यर्थः । निगमः—अग्निहोत्रंगवालंबंसंन्यासंपलपैतृकं ॥ देवराच्चसुतोत्पत्तिःकलौपंचविवर्जयेत् ॥ अग्निहोत्रंतदर्थसमाधानं । एतच्चसर्वाधानपरं । अर्धाधानंस्मृतौश्रौतस्मार्ताग्न्योस्तुपृथक्कृतिः ॥ सर्वाधानंतयोरैक्यकृतिःपूर्वयुगाश्रयेतिलौगाक्षिवचनादितिस्मृतिचंद्रिकायाम् ॥ एतेनचत्वार्यब्दसहस्राणिचत्वार्यब्दशतानिच ॥ कलेर्यदागमिष्यंतितदात्रेतापरिग्रहः ॥ संन्यासश्चनकर्तव्योब्राह्मणेनविजानतेतिव्यासवचनंव्याख्यातम् । सर्वाधानेपिविशेषमाहदेवलः।यावद्वर्णविभागोस्तियावद्वेदःप्रवर्तते ॥संन्यासंचाग्निहोत्रंचतावत्कुर्यात्कलौयुगेइति ॥ अत्रपूर्वयुगाश्रितेतिलौगाक्षिवाक्येपूर्वयुगानिकृतादीनीत्येकोर्थः । अन्येतुयुगस्यपूर्वकलेःपूर्वोभागः । सचत्वार्यब्दसहस्राणीतिपूर्वोक्तवाक्याच्चतुश्चत्वारिंशच्छतवर्षावच्छिन्नः ॥ तस्मिन्भागेसर्वाधानंकार्यम् । तदुत्तरेतुयावद्वर्णविभागोस्तीतिवाक्यात्वर्णविभागपर्यंतमर्धाधानमित्याहुः । संन्यासस्त्रिदंडः ॥ ॥ इतिश्रीमन्नारायणभट्टसूरिसूनुरामकृष्णभट्टात्मजादिनकरभट्टानुजकमलाकरभट्टकृतोनिर्णयसिंधौतृतीयपरिच्छेदेकलिवर्ज्यानिसमाप्तानि ॥ ॥ श्रीमत्पयोदयानात्मजशतांगक्षेत्रजगद्धात्रेश्रीकृष्णायार्पणमस्तु ॥ ॥ ॥ श्रीसांबसदाशिवःप्रसन्नोस्तु॥ ॥ ॥ शुभमस्तु ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ तृतीयपरिच्छेदे श्राद्धप्र० प्रारभ्यते.

श्रीगणेशायनमः ॥ अथश्राद्धनिर्णयः ॥ नानानिबंधवैमत्यभ्रांतचित्तोद्विधी र्षया ॥ कमलाकरसंज्ञेनक्रियतेश्राद्धनिर्णयः ॥ तत्स्वरूपमाहपृथ्वीचंद्रोद येमरीचिः—प्रेतंपितॄंश्चनिर्दिश्यभोज्यंयत्प्रियमात्मनः ॥ श्रद्धयादीयतेयत्त च्छ्राद्धंपरिकीर्तितम् ॥ ब्राह्मणस्वीकारांतश्चतुर्थ्यंतपदोपनीतपित्रादुद्देश्य कस्त्यागःश्राद्धमित्यर्थः । तत्रयद्यपिहोमपिंडभोजनानिप्रधानमितिहे माद्रिः । होमश्चपिंडदानंचतथाब्राह्मणभोजनं ॥ श्राद्धशब्दाभिधेयंस्यादेक स्मिन्नोपचारिकमिति ॥ श्रीधरश्च । तथापिकाचिद्विशेषंवक्ष्यामः । निमित्त भेदेभोजनस्यपिंडानांवानिषेधोनप्राधान्यंविरुणद्धि । असोमयाजिनोदधि पयोयागवत् । यच्चशूलपाणिः—नित्यश्राद्धमदैवंस्यादर्द्धपिंडविवर्जितमि ति ॥ इतीतीयेनित्यश्राद्धमघादौपिंडनिषेधोऽस्तिनचप्राप्तिंविनासः । नचा देशंविनाप्राप्तिःनचांगत्वेनविनातिदेशः।प्रधानस्यानतिदेशात्।सप्तमेउपका रकत्वेनातिदेशोक्तेः ।तेनभोजनप्रधानंपिंडोंगम् । पिंडदानमात्रविधिस्त्वंग भूतात्कर्मांतरमेवप्रकर्णांतरन्यायादिति । तन्न । जातश्राद्धेनदद्यात्तुपक्वान्नं ब्राह्मणेष्वपि ॥ नपक्वंभोजयेद्विप्रान्सच्छूद्रोपिकदाचनेत्याद्यैर्जातश्राद्धशू द्रश्राद्धादौभोजनस्यनिषेधेनांगत्वापत्तेः । नतौपक्षौकरोतीतिवदुपजीव्य विरोधेनविकल्पापत्तेश्च । तेनश्राद्धशब्दाभिधेयत्वेनोभयप्राप्तौनिषेधः । प र्युदासोवादीक्षितोनददातिनजुहोतिनासोमयाजीसन्नयेदितितत्त्वम् । धर्म प्रदीपेपायजुषांपिंडदानंतुव्हृवचानां द्विजार्चनम्॥ श्राद्धशब्दाभिधेयंस्यादु भयसामवेदिना ॥तच्चपितॄन्यजेतपितृभ्योदद्यादित्युभयप्रयोगदर्शनाद्यागदा नोभयात्मकं । पितरोदेवताइतिपित्रुद्देश्यकत्वाद्यागत्वंविप्रापेक्षयाचदानत्व मित्याविरुद्धम्।तेननायंयागःदेवतोद्देशेनत्यागोयागःयागोद्देश्याचदेवतेत्या

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

त्माश्रयाद्धितिगौडमतमपास्तंवैधशब्दविशेषोद्देश्यत्वस्यतस्येदमितिस्वत्वारो पप्रतियोगित्वस्यवादेवतात्वात्।तत्रैवसुमंतुः—श्राद्धात्परतरंनान्यच्छ्रेयस्कर मुदाहृतम् ॥ आदित्यपुराणे—नसंतिपितरश्चेतिकृत्वामनसियोनरः ॥ श्राद्धं नकुरुतेतत्रतस्यरक्तंपिबंतिते ॥ तद्भेदानाहविश्वामित्रः—नित्येनैमित्तिकंका म्यंवृद्धिश्राद्धंतथापिंडनम् ॥ पार्वणंचेतिविज्ञेयंगोष्ठ्यांशुद्ध्यर्थमष्टकं॥ कर्मां गंनवमंप्रोक्तंदैविकंदशमंस्मृतम् ॥ यात्रास्वेकादशंप्रोक्तंपुष्ट्यर्थंद्वादशंस्मृ तमिति ॥ एषांलक्षणानिभविष्ये—अहन्यहनियच्छ्राद्धंतन्नित्यमितिकीर्तितं॥ वैश्वदेवविहीनंतदशक्तावुदकेनतु ॥ एकोद्दिष्टंतुयच्छ्राद्धंतन्नैमित्तिकमुच्य ते ॥ तदप्यदैवंकर्तव्यमयुग्मान्भोजयेद्द्विजान् ॥ कामायविहितंकाम्यम भिप्रेतार्थसिद्धये ॥ वृद्धौयत्क्रियतेश्राद्धंवृद्धिश्राद्धंतदुच्यते ॥ गंधोदकति लैर्युक्तंकुर्यात्पात्रचतुष्टयं ॥ अर्घ्यार्थंपितृपात्रेषुप्रेतपात्रंप्रसेचयेत् ॥ येस मानाइतिद्वाभ्यामेतज्ज्ञेयंसपिंडनं ॥ नित्येनतुल्यशेषंस्यादेकोद्दिष्टंस्त्रियाअ पि ॥ एतदुभयमेवस्त्रियः । तेनस्त्रीकर्तृकंस्त्रीसंप्रदानकंचेत्युभयनियमइति कल्पतरुः ॥ अमावास्यायांयत्क्रियतेतत्पार्वणमितिस्मृतम् । क्रियतेवाप र्वणियत्तत्पार्वणमितिस्थितिः॥ अत्रपर्व चतुर्दश्यष्टमीचैवअमावास्याचपौ र्णिमा ॥ पर्वाण्येतानिराजेंद्रविसंक्रमणंतथेति ॥ विष्णुपुराणोक्तंसंक्रांत्या दिगोष्ठ्यांयत्क्रियतेश्राद्धंगोष्ठीश्राद्धंतदुच्यते ॥ बहूनांविदुषांसंपत्सुखार्थं पितृतृप्तये ॥ क्रियतेशुद्धयेयत्तुब्राह्मणानांतुभोजनं ॥शुद्ध्यर्थमितितत्प्रोक्तं वैनतेयमनीषिभिः ॥ निषेककालेसोमेचसीमंतोन्नयनेतथा ॥ ज्ञेयंपुंसवने चैवश्राद्धंकर्मागमेवच ॥ देवानुद्दिश्ययच्छ्राद्धंतत्तुदैविकमुच्यते ॥गच्छन्दे शांतरंयस्तुश्राद्धंकुर्यात्तुसर्पिषा॥यात्रार्थमितितत्प्रोक्तंपुवेशेचनसंशयः॥शरी रोपचयेश्राद्धमर्थोपचयएवच ॥ पुष्ट्यर्थमेतद्विज्ञेयमौपचायिकमुच्यते ॥ गो ष्ठ्यांश्राद्धकर्तृसमुदायेसंभूयसामग्रीसंपादनेनश्राद्धमित्यर्थः । युगपत्तीर्था दिप्राप्तौविदुषांश्राद्धसंपदासुखार्थंभिन्नपाकपक्तौबहुपितृकश्राद्धनेकःकु

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

र्यादितिकल्पतरुः।शंखधस्यशुद्धिश्राद्धंप्रायश्चित्तांगमितिमैथिलाः।अथपार्व
णेकोद्दिष्टद्वंद्वसपिंडीकरणात्मकंचतुर्विधमेवमुख्यमृतस्यैवायंप्रपंचः। अथ
श्राद्धदेशाः।मनुः शुचिदेशंविविक्तंतुगोमयेनोपलेपयेत् ॥दक्षिणाप्रवणंचैवप्र
यत्नेनोपपादयेत् ॥पृथ्वीचंद्रोदयेविष्णुधर्मे—दक्षिणाप्रवणेदेशेतीर्थादौचगृहे
पिवा॥भूसंस्कारादिसंयुक्तेश्राद्धंकुर्यात्प्रयत्नतः।तत्रैवप्रभासखंडे—तीर्थादष्ट
गुणंपुण्यंस्वगृहेददतःशुभे ॥ भास्ते—तस्यदेशाःकुरुक्षेत्रंगयागंगासरस्वती
॥ प्रभासंपुष्करंचेतितेषुश्राद्धंमहाफलं ॥ स्कांदे—तुलसीकाननछायायप्रय
त्नभवेद्द्विज ॥ तत्रश्राद्धंप्रदातव्यंपितॄणांतृप्तिहेतवे ॥ माधवीयेश्राद्धोपक्रमे
व्यासः—महोदधौप्रयागेचकाश्यांचकुरुजांगले ॥ शंखः—गंगायमुनयोस्ती
रेपयोष्ण्यमरकंटके ॥ नर्मदाबाहुदातीरेभृगुलिंगेहिमालये ॥ गंगाद्वारेप्रया
गेचनैमिषेपुष्करेतथा ॥ सन्निहत्यांगयायांचदत्तमक्षयतांव्रजेत्॥ अपिजाये
तसोस्माकंकुलेकश्चिन्नरोत्तमः ॥ गयाशीर्षेवटेश्राद्धंयोनोदद्यात्समाहितः॥
एष्टव्याबहवःपुत्रायद्येकोपिगयांव्रजेत् ॥ यजेतवाश्वमेधेननीलंवावृषमुत्स
जेत् ॥ आदित्यपुराणे—पंचक्रोशंगयाक्षेत्रंक्रोशमेकंगयाशिरः ॥ महानद्या
पश्चिमेनयावद्गृध्रेश्वरोगिरिः ॥ उत्तरेब्रह्मयूपस्ययावद्दक्षिणमानसम् ॥ एतद्
याशिरोनामत्रिषुलोकषुविश्रुतमिति ॥शूलपाणौबृहस्पतिः—गंगायांधर्मपृष्ठे
चक्तरसिब्रह्मणस्तथा॥गयाशीर्षेक्षयवटेपितॄणांदत्तमक्षयं॥धर्मारण्यंधर्मपृष्ठं
नुकारण्यमेवच॥दृष्ट्वैतानिपितॄंश्चार्चन्वंशान्विंशतिमुद्धरेत् ॥ त्रिस्थलीसेतौ
वायवीयेशमीपत्रप्रमाणेनपिंडंदद्याद्गयाशिरे॥उद्धरेत्सप्तगोत्राणिकुलमेकोत्त
शतं॥सप्तगोत्राणितु पितामाताचभार्याचभगिनीदुहितातथा ॥पितृमातृष्वस
चैवसप्तगोत्राणिवैविदुरिति ॥ एषांगोत्राणामेकोत्तरशतंकुलंपुरुषाश्चार्थः
तेचोक्तास्तत्रैव—तत्वानिविंशतिनृपाद्वादशैकादशादश ॥ अष्टावितिचगो
त्राणांकुलमेकोत्तरंशतं ॥ तत्वानिचतुर्विंशतिः । तेचद्वादशपूर्वाद्वादशपरा
इदमग्रेपि । प्रयोगपारिजातेपाद्मे—शालग्राममयीमुद्रासंस्थितायत्रकु

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

त् ॥ वाराणस्यांयवाविक्यंसमंताद्योजनत्रयं ॥ तथा—यत्किंचित्पैतृकंकु
र्यात्सपिंडंवातदंतिके ॥ विष्णुलोकंसगच्छेत्तुलभतेशाश्वतंपदम् ॥ तथैवा
सहे—चक्रांकस्यतुसान्निध्यंयत्कर्मक्रियतेतनरैः ॥ स्नानंदानंतपःश्राद्धं सर्व
मक्षयतांव्रजेत् ॥ अथनिषिद्धदेशःपृथ्वीचंद्रोदयेस्कांदे—त्रिशंकोर्वर्जयेद्देशंस
वैद्वादशयोजनं ॥ उत्तरेणमहानद्यादक्षिणेनतुकीटकान् ॥ देशस्त्रैशंकवो
नामश्राद्धकर्मणिवर्जितः॥ वामवीये—प्रनष्टाश्रमधर्माश्चदेशावर्ज्याःप्रयत्नतः
॥ यमः—रूक्षंकृमिहतंछिन्नंसंकीर्णानिष्टगंधिकं ॥ देशंत्वनिष्टशब्दंचवर्ज
येच्छ्राद्धकर्मणि ॥ तत्रैवशंखः—गोगजाश्वादिजुष्टेषुकृत्रिमायांतथाभुवि ॥
नकुर्याच्छ्राद्धमेतेषुपारक्यासुचभूमिषु ॥ यमः—परकीयेप्रदेशेषुपितॄणांनिर्व
पेत्तुयः ॥ तद्भूमिस्वामिपितृभिःश्राद्धकर्मविहन्यते ॥ ब्राह्मभारतयोरपि ।
परकीयगृहेयस्तुस्वान्पितॄन्तर्पयेद्यदि ॥ तद्भूमिस्वामिनस्तस्यहरंतिपितरो
बलात् ॥ अग्रभागंततस्तेभ्योदद्यान्मूल्यंचजीवितम् ॥ श्राद्धार्हाणामग्र
भागश्राद्धंतदनर्हाणांशूद्राणांतुमूल्यमितिकेचित् । षोडशीपिंडेबांधवानाम
पिंडोक्तेः । येबांधवाबांधवावेत्यादितर्पणबाधापत्तेश्च । नामगोत्रपूर्वं
श्राद्धनिषेधोनान्यत्रेतिगौडाः । विप्रासुतस्यशूद्रापुत्रश्राद्धनिषेधोनान्यत्रा अ
न्नदानंचान्नत्यागात्पूर्वंकार्यमितिमैथिलाः । तत्र । अग्रभागस्यश्राद्धपर
त्वेमानाभावात् । अन्नदानेचनिषेधाभावात् ॥ त्यागात्पूर्वंकरणेनंगेनष्ट्य
वधानापत्तेः । अंगत्वेचमानाभावात् । इदंचस्वाम्यनुज्ञाभावेतदुक्तंतत्रै
वब्राह्मे । स्वनुलिप्तेषुगेहेषुस्वेष्वनुज्ञापितेषुच ॥ श्राद्धमेतेषुदातव्यंवर्ज्यमे
तेषुनोच्यते ॥ किरातेषुकलिंगेषुकौंकणेषुखसेष्वपि ॥ सिंधोरुत्तरकूलेषुन
र्मदायाश्चदक्षिणे ॥ पूर्वेणकरतोयायानदेयंश्राद्धमुच्यते ॥ इदंकाम्यविषयं ।
अन्यथातत्रत्यानांसर्वश्राद्धाकरणापत्तेः । नर्मदादक्षिणेऽपवादःस्कांदे—स
त्यस्यचोद्भवोयत्रयत्रगोदावरीनदी ॥ पृथिव्यामपिकृत्स्नायांसप्रदेशोतिपा
वनः ॥ परकीयत्वापवादआदित्यपुराणे—अटवीपर्वताःपुण्यानदीतीराणि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

यानिच ॥ सर्वाण्यस्वामिकान्याहुर्नहितेषुपरिग्रहः ॥ वनानिगिरयोनद्यस्ती र्थान्यायतनानिच ॥ देवखाताश्चगर्तश्चनस्वाम्यंतेषुविद्यते ॥ स्मृतिसारे—नै कवासानचद्वीपेनांतरिक्षेकदाचन ॥ श्रुतिस्मृत्युदितंकर्म कुर्यादशुचिःक चित् ॥ दिवोदासीये—म्लेच्छदेशेतथारात्रौसंध्यायांविप्रवर्जितः ॥ नश्राद्ध माचरेद्विद्वान्नचाकाशेकथंचन ॥ अथश्राद्धकालः ॥ तत्रसंक्रांतियुगादि महालयादयः । प्रायेणपूर्वपरिच्छेदद्वयेउक्ताएव । केचिन्नूच्यंते । पृथ्वीचं द्रोदयेवृद्धपराशरः—श्राद्धंवृद्धावचंद्रेभछायाग्रहणसंक्रमे ॥ नवोदकेनवान्ने चनवच्छन्नेतथागृहे ॥ नवैक्षवेषुचेहंतेपितरोहिमघास्वपि ॥ पितरःस्पृहयंत्य न्नमष्टकासुमघासुचेति ॥ शातातपपाठः । नवोदकेनवकूपवाप्यादाविति केचित् । वर्षोपक्रमेआर्द्राप्रवेशइतिगौडाः । नवान्नश्राद्धेविशेषोज्योतिषे— ज्येष्ठाशेषार्धगेसूर्येमृगनेत्रानिशात्मके ॥ नवान्नभोजनश्राद्धंजन्मचंद्रति थौनच ॥ आश्लेषाकृत्तिकाज्येष्ठामूलाजपदगेषुच ॥ गुरुभौमदिनेरिक्तेति थौनाद्यान्नवोदनं ॥ तत्रैव—वृश्चिकेशुक्लपक्षेतुनवान्नंशस्यतेबुधैः ॥ अतःकृ ष्णपक्षेनेतिगौडाः । मैथिलास्तु—अकृताग्रयणंचैवधान्यजातंनरोत्तमइतिवा राहोक्तेः । प्रतिधान्यंश्राद्धमाहुः । तन्न । जातपदस्यश्राद्धयोग्यसमूहपर त्वात् । हेमाद्रौजातूकर्ण्यः—ग्रहोपरागेचसुतेचजातेपित्र्येगयायामयनद्वये च ॥ नित्यंचशंखेचतथैवपद्मेदत्तंभवेन्निष्कसहस्रतुल्यम् ॥ शंखंप्राहुरमा वास्यांक्षीणचंद्रांद्विजोत्तमाः ॥ अष्टकासुभवेत्पद्मंतत्रदत्तंतथाक्षयम् ॥ त त्रैवशंखः—यदाविष्टिर्व्यतीपातोभानुवारस्तथैवच ॥ पद्मकंनामतत्प्रोक्तम यनाच्चचतुर्गुणम् ॥ याज्ञवल्क्यः—अमावास्याष्टकाद्वृद्धिःकृष्णपक्षोयनद्व यं ॥ द्रव्यंब्राह्मणसंपत्तिर्विषुवत्सूर्यसंक्रमः ॥ व्यतीपातोगजछायाग्रहणं चंद्रसूर्ययोः ॥ श्राद्धंप्रतिरुचिश्चैवश्राद्धकालाःप्रकीर्तिताः ॥ कृष्णपक्षःस र्वोपि । शाकेनापरपक्षंनातिक्रमेत् । मासिमासिवाशनमितिश्रुतेः । ऊ र्ध्वंवाचतुर्थ्यायदहःसंपद्यतेऋतेचतुर्दशीमितिकात्यायनोक्तेः । मासिमासि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कार्यमपरपक्षस्यापराण्हः । श्रेयानित्यापस्तंबोक्तेश्चवीप्सयासर्वकृष्णपक्षे षुनित्यम् । तेनोपसंहारान्महालयपरत्वंपरास्तं । अत्रत्रयहंपंचन्यादियदहः संपत्तिर्वेतित्रयःपक्षाः । यदैकदिनेश्राद्धंतदादार्शपृथगेव । याज्ञवल्क्येना मावास्यायाःपृथङ्निर्देशात् । एतेनकृष्णपक्षेयदहःसंपद्यते । अमावास्यायां तुविशेषेणेतिनिगमोक्तेर्गुणोपरपक्षश्राद्धस्यामावास्येति शूलपाणिमतम प्यपास्तम् । अशक्तोदर्शेनापिमासिश्राद्धसिद्धिरितिनारायणवृतिःनिरग्निका नांकस्मिंश्चिद्दिने । आहिताग्नेस्तुदर्शएव । नदर्शेनविनाश्राद्धमाहिताग्नेर्द्वि जन्मनइतिमनूक्तेः । सर्वकृष्णपक्षाशक्तौमात्स्ये—अनेनविधिनाश्राद्धंत्रिर ब्दस्येहनिर्वपेत् ॥ कन्याकुंभस्थेर्केकृष्णपक्षेचसर्वदा ॥ कर्कोपि—आ हिताग्नेःसंवत्सरेत्रिःश्राद्धनियमइतिदेवलः । अनेनविधिनाश्राद्धंकुर्यात्संव त्सरंसकृत् ॥ द्विश्चतुर्वायथाश्राद्धंमासेमासेदिनेदिने ॥ कृष्णपक्षेष्वनिमहा लयस्यश्रेष्ठत्वम् । तच्चोक्तंप्राक् । व्यतीपातेविशेषमाहहेमाद्रौसंवः—फलं लक्षघ्नमुत्पत्तौभ्रमणेकोटिरुच्यते ॥ पतनेशतकोट्यस्तुपातेवैदत्तमक्षयम् ॥ ज्योतिःशास्त्रे—द्वाविंशतिस्तथोत्पित्तौभ्रमणेचैकविंशतिः ॥ पतनेदशना ड्यस्तुपातितेसप्तनाडिकाः ॥ अंत्यौचद्वौव्यतीपातौप्रागुक्तौहेमाद्रौमार्कंडे यः—यदाचश्रोत्रियोभ्येतिगृहंवेदविदग्निवित् ॥ तेनैकेनापिकर्तव्यंश्राद्धंच विषुवच्छुभं ॥ इदंचापिंडकार्यमितिहेमाद्रिः । एतज्जीवत्पितृकोकुर्यात् । उद्वाहेपुत्रजननेपिण्येष्ट्यांसौमिकेमखे ॥ तीर्थेब्राह्मणआयातेषडेतेजीवतः पितुरितिमैत्रायणीयपरिशिष्टोक्तेः । तिथिविशेषेफलविशेषोयाज्ञवल्क्येनो क्तः । कन्यांकन्यावेदिनश्चपशून्वैसत्सुतानपि ॥ द्यूतंकृषिंचवाणिज्यंहिरा फैकशफांस्तथा ॥ ब्रह्मवर्चस्विनःपुत्रान्स्वर्णरौप्येसकुप्यके ॥ ज्ञानिश्रे ष्ठंसर्वकामानाप्नोतिश्राद्धदःसदा ॥ प्रतिपत्प्रभृतिष्वेकांवर्जयित्वाचतुर्द शीं ॥ एताःकृष्णपक्षस्थाएव । महालयेतुफलभूमेतिपृथ्वीचंद्रोदयः । पौ र्णमास्यांहेमाद्रौपितामहः—अमावास्याव्यतीपातेपौर्णमास्याष्टकासुच ॥ वि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

द्वान्श्राद्धमकुर्वाणोनरकंप्रतिपद्यते ॥ एतन्माव्यादिपरम् । व्रीहिपाकेचकर्तव्यंयवपाकेचपार्थिव ॥ पौर्णमासीतथामाघीश्रावणीचनृपोत्तम ॥ प्रोष्ठपद्यामतीतायांतथाकृष्णत्रयोदशी ॥ एतांस्तुश्राद्धकालान्वैनित्यानाहप्रजापतिरिति ॥ विष्णुधर्मोक्तेः । विष्णुः—माघीप्रौष्ठपद्यूर्ध्वंकृष्णात्रयोदशीति । अत्रमाघीपौर्णमासीतिकल्पतरुः ॥ श्रावण्यूर्ध्वमपिमघायोगसंभवात्त्रयोदशीविशेषणमितिगौडाः । नक्षत्रेष्वपियाज्ञवल्क्यः—स्वर्गाद्यपत्यभोजश्चशौर्यंक्षेत्रंबलंतथा ॥ पुत्रान्च्छ्रैष्ठ्यंचसौभाग्यंसमृद्धिंमुख्यतांशुभम् ॥ प्रवृत्तचक्रतांवापिवाणिज्यप्रभृतीनपि ॥ अरोगित्वंयशोवीतशोकतांपरमांगतिं ॥ धनंवेदान्भिषक्सिद्धिंकुप्यंगामप्यजाविकं ॥ अश्वानायुश्चविधिवद्यःश्राद्धंप्रयच्छति ॥ कृत्तिकादिभरण्यंतंसकामान्प्राप्नुयादिमान् ॥ फलांतराण्यपिमहाभारतेकौर्मादेर्ज्ञेयानि । माघवीचेमरीचिः—कृत्तिकादिषुऋक्षेषुश्राद्धेयत्फलमीरितम् ॥ विष्कंभादिषुयोगेषुतदेवफलमिष्यते ॥ बृहस्पतिः आरोग्यंचैवसौभाग्यंशत्रूणांचपराजितं ॥ सर्वान्कामान्प्रियांविद्यांधनमायुर्यथाक्रमम् ॥ सूर्यादिदिवसेष्वेतच्छ्राद्धकृल्लभतेफलं ॥ बवादिकरणेष्वेतच्छ्राद्धकृल्लभतेफलम् ॥ अन्यानिचषण्णवतिश्राद्धादीनिप्रागुक्तानिमार्कंडेयपुराणे—श्राद्धार्हद्रव्यसंपत्तौतथादुःस्वप्नदर्शने ॥ जन्मर्क्षेग्रहपीडासुश्राद्धंकुर्वीतचेच्छया ॥ अथश्राद्धाधिकारिणः ॥ चंद्रिकायांसुमंतुः—मातुःपितुःप्रकुर्वीतसंस्थितस्यौरसःसुतः ॥ पैतृमेधिकसंस्कारंमंत्रपूर्वकमाहृतः ॥ तत्रैवहेमाद्रौशंखः—पितुःपुत्रेणकर्तव्यापिंडदानोदकक्रिया ॥ पुत्राभावेतुपत्नीस्यात्तदभावेतुसोदरः ॥ अत्रयद्यपिपुत्रपदंक्षेत्रजादिद्वादशविधपुत्रपरम् । तेचद्वादशपुत्रायाज्ञवल्क्येनोक्ताः—औरसोधर्मपत्नीजस्तत्समःपुत्रिकासुतः॥क्षेत्रजःक्षेत्रजातस्तुसगोत्रेणेतरेणवा ॥ गृहेप्रच्छन्नउत्पन्नोगूढजस्तुसुतःस्मृतः ॥ कानीनःकन्यकाजातोमातामहसुतःस्मृतः ॥ अक्षतायांक्षतायांवाजातःपौनर्भवस्तथा ॥ दद्यान्मातापितावायंसपुत्रोदत्तकोभवेत्॥क्रीत

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

श्वतात्यां विक्रीतः कृत्रिमः स्यात्स्वयंकृतः॥ दत्तान्मातुः स्वयंदत्तो गर्भे विन्नः सहोढजः ॥ उत्सृष्टो गृह्यते यस्तु सोपविद्धो भवेत्सुतः ॥ पिंडदोंशहरश्चैषां पूर्वाभावे परः परइति ॥ तथापि दत्तौरसेतरेषां तु पुत्रत्वेन परिग्रहइति हेमाद्रावादिपुराणे । कलावितरेषां पुत्रत्वनिषेधादौरसदत्तकपरमेव ॥ यद्यपि पिंडदोंशहरश्चैषां पूर्वाभावे परः परइति याज्ञवल्क्योक्तेरौरसाभावे दत्तकप्राप्तिस्तथाप्यौरसाभावे पौत्रः तदभावे प्रपौत्रस्तदभावे दत्तकादयइति ज्ञेयम् ॥ पुत्रेण लोकान् जयति पौत्रेणानंत्यमश्नुते ॥ अथ पुत्रस्य पौत्रेण ब्रह्मस्याप्नोति विष्टपमिति जीमूतवाहनधृतवसिष्ठहारीतशंखलिखितोक्तेः। लोकानंत्यं दिवः प्राप्तिं पुत्रपौत्रप्रपौत्रकैरिति याज्ञवल्क्योक्तेश्च। पुत्रः पौत्रश्च तत्पुत्रः पुत्रिकापुत्रस्तथा । पत्नी भ्राता च तज्जश्च पितामातास्नुषा तथा॥ भागिनी भागिनेयश्च सपिंडः सोदकस्तथा॥ असन्निधाने पूर्वेषामुत्तरे पिंडदाः स्मृताः॥ स्मृतिसंग्रहे—प्रपौत्रानंतरं पुत्रिकापुत्रोक्तेस्तत्समत्वाच्च दत्तकस्य । यद्यपि बृहस्पतिना—पुत्रश्च पुत्रिकापुत्रः स्वर्गप्राप्तिकरावुभौ ॥ रिक्थे च पिंडदाने च समानौ परिकीर्तितावितिपौत्रसाम्यमुक्तं। याज्ञवल्क्येन च—औरसो धर्मपत्नीजस्तत्समः पुत्रिकासुत इति औरससाम्यम् । तथापि—लोके राजसमो मंत्रीत्यादौ किंचिन्न्यूनेसमशब्दप्रयोगात् । गौणमुख्ययोः साम्ययोगाच्च स्तुत्यर्थं तत्। न तु समविकल्प इति भ्रमितव्यम्। पुत्रः पौत्रः प्रपौत्रो वा भ्राता वा भ्रातृसंततिः ॥ सपिंडसंस्तुतिर्वापि क्रियार्हान्नृप जायते ॥ तेषामभावे सर्वेषां समानोदकसंततिः ॥ मातृपक्षसपिंडेन संबंधो योजलेन वा ॥ कुलद्वयेपि चोच्छिन्ने स्त्रीभिः कार्या क्रियानृप ॥ तत्संघातगतैर्वापि तद्रिक्थात्कारयेन्नृपेति विष्णुपुराणाच्चेति । प्रपौत्रानंतरं दत्तकादयइति पृथ्वीचंद्रमदनरत्नकालादर्शादयः । मदनपारिजातेप्येवम् । बोधदेवरुद्रधरादयस्तु—पुत्रेषु विद्यमानेषु नान्यं वै कारयेत्स्वधामिति । सुमंतूक्तो—पितामहः पितुः पश्चात्पंचत्वं यदि गच्छति ॥ पौत्रेणैकादशाहादि कर्तव्यं श्राद्धमौडशम् ॥ नैतत्पौत्रेण कर्तव्यं पुत्रवांश्चेत्पितामहइति॥ छंदोगपरिशिष्टे च—पुत्र

पितामहः पुत्रवान् चेत् पुत्रेणैकादशाहादि कर्तव्यं न तु पौत्रेण

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

शब्दस्यद्वादशविधसुतपरत्वात्पूर्वाभावेपरःपरइत्यस्यानन्यपरत्वाच्चदत्त
काद्यभावेपुत्रादीनामप्यधिकारइत्याहुः । तद्दौणमुख्ययोःसाम्यायोगाद्दत्तके
सतिपौत्रस्यांशहरत्वस्याप्यभावापत्तेःपुत्रपदस्यौरसमात्रपरत्वाच्चिंत्यम् ।अ
तएवनिषेधादुपनीतपौत्रसत्वेप्यनुपनीतपुत्रस्यैवाधिकारः । औरसश्चानुपनी
तोपिकुर्यादित्याहपृथ्वीचंद्रोदयेसुमंतुः—श्राद्धंकुर्यादवश्यंतुप्रमीतपितृकोहि
जः ॥ व्रतस्थोवाव्रतस्थोवाएकएवभवेद्यदि ॥ वृद्धमनुः—कुर्यादनुपनीतो
पिश्राद्धमेकोहियःसुतः ॥ पितृयज्ञाहुतिंपाणौजुहुयाद्ब्राह्मणस्यसः ॥ एको
मुख्यऔरसइत्यर्थः॥ मनुः—नत्वस्मिन्युज्यतेकर्मकिंचिदामौंजिबंधनात् ।
नाभिव्याहारयेद्ब्रह्मस्वधानिनयनादृते ॥ ब्रह्म वेदः ॥ सुमंतुरपि—नाभिव्या
हारयेद्ब्रह्मयावन्मौंजीनिबद्ध्यते । मंत्राननुपनीतोपिपठेदेवैकऔरसः ॥
अयंमंत्रपाठःत्रिवर्षकृतचूडस्यैव ॥ अनुपनीतोपिकुर्वीतमंत्रवत्पितृमेधि
कम् । यद्यसौकृतचूडःस्याद्यदिस्याच्चत्रिवत्सरइतिसुमंतूक्तेः॥ यत्तुव्याघ्रः—कृ
तचूडस्तुकुर्वीतउदकंपिंडमेवच। स्वधाकारंप्रयुंजीतवेदोच्चारंनकारयेदिति॥
यच्चस्मृतिसंग्रहे—कृतचूडोनुपेतश्चपित्रोःश्राद्धंसमाचरेत् । उदाहरेत्स्वधा
कारंनतुवेदाक्षराण्यसाविति तत् प्रथमवर्षचूडाविषयमितिमाधवमदनर
त्नपृथ्वीचंद्राः ॥ त्रिवर्षोर्ध्वंमंत्रवत्त्वस्यविकल्पइतिचंद्रिकाबोबदेवश्च । दत्त
कादिपरोनिषेधइतिवयम् ॥ मदनरत्नेस्कांदे—यज्ञेषुमंत्रवत्कर्मपत्नीकुर्याद्य
थानृप ॥ तथौर्ध्वदैहिकंकर्मकुर्यात्साधर्मसंस्कृता ॥ अशक्तौतुकात्यायनः—
असंस्कृतेतुपत्न्याचह्यग्निदानंसमंत्रकम् ॥ कर्तव्यमितरत्सर्वंकारयेदन्यमेव
हि॥ पुत्रश्चतज्जन्मतोधिकारी । किंतुवर्षोत्तरमित्याहकालादर्शः।चौलादाद्या
ब्दिकादर्वाङ्नकुर्यात्पैतृमेधिकम्॥पुत्रश्चोत्पत्तिमात्रेणसंस्कुर्याद्दणमोचनात
पितरंनाब्दिकाच्चौलात्पैतृमेधेनकर्मणा ॥ एतच्चौरसस्यैव । दत्तकादीनांतूप
नीतानामेवाधिकारइतिकालादर्शः । पृथ्वीचंद्रोदयेपिस्कांदे—पित्रोरनुप
नीतोपिविदध्यादौरसःसुतः । और्ध्वदैहिकमन्येतुसंस्कृताःश्राद्धकारिणइति

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अन्यत्रापि । दर्शमहालयादावनुपनीतस्याधिकारोस्माभिःपूर्वमुक्तःप्रापौत्राभावेदत्तकादयएकादशपुत्राः । तदभावेभर्त्तुःपत्नीतस्याश्चसः । अपुत्राशयनंभर्त्तुःपालयंतीव्रतेस्थिता ॥ पत्न्यैवदद्यात्तत्पिंडंकृत्स्नमंशंलभेतचेतिवृद्धमनूक्तेः ॥भार्यापिंडंपतिर्दद्याद्भर्त्रेभार्यातथैवच । श्वश्वादेश्चस्नुषाचैवतदभावेसपिंडकाइति ॥ पुत्राभावेतुपत्नीस्यात्पत्न्यभावेतुसोदरइतिचहेमाद्रौशंखोक्तेः ॥ पृथ्वीचंद्रोदयस्तु—कानीनगूढसहजपुनर्भूतनयाश्चये ॥ पत्न्यभावेविकुर्युस्तेअप्रशस्ताःस्मृताहितेइतिस्मृतिसंग्रहात् । पत्न्यभावेकानीनादयइत्याहापत्युरपिसपत्नीपुत्रेसतिनाधिकारःपितृपत्न्यःसर्वामातरइतिसुमंतूक्तेः॥विदध्यादौरसःपुत्रोजनन्याऔर्ध्वदेहिकं।तदभावेसपत्नीजःक्षेत्रजाद्यास्मृतास्तथा ॥ तेषामभावेतुपतिस्तदभावेसपिंडकाइति॥ मदनरत्नेकात्यायनोक्तेश्च॥ बह्वीनामेकपत्नीनामेषएवविधिःस्मृतः॥एकाचेत्पुत्रिणीतासांसर्वासांपिंडदस्तुस इतिबृहस्पतिवचनाच्च ॥ अपरार्केप्येवम् । तेनयच्छुद्धिविवेकेउक्तंसत्यपिसपत्नीपुत्रेपत्युरेवाधिकारइति तन्निरस्तम् । यच्चतत्रैवकात्यायनः—नभार्यायाःपतिर्दद्यादपुत्रायाअपिक्वचित् ॥ यच्चविष्णुपुराणं—कुलद्वयेपिचोत्सन्नेस्त्रीभिःकार्याक्रियानृपेति॥ यच्चमार्कंडेयपुराणम्—सर्वाभावेस्त्रियःकुर्युःस्वभर्तॄणाममंत्रकमितितदासुरादिविवाहोढाविषयम् ॥ धर्मैर्विवाहैरूढायासापत्नीपरिकीर्तिता ॥ क्रयक्रीतातुयानारीनसापत्न्यभिधीयते।नसादैवेनसापित्र्येदासींतांमुनयोविदुरितिमाधवीयेशातातपोक्तेः॥ यत्तुशुद्धिरत्नाकरःशूलपाणिश्च—अपुत्रस्यचयापुत्रीसापिपिंडप्रदाभवेत् ॥तस्यपिंडान्दशैकंवाएकाहेनैवनिक्षिपेदितिजाबालोक्तेः ॥भर्तुर्धनहरापत्नीतांविनादुहितास्मृता ॥ अंगादंगात्संभवतिपुत्रवद्दुहितानृणामितिबृहस्पतिदुहितुर्धनहारित्वोक्तेश्चापुत्राभावेकन्यातदभावेसपत्नीपुत्रइत्याहतुःतत्पूर्वविरोधात् । मातुर्दुहितरःशेषमृणांताश्यक्रतेन्वयेइतिदुहितुर्मातृधनग्राहित्वेनपुत्रस्यतच्छ्राद्धनधिकारापत्तेश्चोपेक्ष्यम् । वचनंतुभ्रातृपुत्राद्यभावविषयम्

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पत्न्यभावेअविभक्तस्यसोदरः पूर्वोक्तशंखवचनात् । विभक्तस्यतुदुहिताध
नहारित्वात् । पूर्वोक्तजाबालवचनाच्च । तत्राप्यूढानूढसमवायेऊढैव ।
दुहितापुत्रत्कुर्यान्मातापित्रोस्तुसंस्कृता ॥ आशौचमुदकंपिंडमेकोद्दिष्टंस
दातयोरितिभरद्वाजोक्तेः ॥ तदभावेदौहित्रः धनहारित्वात् । मातापित्रो
रुपाध्यायाचार्ययोरौर्ध्वदैहिकं ॥ कुर्वन्मातामहस्यापिव्रतीनभ्रश्यतेव्रतादि
तिचंद्रिकायांवृद्धमनूक्तेः । यथाव्रतस्थोपिसुतःपितुःकुर्यात्क्रियांनृप ॥ उ
दकाद्यांमहाबाहोदौहित्रोपितथार्हतीत्यपरार्केभविष्योक्तश्च । एतद्धनहारि
णआवश्यकंनान्यस्यत्याहतत्रैवस्कंदः—श्राद्धंमातामहानांतुअवश्यंधनहारि
णा॥दौहित्रेनार्थनिष्कृत्यैकर्तव्यंपूर्वमुत्तमिति । तेनदौहित्रोत्रपुत्रीकृतइतिदेव
याज्ञिकोक्तिःपरास्ता ॥अत्रपत्नीद्वौहित्रसमवायेंशपरत्वात्पत्न्यैवकुर्यात्।
दौहित्रभ्रातृपुत्रसत्वेविभक्तस्यदौहित्रःअविभागेभ्रातृपुत्रः।भ्रातृतत्पुत्रसत्वे
कनिष्ठश्चेत्भ्रातैव । ज्येष्ठश्चेत्तत्तत्पुत्रःकुर्यादितिदाक्षिणात्यग्रंथाः । हारलता
तु—भ्रातुर्भ्रातास्वयंचक्रेतद्भार्याचेन्नविद्यते । तस्यभ्रातृसुतश्चक्रेयस्यनास्ति
सहोदरइति ब्राह्मोक्तेः। पत्नीकुर्यात्सुताभावेपत्न्याभावेसहोदरइतिकौर्माच्चा
ज्येष्ठभ्रातैवकुर्यान्नत्पुत्रः ॥ यत्तुनानुजस्यतथाग्रजइतितत्कनिष्ठभ्रातृसत्व
विषयम्॥ यच्चमनुः—सर्वेषामेकजानानामेकश्चेत्पुत्रवान्भवेत् ॥ सर्वास्ता
स्तेनपुत्रेणपुत्रिणोमनुरब्रवीदितितत्सहोदरभावविषयमित्युक्तं ॥ एतेनपुत्र
त्वातिदेशोयम् । अतस्तस्मिन्सतिएकादशपुत्राःप्रतिनिधयोनकार्याः । स
एवपिंडदोंशहरश्चेतिअत्रापिवाचस्पतिमनुटीकाकल्पतरुरत्नाकरादयःपरा
स्ताः । द्वादशपुत्राभावेपत्नीदुहितरइतियाज्ञवल्क्योक्तेश्च॥तस्माद्दत्तकपुत्रप्र
शंसेयमितिविज्ञानेश्वरः । अविभक्ताविषयंवा ॥मदनरत्नेस्मृतिसंग्रहे—पुत्रः
कुर्यात्पितुःश्राद्धंपत्नीचतदसंनिधौ। धनहार्यथदौहित्रस्ततोभ्राताचतत्सुतः॥
भ्रात्रोःसहोदरोभ्राताकुर्याद्वाहादितत्सुतः ॥ ततस्त्वसोदरोभ्रातातदभा
वेचतत्सुतइति भ्रातृपुत्राभावेक्रमेणापितृस्नुषास्वसृत्पुत्रादयः ॥ धनहारि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

त्वात् ॥ भागिनीतत्सतयोर्विशेषमाहमदनरत्नेकात्यायनः ॥ अनुजाअ
ग्रजावापिभ्रातुःकुर्वीतसांस्क्रियां ॥ ततस्वसोदरास्तद्वक्रमेणतनयस्तयोः ॥
अपरार्केकार्ष्णाजिनिः ॥ पुत्रः शिष्योथवापत्नीपिताभ्रातास्नुषागुरुः ॥
स्त्रीहारीधनहारीचकुर्यात्पिंडोदकक्रियां ॥ मार्कंडेयपुराणे—पुत्रोभ्राताच
तत्पुत्रःपत्नीमातातथापिता ॥ वित्ताभावेपिशिष्यश्चकुर्वीरन्नौर्ध्वदैहिकं ॥
तेनधनहारीएतद्भिन्नइतिकालादर्शः ॥ अत्रपाठक्रमोनविवक्षितः। पूर्व
वाक्येष्वथततःशब्दादिभिःश्रौतक्रमोक्तः ॥ अथजिव्हायाअथवक्षसइतिव
त् ॥ पृथ्वीचंद्रोदयेब्रह्मनुः—स्नुषास्वस्त्रीयतत्पुत्रज्ञातिसंबंधिबांधवाः ॥ पु
त्राभावेतुकुर्वीरन्सपिंडांतंयथाविधि ॥ मार्कंडेयपुराणे—पुत्राद्युत्सन्नबंधो
श्वसखापिश्वशुरस्यच ॥ जामातास्नेहवत्कुर्यादखिलंपैतृमेधिकं ॥ चंद्रि
कायांब्रह्मातातपः—मातुलोभागिनेयश्चस्वस्त्रीयोमातुलस्यच ॥श्वशुरस्यगु
रोश्चैवसख्युर्मातामहस्यच ॥ एतेषांचैवभार्याणांस्वसुर्मातुःपितुस्तथा ॥श्रा
द्धमेषांतुकर्त्तव्यमितिवेदविदोविदुः ॥ शुद्धिविवेकेपृथ्वीचंद्रोदयेचब्राह्मे—
दत्तानांचाप्यदत्तानांकन्यानांकुरुतेपिता ॥ चतुर्थेहनितास्तेषांकुर्वीरन्सुस
माहिताः ॥ दत्ता वाग्दताः ॥ मातामहानांदौहित्राःकुर्वंत्यहनिचापरे ॥ ते
पितेषांप्रकुर्वंतिद्वितीयेहनिसर्वदा॥जामातुःश्वशुराश्चकुस्तेषांतेपिचसंयताः॥
भिन्नाणांतदपत्यानांश्रोत्रियाणांगुरोस्तथा ॥ भागिनेयसुतानांचसर्वेषांत्वपरे
हनि ॥ राजासतिसपिंडेतुनिरपत्येपुरोहितः ॥ मंत्रीवातदशौचंतुपुराचीर्त्वा
करोतिसः ॥ अत्रद्वितीयाहादौश्राद्धविधानमस्थिसंचयपरं ॥ कालादर्शे—
दाहादिमंत्रवत्पित्रोर्विदध्यादौरसःसुतः ॥ तदभावेतुपौत्रश्चप्रपौत्रःपुत्रिका
सुतः ॥ दौहित्रोधनहारीचभ्रातातत्पुत्रएवच ॥ पितामातास्नुषाचैवस्वसात
त्पुत्रएवच ॥ सपिंडःसोदकोमातुःसपिंडश्चसहोदकः। स्त्रीचाशिष्यर्त्विगाचा
र्याजामाताचसखापिवा॥ उत्सन्नबंधोरिक्थेनकारयेदवनीपतिः ॥ गौतमः—
पुत्राभावेसपिंडामातृसपिंडाःशिष्याश्चदद्युस्तदभावेऋत्विगाचार्यौ ॥ पत्तुचं

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

द्रिकायांवृद्धशातातपः—प्रीत्याश्राद्धंप्रकर्त्तव्यंसर्वेषांवर्णलिंगिनामितितत्स वर्णविषयं॥ ब्राह्मणस्त्वन्यवर्णानांनकुर्यात्कर्मकिंचन। कामाल्लोभाद्भयान्मो हात्कृत्वातज्जातितांव्रजेदितिब्राह्मोक्तेः ॥ नब्राह्मणेनकर्त्तव्यंशूद्रस्याप्यौर्ध्वदै हिकं ॥शूद्रेणवाब्राह्मणस्यविनापारसवात्काचिदितिपारसवोक्तेश्च ॥ पारसः ऊढशूद्रपुत्रः॥अत्रेदंतत्वं ॥ सर्वत्रपुत्रादेःसर्वस्याभावेपत्न्यादेरधिकारउक्तः॥ तत्राभावोऽसन्निधिर्नाशश्चोच्यते॥ अतएवपूर्वत्रअसान्निधानपूर्वेषामित्युक्तम् । तत्रासान्निधौपत्न्यादेःसर्वाधिकारेप्राप्तेप्रोषितावसितेपुत्रःकालादपिचि- रादपि॥एकादशाद्याःक्रमशोज्येष्ठस्यविधिवत्क्रियाः॥ज्येष्ठेनैवतुयत्कृतमित्या द्यैर्देशांतरेऽपवादात्पुत्रनाशेएवपत्न्यादेःसपिंडनादावधिकारः ॥असन्निधौतु तत्पूर्वमेवनोर्ध्वं॥अतोऽनधिकारिणाभ्रात्रादिनाकृतमप्यकृतमेवेतिपुनरावर्त नीयम् ।मासिकापकर्षोप्यावर्तनीयः।एकादशाहमासिकानिनावर्तते।तज्ज्या यसापिकर्तव्यंसपिंडीकरणंपुनारितिवदावृत्तिविधानाभावादितिकेचित्॥ त न्न॥अस्यनिर्मूलत्वात्।अतस्तदपिकनिष्ठकृतमावर्तते।वृद्धिश्राद्धंपिंडपितृयज्ञा र्थंतुकृतंनावर्तते ।नासपिंडयाग्निमान्पुत्रःपितृयज्ञंसमाचरेत् । नपार्वणंना भ्युदयंकुर्वन्नलभतेफलमितिवृद्धयुक्तरनिषेधनादिति ॥ भ्रातावाभ्रातृपुत्रोवे त्यादिहारीतादिवचोभ्यःकनिष्ठादेरप्यधिकारात् । यथात्रज्येष्ठकर्तृकत्वबाध स्तथापुत्रकर्तृकत्वस्यापिबाधः ।सपिंडनेतुबहुवक्तव्यंतन्निर्णयेवक्ष्यामः ।अ धिकारविशेषेणक्रियाव्यवस्थोक्ता।विष्णुपुराणे—पूर्वाःक्रियामध्यमाश्चतथाचै वोत्तराःक्रियाः। त्रिप्रकाराःक्रियाह्येतास्तासांभेदान्शृणुष्वमे॥आदाहाद्द्वाद शाहाच्चमध्येयाःस्युःक्रियानृप।ताःपूर्वामध्यमामासिमास्येकोद्दिष्टसंज्ञिताः॥ प्रेतेपितृत्वमापन्नेसपिंडीकरणादनु । क्रियंतेयाःक्रियाःपुत्रप्रोच्यंतेतानृपोत्त राः॥पितृमातृसपिंडैश्चसमानसलिलैस्तथा । तत्संघातगतैश्चैवराज्ञाबाधनहा रिणा॥पूर्वामध्याश्चकर्तव्याःपुत्राद्यैरेवचोत्तराः। दौहित्रैर्बांधवैश्चैवकार्यास्तत्त नयैस्तथा॥मृताहनितुकर्तव्याःस्त्रीणामप्युत्तराःक्रियाः ।दौहित्रतत्पुत्रयोर्धन

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

हारिणोरिदं ॥ एवमन्यस्यधनहर्तुःयश्चार्थहरःसपिंडदायीत्यापस्तंबोक्तेः॥प्रेत स्यप्रेतकार्याणिअकृत्वाधनहारकः ॥ वर्णानांयद्वधेप्रोक्तंतद्व्रतंप्रयतश्चरेदितिपृ थ्वीचंद्रोदयेव्याघ्रपादोक्तेः॥मदनरत्नेस्कांदेपि-मलमेतन्मनुष्याणांद्रविणंय त्प्रकीर्तितमित्युक्त्वा ऋषिभिस्तस्यनिर्दिष्टानिष्कृतिःपावनीपरा । आदेहप तनात्तस्यकुर्यात्पिंडोदकक्रियामित्युक्तं ॥ क्रियानिबंधेकात्यायनः-नचमा तानचपिताकुर्यात्पुत्रस्यपैतृकम्। नाग्रजश्चतथाभ्राताभ्रातॄणांतुकनीयसां ॥ पृथ्वीचंद्रोदयेबौधायनः-पित्राश्राद्धंनकर्तव्यंपुत्राणांतुकथंचन ॥ भ्रात्राचैव नकर्तव्यंभ्रातॄणांचकनीयसाम् ॥ यदिस्नेहेनकुर्यात्तांसपिंडीकरणंविना ॥ग यायांतुविशेषेणज्यायानपिसमाचरेत् ॥ अन्याभावेपित्रादिरपिकुर्यात् ॥ उ त्सन्नबांधवंप्रेतंपिताभ्राताथवाग्रजः ॥ जननीचापिसंस्कुर्यान्महदेनोन्यथाभ वेदितिसुमंतूक्तेः॥ ब्रह्मचारिणांतुशुद्धिविवेके पृथ्वीचंद्रोदयेब्राह्मे-असमा सब्रतस्यापिकर्तव्यंब्रह्मचारिणः ॥ श्राद्धंतुमातापित्रोर्नतुतेषांकरोतिसः ॥ श्राद्धंमासिकाब्दिकादिसर्वकार्यमित्यर्थः ॥ नत्वितिनिषेधोन्यसत्वे ॥ य त्तुछंदोगपरिशिष्टे ॥ नत्यजेत्सूतकेकर्मब्रह्मचारीस्वयंक्वचित्॥ नदीक्षणा त्परंयज्ञेनकृच्छ्रादितपश्चरन् ॥ पितर्यपिमृतेनैषांदोषोभवतिकर्हिचित्॥ आ शौचंकर्मणोंतेस्यात्त्र्यहंवाब्रह्मचारिणां॥ यज्ञवल्क्यः-नब्रह्मचारिणः कुर्युरुदकंपतितास्तथेतितदप्यन्यसत्वे ॥ अन्याभावेतुब्रह्मचारिणापिकार्य पूर्वोक्तवद्वमनुवचनात्॥आचार्यपित्रुपाध्यायानिर्दहत्यापिव्रतीव्रती॥संकटा लंचनाश्नीयान्नचतैःसहसंवसेदितितेनैवोक्तेः॥ब्रह्मचारिणःशवकर्मिणोव्रता निवृत्तिरन्यत्रमातापित्रोरितिवसिष्ठोक्तेः॥अत्राशौचमेकाहंवक्ष्यामः॥प्रागुप नयनान्मृतस्यतुपंचवर्षोत्तरसपिंडीकरणवर्ज्यषोडशश्राद्धादिसर्वकार्यमित्यु क्तंदेवजानीये ॥असंस्कृतानांभूमौपिंडंदद्यात्संस्कृतानांकुशेष्वितिप्रचेतोवच नाच्च॥एतच्चाग्रेवक्ष्यामः॥अविभक्तानांविशेषमाहपृथ्वीचंद्रोदयेमरीचिः ॥बह वः स्युर्यदापुत्राः पितुरेकत्रवासिनः ॥ सर्वेषांतुमतंकृत्वाज्येष्ठेनैवतुयत्कृतम्॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

द्रव्येणचाविभक्तेनसर्वैरेवकृतंभवेत् ॥ ज्येष्ठस्यकर्तृत्वेपिसर्वेफलभागिनइत्यर्थः।तेनयेब्रह्मचर्यपरान्नवर्जनादयः। फलसंस्काराश्चसर्वेषांभवंतीतिसिद्धम्। संसृष्टीनामप्येवं तुल्यत्वात् ॥ विभक्तानांविशेषमाहोशनाः—नवश्राद्धंसपिंडत्वंश्राद्धान्यपिचशोडश ॥ एकेनैवतुकार्याणिसंविभक्तधनेष्वपि ॥ लघुहारीतः—सपिंडीकरणांतानियानिश्राद्धानिषोडश ॥ पृथङ्नैवसुताः कुर्युःपृथग्द्रव्याअपिक्वचित्॥ऊर्ध्वंसपिंडीकरणात्सर्वेकुर्युःपृथक्पृथक् ॥ मदनरत्ने—विभक्तास्तुपृथक्कुर्युःप्रतिसंवत्सरादिकम् ॥एकेनैवाविभक्तेषुकृतेसर्वैस्तुतत्कृतम्॥ एतेनाब्दिकादिष्वविभक्तानामनियमइतिवदन्शूलपाणिःपरास्तः ॥ दत्तकस्तुजनकस्यपुत्राद्यभावेदद्यान्नतत्सत्वे ॥ गोत्ररिक्थेजनायितुर्नभजेद्दत्तिमःसुतः ॥ गोत्ररिक्थोनुगःपिंडोव्यपैतिददतःस्वधेतिमनूक्तेः ॥ इदंजनकस्यपुत्रसत्वविषयम् । एतच्चप्रवरमंजर्यांकात्यायनलौगाक्षिभ्यांस्पष्टमुक्तं ॥ अथयेदत्तकक्रीतकृत्रिमपुत्रिकापुत्राःपरपरिग्रहेणानार्षेयाजातास्तेद्व्यामुष्यायणाभवंति॥यथाशौंगशैशिरीणांयानिचान्यान्यवेसमुच्छिष्टानिकुलानिभवंतीत्यादिनाद्वयोःपित्रोःप्रवरानुक्त्वोक्तम्। अथयद्येषांस्वासुभार्यांस्वपत्यंनस्यादुक्थंहरेयुःपिंडंचैभ्यस्त्रिपुरुषंदद्युर्द्वयुभयोर्नस्यादुभाभ्यामेवदद्युरेकस्मिन्श्राद्धेपृथगुद्दिश्यैकपिंडेद्वावनुकीर्तयेत्परिगृहीतारंचोत्पादयितारंचातृतीयात्पुरुषादिति ॥हेमाद्रौकार्ष्णाजिनिः—यावंतःपितृवर्ज्याःस्युस्तावद्भिर्दत्तकादयः ॥ प्रेतानांयोजनंकुर्युःस्वकीयैःपितृभिःसह ॥द्वाभ्यांसहाथतत्पुत्राःपौत्रास्त्वेकेनतत्समम्॥चतुर्थपुरुषेछेदस्तस्मादेषात्रिपूरुषी ॥ साधारणेषुकालेषुविशेषोनास्तिवर्गिणाम्॥मृताहेत्वेकमुद्दिश्यकुर्युःश्राद्धंयथाविधीति ॥ अस्यार्थमाहहेमाद्रिः—दत्तकादयः जनकपालकयोःकुलेप्रेतानांस्ववर्गीयैःसपिंडनंकुर्युः । दत्तकानांपुत्रास्तुपितुर्दत्तकस्यपितृभ्यांजनकपालकाभ्यांस्वपितामहाभ्यांसपिंडनंकुर्युः ॥ तेषांपौत्राःस्वपितरंदत्तकेनपितामहेनतज्जनकेनचसपिंडयेयुः । चतुर्थोपितत्कुलस्यएव । तेषांप्रपौत्रस्तुदत्तकस्यप्रपितामह

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

स्यपालककुलस्थंचतुर्थंयोजयेन्नवा ॥ छंदइच्छादर्शमहालयादौतुद्वयोःपि
त्रोःपितामहयोःप्रपितामहयोर्वाश्राद्धंदेयम् । तत्रद्वयोःपित्राद्योः पृथक्पिंडदा
नंद्वयोरुद्देशेनैकोवेति । अत्रकेचित्—आवयोरयमितिपरिभाष्ययोदत्तस्त
स्येदंद्वयोः पित्रोः श्राद्धं । यस्त्वपरिभाष्यदत्तः सग्रहीतुरेव । सपालकायै
वदद्यादित्याहुः ॥अत्रमूलंतएवप्रष्टव्याः॥ वस्तुतस्तुजनकस्यपुत्रपत्न्याद्यभा
वेदत्तकोद्वयोर्दद्यादन्यथापालकायैवप्रागुक्तकात्यायनवचनात् । मानवी
यमप्येतद्विषयमेव । गोत्रंतुश्राद्धेपालकस्यैव । विवाहादौतूभयोरित्यादि
मत्कृतप्रवरदर्पणेज्ञेयं । वस्तुमूल्यक्रीतायांपरभार्यायांदास्यांचोत्पन्नः सबी
जिनएवदद्यात् । मूल्यंविनास्वयमुपनतायांतुक्षेत्रिणएव॥तदुक्तंपृथ्वीचंद्रोद
येकौर्मे—अनियोगात्सुतोयस्तुशुल्कतोजायतेत्विह ॥ प्रदद्याद्बीजिनेपिंडंक्षे
त्रिणेतुतत्तोन्यथेति॥ क्षेत्रजादेर्विशेषस्तुकलौतदभावान्नोच्यतइतिदिक्॥जा
रजानांविशेषमाहापरार्केनारदः—जायंतेत्वनियुक्तायामेकेनबहुभिस्तथा ॥
अरिक्थभाजस्तेसर्वेबीजिनामेवतेसुताः ॥ दद्युस्तेबीजिनेपिंडंमाताचेच्छुल्क
तोहृता। अशुल्कोपहृतायांतुपिंडदावोढुरेवते ॥ धर्मार्थंश्राद्धकरणेफलमाह
चंद्रिकायांशातातपः—प्रीत्याश्राद्धंतुकर्तव्यंसर्वेषांवर्णलिंगिनाम् ॥ एवंकुर्व
न्नरःसम्यङ्महतींश्रियमाप्नुयात् ॥ गयायामपितत्रैवब्रह्मवैवर्ते—आत्मजोग
यवान्योपिगयाशीर्षेयदातदा ॥ यन्नाम्नापातयेत्पिंडंतन्नयेद्ब्रह्मशाश्वतम् ॥
एतच्चयदाफलभूमार्थिनाद्विस्त्रिर्वाक्रियतेतदाप्रेतशिलाश्राद्धवर्ज्यंकुर्यात्तस्यप्रे
तत्वविमोक्षार्थत्वात्तस्यचजातत्वादितिकेचित् । वस्तुतस्तुसंन्यासिश्राद्ध
वदत्रापिसर्वंकार्यम् । सांगेधिकारादितियुक्तंप्रतीमः ॥ संन्यस्तपित्रादिस्तु
पितुःपित्रादिभ्यःसर्वश्राद्धेषुदद्यादित्युक्तंप्राक् । वक्ष्यतेचजीवत्पितृकश्राद्धे।
अत्रस्त्रीशूद्राणांश्राद्धंमंत्रवर्ज्यंतूष्णींभवति । स्त्रीणाममंत्रकंश्राद्धंतथाशूद्रासु
तस्यच ॥ प्राग्द्विजाश्चव्रतादेशात्तेचकुर्युस्तथैवतदिति हेमाद्रौमरीचिवच
नात्सिद्धम् ॥ अयमेवविधिःप्रोक्तःशूद्राणांमंत्रवर्जितः ॥ अमंत्रस्यतुशू

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

द्रस्यविप्रोमंत्रेणगृह्यतइतिब्राह्मोक्तेश्च ॥ गृह्यतेसंबद्ध्यते । अस्यश्राद्धप्रकरणेपाठेपिपरिभाषात्वान्नप्रकरणेनसंकोचोयुक्तः । तेनशूद्रस्यस्नानदानादावपिविप्रेणमंत्रपाठःकार्यः । अमंत्रश्चेतिविशेषणात् । स्त्रियाअपीतिशूलपाणिः । वस्तुतेनोक्तं मंत्रजन्यनियमादृष्टसिद्धिस्तुनमस्कारेण । अनुमतोस्यनमस्कारोमंत्रइतिगौतमोक्तेरितितन्न । दृष्टद्वारेवहितत्प्राप्तिर्नस्वातंत्र्येण । अन्यथानखविपूतेप्यवघातजन्यादृष्टार्थसोपिक्रियेतेतिकिंचिदेतत् ॥ तेनपितॄणांनामगोत्रतइत्यादौयत्रद्विजानामपिनाममंत्रउक्तस्तत्रप्रतिप्रसवमात्रार्थयुक्तम् । नतिलावपनादावपि । अत्रकेचित् । वैदिकमंत्रोविप्रस्यपौराणस्तुशूद्रैःपठनीयः । नहिवेदेष्वधिकारःक्वचिच्छूद्रस्यविद्यते । पुराणेष्वधिकारोमेदर्शितोब्राह्मणैरिहेतितत्रैवपाद्मोक्तेरित्याहुः ॥ गौडाअप्येवं तन्न ॥ नाध्येतव्यमिदंशास्त्रंवृषलस्यतुसन्निधाविति कौर्मे । पुराणनिषेधेनवेदस्यदूरापास्तत्वात् । अध्येतव्यंब्राह्मणेनवैश्येनक्षत्रियेणच ॥ श्रोतव्यमेवशूद्रेणनाध्येतव्यंकदाचन ॥ श्रौतंस्मार्तंचवैधर्मंप्रोक्तमस्मिन्नृपोत्तम ॥ तस्माच्छूद्रैर्विनाविप्रंनश्रोतव्यंकदाचनेतितत्रैवपुराणाधिकारेभविष्योक्तेश्च ॥ एतेननाध्येतव्यमितिनिषेधोमंत्रेतरपुराणपरइतिश्रीदत्तादिमतमपास्तम् । तेनपौराणमंत्राणामेवविप्रेणपाठोनवैदिकानामितिसिद्धम् । द्विजस्त्रियस्तुसंकल्पमात्रंस्वयंकृत्वावैदिकमंत्रयुक्तंसर्वंब्राह्मणद्वाराकारयेयुरितिप्रयोगपारिजातः । अतएवस्त्रीणामित्यकृतविवाहस्त्रीपरमितिहेमाद्रिराह।अनुपनीतस्तुवैदिकमंत्रयुक्तंसर्वंस्वयमेवकुर्यादित्युक्तंप्राक् । यत्तुप्राक्द्विजाश्चव्रतादेशादितितदशक्तविषयमचूडविषयंवेतिदिक् ॥ शूद्रस्यतुसदामश्राद्धमेव ॥ सदाचैवतुशूद्राणामामश्राद्धंविधीयतइतिसुमंतूक्तेः। पृथ्वीचंद्रोदयेमात्स्येपि—एवंशूद्रोपिसामान्यंवृद्धिश्राद्धंचसर्वदा ॥ नमस्कारेणमंत्रेणकुर्यादामान्नवत्सदा ॥ तत्रैववृद्धपराशरः—आमान्नेनतुशूद्रस्यतूष्णींतुद्विजपूजनं ॥ कृत्वाश्राद्धंतुनिर्वाप्यसजातीनाशयेदथ ॥ सएव । आमंशूद्रस्यपक्वान्नंपक्वमुच्छिष्टमुच्यत ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

हेमाद्रौभविष्ये—धर्मेप्सवस्तुधर्मज्ञायदिशूद्राःप्रकुर्वते ॥ अग्नौकरणमंत्रश्चनम स्कारोविधीयते॥आवाहनादिकर्तव्यंयथाशूद्रेणतच्छृणु॥देवानांदेवनाम्नातुपि तॄणांनामगोत्रतः॥पिंडादीन्निर्वपेद्वीरनामतोगोत्रतस्तथा। शूद्राणांगोत्राभावे पिकाश्यपंगोत्रंज्ञेयम्॥तस्मादाहुःसर्वाःप्रजाःकाश्यप्यइतिश्रुतेः। गोत्रनाशेतु काश्यपइतिव्याघ्रपादोक्तेश्चेतिहेमाद्रिः ॥ एवमन्यत्रगोत्राज्ञाने तर्पणादि षुचज्ञेयम्। तत्रैवभविष्ये—शूद्रस्तुगृहपाकेननपिंडान्निर्वपेत्तथा॥सक्तुमूलंफ लंतस्यपायसंवाभवेत्स्मृतम्॥गौतमः—अनुमतोस्यनमस्कारोमंत्रइति। देव ताभ्यःपितृभ्यःश्चेत्ययंनमस्कारमंत्रइतिकेचित्।विज्ञानेश्वरोप्येवमाह।हेमाद्रि स्तु—शूद्रोप्यमंत्रवत्कुर्यादनेनविधिनाबुधइतिमात्स्ये। मंत्रनिषेधान्नाममंत्रेणे त्याहपृथ्वीचंद्रोदयेस्कांदे॥राजकार्येनियुक्तस्यबंधनिग्रहवर्तिनः ॥व्यसनेषुच सर्वेषुश्राद्धंविप्रेणकारयेत् ॥मनुभारतेराजधर्मेषु—यवनाःकिरातागांधाराश्ची नाःशबरबरर्बराः॥शकास्तुषाराःकंकाश्चपल्हवाश्चांध्रमद्रकाइत्युक्त्वा॥ ब्रह्म क्षेत्रेप्रसूताश्चवैश्याःशूद्राश्चमानवाः। कथंधर्माश्चरिष्यंतिसर्वेविषयवासिनः॥ इतिचोक्त्वा। वेदधर्मक्रियाश्चैवतेषांधर्मोविधीयते । पितृयज्ञास्तथाकूपाः प्रपाश्चशयनानिच ॥ दानानिचयथाकालंद्विजेभ्योविसृजेत्सदा ॥ तथा। द क्षिणासर्वयज्ञानांदातव्याभूतिमिच्छता ॥ पाकयज्ञामहार्हाश्चकर्तव्याःसर्वद स्युभिरितिम्लेच्छादीनांश्राद्धविधानम् । तदपिसजातीयभोजनद्रव्यदाना दिपरंनतुश्राद्धपरमिति ॥ ॥ इतिश्रीनारायणभट्टसूरिसुनुरामकृष्णभट्टा त्मजकमलाकरभट्टकृतेनिर्णयसिंधौअधिकारनिर्णयः ॥ ॥ ॥

अथपितरः ॥हेमाद्रौमात्स्यदेवलौ—नामगोत्रंपितॄणांतुप्रापकंहव्यकव्ययोः॥ अग्निष्वात्तादयस्तेषामाधिपत्येव्यवस्थिताः ॥ नाममंत्रास्तदादेशाभवांत रगतानपि॥प्राणिनःप्रीणयंत्येवतदाहारत्वमागतान्॥ देवोयदिपिताजातःशु भकर्मानुयोगतः॥तस्यान्नममृतंभूत्वादेवत्वेप्यनुगच्छति ॥ गांधर्वभोगरूपे णपशुत्वेचतृणंभवेत् ॥ श्राद्धान्नंवायुरूपेणनागत्वेप्युपतिष्ठति॥पानंभवति

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

यक्षत्वेराक्षसत्वेतथामिषम् ॥ दनुजत्वेतथामद्यंप्रेतत्वेरुधिरोदकम् ॥ मनुष्यत्वेन्नपानादिनानाभोगकरंभवेत् ॥ अत्रपित्रादिशब्दैर्जनकादीनामेवदेवतात्वमुच्यते नवस्त्रादीनाम् ॥ असावेवतइतियजमानस्यपित्रेइतिशतपथश्रुतेः ॥ यस्यपिताप्रेतःस्यात्सपित्रेपिंडंनिधायेतिविष्ण्वादिस्मृतेश्च । यत्तुमनुदेवलौ । वसवःपितरोज्ञेयारुद्राज्ञेयाःपितामहाः ॥ प्रपितामहास्तथादित्याःश्रुतिरेषासनातनी ॥ यच्चयाज्ञवल्क्यः—वसुरुद्रादितिसुताःपितरःश्राद्धदेवताइति ॥ तदभेदज्ञानार्थम् ॥ यानितुहेमाद्रौनंदिपुराणे—विष्णुःपितास्यजगतोदिव्योयज्ञःसएवच ॥ ब्रह्मापितामहोज्ञेयोह्यहंचप्रपितामहइति ॥ यच्चभविष्ये—अनिरुद्धःस्वयंज्ञेयःप्रद्युम्नश्चपितास्मृतः ॥ संकर्षणस्तज्जनकोवासुदेवस्तुतत्पिता ॥ स्वयंकर्ता । यत्तुतत्रैव—प्रथमोवरुणोज्ञेयःप्राजापत्यस्तथापरः ॥ तृतीयोग्निःस्मृतःपिंडोह्येषपिंडाविधिःस्मृतः ॥ यच्चमनुः—सोमपानामविप्राणांक्षत्रियाणांहविर्भुजः ॥ वैश्यानामाज्यपानामशूद्राणांतुसुकालिनः ॥ यच्चादित्यपुराणे—मासाश्चपितरोज्ञेयाऋतवश्चपितामहाः ॥ संवत्सरःप्रजानांचसुष्ठ्वेकःप्रपितामहः ॥ यच्चनंदिपुराणे—अग्निष्वात्ताब्राह्मणानांपितरःपरिकीर्तिताः ॥ राज्ञांबर्हिषदोनामविशांकाव्याःप्रकीर्तिताः ॥ सुकालिनस्तुशूद्राणांव्यामाम्लेच्छांत्यजातिषु ॥ अत्रावाहनादिषुपित्रादयः समुच्चयेनविकल्पेनवायथाचारंतत्तद्देवतारूपेणवाच्याइतिहेमाद्र्यादयः । हेमाद्रौब्राह्मे—पार्वणंकुरुतेयस्तुकेवलंपितृहेतुकम् ॥ मातामह्यंनकुरुतेपितृहासप्रजायते ॥ धौम्यः—पितरोयत्रपूज्यंतेतत्रमातामहाध्रुवम् ॥ अविशेषेणकर्तव्यंविशेषान्नरकंव्रजेत् ॥ अस्यापवादमाहकात्यायनः—कर्षूसमन्वितमुक्त्वातथायंश्राद्धषोडशम् । प्रत्याब्दिकंतुशेषेषुपिंडाःस्युःषडितिस्थितिः ॥ कर्षूसमन्वितंसपिंडीकरणम् । दर्शादौसपत्नीकानामेवदेवतात्वम् ॥ स्वेनभर्त्रासमंश्राद्धंमाताभुंक्तेसुधासमं ॥ पितामहीचस्वेनैवतथैवप्रपितामहीति तत्रैवोक्तेः । चंद्रिकायांचतुर्विंशतिमते—क्षयाहंवर्जयित्वैकंस्त्रीणांनास्तिपृथक्

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

क्रिया॥केचिदिच्छंतिनारीणांपृथक्श्राद्धेमहर्षयः॥ अन्वष्टकासुवृद्धौचगया यांचक्षयेहनि ॥ अत्रमातुःपृथक्श्राद्धमन्यत्रपतिनासहेतिकात्यायनोक्तेश्च॥ अस्यनिर्मूलतांवदंतोगौडास्त्वज्ञाएव ॥ अत्रभागइत्यध्याहारः ॥ अन्यथा सपतिकायैमात्रेइतिप्रयोगापत्तेः । अत्रमातृशब्दोजनन्यामेवमुख्यः । ते नसपत्नमातृभ्योनदद्यात् ।एवंपितामह्यादिशब्दैःपितृजनन्यादयएवोच्यंते इतितत्सपत्नीभ्योनदेयमितिहेमाद्रिः । कारुण्येनतुमहालयादौदेयमितिसए व ॥ अथविश्वेदेवाः ॥ हेमाद्रौशंखबृहस्पती—इष्टिश्राद्धेक्रतूदक्षौसत्यौनां दीमुखेवसू ॥ नैमित्तिकेकामकालौकाम्येचधूरिलोचनौ ॥ पुरूरवार्द्रवौचै वपार्वणेसमुदाहृतौ॥ तत्रैव। उत्पत्तिनामचैतेषांनविदुर्द्विजातयः॥ अयमु च्चारणीयस्तैश्लोकःश्रद्धासमन्वितैः ॥ आगच्छंतुमहाभागाविश्वेदेवामहा बलाः ॥ येयत्रविहिताश्राद्धेसावधानाभवंतुतेइति॥ इष्टिश्राद्धंप्रतिरुचिरि त्युक्तमितिकल्पतरुः।आधानादिकर्मांगमित्यन्ये। नैमित्तिकमेकोद्दिष्टम्।एको द्दिष्टंतुयच्छ्राद्धंतन्नैमित्तिकमुच्यतेइतिभविष्योक्तेः।एतद्यद्यपिएकोद्दिष्टंदैवही नमितितत्रविश्वेदेवनिषेधस्तथापि नवश्राद्धेद्वादशमासिकेचकामकालौज्ञे यौ। नवश्राद्धंदशाहानिनवमिश्रंतुषड्तन्। अतःपरंपुराणंवैत्रिविधंश्राद्धमु च्यते॥ यस्मिन्नेवपुराणेवाविश्वेदेवानलेभिरे॥ आसुरंतद्भवेच्छ्राद्धंवृषलंमंत्रव र्जितमितिबह्वृचपरिशिष्टात्। एतच्चबह्वृचानामेवतेषामेवोक्तेः । अन्येषांतु नात्रविश्वेदेवाइतिकात्यायनोक्तेस्तन्निषेधएवेतिपृथ्वीचंद्रोदयः। अन्येतुनैमि त्तिकंसपिंडीकरणमाहुः। भविष्येयद्यप्येकोद्दिष्टंतच्छब्देनोक्तंतथापि तदप्य दैवंकर्तव्यमयुग्मान्भोजयेत्द्विजानितितत्रैवविश्वेदेवनिषेधात्।यद्यपिसपिं डीकरणेशतएकोद्दिष्टत्वंतथापिसपिंडीकरणश्राद्धंदेवपूर्वंनियोजयेदितिवच नात्तत्परत्वम्।हेमाद्रावादित्यपुराणे—विश्वेदेवौक्रतुर्दक्षःसर्वास्विष्टिषुकीर्ति तौ॥ नित्यंनांदीमुखेश्राद्धेवसूसत्यौचपैतृके ॥ नवान्नलंभनेदेवौकामकालौ सदैवहि ॥ अपिकन्यागतेसूर्येकाम्येचधूरिलोचनौ ॥ पुरूरवार्द्रवौचैवविश्वे

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

देवौतुपार्वणे ॥ क्वचिद्विश्वेदेवापवादमाहहेमाद्रौशातातपः—नित्यंश्राद्धम दैवंस्यादेकोद्दिष्टंतथैवच ॥ मातुःश्राद्धंचयुग्मैःस्याददैवंप्रङ्मुखैःपृथक् ॥ योजयेद्देवपूर्वाणिश्राद्धान्यन्नानियत्नतः ॥ नांदीश्राद्धेभिन्नप्रयोगपक्षेमातुः श्राद्धंमदैवमितिहेमाद्रिः । अथविप्राः ॥ तेचोत्तममध्यमाधमभेदेनत्रिविधाः । तत्राद्याः । अत्रमदीयाःश्लोकाः । त्रिनाचिकेतस्त्रिमधुश्चबह्वृचोप्याथवर्णो याजुषसामगौच ॥ षडंगविच्चत्रिसुपर्णवेत्ताप्यथर्वशीर्ष्णोध्ययनेरतश्च । श तायुर्वेदार्थविदौप्रवक्तास्याद्ब्रह्मचारीचतथाग्निविच्च ॥ सीदद्वृत्तिःसत्यवाक्पू रुषैः स्वैर्मातापित्रोःपंचभिःख्यातवंशः ॥ पत्नीयुक्तोज्येष्ठसामापुराणवेत्तापु त्रीचेतिहासेष्वभिज्ञः ॥ योगीभिक्षुःसामगोब्रह्मवेत्तापंचाग्निश्चश्रोत्रियस्तत्सु तोवा ॥ शंभूध्यायीश्रीशपादाब्जसेवीपांथश्चैतेतूत्तमाःसंप्रदिष्टाः ॥ भिक्षुर्यो गीपांथएतेत्वलभ्याभाग्याल्लब्धाश्चेत्तदाभोजनीयाः । श्राद्धेविप्रेषूपविष्टेषुप श्चात्संप्राप्ताश्चेद्विप्रपंक्तौतुभोज्याः । अत्रमूलंहेमाद्रौज्ञेयम् । तत्रैवनारदः— योवैयतीननादृत्यभोजयेदितरान्द्विजान् ॥ विजानन्वसतोग्रामेकव्यंतद्या तिराक्षसान् ॥ दीपकलिकायांदक्षः—विनामांसेनमधुनाविनादक्षिणयाशि षा ॥ परिपूर्णभवेच्छ्राद्धंयतिषुश्राद्धभोजिषु ॥ एतच्चज्ञानिविषयम् । त्रिणा चिकेतस्त्रिसुपर्णोयजुर्वेदैकदेशौतद्व्रतेनतदध्यायिनौ । चयस्यसप्तपूर्वेसोमपाः त्रिसुपर्णइतिबोपदेवः । त्रिमधुर्ऋग्वदेकैदशेस्तदध्यायी । केचिन्नाचिकेतं चयनंत्रिःकृतवानित्यर्थमाहुस्तद्धेमाद्रिविरुद्धम् ॥ हेमाद्रौगौतमः—युवभ्यो दानंप्रथमंपितृवयसइत्येके । मात्स्येमनुः—यच्चव्याकुरुतेवाचंयश्चमीमांसते ध्वरम् ॥ सामस्वरविधिज्ञश्चपंक्तिपावनपावनः ॥ कौर्मे—असमानप्रवर कोह्यसगोत्रस्तथैवच ॥ असंबंधीचविज्ञेयोब्राह्मणःश्राद्धसिद्धये ॥ गारु डे—श्राद्धेषुविनियोज्यास्तेब्राह्मणाब्रह्मवित्तमाः ॥ येयोनिगोत्रमंत्रांतेवासि संबंधवर्जिताः ॥ मनुः—नमित्रंभोजयेच्छ्राद्धेधनैःकार्योस्यसंग्रहः ॥ नारिं नमित्रंयंविद्यात्तंतुश्राद्धेनिमंत्रयेत् ॥ द्वयोर्भ्रात्रोःश्राद्धेभोजननिषिद्धम् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पितृपुत्रौभ्रातरौद्वौनिरग्निंगुर्विणीपतिम् ॥ सगोत्रप्रवरंचैवश्राद्धेषुपरिवर्जये दितिश्राद्धदीपकलिकायांजातूकर्ण्योक्तेः । अथमध्यमाः । हेमाद्रौकौर्मगार्ग्यौ—नैकगोत्रेहविर्दद्याद्यथाकन्यातथाहविः ॥ अभावेह्यन्यगोत्राणामेकगोत्रांस्तुभोजयेत् ॥ अत्रकेचित्स्वशाखीयान्मुख्यानाहुःपठंतिच ॥ निमंत्रयीतपूर्वेद्युःस्वशाखीयान् द्विजोत्तमान् ॥ स्वशाखीयद्विजाभावे द्विजानन्यान्निमंत्रयेदिति ॥ इदंतुनिर्मूलत्वाद्धेमाद्रिणादूषितत्वाच्चोपेक्ष्यम् । मनुरपि—यत्नेनभोजयेच्छ्राद्धेब्राह्मणंवेदपारगं ॥ शाखांतगमथाध्वर्युंछंदोगंवासमातिगम् ॥ एषामन्यतमोयस्यभुंजीतश्राद्धमर्चितः ॥ पितॄणांतस्यतृप्तिःस्याच्छाश्वतीःसप्तपौरुषी ॥ अत्रमामकाःश्लोकाः ॥ मातामहोमातुलभागिनेयदौहित्रजामातृगुरुस्वशिष्याः ॥ ऋत्विक्चयाज्यश्वशुरौस्वबंधुश्यालागुणाढ्यास्त्वनुकल्पभूताः॥ बांधवोमातृष्वसृपितृष्वसृमातुलपुत्राइतिबोपदेवः । अत्रमूलंहेमाद्रौज्ञेयम् ॥ सगुणस्वस्त्रीयाद्यतिक्रमेदोषएव । सप्तपूर्वान्सप्तपरान्पुरुषानात्मनासह ॥अतिक्रम्यद्विजानेतान्नरकेपातयेत्खग ॥संबंधिनस्तथासर्वान्दौहित्रंविट्पतिंतथा ॥भागिनेयंविशेषेणतथाबंधुंखगाधिपेतिमदनरत्नेभविष्योक्तेः । अतएवयाज्ञवल्क्योब्राह्मणप्रतिवेश्यानामेतदेवानिमंत्रणइतिगुण्यतिक्रमेदशपणंदंडमाह । आसन्नमात्रपरमिदम् । मूर्खेतुनदोषः । ब्राह्मणातिक्रमोनास्तिमूर्खेचैवविवर्जिते ॥ ज्वलंतमग्निमुत्सृज्यनहिभस्मनिहूयतइतिकात्यायनोक्तेः ॥ विप्रस्यापिदोषः । अविद्वान्प्रतिगृण्हानोभस्मीभवतिदारुवदितिमनूक्तेः । अपरार्केअत्रिः—षड्भ्यस्तुपुरुषेभ्योवागश्राद्धेयास्तुगोत्रिणः ॥ षड्भ्यस्तुपरतोभोज्याःश्राद्धेस्युर्गोत्रजाअपि ॥ एतच्चब्राह्मणालाभेअपिशब्दात् ॥असंभवेहेमाद्रौगौतमः—शिष्यांश्चैकेसगोत्रांश्चभोजयेदूर्ध्वंत्रिभ्योगुणवतः । आपस्तंबः—ब्राह्मणान्भोजयेद्योनिगोत्रमंत्रांतेवास्यसंबंधिनः। गुणहान्यांतुपरेषांसमुदितःसोदर्योपिभोजयितव्यः । एतेनांतेवासिनोव्याख्याताइति । अत्रविशेषमाहात्रिः—पितापितामहोभ्रातापुत्रोवाथसर्पि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

डकः ॥ नपरस्परमर्घ्याःस्युर्नश्राद्धेऋत्विजस्तथा ॥ ऋत्विक्पुत्रादयोप्येतेस
कुल्याब्राह्मणाःस्मृताः॥वैश्वदेवेनियोक्तव्याःयद्येतेगुणवत्तराः॥ सगोत्रानि
योक्तव्याःस्त्रियश्चैवविशेषतइति॥अथवर्ज्याः॥ अत्रमामकाःश्लोकाः॥ वर्ज्यां
न्प्रवक्ष्येत्वथरोगिवैरिहीनाधिकांगान्नाकितवान्कृतघ्नान्॥नक्षत्रशास्त्रेणचजी
वमानान्भैषज्यवृत्त्यापिचराजभृत्यान् ॥ संगीतकायस्थकुसीदवृत्त्यावेदक्र
येणापिकवित्ववृत्त्या ॥ देवार्चनेनापिचजीवमानान्स्त्राध्यायदाराग्निसुताक्ष
काणान्॥दुर्बालखल्वाटकुनखयधर्मिनटांश्चपौनर्भवकृष्णदंतान् ॥अगारदा
हीगरदःसमुद्रयायीचकुंडाश्यथकूटकारी ॥ बालांश्चयोध्यापयतेस्वपुत्रादवा
सविद्यस्त्वथकुंडगोलौ ॥अग्रेदिधिष्वाःपतिरस्त्रकर्तासोमक्रयीतैलिककेकरा
क्षौ ।युद्धाचार्यःपक्षिणांपोषकश्चस्त्रोतोभेत्तावृक्षसंरोपकश्च॥शेषाणांवामहि
षाणांचपुष्यास्त्रीयस्त्रीषुप्रहितैर्यश्चजारैः॥जीवत्यधेनुश्चदत्तानुयोगात्द्रव्यप्र
ख्यावेदमुद्घटयंतः॥योग्रामयाजिपशुकेशविक्रयीस्तेनाशिल्पिपितृवादकारका
न् ॥अर्थकामरतशूद्रयाजकश्मश्रुहीनजटिमुंडिनिर्घृणान्।यस्यचैवगृहिणी
रजस्वलास्त्रार्थवाककरशापदायकान् ॥क्लीबकुष्ठयतिभिल्लोहितेक्षणान्कुब्ज
वामनमृषाभिशापिनः॥पुत्रहीनमथकूटसाक्षिणंप्रेतहारिकमयाज्ययाजकं॥
स्वात्मदातृपरिवेत्तृयाजकस्तेनाहिंसकमुखान्विवर्जयेत्॥अत्रमूलंहेमाद्रौपृ
थ्वीचंद्रोदयेचज्ञेयं।भारतेदानधर्मेषु श्राद्धवर्ज्यविप्राधिकारे।कितवोभ्रूणहाय
क्ष्मीपशुपालोनिराकृतिः॥ग्रामप्रेष्योवार्धुषिकोगायकःसर्वविक्रयी ॥सामुद्रि
कोराजभृत्यस्तैलिकःकूटकारकः॥पित्राविवदमानश्चयस्यचोपपतिर्गृहे॥अ
भिशस्तस्तथास्तेनःशिल्पंयश्चोपजीवति ॥पर्वकारश्चसूचीचमित्रध्रुक्पारदा
रिकः॥ अव्रतानामुपाध्यायःकांडपृष्ठस्तथैवच ॥श्वभिश्चपःपरिक्रामेद्यःशुना
दष्टएवच ॥ परिवित्तिस्तथास्तेनोदुश्चर्मागुरुतल्पगः॥ कुशीलकोदेवलकोन
क्षत्रैर्यश्चजीवति ॥ ईदृशाब्रह्मणाज्ञेयाअपांक्तेयायुधिष्ठिर ॥ तथा—ऋणकर्त
चयोराजन्यश्चवार्धुषिकोनरः॥ कांडपृष्ठः—स्वशाखांत्यक्त्वापरशाखयोप

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तस्मादध्यायीच। क्षत्रियवैश्यवृत्तौनारदस्तु—तस्यामेवतुयोवृत्तौब्राह्मणोवसते
रसात्। कांडपृष्ठश्च्युतोमार्गात्सोपांक्तेयःप्रकीर्तितः॥ इत्याहहारीतःशूद्रापुत्रा
स्वयंदत्तायेचैतेक्रीतकाःसुताः॥ तेसर्वेमनुनाप्रोक्ताःकांडपृष्ठानसंशयः॥ अ
न्येपिहेमाद्रौमात्स्ये—त्रिशंकून्बर्बरानंध्रान्चीनद्रविडकौंकणान्॥ कर्णाट
कांस्तथाभीरान्कालिंगांश्चविवर्जयेत्॥ तत्रैवसौरपुराणे—अंगवंगकलिंगां
श्चसौराष्ट्रान्गुर्जरांस्तथा॥आभीरान्कौंकणांश्चैवद्राविडान्दाक्षिणायनान्॥
आवंत्यान्मागधांश्चैवब्राह्मणांस्तुविवर्जयेत्॥ चंद्रिकायांयमः—काणाःकु
ब्जाश्चषंढाश्चकृतघ्नागुरुतल्पगाः॥ मानकूटास्तुलाकूटाःशिल्पिनोग्रामयाज
काः॥ राजभृत्याधबधिरमूकखल्वाटपंगवः॥वणिजोमधुहर्तारोगरदावनदाह
काः।समयानांचभेत्तारःप्रदानेयेनिवारकाः। प्रव्रज्योपनिवृत्ताश्चतथाप्रव्रजि
ताश्चये।यश्चप्रव्रजिताज्जातःप्रव्रज्यावासितश्चयः।अवकीर्णीचवीरघ्नोगुरुघ्नःपि
तृदूषकः॥ श्राद्धकाशिकायांकात्यायनः—द्विर्नग्नःकीलदुश्चर्माशुक्लोतिकपि
स्तथा॥छिन्नोष्ठश्छिन्नलिंगश्चनैवकेतनमर्हति॥द्विर्नग्नःपित्रोर्वशेत्रिपुरुषंवि
छिन्नवेदाग्निः॥हेमाद्रौमरीचिः—अविद्धकर्णःकृष्णश्चलंबकर्णस्तथैवच। वर्ज
नीयाःप्रयत्नेनब्राह्मणाःश्राद्धकर्मणि॥ ब्राह्मे—मूकश्चपूतिनाशश्छिन्नांगश्चा
धिकांगुलिः॥गलरोगीचगडुमान्स्फुटितांगश्चसज्वरः॥षंढतूवरमंदांश्चश्राद्धे
ष्वेतान्विवर्जयेत्॥लंबकर्णंचाहतत्रैवगोभिलः-हनुमूलादधःकर्णौलंबौतुपरि
कीर्तितौ॥द्व्यंगुलौत्र्यंगुलौशस्तावितिशातातपोब्रवीत्॥चंद्रिकायांयमः-द्व्यं
गुलातीतकर्णस्यभुंजतेपितरोनतु।षंढश्चात्रचंद्रिकोक्तोसप्तविधोग्राह्यः। यथा।
षंढकोवातजः षंढःपंडःक्लीबोनपुंसकः॥ कीलकश्चेतिसप्तैवंक्लीबभेदाःप्रकी
र्तिताः॥ पराशरमाधवीयेतुचतुर्दशविधउक्तः। तेषांस्वरूपाणितत्रैवज्ञेयानि।
चंद्रिकायांशातातपः—अग्निष्टोमादिभिर्यज्ञैर्येयजंत्यल्पदक्षिणैः॥ तेषामन्नं
भोक्तव्यमपांक्तास्तेप्रकीर्तिताः॥ एतच्चशक्तौसत्यां॥अपरार्केभारते—अव्रती
कितवस्तेनःप्राणिविक्रयकोपिवा॥ पश्चाच्चेत्पीतवान्सोमंसोनिकेतनमर्ह

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ति ॥ श्राद्धदीपकलिकायांयमः—अपत्नीकश्चवर्ज्यस्यात्सपत्नीकोप्यनग्नि
कः॥तत्रैवाश्वलायनः—प्रतिमाविक्रयंयेवैकरोतिपतिसस्तुसः॥ जीवनार्थंप
रास्थीनिधृत्वातीर्थंप्रयातियः॥ मातापित्रोर्विनासोपिपतितःपरिकीर्तितः॥त
त्रैवजातूकर्ण्यः—यत्रमातुलजोहाहीयत्रवाद्यपलीपतिः ॥ श्राद्धंनगच्छेत्त
द्विप्राःकृतंयच्चनिरामिषं॥पितृपुत्रौभ्रातरौद्वौनिरग्निंगुर्विणीपतिम्॥सगोत्रप्रवरं
चैवश्राद्धेषुपरिवर्जयेत् ॥ बृहन्नारदीये—शंखंचक्रंमृदायस्तुकुर्यात्तप्तायसेन
वा ॥ सशूद्रवद्बहिष्कार्यःसर्वस्माद्द्विजकर्मणः ॥ शंखचक्राद्यंकनंचगीतनृ
त्यादिकंतथा ॥ एकजातेरयंधर्मोनजातुस्याद्द्विजन्मनः॥ तेनयेतसमुद्रादि
विधयस्तेशूद्रविषयाइति ॥ पृथ्वीचंद्रोदये—शिवकेशवयोरंकान्शूलचक्रादि
कान्द्विजः ॥ नधारयेतमतिमान्वैदिकेवर्त्मनिस्थितइत्याश्वलायनोक्तेश्च ।
नृत्यंचोदराद्यर्थंनिषिद्धमितिश्रीधरस्वामी। अन्येपिनिषिद्धानिबंधेषुज्ञेयाइति
दिक्॥अत्रविप्राणांग्राह्यत्वोक्त्यैवतद्वर्ज्यानांनिषेधेसिद्धेपुनर्वर्ज्यपरिगणनंनि
षिद्धवर्ज्यनिर्गुणग्राह्यार्थमितिविज्ञानेश्वरः ॥ कुष्ठिकाणादेरपवादोहेमाद्रौव
सिष्ठः—अपिचेन्मंत्रविद्युक्तःशारीरैःपंक्तिदूषणैः ॥ अदूष्यंतंयमःप्राहपंक्ति
पावनएवसः॥क्वचिद्विप्राणांजातिमात्रेणग्राह्यत्वमुक्तं॥चंद्रिकायामाग्नेये—यदि
पुत्रोगयांगच्छेत्कदाचित्कालपर्ययात् ॥ तानेवभोजयेद्विप्रान्ब्राह्मणाये
प्रकल्पिताः ॥ ब्रह्मणाकृतसंस्थानाविप्राब्रह्मसमाःस्मृताः ॥ अमानुषाग
याविप्राब्राह्मणायेप्रकल्पिताः ॥ तेषुतुष्टेषुसंतुष्टाःपितृभिःसहदेवताः॥तत्रैव—
नविचार्यकुलंशीलंविद्याचतपएवच ॥ पूजितैस्तैस्तुसंतुष्टादेवाःसपितृ
गुह्यकाः ॥गयायांनिर्गुणाअपितेएवभोज्याइतिहेमाद्रौ॥अक्षय्यवटश्राद्धएव
त्र विषमोतान्यत्रोक्तेत्रिस्थलीसेतौपितामहचरणाः । पृथ्वीचंद्रोदयेपिपाद्मे—
तीर्थेषुब्राह्मणंनैवपरीक्षेतकदाचन ॥ अलाभेनमनुप्राप्तंभोज्यंतंमनुरब्रवीत्॥
स्कांदेपि—ब्राह्मणान्नपरीक्षेततीर्थेक्षेत्रनिवासिनः ॥ मनुः—नब्राह्मणंपरीक्षे
तदैवेकर्मणिधर्मवित् ॥ पित्र्येकर्मणितुप्राप्तेपरीक्षेतप्रयत्नतः ॥ असंभवप

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

रमेतदितिमेधातिथिः । हेमाद्रौव्यासः—गायत्रीसारमात्रोपिवरंविप्रःसुयंत्रि
तः ॥ नायंत्रितश्चतुर्वेदीसर्वाशीसर्वविक्रयी ॥ काणाः कुष्ठाश्चकुब्जाश्चदरिद्रा
व्याधितास्तथा ॥ सर्वेश्राद्धेनियोक्तव्यामित्रिणावेदपारगैः ॥ अथविप्रनि
मंत्रणम् चंद्रिकायांवाराहे—वस्त्रशौचादिकर्तव्यंश्वःकर्तास्मीतिजानता ॥
स्थानोपलेपनंकृत्वाततोविप्रान्निमंत्रयेत् ॥ दंतकाष्ठंचविसृजेद्ब्रह्मचारीशु
चिर्भवेत् ॥ तत्रैवप्रचेताः — दक्षिणंचरणंविप्रःसव्यंवैक्षत्रियस्तथा ॥
पादावादायवैश्योहिशूद्रःप्रणतिपूर्वकम् ॥ बृहस्पतिः—उपवीतीततोभूत्वादे
वार्थंतुद्विजोत्तमान् ॥ अपसव्येनपित्र्येथस्वयंशिष्योथवासुतः ॥ प्रचेताः—
सवर्णंप्रेषयेदासंद्विजानांतुनिमंत्रणे ॥ पृथ्वीचंद्रोदयेस्कांदे—राजकार्येनियु
क्तस्यबंधनिग्रहवर्तिनः ॥ व्यसनेषुचसर्वेषुश्राद्धंविप्रेणकारयेत् ॥ चंद्रि
कायांयमः—अभोज्यंब्राह्मणस्यान्नंवृषलेननिमंत्रितम् ॥ तथैववृषलस्या
न्नंब्राह्मणेननिमंत्रितम् ॥ तत्रैवपैठीनसिः—सप्तपंचद्वौवाश्रोत्रियान्निमंत्रये
त् ॥ आश्वलायनसूत्रेपि —एकैकमेकैकस्यहैद्वौत्रीन्वावृद्धौफल
भूयस्त्वंहावेति ॥ वृद्धिश्राद्धेगौतमः—नवावरान्भोजयेदयुजोवायथोत्सा
हम् ॥ याज्ञवल्क्यः—द्वौदैवेप्राक्त्रयःपित्र्येउदगेकैकमेववा । मातामहानाम
प्येवंतंत्रंवावैश्वदेविकम् ॥ दीपकलिकायांपराशरः—सपत्नावर्थपात्राणामे
कैकस्यत्रयस्त्रयः ॥ पित्रादेर्ब्राह्मणाःप्रोक्ताश्चत्वारोवैश्वदेविके ॥ [illegible]
ज्ञवल्क्यः—दशैकंपंचवाविप्रान्पार्वणेविनियोजयेत् ॥ अत्रवैश्वदेवेद्वौ
चतुरोवोपवेश्यपित्रादीनामेकैकस्यस्थानेएकंत्रीन्पंचसप्तनवबोपवेशयेदि
तिनिक्षुण्णार्थः॥ मनुः—द्वौदैवेपितृकृत्येत्रीनेकैकमुभयत्रवा॥ भोजयेत्सुसमृद्धो
पिनप्रसज्येताविस्तरे ॥ सत्क्रियांदेशकालौचशौचंब्राह्मणसंपदम् ॥ पंचै
तान्विस्तरोहंतितस्मान्नेहेतविस्तरम् ॥ पृथ्वीचंद्रोदयेशातातपः—द्वौदैवे
थर्वणेविप्रौप्राङ्मुखावुपवेशयेत् ॥ पित्र्येतूदङ्मुखांस्त्रींश्चब्रह्मचार्यर्युसा
मगान् ॥ अत्यशक्तौहेमाद्रौदेवलः—एकेनापिहिविप्रेणपट्पिंडंश्राद्धमाचरे

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

त् ॥ षडर्घ्यान्दापयेत्तत्रषड्भ्योदद्यात्तथाहविः ॥ गोभिलः— यद्येकंभोजयेच्छ्राद्धेछंदोगंतत्रभोजयेत् । ऋचोयजूंषिसामानित्रितयंतत्रविद्यते ॥ अथ वैश्वदेवेविशेषमाहतत्रैववसिष्ठः—यद्येकंभोजयेच्छाद्धेदैवंतत्रकथंभवेत् ॥अन्नंपात्रेसमुद्धृत्यसर्वस्यप्रकृतस्यच ॥ देवतायतनेकृत्वाततःश्राद्धंसमाचरेत्॥ प्रास्येदग्नौतदन्नंतुदद्याद्वाब्रह्मचारिणे ॥एतच्चसपिंडीकरणवर्ज्यंज्ञेयम् । यत्वैकंसर्वेषांकाममनाद्येइत्याश्वलायनोक्तेः ॥ अस्यार्थउक्तोनारायणदत्तौ— आद्यंसपिंडीकरणंतद्वर्ज्येषुश्राद्धेषुकामंत्रयाणामेकंभोजेयेत् ॥सपिंडीकरणे तुनियतंत्रिभिर्भवितव्यमिति। अनाद्येपार्वणवर्जितेवा ।अभोजनेआमहेमश्राद्धादौवा ।अन्नाभावेतिव्याख्यांतरंतत्रैवज्ञेयम् । कारिकापि—दैवेपित्र्येथवैकैकंसपिंडीकरणंविनेति॥ अत्रैकविप्रेसाग्नेर्विशेषमाहपृथ्वीचंद्रोदयेप्रचेताः— एकस्मिन्ब्राह्मणेदैवेसाग्नेरग्निर्भवेत्सदा ॥ अनग्नेःकुशमुष्टिःस्याच्छ्राद्धकर्मणिसर्वदा ॥ सर्वथाविप्रालाभेतत्रैवहेमाद्रौचसत्यव्रतः—निधायदर्भनिचयमासनेषुसमाहितः ॥ प्रैषानुप्रेषसंयुक्तंसर्वंश्राद्धंप्रकल्पयेत् ॥ अत्रप्राप्यभावात्सत्रेइवऋत्विक्कार्यंयजमानविधौनदक्षिणेतिकेचित्तन्न । अदृष्टार्थायाः दक्षिणायाःप्राप्तेः।सर्वंतत्रिजटेतुभ्यंयच्चश्राद्धमदक्षिणमितिपाद्मात्॥ विदध्याद्धौत्रमन्यश्चेद्दक्षिणार्द्धहरोभवेत्॥ स्वयंचेदुभयंकुर्यादन्यस्मैप्रतिपादयेदिति छंदोगपरिशिष्टाच्च ॥एवंयतिश्राद्धेपिकात्यायनः—यज्ञवस्तुनिमुष्टौचस्तंभेदर्भबटौतथा ॥ दर्भसंख्यानविहिताविष्टरास्तरणेषुच ॥ मातृश्राद्धेतुविप्रालाभेसुवासिन्योपिभोजनीयाइत्याहापरार्केवृद्धवसिष्ठः । मातृश्राद्धेतुविप्राणामलाभेपूजयेदपि ॥ पतिपुत्रान्विताभव्यायोषितोष्टौकुलोद्भवाइति ॥ अष्टाविति वृद्धिश्राद्धविषयम्। पाद्मेउत्तरखंडे—सकृदभ्यर्चितंलिंगंशालग्रामशिलांचयः ॥ पीठेसंस्थापयित्वातुश्राद्धंचकुरुतेनरः ॥ पितरस्तस्यतिष्ठंतिकल्पकोटिशतंदिवि ॥ चंद्रिकायांमात्स्ये—पठन्निमंत्र्यानियमान्श्रावयेत्पितृकान्बुधः ॥ अक्रोधनैःशौचपरैःसततंब्रह्मचारिभिः ॥भवितव्यंभवद्भि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

श्वमयाचश्राद्धकारिणा ॥ यत्तुमनुः—सर्वायासविनिर्मुक्तैःकामक्रोधविवर्जि
तैः॥भवितव्यंनवद्भिर्नःश्वोभूतेश्राद्धकर्मणीतितत्पूर्वेद्युर्निमंत्रणपरंतदहः ॥
तत्रैवदेवलः—असंभवेपरेद्युर्वाब्राह्मणांस्तान्निमंत्रयेत्॥अज्ञातानिसमानार्पान
युग्मानात्मशक्तितः॥कात्यायनः—अनिंद्येनामंत्रितोनापक्रामेत्केतनंगृह्यश
क्तः अथश्राद्धकर्तृभोक्तृनियमाः॥ तत्रनिमंत्रितविप्रत्यागेऽपरार्केयमः—केतनं
कारयित्वातुयोतिपातयतिद्विजम् ॥ब्रह्महत्यामवाप्नोतिशूद्रयोनौचजायते ॥
आमंत्र्यब्राह्मणंवस्तुयथान्यायंनपूजयेत् ॥ अतिकृच्छ्रासुघोरासुतिर्यग्यो
निषुजायते ॥ प्रमादात्त्यागेतुहारीतः—प्रमादाद्विस्मृतंज्ञात्वाप्रसाधैनंप्रयत्न
तः ॥ तर्पयित्वायथान्यायंसर्वंतत्फलमश्नुते ॥ प्रमादाभावेतुनारायणः—ए
कस्मिन्नेनसिप्राप्तेब्राह्मणोनियतःशुचिः ॥ यतिचांद्रायणंकृत्वातस्मात्पापा
त्प्रमुच्यते ॥ यमः—आमंत्रितस्तुयोविप्रोभोक्तुमन्यत्रगच्छति ॥ नरकाणांश
तंगत्वाचांडालेष्वभिजायते ॥ तत्रैवदेवलः—पूर्वंनिमंत्रितोऽन्येनकुर्यादन्यप्र
तिग्रहम् ॥ भुक्ताहारोथवाभुंक्तेसुकृतंतस्यनश्यति ॥ यदिविप्रोविलंबेततदो
क्तमादित्यपुराणे—आमंत्रितश्चिरंनैवकुर्याद्विप्रःकदाचन ॥ देवतानांपितॄणां
चदातुरन्नस्यचैवहि ॥ चिरकारीभवेद्द्रोहीपच्यतेनरकाग्निना ॥ पृथ्वीचंद्रो
दयेयमः—निमंत्रितस्तुयोविप्रोह्यध्वानंयातिदुर्मतिः ॥ भवंतिपितरस्तस्यतं
मासंपांसुभोजनाः ॥ आमंत्रितस्तुयःश्राद्धेहिंसांवैकुरुतेद्विजः ॥ पितरस्त
स्यतंमासंभवंतिरुधिराशनाः ॥ आमंत्रितस्तुयोविप्रोभारमुद्वहतेद्विजः ॥पि
तरस्तस्यतंमासंभवंतिस्वेदभोजनाः ॥ निमंत्रितस्तुयोविप्रःप्रकुर्यात्कलहंय
दि ॥ पितरतस्यतंमासंभवंतिमलभोजनाः ॥ शंखः—निमंत्रितस्तुयःश्राद्धे
मैथुनंसेवतेद्विजः ॥ श्राद्धंदत्वाचभुक्त्वाचयुक्तःस्यान्महतैनसा ॥ मैथुनं
ऋतावपिनिषिद्धं । ऋतुकालेनियुक्तोवानैवगच्छेत्स्त्रियंक्वचित् ॥ तत्रग
च्छन्नवाप्नोतिह्यनिष्टानिफलानित्विति तत्रमाधवीयेचर्द्धमनूक्तेः ॥ श्रा
द्धंकरिष्यन्कृत्वावाभुक्त्वावापिनिमंत्रितः॥ उपोष्यचतथाभुक्त्वानोपेयाच

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कृतावपि ॥ भोक्ष्यन् करिष्यन् श्वः श्राद्धं पूर्वरात्रौ प्रयत्नतः ॥ व्यवायं भोजनं चापि कृतावपि विवर्जयेदिति तत्रैव आश्वलायनोक्तेश्च ॥ विज्ञाने वरेजतु-श्राद्धे कृते गच्छ योषिन्दोष इत्युक्तं तत्र गाणिक्यगतित्वेज्ञेयं॥ बृहस्पतिः—हो शंब्रह्मचारिस्याच्छ्राद्धकृद्ब्राह्मणैः सह ॥ अन्यथा वर्तमानौ तु स्यातां निरयगामिनौ ॥ पुनर्भोजनमध्वानं भारमायासमैथुनं ॥ श्राद्धकृच्छ्राद्धभुक्चैव सर्वमेतद्विवर्जयेत् ॥ स्वाध्यायं कलहं चैव दिवास्वापं तथैव च ॥ यत्तु श्राद्धकारिकायां पुराणसमुच्चये—कृत्वा तु श्राद्धं स्नात्वा तु विद्वान् श्राद्धमाचरेत् ॥ एकं द्वे त्रीणि वा विद्वान् दिनानि परिवर्जयेदिति तन्निर्मूलम् ॥ पृथ्वीचंद्रोदये यमः—पुनर्भोजनमध्वानं भाराध्ययनमैथुनम् ॥ संध्यां प्रतिग्रहं होमं श्राद्धभोक्ता ऽष्ट वर्जयेत्॥ इति संध्यानिषेधः प्रायश्चित्तात् पूर्वं ज्ञेयः ॥ यथा हारीतः—दशकृत्वः पिबेदापो गायत्र्या श्राद्धभुक् द्विजः ॥ ततः संध्यामुपासीत जपेच्च जुहुयादपि॥ गौडास्तु—सायंसंध्यां परान्नं च छेदनं च वनस्पतेः ॥ अमावास्यां न कुर्वीत रात्रिभोजनमेव च ॥ द्यूतं च कलहं चैव सायंसंध्यां दिवाशयं ॥ श्राद्धकर्ता च भोक्ता च पुनर्भुक्तिं च वर्जयेदिति कामधेनौ वराहोक्तेः ॥ श्राद्धकर्तुरपि सायंसंध्यानिषेधमाहुः ॥ शिष्टास्तु निर्मूलत्वमाहुः ॥ होमनिषेधस्तु स्त्रीविषयः ॥ सूतके च प्रवासे च अशक्तौ श्राद्धभोजने ॥ एवमादिनिमित्तं तु हावयेन्नतु हारयेदिति छंदोगपरिशिष्टात् ॥ तत्रैव आदित्यपुराणे—निमंत्रितस्तु न श्राद्धे कुर्यान्नार्यादिताडनं ॥ चंद्रिकायां प्रचेताः—श्राद्धभुक् प्रातरुत्थाय न कुर्याद्दंतधावनं ॥ श्राद्धकर्ता न कुर्वीत दंतानां धावनं बुधः ॥ हेमाद्रौ गोबालिः—दंतधावनताम्बूलौ लाभ्यंगमभोजनं॥ रत्यौषधपरान्नं च श्राद्धकृत्सप्त वर्जयेदिति ॥ विष्णुरहस्ये—श्राद्धोपवासादिवसे खादित्वा दंतधावनं ॥ गायत्र्याशतसंपूतमंबुभिश्च विशुद्ध्यति॥ पुनर्भोजनमध्वानं भारमायासमैथुनं ॥ दानप्रतिग्रहौ होमं श्राद्धभुक् त्वष्ट वर्जयेत्॥ सोमोत्पत्तौ—वनस्पतिगते सोमे यस्तु हिंस्याद्वनस्पतिम्॥ धेनुरायां भूणहत्यायां युज्यते नात्र संशयः॥ एतद्धि हितेध्मादिव्यतिरेकेण। वनस्पतिगते सोमे

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मंथानंयस्तुकारयेत् ॥ गावस्तस्यप्रणश्यंतिचिरकालमुपस्थिताः ॥ वनस्पति गतस्वरूपमाह पृथ्वीचंद्रोदयेव्यासः—त्रिमुहूर्तवसेदर्भेत्रिमुहूर्तवसेज्जले ॥ त्रिमुहूर्तवसेद्वोपुत्रिमुहूर्तवनस्पतौ ॥ कालिकायांवृद्धमनुः—निमंत्र्यविप्रांस्तदहर्वर्जयेन्मैथुनंक्षुरं ॥ प्रमत्ततांचस्वाध्यायंक्रोधंशौचंतथानृतम् ॥ केचिन्निमंत्रणात्पूर्वंशुद्ध्यर्थंपूर्वेन्हिक्षौरंकुर्वंतितत्रमूलंमृग्यम् ॥ मरीचिः—षष्ठ्यांपर्वसुपक्षादौरिक्ताभद्रातिथिष्वपि ॥ पातेश्राद्धेव्रताहेचक्षौरंवर्ज्यंनिशासुच ॥ यदाकर्तुरशक्त्यातत्पुत्रशिष्यादिःश्राद्धंकरोतितदाकर्त्राप्रतिनिधिनाचप्रागुक्तानियमाः कार्याः ॥ नशक्नोतिस्वयंकर्तुंयदाह्यनवकाशतः ॥ श्राद्धंशिष्येणपुत्रेणतदान्येनापिकारयेत् ॥ नियमानाचरेत्सोपिनियतांश्च वसुंधरे ॥ यजमानोपितान्सर्वानाचरेत्सुसमाहितइतिहेमाद्रौवाराहोक्तः ॥ स्त्रियस्तुपाद्मे—मुक्तकच्छातुयानारीमुक्तकेशीतथैवच ॥ हसतेवदतेचैवनिराशाःपितरोगताः ॥ आश्वलायनः—श्राद्धेन्हिभोजयेद्वस्त्रैर्नवबालानपियत्नतः ॥ प्राक्पिंडदानाद्गंधाद्यैर्नालंकुर्यात्स्वविग्रहम् ॥ वास्तौगृहे ॥ अथश्राद्धवस्तूनि ॥ तत्रादौकुशाः ॥ पृथ्वीचंद्रोदयेदक्षः—समित्पुष्पकुशादीनांहिनियःपरिकीर्तितः ॥ अष्टयाभक्तादिनोद्वितीयोभागइत्यर्थः ॥ तत्रैवयमः—समूलस्तुभवेद्दर्भःपितॄणांश्राद्धकर्मणि ॥ मूलेनलोकान्जयतिशक्रस्यसुनहात्मनः ॥ व्यासः—तर्पणादीनिकार्याणिपितॄणांयानिकानिचित् ॥ तानिस्युर्द्विगुणैर्दर्भैःसप्तपत्रैर्विशेषतः ॥ शालंकायनः—सपिंडीकरणंयावद्दजुदर्भैःपितृक्रिया ॥ सपिंडीकरणादूर्ध्वंद्विगुणैर्विधिवद्भवेत् ॥ शंखः—अनंतगर्भिणंसाग्रंकौशंद्विदलमेवच ॥ प्रादेशमात्रंविज्ञेयंपवित्रंत्रकुत्रचित् ॥ हारीतः—पवित्रंब्रह्मणस्यैवचतुर्भिर्दर्भपिंजुलैः ॥ एकैकंन्यूनमुद्दिष्टंवर्णेवर्णेयथाक्रमम् ॥ स्मृत्यर्थसारे—सर्वेषांवाभवेत्द्वाभ्यांपवित्रंग्रंथितंनवम् ॥ रत्नावल्याम्—द्वयोस्तुपर्वणोर्मध्येपवित्रंधारयेद्बुधः ॥ हेमाद्रौस्कांदे—अनामिकाधृतादर्भाद्येकानामिकयापिवा ॥ द्वाभ्यामनामिकाभ्यांतुधार्यंदर्भप

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वित्रके ॥ पवित्राभावेतुनत्रैवसुमंतुः—समूलाग्रौविगतौतुकुशौद्वौदक्षिणेक
रे ॥ सर्वत्रैवतथात्रीन्वैबिभृयात्सर्वकर्मसु ॥ बौधायनः—हस्तयोरुभयो
र्द्वौद्वावासनेपितथैवच ॥ दर्भग्रहणेमंत्रमाहशंखः—विरिंचिनासहोत्पन्न
परमेष्ठिनिसर्गज॥ नुदसर्वाणिपापानिदर्भस्वस्तिकरोभव ॥ स्मृत्यर्थसारे—
हुंफट्कारेणमंत्रेणसकृच्छित्वासमुद्धरेत् ॥ भारद्वाजः—प्रेताक्रियार्थंपित्रर्थम
भिचारार्थमेवच ॥ दक्षिणाभिमुखश्छिंद्यात्प्राचीनावीतिकोद्विजः ॥ कु
शाभावेऽपरार्केसुमंतुः—कुशःकाशःशरोगुंद्रोयवादूर्वाऽथबल्वजाः ॥ गोके
शमुंजकुंदाश्चपूर्वाभावेपरःपरः ॥ काशादौविशेषमाहशंखः—काशहस्त
स्तुनाचामेत्कदाचिद्विधिशंकया ॥ प्रायश्चित्तेनयुज्येतदूर्वाहस्तस्तथैवच ॥
पृथ्वीचंद्रोदयेयमः—मासिमास्युद्धृतादर्भामासिमास्येवचोदिताः ॥ षट्
त्रिंशन्मते—मासेनस्यादमावास्यादर्भोग्राह्योनवःस्मृतः ॥ गृह्यपरिशिष्टे—
येचपिंडाश्रितादर्भायैःकृतंपितृतर्पणम् ॥ अमेध्याशुचिलिप्तायेतेषांत्यागोवि
धीयते ॥ लघुहारीतः—पथिदर्भाश्रितौदर्भायेदर्भायज्ञभूमिषु ॥ स्तरणासन
पिंडेषुषट्कुशान्परिवर्जयेत् ॥ ब्रह्मयज्ञेचयेदर्भायेदर्भाःपितृतर्पणे ॥ ह
तामूत्रपुरीषाभ्यांतेषांत्यागोविधीयते ॥ हेमाद्रौ—अन्यानिचपवित्राणिकुश
दूर्वात्मकानिच ॥ हेमात्मकपवित्रस्यह्येकांनार्हतिवैकलाम् ॥ अथहविः॥
हेमाद्रौप्रचेताः—कृष्णमाषास्तिलाश्चैवश्रेष्ठाःस्युर्यवशालयः ॥ महायवाव्री
हियवास्तथैवचमधूलिकाः ॥ कृष्णाःश्वेताश्चलोहाश्चग्राह्याःस्युःश्राद्धकर्म
णि ॥ महायवावेणुबीजं। मधूलिकायावनालाइतिहेमाद्रिः। कल्पतरुश्चभार
ते—वर्धमानतिलंश्राद्धमक्षय्यंमनुरब्रवीत्॥सर्वकामैःसयजतेयस्तिलैर्यजतेपि
तॄन् ॥ चंद्रिकायांदेवलः—इष्टापूर्तेमृताहेचदर्शवृद्धचष्टकासुच ॥ पात्रेभ्यस्ते
षुकालेषुदेयंनैवकुभोजनं॥सायणीये—अगोधूमंचयच्छ्राद्धंमाषमुद्गविवर्जितं
॥तैलपक्वेनरहितंकृतमप्यकृतंभवेत् ॥हेमाद्रावत्रिः—अगोधूमंचयच्छ्राद्धंकृतम
प्यकृतंभवेत् ॥ तत्रैवब्राह्मे—पवैर्व्रीहितिलैर्माषैर्गोधूमैश्चणकैस्तथा ॥संतर्पयेत्

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पितॄन्मुद्गैःश्यामाकैःसर्षपद्रवैः ॥ नीवारैर्हरिश्यामाकैःप्रियंगुभिरथार्चयेत् ॥ हेमाद्रौकार्ष्णाजिनिः—यदिष्टंजीवतश्चासीत्तद्दद्यात्तस्ययत्नतः ॥ सतृप्तोदुस्तरंमार्गंततोयातिनसंशयः ॥ कलिकायामाश्वलायनः—कदल्यादिफलैःशस्तैर्मूलैरार्द्रादिकैरपि ॥ गोरसैर्मधुनादध्नाश्राद्धेसंतर्पयेत्पितॄन् ॥ कदल्याम्रफलादीनिश्राद्धेसंपादयेत्सुधीः ॥ हेमाद्रौपृथ्वीचंद्रोदयेचमार्कंडेयः—गोधूमैरिक्षुभिर्मुद्गैःसतीनैश्चणकैरपि ॥ श्राद्धेषुदत्तैःप्रीयंतेमासमेकंपितामहाः ॥ विदार्याचभरुंडैश्चतिलैःशृंगाटकैस्तथा ॥ कंचुकैश्चतथाकंदैःकर्कंधूबदरैरपि ॥ पालेवतैरारुकैश्चाप्यक्षोटैःपनसैस्तथा ॥ काकोल्याक्षीरकाकोल्यातथापिंडालकैःशुभैः ॥ लाजाभिश्चसधानाभिस्त्रपुसैश्चारुचिर्भटैः ॥ सर्षपाराजकाशाभ्यामिंगुदैराजजंबुभिः ॥ प्रियालामलकैर्मुख्यैःफल्गुभिश्चतिलंटकैः ॥वेत्रांकुरैस्तालकंदैश्चक्रिकाक्षीरिकावचैः॥लोचैःसमोचैर्लकुचैस्तथावैबीजपुरकैः ॥कुंजातकैःपद्मकलैर्भक्ष्यभोज्यैश्चसंस्कृतैः॥ रागखांडवचोष्यैश्चत्रिजातकसमन्वितैः ॥दत्तैस्तुमासंप्रीयंतेश्राद्धेषुपितरोनृणाम्॥ एषांकोशहेमाद्र्यादिव्याख्यावैद्यकाद्यनुसारेणमध्यदेशभाषयानामान्युच्यंते । सतीनैःकलापैः । कलापस्तुसतीनकइत्यमरः । बटूरीतिप्रसिद्धैः ॥ विदार्यातत्कंदेनभरुंडजलजं । मखाणाइतिश्राद्धमंजर्यां । भूकूष्मांडमित्यन्ये । शृंगाटकंसिंघाडा । कंचुकःकंचनारः । कंदः सूरणः । अर्शोघ्नःसूरणःकंदइत्यमरः । कर्कंधूःवन्यंसूक्ष्मं बदरं । पालेवतंकोशातकी । आरुकंअरुई । अक्षोटंअखरोटः । काकोलीक्षीरकाकोल्यौ गौडेषुप्रसिद्धौ ॥ पिंडालकंसुथनी । महाराष्ट्राणांमोहलकंदइतिप्रसिद्धम् । त्रपुसादयस्त्रयःकर्कटीभेदाः । चिर्भटंखर्बुजम् । सर्षपाइतिदीर्घश्छांदसः । प्रियालंचिरौंजी ।फल्गुउदुंबरं । तिलंटकंपठोलकं । तालकंदःकंदविशेषः । चक्रिकातिंतिणीबिंबा । क्षीरिकाखीरिणी । मोचंकदलीफलं । लकुचंवडहरम् । मुंजातकंगौडदेशेप्रसिद्धं । पद्मफलंगट्टा ॥ रागखांडवःपिप्पलीशुंठियुक्तस्तुमुद्गयूषस्तु

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

खांडवः ॥ रागखांडवतांयातिशर्करासंयुतंतुतत् इत्युक्तःपानविशेषः ॥ त्रिजातंलवंगैलापत्रकाणि ॥ मदनरत्नेकौर्मे—कालशाकंचवास्तूकंमूलकं कृष्णनालिका॥प्रशस्तानीतिशेषः ॥ हेमाद्रौपृथ्वीचंद्रोदयेचवायुपुराणे—कालशाकंमहाशाकंद्रोणशाकंतथार्द्रकम् ॥ बिल्वामलकमृद्वीकापनसाम्रातदाडिमं॥चव्यंपालिवटाक्षोटखर्जूरंचकसेरुकम्॥कोविदारश्चकंदश्चपटोलंबृहतीफलं ॥ पिप्पलीमरिचंचैवएलाशुंठीचसैंधवं॥ शर्करागुडकर्पूरबदरीद्रोणपत्रकं ॥ तथा। मधुकंरामठंचैवकर्पूरंगुडमेवच ॥ श्राद्धकर्मणिशस्तानि सैंधवंत्रपुसंतथा ॥ रामठंहिंगुः ॥ कसेरुःकोविदारश्चतालकंदस्तथाबिसम् ॥ तमालंशतकंदश्चमध्वालुःशीतकंदकम् ॥ कालेयंकालशाकंचसुनिषण्णंसुवर्चलं ॥ मांसंशाकंदधिक्षीरंचांबुवेत्रांकुरस्तथा ॥ कट्फलंकौंकणीद्राक्षालकुचंमोचमेवच ॥ अलाबुंग्रीवकंचारंकर्कंधुर्मधुसाव्हयम् ॥ वैकंकतंनारिकेलंशृंगाटकपरूषकं ॥ पिप्पलीमरिचंचैवपटोलंबृहतीफलं ॥ एवमादीनिचान्यानिस्वादूनिमधुराणिच ॥ नागरंचार्द्रकंदेयंदीर्घमूलकमेवचेति ॥ तथा—शर्कराक्षीरसंयुक्ताःपृथुकानित्यमक्षयाः ॥ द्रोणशाकंगूमइतिप्रसिद्धम् । मृद्वीद्राक्षा। आम्रातंआंबाडाइतिप्रसिद्धोवृक्षः। तत्फलंच पालिवंतंजंबीरं। पालिआलमितिगौडप्रसिद्धंवा। खर्जूरंखजूरइतिप्रसिद्धम् ।कसेरुःजलजःकंदः । कोविदारःकंचनारसदृशः । तालकंदः तालमूली । बिसंभसीडं । शतकंदःशतावरी । शीतकंदः । शालुकंसेरुकीतिप्रसिद्धम् । कालेयंकरालसंज्ञःशाकः।दारुहरिद्रावेति ।पृथ्वीचंद्रोदयः। सुनिषण्णंकर्कटी। सुदृशंसुलटीयाइतिगौडप्रसिद्धंसुवर्चलंशाकविशेषः । कट्फलंश्रीपर्णीवृक्षफलं।कौंकणीअम्लरसाद्राक्षा। तिंदुकंडिंडिसमितिकैदेवः। तिंदुफलंवा। ग्रीवकंफलविशेषः। चाक्षुद्रतालं। मधुसाव्हयंमधूकपुष्पंफलंवा । वैकंकतंचैचीतिगौडाख्यातम् । परूषकंपरूसमितिप्रसिद्धम् । नागरंशुंठी। पृथ्वीचंद्रोदयेब्राह्मे—आम्रमाम्रातकंबिल्वंदाडिमंबीजपूरकं ॥ प्राचीनामल

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कंक्षीरंनारिकेरंपरूषकं ॥ नारंगकंचखर्जूरंद्राक्षानीलकपित्थकम् ॥ एतानि फलजातानिश्राद्धेदेयानियत्नतः ॥ मात्स्ये—अन्नंतुसदधिक्षीरंगोघृतंशर्करान्वितम् ॥ मासंप्रीणातिसर्वान्वैपितॄनित्याहकेशवः ॥याज्ञवल्क्यः—हविष्यान्नेनवैमासंपायसेनतुवत्सरम् ॥ मात्स्यहारिणकौरभ्रशाकुनच्छागपार्वतैः ॥ ऐणरौरववाराहशाशैर्मांसैर्यथाक्रमं॥ मासवृद्ध्याभितृप्यंतिदेवैरिहपितामहाः॥ खड्गामिषंमहाशल्यंमधुमुन्यन्नमेवच ॥ लोहामिषंकालशाकंमांसंवाध्रीणसस्यच॥निगमः—त्रिःपिबंत्विद्रियक्षीणंश्वेतंवृद्धमजापतिम्॥वाध्रीणसंतुतंप्राहुर्याज्ञिकाःश्राद्धकर्मणि ॥ वाध्रीणसोजरच्छागइतिमेधातिथिःकात्यायनः । छागोऽत्रनपानालभ्यःशेषाणिक्रीत्वालब्ध्वावास्वयंमृतानांवात्दत्यपचेत् । कौर्मे—क्रीत्वालब्ध्वान्स्वयंवाथमृतानात्दत्यवाद्विजः॥दद्याच्छ्राद्धेप्रयत्नेनतदस्याक्षय्यमुच्यते ॥श्राद्धेदत्तस्यमांसस्याभक्षणेदोषमाहमनुः—नियुक्तस्तुयथान्यायंयोमांसंनात्तिमानवः । सप्रेत्यपशुतांयातिसंभवानेकविंशतिम् ॥ अत्र बहुषुवचनेषुश्राद्धेमांसमधुनोःप्राशस्त्योक्तेः ॥ विनामांसेनयच्छ्राद्धंकृतमप्यकृतंभवेदिति हेमाद्रौदेवलोक्तेः । यच्छ्राद्धंमधुनाहीनंतद्रक्षैःसकलैरपि ॥मिष्टान्नैरपिसंयुक्तंपितॄणांनैवतृप्तये ॥ अणुमात्रमपिश्राद्धेयदिनस्याच्चमाक्षिकम्॥ नामापिकीर्तनीयंस्यात्पितॄणांप्रीतयेततः॥इतिहेमाद्रौब्राह्मोक्तेश्चमां ॥ समधुनोःश्राद्धेनियतत्वंगम्यतेगौडनिबंधेमात्स्यसुमंतूक्तेः॥मध्वाभावेगुडोदेयःक्षीरस्यचतथादधि॥नलभ्यतेघृतंयत्रकुर्यात्घृतवतीजपं॥श्राद्धकलिकायांनागरखंडे—कथंचिद्यदिविप्रेभ्योनदत्तंभोजनेमधु ॥ पिंडास्तुनैवदातव्याःकदाचिन्मधुनाविना॥बृहत्पराशरस्तुमांसंनिषेधति॥यस्तुप्राणिवधंकृत्वामांसैस्तर्पयतेपितॄन्॥सविद्वांश्चंदनंदग्ध्वाकुर्यादंगारविक्रयम् ॥ क्षिप्त्वाकूपेयथाकश्चिद्वालआदातुमिच्छति॥पतत्यज्ञानतःसोपिमांसेनश्राद्धकृत्तथा॥सएव—सर्वथान्नंयदानस्यात्तदैवामिषमाश्रयेत्॥ब्राह्मणश्चस्वयंनाद्यात्तच्चश्वादिहतंयदि॥भागवतेपि—नदद्यादामिषंश्राद्धेनचाद्याद्धर्मतत्ववित् ॥ मुन्यन्नैःस्यात्परापीति

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

र्यथानपशुहिंसया ॥ तथेतिशेषः । अत्रकेचित्।मुन्यन्नंब्राह्मणस्योक्तंमांसं क्षत्रियवैश्ययोः ॥ मधुप्रदानंशूद्रस्यसर्वेषांवाविरोधियदितिहेमाद्रौपुलस्त्योक्त्याव्यवस्थामाहुः ॥ पृथ्वीचंद्रोदयस्तु—अक्षतागोपशुश्चैवश्राद्धेमांसंतथा मधु ॥ देवराच्चसुतोत्पत्तिःकलौपंचविवर्जयेदितिनिगमोक्तेः ॥ वरातिथिपितृभ्यश्चपशूपाकरणक्रियेतिकलिवर्ज्येषुहेमाद्रावादित्यपुराणात् ॥ बृहन्नारदीये—मांसदानंयथाश्राद्धेवानप्रस्थाश्रमस्तथेत्युक्त्वाइमान्धर्मान्कलियुगेवर्ज्यानाहुर्मनीषिणइतिबृहन्नारदीयेभिधानाच्च मांसविधिःकलिव्यतिरिक्तविषयः ॥ कलौमांसनिषेधानांचदेशाचारत्व्यवस्था ॥ तथाचबृहन्नारदीयेश्राद्धंप्रकृत्य । यथाचारंप्रदेयंतुमधुमांसादिकंतथा ॥ देशाचाराःपरिग्राह्यास्तत्तद्देशीयजैर्नरैः ॥ अन्यथापतितोज्ञेयःसर्वधर्मबहिष्कृतइति ॥ यस्मिन्देशेपुरेग्रामेत्रैविद्येनगरेपिवा ॥ योयत्रविहितोधर्मस्तंधर्मंनविचारयेदितिभृगूक्तेश्चेत्याहुस्तन्न ॥ होलिकाधिकरणन्यायेन देशविशेषव्यवस्थापकपदकल्पनायोगात् । निरूपितंचतत्पितामहचरणैर्मांसमीमांसायामितिदिक् ॥ मनुः—संवत्सरंतुगव्येनपयसापायसेनच ॥ वाध्रीणसस्यमांसेनतृप्तिर्द्वादशवार्षिकी । त्रिपिबत्विद्रियक्षीणंश्वेतंवृद्धमजापतिं ॥ वाध्रीणसंतुतंप्राहुर्याज्ञिकाःश्राद्धकर्मणि ॥ क्षीरादौविशेषमाहहेमाद्रौसुमंतुः—पयोदधिघृतंचैवगवांश्राद्धेषुपावनम् ॥ महिषीणांघृतंप्राहुःश्रेष्ठंनतुपयःक्वचित् ॥ याज्ञवल्क्यः—संधिन्यानिर्दशावत्सागोपयःपरिवर्जयेत् ॥ औष्ट्रमेकशफंस्त्रैणमारण्यकमथाविकम् । हेमाद्रौहारीतः—नवसूतायाःसप्तरात्रादित्येकेदशरात्रादित्यपरेमासेनोपेयुषंभवतीतिधर्मविदः ॥ एतद्रजोभावपरम् । देवलः—अजाविमहिषीणांतुपयःश्राद्धेषुवर्जयेत् । विकारान्पयसश्चैवमाहिषंतुघृतंहितम् ॥ तत्रैवब्राह्मे—माहिषंचामरंमार्गमाविकैकशफोद्भवम् । स्त्रैणमौष्ट्रंपाचितंचदधिक्षीरंत्यजेद्घृतम् ॥ सगुडंमरिचाक्तंतुतथापर्युषितंदधि । दीर्णतक्रमपेतंचनष्टास्वादंचफेनवत् ॥ माहिषापवादोपरार्केब्राह्मे—देयंतक्रंतुसद्यस्कंनवनी

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तादनुद्धृतम् । आरण्यमहिषीक्षीरंशर्करास्रुतिसंयुतम् ॥ मध्वक्तंतुहिनंचैवद
द्यात्तदमृतंयतः ॥ स्रुतिःक्षीरशरः । श्राद्धकौमुद्यांचैवम् ॥ यद्यपियाज्ञव
ल्क्येन—अन्नंपर्युषितंभोज्यंस्नेहाक्तंचिरसंस्थितम् ।अस्नेहाअपिगोधूमयवगो
रसविक्रियाइतिपर्युषितंदध्यादिभोज्यमुक्तंतथापिगुडमरीचाक्तस्यपर्युषित
दोषोत्रोच्यतइतिहेमाद्रिः ॥ तत्रैवब्राह्मे—कालशाकंतंदुलीयंवास्तुकंमूलकंत
था ॥ शाकमारण्यकंचैवदद्याच्छ्राद्धेषुनित्यशः ॥ तंदुलीयंसूक्ष्मपत्रमितिहेमा
द्रिः ॥महाराष्ट्राणांमाठइतिप्रसिद्धम् ॥आरण्यकंफांजीचूचादि । तत्रैव । दा
डिमंमागधींचैवनागराद्रंकातिंतिणीः । आम्रातकंजीरकंचकुवरंचैवयोजये
त् ॥ मागधीपिप्पली । नागरंशुंठी । कुबरंकुस्तुंबरं । धणियाइतिप्रसिद्धम् ॥
वायवीये—अगस्त्यस्यशिरवास्ताम्राःकाषायाःसर्वएवच । शिखानवपल्लवाः।
प्रभासखंडे—आरामस्यतृसीमंताःकलापाःसर्वएवच । सीमंतानवपल्लवाः ।
कौर्मे—तमालंशतकंदंचमध्वालुंशीतकंदली । मध्वालुःमोहलकंदः । शी
तकंदलीरातालुइतिप्रसिद्धम् ॥ अथवर्ज्यमार्कंडेयपुराणे—यच्चोत्कोचादिना
प्राप्तंपतिताद्यदुपार्जितम् । अन्यायकन्याशुल्कार्थंद्रव्यंचात्रविगर्हितम् ॥
पित्र्यर्थमेप्रयच्छस्वेत्युक्त्वायच्चाप्युपाहृतं ॥ चंद्रोदयेशंखः—भूस्तृणंशिरसाशि
ग्रुपालंकीमृचुकंतथा । कूष्मांडालांबुवार्ताककोविदारांश्चवर्जयेत् ॥ पि
प्पलींपरिचंचैवतथावैपिंडमूलकम् । कृतंचलवणंसर्वंवंशाग्रंचाविवर्जयेत्॥
राजमाषान्मसूरांश्चकोद्रवान्कोरदूषकान् । लोहितान्वृक्षनिर्यासान्श्रा
द्धकर्मणिवर्जयेत् ॥ भूस्तृणंकाश्मीरदेशेप्रसिद्धं । सुरसानिर्गुंडीतिमाधवः॥
तुलसीतिपृथ्वीचंद्रोदयः । साचभक्ष्यत्वेननिषिद्धानपुष्पत्वेनेतिगौडाः ॥
पालंकीपालकइतिप्रसिद्धा । मृचुकंजलजःशाकः । समुकमितिपाठेखादि
रशाकइतिहेमाद्रिः । मरीचान्यार्द्राणीतिहेमाद्रिः । कृतंलवणंसांभरभिन्नम् ।
सैंधवंलवणंचैवतथामानससंभवम् । यच्चसामुद्रिकंभवेदितिशूलपाणौपाठः।
पवित्रेपरमेत्येतेप्रत्यक्षेअपिनित्यशइतिवायवीयोक्तेः । मानसंसांभरम् । य

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

त्तुभविष्यम्—तर्जन्यादंतकाष्ठंचप्रत्यक्षंलवणंतथेति । तत्रक्षारलवणंखारिति प्रसिद्धं निषिद्धं॥ भुक्त्वातुक्षारलवणंत्रिरात्रंतुवनेवसेदितिब्राह्मोक्तेरितिशूलपाणिः । क्षीरलवणमितियावत् । क्षीरमिश्रंलवणंनिषिद्धमितिवाचस्पतिः॥ राजमाषाःरतराइतिप्रसिद्धाः । कोरदूषकःचणकोद्रवः । चंद्रिकायांशंखः—पिंडालकंचतुंडीरंकरमर्दंचनालिकं । कूष्मांडंबहुबीजानिश्राद्धेदत्वाव्रजत्यधः ॥ पिंडालकंमहाराष्ट्रेषुपेंडरमितिप्रसिद्धम् । तुंडीरंबिंबीफलमितिकैदेवः । करमर्दंकरवंदमितिप्रसिद्धं । तत्रैव । बिडालोच्छिष्टमाघ्रातंश्राद्धेयत्नेनवर्जयेत् । कूष्मांडंमाहिषीक्षीरमाढक्योराजसर्षपाः ॥ चणकाराजमाषाश्चघ्नंतिश्राद्धंनसंशयः ॥वृद्धपराशरः—करीरफलपुष्पाणिविडंगमरिचानिच।जंभारिकासजंबीरासुपक्वंबीजपूरकम्॥ जंब्वलांबूनिपिप्पल्यःपटोलंपिंडमूलकम् । मसूरांजनपुष्पंचश्राद्धेदत्वापतत्यधः॥जंबुसूक्ष्मा । माधवीयेचतुर्तिशातिमते—यावनालान्कुलित्थांश्चवर्जयंतिविपश्चितः ॥यावनालाजोंधला ॥ अत्रयानिचणकादीनिविहितानिषिद्धानितेषांविकल्पः । अन्यथा । श्यामाकैश्चणकैःशाकैर्नीवारैश्चाप्रियंगुभिः । गोधूमैश्चतिलैर्मुद्गैर्मासंप्रीणयतेपितॄनिति । गोधूमैरिक्षुभिर्मुद्गैःसतीनैश्चणकैरपीतिहेमाद्रौकौर्मविष्णुधर्मादिविरोधःस्यात्॥पिप्पलीमरीचादेस्तुप्रत्यक्षस्यानिषेधोनत्वन्यद्रव्यमिश्रस्य॥सौवीरतिक्तैर्लवणादिभिस्तुपाकस्यासिद्धिर्महतीहयैस्तु । तद्बीजपुरान्मरिचादियोगात्सिद्धंप्रदेयंनतुदुष्यतीहेतिपृथ्वीचंद्रोदयेवृद्धपराशरोक्तेः ॥ तत्रैव ॥ दातुश्चयस्मिन्मनसोभिलाषःश्रद्धाभवेद्यत्रचदीयमाने । श्राद्धेषुदेयंविधिवत्तदेवतद्दत्तमक्षय्यमितिब्रुवंति ॥ एतन्निषिद्धेतरविषयम् ॥ चंद्रिकायां—कृष्णधान्यानिसर्वाणिवर्जयेच्छ्राद्धकर्मणि । नवर्जयेत्तिलांश्चैवमुद्गमाषांस्तथैवच ॥ मात्स्ये—मसूरशणनिष्पावराजमाषकुसुंभिकाः । पद्मबिल्वार्कधत्तूरपारिभद्राटरूषकाः ॥ नदेयाःपितृकार्येषुपयश्चाजाविकंतथा । कोद्रवोद्दारवरककपित्थमधुकातसी ॥ एतान्यपिनदेयानिपितृभ्यःश्राद्धमिच्छता ॥ निष्पावाःव

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ल्लाः । यत्तुमार्कंडेयः—प्रियंगवः कोविदारानिष्पावाश्चात्रशोभनाइतितत्रनि
ष्पावःश्वेतशिंबीतिदानसागरेश्राद्धप्रकाशेचोक्तम् ॥ बिल्वंचरक्तंनिषिद्धं॥
जंबीरंरक्तबिल्वंचशालस्यापिफलंत्यजेदितिब्राह्मोक्तेः ॥ पारिभद्रोनिंबतरु
रित्यमरः ॥ रक्तमंदारइतिहेमाद्रिः ॥ आटरूषोवासातपुष्पंउद्दारःकांचना
रः । मधूकंज्येष्ठीमध्वीतिचंद्रिका । चरकावनमुद्गाः । हेमाद्रौब्रह्मांडे—आ
सनारूढमन्नाद्यंपादोपहतमेवच । अमेध्यैर्जंगमैःस्पृष्टंशुष्कंपर्युषितंचयत् ।
द्विःस्विन्नंपरिदग्धंचतथैवाग्रावलेहितम् । शर्कराकीटपाषाणैःकेशैर्यच्चाप्यु
पद्रुतम् ॥ पिण्याकंमथितंचैवतथातिलवणंचयत् ॥ सिद्धाःकृताश्चयेभक्ष्याः
प्रत्यक्षलवणीकृताः । वाससाचावधूतानिवर्ज्यानिश्राद्धकर्मणि ॥ द्विःस्वि
न्नंयत्सकृत्पाकेनभक्ष्यमपिहिंगुजीरकादिसंस्कारार्थंपुनःपच्यतेतद्वर्ज्यम् ॥
यत्तुतिक्तशाकान्नविकारादिद्विःपाकेनैवभक्षणार्हंतन्ननिषिद्धम् ॥ अग्रावले
हितमास्वादितपूर्वं ।पर्युषितस्यसदानिषेधेपिपुनर्वचनम् ।अपूपाश्चकरंभाश्च
धानावटकसक्तवः । शाकंमांसमसूरंचसूपंकृसरमेवच । यवागूःपायसंचै
वयच्चान्यत्स्नेहसंयुतम्। सर्वंपर्युषितंभोज्यंशुष्कंचेत्परिवर्जयेदितिमाधवीयेय
मोक्तवटकादेरपिपर्युषितस्यनिषेधार्थमितिचंद्रिकादयः ॥ वर्ज्येषुविश्वामि
त्रः—कपित्थंकुरुकंचैवनालिकेरंचपैत्तिकम् । जंबूफलादिपक्वंचपिण्याकंत
दुलीयकम् ॥ हेमाद्रौषट्त्रिंशन्मते—वर्ज्यामर्कटकाःश्राद्धेराजमाषास्तथै
वच ॥ मर्कटकाःलाकाइतिप्रसिद्धाः ॥ पैठीनसिः—वृंताकंनालिकापोत
कुसुंभाश्मंतकानिच । शाकानामभक्ष्याइति । पोतंपोईतिप्रसिद्धम् । मार्कं
डेयः—वर्ज्याश्चाभिषवानित्यंशतपुष्पागवेधुकाः । जंबीरकंफलंवर्ज्यंकोवि
दाराश्चनित्यशः ॥ अभिषवःशुक्लाइतिचंद्रिका । संधानकमितिपृथ्वीचंद्रः ।
शतपुष्पाओंवाइतिप्रसिद्धम् ॥ शाट्यायनः—मारिषंनालिकाचैवक्षाया
चकलंबिका । असुरान्नमिदंसर्वंपितृणांनोपतिष्ठते ॥ मारिषंमध्यदेशेमरुसा
इतिमहाराष्ट्रेषुराजगिराइतिचप्रसिद्धम् ॥ कलंबिकावेण्वाकृतिपत्रा ॥ तत्रै

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वगांधारिकापटोलानिश्राद्धकर्मणिवर्जयेत् ॥ गांधारिकातंदुलीयमितिचंद्रिका । जवासाख्यादुरालभेतिकैदेवः ॥ भारते—हिंगुद्रव्येषुशाकेषुअलाबुंलशुनंतथा । कुकुंडकान्यलाबूनिकृष्णंलवणमेवच । पुनरलाबुग्रहणमुभयालाबुनिषेधार्थमितिपृथ्वीचंद्रः ॥ कुकुंडकंवर्तुलछत्राकम् ॥ तत्रैव । कुस्तुंबुरुंकलिंगोत्थंवर्जयेदाम्लवेतसं । हेमाद्रौब्राह्मे—वार्ताकंपंचशिंबंचलोमशानिफलानिच । कलिंगंरक्तचारंचवीणाकंघृतचारकम् ॥ कपालंकाचमारिचकरंजंपिंडमूलकम् । गृंजनंचुलिकांचैवगाजरंजीवकंतथा ॥ वृंताकंश्वेतं । कंडूरांश्वेतवृंताकंकूष्मांडंचविवर्जयेदितिदेवलोक्तेः ॥ तेनकृष्णस्यनिषेधइतिचंद्रिकामाधवौ ॥ वस्तुतस्तुसदाश्वेतनिषेधात्पुनःश्राद्धेनिषेधोव्यर्थः। तेनभक्ष्यस्यकृष्णवृंताकस्यापिनिषेधार्थमिदमितिवयम् ॥ कंदूराकपिकच्छूः। कुंभांडंवृत्तलाबुः । पंचशिंबंवल्लमसूरराजमाषमटकुलित्थाः । लोमशानि कपित्थानि । रक्तचारंलोहितचारफलम् । वीणाकंकृष्णदीर्घकर्कटी । घृतचारकंचिरस्थितचारफलम् । चारोलीतिप्रसिद्धम् । कपालंनारिकेलम् । काचंकचूवृक्षफलं। मारीचंआर्द्रमरीचानि । गृंजनंपलांडुभेदः । पश्चिमदिशिप्रसिद्धः । नतुगाजरम् ।तस्यपृथगुक्तेः । हेमाद्रिणातुगृंजनंगाजरमेवोक्तम् । गौडश्राद्धकौमुद्यामप्येवंतच्चिंत्यम् ॥ चुक्रिकाचिरकालशुक्लंपानकम् चंद्रिकायांहारीतः—नवटप्लक्षोदुंबरशेलुदधित्थनीपमातुलिंगानिभक्षयेत् ॥ शेलुःभोकरसंज्ञः । दधित्थंकपित्थं । स्मृतिसारे—क्षीरेतुलवणंदत्वाउच्छिष्टेपिचयद्धृतम् । स्नानंरजकतीर्थेषुताम्रेगव्यंसुरासमम् ॥ गौडनिबंधसागरेस्मृतिः—नारिकेरोदकंकांस्येताम्रपात्रेस्थितंमधु । गव्यंचताम्रपात्रस्थंमद्यतुल्यंघृतंविना ॥ ताम्रपात्रेघृतंमांसंपंचगव्यंघृतेतरत् । आमिषंतुगवांमांसंदधिमद्यंपयोरजः ॥ द्रव्यांतरयुतंमांसंपयसासंयुतंदधि । पयोनुघृतसारंचताम्रपात्रेनदुष्यति ॥ अथजलम् ॥ याज्ञवल्क्यः—शुचिगोतृप्तिकृत्तोयंप्रकृतिस्थंमहीगतं । वर्ज्यंजलमुक्तंहेमाद्रौब्रह्मांडे— दुर्गंधिफेनिलंक्षारंपंकिलं

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पल्वलोदकम् । नभवेद्यत्रगोतृप्तिर्नकंयच्चाप्युपाहृतम् ॥ यन्नसर्वार्थमुत्सृष्टंयच्चाभोज्यानिपानजम् ॥ तद्वर्ज्यंसलिलंतातसदैवश्राद्धकर्मणि ॥ निपानोजलाशयः । शुद्धितत्वेशंखः—स्नानमाचमनंदानंदेवतापितृतर्पणम् । शूद्रोदकैर्नकुर्वीततथामेध्यद्विनिःसृतैः । हेमाद्रावादित्यपुराणे—विरंपर्युषितंवापिशूद्रस्पृष्टमथापिवा ॥ जान्हव्याःस्नानदानादौपुनात्येवसदापयः ॥ कात्यायनः—अपोनिशिनगृण्हीयान्नपिबेच्चकदाचन । उद्धृत्याग्निमुपर्यग्नेर्वाग्नोधाग्नइतीरयेत् ॥ रजोदोषेतुप्रागुक्तंनारदीये—त्यजेत्पर्युषितंपुष्पंत्यजेत्पर्युषितंजलम् । नत्यजेज्जान्हवीतोयंतुलसींबिल्वपद्मकम् ॥ अन्यान्यपिपृथ्वीचंद्रोदयेमात्स्ये—मध्यान्हःखड्गपात्रंचतथानेपालकंबलः । रौप्यंदर्भास्तिलागावोदौहित्रश्चाष्टमःस्मृतः ॥ पापंकुत्सितमित्याहुस्तस्यसंतापकारिणः । अष्टावेतेयतस्तस्मात्कुतपाइतिविश्रुताः ॥ ब्राह्मे—यतिस्त्रिदंडःकरुणाराजतंपात्रमेवच । दौहित्रंकुतपःकालश्छागःकृष्णाजिनंतथा ॥ शस्तानीतिशेषः ॥ दौहित्रंखड्गपात्रमितिकल्पतरुः । अपरार्केस्मृत्यंतरे—अपरंदुहितुश्चैवखड्गपात्रंतथैवच।घृतंचकपिलायागोर्दौहित्रमितिकीर्तितम् ॥ ब्रह्मांडे—अमावास्यागतेसोमेयातुखादतिगोस्तृणम् । तस्यागोर्यद्भवेत्क्षीरंतद्दौहित्रमुदाहृतम्॥स्मृतिसंग्रहे—उच्छिष्टंशिवनिर्माल्यंवांतंचमृतकर्पटम् । श्राद्धेसप्तपवित्राणिदौहित्रःकुतपस्तिलाः ॥ उच्छिष्टंवत्सस्यदुग्धमित्यर्थः ॥ शिवनिर्माल्यंगंगोदकं । वांतंमधु । मृतकर्पटंतसरीपट्टम् । तिलेष्वापस्तंबः—अटव्यांयेसमुत्पन्नाअकृष्टफलितास्तथा । तेवैश्राद्धेपवित्राःस्युस्तिलास्तेनतिलास्तिलाः ॥ अभावेग्राम्याः ॥ गौराःकृष्णास्तथारण्यास्तथैवत्रिविधास्तिलाइतिब्राह्मोक्तेः ॥ अथवर्ज्यानि चंद्रिकायांयमः—कुक्कुटोविड्वराहश्चकाकश्चाथबिडालकः । वृषलीपतिश्चवृषलःषंढोवीरारजस्वला ॥ एतेतुश्राद्धकालेत्रैवर्जनीयाःप्रयत्नतः ॥ खंजःकाणःकुणिःश्वित्रीदातुःप्रेष्यकरस्तथा । न्यूनांगोप्यतिरिक्तांगस्तमप्यपनयेत्ततः ॥ वायवीये—अन्नंपश्येयुरेतेतुयदिवै

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

हव्यकव्ययोः । उत्सृष्टव्यंप्रधानार्थसंस्कारस्त्वापदिस्मृतः ॥ सुमंतुः—चांडालादिवीक्षितमन्नमभोज्यमन्यत्रमृद्गस्माहिरण्योदकस्पर्शात् ॥ तत्रैवजमदग्निः—शुद्धवत्योथकूष्मांड्यःपावमान्यस्तरत्समाः । पूतेनवारिणादर्भैरन्नदोषमपानुदत् ॥ चंद्रोदये—पादुकोपानहौछत्रंचित्ररक्तांबरंतथा । क्षुरपुष्पंचमाजारंश्राद्धभूमौविवर्जयेत् ॥निर्णयदीपे—घंटानिनादोहयसंनिधानंशंबूकशंखंकदलीदलंच। उन्मत्तजात्यर्कहयारिजानिश्राद्धस्यवैगुण्यकराण्यमूनि॥हयारिजंमहिषीक्षीरादि । अथश्राद्धदिनकृत्यम् ॥चंद्रोदयेउशनाः—गोमयोदकैर्भूमिभाजनशौचंकुर्यात्॥पराशरः—कांजिकंदधितक्रंचशृतंवाशृतमेवच । पूर्वमेवनदातव्यमेकोद्दिष्टेथपार्वणे॥ हेमाद्रौपराशरः—गृहाग्निशिशुदेवानांब्रह्मचारितपस्विनाम् । तावन्नदीयतेकिंचिद्यावत्पिंडान्ननिर्वपेत् ॥ कौर्मे—तिलानवकिरेत्तत्रसर्वतोबंधयेदजान् ॥ तत्रैवदेवलः—तथैवयंत्रितोदातप्रातःस्नात्वासहांबरः । आरभेतनवैःपात्रैरन्नारंभंचबांधवैः ॥अत्रात्मनेपदात्स्वयमेवपाकःकार्यः ॥ अशक्तौपत्न्यातदभावेबांधवैः ॥ ततस्तुनिपपाचाशुसीताजनकनंदिनीतिपाद्मलिंगादितिहेमाद्रिः ॥ श्राद्धदीपकलिकायामाश्वलायनः—समानप्रवरैर्मित्रैःसपिंडैश्चगुणान्वितैः। कृतोपकारिभिश्चैवपाककार्यंप्रशस्यते ॥व्यासः—गृहिणीचैवसुस्नातापाकंकुर्यात्प्रयत्नतः।निष्पन्नेषुचपाकेषुपुनःस्नानंसमाचरेत् ॥ पृथ्वीचंद्रोदयेब्राह्मे—रजस्वलांचपाखंडांपुंश्चलींपतितांतथा । त्यजेच्छूद्रांतथावंध्यांविधवांचान्यगोत्रजाम् ॥ व्यंगकर्णींचतुर्थाहःस्नातामपिरजस्वलाम् ।वर्जयेच्छ्राद्धपाकार्थंममातृपितृवंशजाम् ॥ मातृपितृवंशजभिन्नांत्यजेदित्यर्थः ॥ स्मृतिसारे — नपाकंकारयेत्पुत्रीमन्यांवाप्यन्यगोत्रजाम् । मृतवंध्यांचगर्भघ्नींगर्भिणींचैवदुर्मुखीम् ॥ पाकभांडानितुहेमाद्रौनागरखंडे —सौवर्णान्यथरौप्याणिकांस्यताम्रोद्भवानिच । मार्तिकान्यपिभव्यानिनूतनानिदृढानिच ॥ तत्रैवादित्यपुराणे—पचेदन्नानिसुस्नातःपात्रेषुशुचिषुस्वयं।स्वर्णादिधातुजातेषुमृन्मयेष्वपिवाद्विजः॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अच्छिद्रेष्वविलिप्तेषुतथानुपहतेषूच । नायसेषुनभिन्नेषुदूषितेष्वपिकर्हिचित् ॥ पूर्वकृतोपयोगेषुमृन्मयेषुनतुक्वचित् ॥ वायुपुराणे—नकदाचित्पचेन्मयस्थालीषुपैतृकं । अयसोदर्शनादेवपितरोपिद्रवंतिहि ॥ कालायसंविशेषेणनिंदंतिपितृकर्मणि । फलानांचैवशाकानांछेदनार्थानियानितु ॥ महानसेपिशस्त्राणितेषामेवहिसन्निधिः । इष्यतेनेतरस्यात्रशस्त्रमात्रस्यदर्शनं ॥ श्राद्धदेशेतुविदुषापितॄणांतृप्तिमिच्छता । महानसेपियुक्तानामपिकार्यंनदर्शनम् ॥ तत्रैव । पचमानस्तुभांडेषुभक्ष्याताम्रमयेषुच । समुद्धरतिवैघोरात् पितॄन्दुःखमहार्णवात् ॥ तैजसानामभावेतुपिठरेमृन्मयेपिच । नवेशुचौ प्रकुर्वीतपाकंपित्रर्थमादरात् ॥ तत्रैवादित्यपुराणे—पक्वान्नस्थापनार्थंतुशस्यंतेदारुजान्यपि । दर्व्यादीन्यपिकार्याणियज्ञियैरपिदारुभिः ॥ यमः—विवाहे प्रेतकार्येचमातापित्रोःक्षयेहनि । नवभांडानिकुर्वीतयज्ञकालेविशेषतः ॥ अथपाकाग्निः—हेमाद्रौप्रजापतिः—औपासनेनान्नसिद्धिरग्नौकरणमेवच ॥ पृथ्वीचंद्रोदयेगिराः—शालाग्नौतुपचेदन्नंलौकिकेवापिनित्यशः । यस्मिन्नग्नौपचेदन्नंतस्मिन्होमोविधीयते ॥ मनुः—त्रैवाहिकेग्नौकुर्वीतगृह्यंकर्मयथाविधि । पंचयज्ञविधानंचपंक्तिंचान्वाहिकींद्विजः ॥ श्राद्धस्यगृह्यत्वंचोक्तमपरार्केण ॥ अत्रविशेषःकर्मप्रदीपे—प्रातर्होमंतुनिर्वर्त्यसमुद्धृत्यहुताशनात् । शेषंमहानसेकृत्वातत्रपाकंसमाचरेत् ॥ पाकांतेग्निंतमाहृत्यगृह्याग्नौतुपुनःक्षिपेत् । ततोस्मिन्वैश्वदेवादिकर्मकुर्यादतंद्रितः ॥ तदभावेलौकिके । ततःपचेयुरन्नानिनिर्वापानंतरंशनैः । वैवाहिकेग्नावन्यत्रलौकिकेवापि संयतइतिकलिकायांसंग्रहोक्तेः ॥ पित्रर्थंनिर्वापंकृत्वेत्यर्थः ॥ अतएवहेमाद्रौवायुपुराणे—पित्रर्थंनिर्वपेद्भूमौकूर्चेवादर्भसंस्कृते ॥ तत्रैवपाद्मात्स्ययोः—अग्निमान्निर्वपेत्पित्रेचरुंवासममुष्टिभिः । पितृभ्योनिर्वपामीतिसर्वंदक्षिणतोन्यसेत् ॥ चरुग्रहणान्नशाकादावितिहेमाद्रिः ॥ पिंडपितृयज्ञार्थपाकविषयोयंनिर्वापइतितुयुक्तं ॥ अयंचेतरेषामग्निः ॥ आश्वलायनानांतु

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गुरुणा मृताअन्यतोवापक्षीयमाणाअमावास्यायांशांतिकर्मकुर्वीरन्नित्या दिसूत्रेणपचनाग्नेस्त्यागमुक्त्वाइहैवायमितरोजातवेदाइत्यर्धर्चेनशमामयी भ्यामरणिभ्यामग्निंमंथेत्सपचनाग्निर्भवतीतिसूत्रेवृत्तौचोक्तेः ॥पचनाग्नावेव पाकः॥बौधायनेनाप्युक्तंआहृतपचनाग्निमौपासनंवाभिप्रव्रजंतीति ॥ स्मा र्ताग्नौपाकस्त्वन्यशाखाविषयइतिकेचित् ॥ वस्तुतस्तुपूर्वोक्तस्यसर्वाधान विषयत्वंयुक्तम् ॥ शिष्टाचारेपिनपचनोदृश्यते ॥ अंडविलायामपिसर्वा धानपक्षेवैश्वदेवश्राद्धंचपचनेकुर्यादन्यथौपानेइत्युक्तं ॥ अग्नौकरणंतुप्रयो गपारिजातादिभिराह्निकादिसर्वश्राद्धेषुपिंडपितृयज्ञव्यतिषंगोक्तेर्लौकिके पचनेवापाकेकृतेपिगृह्याग्नौपक्वचरुणैवकार्यमितिप्रतिभाति ॥मदनरत्नेप्येव म्॥विधुरोत्सन्नाग्न्यादेस्तुपृष्टोदिविविधानेनाग्निसंपादनमित्युक्तंहरिहरभाष्ये ॥इतिपाकाग्निः ॥ चंद्रिकायांमार्कंडेयः—अन्हःषट्सुमुहूर्तेषुगतेषुप्रयतान्द्वि जान् ।प्रत्येकंप्रेषयेत्तेषांप्रदायामलकोदकम् ॥देवलः—ततोनिवृत्तेमध्यान्हेकु त्तरोमनरवान्द्विजान् । अभिगम्ययथान्यायंप्रयच्छेद्दंतधावनम्॥तैलमभ्यंजनं स्नानंस्नानीयंचपृथक्विधम् । पात्रैरौदुंबरैर्दद्याद्वैश्वदेविकपूर्वकम्॥औदुंबरै स्ताम्रमयैः। अत्रक्षौरामलकस्नानादिनिषिद्धतिथ्यादिव्यतिरिक्तविषयमिति हेमाद्रिर्माधवश्च ॥ यत्तुचंद्रिकायांप्रचेताः—तैलमुहूर्तनंस्नानंदद्यात्पूर्वाण्हएव च।श्राद्धभुग्भ्योनखश्मश्रुच्छेदनंतुनकारयेदितितन्निषिद्धतिथ्यादिविषयम् ॥ निषिद्धतिथ्यादितुप्रागुक्तम् ॥ अभ्यंगेतुकालिकायांकात्यायनः—तैलमुहू र्तेनदेयेब्राह्मणेभ्यःप्रयत्नतः । तैरभ्यंगश्चकर्तव्योवर्ज्यकालंनचिंतयेत् ॥ अप रार्केप्रचेताः—स्नातोधिकारीभवतिदैवेपित्र्येचकर्मणि । श्राद्धकृच्छुक्लवासाः स्यान्मौनीचविजितेंद्रियः ॥ हेमाद्रौजाबालिः—तांबूलंदंतकाष्ठंचस्नेहस्नान मभोजनम् । स्त्रीपरिधंपरान्नानिश्राद्धकर्ताविवर्जयेत् ॥ वस्त्रेविशेषमाह तत्रैवभृगुः—नग्नःस्यान्मलवद्वासानग्नःकौपीनकेवलः । द्विकच्छोनुत्तरीयश्च अकच्छोवस्त्रइवच । नग्नःपायवासाःस्यान्नग्नश्चार्द्रपटःस्मृतः । नग्नो

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

द्विगुणवस्त्रःस्यान्नग्नोरक्तपटःस्मृतः ॥ नग्नस्तुस्निग्धवस्त्रःस्यान्नग्नःस्यूतप टस्तथा ॥ ततःकर्ताऊर्ध्वपुंड्रंकुर्यात् ॥ जपेहोमेतथादानेस्वाध्यायेपितृक र्मणि । तत्सर्वंनश्यतिक्षिप्रमूर्ध्वपुंड्रंविनाकृतमितिहेमाद्रावुक्तेः ॥ यज्ञोदानं जपोहोमःस्वाध्यायःपितृकर्मच । वृथाभवतिविप्रेंद्रऊर्ध्वपुंड्रंविनाकृतमिति बृहन्नारदीयात् ॥ ऊर्ध्वंचतिलकंकुर्यात्दैवेपित्र्येचकर्मणीतिवृद्धपराशरोक्ते श्च ॥ अन्येतुऊर्ध्वपुंड्रंद्विजातीनामग्निहोत्रसमोविधिः । श्राद्धकालेतुसंप्राप्ते कर्ताभोक्ताचतत्त्यजेत् ॥ वामहस्तेचदर्भास्तुगृहेरंगावलिंतथा । ललाटे तिलकंदृष्ट्वानिराशाःपितरोगताइतिसंग्रहोक्तेः ॥ ऊर्ध्वपुंड्रंत्रिपुंड्रंवाचंद्राका रमथापिवा । श्राद्धकर्तानकुर्वीतयावत्पिंडान्ननिर्वपेदितिविश्वप्रकाशेवच नाच्चनकार्यमित्याहुः ॥ अत्राचाराद्व्यवस्था ॥ अतएववृहन्नारदीये—ऊ र्ध्वपुंड्रंचतुलसींश्राद्धेनेच्छंतिकेचनेति ॥ ऊर्ध्वपुंड्रविधिर्विप्रविषयः ॥ निषेधः कर्तृपरइतिपृथ्वीचंद्रः ॥ यत्तुहेमाद्रौदेवलः—ललाटेपुंड्रकंदृष्ट्वास्कंधेमाल्यं तथैवच॥निराशाःपितरोयांतिदृष्ट्वाचतुलसीपतिमितितद्वंधेनत्रिपुंड्रविषयम् ॥ प्राक्पिंडदानाद्वंधाद्यैर्नालंकुर्यात्स्वविग्रहमित्याश्वलायनो ः ॥पुंड्रंवर्तुलमि त्यपरार्केमदनरत्नेच॥पृथ्वीचंद्रस्तुपुंड्रंत्रिपुंड्रम् ॥ऊर्ध्वंचतिलकंकुर्यान्नकुर्याद्वे त्रिपुंड्रकम् । निराशाःपितरोयांतिदृष्ट्वाचैवत्रिपुंड्रकमितिबृहत्पराशरोक्तेः ॥ भोक्तुस्तिर्यग्लेपोभवत्येव ॥वर्जयेत्तिलकंभालेश्राद्धकालेचसर्वदा । तिर्यग प्यूर्ध्वपुंड्रंवाधारयेत्तुप्रयत्नतइतिव्यासोक्तेरित्याह॥पृथ्वीचंद्रोदयेब्राह्मे—सदर्भे णतुहस्तेनयःकुर्यात्तिलकंबुधः । आचम्यसविशुद्धश्चेतदंभत्यागेनचैवहि॥श्रा द्धारंभकालमाहापरार्केगौतमः—आरभ्यकुतपेश्राद्धंकुर्यादारोहणंबुधः । वि धिज्ञोविधिमास्थायरौहिणंतुनलंघयेत्॥एतदेकोद्दिष्टे॥पार्वणेतूक्तंमात्स्ये—ऊर्ध्वं मुहूर्तात्कुतपाद्यन्मुहूर्तचतुष्टयम् । मुहूर्तपंचकंह्येतत्स्वधाभवनमिष्यते॥तथा ॥ मध्यान्हेसर्वदा यस्मान्मंदीभवतिभास्करः । तस्मादनंतफलदस्तत्रारंभोवि शिष्यते ॥ अथश्राद्धपरिभाषा ॥ चंद्रिकायांकात्यायनः—दक्षिणंपातयेज्ज

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नुंदेवान्परिचरन्सदा । पातयेदितरंजानुंपितॄन्परिचरन्सदा । बौधायनः—प्रदक्षिणंतुदेवानांपितॄणामप्रदक्षिणम् । देवानामृजवोदर्भापितॄणांद्विगुणास्तथा । पृथ्वीचंद्रोदयेशंखः—आवाहनार्घ्यसंकल्पेपिंडदानान्नदानयोः । पिंडाभ्यंजनकालेतुतथैवांजनकर्मणि । अक्षय्यासनयोःपाद्येगोत्रंनामप्रकाशयेत्॥तत्रैवपरिशिष्टे—क्षणेचपिंडदानेचगंधधूपाक्षयेतथा । संकल्पेचासनेदीपेअंजनाभ्यंजनेतथा । अन्नार्घ्यदानाद्यंतेषुगोत्रंनामचकीर्तयेत्॥कलिकाग्रांसंग्रहे—आसनावाहनेपाद्येअन्नदानेतथैवच । अक्षय्येपिंडदानेचषट्सुनामानिकीर्तयेत्॥मात्स्ये—संबंधंप्रथमंब्रूयाद्गोत्रंनामतथैवच । पश्चाद्रूपंविजानीयात्क्रमएषसनातनः॥तत्रैव । सकारेणतुवक्तव्यंगोत्रंसर्वत्रधीमता । सकारःकुतपोज्ञेयस्तस्माद्यत्नेनतंवदेत्॥यथाकाश्यपसगोत्रेति॥ पराशरसगोत्रस्यवृद्धस्यतुमहात्मनः । भिक्षोःपंचशिखस्याहंशिष्यःपरमधार्मिकइतिमोक्षधर्मेषुप्रयोगाच्च॥तेनगोत्रसगोत्रयोःपर्यायत्वाच्छाखाभेदाद्भवस्येतिशूलपाणिः ॥एतद्येषामाम्नातंतेषामेव ॥ हेमाद्रौबृहत्प्रचेताः—गोत्रंस्वरांतंसर्वत्रगोत्रस्याक्षय्यकर्मणि । गोत्रस्तुतर्पणेप्रोक्तएवंदातानमुह्यति ॥ सर्वत्रैवपितःप्रोक्तःपितातर्पणकर्मणि । पितुरक्षय्यकालेतुपित्रेसंकल्पनेतथ॥शर्मन्नर्घ्यादिकेकार्येशर्मातर्पणकर्मणि । शर्मणोक्षय्यकालेतुपितॄणांदत्तमक्षयं ॥स्वरांतंसंबुद्ध्यंतमितिहेमाद्रिः ॥ तत्रैवचंद्रिकायांचस्मृत्यंतरे—गोत्रस्यत्वपरिज्ञानेकाश्यपंगोत्रमुच्यते । यस्मादाहश्रुतिःसर्वाःप्रजाःकश्यपसंभवाः ॥ यत्तुसत्याषाढः—अथाज्ञातबंधोःपुरोहितगोत्रेणाचार्यगोत्रेणवोतिताद्विवाहपरम् ॥नामोच्चारणेविशेषमाहहेमाद्रौबौधायनः—शर्मांतंब्राह्मणस्योक्तंवर्मांतंक्षत्रियस्यतु । गुप्तांतंचैववैश्यस्यदासांतंशूद्रजन्मनः॥ पित्रादिनामाज्ञानेतत्रैव—पृथिवीवत्पितावाच्यस्तत्पिताचांतरिक्षवत् ।अभिधानापरिज्ञानेदिविषत्प्रपितामहः ॥पित्रादीनांनामयदापुत्रैर्नज्ञायतेतदा॥आपस्तंबसूत्रेप्येवम्॥एतदन्यशाखापरम्॥आश्वलायनानांतूक्तंतत्सूत्रे—यदिनामान्यविद्यात्स्तत्पितृत्पितामहप्रपितामहेतिब्रूयात्॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तत्कारिकापि—नामानिचेन्नजानीयात्तत्तेत्यादिवदेतत्क्रमात्॥तत्तेतिसंबंध मात्रपरम्॥तेनपितृव्यादावपितथेतिगौडाः॥ स्त्रीणांदांतंनामज्ञेयम् ॥ दांतं नामस्त्रीणामितिपृथ्वीचंद्रोदयेगोभिलोक्तेः ॥ केचिद्देवीशब्दांतमाहुः ॥ अ न्येतुदेवीदाइतिद्वयोःसमुच्चयमाहुः ॥ हेमाद्रौनारायणः—विभक्तिभिस्तुयत् किंचिद्दीयतेपितृदैवते । तत्सर्वंसफलंज्ञेयंविपरीतंनिरर्थकम् ॥ चंद्रिका स्मृत्यर्थसारयोश्चनारदीये—अक्षय्यासनयोःषष्ठीद्वितीयावाहनेतथा। अन्नदा नेचतुर्थीस्याच्छेषाःसंबुद्धयःस्मृताः ॥ यत्तुव्यासः—चतुर्थीचासनेनित्यंसंक ल्पेचविधीयते । प्रथमातर्पणेप्रोक्तासंबुद्धिमपरेजगुरिति ॥ अत्रशाखाभेदा द्व्यवस्थेतिहेमाद्रिः ॥ हेमाद्रौभृगुः—अर्घ्यावनेजनंपिंडमन्नंप्रत्यवनेजनम्। संबुद्धितत्रकुर्वीतशेषेषष्ठीविधीयते ॥ तत्रैवमातुर्विशेषोनागरखंडे—मातर्मा त्रेतथामातुरासनेकल्पनेक्षये । गोत्रेगोत्रायैगोत्रायाःप्रथमाद्याविभक्तयः ॥ हेमाद्रौप्रभासखंडे—यज्ञोपवीतिनाकार्यंदैवंकर्मप्रदक्षिणम् । प्राचीनावीतिना कार्यंपितृकर्माप्रदक्षिणं ॥ अनुपनीतस्त्रीशूद्रादेस्तूत्तरीयेणैवसव्यापसव्येज्ञे यो॥तस्योपवीतस्थानीयत्वात् ॥ अपसव्यंक्रमाद्वस्त्रंकृत्वाकश्चित्सगोत्रजइ तिब्राह्मणाचेतिवाचस्पतिः ॥ यत्तुकेचित् ।सदोपवीतिनाभाव्यमित्यस्यपुरुषा र्थत्वात् ॥ प्राचीनावीतिकालेप्युपवीतांतरेणतत्कार्यमेवेति तन्न ॥ विशेषे णबाधात् ॥ जमदग्निः—सूक्तस्तोत्रजपंत्यक्त्वापिंडाघ्राणंचदक्षिणाम् । आव्हानंस्वागतंचार्घ्यंविनाचपरिवेषणम् ॥ विसर्जनंसौमनस्यमाशिषांप्रार्थ नंतथा ॥ विप्रप्रदक्षिणांचैवस्वस्तिवाचनकंविना ॥ पितृनुद्दिश्यकर्तव्यंप्रा चीनावीतिनासदा ॥ हेमाद्रौसंग्रहे—आदौविप्रांघ्रिशौचांतेभ्यर्चनेविकिरे कृते । पिंडानप्यर्चयित्वाचविसर्ज्यब्राह्मणांस्तथा ॥ आचमेच्छ्राद्धकर्ताच स्थानेष्वेतेषुसप्तसु । आद्यंतयोर्द्विराचामेच्छेषेषुतुसकृत्सकृत् ॥ तत्रैव ॥ श्राद्धारंभेवसानेचपादशौचार्चनांतयोः । त्रिकिरेपिंडदानेचषट्स्वाचमन मिष्यते ॥ आश्वलायनः—दानाध्ययनदेवार्चाजपहोमव्रतादिकान् । न

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कुर्याच्छ्राद्धदिवसेप्राग्विप्राणांविसर्जनात् ॥ एतन्नित्यवर्ज्यमितिगोपदेवः॥ इदंविष्णुभिन्नदेवपरम् ॥ विष्णोर्निवेदितान्नेनयष्टव्यंदेवतांतरम् । पितृभ्यश्चापितद्देयंतदनंत्यायकल्पते ॥ पितृशेषंतुयोदद्याद्धरयेपरमात्मने । रेतोधाःपितरस्तस्यभवंतिकुशभागिनइतिस्कांदात् ॥ पितरःसर्वेमनुष्याविष्णुनाशितमश्नंतीतिश्रुतेः ॥ यःश्राद्धकालेहरिभुक्तशेषंददातिभक्त्यापितृदेवतानाम् । तेनैवपिंडास्तुलसीविमिश्रानाकल्पकोटिंपितरस्तुतृप्ताइतिब्रह्मोक्तेश्चेतिश्रीधरस्वामिनृसिंहपरिचर्यादयः ॥ एतत्सर्वंनिबंधविरोधान्निर्मूलं ॥ अत्रविशेषोहेमाद्रौविष्णुधर्मे—श्राद्धान्हितुसमभ्यर्च्यनृवराहंजनार्दनम्॥ शिवपुराणे—पूजयित्वाशिवंभक्त्यापितृश्राद्धंप्रकल्पयेत् ॥ पूर्वनिषेधस्तुविहितभिन्नपरः ॥ तथाहेमाद्रौ—देव्यर्चादक्षिणांगादिःपादजान्वंसमूर्धनि । शिरोंसजानुपादेषुवामांगादिचपैतृकम्॥ कलिकायांस्मृत्यंतरे—श्राद्धारंभेतुयेदर्भाःपादशौचेविसर्जयेत् । अर्चनादौतुयेदर्भाउच्छिष्टांतेविसर्जयेत् ॥ मार्जनादौतुयेदर्भाःपिंडोत्थानेविसर्जयेत् । उत्थानादौतुयेदर्भादक्षिणांतेविसर्जयेत् ॥ प्रार्थनादौतुयेदर्भानमस्कारेविसर्जयेत् ॥ ऊहमाहविष्णुः—मातामहानामप्येवंश्राद्धंकुर्याद्विचक्षणः । मंत्रोहेनयथान्यायंशेषाणांमंत्रवर्जितम्॥ यथान्यायमितियत्रबहुवचनांतःपितृशब्दस्तत्रसर्वपितृवाचित्वान्नोहः ॥ तत्रापिशुंधंतांपितरइत्यत्रोहएव । सर्वपितृवाचित्वेउत्तरमंत्रद्वयवैयर्थ्यात् ॥ बहुवचनंतुनोह्यते ॥ प्रकृतावसमर्थत्वात्पाशानितिवत् ॥ ऋगंतेचनोहः ॥ तस्माद्दचंनोहेदितिनिषेधात् ॥ एकोद्दिष्टेत्येवम् ॥ प्रेतैकोद्दिष्टेत्वेकवन्मंत्रानूहेनैकोद्दिष्टेइतिविष्णूक्तेरूहः ॥ अत्रबहुवचनस्याप्यूहोवचनात् ॥ वृद्धयादौतुविशेषंवक्ष्यामः ॥ शेषाणामितिपितृव्यायैकोद्दिष्टेआवाहनादिमंत्रवर्ज्यंकार्यमितिकल्पतरुः ॥ ऊहयोग्यपितृपदवान्मंत्रएवतत्रनप्रयोज्यः ॥ नतूहः । नापिपितृपदरहितःप्रयोज्यइतिशूलपाणिः ॥ अर्थांतरंचोक्तंप्राक् ॥ बह्वृचकारिकायां—अर्घ्यप्रदानमंत्रेतुमात्रादिपदमावपेत् । शुंधंतामितिपित्रा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दौमात्रादिपदमावपेत् ॥ मातृश्राद्धेपिंडदानेयेचत्वामग्नान्वित्यत्रनोहइतिवृ
त्तिकृत्॥ तथा। मातुःश्राद्धेप्यनूहेनकुर्यात्पिंडानुमंत्रणम्। दशदानमुपस्थानं
तद्वत्कार्यमितिरिश्रतिः॥ प्रवाहणमनूहेनतद्वत्प्राशनमिष्यते ॥ तथा॥ आयं
तुनस्तिलोसीतिउशंतस्त्वेतियानितु ॥ अनूह्यःपितृशब्दोत्रपितृसामान्यवा
चकः ॥ आपस्तंबानांतुवक्ष्यते—हेमाद्रौमार्कंडेयः—स्नातःस्नातान्समाहूता
न्स्वागतेनार्चयेत्पृथक् ॥कलिकायांनारदीये—प्रायश्चित्तविशुद्धस्तातेभ्यो
नुज्ञांप्रगृह्यच । दद्याद्दैवब्रह्मदंडार्थहिरण्यंकुशमेवच ॥ तत्रैवसंग्रहे—तिथिवा
रादिकंज्ञात्वासंकल्प्यचयथाविधि । प्राचीनावितिनाकार्यंसर्वंसंकल्पनादि
कम् ॥संबंधंप्रथमंब्रूयान्नामगोत्रेतथैवच। वस्वादिरूपतांचापिस्वपितॄणाम
नुक्रमात् ॥ पृथ्वीचंद्रोदयेनारदीये—श्राद्धार्थंसमनुप्राप्तान्विप्रान्भूयोनिमं
त्रयेत् ॥ आपस्तंबस्तुपूर्वेद्युर्निमंत्रणंपरेद्युर्द्वितीयंतृतीयमामंत्रणामित्याह ॥ यू
यंमयानिमंत्रणीयाइतिनिवेदनरूपंआद्यम् ॥ तद्विधिमाहशौनकः—गृही
त्वामुकसंज्ञस्यामुकगोत्रस्यचामुकैः । श्राद्धेतुवैश्वदेवार्थंकरणीयःक्षणस्त्व
या ॥ इत्येवंश्राद्धकृद्ब्रूयादोंतथेतिवदंतुसः । श्राद्धस्यकर्तासब्रूयात्तंप्राप्नातु
भवानिति ॥ सवदेत्प्राप्नवानीतिइतरस्तंप्रतिद्विजः ॥ देवौपार्वणेपुरूर
वाद्रवौवाच्यौ ॥ पित्रादेरप्यनेनैववृणीतविधिनाद्विजान् । ततःकर्तावह्नि
चोऽनाहिताग्निःपिंडपितृयज्ञंपरिस्तरणादीध्माधानांतंकुर्यात् ॥ अर्घाधा
निनोप्येवमितिप्रयोगपारिजातेपरिशिष्टेच॥ भाष्यकारमतेआब्दिकेप्येवम्॥
वृत्तिकारमते नेदम् ॥ हेमाद्रौशंभुः—संमार्जितोपलिप्तेतुहारिकुर्वीतमं
डले ॥ उदक्प्लवमुदीच्यंस्याद्दक्षिणंदक्षिणाप्लवम् ॥ व्याघ्रः—उत्तरेक्ष
तसंयुक्तान्पूर्वाग्रान्विन्यसेत्कुशान् । दक्षिणेदक्षिणाग्रांस्तुसतिलान्वि
न्यसेत्कुशान् ॥ तत्रैवबौधायनः—चतुरस्त्रंत्रिकोणंचवर्तुलंचार्धचंद्रकम् ॥
कर्तव्यमानुपूर्व्येणब्राह्मणादिषुमंडलम् ॥ तत्रैवलौगाक्षिः—हस्तद्वयमितं
कार्यंवैश्वदेविकमंडलम् ॥ दक्षिणेचचतुर्हस्तंपितॄणामंघ्रिशोधने ॥ कलि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कायांसंग्रहेतु—प्रादेशमात्रंदेवानांचतुरस्रंतुमंडलम्॥ त्यक्त्वाषडंगुलंतस्मा
द्दक्षिणेवर्तुलंतथेत्युक्तम् ॥ स्मृत्यंतरे—गर्तःपंचांगुलोविप्रेजानुमात्रोमही
भुजि । प्रादेशमात्रोवैश्येचसाधिकःसतुशूद्रके ॥ तिर्यगूर्ध्वप्रमाणेनव्या
ख्यातोदेवेपिष्ययोः । चतुरस्रंवर्तुलंचकथितंगर्तलक्षणम् ॥पादप्रक्षालनंप्रो
क्तमुपवेश्यासनेद्विजान् । तिष्ठंश्चेत्क्षालनंकुर्यान्निराशाःपितरोगताइति
तत्समूलत्वेमंडलाग्रेपृथक्ज्ञेयम् ॥ तत्रगोमयेहेमाद्रौभृगुः—अत्यंतजीर्ण
देहायावंध्यायाश्चविशेषतः । आर्तायानवसूतायानगोर्गोमयमाहरेत् ॥मात्स्ये
—अक्षताभिः सपुष्पाभिस्तदभ्यर्चापसव्यवत् । विप्राणांक्षालयेत्पादानभि
वंद्यपुनःपुनः॥ प्रत्यङ्मुखःस्थितःकुर्याद्विप्रपादाभिषेचनं॥तत्रैवभविष्ये—प्र
क्षालयेद्विप्रपादान्शंनोदेवीरितित्वृचा । पृथ्वीचंद्रोदयेवृद्धवसिष्ठः—नकुश
ग्रंथिहस्तस्तुपाद्यंदद्याद्विचक्षणः ॥ कलिकायांसंग्रहे—ततःप्रक्षालयेत्पादौ
भार्यास्नावितवारिणा ॥ तथा—श्राद्धकालेयदापत्नीवामेनीरप्रदाभवेत् । आ
सुरंतद्भवेच्छ्राद्धंपितॄणांनोपतिष्ठते ॥ तत्रैव । नाधःप्रक्षालयेत्पादौकर्तापित्रा
दिकर्मसु ॥ पाद्यानंतरमर्घ्यमपिदद्यादितिहेमाद्रिः ॥ तत्रैवलौगाक्षिः—मंड
लादुत्तरेदेशेदद्यादाचमनीयकम्॥ तत्रैव । विधायक्षालनंतेषांद्विराचमनमि
ष्यते । स्वयंचापिद्विराचामेद्विधिज्ञःश्रद्धयान्वितः ॥ हेमाद्रौनारदीये—
यत्राचमनवारीणिपादप्रक्षालनोदकैः । संगच्छंतेबुधाःश्राद्धमासुरंतत्प्रचक्ष
ते ॥ हेमाद्रौव्यासः—सव्येनैवासनंधृत्वादक्षिणेदक्षिणंकरम् ॥ व्यावृत्तीभिः
समस्ताभिरासनेपूपवेशयेत्॥ समाध्वमितिचैवोक्त्वादक्षिणंजानुसंस्पृशन् ।
आस्यतामितितान्ब्रूयादासनंसंस्पृशन्नपि ॥ हेमाद्रौशातातपः—द्वौदैवेथ
र्वणोविप्रौप्राङ्मुखावुपवेशयेत्। पित्र्येतूङ्मुखांस्त्रींश्चवह्वृचार्ध्वर्युसामगान्॥
याज्ञवल्क्यः—द्वौदैवेप्राक्त्रयःपित्र्येउदगेकैकमेववा ॥ यत्तुहेमाद्रौहारीतः—
दक्षिणाग्रदर्भेषुप्राङ्मुखान्भोजयेदुदङ्मुखानित्येकेइतितन्मैत्रायणीयविष
यम् ॥ प्राङ्मुखान्भोजयेदुदङ्मुखानित्येकेइतितत्परिशिष्टात्॥ विकल्पइ

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तिहेमाद्रिः ॥ माधवीयेयमः—भिक्षुकोब्रह्मचारीवाभोजनार्थमुपस्थितः । उपविष्टेष्वनुप्राप्तःकामंतमभिभोजयेत् ॥ कौर्मे—अतिथिर्यस्यनाश्नातिनतच्छ्राद्धंप्रचक्षते । विप्रनियमोमाधवीये—पवित्रपाणयःसर्वेतेचमौनव्रतान्विताः ॥ उच्छिष्टोच्छिष्टसंस्पर्शंवर्जयंतःपरस्परम् ॥ तत्रासनानिपृथ्वीचंद्रोदयेयमः—आसनंकुतुपंदद्यादितरद्वापवित्रकम् ॥ हेमाद्रौचमत्स्यखंडे—पितॄणांघटितंहैमंराजतंवापिचासनम् ॥ येनताम्रमयंदत्तमासनंपितृकर्मणि ॥ सवैदिव्यासनारूढोनाहिप्रच्यवतेदिवः ॥ हेमाद्रौनागरखंडे—अयःशंकुमयंपीठंप्रदेयंनोपवेशने ॥ कलिकायांसंग्रहे—क्षौमंदुकूलंनैपालमाविकंदारुजंतथा ॥ तार्णपार्णबृसींचैवविष्टरादिचविन्यसेत् ॥ अग्निदग्धान्यायसानिभग्नानिचविवर्जयेत् ॥ हेमाद्रौछागलेयः—पश्चाद्भागादुपक्रम्यप्राच्यांपंक्तिर्यथाभवेत् ॥ दक्षिणासंस्थिताह्येषापितॄणांश्राद्धकर्मणि ॥ पुलस्त्यः—श्रीपर्णीवारुणीक्षीरीजंबुकाम्रकदंबकम् । सप्तमंबाकुलंपीठंपितॄणांदत्तमक्षयं ॥ संग्रहे—शमीचकाश्मरीशेलुःकदंबोवारुणस्तथा । पंचासनानिशस्तानिश्राद्धेदेवार्चनेतथा॥ कारिका—द्वौदैवेप्राङ्मुखौपित्र्येत्रीन्विप्रानुदगाननान्॥पैठीनसिः—कुतपःश्राद्धवेलायांश्रोत्रियोयदिदृश्यते॥आश्वलायनः—नीवीवासोदशांतेनस्वरक्षार्थंप्रबंधयेत्॥ वृद्धयाज्ञवल्क्यस्तु—दक्षिणेकटिदेशेतुतिलैःसहकुशत्रयम् ॥ यस्तुकातीयम्—निवीकार्यादशागुप्तिर्वामकुक्षौकुशैःसहेतितद्वृद्धिश्राद्धे ॥ पितॄणांदक्षिणेपार्श्वेविपरीतातुदैविकइतिस्मृत्यंतरात् ॥ वामेदक्षिणेवेत्याचाराद्व्यवस्थेतिमदनपारिजाते ॥ आचार्यः—प्राणायामत्रयंकृत्वागायत्रीस्मरणंतथा । श्राद्धंकर्तास्मीतिवदेद्विप्रैर्वाच्यंकुरुष्वच ॥ ब्राह्मे—ततस्तिलान्गृहेतस्मिन्विकिरेच्चाप्रदक्षिणम् । श्रद्धयापरयायुक्तोजपेदपहताइति ॥ स्मृत्यर्थसारे—अपहताइतितिलान्विकीर्यउदीरतामित्यृचाप्रोक्षेत् ॥ पराशरः—तद्विष्णोरितिमंत्रेणगायत्र्याचप्रयत्नतः । प्रोक्षयेदन्नजातंतुशूद्रदृष्ट्यादिशुद्धये ॥ हेमाद्रौब्रह्मांडे—श्राद्धभूमौ

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गयांध्यात्वाध्यात्वादेवंगदाधरम् । वस्वादींश्चपितॄन्ध्यात्वाततःश्राद्धंप्रवर्त
ते ॥ देवताभ्यःपितृभ्यश्चमहायोगिभ्यएवच । नमःस्वाहायैस्वधायैनित्यमे
वनमोनमः ॥ आदिमध्यावसानेषुत्रिराबृत्तंजपेद्बुधः । पितरःक्षिप्रमाय
तिराक्षसाःप्रवंद्रतिच ॥ तत्रैवस्कांदे—तिलारक्षंत्वसुरान्दर्भारक्षंतुराक्षसान् ।
पंक्तिवैश्रोत्रियोरक्षेदातिथिःसर्वरक्षकः ॥ वसिष्ठः—शुद्धवतीभिःकूष्मांडी
भिःपावमानीभिश्चपाकादिप्रोक्षयेत् ॥ अथदेवार्चा ॥ तत्रप्रत्युपचारमाद्यं
तयोरपोदद्यादित्युक्तंवृत्तौस्मृत्यर्थसारेच ॥ हेमाद्रौब्राह्मे—आसनेष्वासनंद
द्याद्दामेवादक्षिणेपिवा । पितृकर्मणिवामेचदैवेदद्यात्तुदक्षिणे ॥ प्रचेताः—
आसनेष्वासनंदद्यान्नतुपाणौकदाचन । धर्मोसीत्यथमंत्रेणगृण्हीयुस्तेतुता
न्कुशान् ॥ धर्मोसिविश्विराजाप्रतिष्ठितइतिमंत्रः ॥ गालवः—दर्भानादा
यहस्ताभ्यांगृहीत्वादक्षिणेकरे । दैवेक्षणःक्रीयतांतुनिरंगुष्ठंकरंततः ॥ ओंत
थेतिहिजाब्रूयुस्तेप्राप्नोतुभवानिति ॥ कर्ताब्रूयात्ततोविप्रःप्राप्नवानीतिवैव
देत् ॥ पृथ्वीचंद्रोदयेवृहन्नारदीये—यवैर्दर्भैश्चविश्वेषांदेवानामिदमासनम् ।द
त्वेतिभूयोदद्याद्देवेशणइतिक्षणम् ॥तत्रषष्ठ्याचतुर्थ्यावाकार्यमितिसएव ॥
ततोर्घ्यंकल्पयेदितिमन्वादयः ॥ शौनकजयंताभ्यामर्घ्यरहितस्येदवार्चनस्यो
क्तेः ॥ आश्वलायनानांदैवेर्घ्यदानंबोपदेवस्तन्न ॥ परिशिष्टप्रयोगपारिजा
तविरोधात् ॥ वृद्धिश्राद्धेतुदैवेप्यर्घ्यंदद्यात् ॥ देवेभ्योपिपृथग्दद्यादित्याहा
र्घ्यश्रुतिचोदनादितिशौनकोक्तेः ॥ अथार्घ्यपात्रपृथ्वीचंद्रोदयेमात्स्यपाद्म
योः—पात्रंवनस्पतिमयंतथापर्णमयंपुनः । जलजंवापिकुर्वीततथासागरस
भवम् ॥ ब्राह्मे—सौवर्णताम्ररौप्याश्मस्फाटिकंशंखशुक्तयः । भिन्नान्यपि
हियोज्यानिपात्राणिपितृकर्मणि ॥ हेमाद्रौप्रजापतिः—सौवर्णराजतंताम्रं
खाड्गमणिमयंतथा। यज्ञियंचसमंवापिअर्घ्यार्थंपूरयेद्बुधः॥अत्राविप्रैकत्वद्वित्व
चतुष्ट्वादावर्घ्यपात्रेद्वेएव ॥ मानवसूत्रेतुद्वेवैश्वदेविकेत्रीणिपित्र्येएकैकमुभ
यत्रचेत्युक्तंतदेकविप्रपरम्॥ पात्रालाभपरंचेतिहेमाद्रिः ॥ मदनरत्नेतुदैवेए

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कपात्रमुक्तम् ॥पृथ्वीचंद्रोदयेपित्रीणिपितृकपात्राणिद्वेद्वेविश्वदेविकइतिबृह
हत्पराशरोक्तेर्द्वेएवेत्याह ॥बह्वृचानांतुदैवेविप्रद्वित्वेप्येकमर्घ्यपात्रमधर्शादेया
दित्युक्तंपरिशिष्टप्रयोगपारिजातेच ॥ कलिकायांहारीतः—दत्तमक्षय्यतांया
तिखाड्गेनार्घ्यंतुयत्कृतम् ॥ वृद्धमनुः—मृन्मयंदारुजंपात्रमयःपात्रंचयद्भवेत् ।
राजतंदैविकेकार्येशिलापात्रंचवर्जयेत् ॥ पुराणसमुच्चये—मृत्स्नाभवंतथाकां
स्यमारक्तंजतुसंभवम् । त्रपुसीसलोहभवंसदापात्रंविवर्जयेत् ॥ तत्रैव—अ
ष्टांगुलंभवेत्पात्रंपितृणांराजतंशुभम्।दशांगुलंतुदेवानांसौवर्णंशक्तितःकृतम्॥
स्थापयेदर्घ्यपात्रेद्वेन्युब्जेतत्रकुशोपरि । द्वेद्वेपवित्रेविधिवत्पात्रयोश्चोपरिक्षि
पेत् ॥ यज्ञपार्श्वः—पवित्रेस्थेतिमंत्रेणपवित्रेछेदयेत्तुते । ओषधीमंतरेकृत्वा
अंगुष्ठांगुलिपर्वणोः । रुक्मेनकाष्ठेनलोहेननमृन्मयनखादिभिः ॥ वसिष्ठः—
तूष्णींनोदेयांभसापात्रेकुर्यादूर्ध्वविलेततः । पूरयेत्पात्रयुग्मंतुकृत्वोपरिपवित्र
के ॥ वृद्धपराशरः—पात्रद्वयमथार्घ्यार्थंतैजसंचैकवस्तुनः। प्राङ्मुखोमरतीर्थे
नशन्नोदेव्योदकंक्षिपेत् ॥ यवोसीतियवास्तत्रतूष्णींपुष्पाणिचंदनम् ॥ मान
वसूत्रे—सुमनसःप्रक्षिप्योत्पूययवान्प्रक्षिप्येति ॥ यवोसीतिमंत्रःपाद्मे—यवो
सिधान्यराजोवावारुणोमधुमिश्रितः । निर्णोदःसर्वपापानांपवित्रमृषिभिः
स्मृतः ॥ राजोवावारुणोमधुसंयुतइतिपरिशिष्टपाठः ॥ गोभिलेनतुयवोसि
सोमदैवत्यइतितिलमंत्रोत्रस्वाहायुक्तउक्तः ॥ हेमाद्रौयमः—यवहस्तस्ततोदे
वान्विज्ञाप्यावाहनंप्रति । आवाहयेत्यनुज्ञातोविश्वेदेवासइत्यृचा ॥ वृद्धप
राशरः—ततःसव्यकरंन्यस्यविप्रदक्षिणजानुनि । देवानावाहयिष्येहमितिवा
चमुदीरयेत् ॥ आवाहयेत्यनुज्ञातोविश्वेदेवासआगत । विश्वेदेवाःशृणुतेम
मितिमंत्रद्वयंपठेत् ॥ श्राद्धविशेषेविश्वेदेवानामज्ञानेहेमाद्रौबृहस्पतिः—उ
त्पत्तिंनामचैतेषांनविदुर्येद्विजातयः।अयमुच्चारणीयस्तैर्मंत्रःश्रद्धासमन्वितैः॥
आगच्छंतुमहाभागाविश्वेदेवामहाबलाः । येअत्रविहिताःश्राद्धेसावधा
नाभवंतुते ॥ इदंचावाहनमर्घ्यपात्रासादनात्प्राक्हेमाद्रिणोक्तम् ॥ तत्रका

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तिपैःप्राक्कर्यंतथैवतत्सूत्रात् ॥ अन्यैस्तदुत्तरम् ॥ पृथ्वीचंद्रोदयेशंखः—
सयवंपुष्पमादायचरणादिशिरोंतिकम् । अर्चतेत्यर्चनंकुर्यादंतरेचोदकंतथा ।
पिष्येतुमूर्द्धादिपादांतम् ॥ पादप्रभृतिमूर्द्धांतंदैविकेपूजनंभवेत् । शिरःप्रभृ
तिपादांतंनमोवइतिपैतृकेइतिमदनरत्नेप्रचेतसोक्तेः ॥ कलिकायांसंग्रहे—
तिष्ठन्कृतांजलिर्भूत्वापठेन्मंत्रंसमाहितः । विश्वेदेवाःशृणुतेइत्यागच्छत्व
परंततः । हेमाद्रौजातूकर्ण्यः—ततोर्घ्यपात्रसंपत्तिंवाचयित्वाद्विजोत्तमान् ।
तदग्रेचार्घ्यपात्रंतुस्वाहार्घ्याइतिविन्यसेत् ॥ मार्घ्यः—दत्वाहस्तेपवित्रंचकृ
त्वापूजांचपादतः । यादिव्याइतिमंत्रेणहस्तेष्वर्घ्यंविनिक्षिपेत् ॥ संग्रहे—
विश्वेदेवाइदंवोर्घ्यमितिदानंसमादिशेत् । तदंतेस्वाहानमइतिवाच्यम् ॥या
दिव्याइतिमंत्रेणस्वाहाकारंनमोंतकमितिहेमाद्रौनागरखंडात् ॥ आथर्वण
सूत्रंतु—पाद्यमर्घ्यमाचमनीयमितिद्विजकरेनिनयेदित्यस्यैवत्रयमुक्तम् ॥ भ
स्तिः—अर्घ्यचापिंडदानंचस्वस्त्यक्षय्येतथैवच । गंधपुष्पादिकंसर्वंहस्तेनैवतु
दापयेत् ॥ प्रतिविप्रंयादिव्येत्यावृत्तिः ॥ बह्वृचानांत्वनेनदत्तार्घ्यानुमंत्र
णम्॥ ततःपात्रंदक्षिणेदेवेभ्यःस्थानमसीतिन्युब्जमुत्तानंवाकार्यमितिगारुडे
उक्तम् ॥ एतदापस्तंबानांनियतमन्येषांन॥हेमाद्रौविष्णुधर्मे—गंधैःपुष्पैश्चधू
पैश्चवस्त्रैश्चाप्यथभूषणैः । अर्चयेद्ब्राह्मणान्शक्त्याश्रद्दधानःसमाहितः ॥ पृ
थ्वीचंद्रोदयेमार्कंडेयः—चंदनागरुकर्पूरकुंकुमानिप्रदापयेत् ॥ विष्णुः—चंद
नकुंकुमकर्पूरागरुपद्मकान्यनुलेपनायेति ॥ व्यासः—अपवित्रकरांगंधैर्ग
धद्वारेतिपूजयेत् । कलिकायांस्मृतिः—गंधद्वारेतिवैगंधमायनेतेचपुष्पकम्।
धूरसीत्यमुनाधूपमुद्दीप्यस्वेतिदीपकम् ॥ युवंवस्त्राणिमंत्रेणवस्त्रंदद्यात्प्रयत्न
तः।आसनेस्वासनंब्रूयादर्घ्यैस्त्वर्घ्यंद्विजोत्तमः॥ सुगंधिश्चसुपुष्पाणिसुमाल्या
निसुधूपकः॥सुज्योतिश्चैवदीपेतुस्वाच्छादनमितिक्रमः॥ विप्राणांगंधेनवर्तुलं
त्रिपुंड्रंवानकार्यम् ।हेमाद्रौदेवलः—ललाटेपुंड्रकंदृष्ट्वास्कंधेमालांतथैवच।नि
राशाःपितरोयांतिदृष्ट्वाचदृषलीपतिम्॥पुंड्रंवर्तुलमित्यपरार्केमदनरत्नेच।पुंड्रं

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

त्रिपुंड्रंवर्तुलमर्धचंद्रंच॥ऊर्ध्वंचतिलकंकुर्यान्नकुर्याद्वै त्रिपुंड्रकं॥ ऊर्ध्वंचातिलकं कुर्याद्वैवेपिप्येचकर्मणि। निराशाःपितरोयांतिदृष्ट्वाचैवत्रिपुंड्रकमितिवृद्धप राशरोक्तेस्तिर्यग्लेपोभवत्येव॥वर्जयेत्तिलकंभालेश्राद्धकालेचसर्वदा॥तिर्यग प्यूर्ध्वपुंड्रंवाधारयेत्तुप्रयत्नतइतिव्यासोक्तेरितिपृथ्वीचंद्रः ॥ चतुर्वर्गचिंतामणौ—ऊर्ध्वपुंड्रंचतुलसींश्राद्धेनेच्छंतिकेचनेतितत्कर्तृपरम् ॥ हेमाद्रौब्राह्मे—पू तिकंमृगनाभिंचरोचनंरक्तचंदनम्।कालेयकंतूग्रगंधंतुरुष्कंचापिवर्जयेत्॥ कस्तूर्याविकल्पइतिहेमाद्रिः ॥ वृद्धशातातपः—पवित्रंतुकरेकृत्वायःसमाल भतेहिजान्। राक्षसानांभवेच्छ्राद्धंनिराशैःपितृभिर्गतैः ॥ पुष्पंतुब्राह्मे—जा तीचंपकलोध्राश्चमल्लिकाबाणवर्बरी।चूताशोकाढरूषंचतुलसीशतपत्रकं॥ कुब्जकंतगरंचैवभृंगमारण्यकेतकी।यूथिकामतिमुक्तंचश्राद्धेयोग्यानिभोहि जाः॥कमलंकुमुदंपद्मंपुंडरीकंचयत्नतः। इंदीवरंकोकनदंकल्हारंचनिवेदयेत् ॥हेमाद्रौवायुभविष्ययोः—सुकुमारैःकिसलयैर्यवदूर्वांकुरैरपि।संपूजनीयाःपि तरःश्रेयस्कामेनसर्वदा ॥ स्कांदे—जातिश्चसर्वादातव्यामल्लिकाश्वेतयूथिका। जलोद्भवानिसर्वाणिकुसुमानिचचंपकम्॥तत्रैवब्रह्मनुः—नानियुक्तःशिख। वर्ज्यमाल्यंशिरसिधारयेत्। वर्ज्यानिपृथ्वीचंद्रोदयेभविष्ये — केतकींतुल सीपत्रंबिल्वपत्रंचवर्जयेत् । द्रोणंचकरवीरंचधत्तूरंकिंशुकंतथा ॥ माधवी येस्मृत्यर्थसारेतुलसीनिषिद्धा ॥ तुलसीनिषेधोनिर्मूलइतिहेमाद्रिः ॥ समू लत्वेपिपिंडपरः ॥ तुलसीगंधमाघ्रायपितरस्तुष्टमानसाः । प्रयांतिगरुड। रूढास्तत्पदंचक्रपाणिनइतिप्रयोगपारिजातेपाद्मोक्तेरितिबोपदेवः ॥ वृद्ध पराशरः—नजातीकुसुमैर्विद्वान्बिल्वपत्रैश्चनार्चयेत् । जपादिकुसुमंझिंटी रूषिकासकुरंटिका ॥ पुष्पाणिवर्जनीयानिश्राद्धकर्मणिनित्यशः ॥ हेमा द्रौशंखः—उग्रगंधीन्यगंधीनिचैत्यवृक्षोद्भवानिच । पुष्पाणिवर्जनीयानिर क्तवर्णानियानिच ॥ जलोद्भवानिदेयानिरक्तान्यपिविशेषतः ॥ अंगिराः— नजातीकुसुमानिदद्यान्नकदलीपत्रमितिजा ॥विकल्पइतिहेमाद्रिः॥निषेधः

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पिंडविषयः ॥ कुंदंशंभौचनोदद्यान्नोन्मत्तंगरुडध्वजे । पिंडेजाती चनोदद्याद्देवीमर्कंणनार्चयेदितिवृद्धयाज्ञवल्क्योक्तेरितिगोपदेवः ॥ स्मृति सारे—आगस्त्यंभृंगराजंचतुलसीशतपत्रिका । चंपकंतिलपुष्पंचषडेतेपि तृवल्लभाः ॥ केतकींकरवीरंचबकुलंकुंदकंतथा । पाटलांचैवजातींचश्रा द्धयत्नेनवर्जयेत् ॥ केचित्पिंडेतुलसीमाहुः ॥ पितृपिंडार्चनश्राद्धेयैःकृतं तुलसीदलैः । प्रीणिताःपितरस्तैस्तुयावच्चंद्रार्कमेदिनीतिमार्कंडेयोक्तेः ॥ धू पस्तत्रैवविष्णुधर्मे—धूपस्तुगुग्गुलुर्देयस्तथाचंदनसारजः । अगरुश्चसकर्पू रस्तुरुष्कस्त्वक्तथैवच ॥ विष्णुः—घृतमधुयुक्तगुग्गुलुंश्रीखंडदेवदारुसर लादिदद्यादिति ॥ तत्रैवदेवलः—येहिप्राण्यंगजाधूपाहस्तवाताहताश्चये । नतेश्राद्धेनियोक्तव्यायेचकेचोग्रगंधयः ॥ घृतंनकेवलंदद्याद्दृष्टंवातृणगुग्गु लुम् ॥ दीपमाहविष्णुः—घृतेनदीपोदातव्यस्तिलतैलेनवापुनः । वसामेदो द्भवंदीपंप्रयत्नेनविवर्जयेत्॥ वस्त्रंब्राह्मे—कौशेयंक्षौमकार्पासंदुकूलमहतंत था । श्राद्धेष्वेतानियोदद्यात्कामानाप्नोतिचोत्तमान् ॥ हेमाद्रौब्रह्मवैवर्ते— —यज्ञोपवीतंदातव्यंवस्त्राभावेविजानता । पितृभ्योवस्त्रदानस्यफलंतेनाश्नु तेखिलम् ॥ तत्रैवपाद्मे—निष्क्रयोवायथाशक्तिवस्त्राभावेप्रदीयते । अन्या न्यपिचदेयानि ॥ तत्रैवकालिकापुराणे—धात्वादिनिर्मितारम्यादीपिकाःश्रा द्धकर्मणि । पितॄनुद्दिश्ययोदद्यात्सभवेद्भाजनंश्रियः ॥ योधूपदानपात्रंतुपा त्रमारार्तिकस्यच । दद्यात्पितृभ्यःप्रयतस्तस्यरुद्रैर्गेक्षयागतिः ॥ विष्णुधर्मे— यःकंचुकंतथोष्णीषंपितृभ्यःप्रतिपादयेत् । ज्वरोद्भवानिदुःखानिसकदा चिन्नपश्यति ॥ स्त्रीणांश्राद्धेतुसिंदूरंदद्युश्चंडातकानिच॥ निमंत्रिताभ्यःस्त्री भ्योयेतेस्युःसौभाग्यसंयुताः ॥ हेमाद्रावादित्यपुराणे—नकृष्णवर्णंदातव्यंना पिकार्पाससंभवम्।पितृभ्योनापिमलिनंनोपयुक्तंकदाचन ॥ नाच्छिद्रितंना पदशंनधौतंकारुणापिच । कार्पासनिषेधोन्यसंभवे ॥ तत्रैव । पितॄन्सत्कृ त्यवासोभिर्दद्याद्यज्ञोपवीतकम्।यज्ञोपवीतदानेनविनाश्राद्धंतुनिष्फलम्॥ए

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तद्यतिस्त्रीशूद्रश्राद्धेपिदेयमितिहेमाद्रिः ॥ तत्रैवनृसिंहपुराणे—कमंडलुंता
म्रमयंश्राद्धेषुप्रददातियः ॥ काष्ठेननिर्मितंवापिनारिकेलमथापिवा ॥ द
द्यात्कमंडलुंश्राद्धेसःश्रीमानभिजायते । योमृत्तिकाविरचितान्श्राद्धेषुच
घटान्शुभान् ॥ प्रदद्यात्करकान्वापिसोऽक्षयंविंदतेसुखम् ॥ तत्रैव ॥
उपानच्छत्रवस्त्राणिभुक्तिपात्रंकमंडलुम् । शयनासनयानानिदर्पणव्यजना
निच ॥ अन्नंसुसंस्कृतंगंधांस्तांबूलंदीपचामरम् । पितृभ्योयःप्रयच्छेत्तुवि
ष्णुलोकंसगच्छति ॥ सौरपुराणे—चामरंतालवृंतंचश्वेतच्छत्रंचदर्पणम् । द
त्वापितृणामेतानिभूमिपालोभवेदिह ॥ तत्रैवनंदिपुराणे—अलंकाराःप्रदा
तव्यायथाशक्तिहिरण्मयाः ॥ केयूरहारकटकमुद्रिकाकुंडलादयः ॥ तथास्त्री
श्राद्धेषुप्रदेयाःस्युरलंकारास्तुयोषिताम् । मंजीरमेखलादामकर्णिकाकंकणा
दयः ॥ आदर्शव्यजनच्छत्रशयनासनपादुकाः ॥ मनोज्ञाःपट्टवासाश्चसुगं
धाश्चूर्णमुष्टयः । अंगारधानिकाःशीतेयोगपट्टाश्चदृष्टयः ॥ कटिसूत्राणिरौ
प्याणिमेखलाश्चैवकंबलाः ॥ कर्पूरादेश्चभांडानितांबूलायतनंतथा ॥ भोज
नाधारयंत्राणिपतद्ग्रहांस्तथैवच । तथांजनशलाकाश्चकेशानांचप्रसाधनम् ॥
एतान्ददात्तुयःसम्यक्सोश्वमेफलंलभेत् ॥ स्कांदे—सौवर्णराजतंवापिकां
स्येनाप्यथनिर्मितं । दत्वाभोजनपात्रंतुसम्राट्भवतिभूतले ॥ वामनपुराणे—
बंदीकृतास्तुयेकेचित्स्वयंवायदिवापरैः । येनकेनाप्युपायेनयस्तान्मोचयते
नरः ॥ पितरस्तस्यगच्छंतिशाश्वतंपदमव्ययं ॥ पराशरः—वाचयेत्परिपूर्ण
स्वंवासोदत्वाविधानतः ॥ नास्तीये—देवैश्चसमनुज्ञातोयजेत्पितृगणंत्वथ ॥
तत्रपित्र्येआसनाद्यशेषमर्चनकांडेवैश्वदेविकंज्ञेयं ॥ विशेषस्तूच्यते—तत्रास
नेद्विगुणभुग्नाःकुशाः ॥ अत्रावाहनमासनात्पूर्वंवार्घ्यपूरणोत्तरंवाग्नौकरणो
त्तरंवेतिस्मृतिषुपक्षाउक्ताः ॥ एषांशाखाभेदेनव्यवस्था ॥ द्वितीयपक्षएवब
हुसंमतः ॥ तत्रार्घ्यमाश्वलायनः—तैजसाश्ममयमृन्मयेषुत्रिषुपात्रेष्वेकद्रव्ये
षुवादर्भांतर्हितेष्वपःप्रसिच्य । शंनोदेवीरित्यनुमंत्र्यतिलानावपति । तिलो

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सिसोमदेवत्योगोसवेदेवनिर्मितः। प्रत्नवद्भिःप्रत्तस्वधयापितृनिमाल्लोकान् प्रीणयाहिनःस्वधानमइति ॥ अश्ममयंस्फाटिकादिमृन्मयंहस्तकृतमेव ॥ कुलालचक्रनिष्पन्नमासुरंदैविकंनतत् ॥ तदेवहस्तघटितंदैविकंकेवलंतथे तिछांदोगपरिशिष्टात् ॥ अन्यान्यपिपात्राणिपूर्वमुक्तानि ॥ मनुः—अन्ना भावेद्विजाभावेयद्येकोबाह्मणोभवेत् । पात्राण्यासादयेत्त्रीणिनतुब्राह्मणसं स्यया ॥ दत्तकादेःकर्तुर्द्विपितृत्वादावपिवचनात् ॥त्रीण्येवपात्राणीतिहरि हरः ॥ माधवीयेबैजवापः—अर्घ्येपितृणांत्रीण्येवकुर्यात्पात्राणिधर्मवित् ॥ ए कस्मिन्वाबहुषुवाब्राह्मणेषुयथाविधि ॥ हेमाद्रावप्येवम् ॥ अत्रानुमंत्रणंसंक त् ॥ तिलोसीत्यस्यप्रतिपात्रमावृत्तिःपितृशब्दस्यानूहश्चेतिवृत्तिकृत् ॥ द र्भश्चत्रिगुणंपवित्रम्॥तिस्रःशलाकास्तुपितृपात्रेषुपार्वणे । एकोद्विष्टेशलाके कांनिधायोदकमाहरेदितिहेमाद्रौचतुर्विंशतिमतात्॥तत्रैवविष्णुः—दक्षिणाग्र दर्भेषुदक्षिणाप्रवर्गचमसेषुपवित्रांतर्हितेष्वपआसिंचेच्छंनोदेवीतिमंत्रेणज लसेचनंबह्वृचभिन्नाविषयम्॥अत्रास्मिन्पक्षेप्रतिपात्रंमंत्रावृत्तिः ॥ कस्मिका याम्—गंधपुष्पाणिचैतेषुपात्रेषुप्रक्षिपेदथ॥ब्राह्मे—जलंक्षीरंदधिघृतंतिलतंडुला सर्षपान् । कुशाग्रमधुपुष्पाणिदत्वाचामेत्ततःस्वयम् ॥जातूकर्ण्यः—ततोर्घ्य पात्रसंपत्तिवाचयित्वाद्विजोत्तमान् ॥ तदग्रेचार्घ्यपात्राणिस्वधार्घ्याइतिवि न्यसेत् ॥ ततस्तिलहस्तोविप्रसव्यजानौदक्षिणकरंन्यस्यावाहनंपृच्छेत् ॥ अत्रगोत्रसंबंधनामानिद्वितीयांतत्वंचप्रागुक्तम् ॥ बैजवापगृह्ये—तिष्ठन्पि तृनावाहयिष्यामीत्यामंत्र्य ॥ कौर्मे—अपसव्यंततःकृत्वापितृणांदक्षिणामुखः आवाहनंततःकुर्यादुशंतस्त्वेत्यृचाबुधः ॥ आवाह्यतदनुज्ञातोजपेदायंतुनस्त तः । अत्रसव्यस्यापिप्रागुक्तेर्विकल्पः ॥ अत्राद्यमंत्रावृत्त्याऽस्मत्पितरम मुकशर्माणममुकगोत्रंवसुरूपमावाहयामीत्युक्त्वामूर्धादिपादांतंतिलान्वि कीर्यायंतुनइतिसर्वांतेसकृज्जपेदितिनिबंधाः ॥ अत्रोपवेशनसंवेशनपाद्यार्घ्या चमनीयान्यपिहेमाद्रिणोक्तानितान्यथर्ववेदिनानियतानिनान्येषाम् ॥तेषांच

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

प्रपितामहादिपित्रंतंप्रातिलोभ्येनसर्वःप्रयोगः ॥ वाराहे—गंधपुष्पार्चनंकृत्वा दद्याद्धस्तेतिलोदकं ॥ मार्कंडेयः—शिरस्तःपादतोवापिसम्यगभ्यर्चयेत्ततः ॥ ततःस्वधार्घ्याइतिपितृपितामहादिविप्राग्रेप्रत्येकंनिवेदयेदितिकारिकायांवृत्तौच ॥ आश्वलायनः—प्रसव्येनेतरपाण्यंगुष्ठांतरेणोववीतित्वाद्दक्षिणेनवा सव्योपगृहीतेनपितरिदंतेअर्घ्यंपितामहेदंतेअर्घ्यंप्रपितामहेदंतेअर्घ्यमित्यप्पूर्वंताःप्रतिग्राहयिष्यन्सकृत्सकृत्स्वधाअर्घ्याइतिप्रसृष्टाअनुमंत्रयीत ॥ याद्दिव्याआपःपृथिविसंबभूवुर्याअंतरिक्ष्याउतपार्थिवीर्याः ॥ हिरण्यवर्णायज्ञियास्तानआपःशंस्योनाभवंतु ॥ अर्घ्यादिप्राग्गंधादेर्यज्ञोपवीतमेव ॥ अर्घ्यदानात्प्रागन्याअपोदद्यात् ॥ यद्यप्यत्रसव्येनदक्षिणेनवार्घ्यंदद्यादित्युक्तंतथापिदक्षिणेनेत्यभिमतोर्थः ॥ कारिकायांवृत्तौचैवम् ॥ पित्रादेस्त्रिभिःपात्रैर्दद्यात् ॥पितुःस्थानेविप्रत्रयंचेदेकमर्घ्यंविभज्यदद्यात् ॥ त्रयाणांस्वधाअर्घ्याइतिसकृन्निवेदनम् ॥ एवंपैतामहादापि ॥ अन्यजलदानमर्घ्यमंत्राश्चप्रतिविप्रमावर्तते ॥ तेषुगंधादौचप्रतिविप्रंपदार्थानुसमयःकांडानुसमयोवा ॥ पित्रादित्रयाणामेकविप्रपक्षेत्रिभिःपात्रैरेकस्यैवार्घ्यंदद्यादितिवृत्तिः ॥ कारिकापि—स्वधाऽर्घ्याइत्यपोर्घ्यास्ताउपवीतीनिवेदयेत्॥निवेदनात्प्राक्प्राचीनावीतमेवेत्यर्थः॥अर्घ्यसशेषमादायदक्षिणेनतुपाणिना।सव्यहस्तगृहीतेननिनयेत्पितृतीर्थतः॥दत्वादत्वानिनीतास्तायादिव्याचानुमंत्रयेत् ॥मनु—यादिव्याइतिमंत्रेणहस्तेष्वर्घ्यंविनिक्षिपेदिति । यच्चवाराहे—तिलांबुनाचापसव्यंदद्यादर्घ्यादिकंद्विजइति।यच्चव्यासः—गोत्रसंबंधनामानिपितृणामनुकीर्तयन्।एकैकस्यतुविप्रस्यअर्घ्यपात्रंविनिक्षिपेदितितद्बह्वृचातिरिक्तविषयं ॥ ततआचामेत् ॥ एवंमातामहेष्वपि ॥ आश्वलायनः—संस्रवान्समवनीयताभिरद्भिःपुत्रकामोमुखमनाक्ति। संस्रवशेषः।संस्रवोहिपरिशिष्टोभवतीतिशतपथश्रुतेः ॥ केचित्तुहस्तगलितांबुवदंति ॥ समवनीयांत्यहेपात्रेपितृपात्रंआसिच्येतिवृत्तिः॥प्रथमेपात्रेसंस्रवान्समवनीयेतिकातीयसूत्राच्च ॥ ब्राह्मेतुप्रतिबिंबाव

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

लाकनमुक्तं ॥ स्कांदेत्वायुःकामस्यनेत्रासेचनमुक्तं ॥ पित्र्यविप्रैःप्राङ्मुख स्यकर्तुरभिषेकःकार्यइतिकेचित् ॥ आश्वलायनः—नोद्धरेत्प्रथमंपात्रंपितृणामर्घ्यपातितं । आवृतास्तत्रतिष्ठंतिपितरःशौनकोब्रवीत् ॥ यावद्विप्रविसर्जनमितितुर्यपादेयमीयःपाठः ॥ अत्रवृत्तिः—पितृपात्रंसमवनयनदेशान्न चालयेदाश्राद्धसमाप्तेः । यस्मात्तत्रतृतीयपात्रेणावृत्ताइति॥यद्वा । प्रथमपात्रमेवन्यग्बिलंकुर्यादिति ॥ कामाभावेपीदमेवशेषप्रतिपादनं॥ हेमाद्रौकौर्मे—संस्रवांश्चततःसर्वान्पात्रेकुर्यात्समाहितः । पितृभ्यःस्थानमसीतिन्युब्जंपात्रंनिधापयेत् ॥ शूलपाणीयमस्तु—पैतृकंप्रथमंपात्रंतस्मैपैतामहंन्यसेत् । प्रपितामहंततोन्यस्यनोद्धरेन्नचचालयेदित्याह ॥ अथसंस्रवानानयतृतीयेनाच्छाद्यन्युब्जीकुर्यादितिसर्वैकवाक्यतयार्थइतिकेचित् ॥ अत्रिः—गंधादिभिस्तदभ्यर्च्यतृतीयेनापिधापयेत् । पितृभ्यःस्थानमसीतिशुचौदेशेर्चितेर्चयेत् ॥ अर्चनंन्युब्जीकृतेपितुल्यं ॥ न्युब्जमुत्तरतोन्यसेदितिप्रचेतसोक्तेः ॥ सर्वविप्रोत्तरतोन्यसेदितिहेमाद्रिकल्पतरू ॥ विप्रवामेइतिहलायुधः ॥ कर्तुर्वामेइतिशूलपाणिः ॥ उत्तानंविवृत्तंवापिपितृपात्रंनतद्भवेदित्युशनसोक्तेर्न्युब्जतैवसाधुः ॥ मातामहादिसंस्रवानापिपितृपात्रएवगृहीत्वाप्रयजवत्तंत्रेणन्युब्जीकुर्यादितिशूलपाणिः ॥ एकोद्दिष्टेतूहेनन्युब्जतेतिपितृभक्तौश्रीदत्तः॥यमोपि—स्पृष्टमुत्तानमन्यत्रनीतमुद्घाटितंतथा ॥ पात्रंदृष्ट्वाव्रजंत्याशुपितरस्तंशपंतिच ॥ वैश्वदेवेउत्तानमितिमदनपारिजातः ॥ बैजवापः—तस्योपरिकुशान्दत्वाप्रदद्याद्देवपूर्वकं॥ गंधपुष्पाणिधूपंचदीपंवस्त्रोपवीतके ॥ ॥अत्रगंधादेर्दैवेपिश्येचपदार्थानुसमयस्ययाज्ञवल्क्योक्तकांडानुसमयेनविकल्पोज्ञेयः ॥बह्वृचानांतुसूत्रेदैवानुक्तेःकांडानुसमयएव ॥ अत्रप्राचीनावीतीनामगोत्रसंबुद्ध्याद्युक्तंप्राक्॥अन्यद्दैववत्तदंतेआचमनंच ॥हेमाद्रौकालिकापराणे—निर्वर्त्यब्राह्मणादेशात्क्रियामेवंयथाविधि । भाजनानिततोदद्याद्धस्तशौचंपुनःक्रमात् ॥आदेशात्पात्राणिदद्यादित्यन्वयः॥तेनतत्रापिप्रश्नानुज्ञेज्ञेये।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तत्रैवब्राह्मे—मंडलानिचकार्याणिनैवारैश्चूर्णकैःशुभैः । गौरमृत्तिकयावापिभस्मनागोमयेनवा॥भृगुः—भस्मनावारिणावापिकारयेन्मंडलंततः । चतुःकोणंद्विजाद्यस्यत्रिकोणंक्षत्रियस्यतु । मंडलाकृतिवैश्यस्यशूद्रस्याभ्युक्षणंस्मृतं ॥ बह्वृचपरिशिष्टेतु—दैवेचतुरस्रंपित्र्येवृत्तंमंडलंकृत्वाक्रमेणसयवान्सतिलांश्चदर्भान्दद्यादित्युक्तं ॥ मार्कंडेयः—यातुधानाःपिशाचाश्चक्रूरायेचैवराक्षसाः । हरंतिरसमन्नस्यमंडलेनविवर्जितम् ॥ हेमाद्रौहारीतः—भूमावेवनिदध्यान्नोपरिपात्राणीति ॥तानिचहेमाद्रावचिसाह—भोजनेहैमरौप्याणिदैवेपित्र्येयथाक्रमम् ॥ हारीतः—राजतपार्णताम्रकांस्यपात्राणिभोजनेइति ॥ तत्रैववाराहे—सौवर्णानीहरौप्याणिकांस्यानितदसंभवे । अन्यान्यपिहिकार्याणि दारुजान्यपिजानता ॥ नायसान्यपिकार्याणिपैत्तलानिनतुकाचित् । नच सीसमयानीहशस्यंतेत्रपुजान्यपि ॥ अत्रिः—पंचाशत्पलिकंकांस्यंहयधिकंभोजनायवै । गृहस्थैस्तुसदाकार्यमभावेहेमरौप्ययोः ॥ पालाशेभ्योविनानस्युःपर्णपात्राणिभोजने ॥ पृथ्वीचंद्रस्तु—कांस्यपात्रेहविर्दत्तंनिराशाःपितरोगताइतिब्राह्मोक्तेःकांस्यपात्रनिषेधमाह ॥ वोपदेवस्तुस्मृतिसंग्रहमुदाजहार—श्राद्धेपलाशपात्राणिमधूकौदुंबराणिच । पारिकाकुटजवृक्षक्रकचानिक्रमाज्जगुः ॥कदलीचूतपनसजंबुपुन्नागचंपकाः।अलाभेमुख्यपात्राणांग्राह्यास्युःपितृकर्मणीति ॥ हेमद्रौतुकदलीपात्रनिषेधमाहांगिराः—नजातीकुसुमानिदद्यान्नकदलीपात्रमिति॥ क्रतुः—असुराणांकुलेजातारंभापूर्वपरिग्रहे । तस्यदर्शनमात्रेणनिराशाःपितरोगताः॥ एवंपात्राण्यासाद्यभस्ममर्यादांकृत्वाविप्रहस्तशोधनंकुर्यात्॥तत्रपिशंगरक्षाणोइतिमंत्रहयंकेचित्पठंति॥मात्स्ये—अकृत्वाभस्ममर्यादांयःकुर्यात्पाणिशोधनं । आसुरंतद्भवेच्छ्राद्धंपितॄणांनोपतिष्ठते॥तत्रैवब्रह्मांडे—प्रक्षाल्यहस्तपात्रादिपश्चादद्भिर्विधानवत् । प्रक्षालनजलंदर्भैस्तिलैर्मिश्रंक्षिपेच्छुचौ ॥ मंडलोपरीतिहेमाद्रिः॥अथाग्नौकरणं॥ हेमाद्रौमार्कंडेयः—आहिताग्निस्तुजुहुयाद्दक्षिणाग्नौसमाहितः । अनाहिताग्निश्चौपस

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नेऽग्न्याभावेद्विजेषुवा ॥ वायवीये—आत्दृत्यदक्षिणाग्निंतुहोमार्थंवैप्रयत्नतः । अग्न्यर्थलौकिकेवापिजुहुयात्कर्मसिद्धये ॥ आहिताग्निःसर्वाधानी ॥ अर्धाधानीतुगृह्यएवेविचंद्रिकापरार्कमिक्षरामाधवादयः ॥ तस्यापिदक्षिणाग्नौ लौकिकोगृह्यइतिहेमाद्रिःकल्पतरुश्च ॥ आद्यपक्षएवतुयुक्तोबहुसंमतश्च॥ यद्यपिस्मार्ताग्नौकरणंश्रौतेदक्षिणाग्नौनयुक्तंतथापिवचनाद्भवतीतिहेमाद्रिचंद्रिकादयः॥ इदंदर्शश्राद्धएव ॥ आब्दिकादिषुतुसर्वाधानीपाणौअर्धाधानीगृह्ये कुर्यादितिहेमाद्रिर्माधवादयश्च ॥ पक्षांतंकर्मनिर्वर्त्यवैश्वदेवंचसाग्निकः । पिंडयज्ञंततःकुर्यात्ततोन्वाहार्यकंबुधइतिलौगाक्ष्यादिभिः क्रमोक्तेर्विहृतदक्षिणाग्निसत्वात् ॥ अतएवात्रवचनेसाग्निकआहिताग्निरुक्तोहेमाद्रिणा ॥ एतदापस्तंबादीनामेव ॥ आश्वलायनस्याहिताग्नेःपाणावेवेतिवृत्तिः ॥ अर्धाधानिनोगृह्येएवव्यतिषंगेणेतिप्रयोगपारिजातेपरिशिष्टेच ॥ बोपदेवस्त्वाहहोमशब्दःपिंडपितृयज्ञपरः ॥ पितृयज्ञेतुजुहुयाद्दक्षिणाग्नौसमाहितः । श्राद्धेत्वौपासनाग्नौतुनिरग्निर्लौकिकेनले॥अनग्निर्दूरभार्यश्चपार्वणेसमुपस्थिते । संधायाग्निंततःकुर्याद्धोममग्निंसमुत्सृजेदितित्रिकांडमंडनोक्तेः ॥ श्राद्धेगृह्याग्नावेवेतिलौकिकाग्न्यादिविधानंचतैत्तिरीयादिविषयं ॥बव्हृचस्यत्वनग्नेरपिपाणिहोमएवअग्निपाणीविनासूत्रेविधानांतरानुक्तेः॥ अग्न्यभावेतुविप्रस्यपाणावेवोपपादयेदितिमनूक्तेश्च ॥ वृत्तावप्येवम् ॥ क्वचित्साग्नेरपिपाणिहोमउक्तोगृह्यपरिष्टे ॥ अन्वष्टक्यंचपूर्वेद्युर्मासिमास्यथपार्वणं । काम्यमाभ्युदयेष्टव्यामेकोद्दिष्टमथाष्टमं॥चतुर्ष्वाद्येषुचाग्नीनांवन्हौहोमोविधीयते । पित्र्यब्राह्मणहस्तेस्यादुत्तरेषुचतुर्ष्वपीति ॥ एकोद्दिष्टंसपिंडीकरणंशुद्धेतान्निषेधात् ॥ बव्हृचभाष्यकारास्तुसर्वैकोद्दिष्टेषुपाणिहोममाहुः॥इदंबव्हृचानामेव॥अत्रेदंतत्वम् । स्थालीपाकेनसहपिंडार्थमुद्धृत्येतिसूत्रेनात्रापूर्वःस्थालीपाकश्चोद्यते ॥ सर्वश्राद्धेषुप्रसंगात्तेनानुवादोयमितिवृत्तिकारोक्तेः॥ पार्वणेआर्थिकस्यानंगस्यव्यतिषंगस्यवार्त्तिकादिष्वनतिदेशादर्धाधानिनोपिपाणिहोमएवेतिवृत्तिस्वर

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सः॥एवंमासिकादावपि ॥ षोडशेमासिकेश्राद्धेसपिंडीकरणेतथा । पाणावे बतुहोतव्यमन्यत्राग्नौतुहूयतेइतिबोपदेवोदाहृतवचनाच्च ॥ भाष्यकारमतेतु— सूत्रेस्थालीपाकेनेतिकरणत्वान्नित्यवच्छ्रवणाच्चपार्वणेसांगम् ॥ ततःकाम्या दिषुतदभावेकार्यस्यपिंडदानस्याप्यभावः ॥ एतदेवानुसृत्यविकृतावपिवार्षि कादौव्यतिषंगउक्तःप्रयोगपारिजातेपरिशिष्टेच ॥ तेनैतन्मतेऽर्धाधानिनोग्ना वेव ॥ वस्तुतस्तुस्थालीपाकेसहशाखयाप्रस्तरंप्रहरतीतिवत्सहभावमात्रश्रु तेः ॥ पत्नीवतेत्वष्टुरुपलक्षणमिवनांगत्वम् ॥ तत्त्वेवानांगानुरोधेनप्रधान भूतपिंडदानत्यागोयुक्तः ॥ तेनव्यतिषंगाभावेप्यग्नौहोमोभवतीतिबोपदेवः॥ अनाहिताग्नेर्गृह्याग्निमतस्तुसर्वमतेग्नावेव ॥वार्षिकादौवृत्तिमतेव्यतिषंगोन॥ अन्यमतेत्वस्ति ॥अत्रयथाचारमनुष्ठेयम् ॥ आश्वलायनः—उद्धृत्यघृताक्तमन्न मनुज्ञापयत्यग्नौकरिष्ये । करवैकरवाणीतिवाप्रत्यनुज्ञा । क्रियतांकुरुष्वकुर्वि त्यथाग्नौजुहोतियथोक्तंपुरस्तादिति ॥ व्यतिषंगपक्षेइदमितिवृत्तिः ॥करवैक रवाणीत्यत्राग्नावित्यनुषंगःपुरस्तात्पिंडपितृयज्ञे॥तच्चैवम् । मेक्षणेनावदाया वदानसंपदाजुहुयात्सोमायपितृमतेस्वधानमोग्नयेकव्यवाहनायस्वधानमइ तिस्वाहाकारेणवाग्निंपूर्वंयज्ञोपवीतीमेक्षणमनुप्रवृत्त्येति ॥अवदानसंपदाउप स्तरणाद्यपेक्षयेत्यर्थः ॥ व्यतिषंगपक्षेअतिप्रणीतेयंहोमोन्यथामुख्येअतिप्रणी तेग्नाविध्ममुपसमाधायेतिबह्वृचपरिशिष्टात्॥केचित्तस्यरक्षोनिबर्हणार्थत्वा न्मुख्येवदंति ॥ तदेतद्विरोधाच्चिंत्यम् ॥ प्रयोगपारिजातेप्येवम् ॥ शौनकः— स्वाहाकारणेहोमेतुभवेद्यज्ञोपवीतवान् । तत्रप्रागग्नयेहुत्वापश्चात्सोमायहू यते ॥ अग्नौयज्ञोपवीत्येवप्रक्षिपेन्मेक्षणंततः ॥ छंदोगपरिशिष्टे—अग्नौकर णहोमश्चकर्तव्यउपवीतिना । अपसव्येनवाकार्योदक्षिणाभिमुखेनच ॥ कातीयानांत्वपसव्यमेवपिंडपितृयज्ञवद्धुत्वेतिसर्वातिदेशात् ॥ सव्यंतुदंछो गपरम् ॥ गोभिलेनेतदुत्तरमेवापसव्योक्तः ॥ छंदोगाजुहुयुःसव्येनापस व्येनयाजुषाइतिवृद्धयाज्ञवल्क्योक्तश्च ॥ अथपाणिहोमः ॥आश्वलायनः—

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अभ्यनुज्ञायांपाणिष्वेवेति ॥ पिंडपितृयज्ञकल्पाभावेनाग्न्याभावेकाम्यादि ष्वित्यर्थः ॥ तेनबह्वृचानामेकोद्दिष्टेपाणिहोमोभवत्येव॥ निषेधोऽन्यपरः॥ पाणिष्वितिबहुवचनात्सर्वविप्रपाणिषुहोमइतिवृत्तिः॥ एवंमातामहेपि ॥ शौनकोपि—सर्वेषामुपविष्टानांविप्राणामथपाणिषु । विभज्यजुहुयात्सर्वेन सोमायेत्यादिमंत्रतः ॥ यत्तुहेमाद्रौकात्यायनः—पिंड्येयःपंक्तिमूर्धन्यस्तस्यपा णावनग्निकः ॥ हुत्वामंत्रवदन्येषांतूष्णींपात्रेषुनिक्षिपेदितिबह्वृचातिरिक्ता नाम्॥यत्तुतत्रैवमात्स्ये—अग्न्यभावेतुविप्रस्यपाणौवाथजलेपिवा ॥ अजक र्णेश्वकर्णेवागोष्ठेवाथशिलांतिकइतितत्तीर्थश्राद्धविषयम् ॥ तद्यदापांसमीपे स्याच्छ्राद्धंज्ञेयोविधिस्तदेतितत्रैवकात्यायनोक्तेः ॥ निर्जलेत्वजकर्णादौ ॥ यत्तुचंद्रोदयेयमः—देवविप्रकरेऽनग्निःकृत्वाग्नौकरणंद्विजइतितदभार्यपरम् ॥ अपत्नीकोयदाविप्रःश्राद्धंकुर्वीतपार्वणं ॥ पिंड्यविप्रैरनुज्ञातोविश्वेदेवेषुहू यतेइतितत्रैवकात्यायनोक्तेः ॥ हूयतेइतिछांदसोव्यत्ययः ॥ हेमाद्रौवायवी ये—विधुरोदैविकेकुर्याच्छेषंपिंड्येनिवेदयेत् । दैवविप्रानेकत्वेतत्रैव—वि श्वेदेवेयदैकस्मिन्भवेयुर्ह्यर्चादयोद्विजाः ॥ तदैकपाणौहोतव्यंस्याद्विधिर्वीहि तस्तदा ॥सोप्याद्यःप्रथमंवानियम्यतेतिन्यायात् ॥ तेनमृतभार्यस्यदैवेहोमः॥ अनुपनीतब्रह्मचार्यादेस्तुपिंड्ये ॥ अग्न्याभावःस्मृतस्तावद्यावद्भार्यानविं दतीतिहेमाद्रौजातूकर्ण्योक्तेः ॥ सभार्यनष्टाग्नेरपिपिंड्यविप्रकरेइतिपृथ्वीचं द्रः ॥ उपवीतित्वेनदैवेहोमःप्राचीनावीतेनपिंड्ये ॥ यद्वासर्वत्रदैवपिंड्यक र्म्योर्विकल्पइतिहेमाद्रौमदनरत्नेपारिजातेच ॥ यदातुपितृमातामहयोर्दै वपिंड्यविप्रभेदस्तदाभेदेनपाणिहोमइत्यपरार्कचंद्रिकादयः ॥ यदातुदैवंतं त्रंतदातंत्रेणसकृदेवपाणिहोमइतिकेचित्॥हेमाद्रिस्तु—मातामहस्यभेदे पिकु र्यात्तंत्रेणसाग्निकइतिकातीयस्मृतेर्भेदमाह ॥ एवंपिंड्यपि ॥ माधवीयेप्ये वम् ॥एवंसाग्नेरपिविदेशादौपाणिहोमोज्ञेयः ॥ यत्तुकर्केणाग्निविनाश्राद्ध मेवनास्तीत्युक्तंतत्सपिंडीकरणवार्षिकाद्यकरणापत्तेर्धर्मकिंचिदेव ॥ यत्तुवृ

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

हेमाद्रीये—अनग्निर्दूरभार्यश्चपार्वणेसमुपस्थिते । भ्रातृभिःकारयेच्छ्राद्धं साग्निकैर्विधिवद्द्विजाः ॥ क्षयाहदिवसेप्राप्तेस्वस्याग्निर्दूरगोयदि । तथैव भ्रातरःस्युश्चेल्लौकिकाग्नाविति स्थितिः ॥ औपासनाग्नौदूरस्थेसमीपेभ्रातरि स्थिते । यद्यग्नौजुहुयाद्वापिपाणौवासहिपातकी ॥ औपासनाग्नौदूरस्थेके चिदिच्छंतिसत्तमाः ॥ पाणावेवतुहोतव्यमितिनैतत्समंजसमितितद्वृद्धानाद रादुपेक्ष्यम् ॥ हेमाद्रौयमः—अग्नौकरणवत्तत्रहोमोविप्रकरेभवेत् । पर्युक्ष्य दर्भानास्तीर्ययतोह्यग्निसमोद्विजः॥ मेक्षणेनकरेणवाहोमः ॥ मेक्षणप्रहरणंने तिवृत्तिः ॥ स्मृतिरत्नावल्याम्—नानुज्ञापाणिहोमेस्यान्नस्तःपर्यहनोक्षणं । नाग्नेतमद्यादितिचनस्थाताभिध्ममेक्षणे ॥ कर्काचार्योप्येवमाह ॥ माधवीये चंद्रिकायांचानुज्ञादिसर्वंभवतीत्युक्तं॥ पाणिहोमेप्रश्नाद्याहापरार्केशौनकः— अनग्निश्चेदाज्यंगृहीत्वाभवत्स्वेवाग्नौकरणमितिपूर्ववत्तथास्त्विति ॥ आश्व लायनः—यदिपाणिष्वाचांतेष्वन्यदन्नमनुदिशत्यन्नमन्नेसृष्टंदत्तमध्वमिति॥ पाणौहुतंपात्रेनिधायविप्रैराचम्यभोजनार्थमन्नेपरिविष्टेहुतशेषंपात्रेषुदद्यादि त्यर्थः ॥ सृष्टंप्रभूतं ॥ नैमित्तिकंचेदमाचमनंनहुतभक्षणनिमित्तम्॥ अन्नंपा णितलेदत्तंपूर्वमश्नंत्यबुद्धयः । पितरस्तेनतृप्यंतिशेषान्नंनलभंतिते ॥ यच्चपा णितलेदत्तंयच्चान्यदुपकल्पितं । एकीभावेनभोक्तव्यंपृथग्भावोनविद्यतेइति बह्वृचपरिशिष्टात् ॥ हेमाद्रावप्याचमनेहेत्वर्थवादउक्तःपाण्यास्योहिद्विजः स्मृतति ॥ भाष्येत्वाचांतेषुभक्षितेषु ॥ चमुभक्षणेइति ॥भक्षणोत्तरंचनाचमन मग्निसाम्यात् ॥ पूर्वनिषेधस्तुसपिंडीकरणेज्ञेयः ॥ ददातिचोदितत्वाच्चत्व त्रजुहोतिचोदितत्वादित्युक्तं ॥ नत्वेतद्बहुसंमतं ॥ यत्तुबौधायनेन—तांस्मरंस्त प्राशितेदद्याद्यदन्नंप्रकृतंभवेदितिभक्षणमुक्तंतत्तच्छाखीयानामेवेतिहेमाद्रिः॥ तत्रैवयमः—पित्र्यपाणिहुताच्छेषंपितृपात्रेषुनिक्षिपेत् । अग्नौकरणशेषंतुन दद्याद्वैश्वदेविके ॥ एतदग्निहोमेपिसमं ॥ तथाकर्कःतुसूत्रेहुतशेषंदत्वेत्यवि शेषात्सर्वविप्रेषुदद्यादित्याह ॥ तत्रैववृद्धवसिष्ठः—पित्र्यविप्रकरेहुत्वाशेषं

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पात्रेषुनिक्षिपेत् । पिंडेभ्यःक्षेपयेत्किंचिन्नदद्याद्वैश्वदेविके ॥ अथापस्तंबा
नांसूत्रे—उद्धीयतामग्नौचक्रियतामित्यामंत्रयते ॥ काममुद्धीयतांकाममग्नौ
चक्रियतामित्यतिसृष्टउद्धेरज्जुहुयाच्च॥नष्टाग्निविधुरादेर्विशेषोबृहन्नारदीये—
नष्टाग्निर्दूरभार्यश्चपार्वणेसमुपस्थिते ॥ संधायाग्निंततोहोमंकृत्वातांविसृजे
त्पनुः ॥ अयाश्चेतितत्कालेग्निंसंधायहुत्वात्यजेदित्यर्थः ॥ एतदापस्तंबानामे
व ॥ पाणिहोमस्तुछंदोगादीनाम्॥ विश्वप्रकाशेपि—साग्निरौपासनेनाग्नि
रग्नौकुर्वीतलौकिके ॥ पाणौहोमंप्रशंसंतिनत्वापस्तंबशाखिनाम् ॥ स्नातका
विधुरावास्युर्यदिवाब्रह्मचारिणः । अग्नौकरणहोमंतुकुर्युस्तेलौकिकेनले ॥
अयाश्चाग्नेमनोज्योतिरुद्बुध्यस्वाहृतीर्हुनेत् ॥ ततोनुज्ञातोग्नींधनाद्याज्यभागां
तेयन्मेमातेत्याद्यैर्जुहुयात् ॥ तत्रसप्ताज्याहुतयःषडाज्यस्येतित्रयोदश ॥ व्य
स्तयोवा ॥ यथा—यन्मेमाताप्रलुलोभतन्मेरेतःपितावृक्तांयास्तिष्ठंतीतिद्वाभ्या
ममुष्मैस्वाहेतिपितुर्नाम्नाद्वौहोमौ ॥ यन्मेपितामहीप्रलुलोभतन्मेरेतःपितामहो
वृक्तामंतर्दधेइतितन्नाम्नापितामहायद्वौ ॥ यन्मेप्रपितामहीप्रलुलोभतन्मे
रेतःप्रपितामहोवृक्तामंतर्दधेऋतुभिरितितन्नाम्नाप्रपितामहायद्वौ ॥ मातामहे
षुतूहः—यन्मेमातामहीतन्मेमातामहीवृक्तां ॥अन्यमातामहावृद्धमित्यादौ ॥
यन्मेमातुःपितामहीप्रलुलोभतन्मेरेतोमातुःपितामहोवृक्तां ॥ अन्यंमातुःपि
तामहावृद्धम् ॥ यन्मेमातुःप्रपितामहीप्रलुलोभतन्मेरेतोमातुःप्रपितामहो
वृक्तां॥अन्यंमातुःप्रपितामहावृद्धं॥सर्वत्राप्यमुष्याइत्यत्रउक्तंतन्नामयोज्यम् ॥
तत्रगृह्यसंग्रहे—योज्यःपित्रादिशब्दानांस्थानेमातामहादिकः । अत्रहोमेत
थास्पर्शेजलपिंडादिदानके ॥ यन्मेमातामहीत्यादितत्रोदाहरणंभवेत् । त
तोयेकेचेत्येकान्नाहुतिः ॥ ततःस्वाहाभिज्येइत्याद्यैराज्यंहुत्वास्विष्टकृतंहुत्वा
सर्वभक्ष्यंकिंचिदादायेदमुष्णंभस्मापोह्यतत्रतूष्णींस्वाहाकारेणजुहोति॥ प
रिषेचनांतंस्थालीपाकवत् ॥ अयमग्नौकरणहोमोमासिकश्राद्धएव ॥ तच्च
स्मार्ताग्न्यभावेनकार्यमितिकेचित् ॥ कार्यमेवेतिबहवः ॥ अतएवसर्वाधा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

निनोहोमवर्ज्यमासिकश्राद्धमुक्तंसुदर्शनभाष्ये ॥ महालयेतद्दिवेके ॥ प्रकरणांतरत्वात् ॥ कर्मांतरत्वेनस्मार्तपार्वणवत्कार्यमितित्वस्मद्गुरवः ॥ आब्दिकादिपुतुस्मार्तपार्वणविधिरेव ॥ एवंमातृवार्षिकादिषु ॥ मासिश्राद्धविकृतावष्टकायांमातृश्राद्धेवैकृतहोमेनप्राकृतहोमबाधः ॥ अन्वष्टकासुमातृश्राद्धंनेतिभाष्ये ॥ तत्रापिश्राद्धांतरवत् ॥ क्रियमाणेतुयन्मेमातेत्यादौगुणत्वेपिमातृप्राधान्यंविवक्षितं ॥ मासिश्राद्धेनकल्पोव्याख्यातइतिसूत्रात् ॥ आग्नेय्येवमनोताकार्यमितिवचनादग्निशब्दस्यैववैकृतदेवताभिधायित्वम् ॥ तेनामुष्याइत्यत्रामुकशर्मभ्यांपितृभ्यामित्याद्यूहःकार्यः ॥ तच्चमासिश्राद्धं जीवत्पित्रादीनांव्युत्क्रमम्मृतपित्रादीनांचकार्यमित्युक्तंसुदर्शनभाष्ये ॥ तत्रकारस्तुवक्ष्यते ॥ मातापित्रोर्द्वित्वादौतुनोहः ॥ तस्माद्वचंनोहेदितिनिषेधात् ॥ प्रकृतावूहाभावाच्चपत्नींसन्नह्येतिवत् ॥ उपदेशिमतेतूहः ॥ यथायन्मेमातरौप्रलुलोभतुश्चरत्यावननुव्रतेइत्याद्यस्मत्पितृकृतमासिश्राद्धनिर्णयेज्ञेयमितिदिक् ॥ अन्यत्प्राग्वत् ॥ अथपरिवेषणं ॥ तच्चौपवीत्येवाज्येनदेवपूर्वमामासुपक्वमितिपात्राण्युपस्तीर्यकुर्यादितिहेमाद्रिः ॥ भारतेदानधर्मेपि— आज्याहुतिंविनानैवयत्किंचित्परिविष्यते । दुराचारैश्चयद्भुक्तंतद्भागंरक्षसांविदुः ॥ तत्रैवशौनकः—विधिनादेवपूर्वंतुपरिवेषणमाचरेत् ॥ तत्रैवधर्मः— फलस्यानंततांप्रोक्तास्वयंचपरिवेषणे॥तत्रैववायुभविष्ययोः—भार्यायाःश्राद्धकालेतुप्रशस्तंपरिवेषणम्॥ ब्रह्मांडे—नापवित्रेणनैकेनहस्तेननविनाकुशम् । नायसेनायसेनैवश्राद्धेतुपरिवेषयेत् ॥ वसिष्ठः—आयसेनतुपात्रेणयदन्नंसंप्रदीयते । भोक्ताविष्ठासमंभुंक्तेदाताचनरकंव्रजेत् ॥ पैठीनसिः—सीसकाय्सरीतीपात्राण्ययज्ञियानि ॥ तत्रैवहारीतः—सौवर्णराजताभ्यांचखड्गेनौदुंबरेणवा । दत्तमक्षय्यतांयातिफल्गुपात्रेणवापुनः ॥ कार्ष्णाजिनिः—दर्व्यादेयंघृतंचान्नंसमस्तव्यंजनानिच । उदकंचैवपक्वान्नंनोदर्व्यातुकदाचन ॥ यमः— पंक्त्यांविषमदातुश्चनिष्कृतिर्नैवविद्यते । पृथ्वीचंद्रोदयेपराशरः—सर्वदाच

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तिलाग्राह्याःपितृकृत्येविशेषतः। भोज्यपात्रेतिलान्दृष्ट्वानिराशाःपितरोगताः ॥ चंद्रिकायांवृद्धशातातपः—हस्तदत्तास्तुयेस्नेहालवणव्यंजनादयः । पितॄणांनोपतिष्ठंतिभोक्ताभुंजीतकिल्बिषं ॥ घृतपात्रेविरोधोग्रंथांतरे—ओदनेपरमान्नेचपात्रमासाद्यमुग्धधीः । घृतेनपूरयेत्पात्रंतद्घृतंरुधिरंभवेत् ॥ घृतादिपात्राणिभूमौस्थापयेन्नभोजनपात्रेइतिमदनरत्ने ॥ संग्रहे—हस्तदत्तंतुनाश्नीयाल्लवणव्यंजनादिकम् । अपक्वंतैलपक्वंचहस्तेनैवप्रदीयते ॥ पात्रालंभनमुक्तंचतुर्विंशतिमते—उत्तानंदक्षिणंसव्यंनीचंत्रापाण्युपस्पृशेत् ॥ याज्ञवल्क्यः—दत्वान्नंपृथिवीपात्रमितिपात्राभिमंत्रणम् । कृत्वेदंविष्णुरित्यन्नेद्विजांगुष्ठंनिवेशयेत् ॥ बौधायनः—विप्रांगुष्ठेनानखेनानुदिशति ॥ पृथिवीतेपात्रंद्यौरपिधानंब्राह्मणस्यमुखेऽमृतेऽमृतंजुहोमि ॥ ब्राह्मणानांत्वाविद्यावतांप्राणापानयोर्जुयोम्यक्षितमसिमामेपितॄणांक्षेष्टाअत्रामुष्मिंल्लोकेइति ॥ अथजुहोम्यग्रेस्वाहाशब्दःकातीयसूत्रेउक्तः ॥ पैत्रेस्वधाशब्दः ॥ अंगुष्ठविशेषमाहहेमाद्रौधौम्यः—परिवृत्यनवांगुष्ठंद्विजस्थानेनिवेशयेत् ॥ तथा ॥ उत्तानेनतुहस्तेनद्विजांगुष्ठनिवेशनं । यःकरोतिद्विजोमोहात्तद्वैरक्षांसिभुंजते ॥ तत्रैवयमः—विष्णोर्हव्यंचकव्यंचब्रूयाद्रक्षस्वचक्रमात् ॥ दैवेपित्र्येचेत्यर्थः ॥ तत्रैवात्रिः—संबंधनामगोत्राणिइदमन्नंततःस्वधा । पितृक्रमादुदीर्येतिस्वसत्तांविनिवर्तयेत् ॥ हस्तेनाभुक्तमन्नाद्यमिदमन्नमुदीरयेत् । अत्रान्नदानेचतुर्थीस्यादित्यादिविशेषाःपूर्वमुक्ताः ॥ अत्रपूर्वोक्तमंत्रांतेपुरूरवार्द्रवसंज्ञकाविश्वेदेवादेवताइदमन्नंसपरिकरंहव्यंअयंब्राह्मणस्त्वाहवनीयार्थेदत्तंदास्यमानंचातृप्तेः।गयेयंभूःगदाधरोभोक्ताइदमन्नंब्रह्मसौवर्णपात्रस्थमन्नमक्षय्यवटच्छायास्थंअमुकेभ्योविश्वेभ्योदेवेभ्यइदमन्नममृतरूपंपरिविष्टंपरिवेक्ष्यमाणंचातृप्तेःस्वाहानमोनममेतिबव्हृचपरिशिष्टहेमाद्याद्यनुमतःप्रयोगः ॥ एवंपित्र्येअमुकगोत्रवसूरूपादितत्तन्नामज्ञेयम् ॥ ततोयेदेवासइतिदैवेयेचेहपितरइतिपित्र्येचिज्जपंति ॥ ततोछिद्रंवाचयेत् ॥ तत्रै

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वप्रचेताः—आपोशानकरेविप्रेसंकल्प्याच्छिद्रभाषणात् । निराशाःपितरो यांतिदेवैःसहनसंशयः ॥ पारस्करः—संकल्प्यपितृदेवेभ्यःसावित्रीमधुमज्ज पः । श्राद्धंनिवेद्यापोशानंजुषप्रैषोथभोजनं ॥ निवेद्येतिब्रह्मार्पणंकृत्वेत्यर्थः ॥ अतएवबृहन्नारदीयेन्नत्यागमुक्त्वोक्तं ॥ दत्तंहविश्चतत्कर्मविष्णवेवैसम र्पयेदिति ॥ यत्तुकृत्यरत्नेकाष्णाजिनिः—अपसव्येनकर्तव्यंपितृकृत्यमशेष तः । अन्नदानादृतेसर्वमेवंमातामहेष्वपि ॥तच्च॥ ब्रह्मार्पणंब्रह्महविःहरिर्दाता हरिर्भोक्ताचतुर्भिश्चेतिकेचित्पठंति ॥धर्मप्रदीपे—ततोन्नंपितृदेवेभ्यःसंकल्प्य चयथाविधि । दत्तंयद्दास्यमानंचआतृप्तेर्नममेतिच ॥ तथा ॥ श्राद्धंया न्नस्यसंकल्पोभूमावेवप्रदीयते ॥ हस्तेषुदीयमानंतुपितृणांनोपतिष्ठते ॥वैं श्वदेवस्यवामेतुपितृपात्रस्यदक्षिणे । संकल्पोदकदानेस्यान्नित्यश्राद्धेयथा रुचि ॥ प्रचेताः—आपोशानंप्रदायाथसावित्रींत्रिर्जपेदथ । मधुवाताइति तृचंमध्वित्येतत्त्रिकंतथा ॥ मिताक्षरायांपारस्करः—संकल्प्यपितृदेवेभ्यः सावित्रीमधुमज्जपः । श्राद्धंनिवेद्यापोशानंजुषप्रैषोथभोनं ॥ गायत्रींत्रिःस कृद्वापिजपेद्व्याहृतिपूर्विकाम् । मधुवाताइतितृचंमध्वित्येतत्त्रिकंतथा ॥या ज्ञवल्क्यः—सव्याहृतिकांगायत्रींमधुवाताइतितृचम् । जप्त्वायथासुखंवाच्यं भुंजीरंस्तेपिवाग्यताः ॥ यथासुखंजुषध्वमितिवाच्यं ॥ अत्रिः—असंकल्पि तमन्नाद्यंपाणिभ्यांयद्युपस्पृशेत् । अभोज्यंतद्भवेदन्नंपितृणांनोपतिष्ठते ॥अ न्नंदत्तंनगृण्हीयाद्यावत्तोयंनसंपिबेत् ॥ आपोशानेविशेषमाहस्मृतिसमुच्च ये—आपोशानंवामभागेसुरापानसमंभवेत् । दक्षभागेतुयःकुर्यात्सोमपान समंभवेत् ॥ तथा ॥ पुनरापूर्यापोशानंसुरापानसमंभवेत् ॥ हेमाद्रावत्रिः— दत्तेवाप्यथवादत्तेभूमौयोनिक्षिपेद्बलिम् । तदन्नंनिष्फलंयातिनिराशैःपितृ भिर्गतैः ॥ केचिदाज्येनकुर्वंतितन्न । पायसेनतथाज्येनमाषान्नेनतथैवच । नकुर्याद्बलिदानंतुओदनेनप्रकल्पयेदितिस्मृतिसारेनिषेधात् ॥ शंखः— श्राद्धेनियुक्तान्भुंजानान्नस्पृ छेल्लवणादिषु । उच्छिष्टाःपितरोयांतिपृच्छतो

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नात्रसंशयः ॥ कात्यायनः—अश्नवत्सुजपेत्सव्याहृतिकांगायत्रींसकृत्त्रिर्वा राक्षोघ्नीःपौरुषंसूक्तमप्रतिरथमिति ॥ हेमाद्रौसौरपुराणे—ऐंद्रंचपौरुषंसूक्तं श्रावयेद्ब्राह्मणांस्ततः ॥ मात्स्यपाद्मयोः—ब्रह्मविष्ण्वर्करुद्राणांस्तोत्राणिविविधानिच । इंद्रेशसोमसूक्तानिपावमानीश्चशक्तितः ॥ मंडलंब्राह्मणंतद्वत् प्रीतिकाश्चियत्पुनः । अभावेसर्वविद्यानांगायत्रीजपमाचरेत् ॥ पृथ्वीचंद्रोदयेब्राह्मे—वीणांवंशध्वनिंचाथविप्रेभ्यःसंनिवेदयेत् ॥ जपेच्चपौरुषंसूक्तं नाचिकेतत्रयंतथा ॥ त्रिमधुत्रिसुपर्णंचपावमानीर्यजूंषिच ॥ हेमाद्रावत्रिः—हुंकारेणापियोब्रूयाद्धस्ताद्वापिवदेद्गुणान् । भूतलाच्चोद्धरेत्पात्रंमुचेद्धस्तेनवापिवेत् ॥ प्रौढपादोवहिःकच्छोबहिर्जानुकरोपिवा । अंगुष्ठेनविनाश्नातिमुखशब्देनवापुनः ॥ पीतावशिष्टतोयानिपुनरुद्धृत्यवापिवेत् । खादितार्धात्पुनःखादेन्मोदकानिफलानिच ॥ मुखेनवाधमेदनंनिष्ठीवेद्भाजनेपिवा । इत्थमश्नन्द्विजःश्राद्धंहत्वागच्छत्यधोगतिं ॥ जाबालिः—इष्टमुष्णंहविष्यंचदद्यान्नंशनैशनैः ॥ वृद्धशातातपः—अपेक्षितंयाचितव्यंश्राद्धार्थमुपकल्पितं । नयाचतोद्विजोमूढःसभवेत्पितृघातकः ॥ यत्तुयमः—श्राद्धेद्विजोनैवदद्यान्नयाचेन्नैवदापयेदितितदसंपादितवस्तुविषयमितिहेमाद्रिः ॥ हारीतः—ऊर्ध्वपाणिश्चविहसन्सक्रोधोविस्मयान्वितः । भुञ्जपृष्ठश्चयद्भुंक्तेनतत्प्रीणातिवैपितॄन् ॥ प्रचेताः—नस्पृशेद्वामहस्तेनभुंजानोन्नंकदाचन । नपादौनशिरोबस्तिनपदाभाजनंस्पृशेत् ॥ शंखः—श्राद्धपंक्तौतुभुंजानोब्राह्मणोब्राह्मणंस्पृशेत् ॥ तदन्नमत्यजन्भुक्त्वागायत्र्यष्टशतंजपेत् ॥ उशनाः—भोजनंतुननिःशेषंकुर्यात्प्राज्ञःकथंचन ॥ अन्यत्रदध्नःक्षीराद्वाक्षौद्रात्सक्तुभ्यएवच ॥ ब्राह्मे—नचाश्रुपातयेज्जातुनशुष्कांगिरमीरयेत् ॥ नचोद्वीक्षेतभुंजानान्नचकुर्वीतमत्सरं॥यमः—स्वाध्यायंश्रावयेत्सम्यग्धर्मशास्त्राणिचैवहि ॥ प्रचेताः—भुंजानेषुतुविप्रेषुऋग्यजुःसामलक्षणं । जपेदभिमुखोभूत्वापित्र्यंचैवविशेषतः ॥ यजूंषिचैवरुद्रंचराक्षोघ्नीर्ऋचएवच । राक्षोघ्नीः

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कुणुष्वरक्षोहणमित्याद्याः ॥ तत्रैवनिगमः ॥ भुंजत्सुजपेत्रावमानीरुदि
रतामध्वन्नवतीश्च ॥ अन्नवत्यःपितुंनुस्तोषमिति ॥ पृथ्वीचंद्रोदयेभरद्वाजः-
भुंजानेषुतुविप्रेषुप्रमादात्स्रवतेगुदम् । पादकृच्छ्रंततःकृत्वाअन्यंविप्रंनियोज
येत् । क्षणपाद्यादिसत्वेत्यर्थः ॥ विप्रवमनेतत्रैवदक्षः-निमंत्रितस्तुयःश्रा
द्धेभोजनेमुखनिःसृते । तदैवहोमंकुर्वीतस्वाग्नौविप्रःसमाहितः ॥ प्राणादि
पंचभिर्मंत्रैर्यावत्द्वात्रिंशसंख्यया ॥ब्राह्मणस्तुततःकृत्वाघृतप्राशनमाचरेत् ॥
ऋग्विधानेतु-इंद्रायसोमसूक्तेनश्राद्धविघ्नोयदाभवेत् । अग्न्यादिभिर्भोज
नेनश्राद्धंसंपूर्णमेवहीत्युक्तं ॥ अग्न्यादिभिरितिलौकिकाग्निस्थापनचरुनिर्वा
पाज्यभागांतेनामगोत्रपूर्वमग्नौ पितृनावाह्यसंपूज्यान्नत्यागंकृत्वाप्राणादिभि
र्द्वात्रिंशदाहुतीर्हुनेदित्यर्थः ॥ भोजनेनपुनःश्राद्धेन ॥ तेनहोमःपुनःश्रा
द्धंचेतिपक्षद्वयमुक्तं ॥ सूक्तजपस्तूभयानुगतः ॥ स्मृतिसंग्रहे-प्राधान्यंपिं
डदानस्यभोजनस्यतदंगता । अतोभुक्तिक्रियाहानौश्राद्धवृत्तिनमन्वते ॥
पिंडदानोत्तरंवांतौहोमएवनावृत्तिः ॥ पिंडदानात्प्राग्वांतौतद्दिनेउपवासंकृ
त्वापरेद्युःपुनःश्राद्धंकार्यमित्यर्थः ॥ तत्रैव-श्राद्धपंक्तौतुभुंजानोब्राह्मणोव
मतेयदि ॥ लौकिकाग्नौप्रतिष्ठाप्यअर्चयेच्चहुताशनं ॥ तथा ॥ एकएवयदा
विप्रोभोजनेछर्दितोयदि । तदैवाग्निंसमाधायहोमंकुर्याद्यथाविधि ॥ द्विती
यपक्षेऋग्विधाने-भोजनोपक्रमादूर्ध्वंप्रक्रमात्पूर्वतोयदि ॥ श्राद्धविघ्नेपु
नःकार्यंजपहोमौनतृप्तिदौ ॥स्मृतिसंग्रहे-अकृतेपिंडदानेनुभुंजानोब्राह्मणो
वमेत् । पुनःपाकात्तुकर्तव्यंपिंडदानंयथाविधि ॥ पिंडदानंश्राद्धं-अकृतेपिं
डदानेतुपितायदिवमेत्तदा । पुनःपाकंप्रकुर्वीतश्राद्धंकुर्याद्यथाविधीतितत्रै
वोक्तेः ॥ तथा ॥ पित्रर्थानांत्रयाणांचपिताचवमतेयदि । तद्दिनेचोपवासः
स्यात्पुनःश्राद्धंपरेहनि ॥ वमनेवाविरेकेवातद्दिनंपरिवर्जयेत् ॥ एषुवचने
षुमूलंचिंत्यं ॥ इदंमासिकाब्दिकविषयं ॥ दर्शादौतुवांतावामेनतदैवकार्य
म् ॥ श्राद्धविघ्नेद्विजातीनामामश्राद्धंप्रकीर्तितं ॥ अमावास्यादिनियतंमास

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

संवत्सरादृतइतिमरीचिस्मृतेः ॥ श्राद्धेपिंडदानमेवप्रधानमितिकर्काचार्याः ॥ तन्मतेदक्षोक्तोहोमएवनावृत्तिः ॥ विप्रभोजनमितिमेधातिथिः ॥ भोजनपिंडदानाद्यौकरणानीतिकपर्दिधूर्तस्वामिहेमाद्रयादयः ॥ श्राद्धस्यहोमदानोभयरूपत्वात्संपूर्णदानाभावाद्भोजनस्यांगत्वेपिसौमवमतेहृतियुक्तम् ॥ तन्मतेपूर्वोक्तोनिर्णयः । अन्नत्यागमात्रंप्रधानम् । भोजनंतुप्रतिपत्तिरूपमंगमतोवांतौतद्धानेपिनावृत्तिरितिगौडमैथिलादयः ॥ नैमित्तिकविधानमितियुक्तंप्रतीमः ॥ अत्रेदंतत्त्वम् । वैश्वदेविकस्यवमनेहोमएवनावृत्तिः । अंगत्वात् । तच्चरक्षार्थत्वादिष्टिश्राद्धेक्रतूदक्षइत्यादिस्मृतेश्च ॥ तत्रजयान्जुहुयादितिवत् । पितामहादेरपितथा । पितेत्युक्तेरितिकेचित् । तस्यापिप्रधानत्वात्पितृवदितितुयुक्तम् । सपिंडीकरणादौवार्षिकवत् । सपिंडीकरणादीनियानिश्राद्धानिषोडश ॥ तत्रपिंडप्रधानत्वंप्रेतत्वविनिवर्तकमितिस्मृतेः ॥ महैकोद्दिष्टादौतूभयप्राधान्यादावृत्तिरेव । एकएवद्विजोभोज्यःपिंडोप्येकोविधीयतइतिस्मृतेः ॥ वृद्धिसंकल्पनित्यश्राद्धादौतुभोजनप्राधान्याद्दांतावावृत्तिरेव ॥ वृद्धिश्राद्धेविकल्पेनपिंडदानंबुधैःस्मृतम् । नित्यश्राद्धमदैवंस्यात्पिंडदानविवर्जितमितिस्मृतेः ॥ भुक्तिक्रियायाःप्राधान्यंश्राद्धेसंकल्पसंज्ञके । तत्रैवपितृविप्रस्यतूपघातेपुनःक्रियेतेतिसंग्रहोक्तेश्च ॥ मघादावप्येवम् ॥ तीर्थमहालयादौदर्शवदित्याशार्काद्यालोचनेनप्रतीमः ॥ आश्वलायनः—तृप्तान्ज्ञात्वामधुमतीः श्रावयेदक्षन्नमीमदंतेतिचसंपन्नंस्पृष्ट्वायद्यदन्नमुपभुक्तंतत्तत्स्थालीपाकेनसहपिंडार्थमुद्धृत्यशेषंनिवेदयेत् ॥ अभिमतेनुमतेचेति ॥ अत्रगायत्रीमध्वितित्रिकजपोपिज्ञेयः ॥ तृप्तान्बुध्वान्नमादायसतिलंपूर्ववज्जपेदितिप्रचेतसोक्तेः ॥ व्यासः—तृप्ताःस्थेतितुपृष्टास्तेब्रूयुरतृप्ताःस्मइत्यथ । अभिमतेविप्रैःस्वीकर्तुमीष्टे ॥ शौनकोपि—अन्नशेषैश्चकिंकार्यमितिपृच्छेततांस्ततः । तेदृष्टैःसहभोक्तव्यमितिप्रत्युक्तिपूर्वकम् । प्रदद्युःसकलंतस्मैस्वीकुर्युर्वायथारुचि । श्राद्धविशेषेप्रश्नभेदमाहहे

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

माद्रौविष्णुः—पिण्येस्वदितमितिगोष्ट्यासुश्रुतंसंपन्नमित्यभ्युदयेदैवेरोचतइ
ति । आयुष्यमितिस्वैरिषु । स्वैरमिच्छाश्राद्धम् ॥ याज्ञवल्क्यः—अन्नमा
दायतृप्ताःस्थशेषंचैवानुमान्यच । तदन्नंप्रकिरद्भूमौदद्यादापःसकृत्सकृत् ।
इदंचात्रविकिरदानमन्यशाखिनाम् ॥ आश्वलायनानांतुपिंडांतएवसूत्रकृ
तोक्तम् ॥ कात्यायनस्तु—विकिरोत्तरंगायत्र्यादिजपंतृप्तिप्रश्नंचाह ॥ हे
माद्रौदेवलः—ततःसर्वाशनंपात्रेगृहीत्वाविविधंबुधः । तेषामुच्छेषणस्थाने
विकिरंभुविनिक्षिपेत् ॥ माधवीयेप्रचेताः—सार्ववर्णिकमादायये अग्नीतिभु
विक्षिपेत् । सचकुशेकार्यः ॥ दर्भेषुविकिरश्चयइत्युक्तः ॥ मंत्रःकातीयः ॥
अग्निदग्धाश्चयेजीवायेप्यदग्धाःकुलेमम । भूमौदत्तेनतृप्यंतुतृप्तायांतुपरांग
तिमिति ॥ अन्येतु—असोमपाश्चयेदेवायज्ञभागविवर्जिताः । तेषामन्नंप्रदा
स्यामिविकिरंवैश्वदेविकमितिहेमाद्रौगोभिलोक्तनदैवे ॥ असंस्कृतप्र
मीतायेत्यागिन्योयाःकुलस्त्रियः । दास्यामितेभ्योविकिरमन्नंताभ्यश्चपैतृक
मित्यग्निपुराणोक्तेनपिण्येन्नंविकीर्य येअग्निदग्धाइत्युच्छिष्टपिंडंकुशोपरिपृथ
ग्दद्यादित्याहुः ॥ पृथ्वीचंद्रोदयेप्येवम् ॥ ब्राह्मे—ततःप्रक्षाल्यहस्तौच
द्विराचम्यहरिंस्मरेत् ॥ माधवीयेगौतमः—विकिरमुच्छिष्टैःप्रतिपादयेत् ॥
हेमाद्रौव्यासः—उच्छिष्टैरेवविकिरंसदैवप्रतिपादयेत् ॥ भृगुः—पिंडवत्प्र
तिपत्तिःस्याद्विकिरस्येतितौष्वलिः ॥ श्राद्धकारिकायाम्—यजमानस्यदा
सादीनुद्दिश्यद्विजसत्तम । तस्मादन्नंत्यजेद्भूमौवामभागेषुपैतृके ॥मनुः—उ
च्छेषणंभूमिगतमजिह्मस्याशठस्यच । दासवर्गस्यतत्पिण्डेभागधेयंप्रक्षचते॥
विष्णुः—उदङ्मुखेष्वाचमनमादौदद्यात्ततःप्राङ्मुखेषुपिण्येदेवेचेत्य ः॥ शा
तातपः—विश्वेदेवनिविष्टानांचरमंहस्तधावनम् ॥ हेमाद्रौवाराहे—हस्तंप्रक्षा
ल्ययश्चापःपिबेद्भुक्त्वाद्विजःसदा ॥ तदन्नमसुरैर्भुक्तंनिराशाःपितरोगताः ॥
मरीचिः—हस्तंप्रक्षाल्यगंडूषंयःपिबेदविचक्षणः । आसुरंतद्भवेच्छ्राद्धंपितृ
णांनोपतिष्ठते ॥ तत्रैवसंग्रहे—पवित्रग्रंथिमुत्सृज्यमंडलंभुविनिक्षिपेत् । ह

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

स्नादीन्क्षालयेद्विद्वान्शरावादीनकुत्रचित् ॥ व्यासः—तांबूलोद्गिरणंचैवगंडूषोद्गिरणंतथा । कांस्यपात्रेतथाताम्रेनकुर्वीतकदाचन ॥ उष्णोदकैर्धान्यचूर्णैःकरौश्मश्रूणिशोधयेत् ॥ अथपिंडदानम् ॥ तच्चार्चनोत्तरमग्नौकरणोत्तरंभोजनोत्तरं विकिरोत्तरंस्वधावाचनोत्तरं विप्रविसर्जनोत्तरंचेतिहेमाद्रौ स्मृतिषुचपक्षाउक्ताः ॥ तेषांशाखाभेदेनवव्यस्था ॥ प्रेतश्राद्धेषुपूर्वमन्येषु भोजनोत्तरमितिचंद्रिकामाधवौ ॥ सर्वत्रभोजनोत्तरमितिबहवः ॥ आश्वलायनः—भुक्तवत्स्वनाचांतेषुपिंडान्निदध्यादाचांतेष्वेके ॥ भुक्तवत्स्वतिपूर्वनिषेधार्थम् । साग्निरितिप्रणीतसमीपेऽनग्निर्द्विजसमीपे ॥ हेमाद्रौजातूकर्ण्यः—व्याममात्रंसमुत्सृज्यपिंडांस्तत्रप्रदापयेत् । प्रसारितभुजांतंव्यामः॥ संकटेतुव्यासः—अरत्निमात्रमुत्सृज्येति ॥ यत्तुतत्रैव—सिकताभिर्मृदावापिवेदीदक्षिणनिम्नगेतितदन्यशाखिपरम् । देवलः—ततस्तैरभ्यनुज्ञातोदक्षिणांदिशमेत्यच ॥ चंद्रिकायाम्—पिंडनिर्वापणंकार्यंकुशाभावेविचक्षणैः । काशेषुराजदूर्वासुपवित्रेपरमेहिते ॥ आश्वलायनः—स्फ्येनरेखामुल्लिखेत् ॥अपहताअसुरारक्षांसिवेदिषदइतितामभ्युक्ष्यसकृदाच्छिन्नैरवस्तीर्यप्राचीनावीतीरेखांत्रिरुदकेनोपनयेच्छुंधंतांपितरःशुंधंतांपितामहाःशुंधंतांप्रपितामहाइतितस्यांपिंडान्निपृणीयात्पराचीनपाणिःपित्रेपितामहायप्रपितामहायैतत्तेसौयेचत्वामन्वाविति ॥ हेमाद्रौपारस्करः—कराभ्यामुल्लिखेत्स्फ्येनकुशैर्वापिमहींद्विजः ॥ बह्वृचानांकरेणैवलेखाचाग्नेय्यभिमुखेतिवृत्तिः ॥ दक्षिणाप्राचींवेदिमुद्धृत्येत्यापस्तंबोक्तेश्च ॥ देवलः—आवाहयित्वादर्भाग्रैस्तेषांस्थानानिकल्पयेत् । तेष्वासीनेषुपात्रेणप्रयच्छेत्सतिलोदकम् ॥ पराचीनेननिम्नपितृतीर्थेन ॥ वायवीये—मधुसर्पिस्तिलयुतांस्त्रीन्पिंडान्निर्वपेद्बुधः॥ त्रिस्थलीसेतौ—तिलमन्नंचपानीयंधूपंदीपंपयस्तथा । मधुसर्पिःखंडयुक्तंपिंडमष्टांगमुच्यते ॥ याज्ञवल्क्यः—सर्वमन्नमुपादायसतिलंदक्षिणामुखः । उच्छिष्टसन्निधौपिंडान्दद्याद्वैपितृयज्ञवत् ॥ केचित्पिंडेषुमाषान्वर्जयं

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ति ॥ माषाःश्राद्धेषुवैग्राह्यावर्ज्याश्चैवाग्निपिंडयोः । ब्राह्मणेषुयथामद्यंतथा माषोग्निपिंडयोरितिस्मृतिसारात् ॥ माषान्सर्वत्रवैदद्यात्पिंडेग्नौचविवर्जयेदितिस्मृतेश्च ॥ अत्रमूलंचिंत्यम् ॥ हेमाद्रावपिसर्वशब्दस्यप्रकृतार्थत्वात्सर्वान्नग्रहणमुक्तम् ॥ अत्रशेषमन्नमनुज्ञाप्यसर्वमेकत्रोद्धृत्योच्छिष्टसमीपेदर्भेषुत्रींस्त्रीन्पिंडान्दद्यादितिगोभिलसूत्रे ॥ सर्वस्मात्प्रकृतादन्नात्पिंडान्मधुतिलान्वितानितिच ॥ शेषनियमात्तदभावेपिंडनिवृत्तिःप्राप्नोतीतिमैथिलवाचस्पती ॥ तन्न । तुषोपवापवत्परप्रयुक्तद्रव्यत्वेप्यर्थकर्मत्वाद्गुणानुरोधेनप्रधानत्यागाच्चशेषलोपेपिद्रव्यांतरेणकार्यम् ॥ अतोनेयंप्रतिपत्तिः ॥ किंतुप्रधानमित्युक्तंप्राक् ॥ अन्यथासपिंडीकरणादौसंयोजनादेःप्रधानस्यलोपापत्तेरितिदिक् ॥ अथपिंडप्रमाणम् ॥ हेमाद्रावंगिराः—कपित्थबिल्वमात्रान्वापिंडान्दद्याद्विधानतः । कुक्कुटांडप्रमाणान्वामलकैर्बदरैःपुमानिति ॥ तत्रैवधूम्रः—कपित्थस्यप्रमाणेनपिंडान्दद्यात्समाहितः । तत्समंविकिरंदद्यात्पिंडांतेतुषडंगुलैः ॥ अंत्येष्टिपद्धतौभट्टास्तु—एकोद्दिष्टेसपिंडेतुकपित्थंतुविधीयते ॥ नारिकेलप्रमाणंतुप्रत्यब्देमासिकेतथा ॥ तीर्थेदर्शेचसंप्राप्ते कुक्कुटांडप्रमाणतः । महालयेगयाश्राद्धेकुर्यादामलकोपममित्याहुः ॥ कलिकायामाचार्यः—यत्रस्युर्बहवःपिंडास्तत्रबिल्वफलोपमाः । यत्रचैकोभवेत्पिंडस्तत्रखर्जूरसन्निभः ॥ प्रेतपिंडस्तुदैर्घ्येणद्वादशांगुलउच्यतइति ॥ वायवीये—पत्नीपिंडांस्तुमृद्नीयात्त्रिवर्गस्यसहायिनी ॥ हेमाद्रौलौगाक्षिः—महालयेगयायांचप्रेतश्राद्धेदशाहिकेपिंडशब्दप्रयोगःस्यादन्नमन्यत्रकीर्तयेत् ॥ शाट्यायनिः—असावेतत्तइत्युक्त्वातदंतेचस्वधानमः । असावित्यत्रसंबंधरूपगोत्रादिविशिष्टंपित्रादिनामसंबुध्यंतमुक्त्वापुनश्चतुर्थ्यंततदंतेयंपिंडइदमन्नंवास्वधानमोनममेतिवदेदितिहेमाद्रिः ॥ पित्रादीनामज्ञानेत्वापस्तंबः—यदिनामानिनविद्यात्स्वधापितृभ्यःपृथिवीषद्भ्यइतिप्रथमंपिंडंदद्यात् ॥ स्वधापितृभ्योंतरिक्षसद्भ्यइतिद्वितीयम् ॥ स्वधापितृभ्योदिविषद्भ्यइतितृतीयम् ॥ एवं

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मातामहेषुमातृषुच ॥ बह्वृचानांतूक्तंप्राक् ॥ कलिकायांस्मृतिः—यावदे वोच्चरेन्मंत्रंतावत्प्राणंनिरोधयेत् ॥ येषांतुगृह्योक्तेदर्शेमातुःश्राद्धंपृथगुक्त तेषांपितृभ्यः पश्चिमेमातृभ्यस्ततःपश्चिमेमातामहीभ्यः पिंडादिदेयमितिसां ख्यायनः ॥ अस्मिन्पक्षेततःपश्चिमेमातामहीभ्योपिदद्यादितिहेमाद्रिः ॥ पू र्वासुपितृभ्योदद्यादपरासुस्त्रीभ्यइतिसूत्राच्च ॥ एवंयत्रतीर्थमहालयादौकेचि दिच्छंति ॥ नारीणांपृथक्श्राद्धंमहर्षयइतिचतुर्विंशतिमतात् ॥ पित्रादि नवदैवत्यंतथाद्वादशदैवत्यमित्यग्निपुराणाच्च ॥ मातॄणांपृथगुक्तम् ॥ यत्र वा । आचार्यगुरुशिष्येभ्यःसखिज्ञातिभ्यएवच ॥ तत्पत्नीभ्यश्चसर्वाभ्य स्तथैवचजलांजलीन् ॥ पिंडांस्तेभ्यःसदाद्यात्पृथग्भाद्रपदेनरः ॥ तीर्थे षुचैवसर्वेषुमाघमासेमघासुचेतिचतुर्विंशतिमते ॥ दौहित्रपुत्रदाराश्चएकनि ष्ठाःसहोदराः । निःसंतानामृतायेचतेभ्योप्यत्रप्रदीयतइतिभविष्ये ॥ एको द्दिष्टान्युक्तानितत्रापितत्पश्चिमेपिंडदानंज्ञेयम् ॥ येषांनपृथक्तैःसपत्नी काःपित्रादयोवाच्याः ॥ अन्वष्टकागयामातृश्राद्धंचैवमृतेहनि । एकोद्दिष्टं तथामुक्त्वास्त्रीषुनान्यत्पृग्भवेदितिशंखोक्तेश्च ॥ मनुः—तेषुदर्भेषुतंहस्तं निमृजेल्लेपभागिनाम् ॥ हस्तलेपाभावेपिहस्तंनिमृज्यादेवेतिमेधातिथिः ॥ विष्णुः—अत्रपितरोमादयध्वमितिदर्भमूलेकरावघमर्षणम् ॥ कलिकायांसुमं नुः—एकोद्दिष्टेषुवर्षासुदर्भलेपोनविद्यते । सापिंडीकरणादौतुलेपःसर्वत्रश स्यते ॥ मनुः—आचम्योदक्परावृत्यत्रिराचम्यशनैरसून् । षड्ऋतूंश्चनम स्कुर्यात्पितॄनेवचमंत्रवत् ॥ उदकंनिनयेच्छेषंशनैःपिंडांतिकेपुनः । त्रिः प्राणायामंकृत्वेतिमेधातिथिः ॥ अमंत्रंप्राणान्निरुध्येतिकर्काद्याः ॥ मंत्रवत् वसंतायनमः ॥ तमोवःपितरइत्याद्यैः । शेषंपूर्ववन्नयनशेषम् ॥ आश्वला यनः—निवृतानमुंमंत्रयेतात्रपितरोमादयध्वंयथाभागमावृषायध्वमितिसव्याच्च दुदगावृत्ययथाशक्तिप्राणान्नासित्वाऽभिपर्यावृत्याऽमीमदंतपितरोयथाभाग मावृषायीषतेतिचरोःप्राणभक्षंभक्षयेन्नित्यंनिनयनमिति ॥ नित्यग्रहणंशेषा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

भावेपिकुर्यादित्यर्थः ॥ शौनकः—अथैषामत्रपितरइत्याद्येनानुमंत्रणम् ॥ अमीमदंतेत्याद्येनमंत्रेणाप्यनुमंत्र्यताम् ॥ पिंडशिष्टचरोरन्नंकिंचिदाघ्रायत त्यजेत् ॥ प्रक्षाल्याचम्यशुंधंतामित्याद्यैरेवपूर्ववत् । मंत्रैःपिंडेषुपानीयं निषिंचेत्पितृतीर्थतः ॥ व्याघ्रः—अद्भिःप्रक्षाल्यतत्पात्रंतत्पिंडंप्रतिपूर्ववत् । कृत्वात्रनेजनंकुर्यात्पिंडपात्रमधोमुखम् ॥ एतत्कातीयादीनाम् ॥ आचार्यः—ततःसम्यग्द्विराचम्यनीवींविस्रस्यवाग्यतः ॥ आश्वलायनः—असावभ्यंक्ष्वासावंक्ष्वेति पिंडेष्वभ्यंजनांजनेवासोदद्यादशामूर्णास्तुकांवापंचाशद्वर्षतायाऊर्ध्वंस्वलोमैतद्वःपितरोवासोमानोतोन्यत्पितरोयुंक्ष्वमिति ॥श्राद्धचिंतामणौब्राह्मे—एतद्वःपितरोवासइतिजल्पन्पृथक्पृथक् । अमुकामुकगोत्रैतत्तुभ्यंवासःपठेद्बुधः ॥ इदंकातीयानाम् ॥ एतद्वइतिसूत्राणिप्रतिपिंडमितितत्सूत्रात् ॥ हेमाद्रौब्राह्मे—श्रेष्ठमाहुस्त्रैककुदमंजनंनित्यमेवहि । तैलंकृष्णतिलेभ्यश्चदद्यादभ्यंजनंहितं ॥ त्रैककुदंसुरपोइतिप्रसिद्धम् ॥ अंजनप्राथम्यमापस्तंबादिविषयम् ॥ तत्रैवव्याघ्रः—गंधपुष्पाणिधूपंचदीपंचविनिवेदयेत्॥देवलः—दक्षिणांसर्वभोगांश्चप्रतिपिंडंप्रदापयेत् ॥ भक्ष्याण्यपूपानिक्षूंश्चव्यंजनान्यशनानिच ॥तत्रैवशंखः—यत्किंचित्पच्यतेगेहेभक्ष्यंभोज्यमगर्हितम्।अनिवेद्यनभोक्तव्यंपिंडमूलेकथंचन॥एतत्सव्येनेतिकेचित्॥युक्तंस्वपसव्येन॥मनुः—अवजिघ्रेच्चतान्पिंडान्यथान्युप्तान्समाहितः। ततोनमोवःपितरइषइत्यादिनोपस्थानं ॥ मात्स्ये—अथाचांतेषुचाचम्यवारिदद्यात्सकृत्सकृत्। तिलपुष्पाक्षतान्पश्चादक्षय्योदकमेवच ॥ अत्रदैवेसव्यंपित्र्येत्वपसव्यमितिकर्कः ॥ परिभाषोक्तवचनात्सव्यमितियुक्तं॥अत्रशिवाआपःसंतु । सौमनस्यमस्त्वित्यादिप्रयोगोज्ञेयः ॥मात्स्ये—नत्वाशीःप्रतिगृण्हीयाद्द्विजेभ्यःप्राङ्मुखोबुधः । अघोराःपितरःसंतुसंत्वित्युक्तेपुनर्द्विजैः ॥ गोत्रंतथावर्धतांनस्तथेत्युक्तःसतैःपुनः ॥ दातारोनोभिवर्धतामन्नंचैवेत्युदीरयेत् ॥ स्वस्तिवाचनकंकुर्यात्पिंडानुद्धृत्यभक्तितः ॥ स्वस्तिवाचनात्प्राक्पात्रचालनंका

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

र्यम् ॥ हेमाद्रौबृहस्पतिः—भोजनेषुचतिष्ठत्सुस्वस्तिकुर्वंतियेद्विजाः ॥ तद न्नमसुरैर्भुक्तंनिराशैःपितृभिर्गतैः ॥ जातूकर्ण्यः—पात्राणिचालयेच्छ्राद्धे स्वयंशिष्योथवासुतः । नस्त्रीभिर्नचबालेननासजात्याकथंचन ॥ याज्ञव ल्क्यः—स्वस्तिवाच्यंततःकुर्यादक्षय्योदकमेवच । तत्रैववृद्धशातातपः—पितृ णांनामगोत्रेणकरेदेयंतिलोदकम् । प्रत्येकंपितृतीर्थेनअक्षय्यमिदमस्त्विति॥ अत्रषष्ठीप्रागुक्ता॥ त्रैवनारगखंडे—उत्तानमर्घ्यपात्रंतुकृत्वादत्वाचदक्षिणाम् हिरण्यंदेवतानांचपितृणांरजतंतथा ॥ बृहस्पतिः—तस्मात्पर्णंकाकिणींवा फलपुष्पमथापिवा ॥ प्रदद्याद्दक्षिणांयज्ञेतयाससफलोभवेत् ॥ अत्रपित्रुद्देशे नदक्षिणादानेअपसव्यंविप्रोद्देशेनसव्यमितिमाधवः॥ कलिकायामाचार्यः— दद्याद्यज्ञोपवीत्येवतांबूलंदक्षिणांतथा ॥ अत्रिः—वदेच्चतांस्ततोविप्रान्पित्रा दिभ्यःस्वधोच्यताम् ॥ गोभिलः—अघोराःपितरःसंत्वित्युक्तेस्वधांवाचयिष्य इतिपृच्छातिपितृभ्यःस्वधोच्यतामित्युक्तेऽस्तुस्वधेत्युच्यमानेधारांदद्यादूर्जंवहं तीति ॥ आपस्तंबेनतुपुत्रान्पौत्रानभितर्पयंतीरित्यपिपरिषेचनेमंत्रउक्तः ॥ आश्वलायनः—अथैतान्प्रवाहयेत् ॥ परेतनपितरःसोम्यासोगंभीरेभिःपथि भिःपूर्वणेभिः ॥ दत्वायास्मभ्यंद्रविणेहभद्रंरयिंचनःसर्ववीरंनियच्छतेति ॥ मात्स्ये—वाजेवाजेइतिजपन्कुशाग्रेणविसर्जयेत् ॥ प्रचेताः—स्वस्तिवाच्यं ततःकृत्वापितृपूर्वंविसर्जयेत् ॥ आश्वलायनः—अन्नंप्रकीर्योपवीत्योस्वधे तिविसृजेदस्तुस्वधेतिवा ॥ ब्रह्मवैवर्ते—आमावाजेतिमंत्रंतुपठित्वाचप्रद क्षिणाम् । द्वारोपांतेततःकृत्वासंयतःप्रविशेद्गृहम् ॥ प्रांजलिश्चततःप्राहतान् विप्रान्सत्यवादिनः ॥ दातारोनोभिवर्धतामन्नंचनइतिवक्ष्यति ॥ एवम स्त्वितितेतंचकथयंतिसमाहिताः ॥ एतन्मंडलदेशेकार्यमितिहेमाद्रिः ॥ म नुः—दातारोनोभिवर्धतांवेदाःसंततिरेवच ॥ श्रद्धाचनोमाव्यगमद्बहुधेयंच नोस्त्विति ॥ बौधायनः—अन्नंचनोबहुभवेदतिथींश्चलभेमहि ॥ याचितार श्चनःसंतुमाचयाचिष्मकंचनेति ॥ अत्रदातारोनोभिवर्धतांलभध्वंयाचिद्वमि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

स्यायूहेनपठित्वाविप्रैःप्रतिवचनंकार्यमितिसुदर्शनभाष्ये ॥ स्वादुषंसदइति ब्राह्मणासःपितरइतिचमंत्रद्वयंपठंति ॥ शौनकः—ब्राह्मणानथनिर्यातान् परीत्यभिःप्रदक्षिणम् ॥ सस्त्रीकःस्वजनैःसार्द्धंप्रणमेद्रचितांजलिः ॥ कनिष्ठ प्रथमाज्येष्ठचरमास्युःप्रदक्षिणे ॥ हेमाद्रौबृहस्पतिः—अद्यमेसफलंजन्मभव त्पादाब्जवंदनात् ॥ अद्यमेवंशजाःसर्वेदातावोनुग्रहादिवम् ॥ पत्रशाकादि दानेनक्लेशितायूयमीदृशाः ॥ तत्क्लेशजातंचित्तात्तुविस्मृत्यक्षंतुमर्हथ ॥ प्र चेताः—विसृजेद्भक्तिसंयुक्तःसीमांतेचाप्यनुव्रजेत् ॥ अथपिंडप्रतिपत्तिः ॥ हेमाद्रौब्रह्मांडे—पिंडमग्नौसदादद्याद्भोगार्थीप्रथमंनरः ।पत्न्यैप्रजार्थीदद्याद्हैम ध्यमंमंत्रपूर्वकम्॥उत्तमांगतिमन्विच्छन्गोषुनित्यंप्रयच्छति । आज्ञांप्रज्ञांय शःकीर्तिमप्सुपिंडंप्रवेशयेत् ॥ प्रार्थयन्दीर्घमायुष्यंवायसेभ्यःप्रयच्छति ॥आ काशंगमयेदप्सुस्थितोवादक्षिणामुखः ॥ आश्वलायनः—वीरंमेदत्तपितरइ तिपिंडानांमध्यमंपत्नींप्राशयेत् ॥ आधत्तपितरोगर्भंकुमारंपुष्करस्रजम्॥ यथायमरपाअसदिति भर्त्रादत्तस्याद्येनादायद्वितीयेनप्राशनम् ॥ आपस्तंब स्तुदानेमंत्रमाह—अपांत्वौषधीनांरसंप्राशयामिभूतकृतं गर्भंधत्स्वेतिमध्यमंप त्न्यैप्रयच्छतीति ॥प्राशनेपि—यथेहपुरुषोअसदितितत्द्वितीयःपाठोअन्येषां तत्तच्छाखायांज्ञेयः॥तत्रैवशंखः—पत्नीवामध्यमंपिंडमश्नीयादार्तवान्विता॥ कलिकायांछागलेयः—प्राचीनावीतिनाऽमंत्र्यपत्नीपिंडोविभज्यते ॥ प्रति पत्न्यस्यमंत्रस्यकर्तव्यावृत्तिरत्रतु ॥ माधवीयेविष्णुधर्मे—तीर्थेश्राद्धेसदापिं डान्क्षिपेत्तीर्थेसमाहितः ॥ याज्ञवल्क्यः—पिंडांस्तुगोजविप्रेभ्योदद्याद्वग्नौ जलेपिवा ॥ बृहस्पतिः—अन्यदेशगतापत्नीरोगिणीगर्भिणीतथा ॥ तदा तंजीर्णवृषभश्छागोवाभोक्तुमर्हति ॥ अथपिंडोपघातेहेमाद्रौप्रायश्चित्तकां डेदेवलः—श्वसृगालखरैःपिंडःस्पृष्टोभिन्नःप्रमादतः ॥ कर्तुरायुष्यनाशः स्यात्प्रेतस्तंनोपसर्पति ॥ जातूकर्ण्यःपूर्वश्लोकांते—तद्दोषपरिहारार्थंप्राजा पत्यंप्रकल्पयेत् ॥ पुनःस्नात्वातदाकर्तापिंडंकुर्याद्यथाविधि ॥ काकस्पर्शे

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तुनदोषः ॥ पिंडोपघातंप्रकम्य धनस्यतुविनाशःस्यात्काकस्पर्शादिकंविने तितत्रैवश्लोकेगौतमोक्तः॥स्मृतिदर्पणेअत्रिः—मार्जारमूषकस्पर्शेपिंडेचद्विद लीकृतेपुनःपिंडाःप्रदातव्यास्तेनपाकेनततक्षणात् ॥ बौधायनः—श्वचांडा लादिभिःस्पृष्टःपिंडोयद्युपहन्यते । प्राजापत्यंचरित्वाथपुनःपिंडंसमाच रेत् ॥ बोपदेवोप्येवमाह—अथदिनांतरेतुप्राजापत्यमात्रम् ॥ शेषप्रतिपत्ति स्वेनपिंडावृत्तौमानाभावादितिमैथिलास्तन्न ॥ सपिंडीकरणादौशेषनाशेसं योजनादिलोपापत्तेः ॥ तेनवचनाद्दमनइवात्रापितन्मात्रपिंडदानावृत्तिः ॥ अतएवनचनक्तंश्राद्धंकुर्वीतारब्धेवा ॥ भोजनसमापनादित्यापस्तंबसूत्रम्॥ रात्रौभोजनमात्रंपूर्वेद्युःकार्यम् ॥ श्राद्धसमाप्तिस्तुपरदिनेएव ॥ समाप्तिपर्यंतं कर्तुरुपवासश्चेतिहरिदत्तेनव्याख्यातम् ॥ तस्मात्पाकांतरेणपिंडदानमात्रं कार्यम् ॥अथपिंडनिषिद्धकालः ॥सचप्रायेणमहालयादिनिर्णयेपूर्वमुक्तः ॥ हेमाद्रौबृहत्पराशरः—युगादिषुमघायांचविषुवत्ययनेतथा ॥ भरणीषुचकुर्वी तपिंडनिर्वपणंनहि ॥ स्मृतिरत्नावल्याम्—पुत्रेजातेव्यतीपातेग्रहणेचंद्रसूर्य योः ॥ श्राद्धंकुर्यात्प्रयत्नेनपिंडनिर्वपणादृते ॥ तत्रैवकात्यायनः—वृद्धेरनंतरं चैवयावन्मासःसमाप्यते ॥ तावत्पिंडान्नैवदद्यान्नकुर्यात्तिलतर्पणम् ॥बौधा यनः—संस्कारेषुतथान्येषुमासंमासार्धमेवच ॥ तथा—भानौभौमेत्रयोदश्यांनं दाभृगुमघासुच ॥ पिंडदानंमृदास्नानंनकुर्यात्तिलतर्पणं ॥ त्रिस्थलीसेतौका र्ष्णाजिनिः—विवाहव्रतचूडासुवर्षमर्धंतदर्धकम् ॥ उत्तरार्धंप्राग्वत्॥वृद्धिमा त्रेतथान्यत्रपिंडदाननिराक्रिया ॥ कृताकर्गादिभिर्मुख्यैर्मासमेकंतुकर्मणां ॥ हेमाद्रौज्योतिःपराशरः—विवाहेविहितेमासांस्त्यजेयुर्द्वादशैवहि ॥ सपिंडाः पिंडनिर्वापंमौंजीबंधेषडेवहि ॥ तत्रैव—महालयेगयाश्राद्धेमातापित्रोःक्षये हनि ॥यस्यकस्यापिमर्त्यस्यसपिंडीकरणेतथा ॥कृतोद्वाहोपिकुर्वीतपिंडनिर्व पणंसदेति ॥ मातापित्रोरितिक्षयाहविशेषणं ॥ हविरुभयत्रवद्विवक्षितं ॥तेन भ्रातृपितृव्यादिवार्षिकेपिपिंडदानंकार्यमितिकेचित् ॥ सपिंडीकरणंनव

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

श्राद्धषोडशश्राद्धोपलक्षणार्थमिति निर्णयामृते उक्तम् ॥ क्षयाहे विशेषः संग्रहे—मातापित्रोराब्दिके तु विवाहादिषु सर्वदा ॥ तिलैः पिंडाः प्रदातव्या अन्यश्राद्धे विवर्जयेत् ॥ अत्र मूलं चिंत्यम् ॥ रामकौतुके—नंदाश्वकामरथ्यारंभ्वग्निपितृकालभे ॥ गंडवैधृतिपातेच पिंडास्त्याज्याः सुतेप्सुभिः ॥ विश्वरूपनिबंधे—तिथिवारप्रयुक्तो यो दोषो वै समुदाहृतः ॥ स श्राद्धे तन्निमित्ते स्यान्नान्यश्राद्धे कदाचन ॥ अन्यत्तूक्तं प्राक् ॥ उच्छिष्टोद्वासनमाह हेमाद्रौ वासिष्ठः—श्राद्धेनोद्वासनीयानि उच्छिष्टान्यादिनक्षयात् ॥ श्र्योतंते वै सुधाधारास्ताः पिबंत्यकृतोदकाः ॥ व्यासः—उच्छिष्टं न प्रमृज्यात्तु यावन्नास्तमितो रविः ॥ इदं गृहांतरसत्वे ॥ एकगृहे तु मनुः—उच्छेषणं तु तत्तिष्ठेद्यावद्विप्रा विसर्जिताः ॥ ततो गृहबलिं कुर्यादिति धर्मो व्यवस्थितः ॥ बलिर्वैश्वदेवादि नित्यकर्मेति मेधातिथिः ॥ ब्रह्मांडे—शूद्रायचाबुपेतायश्राद्धोच्छिष्टं न दापयेत् ॥ तथा ॥ कामं दद्याच्च सर्वं तु शिष्यायच सुतायच ॥ भोक्तुरिति शेषः ॥ जानूकर्ण्यः—द्विजभुक्तावशिष्टं तु शुचिभूमौ निखानयेत् ॥ अथ वैश्वदेवादि ॥ अत्र मामकः श्लोकः ॥ श्राद्धेनग्निककर्तृकेग्निकरणात्पश्चाज्जुहोतिर्बलिस्त्वंतेस्यादथवाभवेद्विकिरतः पश्चात्पृथक्त्वं पचेः ॥ श्राद्धांते त्वथवा महालयविधावूर्ध्वं भुजेस्यात्क्षयेत्वंतेमाऽसु न मध्यताशुभविधावादौ तथा साग्निके ॥ अस्यार्थः—साग्नेः पृथक्पाकेन सर्वत्रादौ वैश्वदेवः ॥ पक्षांतं कर्म निर्वर्त्य वैश्वदेवं च साग्निकः ॥ पिंडयज्ञांततः कुर्यात्ततो ब्राह्मणभोजनं बुधः ॥ पित्रर्थं निर्वपेत्पाकं वैश्वदेवार्थमेव च ॥ वैश्वदेवं न पित्रर्थं न दर्शे वैश्वदेविकमिति लौगाक्षिस्मृतेः ॥ अत्र साग्निक आहिताग्निरिति हेमाद्रिः ॥ श्राद्धात्प्रागेव कुर्वीत वैश्वदेवं तु साग्निकः ॥ एकादशाहिकं भुक्त्वा तत्र ह्यंते विधीयते इति हेमाद्रौ शालंकायनोक्तेश्च ॥ तत्रैव परिशिष्टे—संप्राप्ते पार्वणश्राद्धे एकोद्दिष्टं न यैव च ॥ अग्रतो वैश्वदेवः स्यात्पश्चादेकादशेहनि ॥ स्मार्ताग्निमतां तद्रहितानां वाग्नौकरणोत्तरं विकिरोत्तरं वा ॥ होममात्रं पृथक्पाकेन ॥ भूतयज्ञादि तु श्राद्धांत एव ॥ अत्र मूलं हेमाद्रिचंद्रिकादौ स्पष्टम् ॥ सर्वे

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

षांश्राद्धांतेवातत्पाकेनवैश्वदेवनित्यश्राद्धादीतितृतीयः ॥श्राद्धंनिर्वर्त्यविधिवद्वैश्वदेवादिकंततः ॥ कुर्याद्भिक्षांततोदद्याद्धंतकारादिकंतथेतिपैठीनसिस्मृतेः॥ततःश्राद्धशेषात् ॥ श्राद्धान्हिश्राद्धशेषेणवैश्वदेवंसमाचरेदितिचतुर्विंशतिमत्ताच्च ॥ एवंवैश्वदेवकालत्रयस्यआशार्केशांखायनपरिशिष्टमुदाहृत्यैवव्यवस्थोक्ता ॥ आदौवृद्धौक्षयेचांतेदर्शेमध्येमहालये ॥ एकोदिष्टेनिवृत्तेतुवैश्वदेवोविधीयतइतिबहुस्मृत्युक्तत्वात्सर्वेषांश्राद्धांतएवेतिमेधातिथिरमृतिरत्नावल्यादयोबहवः ॥ बोपदेवस्तुवृत्तिकारिणाविसर्जनांतंश्राद्धमुक्त्वाउच्छेषणंत्विति पूर्वोक्तमनुवाक्योदाहरणाद्बह्वृचानांश्राद्धांतएव ॥ मध्यपक्षस्त्वन्यशाखापरइत्याह ॥ हेमाद्रिस्तुवृद्धावप्यंतेएववैश्वदेवमाह ॥ कात्यायनांतुश्रौतस्मार्ताग्निमतामादावेकेनैवपाकेनेतिकर्कः ॥ अन्येषांमतेतैत्तिरीयाणांतुसाग्निकानांसर्वत्रादौवैश्वदेवः ॥ पंचयज्ञाश्चअंतेचेतिसुदर्शनभाष्येउक्तम् ॥ अस्यपक्षद्वयस्यपूर्ववद्व्यवस्था॥ हेमाद्रौमार्कंडेयः—ततोनित्यक्रियांकुर्याद्भोजयेच्चततोतिथीन् ॥ ततस्तदन्नंभुंजीतसहभृत्यादिभिर्नरः ॥ ततःश्राद्धशेषात्॥नित्यक्रियांनित्यश्राद्धं ॥तत्र—पृथक्पाकेननैत्यकमितितेनैवोक्तेः ॥ पाकैक्येविकल्पः ॥ अथनित्यश्राद्धम् ॥ हेमाद्रौव्यासः—एकमप्याशयेद्विप्रंषण्णामप्यन्वहंगृही ॥ अपीत्यनुकल्पः ॥ प्रचेताः—नामंत्रणंनहोमंचनाव्हानंनविसर्जनम्॥ नपिंडदानंविकिरंनदद्यादत्रदक्षिणाम्॥अत्र—निर्दिश्यभोजयित्वातुकिंचिद्दत्वाविसर्जयेदितितेनैवोक्तेर्दक्षिणाविकल्पः ॥ यत्तु—नित्यश्राद्धंदैवहीनंनिगमादिविवर्जितम् ॥ दक्षिणारहितंचैवदातृभोक्तृव्रतोज्झितमितिकाशीखंडे ॥ तत्द्विप्राभावपरमितिपृथ्वीचंद्रः ॥भाविष्ये—आवाहनंस्वधाकारंपिंडाग्नौकरणादिकम् ॥ब्रह्मचर्यादिनियमाविश्वेदेवानचैवहि॥ दातॄणामथभोक्तॄणांनियमोनचविद्यते ॥ एतद्दिवासभवेरात्रावपिकार्यम् ॥ दिवोदितानिकर्माणिप्रमादादकृतानिवै ॥ यामिन्याःप्रहरंयावत्तावत्कर्माणिकारयेदितिबृहन्नारदीयोक्तेः ॥ रात्रौप्रहरपर्यंतंदिवाकृत्यानिकारयेत् ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ब्रह्मयज्ञंचसौरंचवर्जयित्वाविशेषतइतिपृथ्वीचंद्रधृतसंग्रहोक्तेश्च ॥ नचदा र्शिकाब्दिकायपिरात्रौस्यादितिवाच्यम् ॥ इष्टापत्तेः ॥ तस्यातिथिसंबंधित त्वात्॥सध्यारात्रौनकर्तव्यंश्राद्धंखलुविचक्षणैरितिविष्ण्वाद्यैरात्रौनिषेधात् ॥ अतएवाल्पह्रदश्यां—उषःकालेहृयंकुर्यात्प्रातर्माध्यान्हिकंतदेत्याद्यैर्वाक्यै स्त्रयोदशीश्राद्धंनापकृष्यते ॥ भिन्नविषयत्वादित्युक्तंमदनरत्ने ॥ नित्यत्वं पकृष्यते ॥ अन्वहमित्युक्तेस्तिथिसवार्धिकाभावात् ॥ यथाचसुदर्शनभा ष्ये—परपक्षेपिव्याणीतिनियमेपिनित्यश्राद्धत्वेसंवत्सरमित्यत्यंतसंयोगेहि ती या ॥ बलाच्छुक्लपक्षेपीत्युक्तं ॥ तथारात्रावपि ॥ तथाचमाधवेनप्रतिपत्प्र करेस्पष्टमुक्तम् ॥ वयंचाग्रेवक्ष्यामः ॥ अस्यादिनेकरणेलोपएव ॥ रात्रौश्राद्धं नकुर्वीतेतिनिषेधादितिपृथ्वीचंद्रोदयः ॥ पात्राभावेकौर्मे—उद्धृत्यवायथाश क्तिकिंचिदन्नंप्रकल्पयेत् ॥ तत्प्रतिपत्तिमाहविष्णुः—भिक्षुकाभावेअन्नंगो भ्योदद्यादग्नौवाप्रक्षिपेदिति ॥ हेमाद्रौनागरखंडे—नित्यश्राद्धंनकुर्वीतप्रसं गाद्यत्रसिद्ध्यति ॥ श्राद्धांतरेकृतेन्यत्रनित्यत्वात्तन्नहापयेत् ॥ षड्दैवते पृथङ्नेत्यर्थः ॥ मात्स्ये—ततस्तुवैश्वदेवांतेसभृत्यसुतबांधवः॥ भुंजीतातिथि संयुक्तःसर्वपितृनिषेवितम् ॥ सर्वपर्वनिषिद्धंमांसमाषाद्यपीत्यर्थः ॥ एवं कृष्णैकादश्यादौगृहिणोपिभोजनम् ॥ अस्यवैधत्वेननिषेधाप्रवृत्तेः ॥ एवं ग्रहणवेधेपि ॥ यत्त्वनाहिताग्नेरमाषममांसंब्रुवयोदित्युक्तंतद्धेयमव ॥ श्रौ तत्वेनतस्यबलवत्त्वात् ॥ देवलः—श्राद्धंकृत्वातुयोमर्त्योनभुक्तेऽथकदाचन ॥ देवाहव्यंनगृण्हंतिकव्यानिपितरस्तथा ॥ शिवरात्र्यैकादश्यादौत्ववघ्राणनेवे त्युक्तंप्राक् ॥ यत्रतूपवासोनावश्यकस्तत्रैकभक्तमयाचितंवाकार्यमितिहे माद्रिः ॥ जातूकर्ण्यः—अहन्येवतुभोक्तव्यंकृतेश्राद्धेद्विजन्मभिः ॥ अन्यथा ह्यासुरंश्राद्धंपरपाकेचसेविते ॥ श्राद्धशेषभोजनस्यक्वचिन्निषेधमाहहेमाद्रौ प्रायश्चित्तकांडेमार्कंडेयः ॥ पित्रादीनामथाऽन्येषांश्राद्धशेषान्नभोजनम् ॥ व्रतिनांविधवानांचयतीनांचविगर्हितम् ॥ अन्येभिन्नगोत्राः ॥ व्रतिनोब्रह्म

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

चारिणः ॥ श्राद्धावशिष्टभोक्तारस्तेवैनिरयगामिनः ॥ सगोत्राणांसकुल्या नांज्ञातीनांचनदोषकृदितितत्रैवोक्तेः ॥ तत्रैवजाबालिः—विप्रस्त्वन्यगृहेश्रा द्धेशिष्टान्नंभोजनंचरेत् ॥ प्राजापत्यविशुद्धिःस्याज्ज्ञातिगोत्रेनदोषकृत् ॥ यतीनांवपनंलक्षप्रणवजपश्चेतितत्रैवोक्तम्॥अस्यापवादमाहसएव ॥ श्वशुर स्यगुरोर्वापिमातुलस्यमहात्मनः ॥ ज्येष्ठभ्रातुश्चपुत्रस्यब्रह्मनिष्ठस्ययोगिनः ॥ एतेषांश्राद्धशिष्टान्नंभुक्त्वादोषोनविद्यते ॥ इतिकेचित्प्रशंसंतिमुनयस्तद सांप्रतम् ॥ विशेषांतरंतत्रैवज्ञेयम् ॥ हेमाद्रौजाबालिः—तांबूलंदंतकाष्ठंच स्नेहस्नानमभोजनम् ॥ स्त्र्यौषधिपरान्नानिश्राद्धकर्ताविवर्जयेत् ॥ पृथ्वीचं द्रोदयेआचार्यः—नशूद्रंभोजयेत्तस्मिन्गृहेयत्नेनतद्दिने॥ श्राद्धशेषंनशूद्रेभ्यः प्रदद्यादखिलेष्वपि ॥ इतिकमलाकरभट्टकृतेनिर्णयसिंधौपार्वणश्राद्धम् ॥ अथनुकल्पः ॥ तत्रविष्णुः—भोजयेदथवाप्येकंब्राह्मणंपंक्तिपावनम् ॥ दैवेकृत्वातुनैवेद्यंपश्चात्तस्यतुनिर्वपेदितिशंखोक्तेरेकोविप्रःपूर्वमुक्तः ॥ विप्रा भावेदर्भबटुः ॥ निधायवादर्भबटूनासनेषुसमाहितः ॥ प्रेषानुप्रेषसंयुक्तंवि धानंप्रतिपादयेदितिदेवलोक्तेः ॥ अशक्तावामश्राद्धम् ॥ आपद्यनग्नौतीर्थेचप्र वासेपुत्रजन्मनि ॥ आमश्राद्धंप्रकुर्वीतभार्यारजसिसंक्रमेइतिकात्यायनोक्तेः ॥ पृथ्वीचंद्रोदयेजमदग्निः—यावत्स्याच्चाग्निसंयुक्तउत्सन्नाग्निरथापिवा । आ मश्राद्धंतदाकुर्याद्धस्तेग्नौकरणंभवेत् ॥ कौर्मे—अनग्निरधनोवापितथैवव्यस नान्वितः । आमश्राद्धंद्विजःकुर्याद्वृषलस्तुसदैवहि ॥ आहिताग्नौप्रवास स्थेतत्पत्नीगृहेदर्शंऋत्विगदिनाकारयेत् ॥ अमावास्यादिनियतंप्रोषितेधर्म चारिणि ॥ पत्न्यौतुकारयोन्नित्यमन्येनाप्यृत्विगादिनेतिलघुहारीतोक्तेरितिपृ थ्वीचंद्रोदयः ॥ आदिपदमाब्दिकादिसर्वपार्वणपरमितिशूलपाणिः ॥ सुमं तुः—पाकाभावेधिकारःस्याद्विप्रादीनांनराधिप । अपत्नीनांमहाबाहोविदे शगमनादिभिः ॥ सदाचैवतुशूद्राणामामश्राद्धंविदुर्बुधाः ॥ प्रचेताः— स्त्रीशूद्रःश्वपचश्चैवजातकर्मणिचाप्यथ । आमश्राद्धंसदाकुर्याद्विधिनापार्व

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

णेनतु । स्वयंपचतीतिस्वपचअपत्नीकः ॥ विष्णूशनसौ—आत्मनोदेश कालाभ्यांविद्धवेसमुपस्थिते । आपद्यनग्नौतीर्थेचप्रवासेपत्न्यसंभवे ॥ चंद्रसूर्यग्रहेचैवदद्यादामंविशेषतः । नपक्वंभोजयेद्विद्वान्सच्छूद्रोपिकदाच न ॥ भोजयन्प्रत्यवायीस्यान्नचतस्यफलंलभेत् ॥ अत्रप्रवासतीर्थग्रहणा दावामहेमश्राद्धमेव ॥ पाकश्राद्धतुनभवत्येवेतिहेमाद्रिरत्नावल्यादयः ॥ अपरार्कविज्ञानेश्वरादयस्तु—पाकाभावेद्विजातीनामामश्राद्धंविधीयत इति सुमंतूक्तेः ॥साग्निकैर्निरग्निकैश्चप्रवासादौसर्वत्रपाकाभावेआमादिकार्यम् ॥ पाकसंभवेत्वन्नेनैवेत्याहुः ॥ अतएवपाकश्राद्धमुक्त्वा—एतच्चानुपनीतोपि कुर्यात्सर्वेषुकर्मसु । भार्याविरहितोप्येतत्प्रवासस्थोपिनित्यशइतिमात्स्ये— निरग्नेरपिपाकेनोक्तमितिशूलपाणिकल्पतरू ॥ एतच्छब्दःश्राद्धमात्रपर इत्यन्ये ॥ एकोद्दिष्टंतुकर्तव्यंपाकेनैवसदास्वयमितिलघुहारीतीयमपिसा ग्नेरेव ॥ निरग्नेर्महैकोदिष्टमप्यामेन ॥ शूद्रस्यतुदशाहपिंडाद्यामेनेतिहला युधः ॥ उत्सन्नाग्नीनांत्वामश्राद्धमेवपूर्वोक्तजमदग्निवाक्यात् ॥ मरीचिः— श्राद्धविघ्नेद्विजातीनामामश्राद्धंप्रकीर्तितम् । अमावास्यादिनियतंमाससंव त्सरादृते ॥ स्मृतिदर्पणे—मृताहंचसपिंडंचगयाश्राद्धंमहालयम् । आपन्नो पिनकुर्वीतश्राद्धमामेनकर्हिचित् ॥ हेमाद्रौव्यासः—आमंददतुकौंतेयदद्या दामंचतुर्गुणम् । द्विगुणंत्रिगुणंवापिनत्वेकगुणमर्पयेत् ॥ सिद्धान्नेतुविधिर्यः स्यादामश्राद्धेप्यसौविधिः ॥ आवाहनादिसर्वंस्यात्पिंडदानंचभारत ॥ दद्या द्यद्विजातिभ्यःशृतंवाशृतमेववा ॥ तेनाग्नौकरणंकुर्यात्पिंडांस्तेनैवनिर्वपे त्॥ पक्षांतरमाहसएव—आमंददन्नहिकौंतेयतदामंद्विगुणंचरेत् । त्रिगुणंचतुर्गु णंवापिनत्वेकगुणमर्पयेत् ॥ स्मृत्यर्थसारेसममप्युक्तं ॥ वषट्त्रिंशन्मते—आ मश्राद्धंयदाकुर्यात्पिंडदानंकथंभवेत् । गृहपाकात्समुद्धृत्यसक्तुभिःपायसेन वा॥पिंडान्दद्याद्यथालाभंतिलैःसहविमत्सरः ॥ पृथ्वीचंद्रोदयेव्यासः—आम श्राद्धंयदाकुर्याद्विधिज्ञःश्राद्धदःसदा । हस्तेग्नौकरणंकुर्याद्ब्राह्मणस्यविधान

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तः॥ एतत्साग्नेर्निरग्नेःसदानस्सत्वात् ॥यत्तु—आमेनपिंडंदद्याच्चेद्विप्रान्पाकेन भोजयेत् । पक्वेनकुरुतेपिंडमामान्नंयःप्रयच्छति ॥ तावुभौमनुजौप्रोक्तौन रकार्हौनसंशयइतितद्दर्शादिपरम् ॥ देशाचाराद्व्यवस्थेतियुक्तं ॥ मरीचिः— आवाहनेस्वधाकारंमंत्राऊह्याविसर्जने । अन्यकर्मण्यनूह्याःस्युरामश्राद्धवि धिःस्मृतः ॥ आवाहनेहविषेअत्तवइत्यत्रस्वीकर्तवेइत्यूहः ॥ स्वधाकारेन मोवःपितरइषेइत्यत्रइषेपदस्थानेआमद्रव्यायेत्यूहः ॥ विसर्जनेवाजेवाजे इत्यत्रतृप्ताइतिस्थानेतर्प्यतृप्यतेतिवोहः ॥ यद्यपितस्मादृचनोंहदितिऋ च्यूहोनिषिद्धस्तथापिवचनाद्भवति॥तृप्तिप्रश्नोवगाहश्चजुषप्रश्नोयथासुखम् । आमश्राद्धेभवेन्नैतदापोशानंचपंचमं ॥ अयंचानुवादःखलेबाल्यांछेदनादी नामिवार्थाभावाल्लोपसिद्धेः ॥ धर्मप्रदीपेतु—आमंचतुर्गुणंदद्यादथवाद्विगु णंतथा । हेमंचाष्टगुणंतद्वदामेहैमेप्यसौविधिः ॥ आमेहैमेतथानित्येनां दीश्राद्धेतथैवच । व्यतीपातादिकेश्राद्धेनियमान्परिवर्जयेत् ॥ गृहपाका त्समुद्धृत्यसक्तुभिःपायसेनवा ॥ पिंडदानंप्रकुर्वीतआमेहैमेकृतसति ॥ आ मश्राद्धंचवृद्धौचप्रेतश्राद्धेतथैवच । विकिरंनैवकुर्वीतमुनिःकात्यायनोब्रवीत् आमश्राद्धममंगुष्ठमग्नौकरणवर्जितम् ।तृप्तिप्रश्नविहीनंतुकर्तव्यंमानवैर्ध्रुवम् आवाहनाग्नौकरणंविकिरंपात्रपूरणम् । तृप्तिप्रश्नंनकुर्वीतआमेहैमेकदाचने त्युक्तम्॥एतच्च—आवाहनंभवेत्कार्यमर्घ्यदानंतथैवचेतिहेमाद्रौभविष्यादिवि रोधाच्चिंत्यम् ॥ शाखांतरविषयंवास्तु ॥ विकिरोप्यामेनेतिहेमाद्रिः ॥ शूद्र स्यतुतत्रैवोक्तम् ॥ अग्नौकरणमंत्रश्चनमस्कारोविधीयते । अग्नयेकव्यवाह नायनमः ॥ सोमायपितृमतेनमइत्ययंमंत्रः ॥ मात्स्ये—मंत्रवर्ज्यंहिशूद्रस्यस र्वमेवविधीयते । एवंशूद्रोपिसामान्यंवृद्धिश्राद्धंचसर्वदा ॥ नमस्कारेणमं त्रेणकुर्यादामान्नवद्बुधः ॥ तच्चपूर्वाण्हेकार्यम् ॥ आमश्राद्धंतुपूर्वाण्हेएकोद्दि ष्टंचमध्यतः । पार्वणंचापराण्हेतुप्रातर्वृद्धिनिमित्तकमितिहारीतोक्तेः ॥ एतत् द्विजविषयम् ॥ शूद्रकर्तृकंत्वपराण्हएव ॥मध्यान्हात्परतोयस्तुकुतुपःसमुदा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

हृतः। आमश्राद्धंतुतत्रैवपितृणांदत्तमक्षयमितिसुमंतूक्तेरित्यपरार्केहेमाद्रौचोक्तम्॥ तदभावेहेमश्राद्धमाहहेमाद्रौमरीचिः—आमान्नस्याप्यभावेतुश्राद्धंकुर्वीतबुद्धिमान्। धान्याच्चतुर्गुणेनैवहिरण्येनसुरोचिषा॥ धर्मः—आमंतुद्विगुणंप्रोक्तंहेमंतद्वच्चतुर्गुणम्॥ स्मृत्यर्थसारे—हिरण्यमष्टगुणंचतुर्गुणंसमंवादद्यात्॥ हेमाद्रौभविष्ये—अन्नाभावेद्विजाभावेप्रवासेपुत्रजन्मनि। हेमश्राद्धंसंग्रहेचतथास्त्रीशूद्रयोरपि॥ षट्त्रिंशन्मतेतुर्यपादे—वर्जयित्वाक्षयेहनीतिपाठः यस्यभार्यारजस्वलेतिचव्यासपाठः॥पुत्रोत्पत्तौतुहेमनियममाहसंवर्तः—पुत्रजन्मनिकुर्वीतश्राद्धंहेम्नैवबुद्धिमान्। नपक्वेननचामेनकल्याणान्यभिकामयन्॥ भविष्ये—गृहपाकात्समुद्धृत्यसक्तुभिःपायसेनवा। पिंडदानंप्रकुर्वीत हेमश्राद्धेकृतेसति॥ शूद्रस्तुगृहपाकेनतत्पिंडान्निर्वपेत्तथा। सक्तुमूलंफलंतस्यपायसंवाभवेत्स्मृतम्॥हेमश्राद्धेपिंडदानंनेतिदिवोदासः॥स्मृत्यर्थसारेतुविकल्पउक्तस्तदाशयंनविद्मः॥ षट्त्रिंशन्मते—नामंत्रणाग्नौकरणंविकिरोनैवदीयते। तृप्तिप्रश्नोपिनैवात्रकर्तव्यःकेनचिद्भवेत्॥अत्रमरीचिनाआमाभावेहेमविधानेनस्थानापत्त्याधर्मप्राप्तेःपूर्ववन्मंत्रोहःपूर्वाण्हकालताचज्ञेयेतिदिक्पूर्वोक्तधर्मप्रदीपोक्तेश्च॥ व्यासः—हिरण्यमामंश्राद्धीयंलब्धंयत्क्षत्रियादितः। यथेष्टंविनियोज्यंस्याद्भुंजीयाद्ब्राह्मणात्स्वयम्॥ विप्रलब्धंभुंजीयात्॥ क्षत्रियादिलब्धेतुयथेष्टविनियोगः॥तेनापिश्राद्धवैश्वदेवादिनकार्यम्॥ देवोद्देशेनत्यक्तस्यदेवतांतरायत्यागायोगादितिदेवयाज्ञिकः॥ शूद्रलब्धेतूक्तंतत्रैवषट्त्रिंशन्मते—आमंशूद्रस्ययत्किंचिच्छ्राद्धिकंप्रतिगृह्यते। तत्सर्वंभोजनायालंनित्यनैमित्तिकेनचेति॥ शुद्धितत्त्वेंगिराः—शूद्रवेश्मनिविप्रेणक्षीरंवायदिवादधि। निवृत्तेननभोक्तव्यंशूद्रान्नंतदपिस्मृतम्॥शूद्राद्विप्रगृहेष्वन्नंप्रविष्टंतुसदाशुचि॥ पराशरः—तावद्भवतिशूद्रान्नंयावन्नस्पृशतिद्विजः। द्विजातिकरसंस्पृष्टंसर्वंतन्नविरुद्ध्यते॥ विष्णुपुराणे—संप्रोक्षयित्वागृह्णीयाच्छूद्रान्नंगृहमागतम्॥ अंगिराः—पात्रांतरगतंग्राह्यंदुग्धंस्वगृहमागतम्॥ सपिंडश्राद्ध

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

शक्तावाहहेमाद्रौसंवर्तः—समग्रंयस्तुशक्नोतिकर्तुंनैवेहपार्वणम् । अपिसंकल्पविधिनाकालेतस्यविधीयते ॥ पात्रंभोज्यस्यचान्नस्यत्यागःसंकल्पउच्यते ॥ व्यासः—सांकल्पंतुयदाकुर्यान्नकुर्यात्पात्रपूरणम् । नावाहनाग्नौकरणेपिंडांश्चैवनदापयेत् ॥ पात्रमर्घ्यस्य ॥ समंत्रकावाहनस्यनिषेधः ॥ तूष्णींतुभवत्येवेतिहेमाद्रिः ॥ स्मृत्यर्थसारे—विकिरंतुनदातव्यमितितृतीयपादे पाठः ॥ स्मृत्यंतरे—त्यजेदावाहनंचार्घ्यमग्नौकरणमेवच । पिंडांश्चविकिराक्षय्येश्राद्धेसांकल्पसंज्ञके ॥ हेमाद्रौवृद्धशातातपस्तु—पिंडनिर्वापरहितंयत्तुश्राद्धंविधीयते । स्वधावाचनलोपोत्रविकिरस्तुनलुप्यतइत्याह ॥ पृथ्वीचंद्रोदयेवसिष्ठः—आवाहनंस्वधाशब्दंपिंडाग्नौकरणंतथा । विकिरंपिंडदानंचसांकल्पेषड्विवर्जयेत् ॥ विकिरेविकल्पःस्मृत्यंतरे—अंगानिपितृयज्ञस्ययदाकर्तुंनशक्नुयात् । सतदावाचयेद्विप्रान्संकल्पात्सिद्धिरस्त्विति ॥ छागलेयः—पिंडोयत्रनिवर्तेतमघादिषुकथंचन । सांकल्पंतुतदाकार्यंनियमाद्ब्रह्मवादिभिः ॥ कार्ष्णाजिनिः—मौंजीबंधाद्वत्सरार्धंवत्सरंपाणिपीडनात् । पिंडान्सपिंडानोदद्युःप्रेतपिंडंविनात्रतु ॥ अस्यापवादः पित्रोराब्दिकादौपूर्वमुक्तः ॥ त्यक्ताग्नेरपिसांकल्पमुक्तंषट्त्रिंशन्मते—अनग्निकोयदाविप्रउत्सन्नाग्निस्तथैवच । तथावृद्धिषुसर्वासुसंकल्पश्राद्धमाचरेत् ॥ अशक्तौपृथ्वीचंद्रोदयेबृहन्नारदीये—द्रव्याभावेद्विजाभावेअन्नमात्रंतुपाचयेत् । पैतृकेनतुसूक्तेनहोमंकुर्याद्विचक्षणः ॥ देवलः—पिंडमात्रंप्रदातव्यमभावेद्रव्यविप्रयोः । श्राद्धीयाहनिसंप्राप्तेभवेन्निरशनोपिवा ॥ वृद्धवसिष्ठः—किंचिद्दद्यादशक्तस्तुउदकुंभादिकंद्विजे । तृणानिवागवेदद्यात्पिंडान्वाप्यथनिर्वपेत् ॥ तिलदर्भैःपितॄन्वापितर्पयेत्स्नानपूर्वकम् ॥ हेमाद्रौभविष्ये—अग्निनावादहेत्कक्षंश्राद्धकालेसमागते । तस्मिन्वोपवसेदन्हिजपेद्वाश्राद्धसंहिताम् ॥ श्राद्धसंहितासमंत्रश्राद्धसंकल्पः ॥ विष्णुवराहपुराणयोः—असमर्थोन्नदानस्यधान्यंमांसंस्वशक्तितः । प्रदास्यतितिलान्वापिस्वल्पांवापि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

चदक्षिणाम् ॥ सर्वाभावेवनंगत्वाकक्षामूलप्रदर्शकः । सूर्यादिलोकपाला नामिदमुच्चैःपठिष्यति ॥ नमेस्तिवित्तंनधनंनचान्यंश्राद्धोपयोगिस्वपितृन्न तोस्मि । तृप्यंतुभक्त्यापितरोमयैतौभुजौकृतौवर्त्मनिमारुतस्य ॥ इत्येतत्पि तृभिर्गीतंभावाभावप्रयोजनम्। यःकरोतिकृतंतेनश्राद्धंभवतिभारत॥प्रभासखं डे—गत्वारण्यममानुष्यमूर्ध्वबाहुर्विरौम्यहः । निरन्नोनिर्धनोदेवाःपितरोमानृ णंकृथाः ॥नमेस्तिवित्तंनधनंनभार्याश्राद्धंकथंवःपितरःकरोमि । वनंप्रविश्येह तुतन्मयोच्चैर्भुजौकृतौवर्त्मनिमारुतस्य ॥ श्राद्धर्णमेतद्भवतांप्रदत्तंमह्यंदयध्वं पितृदेवताद्याः । आख्यायचोत्क्षिप्यभुजौततोवैदिवाचरात्रिंसमुपोष्यतिष्ठे त् ॥ भवेत्सर्वेतेनकृतेनतेषामृणेनमुक्तःपितृदेवतानाम् ॥ इत्यनुकल्पः ॥ अथश्राद्धभोजनेप्रायश्चित्तं ॥ दर्शेषट्प्राणायामाः ॥ वृद्धौत्रयः ॥ संस्कारे षुजातकर्मादिचूडांतेषुसांतपनं॥आद्ये चांद्रंवा॥अन्यसंस्कारेषूपवासः ॥सीमं ते चांद्रमितिविज्ञानेश्वरः॥ आपदिनवश्राद्धेकादशाहेषुभोजनेकायः ॥ द्वाद शाहेऊनमासेचपादोनः ॥ द्विमासेत्रिपक्षेऊनषष्ठोनाब्दयोश्राद्धेकृच्छ्रः ॥ त्रिमासाद्याब्दिकांतेषुसपिंडनेचपादकृच्छ्रउपवासोवा ॥ गुरुद्रव्यार्थभो जनेर्द्धम् ॥ जपशीलेतदर्धम् ॥ अनापदितूनमासांतेषुचांद्रंकार्यंवा ॥ द्विमा सादौपादोनं ॥ त्रिमासादावर्धकायः ॥ आब्दिकेपादोनकायः ॥ पुनरा ब्दिकेएकाहः ॥ क्षत्रियादिश्राद्धेषुद्वित्रिचतुर्गुणानिज्ञेयानि ॥ चांडालस र्पश्वादिहतपतितक्लीबादिनवश्राद्धेचांद्रं ॥ आद्यमासिकांतेचांद्रंपराकश्च ॥ द्वादशाहादौपराकः ॥ द्विमासादावतिकृच्छ्रः ॥ त्रिमासादौकायः ॥ आ ब्दिकेपादः ॥ अभ्यासेसर्वंद्विगुणं ॥ आमहेमसंकल्पश्राद्धेषुतत्तदर्धानि ॥ यतिर्ब्रह्मचारीचोक्तंप्रायश्चित्तंकृत्वात्रीनुपवासान्प्राणायामान्यृताशनंचाधि कंकृत्वाव्रतशेषंसमापयेत् ॥ अनापदिद्विगुणं ॥ दर्शादौदशगायत्रीमंत्रि ताआपःपिबेत् षट्प्राणायामावा ॥ संस्कारेषुचौलेकृच्छ्रः ॥ सीमंतेचांद्रं ॥ अन्येषूपवासइतिदिक् ॥ अत्रमाधवमिताक्षरादौक्वचिद्विगेयोविषयभेदात्प

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

रिहार्यः ॥ एकादशाहेचांद्रंपुनःसंस्कारश्चेतिप्रायश्चित्तकांडेहेमाद्रिः ॥ यत्तूशनाः—दशकृत्वःपिबेदापोगायत्र्याश्राद्धभुग्द्विजइतितदनुक्तप्रायश्चित्तश्राद्धपरमितिविज्ञानेश्वरः ॥ अथक्षयाहश्राद्धम् ॥ तत्स्वरूपमाहहेमाद्रौ व्यासः—मासपक्षतिथिस्पृष्टेयोयस्मिन्म्रियतेहनि । प्रत्यब्दंतुतथाभूतंक्षयाहंतस्यतंविदुः ॥ नारदीये—पारणेमरणेनृणांतिथिस्तात्कलिकीस्मृता । अत्र चांद्रंमानंज्ञेयं ॥ आब्दिकेपितृकार्येचचांद्रोमासःप्रशस्यतइतिगर्गोक्तेः ॥ मलमासमृतस्यतुसौरम् ॥ मलमासमृतानांतुसौरंमानंसमाश्रयेदितिहेमाद्रावुक्तेः ॥ एतन्मृतमासस्यैवाधिक्येज्ञेयम् ॥ ब्राह्मे—प्रतिसंवत्सरंकार्यंमातापित्रोर्मृतेहनि । पितृव्यस्याप्यपुत्रस्यभ्रातुर्ज्येष्ठस्यचैवहि ॥ अपुत्रस्येतिभ्रात्राप्यन्वयः ॥ ज्येष्ठस्येतिकनिष्ठस्यानावश्यकत्वार्थम् ॥ मदनरत्नेभविष्ये—सर्वेषामेवश्राद्धानांश्रेष्ठंसांवत्सरंमतम् ॥ तथा—भोजकोयस्तुवैश्राद्धंनकरोतिखगाधिप ॥ मातापितृभ्यांसततंवर्षेवर्षेमृतेहनि ॥ सयातिनरकंघोरंतामिस्रंनामनामतः ॥ तच्चनानास्मृतिष्वेकोद्दिष्टंपार्वणंचोक्तं ॥ आद्यमाहयमः—सपिंडीकरणादूर्ध्वंप्रतिसंवत्सरंसुतैः । मातापित्रोःपृथक्कार्यमेकोद्दिष्टंमृतेहनि ॥ व्यासः—एकोद्दिष्टंतुकर्तव्यंपित्रोश्चैवमृतेहनि । एकोद्दिष्टंपरित्यज्यपार्वणंकुरुतेनरः ॥ अकृतंतद्विजानीयाद्भवेच्चपितृघातकः ॥ अंत्यमाहशातातपः—सपिंडीकरणंकृत्वाकुर्यात्पार्वणवत्सदा ॥ प्रतिसंवत्सरंश्राद्धंछागलेनोदितोविधिः ॥ यःसपिंडीकृतंप्रेतंपृथक्पिंडेनियोजयेत् । विधिघ्नस्तेनभवतिपितृहाचोपजायते ॥ अत्रौरसक्षेत्रजयोःपार्वणंदत्तकादीनामेकोद्दिष्टमित्येकःपक्षः ॥ साग्नेःपार्वणंनिरग्नेरेकोद्दिष्टमित्यपरः ॥ तद्दूषणंमिताक्षरादौज्ञेयं ॥ कल्पतरुस्तु—साग्न्योरौरसक्षेत्रजयोःपार्वणम् ॥ निरग्निकयोस्त्वेकोद्दिष्टमित्याह ॥ अपरार्केप्येवं ॥ दत्तकादयोदशपुत्रास्तुसाग्नयोनिरग्नयश्चैकोद्दिष्टमेवकुर्युः ॥ प्रत्यब्दंपार्वणेनैवविधिनाक्षेत्रजौरसौ । कुर्यातामितरेकुर्युरेकोद्दिष्टंसुतादशेतिजातूकर्ण्योक्तेः ॥ यदातुदत्तकस्यापि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तादर्शमहालयेवा मृतस्तत्रपार्वणैकोद्दिष्टयोर्विकल्पः ॥ वस्तुतस्तुसर्वेषांपा र्वणैकोद्दिष्टयोर्व्रीहियववद्विकल्पः ॥ सचदेशाचाराद्व्यवस्थितइतिसर्वनि बंधसिद्धांतः ॥ अतएवपृथ्वीचंद्रोदयेवृद्धपराशरः—मातापित्रोःपृथक्कार्यमे कोद्दिष्टंमृतेहनीत्युक्त्वाह ॥देशधर्मसमाश्रित्यवंशधर्मंतथापरे । सूरयःश्राद्ध मिच्छंतिपार्वणंचक्षयान्ह्यपीति ॥तच्चकेवलपितॄणांनसपत्नीकानामितिहेमा द्रिः ॥ अत्रमातामहानकार्याः ॥ कर्षूसमन्वितंभुक्त्वातथाद्यंश्राद्धषोडशं । प्रत्याब्दिकंचशेषेषुपिंडाःस्युःषडितिस्थितिरितिकात्यायनोक्तेः ॥ कर्षूसम मन्वितंसपिंडनंयैरेकोद्दिष्टंक्रियतेतेषामपिक्वचित्पार्वणमेवेतिशंखोक्तेः ॥ एवंसंन्यासिनोपि—एकोद्दिष्टंयतेर्नास्तित्रिदंडग्रहणादिह । सपिंडीकरणाभा वात्पार्वणंतस्यसर्वदेतिप्रचेतसोक्तेः ॥ वायवीये—संन्यासिनोप्याब्दिकादि पुत्रःकुर्याद्यथाविधि । महालयेतुयच्छ्राद्धंद्वादश्यांपार्वणंहितत् ॥ पृथ्वीचं द्रोदयेवृद्धपराशरः—संग्रामेसंस्थितानाचप्रेतपक्षेशशिक्षये ॥ तेषांपार्वणमे वोक्तंक्षयाहेपिचसत्तमैः ॥ चंद्रक्षयानाशकसंयुगेषुयःप्रेतपक्षेमृतवान्सपिं डः। सपिंडितानामपिचाब्दिकानिभवंतितेषामिहपार्वणानि ॥तथा—भ्रातुर्ज्ये ष्ठस्यकुर्वीतज्येष्ठोभ्रातानुजस्यच । दैवहीनंतुतत्कुर्यादितिधर्मविदवीत् ॥ दैवहीनमेकोद्दिष्टं ॥ ज्येष्ठोभ्रातानाद्यगर्भजः ॥ तथाचतत्रैवशातातपः— अनाद्यगर्भज्येष्ठोपिभ्रातासद्भिर्निगद्यते । ऋतेसपिंडनात्तस्यनैवपार्वणमा चरेत् ॥ आद्यगर्भेतुपार्वणमेकोद्दिष्टंवेत्यर्थः ॥ मातुस्तुहेमाद्रौकात्यायनः— प्रत्यब्दंयोयथाकुर्यात्पुत्रःपित्रेसदाद्विजः । तथैवमातुःकर्तव्यंपार्वणंचान्य देवत्रा ॥ यत्तुतेनैवोक्तं—सपिंडीकरणादूर्ध्वंपित्रोरेवहिपार्वणं । पितृव्यभ्रा तृमातॄणामेकोद्दिष्टंसदैवत्विवितत्सापत्नमातृपरं ॥ यत्तुवृद्धपराशरः—अपु त्रस्यपितृव्यस्यतत्पुत्रोभ्रातृजोभवेत् ॥ सएवास्यतुकुर्वीतपिंडदानादिकां क्रियां ॥ पार्वणंतेनकार्यंस्यात्पुत्रवद्भ्रातृजेनतु । पितृस्थानेतुतंकृत्वाशेषंपू र्ववदुच्चरेदितितत्पितृवद्देशाचारवद्व्यवस्थितमितिपृथ्वीचंद्रः ॥ श्राद्धदी

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पकलिकायांचतुर्विंशतिमतेतु—पितृव्यभ्रातृमातृणांज्येष्ठानांपार्वणंभवेत् । एकोद्दिष्टंकनिष्ठानांदंपत्योःपार्वणंमिथः ॥ अपुत्रस्यपितृव्यस्यभ्रातुश्चैवाग्रजन्मनः । मातामहस्यतत्पत्न्याःश्राद्धंपार्वणवद्भवेदित्युक्तंतत्पत्न्याः कर्तृत्वेपिपार्वणमेव ॥ सर्वाभावेस्वयंपत्न्याःस्वभ्रातृणाममंत्रकं । सपिंडीकरणंकुर्युस्ततःपार्वणमेवचेतिलौगाक्षिस्मृतेः ॥ ततःपत्न्यपिकुर्वीतसापिंड्यंपार्वणंतथेतिसुमंतूक्तश्चेतिनिर्णयामृतेउक्तं ॥ अन्येत्वेतत्पाक्षिकपार्वणपरमाहुः ॥ अतएवभर्तुःश्राद्धंतुयानारीमोहात्पार्वणमाचरेत् । नतेनतृप्यतेभर्ताकृत्वातुनरकंव्रजेदितिवचनंक्षयाहेपाक्षिकैकोद्दिष्टप्रशंसार्थं ॥ नपार्वणनिषेधार्थमित्युक्तंत्रिस्थलीसेतौभट्टचरणैः ॥ स्वभर्तृप्रभृतित्रिभ्यइत्यतेनविरोधाच्च ॥ अपुत्राणांचाहहेमाद्रावापस्तंबः—अपुत्रायेमृताःकेचित् स्त्रियोवापुरुषाश्चये । तेषामपिचदेयंस्यादेकोदिष्टंनपार्वणम् ॥ मित्रबंधुसपिंडेभ्यःस्त्रीकुमारिभ्यएवच । दद्याद्धेमासिकंश्राद्धंसांवत्सरमतोन्यथा ॥पारिजातेचअन्यथापार्वणमित्युक्त्वासर्वत्रपार्वणमित्युक्तं । एकोद्दिष्टवाक्यानितुतीर्थमहालयपराणीत्युक्तम् ॥ पृथ्वीचंद्रोदयेवृद्धगार्ग्यः—मातुःसहोदरायाचपितुःसहभवाचया ॥ तयोश्चनैवकुर्वीतपार्वणंपिंडनादृते ॥ प्रचेताः—सपिंडीकरणादूर्ध्वमेकोद्दिष्टंविधीयते । अपुत्राणांचसर्वेषामपत्नीनांतथैवच॥ अपत्नीनांब्रह्मचार्यादीनाम्॥मार्कंडेयपुराणे—प्रतिसंवत्सरंकार्यमेकोद्दिष्टंनरैःस्त्रियाः । मृताहनियथान्यायंनृणांयद्वदिहोदितं ॥नृगामितिदृष्टांताद्वोविप्रहतपाखंड्यादीनांसपिंडनाभावेपिसांवत्सरमेकोदिष्टंकार्यमेवेतिशूलपाणिः॥अत्रिवृद्धवासिष्ठौ—सपिंडीकरणादूर्ध्वंयत्रयत्रप्रदीयतेभ्रात्रेभगिन्यैपुत्रायस्वामिनेमातुलायच॥पितृव्यगुरवेश्राद्धमेकोद्दिष्टंनपार्वणं ॥ यत्तुजातूकर्ण्यः—पितृव्यभ्रातृमातृणामपुत्राणांतथैवच । मातामहस्यासुतस्यश्राद्धादिपितृवद्भवेदितितदावश्यकत्वार्थंनतुपार्वणार्थमितिहेमाद्रिः ॥ युक्तंत्वेवम् ॥ मातुःपितरमारभ्यत्रयोमातामहाःस्मृताः । तेषांतुपितृवच्छ्राद्धंकुर्यादु

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

हितृसूनवइतिपुलस्त्योक्तेर्मातामहस्यपार्वणमेव॥ तत्साहचर्यात्पितृव्यादौ तथा ॥ पितृव्यभ्रातृमातृणामेकोद्दिष्टंचपार्वणमितिक्षयाहोक्तोपक्रमे पुलस्त्योक्तेश्चविकल्पः॥ केचित्त्वापस्तंबादिवाक्यानि—व्युत्क्रमाच्चप्रमीतानांनैव कार्यासपिंडतेत्यस्यपितृव्यादिपरत्वादकृतसपिंडनपितृव्यादिपराणीत्याहुः॥ मातासपत्नमाता ॥ एकोद्दिष्टंतुकनिष्ठपरमिति ॥ पृथ्वीचंद्रोदयेप्येवम् ॥ विशेषस्त्वधिकारिनिर्णयेप्रागुक्तः ॥ केचित्पुत्रांतराभावेपिपितामहवार्षिकमप्यावश्यकम् ॥ पुत्राभावेचतत्पुत्राःपत्नीमातातथापिता । वित्ताभावेपिसाच्छिष्यःकुर्यात्तस्यौर्ध्वदेहिकमितिमार्कंडेयपुराणादित्याहुस्तन्न ॥ पौत्रेणैकादशाहादिकर्तव्यंश्राद्धषोडशमितिकातीयेविशेषोक्तेः ॥ अथक्षयाहद्वैधे निर्णयः ॥ तत्रैकोद्दिष्टंमध्यान्हेकार्यम् ॥ मध्यान्हश्चपंचधाविभक्तदिनतृतीयभागइतिमाधवः ॥ आमश्राद्धंतुपूर्वाण्हेएकोद्दिष्टंतुमध्यमे । पार्वणंचापराण्हेतुप्रातर्वृद्धिनिमित्तकमितिहारीतोक्तौप्रातःशब्दसाहचर्यात् ॥ तत्रापिकुतुपादिषुमुहूर्तद्वितयेज्ञेयं ॥ प्रारभ्यकुरुतेश्राद्धंकुर्यादारौहिणंबुधः । विधिज्ञो विधिमास्थायरौहिणंतुनलंघयेदितिगौतमोक्तेरेतत्परत्वात् ॥रौहिणोनवमोमुहूर्तः॥मैथिलाःश्राद्धकौमुदीचैवम् ॥ अन्यथा—ऊर्ध्वंमुहूर्तात्कुतुपाद्यन्मुहूर्तचतुष्टयम् । मुहूर्तपंचकंत्वेतत्स्वधाभवनमिष्यतइत्यादिविरोधात् ॥ दीपिकापि—एकोद्दिष्टमुपक्रमेतकुतपइति ॥ माधवीयेव्याख्यापि—कुतुपप्रथमे भागेएकोद्दिष्टमुपक्रमे । आवर्तनसमीपेवातत्रैवनियतात्मवान् ॥ पृथ्वीचंद्रोदयेप्येवं ॥ तेनकुतुपादिरौहिणांतोमुख्यःकालः ॥ दिनद्वयेतद्व्याप्तौसमव्याप्तौचपूर्वा ॥ विषमव्याप्तावाधिक्येननिर्णयः ॥अव्याप्तौपूर्वैव ॥ परविद्धायानिषेधात् ॥ साचपूर्वदिनेरौहिणलंघनापत्तेपरैवेतिगौडाः॥ शुक्लकृष्णवशात्खर्वदर्पाद्यैर्वाव्यवस्थेत्यन्ये ॥ तन्न ॥ परविद्धानिषेधप्राबल्यात् ॥ अत्रमूलंकालमाधवीयेज्ञेयम् ॥पार्वणंत्वपराण्हेकार्यंपूर्वोक्तवचनात् ॥ मध्यान्हव्यापिनीयास्यात्सैकोद्दिष्टेतिथिर्भवेत् । अपराण्हव्यापिनीयापार्व

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

णेसातिथिर्भवेदितिपृथ्वीचंद्रोदयेवृद्धगौतमोक्तेश्च ॥ पूर्वेद्युरेवपरेद्युरेवत्राप राण्हव्याप्तौसैवग्राह्या ॥ दिनद्वयेतद्व्याप्तौतदस्पर्शेऽगतःसमव्याप्तौवापूर्वे व ॥ विषमव्याप्तौत्वधिकाग्राह्या ॥ द्व्यपराण्हव्यापिनीस्यादाब्दिकस्ययदा तिथिः । महतीयत्रतद्विद्धांप्रशंसंतिमहर्षयइतिमरीचिस्मृतेः ॥ दर्शेचपूर्णे मासंचपितुःसांवत्सरंदिनम् ॥ पूर्वविद्धामकुर्वाणोनरकंप्रतिपद्यतइत्यप रार्केनारदोक्तेः ॥ द्व्यहेप्यव्यापिनीचेत्स्यान्मृताहस्ययदातिथिः । पूर्वविद्धाप्रकर्तव्यात्रिमुहूर्ताभवेद्यदीतिसुमंतूक्तेः ॥ पूर्वस्यांनिर्वपेत्पिंडानित्यां गिरसभाषितमितिहेमाद्रौपाठः ॥ तत्रैववृद्धमनुः—नद्व्यहव्यापिनीचेत्स्या न्मृताहस्यचयातिथिः । पूर्वविद्धैवकर्तव्यात्रिमुहूर्ताचयाभवेत् ॥ मदनर त्नेप्येवं ॥ यत्तुकार्ष्णाजिनिव्यासौ—अन्होस्तमयवेलायांकलामात्रायदाति थिः । सैवप्रत्याब्दिकेज्ञेयानापरापुत्रहानिदेतित्रिमुहूर्तस्तुतिः ॥ पूर्वेद्युः सायंत्रिमुहूर्ताभावेतुपरैव ॥त्रिमुहूर्तानचेत्ग्राह्यापरैवकुतपेहिसेतिकालादर्शे गोभिलोक्तेः ॥ कालादर्शेपि—प्रत्याब्दिकेप्येवमेवातिथिर्ग्राह्यापराण्हिकी । उभयत्रतथात्वेतुमहत्वेनविनिर्णयः ॥ समत्वेपूर्वविद्धैवह्यतथात्वेपिसायदि । त्रिमुहूर्ताभवेत्सायंसर्वेष्टोयंविनिर्णयः ॥ अन्यत्रापि—सायंतन्यपरत्रचेन्मृत तिथिःसैवाब्दिकेमासिकेग्राह्यासाह्यपराण्हयोर्यदितदायत्राधिकासामता । तुल्याचेदुभयापराण्हसमयेपूर्वानचेत्तुद्वयेपूर्वैवत्रिमुहूर्तगास्तसमयेनोचेत्परै वोचिता ॥ माधवपृथ्वीचंद्रौतु—दिनद्वयेपराण्हव्याप्तौअंशतःसमव्याप्तौच क्षयेपूर्वावृद्धौपरा ॥ खर्वदर्पौपरौपूज्यावित्युक्तेः ॥ अपराण्हद्वयव्यापिन्य तीतस्यचयातिथिः। क्षयेपूर्वाचकर्तव्यावृद्धौकार्यातथोत्तरेतिबौधायनोक्तेः॥ क्षयाहस्यतिथिर्यातुअपराण्हद्वयेयदि । पूर्वाक्षयेतुकर्तव्यावृद्धौकार्यातथोत्त रेतिवृहन्नारदीयाच्चेत्याहुः ॥ वृद्धिक्षयौचात्रपरतिथेर्नतुग्राह्यतिथेः ॥ तस्याः क्षयेपराण्हद्वयव्याप्तेरसंभवात् ॥ तदाहमाधवः—नग्राह्यातिथिगौवृद्धिक्षयावू र्ध्वतिथेस्तुताविति॥यत्तुपृथ्वीचंद्रः—पूर्वोक्तवचनेषुयत्रसायान्हास्तमययोगि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नीतिथिरुक्तातत्रापराण्हव्यापिनीज्ञेया ॥ सायान्हस्त्रिमुहूर्तःस्यात्तत्रश्राद्धं नकारयेदितिमात्स्यादौसायान्हनिषेधात् ॥ यच्चत्रिमुहूर्तादिग्रहणंतच्छ्राद्धा र्हापराण्हरूपत्रिमुहूर्तपरमित्याह॥ तद्धेमाद्रिमदनरत्नकालादर्शादिग्रंथविरो धाल्लक्षणापत्तेश्चचिंत्यम् ॥ तस्मात्पूर्वोक्तमेवसाधु ॥ यदाविघ्नवशाद्दिने सांवत्सरश्राद्धंनकृतंतदारात्रावपिकार्यम् ॥ मृताहंसमतिक्रम्यचंडालेष्वभि जायतइतिमरीचिनामृताहातिक्रमेदोषोक्तेः ॥ नचनक्तंश्राद्धंकुर्वीतारब्धे वाभोजनसमापनमित्यापस्तंबेनगौणकालोक्तेश्चेतिमाधवः ॥ आरब्धेश्राद्धे विघ्नवशाद्रात्रिभागेपातेभोजनसमाप्यंतेरात्रौकार्यं ॥ शेषसमाप्तिःपरदिनए वेतिहरदत्तः॥ग्रहणदिनेवार्षिकप्राप्तौतद्दिनएवान्नेनामेनहेम्नावाकुर्यात् ॥ नो त्तरदिनेइत्युक्तंप्राक्ग्रहणनिर्णये ॥ तच्चप्रथमाब्दिकंत्रयोदशेमलमासेका र्यम्॥अन्यथान ॥ प्रत्यब्दंद्वादशेमासिकार्यापिंडक्रियासुतैः ॥क्वचित्त्रयोद शेपिस्यादाद्यंमुक्त्वातुवत्सरमितिलघुहारीतोक्तेः ॥इदमंत्याधिकमासपरं ॥ द्वादशेत्रयोदशेवातीतइत्यर्थः ॥ तेनयत्रद्वादशमासिकंशुद्धमासेभवतितत्रत्र योदशेधिकेएवाब्दिकंकार्यम् ॥ यत्राधिकमध्येद्वादशमासिकंतत्रतस्यद्विरावृ त्तिंकृत्वाचतुर्दशेशुद्धेएवप्रथमाब्दिकमितिमाधवीये ॥ हेमाद्रौचैवम् ॥ द्वि तीयाब्दिकंतुशुद्धमासेएवनाधिकेनाप्युभयोः ॥ मलमासमृतानांतुयदासए वाधिकःस्यात्तदातत्रैवकार्यमन्यथाशुद्धएवेतिप्रागुक्तम् ॥ दर्शेवार्षिकंचेत्त दापूर्ववार्षिकंकृत्वाततःपिंडपितृयज्ञोदर्शश्राद्धंचेतिनिर्णयदीपेक्रमउक्तः ॥ स्मृतिसारेपि—दर्शेक्षयाहेसंप्राप्तेकथंकुर्वीतियाज्ञिकाः । आदौक्षयाहंनिर्व र्त्यपश्चाद्दर्शोविधीयतइति ॥ युक्तंत्वेवम् ॥ तद्वचनेमूलाभावात् ॥ पिंडय ज्ञंततःकुर्यात्ततोन्वाहार्यकंबुधइतिदर्शश्राद्धेपिंडपितृयज्ञानंतर्यात्तस्याब्दि केप्यतिदेशात्प्राप्तेः॥पितृयज्ञानंतरंवार्षिकंततोदर्शश्राद्धमिति ॥ व्यतिषं गस्तुनभवत्येव ॥ तस्यार्थिकत्वात् ॥ कालादर्शेपि—निमित्तानियत श्चात्रपूर्वानुष्ठानकारणमिति ॥ सर्वान्प्रत्येकरूप्याभावात्क्षयाहनिमित्तस्या

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नियतत्वम् ॥ देवजानीयेप्येवम्॥एवंमासिकादिष्वपिज्ञेयं ॥ प्रत्यब्दंयोयथा कुर्यात्सतान्यपीतिस्वातिदेशात् ॥ मृताहेवृषोत्सर्गउक्तोहेमाद्रौविष्णुध र्मे॥ अयनाद्वितयेचैवमृताहेबांधवस्यच । उत्सृजेन्नीलवृषभंकौमुद्याःसमु पागमे ॥ कौमुदीकार्तिकी ॥ अथशुद्धिश्राद्धम् ॥ दिवोदासीये—स पिंडीकरणादूर्ध्वंयावदब्दत्रयंभवेत् । तावदेवनभोक्तव्यंक्षयेहनिकदाचन ॥ वर्षांतसपिंडनेप्येतत्तुल्यं ॥ मृताहनितुसंप्राप्तेयावदब्दचतुष्टयं । बहिःश्राद्धं प्रकुर्वीतनकुर्याच्छ्राद्धभोजनम्॥ प्रथमेस्थीनिमज्जाचद्वितीयेमांसभक्षणम् । तृतीयेरुधिरंप्रोक्तंश्राद्धंशुद्धंचतुर्थकमितिश्राद्धकारिकोक्तेः ॥ शुद्धंकिंचि दितिज्ञेयम्॥स्मृत्यंतरे—सप्तत्रिंशच्चयोमासान्श्राद्धेभुंक्तेतमोहतः । सपंक्ति दूषितःपापःप्रेताशीचभवेत्तुसः ॥ तत्रप्रथमेब्देवर्षांतसपिंडनपक्षेमृताहात्पूर्वे न्हिसपिंडनमब्दपूर्तिश्राद्धंचकृत्वा परेद्युर्वार्षिकंकुर्यादितिस्मृत्यर्थसारेउक्त म्॥हेमाद्रिस्तुमृताहेसपिंडीकरणेनैववार्षिकासिद्धिः ॥पूर्णेसंवत्सरेपिंडःषोड शःपरिकीर्तितः । तेनैवचसपिंडत्वंतेनैवाब्दिकमिष्यतइतिवचनादित्याह ॥ इदमेवयुक्तम् ॥ अथक्षयाहाज्ञानेमरीचिः—श्राद्धविघ्नेसमुत्पन्नेअविज्ञातमृ तेहनि। एकादश्यांतुकर्तव्यंकृष्णपक्षेविशेषतइत्युक्तेः ॥ शुक्लैकादश्यामपिबृह स्पतिः—नज्ञायतेमृताहश्चेत्प्रमीतेप्रोषितेसति ॥ मासश्चेत्प्रतिविज्ञातस्तद्ह र्शेस्यादथाब्दिकं ॥ दिनमासौनविज्ञातौमरणस्ययदापुनः । प्रस्थानमासदि वसौग्राह्यौपूर्वोक्तयादिशा ॥ मदनरत्नेभविष्ये—मृताहंयोनजानातिमानवो विनतात्मज । तेनकार्यममावास्यांश्राद्धंसांवत्सरंसदा ॥ दिनमेवतुजाना तिमासंनैवतुयोनरः । मार्गशीर्षेतथाभाद्रेमाघेवाताद्दिनंभवेत्॥निर्णयामृतेतु— यदामासोनविज्ञातोविज्ञातंदिनमेवतु । तदाचाषाढकेमासिमाघेवाताद्दिनं भवेदितिबृहस्पतिस्मृतेराषाढोप्युक्तः ॥कालादर्शेपि—मासाज्ञानेदिनज्ञानेका र्यमाषाढमाघयोरित्युक्तम् ॥ हेमाद्रौप्रभासखंडे—मृताहंयोनजानातिमासंवा पिकथंचन । तेनकार्यममावास्यांश्राद्धंमाघेथमार्गके ॥ भविष्ये—मृतवा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

र्तांश्रुतेर्ग्राह्यौतौपूर्वोक्तक्रमेणतु । पूर्वोक्तेतिप्रस्थानदिनाज्ञानेमासज्ञानेचत द्दर्शे॥मासाज्ञानेदिनज्ञानेचमार्गादाविवितिवच्छ्रवणदिनेपिज्ञेयमित्यर्थः ॥ श्रव णदिनेमासाज्ञानेमाघमार्गदर्शेकार्यपूर्वोक्तप्रभासखंडात् ॥ अतोबलोपइ तिशूलपाण्युक्तंहेयम् ॥ तिथितत्वेयमः—गतस्यनभषेद्वातांयावत्द्वादशवार्षि की ।प्रेतावधारणंतस्यकर्तव्यंसुतबांधवैः ॥ यन्मासियदहर्यातस्तन्मासितदहः क्रिया । दिनाज्ञानंकुहूस्तस्यआषाढस्याथवाकुहूः॥ अथश्राद्धविघ्नेनिर्णयः॥ तत्रविप्रस्यानिमंत्रणोत्तरंसूतकेमृतकेचाशौचाभावः ॥ निमंत्रितेषुविप्रेषुप्रार ब्धेश्राद्धकर्मणि । निमंत्रणाद्विविप्रस्यस्वाध्यायादिरतस्यच ॥ देहेपितृषु तिष्ठत्सुनाशौचंविद्यतेक्वचिदितिब्राह्मोक्तेः ॥ कर्तुस्तुविष्णुराह—व्रतयज्ञवि वाहेषुश्राद्धेहोमेऽर्चनेजपे । आरब्धेसूतकंनस्यादनारब्धेतुसूतकं॥ श्राद्धेप्रारं भस्तेनैवोत्तः ॥प्रारंभोव्रतणंयज्ञेसंकल्पोव्रतसत्रयोः।नांदीमुखंविवाहादौश्राद्धे पाकपरिक्रियेति ॥ माधवीयेब्राह्मेपि—श्राद्धादौपितृयज्ञेचकन्यादानेचनो भवेत् । मिताक्षरायांस्मृत्यंतरे—सद्यःशौचंप्रकृत्य—यज्ञेसंभृतसंभारेविवाहेश्रा द्धकर्मणीति ॥ तिथितत्वादिगौडग्रंथास्तुनिमंत्रणोत्तरंकर्तुर्भोक्तुश्चनाशौचं म् ॥ निमंत्रणोत्तरंश्राद्धेप्रारंभःस्यादितिस्मृतिरितिविष्णूक्तेः ॥ यत्तुश्राद्धेपाक परिक्रियेतितद्दर्शश्राद्धविषयमित्याहुः ॥ दातृगृहेमरणादौब्राह्मेउक्तं ॥ भो जनार्द्धेतुसंभुक्तेविप्रेदातुर्विपद्यते ॥ गृहेद्वातिशेषः ॥ यदाकश्चित्तदोच्छिष्टंशे षंत्यक्त्वासमाहितः । आचम्यपरकीयेनजलेनशुचयोद्विजाइति ॥ अस्यश्रा द्धविषयत्वंहेमाद्रिणोक्तं ॥ पृथ्वीचंद्रोदयेप्येवं ॥ ममतुप्रतिभातीदंविवाहा दिविषयम् ॥ नतुश्राद्धविषयंतत्पदाभावात् ॥ विवाहोत्सवयज्ञेष्वित्युपक्र म्य—भुंजानेषुतुविप्रेषु त्वंतरामृतसूतके । अन्यगेहोदकाचांताःसर्वेतेशुचयः स्मृताइतिषट्त्रिंशन्मतैकवाक्यात् ॥ निमंत्रितेषुविप्रेषुप्रारब्धेश्राद्धकर्मणी तिपूर्वोक्तविरोधाच्च॥श्राद्धेतुयद्यपिविष्णुनापाकोत्तरमाशौचाभावउक्तस्तथा पिकर्तुरेवसः ॥ भोक्तुर्दोषोस्त्येव ॥ अपिदातृगृहीत्रोश्चसूतकेमृतकेतथा ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अविज्ञानेनदोषःस्याच्छ्राद्धादिषुकथंचन ॥ विज्ञानेभोक्तुरेवस्यात्प्रायश्चि त्तादिकंक्रमादितिमाधवीयब्राह्मोक्तेः ॥ आदिशब्देनाशौचमुच्यते ॥ तच्चा हविष्णुः—ब्राह्मणादीनामाशौचंयःसकृदेवान्नमश्नातितस्यतावदाशौचम् ॥ यावत्तेषामाशौचव्यपगमेप्रायश्चित्तंकुर्यादिति ॥ यत्तु—देहेपितृषुतिष्ठत्सु नाशौचंविद्यतेक्वचिदितिब्राह्मंतत्श्राद्धकालीनस्यनिषेधकम् ॥ नतदुत्तरका लीनस्य ॥ शुद्धिदीपस्तुनिमंत्रितेष्वित्यामश्राद्धपरम् ॥ भोजनार्थेष्वित्या दित्वन्नश्राद्धपरमित्याह ॥ प्रायश्चित्तंत्वाहमार्कंडेयः—भुक्त्वातुब्राह्मणा शौचचरेत्सांतपनंद्विजः ॥ एतत्कामतः॥ अभ्यासेशंखः—ब्राह्मणस्यत थाभुक्त्वामासमेकंव्रतीभवेदिति ॥ अज्ञानात्तुछागलेयः—एकाहंचत्र्यहं पंचसप्तरात्रमभोजनम् । ततःशुचिर्भवेद्विप्रःपंचगव्यंपिबेन्नरइतिवर्णक्र मेणेदम् ॥ अभ्यासेतुद्विगुण्यमित्यादिमिताक्षरामाधवीयादौज्ञेयम् ॥ मि ताक्षरामाधवादौतुश्राद्धकर्तुर्भोक्तुश्चसर्वथादोषाभावउक्तः ॥ आशौचमध्ये श्राद्धदिनप्राप्तौतुमाधवीयेकालादर्शेचऋष्यशृंगः ॥ देयेपितृणांश्राद्धेतुआ शौचंजायतेयदा । आशौचेतुव्यतिक्रांतेतेभ्यःश्राद्धंप्रदीयते ॥ श्राद्धचिंता मणौज्योतिषे—प्रतिसांवत्सरंश्राद्धमाशौचात्पतितंचयत् । मलमासेपितत् कार्यमितिभागुरिभाषितम् ॥ आशौचांत्यदिनत्वेननिमित्तत्वादित्यर्थः ॥ एत न्मासिकादिपरंनदार्शिकादौ ॥ अतएवसुदर्शनभाष्येअपरपक्षेपिव्याणीति नियमात्कृष्णपक्षश्राद्धलोपेप्रायश्चित्तमेव ॥ नतुगौणकालेकरणंनचोपवा सः॥ वेदोदितानांनित्यानांकर्मणांसमतिक्रमे । स्नातकव्रतलोपेचप्रायश्चित्तम भोजनमितिमनूक्तेरित्युक्त ॥ आशौचेतुप्रायश्चित्तमपिन ॥ मुख्यकालेअन धिकारात् ॥ आशौचांतेसंभवेतुव्यासः—श्राद्धविघ्नेसमुत्पन्नेत्वंतरामृतसूके । अमावास्यांप्रकुर्याद्वैशुद्धावेकेमनीषिणः ॥ हेमाद्रौषट्त्रिंशन्मतेपि—मासि केचाब्दिकेत्वन्हिसंप्राप्तेमृतसूतके । वदंतिशुद्धौतत्कार्यंदर्शेचापिविचक्ष णाः ॥ गोभिलः—देयेप्रत्याब्दिकेश्राद्धेअंतरामृतसूतके । आशौचानंतरं

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कुर्यात्तन्मासेंदुक्षयेतथा ॥ मरीचिः—श्राद्धविघ्नेसमुत्पन्नेप्यविज्ञातेमृतेहनि । एकादश्यांतुकर्तव्यंकृष्णपक्षेविशेषतः ॥ विशेषतइत्युक्तेःशुक्लैकादश्यामपि ॥ आशौचेतरविघ्नेएतदितिमाधवपृथ्वीचंद्रौ ॥ यत्त्वत्रिः—तदहश्चेत्प्रदुष्येतकेनचित्सूतकादिना । सूतकानंतरंकुर्यात्पुनस्तदहरेवचेतिततपूर्वकालाभावेज्ञेयम् ॥ एतदाब्दिकेतरश्राद्धपरं ॥ यच्चदेवलः—एकोद्दिष्टेतुसंप्राप्तेयदिविघ्नःप्रजायते । मासेन्यस्मिंस्तिथौतस्मिन्श्राद्धंकुर्यात्प्रयत्नतइति ॥ तदपिमासिकपरमितिमदनरत्नेहेमाद्रौच ॥ इदमपिपूर्वकालासंभवेव्याघ्रादौविविस्मरणेचैवंज्ञेयं॥ अथभार्यारजोदर्शने॥तत्रदार्शिकमामेनकार्यम्॥ श्राद्धविघ्नेद्विजातीनामामश्राद्धंप्रकीर्तितं ॥ अमावास्यादिनियतंमाससंवत्सरादृतेइतिहेमाद्रौहारीतोक्तेः ॥ व्याघ्रपादोपि—आर्तवेदेशकालानांविप्लवेसमुपस्थिते । आमश्राद्धंद्विजैःकार्यंशूद्रः कुर्यात्सदैवहीति ॥ दीपिकापि—दर्शेतुभार्यार्तवेत्यामश्राद्धंविधिप्रवासिविधुराद्याश्चाचरेयुर्द्विजाः ॥ वस्तुतस्तुपाकाभावेद्विजातीनामामश्राद्धंविधीयतइतिसुमंतूक्तेः ॥ पाककर्त्रंतरसत्वेऽन्नेनान्यथामेनेत्युक्तं ॥ मासिकानिसपिंडानिअमावास्यातथाब्दिकम् । अन्नेनैवतुकर्तव्यंयस्यभार्यारजस्वलेतिकलिकायावचनाच्च ॥कालादर्शेतुस्त्रियारजोदर्शनेदर्शश्राद्धंपंचमेहनीतिपक्षांतरमुक्तम् ॥ पारिजातेप्येवम् ॥ एवंमहालययुगादावपि ॥ आब्दिकंतुरजोदर्शनेपितद्दिनेएवकार्यं ॥ पुष्पवत्स्वपिदारेषुविदेशस्थोप्यनग्निकः ॥ अन्नेनैवाब्दिकंकुर्याद्भिन्नावामेननक्वचिदितिमाधवीयेलौगाक्षिस्मृतेः ॥ मरीचिरपि—अनग्निकःप्रवासीचयस्यभार्यारजस्वला । आमश्राद्धंप्रकुर्वीतनततत्कुर्यान्मृतेहनि ॥ कार्ष्णाजिनिः—आपन्नोप्याब्दिकंनैवकुर्यादामेनकुत्रचित् । अन्नेनतदमायांवाकृष्णेवाहरिवासरे ॥ प्रयोगपारिजाते—रजस्वलायांभार्यायांक्षयाहंयःपरित्यजेत् । सवैनरकमाप्नोतियावदाभूतसंप्लवं ॥ मासिकानिसपिंडंचअमावास्यातथाब्दिकं । अन्नेनैवतुकर्तव्यंयस्यभार्यारजस्वला ॥देवयाज्ञिकनिबंधेपि—भर्तुःश्राद्धंपंच

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मेन्हिकुर्याद्भार्यारजस्वला ॥ पुत्रःपित्रोःप्रकुर्वीतमृताहनिशुचिर्यतः ॥ काला
दर्शेपि—रजस्वलांगनोनग्निर्विदेशस्थोथवाब्दिके ॥दर्शादाविवनामेनत्वर्चेन
श्राद्धमाचरेत्॥अन्यत्रापि—विदेशकोवाविगताग्निकोवारजस्वलायामपिधर्म
पत्न्यां । श्राद्धंमृताहेविदधीतपाकैर्नामेनहेम्नानतुपंचमेन्हि॥एवंमासिकेपि॥
यत्तुमरीचिः—आब्दिकेसमनुप्राप्तेस्यभार्यारजस्वला । पंचमेऽहनितच्छ्राद्धं
नतत्कुर्यान्मृतेहनि ॥ माधवीये—श्राद्धंतदानकर्तव्यंकर्तव्यंपंचमेहनीत्युत्तरा
र्द्धंतदपुत्रकर्तृकश्राद्धविषयम् ॥ अपुत्रातुयदाभार्यासंप्राप्तेभर्तुराब्दिके । रज
स्वलाभवेत्सातुकुर्यात्तत्पंचमेहनीति ॥ श्लोकगौतमोक्तेः ॥ दैवैकर्मणिपित्र्ये
वापंचमेहनिशुद्ध्यतीतिप्रभासखंडाच्च ॥ नन्वशुचित्वादेवतत्रपंचमेहन्यर्था
त्श्राद्धंप्राप्तमितिवचनंव्यर्थम् ॥ एवम्॥ गर्भिणीसूतिकादिश्चकुमारीवाप्यरो
गिणी । यदाशुद्धातदान्येनकारयेत्प्रयतास्वयमितिहेमाद्रौभविष्योक्तेः ॥ अनु
पनीतस्त्रीशूद्राश्चश्राद्धमृत्विजावाकारयेयुः ॥ स्वयंवाऽमंत्रकंकुर्यरितिस्मृत्य
र्थसाराच्चान्यद्वाराकरणनिवृत्त्यर्थत्वात्तस्यत्वदुक्तदिशाआशौचानंतरंश्राद्ध
कर्तव्यताऽवेदकवाक्यवैय्यर्थ्याच्च ॥ अतःप्रागुक्तमरीच्युक्तेःपत्नीपंचमेहनी
तियुक्तं ॥ यत्तु—सप्ताहात्पितृदेवानांभवेद्योग्याव्रतार्चनेइतितद्रजोनिवृत्तिप
रमिति हेमाद्रिभिन्नसर्वनिबंधसिद्धांतः हेमाद्रिस्तुश्राद्धादौस्त्रियासहैवाधि
कारात्तस्यांरजोदुष्टायांतन्निवृत्तेरेकभार्येणपंचमेहनिकार्यं ॥ प्रागुक्तमरीच्यु
क्तेः ॥ भार्यांतरसत्वेतुपुष्पवत्स्वपीतिवचनात्तद्दिनेएवेत्याह ॥ दीपिकापि—
भार्यातौसतिपंचमेचदिवसेस्याद्वार्षिकंमासिकंपक्वान्नैर्बहुभार्यकस्त्वधिकृतप
त्न्यंतरेतिष्ठति ॥ कुर्यात्तत्द्वितयंस्वमुख्यदिवसेइतितच्चिंत्यम् ॥ सहाधिकारः
सहत्वश्रुत्यावाएकफलभाक्त्वेनवापाककर्तृत्वेनवा ॥ नाद्यः । तदभाव
त् । पाणिग्रहणाद्धि सहत्वंकर्मस्वित्यस्याग्निसाध्यकर्मविषयत्वात् ॥ आब्दि
कस्यचनिरग्नेरपिपाकेनैवोक्तेः॥स्मार्ताग्निसाध्यत्वानियमात्तामपरुध्येतिपूर्वो
क्तवचनासत्वाच्च ॥ कथंचभार्यांतरसत्वेधिकारः ॥ ज्येष्ठायानविनेतरेतिनि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

यमात् ॥ ज्येष्ठापरत्वेचतेनैवसिद्धेर्वचनवैय्यर्थ्यात् ॥ नद्वितीयः—अ
विभक्तभ्रातृष्वेकस्याऽशुचित्वेन्यस्याधिकारापत्तेः ॥ नतृतीयः—प्रवासनि
र्देशसूतिकारोगिण्यादिष्वप्यकरणापत्तेः ॥ आरभेतनवैःपात्रैरन्नारंभंचबांध
वैरितिदेवलोक्तावात्मनेपदात्स्वस्यबांधवानांचपाककर्तृत्वोक्त्याविरोधाच्च ॥
ततस्तानिपपाचाशुसीताजनकनंदिनीतिपाद्मादिलिंगात्प्राशस्त्यंभार्यापाक
स्योच्येत ॥ नतत्कस्याप्यनिष्टम् ॥ तेनैतद्वचनंयुक्तचाद्यभावात्पूर्वोक्तवचो
विरोधाच्चयत्किंचिदेव ॥ यदपि—श्राद्धीयाहनिसंप्राप्तेयस्यभार्यारजस्वला ।
श्राद्धंतत्रनकर्तव्यंकर्तव्यंपंचमेहनीतिश्लोकगौतमपाठोन्यथादर्शितः ॥ भ
धवीयेचतद्दशात्पक्षांतरमुक्तम् ॥ तेनापिनाभिप्रेतार्थसिद्धिः ॥यस्यप्रेतस्येत्य
र्थात् ॥ तेनात्रहेमाद्रिर्वभ्रामेतिबहुवक्तव्येपिनोच्यते ॥ आथान्वारोहणेनि
र्णयः ॥ लौगाक्षिः—मृताहनिसमासेनपिंडनिर्वपणंपृथक् ॥ नवश्राद्धंचदं
पत्योरन्वारोहणएवतु ॥ समासेनतुतंत्रेणाहिपितृकश्राद्धवद्द्वयोरेकःपिंडोबि
प्रश्च॥पिंडशब्दःश्राद्धपरः ॥ नवश्राद्धंपृथगितिहेमाद्रिपृथ्वीचंद्रौ ॥ अत्रमृ
ताहनीत्येकत्वात्॥ दिनभेदेदिनैक्येवामृततिथेरेकत्वेकालैक्यंकर्त्रैक्यंपाकैक्यं
च॥एकचित्यधिरोहेतुतिथिरेकैवजायते ।एकपाकेनपिंडैक्येद्वयोर्गृण्हीतनाम
नीद्वातिस्मृत्यंतराच्च ॥ अंत्येष्टिपद्धतौभट्टैरप्युदाहृतम् ॥अन्वारोहेतुनारीणांप
त्युश्चैकोदकाक्रिया । पिंडदानाक्रियातद्वच्छ्राद्धंप्रत्याब्दिकंतथा ॥ नवश्राद्धानि
सर्वाणिसपिंडीकरणंपृथक् । एकएववृषोत्सर्गोगौरेकातत्रदीयतेइति ॥तिथि
भेदेतुवार्षिकंपृथगेव ॥ तथावार्षिकेसमासविधानादन्यत्रसर्वत्रपृथक्त्वेप्राप्ते
नवश्राद्धमेवपृथगितिपरिसंख्ययान्यत्रपृथगुक्तेष्वपिवार्षिकषोडशश्राद्धती
र्थसपिंडान्वष्टक्यादिषुसमासएवेतिमदनपारिजातनिर्णयामृतादयः ॥ अ
तःसमासविधिबलात्ज्येष्ठपुत्रस्यकर्तृत्वेसपत्नमातुरन्वारोहणेतत्पुत्रेसत्यपि
तद्वार्षिकादिकमविभक्तःसापत्नपुत्रएवज्येष्ठःकुर्यान्नौरसः ॥ वक्ष्यमाणद्व
थ्वीचंद्रादिमतेतुऔरसएवमातुःपृथक्कुर्यात्॥एवंबह्वीष्वपिमातृषुज्ञेयम् ॥ त्रि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

स्थलीसेतौपितामहचरणैरप्येवमुक्तम् ॥ यत्तुगार्ग्यः—एकचित्यांसमारूढौ दंपतीनिधनंगतौ । पृथक्श्राद्धंतयोःकुर्यादोदनंचपृथक्पृथक् ॥ ओदनंपिंडः ॥ तन्नवश्राद्धविषयं ॥ यत्तुभृगुः—यासमारोहणंकुर्याद्भर्तुश्चित्यांपतिव्रता । तांमृताहनिसंप्राप्तेपृथक्पिंडेनियोजयेत् ॥ प्रत्यब्दंचनवश्राद्धंयुगपत्तुसमाचरेत् । तद्येषांवार्षिकमेकोद्दिष्टमुक्तंतद्विषयम् ॥ प्रत्यब्दंचमृताहनीत्यन्वयः ॥ नवश्राद्धंयुगपदितिदर्शेवर्गद्वयवदेकतंत्रेणपृथगित्यर्थमाहहेमाद्रिः ॥ एतन्मृततिथेर्भेदविषयमितिपृथ्वीचंद्रनिर्णयामृताद्याः ॥ देवयाज्ञिकोप्येवम् ॥ पराशरमाधवस्तु—गार्ग्यभृग्वादिवचनाल्लौगाक्षिवाक्येसमासेनपाकादितंत्रैक्येनदर्शेवर्गद्वयवत्पृथक्श्राद्धंकुर्यात् ॥नवश्राद्धंचतथेत्याह ॥ पृथ्वीचंद्रचंद्रिकादयस्तु—द्वयोरेकपिंडदानंलौगाक्षिवचनंचापद्विषयम् ॥पृथक्पिंडदानंतुमुख्यःकल्पः ॥ तदाहवृद्धपराशरः—आरुह्यभर्तुश्चितिरंगनायाःप्राप्नोतिमृत्युंखलुसत्वयुक्ता ॥ एकादशाहेतुतयोर्विधेयंश्राद्धंपृथक्स्वर्गमपेक्ष्यसद्भिः ॥ एकत्वमिच्छंतिमतिप्रहीणाएकादशाहादिषुयेनृनार्योः ॥ तेस्वर्गमार्गंविनिहत्यकुर्युःस्त्रीसत्वघातान्नरकाधिवासं ॥ भर्त्रासहमृतायातुनाकलोकमभीप्सती । सार्हेच्छ्राद्धंपृथक्पिंडान्नैकत्वंतुस्मृतंतयोः ॥ पृथगेवहिकर्तव्यंश्राद्धमेकादशाहिकं । यानिश्राद्धानिसर्वाणितान्युक्तानिपृथक्पृथक् ॥ विश्वादर्शेपि—मातुर्गयाष्टकावृद्धिर्मृताहेषुमहालये । श्राद्धंकुर्यात्पृथग्दैवंतंत्रंवानुगतावपि ॥ एकचित्यांसमारुह्यमृतयोरेकबर्हिषि । पित्रोःपिंडान्पृथग्दद्यात्पिंडंत्वापत्सुतत्सुतइत्यग्निस्मृतेरित्याहुः ॥ यत्तुषट्त्रिंशन्मते—एकत्वंसागताभर्तुःपिंडेगोत्रेचसूतके । नपृथक्पिंडदानंतुतस्मात्पत्नीषुविद्यतेइतितद्दर्शादिपरं ॥ चंद्रप्रकाशेपि—एकचित्यांसमारूढौदंपतीप्रमितौयदि । पृथक्श्राद्धंप्रकुर्वीतपत्युरेवक्षयेहनि ॥ मृतानामपिभृत्यानांभार्याणांपतिनासह । पूर्वकस्यमृतस्यादौद्वितीयस्यततःपुनः ॥ तंत्रेणश्रपणंकृत्वाश्राद्धंस्वामिक्षयेहनि । तृतीयस्यततःकुर्यात्संनिपातेष्वयंक्रमइति ॥ सहगमनेसर्वत्र

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

श्राद्धार्थमेकपाकद्वयाह ॥ मदनरत्नेप्रचेताः—एकचित्यांसमारूढौम्रियेतेदं पतीयदि ।तंत्रेणश्रपणंकुर्यात्पृथक्पिंडंसमावपेत् ॥पृथ्वीचंद्रोदयेप्येवम्॥ अत्रभर्तुराशौचमध्येऽन्यदिनेस्त्रीमरणेपतिमरणदिनगणनयाशौचपिंडदानैकादशाहादिकार्यम् ॥ नात्रपक्षिणीद्वाद्धिः ॥ मृतंपतिमनुव्रज्यपत्नीचेदनलंगता । नतत्रपक्षिणीकार्यापैतृकादेवशुद्धयति ॥ पुत्रोन्योवाग्निदस्तस्यास्तावदेवाशुचिस्तयोः । नवश्राद्धंसपिंडंचयुगपत्तुसमापयेदितिषडशीतिमतात् ॥ यदानारीविशेदग्निंप्रियस्यप्रियवांछया । तदाशौचंविधातव्यंभर्त्राशौचक्रमेणहीतिलघुहारीतोक्तेश्च ॥ भर्त्राशौचोत्तरमन्वारोहणेतत्र्यहमाशौचं ॥ ऋग्वेदवादात्साध्वीस्त्रीनभवेदात्मघातिनी ॥ त्र्यहाशौचेतुनिर्वृत्तेश्राद्धंप्राप्नोतिशास्त्रतइतिब्राह्मोक्तरितिपृथ्वीचंद्रापरार्कौ ॥ एतदन्वारोहणेएवनत्वेकचितौ ॥ ऋग्वेदवादः—इमानारीरविधवेत्यादिः ॥ एतदसवर्णापरमित्यन्ये ॥ स्मार्तगौडास्तु— देशांतरमृतेपत्यौसाध्वीतत्पादुकाद्वयमित्युपक्रम्य ब्राह्मे— त्र्यहाशौचेतुनिर्वृत्तेइत्युक्तेर्भार्त्राशौचोत्तरमन्वारोहणेत्र्यहः ॥ सहगमनेतुपूर्णदशाहादि ॥ पिंडास्तुदशापिसहैव ॥ तथाचजनकशूलपाणिशुद्धितत्त्वधृतव्यासः—संस्थितंपतिमालिंग्यप्रविशेद्याहुताशनम् ।तस्याःपिंडादिकंज्ञेयंक्रमशःपतिपिंडवत् ॥ अन्विताःपिंडदानंतुयथाभर्तुर्दिनेदिने । तदर्थारोहिणीयस्मात्तस्मात्सानात्मघातिनीतिविष्णूक्तेश्च ॥ पृथक्चितौतुभर्त्राशौचमध्येतदूर्ध्ववासत्यांत्र्यहेणदशपिंडाः ॥ अन्वितायाःप्रदातव्यादशपिंडास्त्र्यहेणतु ॥ स्वाम्याशौचेव्यतीतेतुतस्याःश्राद्धंप्रदीयतइतितत्रैवपैठीनसिस्मृतेः ॥ भर्त्राशौचोत्तरंमृतौतुचतुर्थेऽन्हिश्राद्धम् ॥ शूलपाणिनात्विदमग्निपुराणीयत्वेनोक्तम् ॥ युद्धहतस्यसद्यःशौचेत्वन्वारोहणेत्रिरात्रम् ॥ एकचितौतुसंस्थितपतिमितिप्रागुक्तव्यासोक्तेःसद्यःशौचमित्याहुः ॥ अन्यसपिंडाशौचमध्येविदेशमृतान्वारोहणंत्वनाशक्यमेव ॥ शुचितायाअंगत्वात् ॥ अन्येतुरजोवत्याःसूतिकायाश्चगमननिषेधादितराशौचस्यानिषेधः॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अन्यथाप्रत्यक्षभर्तृमरणेकागतिरित्याहुः ॥ तन्मूलवचनंविनाचिंत्यमेव ॥ स्मृत्यर्थसारेपि—सहगमनेसर्वत्रश्राद्धपिंडादौ पाकैक्यंकालैक्यंकर्मैक्यंचेति ॥ यातुपतिमुद्दिश्याऽन्यकालेऽन्यतिथावन्वारूढातस्याःश्राद्धं तत्क्षयतिथौ कार्यम् ॥ नभर्तृतिथौ ॥ पारणेमरणेनृणांतिथिस्तात्कालिकीस्मृतेतिस्कांदात् ॥ तिथिरेकैवजायतइत्यादिवचनाच्चेतिमदनरत्नपारिजातपृथ्वीचंद्रादयः ॥ अन्येतुतस्याःपतिमरणेनमृतप्रायत्वात् ॥ सहाग्रतःपृष्ठतोवातद्भक्त्याम्रियतेयदि । तस्याःश्राद्धंप्रदातव्यंपृथक्पत्युःक्षयेहनीतिस्मृत्यंतरात् ॥ अग्रतःपृष्ठतोवापितद्भक्त्याम्रियतेयदि । तस्याःश्राद्धंसुतैःकार्यंपत्युरेवक्षयेहनीतिपुराणसमुच्चयाच्चभर्तृतिथावेवेत्याहुः ॥ अत्रमूलंचिंत्यम् ॥ अत्रविशेषोहेमाद्रौस्मृत्यंतरे—मातामंगलसूत्रेणम्रियतेयदितद्दिने । उद्दिश्यविप्रपंक्तौतां भोजयेच्चसुवासिनीम् ॥ अथश्राद्धसंपातेनिर्णयः ॥ अत्रपित्रोर्मृततिथ्यैकत्वेमरणक्रमेणदर्शेवर्गद्वयवत्तंत्रेणश्राद्धंकुर्यात् ॥ पौर्वापर्याज्ञानेतुपितृपूर्वकंकुर्यादितिहेमाद्रिः ॥ माधवादयस्तु—पित्रोःश्राद्धेसमंप्राप्तेनवेपर्युषितेपिवा । पितृपूर्वंसुतःकुर्यादन्यत्रासतियोगतइतिकार्ष्णाजिनिस्मृतेः ॥ सर्वत्रपितृपूर्वंभिन्नप्रयोगमाहुः ॥ पार्वणैकोद्दिष्टयोःसंपातेमाधवीयेजाबालिः—यद्येकत्रभवेद्यातामेकोद्दिष्टंचपार्वणं । पार्वणंत्वभिनिर्वर्त्यएकोद्दिष्टंसमाचरेत् ॥ गृहदाहादिनायुगपन्मरणेभृगुः—एककालेगतासूनांबहूनामथवाद्वयोः । तंत्रेणश्रपणंकृत्वाकुर्याच्छ्राद्धंपृथक्पृथक् ॥ पूर्वकस्यमृतस्यादौद्वितीयस्यततःपुनः । तृतीयस्यततःकुर्यात्सन्निपातेष्वयंक्रमः ॥ ऋष्यशृंगः—भवेद्यदिसपिंडानांयुगपन्मरणंतदा । संबंधासत्तिमालोच्यतत्क्रमाच्छ्राद्धमाचरेत् ॥ गारुडे—एकेनैवतुपाकेनश्राद्धानिकुरुतेत्रहि । विकिरंत्वेकतःकुर्यात्पिंडान्दद्यात्पृथक्पृथक् ॥ अत्रानुगमनेचदाहसपिंडनादौविशेषंवक्ष्यामः॥ अत्रिः—बहूनामथवाद्वाभ्यांश्राद्धंचेत्स्यात्समेहनि । तंत्रेणश्रपणंकृत्वापृथक्श्राद्धानिकारयेत् ॥ पुलस्त्यः—महालयेगयाश्राद्धेगतासूनांक्षयेहनि । तं

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

षेणश्रपणंकृत्वाश्राद्धंकुर्यात्पृथक्पृथक् ॥ इदंचपृथक्पाकेनाभिन्नश्राद्धा
शक्तौपृथक्पाकेनसंबंधासस्याश्राद्धभेदस्तुमुख्यःपक्षः ॥ एकत्रैवदिनेश्राद्धं
द्वयंप्राप्तंयदातदा । चरेदेवपुरावर्षात्पितुर्मातुश्चयत्सुतः ॥ एकस्मिन्यःक
रोत्यन्हिद्वयोःश्राद्धंयदाद्विजः । तदापूर्वमृतस्यादौकृत्वास्नात्वायथाविधि ॥
पश्चात्पश्चान्मृतस्यैवपृथक्पाकैःसमाचरेत् । नैकस्मिन्दिवसेश्राद्धंत्रया
णांकुत्रचित्द्विजः । एकःकुर्यात्तथाप्राप्तेअन्योभ्रातासमाचरेत् ॥ भ्रातर्यवि
द्यमानेतुतत्परेन्हिसमाचरेत् । अन्यथाश्राद्धहंतास्याच्छ्राद्धसंकरकृद्भवेदि
त्याश्वलायनोक्तेरितिपृथ्वीचंद्रः ॥ कात्यायनः—द्वेबहूनिनिमित्तानिजायेर
न्नेकवासरे ॥ नैमित्तिकानिकार्याणिनिमित्तोत्पत्त्यनुक्रमात् ॥ जाबालिः—
श्राद्धंकृत्वातुतस्यैवपुनःश्राद्धंनतद्दिने । नैमित्तिकंतुकर्तव्यंनिमित्तानुक्रमो
दयम् ॥ कालादर्शे—नित्यदार्शिकयोश्चोदकुंभमासिकयोरपि । दार्शिक
स्ययुगादेश्चदार्शिकालभ्ययोगयोः ॥ दार्शिकस्यचमन्वादेःसंपातेश्राद्धकर्म
णः । प्रसंगादितरस्यापिसिद्धेरुत्तरमाचरेत् ॥ अस्यदेवताभेदेऽपवादमाह
सएव—नित्यस्यचोदकुंभस्यनित्यमासिकयोरपि । दर्शस्यचोदकुंभस्यदर्श
मासिकयोरपि ॥ नित्यस्यचाब्दिकस्यापिदार्शिकाब्दिकयोरपि । युगाद्या
ब्दिकयोश्चैवमन्वाद्याब्दिकयोस्तथा ॥ प्रत्याब्दिकस्यचालभ्ययोगेषुविहि
तस्यच । संपातेदेवताभेदाच्छ्राद्धयुग्मंसमाचरेत् ॥ निमित्तानियतश्चात्रपूर्वा
नुष्ठानकारणं ॥ पित्रोस्तुपितृपूर्वत्वंसर्वत्रश्राद्धकर्मणि ॥ माधवीयेस्मृतिसं
ग्रहे—काम्यतंत्रेणनित्यस्यतंत्रंश्राद्धस्यसिद्ध्यति ॥ अथश्राद्धांगतर्पणम् ॥
पारिजातेपृथ्वीचंद्रोदयेचगर्गः—पूर्वंतिलोदकंकृत्वाअमश्राद्धंतुकारयेत् ।
प्रत्यब्देनभवेत्पूर्वंपरेऽहनितिलोदकम् ॥ पक्षश्राद्धंहिरण्येनअनुव्रज्यतिलोद
कम् । नचनित्यतर्पणस्यायंपरेन्ह्युत्कर्षः॥ नतुश्राद्धांगतर्पणमस्तीतिवाच्यम्॥
यस्तर्पयतितान्विप्रःश्राद्धंकृत्वापरेहनि । पितरस्तेनतृप्यंतिनचेत्कुप्यंतिवैभृ
शमितिगर्गेणफलनिंदार्थवादाभ्यामंगत्वेनोक्तेः ॥ श्राद्धक्रमाह।र्षिकम्॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

बृहन्नारदीयेप्याब्दिकंप्रक्रम्य—परेद्युःश्राद्धकृन्मर्त्योयोनतर्पयतेपितॄन् । तस्य तेपितरःक्रुद्धाःशापंदत्वाव्रजंतिहि ॥ पितृशब्दश्चश्राद्धेज्यवर्गपरः ॥ तेनतर्पणस्यपशुपुरोडाशयागवत्प्रस्तरप्रहरणवच्चेष्टदेवतासंस्कारकृता ॥ तेनाब्दिकेदिनेनित्यंस्वपित्रादितर्पणंकार्यमेव ॥ श्राद्धांगभूतस्यैवपरेद्युरुक्तेः ॥ तदुक्तं—प्रत्यब्दांगंतिलंदद्यान्निषिद्धेपिपरेहनि । वर्गैकस्यवचोयेषामन्येषांतुविवर्जयेत् ॥ क्वचिद्विशेषमाहगर्गः—कृष्णेभाद्रपदेमासिश्राद्धंप्रतिदिनंभवेत् । पितॄणांप्रत्यहंकार्यंनिषिद्धाहेपितर्पणम्॥तर्पणंतिलतर्पणं॥निषिद्धाहेपीत्युक्तः ॥ सकृन्महालयेश्वःस्यादष्टकास्त्वंतएवहि ॥ अत्रसप्तमीनिर्देशात् अंगितास्फुटैव ॥ तत्रजयात्जुहुयात् ॥ मंद्रंप्रायणीयायांमंद्रंप्रातःसवने इत्यादिवत् ॥ अस्यापवादोबृहन्नारदीये—वृद्धिश्राद्धेसपिंडयंचप्रेतश्राद्धेनुमासिके । संवत्सरविमोकेचकुर्यात्तुतिलतर्पणम्॥ तदयमर्थः ॥ दर्शेविप्रनिमंत्रणोत्तरंपाकारंभोत्तरंवाश्राद्धप्रयोगस्यारब्धत्वात्॥ब्रह्मयज्ञोत्तरंनित्यतर्पणं॥नैवश्राद्धांगतर्पणस्यतत्रेणप्रसंगेनवासिद्धिः॥ ततःपूर्वंवैश्वदेवोत्तरंवाब्रह्मयज्ञकरणेश्राद्धांगतर्पणंपृथक्कार्यं ॥ पित्रोर्वार्षिकेतुनित्यतर्पणंतिलवर्ज्यंकार्यम् ॥ नैवश्राद्धदिनेकुर्यात्तिलैस्तुपितृतर्पणम् । श्राद्धंकृत्वापराण्हेचतर्पणंतुतिलैःसहेतिवचनात् ॥ सप्तम्यांभानुवारेचमातापित्रोर्मृतेहनि । तिलैर्यस्तर्पणंकुर्यात्सभवेत्पितृघातकइतिस्मृतिरत्नवल्यांवृद्धमनूक्तेश्च ॥ अत्रनित्यतिलतर्पणेतिलमात्रनिषेधोनतुतर्पणस्यतिलैरित्यस्यवैय्यर्थ्यापत्तेः ॥ यत्तुकातीयम्—उपरागेपितुःश्राद्धेपातेऽमायांचसंक्रमे । निषिद्धेपिहिसर्वत्रतिलैस्तर्पणमाचरेदिति—तत्परेद्युःश्राद्धांगतर्पणाविषयमितिकेचित् ॥ श्राद्धाशक्तस्यतत्स्थानापन्नतर्पणविषयमितियुक्तम् ॥ सकृन्महालयेपरेद्युस्तर्पणं ॥ अष्टकासुतुसप्तम्यष्टमीश्राद्धयोरंतेतदैववर्गद्वयस्य ॥ अन्वष्टक्येतुमातृवर्गस्यापितीर्थश्राद्धेदर्शवत् ॥ माघाद्यादिष्वष्टकावदंते ॥ अनेकश्राद्धसंपातेतुयदितत्प्रसंगसिद्धिस्तदातदीयमेवतर्पणम् ॥ तंत्रत्वेतुश्राद्धसमसंख्यत्वेआ

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दावंतेवा ॥ विषमसंख्यायांबव्हनुरोधइति॥ तस्माच्छ्राद्धांगतर्पणंसिद्धम् ॥ तद्विधिःसंग्रहे—स्नात्वातीरंसमागत्यउपविश्यकुशासने ॥ संतर्पयेत्पितॄन् सर्वान्स्नात्वावस्त्रंचधारयेत् ॥ तर्पणोत्तरंनित्यस्नानंकृत्वेत्यर्थः ॥ अपसव्यं ततःकृत्वासव्यंजान्वाच्यभूतले । नामगोत्रस्वधाकारैर्द्वितीयांतेनतर्पयेत् ॥ अत्रवस्वादिरूपतोक्तास्मृत्यर्थसारे—वसुरुद्रादितिसुतान्श्राद्धार्थेतर्पयेत्पितॄन् ॥ तत्रबव्हृचानांदक्षिणेनैव ॥ अनादेशेदक्षिणंप्रतीयादितिसूत्रात् ॥ अत्रप्रत्यंजलिमंत्रावृत्तिः ॥ निर्वापवत्तत्संध्यार्घ्यदानवच्चद्रव्यभेदात् ॥ अवघातवेदिप्रोक्षणादौतुद्रव्यैकत्वान्नमंत्रावृत्तिः॥ केचित्तुपरिव्याणमंत्रवत्क्रियमाणानुवादित्वेनकरणत्वाभावात्सकृदिच्छंति॥तन्न॥ तत्रापूपद्रव्यैक्यात्परवीरसीतिकरणीभूतमंत्रांतरसत्वादन्यतरेणव्यवधानापत्त्योभयोःकारणत्वायोगात्कर्तृभेदेनविकल्पायोगाच्चक्रियमाणानुवादित्वं ॥ नत्वत्रतथेतिबोधायनादिवचनात्करणत्वमेव ॥ तेनावृत्तिरेवयुक्ता ॥ एवंनित्येपि ॥ यत्तुसंग्रहेनाम्नापठंति ॥ पित्रोःक्षयाहेसंप्राप्तेयःकुर्यान्नित्यतर्पणम् । आसुरंतद्भवेच्छ्राद्धंतत्तोयंरुधिरंभवेत् ॥ सर्वदातर्पणंकुर्याद्ब्रह्मयज्ञपुरःसरं । मृताहेनैवकर्तव्यंकृतंचेन्निष्फलंभवेत् ॥ तत्समूलत्वेसतिफलविषयं ॥ यच्चपठंति ॥ कपिलः—मन्वादिषुयुगाद्यासुदर्शसंक्रमणेषुच । पौर्णमास्यांव्यतीपातेदद्यात्पूर्वंतिलोदकं ॥ अर्धोदयेगजच्छायेषष्ठीषुचमहालये । भरण्यांचमघाश्राद्धेतदंतेतर्पणंविदुः ॥ शौनकः—मातापित्रोर्मृताहेचपरेहनितिलोदकं । कारुण्यश्राद्धविषयेसद्योदद्यात्तिलोदकं ॥ एतन्निर्मूलम् ॥ अथतिलतर्पणनिषेधः ॥ गार्ग्यः—भानौभौमेत्रयोदश्यांनंदाभृगुमघासुच । पिंडदानंमृदास्नानंनकुर्यात्तिलतर्पणं ॥ स्मृत्यर्थसारे—विवाहव्रतचूडासुवर्षमर्धंतदर्धकं । अर्धंतदेव ॥ वृद्धौसत्यांचतन्मासिनेत्याहुस्तिलतर्पणं ॥ हेमाद्रौमरीचिः—सप्तम्यांरविवारेचगृहेजन्मदिनेतथा । निशासंध्यासुपुत्रार्थीनकुर्यात्तिलतर्पणं ॥ यत्तुसंग्रहे—नंदायांभार्गवदिनेकृत्तिकासुमघासुच । भरण्यांभानुवारेचगज

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

च्छायाव्हयेतथा ॥ अयनद्वितयेचैवमन्वादिषुयुगादिषु ॥ पिंडदानंमृदा
स्नानंनकुर्यात्तिलतर्पणमितितार्क्ष्यं ॥ पानीयमप्यत्रातिलैर्विमिश्रंदद्यात्पि
तृभ्यःप्रयतोमनुष्यइत्यादिविरोधात् ॥ अत्रापवादःपृथ्वीचंद्रोदये—तीर्थेति
थिविशेषेचगयायांप्रेतपक्षके । निषिद्धेपिदिनेकुर्यात्तर्पणंतिलमिश्रितं ॥
स्मृत्यर्थसारेपि—तिथितीर्थविशेषेषुकार्यंप्रेतेचसर्वदेति ॥ गोभिलः—तिला
भावेनिषिद्धाहेसुवर्णरजतान्वितं । तदभावेनिषिद्धेचेत्तुदर्भमंत्रेणवापुनः ॥ प
तितस्यतिलोदकंवक्ष्यामः ॥ अथवृद्धिश्राद्धं ॥ तत्रामिस्तंपृथ्वीचंद्रोदयेब्रा
ह्मे—जन्मन्यथोपनयनेविवाहेपुत्रकस्यच । पितृनांदीमुखान्नामतर्पयेद्विधि
पूर्वकं ॥ देवव्रतेषुचाधानयज्ञपुंसवनेषुच । नवान्नभोजनेस्नानेऊढायाःप्र
थमार्तवे ॥ देवारामतडागादिप्रतिष्ठासूत्सवेषुच । राजाभिषेकेबालान्नभो
जनेवृद्धिसंज्ञकान् ॥ वनस्थाद्याश्रमंगच्छन्पूर्वेद्युःसत्यएववा । पितृन्पूर्वो
क्तविधिनातर्पयेत्कर्मसिद्धये ॥ विष्णुपुराणे—यज्ञोद्वाहप्रतिष्ठासुमेखलाबं
धमोक्षयोः ॥ पुत्रजन्मवृषोत्सर्गेवृद्धिश्राद्धंसमाचरेत् ॥ तत्रैव—नामकर्माणि
बालानांचूडाकर्मादिकेतथेत्युक्तेर्निष्क्रमान्नप्राशनयोर्नश्राद्धमितिमैथिलाः ॥
पूर्वोक्तविरोधात् ॥ नानिष्वेतिविरोधात् ॥ सुतोत्पत्तौतथाश्राद्धेअन्नप्राशनि
केतथेतिराजमार्तंडाच्च ॥ यत्तुछंदोगपरिशिष्टं—सूर्येहोःकर्मणीयेचतयोःश्रा
द्धंनविद्यतेइतितत्तेषामेवेतिकल्पतरुः ॥ बह्वृचकारिकायां—स्यादाभ्युदयि
कंश्राद्धंवृद्धिपूर्वेषुकर्मसु । पुंसःसवनसीमंतचौलोपनयनेष्विह ॥ विवाहे
चानलाधेयप्रभृतिश्रौतकर्मणि । इदंश्राद्धंप्रकुर्वंतिद्विजावृद्धिनिमित्तकम् ॥
अन्यैःषोडशसंस्कारश्राद्धेष्वादिष्वपीष्यते । वाप्याद्युद्यापनादौतुकुर्युःपूर्व
निमित्तकं ॥ वोपदेवकालादर्शौ—सीमंतव्रतचौलनामकरणान्नप्राशनोपा
यनस्नानाधानविवाहयज्ञतनयोत्पत्तिप्रतिष्ठासुच । पुंसूत्यावसथप्रवेशनसुता
द्यास्यावलोकाश्रमस्वीकारक्षितिपाभिषेकदयिताद्यर्तौचनांदीमुखं ॥ यत्तुका
मधेनौ—जलाशयप्रतिष्ठायांवृषोत्सर्गादिकर्मसु । वत्सराभ्यंतरेपित्रोर्वृद्धस्यो

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

त्सर्गकर्माणि ॥ वृद्धिश्राद्धंनकुर्वीततदन्यत्रसमाचरेदिति ॥ तत्रजलाशये वृत्तिश्राद्धस्यनिषेधोनतुकर्मांगस्येतिकेचित् ॥ अन्येत्वस्यनिर्मूलतामाहुः॥ श्राद्धकौमुद्यानिर्णयामृतेचमात्स्ये—अन्नप्राशेचसीमंतेपुत्रोत्पत्तिनिमित्तके। पुंसवेचनिषेकेचनवेवेश्मप्रवेशने ॥ देवदक्षजलादीनांप्रतिष्ठायांविशेषतः। तीर्थयात्राद्युत्सर्गेवृद्धिश्राद्धंप्रकीर्तितं ॥ इदंचावश्यकं ॥ वृद्धौनतार्पितायेवैपितरोगृहमेधिभिः । तद्धीनमफलंज्ञेयमासुरोविधिरेवसइतिशातातपोक्तेः ॥ अत्रश्राद्धत्रयंसएवाह ॥ मातृश्राद्धंतुपूर्वंस्यात्पितृणांतदनंतरं । ततोमातामहानांचवृद्धौश्राद्धत्रयंस्मृतम् ॥ तत्कालमाहपृथ्वीचंद्रोदयेगार्ग्यः—मातृश्राद्धंतुपूर्वेद्युःकर्माहनितुपैतृकम् । मातामहंचोत्तरेद्युर्वृद्धौश्राद्धत्रयंस्मृतम् ॥ अत्राप्यशक्तौसएव—पृथक्दिनेष्वशक्तश्चेदेकस्मिन्पूर्ववासरे । श्राद्धत्रयंप्रकुर्वीतवैश्वदेवंतुतांत्रिकमिति ॥ वृद्धमनुरपि—अलाभेभिन्नकालानांनांदीश्राद्धत्रयंबुधः । पूर्वेद्युर्वैप्रकुर्वीतपूर्वाण्हेमातृपूर्वकं ॥ अत्रमहत्सुपूर्वेद्युस्तदहरल्पेष्वितिगृह्यपरिशिष्टाद्व्यवस्थाज्ञेया ॥ तत्रप्रातरेव ॥ पार्वणंचापराण्हेतुप्रातर्वृद्धिनिमित्तकमितिशातातपोक्तेः ॥ अत्रप्रातःशब्दःसार्द्धप्रहरपरः ॥ प्रहरोप्यर्धसंयुक्तःप्रातरित्यभिधीयतइतिगार्ग्योक्तेरितिपृथ्वीचंद्रः ॥ इदंचपुत्रजन्मातिरिक्तविषयम् ॥ तदाहाश्रिः—पूर्वाण्हेवैभवेद्वृद्धिर्विनाजन्मनिमित्तकम् । पुत्रजन्मनिकुर्वीतश्राद्धंतात्कालिकंबुधइति ॥ एतदनियतनिमित्तपरं ॥ नियतेषुनिमित्तेषुप्रातर्वृद्धिनिमित्तकं । तेषामनियतत्वेतुतदानंतर्यमिष्यतइतिलौगाक्षिस्मृतेः ॥ आधानांगंनांदीश्राद्धंत्वपराण्हएव ॥ आमश्राद्धंतुपूर्वाण्हेसिद्धान्नेनतुमध्यतः। पार्वणंवापराण्हेतुवृद्धिश्राद्धंतथाग्निकमितिनिर्णयामृतेगालवोक्तेः ॥ नांदीमुखाण्हयप्रातराब्दिकंत्वपराण्हतइतिविष्णूक्तेश्च ॥ इदंचमातृपितृमातामहादिक्रमेणनवदैवत्यंकार्यम् ॥ तत्रमातामहाःसपत्नीकाःवृत्तधप्रमातामहप्रमातामहमातामहानांसपत्नीकानामितिपृथ्वीचंद्रोदयेगारुडेगद्यरूपेणपाठात् ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

हेमाद्रौशंखः—नांदीमुखेसत्यवसूसंकीर्त्यौवैश्वदेविके ॥ वृद्धपराशरः—नांदीमुखेभ्योदेवेभ्यःप्रदक्षिणकुशासनम्। पितृभ्यस्तन्मुखेभ्यश्चप्रदक्षिणमिति स्मृतिः ॥ यत्तुवृद्धवसिष्ठः—नांदीमुखेविवाहेचप्रपितामहपूर्वकम् । नामसंकीर्तयेद्दिहानन्यत्रपितृपूर्वकम् ॥ यच्चस्मृत्यर्थसारे—वृद्धमुख्यास्तुपितरोवृद्धिश्राद्धेषुभुंजतइति ॥यच्चगारुडे—व्युत्क्रमप्रतिपादनंतच्चशाखांतरविषयम्॥ पितृभ्यःपितामहेभ्यःप्रपितामहेभ्यइतिबह्वृचपरिशिष्टेकात्यायनेनचानुलोम्याम्नातात् ॥ पृथ्वीचंद्रोदयेप्येवम् ॥ यत्तुकेचिद्वृद्धिश्राद्धंपित्रादिषुप्रयुंजतेतन्न॥अनस्मद्वृत्यशब्दानामरूपाणामगोत्रिणाम् । अनाम्नामतिलाद्यैश्चनांदीश्राद्धंतुसव्यवदितिपृथ्वीचंद्रोदयेसंग्रहोक्तेः ॥ नचनिषेधादेवविधिःकल्प्यतइतिवाच्यम् ॥ प्रौष्ठपदीश्राद्धेप्रपितामहात्परेषांवृद्धपित्रादीनांदेवतात्वान्नांदीश्राद्धत्वसाम्येनेहापितत्प्राप्तौनिषेधात् ॥ गोत्रनामादिनिषेधस्तु—शुभार्थीप्रथमांतेनवृद्धौसंकल्पमाचरेदित्युपक्रम्यानस्मद्वृद्धशब्दानामित्युक्तेःसंकल्पश्राद्धपरः ॥ सपिंडकेतुसर्वंभवतीतिप्रयोगपारिजातः ॥ गोत्रनामभिरामंत्र्यपितृभ्योर्घ्यंप्रदापयेदितिछंदोगपरिशिष्टेतद्विधानात् ॥ यत्तुब्राह्मे—पितापितामहश्चैवतथैवप्रपितामहः । त्रयोह्यश्रुमुखाह्येतेपितरःपरिकीर्तिताः ॥ तेभ्यःपूर्वतरायेचप्रजावंतःसुखैधिताः । तेतुनांदीमुखानांदीसमृद्धिरितिकथ्यतइति ॥ यच्चमार्कंडेयपुराणे—येस्युःपितामहादूर्ध्वंतेतुनांदीमुखाःस्मृताइतितज्जीवत्पित्रादित्रिककर्तृकवृद्धिश्राद्धविषयम् ॥ तेनतस्येदमावश्यकम् ॥ यत्तुविष्णुः—पितरिपितामहेचजीवतिनैवकुर्यादितितद्दर्शादिविषयमितिकल्पतरुः ॥ मदनपारिजातेप्येवम् ॥ हेमाद्रिस्तु—नांदीमुखानांश्राद्धंतुकन्याराशिगतेरवौ । पौर्णमास्यांतुकर्तव्यंवराहवचनंयथेति—प्रौष्ठपदीश्राद्धैकवाक्यत्वात्तत्रैवपूर्वेषांदेवतात्वमित्याह ॥ अत्रसत्यवसुविश्वेदेवावित्युक्तंप्राग्वत् ॥ यत्तुशातातपः—मातुःश्राद्धंतुयुग्मैःस्यादद्वैवंप्राङ्मुखैःपृथगितितद्भिन्नप्रयोगमातृश्राद्धभिन्नश्राद्धेविश्वेदेवविकल्पार्थं ॥ प्रयो

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गैक्येतु—विश्वेदेवविहीनंतुकेचिदिच्छंतिमानवाइति तद्भिन्नप्रयोगमातृश्राद्धभिन्नश्राद्धद्वयेविश्वेदेवविकल्पार्थम् ॥ प्रयोगैक्येतुदेवनियमइतिहेमाद्रिः॥ एतच्चमातृपूजापूर्वकंकार्यम् ॥ अकृत्वामातृयागंतुयःश्राद्धंपरिवेषयेत् । तस्यक्रोधतमाविष्टाहिंसामिच्छंतिमातरइतिशातातपोक्तेः ॥ कौर्मेपि—पुष्पैर्धूपैःसनैवेद्यैर्गंधाद्यैर्भूषणैरपि । पूजयित्वामातृगणंकुर्याच्छ्राद्धत्रयंबुधइति ॥ छंदोगपरिशिष्टे—कर्मादिषुतुसर्वेषुमातरःसगणाधिपाः । पूजनीयाःप्रयत्नेनपूजिताःपूजयंतिताः ॥ प्रतिमासुचशुद्धासुलिखितावापटादिषु ॥ अपिवाक्षतपुंजेषुनैवेद्यैश्चपृथग्विधैः ॥ कुडचलग्नांवसोर्धारांसप्तधारांघृतेनतु । कारयेत्पंचधारांवानातिनीचांनचोच्छ्रिताम् ॥ आयुष्याणिचशांत्यर्थंजप्त्वातत्रसमाहितः । षड्भ्यःपितृभ्यस्तदनुश्राद्धदानमुपक्रमेत् ॥ अत्रसर्वेष्वितिग्रहणात्ग्रहयज्ञतद्विकारेष्वपिनित्यंश्राद्धं ॥ नानिष्ट्वातुपितॄन्श्राद्धेकर्माकिंचित्समाचरेदितिशातातपोक्तेश्च ॥ इयंचवसोर्धारातच्छाखीयानांनियताअन्येषांत्वनियता ॥ बव्हल्पंवास्वगृह्योक्तमित्युक्तेःकरणेत्वभ्युदयः ॥ यन्नान्मातंस्त्रशाखायामित्युक्तेः ॥ आयुष्याणिआनोभद्राइत्यादीनि ॥ षड्भ्यइतिमात्रादित्रिकोपलक्षणमितिपृथ्वीचंद्रोदयः ॥ छंदोगानांषड्दैवत्यमन्येषांनवदैवत्यमित्याशार्कः ॥ ममतुमतंकोकिलमतानुसारिणांमातृमातामहप्रमातामहाइतिमात्रासहैवमातामहश्राद्धकरणात् ॥ तद्विषयमिदंषड्भ्यइति ॥ मातरस्तत्रैवोक्ताः ॥ गौरीपद्माशचीमेधासावित्रीविजयाजया । देवसेनास्वधास्वाहामातरोलोकमातरइतिसर्वविशेषणंतेनचतुर्दशत्वम् ॥ यदाषोडशेतिपाठस्तदादेवतांतरम् ॥ चंद्रिकायांचतुर्विंशतिमतेत्वन्याउक्ताः ॥ तिस्रःपूज्याःपितुःपक्षेतिस्रोमातामहेतथा । इत्येतामातरःप्रोक्तापितुर्भ्रातुःस्वसाष्टमी ॥ आसांजविनेप्रत्यक्षपूजनम् ॥ मृतानांत्वक्षतपुंजेष्वितिहेमाद्रिः ॥ ब्राह्मणाद्यास्तथासप्तदुर्गाक्षेत्रगणाधिपान् । वृत्ध्यादौपूजयित्वातुपश्चान्नांदीमुखान्पितॄन् ॥ मातृपूर्वान्पितॄन्पूज्यत

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तोमातामहानपि । मातामहीस्ततःकेचिद्युग्माभोज्याद्विजातयइति ॥ अत्र द्वादशदेवतस्यदेशाचाराद्व्यवस्था ॥ ब्राह्मण्याद्याः—ब्राह्मीमाहेश्वरीचैव कौमारीवैष्णवीतथा । वाराहीचतथेंद्राणीचामुंडाःसप्तमातरइत्यपरार्केउक्ताः ॥ अत्रचौलादीनांयौगपद्येतंत्रतोक्ताः ॥ छंदोगपरिशिष्टे—गणशःक्रियमाणानांमातृभ्यःपूजनंसकृत्।सकृदेवभवेच्छ्राद्धमादौनपृथगादिषु ॥ मातृभ्य इतिषष्ठ्यर्थेचतुर्थी ॥ गणशःएकानेकपुत्राणांसंस्कारेष्वेकदिनेएकदेशकालकर्त्रैक्यादित्यर्थः ॥ तथा—असकृद्यानिकर्माणिक्रियेरन्कर्मकारिभिः । प्रतिप्रयोगंनैवस्युर्मातरःसगणाधिपाः ॥ कर्मवृत्तावपिकुत्रश्राद्धंकार्यंक्वचनेत्युक्तंतत्रैव ॥ आधानेहोमयोश्चैववैश्वदेवेतथैवच । बलिकर्मणिदर्शेचपूर्णमासेतथैवच ॥ नवयज्ञेचयज्ञज्ञावदंत्येवंमनीषिणः ॥ एकमेवभवेच्छ्राद्धमेतेषुनपृथक्पृथक् ॥ एतेषुप्रतिप्रयोगंनावर्ततेकिंत्वादौ ॥ एतद्भिन्नेसोमयागादौप्रतिप्रयोगमावर्ततेएव ॥ श्राद्धमित्यर्थः॥क्वचिदादावपिनिषेधमाहसएव ॥ नाष्टकासुभवेच्छ्राद्धंनश्राद्धेश्राद्धमिष्यते । नसोष्यंतीजातकर्मप्रोषितागतकर्मसु ॥ विवाहादिःकर्मगणोयउक्तोगर्भाधानंशुश्रुमोयस्यचांते ॥ विवाहादावेकमेवात्रकुर्याच्छ्राद्धंनादौकर्मणःकर्मणःस्यात् । सोष्यंत्याआसन्नप्रसवायाः॥ सोष्यंतीमभ्युक्ष्येत्युक्तंकर्म॥कात्यायनोक्तस्यश्राद्धस्यपाकस्यप्राधान्यात्तस्यच ॥ जातश्राद्धंनदद्यात्तुपक्वान्नंब्राह्मणेष्वपीतिनिषेधान्नजातकर्मणिनांदीश्राद्धमित्याशार्कः ॥ आमान्नेनवाकार्यमित्यपितेनैवोक्तं ॥ गौडास्तु—जातकर्मण्येवनिषेधः ॥ पुत्रजन्मनिमित्तकंतुकार्यमेव ॥ जन्मन्यथोपनयनेइत्युक्तः ॥ नैमित्तिकमाथेवक्ष्येश्राद्धमभ्युदयात्मकं । पुत्रजन्मनितत्कार्यंजातकर्मसमंनरैरितिमार्कंडेयपुराणाच्चेत्याहुः ॥ हारलतायांश्राद्धविवेकेचैवं ॥ एतेनजातकर्मणिकालांतरेश्राद्धनिषेधोनपुत्रजन्मादिनेइतिवाचस्पतिमतंपरास्तम् ॥ अत्रनिषेककालेइतिवचनात्गर्भाधानेनानिषेधः ॥ निषेककालेसोमेचसीमंतोन्नयनेतथा । ज्ञेयंपुंसवनेश्राद्धंकर्मांगंविधिव

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तृकृतमितिपारस्करः ॥ प्रोषितेति—प्रोष्यैत्यगृहानुपतिष्ठतेपुत्रंदृष्ट्वाजप तीतिविहितंकर्मविवाहादिगर्भाधानांतोयोगृहप्रवेशचतुर्थीकर्मादिकर्मसमू हउक्तःसूत्रकारेण ॥ तत्रापिप्रतिकर्मनेत्यर्थः ॥ अन्येपिहलाभियोगाद योअपवादविषयास्तत्रैवज्ञेयाः ॥ तद्ग्रहाप्रचारान्नोच्यंते ॥ अत्राधिकारि णः ॥ विष्णुपुराणे—जातस्यजातकर्मादिक्रियाकांडमशेषतः । पितापुत्र स्यकुर्वीतश्राद्धंचाभ्युदयात्मकं ॥ अत्रकेचित् ॥ जीवत्पितुःसाग्नेरेवद्वि श्रात्धेधिकारः ॥ नतुनिरग्नेः ॥ नजीवत्पितृकःकुर्याच्छ्रात्धमग्निमृतेद्विजः । येभ्यएवपितादद्यात्तेभ्यःकुर्वीतसाग्निकः ॥ पितामहेप्येवमेवकुर्याज्जीवति साग्निकः । साग्निकोपिनकुर्वीतजीवतिप्रपितामहेइतिचंद्रिकायांसुमंतूक्तेरि त्याहुः ॥ प्रयोगपारिजातेप्यनाहिताग्निर्नकुर्यादितियद्व्याख्यातंतन्न ॥ अन ग्निकोपिकुर्वीतजन्मादौवृत्धिकर्मणि । येभ्यएवपितादद्यात्तानेवोद्दिश्यतर्प येदितिहारीतोक्तेः॥ सौमंतवतुवृत्धिश्रात्धभिन्नश्रात्धपरमित्युक्तंमदनरत्ने ॥ श्रात्धपदंपिंडपितृयज्ञपरमितिपृथ्वीचंद्रोदयः ॥ निर्णयामृतेतुहारीतीयेना ग्निकोनाहिताग्निरभिप्रेतः ॥ पूर्ववचनेतुसाग्निकःश्रौताग्निःस्मार्ताग्निश्चोच्य ते ॥ तेनोभयाग्निहीनस्यनेत्युक्तंतन्न ॥ पूर्वोक्तदिशागतिसंभवेनाग्निपदस्य स्मार्ताग्निपरत्वेमानाभावात् ॥ वक्ष्यमाणनित्यानित्यसंयोगविरोधात् ॥ पि तरोजनकस्येज्यायावद्व्रतमनाहितम् । समाहितव्रतःपश्चात्स्वान्यजेतपितामहानितिपृथ्वीचंद्रोदयेयमवचोविरोधाच्च ॥ अपरार्केपि—समावर्तनेब्रह्मचा रीस्वयमेवनांदीश्रात्धंकुर्यादित्याहुः ॥ अतःपूर्वमेवसाधु ॥ बोपदेवोप्येव माह ॥ यत्तुमतंजीवत्पितुःपुत्रनामकर्मादौनवृत्धिश्रात्धंहारीतीये ॥ जन्मा दावित्यादिशब्देनतत्प्राप्तावपि—उद्वाहेपुत्रजननेपित्र्येष्टयांसौमिकेमखे । तीर्थेब्राह्मणआयातेषडेतेजीवतःपितुरिति—मैत्रपरिशिष्टेउद्वाहएवतस्योपसं हारात् ॥ एवंयत्रनुसंस्कारादिपदंतदप्युद्वाहादिपरमेवेतितन्न॥उद्वाहपदस्य स्वविवाहपरत्वस्यापिसंभवात् ॥ पुत्रविवाहपरत्वेमानाभावात् ॥ नामक

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

र्मणिबालानांचूडाकर्मादिकेतथेत्यादिभिर्नित्यश्राद्धस्यचौलाद्यंगत्वावगतौ नित्यानित्यसंयोगविरोधाच्च ॥ अतोजन्मादाविति सर्वसंस्कारसंग्रहः ॥ तथाकात्यायनः—स्वपितृभ्यःपितादद्यात्सुतसंस्कारकर्मसु । पिंडानोद्वाहनात्तेषांतस्याभावेतुतत्क्रमात् ॥ सुतानांचौलादिसंस्कारेषुपितास्वपितृभ्यःपिंडान्श्राद्धंपिंडदोंशहरश्चैषामितिदर्शनादौद्वहनाद्विवाहपर्यंतंदद्यात् ॥ विवाहश्चप्रथमः ॥ नांदीश्राद्धंपिताकुर्यादाद्येपाणिग्रहेबुधः । अतऊर्ध्वं प्रकुर्वीतस्वयमेवतुनांदिकामितिस्मृतेः ॥ तस्यपितुरभावेतत्क्रमात्—असंस्कृतास्तुसंस्कार्याभ्रातृभिः पूर्वसंस्कृतैरिति—यःकर्तृक्रमस्तेनक्रमेणज्येष्ठभ्रात्रादिर्दद्यादितिचंद्रिकादयः ॥ हेमाद्रिस्तुतस्यपितुरभावेयःपितृव्यमातुलादिःसंस्कुर्यात्सतत्क्रमात्संस्कार्यापितृक्रमाद्दद्यान्नतुस्वपितृभ्यइतिव्याचख्यौ ॥ समावर्तनस्यापिविवाहप्राचीनसुतसंस्कारत्वात्पितैवनांदीश्राद्धंकुर्यात् ॥ तदभावेज्येष्ठभ्रात्रादिभिः ॥ तदभावेस्वयमेवकुर्यात् ॥ उपनयनेनकर्माधिकारस्यजातत्वात् ॥ एवमाद्यविवाहेपीतिपृथ्वीचंद्रोदयचंद्रिकादयः ॥ मदनरत्नेप्येवम्॥ यदातुपितरिसन्यस्तेप्रोषितेपतितेवाधर्मार्थंतत्पुत्रमन्यःसंस्कुर्यात्तदासंस्कार्यापितुःपित्रादिभ्योदद्यात् ॥ पितरोजनकस्येज्यायावद्व्रतमनाहितं । समाहितव्रतःपश्चात्स्वान्यजेतपितामहानितिपृथ्वीचंद्रोदये यमोक्तेः ॥ जीवत्पितृकस्यविशेषमाहकात्यायनः॥वृत्त्यौतीर्थेचसन्यस्तेतातेचपतितेसति ॥येभ्यएवपितादद्यात्तेभ्योदद्यात्स्वयंसुतइति॥यत्तुवृहच्चपरिशिष्टे—जीवत्पितासुतसंस्कारेषुमातृमातामहयोःकुर्यात् ॥ तस्यांजीवत्यांमातामहस्यैवेतितत्तच्छाखीयानामेवेतिदिक् ॥ स्मृतितत्वादिगौडग्रंथेषुतु जीवन्मातृकःपितामहादिभ्योवृद्धौदद्यात् ॥ जीवंतमपिदद्याद्वाप्रेतायान्नोदकेद्विजइतिकात्यायनोक्तेः ॥ जीवेतस्मिन्सुताःकुर्युःपितामह्यासहैवतु । तस्यांचैवतुजीवत्यांतस्याश्चश्वेतिनिश्चयइतिहारीतोक्तेश्चेत्युक्तम् ॥ तस्मिन्भर्तरिदाक्षिणात्यास्तुपूर्वोक्तसपिंडीकरणादिविषयत्वात् ॥ जीवेत्तुयदिव

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

र्गाद्यस्तंवर्गंतुपरित्यजेदितिवचनात्तद्वास्यलोपएवेत्याहुः ॥ यत्तुचंद्रिका यांपारस्करः—निषेककालेसोमेचसीमंतोन्नयनेतथा ॥ ज्ञेयंपुंसवनेश्राद्धंकर्मा गंवृद्धिवच्चतदितितत्रगर्भाधानादौकर्मांगंजातकर्मादावुक्तंतुवृद्धिश्राद्धंपृथगे वविधिवदित्युक्तेः ॥ गौडनिबंधेमात्स्ये—अन्नप्राशेचसीमंतेपुत्रोत्पत्तिनिमि त्तके।पुंसवेचनिषेकेचनववेश्मप्रवेशने ॥वेदव्रतजलादीनांप्रतिष्ठायांतथैवच । तीर्थयात्राबृषोत्सर्गेवृद्धिश्राद्धंप्रकीर्तितं ॥ अत्रभूतनिमित्तानांवृद्धित्वम् ॥भा विनिमित्तानामगत्वम् ॥वृद्धिशब्दस्तद्धर्मादिदेशार्थइतिगौडाः॥ अन्येतुनिषे कादौकर्मांगवृद्धिश्राद्धयोःसमुच्चयमाहुः॥नांदीश्राद्धसंज्ञातूभयानुगता॥अथे तिकर्तव्यता ॥ पृथ्वीचंद्रोदयेवृद्धपराशरः—मालत्याःशतपत्रायामल्लिकाकुन्द योरपि।केतक्याःपाटलायावादेयामालानलोहिता ॥श्राद्धेमालानिषेधस्याय मपवादः॥ तथा—सुवेषभूषणैस्तत्रसालंकारैस्तथानरैः । कुंकुमाद्यनुलिप्तांगै र्भाव्यंतुब्राह्मणैःसह ॥ स्त्रियोपिस्युस्तथाभूतागीतनृत्यादिहर्षिताः॥ हेमाद्रौ ब्रह्मांडे—कुशस्थानेचदूर्वाःस्युर्मंगलस्याभिवृद्धये । कुशाअपिवक्ष्यंते ॥ छं दोगपरिशिष्टे—प्रातरामंत्रितान्विप्रान्युग्मानुभयतस्तथा ॥ उभयतःदैवे पित्र्येच ॥ वैश्वदेवेद्वौविप्रौपित्रादीनामेकैकस्यद्वौद्वाविति विंशतिः ॥ त्रि केवाद्वावित्यष्टौविप्राः ॥ अत्रविप्रालाभेस्त्रियोपिभोज्याइत्याहाशार्कवृद्ध वसिष्ठः—मातृश्राद्धेतुविप्राणामलाभेपूजयेदपि । पतिपुत्रान्विताभव्या योषितोष्टौकुलोद्भवाः ॥ मातृत्रिकेचतस्रःमातामहीत्रिकेचेत्यष्टाविति हेमा द्रिः ॥ अत्रपित्र्येप्राङ्मुखाविप्राः ॥ पार्वेपित्र्येचतुरस्रंमंडलमितिजयंतः ॥ हेमाद्रौब्राह्मे—विप्रान्प्रदक्षिणावर्तंप्राङ्मुखानुपवेशयेत् ॥ छंदोगपरिशिष्टे— गोत्रनामभिरामंत्र्यपितृभ्योर्घ्यंप्रदापयेत् ॥ नात्रापसव्यकरणंनापित्र्यंतीर्थ मिष्यते ॥ ज्येष्ठोत्तरकरान्युग्मान्कराग्राग्रपवित्रकान् । कृत्वार्घ्यसंप्रदात व्यंनैकैकस्यात्रदीयते ॥ पित्रादेर्द्वौद्वौविप्रौतयोर्दक्षिणहस्तौसंयोज्यप्रथमोप वेशितविप्रकरोपरितंत्रेणद्वयोरर्घ्यंदद्यादित्यर्थः ॥ बह्वृचकारिकायांतु—दत्ता

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

र्घ्यादेकदेशःस्यादर्घ्यदानंप्रतिद्विजं । आवृत्तिरपिमंत्रस्यप्रतिब्राह्मणमिष्यते ॥ प्रतिद्विजंपृथक्कुर्यान्निवीत्यर्घ्यानुमंत्रणमित्युक्तम् ॥ मधुमध्वितियस्तत्रत्रिर्जपोशितुमिच्छतां । गायत्र्यानंतरंस्तोत्रंमधुमंत्रविवर्जितम् ॥नचाश्रंस्तुजपेद्यकदाचित्पितृसूतकम्॥ तथा—संपन्नमितितृप्ताःस्थप्रश्नस्थानेविधीयते । सुसंपन्नमितिप्रोक्तेशेषमन्नंनिवेदयेत्॥अक्षय्योदकदानंचअर्घ्यदानवदिष्यते । षष्ठ्यैवनियतंकुर्यान्नचतुर्थ्यांकदाचन॥चंद्रोदयेब्राह्मे—पठेच्छकुनिसूक्तंतुस्वस्तिसूक्तंशुभंतथा ।नांदीमुखान्पितॄन्भक्त्यासांजलिश्चसमाव्हयेत् ॥तथा—शाल्यन्नंदधिमध्वक्तंबदराणियवांस्तथा । मिश्रीकृत्वातुचतुरःपिंडान्श्रीफलसन्निभान् ॥दद्यान्नांदीमुखेभ्यश्चपितृभ्योविधिपूर्वकम् । द्राक्षामलकमूलानियवांश्चविनियोजयेत् ॥ तान्येवदक्षिणार्थंतुदद्याद्विप्रेषुसर्वदा ॥ तत्रैवचतुर्विंशतिमते—द्वौद्वौचास्युदयेपिंडावेकैकस्मैविनिःक्षिपेत् । एकंनाम्नापरंतूष्णींदद्यात्पिंडान्पृथक्पृथक् ॥ वसिष्ठः—प्राङ्मुखोदेवतीर्थेनप्राकूलेषुकुशेषुच । दत्वापिंडान्नकुर्वीतपिंडपात्रमधोमुखम् ॥ नांदीमुखेभ्यःपितृभ्यःस्वाहेतिवापिंडदानमंत्रइतिवृत्तिः ॥ अत्रपिंडाःकृताकृताइत्युक्तं ॥ तत्रैवभविष्ये—पिंडनिर्वपणंकुर्यान्नवाकुर्याद्विचक्षणः । वृद्धिश्राद्धेमहाबाहोकुलधर्मानवेक्ष्यतु ॥ छागलेयः—अग्नौकरणमर्घ्यंवावाहनंचावनेजनं । पिंडःश्राद्धेप्रकुर्वीतपिंडहीनेनिवर्तते ॥ तेनान्नभोजनस्यैवप्रधानत्वाद्यदिविप्रस्यवमनंतदातस्यैवपार्वणस्यपुनरावृत्तिरितिसिद्धं ॥ अत्रसांकल्पेविशेषःप्रयोगपारिजातेसंग्रहे । शुभार्थीप्रथांमतेनवृद्धौसांकल्पमाचरेत् ॥ नषष्ठ्यायादिवाकुर्यान्महादोषोभिजायते । नामगोत्रादिनिषेधोप्यत्रैवनतुसपिंडकश्राद्धेइतिसएव ॥ अत्रायंक्रमः ॥ नांदीश्राद्धेदैवेक्षणःक्रियतामितिद्वौयुगपन्निमंत्र्यओंतथेतिविप्राभ्यांयुगपदुक्तेप्राप्नुतांभवंतौप्राप्नुवावइतिवैश्वदेववत्पित्र्येचद्विवचनांतेनाविप्रहयेप्रयोगंकुर्यात् ॥ आहिताग्निस्तुहेमाद्रौब्राह्मे—योग्नौतुविद्यमानेपिवृद्धौपिंडान्नन्निर्वपेत् । पतंतिपितरस्तस्यनरकेसचपच्यते।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

बह्वृचपरिशिष्टे—द्वोदर्भौपवित्रेपवित्राणिचत्वारि ॥ शंनोदेवीत्यनुमंत्रि तासुयवानावपति ॥ यवोसिसोमदेवत्योगोसवेदेवनिर्मितः । प्रत्नव द्भिः प्रत्तःपुष्टयानांदीमुखान्पितॄनिमाल्लोकान्प्रीणयाहिनः स्वाहेतिस्वाहा र्घ्याइतिपृच्छति ॥ विश्वेदेवाइदंवोअर्घ्यंनांदीमुखाः पितरइतियथालिंग मर्घ्यंदानंगंधादिदानंद्विर्द्विः ॥ पाणौहोमोग्नयेकव्यवाहनायस्वाहासोमाय पितृमतेस्वाहेत्यतोदेवाअवंतुनोइत्यंगुष्ठग्रहणं॥पावमानीःशंवतीरैरप्रतिरथंच श्रावयेन्मधुवाताऋचःस्थानेउपास्मैगायतेतिपंचमधुमतीःश्रावयेदक्षन्नमीमं दंतेतिचषष्ठीभुक्तशेषेणैकैकस्यद्वौद्वौपिंडौदद्यादिति ॥ चंद्रिकायांवृद्धवसि ष्ठः—पितृप्रश्नेतुसंपन्नंदैवेरुचितमित्यपि । दधिकर्कंधुमिश्राश्चपिंडाःकार्या यथाक्रमं ॥ कात्यायनः—त्यमूषुवाजिनमितिविप्रांश्चविसर्जयेत् । नांदीमु खाःपितरःप्रीयंतामित्यक्षय्यस्थानेस्वधांवाचयिष्यइत्यस्यस्थानेनांदीमुखान् पितॄन्वाचयिष्येइति॥नस्वधांप्रयुंजीतेति॥ अत्रसाग्निरनग्निर्वाआदौवैश्वदेवं कुर्यात् ॥ आदौवृद्धौक्षयेचांतेमध्येश्राद्धेतुपार्वणे ॥ एकोद्दिष्टेनिवृत्तेतुवैश्व देवोविधीयतइत्याशार्केशांखयनपरिशिष्टात् ॥ हेमाद्रौतु—शेषमन्नमनुज्ञा प्यवैश्वदेवक्रियांततः । श्राद्धान्हिश्राद्धशेषेणवैश्वदेवंसमाचरेदितिचतुर्वि शतिमतान्नांदीश्राद्धेप्यंतेवैश्वदेवउक्तः ॥ बह्वृचानामपिवृत्त्यालोचनात्तथै व ॥ पूर्वोक्तंतुयेषांपरिशिष्टंतद्विषयमन्यविषयंवाज्ञेयं ॥ अत्रश्राद्धांगतर्पणं नेत्युक्तंप्राक् ॥ इतिनिर्णयसिंधौवृद्धिश्राद्धम् ॥ ॥ अथजीवत्पितृक श्राद्धं ॥ ॥ तत्रानेकपक्षादृश्यंते ॥ जीवंतंपितरंभोजयित्वापरयोःश्राद्धंकुर्या दित्येकः ॥ होमांतमेवकुर्यादित्यन्यः ॥ होमांतःपितृयज्ञःस्याज्जीवेपितरि जानतः । पितरंभोजयित्वावापिंडांनिपृणुयात्परावितियज्ञपार्श्वोक्तेः ॥ य दिजीवत्पितानदद्यादाहोमात्कृत्वाविरमेदित्यापस्तंबोक्तेश्च ॥ जीवतांपिं डानग्नौहुत्वापरेभ्योदेयमित्यपरः ॥ जुहुयाज्जीवेभ्यइत्याश्वलायनोक्तेः ॥ जी वतामजीवतांचपिंडदानामितीतरः ॥ जीवतामजीवतांवादेयमेवेतिहिरण्य

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

केतुरितिनिगमात् ॥ तस्माज्जीवत्पिताकुर्यात्द्वाभ्यामेवनसंशयइतिभविष्योक्तेर्द्वाभ्यामेवेत्यन्यः ॥ एतेपक्षाःकलौनिषिद्धाः ॥ प्रत्यक्षमर्चनंश्राद्धेनिषिद्धंमनुरब्रवीत् । पिंडनिर्वपणंचापिमहापातकसंमितमितिपृथ्वीचंद्रोदयेभविष्योक्तेः ॥ चंद्रिकाप्येवं ॥ तस्मात्पितरिजीवतिश्राद्धानांरंभएवेत्येकः पक्षः ॥ सपितुःपितृकृत्येषुअधिकारोनविद्यतइतिकात्यायनोक्तेः ॥ जीवेपितरिवैपुत्रःश्राद्धकालंविवर्जयेदितिहारीतोक्तेश्च ॥ पितुःपित्रादिभ्योदद्यादितिसिद्धांतः ॥ म्रियमाणेतुपितरिपूर्वेषामेवनिर्वपेदितिमनूक्तेः ॥ पितुःपितृभ्योवादद्यात्सपितेत्यपराश्रुतिरितिकात्यायनोक्तेश्च ॥ अयंबहुसंमतःपक्षः ॥ अन्येशाखाभेदेनज्ञेयाः॥ एवंजीवन्मातामहेनाप्यूहेनकार्यम् ॥ मातामहानामप्येवंश्राद्धंकुर्याद्विचक्षणः । मंत्रोहेनयथान्यायेशेषाणांमंत्रवर्जितमितिविष्णूक्तेः ॥ एवंमात्रादिकस्यापितथामातामहादिकेइतिपृथ्वीचंद्रोदयेग्निपुराणाच्च ॥ पितरिजीवतितुस्वमातरिमृतायामपिपितुरेवमातृमातामहयोःकुर्यात् ॥ येभ्यएवपितादद्यादितिवक्ष्यमाणवचनादितिपितामहचरणाः ॥ मदनरत्नेतुजीवत्पितास्वमातामहयोर्दद्यादित्युक्तं ॥ कालादर्शेप्येवं ॥ मृतेतुपितरिजीवन्मातृकःपितामह्यादिभ्योवृद्धौदद्यादितिस्मृतितत्त्वादिगौडग्रंथाः॥ दाक्षिणात्यास्तु—पितृवर्गेमातृवर्गेतथामातामहस्यच । जीवेत्तुयादिवर्गाद्यस्तं वर्गंतुपरित्यजेदितिवचनात्तद्वर्गत्यागएवेत्याहुः ॥ एवंपतितसंन्यस्तपितृकादेरपिज्ञेयं ॥ वृद्धौतीर्थेचसंन्यस्तेतातेचपतितेसति । येभ्यएवपितादद्यात्तेभ्योदद्यात्स्वयंसुतइतिषट्त्रिंशन्मतात् ॥ सन्यस्तेजीवतीत्यर्थः ॥ मृतेतुसंन्यस्तेतदाद्येएवदेयम् ॥ मृतेपिपरेभ्यएवेतिगौडाः ॥ कात्ययनोपि—ब्राह्मणादिहतेतातेपतितेसंगवर्जिते । व्युत्क्रमाच्चमृतेदेयंयेभ्यएवददात्यसौ ॥ अयंचसन्यस्तपित्रादेरपिशेषात्सर्वश्राद्धेधिकारः ॥ एतत्त्रिदंडिपरम् ॥ एकादशाहपार्वणवार्षिकाद्यपितस्यैव ॥ अहन्येकादशेप्राप्तेपार्वणंतुविधीयते। इत्युक्त्वा—त्रिदंडग्रहणादेवप्रेतत्वंनैवजायतेइत्युशनसाविशेषोक्तेः ॥ ब्राह्म

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

णादिहतेइत्यादिनिषेधस्त्वेकदंडादिपरः ॥ अतःपरमहंसानांवार्षिकादिक मपिनकार्यमितिशूलपाणिश्राद्धतत्वादयोगौडग्रंथाः ॥ इदमेवनुयुक्तं ॥ यत्तुहेमाद्रौकौंडिण्यः—दर्शश्राद्धंगयाश्राद्धंश्रात्वंचापरपक्षिकम् । नजीवत् पितृकःकुर्यात्तिलैस्तर्पणमेवचेतितत्संन्यस्तपित्राद्यतिरिक्तविषयं ॥ मैत्राय णीयपरिशिष्टे—उद्वाहेपुत्रजननेपित्र्येष्ट्यांसौमिकेमखे । तीर्थेब्राह्मणआयाते षडेतेजीवतःपितुः ॥ तत्रैव—महानदीषुसर्वासुतीर्थेषुचगयामृते । जीवत् पितापिकुर्वीतश्राद्धंपार्वणधर्मवित् ॥ गयामृतेइतिमातृव्यतिरिक्तविषयम् ॥ अन्वष्टक्यंगयाप्राप्तौसत्यांयच्चमृतेहनि । मातुःश्राद्धंसुतःकुर्यात्पितर्यपिच जीवतीतितत्रैवोक्तेः ॥ गयाप्राप्तौप्रासंगिक्याम् ॥ गयांप्रसंगतोगत्वामातुः श्राद्धंसमाचरेदितिवचनात् ॥ तेनमृतमातृकोगयायांतत्पार्वणमात्रंकुर्या त् । तज्जीवनेतुतीर्थश्राद्धमपिनेतिकालादर्शस्मृतिदर्पणादयः ॥ अन्येतुग त्वाश्राद्धंनेतिनिषेधार्थः ॥ सामान्यतःप्राप्तंतीर्थश्राद्धंभवत्येवगयायामित्या हुः ॥ यदातुपितुःप्रतिनिधित्वेनगयांयातितदायजमानस्यपितृपितामहप्रपि तामहाइत्येवंश्राद्धम् ॥ तत्रमातुःपितृपत्नीत्वेनैकोद्दिष्टंकृत्वामातृत्वेनपुनः पार्वणंकुर्यादितित्रिस्थलीसेतौ ॥ तच्चफल्गुविष्णुपदाक्षय्यवटेष्वेवेतिकेचि त् ॥ आद्यांतेएवेत्यन्ये ॥ मध्यमांतेइत्यपरे ॥ संकोचेहेत्वभावात्तत्रत्य सर्वश्राद्धानिमातुःकार्याणीत्युक्तंप्रतिभाति ॥ यत्तुमदनपारिजाते—नजीव तृपितृकःकुर्याच्छ्राद्धमग्निमृतेद्विजः । येभ्यएवपितादद्यातेभ्यःकुर्वीतसाग्नि कइतिसुमंतूक्तेः ॥ साग्नेरेवजीवत्पितृकस्यतीर्थादिश्राद्धमुक्तं ॥ साग्नेरपि मैत्रायणीयशाखीयस्यैवनान्येषाम् ॥ षडेतेजीवतःपितुरितितत्परिशिष्टए वोक्तेरितिरत्नावलीदिवोदासाद्यास्तदयुक्तं ॥ सौमंतपिंडपितृयज्ञविषयंसं न्यस्तपित्राद्यतिरिक्तविषयंवेतिपृथ्वीचंद्रोदयोक्तेः ॥ वृद्धौतीर्थेचेत्यादेःसाधा रण्येनास्यापितथात्वाच्च ॥ तथानिरग्नेरपिनांदीश्राद्धमुक्तंप्राक् ॥ एवंपिता महजीवनेपिज्ञेयम् ॥ विशेषःपितृकृतजीवत्पितृकनिर्णयेज्ञेयः॥ अथापिता

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

महेजीवतिमृतेचपितरियद्यपिपितामहोवातच्छ्राद्धंभुंजीतेत्यब्रवीन्मनुरितिम
नुनाजीवतःपितामहस्यभोजनमुक्तं ॥ तथापिप्रत्यक्षार्चनस्यपूर्वंनिषिद्धत्वात्
पितामहंविहायपितृप्रपितामहवृद्धप्रपितामहेभ्योदेयम् । पितायस्यतुवृत्तः
स्याज्जीवेच्चापिपितामहः । पितुःसनामसंकीर्त्यकीर्तयेत्प्रपितामहमितिम
नूक्तेः ॥ अयमेवसर्वसंमतःपक्षः ॥ यत्तुछंदोगपरिशिष्टं—पितामहेध्रियमा
णेपितुःप्रेतस्यनिर्वपेत् ॥ पितुस्तस्यचवृत्तस्यजीवेच्चेत्प्रपितामहइतिएकपु
रुषंहिपुरुषंवापार्वणमाहतत्तीर्थपितृयज्ञपरं ॥ वृद्धौपूर्वोक्तमेव ॥ एवंपूर्व
योर्मृतयोः प्रपितामहेजीवतिपितृमात्रेमृतेपरयोर्जीवतोश्चवृद्धप्रपितामहादि
भ्योज्ञेयं ॥ जीवंतमतिदद्याद्वाप्रेतायान्नोदकेद्विजइतिकात्यायनोक्तेश्च ॥ एत
त्सर्वंमनसिकृत्वाऽइहेमाद्रौविष्णुः— पितरिजीवतियःश्राद्धंकुर्याद्यषांपिताकु
र्यात्तेषांपितरिपितामहेचजीवतियेषांपितामहः पितरिपितामहेप्रपितामहेच
जीवतिनैवकुर्यात् ॥ यस्यपिताप्रेतःस्यात्सपित्रेपिंडंनिधायपितामहात्परा
भ्यांद्वाभ्यांदद्यात् ॥ यस्यपिताप्रपितामहश्चप्रेतौस्यातांसपित्रेपिंडंनिधायपिता
महात्पराभ्यांदद्यात् ॥ यस्यपितामहःप्रेतःस्यात्सतस्मैपिंडंनिधायप्रपितामह
हात्पराभ्यांदद्यात् ॥ यस्यपितापितामहश्चप्रेतौस्यातांसताभ्यांपिंडौदत्वा
पितामहप्रपितामहायदद्यात् ॥ मातामहानामप्येवंश्राद्धंकुर्याद्विचक्षणः ।
मंत्रोहेनयथान्यायंशषाणांमंत्रवर्जितमिति ॥ अत्रपितृवन्मातामहेजीवतित
त्पित्रादिभ्यःयथातत्रत्रिषुजीवत्सुनैवकुर्यात्तथात्रापत्यादिसर्वमतिदेश्यम् ॥
एवंमातृजीवनेपीतिशूलपाणिकालादर्शौ ॥तन्न ॥ येभ्यएवेत्यादौयच्छब्दादे
र्व्यक्तिविशेषवाचित्वेनतदपिप्रसंगादितिदिक् ॥ उत्तरार्धंव्याख्यातंप्राक् ॥
यत्वत्रविज्ञानेश्वरेणोक्तं ॥ पित्रेपिंडंनिधायेतिपितुरेकोद्दिष्टविधिनाश्राद्धंकु
र्त्वाप्रपितामहादिभ्यःपार्वणंकुर्यात् ॥ तद्व्युत्क्रममृतसपिंडीकरणाभावप
क्षेसपिंडीकरणस्थानापन्नंज्ञेयं ॥ व्युत्क्रमात्तुप्रमीतानांनैवकार्यासपिंडतेति
वचनात् ॥ दर्शादौतुपितुरेकोद्दिष्टमेवकार्यम् ॥ नजीवंतमतिददातीतिश्रु

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तेः ॥ जीवत्पितामहोयस्यपिताचांतरितोभवेत् । पितुरेकस्यदातव्यमेव माहुर्मनीषिणइतियज्ञपार्श्वोक्तेः ॥ पितामहेजीवतिवैपितर्येवसमापयेदिति हारीतोक्तेश्च ॥ शिष्टास्तु—व्युत्क्रमात्तुप्रमीतानांनैवकार्यासपिंडता ॥ यदि मातायदिपिताभर्तानैषाविधिः स्मृतइति— माधवीयेस्कांदोक्तेर्व्युत्क्रमस्मृतस पिंडीकरणाभावःपितृव्यादिविषयइत्याहुः ॥ एषविधिर्निषेधरूपः ॥ त्रिषु जीवत्सुविष्णुराह॥त्रिषुजीवत्सुनैवकुर्यादितितद्दर्शादिविषयं ॥नांदीश्राद्धंतुप रेभ्यस्त्रिभ्योभवत्येवेतिकल्पतरुः ॥ पृथ्वीचंद्रोदयस्तु—दद्यात्त्रिभ्यःपरेभ्यस्तु जीवेच्चेत्त्रितयंयदीतिमनूक्तेः ॥ सर्वत्रविकल्पः ॥ सचदेशाचाराद्व्यवतिष्ठत इत्याहुः ॥ सुदर्शनभाष्येतुमासिकश्राद्धंजीवत्पित्रादिनाव्युत्क्रमस्मृतपित्रा दिनाचकार्यमेवेत्युक्तं ॥ मदनरत्नेक्रतुः—अष्टकादिषुसंक्रांतौमन्वादिषुयुगा दिषु । चंद्रसूर्यग्रहेपातेस्वेच्छयापूज्ययोगतः ॥ जीवत्पितानैवकुर्याच्छ्राद्धं काम्यंतथाखिलम् ॥ अन्येविशेषाःश्रीपितृकृतजीवत्पितृकनिर्णयेभट्टकृतात्रि स्थलीसेतौचज्ञेयाः ॥ ॥ इतिनिर्णयसिंधौजीवत्पितृकादिश्राद्धं ॥ अथवि भक्ताविभक्तनिर्णयः ॥ पृथ्वीचंद्रोदयेमरीचिः—बहवःस्युर्यदापुत्राःपितुरेकत्र वासिनः । सर्वेषांतुमतंकृत्वाज्येष्ठेनैवतुयत्कृतं ॥ द्रव्येणचाविभक्तेनसर्वैरेव कृतंभवेत् ॥ ज्येष्ठस्यकर्तृत्वेपिसर्वेफलभागिनइत्यर्थः ॥ तेनयेब्रह्मचर्या दिनियमास्तेफलितसंस्कारत्वात्सर्वैःकार्याः ॥ एवंसंसृष्टिनामपितुल्यत्वा त् ॥ मिताक्षरायांनारदः—भ्रातृणामविभक्तानानेकोधर्मःप्रवर्तते । विभागे सतिधर्मोपिभवेत्तेषांपृथक्पृक् ॥ बृहस्पतिरपि—एकपाकेनवसतांपितृदेव द्विजार्चनं । एकंभवेद्विभक्तानांतदेवस्याद्गृहेगृहे ॥ अत्रयद्यप्यविशेषश्रवणा त् ब्रह्मयज्ञसंध्यादिष्वप्यविभक्तानांपृथङ्निषेधःप्राप्नोति तथापिद्रव्यसाध्य श्राद्धवैश्वदेवादिष्वेवसः ॥ द्रव्यस्यानेकस्वामिकत्वेनैकस्यव्ययेनाधिकारा त् ॥ यानितुद्रव्यासाध्यानिमंत्रजपोपवाससंध्याब्रह्मयज्ञपारायणादीनिनि त्यनैमित्तिककाम्यानितेषुपृथगेवाधिकारः ॥ द्रव्यव्ययाभावेनुमत्यनपेक्षणा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

त् ॥ द्रव्येणवाविभक्तेनेत्यस्याविषयत्वात् ॥ पृथगप्येकपाकानांब्रह्मयज्ञो द्विजातिनाम् । अग्निहोत्रंसुराचार्चासंध्यानित्यंभवेत्तथेति प्रयोगपारिजाते आश्वलायनस्मृतेश्च ॥ अग्निहोत्रशब्दोग्निसाध्यश्रौतस्मार्तनित्यकर्मपरः ॥ तेष्वप्यन्यानुमत्यैवाधिकारेणन्यायसाम्यात् ॥ पितृश्राद्धादिषुतुल्यफलेषु नित्येष्वनुमतिंविनाप्येकस्याधिकारः ॥ एकोपिस्थावरेकुर्याद्दानाध्ययनविक्रयम् । आपत्कालेकुटुंबार्थेधर्मार्थेचविशेषतइतिवचनात् ॥ धर्मार्थेऽवश्यकर्तव्येपितृश्राद्धादाविति विज्ञानेश्वरः ॥ केचित्त्वविभक्तानामपिपृक्पाकत्वे देशांतरेचदार्शिकाब्दिकयोःपृथक्त्वमाहुः ॥ भ्रातृणामविभक्तानांपृथक्पाकोभवेद्यदि । वैश्वदेवादिकंश्राद्धंकुर्युस्तेवैपृथक्पृथगितिहारीतोक्तेः ॥ अविभक्तेनपुत्रेणपितृमेधोमृताहनि ॥ देशांतरेपृथक्कार्योदर्शश्राद्धंतथैवचेतियमोक्तेःश्चेति तत्रमूलंचिंत्यम् ॥ तदयमर्थः ॥ पंचमहायज्ञमध्येदेवभूतपितृमनुष्ययज्ञानन्यानुमत्याज्येष्ठएवकुर्यात् ॥ होमाग्रदानरहितंनभोक्तव्यंकदाचन ॥ अविभक्तेषुसंस्पृष्टेष्वेकेनापिकृतंकृतमितिव्यासोक्तेश्च ॥ यस्यतुज्येष्ठेनाकृतेवैश्वदेवेब्रह्मसिद्ध्येत्तेनतूष्णीमग्नौकिंचित्क्षिप्त्वाभोक्तव्यम् ॥ यस्यत्वेषामग्रतोब्रह्मसिद्ध्येत्सनियुक्तमग्नौकृत्वाग्रंब्राह्मणायदत्वाभुंजीतेत्यविभक्ताधिकारेपृथ्वीचंद्रोदयेगोभिलोक्तेः ॥ आश्वलायनस्तुपाकपार्थक्येपृथक्त्वंतदेकत्वेऽपृथक्त्वमाह ॥ वसतामेकपाकेनविभक्तानामपिप्रभुः । एकस्तुचतुरोयज्ञान्कुर्याद्वाग्यज्ञपूर्वकान् ॥अविभक्ताविभक्तावापृथक्पाकाद्विजातयः॥ कुर्युःपृथक्पृथग्यज्ञान्भोजनात्प्राग्दिनेदिनइति ॥ब्रह्मयज्ञसंध्यास्नानतर्पणादितूक्तहेतोःपृथगेव ॥ देवपूजातूक्तवचनद्वयादेकत्रपृथग्वा ॥ दर्शग्रहणश्राद्धादित्वेकस्यैव ॥ तीर्थश्राद्धाद्यपियुगपत्सर्वेषामविभक्तानांप्राप्तावेकस्यभेदेनप्राप्तोभिन्नं ॥ गयाश्राद्धेप्येवं ॥ एष्टव्याबहवःपुत्राःशीलवंतोगुणान्विताः । तेषांतुसमवेतानांयद्येकोपिगयांव्रजेत् ॥ तारितास्मोवयंतेनसयातिपरमांगतिमितिहेमाद्रौकौर्मोक्तेः ॥ काम्येपिदानहोमादावन्यानुमत्यैवाधिका

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

रः ॥ द्रव्यासाध्यजपादौतांविनापि ॥ अपरार्केपैठीनसिः—विभक्तैस्तुपृथ
क्कार्यप्रतिसंवत्सरादिकम् । एकेनैवाविभक्तेषुकृतेसर्वैस्तुतत्कृतम् ॥ सांव
त्सरात्पूर्वाणिमासिकान्येकत्रैव ॥ तदाहलघुहारीतः—सपिंडीकरणांतानि
यानिश्राद्धानिषोडश । पृथङ्नैवसुताःकुर्युःपृथक्द्रव्याआपिकाचित् ॥सपिंडं
नंमासिकोपलक्षणम् ॥ अर्वाक्संवत्सराज्येष्ठःश्राद्धंकुर्यात्समेत्यतु । ऊर्ध्वं
सपिंडीकरणात्सर्वेकुर्युःपृथक्पृथगितिव्यासोक्तेः ॥ उशनाः—नवश्राद्धंस
पिंडत्वंश्राद्धान्यपिचषोडश । एकेनैवतुकार्याणिसंविभक्तयनेष्वपि ॥ म
घात्रयोदशीश्राद्धंत्वविभक्तानामपिपृथगित्युक्तंप्राक् ॥ यत्तुवृद्धवसिष्ठः—मा
सिकंचवृषोत्सर्गंसपिंडीकरणंतथा । ज्येष्ठेनैवप्रकर्तव्यमाब्दिकंप्रथमंतथेति
तन्निर्मूलम् ॥ बह्वृचपरिशिष्टेनवश्राद्धंसहदद्युः ॥ अथतीर्थश्राद्धम् ॥ तत्र
यद्यप्यस्मत्पितामहकृतत्रिस्थलीसेतुरेवजागर्तितथापिकिंचिदुच्यते ॥ तत्रया
त्रायां—सहाग्निर्वासपत्नीकोगच्छेत्तीर्थानिसंयतः । प्रायश्चित्तीव्रतीतीर्थपत्नी
विरहितोपिवा ॥ यज्ञेष्वनधिकारीवायश्चवामंत्रसाधकइतिकौर्मादिवचना
त्साग्नेःसपत्नीकस्यैवाधिकारः ॥ भारते—ब्राह्मणःक्षत्रियोवैश्यःशूद्रोवाराज
सत्तम । नवियोनिंव्रजंत्येतेस्नानात्तीर्थेमहात्मनः ॥ स्कांदेविधवाधर्मेषु—स्ना
नंदानंतीर्थयात्रांविष्णुनामग्रहंमुहुः । एतत्पुत्राद्यनुमत्यैव ॥ सधवायाःपत्या
सहैवेतिप्रागुक्तं॥काशीखंडे—मातुःपितुःक्षेमुमनास्तथास्थिसुतस्तुकुर्यात्खल
तीर्थयात्राम् । तद्विधिःस्कांदे—तीर्थयात्रांचिकीर्षुःप्राग्विधायोपोषणंगृहे ।
गणेशंचपितॄन्विप्रान्साधून्शक्त्याप्रपूज्यच ॥ कृतपारणकोत्दृष्टोगच्छे
न्नियमधृक्पुनः । आगत्याभ्यर्च्यचपितॄन्यथोक्तफलभाग्भवेत् ॥ उपवा
सात्प्राग्मुंडनंचकार्यम् ॥ प्रयागेतीर्थयात्रायांपितृमातृवियोगतः । कचा
नांवपनंकुर्याद्यथानाविकचोभवेदितिविष्णूक्तेः ॥ प्रायश्चित्तार्थयात्रायांगंया
यांचेतदित्येके ॥ केचित्तुहेमाद्रौभारते—केशश्मश्रुनखादीनांवपनंनचशस्य
ते । अतोनकार्यंवपनंगयाश्राद्धार्थिनासदा । येभारतेस्मिन्पितृकर्मतत्पराः

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

संधार्यकेशानतिभक्तिभाविताः । ऋणक्षयार्थंपितृतीर्थमागतास्तेषामृणंसंक्ष यमेष्यतिध्रुवमितिनिषेधात् ॥ गयायात्रांगंवपनंनकार्यमित्याहुः ॥ वस्तुत स्तु—गयाधिकरणकस्यैवायंनिषेधः ॥ नतुयात्रांगस्यश्राद्धार्थिनेत्युक्तेः ॥ विशालंविरजंगयामित्यनेनैकवाक्यत्वाच्च ॥ श्राद्धंचषण्णवद्वादशदैवतंवा घृतेनकार्यम् ॥ गच्छेद्देशांतरंयस्तुश्राद्धंकुर्यात्ससर्पिषेतिविष्णुपुराणात् ॥ या त्रांगवृद्धिश्राद्धोक्तेश्च ॥ श्राद्धंचपारणादिनएव ॥ उपोष्यरजनीमेकांप्रातः श्राद्धंविधायच । गणेशंब्राह्मणान्नत्वाभुक्त्वाप्रस्थितवान्सुधीरितिस्कांद लिंगात् ॥ गौडनिबंधेगौतमः—तीर्थयात्रासमारंभेतीर्थात्प्रत्यागमेपिच । वृद्धिश्राद्धंप्रकुर्वीतबहुसर्पिःसमन्वितम् ॥ वृद्धिपदंतद्धर्मार्थंश्राद्धोत्तरंयात्रा संकल्पइतिभट्टाः ॥ वायवीये—उद्यतस्तुगयांगंतुंश्राद्धंकृत्वाविधानतः । वि धायकार्पटीवेषंग्रामंगत्वाप्रदक्षिणम् ॥ ततोग्रामांतरंगत्वाश्राद्धशेषस्यभोज नम् ॥घृतस्यभोजनंतच्चक्रोशमध्येश्राद्धोत्तरंक्रोशगमननिषेधात् ॥ ततःप्रति दिनंगच्छेत्प्रतिग्रहविवर्जितः । गयायामेवतन्नान्यत्रेतिकेचित् ॥ हेमाद्रि स्तु—गयायांश्राद्धदिनेएवप्रस्थानं ॥ तीर्थांत्तरेतुश्राद्धोत्तरदिनइत्याहुः ॥ प्र भासखंडे—यश्चान्यंकारयेच्छक्त्यातीर्थयात्रांनरेश्वरः । स्वकीयद्रव्ययानाभ्यां तस्यपुण्यंचतुर्गुणम् ॥ यात्रामध्येआशौचेरजसिवाशुद्धिपर्यंतंस्थित्वातदंतेग च्छेत् ॥ मार्गवैषम्येत्वदोषः ॥ यात्रामध्येतीर्थांतरप्राप्तौश्राद्धादिकार्यमेव ॥ वाणिज्याद्यर्थंगतेनतुमुंडनोपवासादिनकार्यमितिप्रयागसेतौभट्टाः ॥ वस्तु तस्तुतत्रापिमुंडनोपवासश्राद्धादिकार्यम् ॥ अर्धतीर्थफलंतस्ययःप्रसंगेनग च्छतीतिब्राह्मोक्तेः ॥ स्कांदे—द्विर्भोजनंतृतीयांशंहरेत्तीर्थफलस्यच । वाणि ज्यंत्रींस्तथाभागान्हंतिसर्वंप्रतिग्रहः ॥ यानंधर्मंचतुर्थांशंछत्रोपानहमेवचे त्युत्तरार्धपाठांतरम् ॥ अत्रनदीषुविशेषः—मार्गेतरानदीप्राप्तौस्नानादिपरपार तः ।-अर्वागेवसरस्वत्याएषमार्गगतोविधिः॥ यत्तु—पितॄन्संतर्पयित्वातुनदी स्तरतियोनरः । तस्यासृक्पानकामस्तेभवंतिभृशदुःखिताइतितत्सरस्वती

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

परं ॥ शंखः—तीर्थप्राप्यानुषंगेणस्नानंतीर्थेसमाचरेत् । स्नानजंफलमाप्नोति तीर्थयात्राकृतंनतु ॥ सएव—नस्नवंतीमतिक्रामेत् ॥ अनवसिच्यतीर्थप्राप्तौतु प्रभासखंडे—यानानितुपरित्यज्यभाव्यंपादचरैर्नरैः । लुठित्वालोठनींतत्रकृत्वाकार्पाटिकाकृतिं ॥ कृत्वेतिगृहान्निर्गमसमयेकरणेइदं ॥ प्रथमंचालयेत्तीर्थप्रणवेनजलंशुचि । अवगाह्यततःस्नायाद्यथावन्मंत्रयोगतः ॥ मंत्रश्चप्रभासखंडे—नमोस्तुदेवदेवायशितिकंठायदंडिने । रुद्रायचापहस्तायचक्रिणेवेधसेनमः ॥ सरस्वतीचसावित्रीवेदमातागरीयसी । सन्निधात्रीभवत्वत्रतिर्थेपापप्रणाशिनीतिमंत्रवत्स्नानंचवपनोत्तरंकार्यम् ॥ पूर्वमाबाहनंतीर्थेमुंडनंतदनंतरं ॥ ततःस्नानादिकंकुर्यात्पश्चाच्छ्राद्धंसमाचरेदित्युक्तेः ॥ यत्तु—गत्वास्नानंप्रकुर्वीतवपनंतदनंतरमितितन्मुशलस्नानपरं ॥ काशीखंडे—तीर्थोपवासःकर्तव्यःशिरसोमुंडनंतथा ॥ उपवासेतत्रैवोक्तम् ॥ यदन्हितीर्थप्राप्तिस्यात्तदन्हःपूर्ववासरे । उपवासःप्रकर्तव्यःग्रामेन्हिश्राद्धदोभवेत् ॥अत्र—उपवासंततःकुर्यात्तस्मिन्नहनिसुव्रतइतिप्राप्तिदिनेषूपवासोक्तेर्विकल्पः ॥ मुंडनेतुस्कांददेवलौ—मुंडनंचोपवासश्चसर्वतीर्थेष्वयंविधिः । वर्जयित्वाकुरुक्षेत्रंविशालंविरजंगयां ॥ विरजंलोणारप्रसिद्धमहातीर्थपरःसर्वतीर्थशब्दः ॥ अत्रविशेषःस्मृत्यंतरे—ऊर्ध्वमब्दादेहिमासोनात्पुनस्तीर्थंव्रजेद्यदि । मुंडनंचोपवासंचततोयत्नेनकारयेत् ॥ तदातद्वपनंशस्तंप्रायश्चित्तस्मृतेहिजेतिपाठः ॥ प्रयागेप्रतियात्रेतुयोजनत्रयइष्यते ॥ क्षौरंकृत्वातुविधिवत्ततःस्नायात्सितासिते॥तथाचबृहस्पतिः—क्षौरंनैमित्तिकंकार्यंनिषेधेसत्यपिध्रुवं । पित्रादिमृतिदीक्षासुप्रायश्चित्तेथतीर्थके॥अपरार्केस्कांदे—उदङ्मुखःप्राङ्मुखोवावपनंकारयेत्सुधीः । केशश्मश्रुलोमनखान्युदक्संस्थानिवापयेत् ॥ इदंप्रयागेसधवानामपिसमूलंभवतीतिभट्टाः ॥ युक्तंतु—सर्वान्केशान्समुत्धृत्यछेदयेदंगुलद्वयं । एवमेवहिनारीणांशस्यतेवपनक्रियेति ॥ तच्चाकृतचूडानांनकार्यमितिकेचित् ॥ तत्वंतुनैमित्तिकत्वात्पित्रादिमृतवत्कार्यमेवेति ॥ तदपिप्रया

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गोनित्यं ॥ नान्यत्र ॥ तच्चयतिभिस्तीर्थपिक्रतुसंधिष्वेवकार्यंनान्यदा ॥ क
क्षोपस्थशिखावर्जमृतुसंधिषुवापयेदितिस्मृतेः ॥ इदंजीवत्पितृकेणापि
तीर्थेकार्यम् ॥ नचमुंडनंपिंडदानंचेतिदक्षवचनेननिषेधः ॥ विनातीर्थंवि
नायज्ञंमातापित्रोर्मृतिंविना । योवापयतिलोमानिसपुत्रःपितृघातकइति
स्मृत्यातत्संकोचात् ॥ तदपिप्रयागेप्रतियात्रमन्यतीर्थेआद्ययात्रायामेवेति
शिष्टाः ॥ ततःस्नानम् ॥ परार्थेतुमार्कंडेयपुराणे—मातरंपितरंजायांभ्रातरंसु
हृदंगुरुं । यमुद्दिश्यनिमज्जेतअष्टमांशंलभेतसः ॥ पैठीनसिः—प्रतिकृतिंकुश
मयींतीर्थवारिणिमज्जयेत् ॥ मज्जयेच्चयमुद्दिश्यसोष्टभागफलंलभेत् । ततस्त
र्पणश्राद्धेपृथ्वीचंद्रोदयेब्रह्मदेवीपुराणकाशीखंडादिषु ॥ अकालेप्यथवा
कालेतीर्थश्राद्धंचतर्पणं । अविलंबेनकर्तव्यंनैवविघ्नंसमाचरेत् ॥ मात्स्ये—
पितृणांचैवतर्पणमितितुर्यपादः ॥ तत्रदेवता महालयेप्रागुक्ताः ॥ शंखदेव
लौ—तीर्थद्रव्योपपत्तौचनकालमवधारयेत् । पात्रंचब्राह्मणंप्राप्यसद्यःश्रा
द्धंसमाचरेत् ॥ हारीतः—दिवावायदिवारात्रौभुक्तोवोपोषितोपिवा ॥ नका
लनियमस्तत्रगंगांप्राप्यसरिद्वराम् ॥भारते—भुक्तोवाप्यथवाभुक्तोरात्रौवायदि
वादिवा । पर्वकालेथवाकालेशुचिर्वाप्यथवाशुचिः ॥ यदैवश्यतेतत्रनदीच
त्रिपथाप्रिय ॥ प्रमाणदर्शनंतस्मान्नकालस्तत्रकारणं॥ आशौचेपिकार्यम् ॥
विवाहदुर्गयज्ञेषुयात्रायांतीर्थकर्मणि । नतत्रसूतकंतद्वत्कर्मयज्ञादिकारयेदि
तिपैठीनसिस्मृतेः ॥ तदानीमकरणेत्वाशौचांतेएवकुर्यात् ॥ प्रभासखंडे—
नवारंनचनक्षत्रंनकालस्तत्रकारणम् । यदैवदृश्यतेतीर्थंतदापर्वसहस्रकम् ॥
मलमासेपिकार्यं ॥ नित्यंनैमित्तिकंकुर्यात्प्रयतःसन्मलिम्लुचे । तीर्थश्राद्धं
गजच्छायांप्रेतश्राद्धंतथैवचेतिबृहस्पतिस्मृतेः ॥ एतच्चाशौचेप्रकृतभोजन
स्यरात्रौवास्नानश्राद्धादिकमाकस्मिकतीर्थप्राप्तावामहेमश्राद्धविषयंग्रहणा
दिवत् ॥ नतुबुद्धिपूर्वमाशौचादौतीर्थप्राप्तिःकार्या ॥ मलयासेतुमासद्वये
तीर्थश्राद्धंकार्यमितिचंद्रिकायांदेवीपुराणे ॥ श्राद्धंचतत्रकर्तव्यमर्घ्यावाहन

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वर्जितम् ॥ हेमाद्रौ—अर्घ्यमावाहनंचैवाद्विजांगुष्ठनिवेशनम् । तृप्तिप्रश्नंचविकिरंतीर्थश्राद्धेविवर्जयेत् ॥ भविष्ये—आवाहनंविसृष्टिश्चतत्रतेषांनविद्यते । आवाहनंनतीर्थेस्यान्नार्घ्यदानंतथाभवेत् ॥ आहूताःपितरस्तीर्थेकृतार्घ्याःसंतिवैयतः ॥ अग्नौकरणंचनेतिरत्नावल्यां ॥ अत्रषट्दैवतेश्राद्धेपिमात्रादीनांपिंडमात्रंदेयम् । हविःशेषंततोमुष्टिमादायैकैकमाहृतः । क्रमशःपितृपत्नीनांपिंडनिर्वपणंचरेदितितीर्थोपक्रमदेवलोक्तेरिति पृथ्वीचंद्रः ॥ ततः सामान्यपिंडंदद्यात् ॥ ततःपिंडमुपादायहविषःसंस्कृतस्यच । ज्ञातिवर्गस्यसर्वस्यसामान्यंपिंडमुत्सृजेदितितेनैवोक्तेः ॥ पाद्मे—तीर्थश्राद्धंप्रकुर्वीतपक्वान्नेनविशेषतः । आमान्नेनहिरण्येनकंदमूलफलैरपि । पिंडद्रव्याणिदेवीपुराणेहेमाद्रौब्राह्मेच ॥ सक्तुभिःपिंडदानंचसंयावैःपायसेनवा । कर्तव्यमृषिभिःप्रोक्तंपिण्याकेनगुडेनवा । पिंडानांतीर्थप्रक्षेपएवनान्याप्रतिपत्तिरित्युक्तंप्राक् ॥ एतच्चाविधवयाऽपुत्रयाकार्यम् ॥ नसपुत्रयेत्युक्तंप्राक् ॥ सपुत्रयानकर्तव्यंभर्त्तुःश्राद्धंकदाचनेतिस्मृतेश्च ॥ अनुपनीतेनापिकार्यम् ॥ एतच्चानुपनीतोपिकुर्यात्सर्वेषुपर्वस्वितिपाद्मेतीर्थश्राद्धमुपक्रम्योक्तेः ॥ एतच्च जीवत्पितृकेणापिकार्यमित्युक्तंप्राक् ॥ नकुर्यात्सूतकंभिक्षुःश्राद्धपिंडोदकक्रियां । त्यक्तंसन्यासयोगेनग्रहधर्मादिकंव्रतम् ॥ गोत्रादिचरणंसर्वंपितृमातृकुलंधनमितिस्मृतेः ॥ गयायांतूक्तवायवीये—दंडंप्रदर्शयेद्भिक्षुर्गयांगत्वानपिंडदः । दंडंस्पृष्ट्वाविष्णुपदेपितृभिःसहमुच्यते । गयायांमुंडपृष्ठेचकूपेयूपेवटेतथा । दंडंप्रदर्शयन्भिक्षुःपितृभिःसहमुच्यते ॥ कृत्यरत्नेप्रभासखंडे—तीर्थचेत्प्रतिगृण्हातिब्राह्मणोवृत्तिदुर्लभः ॥ दशांशमर्जितंदद्यादेवंकुर्वन्नहीयतेइति ॥ विशेषांतराणिभट्टकृतत्रिस्थलीसेतौज्ञेयानीतिदिक् ॥ इतिकमलाकरभट्टकृतेनिर्णयसिंधौतीर्थश्राद्धविधिःसमाप्तः ॥ श्रीः ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

॥ इति निर्णयसिंधौ तृतीयपरिच्छेदे
श्राद्धप्रकरणम् ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गर्भधानादारभ्य चतुर्थ
मासपर्यन्तं

पंचमषष्ठमासमध्ये

॥ अथ आशौचप्रकरणम् ॥

षष्ठमासाद्ध्वं

श्रीगणेशायनमः ॥ अथाशौचप्रकरणंप्रारभ्यते ॥ नारायणात्मजःश्रीमद्राम कृष्णस्यसूनुना । कमलाकरसंज्ञेनाशौचंनिर्णीयतेधुना ॥ १ ॥ मरीचिः— आचतुर्थाद्भवेत्स्रावःपातःपंचमषष्ठयोः ॥ अतऊर्ध्वंप्रसूतिःस्याद्दशाहंसूतकं भवेत् ॥ स्रावेमातुस्त्रिरात्रंस्यात्सपिंडाशौचवर्जनम् । पातेमातुर्यथामासंस पिंडानांदिनत्रयम् ॥ अत्रसर्वत्रमूलंमिताक्षरायांज्ञेयम् ॥ अत्रमासत्रयेत्रि रात्रंस्यादित्यनुवादः ॥ रजस्वलात्वेनैवतत्सिद्धेः ॥ यद्यप्यनेनचतुर्थमासेपि त्रिरात्रंप्राप्नोतितथापि—षण्मासाभ्यंतरंयावत्गर्भस्रावोभवेद्यदि । तदामास समैस्तासांदिवसैःशुद्धिरिष्यते—इत्यादिपुराणात् । रात्रिभिर्मासतुल्याभिर्गर्भस्रावेविशुध्यतीतिमनूक्तेः ॥ गर्भस्रावेयथामासमचिरेतूत्तमेत्रयइतिमरी च्युक्तेश्चतूरात्रंज्ञेयम् ॥ अचिरेत्रिमासमध्ये ॥ उत्तमेब्राह्मणे ॥ अत्रसपि डानांस्नानम् ॥ सद्यःशौचंसपिंडानांगर्भस्यपतनेसतीतितत्रैवोक्तेः ॥ एतदा चतुर्थमासात्पातेत्रिदिनस्योक्तेः ॥ अकारणायाःशुद्धेरसंभवात्सद्यःपदंस्ना नपरम् ॥ एवमग्रेपि ॥ गर्भसावेस्नानमात्रंपुरुषस्येतिवृद्धवसिष्ठोक्तेः ॥ पुरु षस्येतिसपिंडोपलक्षणम् ॥ पूर्वोक्तवचनात् ॥ आचतुर्थमासंसपिंडानांन स्नानंकिंतुपुंसएव ॥ पातेत्रिदिनंनिर्गुणपरम् ॥ गुणवतस्तु—अजातदंतेतन येशिशौगर्भच्युतेतथा । सपिंडानांतुसर्वेषामेकरात्रमशौकचमितियमोक्तेरे काहइतिमदनपारिजातः॥ सप्तममासादिदशाहम् ॥ एतत्सर्ववर्णविषयम् ॥ तुल्यंवयसिसर्वेषामतिक्रांतेतथैवचेतिव्याघ्रोक्तेः ॥ पराशरः—जातेविप्रोद शाहेनद्वादशाहेनभूमिपः । वैश्यःपंचदशाहेनशूद्रोमासेनशुद्ध्यति ॥ सं वर्तः—जातेपुत्रेपितुःस्नानंसचैलंतुविधीयते । माताशुध्येद्दशाहेनस्नानात्तु स्पर्शनंपितुः ॥ पुत्रपदात्कन्योत्पत्तौनपितुःस्नानमितिहारलतायाम् ॥ तन्न ॥ पुत्रपदस्यपौत्रीमातामहस्तेनेतिकन्यायामपिप्रयोगात् ॥ यच्चतत्रे

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वोक्तम्—सूतकेतुमुखंदृष्ट्वाजातस्यजनकस्ततः। कृत्वासचैलंस्नानंतुशुद्धोभवतितत्क्षणादित्यादित्यपुराणान्मुखदर्शनोत्तरमेवपितुःस्नानमिति ॥ तन्न ॥ विदेशेमुखदर्शनावध्यस्पृश्यतापत्तेः ॥ मुखदर्शनोत्तरंपुनःस्नानार्थमिदमितिस्मार्तगौडाः ॥ तन्न ॥ मूलैक्येनज्ञानमात्रपरत्वात् ॥ इदंसर्ववर्णसमम् ॥ सूतिकासर्ववर्णेषुदशरात्रेणशुद्ध्यति । ऋतौचनपृथक्शौचंसर्ववर्णेष्वयंविधिरितिहारलतायांप्रचेतसोक्तेः ॥ यत्तुब्राह्मे—ब्राह्मणीक्षत्रियावैश्याप्रसूतादशभिर्दिनैः । गतैःशूद्राचसंस्पृश्यात्रयोदशभिरेवचेति ॥ प्रयोगपारिजातेपारस्करः—द्विजातेःसूतिकायास्यात्सादशाहेनशुध्यति । त्रयोदशेन्हिसंप्राप्ते शूद्राशुध्यत्यसंयइतितदस्पृश्यत्वपरम् ॥ अंगिराः—सूतकेसूतिकावर्ज्यंसंस्पर्शोननिषिध्यते । संस्पर्शेसूतिकायास्तुस्नानमेवविधीयते ॥ नाशौचंसूतकेपुंसःसंसर्गेचेन्नगच्छति । रजस्तत्राशुचिज्ञेयंतच्चपुंसिनविद्यते ॥ संसर्गोमैथुनम् ॥ स्पर्शइत्यन्ये ॥ मातुरेवसूतकम् ॥ तांस्पृशतश्चेतिहारलतायांसुमंतूक्तेरिति ॥ तन्न ॥ संस्पर्शेसूतिकायास्तुस्नानमेवविधीयतइतिस्नानमात्रोक्तेः ॥ सौमंतवचनस्यस्नानपर्यंतमस्पृश्यत्वमात्रबोधकत्वात् ॥ एवकारोबालस्पृश्यत्वार्थः ॥ माधवस्तु—यस्तैःसहसपिंडोपिप्रकुर्याच्छयनाशनम् । बांधवोवापरोवापिसदशाहेनशुध्यतीतिबृहस्पतिस्मृतेः॥ शयनासनादिरूपंसंसर्गमाहपराशरः—यदिपत्न्यांप्रसूतायांद्विजःसंपर्कमृच्छति।सूतकंतुभवेत्तस्ययदिविप्रःषडंगवित् ॥ पितृवत्सापत्नमातुःप्राक्स्नानादस्पृश्यत्वम् ॥ सूतिकास्पर्शेतुयावदाशौचं ॥ अन्याश्चमातरस्तद्वत्तद्गृहंनव्रजंतिचेदितिब्राह्मोक्तेरितिशुद्धितत्वादयः ॥तन्न॥ तद्गेहंगत्वासूतिकांयदिनस्पृशंतितदास्पृश्याः॥ अन्यथानेतितस्यार्थः ॥ कर्मानधिकारमाहपैठीनसिः—सूतिकांपुत्रवतींविंशतिरात्रेणकर्माणिकारयेन्मासेनस्त्रीजननीम् ॥ इदमाशौचोत्तरं ॥ अन्यथाशूद्याःसपिंडानामाशौचेतदभावःस्याद्विध्यनुवादविरोधश्च ॥ एतच्चसोयागादिश्रौतभिन्नपरम् ॥प्रजातायाश्चदशरात्रादूर्ध्वंस्नानादितिकात्यायनोक्तेः॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

व्यासः—प्रथमेदिवसेषष्ठेदशमेचैवसर्वदा । त्रिष्वेतेषुनकुर्वीतसूतकंपुत्र जन्मनि ॥ पुत्रशब्दोपत्यमात्रपरः ॥ ब्राह्मे—देवाश्चपितरश्चैवपुत्रेजातेद्विज न्मनाम् । आयांतितस्मात्तदहःपुण्यंषष्ठंचसर्वदा । जननेविशेषःप्रागुक्तः ॥ अत्रप्रयोगपारिजातःपुंप्रसवेदशाहःस्त्र्यपत्येतुत्र्यहः ॥ पुंजन्मनिसापिंडानां दशाहाच्छौद्धिरिष्यते । त्र्यहादेकोदकानांचएकाहंसूतकंक्वचित् ॥ स्त्रीजन्म निसपिंडानांसोदकानांत्र्यहाच्छुचिः । स्त्रीषुत्रिपुरुषंज्ञेयंसपिंडत्वंहिजोत्त माइत्यग्निस्मृतेरित्याह ॥ मेधातिथिरपि—अप्रत्तानांतुस्त्रीणांत्रिपुरुषीविज्ञा यते ॥ इतिवासिष्ठमुक्त्वाशौचेएवैतद्विवाहेतुअवधिर्दर्शितएवेत्याह॥ अन्येतु त्रिपुरुषसापिंड्यस्यकानीनकन्यापरत्वमाहुः ॥ अप्रत्तानांतथास्त्रीणांसापि ंड्यंसप्तपौरुषम् । प्रत्तानांभर्तृसापिंड्यंप्राहदेवःप्रजापतिरितिकौर्मविरो धाच्च ॥ अत्रेदंतत्त्वम् ॥ पंचमात्सप्तमाद्धीमान्यःकन्यामुद्वहेद्द्विजः । गुरुत ल्पीसविज्ञेयइत्यादिविरोत्रिपुरुषंप्रकरणान्मरणाशौचपरम् ॥ वासिष्ठेतदग्रे उदकदानोक्तेः ॥ तेनकन्याप्रसवेपिसाप्तपौरुषंदशरात्रमेव ॥ नचकन्यापु त्रकृतंप्रसवेबलाबलंक्वाप्युक्तं ॥अग्निस्मृतिस्त्वनुकल्पोत्रिगीताविरोधिसर्वसि द्धांतः ॥ अन्यथात्रिपुरुषंसपिंडानामष्टमादिसोदकानांचत्र्यहंसाम्यायोग त् ॥ चतुर्थादिसप्तमांतानांचाकिमपिनस्यात् ॥ तेनकन्याप्रसवेदशाहएव ॥ किंच —स्त्रीजन्मोद्देशेनत्रिपुरुषंसापिंड्यंतेषांचत्रिरात्रमित्यनेकार्थविधिःकथं स्यात् ॥ वाक्यभेदापत्तेः ॥ नचचतुर्थादीनांसोदकत्वंक्वापिसिद्धम् ॥ तेनत्रिपुरुषंचतुर्थादीनांस्त्रीजन्मनिसोदकत्वंविधायपुनस्तेषांत्रिरात्राशौचवि धौविध्यनुवादविरोधोवाक्यभेदश्चेत्यसंवादार्थाग्निस्मृतिर्हेया ॥ अथमृता शौचम् ॥ हारीतः—जातमृतेमृतजातेवासापिंडानांदशाहमितिस्वाशौचपर म् ॥ जातमृतेनालच्छेदोर्ध्वम् ॥ यावन्नछिद्यतेनालंतावन्नाप्नोतिसूतकम् । छिन्नेनालेततःपश्चात्सूतकंतुविधीयतइतिजैमिन्युक्तेः ॥ नाडचांछिन्नायामा शौचमिद्धिहारीतोक्तेश्च ॥ नाडीछेदात्प्राक्मातुःस्पर्शेपिनदोषइतिशुद्धित

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

त्वोक्तिःपराशरा ॥ नाभिच्छेदात्प्राक्मृतौतुबृहन्मनुः —जीवन्जातोय दितत्तोमृतःसूतकएवतु । सूतकंसकलंमातुःपित्रादीनांत्रिरात्रकम् ॥ इदं चप्रसवाशौचमेव ॥ शावनिमित्तंस्नानमात्रम् ॥ प्राङ्नामकरणात्सद्यःशौ चमितिशंखोक्तेः॥ अत्रकश्चिदाह—नामकरणमाशौचांतकालोपलक्षणम्॥ आशौचव्यपगमेनामधेयमितिविष्णूक्तेः ॥ आशौचेचव्यतिक्रांतेनामकर्म विधीयतेइतिमनूक्तेश्चनाम्नोनियतकालत्वात् ॥ नच—नामधेयंदशम्यांतुद्वाद श्यांवापिकारयेत् । पुण्येतिथौमुहूर्तेवानक्षत्रेवागुणान्वितइतिमनूक्तेरनियत कालत्वम् ॥ दशम्यामतीतायांविप्रः । द्वादश्यामतीतायांक्षत्रियः । वैश्यः षोडशे । शूद्रएकविंशेइत्यपिज्ञेयम् ॥ पुण्यइत्याद्यनुकल्पः ॥ तेननाम्नः कालोपलक्षणम् ॥ एवंदंतजननेपि ॥ दंतजन्मसप्तमेमासीत्युपनिषदिनि यतकालत्वात् ॥ चौलेतुनकालोपलक्षणम् ॥ प्रथमेब्देतृतीयेवाकर्तव्यंश्रु तिचोदनादितिमनूक्तेः ॥ ततःसंवत्सरेपूर्णेचूडाकर्मविधीयते । द्वितीयेवातृ तीयेवाकर्तव्यंस्मृतिदर्शनादितियमोक्तेश्च ॥ तस्यानियतकालत्वादितित न्मंदम् ॥ चौलनाम्नदंतजननयोरपिस्वरूपेणनिमित्तत्वोपपत्तेस्तद्विशिष्ट कालानुवादेवाक्यभेदासप्तममासादर्वाक्दंतजननेतदभावप्रसंगाच्च ॥ यस्तू पनिषद्दर्शनेननिर्णयंकुर्यात्सनूनंशतायुःपुरुषइतिश्रुतेरर्वाक्पितृमरणेतदंत्यक र्मापित्यजेत् ॥ ननुकालानुपलक्षणेनामोत्कर्षेतदभावेवास्नानमात्राच्छुद्धि स्यात् ॥ ततःकिम् ॥ अस्तु ॥ अतएवोक्तं आदंतजन्मनःसद्यइति ॥ साचविष्णुवचनाद्दाहाभावविषयेतिवक्ष्यामः ॥ त्रिवर्षादावपिस्यादितिचे त्तदाहदंतादिनिमित्तैर्विशेषाशौचेपूर्वस्यबाधात् ॥ तदकम्—पूर्वाबाधेननो त्पत्तिरुत्तरस्यहिसिध्यतीति ॥ जननाद्दशरात्रेव्युष्टेशतरात्रेसंवत्सरेचेतिप रिशिष्टे ॥ द्वादश्यामपरेराज्यांमासेपूर्णेतथापरे । अष्टादशेहनितथावदंत्यन्ये मनीषिणइति ॥ भविष्येच—नाम्नःकालानियमाच्च ॥ नचप्राथम्याद्दशरात्रे तीतेइतिमुख्यःकालःअन्यस्त्वनुकल्पइतिवाच्यम् ॥ चौलेपितथापत्तेः ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नच्चदंतजननकालानुपलक्षणेसदंतजातमृतस्यदाहैकाहप्रसंगः ॥ दशाहे नबाधात् ॥ नामकरणोत्तरमेवदाहप्रवृत्तेः ॥ दशाहाभ्यंतरेबालेप्रमीतेतस्य बांधवैः । शावाशौचंनकर्तव्यंसूत्याशौचंविधीयतेइतिबृहन्मनूक्तेश्च ॥ आ शौचंदाहोपलक्षणम् ॥ सूतकवदितिपारस्करोक्तेः ॥ यत्तुविष्णुः—अनिर्दशाहेतुपंचत्वंयदिगच्छति । सद्यएवविशुद्धिःस्यान्नप्रेतंनोदकक्रियेति— तदपिप्रेताशौनिषेधार्थंनतुसद्यस्त्वपरम् ॥ वाक्यभेदात् ॥ किंच—नाम कालात्प्राक्मृतस्यस्नानम् ॥ तदुत्तरंत्वेकाहादिनामकालेत्वेकादशाहेमृत स्यनकिमपिस्यात् ॥ अथशंखवचनेल्यब्लोपेपंचमीतिदाप्रागितिनोपपद्ये त ॥ नाग्निवापिकृतेसतीतिमन्वादिविरोधात् ॥ कृतनाम्नइतिमाधवमिताक्ष रादिविरोधाच्चनकालोपलक्षणंक्वापीतिदिक् ॥ नामोत्तरंदंतोत्पत्तेःप्राग्दाहे सद्यहः ॥ अदंतजातेतनयेशिशोगर्भच्युतेतथा । सपिंडानांतुसर्वेषामहोरा त्रमशौचकमितियमोक्तेः ॥ दाहाभावेतुस्नानमात्रम् ॥ अदंतजातेप्रेतेस पएवनास्याग्निसंस्कारइतिविष्णुनादाहाभावेतदुक्तेः ॥ आदंतजन्मनःसद्यइ तियाज्ञवल्कीयाच्च ॥ दाहाविकल्पंचाहलौगाक्षिः—तूष्णीमेवोदकंकुर्यात्तू ष्णींसंस्कारमेवच । सर्वेषांकृतचूडानामन्यत्रापीच्छयाहयम् ॥ अन्यत्राकृत चूडे ॥ अत्रचूडाकरणंतृतीयवर्षरूपकालोपलक्षणार्थमितिमेधातिथिहरद त्तौ ॥ मनुरपि—नत्रिवर्षस्यकर्तव्याबांधवैरुदकक्रिया । जातदंतस्यवाकुर्यु र्नाग्निवापिकृतेसतीति ॥ उदकंदाहोपलक्षणम् ॥ दंतोत्पत्यनंतरंप्राक्त्रिव र्षात्मृतेहः ॥ दंतजातेप्यकृतचूडेत्वहोरात्रेणशुद्धिरितिविष्णूक्तेः ॥ त्रिव र्षोर्ध्वंकृतचूडेऽकृतचूडेवाप्रागुपनयनात्त्र्यहः ॥ यद्यप्यकृतचूडोवैजातदंतस्तु संस्थितः । तथापिदाहयिवैनमाशौचंत्र्यहमाचरेदित्यंगिरसोक्तेः ॥ अकृ तायामपिचूडयांत्रिवर्षोर्ध्वंदाहादिनियतम् ॥ नात्रिवर्षस्येतिवचनात् ॥ कृतायांवर्षत्रयात्प्रागपितन्नियतंतूष्णीमेव ॥ अत्रजातदंतत्वमुद्देश्यविशे षणत्वादविवक्षितंदाहयित्वेत्यप्यनुवादः ॥ उभयविधौवाक्यभेदात् ॥ त्रि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वर्षात्प्राक्चूडाभावेग्निदानेऽग्रहस्तदभावेविष्णूक्तेरेकाहइतिमाधवः ॥ यत्तु कश्चिदाह—अत्रत्रिवर्षविषयादस्मादेवार्थात्त्रिवर्षोर्ध्वमपितत्सिद्धिः ॥ विज्ञानेश्वरोक्तं नत्रिवर्षोर्ध्वमकृतचूडाविषयत्वंचिंत्यम् ॥ जातदंतपदवैयर्थ्यादितितत्तुच्छम् ॥ दाहस्याविधेयत्वात् ॥ नृणामकृतचूडानामशुद्धिर्नैशिकीस्मृतेतिमनूक्तेः ॥ त्रिवर्षोर्ध्वमेकाहापत्तेरर्थात्त्र्यहासिद्धेः ॥ त्वयाप्यग्रेतथांगकिंकारात्पदवैयर्थ्यस्यसाम्याद्वाक्यार्थाज्ञानाच्चेत्यलंमिताक्षरार्थानभिज्ञदूषणेन ॥ प्रथमवर्षादौकृतचूडस्यसदात्र्यहः ॥ निवृत्तचूडकानांतुत्रिरात्राच्छुद्धिरिष्यतइतिमनूक्तेः ॥ एतत्सर्वंप्रागुक्तंसपिंडानाम् ॥ मातापित्रोस्तुदशाहोर्ध्वंमृतेसर्वत्रत्रिरात्रम् ॥ बालानामजातदंतानांत्रिरात्रेणशुद्धिरितिकश्यपोक्तेः ॥ त्रैजिकादभिसंबंधादनुरुत्व्यादायंत्र्यहमितिमनूक्तेश्च॥ शुद्धितत्वादयोगौडास्तु—अजातदंतमरणेपित्रोरेकाहमिष्यते । दंतजातेत्रिरात्रंस्याद्यदिस्यातांतुनिर्गुणाविति कौर्मात्काश्यपंशूद्रपरम् ॥ अनूढानांतुकन्यानांतथावैशूद्रजन्मनामितित्र्यहानुवृत्तौशंखोक्तेः ॥ त्रिरात्रंतुभवेच्छूद्रेषण्मासेपिशिशौमृतइतिमात्स्यसूक्ताच्च ॥ दंतजातेशूद्रेतुपंचाहः ॥ यथाहांगिराः—शूद्रेत्रिवर्षात्न्यूनेतुमृतेशुद्धिस्तुपंचभिः । अतऊर्ध्वंमृतेशूद्रेद्वादशाहोविधीयते ॥ षड्वर्षातमतीतोयःशूद्रःसंम्रियतेयदि । मासिकंतुभवेच्छौचमित्यांगिरसभाषितमिति ॥ यत्तुअनूढभार्यःशूद्रस्त्विति शंखोक्तंमासाशौचंतत्सगुणशूद्रपरम् ॥ निर्गुणेत्वनूढभार्येशूद्रेत्रिवर्षोर्ध्वंद्वादशाहः ॥ षडब्दोर्ध्वंमासः ॥ षडब्दात्प्रागपिकृतोद्वाहेमासइत्याहुः ॥ एतत्तुल्येवयसिसर्वेषामितिविरोधाच्छिष्टविगानान्नादर्तव्यमितिविज्ञानेश्वरादयः ॥ दाक्षिणात्यानांतथैव ॥ अन्यदेशेप्रागुक्तमितिगौडाः ॥ एवंकन्यास्वपि ॥ तास्वप्यजातदंतासुमृतासुपित्रोरेकरात्रमितिमाधवः ॥ यत्तुविज्ञानेश्वरेणोक्तं—ऊनाद्विवर्षऊभयोःसूतकंमातुरेवहीतियाज्ञवल्क्योक्तेः ॥ गर्भस्थेप्रेतेमातुर्दशाहंजातेउभयोः कृतनाम्निसोदराणांचेतिपैंग्योक्तेश्च पित्रोःसोदराणांचदशाहमस्पृश्यत्व

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मितितन्नेदानींप्रचरति ॥ अतएवस्मृत्यर्थसारेतन्नादृतम् ॥ कन्यासुचौलात्प्रा
ङ्मृतौस्नानम् ॥ अचूडायांतुकन्यायांसद्यःशौचंविधीयतइत्यापस्तंबोक्तेः ॥
इदंत्रिपुरुषमध्ये॥अप्रत्तानांतुस्त्रीणांत्रिपुरुषीविज्ञायतइतिवसिष्ठोक्तेः ॥ इदंवा
ग्दानोत्तरमितिगौडाः ॥ तन्न ॥ अप्रत्तानांतथास्त्रीणांसापिंड्यंसप्तपौरुष
मितिवचनात् ॥ चौलोत्तरंवाग्दानात्पूर्वंतास्त्वेकाहः ॥ अविशेषेणवर्णा
नामर्वाक्संस्कारकर्मणः । त्रिरात्रात्तुभवेच्छुद्धिःकन्यास्वन्हाविधीयतइत्यं
गिरसात्रिरात्रविषयेहोविधानात् ॥ अतःशूद्रस्योपनयनस्थानीयविवाहा
त्पूर्वंत्रिरात्रम् ॥ विवाहोत्कर्षेतुषोडशाब्दमध्येत्रिरात्रमेवेत्यपरार्काद्याः ॥
शूद्रेत्रिर्गुणेतुत्र्यब्दोर्ध्वंपंचाहः॥षडब्दोर्ध्वंविवाहाभावेद्वादशाहमितिगौडाः॥
सगुणानांषोडशाब्दोर्ध्वंतुविवाहाभावेपिपूर्णाशौचंवक्ष्यते ॥ तदुत्तरंप्रा
ग्विवाहाद्भर्तृकुलेचसप्तपुरुषावधित्रिरात्रम् ॥ अवारिपूर्वंप्रत्तातुयानैवप्रति
पादिता । असंस्कृतातुसाज्ञेयात्रिरात्रमुभयोःस्मृतमितिमरीच्युक्तेः ॥ रत्ना
करेशुद्धितत्वेचशंखः—पितृवेश्मनियानारीरजःपश्यत्यसंस्कृता । तस्यांमृता
यांनाशौचंकदाचिदपिशाम्यति ॥ यावज्जीवमाशौचमितिवाचस्पतिमि
श्राः ॥ अथानुपनीतेकिंचिदुच्यते ॥ नाम्नःपूर्वंखननमेव ॥ तदूर्ध्वंवर्षत्रया
त्पूर्वंचौलाभावेऽग्न्युदकदानविकल्पः ॥ नात्रिवर्षस्यकर्तव्याबांधवैरुदकक्रि
या । जातदंतस्यवाकुर्युर्नाग्निवापिकृतेसतीतिमनूक्तेः ॥ उदकक्रियासाहच
र्याद्दाहोपलक्षणम् ॥ खननेतुनान्यदौर्ध्वदेहिकम् ॥ ऊनद्विवर्षंनिखनेन्नकुर्या
दुदकंततइतियाज्ञवल्क्योक्तेः ॥ उदकमंत्यकर्मपरमित्यपरार्कः ॥ यमः—
ऊनद्विवार्षिकंप्रेतंघृताक्तंनिखनेद्भुवि । यमगाथांगायमानोयमसूक्तमनुस्मर
न् ॥ माधवीयेब्राह्मेपि—स्त्रीणांतुपतितोगर्भःसद्योजातोमृतोथवा । अजा
तदंतोमासैर्वामृतःषड्भिर्गतैर्बहिः ॥ वस्त्राद्यैर्भूषितंकृत्वानिक्षिपेत्तंतुकाष्ठवत् ॥
खनित्वाशनकैर्भूमौसद्यःशौचंविधीयते ॥ अलंकरणमपिवक्ष्यते ॥ कृतचू
डस्यतुत्रिवर्षात्प्रागूर्ध्वंवाग्न्युदकदानंनियतम् ॥ यत्तुवसिष्ठः—ऊनद्विवर्षेप्रे

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तेगर्भपतनेबासपिंडानात्रिरात्रमितितत्प्रथमाब्दचूडापरम् ॥ वर्षत्रयादूर्ध्वम कृतचूडस्यापिनियतम् ॥ वर्षत्रयोर्ध्वंउपनयनात्पूर्वंचतूष्णीमप्युदकदानम् ॥ तूष्णीमेवोदकंकुर्यातुष्णींसंस्कारमेवचेतिपूर्वोक्तलौगाक्षिस्मृतेः पिंडदानमपिकार्यम् ॥ असंस्कृतानांभूमौपिंडंदद्यात्संस्कृतानांकुशेष्वितिप्रचेतसोक्तेः ॥ उदकदानंसपिंडैःकृतचूडस्येतिगौतमोक्तेः ॥ उदकग्रहणमौर्ध्वदेहिकपरमितिहरदत्तः ॥ द्वादशाब्दात्सरादर्वाक्पौगंडंमरणेसति । सपिंडीकरणंनस्यादेकोद्दिष्टानिकारयेदितिहरदत्तधृतदेवलोक्तेश्च ॥ मरीचिरपि—प्रेतपिंडंबहिर्दद्याद्दर्भमंत्रविवर्जितमित्येतदनुपनीतपरमितिविज्ञानेश्वरः ॥ अत्रचूडैवपूर्वावधिः ॥ पूर्ववाक्येतुतद्ग्रहणात् ॥ उदकग्रहणस्योपलक्षणत्वाद्दाहःपूर्वावधिरितिकेचित् ॥ द्वादशाब्दात्सरादित्यनुपनीतद्विजानूढशूद्रविषयम् ॥ त्र्यहाशौचेपिंडदानविधिमाहपारस्करः—प्रथमेदिवसेदेयास्त्रयःपिंडाःसमाहितैः । द्वितीयेचतुरोदद्यादस्थिसंचयनंतथा ॥ त्रींस्तुदद्यात्तृतीयेन्हिवस्त्रादिक्षालयेत्ततइति ॥ अत्रदेवयाज्ञिकनिबंधेविशेषः—शिशुरादंतजननाद्बालःस्याद्यावदाशिखः । कथ्यतेसर्वशास्त्रेषुकुमारोमौंजिबंधनात् ॥ आपंचवर्षात्कौमारंपौगंडोनवहायनः । तथा—गर्भेनष्टेक्रियानास्तिदुग्धंदेयंशिशौमृते । परंचपायसंक्षीरंदद्याद्बालविपत्तितः ॥ एकादशंद्वादशाहंवृषोत्सर्गविधिंविना ॥ तथा—यत्रप्रमीयतेबालस्तत्रप्रायःप्रदीयते । किंचित्समानवयसांसंस्कृत्यान्नंयथाविधि ॥ भक्ष्यंभोज्यंचदातव्यंतथाचसुखभक्षिका । तद्वस्त्राणिप्रदेयानिसोपानत्कानितत्समे ॥ कुमाराणांचबालानांभोजनंवस्त्रवेष्टनम् । यच्चोपजीवतेबालस्तत्तद्धिप्रायदीयते ॥ तथा—भूमिनिक्षेपणंबालेआवर्षद्वयमाशिखम् । ततःपरंखगश्रेष्ठदेहदाहोयथाविधि ॥ अचूडेप्यूर्ध्वंखननिवृत्त्यर्थमावर्षद्वयमिति ॥ प्रागपिकृतचूडस्यतन्निवृत्त्यर्थमाशिखमिति ॥ तथा—चूडाकर्मणिसंजातेविपत्तिस्तुयदाभवेत् । सूतकांतेप्रकर्तव्यंवृषस्योत्सर्जनंतथा ॥ तत्रदाहःप्रकर्तव्यउदकंतत्रनिश्चितम् । श्रा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

द्धानिषोडशापिस्युःसपिंडीकरणंविना ॥ इदंपंचवर्षोत्तरम् ॥ जन्मतःपंच वर्षाणिभुंक्तेदत्तमसंस्कृतम् । पंचवर्षाधिकेबालेविपत्तिर्यदिजायते ॥ दृ षोत्सर्गादिकंकर्मकर्तव्यमुदकंततः । अहन्यहनिसंप्राप्तेकुर्यात्श्राद्धानिषो डश ॥ पायसेनगुडेनैवपिंडंदद्याद्यथाक्रमम् । उदकुंभप्रदानंचपददानानि यानिच ॥ दीपदानानियत्किंचित्पंचवर्षाधिकेसदा । कर्तव्यंतुखगश्रेष्ठवता र्वाक्प्रेतवृत्तये ॥ स्वाहाकारेणैवकार्याण्येकोद्दिष्टानिषोडश । ऋजुदर्भैस्ति लैःशुक्लैःप्राचीनावीतिनातथेतितत्रैवोक्तः ॥ अत्रमूलंचिंत्यम् ॥ वार्षिकादि तुनभवत्येव ॥ सपिंडनाभावेपितृत्वायोगाद्वचनाभावाच्च ॥ दिवोदासीये— अव्रतेनिधनंप्राप्तेविप्रादौशूद्रजातिवत् । क्रियाःसर्वाःसमुद्दिष्टाःसपिंडी करणंविना ॥ उदकंपिंडदानंचकृतचूडेविधीयतइति ॥ स्त्रीणांतूद्वाहात्प्रा क्उदकपिंडदानविकल्पः ॥ स्त्रीणांचैकेप्रत्तानामितिगौतमोक्तेः ॥ स्त्रीशू द्राश्चसधर्माणइतिवचनात्शूद्रेप्येवम् ॥एतद्द्वयोनिमित्ताशौचंसर्ववर्णसमम्॥ तुल्यंवयसिसर्वेषामतिक्रांतेतथैवचेतिव्याघ्रपादोक्तेः ॥ यानितु—निर्वृत्तचूड केविप्रेत्रिरात्राच्छुद्धिरिष्यतेइति ॥ निवृत्तेक्षत्रियेषड्भिर्वैश्येनवभिरुच्यते । शूद्रेत्रिवर्षेन्यूनेतुमृतेशुद्धिस्तुपंचभिः ॥ अतउर्ध्वंमृतेशूद्रेद्वादशाहोविधीयते। षड्वर्षातमतीतेतुशूद्रेमासमशौचकमित्यांगिरसादीनि—तानिविशिष्टविगाना न्नादर्तव्यानीतिविज्ञानेश्वरमदनपारिजातादयः ॥ तेनैतद्दशाच्छूद्राणांव्य वस्थाप्रागुक्ताहेयैव ॥ तुल्येवयसिसर्वेषामितिदाक्षिणात्यपरम् ॥ अन्यदे शेकौर्मोक्तव्यवस्थेतिशुद्धितत्वे ॥ अथजात्याशौचम् ॥ तच्चद्विजपुंसा मुपनयनोर्ध्वंप्रवर्तते ॥ त्रिरात्रमाव्रतादेशाद्दशरात्रमतःपरम् । क्षत्रस्यद्वाद शाहानिविशःपंचदशैवतु ॥ त्रिंशद्दिनानिशूद्रस्यतदर्धंन्यायवर्तिनइतियाज्ञ वल्क्योक्तेः ॥ यत्तुसएव—त्रिरात्रंदशरात्रंवाशावमाशौचामिष्यतइत्याह—त त्रदशाहेत्रिरात्रमस्पृश्यत्वं ॥एकदिनोत्पन्नेआशौचद्वयेदशाहमस्पृश्यत्वम् ॥ मरणंयदितुल्यंस्यान्मरणेनकथंचन । अस्पृश्यंतुभवेद्गोत्रंसर्वमेवसबांधवम्

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

त्यंगिरसोक्तेः ॥ दशाहाशौचपरत्वेदशरात्रमतःपरमित्यनेनपौनरुक्त्यापत्ते रितिशुद्धिविवेकादयः ॥ तन्न ॥ स्मृतिभेदात्त्रिरात्रंदशरात्रंवेतिविकल्पायो गाच्च ॥ यस्तुपुत्राणांवेदानध्याप्यवृत्तिंविदधाति ॥ तत्राहाश्वलायनः—द्वा दशरात्रंमहागुरुषुदानाध्ययनेवर्जयेरन्निति ॥ अत्रयावदुक्तनिषेधोवास्पृश्य त्वमात्रंवा ॥ नतुकर्मानधिकारः ॥ एकादशहांतेवैश्वदेवोक्तेः ॥ एकादशा हिकंमुक्त्वातत्रह्यंतेविधीयतइति ॥ शुद्धितत्त्वेतु—त्रयःपुरुषस्यातिगुरवोभवं तिमातापिताचार्यश्चेतिविष्णूक्तेः ॥ पित्रादयोमहागुरवः ॥ भर्ताप्युक्तोरामा यणे ॥ पतिर्बंधुर्गतिर्भर्तादैवतंगुरुरेवच ॥ शातातपः—पतिरेकोगुरुःस्त्रीणांसर्व स्याभ्यागतोगुरुः ॥ एकपदमूढानांपितृमातृनिषेधार्थम्॥ सोदकानांत्रिरात्र म् ॥ त्र्यहात्तूदकदायिनइतिमनूक्तेः ॥ अग्निपुराणे—सपिंडतातुपुरुषेसप्तमे विनिवर्तते । समानोदकभावस्तुनिवर्तेतचतुर्दशे ॥ जन्मनामरणेवैकेत त्परंगोत्रमुच्यते ॥ बृहस्पतिः—दशाहेनसपिंडास्तुशुध्यंतिप्रेतसूतके । त्रि रात्रेणसकुल्यास्तुस्नात्वाशुध्यंतिगोत्रजाः ॥ स्त्रीशूद्रयोस्तुविवाहोर्ध्वंजात्या शौचम् ॥ वैवाहिकोविधिःस्त्रीणामौपनायनिकःस्मृतइत्युक्तेः ॥ दत्तानांभ र्तुरेवहि ॥ स्वजात्युक्तमशौचंस्यान्मृतकजातकेतथेति—माधवीयेब्राह्मा च ॥ शूद्रस्यविवाहाभावेपिषोडशवर्षोर्ध्वंमासः ॥ अनूढभार्यःशूद्रस्तुषोड शाहत्सरात्परम् । मृत्युंसमधिगच्छेच्चेन्मासात्तस्यापिबांधवाः ॥ शुद्धिंसम धिगच्छंतिनात्रकार्याविचारणेत्यपरार्केशंखोक्तेः ॥ निर्णयामृतमदनपारिजा तादौत्वन्यथोक्तम् ॥ हरीतः—आमौंजीबंधनाद्विप्रःक्षत्रियश्चधनुर्ग्रहात् । आप्रतोदग्रहाद्वैश्यःशूद्रोवस्त्रद्वयग्रहात् ॥ धनुःप्रतोदावष्टमेब्दे द्वादशेवस्त्रद्व यमिति ॥मेधातिथिस्तु—त्रिरात्रमात्रतादेशात्यत्रत्रतंकालोपलक्षणार्थम् ॥ सचकालःस्वकीयःसर्वेषांचाष्टमवर्षरूपः ॥ तेनचतुर्णामपिवर्णानामुपन यनाभावेप्यष्टमादूर्ध्वंपूर्णमेवाशौचम् ॥ तत्रापिप्रागष्टमाच्छिशवःप्रोक्ता इतिस्मृत्यंतरादूर्ध्वंसंपूर्णमर्वाक्त्रिरात्रम् ॥ येप्यापोडशाद्भवेद्बालइत्याहु

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

स्तेषामप्यष्टमादूर्ध्वम् ॥शूद्रेमासएव ॥ ऊर्ध्वमष्टभ्योवर्षेभ्यःशुद्धिःशूद्रस्यमा
सिकीतिवचनादित्याह ॥ हारलताशुद्धितत्वादिगौडग्रंथेष्वप्युक्तम् ॥ अनुप
नीतोविप्रइत्युक्त्वा—म्रियतेयत्रतत्रस्यादाशौचंत्र्यहमेवहि । द्विजन्मनामयं
कालस्त्रयाणांतुषडाब्दिकइत्यादिपुराणोक्तेरुपनयनंकालोपलक्षणम् ॥ षड
ब्दपदंमासत्रयाधिकपरम् ॥ गर्भाष्टमेष्टमेवगदइत्युक्तेः ॥ यत्तुजाबालः—व्र
तचूडाद्विजानांचप्रतीतिषुयथाक्रमम् । दशाहत्र्यहएकाहैःशुध्यंत्यपिहिनिर्गु
णाइति ॥ द्विजादंताः ॥ इदंप्रतीतिष्टित्युक्तेःपंचाब्दोपनीतपरमिति ॥ त
देतन्नाद्रियंतेवृद्धाः॥यानितुपराशरः—एकाहाद्ब्राह्मणःशुध्येद्योग्निवेदसमन्वि
तः । त्र्यहात्केवलवेदस्तुद्विहीनोदशभिर्दिनैः ॥ केवलवेदःकेवलश्रौताग्नेर
प्युपलक्षणम्॥ अयंसंकोचोहोमाध्ययनपरएवनतुसंध्यादाविति हारलतायां॥
अंगिराः—सर्वेषामेववर्णानांसूतकेमृतकेतथा । दशाहाच्छुद्धिरेतेषामितिशा
तातपोब्रवीत् ॥ देवलः—आशौचंदशरात्रंतुसर्वेषामपरेविदुः । निधनेप्रस
वेचैवपश्यंतःकर्मणःक्षयम् ॥ अत्यंतोत्कृष्टस्यकर्महानौपीडावतोविप्रपरिच
र्यापरम् ॥ शूद्रेदशरात्रमितिहारलतायाम् ॥ दक्षः—सद्यःशौचंतथैकाहस्त्र्यह
श्चतुरहस्तथा । षट्दशद्वादशाहश्चपक्षोमासस्तथैवच ॥ मरणांतंतथाचा
न्यद्दशपक्षास्तुसूतके ॥ मिताक्षरायांस्मृत्यंतरे—चतुर्थेदशरात्रंस्यात्षण्णिशाः
पुंसिपंचमे । षष्ठेचतुरहाच्छुद्धिःसप्तमेत्वहरेवतु ॥ इत्यादीनितान्यापदना
पद्गुणवदगुवद्विषयाणिदेशांतरभेदाद्ज्ञेयानि ॥ सद्यःशौचादिषडहांताःपक्षा
यायावरादिपराः ॥ अत्रमरणांतंजननादिनिमित्ताद्भिन्नम् ॥ शिष्टविगानान्ना
दर्तव्यनीतिविज्ञानेश्वरः ॥ अस्नात्वाचाप्यहुत्वाचअदत्वाश्नंस्तथाद्विजः । ए
वंविधस्यविप्रस्यसर्वदासूतकंभवेदितिदक्षोक्ता—अन्यपूर्वायस्यगेहेभार्यास्या
स्तस्यनित्यशः । आशौचंसर्वकार्येषुदेहेभवतिसर्वदेतिब्राह्मादिवशाद्व्यवस्थे
त्यपरार्कमदनपारिजातादयः ॥ माधवस्तु—वृत्तस्वाध्यायसापेक्षमद्यसंकोच
नंतथेतिकलिवर्ज्येषूक्तेः—दशाहएवविप्रस्यसपिंडेमरणेसति ।कल्पांतराणिकु

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

र्वाणःकलौभवतिकिल्बिषीतिहारीतोक्तेश्चन्यूनाशौचपक्षायुगांतरविषयाः ॥ मरणांतादिपक्षास्तुनिंदार्थवादः॥ अन्यथा—नामधारकविप्रस्तुदशाहंसूतकी भवेदितिविरोधःस्यादित्याह ॥ यत्तुदेवलः—दशाहादित्रिभा नेकृतेसंचयने क्रमात् ।अंगस्पर्शनमिच्छंतिवर्णानांतत्त्वदर्शिनइतिपूर्णाशौचेस्पृश्यतामाह॥ यच्चानुपनीतानिक्रांताशौचात्रिरात्रादौतेनैवोक्तं—स्वाशौचकालाद्विज्ञेयंस्पर्श नंतुत्रिभागतइति—तदपियुगांतरेषु॥ अस्थिसंचयनादूर्ध्वमंगस्पर्शनमेवचेति माधवीयेकलौतन्निषेधात् ॥ यत्तुहारलतायाम्—चतुर्थेहनिकर्तव्यःसंस्पर्शो ब्राह्मणस्यत्विति प्रचेतसोक्तेस्त्रयहैकाहाशौचेपिचतुर्थाहएवांगस्पर्शइति ॥ तन्न ॥ देवलादिवशेनास्यदशाहगोचरत्वात् ॥ येतुवर्णसंकरजामूर्धावसि क्ताद्यास्तेषामाशौविशेषःकलौनोपयुक्तइतिनोच्यते ॥ प्रतिलोमजानांनाशौ चम् ॥ मलापकर्षणार्थंतुस्नानमात्रमितिविज्ञानेश्वरः ॥ माधवस्तु—शौचा शौचेप्रकुर्वीरन्शूद्रवर्णस्यसंकराइतिब्राह्मोक्तेःशूद्रवदाह ॥ हारलतायामप्ये वम् ॥ दत्तक्रीतकृत्रिमादिपुत्रेषुअहीनवर्णगासुस्त्रीषुचसपिंडत्वेपिप्रसवेमर णेचपूर्वापरपित्रोर्भर्तुश्चात्रिरात्रमेवनदशाहादि ॥ अनौरसेषुपुत्रेषुजातेषुच मृतेषुच । परपूर्वासुभार्यासुप्रसूतासुमृतासुचेतित्रिरात्रानुवृत्तौविष्णूक्तेः ॥ सपिंडानांत्वेकाहः ॥ परपूर्वासुभार्यासुपुत्रेषुकृतकेषुच । भर्तृपित्रोस्त्रिरात्रं स्यादेकाहस्तुसपिंडतइतिमाधवीयेहारीतोक्तेः ॥ सूतकेमृतकेचैवत्रिरात्रंप रपूर्वयोः । एकाहस्तुसपिंडानांत्रिरात्रंयत्रवैपितुरिति मरीच्युक्तेश्च ॥ शं खः—अनौरसेषुपुत्रेषुभार्यास्वन्यगतासुच । परपूर्वासुचस्त्रीषुत्रिरात्राच्छु द्धिरिष्यते ॥ परपूर्वापुनर्भूः ॥ इदंसुवर्णासु ॥ हीनवर्णास्तुशंखलिखितौ— परपूर्वासुभार्यासुपुत्रेषुकृतकेषुच । नानध्यायोभवेत्तस्यनाशौचंनोदकाक्रि या ॥ ब्राह्मेपि—आशौचंतुत्रिरात्रंस्यात्समवर्णेषुनिश्चितम् ॥ यत्तुषडशीतौ— अन्यपूर्वावरुद्धासुत्रिदिनाच्छुद्धिरिष्यते । तास्वेवानन्यपूर्वासुपंचाहोभिर्विशु द्ध्यतीति ॥ तत्रपंचाहेमूलंचिंत्यम् ॥ यत्तुयाज्ञवल्क्यः—अनौरसेषुपुत्रेषुभा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

र्यास्वन्यगतासुचेत्येकाहमाहतदसन्निधौज्ञेयम् ॥ यदापितुरेकाहस्तदासपिंडानांस्नानम् ॥ अन्याश्रितेषुदारेषुपरपत्नीसुतेषुच । गोत्रिणःस्नानशुद्धाः स्युस्त्रिरात्रेणैवतत्पितेतिप्रजापत्युक्तेः ॥ पितेतिवोढुरुपलक्षम् ॥ तथोपक्रमात् ॥ यत्तुदत्तकेपालकप्रतियोगिकपुत्रत्वात्पूर्वपितुर्नत्रिरात्रम् ॥ पूर्वसंबंधनिवृत्तेश्चनदशाहादीतिकश्चित् ॥ तन्न ॥ जनकेपि—बैजिकादभिसंबंधादनुरुध्यादघंत्र्यहमितिवाचनिकाशौचस्यानिवार्यत्वात् ॥ पितृमरणेपिदत्तकादीनात्रिरात्रम् ॥ शुद्धितत्वेब्राह्मे—दत्तकश्चस्वयंदत्तःकृत्रिमःक्रीतएवचेत्युपक्रम्य—सूतकेमृतकेचैवत्र्यहाशौचस्यभागिनइत्युक्तेः ॥ स्मृतिकौमुद्यांहारलतायामप्येवम्॥ दत्तकस्यपुत्रपौत्राणांजननेमरणेवासपिंडानामेकाहः॥ बीजिनश्चेतिगौतमेनसामान्यपौरुषसापिंड्योक्तेः ॥ सपिंडानांचैकाहस्योक्तत्वात् ॥ सपिंडेतुपुत्रीकृतेसपिंडदत्तौरसयोर्भ्रात्रोस्तत्पुत्रयोर्दशाहएव ॥ तत्राकांक्षाभावात्सपिंडत्वेनदशाहप्राबल्याच्च ॥ पूर्वापरयोर्भर्त्तुरुत्पन्नयोःपुत्रयोस्त्वाह ॥ माधवीयेमरीचिः—मातुरैक्यात्द्विपितृकौभ्रातरावन्यगोत्रजौ । एकाहंसूतकेतत्रत्रिरात्रंमृतकेतयोरितिदिक् ॥ ऊढकन्यानांतुविष्णुराह—संस्कृतासुस्त्रीषुनाशौचम् ॥ पितृपक्षेतत्प्रसवमरणेचेत्पितृगृहेस्यातांतदैकरात्रंत्रिरात्रंचेति ॥ प्रसवेएकरात्रंमरणेत्रिरात्रमितिविज्ञानेश्वरापरार्कौ ॥ माधवस्तु—प्रसवेपित्रोरात्रंपित्रोः ॥ एकरात्रंभ्रात्रादिबंधुवर्गस्य ॥ दत्तानारीपितुर्गेहेसूयेताथम्रियेतवा । तद्बंधुवर्गस्त्वेकेनशुचिस्तज्जनकस्त्रिभिरितिब्राह्मोक्तेरित्याह ॥ यत्तुकश्चिदाह—पक्षपदेनभ्रातरोगृह्यंते ॥ वाक्यांतरेणभगिनीमृतौत्रिरात्रोक्तेरितितर्क्यम् ॥ तदभावेतद्विरोधाच्च ॥ भ्रातुःप्रसवेएकाहः ॥ मृतौत्रिरात्रमितिकेचित् ॥ युक्तातुपाक्षिणी ॥ परस्परंमृतौभ्रातृभगिन्योःपाक्षिणीभवेदितिब्राह्मात् ॥ भ्रातृभिन्नानामेकाहः ॥ वर्गोक्तेः ॥ इतरेषांतुयथाविधीतिवक्ष्यमाणवचनाच्च ॥ यत्तुप्रधानगृहेमृतौपित्रोःपूर्णभ्रातुस्त्र्यहइतिकश्चित्सानिर्मूलत्वान्नाशौचम् ॥ पितृपक्षेइत्येतद्विरोधाच्चशांतः ॥ द

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

स्तानारीपितुर्गेहेप्रधानेसूयतेयदा ॥ म्रियतेवासदातस्याःपिताशुध्येच्चिभिर्दिनैरि
तिकल्पतरौशुद्धितत्वेच ॥ पितृगृहेप्रसवेतुपित्रादीनामाशौचंनास्ति ॥ मृतौ
पित्रोस्त्रिरात्रमस्त्येव ॥ प्रत्तप्रत्तासुयोषित्सुसंस्कृतासंस्कृतासुच । मातापि
त्रोस्त्रिरात्रंस्यादितरेषांयथाविधि ॥ अजातदंतासुपित्रोरेकरात्रमितिमाधवीये
शंखकार्ष्णाजिनिस्मृतेः ॥ वैजिकादभिसंबंधादित्युक्तेश्च ॥ स्मृत्यर्थसारे
प्येवम् ॥ माधवस्तुइदंत्रिरात्रंजातदंतपरम् ॥ दंतोत्पत्तेःप्रागेकरात्रंपि
त्रोः ॥ सद्यस्त्वप्रौढकन्यायांप्रौढायांवासराच्छुचिः । प्रदत्तायांत्रिरात्रेणदत्ता
यांपक्षिणीभवेदितिपुलस्त्योक्तेः ॥ अन्यत्रकन्यामृतौपित्रोःपक्षिणीत्याह ॥
षडशीतावापि—पितृगेहादतोन्यत्रयदिपुत्रीप्रमीयते । पक्षिणीतत्रपित्रोःस्या
न्नान्येषामितिनिश्चयइति ॥ ग्रामांतरेइयमितिस्मृत्यर्थसारे ॥ भ्रातुस्तुपक्षि
णी ॥ श्वशुरयोर्भगिन्यांचमातुलायांचमातुले । पित्रोःस्वसरितद्वच्चपक्षिणीं
क्षपयेन्निशामितिवृद्धबृहस्पतिस्मृतेः ॥ शुद्धितत्वेकौर्मे—आदंतात्सोदरेसद्य
आचूडादेकरात्रकम् । आप्रदानात्त्रिरात्रंस्याद्दशरात्रमतःपरम् ॥ पित्रो
र्मृतौस्त्रीणांत्रिरात्रम् ॥ पित्रोरुपरमेस्त्रीणामूढनांतुकथंभवेत् ॥ त्रिरात्रेणैव
शुद्धिःस्यादित्याहभगवान्यमइतिमाधवीयेवृद्धमनूक्तेः॥इदंदशाहांतः॥ऊर्ध्वं
तुपक्षिणी ॥ भ्रातुर्भगिनीगृहेतस्यावातद्गृहेमृतौत्रिरात्रम्॥ अन्यत्रतुपक्षिणी
तिषडशीतावुक्तम् ॥ ब्राह्मेपि—परस्परंमृतौभ्रातृभगिन्योःपक्षिणीभवेत् ।
मातुलाशौचवत्पुत्र्याःपितृव्याशौचमिष्यतइति ॥ शिष्टास्त्वस्यनिर्मूलत्वा
त्पितृव्येस्नानमात्रमाहुः॥ त्रिंशच्छ्लोक्यां—प्रेतेष्वाचार्यमातामहदुहितृसुतश्रो
त्रियर्त्विक्सयाज्यस्वस्त्रीयेषुत्रिरात्रंत्रिदिवसमशुचिःसोदकस्तूभयत्र । पक्षि
ण्याशौचमृत्विक्दुहितृसुतसहाध्यायिबंधुत्रयांतेवासिश्वश्रूसुमित्रश्वशुरभागि
निकाभागिनिनेयप्रयाणे ॥ मातामह्यांचपित्रोःस्वसरिचविरतौमातुलेमातु
लान्यांचाथोसज्योतिरेवस्वविषयनृपतौग्रामनाथेनचष्टे । शिष्योपाध्याय
बंधुत्रयगुरुतनयाचार्यभार्यासगोत्रानूचानश्रोतियेषुस्वगृहपरमृतौमातुलेचैक

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

रात्रम् ॥ रात्रिंसब्रह्मचारिण्यथतुकथमपिस्वल्पसंबंधयुक्तेस्नानंवासोयुतंस्या दिदमपिसकलंसर्ववर्णेषुतुल्यमिति ॥ अत्रमूलंमिताक्षरादौस्पष्टं॥ दौहित्रभा गिनेययोरुपनीतयोस्त्रिरात्र ॥ अनुपनीतयोःपक्षिणी ॥ संस्थितेपक्षिणीरा त्रिंदौहित्रेभगिनीसुते । संस्कृतेतुत्रिरात्रंस्यादिति धर्मोव्यवस्थितइतिवृद्धम नूक्तेः ॥ संस्कृतेदाहेन ॥ तेनदाहेत्रिरात्रंनान्यथेतिगौडाः ॥ तन्न ॥ विशे षवैय्यर्थ्यात् ॥ मातुलादौसन्निधिविदेशाभ्यांपक्षिण्येकाहयोर्व्यवस्था ॥ मनुः—त्रिरात्रमाहुराशौचमाचार्येसंस्थितेसति । तस्यपुत्रेचपत्न्यांचदिवारात्र मितिस्थितिः ॥ श्रोत्रियेस्वगृहेमृतेत्रिरात्रम् ॥ श्रोत्रियेतूपसंपन्नेत्रिरात्रम शुचिर्भवेदितिस्मृतेरितिमाधवः ॥ एकग्रामीणेत्वेकाहः ॥ ऋत्विक्षुबहुल्प कालश्रौतस्मार्तयाजनपरेत्रिरात्रैकरात्रेज्ञेये ॥ यद्यपिकर्मकुर्वतएषवाचकः शब्दोभवतीतिशंबराचार्यैः कर्ममध्येऋत्विक्त्वमुक्तंतथापिकर्मण्याशौचनिषे धात्तदुत्तरमेवैतत्ज्ञेयम् ॥ गौडास्तु—एकोदकानांतुत्र्यहोगोत्रजानामहः स्मृतम् । मातृबंधौगुरौमित्रेमंडलाधिपतौतथेतिजाबालोक्तेर्मातृबंधुष्वेका हमाहुः ॥ शिष्येस्वोपनीतेऽप्यहः ॥ शिष्यसतीर्थब्रह्मचारिषुक्रमेणत्रिरात्रम होरात्रमेकाहइतिमाधवीयेबौधायनोक्तेः ॥ अन्यत्रतुमनुः—मातुलेपक्षिणी रात्रिंशिष्यर्त्विक्बांधवेषुचेति ॥ बंधुत्रयम्—आत्मपितृष्वसृमातुलपुत्राः ॥ पितुःपितृष्वसृमातृष्वसृमातुलपुत्राः ॥ मातुःपितृष्वसृमातृष्वसृमातुलपु त्राश्चेतिविज्ञानेश्वरः ॥ अत्रपक्षिणी ॥ पितृष्वस्रादिकन्यानामूढानांत्वेका हः ॥ तद्बंधुवर्गस्त्वेकेनेतिपूर्वोक्तब्राह्मात्॥ यत्तुषडशीत्याम्—एवपित्रोर्भगि न्यौयेयेपितामहयोस्तथा । येमातामहयोश्चैवभगिन्यौतत्प्रजाश्चयाः ॥ मातु लाः स्वस्यपित्रोश्चपत्न्यश्चैषांप्रजाश्चयाः ॥ भ्रातरश्चेतिसर्वेपुपक्षिणीस्व गृहेऽप्यम् ॥ एवंश्वशुरजामातृदौहित्रविपदिस्मृतम् ॥ यच्चयमः—जामातरि मृतेशुद्धिस्त्रिरात्रेणोभयोःस्मृता ॥ पक्षिणीशालकानांस्यादितिशातातपो ब्रवीदिति ॥ निर्मूलत्वान्मिताक्षरादिविरोधाच्चोपेक्ष्यम् ॥ मदनपारिजा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तेविष्णुः—असपिंडेस्ववेश्मनिमृतेएकरात्रम् ॥ अत्रहरदत्तः—अंतःशवेचे त्यापस्तंबसूत्रमंतःशवेग्रामेधनुःशतादर्वागन्नमभोज्यम् ॥ दीपमुदकुंभंवो पनिधायतुभुंजीत ॥ यदिसमानवंशंनगृहमेवंमूतिकायामित्याह ॥ प्रधानगृ हमृतौतु—गृहेयस्यमृतःकश्चिदसपिंडःकथंचन । तस्याप्यशौचंविज्ञेयंत्रिरा त्रंनात्रसंशयइत्यंगिरसोक्तमितिमाधवः ॥ एतेनत्रिरात्रमसपिंडेषुस्वगृहेसं स्थितेषुचेतिकौर्मव्याख्यातम् ॥ शुद्धितत्त्वेबृहन्मनुः—श्वशूद्रपतिताश्चांत्या स्मृताश्चेत्द्विजमंदिरे । शौचंतत्रप्रवक्ष्यामिमनुनाभाषितंयथा ॥ दशरात्राच्छु निमृतेमासाच्छूद्रेभवेच्छुचिः ॥ द्वाभ्यांतुपतितेगेहमंत्येमासचतुष्टयात् ॥ अत्यंतेवर्जयेद्गेहमित्येवंमनुरब्रवीत् ॥ अंत्यांम्लेच्छः॥अत्यंतःश्वपाकइतिवा चस्पतिः ॥ तत्रैवयमः—द्विजस्यमरणेवेश्मविशुध्यतिदिनत्रयात् ॥ संवर्तः— गृहशुद्धिंप्रवक्ष्यामिअंतस्थशवदूषिते । प्रोत्सृज्यमृन्मयंभांडंसिद्धमन्नंतथैव च ॥ गोमयेनोपलिप्याथछागेनघ्रापयेद्भुवः ॥ ब्राह्मणैर्मंत्रपूतैश्चाहिरण्यकुश वारिभिः ॥ सर्वमभ्युक्षयेद्वेश्मततःशुध्यत्यसंशयम् ॥ बृहद्विष्णुः—ग्राममध्यगतोयावच्छवास्तिष्ठतिकस्यचित् । ग्रामस्यतावदाशौचंनिर्गतेशुचितामियात् ॥ गृहेपश्वादौमृतेप्येवम् ॥ यत्तुमाधवीयेप्रचेतसामातृष्वस्रादिषुत्रिरा त्रमुक्तम् ॥ मातृष्वसामातुलयोःश्वश्रूश्वशुरयोर्गुरोः । मृतेचर्त्विजिगाज्ये चत्रिरात्रेणाविशुध्यतीति ॥ गुरुराचार्यः ॥ ऋत्विक्कुलागतः ॥ तत्स्वगृ हमृतौज्ञेयम् ॥ श्वशुरयोरन्यत्रमृतावपिसन्निधौत्रिरात्रम् ॥ असन्निधौपक्षि णी ॥ देशांतरेएकरात्रं ॥ वक्ष्यमाणाविष्णूक्तेरितिमाधवगौडादयः ॥ अन्यत्रतु मातृष्वस्रादिषुपक्षिणी ॥ पित्रोःस्वसरितद्वचपक्षिणीक्षपयेन्निशामितिवृद्ध मनूक्तेः ॥ यत्तुवृद्धमनुः—भागिन्यांसंस्कृतायांतुभ्रातर्यपिचसंस्कृते । मित्रे जामातरिप्रेतेदौहित्रेभगिनीसुते ॥ शालकेतत्सुतेचैवसद्यःस्नानेनशुध्यतीति तत्भ्रातृदौहित्रादौदेशांतरे ॥ शालकसुतजामात्रोःस्वदेशेज्ञेयम् ॥ शालके तुस्वदेशेएकाहः ॥ आचार्यपत्नीपुत्रोपाध्यायमातुलश्वशुरश्वश्रूश्वशुर्यसहा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ष्यायिशिष्येष्वेकरात्रमिति माधवीयेविष्णूक्तेः ॥ हरदत्तीयेदशश्लोक्यामप्येवम् ॥ श्वशुर्यःशालकः ॥ देशांतरेस्नानम् ॥ श्वशुरयोर्देशांतरेएकाहः ॥ जाबालः—एकोदकानांतुत्र्यहोगोत्रजानामहःस्मृतम् । सर्वत्रमूल्याभावेपि क्रियाकर्तुर्दशाहतः ॥ गुरोःप्रेतस्यशिष्यस्तुपितृमेधंसमाचरेत् । प्रेताहारैःसमंतत्रदशरात्रेणशुद्ध्यतीतिमनूक्तेः ॥ शिष्यइत्युपलक्षणम् ॥ निरन्वयेसपिंडेतुमृतेसातिदयान्वितः । तदशौचंपुराचीर्त्वाकुर्यात्तुपितृवत्क्रियामितिमाधवीयेब्राह्मोक्तेः ॥ दिवोदासीये—सगोत्रोवासगोत्रोवायोग्निंदद्यात्सखेनः । सोपिकुर्याच्चवश्राद्धंशुद्ध्येच्चदशमेहनि॥ यत्रैकविषयेपक्षिण्येकाहादिपक्षद्वयमुक्तंतत्रसन्निधिविदेशमैत्र्यादिकृताव्यवस्था ॥ त्रिशच्छ्लोक्याम्—वानप्रस्थेयतौचोपरमतिकुलजेषंढकेवाप्लवः स्याद्योषिद्वोविप्रगुर्व्यैमृतवतितुदिनंयुद्धविद्वेचसद्यः ॥ अत्रमूलमाकरेस्पष्टम् ॥ युद्धमूर्ध्निमृतस्यस्नानम् ॥ उद्यतैराहवेशस्त्रैःक्षत्रधर्महतस्यच । सद्यःसंतिष्ठतेयज्ञस्तथाशौचमितिस्थितिरिति मनूक्तेः ॥ यज्ञोत्यकर्म॥ सर्वंतदैवेत्यर्थः॥ यस्तुभारतेराजधर्मेषु—अशोच्योहिहतःशूरःस्वर्गलोकेमहीयते । नत्यत्रमुदकंतस्यनस्नानंनाप्यशौचकमिति ॥ श्राद्धादिनिषेधःसपुत्राद्यभावपरः ॥ अतएवतत्रकर्णादीनांश्राद्धमुक्तम् ॥ अन्येतुदशपिंडनिषेधमाहुर्यतिवत् ॥ यत्तुपराशरः—आहवेपिहतानांचएकरात्रमशौचकमितितद्युद्धक्षतेनकालांतरस्मृतेर्ज्ञेयम् ॥ असन्निधौस्नानमितिमाधवः ॥ शुद्धितत्त्वेग्निपुराणे—दंष्ट्रिभिःशृंगिभिर्वापिहताम्लेछैश्चतस्करैः । येस्वाम्यर्थेहतायांतिराजन्स्वर्गंनसंशयः॥सर्वेषामेववर्णानांक्षात्रियस्यविशेषतः॥ यत्तुबृहस्पतिः—डिंबाहवेविद्युताचराज्ञांगोविप्रपालने । सद्यःशौचंमृतस्याहुस्त्वंचान्येमहर्षयः ॥ तच्छस्त्रंविनापराङ्मुखहतेचत्रिरात्रम् ॥ राज्ञावध्येहतेसद्यःशौचमन्यत्त्रिरात्रम् ॥ तथैवव्याघ्रः—क्षतेनम्रियतेयस्तुतस्याशौचंभवेद्द्विधा । आसप्ताहात्त्रिरात्रंस्याद्दशरात्रमतःपरम् ॥ शस्त्राघातेत्र्यहादूर्ध्वंयदिकश्चित्प्रमीयते । आशौचंप्राकृतंतस्यसर्ववर्णेषुनित्यशः ॥ शस्त्राघातेक्षतंविना

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

शवस्पर्शेतुहारीतः—शवस्पृशोग्रामंनप्रविशेयुरानक्षत्रदर्शनाद्रात्रौचेदादित्यस्य ॥ यत्तुमनुः—अन्हाचैकेनरात्र्याचत्रिरात्रैरेवचत्रिभिः । शवस्पृशोविशुद्ध्यंतिव्यहात्तूदकदायिनइति ॥ अन्हारात्र्याचेत्यहोरात्रमित्युक्तम् ॥ त्रिभिस्त्रिरात्रैरितिनवरात्रमेवंदशरात्रमित्यर्थः ॥ तत्तदन्नाशनेतद्गृहवासेनापादिचज्ञेयम् ॥ अंगिराः—आशौचंयस्यसंसर्गादापतेद्गृहमेधिनः । क्रियास्तस्यनलुप्यंतेगृह्याणांचनतद्भवेत् ॥ अथनिर्हारादाशौचम् ॥ स्नेहेनसवर्णनिर्हारेतदन्नाशनेतद्गृहवासेचदशाहः ॥ तदन्नानशनेतद्गृहवासेत्र्यहः ॥ गृहावासेन्नाभक्षणेचैकाहः ॥ भृतिग्रहणेननिर्हारेदाहेचतज्जात्याशौचम् ॥ यदिनिर्हरतिप्रेतंप्रलोभाक्रांतमानसः ॥ दशाहेनद्विजःशुध्येद्द्वादशाहेनभूमिपः ॥ मासार्धेनतुवैश्यस्तुशूद्रोमासेनशुध्यतीतिकौर्मोक्तेः ॥ विजातीयनिर्हारेतुशवजातीयमाशौचम् ॥ अत्रभृतिग्रहेद्विगुणम् ॥ अवरश्चेद्वरंवर्णंवरेवाप्यवरंयदि । वहेच्छवंतदाशौचंद्रव्यार्थंद्विगुणंभवेदितिव्याघ्रोक्तेः ॥ कौर्ममेतदितिगौडाः ॥ दाहेप्येवम् ॥ यत्तुब्राह्मे— ॥ योसवर्णंतुमूल्येननीत्वाचैवदहेन्नरः । अशौचंतुभवेत्तस्यप्रेतजातिसमंनृपेतितदापादिज्ञेयम् ॥ सोदकानिर्हारेतुदशाहइतिमाधवः ॥ अलंकरणेतुशंखः—कृच्छ्रपादोसपिंडस्यप्रेतालंकरणेकृते । अज्ञानादुपवासःस्यादशक्तौस्नानमिष्यते ॥ धर्मार्थमनाथसवर्णहरणेक्रियाकरणेचाद्विजस्यानंतयज्ञफलम् ॥ स्नानंप्राणायामोग्निस्पर्शश्चेतिमाधवीये ॥ आग्निदेप्येवम्॥ प्रेतसंस्पर्शसंस्कारैर्ब्राह्मणोनैवदुष्यति। वोढाचैवाग्निदाताचसद्यःस्नात्वाविशुध्यतीत्यपरार्केवृद्धपराशरोक्तेः॥ मातुलत्वादिसंबंधेत्रिरात्रम् ॥ असंबंधिद्विजान्वहित्वादाहित्वाचसद्यःशौचम् ॥ संबंधेत्रिरात्रमितिपैठीनसिस्मृतेः ॥ गौतममिताक्षरायांवृद्धात्रिः ॥ सूतकात्द्विगुणंशावंशावात्द्विगुणमार्तवम् । आर्तवात्द्विगुणासूतिततोपिशवदाहकः ॥ अत्रपूर्वेणोत्तरनिवृत्तिरित्यर्थः॥ विष्णुः—मृतंद्विजंनशूद्रेणहारयेन्नशूद्रंद्विजेन ॥ देवलः—ब्रह्मचारीनकुर्वीतशववाहादिकाक्रियाम् । यदिकुर्याच्चरेत्कृच्छ्रंपुनःसंस्कारमेवच ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

याज्ञवल्क्यः—आचार्यपित्रुपध्यायानिर्हृत्याग्निव्रतीव्रती । अनुगमनेतुसपिंडेनदोषः ॥ विहितंहिसपिंडानांप्रेतनिर्हरणादिकम् । तेषांकरोतियःकश्चित्तस्याधिक्यंनविद्यतइतिदेवलोक्तेः ॥ दोषस्यात्त्वसपिंडस्यतत्रनाथाक्रियांविनेतिहरीतोक्तेश्च ॥ समोत्कृष्टवर्णेतुमाधवीयेकण्वः—अनुगम्यशवंवुद्ध्यास्नात्वास्पृष्ट्वाहुताशनम् । सर्पिःप्राश्यपुनःस्नात्वाप्राणायामैर्विशुद्ध्यतीति ॥ हीनवर्णेतुक्षत्रियेऽहः ॥ वैश्येपाक्षिणी ॥ शूद्रेत्रिरात्रम् ॥ क्षत्रियस्यवैश्येऽहः । शूद्रेपक्षिणी । वैश्यस्यशूद्रेऽहरितिविज्ञानेश्वरः ॥ माधवस्तु—विप्रस्यवैश्येद्व्यहः ॥ क्षत्रस्यशूद्रेप्येवम् ॥ अन्यत्प्राग्वत् ॥ स्नानाग्निस्पर्शघृताशनानिसर्वत्रेत्याह ॥ हीनवर्णस्यदाहौर्ध्वदैहिककरणेतुब्राह्मे—ब्राह्मणोहीनवर्णस्यनकुर्यादौर्ध्वदैहिकम् ॥ कामाल्लोभान्नथामोहात्कृत्वातद्ज्ञातितांव्रजेत् ॥ मनुः—व्रात्यानांयाजनंकृत्वापरेषामंत्यकर्मच । अभीचारमहीनंचत्रिभिःकृच्छ्रैर्व्यपोहति ॥ परेषांसर्ववर्णानांहीनेषुतद्द्वैगुण्यत्रैगुण्यचातुर्गुण्याद्यूत्यम् ॥ अथरोदने—समोत्तमवर्णयोःसंचयनात्पूर्वंसचैलस्नानमूर्ध्वमाचमनम् ॥ हीनवर्णेषुतुसंचयात्प्राक्सचैलमूर्ध्वंस्नानमात्रम् ॥ विप्रस्यक्षत्रवैश्यविषयेतुब्राह्मे—अस्थिसंचयनेविप्रोरौतिचेत्क्षत्रवैश्ययोः । तदास्नातःसचैलस्तुद्वितीयेहनिशुद्ध्यति ॥ कृतेतुसंचयेविप्रःस्नानेनैवशुचिर्भवेत् ॥ क्षत्रस्यवैश्येप्येवम् ॥ शूद्रेतुसंचयात्प्राग्विप्रस्यत्रिरात्रम् ॥ क्षत्रवैश्ययोर्द्विरात्रम् ॥ ऊर्ध्वंतुद्विजानामेकाहः ॥ शूद्रस्यशूद्रेस्पर्शविनासंचयात्पूर्वमेकाहः ॥ ऊर्ध्वंसज्योतिरितिमाधवीयेज्ञेयम् ॥ शुद्धितत्त्वेपारस्करस्तु—अस्थिसंचयनादूर्ध्वंमासंयावत्द्विजातयः ॥ दिवसेनैवशुद्ध्यंतिवाससाक्षालनेनच ॥ सजातेर्दिवसेनैवत्र्यहात्क्षत्रियवैश्ययोरित्युक्तम् ॥ सपिंडानांरोदननिर्हारादावदोषइत्युक्तंप्राक् ॥ विज्ञानेश्वरस्तु—मृतस्यबांधवैःसार्द्धंकृत्वातुपरिदेवनम् । वर्जयेत्तदहोरात्रंदानश्राद्धादिकर्मचेतिपारस्करोक्तेःसर्वत्रैकरात्रमाह ॥ अथाशौचान्नभक्षणेविष्णुः— ब्राह्मणादीनामाशौचेयः सकृदेवान्नमश्नातिल

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

स्यतावदाशौचम् ॥ यावत्तेषामाशौचव्यपगमेप्रायश्चित्तमिति ॥ अज्ञाने त्वंगिराः—अंतर्दशाहेभुक्त्वान्नंसूतकेमृतकेपिवा ॥ अस्याशौचंभवेत्तावद्यावदन्नंव्रजत्यधः ॥ प्रायश्चित्तंत्वमत्याविप्रस्यवर्णक्रमेणैकाहत्र्यहपंचाहसप्ताहोपवसाः ॥ दशविंशतिःषष्टिःशतंचप्राणायामाःपंचगव्याशनंच ॥ अभ्यासेद्विगुणम् ॥ आपदितुप्राणायामशतंपंचशतमष्टशतमष्टसहस्रंगायत्रीजपश्च ॥ मत्यापदितुसवर्णाशौचेत्रिरघमर्षणंगाव्यष्टसहस्रंच ॥ क्षत्रियाशौचेउपवासस्तत्र वैश्याशौचेत्रिरात्रोपवासश्च ॥ शूद्राशौचेकृच्छ्रः ॥ क्षत्रवैश्ययोःपंचशतमष्टशतंगायत्रीजपः ॥ उत्तमेषुशूद्रस्यसर्वत्रस्नानम् ॥ मत्यानापदिविप्रस्यवर्णेषुसांतपनकृच्छ्रमहासांतपनचांद्राणि ॥ अभ्यासेतुमासिकद्वैमासिकत्रैमासिकषाण्मासिकानीत्यादिमाधवीयादौज्ञेयम् ॥ अथदासस्यस्वदास्युत्पन्नस्यसपिंडमृतौस्नानमात्रेणस्वामिकार्येस्पृश्यत्वम् ॥ भक्तदासस्यत्र्यहोर्ध्वम् ॥ सद्यःस्पृश्योगर्भदासोभक्तदासस्त्र्यहाच्छुचिरितिस्मृत्यंतरोक्तेः ॥ मूल्यकर्मकराःशूद्रदासीदासास्तथैवच । स्नानेशरीरसंस्कारेग्रहकर्मण्यदूषिता इतिशातातपोक्तेश्च ॥ एतच्चानन्यसाध्येतत्कार्यमात्रे ॥ अन्यत्रमासाद्याशौचमस्त्येव ॥ एवंदास्यामपि ॥ सूतिकायास्तस्याअस्पृश्यत्वमपिमासमात्रम् ॥ दासीदासश्चसर्वोवैयस्यवर्णस्ययोभवेत् । तद्वर्णस्यभवेच्छौचंदास्यामासस्तुसूतकमित्यंगिरसोक्तेः ॥ षडशीतावपि—स्वामिशौचेनदासाद्याःस्पृश्यामासात्तुकर्मसु । योग्याःस्युर्मासतोदासीसूतीचेत्स्पृश्यतामियात् ॥ दत्तदासादीनांस्वमपिंडमरणादेस्वाम्याशौचसमसंख्यदिनोर्ध्वंसत्यपिमासाद्याशौचेस्वामिकार्येस्पृश्यतेतिहरदत्तः ॥ दासांतेवासिभृतकाःशिष्याश्चैकत्रवासिनः । स्वामितुल्येनशौचेनशुध्यंतिमृतसूतकेइतिबृहस्पतिस्मृतेः॥दासश्चात्र—गृहजातस्तथाक्रीतोलुब्धोदायादुपागतः । अन्नकालभृतस्तद्वदाहितःस्वामिनाचयः ॥ मोक्षितोमहतश्चर्णाद्युद्धप्राप्तःपणेजितः । तवाहमित्युपतःप्रव्रज्यावसितःकृतः ॥ भक्तदासश्चविज्ञेयस्तथैवव

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

डवाहृतः ॥ विक्रेताचात्मनःशास्त्रेदासाःपंचदशस्मृताइति ॥ नारदोक्तेषु गर्भभक्तदासौविनाज्ञेयाः ॥ वडवादासीतयाहृतस्तामुद्वाह्यदासोजातइत्य र्थः ॥ अंतेवास्यपितेनैवोक्तः ॥ स्वशिल्पमिच्छन्नाहर्तुर्बांधावानामनुज्ञया । आचार्यस्यवसेदंतेकृत्वाकालंसुनिश्चितम् ॥ आचार्यःशिक्षयेदेनंस्वगृहेदत्त भोजनमिति ॥ शिष्यस्तत्तुल्योविद्यार्थी ॥ दासादेःस्वामितत्सपिंडमरणेतु विष्णुः—पत्नीनांदासानामानुलोम्येनस्वामितुल्यमाशौचम् ॥मृतेस्वामिन्या त्मीयमितिप्रतिलोमदासानामाशौचाभावः ॥ वर्णानामानुलोम्येनदास्यंनप्र तिलोमतइतियाज्ञवल्क्योक्तेः॥अथराज्ञौजननेमरणेवा—रात्रिंत्रिभागांकृत्वाऽ द्यभाद्वयेचेत्पूर्वदिनमंत्येतूत्तरामितिमिताक्षरायाम् ॥ यत्तुप्रागर्धरात्रात्प्रा क्वासूर्योदयात्पूर्वदिनमित्युक्तंतत्रदेशाचरातोव्यवस्था ॥ सर्वत्राशौचमाहि ताग्नेर्दाहंतद्भिन्नस्यमरणमारभ्यज्ञेयम् ॥ अनग्निमतउत्क्रांतेराशौचादिद्विजा तिषु । दाहादग्निमतोविद्याद्विदेशस्थेमृतेसतीतिपैठीनसिस्मृतेः ॥ साग्निरा हिताग्निः ॥ आहिताग्निश्चेत्प्रवसन्म्रियेतपुनःसंस्कारंकृत्वाशववदाशौचमि तिवसिष्ठेविशेषोक्तेः ॥ दाहादेवतुकर्तव्यंयस्यवैतानिकोविधिरितिब्राह्मा च ॥यत्तु—धूर्तस्वामिनारामांडारेणचोक्तमाहिताग्नेरपिमरणाद्येवदशरात्रंदशा हंशावमाशौचमितिमरणनिमित्तत्वात्तस्य ॥ यत्तुदाहादेवतस्याशौचमु क्तंतत्संस्कारनिमित्ताशौचंपृथगेव ॥ तेनगृह्याग्नेःसंस्कारांगंत्रिरात्रम् ॥ श्रौताग्नेस्तुदशरात्रम् ॥ मरणनिमित्तंतूभयोर्दशाहम् ॥ दाहात्प्रागपीति तद्वचनविरोधात्पूर्वस्यैवोत्कर्षान्मूलकल्पनालाघवाच्चिंत्यम् ॥ ॥ अ थातिक्रांताशौचम् ॥ तत्राशौचमध्येजननादौज्ञातेतच्छेषेणशुद्धिः ॥ वि गतंतुविदेशस्थंशृणुयाद्योह्यनिर्दशम् । यच्छेषंदशरात्रस्यतावदेवाशुचिर्भ वेदितिमनूक्तेः ॥ अत्रकेचिदेतत्पुत्रातिरिक्तविषयम् ॥ तेषांत्वाशौचमध्येश्र वणेपितदाद्येवदशाहादि ॥ पितरौचेन्मृतौस्यातांदूरस्थोपिहिपुत्रकः । श्रु त्वातद्दिनमारभ्यदशाहंसूतकीभवेदित्यस्यसर्वापवादत्वादित्याहुस्तन्न ॥ ज्ञा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तमरणस्यनिमित्तत्वादनग्निमतउक्तांतेरित्यादिविरोधाच्च ॥ स्मृत्यर्थसारेपि-
जननेमरणेवाप्रथमदिनादूर्ध्वंज्ञातेपुत्रादीनांशेषेणैवशुद्धिरिति ॥ षडशीता
वपरार्केचैवम् ॥ दशाहादूर्ध्वंज्ञातेतुवृद्धवसिष्ठः—मासत्रयेत्रिरात्रंस्यात्षण्मा
सेपक्षिणीतथा । अहस्तुनवमादर्वागूर्ध्वंस्नानेनशुध्यति ॥ जननेत्वतिक्रां
ताशौचंनास्त्येव ॥ नाशुद्धिःप्रसवाशौचेव्यतीतेषुदिनेष्वपीतिदेवलोक्तेः ॥
पितुःस्नानंतत्रापिभवत्येव ॥ निर्दशंज्ञातिमरणंश्रुत्वापुत्रस्यजन्मच । सवा
साजलमाप्लुत्यशुद्धोभवतिमानवइतिमनूक्तेः ॥ तच्चातिक्रांताशौचंदशाहादि
जात्याशौचविषयम् ॥ नत्वनुपनीतादिनिमित्तत्रिरात्रादौ ॥ उपनीतेतुविष
मंतस्मिन्नेवातिकालजामितिव्याघ्रोक्तेः ॥ निर्दशंज्ञातिमरणमतिक्रांतेदशा
हेत्वितिमनूक्तेश्च ॥ माधवीयेदेवलस्तु—आत्रिपक्षात्त्रिरात्रंस्यात्षण्मासात्प
क्षिणीततः । परमेकाहमावर्षादूर्ध्वंस्नातोविशुध्यतीत्याह ॥ तत्रोपदनापाद्वि
षयत्वेनव्यवस्था ॥ इदंचैकदेशे ॥ देशांतरेतुस्नानमात्रम् ॥ देशांतरमृतंश्रु
त्वाक्लीबेवैखानसेयतौ । मृतेस्नानेनशुध्यंतिगर्भस्रावेचगोत्रिणइतिपराशरो
क्तेरितिविज्ञानेश्वरः ॥ स्नानंवत्सरांते ॥ अर्वाक्त्रिपक्षात्त्रिनिशंषण्मासाच्च
दिवानिशम् । अहःसंवत्सरादर्वाग्देशांतरमृतेष्वपीतिविष्णूक्तेरितिमाधवः॥
इदंसपिंडानां देशांतरेस्नानंसोदकानामितियुक्तम् ॥ लक्षणंत्वाहबृहस्पतिः-
महानद्यंतरंयत्रगिरिर्वाव्यवधायकः । वाचोयत्रविभिद्यंतेतद्देशांतरमुच्यते ॥
देशांतरंवदंत्येकेषष्टियोजनमायतम् । चत्वारिंशद्वदंत्यन्येत्रिंशदन्येतथैवचे
ति ॥ एतत्सर्वंमातापितृभिन्नविषयम् ॥ तयोस्तुपितरौचेदितिपूर्वपैठीन
सिवाक्यात्सदापूर्णमेवदशाहादि ॥ स्मृत्यर्थसारेपि—मातापितृमरणेदूरदे
शेपिसंवत्सरोर्ध्वमपिपुत्रोदशाहादिकंपूर्णमाशौचंकुर्यात् ॥ स्त्रीपुंसयोःपर
स्परंसपत्नीषुचैवमिति ॥ शुद्धितत्वादयोगौडास्तु—ऊर्ध्वंसंवत्सरादाद्यं
धुश्चेच्छ्रुतेमृतः । भवेदेकाहमेवात्रतच्चसन्यासिनांनत्वितिदेवलोक्तेः ॥ पि
तोरब्दमध्येत्रिरात्रमूर्ध्वमेकाहः ॥ बंधुर्मातापिताभर्ताच ॥ पूर्वोक्तदशाहस्तु

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कलिंगादिदेशपरइत्याहुः ॥ तेबंधुपदस्यपुत्रादिपरत्वेमानाभावादुपेक्ष्याः ॥ सापत्नमातुस्तुदक्षः—पितृपत्न्यामपेतायांमातृवर्जंद्विजोत्तमः । संवत्सरे व्यतीतेपित्रिरात्रमशुचिर्भवेत् ॥ हीनवर्णमातृषुसपत्नीषुचैवमितिस्मृत्यर्थसारे ॥ केचित्पितुःपत्न्यांप्रनीतायामौरसेतनयेतथेतिब्राह्मोक्तेरौरसेपीदमाहुः ॥ षडशीतावप्येवम् ॥ एतत्सर्ववर्णतुल्यम् ॥ तुल्यंवयसिसर्वेषामतिक्रांतेतथैवचेतिव्याघ्रोक्तेः ॥ अथाशौचसंपातेउच्यते ॥ तत्रशावेशावंसूतकेसूतकम् ॥ शावेसूतकंसूतकेशावंवा ॥ तत्राप्युत्तरंकालतःपूर्वेणसमंन्यूनमधिकंचेतिद्वादशभेदाः ॥ यदैकदिनेसमन्यूनमधिकंवाशौचद्वयंतत्रतंत्रेणान्यसिद्धिः ॥ द्वयोरेककालत्वात् ॥ यदातुद्वितीयादिदिनेषूत्तरंसजातीयंशावेजननंवासमकालंन्यूनकालंवापरंस्यात्तदाषट्सुपक्षेषुपूर्वशेषेणशुद्धिः ॥ अंतराजन्ममरणेशेषाहोभिर्विशुध्यतीतियाज्ञवल्क्योक्तेः ॥ अंतराज्ञातेइत्यर्थः ॥ ज्ञातस्यैवजननादेर्निमित्तत्वात् ॥ पूर्वाशौचोत्तरंतन्मध्योत्पन्नेजातेतूत्तरमेवकार्यम्॥ शुद्धितत्वेप्युक्तम्—पूर्वाशौचांतरुत्पन्नंसमानंलघुवानिमित्तंतत्कालादुपरिश्रुतंस्वाशौचहेतुरेव ॥ अज्ञातंतुन ॥ अविज्ञातेनदोषःस्याच्छ्राद्धादिषुकथंचनेत्यस्यशौचसांकर्येपिप्रवृत्तेः ॥ तेनाज्ञानाद्दूषोत्सर्गादौकृतेपश्चाज्ज्ञातेपिनावृत्तिरिति ॥ माधवीयेयमोपि—जननेजननंचेत्स्यान्मरणेमरणंतथा । पूर्वशेषेणशुद्धिःस्यादुत्तराशौचवर्जनम् ॥अत्रकेचिदंतर्दशाहेस्यातांचेत्पुनर्मरणजन्मनी ।तावत्स्यादशुचिर्विप्रोयावत्तस्यादनिर्दशमिति ॥ मनुपराशरगार्ग्यैर्दशाहग्रहणात्पूर्णाशौचेएवपूर्वशेषेणशुद्धिः ॥ त्र्यहाद्यल्पाशौचसंपातेतूत्तरेणैवशुद्धिरित्याहुः ॥ हरदत्तोप्येवमाह ॥ गौडाअप्येवम् ॥ तन्न ॥ याज्ञवल्क्यादिवशेनदशाहस्यतुल्यकालाशौचोपलक्षणत्वात् ॥ समानाशौचसंपातेप्रथमेनसमापयेत् ॥ असमानंद्वितीयेनधर्मराजवचोयथेतिमाधवीयेशंखोक्तेः ॥ अपरार्कमिताक्षरादिविरोधाच्च ॥ यदातुसूतकेशावंसमन्यूनमधिकंवातदानपूर्वशेषाच्छुद्धिः ॥ तदाहांगिराः—सूतकेमृतकंचेत्स्यान्मृतकेत्वथसूतकम् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तत्राधिकृत्यमृतकंशौचंकुर्यान्नसूतके ॥ षट्त्रिंशन्मते—शावाशौचेसमुत्प
न्नेसूतकंतयदाभवेत् । शावेनशुध्यतेसूतिर्नसूतिःशावशोधिनी ॥ चतुर्वि
ंशतिमतेपि—मृतेनशुध्यतेजातंनमृतंजातकेनतु ॥ अतोयदादशाहजननम
ध्येतदंतेवाऽन्यहादिशावंतदापूर्वेणशुद्धावपितन्निमित्तमस्पृश्यत्वंभवत्येव ॥
मरणोत्पत्तियोगेतुगरीयोमरणंभवेदितिकौर्माच्च ॥ गौतमव्याख्यायांवृद्धात्रि
रपि—सूतकाद्द्विगुणंशावंशावात्द्विगुणमार्तवम् । आर्तवात् द्विगुणासूतिस्त
तोपिशवदाहकः ॥ अत्रपूर्वपूर्वेणनोत्तरोत्तरनिवृत्तिरस्पृश्यत्वाधिक्यादित्य
र्थः ॥ षडशीतावपि—स्वभावबहुसूतिस्तुन्यूनशावविशोधिनीति रात्रिशेषादौ
वर्धिताद्दित्रिदिनैरागंतुकैःसूतेर्बहुत्वंनस्वभावेन ॥ अतस्तत्रन्यूनशावस्यापि
नपूर्वेणशुद्धिरितिवक्तुंस्वभावेनेत्युक्तम् ॥ ब्राह्मेपि—नागंतुकैरथाहोभिराशौ
चमपनुद्यते । नचपातनिमित्तेनशावस्यान्यस्यशोधनमिति ॥ एवंनवप
क्षाः ॥ यदातुऽन्यहाद्यल्पाशौचमध्येसजातीयंविजातीयंवादीर्घकालमुत्तरंत
दाप्युत्तरंपूर्णंकार्यम् ॥ नपूर्वेणशुद्धिः ॥ स्वल्पाशौचस्यमध्येतुदीर्घाशौचंभ
वेद्यदि । नपूर्वेणविशुद्धिः स्यात्स्वकालेनैवशुध्यतीत्युशनसोक्तेः ॥ तेनऽन्य
हादिशावमध्येदशाहादिसूतकेपिनपूर्वेणशुद्धिरित्यपरार्कः ॥ शावनिमित्त
मस्पृश्यत्वंचभवत्येव ॥ शुद्धिविवेकेतु—शावेनशुध्यतेसूतिरितिप्रागुक्तेस्त
थाप्युत्तराशौचनिवृत्तिरुक्ता ॥ तन्न ॥ उत्तरस्यकालाधिक्येनबलवत्त्वात् ॥
माधवीयेयमोपि—अथवृद्धिमदाशौचंपश्चिमेनसमापयेत् । यथात्रिरात्रेप्र
क्रांतेदशाहंप्रविशेद्यदि ॥ आशौचंपुनरागच्छेत्तत्समाप्यविशुध्यति ॥ हारी
तोपि—गुरुणालघुशुध्येत्तुलघुनानैवतद्भवेति गुरुत्वंलघुत्वंचकालकृतमेव ॥
पूर्वानुरोधात् ॥ एतच्चहरदत्तेनस्पष्टमुक्तम् ॥ मिताक्षरायामप्येवम् ॥ यत्तु
आद्यानांयौगपद्येनुज्ञेयाशुद्धिर्गरीयसी । मरणोत्पत्तियोगेतुगरीयोमरणंभवे
दितिहारीतकौर्मादि—तत्रास्पृश्यत्वाभिप्रायंशावस्यगुरुत्वंज्ञेयम् ॥ क्वचिद
ल्पकालेनापिदीर्घकालाशौचनिवृत्तिमाहदेवलः—परतः परतोशुद्धिरघवृद्धौ

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

विधीयते ॥ स्याच्चेत्पंचतमादन्हःपूर्वेणैवात्राशिष्यते ॥ अस्यार्थः ॥ अघष्ट द्वौदीर्घाशौचेपरतोशुद्धिःपरमाशौचम् ॥ यदिपूर्वाशौचमुत्तरस्यपंचमदिना त्परतोनुवर्ततेतदापूर्वेणैवशुद्धिः ॥ पूर्वस्योत्तराशौचार्धाधिककालव्यापि त्वेपूर्वशेषाच्छुद्धिरित्यर्थः ॥ यथाषष्ठमासेगर्भपातनिमित्तषडहाशौचमध्ये दशाहपातेपूर्वेणोत्तरनिवृत्तिः ॥ यथावाऽयहमध्येस्रावपातनिमित्तचतुरहपं चाहयोरितिकश्चित् ॥ तन्न ॥ दशाहावधिपूर्वशेषशुद्ध्यावेदकवाक्यविरो धात् ॥ षष्ठादिदिनेपूर्णाशौचमंत्यरात्रौतुद्व्यहइत्यनौचित्याच्च ॥ अस्मद्गुरव स्तुपंचतमादन्हआशौचंततोन्यूनंत्र्यहादिचेत्स्यादस्मिन्विषयेपूर्वेणैवाशुद्धिः शिष्यते ॥ दशाहादिरात्रिशेषेत्र्यहादिपातेत्र्यहाद्यल्पाशौचानांपरस्परंरात्रिशे षेसपातेचनद्व्यहादिवृद्धिरित्यर्थमाहुः ॥ क्वचित्पूर्वशेषेणशुद्धेरपवादमाहगौ तमः—रात्रिशेषेसतिद्व्याभ्यांप्रभातेतिसृभिरिति ॥ प्रभातेत्ययामे ॥त्रिशेषेतुद्व्य हाच्छुद्धिर्यामशेषेशुचिस्त्र्यहादितिशातातपोक्तेः ॥ इदंशावांतेसूतकपातेस जातीयेवातुल्यम् ॥ अत्रकेचित् ॥ रात्रिशब्दोऽहोरात्रपरः ॥अहःशेषेद्व्याभ्यांप्र भातेतिसृभिरितिशखलिखितोक्तेः ॥ अथयदिदशरात्राःसन्निपतेयुराद्यंदशरात्र माशौचमानवमाद्दिवसादतऊर्ध्वंद्विरात्रेणव्युष्टायांत्रिरात्रेणेतिबौधायनोक्तेः ॥ पुनःपातेदशाहात्प्राक्पूर्वेणसहगच्छति । दशमेन्हिपतेद्यस्याहर्द्वयात्सवि शुध्यतीति ॥ प्रभातेतुत्रिरात्रेणदशरात्रेष्वयंविधिरितिदेवलोक्तेश्च ॥ नव मदशमशब्दौचोपात्यांत्यदिनपरौ ॥ तेनक्षत्रिपादावपितथेत्याहुः ॥ मा धवीयेप्येवम् ॥ अन्येत्वाहुः—अंतर्दशाहेस्यातांचेत्पुनर्मरणजन्मनी । ता वत्स्यादशुचिर्विप्रोयावत्तत्स्यादनिर्दशमिति—मनुपराशरादौदशमदिनेनोत्तर स्यशुद्धेरुक्तत्वाद्विरोधः स्पष्टएव ॥ विरोधेच—यद्वैकिंचनमनुरवदत्तद्भे षजम् । कलौपाराशरस्मृतिरित्यनेनपूर्ववचसांबाधः ॥ अतएववाचस्प तिनातेषामनाकरत्वमुक्तम् ॥ साकरत्वेपिजातिमात्रविप्रादिविषयदेशांत रविषयंवायुगांतरविषयंवास्तु ॥ तेनगौमीयेरात्रिशब्दोनाहोरात्रपरः ॥ रा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

त्रिमात्रावशिष्टइतिमिताक्षरोक्तेश्च ॥ नकुकविकृतिरिवान्यथाव्याख्यायुक्ता ॥ माधवस्तु—अनिर्गतदशाहमितिपूर्वस्वग्रंथविरोधादुपेक्ष्यइति ॥ अस्मत्पितृचरणास्तुबौधायनीये —आनवमाद्दिवसादितिद्वितीयाशौचस्यनवमंदिनंप्रथमस्यदशममेवाहः ॥ द्व्यहादिवृद्धेः ॥ पूर्वशेषापवादत्वात्तस्यचन्यायतोद्वितीयादिनादेवप्रवृत्तेः ॥ अतऊर्ध्वमितिदशमरात्रिपरम् ॥ शंखलिखितोक्तौदेवलोक्तौचाहःशेषेदशमेन्हिचातीतेरात्रौपतेदित्यर्थः ॥ दशम्यांपितानामकुर्यादितिवत् ॥ तेननमन्वाद्यैर्विरोधोनापिमिताक्षराद्यैरित्याहुः ॥ अपरार्केनिर्णयामृतस्वरसोप्येवम् ॥ यत्तुतत्रैवब्राह्मे—आद्यंभागद्वयंयावत्सूनकस्यतुसूतके । द्वितीयेपतितेत्वाद्यात्सूतकाच्छुद्धिरिष्यते ॥ अतऊर्ध्वद्वितीयात्तुसूतकांताच्छुचिस्मृतः ॥ एवमेवविचार्यस्यान्मृतकेमृतकांतरे । मृतकस्यांतरेयत्रसूतकंप्रतिपद्यते ॥ सूतकस्यांतरेवाथमृतकंयत्रविद्यते ॥ मृतकांतेभवेत्तत्रशुद्धिर्वर्णेषुसर्वशइति ॥ अस्यार्थस्तत्रैवोक्तः ॥ पूर्वाशौचचरमाहोरात्रस्यदिनरूपेआद्यभागद्वयेऽन्याशौचपातेपूर्वेणशुद्धिः ॥ भागद्वयोर्ध्वरात्रौसूतकांतरेद्वितीयात्पूर्वभिन्नात्सूतकांताद्व्यहादिरूपाच्छुद्धिरिति ॥ अपरार्केत्वाशौचकालंत्रिधाविभज्यनिर्गुणविषयत्वेनेदमुक्तम् ॥ अस्यवचनस्यनिर्मूलत्वोक्तिरज्ञोक्तिरेव ॥ अतःपूर्वाशौचात्परात्रावन्याशौचेहोरात्रद्वयमाधिकंरात्रेस्त्रयामेतुदिनत्रयमितिभट्टचरणोपदिष्टःपंथाः ॥ एतत्संपूर्णाशौचसंपातेएव ॥ रात्रिशेषेत्रिरात्रादिसंपातेतुपूर्वशेषेणैवशुद्धिः॥ द्विरात्रादिवृद्धेः पूर्ववाक्यैर्दशाहविषयत्वादपवादाभावे शेषशुद्धेरेवसामान्यतःप्रवृत्तेः ॥ शडशीतौतुदशाहांतेत्र्यहपातेपिद्वित्रिदिनवृद्धिरुक्ता ॥ रात्रिशेषेयदाशौचंपूर्वानधिकमापतेत् । ऊर्ध्वंदिनद्वयंपूर्वाद्यामशेषेदिनत्रयमिति ॥ अनधिकंसमंन्यूनंवातत्तुच्छम् ॥ निर्मूलत्वादंतेपाक्षिण्यादिपातेपिद्विरात्रादिवृत्ध्यापत्तेश्च ॥ पूर्वाशौचांतर्वर्धितद्वित्रिदिनमध्येऽधिकाशौचांतरपातेतुवर्धितस्याल्पत्वादधिकेनैवशुद्धिः ॥ नचवर्धितस्यपूर्वशेषत्वंशंकनी

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

यम् ॥ रात्रिशेषपूर्वशेषशुद्ध्यपवादेनैमित्तिकावृत्तिन्यायोज्जीवनात् ॥ अपवादाभावे उत्सर्गस्यप्राप्तेः ॥ अपवादांतरमाहशंखः—मातर्यग्रेप्रमीतायामशुद्धौम्रियतेपिता । पितुःशेषेणशुद्धिःस्यान्मातुःकुर्यात्तुपक्षिणीम् ॥ पादत्रयंस्पष्टम् ॥ तुर्यस्यत्वयमर्थः ॥ पित्राशौचमध्येमातृमृतौपित्राशौचांतेमातुःपक्षिणीमधिकांकुर्यादिति ॥ अत्राशुद्धावित्युक्तेरात्महादेःपितुराशौचाभावान्मातृमरणेनपक्षिणी ॥ किंतुपूर्णमेवाशौचम् ॥ इयंचपक्षिणीतृतीयादिदिनपरा ॥ नाद्यदिनद्वये ॥ प्रतिनिमित्तनैमित्तिकावृत्तिन्यायापवादपूर्वशेषापवादत्वादितिपितृचरणाः ॥ सपिंडाद्याशौचेनमातापित्रोराशौचापगमोनास्त्येव ॥ एवंभर्तुरपि ॥ इयंचपक्षिणीदशमदिनात्पूर्वं मातृमरणेज्ञेया ॥ दशम्यांरात्रौतत्प्रभातेवामातृमरणेद्व्यहत्र्यहसमुच्चीतापक्षिणीतिकश्चित् ॥ तन्न ॥ संख्यांतरोपजननापत्त्याद्व्यहादिश्रुतिबाधापत्तेः ॥ अवएवैकादेयाषट्देयाइत्यादौश्रुतसंख्याबाधापत्तेःसमुच्चयोनिरस्तो द्वादशे ॥ गुरुणिलघोरंतर्गतेः ॥ गुरुणालघुशुद्ध्येदित्युक्तेश्च ॥ मातुरन्वारोहणेतुनपक्षिणी ॥ यदानारीविशेदग्निंप्रियस्याप्रियवांछया । तदाशौचंविधातव्यंभर्त्राशौहक्रमेणहीतिपृथ्वीचंद्रोदयेलघुहारीतोक्तेः ॥ तत्रैवषडशीतिमतेपि—मृतंपतिमनुव्रज्यपत्नीचेदनलंगता । नतत्रपक्षिणीकार्यापैतृकादेवशुद्ध्यति ॥ पुत्रोन्योवाग्निदस्तस्यास्तावदेवाशुचिस्तयोः । नवश्राद्धंचपिंडंचयुगपत्तुसमापयेत् ॥ गृहीताशौचानांपुत्राणांपितुःसंस्कारेमातुःसपिंडस्यवामरणेनायंनिर्णयः ॥ अतिक्रांतकालाद्विद्यमाननिमित्तस्यबलवत्त्वात्॥ द्वादशवर्षोत्तरंसंस्काराशौचमध्येसपिंडमरणेप्येवं ॥ यत्तुअपरार्केब्राह्मे—ऋग्वेदवादात्साध्वीस्त्रीनभवेदात्मघातिनी । त्र्यहाशौचेतुनिर्वृत्तेश्राद्धंप्राप्नोतिशास्त्रवदितितद्भर्तुराशौचोत्तरमन्वारोहणेत्रिरात्राशौचपरमितिपृथ्वीचंद्रः ॥ ब्राह्मणादेःक्षत्रियाद्यनुगमनेल्पाशौचपरमित्यपरार्कः ॥ शुद्धितत्वादयोगौडास्तु—भर्तुराशौचोत्तरमन्वारोहणेत्रिरात्रम् ॥ सहगमनेतुसंपूर्णम् ॥ युद्ध

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

हतस्यसद्यःशौचेन्वारोहणेब्राह्मोक्तेस्त्रिरात्रत्वात् ॥ भर्त्तुरपिऽन्यहेणपिंडदान
म् ॥ एकचितौतुसद्यःशौचमित्याहुः ॥ अन्यत्प्रागुक्तम् ॥ पूर्वशेषेणशुद्धे
रपवादांतरमुक्तंषडशीत्याम् ॥ पूर्वाशौचेनयाशुद्धिःसूतकेमृतकेचसा । सू
तिकामग्निदंहित्वाप्रेतस्यचसुतानपि ॥ निर्णयामृतेस्मृतिसंग्रहेपि—इयंवि
शुद्धिरुदितासूतिकामग्निदंविना ॥ इदंमूल्येनदाहकरणेमातुलादिसंबंधेनदा
हमात्रकरणेतुत्रिरात्रमेवेत्युक्तंप्राक्॥ वृद्धात्रिः—सूतकात्द्विगुणंशावंशावात्
द्विगुणमार्तवम् । आर्तवात्द्विगुणासूतिस्ततोपिशवदाहकः ॥तथाशौचसंपा
तेपिनशावजननिमित्तकार्यप्रतिबंधः ॥ आशौचेतुसमुत्पन्नेपुत्रजन्मयदा
भवेत् । कर्तुस्तात्कालिकीशुद्धिःपूर्वाशौचेनशुध्यतीतिप्रजापतिस्मृतेः ॥
आशौचेतुद्विविधेपि शातातपः—अंतर्दाहेचजननात्पश्चात्स्यामरणंयदि । प्रे
तमुद्दिश्यकर्तव्यंपिंडदानंयथाविधि ॥ प्रारब्धेप्रेतपिंडेतुमध्येचेज्जननंभवेत् ।
तथैवाशौचपिंडांस्तुशेषान्दद्याद्यथाविधि ॥ मातुःपक्षिणी ॥ मध्येपितुरेकाद
शाहंकुर्यात् ॥ आद्यंश्राद्धमशुद्धोपिकुर्यादेकादशेहनीइतिस्मृतेः ॥ केचित्वि
दंक्षत्रियादिपरम् ॥ विप्रादेस्त्वाशौचांतरएकादशाहश्राद्धंनेत्याहुः ॥ अत
एवविज्ञानेश्वरेण—दशमंपिंडमुत्सृज्यरात्रिशेषेशुचिर्भवेदितिशुचित्वंमदैको
द्दिष्टांगविप्रानिमंत्रणपरमितिवदतातत्रशुद्धेरंगत्वंदर्शितम्॥एवंवृषोत्सर्गशय्या
दानादावपिदेवयाज्ञिकेनत्वाशौचांतरेपिभवत्येवेत्युक्तम् ॥ अथाशौचापवा
दः ॥ सचपंचधा ॥ कर्तृतःद्रव्यतःमृतदोषतःविधानाच्च ॥ आद्योब्रह्मचा
रीइत्यादिषु ॥ नैष्ठिकानांवनस्थानांयतीनांब्रह्मचारिणां ॥ नाशौचंकीर्तितंस
द्भिःपतितेचतथामृतइतिकौर्मोक्तेः ॥ तुर्यपादेशावेवापितथैवचेतिदेवलपा
ठः ॥ आशौचमंत्यकर्मोपलक्षणम् ॥ ब्रह्मचारीनकुर्वीतशववाहादिकाः
क्रियाः । यदिकुर्याच्चरेत्कृच्छ्रंपुनःसंस्कारमेवचेतिदेवलोक्तेः ॥ एतत्पित्राद्य
तिरिक्तविषयम् ॥ आचार्यंस्वमुपाध्यायंमातरंपितरंगुरुम् । निर्हृत्यतुव्रतीप्रे
तंनव्रतेनवियुज्यतइतिमनूक्तेः ॥ हारीतः—आचार्यंस्वमुपाध्यायंपितरंमातरं

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गुरुम्। निर्हृत्यतुव्रतीप्रेतंनव्रतेनवियुज्यते॥मातापित्रोस्तुयत्प्रोक्तंव्रतचारीतुपुत्रकः। व्रतस्थोपिहिकुर्वीतपिंडदानोदकाक्रियाम्॥ भवत्यशौचंनैवास्यनवाग्निस्तस्यलुप्यते। स्वाध्यायंचप्रकुर्वीतपूर्ववद्विधिदर्शितम्॥ संवर्तः—अन्यगोत्रोपसंबंधःप्रेतस्याग्निंददातियः। पिंडंचोदकदानंचसदशाहंसमाचरेत्॥ निर्हरणमंत्यकर्मपरम्॥ एवंमातामहस्य॥ यथाव्रतस्थोपिसुतःपितुःकुर्यात्क्रियांनृप। तथामातामहस्यापिदौहित्रःकर्तुमर्हतीत्यपरार्केभविष्योक्तेः॥ मातापित्रोरुपाध्यायाचार्ययोरौर्ध्वदेहिकम्॥ कुर्वन्मातामहस्यापिव्रतीनभ्रश्यतेव्रतादितिकालादर्शाच्च॥ तत्रांत्यकर्मनिमित्तमस्पृश्यत्वंदशाहमस्त्येव॥ सगोत्रोवासत्रोवायोग्निंदद्यात्सखेनरः। सोपिकुर्यान्नवश्राद्धंशुद्ध्येत्तुदशमेहनीतिदिवोदासोक्तवचनात्॥ अतएवब्रह्मचारिणःशवकर्मिणोव्रतानिवृत्तिरन्यत्रमातापित्रोर्गुरोश्चेतिगौतमीयेव्रतनिवृत्तेरेवपर्युदासोनाशौचस्य॥ संध्यादिकर्मलोपस्तुनास्ति॥ नत्यजेत्सूतकेकर्मब्रह्मचारीस्वकंक्वचिदितिछंदोगपरिशिष्टात्॥ पित्रोर्गुरोर्विपत्तौतुब्रह्मचार्यपियःसुतः। सुव्रतश्चापिकुर्वीतअग्निपिंडोदकक्रियाम्॥ तेनाशौचंनकर्तव्यंसंध्याचैवनलुप्यते। अग्निकार्यंचकर्तव्यंसायंप्रातश्चनित्यशइतिचंद्रिकायांसंवर्तोक्तेश्च॥ अत्रकर्मानधिकाररूपाशौचनिषेधएव॥ अपरार्कमाधवादयस्तु—एकाहमाशौचमाहुः॥ आचार्यंवाप्युपाध्यायंगुरुंवापितरंचवा॥ मातरंवास्वयंदग्ध्वाव्रतस्थस्तत्रभोजनम्॥ कृत्वापततिनोतस्मात्प्रेतान्नंतत्रभक्षयेत्। अन्यत्रभोजनंकुर्यान्नचतैःसहसंवसेत्॥ एकाहमशुचिर्भूत्वाद्वितीयेहनिशुध्यतीतिब्राह्मोक्तेः॥ तदन्नभोजनेतुप्रायश्चित्तंपुनरुपनयनमाशौचंच॥ दिवोदासादयस्तुब्राह्मोक्तेःप्रथमेन्हिसंध्यादिलोपः॥ ब्रह्मचारीयदाकुर्यात्पिंडनिर्वपणंपितुः। तावत्कालमशौचंस्यात्पुनःस्नात्वाविशुद्ध्यतीतिप्रजापतिवचनात्॥ द्वितीयाहादौपिंडदानकालेएवास्पृश्यत्वमात्रंनान्यदेत्याहुः॥ दशाहमस्पृश्यत्वेपिकर्मांगस्नानाविधानार्थमेतदितियुक्तं॥ अंत्यकर्माकरणेतुब्रह्मचारिणःपित्रादिमरणेप्याशौ

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

च्चाभावएव ॥ सोपिब्रह्मचर्यकालएव ॥ समावर्तनोत्तरंतुपूर्वमृतानांत्र्यहा
शौचंभवत्येव ॥ आदिष्टीनोदकंकुर्यादाव्रतस्यसमापनात् । समाप्तेतूदकं
दत्वात्रिरात्रमशुचिर्भवेदितिमनूक्तेः ॥ तत्रापिविकल्पः ॥ पितर्यपिमृतेनै
षांदोषोभवतिकर्हिचित् । आशौचंकर्मणोंतेस्यात्त्र्यहंवाब्रह्मचारिणामि
तिछंदोगपरिशिष्टात् ॥ तथाकृतजीवच्छ्राद्धेनकिमप्याशौचंनकार्यमितिहेमा
द्रिः ॥ शुद्धितत्वेकौर्मे—सद्यःशौचंसमाख्यातंदुर्भिक्षेचाप्युपद्रवे । डिंबाह
वहतानांचविद्युतापार्थिवैर्द्विजः ॥ उपद्रवेत्यंतमरके ॥ उपसर्गमृतेचैवस
द्यःशौचंविधीयतइतिपराशरोक्तेः ॥ उपसर्गोत्यंतमरकइतिशूलपाण्यनिरु
द्धभट्टादयः ॥ याज्ञवल्क्योपि—आपद्यपिचकष्टायांसद्यःशौचंविधीयतइति
मरणसमयेपिनाशौचम् ॥ तथाचशुद्धिरत्नाकरेदक्षः—स्वस्थकालेत्विदंसर्वं
सूतकंपरिकीर्तितम् । आपद्गतस्यसर्वस्यसूतकेपिनसूतकम् ॥ अतःसतिवै
राग्येसन्यासोप्यातुरस्यभवतीतिकेचित् ॥ अथकर्मतःत्रिंशच्छ्लोक्यां—तत्त
त्कार्येषुसत्त्रिव्रतिनृपनृपवद्दीक्षितर्त्विक्स्वदेशभ्रंशापत्स्वप्यनेकश्रुतिपठन
भिषक्कारुशिल्पातुराणाम् ॥ संप्रारब्धेषुदानोपनयनयजनश्राद्धयुद्धप्रातिष्ठाचू
डातीर्थार्थयात्राजपपरिणयनाद्युत्सवेष्वेतदर्थं ॥ नाशौचमितिशेषः ॥ स
त्रीअन्नसत्रवान् ॥ मुख्यसत्रस्यदीक्षितपदात्सिद्धेः ॥ व्रतीअनंतव्रतादिनि
यमवान् ॥ नव्रतिनांव्रतेइतिविष्णूक्तेः ॥ प्रचेताः—कारवःशिल्पिनोवैद्य
दासीदासास्तथैवच । राजानोराजभृत्याश्चसद्यःशौचाःप्रकीर्तिताः ॥ कार
वःसूपकाराद्याः ॥ शिल्पिनश्चैलनिर्णेजकाद्याः ॥ आतुरस्यव्याधिनाशार्थं
दानादौतुलादानादेः ॥ प्रारंभोनांदीश्राद्धंसंकल्पोवा ॥ यजनंतडागोत्सर्ग
कोटिहोमादिः ॥ लघुविष्णुः—व्रतयज्ञविवाहेषुश्राद्धेहोमेर्चनेजपे ॥ आर
ब्धेसूतकंनस्यादनारब्धेतुसूतकम् ॥ प्रारंभोवरणंयज्ञेसंकल्पोव्रतसत्रयोः ।
नांदीश्राद्धंविवाहादौश्राद्धेपाकपरिक्रियेति ॥ पाकस्यपरिसमंतात्क्रिया ॥
पाकप्रोक्षणमितिशुद्धिप्रदीपस्तन्मंदं ॥रूढेर्योगाद्बलवत्वात् ॥ तीर्थेतिआशौ

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

चेआकस्मिकतीर्थप्राप्तौ ॥ विवाहदुर्गयज्ञेषुयात्रायांतीर्थकर्मणि । नतत्रसूतकंतद्दत्कर्मयज्ञादिकारयेदितिपैठीनसिस्मृतेः ॥ अत्रविशेषःप्रागुक्तः ॥ जपःपुरश्चरणादिःस्तोत्रपाठः ॥ अविच्छेदेनसंकल्पितहरिवंशश्रवणादिश्च ॥ अतएवोक्तंब्राह्मे—गृहीतनियमस्यापिनस्यादन्यस्यकस्यचिदिति ॥ एवंदेवपूजादि ॥ मदनपारिजातेयमोपि—शिवविष्णवर्चनंदीक्षायस्यचाग्निपरिग्रहः । श्रौतकर्माणिकुर्वीतस्नातःशुद्धिमवाप्नुयात् ॥ गौडशुद्धितत्वेमंत्रमुक्तावल्यां—जपोदेवार्चनविधिःकार्यादीक्षान्वितैर्नरैः । नास्तिपापंयतस्तेषांसूतकंवायतात्मनाम् ॥ राघवभट्टीयेनारदः—अथसूतकिनःपूजांवक्ष्याम्यागमचोदिताम् । स्नात्वानित्यंचनिर्वर्त्यमानस्याक्रिययातुवै ॥ बाह्यपूजाक्रमेणैवध्यानयोगेनपूजयेत् ॥ यदिकामोनचेत्कामीनित्यंपूर्ववदाचरेत् ॥ यत्तुनृसिंहकल्पे—सदामंत्रजपंमुक्त्वायदिस्यादशुचिर्नरः । मनसावहितस्तत्रस्मरेन्मंत्रंनतूच्चरेत् ॥ तन्मूत्राद्याशौचपरम् ॥ रामार्चनचंद्रिकायाम्—अशुचिर्वाशुचिर्वापिगच्छंस्तिष्ठन्स्वपन्नपि । मंत्रैकस्मरणोविद्वान्मनसैवसदाभ्यसेत् ॥ कालनियमाभावेतुस्तोत्रहरिवंशादिहेयमेव ॥ उत्सवोरथयात्रादिः ॥ एषुनाशौचम् ॥ अयंचाशौचाभावोनन्यगतित्वेआर्तौचज्ञेयः॥ अत्रमूलमाकरेस्पष्टम् ॥ अत्रदीक्षितस्यअवभृथात्पूर्वमेवाशौचाभावः ॥ तदादित्वाशौचमस्त्येव ॥ तेनवैतानोपासनाःकार्याइतिवैतानत्वेप्यवभृथादिनभवत्येव ॥ अतएवोक्तंमाधवीयेब्राह्मे—तद्दृहीतदीक्षस्यत्रैविद्यस्यमहामखे । स्नानेत्ववभृथेयावत्तावत्तस्यनसूतकमिति ॥ वैतानोपासनाःकार्याइत्यनेनैवसिद्धेर्ऋत्विजांदीक्षितानांचेतिपुनर्दीक्षितग्रहणंयजमानेस्वयंकर्तृत्वार्थस्नानप्राप्त्यर्थंचेतिविज्ञानेश्वरः ॥ वस्तुतस्तुदीक्षयासंस्कृतस्यप्रागवभृथात्कर्मप्राप्त्यर्थंदीक्षितग्रहणम् ॥ तेनततःपूर्वंनिषेधएव ॥ यत्तुप्रारंभोवरणंयज्ञेइतितद्दात्विक्परम्॥ तथाचछंदोगपरिशिष्टे—नदीक्षिण्याःपरंयज्ञेनकृच्छ्रादितपश्चरन्निति ॥ शुद्धितत्वेप्येवम् ॥ ऋत्विजांचमधुपर्कोत्तरमाशौचाभावः ॥ गृहीतमधुपर्क

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

स्ययजमानानुऋत्विजः। पश्चादशौचेपतितेनभवेदितिनिश्चयइतिब्राह्मात्॥ अतएवरामांडारः—चतुर्णांवरणपक्षेऽन्येषामाशौचेऽन्यआगमयितव्यइत्याह ॥ एवंस्मार्तेपि ॥ तुलाकोटिहोमादौमधुपर्केसतिदोषाभावोज्ञेयः ॥ यत्तु प्रारंभोवरणंयज्ञइतितत्रापिमधुपर्कोतंज्ञेयम् ॥ तेनाधानेष्टिपशुबंधादौतदभावादन्येभवंतीतिसिद्धं ॥ अपवादांतरमाहयाज्ञवल्क्यः—वैतानोपासनाःकार्याःक्रियाश्चश्रुतिचोदनात् ॥ तत्रत्यागमात्रेस्नानोत्तरंस्वयंकर्तृत्वं ॥ श्रौतेकर्मणितत्कालंस्नातःशुद्धिमवाप्नुयादितिस्मृतेः ॥ त्यागातिरिक्तेतुश्रौतेस्मार्तेचान्यस्यैवकर्तृत्वम् ॥ सूतकेमृतकेचैवअशक्तौश्राद्धभोजने । प्रवासादिनिमित्तेषुहावयेन्नतुहापयेदितिबृहस्पत्युक्तेः ॥ नित्यानिनिवर्तेरन्वैतानवर्जम्॥शालाग्नौचैकेऽन्यएतानिकुर्युरितिपैठीनसिस्मृतेश्चेतिविज्ञानेश्वरः ॥एकग्रहणंपूजार्थं ॥ तेनस्मार्तंकार्यमेवेतिहारलतायाम् ॥ दाक्षिणात्यास्तुविकल्पमाहुः॥ अपरार्कादिनिबंधास्तु—श्रौतंसर्वंस्वयंकार्यं ॥स्मार्तेतुत्यागातिरिक्तेऽन्यस्यैवकर्तृत्वम् ॥त्यागमात्रेतुस्वस्य—कर्मवैतानिकंकार्यंस्नानोपस्पर्शवान्स्वयमितिहारीतोक्तेः ॥ दर्शंचपूर्णमासंचकर्मवैतानिकंचयत् । सूतकेपित्यजेन्मोहात्प्रायश्चित्तीपतेद्द्विजइतिमरीच्युक्तेः ॥ जन्महान्योर्वितानस्यकर्मत्यागोनविद्यते । शालाग्नौकेवलोहोमःकार्यएवान्यगोत्रजैरितिजाबालोक्तेश्चेत्याहुः ॥ आशार्केप्येवम् ॥ याज्ञिकाअप्येवम् ॥ सूतकेतुसमुत्पन्नेस्मार्तकर्मकथंभवेत् । पिंडयज्ञंचसंहोममसगोत्रेणकारयेदितिजातूकर्ण्योक्तेश्च ॥ चरुःस्मार्तस्थालीपाकः ॥ श्रवणाकर्मादिश्चेतिविज्ञानेश्वरः ॥ प्रारब्धंतुसपिंडेनापिकार्यम् ॥ नचतत्कर्मकुर्वाणःसनाभ्योप्यशुचिर्भवेदितिमनूक्तेः ॥ छंदोगपरिशिष्टेपि—होमःश्रौतंतुकर्तव्यःशुष्काग्नेनफलेनवा । अकृतंहावयेत्स्मार्तंतदभावेकृताकृतं ॥ अकृतंव्रीह्यादि ॥ कृताकृतंतंदुलादि ॥ स्मार्तहोमादौतुविकल्पोज्ञेयः ॥ शालाग्नौचैकइतिप्रागुक्तेः ॥ यदाकरणंतदान्यद्वारा ॥ अत्रेदंतत्त्वम् ॥ येषांबह्वृचादीनांद्वादशरात्रमहोमोपिनाग्निवि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

च्छेदस्तैर्नकार्यम् ॥ तैत्तिरीयाद्यैःकार्यम् ॥ त्रिरात्रमहूयमानोग्निर्लौकिकः संपद्यतेइतिसुदर्शनभाष्येवचनात् ॥ समारूढेत्वग्नौतेनापिनकार्यम् ॥ किंतुपुनराधानमेव ॥ समारोपप्रत्यवरोहयोराशौचापवादाभावादनन्यकर्तृकत्वाच्च ॥ अन्यथापुनराधानमपिस्यात् ॥ यत्त्वाश्वलायनः—तौचापिसूतकेशावपर्वणीष्टिंमहापादि । पुष्पवत्यांचभार्यायांनकुर्यात्तांकदाचन ॥ स्मार्ताग्निःसूतकेशावेस्वयंनजुहुयाद्द्विजः । श्रौताग्निस्तुसकृद्धुत्वासमाप्तेवास्वयंहुनेदितितदपिसमारूढपरम् ॥ तदाहसएव—स्मार्ताग्निरात्मनोन्येषामभावेसूतकादिषु । समारोप्यतदंतेषुविहृत्यजुहुयात्स्वयमिति ॥ तथाचमनुः—प्रत्यूहेलाग्निषुक्रियाइतिवैश्वदेवस्यत्वग्निसाध्यत्वेपिवचनान्निवृत्तिः ॥ विप्रोदशाहमासीतवैश्वदेवविवर्जितइतिसंवर्तोक्तेः ॥ यद्यपि—पंचयज्ञविधानंतुनकुर्यान्मृतजन्मनोरितितेनैवोक्तेः पूर्वनिषेधोव्यर्थस्तथाप्यापस्तंबादीनांवैश्वदेवस्यपंचयज्ञाभिन्नत्वात्पृथङ्निषेधः॥ हरदत्तस्त्वाशौचेपिबव्हृच्चैर्वैश्वदेवःकार्यः ॥ तस्यद्रावनध्यायौयदात्माशुचिर्यद्देशइतिब्रह्मयज्ञस्यैवाशौचविशिष्यानिषेधात् ॥ संध्यादीनामप्यवादमाहापरार्केपुलस्त्यः—संध्यामिष्टिंचरुंहोमंयावज्जीवंसमाचरेत् । नत्यजेत्सूतकेवापियजनूगच्छेदधोद्विजः ॥ सूतकेमृतकेचैवसंध्याकर्मसमाचरेत् । मनसोच्चारयेन्मंत्रान्प्राणायाममृतेद्विजः ॥ यत्तुचंद्रिकायांजाबालः—संध्यापंचमहायज्ञानैत्यकंस्मृतिकर्मच । तन्मध्येहापयेत्तेषांदशाहांतेपुनःक्रियेति ॥ यच्चसंवर्तः—सूतकेकर्मणांत्यागःसंध्यादीनांविधीयते ॥ यच्चविष्णुपुराणम्—सर्वकालमुपास्यातुसंध्ययोःपार्थिवेष्यते । अन्यत्रसूतकाशौचविभ्रमातुरभीतिषुइतितत्पूर्णसंध्यापरम् ॥ अर्घ्यतामानसीसंध्याकुशवारिविवर्जितेतिशुद्धिदीपेव्यवनोक्तेः ॥ पैठीनसिस्त्वर्घ्येमंत्रोच्चारणमाह ॥ सूतकेसावित्र्यांजलिंप्रक्षिप्यसूर्यंध्यायन्नमस्कुर्यात् ॥ प्रयोगपारिजातेभारद्वाजोपि—सूतकेमृतकेकुर्यात्प्राणायाममंत्रकम् । तथामार्जनमंत्रांस्तुमनसोच्चार्यमार्जयेत् ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गायत्रींसम्यगुच्चार्यसूर्यायार्घ्यंनिवेदयेत् । मार्जनंतुनवाकार्यमुपस्थानंनचैवहि ॥ ग्रहणेश्राद्धादावप्याशौचापवादमाहव्याघ्रः—स्मार्तकर्मपरित्यागोराहोरन्यत्रसूतकेइति ॥ लैंगेपि—सूतकेमृतकेचैवनदोषोराहुदर्शने । तावदेवभवेच्छुद्धिर्यावन्मुक्तिर्नदृश्यते ॥ प्रयोगपारिजातेबृहस्पतिः—कन्याविवाहेसंक्रांतौसूतकंनकदाचन ॥ वृद्धशातातपः—यदाभोजनकालेतुअशुचिर्भवतिद्विजः । भूमौनिक्षिप्यतंग्रासंस्नात्वाविप्रोविशुध्यति ॥ भक्षयित्वातुतंग्रासमहोरात्रेणशुध्यति । अभित्वासर्वमेवान्नंत्रिरात्रेणविशुध्यति ॥ इदमविशेषात्सूतकादिपरमपीतिशुद्धितत्वेशूलपाणौच ॥ अथद्रव्यतः ॥ मरीचिः—लवणेमधुमांसेचपुष्पमूलफलेषुच । शाककाष्ठतृणेष्वप्सुदधिसर्पिःपयःसुच । तिलौषधाजिनेचैवपक्वापक्वेस्वयंग्रहः ॥ पुण्येषुचैवसर्वेषुनाशौचंमृतसूतके । स्वयमेवस्वाम्यनुज्ञयाग्राह्यंनतद्धस्तादित्यर्थः ॥ क्रयेतुतद्धस्तादपिनदोषः ॥ पक्वंलड्डुकादि ॥ अपक्वंतंडुलादि ॥ एतदन्नसत्रपरम् ॥ अन्नसत्रेप्रवृत्तानामाममन्नमगर्हितम् । भुक्त्वापक्वान्नमेतेषांत्रिरात्रंतुव्रतीभवेदित्यंगिरसोक्तेः ॥ पक्वान्नमोदनादि ॥ नतुभक्ष्यम् ॥ षट्त्रिंशन्मते—उभाभ्यामपरिज्ञातेसूतकंनैवदोषकृत् । एकेनापिपरिज्ञातेभोक्तुर्दोषमुपावहेत् ॥ विवाहोत्सवज्ञेषुत्वंतराम्रतसूतके । परैरन्नंप्रदातव्यंभोक्तव्यंचद्विजोत्तमैः ॥ भुंजानेषुतुविप्रेषुत्वंतराम्रतसूतके । अन्यगेहोदकाचांताःसर्वेतेशुचयःस्मृताः ॥ बृहस्पतिः—विवाहोत्सवेत्याद्युक्त्वा—पूर्वसंकल्पितान्नेषुनदोषःपरिकीर्तितः ॥ षडशीतौ—संसर्गाद्यस्यवाशौचंयस्यातिक्रांतकालता । तदीयस्यपदार्थस्यनाशौचंविद्यतेक्वचित् ॥ शुद्धितत्वे—शुद्धचेदित्यनुवृत्तौविष्णुः—प्रोक्षणेनपुस्तकमिति ॥ अथमृतदोषेहेमाद्रौषट्त्रिंशन्मतेकौर्मेच—व्यापादयेद्यआत्मानंस्वयमग्न्युदकादिभिः । विहितंतस्यनाशौचंनापिकार्योदकक्रिया ॥ शवदर्शनंयावदाशौचमस्त्येव ॥ हतानांनृपगोविप्रैरन्वक्षंचात्मघातिनामितियाज्ञवल्क्योक्तेः ॥ शुद्धितत्वेकौर्मे—सद्यःशौचंसमाख्यातंशा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पादिमरणेतथा । आदिपदादभिचारहते ॥ भविष्ये—स्वेच्छयामरणंविप्रा च्छृंगिदंष्ट्रिसरीसृपैः । अंत्यांत्यजाविषोद्बंधैरात्मनाचैवताडनैः ॥ पाखंडमा श्रिताश्चैवमहापातकिनस्तथा ॥ स्त्रियश्चव्यभिचारिण्यआरूढपतितास्तथा । नतेषांस्नानसंस्कारौनश्राद्धंनसपिंडनम् ॥ गौतमः—प्रायोनाशकशस्त्रा ग्निविषोदकोद्बंधनप्रपतनैश्चेच्छतामिति ॥ नाशौचमितिशेषः ॥अंगिराः— चंडालादुदकात्सर्पाद्ब्राह्मणाद्वैद्युतादपि । दंष्ट्रिभ्यश्चपशुभ्यश्चमरणंपापक र्मणाम् ॥ उदकंपिंडदानंचप्रेतेभ्योयत्प्रदीयते । नोपतिष्ठतितत्सर्वमंतरिक्षे विनश्यति ॥ षट्त्रिंशन्मतेप्येवम् ॥ ब्राह्मेपि—शृंगिदंष्ट्रिनखव्यालविषव न्हिक्रियाजलैः ॥ व्यालोगजः ॥ सुदूरात्पार्थिव्यःकुर्वन्क्रीडामतस्तु यः । नागानांविप्रियंकुर्वन्हतश्चाप्यथविद्युता । निगृहीतःस्वयंराज्ञा चौर्यदोषेणकुत्रचित् । परदारान्हरंतश्चद्वेषात्तुपतिभिर्हताः ॥ असमानैश्चसं कीर्णैश्चंडालाद्यैश्चविग्रहात् ॥ कृत्वातैर्निहतास्तद्वच्चंडालादीन्समाश्रिताः॥ शस्त्राग्निगरदाश्चैवपाखंडाःक्रूरबुद्धयः । क्रोधात्प्रायंविषंवह्निंशस्त्रमुद्बंधनं जलम् ॥ गिरिवृक्षप्रपातंचयेकुर्वंतिनराधमाः । कुशल्यजीविनोयेचसूनालं कारधारिणः ॥ मुखेभगास्तुयेकेचित्क्लीबप्रायानपुंसकाः ॥ ब्रह्मदंडहतायेच येचापिब्राह्मणैर्हताः । महापातकिनोयेचपतितास्तेप्रकीर्तिताः ॥ पतितानां नदाहः स्यान्नांत्येष्टिर्नास्थिसंचयः । नचाश्रुपातःपिंडोवाकार्यश्राद्धादिकं क्वचित् ॥ एतानिपतितानांतुयःकरोतिविमोहितः । तप्तकृच्छ्रद्वयेनैवतस्यशु द्धिर्नचान्यथा॥एतद्बुद्धिपूर्वं ॥सर्वेषांकरणेतुमाधवीयेवसिष्ठः—यआत्मत्यागि नांकुर्यात्स्नेहात्प्रेतक्रियांद्विजः । सतप्तकृच्छ्रसहितंचरेच्चांद्रायणव्रतम् ॥ अ ज्ञानेतु—कृत्वाग्निमुदकंस्नानंसंस्पर्शंवहनंकथाम् । रज्जुच्छेदाश्रुपातंचतप्तकृ च्छ्रेणशुध्यतीतिज्ञेयम् ॥ प्रत्येकंबुद्धिपूर्वेएतदितिमदनपारिजातः ॥ प्रत्येकंतु स्पर्शाश्रुणोर्मिताक्षरायाम् ॥ तच्छवंकेवलंस्पृष्टमश्रुवापातितंयदि । पूर्वोक्ता नामकारीचेदेकरात्रमभोजनम् ॥ एकरात्रंतुनाश्नीयात्त्रिरात्रंबुद्धिपूर्वकामि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तिमाधवीयेउत्तरार्द्धम् ॥ अन्येषुतुसंवर्तः—एषामन्यतमंप्रेतंयोवहेतदहेत वा । कटोदककियांकृत्वाकृच्छ्रंसांतपनंचरेत् ॥ अज्ञानेत्वर्धम् ॥ एतद नाहिताग्नेः ॥ आहिताग्नेःकृच्छ्रएवेतिमाधवः ॥ मिताक्षरायां—आत्मनस्त्या गिनांनास्तिपतितानांतथाक्रिया । तेषामपितथागंगातोयेसंस्थापनंहितम् ॥ आहिताग्नेस्तुविशेषोहेमाद्रौभविष्ये—वैतानंप्रक्षिपेदप्सुआवसथ्यंचतुष्पथे । पात्राणितुदहेदग्नौसाग्निकेपापकर्मणि ॥ छंदोगपारिशिष्टेपि—महापातक संयुक्तोदौरात्म्यादग्निमान्यदि । पुत्रादिःपालयेदग्नीन्युक्तआदोषसंक्षयात् ॥ प्रायश्चित्तंनकुर्याद्यःकुर्वन्वाम्रियतेयदि । गृह्यंनिर्वापयेच्छ्रौतमप्स्वस्येत्सप रिच्छदम् ॥ पात्राणिदद्याद्विप्रायदहेदप्स्वेववाक्षिपेत् ॥ माधवीयेपराश रः—आहिताग्निर्मृतोविप्रश्चंडालेनात्मघातकः । दहेतब्राह्मणंविप्रोलोकाग्नौ मंत्रवर्जितं ॥ प्राजापत्यंचरेत्पश्चाद्विप्राणामनुशासनात् । दग्ध्वास्थीनिपुनर्गृ ह्यक्षीरेणक्षालयेत्ततः ॥ स्वेनाग्निनास्वमंत्रेणपृथगेनंपुनर्दहेत् ॥ हेमाद्रौतु— दाहयित्वाशवंतेषांशूद्रैरविधिपूर्वकमित्युक्तम् ॥ एतद्दर्पादिनामरणेज्ञेयम् ॥ तांस्तेप्रेत्याभिगच्छंतियेकेचात्महनोजनाइतिश्रुतावात्महननेएवदोषोक्तेः ॥ प्रमादमरणेत्वाशौचादिसर्वंभवत्येव ॥ तदाहांगिराः—अथकश्चित्प्रमादेनाग्नि येताग्न्युदकादिभिः । तस्याशौचंविधातव्यंकर्तव्याचोदकक्रिया॥ब्राह्मेपि— प्रमादादपिनिःशंकस्त्वकस्माद्विषचोदितः । शृंगिदंष्ट्रिनखिव्यालविष, विद्युज्जलादिभिः । चंडालैरथवाचोरैर्निहतोवापिकुत्रचित् ॥ तस्यदाहा दिकंकार्यंस्नानंपतितस्तुसइति ॥ प्रमादमरणेत्रिरात्रमाशौचमितिगौडाः शुद्धितत्त्वादयः ॥ दशाहादीतिदाक्षिणात्याः ॥ अस्यापवादोहेमाद्रौभवि ष्ये—प्रमादादिच्छयावापिनकुर्यात्सर्पतोम्रुते । नागपूजांविनानकुर्यादित्य र्थः ॥ बौधायनोपि—बुद्धिपूर्वात्महंतॄणांक्रियालोपोविधीयते ॥ क्रियांत्यक्त र्म ॥ तत्रदुर्मरणनिमित्तंदानादिकार्यम् ॥ तच्चविश्वप्रकाशादौशातातपीये च ॥ व्याघ्रेणनिहतेविप्रेविप्रकन्यांविवाहयेत् । सर्पदष्टेनागबलिर्देयःसर्प

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

श्वकांचनः ॥ चतुर्निष्कमितंहैमंगजंदद्याद्वजैर्हते । राज्ञाविनिहतेदद्यात्पु रुषंतुहिरण्मयं ॥ चौरेणनिहतेधेनुंवैरिणानिहतेवृषम् । वृषेणनिहतेदद्याद्यथा शक्त्यातुकांचनं ॥ शय्यामृतेप्रदातव्याशय्यातूलीसमन्विता । निष्कमात्र सुवर्णस्यविष्णुनासमधिष्ठिता ॥ शौचहीनेमृतेचैवद्विनिष्कंस्वर्णजंहरिम् । संस्कारहीनेचमृतेकुमारमुपनाययेत् ॥ निष्कत्रयंस्वर्णमितंदद्यादश्वंहयाह ते । शुनाहतेक्षेत्रपालंस्थापयेन्निजशक्तितः ॥ सूकरेणहतेदद्यान्महिषंदक्षि णान्वितं । कृमिभिश्चमृतेदद्याद्गोधूमान्पंचखारिकाः ॥ वृक्षंवृक्षहतेदद्यात्सौ वर्णंवस्त्रसंयुतं । शृंगिणानिहतेदद्याद्वृषभंवस्त्रसंयुतं । शकटेनहतेदद्याद्द्रव्यं सोपस्करान्वितम्॥भृगुपातमृतेचैवप्रदद्याद्धान्यपर्वतम्।अग्निनानिहतेकार्यमु दपानंस्वशक्तितः॥दारुणानिहतेचैवकर्तव्यासदनेसभा।शस्त्रेणनिहतेदद्यान्म हिषींदक्षिणान्विताम् ॥ अश्मनानिहतेदद्यात्सवत्सांगांपयस्विनीं ॥विषेणच मृतेदद्यान्मेदिनींहेमनिर्मितां ॥ उद्बंधनेनचमृतेकर्षिकनकनिर्मितम् ।मृतेज लेनवरुणंहैमंदद्याद्विनिष्कजं ॥ विषूचिकामृतेस्वादुभोजयेच्चशतंद्विजान् । घृतधेनुःप्रदातव्याकंठान्नकवलेमृते ॥ कासरोगेणचमृतेअष्टकृच्छ्रंव्रतंचरे त् । अतिसारमृतेलक्षंगायत्र्याःप्रयतोजपेत् ॥ शाकिन्यादिग्रहग्रस्तेजपे द्रुद्रंयथोदितम् । विद्युत्पातेननिहतेविद्यादानंसमाचरेत् । अंतरिक्षमृतेकार्यं वेदपारायणंतथा ॥ सच्छास्त्रपुस्तकंदद्यादस्पृश्यस्पर्शतोमृते । पतितेचमृ तेकुर्यात्प्राजापत्यांस्तुषोडश ॥ मृतेचापत्यरहितेकृच्छ्राणांनवतिंचरेत् । एवंकृतेविधानेतुविदध्यादौर्ध्वदेहिकं ॥ तथावेधमरणेपिनदोषः ॥ तदाहतुर्भ नुवृद्धगार्ग्यौ—वृद्धःशौचमृतेलुप्तप्रत्याख्यातभिषक्क्रियः । आत्मानंघातये द्यस्तुभृग्वग्न्यनशनांबुभिः ॥ तस्यत्रिरात्रमाशौचंद्वितीयेत्वस्थिसंचयः । तृतीयेतूदकंकृत्वाचतुर्थेश्राद्धमाचरेदिति ॥ हेमाद्रौविष्णुधर्मेपि—नरस्तुव्या धिरहितोनत्यजेदात्मनस्तनुम् । असूर्यानामतेलोकाअंधेनतमसावृताः॥ तां स्तेप्रेत्याभिगच्छंतियेकेचात्महनोजनाः ॥ अरिष्टैरात्मनोज्ञात्वामृत्युकाल

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मुपस्थितम् । व्याधितोभिषजात्यक्तःपूर्णेवायुषिचात्मनः ॥ यथायुगानु सारिणसंत्यजेदात्मनस्तनुं । तस्मिन्काले ऽनुत्यागाद्यथेष्टंफलमाप्नुयात् ॥ आ युषस्तुपुरादृष्टंमरणंब्रह्मणस्यच॥नेतिगौडानामपपाठः॥उत्तरार्धेअसंगतेः॥ क्षत्रियस्यतुसंग्रामेमृतेभर्तारियोषितः ॥ अपरार्केब्रह्मगर्गः—योजीवितुंनश क्नोतिमहाव्याध्युपपीडितः। सोग्न्युदकंमहायात्रांकुर्वन्नात्रनदुष्यति। अत्रो क्तवक्ष्यमाणवचोनिचयात्प्रयागातिरिक्तेऽचिकित्स्यरोगाद्युपहतानामधिका रः॥ सोपिजीर्णवानप्रस्थस्यैवेतिविज्ञानेश्वरदेवयाज्ञिकादयः ॥ अतएवमिता क्षरादौभृगुपातानशनादिकंवानप्रस्थस्यैवोक्तम् ॥ मनुरपि—आसांमहर्षिच र्याणांत्यक्त्वान्यतमयातनुम् । वीतशोकभयोविप्रोब्रह्मभूयायकल्पतइति ॥ तेनान्यत्रापितद्विषयतैवामूलैक्यादितिकेचित् ॥ तन्न ॥ वानप्रस्थमरणंआ शौचनिषेधात् ॥ तेनग्रहस्थादिपरमेवेदं ॥ तेनयतेर्नाधिकारः ॥ काम्येऽन धिकाराच्च ॥ नैमित्तिकत्वेत्वकरणेदोषोनित्यताचस्यात् । प्रयागेत्वरोगि णांरोगिणांच ॥ यत्तु—शूद्राश्चक्षत्रियावैश्याअंत्यजाश्चतथाधमाः । एतेत्यजे युःप्राणान्वैवर्जयित्वाद्विजंनृप ॥ पतित्वाब्राह्मणस्तत्रब्रह्महाचात्महाभवेदि तितन्निर्मूलमितिभट्टाः ॥ तत्वंतुहेमाद्रौव्रतकांडेऽलिखनान्निर्मूलत्वंचिंत्य मेव ॥ प्रक्रमात्तुपतित्वेपिभृगुपातमात्रपरंयुक्तम् ॥ ब्राह्मणस्याप्यनुज्ञातमि तिवक्ष्यमाणविरोधाच्च ॥ यत्त्वादित्यपुराणे—अब्राह्मणोवास्वर्गादिमहाफल जिगीषया । प्रविशेज्ज्वलनंतोयंकरोत्यनशनंतथेति ॥ तत्प्रयागातिरिक्तप रमितिकेचित् ॥ हेमाद्रौत्वेतदग्रेप्रयागवटशाखाग्रादित्युक्तेर्ब्राह्मणस्यप्र यागेपिनेतिप्रतीयते ॥माधवीयेऽपरार्केचादित्यपुराणे—दुश्चिकित्स्यैर्महारोगैः पीडितस्तुपुमानपि । प्रविशेज्ज्वलनंदीप्तंकरोत्यनशनंतथा ॥ अगाधतो यरारिंचभृगोःपतनमेवच। गच्छेन्महापथंवापितुषारगिरिमादरात् ॥ प्रया गवटशाखाग्राद्देहत्यागंकरोतिच ।स्वयंदेहविनाशस्यकालेप्राप्तेमहामतिः ॥ उत्तमान्प्राप्नुयाल्लोकानात्मघातभिवेत्कचित् । महापापक्षयात्स्वर्गेदिव्यान्

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

भोगान्समश्नुते॥एतेषामधिकारस्तुसर्वेषांसर्वजंतुषु॥नराणामथनारीणांसर्व वर्णेषुसर्वदा॥ईदृशंमरणंयेषांजीवतांकुत्राचिद्भवेत् । आशौचस्याद्रयहंतेषांव ज्रानलहतेतथा ॥वाराणस्यांम्रियेद्यस्तुप्रख्यातभिषक्क्रियः।काष्ठपाषाण मध्यस्थोजान्हवीजलमध्यगः ॥आविमुक्तोन्मुखस्तस्यकर्णमूलगतोहरः।प्रण वंतारकंब्रूतेनान्यथाकुत्राचित्क्वचित्॥हेमाद्रौचैवम्॥अत्रप्राप्तेकालेइत्युक्तेरप्रा प्तमरणकालायाःस्त्रियाअन्वारोहणेसंपूर्णमेवाशौचम् ॥ पृथ्वीचंद्रस्त्वत्रापि ह्यहमाह॥शुद्धितत्वादिगौडग्रंथेष्वप्येवं॥एतच्चवृद्धादिमरणंकलौनिषिद्धम्॥ भृग्वग्निपतनैश्चैववृद्ध—दिमरणंतथेति—माधवेनपृथ्वीचंद्रेणचकलिवर्जेषूक्तः नचात्रयावदुक्तनिषेधः॥विशिष्टोद्देशेवाक्यभेदात् ॥ नचकलौवानप्रस्था श्रमनिषेधादेवसिद्धेर्मरणनिषेधोव्यर्थइतिवाच्यम् ॥ सर्ववर्णेष्विस्यादिभिस्त द्भिन्नस्यापिप्राप्तेःकाम्यंभवत्येव ॥ येवैतन्वांविसृजंतीतिश्रुतेःस्मृत्यासं कोचायोगात् ॥ नचेयंस्वाभाविकमृत्युपराधीरपदोक्तेः ॥ मात्स्यभा रतादिषु—नलोकवचनात्तातनवेदवचनादपि । मतिरुत्क्रमणीयातेप्रयागम रणंप्रतीत्युक्तेः ॥ अतएवविष्णुधर्मेरोग्यादिमरणमुक्त्वोक्तम् ॥ यथायुगा नुसारेणसंत्यजेदात्मनस्तनुमिति ॥ काश्यामप्युक्तंमात्स्ये—अग्निप्रवेशंयेकु र्युरविमुक्तेविधानतः । प्रविशंतिमुखंतेमेनिःसदिग्धंवरानने ॥ हेमाद्रौविव स्वान्—सर्वेंद्रियविमुक्तस्यस्वव्यापाराक्षमस्यच । प्रायश्चित्तमनुज्ञातमग्नि पातोमहापथः ॥ धर्मार्जनासमर्थस्यकर्तुःपापांकितस्यच । ब्राह्मणस्या प्यनुज्ञातंतीर्थेप्राणविमोक्षणम् ॥ अपरार्केचैवम् ॥सहगमनंकलौभवत्येव ॥ कलौनान्यागतिस्त्रीणांसहानुगमनादृतइतिब्रह्मवैवर्तात् ॥ एतेनमरणांति कप्रायश्चित्तंकाशीखंडादौचातुर्वर्ण्यस्य ॥ तनुत्यागविधयश्चयुगांतरपराए व ॥ प्रयागेपित्रिस्थलीसेतौस्कांदे—यथाकथंचित्तीर्थेस्मिन्प्राणत्यागंकरो तियः । तस्यात्मघातदोषोनप्राप्नुयादीप्सितान्यपि ॥ पाद्मेविष्णुः—देहत्यागं तथाधीराःकुर्वंतिममसन्निधौ । मत्तनुंप्रविशंत्येवनपुनर्जन्मनेनराः ॥ कौ

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

र्मे—व्याधितोयदिवादीनःक्रुद्धोवापिभवेन्नरः । गंगायमुनमासाद्ययस्तुप्राणा न्परित्यजेत् ॥ ईप्सितान्लभतेकामान्वदंतिमुनिपुंगवाः ॥ तथा—यागति र्योगयुक्तस्यसत्वस्थस्यमनीषिणः । सागतिस्त्यजतःप्राणान्गंगायमुनसं गमे ॥ वाराहे—तत्रयोमुंचतिप्राणान्वटमूलेषुसुंदरि । सर्वलोकानतिक्रम्य ममलोकंप्रपद्यते ॥ तथा—अकामोवासकामोवावटमूलेषुसुंदरि ॥ शीघ्रं प्राणान्प्रमुंचतयदीच्छेत्परमांगतिम् ॥ तथा—पंचयोजनविस्तीर्णेप्रयागस्यतु मंडले । व्यतीतान्पुरुषान्सप्तभविष्यांश्चचतुर्दश ॥ नरस्तारयतेसर्वान्यस्तु प्राणान्परित्यजेत् ॥ ब्राह्मे—ध्यात्वाविष्णुपदांभोजंप्रयागेविष्णुतत्परः । त नुंत्यजतिवैमाघेतस्यमुक्तिर्नसंशयः ॥ दुष्कृतोपिदुराचारोब्रह्महत्यादिपा तकी । हरिंध्यात्वात्यजेद्देहंप्रायशोमुक्तिमान्भवेत् ॥ भविष्योत्तरे—समाः सहस्राणितुसप्तवैजलेदशैकमग्नौपतनेचषोडश । महाहवेषष्टिरशीतिगो ग्रहेअनाशकेभारतचाक्षयागतिः ॥ इतिसामान्यतोपिफलम् ॥ एवमन्येपि विधयोज्ञेयाः ॥ यत्तुगौडाःप्रयागादिमरणंब्राह्मणभिन्नविषयमित्याहुस्तद्दू षणंपितामहचरणैःप्रयागविधौकृतमितिनात्रोच्यते ॥ अत्रदशाहमाशौच म् ॥ त्रिरात्रस्यप्राप्तकालगोचरत्वादितिभट्टाः ॥ युक्तंतुत्रिरात्रम् ॥ दिवो दासीयेप्येवम् ॥ शुद्धितत्वेपिकाश्यपः—अनशनमृतानामशनिहतानामग्निज लप्रविष्टानांभृगुसंग्रामदेशांतरमृतानांजातदंतानांचत्रिरात्रमिति ॥ एवंमर णांतप्रायश्चित्तेपि ॥ पूर्वोक्तश्चात्महादेर्दाहाशौचादिनिषेधस्तदानीमेव ॥ वत्सरांतेतुसर्वमौर्ध्वदेहिकंकुर्यात् ॥ गोब्राह्मणहतानांचपतितानांतथैवच । ऊर्ध्वसंवत्सरात्कुर्यात्सर्वमेवौर्ध्वदेहिकमितिहेमाद्रौषट्त्रिंशन्मतात् ॥ एवं म्लेछीकृतानामपि ॥ गयाश्राद्धमपिकार्यम् ॥ ब्रह्महाचकृतघ्नश्चगोघातीपं चपातकी । सर्वेतेनिष्कृतिंयांतिगयायांपिंडपातनादित्यग्निपुराणात् ॥ एवं ब्राह्मेपि—क्रियतेपतितानांतुगतेसंवत्सरेक्वचित् । देशधर्मप्रमाणत्वाद्गयाकू पेस्वबंधुभिः ॥ मार्तंडपादमूलेवाश्राद्धंहारिहरौस्मरन् ॥ सूर्यपदइत्यर्थः ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तत्रवर्षमध्येकृत्यमुक्तमपरार्केवायुपुराणे—शुक्लपक्षेतुद्वादश्यांकुर्यात्श्राद्धंतुव त्सरांद्वादशाहानिवाकुर्याच्छुक्लेचप्रथमेहनि ॥ छागलेयः—नारायणबलिः कार्योलोकगर्हाभयान्नरैः । तथातेषांभवेच्छौचंनान्यथेत्यब्रवीद्यमः॥व्यासः— नारायणंसमुद्दिश्यशेवंबायत्प्रदीयते । तस्यशुद्धिकरंकर्मतद्भवेन्नैतदन्यथेति॥ सचात्मघातादिप्रायश्चित्तंकृत्वाकार्यः ॥ तदुक्तंहेमाद्रौषट्त्रिंशन्मते—कृत्वा चांद्रायणंपूर्वंक्रियाकार्यायथाविधि । नारायणबलिःकार्योलोकगर्हाभया न्नरैः ॥ पिंडोदकक्रियाःपश्चाद्वृषोत्सर्गादिकंचयत् । एकोद्दिष्टानिकुर्वीत सपिंडीकरणंतथा ॥ दिवोदासीयेदशशातातपस्तु—पतितेचमृतेशुद्धौप्रा जापत्यांस्तुषोडश । मृतेचापत्यरहितेकृच्छ्राणांनवतिंचरेदित्याह ॥ इदंप्रा यश्चित्तार्हपित्रादिविषयम् ॥ इंद्रियैरपरित्यक्तायेचमूढाविषादिनः ॥ घात यंतिस्वमात्मानंचांडालादिहताश्चये॥तेषांपुत्राश्चपौत्राश्चदययासमाभिप्लुताः। यथाश्राद्धंप्रतन्वंतिविष्णुनामप्रतिष्ठितम् ॥ तथातेसंप्रवक्ष्यामिनमस्कृत्यस्व यंभुवइतिहेमाद्रौतेनैवोक्तः॥तत्रैवबौधायनोपि—नारायणबलिंव्याख्यास्यामो ऽभिशस्तपतितसुरापात्मत्यागिनांब्राह्मणहतानांचद्वादशवर्षाणित्रीणिवाकु र्वीतेति ॥गृह्यपरिशिष्टेतु—चंडालादिप्रायुक्त्वा—दग्ध्वाशरीरंप्रेतस्यसंस्था प्यास्थीनियत्नतः । प्रायश्चित्तंतुकर्तव्यंपुत्रैश्चांद्रायणत्रयमित्युक्तम् ॥ मदन रत्नेब्राह्मे—प्रमादादपिनिःशंकस्त्वकस्माद्विधिचोदितः । चांडालैर्ब्राह्मणै श्चौरैर्निहतोयत्रकुत्रचित ॥ तस्यदाहादिकंकार्यंयस्मान्नपतितस्तुसः । चां द्रायणंतप्तकृच्छ्रद्वयंतस्यविशुद्धये ॥ यद्वाकृच्छ्रान्पंचदशकृत्वातुविधिनादहे त् । बुद्धिपूर्वंमृतानांतुत्रिंशत्कृच्छ्रंसमाचरेदित्युक्तम् ॥ स्मृतिरत्नावल्यांतु— द्विगुणंप्रायश्चित्तंकृत्वार्वागप्यब्दात्सर्वंकार्यमित्युक्तम् ॥ आत्मनोघातशु द्ध्यर्थंचरेच्चांद्रायणद्वयम् । तप्तकृच्छ्रचतुष्कंचत्रिंशत्कृच्छ्राणिवापुनः ॥ अर्वा क्संवत्सरात्कुर्याद्दहनादियथोदितम् । कृत्वानारायणबलिमनित्यत्वात्तदा युषइति ॥ इदंचात्मवधनिमित्तंतज्जातिवधप्रायश्चित्तेनसमुचितंकार्यम् ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अतएवबौधायनेनोक्तंद्वादशवर्षाणित्रीणिवेति ॥ मदनपारिजातेस्मृत्यर्थसारेच—ब्रह्महादीनांतद्योग्यंप्रायश्चित्तंकृत्वानारायणबलिःकार्यइत्युक्तम् ॥ एवंश्लेंछीकृतानामपि ॥ यत्तुकश्चिदाह—पुत्रकृतेनप्रायश्चित्तेनपितुःपापनाशेमानाभावः ॥ आत्मघातेतुवचनादस्तु ॥ महापातकेतुकथंस्यादिति ॥ सःस्वयमेवात्मवधप्रायश्चित्तस्यजातिवधनिमित्तेनसमुच्चयंवदन्हृदयशून्यएव ॥ नहिजातिवधनिमित्तंपुत्रैःकार्यमितिवचनमस्ति ॥ पुत्रकर्तृकसर्वप्रायश्चित्तादिविप्लवापत्तेः ॥ प्रागुक्तबौधायनवचनाच्चेतिदिक् ॥ इदंप्रायश्चित्तार्हाणामेव ॥ प्रायश्चित्तानर्हाणांतुपतितोदकमात्रंकार्यमितिकेचित् ॥ मदनपारिजातादिस्वरसोप्येवम् ॥ वस्तुतस्तु—तदर्हानर्हयोर्वचनेनुपादानादविशेषात्तत्रापिनारायणबलिर्गयाश्राद्धंचेतियुक्तम् ॥ पतितोदकविधिस्तु—पित्राद्यतिरिक्तविषयइत्यपरे ॥ सयथाहेमाद्रौब्राह्मे—पतितस्यतुकारुण्याद्यस्तृप्तिंकर्तुमिच्छति । सहिदासींसमाहूयसर्वगांदत्तवेतनाम् ॥ अशुद्धघटहस्तांतांयथावृत्तंब्रवीत्यपि । हेदासिगच्छमूल्येनतिलानानयसत्वरम् ॥ तोयपूर्णघटंचेमंसतिलंदक्षिणामुखी । उपविष्टातुवामेनचरणेनततःक्षिप ॥ कीर्तयेःपातकीसंज्ञांत्वांपिबेतिमुहुर्वदेः । निशम्यतस्यवाक्यंसालब्धमूल्याकरोतितत् ॥ एवंकृतेभवेत्तृप्तिःपतितानांचनान्यथेति ॥ इदंचमृताहेकार्यम् ॥पतितस्यदासीमृतान्हियदाघटमपवर्जयेदेतावतायमुपचरितोभवतीतिमदनरत्नेविष्णूक्तेः ॥ इदंचात्मत्यागिविषयम् ॥ आत्मत्यागिनःपतितास्तेनाशौचोदकभाजःस्युरित्युपक्रम्यविष्णुनाएतस्याभिधानादितिगौडाः ॥ यत्तुकश्चिदाह ॥ यःपतितोघटस्फोटेनबाधवैर्बहिष्कृतस्तद्विषयाणिक्रियानिषेधवाक्यानि ॥ जीवत्येवतस्मिन्नंत्यकर्मणःकृतत्वात्तत्पुनःकरणाभावादिति ॥ सबंधुत्यागेनजातवैराग्यस्यकृतप्रायश्चित्तस्याप्यकरणापत्तेर्मिताक्षरादिविरोधमपश्यन्मूर्खइत्युपेक्षणीयः ॥ नचकृतघटस्फोटस्यसंग्रहविधिर्नेतिवाच्यम् ॥ मनुनाकृतघटस्फोटस्यत्यागमुक्त्वा—प्रायश्चित्तेतुचरितेपूर्णकुंभमपां

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नवम् । तेनैवसार्धंप्रास्येयुःस्नात्वापुण्येजलाशयइत्युक्तेः॥अन्यथाप्रायश्चि त्तमात्रएतत्प्रसंगात् ॥ अतोघटस्फोटेनबहिष्कृतस्यापिपित्रादेरद्वांतेनाराय णबलिः ॥ निषेधास्तुपितृव्यादिपराइतितत्वम्॥ केचित्तुनारायणबलौकृते प्यंत्यकर्मसपिंडनवर्जंकार्यम् ॥ गोब्राह्मणहतानांचपतितानांतथैवच । व्यु त्क्रमाच्चप्रमीतानांनैवकार्यासपिंडतेतिवचनात् ॥ ब्राह्मणादिहतेतातेपतिते संगवर्जितइतिश्राद्धप्रकारोक्तेश्चेत्याहुस्तेहेमाद्रिस्थपूर्वोक्तषट्त्रिंशन्मतविरो धान्निर्मूलत्वाच्छ्राद्धप्रकारस्यवृद्धिश्राद्धविषयत्वादुपेक्ष्याः ॥ नारायणब लिस्तुहेमाद्याद्यनुसारेणोच्यते॥तत्रादौक्रियानिबंधेगारुडेतर्पणमुक्तम्॥कार्य पुरुषसूक्तेनमंत्रैर्वावैष्णवैरपि।दक्षिणाभिमुखोभूत्वाप्रेतंविष्णुमितिस्मरन्॥अ नादिनिधनोदेवःशंखचक्रगदाधरः।अक्षय्यःपुंडरीकाक्षःप्रेतमोक्षप्रदोभवेति ॥ शुक्लैकादश्यांदेशकालौसंकीर्त्यामुकगोत्रस्यामुकस्यदुर्मरणात्मघातजदोषना शार्थंऔर्ध्वदेहिकसंप्रदानत्वयोग्यतासिध्यर्थंनारायणबलिंकरिष्यइतिसंक ल्प्य॥ब्रह्माणंविष्णुंशिवंयमंप्रेतंचपंचकुंभेषु॥विष्णुःस्वर्णमयःकार्योरुद्रस्ताम्र मयस्तथा । ब्रह्मारौप्यमयस्तत्रयमोलोहमयोभवेत् ॥ प्रेतोदर्भमयःकार्यइ तिदेवप्रकल्पनेतिगारुडोक्तासुसर्वासुहैमीषुवाप्रतिमासुषोडशोपचारैःपुरुष सूक्तेनाभ्यर्च्याग्निंप्रतिष्ठाप्य चरुंपुरुषसूक्तेनप्रत्यृचंनारायणायेदमितिहुत्वा ॥ देवानामग्रेदक्षिणाग्रदर्भेषुविष्णुरूपंप्रेतंस्मरन् नामगोत्राभ्यांमधुघृततिलयु तान्दशपिंडान्यज्ञोपवीत्येवामुकगोत्रामुकशर्मन्प्रेतविष्णुरूपायतेपिंडउ पतिष्ठतामितिदत्वापुरुषसूक्तेनाभिमंत्र्यतेनैवशंखोदकेनाभिषिच्याभ्यर्च्यामु कशर्माणममुकगोत्रंविष्णुरूपंप्रेतंतर्पयामीतिपुरुषसूक्तेनप्रत्यृचंतर्पयित्वा ॥ एकमामान्नंब्रह्मादिपंचभ्योदद्यात् ॥ मंत्रस्तु—ब्रह्मविष्णुमहादेवायमश्चैव सार्किंकरः । बलिंगृहीत्वाकुर्वंतुप्रेतस्यचशुभांगतिमिति ॥ मिताक्षरायां तुहोमबल्यादिनोक्तम्॥ ततःप्रतिदैवतंत्रिविधंफलंशर्करामधुगुडघृतानिचानि वेद्यपिंडानभ्यर्च्यनद्यांक्षिप्त्वारात्रौनव सप्तपंचवाविप्रान्निमंत्र्योपोषितोजाग

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

रंकृत्वाश्वोभूतेपुनर्विष्णुंयमंसंपूज्यैकोद्दिष्टविधिनाश्राद्धपंचकंकरिष्य इत्यु
क्त्वाविष्णुयमप्रेतान्स्मरन्विप्रानुपवेश्यप्रेतस्थानेचैकंविष्णुंस्मरन्पाद्यावा
हनार्घ्ययुतंतृप्तिप्रश्नांतंकृत्वोल्लेखनादिकृत्वान्नशेषेणविष्णवेब्रह्मणेशिवायय
मायसपरिवारायचतुरःपिंडान्दत्वाप्रेतनामगोत्रेस्मृत्वाविष्णुनाम्नापंचमंद
त्वाभ्यर्च्याचांतेभ्योदक्षिणांदत्वैकंप्रेतंस्मृत्वा विशेषतः संतोष्यविप्रैःप्रेतायेदं
तिलोदकमुपतिष्ठतामितिसतिलमुदकंदापयित्वाभुंजीतेति ॥ अत्रविशेषां
तरंभट्टकृतांत्येष्टिपद्धतौज्ञेयम् ॥ सर्पहतेतुवर्षपर्यंतंपूर्वेन्ह्येकभक्तपूर्वंशुक्लपंच
म्यामुपवासंनक्तंवाकृत्वा पिष्टमयंनागमनंतवासुकिशंखपद्मकंबलककर्कोट
काश्वतरधृतराष्ट्रशंखपालकालियतक्षककपिलेतिनामभिः प्रतिमासंसंपूज्य
पायसेनविप्रान्संभोज्य वत्सरांतेहैमंनागंगांचदत्वानारायणबलिंकुर्यात्॥ए
तन्मूलंतुहेमाद्रौज्ञेयम्॥ बौधायनसूत्रेसर्पमृतानांनमोस्तुसर्पेभ्यइतितिस्रआ
हुतीर्हुत्वोदकेमृतानांसमुद्रायवयुनायहुत्वेतिक्रियांकुर्यादितिशेषः॥व्यासः—
सौवर्णभारनिष्पन्नंनागंकृत्वातथैवगाम् । व्यासायदत्वाविधिवत्पितुरानृण्य
मासवान् ॥ हेमाद्रौभविष्ये—पंचम्यांपन्नगंहेमंस्वर्णेनैकेनकारयेत् । क्षीरा
ज्यपात्रमध्यस्थंपूज्यविप्रायदापयेत् ॥ प्रायश्चित्तमिदंप्रोक्तंनागदुष्टस्यशंभु
नेति ॥ अपरार्केस्मृत्यंतरेपि—तदैवशुद्ध्यतिप्रेतोनारायणबलौकृते । योददा
तिक्रियापिंडंतस्मैप्रेतायवैसुतः ॥ तस्यैवाशौचमुद्दिष्टंत्र्यहमेवनसंशयः । वि
ष्णुश्राद्धसमाप्तौतुत्रयोदश्यांदिनत्रयम् ॥ आशौचंपिंडदःकुर्यान्नतुतद्बंधुगो
त्रजाः । यस्यवैमृत्युकालेतुव्युच्छिन्नासंततिर्भवेत् ॥ सवसेन्नरकेनित्यंपंक
मग्नः करीयथेत्युपक्रम्य—बलिंनारायणंकुर्यात्तस्योद्देशेनभक्तिमानितिगारु
डोक्तेरपुत्रस्यापिपत्न्याद्यैःकार्यइत्युक्तंदेवयाज्ञिकेन ॥ अथविधानादौशौचा
भावः ॥ यथा—यतिशुद्धमृतादिषु ॥ त्रयाणामाश्रमाणांचकुर्याद्दाहादिकाः
क्रियाः । यतेःकिंचिन्नकर्तव्यंनचान्येषांकरोतिसइतिब्राह्मात् ॥ उशनाः—ए
कोद्दिष्टंनकुर्वीतयतीनांचैवसर्वदा । अहन्येकादशेप्राप्तेपार्वणंतुविधीयते ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सपिंडीकरणंतेषांनकर्तव्यंसुतादिभिः।त्रिदंडग्रहणादेवप्रेतत्वंनैवजायते॥ अथतत्संस्कारंवक्ष्यामः ॥ दत्तात्रेयः—एकोद्दिष्टंजलंपिंडमाशौचंप्रेतसात्क्रिया। नकुर्याद्वार्षिकादन्यद्ब्रह्मीभूतायभिक्षवे ॥ वार्षिकादितिपूर्वभाविमासिकादिनिषेधोनतुदर्शादेः ॥ सन्यासिनोप्याब्दिकादिपुत्रःकुर्याद्यथाविधीति वायवीयोक्तेः ॥ पृथ्वीचंद्रोदयेप्रजापतिः—अहन्येकादशेप्राप्तेपार्वणंतुविधीयते । सपिंडीकरणंतस्यनकर्तव्यंसुतादिभिः ॥ एषुसपिंडनादिनिषेधानुवादेनपार्वणोक्तेस्तत्स्थानापन्नत्वंपार्वणस्यगम्यते ॥ नगिरागिरेतिब्रूयादेरंकृत्वोहेयमितिवत् ॥ इदंवार्षिकादिविधानंचत्रिदंडिनामेव ॥ एकदंडिपरमहंसादीनांतुनाकिमपिकार्यम् ॥ पूर्वोक्तोशनोवाक्येत्रिदंडिग्रहणादितिशूलपाण्यादयोगौडाः ॥ त्रिदंडिशब्देनमनोदंडादिदंडत्रयोक्तेः ॥ यस्यैतेनियतादंडाःसत्रिदंडीतिचोच्यतइतिस्मृतेः ॥ बौधायनः—नारायणबलिश्चास्यकर्तव्योद्वादशेहनि ॥ अस्यपार्वणेनसमुच्चयोज्ञेयः ॥ तंचसएवाह—कृत्वाविष्णोर्महापूजांपायसंविनिवेदयेत् । अग्नौकृत्वातुतच्छेषंव्याहृतीभिःसमाहितः ॥ यतीन्गृहस्थान्साधून्वानिमंत्र्यद्वादशावरान् । अभ्यर्च्यगंधपुष्पाद्यैर्मंत्रैर्द्वादशनामभिः ॥ संभोज्यहव्येनान्येनदक्षिणांचनिवेदयेत् । त्रयोदशंद्विजश्रेष्ठमात्मज्ञंसंयतेंद्रियम्॥ विष्णुंयथातथाभ्यर्च्यपाद्याद्यैश्चविधानतः । दद्यात्पुरुषसूक्तेनगंधपुष्पादिकंक्रमात् ॥ वस्त्रालंकरणादीनियथाशक्तिप्रदापयेत् । उच्छिष्टसन्निधौतस्यदर्भानास्तीर्यभूतले ॥ भूर्भुवःस्वःस्वधायुक्तैस्तस्मैदद्याद्बलित्रयम् । अश्वमेधसहस्रस्यवाजपेयशतस्यच ॥ तत्फलंलभतेदेवयःकरोतियतिक्रियाम् ॥ शौनकस्तु—शौनकोहंप्रवक्ष्यामिनारायणबलिंपरम् । चंडालादुदकात्सर्पाद्ब्राह्मणाद्वैद्युतादपि ॥ दंष्ट्रिभ्यश्चपशुभ्यश्चरज्जुशस्त्रविषाग्निभिः । देशांतरमृतानांचमृतानांवान्यसाधनैः ॥ जीवच्छ्राद्धमृतानांचकनिष्ठानांतथैवच । यतीनांयोगिनांपुंसामन्येषांमोक्षकांक्षिणाम्॥ पुण्यायाक्षयार्थायद्वादशेहनिकारयेत्॥ द्वापश्यांश्रव

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

णेब्दांतेपंचम्यांपर्वणोस्तुवेत्युक्त्वापूर्वोक्तंसर्वंविधिमुक्त्वाअतोदेवेतिषड्भिःपु
रुषसूक्तेनप्रत्यृचंपायसंहुत्वाकेशवादिद्वादशानामभिस्तद्रूपिणेपित्रेद्वादशावि
प्रान्संभोज्यतैरेवद्वादशपिंडान्दद्यादित्यधिकमाह ॥ युद्धमृतेतुप्रागुक्तम् ॥
कृतजीवच्छ्राद्धमृतेसपिंडैराशौचादिकार्यंनवा ॥ तदुक्तंहेमाद्रौलिंगे—मृते
कुर्यान्नकुर्याद्वाजीवन्मुक्तोयतःस्वयम् । कालंगतेद्विजेभूमौखनेद्वापिदहे
तवा ॥ पुत्रकृत्यमशेषंचकृत्वादोषोनविद्यते ॥ जीवत्यपिविशेषस्तत्रैवोक्तः॥
नित्यंनैमित्तिकंयत्तुकुर्याद्वासंत्यजेतवा । बांधवेपिमृतेतस्यनैवाशौचंविधी
यते ॥ सूतकंचनसंदेहःस्नानमात्रेणशुद्ध्यति ॥ एतद्योगिविषयम् ॥ यो
गमार्गरतोपिचेतितस्याप्युक्तेः॥ तथाऽहिताग्नौप्रोषितमृतेतदस्थिदाहात्पूर्वंपि
त्रादीनामाशौचंसंध्यादिकर्मलोपश्चनास्ति ॥ अनग्निमतउत्क्रांतेराशौचादि
द्विजातिषु । दाहादग्निमतोविद्याद्विदेशस्थेमृतेसतीतिस्मृतेः ॥ आहिताग्ने
र्दाहात्प्रागपिदशाहः ॥ संस्कारांगंचभिन्नोदशाहइतिधूर्तस्वामीरामांडार
श्च॥तच्चिंत्यम् ॥ मूलैक्याद्वचोविरोधाच्च ॥ एतत्प्रागुक्तम् ॥ अत्रदेहस्यैवसं
भवेदाहः ॥ आहिताग्नौविदेशस्थेमृतेसतिकलेवरम् ॥ निधेयंनाग्निभिर्याव
त्तदीयैरपिदह्यतइतिब्राह्मोक्तेः ॥ तदभावेछंदोगपरिशिष्टे—विदेशमरणेस्थी
निआत्दत्याभ्यज्यसर्पिषा । दाहयेद्बर्हिषाच्छाद्यपात्रन्यासादिपूर्ववत् ॥
अस्थामलाभेपर्णानिशकलान्युक्तयावृता ॥ दाहयेदस्थिसंख्यानिततःप्रभृ
तिसूतकम् ॥ हेमाद्रौषट्त्रिंशन्मते—कुर्याद्दर्भमयंप्रेतंदर्भैस्त्रिंशतिषष्टिभिः ।
पालाशिभिःसमिद्भिर्वासंख्याचैवंप्रकीर्तिता ॥ भविष्ये—चत्वारिंशच्छिर
स्थानेग्रीवायांचदशैवतु । बाह्वोश्चैवशतंदद्याद्विंशतिंचतथोरसि ॥ उदरेवि
शतिंदद्यात्त्रिंशतंकटिदेशयोः । ऊर्वोश्चैवशतंदद्यात्त्रिंशतंजानुजंघयोः ॥ पा
दांगुलीषुदशवैएषाचप्रेतकल्पना ॥ मदनरत्नेयज्ञपार्श्वः—शिरस्यशीत्यर्धं
दद्यात्ग्रीवायांतुदशैवतु । बाह्वोश्चैकशतंदद्याद्दशचैवांगुलीषुच ॥उरसित्रिं
शतंदद्याद्विंशतिंजठरोदरे । द्वादशार्द्धंवृषणयोरष्टार्धंशिश्नएवतु ॥ ऊर्वोश्चैक

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

शतंदद्याच्चिंशतंजंघयोर्द्वयोः । पादांगुलीषुद्वेदद्यादेतत्प्रेतस्यकल्पनम् ॥ म स्तकेनारिकेरंतुअलाबुंतालुकेतथा । पंचरत्नंमुखेन्यस्यजिव्हायांदकलीफ लम् ॥ चक्षुषोस्तुकपर्दौद्वौनासिकायांतुकालकम् । कर्णयोर्ब्रह्मपत्राणि केशेवटप्ररोहकाः ॥ नालकंकमलानांतुअंत्रस्थानेविनिक्षिपेत् । मृत्तिका तुवसाधातुर्हरितालकगंधकौ ॥ मुखेतुपारदंदद्यात्पुरीषेपित्तलंतथा । संधी षुतिलापिष्टंतुमांसेस्याद्यवपिष्टकम् ॥ मधुस्याल्लोहितस्थानेत्वचास्थानेमृग त्वचा । स्तनयोर्जर्जकेदेयेनासायांशतपत्रकम् ॥ कमलंनाभिदेशेस्याद्वृता केचषणाश्रिते । लिंगेचरक्तमूलंतुपरिधानंदुकूलकम् ॥ गोमूत्रंगोमयंगंधं सर्वौषध्यादिसर्वतइति ॥ इदंनिरग्नेरपि ॥ तत्रैवत्यमनुः—प्रोषितस्यतथा कालोगतश्चेत्द्वादशाब्दिकः । प्राप्तेत्रयोदशेवर्षेप्रेतकार्याणिकारयेत्॥ बृह स्पतिः—यस्यनश्रूयतेवार्तायावत्द्वादशवत्सरात्। कुशपुत्रकदाहेनतस्यस्याद वधारणा॥भविष्ये—पितरिप्रोषितेयस्यनवार्तानैवचागमः। ऊर्ध्वंपंचदशाद्वर्षा त्कृत्वातत्प्रतिरूपकम्॥ कुर्यात्तस्यतुसंस्कारंयथोक्तांविधिनाततः। तदादीन्येव सर्वाणिप्रेतकर्माणिकारयेत् । द्वादशाब्दप्रतीक्षापितृभिन्नविषयेतिमदनरत्नेउ क्तम् ॥ गृह्यकारिकायांतु—तस्य पूर्ववयस्कस्यविंशत्यब्दोर्ध्वतःक्रिया। ऊर्ध्वं पंचदशाब्दात्तु मध्यमेवयसिस्मृता ॥ द्वादशाद्वत्सरादूर्ध्वमुत्तरेवयसिस्मृता। चांद्रायणत्रयंकृत्वात्रिंशत्कृच्छ्राणिवासुतैः ॥ कुशैःप्रतिकृतिंदग्ध्वाकार्याःशौ चादिकाःक्रिया इत्युक्तम् ॥ पराशरः—देशांतरगतोनष्टस्तिथिर्नज्ञायतेयदि ॥ कृष्णाष्टमीह्यमावास्याकृष्णाचैकादशीचया ॥ उदकंपिंडदानंचतत्रश्राद्धंच कारयेत् । इदंमासज्ञाने ॥ तत्राहिताग्नेःपूर्णाशौचम् ॥ अनाहिताग्नेस्तुत्रि रात्रम् ॥ अनाहिताग्नेर्देहस्तुदाह्योगृह्याग्निनास्वयम् । तदभावेपलाशानांष्टं तैःकार्यःपुमानपि ॥ वेष्टितव्यस्तथायत्नात्कृष्णसारस्यचर्मणा । ऊर्णासूत्रे णबद्ध्वातुप्रलेप्तव्योयवैस्तथा ॥ सुपिष्टैर्जलसंमिश्रैर्दग्धव्यश्चतथाग्निना । अ सौस्वर्गायलोकायस्वाहेत्युक्त्वासबांधवैः ॥ एवंपर्णशरंदग्ध्वात्रिरात्रमशु

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

त्रिर्भवेदितिब्राह्मोक्तेः ॥ इदंत्रिरात्रंनदशाहमध्येदाहे ॥ तत्रप्रोषितेकालशेषः स्यादित्युक्तेः ॥ किंतुतदुर्ध्वम् ॥ तत्रपत्नीपुत्रयोःपूर्वमगृहीदाशौचयोर्दशाहाद्येव ॥ गृहीताशौचयोस्तुत्रिरात्रम् ॥ पत्नीमृतौभर्तुश्चैवं ॥ सपत्न्योश्चैवमितिस्मृत्यर्थसारे ॥ अन्यसापिंडनांतुसर्वत्रपर्णशरदाहोत्रिरात्रम् ॥ तदाहांगिराः—देशांतरमृतंश्रुत्वानाशौचंचेत्कथंचन ॥ गृहीतामितिशेषः ॥ कालात्ययेपिकुर्वीतदाहकालेदिनत्रयामिति ॥ स्मृत्यर्थसारेतु—गृहीताशौचानांस्नानमात्रमुक्तंबह्वृचपरिशिष्टेपि ॥ अथातीतसंस्कारः ॥ सचेदंतर्दशाहंस्यात्तत्रैवसर्वंसमापयेदूर्ध्वमाहिताग्नेर्दाहात्सर्वमाशौचंकुर्यादन्येषुपत्नीपुत्रयोः पूर्वमगृहीताशौचयोःसर्वमाशौचं । गृहीताशौचयोःकर्मागमितित्रिरात्रम् ॥ षडशीतावप्येवं ॥ विश्वादर्शेतुप्रातिकातिदहनंत्वाग्नेदेस्यात्त्रिरात्रामित्युक्तम् ॥ द्वादशवर्षादिप्रतीक्षोत्तरंदाहेतुपुत्रादीनांसर्वेषांत्रिरात्रमितिकल्पतरुदिवोदासादयः ॥ अथप्रेतसंस्कारकालः ॥ हेमाद्रौगार्ग्यः—प्रत्यक्षशवसंस्कारेदिनंनैवविशोधयेत् । आशौचमध्येसंस्कारेदिनंशोध्यंतुसंभवे ॥ आशौचविनिवृत्तौचेत्पुनःसंस्क्रियतेमृतः । संशाध्यैवदिनंग्राह्यमूर्ध्वंसंवत्सराद्यदि ॥ प्रेतकार्याणिकुर्वीतश्रेष्ठंतत्रोत्तरायणम् । कृष्णेपक्षश्चतत्रापिवर्जयेत्तुदिनत्रयम् ॥ वाराहे—चतुर्थाष्टमगेचंद्रेद्वादशेचविवर्जयेत् । प्रेतकृत्यंव्यतीपातेवैधृतौपरिघेतथा ॥ करणेविष्टिसंज्ञेचशनैश्चरदिनेतथा । त्रयोदश्यांविशेषेणजन्मतारात्रयेतथा ॥ जन्मदशमैकोनविंशानिजन्मताराः ॥ भारते—नक्षत्रेतुनकुर्वीतयस्मिन्जातोभवेन्नरः । नप्रौष्ठपदयोःकार्यंतथाग्नेयेचभारत ॥ दारुणेषुचसर्वेषुप्रत्यारेचविवर्जयेत् ॥ काश्यपः—भरण्यार्द्रामघाश्लेषामूलंद्विचरणानिच । प्रेतकृत्येतिदुष्टानिधनिष्ठाद्यंचपंचकम् ॥ फाल्गुनीद्वितयंरोहिण्यनूराधापुनर्वसू । आषाढेद्वेविशाखाचभानिद्विचरणानिच ॥ ज्योतिर्नारदः—चतुर्दशीतिथिंनंदांभद्रांशुक्रारवासरौ । सितेज्ययोरस्तमयंद्व्यंघ्रिभंविषमांघ्रिभं ॥ शुक्लपक्षंचसंत्यज्यपुनर्दहनमुत्तमम् । वसूत्तरार्धतःपंच नक्षत्रेषुत्रिज

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

न्मसु ॥ पौष्णब्रह्मर्क्षयोश्चैवदहनात्कुलनाशनम् ॥ अस्यापवादमाहतत्रैवबै जवापः—प्रेतस्यसाक्षाद्दग्धस्यप्राप्तेत्वेकादशेहनि। नक्षत्रतिथिवारादिशोधनी यंनकिंचन ॥युगमन्वादिसंक्रांतिदर्शेप्रेताक्रियायदि। दैवादापतितातत्रनक्षत्रा दिनशोधयेत् ॥ विश्वप्रकाशेपि—गुरुभार्गवयोर्मौढ्येपौषमासेमलिम्लुचे । नातीतःपितृमेधःस्याद्गयांगोदावरींविना ॥ दानमपितत्रैवोक्तम्—भद्रायांभूमि दानंस्याच्चिपादर्क्षेहिरण्यदः । वारेषुतत्तद्वर्णंतुवासोदानंविधीयते ॥ धनिष्ठापं चकमृतेपंचरत्नानिदापयेत् । एकाशीतिपलंकांस्यंतदर्धंवादतर्धकम् ॥ नव षट्त्रिपलंवापिदद्याद्विप्रायशक्तितइत्यलंप्रसंगेन ॥ हेमाद्रौवृद्धमनुः—अमृतं मृतमाकर्ण्यकृतंयस्यौर्ध्वदेहिकम् । प्रायश्चित्तमसौस्मार्तंकृत्वाग्नीनादधीत च । जीवन्यादिसमागच्छेत्घृतकुंभेनिमज्यतम् ॥ उत्धृत्यस्नापयित्वास्यजा तकर्मादिकारयेत् । द्वादशाहंव्रतचर्यात्रिरात्रमथवास्यतु ॥ स्नात्वोद्वहेततांभा र्यामन्यांवातदभावतः । अग्नीनाधायाविधिवत्व्रात्यस्तोमेनवायजते॥ अथेंद्रा ग्नेनपशुनागिरिंगत्वाचतत्रतु । इष्टिमायुष्मतींकुर्यादीप्सितांश्चक्रतूंस्ततः॥ अ नाहिताग्नेस्तुचरुः ॥ मृतवार्ताश्रवणेत्वाश्वलायनः—सुरभयएवयस्मिन्जीवे मृतशब्दइति ॥यस्यतुजीवतएवमृतिवार्ताश्रुत्वास्त्रियासहगमनंकृतंतदातद्वैध मेव ॥ भर्तुर्मरणज्ञानस्यैवनिमित्तत्वात् ॥ प्रमात्वस्यगौरवेणायुक्तत्वाच्चेति केचित् ॥ तन्न ॥ मरणज्ञानस्यनिमित्तत्वेतीतानागतयोरपितत्वापत्तेः ॥ भर्तुर्वैधदाहाभावेनतस्याःसहगमनाभावाच्च ॥ तस्मादाशौचवज्ज्ञातमरण स्यैवनिमित्तत्वं ॥ नचात्रतदस्ति ॥ परंकाम्यंमरणमस्तु ॥ अतआत्महनन दोषोस्तीतितातपादाः ॥ तथासर्पसंस्कारेकृतेत्रिरात्रमाशौचंताद्विधिंचाह ॥ शौनकः—अथवक्ष्यामिसर्पस्यसंस्कारविधिमुत्तमम् । सिनीवाल्यांपौर्णमा स्यांपंचम्यांवापिकारयेत् ॥ कृतसर्पवधोविप्रःपूर्वजन्मनिवायदि । वधंप्र ख्यापयेत्पापीचरेत्कृच्छ्रांश्चतुर्दश ॥ विप्रायलोहदंडंचतन्मूल्यंवापिदापये त् ॥ मूल्यमाह—निष्कत्रयंद्विनिष्कंवानिष्कमेकंकनीयसं । अनुमत्यादिक

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

र्तणांनिष्कमधैतदधेकं ॥ इदंस्वर्णरूप्ययोःशक्त्याज्ञेयम् ॥ संस्कारमाह ॥ प्रियंगुव्रीहिगोधूमतिलपिष्टेनवापुनः । कृत्वासर्पाकृतिंशूर्पेनिधायप्रार्थयेद हिं ॥ एहिपूर्वमृतःसर्पअस्मिन्पिष्टेसमाविश । संस्कारार्थमहंभक्त्याप्रार्थ याभिसमासतः ॥ वस्त्रोपवीतगंधाद्यैःसंपूज्यचहरेद्बहिः । कुर्यात्संस्कारसं कल्पंप्राणायामपुरःसरं ॥ यज्ञोपवीतिनाकार्यसर्पसंस्कारकर्मतु । लौकि काग्निंप्रतिष्ठाप्यसमिदाधानमाचरेत् ॥ ततोग्नेरग्निदिग्भागेभूमिंसंप्रोक्ष्यवारि भिः । चितिंकृत्वाथसंस्तीर्यकुशैराग्नेयकाग्रकैः ॥ पर्युक्ष्याग्निंपरिस्तीर्यपरि षिच्यसमर्चयेत् । कृत्वेध्माधानमाधारौचक्षुषीचयथाविधि ॥ सर्पंगृहीत्वा यत्नेनचितिमारोपयेत्सुधीः । स्रुवेणजुहुयादाज्यमग्नौव्याहृतिभिस्त्रिभिः ॥ सर्पास्येजुहुयादाज्यंव्याहृत्याचसमग्रया । आज्यशेषंस्रुवेणैवसर्पदेहेनिषे चयेत् ॥ चमसस्थैर्जलैःसर्पंव्याहृत्याभ्युक्ष्यपाणिना । अग्नेरक्षाणइत्यनया सर्पायाग्निंप्रदापयेत् ॥ उपतिष्ठेद्दह्यमानंनमोस्तुसर्पमंत्रतः ॥ ज्ञानतोज्ञान तोवापिकृतःसर्पवधोमया । पूर्वजन्मनिवासर्पतत्सर्वंक्षंतुमर्हसि ॥ क्षीरा ज्येनततश्चाग्निंप्रोक्ष्यव्याहृतिभिर्जलैः । नास्तिसंचयनंकुर्यात्स्नात्वाचस्व गृहंव्रजेत् ॥ ब्रह्मचर्यादिकंकार्यंत्रिरात्राशौचमिष्यते ॥ सचैलंतुचतुर्थेन्हि स्नात्वाविप्रान्समर्चयेत् ॥ सर्पोनंतस्तथाशेषःकपिलोनागएवच । का लिकःशंखपालश्चभूधरश्चेतिनामभिः ॥ गंधपुष्पाक्षतैर्धूपदीपाद्यैरर्चयेद्द्वि जान् । घृतपायसभक्ष्यैश्चद्विजानष्टौतुभोजयेत्॥ एवंकृतेविधानेनसर्पसंस्कार कर्मणि ॥ सर्पहिंसाकृतात्पापान्मुच्यतेनात्रसंशयः ॥ इतिसर्पसंस्कारः ॥ क्वचित्तुजीवतोप्यंत्यकर्माशौचंचकार्यम् ॥ यथा—प्रायश्चित्तानिच्छोःपतित स्यघटस्फोटे—पतितस्योदकंकार्यंसपिंडैर्बांधवैःसह । निंदितेहनिसाया न्हेज्ञात्यृत्विग्गुरुसन्निधौ ॥ दासीघटमपांपूर्णंपर्यस्येत्प्रेतवत्तदा । अहोरात्र मुपासीरन्नाशौचंबांधवैःसहेतिमनूक्तेः ॥ निंदितेरिक्तादौ ॥ अपरार्केवासि ष्ठापि—वेदविप्लावकशूद्रयाजकोत्तमवर्णवर्गपतितास्तेषांपात्रनिनयनमपात्र

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

संस्कारादकृत्स्नंपात्रमानीयदासोसवर्णपुत्रोवाबंधुरसदृशोवागुणहीनःसव्येन पादेनप्रवृत्ताग्रान्दर्भान्लोहितान्वोपस्तीर्यापःपूर्णपात्रमस्मैनिनयेन्निनेतारंचास्यप्रकीर्णकेशाज्ञातयोन्वालभेरन्नपसव्यंकृत्वागृहेषुस्वैरमापद्येरन्नतऊर्ध्वंतेनतंधर्मयेयुस्तद्धर्माणस्तंधर्मयंतइति ॥ उत्तमवर्णाब्राह्मणादयः॥ तेषांवर्गःसमूहस्तस्मात्पतिताब्रह्महादयः ॥ अपात्रसंस्कारःकुत्सितपात्रसमूहः ॥ प्रवृत्ताग्राःछिन्नाग्राः ॥ स्वैरंयथेच्छंधर्मादिकार्यंकुर्युः ॥ अस्माद्वचनसामर्थ्यात्पात्रनिनयनात्प्राक्पतितज्ञातीनांधर्मकार्येष्वधिकारोनास्तीत्यपरार्कः ॥ तस्यविद्यागुरुयोनिसंबंधांश्चसन्निपात्यसर्वाण्युदकानिप्रेतकार्याणिकुर्युः ॥पात्रंवास्यविपर्यस्येयुर्दासःकर्मकरोवाऽवकरादमेध्यंपात्रमानीयदासीघटात्पूरयित्वादक्षिणामुखःपदाविपर्यस्येदमनुदकंकरोमीति नामग्राहंसर्वेन्वालभेरन् ॥प्राचीनावीतिनोमुक्तशिखाअपउपस्पृश्यग्रामंप्रविशेयुरितिगौतमोक्तेश्च॥ उदकादीत्युक्तेर्दाहनिवृत्तिः॥प्रेतकार्याण्येकादशाहश्राद्धांतानि ॥दास्याहर्तोबुघटोदासीघटः ॥तेनोदकेनामेध्यपात्रंपूरयित्वादासादिर्न्युब्जंवामपादेनकुर्यादितिहरदत्तः॥अत्रनामग्राहवचनमुदकादिप्रेतकार्येतद्वर्जनत्वार्थं॥तेनतत्तूष्णींभवति ॥ एतच्चप्रायश्चित्तानिच्छोः ॥ तस्यगुरोर्बांधवानांराज्ञश्चसमक्षंदोषानाभिख्याप्यतमनुभाष्यपुनःपुनराचारंलभस्वेतिसपद्येवमप्यनवस्थितमतिःस्यात्ततोऽस्यपात्रंविपर्यस्येदितिशंखोक्तेः ॥जीवंतमेवोद्दिश्यपिंडोदकश्राद्धानिनाप्नादद्यादित्यपरार्कः ॥ कृतप्रायश्चित्तस्यघटस्फोटेकृतेऽपिसंग्रहविधिमाहगौतमः ॥ यस्तुप्रायश्चित्तेनशुद्धोत्तस्मिन्शुद्धेशातकुंभमयंपात्रंपुण्यहदात्पूरयित्वाक्षवंतीभ्योवा ॥ततएनमुपस्पर्शयेयुर्यास्मैतत्पात्रंददुस्तत्सप्रतिगृह्यजपेच्छांताद्यौःशांतापृथिवीशांतंविश्वमंतरिक्षंयोरोचनस्तामिहगृण्हामीत्येतैर्यजुर्भिःपावमानीभिस्तरत्समंदीभिःकूष्मांडैश्चाज्यंजुहुयाद्धिरण्यंदद्याद्ब्राह्मणाचार्याय॥यस्यतुप्राणांतिकंप्रायश्चित्तंसमृतःशुद्धयेत्सर्वाण्येवतस्मिन्नुदकादीनिप्रेतकर्माणिकुर्युरेतदेवशांत्युदकंसर्वेषूपपातकेष्विति॥घटस्फोटोत्तरंप्रा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

णांतिकप्रायश्चित्तेकृतेतुमृतएवशुद्ध्येन्नतत्रसंग्रहविधिः ॥ अतस्तेनविनापिप्रेतकर्मकुर्यादित्यर्थः॥उपपातकेष्वपिघटस्फोटेकृतएवंकार्यमित्यर्थः ॥याज्ञवल्क्यः—चरितव्रतआयातेनिनयेरन्नवंघटम् ।जुगुप्सेरन्नचाप्येनंसंवसेयुश्चसर्वशः॥कृतघटस्फोटस्यैवायंपरिग्रहविधिरितिमिताक्षरायामपरार्केच॥अन्यथाप्रायश्चित्तमात्रेएतत्प्रसंगात्॥ मनुरपिघटस्फोटमुक्त्वा—निवर्त्तेरंस्ततस्तस्मात्संभाषणसहासनैरित्युक्त्वा—प्रायश्चित्तेतुचरितेपूर्णकुंभमपांनवम् । तेनैवसार्द्धंप्रास्येयुःस्नात्वापुण्येजलाशयेइतितच्छब्दंप्रायुंक्त ॥ अपरार्केवसिष्ठोपि—पतितानांचरितव्रतानांप्रत्युद्धारोऽथाप्युदाहरंति॥अग्रेऽभ्युद्धरतांगच्छेत्क्रीडन्निवहसनिव । पश्चात्पातयतांगच्छेच्छोचन्निवरुदन्निवेत्याचार्यमातृपितृहंतारस्तत्प्रसादादपगतपापाएतेषांप्रत्यापत्तिः ॥ पूर्णाम्हदात्प्रवृत्ताद्वासकांचनंपात्रंमाहेयंवाद्भिःपूरयित्वापोहिष्ठीयाभिरेनमद्भिरभिषिंचेयुः ॥ सर्वएवाभिषिक्तस्यप्रत्युद्धारःपुत्रजन्मनाव्याख्यातइति ॥ प्रत्युद्धारःपरिग्रहः ॥ तत्रोद्धरतांहसन्निवाग्रेसरःस्यात् ॥ पातयतांघटस्फोटंकुर्वतांशोचन्निवपश्चाद्गच्छेत् ॥ मातापित्रादिहंतॄणांपरिग्रहोनकार्यः ॥ तत्प्रसादेसतिचीर्णव्रतानांकार्यः ॥ प्रवृत्तंनिर्झरः ॥ पुत्रजन्मनेत्यभिषेकोत्तरंजातकर्मादयःसंस्काराःपुत्रजन्मवत्कार्याइत्यपरार्कोव्याचख्यौ ॥ अतएवविज्ञानेश्वरोघटेपवर्जितेज्ञातिमध्यस्थोयवसंगवाम्॥प्रदद्यात्प्रथमंगोभिःसत्कृतस्यहिसत्क्रियेत्यत्रगवांभक्षणाभावेपुनर्व्रतंचोदियेतत्प्रकृते ॥एवंचरितव्रतविधौविशेषोयमितिवदन्घटस्फोटोत्तरंपरिग्रहएवैतन्नसर्वत्रेत्याह ॥ तस्मात्कृतेपिघटस्फोटेप्रायश्चित्तंपरिग्रहविधिःपुनःसंस्काराभवंतीतिसिद्धम् ॥ तथाजीवच्छ्राद्धेकृतेहेमाद्रौबौधायनः—तत्राशौचंदशाहंस्यादित्यलंप्रसंगेन ॥ एवंसापवादेआशौचेउक्तेप्रतिशाखंभिन्नेष्वंत्यकर्मणिसाधारणंकिंचिदुच्यते ॥ तत्राधिकारिणःप्रागुक्ताः ॥ सर्वाभावेधर्मपुत्रोवाकार्यः ॥ अपुत्रेणसुतःकार्योयाद्दृक्तादृक्प्रयत्नतः।पिंडोदकक्रियाहेतोर्नामसंकीर्तनायचेतिव्यासवचनात् ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गृह्यपरिशिष्टे—असगोत्रःसगोत्रोवायदिह्यीयदिवापुमान् । प्रथमेऽहनियः कुर्यात्सदशाहंसमापयेत् ॥ दद्यात्पिंडमितिशेषः ॥ भविष्ये—यत्राद्योदीयते पिंडस्तत्रसर्वंसमापयेत् ॥ ब्राह्मेपि—प्रथमेऽहनियोदद्यात्प्रेतायान्नंसमाहितः । अन्नंनवसुचान्येषुसएवप्रददात्यपि ॥ विज्ञानेश्वरादयस्तु—केचित्तुअग्निंदद्यादितिव्याचक्षते ॥ सगोत्रोवाऽसगोत्रोवायोग्निंदद्यात्सखेनरः । सोपिकुर्यान्नवश्राद्धंशुद्ध्येत्तुदशमेऽहनीतिदिवोदासीयेवचनाच्च ॥ तत्रैव—दृष्ट्वास्थानस्थमासन्नधर्मोन्मीलितलोचनम् । भूमिष्ठंपितरंपुत्रोयदिदानंप्रदापयेत् ॥ तद्विशिष्टगयाश्राद्धादश्वमेधशतादपि ॥ तानियथा—मोक्षंदेहिहृषीकेशमोक्षंदेहिजनार्दन । मोक्षधेनुप्रदानेनमुकुंदःप्रीयतांममेतिमोक्षधेनुमंत्रः ॥ ऐहिकामुष्मिकंयच्चसप्तजन्मार्जितंऋणम् ॥ तत्सर्वंशुद्धिमायातुगामेतांददतोममेतिऋणधेनोः ॥ आजन्मोपार्जितंपापंमनोवाक्कायकर्मभिः ॥ तत्सर्वंनाशमायातुगोप्रदानेनकेशवेतिपापघनोः॥ भारते—शुक्लपक्षेदिवाभूमौगंगायांचोत्तरायणेधन्यास्तातमरिष्यंतिहृदयस्थेजनार्दने॥ हेमाद्रौवाराहे—व्यतीपातोथसंक्रांतिस्तथैवग्रहणंरवेः।पुण्यकालास्तदासर्वेयदामृत्युरुपस्थितः ॥ व्यासः—आसन्नमृत्युनादेयागौःसवत्सातुपूर्ववत् । तदभावेतुगोरेवनरकोत्तरणायवै ॥ तदायदिनशक्नोतिदातुंवैतरिणींतुंगाम् । शक्तोन्योरुक्तदादत्वादद्याच्छ्रेयोमृतस्यतु॥ मदनरत्नेजातूकर्ण्यः—उत्क्रांत्यादीनिदानानिदशदद्यान्मृतस्यतु । गोभूतिलहिरण्याज्यवासोधान्यगुडानिच॥रौप्यंलवणमित्याहुर्दशदानान्यनुक्रमात् ॥ एतानिदशदानानिनराणांमृत्युजन्मनोः । कुर्यादभ्युदयार्थंतुप्रेतेपिहिपरावै ॥ ब्राह्मे—ताम्रपात्रंतिलैःपूर्णप्रस्थमात्रंद्विजायतु । साहिरण्यंचयोदद्याच्छ्रद्धावित्तानुसारतः ॥ सर्वपापविशुद्धात्मालभतेगतिमुत्तमाम् ॥ उत्क्रांतवैतरिण्यौचदशदानानिचैवहि । प्रेतेपिकृत्वातंप्रेतंशवधर्मेणदाहयेत् ॥ तत्रैवपरिशिष्टे—म्रियमाणस्यकर्णेतुपुण्यमंत्रान्जपेत्ततः ॥ क्रियानिबंधेगारुडेत्वष्टौदानान्युक्तानि ॥ तुलसीसंनिधौकृत्वाशालग्रामशिलांत

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

था । तिलालोहंहिरण्यंचकार्पासंलवणंतथा ॥ सप्तधान्यंक्षितिर्गावएकैकं पावनंस्मृतमिति॥ दशदानवैतरिणीधेनूत्क्रांतधेनुदानादिभट्टकृतात्योष्टिपद्धतौ ज्ञेयम् ॥ कताऽस्यकर्माधिकार्थंत्रीन्कृच्छ्रान्कुर्यादितितत्रैवोक्तम् ॥ अथ देवयाज्ञिकेनमुमूर्षोर्मधुपर्कदानमुक्तम् ॥ तदुक्तंवाराहे—दृष्ट्वासुविव्हलंत्यं नंयममार्गानुसारिणम् । प्रयाणकालेतुनरोमंत्रेणविधिपूर्वकम् ॥ मधुपर्कंत्व रन्गृह्यइममंत्रमुदाहरेत् ॥ ॐगृहाणचेमंमधुपर्कमाद्यंसंसारनाशनकरंत्य मृतेनतुल्यम् । नारायणेनरचितंभगवत्प्रियाणांदाहेचशांतिकरणंसुरलोकपू ज्यम् ॥ अननैवतुमंत्रेणदद्याच्चमधुपर्ककम् । नरस्यमृत्युकालेतुपरलोकसु खावहम् ॥ अथदर्भरणेदिवोदासीये—चंडालादिमृतोविप्रेत्वंतरिक्षमृतोपिवा । कृच्छ्रांश्चिकृच्छ्रचांद्रैस्तुशुद्धिस्तत्रप्रकीर्तिता ॥ देवजानीयेनाबालिः—शूद्रे णदग्धोयोविप्रोनलभेच्छाश्वतींगतिम् । प्रायश्चित्तंप्रकुर्वीतब्राह्मणःपापशु द्धये ॥ चांद्रायणंपराकंचप्राजापत्यंविशोधनम् । गृह्यकारिकायाम्—उ दक्यासूतिकावापियदिप्रेतंस्पृशंतिहि । तस्यैषाविधिरादिष्टोवात्स्यैनैवमहा त्मना ॥ एष सूतिकोक्तः ॥ मदनरत्नेस्मृत्यंतरे—ऊर्ध्वोच्छिष्टाधरोच्छिष्टोभ योच्छिष्टेतथैवच । अस्पृश्यस्पर्शनेचैव खट्वादिमरणेपिच । एतद्दोषानुसारि णप्रायश्चित्तंसमाचरेत् ॥ कृच्छ्रांस्त्रिषट्पंचदशांश्चांद्रत्रयमथापिवा । शुध्येतदा नींसंपाद्यशवधर्मेणदाहयेत् ॥ गृह्यकारिकायाम्—खट्वायांमरणेचैवत्रींस्त्री न्कृच्छ्रान्प्रकल्पयेत् । सप्तांत्यजैस्तुसंस्पृष्टोमृतोदैवात्कथंचन ॥ एकत्रिं शतकृच्छ्रैस्तशुद्धिरुक्तामनीषिभिः । कुणपेत्वर्धदग्धेतुचितास्पृष्टांत्यजादि भिः । तत्स्पर्शनेदूषणंचत्रिभिःकृच्छ्रैर्विशुध्यति ॥ धर्मप्रदीपे—चांडालसू तिकोदक्यास्पृष्टेप्रेतेतथैवच । तस्यपापविशुध्यर्थंकृच्छ्रान्पंचदशाचरेदित्युक्त म् ॥ मनुः—अस्वर्ग्यात्याहुतिःसास्याच्छूद्रसंपर्कदूषिता ॥ अत्रापिकृच्छ्रत्र यम् ॥ अस्पृश्यस्पर्शनेचैवेत्युक्तः ॥ तत्रैवकर्मप्रदीपे—रात्रौवारात्रिशेषेवा म्रियंतेचेद्द्विजायतः । दाहंकृत्वायथान्यायंह्यपिंडौनिर्वपेत्सुतः ॥ रजस्वला

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गर्भिण्यादिमृतौतुवक्ष्यामः ॥ निर्णयामृतेपारिजातेयमः—संध्यायांवातथा रात्रौदाहःपायेयकर्मच । नवश्राद्धंचनोकुर्यात्कृतंनिष्फलतांव्रजेत् ॥ एत द्दिनमृतस्यरात्रिनिषेधार्थम् ॥ यत्तुस्कांदे—यदिरात्रौदहेत्तस्यसमाप्तिर्दहन स्यतु । परेऽहन्युदितेसूर्येकार्यातस्योदकक्रिया ॥ दग्धस्यतुनवैकार्यारात्रौ जातूदकक्रियेति ॥ तन्मिर्मूलं॥रात्रिमृतस्यतुतत्रैवसंग्रहे—रात्रौदग्ध्वातुपिंडां तंकृत्वावपनवर्जितम् । वपनंनेष्यतेरात्रौश्वस्तनीवपनक्रियेति ॥ वपनंतु प्रातः॥तच्चसर्वैःपुत्रैःकार्यम्॥ गंगायांभास्करक्षेत्रेमातापित्रोर्गुरोर्मृतौ । आ धानेसोमयागेचवपनंसप्तसुस्मृतामितिमितिक्षरायांस्मृतेः ॥ मरणस्याऽनंगि त्वान्नैमित्तिकमिदम् ॥ तदेवसंग्रहवचनेनपरेद्युरुत्कृष्यतेतीर्थवत् ॥ तेन कस्यचिद्दाहांगत्वोक्तिश्चिंत्या ॥ मदनरत्नेगालवः—प्रथमेऽहनिकर्त्तव्यंवप नंचानुभाविनाम् । प्रेतस्यकेशश्मश्र्वादिवापयित्वाऽथदाहयेत् ॥ आ शौचांतेतुपुनःकार्यंविधिबलात् ॥ मदनपारिजातेऽप्येवम् ॥ तेनसर्व स्याऽस्यनिर्मूलत्वोक्तिरज्ञोक्तिरेव ॥ स्मृतिरत्नावल्याम्—शवंराज्युषितंचेत् त्रीन्कृच्छ्रान्कृत्वादहेत्सुतः ॥ मदनरत्नेऽंगिराः—ऊर्ध्वोच्छिष्टाधरोच्छिष्टेह्यं तरिक्षमृतेपिवा । कृच्छ्रत्रयंप्रकुर्वीतआशौचेमरणेपिच ॥ अथसाग्नेर्विशे षः ॥कारिकायाम्—कृष्णपक्षेप्रमीयेतयद्यग्निप्रातराहुतीः । शेषास्तुजुहुयाद्दे र्शपर्यंताःपक्षहोमवत् ॥ प्रतिपत्प्रातर्होमांताइत्यर्थः ॥ यद्याहिताग्निरपरपक्षे म्रियेताहुतिभिरेनंपूर्वपक्षेहरेयुरित्याश्वलायनोक्तेः ॥ तदानीमेवजुयाद्धुतसा यंकालाहुतीरपि । सायंम्रियेतचेत्सायमाहुतीर्जुहुयादथ ॥ तदानीमेवजु हुयात्प्रातःकालाहुतीरपि । सकृद्गृहीतमंत्रेष्टंभिन्नतंत्रंचहोमयोः ॥ दार्शंचा पिप्रकुर्वीतस्थालीपाकंतदेवतु ॥ छंदोगपरिशिष्टे—हुतायांसायमाहुत्यांदुर्ब लश्चेद्गृहीभवेत् । प्रातर्होमस्तदैवस्यात्जीवेच्चसपुनर्नवा ॥ इदंशुक्लपक्षपरम्॥ दुर्बलोमुमूर्षुः ॥ त्रिकांडमंडनः—दर्शेष्टिंचतदाकुर्यादिष्टिर्यदिनसंभवेत् । दे वतानांप्रधानानामेकैकस्यहुनेत्पृथक् ॥ पुरोनुवाक्यायाज्याभ्यांचतुरात्तघृ

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ताहुतीः । तथा—अग्रावरण्योरारूढेप्रमीयेतपतिर्यदि । प्रेतंस्पृष्ट्वामथित्वाग्निं जस्वाचोपावरोहणम् ॥ घृतंचद्वादशोपात्तंतूष्णींहुत्वाशवक्रिया ॥ विच्छिन्नश्रौताग्नेर्मृतौतुप्रेताधानंतत्रैवोक्तम् ॥ प्रेतंस्वाग्न्यालयेक्षिप्त्वामथिताग्न्यानलेरणी । सन्निधायारणींमंथेत्यस्येतियजुषाततः ॥ यस्याग्नयोजुव्हतोमांसकामाःसंकल्पयंतेयजमानमांसम् ॥ जायंतुतेहविषेसादितायस्वर्गलोकमिमंप्रेतंनयंत्विति मंत्रतः ॥ प्राणीयपावकंतूष्णींद्वादशोपात्तसर्पिषा । तूष्णींहुत्वाततःकुर्यात्प्रेतेमात्याइतिक्रियाम् ॥ नष्टेष्वग्निष्वथारण्योर्नाशेस्वामीत्रिप्रेतचेत् । आहरेदरणीहंहंमनोज्योतिर्ऋचाततः ॥ यज्ञपार्श्वः—यजमानेचितारूढेपात्रन्यासकृतेसति । वर्षाद्यभिहतेवन्हौकथंकुर्वीतियाज्ञिकाः ॥ तदर्धदग्धकाष्ठेनमंथनंतत्रकारयेत् । तच्छेषालाभतोन्येनदग्धशेषेणवापुनः ॥ हुत्वाज्यंलौकिकेवन्हौहुतशेषंदहेत्तुवा । अत्राग्निषुसत्सुपर्णशरैःशरीरोत्पत्तिः ॥ शरीरेवासतिप्रेताधानेनाग्न्युत्पत्तिः ॥ उभयाभावेतुप्रेताधानेनाधिकाराद्दाहादिसंस्कारलोपः ॥ उदकदानाद्येवकार्यमितिकेशवीकारशतद्वयीप्रमुखाः ॥ तन्न ॥ निषेकाद्याःश्मशानांतास्तेषांवैमंत्रतःक्रियाइतिविरोधात् ॥ क्रियालोपगतायेचेतिनिषेधात्तदभावेपलाशानांवृत्तैःकार्यः ॥ पुमानपीत्यभावेविधानस्याग्न्याभावेपिसाम्याच्च ॥ तेनप्रेताहुत्यभावेपिस्विष्टकृद्व्यांतरोक्तेरदृष्टार्थत्वात् ॥ प्रेताधानंदाहोपिभवत्येव ॥ प्रतिकृतेरग्नीनांचप्रेताधानप्रयोजकत्वाक्षतेः ॥ पत्न्याअप्येवम् ॥ दाहयित्वाग्निहोत्रेणस्त्रियंव्रतवतींपतिरितियाज्ञवल्क्योक्तेः ॥ यत्तु—द्वितीयांचैवयोभार्यांदहेद्वैतानिकाग्निभिः । जीवंत्यांप्रथमायांतुसुरापानसमंस्मृतमितितदाधानेसहानधिकृताविषयमितिविज्ञानेश्वरः ॥ मदनरत्नेब्राह्मेपि—आहिताग्न्योश्चदंपत्योर्यस्त्वादौम्रियतेभुवि । तस्यदेहःसपिंडैश्चदग्धव्यस्त्रिभिराग्निभिः ॥ पश्चान्मृतस्यदेहस्तुदग्धव्योलौकिकाग्निना । अनाहिताग्निदेहस्तुदाह्योगृह्याग्निनाद्विजैः ॥ त्रिकांडमंडणस्तुविकल्पमाह—ज्येष्ठायांविद्यमानायांद्वितीयायैस्वयोषिते ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कार्यनित्याग्निहोत्रंवानकथंचित्प्रयच्छति ॥ स्त्रीमात्रमविशेषेणदग्ध्वान्यैर्वैदिकादिभिः । विवाह्यादधतेयद्वाधानमेवास्तिचेद्वधूरिति ॥ अत्रेदंतत्वम् ॥ साग्नेःपत्नीमृतौद्वौपक्षा॥पुनर्विवाहेच्छायांपूर्वाग्निभिर्दहेदित्येकःपक्षः ॥ भार्यायैपूर्वसारिण्यैदत्वाग्नीनंत्यकर्मणि । पुनर्दारक्रियांकुर्यात्पुनराधानमेवचेतिमनूक्तेः ॥ दाहयित्वाग्निहोत्रेणस्त्रियंवृत्तवतींपतिरितियाज्ञवल्क्योक्तश्च ॥ पुनर्विवाहाशक्तौनिर्मथ्येनतांदग्ध्वापूर्वाग्निष्वेवाग्निहोत्रेष्ट्यादिकार्यमित्यर्थः ॥ आहार्येणाहिताग्निंपत्नीचेत्याश्वलायनोक्तेः ॥भरद्वाजोपि—निर्मथ्येनपत्नीमिति ॥ पूर्वाग्न्येकदेशेनदहेदितियज्ञपार्श्वदेवयाज्ञिकादयः॥यानिच—तस्मादपत्नीकोप्यग्निहोत्रमाहरेदितिश्रुतिः ॥ विष्णुःछंदोगपरिशिष्टंच—मृतायामपिभार्यायांलौकिकाग्निंनहित्यजेत् । उपाधिनापितत्कर्मयावज्जीवंसमाचरेत्॥ उपाधिर्हैमकुशपत्न्यादिः ॥ अन्येकुशमयींपत्नींकृत्वातुगृहमेधिनः । अग्निहोत्रमुपासंतेयावज्जीवमनुव्रताइत्यपरार्केस्मृत्यंतरात् ॥कात्यायनोपि—रामोपिकृत्वासौवर्णींसीतांपत्नींयशस्विनीं । ईजेबहुविधैर्यज्ञैःसहभ्रातृभिरच्युतइत्यादीनि—तानिपूर्वाग्निष्वेवाग्निहोत्रादिपराणि॥नत्वपत्नीकस्याधानार्थानि॥ ऋतुधीनामाधानाप्रयोजकत्वात् ॥ अपत्नीकस्याधानाप्रवृत्तिरितिमानवपरिशिष्टाच्च ॥ सोमोनभवत्येव ॥ अपत्नीकोप्यसोमपइतिश्रुतेः ॥ यत्तुभरद्वाजापस्तंबसूत्रम्—दारकर्मणियद्यशक्तआत्मार्थमग्न्याधेयमिति ॥ अस्यार्थः ॥ पुनर्विवाहाशक्तौयदग्न्याधेयंपूर्वकृतमास्तितदात्मार्थमेव ॥ नपत्न्यैदद्यादिति ॥ ब्राह्मणभाष्यापराकाशार्करामांडारादितत्वमप्येवम् ॥ त्रिकांडमंडनस्तु पक्षद्वयमाह ॥ अन्येप्यपत्नीकस्याधानमाहुस्तदाशयंनविद्मः ॥ वृद्धयाज्ञवल्क्यः—आहिताग्निर्यथान्यायंदग्धव्यस्त्रिभिराग्निभिः । अनाहिताग्निरेकेनलौकिकेनापरोजनः ॥ क्रतुः—एवंवृत्तांसवर्णांस्त्रींद्विजातिःपूर्वमारिणीं । दाहयेदग्निहोत्रेणयज्ञपात्रैश्चधर्मवित् ॥ कारिकायाम्—पत्नीमपिदहेदेवंभर्तुःपूर्वंमृतायदि । अनग्निकांदहेदेवंकपालेनहविर्भुजा ॥ आशौचप्रकाशेक

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तुः—विधुरंविधवांचैवकपालस्याग्निनादहेत् । ब्रह्मचारियतीचैवदहेदुत्तप
नाग्निना ॥ तुषाग्निनाचदग्धव्यःकन्यकाबालएवच । अग्निवर्णकपालंतुक
त्वातत्रविनिक्षिपेत् ॥ करीषादिततोवन्हिर्जातोयःसकपालजः । अनु
पनीतेष्वपिजातारण्यग्निः कैश्चिदुक्तस्तथापितस्यकलौनिषिद्धत्वोक्तेरयमेव
ज्ञेयः ॥ स्मृत्यंतरे—गृहस्थोब्रह्मचारीचविधुरोविधवाःस्त्रियः ॥ औपासन
श्चोत्तपनस्तुषाग्निस्तुकपालजः ॥ उत्तपनस्तु—दर्भाग्रेग्निंतुप्रज्वाल्यपुनर्दर्भै
स्तुसंयुतः । पुनर्दर्भैस्तृतीयेग्निरेषउत्तपनस्मृतः ॥ यमः—यस्यानयतिशूद्रो
ग्निंतृणकाष्ठहवींषिच । प्रेतत्वंचसदातस्यसचाघर्मेणलिप्यते ॥ देवलः—चं
डालाग्निरमेध्याग्निःसूतिकाग्निश्चकर्हिचित् । पतिताग्निश्चिताग्निश्चनशिष्टगृ
हणोचितः ॥ मनुः—दक्षिणेनमृतंशूद्रंपुरद्वारेणनिर्हरेत् । पश्चिमोत्तरपूर्वैस्तु
यथासंख्यंद्विजातयः ॥ अत्रप्रातिलोम्येनक्रमः ॥ पूर्वामुखस्तुनेतव्योब्राह्म
णोबांधवैर्गृहात् । उत्तराभिमुखोराजावैश्यःपश्चान्मुखस्तथा ॥ दक्षिणा
भिमुखःशूद्रोनिर्हर्तव्यःस्वबांधवैरित्यादिपुराणादित्यपरार्कः ॥ तेनत्रिंशच्छो
क्युक्तोनुलोमक्रमोहेयः ॥ आश्वलायनः—ज्येष्ठप्रथमाः कनिष्ठजघन्याग
च्छेयुः ॥ आधानोत्तरंद्वितीयविवाहेकृतेयजमानमरणेश्रौतस्मार्ताग्न्योःसंस
र्गः ॥ बौधायनसूत्रे—अथयद्याहिताग्निर्द्वेभार्येविंदेतप्राक्संयोगान्म्रीयेतौपा
सनंसंपारिस्तीर्याज्यंविलाप्यचतुर्गृहीतंगृहीत्वासमिद्धाग्नौजुहोति ॥ सांमितं
संकल्प्येथामितिर्मिदाहुतीर्व्याहृतीश्चहुत्वाथैतमग्निमयंतेयोनिर्ऋत्विजइति
समिधिसमारोप्यगार्हपत्येसमिधमभ्यादधातिभवतंनः समनसाविति गार्हप
त्यआज्यंविलाप्यचतुर्गृहीतंगार्हपत्येजुहोत्यग्नावग्निश्चरतिप्रविष्टइत्यपरंचतुर्गृ
हीत्वाचित्तिःस्रुगितिसग्रहंजुहोत्यथगार्हपत्ये स्रुवाहुतीर्जुहोतिब्राह्मणएक
होतेति दशाभिरथप्राचीनावीत्यन्वाहार्यपचनेजुहोतियेसमानायेसजाताइति
द्वाभ्यामथतत्रैवस्रुवाहुतिंजुहोत्यग्नयेकव्यवाहनायस्विष्टकृतेस्वधानमः स्वा
हेत्यथयज्ञोपवीतीद्वादशगृहीतेनस्रुचंपूरयित्वापुरुषसूक्तेनादवनीये जुहोत्यथ

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

स्रुवाहुतीर्जुहोत्यग्नयेविविचयेस्वाहाग्नयेव्रतपतयेग्नयेपवमनायाग्नयेपावकाया
ग्नयेशुचयेस्वाहाग्नये पथिकृतेस्वाहाग्नयेतंतुमतेग्नयेवैश्वानरायेत्यथचतुर्गृहीतं
जुहोतिमनोज्योतिरित्यतऊर्ध्वंपैतृकंकर्मप्रतिपद्यतेइति॥आहिताग्नौविदेशमृ
तेपथिकृतीष्टिर्मृताग्निहोत्रंतद्दाहः पात्रयोजनंचकल्पसूत्रादिभ्योस्मत्पिताम
हकृतपद्धतेश्चज्ञेयमितिबहुवक्तव्येप्युपरम्यते॥ स्मार्ताग्निसूत्रेमदनरत्नेछंदोग
परिशिष्टेच—दुर्बलंस्नापयित्वातुशुद्धचैलाभिसंवृतम् । दक्षिणाशिरसंभूमौब
र्हिष्मत्यांनिवेशयेत् ॥ घृतेनाभ्यक्तमाप्लाव्यशुद्धवस्त्रोपवीतिनम् । चंदनाक्षि
तसर्वांगंसुमनोभिर्विभूषयेत् ॥ हिरण्यशकलान्यस्याक्षिष्वाछिद्रेषुसप्तसु । मु
खेष्वथापिधायैनंनिर्हरेयुःसुतादयः॥ आमपात्रेग्निमादायप्रेतमग्निपुरःसरम् ।
एकोनुगच्छेत्तस्यार्धमर्धपथ्युत्सृजेद्भुवि ॥ ऊर्ध्वमादहनंकार्यमासीनोद
क्षिणामुखः । सव्यंजान्वाच्यशनकैःसातिलंपिंडदानवत् ॥ अथपुत्रादिरा
प्लुत्यकुर्याद्दारुचयंमहत् । तत्रोत्तानंनिपात्यैनंदक्षिणाशिरसंमुखे ॥ आ
ज्यपूर्णस्रुवंदद्याद्दक्षिणाग्रांनसिस्रुचम् । पादयोरधरांप्राचीमरणीमुरसी
तराम् ॥ पार्श्वयोःशूर्पचमसौसव्यदक्षिणयोःक्रमात् । सुसमेतुन्यसे
दयुब्जमंतरूर्वोरुलूखलम् ॥ चांत्रोविलीढमत्रैवअग्नयेरप्ययंविधिः । अ
पसव्येनकृत्वैतद्दाग्यतःपितृदिङ्मुखः । अथाग्निंसव्यमावृत्कोदद्याद्दक्षिणतः
शनैः॥अस्मात्त्वमधिजातोसित्वदयंजायतांपुनः । असौस्वर्गायलोकायस्वा
हेतिपरिकीर्तयेत् ॥ तथा—एवमेवाहिताग्नेश्चपात्रन्यासादिकंभवेत् । कृष्णा
जिनादिकंचात्रविशेषोध्वर्युचोदितः ॥ तत्रैव—अनयैवावृतानारीदग्धव्या
याव्यवस्थिता । अग्निप्रदानमंत्रोस्यानप्रयोज्यइतिस्थितिः ॥ इदंछंदोगाना
मेव—पात्रन्यासोक्तेरुत्तानदेहत्वंसाग्निपरम् ॥ निराग्निस्तुपुमानधोमुखःस्त्री
तूत्तानादाह्या ॥ सगोत्रजैर्गृहीत्वातुचितामारोप्यतेशवः । अधोमुखोदाक्षि
णादिक्चरणस्तुपुमानिति । उत्तानदेहानारीतुसपिंडैरपिबंधुभिरित्यादित्य
पुराणादितिशुद्धितत्वहारलतादयः ॥ उत्तराशिरस्त्वंसामगेतरपरम् ॥ वार

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

हेत्वग्निदानेऽन्योमंत्रः ॥ कृत्वा तुदुष्कृतंकर्मजानतावाप्यजानता । मृत्युका लवशंप्राप्यनरंपंचत्वमागतम् ॥ धर्माधर्मसमायुक्तंलोभमोहसमावृतम् । द हेयंसर्वगात्राणिदिव्यांल्लोकान्सगच्छतु ॥ ज्वलमानंमहावन्हिंशिरःस्थानेप्र दापयेत् । चतुर्वर्णेषुसंस्थानमेवंभवतिपुत्रके ॥ अत्रक्रियानिबंधेगारुडेषट् पिंडदानमुक्तं ॥ मृतस्योत्क्रांतिसमयेषट्पिंडान्क्रमशोददेत् । मृतिस्था नेतथाद्वारिचत्वरेतार्क्ष्यकारणात् ॥ विश्रामेकाष्ठचयनेतथासंचयनेचषट् ॥ तथा—आदौदेयास्तुषट्पिंडादशदेयादशाहिकाः । स्थानेचार्धपथेतीतेचि तायांशवहस्तके॥श्मशानवासिभूतेभ्यःषष्ठंसंचयनेतथा । ततः—त्वंभूतकृज्ज गद्योनेत्वंलोकपरिपालकः ॥ उक्तःसंहारकस्तस्मादेनंस्वर्गंमृतंनयेत्यग्निद त्वाऽमात्त्वमितिमंत्रेणार्धदग्धेआज्याहुतिरुक्ता । आहिताग्नौपराशरः—श म्यांशिश्नेविनिःक्षिप्यअरणीमुष्कयोरपि । जुहूंचदक्षिणेहस्तेवामेतूपभृतंन्य सेत् ॥ शिश्नेतूलूखलंदद्यात्पृष्ठेचमुसलंन्यसेत् ॥ उरसिक्षिप्यदृषदंतंडुला ज्यतिलान्मुखे । श्रोत्रेचप्रोक्षणींदद्यादाज्यस्थालींचचक्षुषोः ॥ कर्णेनेत्रमु खेघ्राणेहिरण्यशकलंन्यसेत् । अग्निहोत्रोपकरणमशेषंतत्रनिक्षिपेत् ॥ प्र चेताः—स्नानंप्रेतस्यपुत्राद्यैर्वस्त्राद्यैःपूजनंततः । नग्नदेहंदहेन्नैवकिंचिद्देयंपरि त्यजेत् ॥ यमः—प्रेतंदहेच्छुभैर्गंधैःस्नपितंस्रग्विभूषितम् । आश्वलायनसू त्रे—संस्थितेप्रेतालंकारान्कुर्वंतिकेशश्मश्रुलोमनखानिवापयंति नलदेनानु लिंपंतिनलदमालांप्रतिमुंचंतीति ॥ माधवीयेब्राह्मे—दरिद्रोपिनदग्धव्योन ग्नःकस्यांचिदापदि ॥ तथा—निःशेषस्तुनदग्धव्यःशेषंकिंचित्त्यजेन्नरः । दा हकालेऽग्निनाशेतुमदनरत्नेयज्ञपार्श्वः— यजमानेमृतेकापिचितादौवाप्रवेशि ते । वर्षाद्यभिहतेग्नौतुकथंप्रेतविकल्पना ॥ शेषंदग्ध्वाप्रदग्धेषुनिर्मथ्यैवतु कारयेत् ॥ अथपर्णशरादिदाहेनाग्निनाशेपश्चात्तद्देहालाभेमदनरत्नेब्राह्मे— अथपर्णशरेदग्धेपात्रन्यासेकृतेसति । गतेष्वग्निषुतद्देहोयदूर्ध्वंलभ्यतेक्वचि त् ॥ तदार्धदग्धकाष्ठानितानिनिर्मथ्यतंदहेत् ॥ यद्यर्वदग्धकाष्ठंतुतदपिवैन

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

लभ्यते ॥ तदातदस्थिखंडंतुनिक्षेप्तव्यंमहाजले ॥ दंपत्योरेकदामृतौविशे षमाहापस्तंबः—तथैवप्रेतेसहैवपितृमेधोद्विवचनलिंगान्मंत्रान्संधारयंति ॥ पितृमेधोदाहांतंकर्म ॥ दाहांतमेकतंत्रत्वमितिबौधायनोक्तेः ॥ अस्थिसंच यनमप्येवम् ॥ उदकपिंडदानादिपृथगेव ॥ सगमनेप्येवम् ॥ तदाहमदन त्नेभाष्यार्थसंग्रहकारः—एककालमृतौभार्याभर्ताचयदिचेत्द्वयोः ॥ तंत्रेण दहनंकुर्यात्पिंडश्राद्धंपृथक्पृथक् ॥ एककालेमृतौजायांपतीयदितदापि तुः । विभज्याग्निक्रियांकुर्यादितियत्तदसांप्रतम् ॥ दाहांतमेकतंत्रत्वमिति याज्ञिकसंमतम् ॥ मृतंपतिमनुव्रज्ययानारीज्वलनंगता । अस्थिसंचय नांतोस्याभर्त्तुःसंस्कारएवहि ॥ कीकसानांतुसंस्कारोन्यायसिद्धोपियोमतः । एककालेमृतेप्येवंकीकसानांविधिःस्मृतः ॥ नवश्राद्धंसपिंडातंभिन्नकाल मृतौयथा ॥ कपर्दिकारिकापि—मृतेभर्त्तरितद्दाहात्प्राक्पत्नीम्रियतेयदि । पत्न्यांवाप्राक्प्रमीतायांदाहादर्वाक्पतिर्मृतः ॥ तत्रतंत्रेणदाहःस्यान्मंत्रेषुद्वि त्वमूह्यते । कीकसानांतुसंस्कारःपृथगेवतयोर्भवेत् ॥ एकाहमृत्यौयुगपन्न वश्राद्धाकंतयोः । मृतंपतिमनुव्रज्यपत्नीचेदनलंगता ॥ तत्रापिदाहस्तंत्रे णपृथगस्थिक्रियाभवेत् ॥ अस्थिसंचयनपृथक्त्वेविकल्पः ॥ सहगमने सर्वत्रपाकैक्यमाहप्रचेताः— एकचित्यांसमारूढौम्रियेतेदंपतीयदि । तंत्रे णश्रपणंकुर्यात्पृक्पिंडंसमाचरेत् ॥ ॥ अथोदकदानंवसिष्ठः—शरीरमग्नौ संयोज्यानवेक्षमाणाअपोभ्यवयंतिसव्योत्तराभ्यांपाणिभ्यामुदकक्रियांकुर्वत्य युग्मम् ॥ आपस्तंबः—मातुश्चयोनिसंबंधेभ्यः पितुश्चासप्तमात्पुरुषाद्या वतांवासंबंधोज्ञायतेतेषांप्रेतेषूदकक्रियेति ॥ याज्ञवल्क्यः—सप्तमाद्दशमाद्वा पिज्ञातयोऽभ्युपयंत्यपः । अपनःशोशुचदघमनेनपितृदिङ्मुखाः ॥ सकृत्प्र सिंचंत्युदकंनामगोत्रेणवाग्यताः । सप्तमाद्दशमाद्वादिवसादातदंतमितिवि ज्ञानेश्वरः ॥ कातीयास्तुसप्तमाद्दशमाद्वापुरुषादित्याहुः ॥ सप्तमाद्दशमा द्वापुरुषात्समानग्रामवासेयावत्संबंधमनुस्मरेयुरितिपारस्करोक्तेः ॥ मंत्रस्ता

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नांगमेवेतिहेमाद्रिः ॥ प्रचेताः—प्रेतस्यबांधवायथावद्धमुदकमवतीर्यनोद्वर्ष येयुरुदकांतेप्रसिंचेयुरपसव्ययज्ञोपवीतवाससोदक्षिणामुखाब्राह्मणस्योदङ्मुखाप्राङ्मुखाश्चराजन्यवैश्ययोः॥ सएवनदीकूलंततोगत्वेत्युक्त्वा॥ सचैलस्तु ततःस्नात्वाशुचिःप्रयतमानसः । पाषाणंततआदायविप्रेद्यद्दशांजलीन् ॥ द्वादशक्षत्रियेदद्याद्वैश्येपंचदशस्मृताः ॥ त्रिंशच्छूद्रायदातव्याततस्तुप्रविशेद्गृहम् ॥ ततःस्नानंपुनःकार्यंगृहशौचंचकारयेत् ॥ प्रेतस्नानेविशेषः ॥ शुद्धितत्वेआदिपुराणे—आदौवस्त्रंचप्रक्षाल्यतेनैवाच्छादितस्ततः । कर्त्तव्यंतैःसचैलंतुस्नानंसर्वमलापहम् ॥ पूर्वपरिहितंवस्त्रंप्रक्षाल्यपुनःपरिधायस्नायादित्यर्थः॥ अपनइतिमंत्रेणवामहस्तानामिकयाजलालोडनम् ॥ अवतरणेवृद्धपुरःसरत्वोक्तेर्यथाबालंपुरस्कृत्येतिबौधायनीयम् ॥ जलादुत्थानपरमितिहारलतादयः॥ आश्वलायनः—सव्यावृतोव्रजंत्यनीक्षमाणायत्रोदकमवहद्भवति तत्प्राप्यसकृदुन्मृज्यैकांजलिमुत्सृज्यतस्यगोत्रंनामगृहीत्वेति॥ प्रचेतसऽन्वहमंजलित्रयमप्युक्तं ॥ त्रिःप्रसेकंकुर्युःप्रेतस्तृप्यत्विति ॥ तथा—दिनेदिनेऽजलीन्पूर्णान्प्रदद्यात्प्रेतकारणात्। तावद्वृद्धिश्चकर्त्तव्यायावत्पिंडःसमाप्यते॥ एकवृद्धिस्त्रिकवृद्धिर्वेत्यर्थः ॥ मदनरत्नेभरद्वाजगृह्येतुद्विकवृद्धिरप्युक्ता ॥ आशौचंतेप्रदद्यात्तुप्रेतपुत्रस्तिलांजलीन् । प्रथमेऽन्हिसकृद्दद्यात्पिंडयज्ञावृतादिवा ॥ त्रींश्चदद्याद्द्वितीयेऽन्हितृतीयेपंचएवच । चतुर्थेसप्तसंख्यास्तुपंचमेनवचोत्सृजेत् ॥ षष्ठेऽन्हिचैकादशकाःसप्तमेतुत्रयोदश । अष्टमेपंचदशकानवमेदशसप्तच ॥ एकोनविंशतिंचाग्रेशतांजलिमतंस्मृतम् ॥ केचिद्दशांजलीन्प्रोचुःकेचिदाहुःशतांजलीन् । पंचपंचाशतंचान्येस्वशाखोक्तव्यवस्थया ॥ छंदोगपरिशिष्टे—अथानवेशयेत्पापःसर्वेचैवशवस्पृशः । गोत्रनामपदांतेतुतर्पयामीत्यनंतरम् ॥ दक्षिणाग्रान्कुशान्कृत्वासतिलंतुपृथक्पृथक् ॥ विष्णुपुराणे—सपिंडीकरणंयावदृजुदर्भैःपितृक्रिया । सपिंडीकरणादूर्ध्वंद्विगुणैर्विधिवद्भवेत् ॥ रामायणे—इदंपुरुषशार्दूलविमलंदिव्यमक्षय

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

म् । पितृलोकेषुपानीयंमद्दत्तमुपतिष्ठताम् ॥ दानवाक्येविकल्पः ॥ याज्ञ
वल्क्यः—कामोदकंसखिप्रत्तास्वस्त्रीयश्वशुरर्त्विजाम् ॥ कामइच्छा ॥प्रेततृ
प्तीच्छायांदेयमन्यथानेत्यर्थः ॥ शंखपारस्करौ—आचार्येचैवं ॥ मातामहयो
श्चस्त्रीणांचाप्रत्तानांकुर्वीरंस्ताश्चतेषामिति ॥ द्विवचनान्मातामह्याअपि ॥
शंखलिखितौ— उदकक्रियाकामंश्वशुरमातुलयोःशिष्यसहाध्यायिनिराज
निचेति ॥ वृद्धमनुः—क्लीबाद्यानोदकंकुर्युस्तेनाव्रात्याविधर्मिणः । गर्भभर्तृ
द्रुहश्चैवसुराप्यश्चैवयोषितः ॥ याज्ञवल्क्यः—नब्रह्मचारिणःकुर्युरुदकंपतिता
स्तथा ॥ षडशीतौ—स्वीयाचारादपिभ्रष्टाःपतितायेचदूषिताः । नकुर्युरुद
कंतेवैतेभ्योप्यन्येनचैवहि ॥ मदनरत्नेहारीतः—पतितामपवृद्धानांचरंतीनां
चकामतः । प्रत्तानांचैवकन्यानांनिर्वत्यंसलिलक्रिया ॥ अपरार्केशंख
लिखितौ—अपपात्रितस्यरिक्थपिंडोदकानिव्यावर्तंते ॥ अपपात्रितःकृत
घटस्फोटः ॥ तस्यापिसंग्रहविधौकृतेआशौचोदकादिकुर्यादेवेत्याशौचप्र
काशः ॥ ॥ अथाशौचेनियमाः ॥ ॥ याज्ञवल्क्यः—इतिसंश्रुत्यगच्छें
युर्गृहंबालपुरःसराः ॥ विदश्यनिंबपत्राणिनियताद्वारिवेश्मनः ॥ आचम्या
ग्न्यादिसलिलंगोमयंगौरसर्षपान् ।प्रविशेयुःसमालभ्यकृत्वाश्मनिपदंशनैः॥
प्रवेशनादिकंकर्मप्रेतसंस्पर्शिनामपि । क्रीतलब्धाशनाभूमौस्वपेयुस्तेपृथ
क्क्षितौ ॥ इदंचाद्योन्हि ॥ वसिष्ठः—अद्यप्रस्तेरगृहमनश्नंतआसीरन्क्रीतो
त्पन्नेनवावर्त्तेरन् ॥ शुद्धितत्वेबैजवापः—शमीमालभंतेशमीपापंशमयत्वि
ति ॥ अश्मानमश्मेवस्थिरोभूयासमिति ॥ अग्निमग्निर्नःशर्मयच्छत्विति ॥
ज्योतिस्त्वंतरागामजमुपस्पृशंतःक्रीत्वालब्ध्वावान्यगेहादेकान्नमलवणमेक
रात्रम् ॥ दिवाभुंजीरंस्त्रिरात्रंचकर्मोपरमणम् ॥ क्रीताद्यशनमुपवासाशक्त
स्य ॥ आश्वलायनस्तु—नैतस्यांरात्र्यामन्नंपचेरंस्त्रिरात्रमशारालवणाशिनः
स्युर्द्वादशरात्रंचेत्याह ॥ अशक्तौरत्नःकरेआपस्तंबा—भार्याःपरमगुरुसंस्था
यांचाकालभोजनानिकुर्वीरन् ॥ यदाम्रृतिःपरदिनेतावत्कालमित्यर्थः ॥ बृ

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

हस्पतिः—अधःशय्यासनादीनामलिनाभोगवर्जिताः । अक्षारालवणान्नाः स्युर्लब्धक्रीताशनास्तथा ॥ भोगोभ्यंगताम्बूलादिः ॥ क्षाराःपरिभाषायामुक्ताः ॥ यत्तुमार्कंडेयपुराणे—तैलाभ्यंगोबांधवानामंगसंवाहनंचयत् । तेन चाप्यापतेज्जंतुर्यच्चाश्नंतिस्वबांधवाः ॥ प्रथमेन्हितृतीयेचसप्तमेनवमेतथा । वस्त्रत्यागंबहिःस्नानंकृत्वाद्याच्तिलोदकमिति ॥ तदंत्यदिनपरम् ॥ आशौचांतेतिलकल्कैःस्नातागृहंप्रविशेयुरितिविष्णूक्तेः ॥ विष्णुपुराणेत्वस्थिसंचयोर्ध्वंभोगोप्युक्तः ॥ शय्यासनोपभोगस्तुसपिंडानामपीष्यते । अस्थिसंचयनादूर्ध्वंसंयोगस्तुनयोषिताम् ॥ भारते—तिलान्ददतपानीयंदीपंददतजाग्रतः । ज्ञातिभिःसहभोक्तव्यमेतत्प्रेतेषुदुर्लभम् ॥ मनुः—मांसाशनंचनाश्नीयुःशयीरंश्चपृथक्क्षितौ ॥ देवजानीयेकारिकायाम्—लवणक्षीरमाषान्नापूपमांसानिपायसम् । वर्जयेदाहतान्नेषुबालवृद्धातुरैर्विना ॥ उपवासोगुरौप्रेतेपत्न्याःपुत्रस्यवाभवेत् ॥ मरीचिः—प्रथमेन्हितृतीयेचसप्तमेदशमेतथा । ज्ञातिभिःसहभोक्तव्यमेतत्प्रेतेषुदुर्लभम् ॥ भोजनंचदिवैव ॥ दिवाचेत्तुभोक्तव्यममांसमनुजर्षभेतिविष्णुपुराणात् ॥ कृत्वालब्ध्वावादिवान्नमश्नीयुरितिपारस्करोक्तेश्च ॥ मदनरत्नेहारीतः—पाणिषुमृन्मयेषुपर्णपुटकेषुवाश्नीरन् ॥ देवजानीयेब्राह्मेशुद्धितत्वेआदिपुराणे ॥ आशौचमध्येगत्वेनभोजयेच्चस्वगोत्रजान् । अंत्यदिनेतुमदनरत्नेब्राह्मे—यस्ययस्यतुवर्णस्ययद्यत्स्यात्पश्चिमंत्वहः । सतत्रगृहशुद्धिंचवस्त्रशुद्धिंकरोत्यपि ॥ अंत्यकर्मकालीनवस्त्रयोस्तुतंत्रेणैवोक्तम् ॥ ग्रामाद्बहिस्ततोगत्वाप्रेतपृष्ठेतुवाससी । अंत्यानामाश्रितानांचत्यक्त्वास्नानंकरोत्यथेति॥शंखः ॥ दानंप्रतिग्रहोहोमःस्वाध्यायःपितृकर्मच । प्रेतपिंडक्रियावर्ज्यमाशौचेविनिवर्तते ॥ कठकगृह्ये—यत्रप्राणोक्रमस्तत्रान्वहंमहाबलिंकुर्यादिति॥पारस्करः ॥ तदानीमेववस्त्रंतंडुलंदीपकांस्यभाजनंप्रेतायदद्यात् ॥ आशौचप्रकाशेभरद्वाजः—वासोनंचजलंकुंभेप्रदीपंकांस्यभाजनम् । नग्नप्रच्छादनेश्राद्धेब्राह्मणायनिवेदयेत् ॥ भृगुः—

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तिलोदकंतथापिंडान्नग्नप्रच्छादनादिकम् । रात्रौनकुर्यात्संध्यायांयदिकुर्या न्निरर्थकम् ॥ अथप्रेतपिंडः ॥ यद्यपिहेमाद्रौपारस्करेण—ब्राह्मणेदशपिंडा स्तुक्षत्रियेद्वादशस्मृताः । वैश्येपंचदशप्रोक्ताःशूद्रेत्रिंशत्प्रकीर्तिताः ॥ इत्यु क्तंतथापि—प्रेतेभ्यःसर्ववर्णेभ्यःपिंडान्दद्याद्दशैवत्वितितेनैवोक्तेः ॥ सर्वेषांद शैवज्ञेयाः ॥ मदनरत्नेप्येवम् ॥ तथाचहेमाद्रौब्राह्मपाद्मयोः—जात्युक्ताशौच तुल्यांस्तुवर्णानांक्वचिदेवहि । देशधर्मान्पुरस्कृत्यप्रेतपिंडान्वपंत्यपीत्युक्त्वा— विप्राणेषुदशमपिंडोत्कर्षउक्तः ॥ देयस्तुदशमःपिंडोराज्ञांवैद्वादशेहनि । वै श्यानांवैपंचदशेदेयस्तुदशमस्तथा॥ शूद्रस्यदशमःपिंडोमासेपूर्णेन्हिदीयते ॥ इतियुद्धमृतादेःसद्यःशौचेत्र्यहादौचतेनैवोक्तम् ॥ सद्यःशौचेप्रदातव्यःसर्वे पियुगपत्तथा । त्र्यहाशौचेप्रदातव्यःप्रथमेन्ह्येकएवहि ॥ द्वितीयेहनिचत्वार स्तृतीयेपंचचैवहि । त्र्यहेप्रकारांतरंप्रागुक्तम् ॥ शातातपः—आशौचस्यच न्हासेपिपिंडान्दद्याद्दशैवतु । तत्रैकपात्रेसकृत्यक्त्वादशपिंडान्दद्यात् ॥ उ त्तरीयशिलापात्रकर्तृद्रव्याविपर्यये । पूर्वदत्तान्जलीन्दद्यात्पूर्वपिंडांस्तथै वचेति ॥ गृह्यकारिकायांपात्रविपर्ययेदोषोक्तः ॥ शिलाविपर्ययेघटस्फोटा देर्नावृत्तिः ॥ अक्षाभ्यंजनादिपदकर्मणएकहायनिनयनवदप्रयोजकत्वात् ॥ तद्वचात्रालौकिकग्रहणम् ॥ केचित्तु—नवान्यादायभांडानिआरुकंचरुकंत थेतिप्रचेतसोक्तेःपात्रानेकत्वमाहुः । क्रियाकर्तुर्नाशेऽन्येनशेषःसमापनीयः॥ एवंक्रियाप्रवृत्तानांयदिकश्चिद्विपद्यते । तद्बंधुनाक्रियाकार्यासर्वैर्वासहकारि भिरितिशुद्धितत्वेबृहस्पतिस्मृतेः ॥ पत्न्याःकर्तृत्वेरजोदर्शनेचतदंतेकुर्यात् ॥ शावात्द्विगुणमार्तवमित्युक्तेः ॥ आशौचांतेआर्तवेकर्तुरस्वास्थ्येवान्येनक्रिया सर्वानिवर्तनीयाकर्तुर्विपर्ययात्कालातिक्रमयोगाच्च॥ वाराहे—स्थंडिलेप्रेतभा गंतुदद्यात्पूर्वाण्हएवतु । कृत्वातुपिंडंसंकल्पनामगोत्रेणसुंदरि ॥ मरीचिः— प्रेतपिंडंबहिर्दद्याद्दर्भमंत्रविवर्जितम् । प्रागुदीच्यांचरुंकृत्वास्नातःप्रयतमान सः॥ दर्भवर्जनमनुपनीतपरम् ॥ असंस्कृतानांभूमौपिंडंदद्यात्संस्कृतानांकु

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

शेष्विति प्रचेतसोक्तेः ॥ मिताक्षरायांस्मृत्यंतरे—भूमौमाल्यंपिंडंपानीयमुपलेवादद्युः ॥ शुनःपुच्छः ॥ फलमूलैश्चपयसाशाकेनचगुडेनच । तिलमिश्रंतुदर्भेषुपिंडंदक्षिणतोहरेत् ॥ तूष्णींप्रसेकंपुष्पंचधूपंदीपंतथैवच । शालिनासक्तुभिर्वापिशाकैर्वाप्यथनिर्वपेत् ॥ प्रथमेहनियत्द्रव्यंतदेवस्याद्दशाहिकम् । मदनरत्नेमात्स्ये—तैजसंमृन्मयंवाथपात्रंसंशोध्ययत्नतः । लौकिकाग्नावधिश्रित्यपचेदन्नंघृतप्लुतम् ॥ स्नात्वाथातिलसंमिश्रंप्रदद्याद्दर्भसंस्तरे ॥ शुद्धितत्त्वेदेवजानीयेचब्राह्मे—प्रथमेहनियोदद्यात्प्रेतायान्नंसमाहितः । अन्नंनवसुचान्येषुसएवप्रददात्यपि ॥ मृन्मयंभांडमादायनवंस्नातःसुसंयुतः । तंडुलप्रसृतिंतत्रत्रिःप्रक्षाल्यपचेत्स्वयम् ॥ सपवित्रैस्तिलैर्मिश्रंकृमिकेशविवर्जितम् । हरोपांतेततःक्षिप्त्वाशुद्धांत्वागौरमृत्तिकाम् ॥ भूपृष्ठेसंस्तरेद्दर्भान्याम्याग्रान्देशसंभवान् । ततोवनेजनंदद्यात्संस्मरन्गोत्रनामनी ॥ तिलसर्पिर्मधुक्षीरैःसंसिक्तंतत्समेवहि ॥ दद्यात्प्रेतायपिंडंतुदक्षिणाभिमुखःस्थितः ॥ अर्घ्यैःपुष्पैस्तथाधूपैर्दीपैस्तोयैश्चशीतलैः । ऊर्णातंतुमयैःशुद्धैर्वासोभिःपिंडमर्चयेत् ॥ दिवसेदिवसेदेयःपिंडएवंक्रमेणतु । सद्यःशौचेप्रदातव्याःसर्वेपियुगपत्तथा ॥ त्र्यहाशौचेपिदातव्याःत्रयःपिंडाःसमाहितैः । द्वितीयेचतुरोदद्यादस्थिसंचयनंतथा ॥ त्रींस्तुदद्यात्तृतीयेन्हिवस्त्रादिक्षालयेत्ततः । दशाहेपिचदातव्यःप्रथमेत्वेकएवहि ॥ एकस्तोयांजलिस्त्वेवंपात्रमेकंचदीयते ॥ द्वितीयेद्वौतृतीयेत्रीनित्याद्युक्त्वा—एवंस्युःपंचपंचाशत्तोयस्यांजलयःक्रमात् ॥ तोयपात्राणितावंतिसंयुक्तानितिलादिभिरिति ॥ पात्रंकुंभः ॥ अत्राहःपदमहोरात्रपरम् ॥ तेनरात्रावपिदेयइतिगौडाः ॥ दिवसपदाद्रात्रौनेतिमैथिलाः॥ सएवेत्युक्तेसपिंडेनदशपिंडेप्रक्रांतेपुत्रागमेपिसनदद्यात् ॥ असगोत्रःसगोत्रोवेतिप्रागुक्तेः ॥ दाहकर्तैवदशाहंकुर्यादितिमिताक्षरायाम् ॥ शुद्धितत्त्वेवायत्रीयेपि—असगोत्रःसगोत्रोवायदिस्त्रीयदिवापुमान् । यश्चाग्निदाताप्रेतस्यपिंडंदद्यात्सएवहीति ॥ तत्रैव—पूरकेणतुपिंडे

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नदेहोनिष्पाद्यतेयतः । कृतस्यकारणायोगात्पुनर्नावर्ततेक्रिया ॥ शुद्धिप्र
काशेवायवीयेपि—निवर्तयतियोमोहात्क्रियामन्यनिवर्तिताम् । विधिघ्नस्ते
नभवतिपितृहाचोपजायते ॥ तस्मात्प्रेतक्रियायेनकेनापिचकृतायदि । न
तांनिवर्तयेत्प्राज्ञःसतांधर्ममनुस्मरन्निति ॥ आदिपुराणे—पितृशब्दंस्वधांचै
वनप्रयुंजीतकर्हिचित् । अनुशब्दंतथाचेहप्रयत्नेनविवर्जयेत्॥ उपतिष्ठताम
यंपिंडःप्रेतायेतिसमुच्चरेत् ॥ क्रियानिबंधेव्यासः—प्रेतायपिंडंदत्वातुततोश्री
याद्दिनात्यये ॥ भविष्ये—ओदनामिषसक्तूनांशाकमूलफलादिषु । प्रथमेह
नियद्दद्यात्तद्दद्यादुत्तरेहनि ॥ गृहद्वारिश्मशानेवातीर्थेदेवगृहेपिवा । यत्रा
द्येदीयतेपिंडस्तत्रसर्वंसमापयेत् ॥ ब्राह्मे—शिरस्त्वाद्येनपिंडेनप्रेतस्यक्रिय
तेसदा । द्वितीयेनतुकर्णाक्षीनासिकाश्चसमासतः ॥ गलांसभुजवक्षांसितृ
तीयेनयथाक्रमम् । चतुर्थेनतुपिंडेननाभिलिंगगुदानिच ॥ जानुजंघेतथा
पादौपंचमेनतुसर्वदा । सर्वमर्माणिषष्ठेनसप्तमेनतुनाडयः ॥ दंतलोमान्य
ष्टमेनवीर्यंतुनवमेनच । दशमेनतुपूर्णत्वंतृप्तताक्षुद्विपर्ययइति ॥ याज्ञव
ल्क्येनतु—पिंडयज्ञावृतादेयंप्रेतायान्दिनत्रयमित्युक्तम् ॥ अत्रफलतारतम्यं
ज्ञेयमितिविज्ञानेश्वरः ॥ तेनत्र्यहाशौचपरत्वंदेवयाज्ञिकोक्तंचिंत्यम् ॥ आ
शौचस्यत्र्हासेपिपिंडान्दद्याद्दशैवत्वितिवचनाच्च ॥ दिनत्रयावश्यकत्वार्थमि
तिहारलतादयः ॥ शातातपः—जलमेकादशाहमाकाशेस्थाप्यं क्षीरंचमृन्म
ये ॥ पारस्करः—मृन्मयेतांरात्रिंक्षीरोदकेविहायसिनिदध्युः ॥ प्रेतात्रस्नायी
त्युदकंपिबचेदामितिक्षीरम् ॥ इदंरात्रावेवेतिगौडाः ॥ गारुडेतु—अपक्वेमृ
न्मयेपात्रेदुग्धंदद्याद्दिनत्रयमित्युक्तम् ॥ हेमाद्रौपाद्मेतुदशाहमुक्तम् ॥ तस्मा
न्निधेयमाकाशेदशरात्रंपयोजलम् । सर्वतापोपशांत्यर्थमध्वश्रमविनाशनं ॥
देवजानीयेकारिकायाम्—तत्रप्रेतोपकृतयेदशरात्रमखंडितम् । कुर्यात्प्रदीपं
तैलेनवारिपात्रंचमार्तिकम् । भोज्यात्भोजनकालेतुभक्तमुष्टिंचनिर्वपेत् ॥
नामगोत्रेणसंबुध्याधरिव्यांपितृयज्ञवत्॥शातातपः—भूलोकात्प्रेतलोकंतुगंतुं

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

श्राद्धंसमाचरेत् ॥ तत्पाथेयंहिभवतिमृतस्यमनुजस्यतु ॥ अथदशाहमध्ये दर्शपातेनिर्णयः ॥ भविष्ये—प्रवृत्ताशौचतंत्रस्तुयदिदर्शप्रपद्यते । समाप्य चोदकंपिंडान्स्नानमात्रंसमाचरेत् ॥ ऋष्यशृंगः—आशौचमंतरादर्शोयदि स्यात्सर्ववर्णिनाम् । समाप्तिंप्रेततंत्रस्यकुर्यादित्याहगौतमः ॥ पैठीनसिः— आद्येदावेवकर्तव्याप्रेतपिंडोदकक्रिया । द्विरैदेवेतुकुर्वाणःपुनःशावंसमश्नु ते ॥ मातापित्रोस्तु—श्लोकगौतमः—अंतर्दशाहेदर्शश्चेत्तत्रसर्वंसमापयेत् । पित्रोस्तुयावदाशौचंदद्यात्पिंडान्जलांजलीन् ॥ इदमपिव्यहमध्येदर्शपा ते ॥ तदूर्ध्वंदर्शेतुपित्रोरपितंत्रंसमाप्यमेव ॥ पित्रोराशौचमध्येतुयदिदर्शःस मापतेत् । तावदेवोत्तरंतंत्रंपर्यवस्येत्त्र्यहात्परमितिगालवोक्तेः ॥अन्येषांतु त्र्यहमध्येपिसमाप्तिरितिपराशरमाधवीयेनिर्णयामृतेचोक्तम् ॥ कालादर्शे पि—दर्शोदशाहमध्येस्यादूर्ध्वंतंत्रंसमापयेत् । त्रिरात्रादुत्तरंपित्रोर्मृताविति वि निश्चयः ॥ मदनपारिजातेतुगालवीयमापदनौरसपुत्रादिविषयम् ॥ त्र्यहोर्ध्व मपिपित्रोर्नतंत्रसमाप्तिरित्युक्तम् ॥ मदनरत्नेप्येवम् ॥ ममतुदशाचाराद्भव स्येतिप्रतिभाति ॥ अथास्थिसंचयः ॥ तत्राश्वलायनेनचकृष्णपक्षेएकादशी त्रयोदशीदर्शेषुआषाढीफाल्गुनीप्रौष्ठपदीभिन्नर्क्षेउक्तं ॥ तदाशौचमध्येऽसं भवेतदूर्ध्वंचप्रागब्दात्करणेज्ञेयं ॥ अशौचमध्येतुमदनरत्नेसंवर्तः—प्रथमेन्हि तृतीयेवासप्तमेनवमेतथा । अस्थिसंचयनंकार्यंदिनेतद्गोत्रजैःसह ॥ छंदोगप रिशिष्टेतु—अपरेद्युस्तृतीयेवाअस्थिसंचयनंभवेदितिद्वितीयेप्युक्तम् ॥ वि ष्णुकात्यायनौसंचयनंचतुर्थ्यामिति ॥ माधवीयेयमः—भौमार्कमंदवारेषुति थियुग्मेविवर्जयेत् ॥ वर्जयेदेकपादर्क्षेद्विपादर्क्षेस्थिसंचयम् ॥ प्रदातृजन्म नक्षत्रेत्रिपादर्क्षेविशेषतः ॥ ब्राह्मे—चतुर्थेब्राह्मणानांतुपंचमेहनिभूभृताम् । नवमेवैश्यजातीनांशूद्राणांदशमात्परम् ॥ दशमेहनीतिवापाठः ॥ शौन कः—पालाशेष्वस्थिदाहेचसद्यःसंचयनंभवेत् ॥ काम्यमरणेतुतस्यत्रिरात्र माशौचम् ॥ द्वितीयेत्वस्थिसंचयइत्युक्तं ॥ अंगिराः—प्रेतीभूतंतथोद्दिश्ययः

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

शुचिर्नकरोतिचेत् । देवतानांतुयजनंतंशपत्यथदेवताः ॥ तद्विधिःस्वस्वसूत्रे भट्टकृतौज्ञेयः ॥ हेमाद्रौनागरखंडे—त्रीणिसंचयनस्यार्थेतानिवैशृणुसांप्रतम् । यत्रस्थानेभवेन्मृत्युस्तत्रश्राद्धंप्रकल्पयेत् ॥ एकोद्दिष्टंततोमार्गेविश्रामोयत्र कारितः ॥ ततःसंचयनस्यार्थेतृतीयेश्राद्धमिष्यते ॥ अपरार्केमदनरत्नेचब्रा ह्मे—सद्यःशौचेतथैकाहेसद्यःसंचयनंभवेत् । त्र्यहाशौचेतृतीयेन्हिकर्तव्य स्त्वस्थिसंचयः॥तत्रैव—श्मशानदेवतायागंचतुर्थेदिवसेचरेत्। मृन्मयेषुचभां डेषुकुंभेषुरुचकेषुवा॥सुपक्वैर्भक्ष्यभोज्यैश्चपायसैःपानकैस्तथा। फलैर्मूलैर्वनो त्थैश्चपूज्याःक्रव्याददेवताः॥धूपोदीपस्तथामाल्यमर्घ्यंदेयंत्वरान्वितैः। तत्रपा त्राणिपूर्णानिश्मशानाग्नेःसमंततः ॥ निवेदयाद्भिर्वक्तव्यंतैःसर्वैरनहंकृतैः । नमःक्रव्यादमुख्येभ्योदेवेभ्यइतिसर्वदा ॥ येत्रश्मशानेदेवाःस्युर्भगवंतःस नातनाः । तेस्मत्सकाशाद्गृह्णंतुबलिमष्टांगमक्षयं ॥ प्रेतस्यास्यशुभान्लोका न्प्रयच्छंतुचशाश्वतान् । अस्माकमायुरारोग्यंसुखंचददतांचिरम्॥एवंकृत्वा बलीन्सर्वान्क्षीरेणाभ्युक्ष्यवाग्यतः । एवंदत्वाबलिंचैवदद्यात्पिंडत्रयंबुधः ॥ एकंश्मशानवासिभ्यःप्रेतायैवतुमध्यमम् । तृतीयंतत्सखिभ्यश्चदक्षिणासंस्थ मादरात् ॥ ततोयज्ञियवृक्षोत्थांशाखामादायवाग्यतः ॥ प्रेतस्यास्थीनिगृ ह्णातिप्रधानांगोद्भवानिच ॥ शिरसोवक्षसोःपाण्योःपाश्वर्वाभ्यांचैवपादतः । पंचगव्येनसंस्नाप्यक्षौमवस्त्रेणवेष्टयच ॥प्रक्षिप्यमृन्मयेभांडेनवेसाच्छादनेशु भे॥अरण्येवृक्षमूलेवाशुद्धेसंस्थापयत्यपि । गृहीत्वास्थीनितद्भस्मनीत्वातोये विनिक्षिपेत् ॥ ततःसंमार्जनंभूमेः कर्तव्यंगोमयांबुभिः । पूजांचपुष्पधूप दीपैर्बालिभिः पूर्ववक्रमादिति ॥ अथतीर्थस्थिक्षेपविधिः ॥ तत्रैव—तत्स्थाना च्छनकैर्नीत्वाकदाचिज्जान्हवीजले । कश्चित्क्षिपतिसत्पुत्रोदौहित्रोवास होदरः ॥ मातुःकुलंपितृकुलंवर्जयित्वानराधमः । अस्थीन्यन्यकुलस्थस्य नीत्वाचांद्रायणंचरेत् ॥ तत्रैवब्रह्मांडपुराणे—अस्थीनिमातापितृपूर्वजानां नयंतिगंगामपियेकथंचित् । सद्बांधवस्यापिदयाभिभूतास्तेषांतुतीर्थानिफल

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

प्रदानि ॥ स्नात्वाततःपंचगव्येनसिक्त्वाहिरण्यमध्वाज्यतिलैश्चयोज्य। तत
स्तुमृत्पिंडपुटेनिधायपश्यन्दिशंप्रेतगणोपरूढां ॥ नमोस्तुधर्मायवदेत्प्रवि
श्यजलंसमेप्रीतइतिक्षिपेच्च ।उत्थायभास्वंतमवेक्ष्यसूर्यंसदक्षिणांविप्रमुखायद
द्यात्॥एवंकृतेप्रेतपुरस्थितस्यस्वर्गेगतिःस्यात्तुमहेंद्रतुल्या॥तमः—गंगातोयेषु
यस्यास्थिक्षिप्यतेशुभकर्मणःनतस्यपुनरावृत्तिर्ब्रह्मलोकात्सनातनात्॥तथा—
अस्तंगतेगुरौशुक्रेतथामासेमलिम्लुचे । गंगायामस्थिनिक्षेपंनकुर्यादितिगौ
तमः॥दशाहांतर्नदोषः॥ दशाहस्यांतरेयस्यगंगातोयेस्थिमज्जति । गंगायांम
रणंयादृक्तादृक्फलमवाप्नुयादितिमदनरत्नेवृद्धमनूक्तेः॥शौनकः—शौनको
हंप्रवक्ष्यामिअस्थिक्षेपविधिंक्रमात् । आदौग्रामाद्बहिर्गत्वास्नानंकुर्यात्सचैल
कं॥प्रोक्षयेत्पंचगव्येनभुवंमंत्रैर्विचक्षणः । गायत्र्याद्यैःपंचगव्यमंत्रैर्निखाता
स्थिभूमिंप्रोक्षेदित्यर्थः॥उपसर्पादिभिर्मंत्रैःप्रार्थनंखननंतथा । मृत्तिकोद्धरणं
चास्थ्नांग्रहणंचयथाक्रमम् ॥ उपसर्पेतिचतुर्भिर्मंत्रैःक्रमेणप्रार्थनादिज्ञेयम्॥
स्नात्वास्थिशुद्धिंकुर्वीतएतोन्विंद्रेतिसूक्ततः । स्पृष्ट्वास्पृष्ट्वाततःस्नानंपंचग
व्येनशुद्ध्यति ॥ दशस्नानानिकुर्वीततत्तन्मंत्रैर्विचक्षणः । गोमूत्रंगोमयंक्षीरं
दधिसर्पिःकुशोदकन् । भस्ममृन्मधुआदीनिमंत्रतस्तानिवैदश ॥ कुशैःसं
मार्जयेदस्थीन्यतोदेवेतिमंत्रतः । एतोन्विंद्रंशुचिर्वेतिनतमंहइतीतिच ॥ पा
वनानीर्ममाग्नेश्चरुद्रसूक्तंयथाक्रमम् ॥ एतैःकुशैर्मार्जनम् ॥ हेमश्राद्धंततः
कुर्यात्पितॄनुद्दिश्ययत्नतः । पिंडदानंप्रकुर्वीततत्रश्चतिलतर्पणम् ॥ आस्थिक्षे
पांगंचेदम् ॥ आजिनंकंबलादर्भागोकेशाःशाणमेवच । भूर्जपत्रंनाडपत्रंस
प्तधावेष्टनंस्मृतम् ॥ हेमंचमौक्तिकंरौप्यंप्रवालंनीलकंतथा । निक्षिपेदस्थि
मध्येतुशुद्धिर्भवतिनान्यथा ॥ ततोहोमंप्रकुर्वीततिलाज्येनविचक्षणः । उदी
रतेतिसूक्तेनहुनेदष्टोत्तरंशतम् ॥ ततोगत्वाक्षिपेत्तीर्थेस्पर्शदोषोनविद्यते ॥ मू
त्रंपुरीषाचमनंकुर्वन्नस्थीनिधारयेत् । अत्रदशदानंवैतरणीऋणमोक्षपापधे
नुदानमुक्तम् ॥ दिवोदासीयेकाशीखंडे—धनंजयोपिधर्मात्मामातृभक्तिप

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

रायणः। आदायास्थीन्यथोमातुर्गंगामार्गस्थितोभवत् ॥ पंचगव्येनसं स्नाप्यतथापंचामृतेनवै। यक्षकर्दमलेपेनक्षिप्त्वापुष्पैःप्रपूज्यच। आवेष्टयने त्रवस्त्रेणततःपट्टांबरेणच ॥ ततःसुरसवस्त्रेणततोमांजिष्ठवाससा ॥ नेपाल कंबलेनाथमृदाचाथविशुद्धया ॥ ताम्रसंपुटकेकृत्वामातुरंगान्यथोवहेत् ॥ व्यासः—पट्टवस्त्रंचकौशेयमांजिष्ठंश्वेतवस्त्रकम्। कंबलंशाणपट्टंचअजिनंच तथोत्तमम् ॥ एषांविकल्पः ॥ अन्यश्चात्रविशेषस्त्रिस्थलीसेतौदिवोदासीये चज्ञेयः ॥ संचयनोत्तरंश्राद्धमाहाश्वलायनः—श्राद्धमत्रमैदद्युरितिस्मृत्यर्थ सारे ॥ संचयनेकृतेमनुष्यलोकंगच्छतःपाथेयश्राद्धमामेनकार्यमिति ॥ अ नुपनीतस्यनसंचयनम् ॥ अथनवश्राद्धंपृथ्वीचंद्रोदयेगिराः—प्रथमेन्हितृती येचपंचमेसप्तमेतथा। नवमैकादशेचैवतन्नवश्राद्धमुच्यते ॥ शिवस्वामी— नवश्राद्धानिपंचाहूराश्वलायनशाखिनः। आपस्तंबाःषडित्याहुर्विभाषात्वि तरेषुहि ॥ पंचएकादशाहिकंविना ॥ मरणाद्विषमेषुदिनेष्वेकैकंनवश्राद्धंकु र्यादानवमाद्यदिनवमंविच्छिद्येतैकादशेतत्कुर्यादितिमदनरत्नेबौधायनोक्तेः॥ भविष्ये—नवसप्तविशांराज्ञांनवश्राद्धान्यनुक्रमात्। आद्यंतयोर्वर्णयोस्तुष डित्याहुर्महर्षयः ॥ हेमाद्रौवसिष्ठः—अलब्ध्वातुनवश्राद्धंप्रेतत्वान्नवमु च्यते। अर्वाक्तुद्वादशाहस्यलब्ध्वातरतिदुष्कृतम्॥ अतःषडेव॥एतान्येवावि षमश्राद्धानीत्युच्यते ॥ नारसिंहेतु—पंचमेसप्तमेतद्वदष्टमेनवमेतथा।दश मैकादशेचैवनवश्राद्धानितानिचेत्युक्तम् ॥कात्यायनस्तु—चतुर्थेपंचमेचैवन वमैकादशेतथा। यदत्रदीयतेजंतोस्तन्नवश्राद्धमुच्यते ॥ प्रथमेसप्तमेचैवेत्या द्यपादेव्यासपाठः ॥ बह्वृचानांतु—नवश्राद्धदशाहानिनवमिश्रंतुषड्ऋतूनि त्युक्तंनारायणवृत्तौ॥दीपिकायाम् ॥अथतनुयादाद्येचतुर्थेदिनेश्राद्धं॥पंचमस प्तमाष्टनवदिग्रुद्रेषुयुग्माद्विजैः॥ प्रथमेन्हितृतीयेन्हिपंचसप्तनवस्वपि। द्वौ द्वौपिंडौप्रदातव्यौशेषेष्वेकंतुविन्यसेत् ॥ एकोविषमश्राद्धेवयवपिंडश्चैकइ तिद्वावित्यर्थः ॥ अत्रशाखाभेदाद्व्यवस्था ॥ अपरार्केभविष्ये—नवश्राद्धं

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

त्रिपक्षंचषण्मासंमासिकानिच । नकरोतिसुतोयस्तुतस्याधःपितरोगताः ॥ वाराहे—गतोसिदिव्यलोकंत्वंकृतांताविहितात्पथः । मनसावायुभूतेनविप्रे त्वाहंनियोजये । पूजायिष्यामिभोगैस्त्वामेवंविप्रंनिमंत्रयेत् ॥ आवाहने पितत्रैव— इहलोकंपरित्यज्यगतोसिपरमांगतिम् । मनसावायुभूतेनविप्रे त्वाहंनियोजयइति ॥ तत्रैवब्रह्मपरिशिष्टे—अनूदकमधूपंचगंधमाल्य विवर्जितम् । नवश्राद्धममंत्रंचपिंडोदकविवर्जितम् ॥ उदकमर्घ्यः ॥ पिंडोदकंशुंधंतांपितरइत्यवनेजनादि । एकोद्दिष्टेषुसर्वेषुनस्वधानाभिरम्य ताम् । नाम्नौकरणमंत्रश्चएकंवात्रतिलोदकम् ॥ अनपत्येषुसर्वेषुनस्व धानाभिरम्यताम् । स्वस्त्यस्तुविसृजेदेवंसकृत्प्रणववर्जितम् ॥ एकोद्दि ष्टस्यपिंडेतुअनुशब्दोनविद्यते । पितृशब्दंनकुर्वीतपितृहाचोपजायते ॥ सपिंडनात्प्रागितिहेमाद्रिः ॥ तेनस्वधांप्रयुंजीतप्रेतश्राद्धेदशाहिके ॥ इति ऋष्यशृंगोक्तौदशाहिकोक्तेरेकादशाहेस्वधाप्रयोगएवेतिहारलतापरास्ता ॥ स्तावल्याम्—आशिषोद्विगुणादर्भाजयाशीःस्वस्तिवाचनम् । पितृशब्दः स्वसंबद्धःशर्मशब्दस्तथैवच ॥ पात्रालंभोवगाहश्चउल्मुकोल्लेखनादिकम् । तृप्तिप्रश्नश्चविकिरःशेषप्रश्नस्तथैवच ॥ प्रदक्षिणाविसर्गश्चसीमांतगमनंत था । अष्टादशपदार्थाश्चप्रेतश्राद्धेविवर्जयेत् ॥ अत्रस्वधापितृनमःशब्दा नांतिलोसीतिमंत्रेप्रेतशब्दोहेनतूष्णींवातिलावनम् ॥ तूष्णीमर्घ्यदानम् ॥ अमुष्मैस्वाहेतिप्रेतनाम्नापाणिहोमः ॥ नाम्नाएकःपिंडः ॥ निनयनमंत्रेऊ हः ॥ अनुमंत्रणादित्वमंत्रकम् ॥ अभिरम्यतामितिविसर्जनम् ॥ एवं नवश्राद्धवर्जैकोद्दिष्टेषु ॥ नवश्राद्धेत्वमंत्रकंसर्वमितिनारायणवृत्तिः ॥ कि यानिबंधे—उत्तानंस्थापयोत्पत्रमेकोद्दिष्टेसदाबुधः । न्युब्जंतुपार्वणेकुर्यात्त स्योपरिकुशान्यसेत् ॥ नवश्राद्धंगृहेकुर्याद्भार्यायत्राग्नयोपिवा । सपिंडीक रणांतानिप्रेतश्राद्धानियानिवै ॥ तानिस्युर्लौकिकेवन्हावित्याहत्वाश्वलाय नः ॥ इदंसंभवेन्नेनकार्यम् ॥ नवश्राद्धेषुयच्छिष्टंगृहपर्युषितंचयत् । दंप

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

त्योर्भुक्तशेषंचनतद्भुंजीतकर्हिचिदित्यंगिरोवचनलिंगात् ॥ द्वाभ्यांतदातुकृच्छ्राभ्यांशुद्धिःस्यात्तुविवेकिनामितिब्राह्मेऽउक्तम्॥विघ्नेतुनिर्णयामृतेकण्वः—नवश्राद्धंमासिकंचयद्यदंतरितंभवेत् । तत्तदुत्तरसातंत्र्यादनुष्ठेयंप्रचक्षते ॥ हेमाद्रौगालवः—शावेतुसूतकंचेत्स्यात्निशायांचमृतौतथा । नवश्राद्धानिदेयानियथाकालंयथाक्रमम् ॥ निशायामाशौचांतेद्व्यहवृद्धौ ॥ अन्वारोहणंतु—नवश्राद्धानिसर्वाणिसपिंडीकरणंपृथक् । एकएववृषोत्सर्गोगौरेकातत्रदीयते ॥ आशौचांत्यदिनेकार्यमुक्तंब्राह्मे—यस्ययस्यतुवर्णस्ययद्यत्स्यात्पश्चिमंत्वहः । सतत्रवस्त्रशुद्धिंचगृहशुद्धिंकरोत्यपि ॥ समाप्यदशमंपिंडंप्रेतस्पृष्टेतुवाससी । अंत्यानामाश्रितानांचत्यक्त्वास्नानंकरोतिच ॥ श्मश्रुलोमनखानांचयत्त्याज्यंतज्जहात्यपि । गौरसर्षपकल्केनतिलकल्केनसंयुतम् ॥ शिरःस्नानंततःकृत्वातोयेनाचम्यवाग्यतः । वृषभंगांसुवर्णंचस्पृष्ट्वाशुद्धोभवेन्नरः ॥ क्रियानिबंधेगृह्यकारिकायाम् ॥ अत्रपिंडत्रयंदद्युस्तत्सखिभ्यस्तथादिमम् । प्रेतायमध्यमंतद्वत्तृतीयंचयमायवै ॥ तथा—कर्त्रात्रप्रार्थिताःसंतोज्ञातिसंबंधिबांधवाः । दद्युरभ्यंगतःपूर्वंत्रींस्त्रीन्धर्मोदकान्जलीन् ॥ पूर्ववन्नामगोत्राभ्यांनियमोनेहकश्चन ॥ मदनरत्नेविष्णुहारीतौ—आशौचांतेकृतश्मश्रुकर्माणस्तिलकल्कैःसर्षपकल्कैर्वास्नाताः शुक्लवाससोगृहंप्रविशेयुस्तत्रज्ञातिकंकृत्वाब्राह्मणपूजनंकुर्युरिति ॥ देवलः—दशमेहनिसंप्राप्तेस्नानंग्रामाद्बहिर्भवेत् । तत्रत्याज्यानिवासांसिकेशश्मश्रुनखानिच ॥ अपरार्केबृहस्पतिः—नवमेवाससांत्यागोनखरोम्णांतथांतिमे ॥ तत्रैवव्यासः—आशौचांत्यदिनेक्षौरंजनन्यांचगुरौमृते ॥ एतत्प्रेताल्पवयसामित्याहापस्तंबः ॥ अनुभाविनांचपरिवापनमिति ॥ अनुभाविनःकनिष्ठाइतिविज्ञानेश्वररत्नाकरादयः ॥ आशौचमनुभवतांपुंसांसर्वाशौचेतुमुंडनम् ॥ आज्ञयानरपतेर्द्विजन्मनांदारकर्मसूतकेषुच । बंधमोक्षमखदीक्षणेष्वपिक्षौरमिष्टमखिलेषुचोडुषु॥ इतिरत्नमालोक्तेर्जननाशौचेपीतिशुद्धितत्वादयः ॥ अत्रदेशाचारतोऽप्यव

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

स्था ॥ परंशिखावर्ज्यम् ॥ केशश्मश्रुनखलोमानिवापयीतशिखावर्ज्यानि
त्रिमोमिलोक्तेः ॥ यत्वापस्तंबः—नसमावृत्तावपेयुरन्यत्रविहारादित्येके ॥
विहारोदर्शादियागः ॥ तेनविनासमावृत्तागृहस्थानवपेयुरित्यर्थः ॥ यच्च—
वृथाछिनत्तियःकेशान्तमाहुर्ब्रह्मघातिनमितितत्—केशश्मश्रुधारयतामग्र्या
भवंतिसंततिरितिदानधर्मोक्तंकाम्यपरम् ॥ अनुभाविनःपुत्रादयइत्येके ॥
पुत्रःपत्नीचवपनंकुर्यादंतेयथाविधि । पिंडदानोचितोन्योपिकुर्यादित्थंसमा
हितइत्यपसर्केव्यासोक्तेः ॥ यत्तुमिताक्षरायाम्—द्वितीयेहनिकर्त्तव्यंक्षुरकर्म
प्रयत्नतः । तृतीयेपंचमेवापिदशमेवाप्रदानतइति ॥ आप्रदानतइतिचतु
र्थादीनि ॥ तत्प्रथमदिनेसंभवेज्ञेयम् ॥ अलुप्तकेशोयःपूर्वसोत्रकेशान्प्रवा
पयेत् । द्वितीयेन्हितृतीयेन्हिपंचमेसप्तमेपिवा ॥ यावच्छ्राद्धंप्रदीयेततावद
दिस्यपरंमतमिति माधवीयेमदनरत्नेचबौधायनोक्तेः ॥ मदनपारिजाते
तुदशमेप्रथमेचसमुच्चयउक्तः ॥ मनु—दशमंपिंडमुत्सृज्यरात्रिशेषेशुचिर्भ
वेदिति—तदेकादशाहश्राद्धांगविप्रनिमंत्रणार्थंज्ञेयम् ॥ अथैकादशाह ॥
मनुः—विप्रःशुध्यत्यपःस्पृष्ट्वाक्षत्रियोवाहनायुधैः । वैश्यःप्रतोदंरश्मीन्वायष्टि
शूद्रःकृतक्रियः ॥ शुद्धितत्त्वेदेवलः—आद्याहःसुनिवृत्तेषुस्नाताःकृतमंग
लाः । औशौचात्द्विजमुच्यंतेब्राह्मणान्स्वस्तिवाच्यच ॥ याज्ञवल्क्यः—
आद्यमेकादशेहनिक्षत्रियाद्यैराशौचेप्येकादशेन्हिश्राद्धंकार्यम् ॥ आद्यं
श्राद्धमशुद्धोपिकुर्यादेकादशेहनि । कर्त्तुस्तात्कालिकीशुद्धिरशुद्धिःपुनरे
वसइतिहेमाद्रौशंखोक्तेः ॥ पैठीनसिः—एकादशेन्हियच्छ्राद्धंतत्सामान्य
मुदाहृतम् । चतुर्णामपिवर्णानांसूतकंतुपृथक्पृथक् ॥ यत्तुमरीचिः—आ
शौचांतेततःसम्यक्पिंडदानंसमाप्यते । ततःश्राद्धंप्रदातव्यंसर्ववर्णेष्वयंवि
धिरिति ॥ तत्सर्ववर्णानांदशाहाशौचपरम् ॥ यत्तुविष्णुः—अथाशौचाप
गमइति ॥ यच्चगौडग्रंथेहारीतः—श्वोभूतेएकोद्दिष्टंकुर्यात् ॥ यच्चबैजवा
पः—ऊर्ध्वंदशम्याअपरेद्युरितितद्विप्रविषयम् ॥ एतेनदशमपिंडापकर्षपक्षे

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अवयवपिंडासमाप्तौकथमेकादशाहेश्राद्धमितिमूर्खोक्तिःपरास्ता ॥ वचना
दाशौचमध्येइवतत्राप्याविरोधात् ॥ ~~भविष्ये~~—एकादशभ्योविप्रेभ्योदद्यादेका
दशेहनि । भोजनंतत्रवैकस्मैब्राह्मणायमहात्मने ॥ ~~वसुमास्ये~~—एकादशेह
नितथाविप्रानेकादशैवतु । क्षत्रादिःसूतकांतेतुभोजयेदयुजोद्विजा~~नि~~ति ॥
तद्वृद्धगणश्राद्धपरमिति~~मदनपारिजातः~~ ॥ गौडास्त्वस्माद्वचनात्क्षत्रियादी
नामाशौचांतएवेत्याहुः ॥ ~~रामायणेपि~~—समतीतेदशाहेतुकृतशौचोयथाविधि
वि । चक्रेद्वादशिकंश्राद्धंत्रयोदशिकमेवच ॥ द्वादशिकंद्वादशाहेननिवर्त्य
त्रयोदशाहश्राद्धंत्रयोदशिकंचतुर्दशाहविधेयंसपिंडनपायेयादि ॥ क्षत्रिया
णांद्वादशाहाशौचेत्रयोदशेमहैकोद्दिष्टंचतुर्दशेसपिंडनम् ॥ द्विविधवाक्या
देकादशाहाशौचांतयोर्विकल्पइत्येके ॥ सद्यःशौचादौयुद्धहतादेरेकादशा
हः ॥ अन्येषांआशौचांतइतिवयम् ॥ ~~कौर्मे~~—एकादशेन्हिकुर्वीतप्रेतमुद्दिश्य
भावतः । द्वादशेवान्हिकर्तव्यमनिंद्येप्यथवाहनि ॥ नित्यंप्रेतक्रियाकालयु
क्तं ॥ एकादशेतुननिषेधइत्युक्तंप्राक् ॥ ~~बृहस्पतिः~~—वस्त्रालंकारशय्यादिपि
तुर्यद्वाहनादिकम् ॥ गंधमाल्यैःसमभ्यर्च्यश्राद्धभोक्तेतदर्पयेत् ॥ श्रोत्रिया
भोजनीयास्तुनवसप्तत्रयोदश । जातयोबांधवानिःस्वास्तथाचातिथयोपरे ॥
~~देवयाज्ञिकनिबंधे~~—एकादशसुविप्रेषुप्रेतमावाह्यभोजयेत् ॥ तत्राद्यायचश
य्यादिदद्यादाद्यमितिस्मृतम् ॥ ~~विष्णुः~~—एकवन्मंत्रानूहेनैकोद्दिष्टेबहुवचनां
तानेकवचनांतान्वदेदित्यर्थः ॥ एतत्दृष्टार्थत्वे ॥ अस्यविघ्नेगौणकालमा
हहेमाद्रौबौधायनः—एकोद्दिष्टंइवएवस्यात्द्वादशेहनिवापुनः ॥ अतऊर्ध्वं
मयुग्मेषुकुर्वीताहःस्वशक्तितः ॥ अर्धमासेथवामासिक्रतौसंवत्सरेपिवेति॥
तत्रैवलघुहारीतः—एकोद्दिष्टंतुकुर्वीतपाकेनैवसदास्वयम् । अभावेपाकपा
त्राणांतदहःसमुपोषणं ॥ गोभिलः—ब्राह्मणंभोजयेदाद्येहोतव्यमनलेथवा ।
पुनश्चभोजयेदेकंद्विरावृत्तिर्भवेदिति ॥ एतदाद्यमासिकाद्याब्दिकयोः[illegible]
र्थमितिभट्टाः ॥ तेनमहैकोद्दिष्टंषोडशश्राद्धाद्भिन्नमेव ॥ अतएवाद्यंस[illegible]क

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

द्विष्टप्रकृतिभूतमेकादशइतिविज्ञानेश्वरः ॥ अन्येस्वाद्यमासिकाब्दिकयोराद्यमेकादशेहनीतिनियमादभेदमाहुः ॥ द्वयोस्तंत्रत्वबाधार्थंगालवीयमित्यन्ये ॥ युद्धहतादौतुहेमाद्रौपृथ्वीचंद्रोदयेपैठीनसिः ॥ सद्यःशौचेपिदातव्यं प्रेतस्यैकादशेहनि । सएवदिवसस्तस्यश्राद्धशय्यासनादिषु ॥ एवमेकादशाहादौ ॥ अतोत्रद्वितीयेह्येकादशाहंवदन्दौढुःशूलपाणिःस्मार्तगौडश्चपरास्तः ॥ एतेनाद्यमेकादशेहनीत्याशौचानंतरदिनपरमितिविष्णूक्तेः ॥ प्रागुक्तशंखादिवचनानांचानाकरत्वादितिवदंतःकल्पतरुवाचस्पतिप्रमुखाःसर्वे महानिबंधविरोधादुपेक्ष्याः ॥ उशनाः—त्र्यहाशौचेपिकर्तव्यमाद्यमेकादशेहनि । अतीतविषयेसद्यस्त्र्यहोर्ध्वंवातदिष्यते ॥ याज्ञवल्क्यः—एकोद्दिष्टंदैवहीनमेकार्घ्यैकपवित्रकं । आवाहनाग्नौकरणरहितंत्वपसव्यवत् ॥ उपतिष्ठतामित्यक्षय्यस्थाने । विप्रविसर्जनेअभिरम्यतामितिवदेयुस्तोभिरताःस्महे इति ॥ अग्नौकरणनिषेधोन्यपरः ॥ बह्वृचानांसर्वैकोद्दिष्टेषुतद्भवत्येवेत्युक्तं प्राक् ॥ स्वदितमितितृप्तिप्रश्नइतिकात्यायनः ॥ प्रथमेपात्रेसंस्रवानित्यस्य तृतीयेनापिधानस्यचबाधान्नपात्रन्युब्जतेतिशूलपाणिः ॥ प्रचेताः—नात्रपात्रालंभोनाशिषःपार्थयेत् ॥ अत्रविशेषोहेमाद्रौवाराहे—श्मश्रुकर्मतुकर्तव्यं नखच्छेदंस्तथैवच । स्नपनाभ्यंजनंदद्याद्विप्रायाविधिपूर्वकं ॥ तथा—उपवेश्यासनेभद्रेछत्रंतत्रप्रकल्पयेत् । पश्चादुपानहौदद्यात्सर्वाण्याभरणानिच ॥ विष्णुः—दक्षिणांतंश्राद्धमुक्त्वादत्ताक्षय्योदकेषुचतुरंगुलपृथ्वीस्तावदंतरालस्तावदधःखातावितस्यायतास्तिस्रःकर्षूःकुर्यात् ॥ कर्षूणांसमीपेऽग्निमाधाय परिस्तीर्यैकैकस्मिन्नाहुतित्रयंजुहुयात् ॥ सोमायपितृमतेस्वधानमोग्नयेकव्यवाहनाययमायांगिरस्वतेइति॥ स्थानत्रयेप्राग्वर्पिंडनिर्वपणंदधिमधुघृतमांसैःकर्षूत्रयंपूरयित्वैतत्तइतिजपेत् ॥ शेषंनवश्राद्धवत् ॥ अत्रसाग्नेरप्यंतेवैश्वदेवइत्युक्तंप्राक् ॥ इदंदशाहकर्त्रापुत्रेणवाकार्यमित्युक्तक्रियानिबंधे ॥ गृह्यकारिकायां—तिलोसिप्रेतदेवत्यःप्रेतंलोकान्हिनोतकम् । मंत्रमुक्त्वातिलान्

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

थंप्रक्षिपेदर्घ्यंपात्रतः ॥ दक्षिणामुदकंभंचसान्नंदत्वातथैवगाम् । तस्मैदद्याद्भु क्तशेषंतद्भांडान्यपिभाजनं॥विप्राभावेग्नावेकोद्दिष्टं ॥ अग्नौपायसंश्रपयित्वा ज्यभागांतेतदग्रेश्राद्धप्रयोगंकृत्वाग्नौप्रेतमावाह्यगंधाद्यैः संपूज्यपृथिवीतेपात्र मित्यादिनान्नंसंकल्प्योदीरतामवर इत्यष्टाभिश्चतुरावृत्ताभिर्द्वात्रिंशदाहुतीर्हु त्वापिंडदानादिश्राद्धंसमापयेदिति ॥ याज्ञवल्क्यः—एतत्सपिंडीकरणमेकोद्दिष्टंस्त्रियामपि ॥ अथवृषोत्सर्गः ॥ सचनित्यःकाम्यः ॥ नकरोतिवृषोत्स र्गंसुतीर्थेवाजलांजलिम् ॥ नददातिसुतोयस्तुपितुरुच्चारएवसः ॥ उच्चारःपु रीषं ॥ एष्टव्याबहवःपुत्रायद्येकोपिगयांव्रजेत् । यजेतवाश्वमेधेननीलंवा वृषमुत्सृजेदितिमत्स्यकौर्मोक्तेः ॥ एकादशेन्हिप्रेतस्ययस्यनोत्सृज्यतेवृ षः । प्रेतत्वंसुस्थिरंतस्यदत्तैःश्राद्धशतैरपीतिषट्त्रिंशन्मतेर्निंदाश्रुतेः ॥ एवं कृत्वाह्यवाप्नोतिफलंवाजिमखोदितम् । यमुद्दिश्योत्सृजेन्नीलंसलभेतप परांगतिम् ॥ वृषोत्सृष्टःपुनात्येवदशतीतान्दशपारानितिदेवीपुराणेभवि ष्यादौफलश्रुतेश्च ॥ अथद्वादशाहेऽकोभविष्ये—चैत्र्यांवापितृतीयायांवैशा ख्यांद्वादशेन्हिवेति ॥ विष्णुधर्मेतुमृताहेप्युक्तः॥विषुवद्वितयेचैवमृताहेबांधव स्यचेति ॥ अयंगृहेनकार्यः ॥ नगृहेमोचयेन्नीलंकामयन्पुष्कलंफलमिति कालिकापुराणात् ॥ कामधेनौ—वत्सराभ्यंतरेपित्रोर्वृषस्योत्सर्गकर्मणि । वृद्धिश्राद्धंनकुर्वीततदन्यत्रसमारभेत् ॥ तल्लक्षणंतुब्राह्मे—लोहितोयस्तुवर्णेन मुखेपुच्छेचपांडुरः । श्वेतःखुरविषाणाभ्यांसनीलोवृषउच्यते ॥ श्वेतवर्ण स्यमुखादीनिश्यामानिश्यामस्यवाश्वेतानियस्यसोपिनीलउक्तोमात्स्यादौ ॥ देवीपुराणे—चतस्रोवत्सिकाभद्राद्वेमासंभवतोपिवा ॥ यत्तुपठंति ॥ वृषो त्सर्जनवेलायांवृषाभावःकथंचन । मृद्भिःपिष्टैश्चदर्भैर्वावृषंकृत्वाविमोचये त् ॥ नशक्यतेवृषोत्सर्गोहोमंवातत्रकारयेदितितन्निर्मूलम् ॥ तद्विधिर्हेमाद्रौ भट्टकृतोज्ञेयः ॥ अत्रदेवयाज्ञिकेनवृषोत्सर्गात्पूर्वंपुरुषसूक्तेनविष्णुरूपिप्रे तोद्देशेनविष्णुतर्पणमुक्तम् ॥ तत्रमूलंचिंत्यम् ॥ पारस्करः—रुद्र्येनपाणि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नापुच्छंसमालंब्यवृषस्यतु । दक्षिणेनापआदायसतिलाःसकुशास्ततः ॥ प्रेतगोत्रंसमुच्चार्यअमुकस्मैइतिब्रुवन् । वृषएवमयादत्तस्तंनारयतुसर्वदा ॥ सहेमसातिलंभूमावित्युच्चार्यावनिक्षिपेत् ॥ तथा—विधारयेन्नतंकश्चित्नच कश्चनवाहयेत् । नदोहयेच्चताधेनूर्नचकश्चनबंधयेत् ॥ स्त्रीपुत्रविशेषैःसंग्रहे—पतिपुत्रवतीनारीभर्तुरग्रेमृतायदि । वृषोत्सर्गंनकुर्वीतगांदद्याच्चपयस्विनीम् ॥ पतिपुत्रयोःसाहित्यंविवक्षितम् ॥ अन्वारोहणेपिगोदानमेवेत्युक्तंप्राक् ॥ आशौचांतरेपिवृषोत्सर्गोयमासिकशय्यादिदद्यादेवेत्युक्तम् ॥ क्रियानिबंधेमृत्यंतरे—सूतकेमृतकेचैवद्वितीयंमृतकंयदि । पिंडदानंप्रकुर्वीतवृषोत्सर्गंतथैवच ॥ नहन्यात्सूतकेकर्मद्वादशैकादशाहिकम् । शुद्धोवायदिवाशुद्धःकुर्यादेवाविचारयन्निति ॥ अत्रपददानमुक्तंदेवजानिपेमारुडे—एकादशाहंप्रकल्प्य—तदन्हिदीयतेसर्वंद्वादशाहेविशेषतः । पदानिसर्ववस्तूनिवरिष्ठानित्रयोदशे ॥ योददातिमृतस्येहजीवतोप्यात्महेतवे । सुखीभूत्वामहामार्गेवैनतेयसगच्छति॥तथा—आसनोपानहौछत्रंमुद्रिकाचकमंडलुः । भाजनंभाजनाधारोवस्त्राण्यष्टविधंपदम् ॥ तथा—भाजनासनदानेनमुद्रिकाभोजनेनच । आज्ययज्ञोपवीतेनपदंसंपूर्णतांव्रजेत् ॥ महिषीरथगोदानात्सुखीभवतिनिश्चितम् । सर्वोपस्करयुक्तानिपदान्यत्रत्रयोदश ॥ योददातिमृतस्येहजीवन्नप्यात्महेतवे । सगच्छतिपरंस्थानंमहाकष्टविवर्जितः ॥ त्रयोदशपदानीत्थंप्रेतायैकादशेहनि । दातव्यानियथाशक्तितेनासौप्रीणितोभवेत् ॥ अन्नंचैवोदकंचैवोपानहौचकमंडलुः। छत्रंवस्त्रंतथायष्टिंलोहदंडंथाष्टमम् ॥अग्नीष्टिकांचदीपंचतिलांस्तांबूलमेवच । चंदनंपुष्पदानंचोपदानानिचतुर्दश॥योश्वंरथंगजंवापिब्राह्मणेप्रतिपादयेत् । स्वमाहिम्नोनुसारेणतत्तत्सुखमवाप्नुयादिति॥अत्रमूलंचिंत्यम्॥अथशय्यादानम् ॥ हेमाद्रौभविष्ये—तस्माच्छय्यांसमासाद्यसारदारुमयींदृढाम् । दंतपत्रचितांरम्यांहेमपट्टैरलंकृताम् ॥ हंसतूलीप्रतिछन्नांशुभदंडोपधाम् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

निकाम् ॥ प्रच्छादनपटीयुक्तांगंधधूपादिवासिताम् । तस्यांसंस्थापयेद्धेमंह रिंलक्ष्म्यासमन्वितम् ॥ अत्रहरिस्थानेप्रेतम् ॥ उच्छीर्षकेघृतभृतंकलशंपरि कल्पयेत् ॥ तांबूलंकुंकुमक्षोदकर्पूरागरुचंदनम् ॥दीपिकोपानहौछत्रंचामरा सनभाजनम् । पार्श्वेषुस्थापयेद्भक्त्यासप्तधान्यानिचैवहि ॥ शयनस्थस्यभव तियदन्यदुपकारकम् । भृंगारकरकाद्यंतुपंचवर्णवितानकम्॥मंत्रस्तु—यथान कृष्णशयनंशून्यंसागरजातया ॥ शय्याममाप्यशून्यास्तुतथाजन्मानिजन्मनि॥ यस्मादशून्यंशयनंकेशवस्याशिवस्यच । अर्धतदेव ॥ दत्वैवंतस्यसकलंप्रणि पत्यविसर्जयेत् । एकादशाहेपितथाविधिरेषःप्रकीर्तितः ॥ विशेषंचात्रराजेंद्र कथ्यमानंनिशामय । तेनोपभुक्तंयत्किंचिद्वस्त्रवाहनभाजनं ॥ यद्यदिष्टंचत स्यासीत्तत्सर्वंपरिकल्पयेत् । तमेवपुरुषंहैमंतस्यांसंस्थापयेत्तदा ॥ पूजयि त्वाप्रदातव्यामृतशय्यायथोदिता ॥ मत्स्ये—मृतकांतेद्वितीयेन्हिशय्यांदद्या त्सलक्षणाम् ॥ कांचनंपुरुषंतद्वत्फलवस्त्रसमन्वितम् ॥ संपूज्यद्विजदांपत्यं नानामणिविभूषितम् । उपवेश्यतुशय्यायांमधुपर्कंततोवदेत् ॥ रजतस्यतु पात्रेणदधिदुग्धसमन्वितम् । अस्थिलालाटिकंगृह्यसूक्ष्मंकृत्वासपायसम् ॥ भोजयेत्द्विजदांपत्यंविधिरेषःसनातनः ॥ एषएवविधिर्दृष्टःपार्वतीयैर्द्विजोत्त मैः ॥ एतत्प्रतिग्रहेतत्रैवोक्तम्—गृहीतायांतुतस्यांवैपुनःसंस्कारमर्हति ॥ शय्यादानफलंभविष्ये—स्वर्गेपुरंदरपुरेसूर्यपुत्रालयेतथा । सुखंवसत्यसौजं तुःशय्यादानप्रभावतः ॥ आभूतसंप्लवंयावत्तिष्ठत्यातंकवर्जितइति ॥ अ थोदकुंभः ॥ हेमाद्रौस्मृतिसमुच्चये—एकादशाहात्प्रभृतिघटस्तोयान्नसंयुतः । दिनेदिनेप्रदातव्योयावत्संवत्सरंसुतैः ॥ लौगाक्षिः—यस्यसंवत्सरादर्वाक् सपिंडीकरणंभवेत् । मासिकंचोदकुंभंचदेयंतस्यापिवत्सरम् ॥ उत्तरार्धं—त स्याप्यन्नंसोदकुंभंदद्यात्संवत्सरंद्विजेइतियाज्ञवल्क्यपाठः ॥ सपिंडनापक र्षेऽस्यापकर्षप्राप्तेबाधकमिदमितिशूलपाणिः ॥ तन्न ॥ प्रकृतिविकाराभावे नतदंतन्यायविषयत्वात् ॥ मत्स्ये—यावदब्दंचयोदद्यादुदकुंभंविमत्सरः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

प्रेतायान्नसमायुक्तंसोश्वमेधफलंलभेत् ॥ केचित्त्रयोदशाहमारभ्याहुस्त न्निर्मूलम् ॥ देवयाज्ञिकः—सपिंडनापकर्षंसंवत्सरंयावदुदकुंभंअर्वागेवदद्या न्नोर्ध्वंप्रेतलोकगतस्यान्नंसोदकंभंप्रयच्छतोतिगोविंदराजधृतविष्णूक्तेः ॥ अ न्नंचैवस्वशक्त्यानुसंख्यांकृत्वाब्दिकावधि । दातव्यंब्राह्मणेस्कंदघटादौनि ष्क्रयंतुवा ॥ अपिश्राद्धशतैर्दत्तैरुदकुंभंविनानराः । दरिद्रादुःखिनस्तातभ्र मंतिचभवार्णवे ॥ तेनापकृष्यदातव्यंप्रेतस्याप्युदकुंभकमितिगोभिलभाष्ये स्कांदाच्चसपिंडनात्प्रागेवतस्यावधानादूर्ध्वंनिषेधादित्याह ॥ तन्न ॥ उद कुंभेपार्वणविधिनानुपपत्तेरेवंव्याख्यायामानाभावान्मिताक्षरादिविरोधाच्च ॥ वचनंचयदिसमूलंतदावृद्धावपकर्षेविधत्ते ॥ प्रेतश्राद्धानिसर्वाणिसपिंडीक रणंतथातिहेमाद्रौशाट्यायनोक्तेः ॥ तस्याप्यन्नंसोदकुंभमितियाज्ञवल्क्यवि रोधाच्च ॥ मदनरत्नेगौतमः—अदैवंपार्वणंश्राद्धंसोदकुंभमधर्मकम् । कुर्या त्प्रत्याब्दिकाच्छ्राद्धात्संकल्पाविधिनान्वहम् ॥ अधर्मकंब्रह्मचर्यादिनियम हीनम् ॥ एतन्मासिकवदेकोद्दिष्टंपार्वणंकार्यम् ॥ अपरार्कस्तुसपिंडीकर णेवृत्तेपृथक्त्वेनोपपद्यते । पृथक्त्वेतुकृतेपश्चात्पुनःकार्यासपिंडनेति ॥ ल घुहारीतोक्तावपि—तस्याप्यन्नंसोदकुंभंदेयंसंवत्सरंहिजेइति ॥ याज्ञवल्क्यीये तस्येत्येकत्वोक्तेःसपिंडनोत्तरमप्येकोद्दिष्टमेवेत्याह ॥ अत्रपिंडदानंकृताकृ तम् ॥ अहरहरन्नमस्मैब्राह्मणायोदकुंभंचदद्यात्पिंडमप्येकेनिषृणंतीतिहेमा द्रौपारस्करोक्तेः ॥ श्राद्धाशक्तौपिंडमात्रमितिगौडाः ॥ तन्न ॥ अपिश ब्दबाधापत्तेः ॥ हारीतः—मृतेपितरिवैपुत्रःपिंडमब्दंसमाचरेत् । अन्नंकुं भंचविप्रायप्रेतनिर्देशधर्मतः ॥ प्रेतशब्दोच्चारणेनेतिहलायुधः ॥ यद्वाप्रेतस्य निर्देशोयत्रतदेकोद्दिष्टंतद्धर्मकमित्यर्थः ॥ अत्राशौचांतदिनाद्यब्दांतंयावद्व त्सरापूर्तेःशौचंनाधिकारिविशेषणम् ॥ तेनमृतिदिनमारभ्यैतत्कार्यमितिके चित् ॥ तन्न ॥ हेमाद्रिधृतवचोविरोधात् ॥ मध्येआशौचादिनाबाधेतुलो पएवदार्शवत् ॥ तथाप्रथमाब्देदीपदानमुक्तं॥देवजानीयेगारुडे—प्रत्यहंदीप

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कोदेयोमार्गेतुविषमेनरैः । यावत्संवत्सरंवापिप्रेतस्यसुखलिप्सया ॥ प्राङ्मु खोदङ्मुखंदीपंदेवागारेद्विजालये । कुर्याद्याम्यमुखंपित्र्येअद्भिःसंकल्प्यसु स्थितम् ॥ ~~अथमासिकानि~~ ॥तानिचकृत्वैवसपिंडनंकार्यम् ॥ तथागोभिल लौगाक्षी ॥ श्राद्धानिषोडशादत्वानैवकुर्यात्सपिंडनम् । श्राद्धानिषोडशा प्याथविदधीतसपिंडनम् । ~~तानिस्वाहजातूकर्ण्यः~~—द्वादशप्रतिमास्यानिआ द्यषाण्मासिकंतथा । त्रैपक्षिकाब्दिकेचेतिश्राद्धान्येतानिषोडश ॥ आद्यषा ण्मासिकाब्दिकशब्दाऊनमासिकोनषष्ठोनाब्दिकपराः ॥ हेमाद्रौतुसपिंडी करणंचैवइत्येतत्श्राद्धषोडशमित्युत्तरार्द्धेपाठः ॥ तदाआद्यमूनमासिकं द्वादशाहे ॥ षाण्मासिकंऊनषष्ठे नाब्दिकेइत्यर्थः ॥ कात्यायनस्त्वन्यथाह॥ द्वादशप्रतिमास्यानिआद्यषण्मासिकेतथा । सपिंडीकरणंचैवइत्येतच्छ्राद्धषो डशम्॥एकाहेनतुषण्मासायदास्युरपिवात्रिभिः । न्यूनाःसंवत्सराश्चैवस्यातां षण्मासिकेतदा ॥ द्विवचनादूनषष्ठोनाब्दिकेइत्यर्थमाहपृथ्वीचंद्रः ॥ व्या सस्त्वन्यथाह ॥ द्वादशाहेत्रिपक्षेचषण्मासेमासिकाब्दिके ॥ श्राद्धानिषोड शैतानिसंस्मृतानिमनीषिभिः ॥ द्वादशाहपदमूनमासिकपरं ॥ तस्यद्वाद शाहेप्युक्तरितिकालादर्शः ॥ मदनरत्नेब्राह्मेत्वन्यथोक्तम् ॥ नृणांतुमृतदे हानांश्राद्धाःषोडशसर्वदा । चतुर्थेपंचमेचैवनवमैकादशेतथा ॥ ततोद्वाद शाभिर्मासैःश्राद्धद्वादशसंख्ययेति ॥ चतुर्थादीनिदिनानि ॥ भविष्येत्वन्यथो क्तम् ॥ अस्थिसंचयनंश्राद्धंत्रिपक्षेमासिकानितु । रिक्तयोश्चतथातिथ्योः प्रेतश्राद्धानिषोडशेति ॥ रिक्तयोस्तिथ्योरितिन्यूनषष्ठोनाब्दिकपरमितिहेमा द्रिः ॥ अत्रदेशकुलशाखाभेदाद्व्यवस्थेतिसर्वनिबंधाः ॥ गालवः—ऊनषा ण्मासिकंषष्ठेमासेवान्यूनमासिकम् । त्रैपक्षिकंत्रिपक्षेस्यादूनाब्दंद्वादशेत था ॥ ऊनमासिकेतुगोभिलः—मरणात्द्वादशाहेस्यान्मास्यूनेचोनमासिक म् ॥ मदनरत्नेकालादर्शेचश्लोकगौतमः ॥ एकद्वित्रिदिनैरूनेत्रिभागेनोन एववा । श्राद्धान्यूनाब्दिकादीनिकुर्यादित्याहगौतमः ॥ क्रियानिबंधेकतु

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

स्तु—सार्धएकादशेमासेसार्द्धेवैपंचमेतथा । ऊनाब्दमूनषण्मासंभवेतांश्रा द्धकर्मणीत्युक्तं ॥ ~~[illegible]~~ ॥ ~~ऊनेषुवर्ष्यान्याहमसीचिः~~—द्विपुष्करे चनंदासुसिनीवाल्यांभृगोर्दिने । चतुर्दश्यांचनोनानिकृत्तिकासुत्रिपुष्करे ॥ ~~ज्योतिषे~~—त्रिपादर्क्षंतिथिर्भद्राभौमेज्यरविभिःसह । तदात्रिपुष्करोयोगोद्वयो र्योगेद्विपुष्करः ॥ ~~मालवः~~—त्रिभिर्वादिवसैरूनेत्वेकेन द्वितयेनवा ॥ आद्या दिषुचमासेषुकुर्यादूनाब्दिकादिकम् ॥ एकन्यूनपक्षेपंचम्यांमृतस्यतृतीया यांत्रिभिर्न्यूनेप्रतिपदिद्यूनेद्वितीयायामितिकेचित् ॥ ~~माधवस्तु~~—षाण्मासि काब्दिकेश्राद्धेस्यातांपूर्वेद्युरेवते । मासिकानिस्वकीयेतुदिवसेद्वादशेपिचे तिपैठिनसिवाक्येऊनषण्मासिकंसप्तममासगतमृताहात्पूर्वेद्युःकार्यम् ॥ ऊ नाब्दिकंतुद्वितीयाब्देमृताहदिनात्पूर्वेद्युःकार्यमित्यर्थमाह ॥ मासिकानिस्व कीयेतुदिवसेइत्युक्तेः ॥ इदमेवयुक्तम् ॥ मदनरत्नेप्येवम् ॥ ~~याज्ञवल्क्यः~~—मृ तेहनितुकर्तव्यंप्रतिमासंतुवत्सरम् । प्रतिसंवत्सरंचैवमाद्यमेकादशेहनि ॥ अत्राद्यमासिकमाब्दिकंचैकादशेन्हीतिनिर्णयामृतादयः ॥ ब्राह्मणंभोजये दाद्येहोतव्यमनलेथवा । पुनश्चभोजयेद्विप्रंद्विरावृत्तिर्भवेदितीतिगोभिलीयं चतद्विषयमाहुः ॥ अन्येतुमासपक्षतिथिस्पृष्टेइत्यादिविरोधादाब्दिकंवर्षा तमेव ॥ मासिकंतुमासादौ ॥ द्विरावृत्तिस्तुएकादशाहिकाद्यमासिकपरा ॥ देवयाज्ञिकोप्येवमाह ॥ ~~लौगाक्षिरपि~~—मासादौमासिकंकार्यमाब्दिकंवत्स रेगते ॥ आद्यमेकादशेकार्यमधिकेत्वधिकंभवेत् ॥ ~~दीपिकायांतु~~—आद्यंरुद्र मितेर्कसंमितदिनेवास्यादित्युक्तम् ॥ ~~गौडास्तु~~मृततिथ्यवधिकेएकादिनाधि केमाससंवत्सरपदंगौणं ॥ पूर्णेब्देइतिईषदसमाप्तपरत्वमितिशूलपाणिः ॥ तेनद्वितीयमासादावाद्यमासिकादीनितमौर्ख्यकृतं ॥ ~~अत्रिनौतुहारीतः~~— मुख्यंश्राद्धंमासिमासिअपर्याप्तावृतुंप्रति । द्वादशाहेनवाभोज्याएकाहेद्वाद शापिवा ॥ ऋतुंप्रतिद्वेद्वेइत्यर्थः ॥ यदापितुर्मरणात्त्रयोविंशतितमेदिनेदर्शो वृद्धिर्वास्यात्तदाद्वादशदिनेषुद्वादशमासिकानिकार्याणीत्यर्थः ॥ त्रैपक्षिकं

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitized by eGangotri.Funding: MIDF

तुत्रिपक्षेतीतेमृताहेकार्यम् ॥ त्रैपक्षिकंभवेद्वृत्तेत्रिपक्षेतदनंतरमितिभविष्यो
क्तेरितिमदनरत्नेउक्तम् ॥ पृथ्वीचंद्रकालादर्शनिर्णयामृतादयस्तु—ऊनान्यू
नेषुमासेषुविषमाहेसमेपिवा । त्रैपक्षिकंत्रिपक्षेस्यान्मृताहेत्वितराणित्विति
कार्ष्णाजिनिस्मृतेः ॥ पूर्वत्रवृत्तेप्रवृत्तेइत्यर्थमाहुस्ततेदनंतरशब्दाविरोधात्त्रै
पक्षिकद्वितीयमासिकयोःसंकरापत्तेरेवंव्याख्यायांमानाभावाच्चोपेक्ष्याः ॥ त्रि
पक्षसपिंडनेत्वेवंशब्दाभावादधिकरणत्वमेवज्ञेयम् ॥ यत्तु—क्रियानिबंधेगारु
डे—त्रैपाक्षिकंत्रिपक्षेतुप्रवृत्तेविषमेदिने । मासिकान्यपिचोनानिअष्टाविंश
तिमेदिनेइतितन्निर्मूलम्॥ स्मृतिस्तावत्स्मम्—द्वादशाहेयदाकुर्यात्पितुःपुत्रः
सपिंडनम् । एकादशेन्हिकुर्वीतप्रेतश्राद्धानिषोडश ॥ वैठीनसिः—सपिंडी
करणादर्वाक्कुर्वन्श्राद्धानिषोडश । एकोद्दिष्टविधानेनकुर्यात्सर्वाणितानि
तु ॥ सपिंडीकरणादूर्ध्वंयदाकुर्यात्तदापुनः । प्रत्यब्दंयोयथाकुर्यात्तथाकुर्या
त्सतान्यपि ॥ मदनरत्नेकात्यायनः—श्राद्धमग्निमतःकार्यंदाहादेकादशेहनि ।
ध्रुवाणितुप्रकुर्वीतप्रमीताहनिसर्वदा ॥ ध्रुवाणित्रैपक्षिकादूर्ध्वानि ॥ क्रिया
निबंधेगारुडे—त्रिपक्षात्पूर्वतःसाग्नेर्भवेत्संस्कारवासरे । ऊर्ध्वंमृतदिनेऽनग्नेः
सर्वाण्येवमृताहतः ॥ एतानिचयदासापिंडनात्पूर्वंयुगपत्कुर्यात्तदादेशका
लकर्त्रैक्यतंत्रत्वादेकःपाकइतिकेचित् ॥ पाकभेदइतिभट्टचरणाः ॥ अत
केचिदाहुः ॥ देशकालदैवतैक्येतंत्रत्वात्श्राद्धकालातिक्रमापत्तेः—द्वादशा
हेथसर्वाणिसंक्षेपेणसमापयेत् । तान्येवनुपुनःकुर्यात्प्रेतशब्दंनकारयेदितिका
त्यायनोक्तेः ॥ नैवश्राद्धद्वयंकुर्यात्समानेहनिकुत्रचिदित्यस्यदैवतैक्यपरत्वेप्य
त्रतत्सत्वात्—श्राद्धंकृत्वातुतस्यैवपुनःश्राद्धंनकारयेदितिजाबाल्युक्तेः ॥ षोड
शसंख्यायाश्चवाजपेयेप्राजापत्ययागसप्तदशत्ववत्सान्नाय्ययागद्वित्ववच्चदर्श
पातसंक्रांतिश्राद्धवद्युगपदनुष्ठानेप्युपपत्तेराद्यमासिकाद्यूनाब्दिकांतेषुषोडश
श्राद्धेषुचक्षणःक्रियतामित्येवंप्रयोगेणैकोविप्रःपिंडोर्घश्चेति ॥ विरुद्धाविधि
विध्वंसेप्येवंतन्मंदम् ॥ द्वादशाहेनवाभोज्याएकाहेद्वादशापिवेतिहेमाद्रौहारी

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तवचोविरोधात्तेनविप्रभेदात्पिंडार्घ्याद्यपिभिन्नामितिसिद्धम् ॥ एतानिद्वा
दशाहादौसपिंडनात्पूर्वंकृतान्यपिवृद्धिंविनापकर्षेपुनः स्वकालेकार्याणि ॥
यस्यसंवत्सरादर्वाक्सपिंडीकरणंकृतम् । मासिकंचोदकुंभंचदेयंतस्या
पिवत्सरमितिमदनरत्नेंगिरसोक्तेः ॥ नचेदंमासिकानामपकर्षंविधत्तेकिंतु
सपिंडनोर्ध्वंस्वकालेनुष्ठानमेवेतिवाच्यम् ॥ श्राद्धानिषोडशादत्वानतुकु
र्यात्सपिंडतामितिविरोधात् ॥ यस्यसंवत्सरादर्वाकेविहितानुसपिंडता ।
विधिवत्तानिकुर्वीतपुनःश्राद्धानिषोडशेतिमाधवीयेगोभिलोक्तेश्च ॥ अर्वा
क्संवत्सराद्यस्यसपिंडीकरणंकृतम् । षोडशानांद्विराद्धत्तिंकुर्यादित्याहगौतम
इतितत्रैवमलमोक्तेः ॥ षोडशत्वचैकादशाहासपिंडनपक्षे ॥ तत्राद्यमासिक
स्यकालसत्वादन्यपक्षेषुयथासंभवंज्ञेयं ॥ यत्तुदीपिकायाम्—अनुमासिका
नितुचरेत्तान्येवसापिंड्यतःपश्चात् । द्वादशेत्युक्तेरूनानांनपुनःकृतिरित्युक्तंत
देतद्विरोद्धाचिंत्यम् ॥ यत्तुमैडाः—सपिंडीकरणांतातुज्ञेयाप्रेतक्रियाबुधैरिति
शातापोक्तेर्मासिकानांप्रेतत्वविमोक्षार्थत्वात्सपिंडनापकर्षेतदंतन्यायेनतेषा
मपकर्षान्मासिकानांनपुनःकृतिः ॥ यत्तुमासिकंचोदकुंभंचेतिलौगाक्ष्यादि
वचनंतन्निर्मूलम् ॥ समूलत्वेपिदार्शपरंचेत्याहुः ॥ तेउक्तवक्ष्यमाणवचोनिबं
धविरोधान्मूर्खाइत्युपेक्ष्याः ॥ यत्तुमिताक्षरायांसपिंडनोर्ध्वंस्वकालेएवकार्या
णिअपकर्षस्त्वनुकल्पइत्युक्तंतदपिपूर्वविरोधाच्चिंत्यम् ॥ तेनवृद्धिंविनापक
र्षेपुनःकृतिः । अर्वाक्संवत्सराद्यस्यसपिंडीकरणंभवेत् ॥ प्रेतत्वमिहतस्या
पिज्ञेयंसंवत्सरंनृपेत्यग्निपुराणात् ॥ वृद्धिनिमित्तापकर्षेत्वस्त्येवतन्निवृत्तिः॥
अन्यथावृद्धावसंभवादितिशूलपाणिः ॥ कार्ष्णाजिनिः—सपिंडीकरणादर्वा
गपकृष्यकृतान्यपि । पुनरप्यपकृष्यंतेवृध्युत्तरनिषेधनात् ॥ निषेधंचाहका
त्यायनः—निर्वर्त्यवृद्धितंत्रंतुमासिकानिनतंत्रयेत् ॥ अयातयामंमरणंनभवेत्पु
नरस्यत्विति ॥ द्विरनुष्ठानंचोत्तरेषामेवनपूर्वेषांस्वस्वकालकृतानाम् ॥ त
दाहमाधवीयेकार्ष्णाजिनिः—अर्वागब्दाद्यत्रयत्रसपिंडीकरणंकृतम् । तदूर्ध्वं

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मासिकानांस्याद्यथाकालमनुष्ठितिः ॥ हेमाद्रौशाट्यायनिः—प्रेतश्राद्धानि शिष्टानिसपिंडीकरणंतथा । अपकृष्यापिकुर्वीतकर्तुर्नांदीमुखंद्विजः ॥ वृद्धिंविनापकर्षेदोषमाहोशनाः—वृद्धिश्राद्धविहीनस्तुप्रेतश्राद्धानियश्चरेत् सश्राद्धीनरकेघोरेपितृभिःसहमज्जतीति ॥ आधानेपकर्षमाहहेमाद्रावुशनाः—पितुःसपिंडीकरणंवार्षिकेमृतिवासरे । आधानाद्युपसंप्राप्तावेतत्प्राग पिवत्सरात् ॥ विशेषस्तूक्तोविवाहनिर्णये ॥ कण्वः—नवश्राद्धंमासिकंच यद्यदंतरितंभवेत् ॥ तत्तदुत्तरसातंत्र्यादनुष्ठेयंप्रचक्षते ॥ नारदेपि—आपदा यकृतंयत्तुकुर्यादूर्ध्वंमृताहनि ॥ अथसपिंडीकरणम् ॥ माधवीयेहारीतः—यानुपूर्वममावास्याम्मृताहाद्दशमीभवेत् ॥ सपिंडीकरणंतस्यांकुर्यादेवसुतो ग्निमान् ॥ मृताहादूर्ध्वंदशमीएकादशीत्यर्थः ॥ सपिंडीकरणंकुर्यात्पूर्वंव चाग्निमान्सुतः । परतोदशरात्राच्चेत्कुहूरब्देपरेतरइतिकार्ष्णाजिनिस्मृतेः ॥ आहिताग्नेस्तेनविनाश्रौतपिंडपितृयज्ञासिद्धेः ॥ तदाहगालवः—सपिंडीक रणात्प्रेतोपितृकंपदमास्थितः । आहिताग्नेःसिनीवाल्यांपितृयज्ञःप्रवर्तते ॥ म दनरत्नेप्रजापतिः—नातपिंड्याग्निमान्पुत्रःपितृयज्ञंसमाचरेत् । अपसर्पे काल्यायनः—एकादशाहंनिर्वर्त्यपूर्वंदर्शाद्यथाविधि । प्रकुर्वीतोग्निमान्विप्रोमा तापित्रोःसपिंडताम् । आशौचांतप्रथमदर्शयोर्मध्येकस्मिंश्चिदह्नीत्यर्थः ॥ पित्रादीनांसपत्नीकानांदेवतात्वेनमातुरपिप्राग्दर्शात्सपिंडनंयुक्तमित्यपरा र्कः ॥ एवंपितामहादेरपिसपिंडनंप्राक्दर्शात्कार्यम् ॥ तेनविनापार्वणायो गात्द्वादशाहेवाकार्यम् ॥ साग्निकस्तुयदाकर्ताप्रेतश्चानग्निमान्भवेत् । द्वादशाहेभवेत्कार्यंसपिंडीकरणंसुतैस्तिगोत्रैर्मिलोकैः ॥ साग्नेःप्रेतस्यतुत्रि पक्षे ॥ प्रेतश्चेदाहिताग्निःस्यात्कर्तानग्निर्यदाभवेत् । सपिंडीकरणंतस्य कुर्यात्पक्षेतृतीयकइतिसुमंतूक्तेः ॥ मदनरत्नेलघुहारीतोपि—अनग्निस्तुय दावीरभवेत्कुर्यात्तदागृही ॥ प्रेतश्चेदग्निमांस्तुस्यात्त्रिपक्षेवैसपिंडनम् ॥ द्वयोःसाग्नित्वेद्वादशाहएव ॥ साग्निकस्तुयदाकर्त्ताप्रेतोवाप्यग्निमान्भवेत् ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

द्वादशाहेतदाकार्यसपिंडीकरणंपितुरितितेनैवोक्तः ॥ द्वयोरनग्नित्वेतुभविष्ये—सपिंडीकरणंकुर्याद्यजमानस्त्वनग्निमान् । अनाहिताग्नेःप्रेतस्यपूर्णेब्देभरतर्षभ ॥ द्वादशाहनिषण्मासेत्रिपक्षेवात्रिमासिवा ॥ एकादशेपित्रामासिमंगलस्याप्युपस्थितौ ॥ कात्यायनगोभिलौ—यदहर्वाद्धिरापद्यतेतिवाचस्पतिः ॥ तन्न ॥ प्रातर्वृद्धिनिमित्तकमितिनियमात्सपिंडनस्यचापराण्हकालीनत्वेनपूर्वत्वबाधापत्तेः ॥ वृद्धिदिनेतत्पूर्वदिनेचेतिश्रीदत्तः ॥ स्मार्तगौडास्तु—वृद्धिपूर्वोवर्षीत्यश्वक्षणःसपिंडनस्यप्रेतत्वनाशेसहकारी ॥ तेनपरेद्युर्विघ्नाद्वृत्ध्यभावेपितत्कर्तव्यतानिश्चयसहितमेवकालांतरक्रियमाणवृद्धिपूर्वक्षणसहकृतंप्रेतत्वनाशकमित्याह ॥ तन्न ॥ अकालेकृतस्यफलाजनकत्वात् ॥ एतेननिमित्तनिश्चयवतएवाधिकाराद्वृत्ध्यभावेपिनक्षतिरितिमिश्रोक्तिः परास्ता ॥ वृद्धिपूर्वदिनस्यचकालस्यांगत्वेननिमित्तत्वाभावात्तेनपुनःकार्यमित्यन्ये ॥ मदनरत्नेपुलस्त्यः—निरग्निकःसपिंडत्वंपितुर्मातुश्चधर्मतः । पूर्णेसंवत्सरेकुर्याद्वृद्धिर्वायदहर्भवेत् ॥ चतुर्विंशतिमते—सपिंडीकरणंचाब्दे संपूर्णेभ्युदयेपिवा । द्वादशाहेतुकेषांचिन्मतंचैकादशेतथा ॥ पृथ्वीचंद्रोदयेबौधायनः—अथसपिंडीकरणंत्रिपक्षेवातृतीयेवामासिषष्ठेचैकादशेवाद्वादशेवाद्वादशाहेचेति ॥ एतत्प्रक्रमेविष्णुः—मासिकार्थद्वादशाहंश्राद्धंकृत्वात्रयोदशेन्हिवाकुर्यान्मंत्रवर्ज्यंहिशूद्राणां ॥ द्वादशेन्हिसंवत्सराभ्यंतरेयद्यधिमासोभवेत्तदामासिकार्थदिनमेकंवर्धयेदिति ॥ आशौचोत्तरंद्वादशस्वहस्सुमासिकानि ॥तेष्वेवाद्यषष्ठद्वादशदिनेषुमासिकादीनिकृत्वात्रयोदशेन्हिसपिंडनंकुर्यात् ॥ अधिमासेतुचतुर्दशेन्हिकुर्यात् ॥ शूद्रस्त्रयोदशेद्वादशेन्हीत्यस्यमासिकांत्यदिनपरत्वादितिपृथ्वीचंद्रः ॥ पैठीनसिः—संवत्सरांतेसंसर्जनंनवमेमासीत्येके ॥ अत्रसाग्नेरनग्नेर्वोक्तकालाभावेत्रिपक्षादिसंवत्सरांतामनुकल्पाज्ञेयाः ॥ कल्पतरुस्त्वग्रेवृद्धिनिश्चयएवसर्वेपकर्षऽप्रकाराइत्याह ॥ तन्न ॥ यदहर्वेतिस्वातंत्र्यश्रुतेः ॥ यद्यपिवृद्धिनिमित्तोपकर्षोनिरग्नेरेवोक्तस्तथापि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

साग्नावपिज्ञेयः ॥ उक्तकालासंभवेवर्षाताद्दिगौणकालवद्वृद्धेरपिप्राप्तेः ॥ वक्ष्यमाणगोभिलवचनात् ॥ अयातयामंमरणंनभवेत्पुनरस्यात्वितिदोषश्रुत्यविशेषाच्च ॥ अपरार्कपृथ्वीचंद्रादिस्वरसोप्येवम् ॥ अत्रवृद्धिपदंचूडोपनयनविवाहमात्रपरम् ॥ सीमंतादौतुवृद्धिश्राद्धलोपएवेत्याचार्यचूडामणिः ॥ पुंसवनाद्यन्नप्राशनांतेष्वावश्यकेष्वपकर्षइतिश्राद्धविवेकः ॥ श्रुतिसामर्थ्यंबृहस्पतिः—प्रत्यवायोभवेद्यस्मिन्नकृतेवृद्धिकर्मणि।तन्निमित्तंसमाकृष्यपित्रोः कुर्यात्सपिंडनम्॥ गर्भाधानस्यत्वंतरेपिसंभवात् ॥ अन्यश्राद्धंपरान्नंचगंधमाल्यंचमैथुनमितिदेवलेनप्रथमाब्देमैथुननिषेधाच्चनतत्रापकर्षइतिश्राद्धकौमुद्यां ॥ ऋतुस्नातांतुयोभार्यामितिनिषेधाद्ब्रह्मचार्येवपर्वाण्याद्याश्वतस्रश्च वर्जयेदितिमैथुनेदोषाभावाच्चपितामहमरणेपौत्रस्यवृद्धौनापकर्षः ॥ तस्यमहागुरुत्वाभावात् ॥ तत्रतदूर्ध्वंभ्योवृद्धिश्राद्धमितिश्राद्धचंद्रिका॥ ॥ भ्राताचेत्यादौतदभावेप्यपकर्षोक्तेः ॥ तेननिर्देशोप्युपलक्षणम् ॥ व्यासः—आनंत्यात्कुलधर्माणांपुंसांचैवायुषःक्षयात् । अस्थितेश्चशरीरस्यद्वादशाहःप्रशस्यते ॥ एतदशौचांतोपलक्षणम् ॥ सर्वेषामेववर्णानामाशौचांतेसपिंडनमितिनिर्णयामृतेकात्यायनोक्तेः ॥ सर्वेषामितित्रैवर्णिकपरम् ॥ शूद्राणांत्वाशौचमध्ये ॥ मंत्रवर्ज्यंहिशूद्राणांद्वादशेहनिकीर्तितमितिविष्णूक्तेः ॥ एतद्दर्शश्राद्धकारिशूद्रविषयमित्यपरार्केकल्पतरौच ॥ वृद्धमनुः—द्वादशेहनिविप्राणामाशौचांतेतुभूभुजाम् । वैश्यानांतुत्रिपक्षादावथवास्यात्सपिंडनम् ॥ निर्णयामृतेगोभिलः—द्वादशाहादिकालेषुप्रमादादननुष्ठितम् । सपिंडीकरणंकुर्यात्कालेषूत्तरभाविषु ॥ इदंसाग्नेरुक्तकालासंभवेगौणकालविधानार्थमितिमदनपारिजातः ॥ मदनरत्नेप्येवम् ॥ ऋष्यशृंगः—सपिंडीकरणंश्राद्धमुक्तकालेनचेत्कृतम् । रौद्रेहस्तेचरोहिण्यांमैत्रभेवासमाचरेत् ॥ कालादर्शेपि—एकादशेद्वादशेन्हित्रिपक्षेवात्रिमासिवा । षष्ठेचैकादशेवाब्देसंपूर्णेवाशुभागमे ॥ सपिंडीकरणस्येत्थमष्टौकालाःप्रकीर्तिताः । साग्नैकर्तर्युभा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वाद्यौप्रेतेसाग्नौतृतीयकः॥अनग्नेस्तुद्वितीयाद्यःसप्तकालामुनीरिताः। रोहिणी रौद्रहस्तेषुमैत्रभेवापितच्चरेत् ॥ ~~नारदसंहितायांतु~~—सपिंडीकरणंकार्यंवत्सरेवा र्धवत्सरे । त्रिमासेवात्रिपक्षेवामासिवाद्वादशेन्हिवेत्युक्तम् ॥ वत्सरेतीतेपिज्ञे यम् ॥ ततःसपिंडीकरणंवत्सरात्परतःस्थितमितिभविष्योक्तेः॥पितुःसपिंडी करणंवत्सरादूर्ध्वतःस्थितमितिनागरखंडोक्तेः ॥ पितुःसपिंडीकरणंवार्षिके मृतवासरेइत्युशनसोक्तेश्च ॥ पूर्णेसंवत्सरेपिंडःषोडशःपरिकीर्तितः । तेनै वचसपिंडत्वंतेनैवाब्दिकमिष्यतइतिहेमाद्रौवचनाच्च ॥ अस्यानाकरत्वोक्ति र्मूर्खोक्तिरेव ॥ ~~यत्तु~~—पूर्णेसंवत्सरेकुर्यात्सपिंडीकरणंसुतः। एकोद्दिष्टंचतत्रै वमृताहनिसमापयेदितिधवलनिबंधेजाबाल्युक्तेः॥ पुत्रःसपिंडनंकृत्वाकुर्या त्स्नानंसचैलकं । एकोद्दिष्टंततःकुर्यात्कुतपंनविचारयेदितिस्वल्पमात्स्योक्ते श्चाब्दिकंतद्दिनेपुनःकार्यमितिकेचित्॥तेनिर्मूलत्वाद्धेमाद्रिविरोधाच्चोपेक्ष्याः॥ षोडशत्वंचसपिंडनस्यषोडशश्राद्धांतर्भावपक्षे॥ स्मृत्यर्थसारेतुवर्षात्यदिनेसं वत्सरविमोक्षश्राद्धंसपिंडनंचकृत्वापरेद्युर्मृताहेवार्षिकंकार्यमित्युक्तम् ॥ गौ डाअप्येवमाहुः ॥ तत्पूर्वविरोधाच्चिंत्यम् ॥ तच्चपुत्रेसतिनान्यःकुर्यात् ॥ श्रा द्धानिषोडशादत्वानतुकुर्यात्सपिंडताम् । प्रोषितावसितेपुत्रःकालादपिचि रादपीतिवायवीयोक्तेः ॥ षोडशश्राद्धानांवर्षादूर्ध्वंकालाभावेपितान्यदत्वा नकुर्यात् ॥ किंतुदत्वैव ॥ तानियदिकनिष्ठभ्रात्रादिनाकृतानितदासपिंडन मेवकुर्यादित्यपरार्कः ॥ सपिंडनेतुकनिष्ठानांनैवाधिकारइत्यर्थः ॥ ~~तत्रैव~~— अज्ञानादथवामोहान्नकृताचेत्सपिंडता । तत्रापिविधिवत्कार्याकालादपि चिरादपि ॥ तेष्वपिज्येष्ठस्यैवाधिकारः ॥ ज्येष्ठेनजातमात्रेणपुत्रीभवतिमा नवइतिमनूक्तेः ॥ अपरार्केप्रचेताअपि—एकादशाद्याःक्रमशोज्येष्ठस्तुवि धिवत्क्रियाः । कुर्यान्नैकैकशःश्राद्धमाब्दिकंतुपृथक्पृथक् ॥ ~~मरीचिः~~—स र्वेषांतुमतंकृत्वाज्येष्ठेनैवतुयत्कृतम् । द्रव्येणवाविभक्तेनसर्वैरेवकृतंभवेत् ॥ य त्तुवाचस्पतिशूलपाणिभ्यामुक्तंद्रव्यदानानुमत्यभावेकनिष्ठैःपृथक्कार्यमिति ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तत्र ॥ एवकारस्यतदभावेपिपृथक्करणाभावार्थत्वात् ॥ अंधादेरिवज्येष्ठेस तिकनिष्ठानामनधिकाराच्च ॥ अतस्तेषांप्रत्यवायमात्रम् ॥ आहिताग्निःक निष्ठस्तुकुर्यादेव ॥ अन्यथापितृयज्ञासिद्धेः ॥ एवमावश्यकवृद्धावपिकनि ष्ठोन्यःसपिंडोवाकुर्यात् ॥ भ्रातावाभ्रातृपुत्रोवासपिंडःशिष्यएवच ॥ सह पिंडक्रियांकृत्वाकुर्यादभ्युदयंततः । तथैवकाम्यंयत्कर्मवत्सरात्प्रथमादृतेइ तिमदनरत्नेलघुहारीतवचनात् ॥ वृत्ध्यनंतरंप्रथमाब्दमध्येपिकाम्यंकुर्यात्॥ वृत्ध्यभावेतुप्रथमाब्दादूर्ध्वमेवेत्यर्थः॥ काम्योक्तेरनावश्यकेइष्टापूर्तादौनापक र्षः ॥ एतद्भ्रातृपुत्रादिसंस्कारेप्राप्ताधिकारस्यनांदीश्राद्धाधिकारार्थम् ॥ अ भ्युदयपदंचनांदीश्राद्धनिमित्तकर्ममात्रपरमितिहेमाद्रिः ॥ तेनज्येष्ठेदेशांत रस्थेकनिष्ठःसपिंडनंविनैववृद्धिंकृत्वापुत्रसंस्कारंकुर्यादितिश्रीदत्तोक्तिःपरा स्ता ॥ भ्रातृशिष्याद्युक्तेर्नांदीश्राद्धेज्यदेवतामात्रपरापकर्षइत्यपास्तम् ॥ अ स्यक्रममात्रपरत्वाद्वृद्धिकर्तैवसपिंडनंकुर्यादितिननियमइतिगौडाः ॥ अत एवकन्यायामातृमरणेभ्रात्रासपिंडनेकृतेपितुर्नाधिकारः ॥ शूलपाणिस्तु म हागुरौप्रेतभूतेवृद्धिकर्मनयुज्यतइतिनिषेधात् ॥ मृतस्यभ्रात्रादिःसपिंडनंकृ त्वातत्पुत्रकन्यादेरभ्युदयंकुर्यान्नतुस्वपुत्रसंस्कारेसंस्कार्यपितुःसपिंडनंविना वृद्धौदेवतात्वाभावादित्याह ॥ तत्र ॥ विदेशस्थेनज्येष्ठेनपुनःकार्यम् ॥ य वीयसाकृतंकर्मप्रेतशब्दंविहायतु । तज्ज्यायसापिकर्तव्यंसपिंडीकरणंपुनरि तिस्मृतेः ॥ ज्येष्ठेनवाकनिष्ठेनसपिंडीकरणेकृते । आद्यपादेमातापित्रोःक निष्ठेनतिवापाठः ॥ देशांतरगतानांचपुत्राणांतुकथंभवेत् । श्रुत्वातुवपनं कार्यंदशाहांतंतिलोदकम् ॥ ततःसपिंडीकरणंकुर्यादेकादशेहनि । द्वाद शाहेनकर्तव्यमितिशातातपोब्रवीदितिवचनाच्चेतिभट्टाः ॥ सिमाभट्टीयेप्ये वम् ॥ पूर्ववचनेत्रचमूलंचिंत्यम् ॥ स्मृत्यर्थसारेतुविभक्ताऋद्धिकामाश्चेत्पु त्राःपृथक्सपिंडीकरणंकुर्युरित्युक्तम् ॥ अत्रदत्तकस्यतत्पुत्रादीनांविशेषः प्रागुक्तः ॥ केचित्तुद्वाहिंविनापिकनिष्ठस्यसपिंडनमाहुः ॥ मातापित्रोर्मृते

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कालेज्येष्ठेदेशांतरस्थिते । कनिष्ठेनप्रकर्तव्यंसपिंडीकरणंतथेतिकार्ष्णाजि निस्मृतेः ॥ गतेवारोधितेज्येष्ठेपित्रावाप्रेषितेसति । षण्मासान्नानिवर्तेतत दाकार्यंकनीयसा ॥ संवर्तः—पुनःसपिंडीकरणंश्राद्धंपार्वणवच्चरेत् । अर्घ्यसं योजनंनैवपिंडसंयोजनंनचेति ॥ तेषांवचसांनिर्मूलत्वात्—प्रोषितावासितेपु त्रइत्यादिविरोधाच्चोपेक्ष्याः ॥ व्युत्क्रमम्मृतौतुहेमाद्रौब्राह्मे—मृतेपितरियस्या थविद्यंतेचपितामहाः । तेनदेयास्त्रयःपिंडाःप्रपितामहपूर्वकाः ॥ तेभ्यश्चपै तृकःपिंडोनियोक्तव्यस्तुपूर्ववत् । मातर्यथमृतायांचविद्यतेचपितामही ॥ प्रपितामहीपूर्वस्तुकार्यस्तत्राप्ययंविधिः ॥ एवंप्रपितामहजीवनेतत्पित्रादि भिर्ज्ञेयम् ॥ तदाहसुमंतुः—त्रयाणामपिपिंडानामेकेनापिसपिंडने । पितृ त्वमश्नुतेप्रेतइतिधर्मोव्यवस्थितः ॥ यत्तु—व्युत्क्रमात्तुप्रमीतानांनैवकार्यास पिंडतेतितन्मातापितृभर्तृभिन्नविषयम् ॥ व्युत्क्रमेणमृतानांनसपिंडीकृतिरि ष्यते । यदिमातायदिपिताभर्तानैषविधिःस्मृतइतिमाधवीयेस्कांदोक्तेः ॥ म दनरत्नादौचैवम् ॥ अत्रप्रपितामहादिभिःपितुःसपिंडनेकृतेपितामहेमृतेत त्सपिंडनेसतिपुनस्तेनसहपितुःसपिंडनंकार्यमितिहेमाद्रिर्मतमाह ॥ अन्ये नैवतन्मन्यंते ॥ तत्त्वंतुपितुःसपिंडनाभावेपितामहेनसहपुनःकार्यंनतत्सत्वे॥ त्रयाणांमपिपिंडानामेकेनापिसपिंडने । पितृत्वमश्नुतेप्रेतइतिधर्मोव्यवस्थि तइतिविष्णुधर्मोक्तेः ॥ पितामहेप्रपितामहेवापुत्रांतरैरसंस्कृतेप्यसंस्कृताभ्या मेवपितुःसपिंडनंकुर्यात् ॥ असंस्कृतौनसंस्कार्यौपूर्वौपौत्रप्रपौत्रकौ ॥ पि तरंतत्रसंस्कुर्यादितिकात्यायनोब्रवीदितिछंदोगपरिशिष्टात् ॥ असंस्कृतौदा हार्यौसितिकेचित् ॥ असपिंडीकृताविति तुतत्वं ॥ अतएवोक्तंतत्रैव॥पापिष्ठम पिशुद्धेनशुद्धंपापकृतापिवा । पितामहेनपितरंसंस्कुर्यादितिनिश्चयः ॥ पापि ष्ठमकृतसपिंडनंनतुपतितादि । अभिशस्तपतितभ्रूणघ्नास्त्रियश्चातिचारिणी र्नसंसृजेदितिबैजवापोक्तेः ॥ पापकर्मिणोनसंसृजेरन्निति गौतमोक्तेश्चेत्यु क्तंनिर्णयामृते ॥ पूर्वयोःपुत्रभावेतुपौत्रःकुर्यादेव ॥ पितामहःपितुःपश्चात्पं

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

चत्वंयदिगच्छति । पौत्रेणैकादशाहादिकर्तव्यंश्राद्धषोडशम् ॥ नैतत्पौत्रेण कर्तव्यंपुत्रवांश्चेत्पितामहः । पितुःसपिंडतांकृत्वाकुर्यान्मासानुमासिकमि तिकात्यायनोक्तेः ॥ अपरार्केशूलपाणौचैवम् ॥ तेनसपिंडनस्यानित्यत्वा दकृतसपिंडनयोरेवपार्वणानुप्रवेशइतिमूर्खोक्तिःपरास्ता ॥ कृतेसपिंडीकर णेप्रेतःपार्वणभाग्भवेदितिहारीतविरोधाच्च ॥ केचित्पुत्रांतराभावेपितामह वार्षिकमप्याहुस्तन्न ॥ श्राद्धषोडशमितिनियमात् ॥ इच्छयाभवत्येव ॥ पि तामहस्यचेद्द्वयादेकोद्दिष्टंनपार्वणमितिवाचस्पतिधृतगर्गोक्तेः ॥ त्रयाणांयौ गपद्येतुप्राधान्यात्पितुःसपिंडनंकृत्वापूर्वयोःकुर्यात् ॥ पितामहेमृतेदशाहां तः पितुर्मृतौपितुःसंस्कारंकृत्वापितामहस्यपुनःसर्वमावर्तयेत् ॥ वृत्तेदशा हेनैव ॥ अशक्त्यापित्रानुज्ञातेनपौत्रेणपितामहश्राद्धेप्रक्रांतेपितृमृतौतदा शौचंवहन्नेवपौत्रःपितामहकर्मकुर्यात्प्रक्रांतत्वादितिमदनपारिजातपृथ्वीचं द्रौ ॥ यत्तु—उत्तरात्रितयरौद्ररोहिणीयाम्यसर्पपितृभेषुचाग्निभे । इमश्रुक र्मसकलंचवर्जयेत्प्रेतकार्यमपिबुद्धिमान्नरइतिसपिंडनप्रकरणेपाठान्मुख्य कालेनिषिद्धर्क्षेसपिंडनापकर्षः ॥ सर्वकालेषुतद्वत्त्वेतद्वर्ज्यान्येव ॥ पूर्वोक्त ब्राह्मोक्तानिषोडशश्राद्धानिकार्याणीतिवाचस्पतिमिश्रास्तन्न ॥ अस्यप रिभाषात्वेनवाक्यात्सावकाशकर्मपरत्वात् ॥ अस्यप्रेतमात्रदैवत्यभावा च्च ॥ अथस्त्रीपूज्यते ॥ हेमाद्रौबृहस्पतिः—भर्तृगोत्रेणनाम्नाचमातुःकुर्यात्स पिंडनम् ॥ यत्तुभविष्ये—पितृगोत्रंसमुत्सृज्यनकुर्याद्भर्तृगोत्रतइतितदासुरा दिविवाहोढापरम् ॥ आसुरादिविवाहेषुपितृगोत्रेणधर्मविदितिवृद्धशातात पोक्तेः ॥ तच्चानेकवचनेषुपितामह्यापत्यामातामहेनवासहोक्तम् ॥ तत्रव्य वस्थोक्ताभविष्ये—जीवत्पितापितामह्यामातुःकुर्यात्सपिंडनम् । प्रमीतपि तृकःपित्रातत्पित्रापुत्रिकासुतः ॥ तत्पित्रामातुःपित्रा ॥ स्मृतिभिः—पिता मह्यादिभिःसार्धंमातरंतुसपिंडयेत् । पितरिध्रियमाणेतुतेनैवोपगतेसति ॥ शं खः—मातुःसपिंडीकरणंकथंकार्यंभवेत्सुतैः । पितामह्यादिभिःसार्धंसपिंडी

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

करणंस्मृतम् ॥ येनकेनापिमातुःसपिंडयेत् ॥ यत्रान्वष्टकादौमातुःश्राद्धंपृथगुक्तंतत्रपितामह्यासहकार्यम् ॥ नांदीमुखेऽष्टकाश्राद्धेगयायांचमृतेऽहनि । पितामह्यादिभिःसार्धंमातुःश्राद्धंसमाचरेरितिशातातपोक्तेः ॥ अपुत्रायांतुपैठीनसिः—अपुत्रायांमृतायांतुपतिःकुर्यात्सपिंडनम् । श्वश्वादिभिःसहैवास्याःसपिंडीकरणंभवेत् ॥ यत्तुलघुहारीतः—पुत्रेणैवतुकर्तव्यंसपिंडीकरणंस्त्रियाः । पुरुषस्यपुनस्त्वन्येभ्रातृपुत्रादयोपियेइति ॥ यच्चमार्कंडेयपुराणे—सपिंडीकरणंस्त्रीणांपुत्राभावेनविद्यतइति ॥ तत्पुत्रपत्यभावेज्ञेयम् ॥ अत्रसपत्नीपुत्रोपिज्ञेयः ॥ बह्वीनामेकपत्नीनामेकाचेत्पुत्रिणीभवेत् । सर्वास्तास्तेनपुत्रेणप्राहपुत्रवतीर्मनुरितिमनूक्तेरतत्परत्वात् ॥ यत्तुशातातपः—मृतेपितरिमातुस्तुनकार्यासहपिंडता । पितुरेवसपिंडत्वेतस्याअपिकृतंभवेदितितदशक्तपरम् ॥ केषांचिद्भ्रामतमितिहेमाद्रिः ॥ अन्वारोहणेतुभर्त्रैवसापिंडचम् ॥ मृताय नुगतानाथंसातेनसहपिंडताम् । अर्हतिस्वर्गवासंचयावदाभूतसंप्लवमितिशातातपोक्तेः ॥ पत्याचैकेनकर्तव्यंसपिंडीकरणंस्त्रियाः । सामृतापिहितेनैक्यंगतामंत्राहुतिव्रतैरितियमोक्तेश्च ॥ अत्रैकशब्दःपितामह्यादिपक्षनिवृत्त्यर्थः ॥ पतिपदंवर्गपरम् ॥ सपिंडनस्यपार्वणैकोद्दिष्टरूपत्वादितिमाधवकल्पतरुमदनरत्नादयः ॥ अन्येतुभर्त्रैवैकेनाहुः ॥ स्वेनभर्त्रासहैवास्याःसपिंडीकरणंभवेदित्येवकारश्रवणात् ॥ पृथ्वीचंद्रोदयेपिविकल्पउक्तः ॥ इदंतुतत्त्वम् ॥ यदाहेमाद्र्यादिमतेद्वयोरेकःपिंडस्तदावर्गेणसह ॥ यदामाधवपृथ्वीचंद्रादिमतेपृथक्पिंडस्तदैकेनपत्यैकवचनाच्चैकेनापि ॥ अतोमातृपिंडमसपिंडीकृतेनैवपतिपिंडेनसंयोज्यैकीकृतं पिंडद्वयंतत्पित्रादिभिःसंयोजयेत् ॥ अंत्यपक्षएवयुक्तः ॥ स्मृत्यर्थसारेतु—अन्वारोहणेनैकदिनमरणेस्त्रियाःपृथक्सपिंडनंनास्ति ॥ भर्तुःकृतेस्त्रियाअपिकृतंभवतीत्युक्तम्॥ तन्मतांतरमस्तु ॥ इदंब्राह्मादिविवाहेषुज्ञेयम् ॥ आसुरादिषुतुशातातपः—तन्मात्रातत्पितामह्यातच्छ्वसश्चापिंडनम् । आसुरादिविवाहेषुविज्ञानांयो

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

षितांभवेत् ॥ मातामह्यामातुःपितामह्यातत्प्रपितामह्यावेत्यर्थः ॥ सुमंतुः—पितापितामहेयोज्यःपूर्णेसंवत्सरेसुतैः । मातामातामहेतद्वदित्याहभगवान्शिवः ॥ इदमासुरादिपरंपुत्रिकापुत्रपरंचोक्तंप्राक् ॥ हेमाद्रिस्तुब्राह्मादिष्वपिसर्वत्रदेशभेदाद्विकल्पमाह ॥ अतोगुर्जरेषुकोकिलमतानुसारिणांमातृमातामहप्रमातामहाइतिश्राद्धप्रयोगसपिंडनंचदृश्यते ॥ हेमाद्रावापस्तंबोपि—कोकिलस्ययथापुत्राअन्यसंचयजीविनः । पुष्टास्तेस्वकुलंयांतिएवंनारीमृतासती ॥ यदपिविज्ञानेश्वरोमातामहेनमातुःसापिंड्येनपितृश्राद्धवन्मातृश्राद्धंनित्यमित्याह ॥ यच्चवृद्धिश्राद्धेछंदोगपरिशिष्टं— ड्भ्यःपितृभ्यस्तदनुश्राद्धदानमुपक्रमेदितितदेतद्विषयमेव ॥ मातुःपृथक्श्राद्धाभावात् ॥ अतएवहेमाद्रौभविष्ये—मातुःसपिंडनंप्रक्रम्य—उदितेनुदितेचैवहोमभेदोयथाभवेत् । तथाकुलक्रमायातमाचारंचचरेद्बुधइत्युक्तम् ॥ अस्यवृद्धावपवादमाहतत्रैवव्याघ्रपात् ॥ कुर्यान्मातामहश्राद्धंसर्वदामातृपूर्वकम् । विधिज्ञोविधिमास्थायवृद्धोमातामहादिवत् ॥ केचिदेतत्पुत्रिकापुत्रपरमाहुः । पत्युःसापिंड्यमाहलौगाक्षिः—सर्वाभावेस्वयंपत्न्यःस्वभर्तृणाममंत्रकम् । सपिंडीकरणंकुर्युस्ततःपार्वणमेवचेति ॥ यत्तुवचनं—अपुत्रस्यपरेतस्यनैवकुर्यात्सपिंडतामिति ॥ यच्चापस्तंबः—अपुत्रायेमृताःकेचित्पुरुषावास्त्रियोपिवा । तेषांसपिंडनाभावादेकोद्दिष्टंनपार्वणमिति ॥ तत्पुत्रोत्पादनविधिप्रशंसार्थमितिमाधवः ॥ सपिंडीकरणादूर्ध्वमेकोद्दिष्टंविधीयते । अपुत्राणांचसर्वेषामपत्नीनांतथैवचेतिहेमाद्रौप्रचेतसोक्तेश्च ॥ अन्येतुद्विविधवाक्यदर्शनाद्विकल्पमाहुः ॥ स्मृत्यर्थसारेपि—ब्रह्मचारिणामनपत्यानांचसपिंडनंनास्तितेषांसदैकोद्दिष्टमेव ॥ व्युक्रमम्मृतानांसापिंड्यंकार्यंनवा॥केचित्सर्वत्रसपिंडनमाहुरिति॥ अपुत्रेव्युक्रमम्मृतेविशेषोरेणुकारिकायाम् ॥ भ्रातावाभ्रातृपुत्रोवासपिंडःशिष्यएववा ॥ सपिंडीकरणंकुर्यात्पुत्रहीनेमृतेसति ॥ सर्वबंधुविहीनस्यपत्नीकुर्यात्सपिंडताम् ॥ ऋत्विजंकार

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

येहापिपुरोहितमथापित्रा ॥ वसुरुद्रादितिसुतैःकार्यातेषांसपिंडता । व्युक्र
माच्चप्रमीतायेतद्दिनाप्रेततामध्रुवम् ॥ पुनःसपिंडनंतेषांकुर्यात्प्रेतोपतामहइ
ति ॥ अत्रमूलंमृग्यम् ॥ यतीनांसपिंडनंनास्तिकिंत्वेकादशेन्हिपार्वणंका
र्यम् ॥ तदपित्रिदंडिनः ॥ एकदंड्यादीनांतदपिनेत्युक्तंप्राक् ॥ दंडग्रहणा
त्पूर्वंमृतेतुदाहादिसंपिडनांतंसर्वंकार्यमितिभट्टचरणाः ॥ सपिंडनविधिमाह
बैजवापः—समाप्तेसंवत्सरेचत्वार्युदपात्राणिप्रयुनक्त्येकंप्रेतायत्रीणिपितृभ्यः
प्रेतपात्रंपितृपात्रेष्वासिंचतियेसमानाइति ॥ द्वाभ्यामेवंपिंडोथाभिमृश
ति ॥ एषवोनुगतःप्रेतःपितरस्तंददामिवः । शिवंभवतुशेषाणांजायंतांचिर
जीविनः ॥ समानीवःसंगच्छध्वंसंवदध्वमिति ॥ यद्यपि—तत्रापिदेवराहि
तमेकार्घ्यैकपवित्रकम् । नैवाग्नौकरणंतत्रतत्रावाहनवर्जितमितिमार्कंडेयेनो
क्तंतथापि—सपिंडीकरणं श्राद्धंदैवपूर्वंनियोजयेदित्यादिविरोधाद्विकल्पः प्रे
तांशेवाज्ञेयम् ॥ अत्रकामकालौवैश्वदेवावपीत्युक्तंप्राक् ॥ मैत्रायणीयप
रिशिष्टे—पिण्यविप्रकरेहोमःसाग्नेरपिभवेदिह ॥ यत्तुगोभिलः—अनुक्तकालें
ष्वपितुर्व्युक्रमेणमृतावापि । आमेनवापिसापिण्यंहेम्नावापिप्रकल्पयेदिति
तदायदिमातापितृभिन्नपरम् ॥ आपन्नोपिनकुर्वीतश्राद्धमामेनकर्हिचिदि
तितेनैवोक्तेः ॥ शुद्धितत्वेकामधेनौचलघुहारीतः—सपिंडीकरणंयावत्प्रेतश्रा
द्धंतुषोडशं । पक्वान्नेनैवकर्तव्यंसामिषेणद्विजातिभिः ॥ विश्वप्रकाशे—प्रे
तःसपिंडनादूर्ध्वंपितृलोकेनुगच्छति । कुर्यात्तस्यतुपार्थेयंद्वितीयेन्हिसपिंड
नात् ॥ स्मृत्यर्थसारेप्येवम् ॥ ततोवृद्धिश्राद्धंकुर्यात् ॥ एतन्मलमासेपिका
र्यम् ॥ अधिमासेनकर्तव्यंश्राद्धमाभ्युदयंतथा । तथैवकाम्यंयत्कर्मवत्सरा
त्प्रथमादृतइतिहेमाद्रौहारीतोक्तेः ॥ इतिभट्टकमलाकरकृतेनिर्णयसिंधौसपिं
डीकरणम् ॥ ॥ अथप्रथमाब्दोनिषिद्धानि ॥ हेमाद्रौ—स्नानंचैवमहादानंस्वा
ध्यायंचाग्नितर्पणम् । प्रथमेब्देनकुर्वीतमहागुरुनिपातने ॥ अग्नितर्पणंलो
होमादि॥नत्वाधानम् ॥ तत्तुप्रथमाब्देभवत्येव ॥ तदाहहेमाद्रावुशनाः—

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तुःसपिंडीकरणंवार्षिकेमृतवासरे । आधानाद्युपसंप्राप्तावेतत्प्रागपिवत्सरा
त् ॥ अन्यतर्पणमितिशुद्धितत्त्वेपाठः ॥ आदिपदंवृद्धिनिमित्तानित्यकर्मप
रम् ॥ दिवोदासीये—महातीर्थस्यगमनमुपवासव्रतानिच । संवत्सरनकुर्वीत
महागुरुनिपातने ॥ इदंश्राद्धकौमुद्यांदेवीपुराणस्थमुक्तम् ॥ गौडनिबंधेमा
त्स्ये—सपिंडीकरणादूर्ध्वंप्रेतःपार्वणभुग्भवेत् । वृद्धीष्टापूर्तयोग्यश्चगृहस्थश्च
सदाभवेत् ॥ वर्षांतसपिंडनाभावेनाधिकारीत्यर्थः ॥ गृहस्थःसपिंडोपीत्य
र्थः ॥ अतएव—प्रेतकर्माण्यनिर्वर्त्यचरेन्नाभ्युदयक्रियाम् । आचतुर्थंततःपुं
सिपंचमेशुभदंभवेदितिज्योतिषेउक्तम्॥ माधवीयेदेवलः—प्रमीतौपितरौयस्य
देहस्तस्याशुचिर्भवेत् । नदैवंनापिवापित्र्यंयावत्पूर्णोनवत्सरः ॥ इदंवर्षांत
सपिंडनपरम् ॥ तथैवकाम्यंयत्कर्मवत्सरात्प्रथमादृतइतिलघुहारीताद्येकवा
क्यत्वात् ॥ वृद्धिनिमित्तापकर्षेतुकाम्यादिभवत्येवेतिगौडाः ॥ पित्र्यंसपिंड
नम् ॥ अतएवलौगाक्षिः—अन्येषांप्रेतकार्याणिमहागुरुनिपातने । कुर्यात्संव
त्सरादर्वाक्श्राद्धमेकंतुवर्जयेत् ॥ दाहाद्येकादशाहांतंकार्यम्॥तत्राशौचांतर
स्याप्रतिबंधकत्वात्॥आद्यंश्राद्धमशुद्धोपिकुर्यादेकादशेहनीत्युक्तेश्च ॥एकंस
पिंडनम् ॥ पत्न्यादौत्वपवादमाहमाधवीयेऋष्यशृंगः—पत्न्याःपुत्रस्यतत्पु
त्रश्चाद्योस्तत्तनयेषुच । स्नुषास्वस्रोश्चपित्रोश्चसंवत्सरंयदितद्दोषोपशांत
न्मातृपतृभ्रातृपिण्डैर्वापिशरीरकोस्थत्ततः॥ शूर्पेनिधायालंकृत्यदाह्यं॥ अवगन्दा
त्रकाअपि । पितरौचयदैकस्मिन्म्रियेरन्वासरेतदा । ऊर्ध्वमेकादशाकुया
न्नात्रिपक्षेतुसपिंडनम् ॥ धवलनिबंधे—महागुरुनिपातेतुप्रेतकार्यंयथाविधि ।
कुर्यात्संवत्सरादर्वागेकोद्दिष्टंनपार्वणम् ॥ भृगुः—माताचैवतथाभ्राताभार्या
त्रस्तथास्नुषा । एषांमृतौचरेच्छ्राद्धमन्यस्यनपुनःपितुः॥ एतदपिसपिंडन
म्॥पितुर्मृतावन्यस्यश्राद्धंनचरेदित्यर्थः॥शुद्धितत्त्वेदेवलः—अन्यश्राद्धंप
चगंधमाल्यंचमैथुनम् । वर्जयेद्गुरुपातेतुयावत्पूर्णोनवत्सरः॥पारस्करभा
ष्यपतिः—पितर्युपरतेपुत्रोमातुःश्राद्धान्निवर्तते । मातर्यपिचवृत्तायांपि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तृश्राद्धादृतेसमम् ॥ समंपितरंविनान्यश्राद्धंनेत्यर्थः ॥ शुद्धितत्वेदेवलः—
महागुरुनिपातेतुकाम्यंकिंचिन्नचाचरेत् । आर्त्विज्यंब्रह्मचर्यंचश्राद्धंदेव
क्रियांतथा ॥ एतत्सपिंडनात्प्रागितिकेचित् ॥ तदुत्तरमपीत्यन्ये ॥ श्रा
द्धकौमुद्यां ॥ कालिकापुराणेपूर्वार्धे—विशेषतःशिवपूजांप्रमीतपितृकोनरः ।
यावद्वत्सरपर्यंतंमनसापिनचाचरेत् ॥ केचित्तु—पित्रोरब्दमशौचंस्यात्ष
ण्मासंमातुरेवच । त्रैमासिकंतुभार्यायास्तदर्धंभ्रातृपुत्रयोरितिस्मृतेः ॥ सप
त्नमातुरब्दार्धमाहुः ॥ श्राद्धकौमुदीकारस्तु—द्वयोरेवमहागुर्वोरब्दमेकम
शौचकम् । नान्येषामधिकाशौचंस्वजातिविहितात्किलेतिसमूलजातूक
र्ण्यविरोधान्निर्मूलमाह ॥ हेमाद्रौभविष्ये—गयाश्राद्धंमृतानांतुपूर्णेत्वब्देप्र
शस्यते ॥ त्रिस्थलीसेतौगारुडे—तीर्थश्राद्धंगयाश्राद्धंश्राद्धमन्यच्चपैतृकम् ।
अब्दमध्येनकुर्वीतमहागुरुविपत्तिषु ॥ इदंवृत्ध्यर्थंसपिंडनाभावे ॥ वृद्धौस
पिंडनापकर्षेऽब्दमध्येपिदर्शादिकार्यमेव ॥ पितुःसपिंडनांकृत्वाकुर्यान्मा
सानुमासिकमितिछंदोगपरिशिष्टात् ॥ सपिंडीकरणादूर्ध्वंप्रेतःपार्वणभु
ग्भवेदितिमात्स्यात् ॥ ततःप्रभृतिवैप्रेतःपितृसामान्यमश्नुते । विदतोपितृ
लोकंचततःश्राद्धंप्रवर्ततेइतिहारीताच्चेतिशूलपाणिः ॥ यत्तुकातीयं—सपिंडी
[illegible]तेनैवोक्तेः ॥ शुद्धितत्वेकोमधनीचलपुरुषकोद्दिष्टविधानेनदद्यादित्याद्य[illegible]पार्वणविकल्पउ
[illegible]ववर्ते—उद्वाहश्चोपनयनंप्रथमेब्देमहीपते । कृतेसपिंडनेप्यूर्ध्वंम
स्थनांचोद्धरणंत्यजेत् ॥ तथापिकर्तुमिच्छंतित्रीणिचैतानिवैसुताः । मासि
कान्यवशिष्टानिचापकृष्यचरेत्पुनः ॥ अत्रेदंतत्वम् ॥ वृद्धिंविनावागपिर
पिंडनापकर्षेपितृत्वप्राप्तिर्वर्षांतएव ॥ कृतेसपिंडीकरणेनरःसंवत्सरात्परं
प्रेतदेहंपरित्यज्यभोगदेहंप्रपद्यतइतिविष्णुधर्मोक्तेः ॥ अर्वाक्संवत्सराच्च
सपिंडीकरणंभवेत् । प्रेतत्वमपितस्यापिविज्ञेयंवत्सरंनृपेत्यग्निपुराणा[illegible]
तेनतत्सत्वेपिवृद्धिदैवपित्र्येष्वनधिकारः ॥ वृद्धिनिमित्तेत्वनंतरमेव ॥ यो

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

क्संवत्सराद्वृद्धौपूर्णेसंवत्सरेपिवा । येसपिंडीकृताःप्रेतानतेषांतुपृथक्क्रियेति शातातपोक्तेः ॥ तथैवकाम्यमितिहेमाद्रिधृतहारीतादिवशाच्चैवमिति ॥ तथा ॥ अस्थिक्षेपंगयाश्राद्धंश्राद्धंचापरपक्षिकम् । प्रथमेब्देपिकुर्वीतयदिस्याद्भक्तिमान्सुतः ॥ भक्त्याख्यंश्राद्धंतद्दानितिमदनपारिजातादयः ॥ अन्येयथाश्रुतमाहुः ॥ तत्वंतु—यदीदंसमूलंतदावृद्धिंविनापकर्षेपूर्ववृद्धयर्थेतुपरमितियोज्यम् ॥ पतितानांगयायांविशेषोब्राह्मे—क्रियतेपतितानांचगतेसंवत्सरेक्वचित् । देशधर्मप्रमाणत्वाद्गयाश्राद्धंस्वबंधुभिः ॥ अथविधानानानि ॥ तत्रपंचकमृतेमदनरत्नेगारुडे—आदौकृत्वाधनिष्ठार्धमेतन्नक्षत्रपंचकम् । रेवत्यंतंसदादूष्यमशुभंदाहकर्मणि ॥ शवस्यतुसमीपेतुक्षेप्तव्याःपुत्तलास्तदा । दर्भमय्यास्तुचत्वारऋक्षमंत्राभिमंत्रिताः ॥ ततोदाहःप्रकर्तव्यस्तैश्चपुत्तलकैःसह । सूतकांतेततःपुत्रैःकार्यशांतिकपौष्टिकम् ॥ पंचकेषुमृतोयोवैनगतिंलभतेनरः ॥ तिलांश्चैवहिरण्यंचतमुद्दिश्यघृतंदहेत् ॥ क्रियानिबंधे—भाजनोपानहौछत्रंहैममुद्रांचवाससी । दक्षिणादीयतेविप्रेसर्वपातकमोचनी ॥ मदनरत्नेगार्ग्यः—यदिभद्रातिथीनांस्याद्भानुभौमशनैश्चरैः । त्रिपादक्षैश्चसंयोगोद्वयोर्योगेद्विपुष्करः ॥ द्वित्रिपुष्करयोगेतुमृतिर्मृत्यंतरावहा । दहनेमरणेचैवत्रिगुणंस्यात्त्रिपुष्करे ॥ खननेप्येवमेवस्यादेतद्दोषोपशांतये । तिलपिष्टैर्यवैर्वापिशरीरंकारयेत्ततः ॥ शूर्पेनिधायालंकृत्यदाहयेत्पैतृकोपरि ॥ तद्दाहेमंत्रमाहबौधायनः—अस्मात्त्वमितिमंत्रेणतिलपिष्टंप्रदाहयेत् । द्वित्रिपुष्करयोर्दोषस्त्रिभिःकृष्णैर्व्यपोहति ॥ वासवेमरणंचेत्स्यात्गृहेवापिपुनर्मृतिः । सुवर्णदक्षिणांदद्यात्कृष्णवस्त्रमथापिवा ॥ वासवंधनिष्ठा ॥ ब्राह्मे—भ्रमीनास्थितेचंद्रेमरणंयस्यजायते । नतस्योर्ध्वगतिर्दृष्टासंततौनशुभंभवेत् ॥ नतस्यदाहःकर्तव्योविनाशास्त्रेषुजंतुषु । अथवातद्दिनेकार्योदाहस्तुविधिपूर्वकम् ॥ धनिष्ठापंचकेजीवोमृतोयदिकथंचन । त्रिपुष्करेयाम्यभेवाकुलजान्मारयेत्ध्रुवम् ॥ तत्रानिष्टविनाशार्थंविधानंसमुदीर्यते । दर्भाणांप्र

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तिमाःकार्याःपंचोर्णासूत्रवेष्टिताः ॥ यवपिष्टेनानुलिप्तास्ताभिःसहशवंदहे
त् ॥ प्रेतवाहःप्रेतसखःप्रेतपःप्रेतभूमिपः । प्रेतहर्तापंचमस्तुनामान्येतानिच
क्रमात् ॥ अत्रप्रतिमागंधपुष्पैःपूजयित्वा ॥ प्रथमांशिरसि । द्वितीयांनेत्र
योः । तृतीयांवामकुक्षौ । चतुर्थींनाभौ । पंचमींपादयोर्न्यस्यतदुपरिना
मभिर्घृतंहुत्वा—यमायसोमंत्र्यंबकमितिमंत्राभ्यांप्रत्येकंतास्वाज्यंहुनेदितिभ
ट्टाः ॥ सूतकांतेततःपुत्रःकुर्याच्छांतिकपौष्टिकम् । कांस्यपात्रस्थितंतैलंवी
क्ष्यदद्याद्द्विजन्मने ॥ ब्रह्मविष्णुमहेशेंद्रवरुणप्रीतयेततः । माषमुद्गयवव्रीहि
प्रियंग्वादिप्रयच्छति ॥ स्वर्णदानंरुद्रजाप्यंलक्षहोमोद्विजार्चनम् । गोभूदा
नंषडंशेनकुर्याद्दोषोपशांतये ॥ अपरार्के—धनिष्ठापंचकमृतेपंचरत्नानितन्मु
खे । प्रास्याहुतित्रयंतत्रहुनेत्दृहवपामिति ॥ ततोनिर्हरणंकुर्यादेषसाग्नेर्विधिः
स्मृतः । इतरंनिखनेदेवजलेवाप्रतिपादयेत् ॥ त्रिपादर्क्षमृतेतद्वद्धिरण्यश
कलंमुखे । तस्यापिष्टमयंकुर्यात्पुरुषात्रितयंततः । होमःप्रतिमुखंकुर्यात्तथाव
हवपामिति ॥ कार्ष्णायसंचकार्पासंकुसुंभंप्रतिपाद्यच । निर्याप्यसाग्निसं
स्कुर्याद्धुव्यग्नौवान्यमुत्सृजेत् ॥ तत्रैव—कनकंहीरकंनीलंपद्मरागंचमौक्ति
कम् । पंचरत्नमिदंप्रोक्तमृषिभिःपूर्वदर्शिभिः॥रत्नानांचाप्यभावेतुस्वर्णकर्षा
र्धमेवच । सूवर्णस्याप्यभावेतुआज्यंज्ञेयंविचक्षणैः ॥ मदनरत्नेप्येवम् ॥ त
था—एकाशीतिपलंकांस्यंतदर्धंवातदर्धकम् । नवषट्पिपलंवापिदद्याद्विप्रा
यशक्तितः ॥ तथान्यत्र—स्वगृह्योक्तविधानेनकृत्वाग्नेःस्थापनंततः । अन्वा
धानंनिर्वपणंदेवतानांतथाहुतिः ॥ यमायधर्मराजायमृत्यवेचांतकायच ।
वैवस्वतायकालायसर्वभूतक्षयायच ॥ औदुंबरायदध्नायनीलायपरमेष्ठिने ।
वृकोदरायचित्रायचित्रगुप्तायवैक्रमात् ॥ विधिनाश्रपणंकृत्वाएकैकाम
तिंहुनेत् । कृष्णांगांकृष्णवस्त्रांचहैमनिष्कसमन्विताम् ॥ दद्याद्विप्रायश
तायप्रीतोभवतुमेयमः ॥ त्रिपादर्क्षेप्येतदेव ॥ अपरार्के—पुनर्वसूत्तराषाढाकृ
त्तिकोत्तरफाल्गुनी । पूर्वाभाद्राविशाखाचज्ञेयमेतत्त्रिपादभं ॥ मयूरचित्रग

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

र्गः—मृतःस्मशानंयोनितिउपजीवतिमानवः । गृहेयस्यप्रविष्टोसौतिष्ठेदथ कदाचन ॥ अचिरान्मृत्युमायातिहृतदारपरिग्रहः । तत्रशांतिंप्रवक्ष्यामिधर्मराजमतंयथा ॥ सक्षीराणांघृताक्तानामग्नेर्हुत्वामुखेबुधः । औदुंबरीणांविधिवत्ततःशांतिःकृताभवेत् ॥ साविष्यष्टसहस्रेणक्षीरशांतिंचकारयेत् । कपिलांतिलकांस्यंचहुतांतेभूरिदक्षिणेति ॥ अथब्रह्मचारिमृतौशौनकः—ब्रह्मचारिमृतौरीतिंकथयामिसमासतः । तत्रावकीर्णदोषस्यप्रायश्चित्तंप्रशांतये ॥ द्वादशाब्दंषडब्दंवात्र्यब्दंशक्त्याथवाचरेत् । स्नातकोब्रह्मचारीचनिधनंप्राप्नुयाद्यदि ॥ संयोज्यचार्कविधिनासंयोज्यौतौततःपरमे ॥ देशकालौस्मृत्वामुकगोत्राऽमुकनाम्नोमृतस्यब्रह्मचारिणोव्रतविसर्गंकरिष्य इत्युक्त्वा हेम्नानांदीश्राद्धंकृत्वाऽग्निंप्रतिष्ठाप्याघारांतेचतसृभिर्व्याहृतिभिरग्नयेव्रतपतयेव्रतानुष्ठानसंपादनायविश्वेभ्योदेवेभ्यश्चाज्यंहुत्वा स्विष्टकृदादिसमाप्यपुनर्देशकालौस्मृत्वार्कवित्राहंकरिष्यइत्युक्त्वाहेम्नानांदीश्राद्धंकृत्वार्कशाखांशवंचहरिद्रयालिप्त्वापीतसूत्रेणवस्त्रयुग्मेनचावेष्ट्याग्निंप्रतिष्ठाप्याघारांतेग्नयेबृहस्पतयेविवाहविधियोजकायच यस्मैत्वंकामंकामायेतिकामायव्याहृतिभिश्चाज्यंहुत्वा स्विष्टकृदादिसमाप्यार्कशाखांशवंचदहेत् ॥ विधानमालायाम्— येषांकुलेब्रह्मचारीनिधनंप्राप्नुयाद्यदि । तत्कुलंक्षयमाप्नोतिसोपिदुर्गतिमाप्नुयात् । मृतस्यम्रियमाणस्यषडब्दंव्रतमादिशेत् ॥ त्रिंशद्भ्योब्रह्मचारिभ्योदद्यात्कौपीनकान्नवान् ॥ हस्तमात्राःकर्णमात्रादद्यात्कृष्णाजिनानिच । पादुकाछत्रमाल्यानिगोपीचंदनमेवच ॥ मणिप्रवालमालाश्च भूषणादिसमर्पयेत् । एवंकृतेविधानेचविघ्नःकोपिनजायते ॥ अत्रमूलंमृग्यम् ॥ कुष्ठिमृतौतुयमः—मृतस्यकुष्ठिनोदेहंनिखनेद्गोष्ठभूमिषु । वासरत्रितयंपश्चादुत्धृत्यान्यत्रतंदहेत् ॥ नगंगाप्लवनंकार्यंनिक्षेपेविधिरुच्यते ।षडब्दव्रतपूर्णेनाविधिनांत्यंकर्तुंचरेत् ॥ततोस्थिसंचयंतस्यगंगायांप्रक्षिपेत्सुधीः । मासिमासिततःकुर्यान्मासिश्राद्धानिपार्वणात् ॥ इत्येतत्कुष्ठिमरणेकथितंश

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

स्मकोविदैः ॥ शुद्धितत्वेभविष्ये—शृणुकुष्ठगणंविप्रउत्तरोत्तरतोगुरुम् । विश्व
र्चिकातुदुश्चर्माचर्चरीयस्तृतीयकः । विकर्चूर्व्रणतास्त्रौचकृष्णश्वेतेतथाष्टक
मित्युक्त्व—मृतेतुप्रापयेत्तीर्थमथवातरुमूलकम् । नपिंडंनोदकंकार्यंनचदा
नक्रियांचरेत् ॥ षण्मासीयत्रिमासीयमृतःकुष्टीकदाचन । यदिस्नेहाच्चरेद्दा
हंयतिश्चांद्रायणंचरेत् ॥ अकृतप्रायश्चित्तकुष्ट्यादिदाहेइदंप्रायश्चित्तम् ॥
अतएवकुनख्यादिवत्कुष्ठिनोपिद्वादशरात्रंशूलपाणिनोक्तम् ॥ अतएवा
न्यदीयंकुष्ठिनोमरणांतमाशौचमुक्तं ॥ कौर्मे—क्रियाहीनस्यमूर्खस्यमहारो
गिणएवच । यथेष्टाचरणस्याहुर्मरणांतमशौचकम् ॥ महारोगास्तु—वात
व्याध्यश्मरीकुष्ठमेहोदरभगंदराः ॥ अर्शांसिग्रहणीत्यष्टौमहारोगाःप्रकीर्ति
ताइति ॥ रजस्वलायास्तुवृद्धशातातपः—रजस्वलायाःप्रेतायाःसंस्कारादी
निनाचरेत् । ऊर्ध्वंत्रिरात्रात्स्नातांतांशवधर्मेणदाहयेत् ॥ अतःप्रक्षाल्यकाष्ठ
वद्दग्ध्वाव्यहीनंदेहेत॥संकटेतुमदनरत्नेस्मृत्यंतरे—उदक्यासूतिकावापिमृता
स्याद्यदितांतदा । आशौचेत्वनतिक्रांतेदाहयेदंतरायदि ॥उद्धृतेनतुतोयेनस्ना
पयित्वातुमंत्रतः । आपोहिष्ठेतितिसृभिर्हिरण्यवर्णाश्चतसृभिः ॥ पवमाना
नुवाकेनयदंतीतिचसप्तभिः । ततोयज्ञपवित्रेणगोमूत्रेणाथतेद्विजाः ॥ स्ना
पयित्वाव्यवसनेनाच्छाद्यशवधर्मतः । दाहादिकंततःकुर्यात्प्रजापतिवचो
यथा ॥ यज्ञपवित्रमापोअस्मानितिमिताक्षरायाम् ॥ पंचभिःस्नापयित्वानु
गव्यैःप्रेतांरजस्वलां । वस्त्रांतरावृतंकृत्वादाहयेद्विधिपूर्वकम् ॥ गृह्यकारि
कायां—अंतरिक्षमृतायेचवन्हावप्सुप्रमादतः ॥ उदक्यासूतिकानारीचरेच्चां
द्रायणत्रयम् ॥ ततोयवपिष्टेनानुलिप्याष्टोत्तरशतंशूर्पोदकैःसंस्नाप्यभस्मगो
मयमृत्कुशोदकपंचगव्यशुद्धोदकैरापोहिष्ठापावमानीभिःसंस्नाप्यान्यवस्त्रेवृ
तेदहेदितिभट्टाः ॥ अत्रप्रायश्चित्तमाहबौधायनः—उदक्यासूतिकामृत्यौचरे
च्चांद्रायणत्रयमिति ॥ सूतिकायास्तुमिताक्षरायाम्—सूतिकायांमृतायांतुकथंकु
र्वंतियाज्ञिकाः । कुंभेसलिलमादायपंचगव्यंक्षिपेत्ततः ॥ पुण्याभिरभिमं

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ऽयाथीवाचाशुद्धिंलभेत्ततः ॥ तेनैवस्नापयित्वातुदाहंकुर्याद्यथाविधि ॥ अब्लिंगाभिर्मंत्रिताभिर्वामदेव्याभिरेवच ॥ अन्यैश्चवारुणैर्मंत्रैःसंस्नाप्यविधिनादहेत् ॥ गृह्यकारिकायाम्—सूतिकामरणेप्राप्तेसर्वौषध्यनुलेपनम् । असूतकीतुसंस्पृष्टःशूर्पाणांतुशतंक्षिपेत् ॥ प्रायश्चित्तेविशेषस्तत्रैव—सूतिकातुयदासाध्वीविस्नातामरणंगता । त्रिवर्षपूर्णपर्यंतंशुध्येत्कृच्छ्रेणसर्वदा ॥ इदंचाद्यऽह्ने ॥ सूतिकातुयदानारीरजसातुपरिप्लुता । म्रियेतचेत्तुसानारीद्विवर्षंकृच्छ्रमाचरेत् ॥ इदंद्वितीयऽह्ने ॥ सूतिकातुयदासाध्वीविस्नातामरणंगता । अब्दकृच्छ्रेणशुद्ध्येतव्यासस्यवचनंयथा ॥ इदंतृतीयऽह्ने ॥ अत्राशक्तौपक्षांतरमुक्तंतत्रैव ॥ सूतिकातुयदानारीविस्नातामरणंगता । त्रिषण्णवदिनादर्वागेकाब्देनविशुद्ध्यति॥उर्ध्वंतु—सूतिकातुयदानारीप्राणांश्चैवपरित्यजेत् । मासमेकावधिंयावत्त्रिभिःकृच्छ्रैर्विशुद्ध्यति ॥ गर्भिणीमृतौतुमदनरत्नेशौनकः—गर्भिण्युदक्यासंस्कारंशिशुसंस्कारमेवच । प्रवक्ष्यामिसमासेनशौनकोहंद्विजन्मनाम् ॥ गर्भिणीमरणंप्राप्तेगोमूत्रेणजलैःसह । आपोहिष्ठादिभिर्मंत्रैःप्रोक्ष्यभर्तासमास्थितः ॥ प्रेतंश्मशानेनीत्वाथोल्लिख्यसव्योदरंततः । पुत्रमादायजीवंश्चेत्स्तनंदत्वासुतामृतु ॥ यस्तेस्तनःशशयइत्यृचाग्रामेनिधायच । उदरंचाव्रणंकुर्यात्पृषदाज्येनपूर्यच ॥ मृद्भस्मकुशगोमूत्रैरापोहिष्ठादिभिस्त्रिभिः । स्नाप्यचाच्छाद्यवासोभिःशवधर्मेणदाहयेत् ॥ तत्रैवषडशीतिमतेगद्यानि ॥ गर्भिण्यांमृतायांदक्षिणाशिरसंनिधायतस्यानाभिरंध्रात्सव्यमुदरंचतुरंगुलंहिरण्यगर्भः समवर्ततेतिछित्वा गर्भश्चेदप्राणस्तंप्रक्षाल्यनिखनेत्सयदिजीवन्जीवत्वंममपुत्रकेत्युक्त्वाक्षेत्रियेत्वेतिपंचभिः स्नापयित्वाहिरण्यमंतर्धायभूमौनिधायव्याहृतिभिरभिमंत्र्ययस्तेस्तनः शशयइतिस्तनंपाययित्वाशिशुंग्रामंप्रापयेत् ॥ गर्भछेदस्थलेशतायुधायेतिपंचाहुतीर्हुत्वाप्राणायस्वाहापूष्णेस्वाहेत्यनुवाकाभ्यांव्याहृत्यावाज्यंहुत्वाभिन्नमुदरंसूत्रेण संग्रथ्यघृतेनानुलिप्यब्राह्मणायतिलान्गांभूमिंसुवर्णंदद्यादथयथोक्तेनकल्पनेनद

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

इत् ॥ बौधायनेनतुशतांयुधायेतिपंचहोमानंतरंप्रयासायायासायवियासायसं
यासायोद्यासायशुचेशोकायतप्यतेतपत्यैब्रह्महत्यायैसर्वस्मैइतिस्वाहांतैराहु
तयोप्यधिकाउक्ताः ॥ गृह्यकारिकायाम्—यदागर्भवतीनारीसशल्यासंस्थि
ताभवेत् । कुक्षिंभित्त्वाततःशल्यंनिर्हरेद्यदिजीवति ॥ प्रमीतंनिखनेत्तंतुप्रा
यश्चित्तमतःपरम् । सात्रयस्त्रिंशताकृच्छ्रैःशुद्ध्यतेशल्यदोषतः ॥ सगर्भंदहने
तस्यावर्णजंवधपातकं । प्रायश्चित्तंचरित्वातुशुद्ध्यंतिपापकारिणः ॥ द
ग्ध्वातुगर्भसंयुक्तांत्रिरब्दंकृच्छ्रमाचरेत् । अथान्वारोहणंस्त्रीणामात्मनोभर्तुरे
वच ॥ सर्वपापक्षयकरंनिरयोत्तारणायच । अनेकस्वर्गफलदंमुक्तिदं
चतथैवच ॥ जन्मांतरेचसौभाग्यधनपुत्रादिवृद्धिदम् ॥ देशकालौस्मृत्वा
ऽरुंधतीसमाचरत्वस्वर्गलोकमहीयमानत्वमनुष्यलोमसंख्याब्दावच्छिन्नस्व
र्गवासभर्तृसहितचतुर्दशेंद्रावच्छिन्नकालिकक्रीडमानत्वमातृपितृश्वशुरकु
लत्रयपूतत्वब्रह्मघ्नमित्रघ्नकृतघ्नपतिपूतत्वपत्यवियोगकामा भर्तृज्वलच्चितारो
हणंकरिष्ये ॥ अनुगमनेतुफलमुल्लिख्योन्वारोहणंकरिष्यइत्युक्त्वाहरिद्राकुं
कुमांजनादियुतशूर्पाणिसुवासिनीभ्योदद्यात् ॥ मंत्रस्तु—लक्ष्मीनारायणोदे
वोबलसत्वगुणाश्रयः । गाढंसत्वंचमेदेयाद्बाणकैःपरितोषितः ॥ सोपस्क
राणिशूर्पाणिबाणकैःसंयुतानिच । लक्ष्मीनारायणप्रीत्यैसत्वकामाददाम्य
हम् ॥अग्नेःसमीपमागत्यपंचरत्नानिपल्लवे । नीलांजनंतथाबध्वामुखेमुक्ता
फलंन्यसेत् ॥ ततोग्निप्रार्थनंकृत्वामंत्रेणानेनमिश्रितम् । स्वाहासंश्लेषनि
र्विण्णसर्वगोत्रहुताशन ॥ सत्वंमार्गप्रदानेननयमांभर्तुरंतिकम् ॥ ततोग्ना
वाज्येनाग्नयेतेजोधिपतयेविष्णवे सत्वाधिपययेकालायधर्माधिपतयेपृथिव्यै
लोकाधिपतयेऋचोरसाधिष्ठात्रीभ्यः । वायवेबलाधिपतयेआकाशायसर्वा
धिपतयेकालायधर्माधिष्ठात्रेभ्यःसर्वसाक्षिणीभ्यः । ब्रह्मणेवेदाधिपतयेरुद्रा
यस्मशानाधिपतयेचहुत्वाग्निंप्रदक्षिणी कृत्यदृषमुपलांचसंपूज्यपुष्पांजलिंगृ
हीत्वाग्निंप्रार्थयेत् ॥ त्वमग्नेसर्वभूतानामंतश्चरसिसाक्षिवत् । त्वमेवदेवजा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नीषेनविदुर्यानिमानुषाः ॥ अनुगच्छामिभर्तारंवैधव्यभयपीडिता । सत्व मार्गप्रदानेननयमांभर्तुरंतिकम् ॥ मंत्रमुच्चार्यशनकैःप्रविशेच्चहुताशनम् ॥ गौडास्तु—इमानारीरविधवाइति ॥ॐइमाःपतिव्रतापण्याःस्त्रियोयायाःसुशोभनाः । सहभर्तुःशरीरेणसंविशंतुविभावसुमितिचविप्रःपठेदित्याहुः ॥ कातरांतु—प्रेतोत्तरेसुतांदेवरःशिष्योवाउदीर्ष्वेतिहाभ्यामुत्थापयेत् ॥ एतन्मद्धि. मामिताक्षरादौज्ञेयः ॥ पृथ्वीचंद्रोदयेस्कांदे—अनुव्रजतिभर्तारंगृहात्पितृवनंमुदा । पदेपदेश्वमेधस्यफलंप्राप्नोत्यनुत्तमम् ॥ यस्त्वंगिराः—यास्त्रीब्राह्मणजातीयामृतंपतिमनुव्रजेत् । सास्वर्गमात्मघातेननात्मानंनपतिंनयेदिति ॥ यच्चव्याघ्रपात्—नम्रियेतसमंभर्त्राब्राह्मणीशोककर्शिता । नब्रह्मगतिमाप्नोतिमरणादात्मघातिनीतिपृथक्चितिपरम् ॥ पृथक्चितिंसमारुह्यनविप्रागंतुमर्हति । अन्यासांचैवनारीणांस्त्रीधर्मोयंपरःस्मृतइत्युशनसोक्तेः ॥ पृथक्चितिस्तुक्षत्रियादिपरा ॥ तद्विधिर्ब्राह्मे—देशांतरेमृतेपत्यौसाध्वीतत्पादुकाद्वयम् । निधायोरसिसंशुद्धाप्रविशेज्जातवेदसम् ॥ ऋग्वेदवादात्साध्वीस्त्रीनभवेदात्मघातिनी । त्र्यहाशौचेनिवृत्तेतुश्राद्धंप्राप्नोतिशास्त्रवत्॥ इमानारीरविधवाइतिऋग्वेदवादः॥ त्र्यहाशौचमन्वारोहणपरमितिस्मार्ताः॥ निषेधवाक्यानिप्रायश्चित्तार्थमृतेनपतितेनवासहमरणनिषेधपराणीत्यप्याहुः॥ अस्थिदाहेपलाशदाहेवानपृथक्चितिदोषः ॥ अंगत्वेनस्थानापत्त्यावाशरीरतुल्यत्वात्॥ यत्तु—ब्रह्मघ्नोवाकृतघ्नोवामित्रघ्नोवाभवेत्पतिः । पुनात्यविधवानारीतमादायमृतातुयेतिहारीतीयंतत्पतितदाहादि निषेधेनसहगमनस्यदूरतोपास्तत्वादर्थवादमात्रमितिपृथ्वीचंद्रः ॥ जन्मांतरीयपापवतासहमरणेनोद्धारइतिस्मार्तगौडाः ॥ शुद्धितत्त्वेव्यासः—दिनैकगम्यदेशस्थासाध्वीचेत्कृतनिश्चया । नदहेत्स्वामिनंतस्यायावदागमनंभवेत् ॥ तत्रैवभविष्ये—तृतीयेन्हिउदक्यायामृतेभर्तरिवैद्विजाः । तस्यानुमरणार्थायस्थापयेदेकरात्रकम्॥ एकांचितांसमासाद्यभर्तारंयानुगच्छति । तद्भर्तुर्यःक्रियाकर्तासतस्याश्चक्रि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

यांचरेत् ॥ एतद्दशाहांतरम् ॥ गच्छाग्निदाताप्रेतस्यपिंडंदद्यात्सएवहीतिवा
यवीयोक्तेः ॥ आपस्तंबः—चितिभ्रष्टातुयानारीमोहाद्विचलिताभवेत् ॥ प्रा
जापत्येनशुध्येततस्माद्वैपापकर्मणः ॥ तथा—अन्वारोहेतुनारीणांपत्युश्चैको
दकक्रियाम् । पिंडदानक्रियातद्वच्छ्राद्धंप्रत्याब्दिकंतथा ॥ अन्वारोहेकृतेप
त्न्याःपृथक्पिंडांस्तिलांजलीन् । पृथक्शिलेनकुर्वीतदद्यादेकशिलेतथा ॥
अन्यत्प्रागुक्तम् । इदंगर्भिणीबालापत्यासूतिकारजस्वलाव्यभिचारिणीभि
र्नकार्यं ॥ स्वैरिणीनांगर्भिणीनांपतितानांचयोषिताम् । नास्तिपत्याग्निसंवे
शःपतितौहितथाउभाविति मदनरत्नेस्मृतिसंग्रहोक्तेः॥ मदनरत्नेबृहस्पतिः—
बालसंवर्धनंमुक्त्वाबालापत्यानगच्छति । व्रतोपवासनियतारक्षेद्गर्भंचगर्भि
णी ॥ तृतीयपादेरजस्वलासूतिकाचेतिपृथिवीचंद्रोदयेगौडीयशुद्धितत्वेचपा
ठः ॥ तत्रैवबृहन्नारदीयेपि—बालापत्याचगर्भिण्योह्यदृष्टर्तवस्तथा । रजस्व
लाराजसुतेनारोहंतिचितांतुताइति ॥ अत्र—पतिव्रतासासंदीप्तंप्रविशेद्याहु
ताशनमितिभारताद्ग्वेदवादात्साध्वीस्त्रीतिब्राह्माच्च ॥ पतिव्रतानामेवाधिका
रोनदुर्वृत्तानाम्॥ यत्तु—अवमत्यचयाःपूर्वंपतिंदुष्टेनचेतसा । वर्ततेयाश्चसत
तंभर्तॄणांप्रतिकूलतः ॥ तत्रानुमरणंकालेयाःकुर्वंतितथाविधाः । कामात्को
धाद्भयान्मोहात्सर्वाःपूताभवंत्युतेतिभारतं —तत्कैमुतिकन्यायेनस्तावकमि
तिपृथ्वीचंद्रः ॥ ब्राह्मण्याएकचितिरेवनपृथक्चितिः ॥ क्षत्रियादीनांपृथगे
कावेतिकल्पतरुरत्नाकरमदनपारिजातादयः ॥ शुद्धिचिंतामणौचैवम् ॥ त
त्रान्वारोहणेभर्तृशौचमध्ये ॥ तदूर्ध्वंवाकृतेत्रिरात्रमध्येएवदशपिंडाः ॥ सह
गमनेतुभर्तुराशौचतुल्यमाशौचंपिंडदानंच ॥ अन्वितायाःप्रदातव्यादशपिंडा
स्त्र्यहेणतु । स्वाम्याशौचेव्यतीतेतुतस्याःश्राद्धंप्रदीयतइतिशुद्धितत्वेशूलपा
णौचपैठीनसिस्मृतेः ॥ संस्थितंपतिमालिंग्यप्रविशेद्याहुताशनम् । तस्या
पिंडादिकंदेयंक्रमशःपतिपिंडवदितिशूलपाणिशुद्धितत्वधृतव्यासोक्तेः ॥ अ
न्यत्प्रागुक्तम् ॥ यदातुरजस्वलापिपत्नीमृतेपत्यौदेशकालवशात्तदैवानुग

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

च्छतिनशुद्धिंप्रतीक्षतेतत्रविधिः ॥ देवयाज्ञिकनिबंधे—यदास्त्रियामुदक्यायांप
तिःप्राणान्समुत्सृजेत् । द्रोणमेकंतंडुलानामवहन्याद्विशुद्धये । मुसलाघा
तैस्तदसृक्स्रवतेयोनिमंडलात् । विरजस्कामन्यमानास्वेचित्तेतदसृक्क्ष
यम् ॥ दृष्ट्वाशौचंप्रकुर्वीतपंचमृत्तिकयापृथक् । त्रिंशाद्विंशतिर्दशचगवांद
स्वात्वहःक्रमात् ॥ विप्राणांवचनाच्छुद्धासमारोहेद्धुताशनम् । नारीणांसर
जस्काणामियंशुद्धिरुदाहृता॥ अत्रश्राद्धादौनिर्णयःपूर्वमुक्तः ॥ ॥ इतिश्रीभ
ट्टकमलाकरकृतेनिर्णयसिंधावंत्यकर्मनिर्णयः ॥ ॥ अग्निप्रवेशाशक्तौतुवि
ष्णुः—मृतेभर्तरिब्रह्मचर्यंतदन्वारोहणंचेति ॥ब्रह्मवैवर्ते—सहानुगमनंशस्तंवैध
व्यस्याथपालनम् ॥ यत्तुतत्रैव—कलौनान्यागतिःस्त्रीणांसहानुगमनाद्वतइति
ब्रह्मचर्याशक्यत्वपरम् ॥ तथाचमनुः—ब्रह्मचर्यंचरेद्वापिप्रविशेद्वाहुताशनं ।
काशीखंडेपि—पत्यौमृतेपियायोषिद्वैधव्यंपालयेत्क्वचित् । सापुनःप्राप्यभ
र्तारंस्वर्गलोकंसमश्नुते ॥ अनुयातिनभार्तारंयदिदैवात्कथंचन । तत्रापिशी
लंसंरक्षेच्छीलभंगात्पतत्यधः ॥ तद्वैगुण्यादपिस्वर्गात्पतिःपततिनान्यथा ।
तस्याःपिताचमाताचभ्रातृवर्गस्तथैवच ॥ ॥ अथविधवाधर्माः ॥ मद
नरत्नेस्कांदे—विधवाकबरीबंधोभर्तृबंधायजायते । शिरसोवपनंतस्मात्कार्यं
विधवयासदा ॥ एकाहारःसदाकार्योनद्वितीयःकदाचन । मासोपवासंवाकु
र्याच्चांद्रायणमथापिवा॥ पर्यंकशायिनीनारीविधवापातयेत्पतिम् । नैवांगो
द्वर्तनंकार्यंस्त्रियाविधवयाक्वचित् ॥ गंधद्रव्यस्यसंभोगोनैवकार्यस्तयापुनः ।
तर्पणंप्रत्यहंकार्यंभर्तुस्तिलकुशोदकैः ॥ तत्पितुस्तत्पितुश्चापिनामगोत्रादिपू
र्वकम् ॥ इदमपुत्रापरमितिमदनपारिजातः ॥ नाधिरोहेदनड्वाहंप्राणैःकंठगते
रपि । कंचुकंनपरीदध्याद्वासोनविकृतंवसेत् ॥ वैशाखेकार्तिकेमाघेविशेषनि
यमंचरेत् ॥ प्रचेताः—तांबूलाभ्यंजनंचैवकांस्यपात्रेचभोजनं । यतिश्चब्रह्म
चारीचविधवाचविवर्जयेत् ॥श्राद्धादौतुविशेषःप्रागुक्तः॥यमुवौधायनः—सं
वत्सरंप्रेतपत्नीमधुमांसंविवर्जयेत् । अधःशयीतषण्मासानितिसौद्गल्यभाषि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तमितितदसवर्णापरमित्यपरार्कः ॥ ॥ अथसंन्यासः ॥ याज्ञवल्क्यः—वनाद्वा
हाद्वाकृत्वेष्टिंसार्ववेदसदक्षिणां । प्राजापत्यांतदंतेतानग्नीनारोप्यचात्मनि ॥
अधीतवेदोजयकृत्पुत्रवानन्नदोग्निमान् । शक्त्याचयज्ञकृ मोक्षेमनःकुर्यात्तु
नान्यथा ॥ एतदाश्रमसमुच्चयपक्षे ॥ जाबालश्रुतौत्वन्येपिपक्षाउक्ताः ॥यदि
चेतरथाब्रह्मचर्यादेवप्रव्रजेद्गृहाद्वनाद्वा ॥अथपुनरव्रतीवास्नातकोवास्नातको
बोत्सन्नाग्निकोवायदहरेवविरजेत्तदहरेवप्रव्रजेदिति ॥ अंगिराः—प्रव्रजेद्ब्रह्म
चर्याद्वाप्रव्रजेद्वागृहादपि । वनाद्वाप्रव्रजेद्विद्वानातुरोवाथदुःखितः ॥ आतुरो
मुमूर्षुः॥ दुःखितश्चौरव्याघ्रादिभीतः॥भारते—आतुराणांचसंन्यासेनाविधिर्नैव
चक्रिया । प्रेषमात्रंसमुच्चार्यसंन्यासंतत्रपूरयेत् ॥जाबालश्रुतावपि—यद्यातुरः
स्यान्मनसावाचावासंन्यसेदिति॥अत्रविप्रस्यैवाधिकारः ॥ ब्राह्मणाःप्रव्रज
तीतिजाबालश्रुतेः ॥ आत्मन्यग्नीन्समारोप्यब्राह्मणःप्रव्रजेत्गृहादितिमनूक्ते
श्चेतिविज्ञानेश्वरादयः॥वृद्धयाज्ञवल्क्योपि—चत्वारोब्राह्मणस्योक्ताआश्रमाः
श्रुतिचोदिताः । क्षत्रियस्यत्रयःप्रोक्ताद्वावेकोवैश्यशूद्रयोरिति ॥ माधवस्तु—
ब्राह्मणः क्षत्रियोवाथवैश्योवाप्रव्रजेद्गृहादितिकौर्माद्युक्तेर्वर्णत्रयस्याप्याधिका
रः ॥ पूर्ववाक्यंतुकाषायदंडादिनिषेधार्थं ॥ मुखजानामयंधर्मोयद्विष्णोर्लिंग
धारणम् । राजन्यवैश्ययोर्नेतिदत्तात्रेयमुनेर्वचइतिबौधायनोक्तेरितिपक्षांतर
माह ॥ तत्त्वंतुकुटीचकादिपरमेतदिति ॥ योपिसंन्यासंपलपैतृकमितिकलौ
निषेधःसोपित्रिदंडादिपरइत्युक्तंप्राक् ॥ सचसंन्यासश्चतुर्धेत्याह ॥ हारी
तः—कुटीचकोबहूदकोहंसश्चैवतृतीयकः । चतुर्थःपरमोहंसोयोयःपश्चात्स
उत्तमः ॥ आद्यःपुत्रादिनाकुटींकारयित्वातत्रगृहेवावसन् काषायवासाः
शिखोपवीतात्रिदंडवान्बंधुषुस्वगृहेवाभुंजानआत्मज्ञोभवेत् ॥ एतदस्यंता
शक्तरम् ॥ द्वितीयस्तुबंधून्हित्वासप्तागाराणिभैक्षंचरन्पूर्वोक्तवेषःस्यात् ॥
हंसस्तुपूर्वोक्तवेषोप्येकदंडः ॥ एकंतुवैणवंदंडंधारयेन्नित्यमादरादितिस्कां
दात् ॥ विष्णुरपि—यज्ञोपवीतंदंडंचवस्त्रंजंतुनिवारणम् । तावान्परिग्रहः

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

प्रोक्तोनान्योहंसपरिग्रहः ॥ चतुर्थोपिस्कांदे—परहंसस्त्रिदंडंचरज्जुंगोवाल निर्मिताम् । शिखांयज्ञोपवीतंचनित्यंकर्मपरित्यजेत् ॥ अयमप्येकदंड एव ॥ येतुशिखोपवीतादित्यागनिषेधास्तेकुटीचकादिपराः ॥ यत्तुमेधाति थिः—यावन्नस्युस्त्रयोदंडास्तावदेकेनवर्तयेदिति ॥ तदपितत्परमेव ॥ यच्चा त्रिः—चतुर्धाभिक्षवःप्रोक्ताःसर्वेचैवत्रिदंडिनइति—तद्दाद्दंडादिपरम् ॥नयाष्टि परम् ॥ वाग्दंडोथमनोदंडःकर्मदंडस्तथैवच । यस्यैतेनियतादंडाःसत्रिदं डीतिचोच्यतेइतिमनूक्तेः ॥ तस्मात्परमहंसस्यैकदंडएव ॥ सोप्यविदुषः ॥ विदुषस्तुसोपिनास्ति ॥ नदंडंनशिखांनाच्छादनंचरतिपरमहंसइतिमहोप निषदुक्तेः ॥ ज्ञानमेवास्यदंडइतिवाक्यशेषाच्च ॥ यत्तुयमः—काष्ठदंडोधृतोयें नसर्वाशीज्ञानवर्जितः । सयातिनरकान्घोरान्महारौरवसंज्ञितानितितद्वैरा ग्यंविनाजीवनार्थसंन्यासपरम् ॥ एकदंडंसमाश्रित्यजीवंतिबहवोनराः ।न रकेरौरवेघोरेकर्मत्यागात्पतंतितइतिस्मृतेः ॥ यच्चाश्वमेधिके—एकदंडीत्रि दंडीवाशिखामुंडितएववा । काषायमात्रसारोपियतिःपूज्योयुधिष्ठिरेतित स्यापिपूर्वोक्तव्यवस्थाज्ञेया ॥ अथतद्विधिः ॥ बौधायनः—कृत्वाश्राद्धानि सर्वाणिपित्रादिभ्योष्टकंपृथक् ॥ वापयित्वाचकेशादीन्मार्जयेन्मातृकाइ माः ॥ सर्वाणीतिस्वस्यनवश्राद्धषोडशश्राद्धादिकृत्वेत्यर्थः ॥ स्मृत्यर्थसारे पि—एकोद्दिष्टविधानेनकुर्याच्छ्राद्धानिषोडश । अग्निमान्पार्वणेनैवविधिना निर्वपेत्स्वयमिति ॥ कात्यायनः—कृच्छ्रांस्तुचतुरःकृत्वापावनार्थमनाश्रमी आश्रमीचेत्तप्तकृच्छ्रेतेनासौयोग्यतांव्रजेत् ॥ बौधायनः—सदैवमार्षकंदिव्यं पित्र्यंमातृकमानुषे । भौतिकंचात्मनश्चैतेअष्टौश्राद्धानिनिर्वपेत् ॥ अत्र क्रममाहहेमाद्रौशौनकः—देवश्राद्धेब्रह्माविष्णुमहेश्वरादेवताः ॥ आर्षेदेव र्षिब्रह्मर्षिक्षत्रर्षयः ॥ देवर्षिक्षत्रर्षिमनुष्यर्षयोवा ॥ मरीच्यादिऋषयइतिसं न्यासपद्धतौतच्चिंत्यम् ॥ दिव्येवसुरुद्रादित्याः ॥ मानुषेसनकसनंदनसन्न तनाः ॥ भूतश्राद्धेपृथिव्यादिभूतानिचक्षुरादिकरणानिचतुर्विधोभूतग्राम

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

श्चेतितिस्रः ॥ पित्र्येपित्रादित्रयोमातामहाश्च॥मातृकेमात्रादयस्तिस्रः ॥ आ
त्मश्राद्धेआत्मपितृपितामहादेवताः ॥ आत्मश्राद्धंपरमात्मदैवत्यमितिसं
न्यासपद्धतौतच्चिंत्यम् ॥ सर्वत्रनांदीमुखत्वंविशेषणंज्ञेयम् ॥ सर्वत्रपिंडद
नम् ॥ युग्माविप्राः ॥ दक्षक्रतूसत्यवसूवाविश्वेदेवौ ॥ अन्यन्नांदीश्राद्धव
दितिहेमाद्रिः ॥ स्मृत्यर्थसारे–केशश्मश्रुलोमनखंवापयित्वोपकल्पयेत्
दंडंजलंपवित्रंचशिक्यंपात्रंकमंडलुम् ॥आसनंकौपीनमाछादनंकंथांपादुके
इतिदशपंचवा ॥ एतच्चपूर्वेद्युर्नांदीमुखंकृत्वापरेद्युःपुण्याहवाचनंकृत्वाका
र्यमितिशौनकः ॥ बौधायनः–त्रीन्दंडानंगुलीस्थूलान्वैणवान्मूर्धसंमिता
न् । एकादशनवद्वित्रिचतुःसप्तान्यपर्वकान् । वेष्टितान्कृष्णगोवालरज्ज्वा
तुचतुरंगुलान् । एकोवातादृशोदंडोगोवालसदृशोभवेत् ॥ अनग्निरग्निमु
त्पाद्यनित्येनविधिनाततः । पृष्टोदिविविधानेनेत्यर्थः ॥स्वाग्नावेवाग्निमान्कु
र्यादपवर्गोक्तमादितः । आज्यंपयोदधीत्येतत्त्रिरद्भाजलमेववा ॥ ॐभूरित्या
दिनाप्राश्यरात्रिंचोपवसेत्ततः। अथादित्यास्तमयात्पूर्वमग्नीन्विहृत्यसः॥आ
ज्यमग्नौगार्हपत्येसंस्कृत्यैतेनचस्रुचा ॥ पूर्णयाहवनीयेतुजुहुयात्प्रणवेनतत् ।
ब्रह्मान्वाधानमेतत्स्यादग्निहोत्रेहुनेत्ततः॥ संस्तीर्यगार्हपत्यस्यदर्भानुत्तरतोत्र
तु । पात्राण्यासाद्यदर्भेषुब्रह्मायतनएवतु ॥ जागृयाद्रात्रिमेतांतुयावद्ब्राह्मोमु
हूर्त्तकः । अग्निहोत्रंस्वकालेतुहुत्वाप्रातस्तनंततः॥इष्टिंवैश्वानरींकुर्यात्प्राज
पत्यमथापिवा ॥ जाबालश्रुतौ–तद्धैकेप्राजापत्योमेवींष्टिंकुर्वीततदुतथानकु
र्यादाग्नेयीमेवकुर्यात्पश्चात्त्रैधातवीयामेवकुर्यादित्युक्तम्॥तेनात्रविकल्पः ॥
अत्राहुः–त्रेताग्नेःप्राजापत्यातद्वाक्येशेषग्नीनितिबहुत्वश्रुतेः॥एकाग्नेस्त्वाग्नेयी
ति॥अनाहिताग्नेरिष्टिस्थानेवैश्वानरआग्नेयोवाचरुरितिमाधवः॥कात्यायनः–
आत्मन्यग्नीन्समारोप्यवेदिमध्यस्थितोहरिम् । ध्यात्वाहृदित्वनुज्ञातोगुरुणा
प्रैषमीरयेत् ॥ कपिलः–विधिवत्प्रैषमुक्त्वाथत्रिरुपांशुत्रिरुच्चकैः । अभयं
सर्वभूतेभ्योमत्तःस्वाहेत्यथोभुवि ॥ निनीयदंडशिक्यादिगृहीत्वाथबहिर्ब्र

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

जेत् ॥ बौधायनः—सखेमेत्यादिनादंडंयेनदेवाःपवित्रकम् । यदस्यपारेशि
क्यंतुपात्रंव्याहृतिभिस्तथा ॥ युवासुवासाःकौपीनंगृहीत्वाबांधवांस्त्यजे
त् ॥ अथक्रमः ॥ तत्रसंन्यासेधिकारसिध्यर्थंस्वस्यनवश्राद्धषोडशश्राद्ध
सपिंडनानिसाग्निः पार्वणान्यनग्निस्त्वेकोद्दिष्टविधिनाकृत्वाऽनाश्रमीचेत्कृ
च्छ्रचतुष्टयमन्यस्तुतप्तकृच्छ्रंकृत्वोदगनयनेएकादश्यांद्वादश्यांवासाग्निरमावा
स्यायांपौर्णमास्यांचतुर्दश्यावायथापर्वणिप्राजापत्यांस्यात् ॥ तत्रदेशका
लौस्मृत्वापरमहंसादिसंन्यासग्रहणंकरिष्यइतिसंकल्प्यगणेशंसंपूज्यपुण्या
हंवाचयित्वामातृकापूजांवृद्धिश्राद्धंचकृत्वाऽस्तमयात्प्रागौपासनंसमिध्याहि
ताग्निस्तुगार्हपत्ये ॥ विधुरोग्निहोत्रीतुत्रिकांडमंडनोक्तदिशाकुशपत्न्यासहप
वमानेष्टचंतंपूर्णाहुत्यंतंवाधानंकुर्यात् ॥ ब्रह्मचारीचेल्लौकिकेविधुरश्चेद्व्याह
तिभिः प्रणवेनचाग्निमादायान्वग्निरुषसामित्यानीयपृष्टोदिवीतिनिधायतेनैव
समिध्यत त्सवितुस्तांसवितुर्विश्वानिनइतितिस्रःसमिधोभ्यादद्यात् ॥ एव
मग्नौसिद्धेकक्षोपस्थवर्ज्यंवपनंकृत्वापयोदधियुतमाज्यमपोवा ॥ ॐभूःसा
वित्रींप्रविशामितत्सवितुर्वरेण्यमितिप्राश्याचम्यपुनरादाय ॥ ओम् भुवःसा
वित्रींप्रविशामिभर्गोदेवस्यधीमहीतिद्वितीयम्॥ओम्स्वःसावित्रींप्रविशामि
धियोयोनःप्रचोदयादितितृतीयं॥समस्तयाचतुर्थं॥ओम्भूर्भुवःस्वःसावित्रींप्र
विशामि०तत्सवितु०यात्इति॥संन्यासपद्धतौतुत्रिवृदसीतिप्रथमंप्रवृदसीति
द्वितीयंविवृदसीतितृतीयंप्राश्यापःपुनंत्वितिजलंप्राश्यसावित्रीप्रवेशउक्तः॥
ततआहवनीयंविहृत्य ब्रह्माणमुपवेश्याज्यंसंस्कृत्यचतुर्द्वादशवागृहीत्वास
मित्पूर्वामोंस्वाहापरमात्मनइदमितिहुत्वोपवसेत् ॥ ततःसायंहोमंवैश्वदेवं
चकृत्वा अग्नेरुदकुशानास्तीर्यदंडादीनिदशपंचवासांच ब्रह्मासनेकृष्णाजि
नोपाविष्टोरात्रौजागरंकृत्वा प्रातर्होमानंतरं प्राजापत्यांवैश्वानरींवाकृत्वाऋ
त्विग्भ्यःसर्वस्वंब्रह्मणेत्रमधुपूर्णतैजसपात्रंदत्वा दारुपात्राण्याहवनीयेसमभ्यु
न्मथानिचजलेक्षिपेत्॥कृष्णाजिनंत्वाददीत ॥ अनाहिताग्निस्तुवैश्वानरमा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ग्नेयंवाचरुंहुत्वापिप्राणायस्वाहेतिक्षिप्त्वाभूर्भुवःस्वरित्यपःस्पृष्ट्वातरत्समंदीतिजप्त्वा
विप्रान्संभोज्यपुण्याहंवाचयित्वाअत्रवापनंकृत्वाहैमरूप्यकुशजलैः स्ना
त्वापुरुषायचरुंकृत्वाप्राणायस्वाहेतिपंचाहुतीर्हुत्वापुरुषसूक्तेनप्रत्यृचंमाज्य
चरुंचजुहुयात्॥अत्रविरजाहोमंकेचिदाहुः॥यथोक्तंशिवगीतासु—जुहुयाद्वि
रजामंत्रैःप्राणापानादिभिस्ततः । अनुवाकांतमेकाग्नेःसमिदाज्यचरून्पृथ
क् ॥ आत्मन्यग्नीन्समारोप्ययातेअग्नेतिमंत्रतः । भस्मादायाग्निरित्याद्यैर्विमृ
ज्यांगानिसंस्पृशेत् ॥पापैर्विमुच्यतेसत्यंमुच्यतेनात्रसंशयः । तथा—प्राणापा
नव्यानोदानसमानामेशुध्यताम् ॥ ज्योतिरहंविरजाविपाप्माभूयासंस्वाहा ॥
सर्वत्रलिंगोक्तदेवताभ्यइदमितित्यागः ॥ वाङ्मनश्चक्षुःश्रोत्रजिह्वाघ्राणरेतो
बुध्याकूतिःसंकल्पामेशुध्यंतां॥ ज्योति०त्वक्चर्ममांसरुधिरमेदोमज्जास्ना
यवोस्थीनिमेशुध्यंतां ॥ ज्योति०शिरःपाणिपादपार्श्वपृष्ठोरूदरजंघाशिश्नोप
स्थपायवामेशुध्यंतां ॥ ज्योतिरहं०उत्तिष्ठपुरुषहरितपिंगललोहिताक्षिदेहि
देहिददापयितामेशुध्यंतां ॥ पृथिव्यापस्तेजोवासुराकाशंमेशुध्यंतां ॥ ज्यो
तिरहं०शब्दस्पर्शरूपरसगंधामेशुध्यंताम् ॥ ज्योति०मनोवाक्कायकर्माणिमे
शुध्यंतांज्योतिःअव्यक्तभावैरहंकारैर्ज्योतिः॥आत्मामेशुध्यंताम्॥क्षुधेस्वाहा ।
क्षुत्पिपासायस्वाहा । विवित्स्यैस्वाहा ।ऋग्विधानायस्वाहा । कर्षोत्कायस्वा
हा ॥ क्षुत्पिपासामलंज्येष्ठामलक्ष्मीर्नाशयाम्यहं । अभूतिमसमृद्धिंचसर्वा
न्निर्णुदमेपाप्मान२स्वाहा ॥ अन्नमयप्राणमयमनोमयविज्ञानमयानंदम
यमात्मामेशुध्यंतां ॥ ज्योति०॥ ततःस्विष्टकृदादिहुत्वाब्रह्मणेहिरण्यमाज्य
पात्रंधेनुंचदत्वासमासिंचत्वित्युपतिष्ठेत ॥ अत्रकेचिदनग्नेःसावित्रीप्रवेशं
पूर्णाहुतिंचाहुः ॥ ततोयातेअग्नेयज्ञियातनूरितित्रिभिरेकैकांजिघ्रन्नात्मन्य
ग्नीन्समारोप्यगुरवेसर्वस्वंदत्वा ॥ योब्रह्माणंविदधातिपूर्वंयोवैवेदांश्चप्रहि
णोतितस्मैतंहदेवमात्मबुद्धिप्रकाशंमुमुक्षुर्वैशरणमहंप्रपद्येऽहंप्रपद्ये ॥ द
क्षिणंजान्वाच्यपादावुपसंगृह्याधीहिभगवोब्रह्मेतिवदेत् ॥ ततोगुरुरात्मानं

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पृष्ठ		पृष्ठ		पृष्ठ	
५३४	पितृमृतौ प्रथमाब्देनिषिद्धानि	५४४	अस्थिदाहपलाशदाहे	५५२	अन्यानिषट्त्रिंशत्करणानि
		५४४	पृथक्चितिदोषः	५५२	यतिपात्राणि
५३५	दैवपित्र्यकर्मणि अशुचिः	५४५	उदकपाअन्वारोहणे	५५२	यतीनांनिषिद्धं
५३६	संघातमरणे	५४५	चितिभ्रष्टायांप्रायश्चित्तम्	५५२	यतीनांपुत्रादिनिधने आशौचाभावः
५३६	पितुरब्दमाशौचं	५४५	अन्वारोहणेगर्भिण्यादीनां निषेधः	५५३	अथयतिसंस्कारः
५३६	मातुःषाण्मासमाशौचम्	५४५	सहगमनेरजस्वलाशुद्धिः	५५३	संन्यासग्रहणेफलं
५३६	भार्यायास्त्रिमासमाशौचम्	५४५	विधवाधर्माः	५५३	आतुरसंन्यासः
५३६	भ्रातृपुत्रयोःषण्मासं	५४५	विधवायास्तर्पणाविधिः	५५३	आतुरसंन्यासप्रयोगः
५३७	प्रथमाब्देगयाश्राद्धनिषेधः	५४५	वृषारोहणकंचुकिनिषेधः	५५३	आतुरेऽग्निहोमः
		५४६	अथसंन्यासः	५५३	विरजाहोमंकर्तुमशक्तश्चेदिष्टदेवताहोमः
५३७	पंचकमृतेविधानम्	५४६	ब्राह्मणस्याधिकारः	५५३	समाधिसंस्कारादि
५३७	त्रिपादक्षमरणे	५४६	संन्यासश्चतुर्धा	५५३	कुटीचकस्यदहनं
५३८	पंचरत्ननामानि	५४६	कुटीचकस्तल्लक्षणम्	५५४	बहूदकस्यपूरणं
५३८	त्रिपादक्षाणि	५४६	बहूदकस्तल्लक्षणं	५५४	हंसस्यजलेनिक्षेपः
५३९	श्मशानाज्जीवन्पुनरागमने	५४७	त्रिदंडीतल्लक्षणं	५५४	परमहंसंपूरयेत्
		५४७	संन्यासविधिः	५५४	पलाशमूलेनदीतीरेपूरणं
५३९	ब्रह्मचारिमृतौ	५४७	तत्रादौप्रायश्चित्तविधिः	५५४	यथास्थानंदंडादिदानम्
५३९	कुष्ठिमृतौ	५४७	अष्टौश्राद्धानितद्विषयः	५५४	प्रोक्षणस्नानं
५४०	कुष्ठिलक्षणान्यष्टौ	५४८	संन्यासग्रहणेसामग्री	५५४	शंखेनमस्तकभेदनं
५४०	अष्टौमहारोगाः	५४८	पूर्वंनांदीश्राद्धंकार्यं	५५४	लवणेनगर्तापूरणं
५४०	रजस्वलामरणे	५४९	साग्निर्निरग्निश्चसंन्यासः	५५४	कुटीचकस्यदहनविधिः
५४०	सूतिकामृतौ	५५०	नवश्राद्धषोडशश्राद्धं	५५४	अस्थीनांतीर्थेनिक्षेपः
५४१	गर्भिणीमृतौ	५५०	सपिंडीनामानि	५५४	अस्यसूतकाभावः
५४२	अन्वारोहणे	५५०	संन्यासग्रहणसंकल्पः	५५४	एकादशेन्हिपार्वणं
५४३	अन्वारोहणप्रयोगः	५५०	ततोऽग्निसिद्धिः	५५४	परमहंसानांपार्वणं
५४३	वायनमंत्रः	५५०	विरजाहोमादिः	५५४	द्वादशेऽन्हिनारायणबलिः
५४४	पंचरत्नानिमुखादिस्थाने	५५१	अथयतिधर्माः	५५४	वर्षांतेपार्वणश्राद्धंकर्तव्यं
५४४	ततोऽग्निप्रार्थना	५५२	अथभिक्षा		
५४४	पृथक्चितिरोहणेनिषेधः	५५२	यतिभिक्षादानेफलं		
५४४	पृथक्चितिःक्षत्रियस्त्रियाः	५५२	यतीनांषट्कर्माणि निषिद्धानि		
५४४	पत्यौदेशांतरमृतेगमनविधिः	५५२	यतीनांषटकर्माणिपतनं		

इति तृतीयपरिच्छेदस्यानुक्रमणिका ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

श्रीरामकृष्णाय

श्री शीतचन्द्रकीर्तयो व्यया
लक्षोपेस्तक

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नं० ८२६

श्रीः

निर्णयसिंधुः प्रारभ्यते.

श्रीगणेशायनमः॥श्रीसरस्वत्यैनमः॥श्रीगुरुभ्योनमः ॥अविघ्नमस्तु॥ कारुण्यकनिकेतंरामंसीतालतायुक्तं ॥ विश्वामित्रान्ववायव्रततिसमालंबिशाखिनंवंदे ॥१॥लक्ष्मीसहायंकल्पद्रुतरलंजितगोकुलं॥वर्हापीडंघनश्यामंभजेकिंचिदुपास्महे ॥ २ ॥ वेदार्थधर्मरक्षायैमायामानुषरूपिणम् ॥ पितामहंहरिंवंदेभट्टनारायणाह्वयं ॥ ३ ॥यत्पादसंस्मृतिःसर्वमंगलप्रतिभूर्मता ॥तान्भट्टरामकृष्णाख्यान्श्रीतातचरणांनुमः ॥ ४ ॥सर्वकल्याणसंदोहनिदानंयत्पदद्वयम् ॥ द्युनदीसोदरीमंबामुमाख्यांनौमिसादरं ॥५॥ विदुमाधवपादाब्जलीलंबीकृतविग्रहं ॥ज्यायांसंभ्रातरंभट्टदिवाकरमुपास्महे ॥ ६ ॥ हेमाद्रिमाधवमतेप्रविचार्यसम्यगालोच्यतत्वमथतीर्थकृतांपरेषाम् ॥ श्रीरामकृष्णतनयःकमलाकराख्यःकालेयथामतिविनिर्णयमातनोति॥७॥ संतियद्यपिविद्वांसस्तन्निबंधाश्चकोटिशः॥तथाप्यमुष्यवैदग्ध्यंकेचिद्विज्ञातुमीशते॥ ८ ॥तत्रसंक्षेपतःकालःषोढा अब्दोयनमृतुर्मासःपक्षोदिवसइति तत्राब्दोमाधवमतेपंचधा सावनःसौरश्चांद्रोनाक्षत्रोबार्हस्पत्यइति गुरोर्मध्यमराशिभोगेनबार्हस्पत्यः सचज्योतिःशास्त्रेप्रसिद्धः हेमाद्रिस्त्वंत्ययोर्धर्मशास्त्रेऽनुपयोगात्तिस्रएवविधाआह तत्रवक्ष्यमाणैःसावनादिद्वादशमासैस्तत्तदब्दम् मलमासेतुसातिषष्टिदिनात्मकएकोमासइतिद्वादशमासत्वमविरुद्धम् तथाचव्यासः षष्ट्यातुदिवसैर्मासःकथितोबादरायणैरिति तत्रचांद्रोब्दःषष्टिभेदः तदाहगार्ग्यः प्रभवोविभवःशुक्लःप्रमोदोथप्रजापतिः ॥ अंगिराश्रीमुखोभावोयुवाधातेश्वरस्तथा॥बहुधान्यःप्रमाथीचविक्रमोऽथवृषस्तथा॥चित्रभानुःसुभानुश्चतारणःपार्थिवोव्ययः॥सर्वजित्सर्वधारीचविरोधीविकृतिःखरः॥ नंदनोविजयश्चैवजयोमन्मथदुर्मुखौ॥हेमलंबोविलंबोथविकारीशार्वरीप्लवः॥शुभकृच्छोभनःक्रोधीविश्वावसुपराभवौ॥प्लवंगःकीलकःसौम्यःसाधारणविरोधकृत्॥परिधावी

१. इदंच राजसिंहइतीवपूर्वपदार्थगतश्रेष्ठयताःपर्यग्राहकं.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

प्रमादीचआनंदोराक्षसोनलः॥ पिंगलःकालयुक्तश्चसिद्धार्थीरौद्रदुर्मती। दुंदुभी रुधिरोद्गारीरक्ताक्षीक्रोधनःक्षयइति ॥ यद्यपिज्योतिषेगुरोर्मध्यमराशिभोगेनप्रभ वादीनांमाघादौप्रवृत्तिरुक्ता तथापिप्रभवादीनांचांद्रत्वमप्यस्ति चांद्राणांप्रभ वादीनांपंचकेपंचकेयुगेइतिमाधवोक्तेः तेनचांद्रःप्रभवादिश्चैत्रासितेप्रवर्तते बा र्हस्पत्यस्तुमाघादौ तयोर्विनियोगोज्योतिर्निबंधेब्रह्मसिद्धांते व्यावहारि कसंज्ञोऽयंकालःस्मृत्यादिकर्मसु ॥ योज्यःसर्वत्रतत्रापिजैवोवानर्मदोत्तरे आर्ष्टिषेणः स्मरेत्सर्वत्रकर्मादौचांद्रंसंवत्सरंसदा ॥ नान्यंयस्माद्वत्सरादौप्रवृ त्तिस्तस्यकीर्तितेति ॥ अयनंतुसौरर्त्तुत्रयात्मकं सौरर्तुत्रितयंप्रदिष्टमयनमि तिदीपिकोक्तेः तत्द्विविधम्दक्षिणमुत्तरंचेति कर्कसंक्रांतिर्दक्षिणायनं मकरेत्य[1] अनयोर्विनियोगमाहमदनरत्नेसत्यव्रतः देवतारामवाप्यादिप्रतिष्ठोद ङ्मुखेरवौ ॥ दक्षिणाशामुखेकुर्वन्नतत्फलमवाप्नुयात् ॥ वैखानसः मातृभैरव वाराहनरसिंहत्रिविक्रमाः॥ महिषासुरहंत्र्यश्वस्थाप्यावैदक्षिणायने ॥ वैशब्दो प्यर्थेनतुदक्षिणायनएवेतिनियमः पूर्ववचनेदक्षिणायनेनिषिद्धायादेवप्रतिष्ठाया देवविषयेप्रतिप्रसवमात्रात् स्तनमालायाम् गृहप्रवेशस्त्रिदशप्रतिष्ठाविवाहचौल व्रतबंधपूर्वम् ॥ सौम्यायनेकर्मशुभंविधेयंयद्गर्हितंतत्खलुदक्षिणेचेति ॥ अस्याप वादःकाशीखंडे सदाकृतयुगंचास्तुसदाचास्तूत्तरायणम् ॥ सदामहोदयश्चास्तु काश्यांनिवसतांसतां ॥ इत्ययनं ऋतुर्मासद्वयात्मा मलमासेतुमासद्वयात्मकए कोमासस्तेनमासद्वयात्मकत्वमविरुद्धम् सद्वेधा चांद्रःसौरश्च चैत्रारंभोवसंता दिश्चांद्रःमीनारंभोमेषारंभोवासौरः मीनमेषयोर्मेषवृषयोर्वावसंतइतिबौधायनो क्तेः अनयोर्विनियोगमाहत्रिकांडमंडनः श्रौतस्मार्तक्रियाःसर्वाःकुर्याच्चांद्रमसर्तु षु तदभावेतुसौरर्तुष्वितिज्योतिर्विदांमतम्॥सद्विविधोपिषोढा वसंतोग्रीष्मोव र्षाःशरद्धेमंतःशिशिरः इत्यृतुः मासश्चतुर्द्धा सावनःसौरश्चांद्रोनाक्षत्रइति त्रिश द्दिनः सावनः अर्कसंक्रांतेःसंक्रांत्यवधिःसौरः यद्यपिहेमाद्रिमाधवकालादर्शा द्यालोचनेन मेषसंक्रांत्यासमाप्तामावास्यकत्वंचैत्रत्वमितिलक्षणाच्चमेषस

---

१. गोक्षागजारविगतिःशशिनोभगोश्वाः पंचाग्नयोथषडिलाब्धयउच्चभुक्तिः ॥ रा होस्त्रयंकुशशिनोसृजइंदुरामास्तर्काश्विनोज्ञचलकेंद्रजयोर्थहिक्ष्माः ॥ लिप्ताजिनाविकलिकाथ गुरोःशराःखंशुक्राशुकेंद्रगतिरद्रिगुणाःशनेर्द्वे ॥ १ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पृष्ठ		पृष्ठ		पृष्ठ	
४०४	अपुत्राणांकिंकार्यम्	४१६	देशांतरेभर्तृमरणंश्रुत्वास हगमनंचेत्	४३५	विधवायाःपुत्राद्यनुती र्थयात्राविधिःकथं
४०४	एकोद्दिष्टेकेषांकार्यम्				
४०४	क्षयाहद्वैधेनिर्णयः	४१६	सुवासिनीभोजनं	४३७	यात्रामध्येआशौचे
४०५	एकोद्दिष्टेतिथिनिर्णयः	४१७	अथश्राद्धसंपातेनिर्णयः	४३७	यात्रामध्येतीर्थांतरप्रा
४०५	पार्वणेतिथिनिर्णयः	४१७	गृहदाहादिनायुगपन्मरणे	४३७	वाणिज्यार्थंगतेसति
४०५	आब्दिकेतिथिनिर्णयः	४१७	एकस्मिन्दिनेश्राद्धत्रयं	४३८	मार्गेमहानदीप्राप्तौ
४०६	मृताहातिक्रमेदोषः	४१७	अस्यदेवताभेदेअपवादः	४३८	प्रथमतीर्थेप्राप्तेप्रार्थना
४०६	ग्रहणदिनेश्राद्धप्राप्तौ	४१७	श्राद्धांगतर्पणम्	४३८	तीर्थप्राप्तौउपवासमुंडनं
४०६	अपुत्राणांरात्रौकार्यम्	४१८	तिलतर्पणनिषेधकालः	४३८	वर्षमध्येपुनस्तीर्थप्राप्तौ
४०.	अधिकमासप्राप्तेश्राद्धनि०	४१८	पित्रोर्वार्षिकेनित्यतर्पणे तिलनिषेधः	४३९	जीवत्पितृकस्यमुंडनं
				४३९	तीर्थप्राप्तौसूतकंचेत्
४०७	एकदिनेदर्शश्राद्धंक्षयाह श्राद्धंचेन्निर्णयः	४१९	श्राद्धदिनेपितृनित्यतर्पणं	४३९	तीर्थश्राद्धेअर्घ्यादि
		४१९	कार्यंप्रयंजलिमंत्राश्च	४४०	पिंडाःसक्त्वादि
४०७	वृषोत्सर्गकालः	४१९	अथतर्पणनिषेधः	४४०	यतीनांगया
४०७	अथशुद्धिश्राद्धम्	४२०	अथवृद्धिश्राद्धम्	४४१	अथजन
४०८	प्रथमवर्षादारभ्यवर्षत्रयप र्यंतंश्राद्धभोजनं	४२१	अत्राधिकारिणः	४४१	स्नात
		४२५	जीवत्पितृकस्यवृद्धिश्राद्धं	४४१	
४०८	क्षयाहाज्ञाने	४२६	द्वितीयविवाहेवृद्धिश्राद्धं केनकर्त्तव्यम्		
४०८	क्षयेदिनमासाज्ञाने			४४२	जाताशौचेविप्रादीनांसू कायाविशेषः
४०९	श्राद्धविघ्ननिर्णयः				
४०९	श्राद्धादिप्रारंभेनदोषः	४२६	वृद्धिश्राद्धेइतिकर्तव्यता		
४०९	श्राद्धभोजनसमयेदातुरा शौचंचेत्	४२७	वृद्धिश्राद्धेदभस्थानेदूर्वा	४४२	कन्यापुत्रप्रसवेआशौचं
		४२७	वृद्धिश्राद्धेविप्राभावे	४४३	प्रथमषष्ठदशमदिने०
४०९	दातृभोक्त्रोराशौचंचेत्	४२७	नांदीश्राद्धकरणेक्रमः	४४३	अथमृताशौचम्
४१०	तत्रभोजनेप्रायश्चित्तं	४२७	वैश्वदेवःकदाकर्तव्यः	४४४	दशाहमध्येबालोमृतश्चेत्
४१०	आशौचमध्येश्राद्धंचेत्	४२८	जीवत्पितृकश्राद्धम्	४४५	अदंतमृताशौचंदाहे
४११	अथभार्यारजोदर्शने	४२८	जीवत्पितृकस्यगयायां	४४५	सदंतमृताश
४१२	अंतरितश्राद्धं	४२९	जीवत्पितामहश्राद्धं	४४६	शूद्रबालाश
४१३	अन्वारोहणनिर्णयः	४३२	विभक्ताविभक्तनिर्णयः	४४६	पितृवेश
४१४	एकसमयेमृताःस्वामिसेव कास्तुस्त्रीभिःसहगमनंभ र्तुराशौचम्	४३३	अविभक्तानांवैश्वदेवः	४४६	जस
		४३३	विभक्तानांवर्षपर्यंतंश्राद्ध निर्णयः	४४७	
४१५	स्त्रीगमनंचेदनुगमनं	४३५	अथतीर्थश्राद्धम्	४	

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अनुक्रमणिका

	पृष्ठ
गर्भपातेसति	४४७
शिशुलक्षणं	४४७
बाललक्षणं	४४७
कुमारलक्षणम्	४४७
पौगंडलक्षणम्	४४७
बालानामनुपनीतानांचक्रियाविधिः	४४७
चतुर्वर्णेषुदशाहादिमहा	४४८
गुरवः	४४८
सपिंडलक्षणम्	४४९
सोदकलक्षणम्	४४९
[illegible]त्रजलक्षणम्	४४९
दत्तक्रीतपुत्राणामाशौचं	४४९
[illegible]भिचारिणीमृतौ	४४९
[illegible]पुत्रेषु	४४९
[illegible]	४४९
[illegible]	४४९
[illegible]

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पृष्ठ		पृष्ठ		पृष्ठ	
४७४	पुस्तकशुद्धिः	४८९	अन्यापवादमाह	४९४	अस्पृश्यस्पर्शनेप्रा०
४७४	आत्मघाते	४८९	निषिद्धकालेदाहेदानानि	४९४	रात्रौप्रेतदाहनिर्णय.
४७४	प्रमादमरणे	४८९	कृतौर्ध्वदेहिकेजीवन्नाग च्छेत्	४९५	रात्रौवपननिषेधः
४७५	चांडालादिभ्योमरणे			४९५	प्रेतस्यवपनक्रिया
४७७	पतितानांक्रियानास्ति	४८९	अमृतस्यदाहादि	४९५	आशौचांतेपुनर्वपनं
४७८	आहिताग्निविशेषमाह	४८९	स्त्रीसहगमने	४९५	रात्र्युषितेप्रेतेप्रायश्चित्तं
४७८	प्रमादमरणे	४८९	सर्पसंस्कारविधिः	४९५	साग्निविशेषः
४७९	सर्पहतेविशेषः	४८९	नागबलिविधिः	४९६	प्रेताधानं
४७९	दुर्मरणेदानादि	४९०	घटस्फोटविधिः	४९६	वृष्ट्यादिनाअग्निना
४७९	अवैधमरणे	४९१	पतितसंस्कारविधिः	४९६	पत्नीपरमरणे
४७९	तीर्थमरणे	४९१	कृतघटस्पोटस्यापिपुनः	४९६	प्रथमायांजीवत्यां
४८०	अनशनविधिः	४९१	संस्कारविधिः	४९६	द्वितीयायांमृत[illegible]
४८०	पतितानांविशेषः	४९१	पतितानांचरितव्रतानांप्र त्युद्धारः		[illegible]मिना[illegible]
४८१	आत्मघातप्रायश्चित्तं			४९६	[illegible]
४८२	नारायणबलिः	४९२	अन्यक्रियाविधिः	४९६	
४८४	पतितोदकविधिः	४९२	तत्राधिकारिणः	४९६	
४८५	नारायणबलिप्रयोगः	४९२	धर्मपुत्रः		
४८५	सर्पहतेनागपूजनम्	४९३	योग्निदःसदशाहपर्यंतं	४[illegible]	
४८५	उदकमृतानांविशेषः	४९३	मोक्षधेनुदानमंत्रः		
४८५	व्युच्छिन्नसंततेर्विशेषः	४९३	ऋणधेनुदानमंत्रः		
	युद्धेमृतौ	४९३	पापधेनुदानमंत्रः		
४८५	संन्यासिमृतौसंस्कारः	४९३	मरणस्यपुण्यकालः		
४८६	अपरोनारायणबलिविधिः	४९३	वैतरिणीधेनुः		
४८६	कृतजीवच्छ्राद्धेमृते	४९३	उत्क्रांतिधेनुः		
४८६	कृतजीवच्छ्राद्धेजीवति	४९३	दशदानानि		
४८६	आहिताग्नौप्रोषितेमृते	४९४	तिलपात्रदानं		
४८६	पालाशविधिरस्थ्नाभावे	४९४	मरणसमयेपुण्यमंत्रादि श्रवणं		४
४८७	पालाशविधिसामग्री				४८
४८८	प्रोषितस्यकालविचारः	४९४	अष्टौदानानि		
४८८	प्रोषितसंस्कारेकालः	४९४	क्रियाकर्तुरधिकारप्राप्तिः		
४८८	प्रेतसंस्कारेकालः	४९४	मुमूर्षोर्मधुपर्कदानं		५
४८८	आशौचमध्येसंस्कारः	४९४	दुर्मरणेप्रायश्चित्तं		५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पृष्ठ	
५०१	उदकदानविधिः
५०२	प्रेतस्नानेविशेषः
०२	स्त्रीबादिभिर्नोदकंदेयं
०२	आशौचेनियमाः
५०२	प्रेतदाहानंतरंगृहेआगत्य किंकर्तव्यम्
०३	क्रीतलब्धमन्नंभक्षणीयं प्रत्यहंजातिभोजनंकार्यं
४	युस्थानेप्रत्यहंबलिः
मुखे	प्रच्छादनश्राद्धे
	ानि
राहन	प्रेतपिंडाः
र्थेनतु	दानसंकल्पः
वविषये	चम्
तवंधपू	भिचारिणीमृती
ादः क	खंडेषु
काश्यां	कुत्रदे०
कोमार	
दे श्रु	
४५३	
४५३	
४५३	
४५४	
४५४	
४	

पृष्ठ	
	परपूर्व
	ऊढकन्याप्रसंगमरणे
	श्वशुरमातुलादीनां
	पितृमरणेकन्यानामाशौचं
	भ्रातृभगिन्योःकन्यायाः परस्परम्
	मातामहादिमृतौ
	मृतौ

१. गो

होस्त्रयंकुशशिनोसृजइंदु
गुरोःशराःखंशुकाशुकेंद्रगो

पृष्ठ	
५१०	तीर्थेअस्थिक्षेपः
५११	परस्यास्थिनयनेदोषः
५११	अस्थिक्षेपांगंहेमश्राद्धं
५११	अथास्थिशुद्धिः
५१२	अथनवश्राद्धं
५१२	नवश्राद्धकरणेदोषः
६१२	अत्रशाखाभेदाद्व्यवस्था
५१२	प्रेतश्राद्धेअष्टादशपदार्थावर्ज्याः
५१३	प्रेतश्राद्धेअन्नादि
५१३	अन्वारोहणेविशेषः
५१४	आशौचांत्यदिनकृत्यंदशमदिने
५१५	एकादशाहः
५१५	विप्रादीनामैतैःपदार्थैः शुद्धिः
५१५	आद्यश्राद्धमेकादशेऽहि
५१५	विप्रेगौणकालः
५१६	अग्नौएकोद्दिष्टंविप्राभावे
७	अथवृषोत्सर्गः
५१६	नीलवृषलक्षणम्
५१६	नवमादिनावृषोत्सर्गः
८	पतिपुत्रवत्स्त्रियान०
५१८	सतकप्राप्तौइंदकर्मका०
५१८	पददानंपदलक्षणंच
५१८	शय्यादानम्
५१९	ललाटास्थिभोजनेदोषः
५१९	उदकुंभदानम्
५२०	अन्नदानंपीपदानंच
५२१	अथमासिकानि
५२१	त्रिपुष्करलक्षणम्
५२१	षोडशश्राद्धानि

पृष्ठ	
५२१	ऊनमासिकानि
५२२	एककालेषोडशश्राद्धानि
५२२	ऊनमासिकानिच
५२३	वृद्धिश्राद्धेसतिमासिकापकर्षः
५२५	अथसपिंडीकरणम्
५२६	साग्निकनिर
५२६	सपिंडीकरणंग्निकयोः
५२६	अंतरितंसपिंडीकरण नक्षत्रं
५२७	सपिंडीकरणेअष्टौकाला
५२८	सपिंडीकरणेज्येष्ठस्याधिकारः
५२९	वर्षांतेसपिंडीकरणं
५२९	पितरिदेशांतरेमृतेसति पुत्रैःकिंकार्यं
५२९	सपिंडीकरणेकनिष्ठस्याधिकारः
५३०	पुनःसपिंडीकरणेविशेषः
५३०	व्युत्क्रममृतौसापिंडने गोत्रादिः
५३०	सपिंडनाधिकारः
५३१	स्त्रीसपिंडनेविशेषः
५३२	आसुरादीववहेसपिंडन
५३३	कोकिलमतानुसारिसपिंड
५३३	अपुत्राणांसपिंडनंतद्विधि
५३३	ब्रह्मचारिणामनपत्यानां सपिंडनंकार्यम्
५३४	यतिमृतौपार्वणम्
५३४	सपिंडीकरणाविधिः
५३४	ततःपुण्याहवाचनंवृद्धिश्राद्धंच

Nepal Sanskrit University, Belmerpur Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri,Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu